

ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

© 1989 Укр. кн. видав. фірма

ТОМ
II

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ
РСР

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВОХ ТОМАХ

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ

1 9 5 6

78/79 171
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

9
ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С. М. Белоусов,
І. О. Гуржій, П. С. Загорський,
О. К. Касименко (головний редактор),
Ф. Є. Лось, М. І. Супруненко

809190

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ

1 9 5 6

Академія Наук УРСР
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ
№ _____

Друкується за постановою Президії Академії наук Української РСР

В. І. Ленін.

И. В. Сталин.

ВІД РЕДКОЛЕГІЇ

Науковий колектив Інституту історії АН УРСР підготував до друку «Історію Української РСР» в двох томах. Перший том, що охоплює історію українського народу від стародавніх часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції, вийшов у світ в 1953 р. В 1955 р. випущене друге видання цього тома.

Другий том «Історії Української РСР» висвітлює історію Радянської України від Великої Жовтневої соціалістичної революції до наших днів. В написанні його взяли участь старші наукові співробітники Інституту історії Академії наук УРСР: М. І. Супруненко (розділи I, II, VIII), П. К. Стоян (розділ III), О. Б. Слущкий (§ 1, 2 і 7 розділу IV), І. І. Слинко (§ 3 і 4 розділу IV), П. С. Загорський (§ 5 і 6 розділу IV), П. С. Загорський і П. А. Лавров (розділ V), С. М. Белоусов (розділи VI, VII і § 1, 2, 3 і 7 розділу IX), В. Л. Варецький (§ 4, 5 і 6 розділу IX).

Ілюстрації і карти до тома підібрав науковий співробітник Г. М. Шевчук. Хронологію, іменний і географічний покажчики склали молодші наукові співробітники К. А. Прилипко і В. П. Сидоренко. Консультацію з питань статистики народного господарства УРСР подав кандидат економічних наук П. І. Пустоход.

Авторський колектив і редколегія другого тома складають широкую подяку науковим співробітникам Інституту Маркса—Енгельса—Леніна—Сталіна при ЦК КПРС, Інституту історії партії ЦК КП України—Філіалу Інституту Маркса—Енгельса—Леніна—Сталіна при ЦК КПРС, Інституту історії АН СРСР, кафедр історії СРСР Академії суспільних наук при ЦК КПРС, Московського державного університету, університетів і педагогічних інститутів Української РСР, інститутів відділу суспільних наук

АН УРСР, а також окремим історикам, економістам, юристам, літературознавцям і мистецтвознавцям, які, подаючи свої зауваження і пропозиції, сприяли підготуванню до друку другого тома «Історії Української РСР».

Розділ I

ПІДГОТОВКА І ПРОВЕДЕННЯ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

1. Обстановка в країні після лютневої революції.

Курс партії більшовиків на перехід до соціалістичної революції

Лютнева буржуазно-демократична революція, поваливши самодержавство, не знищила основні суперечності буржуазного суспільства — суперечності між працею і капіталом. Знаряддя і засоби виробництва все ще лишалися приватною власністю. Заводи і фабрики, як і раніше, були в руках капіталістів, а земля — у поміщиків. Капіталісти і поміщики, як і до революції, жорстоко експлуатували робітничий клас і трудове селянство. Трудящим національних окраїн Росії лютнева революція не принесла визволення від вікового національного гніту, що його вони терпіли з боку капіталістів і поміщиків.

Тимчасовий уряд — уряд імперіалістичної буржуазії і обуржуазених поміщиків — уперто захищав права і привілеї експлуаторських класів і був не від того, щоб зберегти монархію, обмеживши її права буржуазною конституцією. Цей уряд ставився вороже до життєво важливих вимог трудящих. Захищаючи інтереси капіталістів і поміщиків, він і не збирався передати землю селянам, рішуче відмовлявся видати закон про восьмигодинний робочий день і вжити будь-яких заходів для поліпшення умов праці робітників. Щоб забезпечити трудящих хлібом, треба було у значній мірі порушити інтереси великих хліботорговців, примусити поміщиків і куркулів здати хліб державі. Проте Тимчасовий уряд не міг піти на це, тому що він сам був міцно зв'язаний з цими класами і вірно служив їм. Він залишався глухим і до вимог народу про припинення війни. Будучи тісно зв'язаним і до вимог народу про припинення війни.

ний з американськими, англійськими і французькими імперіалістами і так само ставлячи собі загарбницькі цілі, Тимчасовий уряд прагнув використати революцію для більш активної участі Росії в імперіалістичній війні.

Безпосередніми союзниками буржуазії і поміщиків у боротьбі проти розвитку революції виступали дрібнобуржуазні угодовські партії меншовиків і есерів. Ці зрадники народу вважали, що революція уже закінчена, і вбачали своє завдання в тому, щоб всіляко зміцнювати «нормальний» буржуазний лад. Меншовики і есери закликали маси підтримати Тимчасовий уряд і продовжувати війну «до переможного кінця», намагаючись запевнити їх в тому, що вона ведеться нібито заради збереження свободи.

Угодовська політика меншовиків і есерів на початку революції знаходила підтримку серед частини народних мас. Немало робітників і ще більше солдатів і селян вірило в те, що Установчі збори розв'яжуть всі пекучі питання, що війна ведеться з необхідності — для захисту держави. Таких людей В. І. Ленін називав оборонцями, що добросовісно помиляються, на відміну від меншовиків і есерів, які свідомо обманювали народ.

З переходом партії більшовиків на легальне становище в її рядах виявились незгоди. Каменев і деякі працівники московської організації (Риков, Бубнов, Ногін) займали напівменшовицьку позицію умовної підтримки Тимчасового уряду і політики оборонців. Й. В. Сталін, В. М. Молотов та інші, разом з більшістю партії, відстоювали політику недовір'я Тимчасовому урядові, виступали проти меншовицько-есерівського оборонства і проти напівменшовицької позиції Каменева та інших опортуністів.

Щоб звільнити країну і народ від страхів імперіалістичної війни і нечуваної господарської розрухи, щоб покінчити з невилгою язвами капіталізму, необхідна була нова, соціалістична революція, яка поставила б при кермі державної влади пролетаріат.

Величезне значення для дальшого розвитку революції і для всієї діяльності більшовицької партії мало повернення з еміграції В. І. Леніна. 3 квітня 1917 р. в Петрограді на Фінляндському вокзалі любимого вождя трудящих з величезним ентузіазмом зустріли маси робітників, солдатів і матросів.

На другий день після приїзду В. І. Ленін виступив на зборах більшовиків у Петрограді, де виклав свої знамениті тези «Про завдання пролетаріату в даній революції», які увійшли в історію під назвою Квітневих тез. Великий Ленін освітив партії більшовиків і всім трудящим шлях боротьби за повалення капіталізму, за перемогу соціалістичної революції. Квітневі тези були дальшим розвитком ленінської теорії соціалістичної революції і

теоретично обгрунтованим конкретним планом боротьби за перехід до пролетарської соціалістичної революції.

В. І. Ленін викрив класовий характер Тимчасового уряду як уряду імперіалістичної буржуазії, показав, що війна і при новому, Тимчасовому уряді, як і раніше, лишається імперіалістичною, що найменші поступки «революційному оборонству» недопустимі, не поваживши буржуазії. З граничною чіткістю В. І. Ленін сформулював політику партії щодо Тимчасового уряду: «Ніякої підтримки Тимчасовому урядові!», підкреслюючи разом з тим, що партія повинна наполегливо роз'яснювати масам цілковиту брехливість всіх обіцянок цього уряду.

Викриваючи буржуазний зміст меншовицько-есерівського лозунга про утворення так званої демократичної республіки, В. І. Ленін пропонував утворити республіку Рад. Висунутий Леніним лозунг «Вся влада Радам!» націлював робітничий клас на боротьбу за створення нового, небаченого ще в історії типу держави.

В. І. Ленін зробив сміливий крок вперед в області теорії і практики марксизму, запропонувавши замінити парламентарну республіку республікою Рад — новою, найдоцільнішою і найвищою формою політичної організації суспільства в перехідний період від капіталізму до соціалізму. Переваги Рад як нової форми державної влади В. І. Ленін вбачав у тому, що Ради є найбільш всесяжними масовими організаціями, навколо яких об'єднуються всі трудящі.

Ленінський лозунг «Вся влада Радам!» не був закликком до повстання проти Тимчасового уряду, який ще користувався в той час довір'ям Рад. В. І. Ленін підкреслював необхідність розгортання широкої роз'яснювальної роботи, щоб викрити дрібнобуржуазні партії есерів і меншовиків в очах мас як найбільш небезпечну соціальну опору буржуазії в робітничому класі і селянстві і таким способом ізолювати угодовські партії від мас, завоювати більшість в Радах та змінити політику Рад, а через оновлені Ради змінити склад і політику уряду. Це була настанова на мирний розвиток революції.

Націлюючи партію на боротьбу за переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, В. І. Ленін не вимагав негайного переходу до соціалізму. Він визначив заходи, здійснення яких повинно було полегшити цей перехід, а саме: націоналізацію всіх земель в країні з конфіскацією без викупу поміщицьких земель, злиття всіх банків країни в один загальнонаціональний банк і запровадження контролю над ним з боку Рад робітничих депутатів, запровадження робітничого контролю над суспільним виробництвом і розподілом продуктів.

Глибоко аналізуючи економічний розвиток Росії в період імперіалізму, В. І. Ленін показав об'єктивну неминучість соціалістичної революції.

лістичної революції в Росії, встановив наявність необхідних матеріальних умов для її перемоги. В. І. Ленін відзначав, що дальший розвиток, прогрес Росії можливий лише на базі соціалізму. «Імперіалістська війна, — підкреслював Ленін, — є переддень соціалістичної революції. І це не тільки тому, що війна своїми страхіттями породжує пролетарське повстання, — ніяке повстання не створить соціалізму, якщо він не дозрів економічно, — а тому, що державно-монополістичний капіталізм є цілковита *матеріальна* підготовка соціалізму, є *переддвер'я* його, є той шабель історичної драбини, між яким (шаблем) і шаблем, що називається соціалізмом, *ніяких проміжних шаблів нема*»¹.

В. І. Ленін вважав необхідним негайне скликання з'їзду партії більшовиків, якій повинен був розв'язати питання про зміну програми і назви партії. Він запропонував назвати партію комуністичною. Така назва партії була науково правильною, тому що більшовицька партія ставила своєю кінцевою метою побудову комунізму. В. І. Ленін висунув питання про створення нового, III Комуністичного Інтернаціоналу, вільного від опортунізму, від соціал-шовінізму.

Квітневі тези Леніна були пройняті величезною силою впливу на маси. Сила настанов партії полягала в тому, що вони виходили з вимог законів суспільного розвитку, спирались на економічний закон обов'язкової відповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил, який владно вимагав ліквідації приватної власності на знаряддя і засоби виробництва і встановлення суспільної власності на них, тобто ліквідації старих, буржуазних виробничих відносин і створення нових, соціалістичних виробничих відносин.

Взявши курс на соціалістичну революцію, партія знала, що старі, віджилі реакційні класи — буржуазія і поміщики — без запеклої боротьби не здадуть своїх пануючих позицій. Тому партія і далі спрямовувала свої зусилля на всемірне зміцнення і розвиток союзу робітничого класу і трудящого селянства, бо тільки ця суспільна сила здатна зломити упертий опір буржуазії і поміщиків встановленню нового, соціалістичного ладу.

Квітневі тези В. І. Леніна завдали нищівного удару угодовській політиці есерів і меншовиків. Ленінські настанови викликали тривогу і розгубленість в таборі ворогів більшовицької партії, які виступили з шаленими нападками і наклепами проти вождя партії.

Партія, за винятком кількох капітулянтів і штрейкбрехерів революції типу Каменева, Рикова, Пятакова, *одноставно* прийняла Квітневі тези Леніна і ще тісніше згуртувалась навколо свого Центрального Комітету.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 324.

На Україні Квітневі тези були схвалені і прийняті як керівництво до дії всіма більшовицькими організаціями Донбасу, Харкова, Катеринослава, Києва та інших міст. Одним з яскравих доказів цього є партійна конференція Горлівсько-Щербинівського району, яка відбулася 17 квітня 1917 р. На ній було представлено 1200 членів партії. Конференція одностайно схвалила Квітневі тези В. І. Леніна і зобов'язала районний партійний комітет строго керуватися ними.

В Києві тільки окремі опортуністично настроєні елементи виступили проти Квітневих тез. Викритий пізніше зрадник Г. Пятаков, який був у той час членом Київського комітету партії, і його пособники розгорнули запеклу боротьбу проти тез Леніна. Але зрадники революції дістали рішучу відсіч — Квітневі тези були прийняті Київською партійною організацією.

Під керівництвом Центрального Комітету відбувалось організаційне та ідейне зміцнення більшовицьких організацій України, що було найважливішою умовою для завоювання довіря трудящих мас. Центральний Комітет партії через «Правду» здійснював керівництво всією партією. В «Правді» партійні організації і робітничий клас знаходили відповіді на основні теоретичні питання, а також керівні вказівки щодо практичної роботи. «Правда» була справжнім виразником потреб і вимог трудящих, згуртовувала маси навколо більшовицької партії, нещадно і до кінця викривала контрреволюційність буржуазії і поміщиків, зрадницькі маневри меншовиків і есерів.

У великих промислових центрах країни було організовано видання більшовицьких газет. Так, на Україні виходили: в Катеринославі (тепер Дніпропетровськ) «Звезда», в Харкові «Пролетарий», в Києві «Голос социал-демократа». Пізніше в Луганську (тепер Ворошиловград) почав виходити «Донецкий пролетарий», а в Одесі «Голос пролетаря». Більшовицькі газети на Україні друкували статті В. І. Леніна і Й. В. Сталіна, передруковували матеріали «Правды», які були керівництвом до дії в боротьбі за соціалістичну революцію, викривали зрадництво меншовиків і есерів, широко висвітлювали революційну боротьбу трудящих мас.

Боротьба більшовицьких організацій за дальший розвиток революції, за задоволення насущних потреб робітників і селян сприяла зростанню авторитету партії та її впливу на широкі маси трудящих. Передові робітники вступали в ряди більшовицької партії. Так, в рядах Катеринославської партійної організації в березні було 400 чоловік, а в квітні — до 1500. Луганська партійна організація налічувала до революції 90—100 членів партії, а на квітень 1917 р. — до 1500. В п'ятнадцять раз за той же час збільшився склад Макіївської партійної організації. Швидке зростання рядів партійних організацій свідчило про посилення впливу більшовиків на трудящі маси.

2. Революційний рух на Україні в період двовладдя. Створення Червоної гвардії

Керуючись настановами Центрального Комітету партії, більшовики безустанно роз'яснювали народним масам, якою згубною є меншовицько-есерівська політика класового миру з буржуазією і продовження імперіалістичної війни.

Використовуючи зрадливість есерів і меншовиків, Тимчасовий уряд і далі провадив свою антинародну політику. В день святкування міжнародного пролетарського свята 1 Травня (18 квітня ст. ст.), коли в країні під лозунгом загального миру відбувались багатотисячні демонстрації трудящих, міністр закордонних справ Тимчасового уряду Мілюков надіслав урядам союзників ноту, в якій заявлялось про «всенародне прагнення довести світову війну до рішучої перемоги» і про готовність Тимчасового уряду додержувати всіх зобов'язань, прийнятих щодо союзників. Нота Мілюкова була прямим викликом революційним силам Росії. Тільки-но ця нота була опублікована, по країні прокотилась хвиля народного обурення.

Центральний Комітет партії більшовиків закликав трудящі маси столиці до демонстрації протесту проти імперіалістичної політики Тимчасового уряду. В Петрограді 20—21 квітня 1917 р. не менше 100 тис. демонстрантів вийшли на вулицю. Демонстранти несли прапори, на яких були написані лозунги: «Опублікувати таємні договори!», «Геть війну!», «Вся влада Радам!».

Виступ робітників і революційних солдатів Петрограда знайшов найжвавіший відгук в усій країні. Трудящі Москви під проводом більшовиків вийшли на демонстрацію солідарності з революційним Петроградом. До голосу робітників Петрограда і Москви чуйно прислухалися робітники всієї країни. На Україні — в Києві, Катеринославі, Харкові, Луганську та інших містах — відбулись організовані більшовиками збори і мітинги протесту проти ноти Мілюкова. В резолюціях, ухвалених на них, робітники і солдати висловлювали обурення імперіалістичним виступом Тимчасового уряду і вимагали припинення війни. Харківська Рада, незважаючи на великий опір меншовиків і есерів, ухвалила резолюцію протесту проти ноти Мілюкова. Горлівська Рада у своїй телеграмі-протесті заявляла: «Горлівська районна Рада робітничих і солдатських депутатів, обговоривши події в Петрограді, викликані нотою Тимчасового уряду, протестує проти ноти...».

Рух протесту в країні проти імперіалістичної політики Тимчасового уряду привів до урядової кризи. Буржуазія зрозуміла, що з допомогою самих тільки міністрів — кадетів і октябристів їй не вдасться далі обманювати народ і зосередити всю повноту влади у своїх руках. Вона покликала на допомогу своїх вірних лакеїв — меншовиків і есерів.

Під тиском мас 2 травня були виведені з складу Тимчасового уряду лідер партії кадетів міністр закордонних справ Мілюков і лідер партії октябристів великий фабрикант і банкір військовий і морський міністр Гучков. До складу уряду поряд з представниками буржуазії увійшли представники дрібнобуржуазних партій: меншовики (Скобелев і Церетелі) і есери (Чернов, Керенський та ін.). Участь лідерів меншовиків і есерів у коаліційному Тимчасовому уряді означала відкритий перехід цих партій у табір контрреволюційної буржуазії.

Величезне значення для згуртування сил партії і робітничого класу мала VII (Квітнева) Всеросійська конференція більшовицької партії. Конференція відкрилась 24 квітня (7 травня) в Петрограді. Квітнева конференція виробила лінію партії в усіх основних питаннях війни і революції.

В доповіді про поточний момент В. І. Ленін, розвиваючи Квітневі тези, вказав, що завдання партії полягає в здійсненні переходу від першого етапу революції, який дав владу буржуазії, до другого етапу, який повинен дати владу пролетаріатові і біднішим верствам селянства. В. І. Ленін підкреслив, що соціалістична революція є єдиний шлях, який забезпечить вихід Росії з війни і врятування від економічної розрухи.

Конференція спрямувала партію на боротьбу за перехід від буржуазно-демократичної революції до революції соціалістичної. Капітулянти, які виступали проти ленінської настанови, дістали на конференції рішучу відсіч.

В аграрному питанні конференція прийняла пропозицію В. І. Леніна про конфіскацію поміщицьких земель з передачею їх в розпорядження селянських комітетів і про націоналізацію всіх земель в країні. Партія давала селянству конкретну бойову програму боротьби за землю, за ліквідацію панування поміщиків на селі.

Дуже велике значення мала доповідь Й. В. Сталіна в національному питанні. В цій доповіді роз'яснювалась і захищалась написана В. І. Леніним резолюція, яка відстоювала право націй на самовизначення аж до відокремлення і утворення самостійних держав. У своїй доповіді Й. В. Сталін вказував, що питання про відокремлення націй партія повинна розв'язувати в кожному випадку з точки зору інтересів усього суспільного розвитку та інтересів класової боротьби, боротьби пролетаріату за соціалізм.

Проти ленінської національної політики виступив Пятаков, який ще до лютневої революції разом з Бухаріним займав націонал-шовіністичну позицію, заперечуючи право пригноблених націй на самовизначення аж до відокремлення. Конференція засудила антипартійний виступ Пятакова і прийняла резолюцію, запропоновану В. І. Леніним. Рішуче висловлюючись за знищення всіх форм національного гніту, за повну рівноправність усіх націй,

- конференція підкреслила необхідність зміцнення пролетарської єдності та інтернаціоналізму.

«Інтереси робітничого класу,— говорить в резолюції конференції,— вимагають злиття робітників усіх національностей Росії в єдиних пролетарських організаціях, політичних, професійних, кооперативно-освітніх і т. д. Тільки таке злиття в єдиних організаціях робітників різних національностей дає можливість пролетаріатові вести переможну боротьбу з міжнародним капіталом і з буржуазним націоналізмом»¹.

Під проводом Центрального Комітету партії більшовики України розгорнули боротьбу за завоювання мас. Центральний Комітет зміцнював більшовицькі організації України, посилаючи туди для роботи видатних діячів партії. Особлива увага приділялась зміцненню партійних організацій найважливішого промислового центра країни — Донбасу. Центральний Комітет партії на прохання робітників Донбасу послав в Луганськ К. Є. Ворошилова, який очолив боротьбу партійної організації за завоювання довір'я мас. Незабаром в Луганськ був відряджений О. Я. Пархоменко, який працював раніше в Москві. В Донбас було послано також ряд інших партійних працівників.

В Катеринославі і Донбасі за завданням Центрального Комітету партії працював визначний діяч більшовицької партії Г. І. Петровський. У травні 1917 р. повернувся з еміграції в Харків полум'яний борець за справу робітничого класу Артем (Ф. А. Сергєєв). Працюючи слюсарем на станції Основа, він керував харківською партійною організацією. В Києві велику політичну і організаційну роботу проводив токар заводу «Арсенал» більшовик А. В. Іванов.

Заходи, розроблені Центральним Комітетом партії на основі рішень Квітневої конференції, забезпечили дальше ідейне і організаційне зміцнення більшовицьких організацій України.

Партія більшовиків енергійно боролась за поліпшення економічного становища трудящих і насамперед за негайне запровадження восьмигодинного робочого дня, за підвищення заробітної плати. Для врятування країни від економічної катастрофи і дедалі більшої залежності від Америки, Англії і Франції В. І. Ленін висунув ідею організації робітничого контролю над виробництвом і фінансами, запропонував запровадити загальну трудову повинність.

Меншовики і есери на противагу цьому закликали робітників терпеливо чекати видання Тимчасовим урядом закону про восьмигодинний робочий день. Вони пропонували робітникам висувати помірковані вимоги щодо заробітної плати і прагнули до угоди з капіталістами. Вимоги про запровадження робітничого контролю угодівці намагались підмінити вимогами про запровадження

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. ч. I, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 322.

державного контролю. Оскільки державна влада була в руках буржуазії, державний контроль повинен був звестися до того, щоб буржуазія «контролювала» сама себе.

Трудящі маси підтримували вимоги більшовицької партії і все рішучіше боролись за здійснення їх. Ідучи за прикладом робітників Петрограда, робітники України самі запроваджували

восьмигодинний робочий день. Збори представників робітників київських заводів і фабрик, які відбулися 23 березня, постановили «запровадити в усіх фабрично-заводських підприємствах Києва не пізніше 1 квітня 8-годинний робочий день». На вимогу представників 21 Ради робітничих депутатів на рудниках і заводах Донбасу запроваджувався восьмигодинний робочий день.

Запекла боротьба більшовиків з меншовиками і есерами на Україні, як і в усій країні, розгорнулася за вплив на масові організації трудящих і насамперед на Ради робітничих і солдатських депутатів, фабрично-заводські комітети, профспілки.

Меншовики і есери хотіли перетворити Ради робітничих депутатів у говорильні, давши буржуазії можливість цілком вирішувати долю країни. Більшовики викривали перед масами цю зрадницьку політику угодовців.

Ради розгорнули кипучу і різносторонню діяльність. За прикладом Петрограда і Москви при Радах створювались численні комісії, які займалися певними галузями роботи Рад. Так, у Київській Раді робітничих депутатів працювали комісії: міліційна, продовольча, агітаційна, периферійна, що займалася встановленням зв'язку з Радами інших міст губернії, та інші; у Харківській Раді — мандатна, фінансово-господарська, залізнична, муніципальна, продовольча, агітаційна і професійна. При багатьох Радах робітничих депутатів активно працювали селянські комісії, які відігравали величезну роль у зміцненні союзу робітничого класу і селянства.

Робітники, вважаючи Ради органами своєї влади, зверталися до них, щоб захистити свої права та інтереси. Робітники Київського міського трамвайного управління звернулись до Ради робітничих депутатів з проханням допомогти їм запровадити восьмигодинний робочий день і добитися передачі штрафних сум

Артем (Ф. А. Сергеев).

робітничому комітетові для розподілу їх серед робітників. У Миколаєві виник гострий конфлікт між робітниками і власниками хлібопекарень, які погрожували припинити продаж хліба трудящому населенню. Щоб не дати здійснитися цій погрозі, продовольча комісія Ради робітничих депутатів постановила реквізувати хлібопекарні і передати випікання хліба робітничому кооперативові.

Літом 1917 р. на Україні виникло три обласні об'єднання Рад робітничих і солдатських депутатів. 25 квітня — 6 травня в Харкові відбувся обласний з'їзд Рад Донецького і Криворізького басейнів, на якому були представлені Ради робітничих і солдатських депутатів Катеринославської, Харківської і частково Херсонської губерній. З'їзд обрав обласний комітет Рад робітничих і солдатських депутатів. У травні відбувся з'їзд Рад робітничих, солдатських і матроських депутатів Бессарабської і Херсонської губерній, Румунського фронту і Чорноморського флоту. З'їзд обрав Центральний Виконавчий Комітет Рад Румунського фронту, Чорноморського флоту, Бессарабської і Херсонської губерній (скорочено — Румчерод). У серпні в Києві відбувся з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів Південно-Західного краю, в якому брали участь представники Київської, Волинської, Подільської, Полтавської і Чернігівської губерній. З'їзд обрав Обласний Виконавчий Комітет Рад Південно-Західного краю.

Виникнення обласних об'єднань Рад свідчило про те, що революційна творчість народних мас неухильно розвивалась в напрямі організації апарату управління для майбутньої держави робітників і селян.

Роз'яснювальна робота більшовицької партії і активна діяльність більшовицьких депутатів у Радах посилювали вплив партії на широкі маси. Переконаючись в правильності політики більшовицької партії, робітники відкликали з Рад угодівців — меншовиків і есерів і посилали в Ради своїми депутатами більшовиків. Горлівська і Щербинівська Ради в Донбасі уже весною 1917 р. були більшовицькими. В травні 1917 р. на районному з'їзді Рад у Микитівці (Донбас), який представляв 35 тис. робітників, були ухвалені більшовицькі резолюції і на I Всеросійський з'їзд Рад делегатами обрані більшовики. На скликаній у травні 1917 р. в Луганську конференції Рад Слов'яносербського повіту більшість делегатів ішла за більшовиками; головою повітового бюро Рад був обраний К. Є. Ворошилов.

Робітники і службовці заводу Російсько-французького товариства в Харкові на своїх загальних зборах визнали, що діяльність Ради робітничих депутатів не відповідає завданням революції, і постановили переобрати своїх депутатів до Ради. Більшовиків депутатами Ради обрали залізничники, робітники заводу Загальної електричної компанії (ВЕК) та інших підприємств Харкова. В Одесі робітники заводу РОПІТ (Російське товари-

ство пароплавства і торгівлі) відкликали з Ради своїх представників, які стояли на угодовських позиціях, і обрали нових. Робітники цього заводу закликали робітників усіх заводів і фабрик Одеси іти за їх прикладом. Позбавивши меншовиків і есерів свого довір'я, робітники обирали до Рад стійких більшовиків. Так, від Пересипського району до Одеської Ради були обрані більшовики П. Старостін, М. Чижиков та ін. Значних успіхів у більшовиза-

Загін харківських червоногвардійців.

ції Рад добились і київські більшовики, які здобули на виборах до Ради робітничих депутатів третину депутатських місць.

Посилювався вплив партії більшовиків на фабзавкоми. На всіх великих підприємствах України, за невеликими винятками, фабзавкомами керували більшовики. Такі заводи, як «Арсенал» у Києві, ВЕК у Харкові, Брянський завод у Катеринославі та інші, а в Донбасі цілі райони, як наприклад Горлівський і Щербинівський, перетворилися в фортеці більшовизму. Швидко зростав вплив більшовиків у профспілках. Одна з найбільших на Україні профспілок — профспілка металістів — перебувала під впливом більшовиків. Робітники витіснили меншовиків з керівних органів профспілок швейників, деревообробників, а також профспілок робітників інших галузей промисловості.

Вплив більшовиків швидко поширювався і на солдатів, які з нетерпінням чекали припинення війни. Величезну масово-політичну роботу серед солдатів проводили створені при більшовицьких партійних комітетах військові організації. В результаті цієї роботи значна частина солдатів гарнізонів на Україні йшла

за більшовиками. Особливо великим впливом користувались більшовики в 3 і 5-му авіапарках, в понтонному батальйоні, в саперних, артилерійських та інших частинах Київського гарнізону, які склалися переважно з робітників.

В Катеринославі на мітингу робітників і солдатів, що відбувся в міському парку 25 травня, була прийнята резолюція, в якій говорилось, що робітники і солдати палко вітають «єдиного, справжнього захисника інтересів трудящого народу — газету «Правда». Разом з тим на мітингу було вирішено бойкотувати місцеву буржуазну пресу. Велику агітаційну роботу провадили більшовики і серед частин Південно-Західного фронту. У військові з'єднання фронту, і найчастіше в 2-й гвардійський корпус, регулярно виїжджали члени київської більшовицької організації.

Завойовуючи маси, більшовики з усією енергією здійснювали вказівки Центрального Комітету партії про необхідність створення збройних сил пролетарської соціалістичної революції. Ідучи за прикладом робітників Петрограда, переборюючи під проводом більшовиків саботаж есерів і меншовиків, робітничий клас України на протязі квітня — травня створив в усіх основних промислових центрах загони Червоної гвардії. В Донбасі організацією червоногвардійських загонів займалися К. Є. Ворошилов, Артем (Ф. А. Сергєєв), О. Я. Пархоменко, Д. Пономарьов та ін.

В Харкові великі загони Червоної гвардії були створені на заводах ВЕК і Шиманського, а також у залізничних майстернях. Велику допомогу в навчанні і озброєнні подавав харківським червоногвардійцям більшовик М. Руднев — офіцер 30-го стрілецького полку, що приїхав з Тули в Харків у червні 1917 р. В Катеринославі організацією Червоної гвардії з доручення більшовицького комітету партії займався старий член партії Т. Бондарев. Найбільший загін Червоної гвардії тут був створений на Брянському заводі.

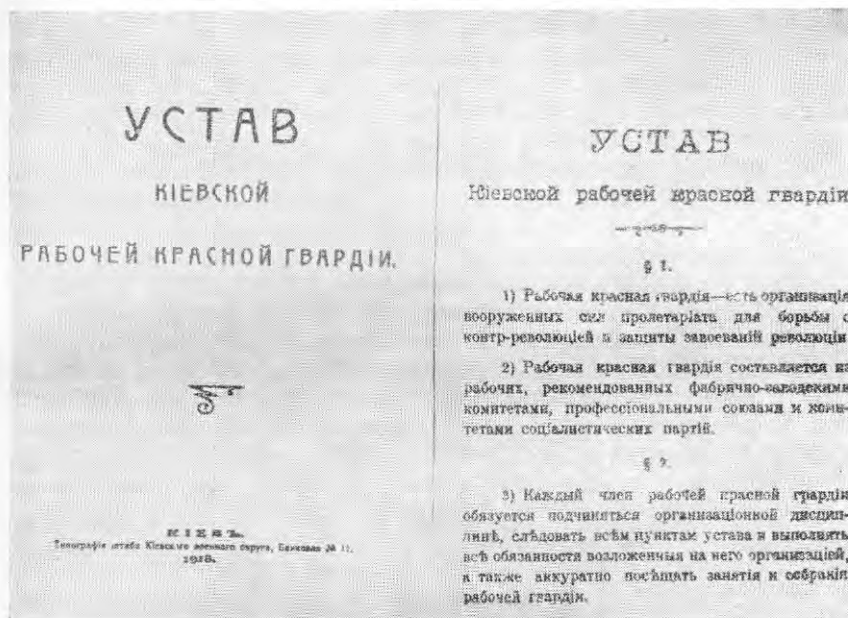
Виробляючи статут Червоної гвардії, більшовицькі організації України взяли за основу проект статуту Червоної гвардії Виборзького району Петрограда, опублікований в «Правде» у квітні 1917 р. Оволодіти військовою справою допомагали робітничим загонам солдати.

Партія більшовиків, керуючи боротьбою робітничого класу, приділяла величезну увагу дальшому розвитку революційного селянського руху в країні. Вона викривала есерів і меншовиків, які умовляли селян чекати розв'язання земельного питання Установчими зборами. Більшовики закликали селян організуватися в революційні селянські комітети (волосні, повітові та ін.) і, негайно відібравши поміщицькі землі, обробляти їх в організованому порядку, не чекаючи скликання Установчих зборів.

На основі вказівок Центрального Комітету партії більшовики України розгорнули роботу серед селян. Харківська більшо-

вицька газета «Пролетарий» звернулась до селян з закликом організувати Ради селянських депутатів і посилити боротьбу проти поміщиків.

Робітники і революційні солдати, які засвоїли лозунги партії більшовиків, допомагали селянам створювати революційні організації. В Донбасі здавна існував тісний зв'язок робітників-

Статут Київської робітничої Червоної гвардії.

шаhtarів з селянами навколишніх сіл. Робітники переказували селянам останні політичні новини і роз'яснювали значення подій, що відбувалися в країні. Після лютневої революції більшовики використали ці зв'язки для посилення свого впливу на селі. Під керівництвом робітників-більшовиків у селах Донбасу створювалися Ради селянських депутатів. Робота, проведена більшовиками на селі, незабаром почала давати результати. Так, наприклад, в Щербинівці, Неліпівці, Залізному та інших селах селяни вигнали есерів з сільських Рад. Повітове бюро Рад Слово'яно-сербського повіту, яке перебувало в Луганську, користувалося великим впливом далеко за межами повіту. Члени бюро допомагали Радам селянських депутатів налагоджувати роботу, організовували селян на боротьбу проти поміщиків.

Успішну масово-політичну роботу серед селян розгорнула конотопська більшовицька організація. Вона систематично посиляла в села своїх агітаторів. У великих селах і волосних центрах

Конотопського повіту (Соснівці, Великому Самборі, Малому Самборі, Бахмачі і багатьох інших) в результаті проведеної масово-політичної роботи були створені більшовицькі партійні осередки і революційні селянські комітети.

Не звільнившись ще від впливу есерів, селяни на перших порах обмежувались здебільшого вимогами знизити орендну плату на землю і запровадити оплату оренди тільки грішми по встановленій ними ж ціні. Проте боротьба селянської бідноти за землю всупереч старанням есерів все більше загострювалась. Селяни відбирали поміщицьку землю під посіви, пасли худобу на поміщицьких угіддях, не давали поміщикам і лісопромисловцям винищувати ліси і т. п.

Боротьба селян за землю викликала велику тривогу серед поміщиків, які засипали Тимчасовий уряд вимогами захистити їх від революційних виступів селян. Тимчасовий уряд негайно прийшов на допомогу поміщикам. У квітні 1917 р. глава уряду князь Львов розіслав губернським комісарам по телеграфу циркуляр, наказуючи рішуче придушувати революційні виступи селян.

Намагаючись відвернути селянство від активних дій видімістю підготовки земельної реформи, Тимчасовий уряд 21 квітня 1917 р. видав Положення про земельні комітети. В. І. Ленін дав нищівну характеристику цьому Положенню, назвавши його шахрайськи написаним поміщицьким законом. За Положенням про земельні комітети селянство повністю обирало тільки волосні земельні комітети. В повітові комітети, крім делегатів від волостей, автоматично вводилися суддя, агроном, статистик і представник повітової адміністрації. Їм була надана третина місць у комітеті. Ще більш чужими селянству були губернські комітети, які майже наполовину склалися з представників губернської адміністрації Тимчасового уряду. Положення про земельні комітети передбачало організацію волосних земельних комітетів не скрізь, а тільки в невеликій частині волостей. Бажаючи утруднити створення волосних земельних комітетів, Тимчасовий уряд відпускав кредити на їх утримання тільки деякій частині волостей. Наприклад, з 172 волосних комітетів, створених у Подільській губернії, кредити дістали лише 42. Проте, незважаючи на всілякі перешкоди, волосні земельні комітети виникали скрізь.

Партія більшовиків широко використовувала трибуну селянських з'їздів, які відбувалися в країні, для посилення впливу на селянські маси з метою розгортання і поглиблення революційної боротьби на селі. Роз'яснення аграрної програми партії, що вимагала негайного організованого захоплення селянами поміщицької землі, у значній мірі нейтралізувало угодовський зміст резолюцій, які нав'язувались есерами селянським з'їздам.

Багато місцевих Рад і земельних комітетів діяли так, як учила партія більшовиків. Новоселівський земельний комітет Єлисаветградського повіту, Херсонської губернії, відібрав у поміщиці Кел-

лер 500 дес. землі під випас селянської худоби. Троїцький володільний земельний комітет Верхньодніпровського повіту, Катеринославської губернії, відібрав усі приватновласницькі землі. Зміївська волосна Рада на Харківщині розпоряджалась усією поміщицькою землею, встановила розміри орендної плати за неї і здавала в оренду землю тим селянам, які не застосовували найманої праці.

Есери і меншовики боялись революційного руху, що наростав у країні з кожним днем, і тому покладали великі надії на I Всеросійський з'їзд Рад, який за їх розрахунками повинен був схвалити політику підтримки Тимчасового уряду.

З (16) червня 1917 р. в Петрограді зібрався I Всеросійський з'їзд Рад. Використовуючи свій вплив у Радах непромислових міст, меншовики і есери забезпечили собі переважну більшість на з'їзді. Проти 700—800 меншовиків, есерів і представників інших партій більшовики мали на з'їзді трохи більш як 100 делегатів. Але більшовики активно виступили на з'їзді, викриваючи контрреволюційність буржуазного Тимчасового уряду, антинародну есерово-меншовицьку політику угоди з буржуазією та імперіалістичний характер війни.

Меншовики і есери на цьому з'їзді намагались довести народним масам, що в Росії немає такої політичної партії, яка виявила б готовність взяти владу цілком на себе. В. І. Ленін з усією рішучістю розбив цю меншовицько-есерівську вигадку. Він заявив: «е!.. наша партія від цього не відмовляється: кожної хвилини вона готова взяти владу цілком»¹.

Незважаючи на те, що есерам і меншовикам удалося протягти на з'їзді свої резолюції, вплив їх на маси явно зменшився. Яскравим показником цього була червнева демонстрація. Враховуючи невдоволення робітників політикою Тимчасового уряду, що стихійно наростало, Центральний Комітет більшовицької партії призначив мирну демонстрацію на 10 червня. Головними лозунгами більшовиків були: «Вся влада Радам!», «Геть десять міністрів-капіталістів!», «Хліба, миру, свободи!».

Меншовицько-есерівські лідери добились від Президії з'їзду Рад і Виконкому Петроградської Ради заборони демонстрації. Зважаючи на постанову найвищого органу Рад, ЦК більшовицької партії відмінив демонстрацію. Хоч як трудно було, але більшовики змогли вдержати маси від виступу. Це свідчило про те, що їх вплив на маси зріс.

Але відміна демонстрації не усунула причин, які викликали обурення мас. Делегати з'їзду, побувавши на заводах і у військових частинах, реально відчували силу обурення робітників і солдатів. Враховуючи настрій мас, з'їзд Рад постановив призначити загальну демонстрацію на 18 червня. Угодовці сподівалися

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 6.

за ці вісім днів умовити робітників і солдатів і провести демонстрацію під лозунгом підтримки призначеного на цей день наступу на фронті. Але вони прорахувались. 18 червня стало днем огляду більшовицьких сил. У Петрограді в демонстрації, яка проходила під більшовицькими лозунгами, взяли участь понад 400 тис. робітників і солдатів. На їх прапорах були написані лозунги партії більшовиків: «Геть війну!», «Геть десять міністрів-капіталістів!», «Вся влада Радам!». По всій країні прокотилась хвиля демонстрацій і мітингів протесту проти імперіалістичної політики Тимчасового уряду.

Боротьба робітників революційного Петрограда справила великий вплив на робітничий клас України. Багатолюдні демонстрації і мітинги відбулися в Києві, Харкові та інших містах України. Величезні маси демонстрантів ішли під лозунгами партії більшовиків.

У Києві буржуазія і контрреволюційні офіцери намагались затримати демонстрацію біля міської думи і знищити прапори з більшовицькими лозунгами. Але провокації контрреволюціонерів розбилися об силу і організованість демонстрантів. Харківська більшовицька газета «Пролетарий» 20 червня 1917 р. писала, що демонстрація 18 червня в Харкові відбувалась під лозунгом «Вся влада Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів!». Під більшовицькими лозунгами вийшла на демонстрацію більшість робітників Донбасу. Робітники Краматорського заводу ухвалили резолюцію, в якій заявляли: «Оскільки Тимчасовий коаліційний уряд нездатний вивести країну з економічної розрухи і потурає організації контрреволюційних сил..., ми вимагаємо здійснення контролю над виробництвом і передачі влади в руки Рад робітничих і селянських депутатів». В резолюції робітників Ясенівського рудника, ухваленій на мітингу, проведеному після демонстрації, говорилося: «єдиним виходом з тяжкого становища, в якому перебуває Росія, є перехід всієї влади в руки Всеросійської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів».

Демонстрація 18 червня була наочним доказом зростання довіри мас до більшовицької партії. Вона показала безодню, що утворилась між революційними масами і есеро-меншовицькою більшістю з'їзду Рад, яка підтримувала Тимчасовий уряд. Революційний пролетаріат висловив недовіря Тимчасовому урядові. Червнева демонстрація свідчила про цілковитий провал меншовиків і есерів, про провал Тимчасового уряду в столиці.

Під тиском урядів США, Англії і Франції Тимчасовий уряд, діставши підтримку своєї політики від есеро-меншовицької більшості I з'їзду Рад, 18 червня почав наступ на фронті. Меншовики і есери послали на фронт спеціально підібрані делегації, які, прикриваючись іменем народу, вимагали від солдатів виконання наказу про наступ. В тилу буржуазна і дрібнобуржуазна преса

захлинаючись кричала про необхідність наступу. Наступом на фронті буржуазія хотіла покінчити з революцією. Розраховуючи на успішний наступ, вона мала намір взяти всю владу в свої руки і розгромити більшовиків, а в разі провалу наступу перекласти провину на більшовиків і обвинуватити їх у розвалі армії. Незважаючи на всі зусилля буржуазії і угодівців, наступ на фронті провалився.

3. Національно-визвольний рух на Україні і боротьба проти буржуазного націоналізму

Поваленням царизму в лютому 1917 р. не був ліквідований національний гніт. Тимчасовий уряд продовжував політику колоніально-національного гніту і національної ворожнечі. Він зберіг за великодержавною російською буржуазією і поміщиками економічне і політичне панування над національними окраїнами. Тимчасовий уряд вороже ставився до вимог автономії з боку пригноблених націй, відмовився дати автономію Україні і Фінляндії. Протягом цілого місяця після повалення самодержавства Туркестаном ще правив царський генерал-губернатор Куропаткін, і тільки під тиском робітників і солдатів він був усунутий за рішенням Ташкентської Ради 31 березня 1917 р.

Великодержавна політика Тимчасового уряду викликала обурення народних мас національних окраїн. Народні маси України, Білорусії, Фінляндії та інших районів країни рішуче виступали проти національного гніту, який не припинявся, вимагали рівноправності всіх націй.

Українські робітники і селяни боролись під проводом більшовицької партії за соціальне і національне визволення, за ліквідацію всіх перешкод для вільного національного розвитку. Вони прагнули забезпечити повну свободу розвитку української мови, створити на рідній мові школи, нічим не обмежувати розвиток української культури, здійснити автономію України. Ведучи боротьбу за повну національну свободу, трудящі маси України в той же час вороже ставились до спроб буржуазних націоналістів відірвати або протипоставити український народ російському народові. Запоруку свого соціального і національного визволення український народ бачив у тісному союзі з російським народом, у спільній боротьбі проти буржуазії і поміщиків. Він твердо стояв на позиціях пролетарського інтернаціоналізму, рішуче боровся за свободу і рівність всіх громадян інших національностей, що жили на Україні.

Пролетарський інтернаціоналізм, глибока повага до прав усіх націй конкретно виявлялися в рішеннях з'їздів Рад, в резолюціях мітингів і зборів трудящих України. Конференція Рад робітничих і солдатських депутатів Донбасу, що відбулася 15—17 березня 1917 р. в м. Бахмуті, на якій були присутні делегати від

48 Рад, що представляли 187 тис. робітників, висловились за демократичну федеративну республіку, вважаючи, «що всі зусилля робітничого класу повинні бути спрямовані на пропаганду інтернаціональних ідей». На скликаному Херсонською Радою робітничих депутатів на початку квітня 1917 р. з'їзді представників селянства в питанні про форму управління країною було вирішено вимагати «всім народностям держави права на самовизначення». Селяни с. Царичанки, Полтавської губернії, зібрались 4 квітня на мітинг, «прийшли до одностайного висновку, що... всякі національні і станові обмеження не можуть мати місця в демократичній державі».

Національно-визвольний рух трудящих України прагнула використати українська буржуазія, щоб забезпечити собі монопольне право на експлуатацію трудящих і зосередити в своїх руках державну владу на Україні. «Право націй на самовизначення, — вказував Й. В. Сталін, — тлумачилось як право національної буржуазії на окраїнах взяти владу в свої руки і використати лютому революцію для утворення «своєї» національної держави»¹.

Щоб досягти цієї мети, українська буржуазія створила в березні 1917 р. націоналістичну Центральну раду. Більшість місць в раді належала дрібнобуржуазним націоналістичним партіям українських соціал-демократів і українських есерів. Проте керівну роль в ній відігравала буржуазна партія українських кадетів, які з весни 1917 р., маскуючись, почали називатися «соціалістами-федералістами» (есефи). Дрібнобуржуазні націоналістичні партії були зручною ширмою, що прикривала соціалістичною фразою контрреволюційний характер Центральної ради.

Готуючись зосередити в своїх руках державну владу на Україні, Центральна рада створювала на місцях свої органи — губернські і повітові ради, які склалися з буржуазно-куркульських елементів і націоналістичної інтелігенції. Для цієї ж мети Центральна рада вирішила створити слухняну їй збройну силу, розраховуючи використати її також для боротьби проти наростаючої соціалістичної революції. Центральна рада почала створювати з солдатів-українців національні полки. Спекулюючи на старих національних традиціях, вона формувала загони «гайдамаків» і «вільного козацтва». Українська буржуазія при найактивнішому сприянні українських соціал-демократів і українських есерів прагнула використати лозунг про право націй на самовизначення для своїх класових цілей, вона хотіла прибрати до своїх рук керівництво національно-визвольним рухом трудящих мас. З цією метою Центральна рада видала 11 червня 1917 р. спеціальну декларацію — перший універсал, в якому сповіщала про те, що здійснюватиме автономію України всупереч волі Тимчасового уряду. Проте в усіх інших життєво важ-

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 4, стор. 156.

ливих для народу питаннях Центральна рада залишалась на тих самих антинародних позиціях, що і Тимчасовий уряд. Розв'язання питання про землю Центральна рада, як і Тимчасовий уряд, відкладала до невизначеного скликання Всеросійських Установчих зборів. Про мир і восьмигодинний робочий день та інші важливі питання того часу універсал навіть не згадував. Видавши універсал, Центральна рада утворила свій уряд — Генеральний секретаріат.

Видання універсалу було розраховане на те, щоб відвернути увагу трудящих мас від боротьби за соціалістичну революцію і зосередити їх увагу тільки на боротьбі за автономію України.

Тимчасовий уряд і всі буржуазні та дрібнобуржуазні партії, які підтримували його, заперечували права українського народу на автономію. В Росії тільки одна політична партія — партія більшовиків гостро засудила великодержавну політику Тимчасового уряду і рішуче виступила на захист прав українського народу, його прав на національне самовизначення, на автономію.

В. І. Ленін плямував ганьбою великодержавну національну політику буржуазного Тимчасового уряду і грубе топтання ним національних прав українського народу. У зв'язку з відмовленням Тимчасового уряду дати Україні автономію В. І. Ленін писав: «Відмовлення в цих найскромніших і найзаконніших вимогах з боку Тимчасового уряду було нечуваною безсоромністю, дикою зухвалістю контрреволюціонерів, справжнім проявом політики великоруського «держиморди»...»¹.

Російський робітничий клас був рішучим противником великодержавної політики Тимчасового уряду і виступав за братерський союз народів, за право націй на самовизначення аж до відокремлення. Тим самим він завоював собі повагу і довіря пригноблених націй. Ставлення російського робітничого класу до України визначив В. І. Ленін у своїй статті «Україна»: «Ми не прихильники дрібних держав. Ми за найтісніший союз робітників усіх країн проти капіталістів і «своїх» і всіх взагалі країн. Але саме для того, щоб цей союз був добровільним, російський робітник, не довіряючи ні в чому і ні на хвилину ні буржуазії російській, ні буржуазії українській, стоїть зараз за право відокремлення українців, *не нав'язуючи* їм своєї дружби, а *завоюючи її* ставленням як до рівного, як до союзника і брата в боротьбі за соціалізм»².

Послідовно інтернаціоналістська політика партії більшовиків, боротьба російського робітничого класу за соціалізм зустріли різко вороже ставлення з боку буржуазних націоналістів усіх мастей, які прагнули до національного відокремлення, до розвалу єдиного пролетарського фронту боротьби за соціалізм.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 79.

² Там же, стор. 71.

Свою ворожість до українських робітників і селян Центральна рада та ідеолог українського буржуазного націоналізму М. Грушевський, який очолював її, прикривали і маскували національним прапором. Головною метою антинародної діяльності українських буржуазних націоналістів було придушення революційного руху трудящих мас на Україні.

За задумом українських буржуазних націоналістів Центральна рада повинна була стати на перешкоді розвитку наростаючої соціалістичної революції. Балаканиною про безкласовість української нації, про «національну єдність» українські буржуазно-націоналістичні партії — соціал-демократи, есери, соціал-федералісти та інші — намагались, прикриваючись соціалістичною фразою, приховати від народних мас прагнення української буржуазії зосередити владу в своїх руках.

І. В. Сталін, розкриваючи класову суть діяльності буржуазних націоналістів, писав: «Національний прапор пристібується до справи лише для обману мас, як популярний прапор, зручний для прикриття контрреволюційних замислів національної буржуазії»¹.

Таким чином, на Україні після лютневої революції, крім установ Тимчасового уряду, виник центр української буржуазно-націоналістичної контрреволюції на чолі з Центральною радою. Тимчасовий уряд і Центральна рада становили на Україні єдиний контрреволюційний табір. Незважаючи на незгоди в питаннях про права і широту повноважень буржуазних установ (які були створені Центральною радою для обману мас і які вона називала «загальнонаціональними»), про автономію і т. п., між Тимчасовим урядом і Центральною радою існувала цілковита єдність в боротьбі проти революційного руху робітничого класу і селянства.

Російські і українські поміщики та буржуазія смертельно боялись соціалістичної революції, що назривала, і намагались спільними силами задушити її. Все це відбилося в угоді, підписаній Центральною радою і міністрами Тимчасового уряду, які приїхали 28 червня 1917 р. у Київ і серед яких був також міністр закордонних справ найбагатший український цукрозаводчик М. Терещенко. Центральна рада у виданому нею 3 липня «другому універсалі» заявляла, що вона буде рішуче боротися проти спроб самовільного здійснення автономії України до Всеросійських Установчих зборів.

Великодержавній політиці Тимчасового уряду і націоналістичній позиції Центральної ради більшовицька партія протипоставила єдино правильну ленінську програму розв'язання національного питання, чітко сформульовану в рішеннях VII (Квітневої) конференції РСДРП(б). Партія послідовно і безустанно

¹ І. В. Сталін, Твори, т. 4, стор. 161.

боролась за єдність революційних дій пролетаріату російського, українського та інших національностей.

Партія більшовиків виступала проти імперіалістичної великодержавної політики Тимчасового уряду, викривала ворожість буржуазного націоналізму до справи соціалізму, виховувала робітників і селян в дусі пролетарського інтернаціоналізму, братерства і солідарності. Партія вказувала, що цілковита ліквідація національного гноблення, мир і згода між націями можуть настати тільки після повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату. У своїй промові в національному питанні на Квітневій конференції В. І. Ленін відзначав: «Ми хочемо братерського союзу всіх народів. Якщо буде Українська республіка і Російська республіка, між ними буде більше зв'язку, більше довір'я. Якщо українці побачать, що у нас республіка Рад, вони не відокремляться, а якщо у нас буде республіка Мілюкова, вони відокремляться»¹.

Більшовики роз'яснювали трудящим України, що тільки рішучою і непримиренною боротьбою з українськими буржуазними націоналістами і при єдиних діях пролетарів всіх національностей в братерському союзі з російським народом можна добитися соціального і національного визволення. На об'єднаному засіданні Київської Ради робітничих депутатів і Київської Ради солдатських депутатів 9 червня 1917 р. більшовики у своїй резолюції заявили: «Вважаючи, що національне розкріпачення нерозривно зв'язане з розкріпаченням класовим, ми закликаємо пролетарів і напівпролетарів України до відмовлення від співробітництва з своєю національною буржуазією, до єдиної класової організації і до спільної боротьби за владу і за повалення опори національного і класового гноблення — іга капіталу». Через тиждень на спільному засіданні виконавчих комітетів київських Ради робітничих депутатів і Ради солдатських депутатів більшовики знову виступили проти буржуазно-куркульської Центральної ради та її шовіністичної політики.

З викриттям російських буржуазних і дрібнобуржуазних партій та їх преси, які були проти права українського народу на автономію, в дусі ленінських настанов виступила Катеринославська більшовицька газета «Звезда». «Замість вимагати від Тимчасового уряду задоволення справедливих вимог українців, — писала «Звезда» 2 липня, — вона («соціалістична» преса. — *Ред.*) звертається до останніх з проповіддю поміркованості і акуратності, з пропозицією чекати до Установчих зборів... І тільки наша партія, партія робітників і бідніших селян чесно і відкрито пішла назустріч українському народові. Визнання справедливості вимог українців — найкращий засіб пробудити у них довір'я і симпатії до великоруської демократії...».

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 24, стор. 263.

Нещадне викривання контрреволюційного буржуазного націоналізму і боротьба за здійснення ленінсько-сталінських принципів повної рівноправності націй і знищення всякого національного гніту, за братерську дружбу народів забезпечили більшовицькій партії любов і підтримку пригноблених національностей.

4. Кінець двовладдя. VI з'їзд партії. Назрівання революційної кризи в країні

З кожним днем зростала і ширилась революційна боротьба в країні. Щоб придушити її, буржуазія організувала економічний саботаж. Металургійне виробництво скоротилось на 40%, текстильне — на 20%. Занепад залізничного транспорту ще більше загострював господарську розруху. Ціни на продовольчі товари зростали з неймовірною швидкістю. На країну насувався голод. У зв'язку з цим економічне становище трудящих різко погіршало.

На цьому ґрунті скрізь посилювалась страйквова боротьба робітничого класу. Робітники вимагали підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці. На Уралі страйки стали частим явищем. В Нижегородській губернії (тепер Горьковська область) на Сормовських заводах страйкувало 20 тис. робітників. У Донецькому басейні різко загострився конфлікт робітників з підприємцями. Меншовикам і есерам, які брали участь у переговорах з підприємцями, з допомогою умовлянь і брехливих обіцянок тимчасово вдалося вдержати робітників від страйку. Проте політика економічного саботажу, яка проводилась капіталістами, викликала обурення робітників і приводила до загострення класової боротьби.

Про революційні дії робітників Донбасу «Торгово-промисленая газета» 28 червня писала: «На руднику братів Яковенків під час пожегу юрба арештувала управителя рудника... На руднику Первозванівського товариства був вчинений обшук і арештований управитель рудника. В Макіївському, Юзівському, Мушкетівському районах ексцеси набрали масового характеру».

Всупереч умовлянням меншовиків і есерів страйкували робітники Києва, Харкова, Катеринослава та інших міст України. Вони добивались запровадження колективних договорів, підвищення заробітної плати, додержання правил техніки безпеки і здійснення ряду інших заходів, спрямованих до поліпшення становища робітників.

Під впливом революційного руху робітників зростав і ширився селянський рух, який набирав дедалі більшого розмаху. На початок липня 43 з 69 губерній Росії були охоплені виступами селян. Незважаючи на умовляння есерів, які засіли в селянських Радах і комітетах, селяни відбирали у поміщиків землю.

Революційна боротьба робітників і селян знаходила гарячий відгук в армії. Обурення солдатів імперіалістичною політикою Тимчасового уряду проявлялось у небажанні воювати. Репресії проти революційно настроєних солдатів, чутки про запровадження смертної кари на фронті ще більше посилювали революційні заворушення в армії.

Двовладдя, що існувало в країні, ставало нестерпним для робітничого класу і для буржуазії. Революційні робітники і солдати все рішучіше і наполегливіше виступали за передачу всієї влади Радам. В той же час буржуазія вимагала від Тимчасового уряду рішучими заходами придушити в країні революційний рух і зосередити всю владу у своїх руках. Буржуазна партія кадетів вирішила викликати урядову кризу, щоб добитися від меншовиків і есерів нових поступок і взяти владу цілком у свої руки.

Революційні маси правильно оцінили зміст маневру буржуазії. З липня в Петрограді почалися стихійні демонстрації робітників і солдатів проти політики Тимчасового уряду. Окремі виступи робітників і солдатів Выборзького району перетворилися в грандіозну збройну демонстрацію за перехід влади до Рад. Партія більшовиків вважала цей збройний виступ передчасним. Але коли маси стихійно вийшли на вулицю, більшовики очолили демонстрацію, щоб надати їй мирного і організованого характеру. Незважаючи на мирний характер демонстрації, юнкери і викликані за наказом Тимчасового уряду з фронту контрреволюційні частини, які діяли з відома і за згодою меншовиків і есерів, відкрили вогонь по демонстрантах. Вулиці Петрограда були залиті кров'ю робітників і солдатів — близько 400 чоловік було вбито і поранено.

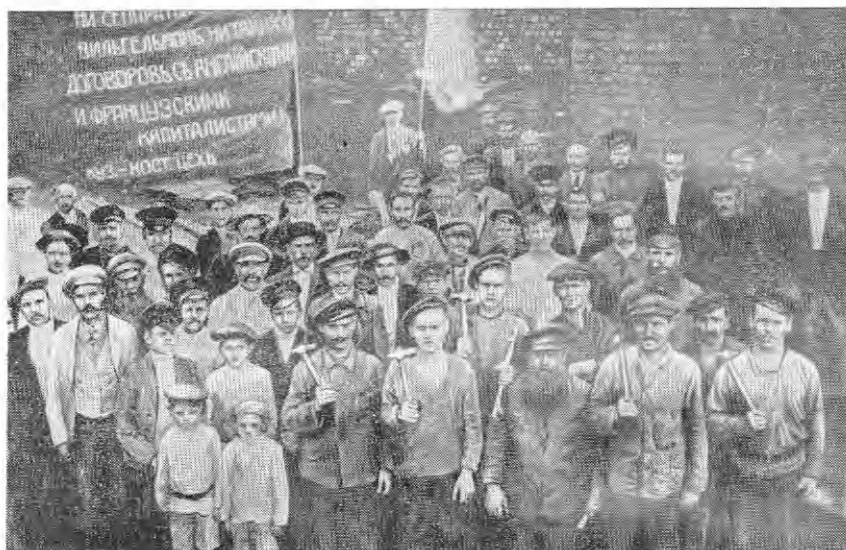
Після липневих подій у Петрограді буржуазія перейшла у відкритий загальний наступ на революційні маси робітників, селян і солдатів, а також проти партії більшовиків, яка їх очолювала. «Правда» і ряд інших більшовицьких газет були закриті, а приміщення редакцій розгромлені. Буржуазна і есеро-меншовицька преса розгорнула шалену кампанію наклепу та цькування партії більшовиків, висуваючи проти неї безглузді і сміховинні обвинувачення. Партія змушена була піти в підпілля і надійно скрити свого вождя В. І. Леніна від шпигів Тимчасового уряду.

У цькуванні більшовиків брали активну участь українські буржуазні націоналісти. Довідавшись про події в Петрограді, Центральна рада поспішила послати Тимчасовому урядові довідницьку телеграму, в якій зводила наклепи на партію більшовиків і запевняла уряд у своїй беззастережній підтримці.

У цілковитій згоді з Центральною радою і меншовицько-есерівською більшістю Київської Ради робітничих депутатів контрреволюція почала наступ на більшовиків і в Києві. 5 липня юнкери і козаки розгромили приміщення Київського комітету більшовиків і арештували членів комітету, які були там. Через

кілька днів юнкери і офіцери розгромили кіоск більшовицької газети «Голос социал-демократа». Захоплену більшовицьку літературу вони спалили.

Місцеві власті Харкова, не зважаючи відкрито застосувати репресії проти більшовиків, зривали вихід більшовицької газети «Пролетарій». Більшовицький комітет викрив цей маневр реак-

Група робітників Юзівського заводу, які брали участь в липневій демонстрації під більшовицькими лозунгами.

ціонерів і закликав робітників збирати кошти для придбання власної друкарні. Робітники дружно відгукнулись на заклик. При допомозі Центрального Комітету партії була зібрана необхідна сума грошей і куплена друкарня. Більшовицька газета знову стала виходити регулярно.

У Вінниці були арештовані члени більшовицького комітету, обвинувачені в «зраді», причому видану листівку, яка викривала дії контрреволюціонерів, місцеві власті конфіскували.

Проте, незважаючи на всі зусилля буржуазії та її меншовицько-есерівських пособників, кампанія наклепів цілком провалилась. Довір'я трудящих мас до більшовицької партії, до петроградського пролетаріату зростало і міцніло. Це відбилося в резолюціях робітничих мітингів і зборів, в революційній боротьбі трудящого селянства.

Загальні збори 5 тис. робітників Брянського заводу в Катеринославі, що відбулися 6 липня, одностайно висловили своє обурення антинародними діями Тимчасового уряду, вимагаючи

встановлення влади Рад і закликаючи робітників і солдатів переобрати Ради і обрати депутатами тільки більшовиків та їх прихильників. Загальні збори робітників і службовців електромеханічного заводу Російсько-французького товариства в Харкові, що відбулися 7 липня, заявили: «...Протестуємо проти розстрілу революційної маси і спроб капіталістів захопити владу в свої руки.

Посилаємо петроградському революційному пролетаріатові свій братерський привіт і разом з ним оплакуємо жертви, які полягли в боротьбі проти контрреволюції і за перехід влади до Рад робітничих і солдатських депутатів».

Грізні виступи робітничого класу свідчили про рішучість його боротися до кінця за встановлення диктатури пролетаріату.

Селянство України, як і всієї Росії, втрачало віру в есерівські обіцянки розв'язати земельне питання і посилювало боротьбу з поміщиками. Там, де поміщики встигли зібрати хліб, селяни не давали їм готувати землю для озимого посіву і відбирали її. В с. Ставищі, Київського повіту, волосна Рада постановила взяти під озимі посіви у поміщика Гессе 600 дес. і у кн. Гагаріної 650 дес. землі. 29 липня головний начальник постачання армії Південно-Західного фронту писав Волинському губернському комісарові: «...селяни у фронтових повітах продовжують захоплювати ліси, поля і сінокоси у приватних власників, забороняють рубати і вивозити дрова. Є побоювання, що селяни не дадуть зібрати врожай приватним власникам». Виступи селян проти поміщиків відбувалися і в інших місцевостях України. Поміщики вимагали від Тимчасового уряду якнайшвидше придушити селянський рух.

На захист інтересів поміщиків виступив командуючий Південно-Західним фронтом генерал Корнілов. 8 липня 1917 р. він видав наказ, яким селянам заборонялось захоплювати в смугі Південно-Західного фронту поміщицькі землі і посіви, вимагати у поміщиків плату за збирання врожаю натурою і т. п. За порушення цього наказу Корнілов погрожував суворою карою. Міністр внутрішніх справ меншовик Церетелі послав губернським комісарам телеграму, в якій пропонував рішучими заходами придушувати селянський рух. Для придушення селянського руху в села були послані кавалерійські частини. Полтавський земельний комітет, який не скорився наказові Корнілова, був виданий під суд.

Двовладдя в країні скінчилось при допомозі меншовиків і есерів на користь буржуазії. Есеро-меншовицькі Ради стали безвольним придатком Тимчасового уряду. Мирний розвиток революції став неможливим, і державну владу робітничий клас міг взяти в свої руки тільки шляхом збройного повстання.

Великий Ленін піддав глибокому аналізу політичне становище, яке утворилося в країні, і намітив нові лозунги партії, ви-

значив тактику партії і перспективи розвитку революції. В. І. Ленін запропонував тимчасово зняти лозунг «Вся влада Радам», але при цьому попереджав, що це не означає відмовлення партії від боротьби за владу Рад. «Ради, — вказував В. І. Ленін, — можуть і повинні будуть з'явитися в цій новій революції, але не теперішні Ради, не органи угодовства з буржуазією, а органи революційної боротьби з нею»¹.

Для вироблення нової тактики 26 липня зібрався нелегально в Петрограді VI з'їзд більшовицької партії. В. І. Ленін керував з'їздом з підпілля через своїх соратників і учнів: Сталіна, Свердлова, Молотова, Орджонікідзе. Керівні вказівки В. І. Леніна були викладені на з'їзді в доповідях Й. В. Сталіна про політичне становище і в політичному звіті Центрального Комітету партії. З'їзд партії свідчив про зростання впливу більшовиків на маси, про зміцнення рядів партії: на Квітневій конференції було представлено 80 тис. членів партії, а на VI з'їзді до 240 тис.

Я. М. Свердлов, який виступив з організаційним звітом ЦК партії, відзначив величезне зростання рядів партії, в тому числі зростання більшовицьких організацій на Україні. В момент скликання VI з'їзду партії в Донецькому басейні налічувалось понад 16 тис. членів партії, в Києві, на Поділлі, Волині і Чернігівщині — до 10 тис., на півдні України, включаючи і Севастополь, близько 7 тис. Показовий той факт, що більшовицькі організації на Україні в момент скликання Квітневої конференції налічували близько 8 тис. членів партії, а під час VI з'їзду партії — понад 33 тис. Все це свідчило про те, що, незважаючи на цькування і репресії з боку буржуазії, чисельність партійних організацій на Україні зростала.

Я. М. Свердлов відзначив також, що Центральний Комітет партії для посилення політичної роботи послав на Україну, зокрема в Донбас, партійних працівників.

На основі вказівок В. І. Леніна з'їзд висунув лозунг підготовки збройного повстання, націлив партію на соціалістичну революцію.

З'їзд дав рішучу відсіч троцькістам, які виступили проти курсу партії на збройне повстання і заперечували можливість перемоги соціалізму в нашій країні до того, як переможе пролетарська революція в Західній Європі. Викриваючи зраду троцькістів, Й. В. Сталін на з'їзді говорив: «Не виключена можливість, що саме Росія буде країною, яка прокладатиме шлях до соціалізму... Треба відкинути віджиле уявлення про те, що тільки Європа може вказати нам шлях»².

У своїх постановах з'їзд партії особливо підкреслив ленінську настанову на зміцнення союзу робітничого класу з біднішим

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 166—167.

² Й. В. Сталін, Твори, т. 3, стор. 185.

селянством як найважливішу умову перемоги соціалістичної революції. З'їзд випустив маніфест до робітників, солдатів і селян, в якому закликів їх готувати сили до нових, вирішальних битв з буржуазією і поміщиками за торжество соціалістичної революції.

VI з'їзд партії розробив і затвердив економічну платформу, яка забезпечувала вихід країни з кризи. Основними положеннями цієї платформи були: конфіскація поміщицької землі і націоналізація всієї землі в країні, націоналізація банків і великої промисловості, робітничий контроль над виробництвом і розподілом.

Рішення з'їзду стали конкретною бойовою програмою боротьби за перемогу соціалістичної революції.

В усій країні розгорнулася діяльна підготовка партії до збройного повстання. Більшовицькі партійні організації на Україні розгорнули енергійну боротьбу за реалізацію постанов з'їзду партії. Підготовку до збройного повстання в Харкові очолив Артем (Ф. А. Сергеев), обраний на VI з'їзді партії членом Центрального Комітету.

Роз'яснюючи постанови VI з'їзду партії, Харківська більшовицька газета «Пролетарій» закликала маси готуватись до соціалістичної революції. В передовій статті газети від 5 серпня 1917 р. говорилось: «Все більше і більше виявляється, що теперішній склад органів революційної творчості — переважання в них представників дрібної буржуазії, половинчатої і нерішучої — уже не забезпечить завоювань революції, поглиблення і розширення її.

Отже, само собою постає питання про дальший етап революції, про новий крок її, нагромадження сил, про організацію мас і підготовку до остаточної ліквідації старого ладу».

В Києві 6 серпня 1917 р. на міській партійній конференції з доповіддю про VI з'їзд партії виступив А. Іванов. В рішенні конференції, яка схвалила постанови з'їзду, говорилось: «Докласти всіх сил, щоб привести київський пролетаріат і київський гарнізон в цілковиту бойову готовність..., зміцнити пролетарський рух і довести його до переможного кінця».

Збори більшовиків і співчуваючих їм безпартійних робітників Макієво-Юзово-Петрівського району, заслухавши повідомлення про постанови з'їзду партії, ухвалили резолюцію, яка вітала В. І. Леніна і вимагала суду над усіма наклепниками. «Шлемо також привіт ЦК, як керівникові нашої партії, — говорилось в резолюції, — і прислухаємось до його голосу... Ми констатуємо, що безкровна боротьба за владу немислима, і звертаємось до всіх товаришів робітників, солдатів і селян з закликом до найшвидшої організації наших пролетарських полків і до цілковитого відмежування від дрібнобуржуазних керівників, які єднаням з контрреволюційною буржуазією зрадили революцію».

Оцінка більшовицькою партією політичного становища в країні цілком підтверджувалась. Буржуазія готувалась до розгрому знесилених Рад. На фронті була запроваджена смертна кара. Корнілов, призначений верховним головнокомандуючим, зажадав застосування смертної кари і в тилу.

Контрреволюційна буржуазія згуртовувала свої сили для встановлення військової диктатури. З цією метою 12 серпня 1917 р. в Москві була скликана так звана Державна нарада. На нараду з'їхались представники поміщиків, буржуазії, генералітету, офіцера. В ній взяли участь також меншовики і есери, як представники Рад.

Партія більшовиків викрила контрреволюційний характер Державної наради, показала, що вона є ланкою в змові контрреволюції проти революційно настроєних трудящих. Партія закликала робітників організувати масові мітинги протесту проти Державної наради.

В Москві більшовики організували загальний страйк протесту. В ньому, незважаючи на заборону есеро-меншовицької Ради, брало участь понад 400 тис. чоловік.

За прикладом московських робітників проти Державної наради енергійно протестували робітники всієї країни. В Петрограді з 11 серпня відбувались мітинги протесту, в Царицині (тепер Сталінград), Костромі і в інших містах — демонстрації, страйки і мітинги протесту.

Проти Державної наради так само рішуче виступав робітничий клас України. В Києві 12 серпня на заклик більшовицького комітету страйкували всі великі підприємства і понад 50 дрібних. У Харкові на мітингу, в якому взяли участь 4500 робітників заводу ВЕК, була ухвалена резолюція протесту проти Державної наради. В ній робітники доручили заводському комітетові послати телеграму Московській Раді робітничих і солдатських депутатів з вимогою негайно розпустити це контрреволюційне зборище. Робітники Краматорського заводу на своєму мітингу, який відбувся 12 серпня, ухвалили таку резолюцію: «Протестуємо проти Московської наради, як центра контрреволюції, що завдає удару революційному пролетаріатові і трудовому біднішому селянству».

Робітничий клас, керований Центральним Комітетом більшовицької партії, зірвав план контрреволюційного перевороту. Але контрреволюція не відмовилась від наміру вчинити державний переворот і встановити військову диктатуру. Центром контрреволюційної змови стала Ставка верховного головнокомандуючого на чолі з генералом Корніловим, який діяв з відома Керенського. В боротьбі проти революції Корнілов не спинився перед здачею німцям Риги і відкриттям німецьким військам шляху на революційний Петроград. Представники США, Англії і Франції вимагали від Корнілова негайно виступити проти революції. 25 серпня він

Товарищи рабочие и работницы!

Большая опасность грозит нам: со всех сторон наступают контр-революционные силы, со всех сторон под рабочих, солдат и беднейших крестьян вадут подкоп. Остервенелые хозяева-капиталисты, злобствующие помещики и большинство командного состава армии только и ждут удобного момента, чтобы свернуть нам шею, заковать рабочих и крестьян в кандалы и скованных отдать на милость победителей. Вы знаете, что уже получены распоряжения о понижении заработной платы на 40—50 проц. Вы знаете, что издаются реакционные законы, стыняющие нашу, кровью завоеванную свободу. Вы знаете, что запрещаются съезды, арестовываются наши товарищи рабочие и солдаты, закрываются социалистические газеты. Вы знаете, что Временное Правительство не только ничего не делает для рабочих, а наоборот все силы напрягает к тому, чтобы „обуздать“ рабочих, солдат и беднейших крестьян. Вы знаете, что г.г. Милюковы, Шульгины, Корниловы и Ко готовят заговор против революции.

Правительство должно было либо опереться на пролетариат и крестьянство, либо на капиталистов и помещиков. Оно выбрало последнее. Для этого создано Московское Совещание. Для этого Милюковы, Шульгины и прочие контр-революционеры собираются в Москве. В Москву стягиваются верные правительству войска. „Киевлянин“ открыто пишет, что Московское Совещание явится перекрестком, после которого Россия должна будет пойти либо вправо, по пути диктатуры буржуазии, либо влево по пути диктатуры пролетариата и беднейшего крестьянства.

Время серьезное. Ваш голос должен прозвучать. Вы должны не словом, а делом показать, что готовы к бою с контр-революционерами. Не встречая отпора на своем пути они все больше и больше нагнутся.

Дадим же отпор контр-революции!

Наши московские и петроградские товарищи рѣшили **однодневной стачкой** протестовать против созванного в Москве контр-революционного совещания.

Поддержим наших товарищей!

12 августа открывается совещание в Москве всех контр-революционеров. В этот день, в знак протеста рабочие Москвы и Петрограда не будут работать. Прекратим на один день работу и мы.

12 августа ни один рабочий не должен работать. Этим мы покажем, что киевский пролетариат готов жизнью отстаивать все свои завоевания от покушений контр-революционеров.

12 августа **однедневная стачка протеста**

К. К. Р. С.-Д. Р. П.

Заклик Київського комітету РСДРП страйком підтримати московських робітників.

послав проти Петрограда контрреволюційні війська під командуванням генерала Кримова. Про підтримку корніловського заклоту заявили командуючий Південно-Західним фронтом генерал Денікін та інші генерали штабу фронту, який перебував у Бердичеві. До Корнілова приєднався і донський отаман генерал Каледін. Керенський, боячись народного гніву, відмежувався від свого союзника.

Імперіалісти США, Англії і Франції, які хотіли розчленувати і цілком закабалити нашу країну, намагались з допомогою корніловської змови задусити революцію та здійснити свої колонізаторські плани. Американські імперіалісти обіцяли п'ятимільярдну позику при встановленні в Росії «твердої влади». За вказівками англійського посла Б'юкенена англійські броневики підтримували корніловські війська, які наступали на Петроград.

Центральний Комітет партії більшовиків закликав робітників і солдатів до боротьби з контрреволюцією. Більшовики очолили боротьбу проти уряду Керенського і проти корніловщини. В Петрограді революційні частини були приведені в бойову готовність. Організуючи маси на боротьбу з контрреволюційною змовою, більшовики безупинно викривали Тимчасовий уряд і есеро-меншовицьких угодовців, які підготували своєю політикою змову Корнілова.

На боротьбу проти корніловщини під керівництвом більшовицьких організацій і за прикладом робітників промислових центрів Росії піднялись і робітники України. Обурення робітників діями контрреволюції було таке велике, що навіть угодовські Ради під тиском мас змушені були ухвалювати резолюції, які вимагали рішучої боротьби з корніловщиною. Ради робітничих депутатів створювали на місцях революційні комітети, які повинні були керувати боротьбою проти можливих виступів місцевих контрреволюціонерів. Посилено озброювалися старі і формувалися нові загони Червоної гвардії.

Одеська Рада, яка ще 25 серпня ухвалила меншовицьку резолюцію про заборону всяких демонстрацій, 30 серпня висловила за озброєння Червоної гвардії і утримання червоногвардійців за рахунок підприємців. У дні корніловського заклоту захист міста перейшов в руки червоногвардійців.

У Києві 29 серпня під головуванням більшовика А. Іванова відбулось об'єднане засідання Рад робітничих і солдатських депутатів і представників профспілок. Одноголосно була прийнята запропонована більшовиками резолюція, яка вимагала рішучої боротьби проти контрреволюції і негайного озброєння робітників. Київська Рада на вимогу більшовиків ухвалила постанову про арешт начальника штабу Київської військової округи генерала Оболешева, як явного контрреволюціонера. Був арештований махровий чорносотенець В. Шульгін, а його реакційна газета «Киевлянин» закрита. Виконком Київської Ради постановив роз-

зброїти частини так званого польського легіону, які приєдналися до Корнілова, і передати їх зброю революційним робітникам. У багатьох контрреволюціонерів були зроблені обшуки і відібрана зброя.

Дуже енергійно діяла також Луганська Рада, яка створила Революційний комітет під головуванням К. Є. Ворошилова. За розпорядженням комітету були арештовані контрреволюційно настроєні офіцери місцевого гарнізону і колишні вищі чиновники царської влади. В усі урядові установи, на пошту і телеграф Ревком послав комісарів з дорученням наглядати за нормальним ходом роботи і не допускати саботажу. Для захисту Луганська від можливого нападу контрреволюційного козацтва Ревком утворив спеціальну комісію під головуванням О. Я. Пархоменка. В сусідні козачі станиці були послані агітатори.

Робітничий клас і революційні солдати під керівництвом партії більшовиків розгромили корніловщину. Генерал Кримов застрелився, Корнілов, Денікін та інші контрреволюційні генерали були арештовані.

Робітничий клас України своєю рішучою боротьбою ізолював два дуже небезпечні вогнища контрреволюції — на Дону і на Південно-Західному фронті в штабі генерала Денікіна, що мало велике значення для ліквідації корніловського заклоту.

Розгром корніловщини виявив нове співвідношення класових сил в країні, показав приреченість контрреволюційного табору і його спроб задушити революцію. Зрадницька політика меншовиків і есерів, пряма підтримка ними корніловщини наочно показала народним масам, що єдиною силою, здатною очолити розгром контрреволюції і забезпечити дальший розвиток революції, є партія більшовиків. Вказівки партії робітники і солдати виконували не вагаючись. Боротьба з корніловщиною оживила Ради, які було занепали, і показала, що в них криється величезна сила революційної відсічі. Ради та їх ревкоми заступили дорогу корніловській контрреволюції.

Після розгрому корніловщини почалась більшовизація Рад. 31 серпня Петроградська Рада прийняла запропоновану більшовиками резолюцію, яка вимагала усунення від державної влади представників контрреволюційних партій і створення влади з представників революційного пролетаріату і селянства. 5 вересня більшовицька резолюція була прийнята Московською Радою. Столичні Ради схвалили політику партії більшовиків. Прийняття столичними Радами більшовицьких резолюцій справило величезний вплив на місцеві Ради всієї Росії.

На Україні, особливо в Донецькому басейні, почалась смуга більшовизації Рад. На виборах до Луганської Ради 18 вересня більшовики здобули 95% усіх місць. Головою Ради був обраний К. Є. Ворошилов. Протягом серпня — вересня робітники вигнали меншовиків і есерів з Горлівської, Краматорської, Макіївської

та інших Рад. Щербинівська Рада 8 вересня ухвалила резолюцію про перехід всієї влади до Рад.

Під час виборів до Харківської Ради, що відбувалися в серпні 1917 р., більшовики здобули, як повідомляла 29 серпня більшовицька газета «Пролетарій», вчетверо більше місць, ніж мали до виборів. На виборах до Ради великих успіхів добились київські більшовики. Київська Рада 8 вересня прийняла запропоновану більшовиками резолюцію в питанні про державну владу, в основу якої була покладена більшовицька резолюція, ухвалена Петроградською Радою 31 серпня. Київська Рада зажадала утворення уряду з представників революційного пролетаріату і біднішого селянства. Центральний орган більшовицької партії — газета «Робочий путь» в номері за 3 жовтня 1917 р. писала: «Ми вітаємо Київську Раду на цьому новому, революційному шляху. Ми закликаємо київських робітників згуртуватися навколо своїх виборчих органів, у першу чергу навколо Ради робітничих депутатів». Зростав вплив партії більшовиків і в інших Радах. Проте більшість у переважній кількості Рад України більшовики не добились аж до перемоги Жовтневої соціалістичної революції.

Прагнучи придушити революцію, капіталісти і поміщики вели країну до економічної катастрофи. Вони вважали, що розруха і голод викличуть крах революції та полегшать реставрацію монархії і відновлення всевладдя буржуазії.

Фабриканти і заводчики стали широко застосовувати економічний саботаж, локаути. Закриття підприємств під приводом «відсутності» сировини і «надмірних» вимог робітників стало звичайним явищем. Під цими приводами в Петрограді на початок жовтня було закрито 40 підприємств. У жовтні московські фабриканти мали намір оголосити локаут 300 тис. робітників. На Уралі було закрито 50% підприємств.

Загрозливих розмірів досягла господарська розруха на Україні. В Донбасі вуглепромисловці оголосили локаут, в результаті якого на початок вересня 1917 р. було закрито близько 200 шахт. Саботаж капіталістів привів до того, що у вересні 1917 р. в Донбасі було видобуто вугілля на 26% менше, ніж у вересні 1916 р.; залізної руди в 1917 р. видобувалось вдвоє менше, ніж у 1913 р. Різко скоротилась виплавка металу. Капіталісти закрили ряд великих металургійних заводів у Донбасі: Костянтинівський, Дружківський, Маріупольський та ін.

Розруха на залізничному транспорті країни набрала катастрофічних розмірів. На осінь 1917 р. до 25% загального числа паровозів не працювали через несправність, десятки тисяч вагонів виходили з ладу. Залізниці не були забезпечені вугіллям. Розруха на транспорті посилювала і загострювала економічну розруху в країні.

Поміщики і буржуазія зривали постачання трудящим продовольства. Промислові райони багаті на хліб України зазнавали

гострої продовольчої кризи. Центральний орган більшовицької партії газета «Пролетарий» 20 серпня 1917 р. повідомляла: «В Донецькому басейні, особливо в Катеринославській губернії, надзвичайно загрозливе становище з продовольством. Запасів хліба в рудниках вистачить тільки на 2—3 дні». Ціни на продовольчі товари зростали з нечуваною швидкістю, що ставило трудящих у надзвичайно тяжке становище. На ґрунті недостачі хліба в Києві, Чернігові та інших містах України виникали «продовольчі безпорядки», як називала буржуазна преса справедливі протести трудящих проти політики Тимчасового уряду.

Антинародна зовнішня політика Тимчасового уряду вела до ще більшого закабалення країни американськими, англійськими і французькими імперіалістами. В роки війни в економіку Росії особливо енергійно проникали капітали імперіалістів США. Американський експорт в Росію за три роки — 1913—1916 — збільшився в 17 раз. Швидко зростав зовнішній борг Росії, який на початок осені 1917 р. становив величезну суму — 16 млрд. золотих карбованців (разом з процентами). Все це приводило до того, що Росія ставала все більш залежною від іноземних імперіалістів.

Численні факти свідчили про те, що в результаті зрадницької політики буржуазії, поміщиків і Тимчасового уряду, який служив їм, на країну насувалась національна катастрофа. Врятувати Росію від загибелі могла тільки соціалістична революція. Політика союзу з буржуазією, яка провадилась есерами і меншовиками протягом півроку, зазнала цілковитого краху.

Великий вождь більшовицької партії В. І. Ленін у своїй праці «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися» виклав конкретну програму врятування Росії від національної катастрофи. Першочерговими заходами боротьби з катастрофою В. І. Ленін вважав: 1) запровадження робітничого контролю над виробництвом і розподілом; 2) об'єднання всіх банків в один і контроль над його операціями або націоналізація банків; 3) націоналізація підприємств великих союзів капіталістів (синдикатів); 4) скасування комерційної таємниці; 5) примусове синдикування (об'єднання в союзи) промисловців і торговців; 6) об'єднання населення в споживчі товариства. Але здійснити ці заходи можна було тільки при умові повалення Тимчасового уряду, який був зв'язаний нерозривними узами з капіталістами і поміщиками, і встановлення диктатури пролетаріату. В. І. Ленін довів, що «іти вперед, в Росії ХХ століття, що завоювала республіку і демократизм революційним шляхом, *не можна, не йдучи до соціалізму...*»¹.

На наступ буржуазії робітничий клас Росії відповів могутнім піднесенням революційного руху; економічні страйки перепліта-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 323.

лися з загальнополітичними. В авангарді зростаючого революційного руху йшли робітники Петрограда і Москви. Їх безмежна відданість соціалістичній революції і героїчна боротьба з контрреволюцією запалювали пролетаріат інших промислових районів країни.

Напружену страйкову боротьбу вели металісти Харкова, особливо робітники Харківського паровозобудівного заводу (ХПЗ) під керівництвом страйкового комітету, очолюваного робітником заводу більшовиком Г. Нехаєнком. Намагаючись придушити революційну активність робітників, адміністрація в середині серпня оголосила про закриття заводу і про звільнення робітників. Правління спілки металістів, керівну роль в якій відігравав т. Артем, на своєму засіданні 16 серпня вирішило продовжувати страйк. Разом з тим було ухвалено звернутися до робітників-металістів із закликом допомогти страйкуючим. Заклик харківських металістів знайшов гарячий відгук серед робітників. Делегатські збори профспілки металістів Царицина, заслухавши повідомлення про страйк робітників ХПЗ, ухвалили резолюцію: «Ми твердо вирішили підтримати своїх товаришів усіма залежними від нас засобами, як морально, так і матеріально...» До грошового переказу від металістів Миколаєва був доданий лист, в якому висловлювалось співчуття страйкуючим робітникам. Робітники ХПЗ в своїй боротьбі спиралися на моральну і матеріальну підтримку робітників усєї країни.

На знак солідарності з робітниками ХПЗ страйкували робітники заводів Шиманського і Російсько-французького, ВЕК, Гельферіх-Саде, Герлях і Пульст, застрайкували друкарі і робітники інших галузей промисловості. У відповідь на це адміністрація заводів оголосила про припинення робіт.

Робітники ХПЗ, обурені саботажем капіталістів, постановили відновити роботи на заводі з 31 серпня всупереч розпорядженню адміністрації. В руки робітників перейшов також завод Гельферіх-Саде. Коли адміністрація заводів ХПЗ, ВЕК, Герлях і Пульст спробувала у вересні не допустити до роботи робітників, Червона гвардія арештувала її. Нормальна робота на заводах не припинялась.

Надзвичайно гостре становище склалося в Донбасі. Підготовка капіталістів до вседонецького локауту, відрядження Тимчасовим урядом в Донбас і Харків свого представника з диктаторськими повноваженнями для придушення робітничого руху і, нарешті, введення в Донбас козачих військ з цією ж метою викликали обурення робітників.

Під проводом більшовиків робітники Донбасу енергійно готувались до загального страйку. На скликаному 21 жовтня Горлівсько-Щербинівському районному з'їзді представників робітників усіх підприємств було ухвалено оголосити загальний страйк і обрано страйковий комітет. Страйкові комітети створювались

також у Макіївському, Єнакіївському, Несвітаївському, Гришинському та інших районах.

Робітничий клас під проводом партії більшовиків посилював боротьбу за врятування країни від цілковитого економічного краху, до якого її вели капіталісти. Збагачені великим політичним досвідом, робітники в боротьбі проти економічного саботажу буржуазії застосовували такі заходи, як усунення адміністрації і взяття управління підприємствами у свої руки.

На руднику «Вузловому», який належав вуглепромисловцю Тищенку, адміністрація в кінці липня оголосила про припинення робіт нібито через відсутність коштів. Рада робітничих депутатів визнала це зловмисним саботажем адміністрації і добилася субсидії в 600 тис. крб. для продовження робіт. Проте адміністрація і далі наполягала на своєму. У відповідь на це робітники взяли у свої руки управління рудником і продовжували роботу.

Щодо найбільш злісних саботажників робітники застосовували круті заходи впливу. В районі Алмазної робітники усунули від виконання обов'язків понад 20 осіб адміністративного персоналу шахт. В м. Ровеньках робітники арештували адміністрацію всіх рудників.

Представники іноземних держав в Росії і зокрема французькі представники, втручаючись у внутрішні її справи, вимагали від Тимчасового уряду придушити революційний рух, захистити інтереси іноземних капіталістів. Французьке посольство в Петрограді 31 серпня писало Тимчасовому урядові: «Французький консул у Харкові доводить до відома посольства, що загальний стан справ стає дуже небезпечним в усій губернії... Робітники озброєні і відкрито погрожують начальникам заводських підприємств, в яких зачеплені інтереси французів». Французьке посольство вимагало від Тимчасового уряду вжити термінових і рішучих заходів для охорони інтересів французьких капіталістів.

Власник заводу сільськогосподарських машин в Одесі Ген у серпні вирішив закрити завод, але робітники категорично виступили проти цього. На вимогу робітників виконком Ради робітничих і солдатських депутатів ухвалив завод не спиняти і доручив спеціальній комісії негайно взяти управління ним в свої руки.

Під впливом революційного руху робітничого класу боротьба селянства з поміщиками під осінь особливо загострилась. Від відмовлення вносити орендну плату, від захоплення поміщицьких сінокосів селянство перейшло до найгостріших її форм — відібрання поміщицьких земель, вигнання поміщиків з сіл. Різко зросло число селянських повстань в країні: за далеко не повними даними, в червні сталося 112 випадків розгрому і захоплення поміщицьких маєтків, у липні 387, у серпні 440, у вересні 958. Особливо великим був рух на Поволжі, в чорноземній смузі, в Казанській і багатьох інших губерніях Росії, а також в національних окраїнах.

Могутній селянський рух розгорнувся і на Україні. Більшовицькі організації, виконуючи вказівки Центрального Комітету партії, посилювали політичну і організаційну роботу серед селянства. Більшовики Катеринослава добилися створення при Раді робітничих депутатів бюро сільськогосподарських робітників, яке встановило зв'язок з повітами і досягло серйозних успіхів у згуртуванні батраків. У Донбасі під керівництвом більшовиків у серпні — вересні відбулися конференції сільськогосподарських робітників. Створене в Луганську повітове бюро Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів на чолі з К. Є. Ворошиловим послало в села членів бюро і агітаторів для роботи серед селян. Юзівська більшовицька організація створила партійні організації в селах: Селидівці, Авдіївці, Полежаєвому, Старо-Михайлівці, Семенівці.

В огні революційної боротьби зміцнювався і загартовувався бойовий союз робітничого класу і селянства. Робітничий клас рішуче виступав за негайну передачу селянству поміщицьких земель без всякого викупу. Селянські маси все більше й більше проймалися свідомістю того, що тільки в союзі з робітничим класом можна здобути перемогу над поміщиками. У своїй боротьбі з поміщиками селянство успішно використовувало досвід боротьби робітничого класу. В багатьох поміщицьких господарствах проводились страйки, запроваджувався робітничий контроль.

В Дружківському районі (Донбас) поміщики Єлисеєв та Ізмайлов зловмисно зволікали збирання хліба. Рада робітничих депутатів, обговоривши дії поміщиків, зобов'язала Єлисеєва прискорити збиральні роботи і попередила, що, коли він не припинить саботажу, до нього будуть застосовані репресивні заходи. Господарство Ізмайлова було взяте під контроль Ради. На підставі постанови Херсонської повітової конференції Рад робітничих і солдатських депутатів сільськогосподарські робітники створювали в поміщицьких господарствах комітети, які брали під свій контроль ці господарства. Найбільш злісних представників адміністрації, що перешкоджали здійсненню контролю, комітети виселяли з господарств.

Особливо широкого розмаху і гострого характеру набула боротьба селян у Київській, Подільській і Волинській губерніях, де вони відбирали у поміщиків землі і громили їхні маєтки. Так, в с. Тимошівці, Київської губернії, селяни відібрали у місцевого поміщика землю; в с. Самгородку поміщицький маєток був розгромлений, а земля і сільськогосподарський реманент перейшли до селян. У Подільській і Волинській губерніях у розгромі поміщицьких маєтків найактивнішу участь брали солдати.

У Волинській губернії Рада робітничих і солдатських депутатів Старо-Костянтинівського повіту дозволила селянам приступити до оранки поміщицької землі. В села цього повіту були

послані члени Ради, під керівництвом яких селяни ділили поміщицькі землі і почали їх обробляти. Місцеві власті не в силі були чинити опір цьому рухові. Губернські комісари Тимчасового уряду одержували численні телеграми з повітів від поміщиків, які вимагали прислати війська для розправи з революційним селянством.

Селянська біднота боролась не тільки проти поміщиків, але й проти куркулів, які володіли значною кількістю землі. Члени Семенівського волосного комітету Верхньодніпровського повіту, Катеринославської губернії, відібрали землю у 38 місцевих відрубників куркулів. Куркулі, як і поміщики, шукали захисту у контрреволюційного Тимчасового уряду. В скарзі куркулів Лебединського повіту, Харківської губернії, вказувалось, що селяни Бежівської волості «чинять насильство і самоуправство над відрубниками хутора Розпопи».

Тимчасовий уряд посилав війська для придушення селянського руху. В одну тільки Київську губернію для боротьби з селянським рухом було послано п'ять кавалерійських полків. Центральна рада, захищаючи інтереси поміщиків, підтримувала каральні заходи Тимчасового уряду. Українські буржуазні націоналісти закликали робітників і селян утримуватися від революційних виступів і терпеливо чекати видання відповідних законів. Але ніякі сили вже не могли спинити наростаюче селянське повстання.

Боротьба робітників і селян України, як і всієї Росії, справила величезний вплив на зростання революційного руху серед солдатів Південно-Західного і Румунського фронтів. По-більшовицькому настроєні солдати місцевих гарнізонів, прибуваючи на фронт, поширювали засвоєні ними революційні ідеї, сприяли більшовизації солдатів діючої армії. Всупереч прагненням українських буржуазних націоналістів, які особливо запопадливо орудували на Південно-Західному і Румунському фронтах, а також есеро-меншовицького Румчероду, солдатські маси підтримували більшовицькі лозунги.

Буржуазія і поміщики та їх Тимчасовий уряд готувались до вирішальної сутички з соціалістичною революцією, що вже назрівала. Керенський видав розпорядження розпустити всі революційні комітети, які виникли в період боротьби з корніловщиною, і роззброїти всі революційні загони. Почалось роззброєння революційних військ і виведення їх з Петрограда.

Для боротьби проти соціалістичної революції готувала свої сили і українська буржуазно-націоналістична контрреволюція. На початку жовтня 1917 р. в Чигирині був скликаний Всеукраїнський з'їзд «вільного козацтва», яке формувалось Центральною радою в основному з синків буржуазії, куркулів і націоналістично настроєної буржуазної інтелігенції. Для керівництва «вільним козацтвом» була створена генеральна рада, а головою

її був обраний великий український поміщик генерал П. Скоропадський.

Обстановка, яка склалась до початку осені 1917 р. на Україні, показувала, що, як і в центральній Росії, тут назріла революційна криза. Співвідношення класових сил в країні змінилось на користь соціалістичної революції. Враховуючи це, партія більшовиків знову висунула лозунг: «Вся влада Радам!». Проте це вже не був старий лозунг переходу влади в руки меншовицько-есерівських Рад, що висувався на початку революції. Це був лозунг повстання Рад проти Тимчасового уряду, яке мало на меті передати всю владу в країні Радам, керованим більшовиками.

5. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії та її всесвітньоісторичне значення

Перехід Московської і Петроградської Рад на сторону більшовиків, як і швидка більшовизація Рад в інших містах, свідчив про ізоляцію меншовиків і есерів від мас. В середині вересня В. І. Ленін висунув питання про взяття партією більшовиків державної влади у свої руки. Поставивши на порядок денний збройне повстання, партія більшовиків систематично і безупинно готувала до нього трудящих, розробляла конкретний план повстання, вказуючи, де і як використати червоногвардійців, частини армії, моряків.

Під проводом Центрального Комітету партії підготовка до збройного повстання велась по всій країні. Велику роль в ній відіграли делегати VI з'їзду партії більшовиків, послані в робітничі центри, на фронт, в села. На Україну — в Донбас, Харків, Одесу та інші міста виїхали 33 делегати VI з'їзду партії. Вони разом з партійними організаціями розгорнули на місцях підготовку повстання.

Під керівництвом В. І. Леніна, який за постановою ЦК партії 7 жовтня повернувся в Петроград, але перебував все ще на нелегальному становищі, на засіданні Центрального Комітету партії 10 (23) і 16 (29) жовтня 1917 р. були ухвалені історичні рішення про збройне повстання.

Твердо і впевнено керуючи підготовкою збройного повстання, партія викрила капітулянтство і штрейкбрехерство Зінов'єва, Каменєва і Троцького, які намагались зірвати підготовку збройного повстання. На засіданні ЦК партії 16 (29) жовтня за пропозицією В. І. Леніна був створений Партійний центр на чолі з Й. В. Сталіним для керівництва повстанням. Партійний центр був керівним ядром Військово-революційного комітету, створеного 9 жовтня при Петроградській Раді.

Капітулянти Зінов'єв і Каменєв по-зрадницькому виступили в меншовицькій газеті проти повстання, розкривши перед ворога-

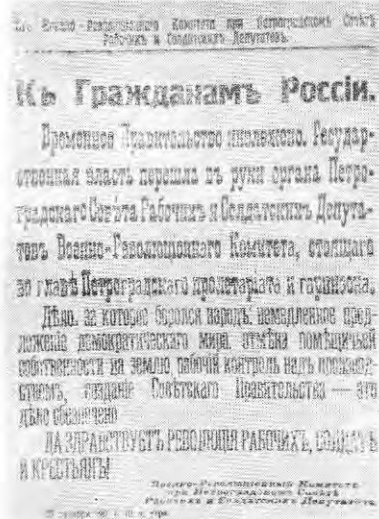
ми революції плани Центрального Комітету партії. В. І. Ленін, глибоко обурений їх зрадою, вніс в ЦК пропозицію про виключення їх з партії. Пряму допомогу буржуазії подав Троцький, виказавши встановлений Центральним Комітетом строк збройного повстання.

Враховуючи обстановку, що створилась, і прагнучи зберегти ініціативу дій у своїх руках, Центральний Комітет партії вирішив змінити намічений строк повстання і почати його за день до відкриття II Всеросійського з'їзду Рад.

Попереджений зрадниками Тимчасовий уряд гарячково готував розгром партії більшовиків, сподіваючись таким способом відстрочити день свого падіння. Рано-вранці 24 жовтня Керенський видав наказ закрити центральний орган партії більшовиків газету «Рабочий путь» і вислати броневики до приміщення редакції газети і друкарні більшовиків. За вказівками Військово-революційного комітету для охорони редакції і друкарні були послані червоногвардійці і революційні солдати, які до 10 години ранку відтіснили броневики. На 11 годину ранку більшовицька газета «Рабочий путь» вийшла з закликком повалити Тимчасовий уряд. За вказівками Партійного центра до Смольного, де перебував штаб соціалістичної революції, стали прибувати загони червоногвардійців і революційних солдатів. У Петроград були викликані бойові кораблі і матроси Балтійського флоту.

Вночі 24 жовтня в Смольний прибув В. І. Ленін. Великий вождь безпосередньо очолив керівництво повстанням за владу Рад.

Відповідно до розробленого конкретного плану повстання, революційні війська після півночі зайняли вокзали, пошту, телеграф, міністерства, державний банк. На ранок 25 жовтня червоногвардійці, революційні солдати і матроси зайняли підступи до Зимового палацу, де перебував Тимчасовий уряд. Ненависний трудящим масам Тимчасовий уряд був цілком ізольований. Керенський на автомашині під американським прапором втік з Петрограда.

Повідомлення Військово-революційного комітету при Петроградській Раді робітничих і солдатських депутатів про повалення Тимчасового уряду.

Ранком 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. Військово-революційний комітет оголосив про повалення Тимчасового уряду і про перехід державної влади в руки Рад.

Вдень 25 жовтня весь Петроград був зайнятий революційними військами.

Увечері 25 жовтня за вказівками В. І. Леніна більшовики повели Червону гвардію і революційні війська на штурм останньої цитаделі Тимчасового уряду — Зимового палацу. Революційний крейсер «Аврора» і Петропавлівська фортеця вогнем своїх гармат підтримали цей штурм. Загони Червоної гвардії і революційні військові частини зайняли Зимовий палац. Тимчасовий уряд був арештований.

Увечері 25 жовтня в Петрограді відкрився II Всеросійський з'їзд Рад. З величезним піднесенням о 5 годині ранку 26 жовтня він ухвалив історичне рішення про перехід всієї влади в руки Рад робітничих і солдатських депутатів. Переважна більшість делегатів від Рад України (їх було понад сто) голосувала за встановлення влади Рад. Увечері того ж дня з'їзд заслухав доповідь В. І. Леніна, присвячену питанню про мир. В написаному В. І. Леніним і прийнятому з'їздом декреті говорилось, що Радянський уряд «пропонує всім воюючим народам та їх урядам розпочати негайно переговори про справедливий демократичний мир»¹. Почалась нова епоха в міжнародних відносинах. Радянська держава піднесла прапор боротьби за мир, за братерство і дружбу між народами.

Декрет про землю, написаний на основі 242 місцевих селянських наказів, скасовував право приватної власності на землю. Вся земля разом з її надрами, лісами і водами стала всенародною, державною власністю. Селянство одержало в безплатне користування від Великої Жовтневої соціалістичної революції понад 150 млн. дес. землі, яка належала поміщикам, буржуазії, царській сім'ї, монастирям і церкві. Ленінський декрет про землю звільнив селянство від щорічних орендних платежів поміщикам, а також від витрат на придбання землі, всього в сумі понад 700 млн. крб. золотом. Ліквідація приватної власності на землю і встановлення всенародною, державної власності означали цілковите знищення залишків кріпосництва. Тим самим Жовтнева революція остаточно розв'язала завдання буржуазно-демократичної революції. Націоналізація землі в умовах диктатури пролетаріату звільняла трудове селянське господарство від поміщицької кабали, від рабської прив'язаності до свого клаптика землі і полегшувала перехід від дрібного одноосібного господарства до великого колективного.

Здійснення Радянською владою одвічних сподівань селянства привело до дальшого зміцнення союзу робітничого класу і

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 213.

трудячого селянства, міцно об'єднувало сили робітників і селян для боротьби з спільним ворогом — капіталістами і поміщиками, які прагнули до реставрації старого, реакційного ладу.

II Всеросійський з'їзд Рад сформував перший Радянський уряд — Раду Народних Комісарів. Головою Ради Народних Комісарів був обраний Володимир Ілліч Ленін.

Велика Жовтнева соціалістична революція, яка перемогла в центрі, надзвичайно швидко — з жовтня 1917 р. по січень — лютий 1918 р. поширилась по всій країні. В цей же період в результаті запеклої боротьби з контрреволюційною Центральною радою перемогла Радянська влада і на Україні. Встановлення Радянської влади в країні, як говорив великий Ленін, перетворилося в переможний триумфальний хід соціалістичної революції.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції має величезне значення для історичної долі народів нашої країни і народів усього світу. Велика Жовтнева соціалістична революція поставила при кермі влади соціалістичний пролетаріат і назавжди знищила в нашій країні панування поміщиків і буржуазії, відібрала у них засоби виробництва і перетворила заводи, фабрики, землю, залізницю і банки у власність всього народу, в суспільну власність.

Робітничий клас Росії під проводом більшовицької партії створив державу нового типу — диктатуру пролетаріату, політичною формою якої є Рада. Диктатура пролетаріату стала могутнім знаряддям в боротьбі робітничого класу за побудову соціалізму. Таким чином, Радянська держава, створена робітничим класом, є живим втіленням теорії марксизму-ленінізму про пролетарську революцію, про диктатуру пролетаріату.

Жовтнева соціалістична революція розбила кайдани економічної залежності нашої країни від іноземного капіталу, в яку вона попала внаслідок згубної політики самодержавства, а потім і Тимчасового уряду. Радянський суспільний і державний лад, народжений Жовтневою революцією, відкрив небачені можливості для розвитку творчої ініціативи мас, для подолання відсталості нашої країни і перетворення її в найбільш передову і могутню державу світу. Історичний досвід трудящих мас нашої батьківщини ще раз підтвердив справедливості марксистського положення про те, що творцем історії є народ, що тільки народним масам належить вирішальна роль у знищенні старого, капіталістичного ладу і в створенні нового, соціалістичного суспільства.

Жовтнева революція ліквідувала соціальний гніт, визволила народи Росії, в тому числі і український народ, від жорстокого національного гноблення, забезпечила можливість створити суверенну національну Українську Радянську державу робітників і селян. Велика Жовтнева соціалістична революція поклала початок формуванню нових, соціалістичних націй і згуртуванню

пригноблених раніше народів в єдину могутню братерську сім'ю. Одним з найважливіших законодавчих документів, які відіграли велику роль у зміцненні дружби народів нашої країни, є прийнята Радою Народних Комісарів і опублікована 3 листопада 1917 р. «Декларація прав народів Росії». У цій декларації говорилось:

«...Рада Народних Комісарів вирішила покласти в основу своєї діяльності в питанні про національності Росії такі начала:

1. Рівність і суверенність народів Росії.
2. Право народів Росії на вільне самовизначення, аж до відокремлення і утворення самостійної держави.
3. Скасування всіх і всяких національних і національно-релігійних привілеїв і обмежень.
4. Вільний розвиток національних меншостей і етнографічних груп, які населяють територію Росії».

Радянська влада дала народам Росії таку повноту свободи, якої не допускає ні одна буржуазна держава. Знищення національного гніту створило гранітну основу для союзу і дружби народів.

Велика Жовтнева соціалістична революція --- революція нового, вищого типу, яка принципіально відрізняється від усіх революцій попередніх епох. На протязі багатьох століть трудящі маси не раз піднімалися на боротьбу проти гніту і експлуатації. Але кожного разу результатами революцій користувались експлуататори. Одну форму експлуатації заступала інша, а трудящі маси залишались притгнобленими. Тільки в Росії в жовтні 1917 р. було покладено край гнобленню більшості народу купкою експлуататорів, покладено край мукам трудящих мас.

Велика Жовтнева соціалістична революція має величезне міжнародне значення. Воно полягає, як вказує Й. В. Сталін у своїй праці «Міжнародний характер Жовтневої революції»¹, ось у чому:

а) Жовтнева революція прорвала фронт світового імперіалізму. Вона повалила імперіалістичну буржуазію в одній з найбільших капіталістичних країн і поставила при владі соціалістичний пролетаріат. Вперше в історії притгноблений і безправний клас став класом пануючим, правлячим. Російський робітничий клас своїм прикладом запалює на революційну боротьбу пролетарів усього світу.

б) Жовтнева революція не тільки розхитала систему імперіалізму в метрополіях, але й завдала могутнього удару по його тилах, підірвавши панування імперіалізму в колоніальних і залежних країнах і вказавши притгнобленим народам шлях до визволення. Вона довела можливість і вказала практичний шлях розв'язання національного питання не методом буржуазного націоналізму, а методом пролетарського інтернаціоналізму. Рево-

¹ Див. Й. В. Сталін, Твори, т. 10, стор. 236—247.

люція розбила вигадки про те, що єдиним методом визволення пригноблених народів є метод буржуазного націоналізму, метод відпадання націй одна від одної.

в) Підірвавши міць імперіалізму в метрополіях і його панування в колоніях, Жовтнева революція тим самим поставила під запитання саме існування світового імперіалізму в цілому. Радянська країна стала могутньою базою широкого революційного руху.

г) Жовтнева революція знаменувала собою революцію в ідеології робітничого класу. Вона перемогла під прапором ленінізму і була перемогою ленінізму над соціал-демократизмом, який став ідейною опорою капіталізму.

Всесвітньоісторичне значення перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції полягає в тому, що вона відкрила нову еру в історії людства — еру краху капіталізму і торжества комунізму.

Знищивши в Росії владу буржуазії і поміщиків, Жовтнева революція визволила від експлуатації трудящих однієї шостої частини світу. Світ розколовся на дві системи: вмираючого капіталізму, що живцем розкладається, і зростаючого й всепермагаючого соціалізму. Розкол світу на капіталістичну і соціалістичну системи є найяскравіший вияв загальної кризи капіталізму. В результаті розколу світу на дві системи виникла принципіально нова суперечність — суперечність між капіталізмом і соціалізмом. Боротьба двох систем — капіталізму і соціалізму — набула вирішального значення в сучасну епоху.

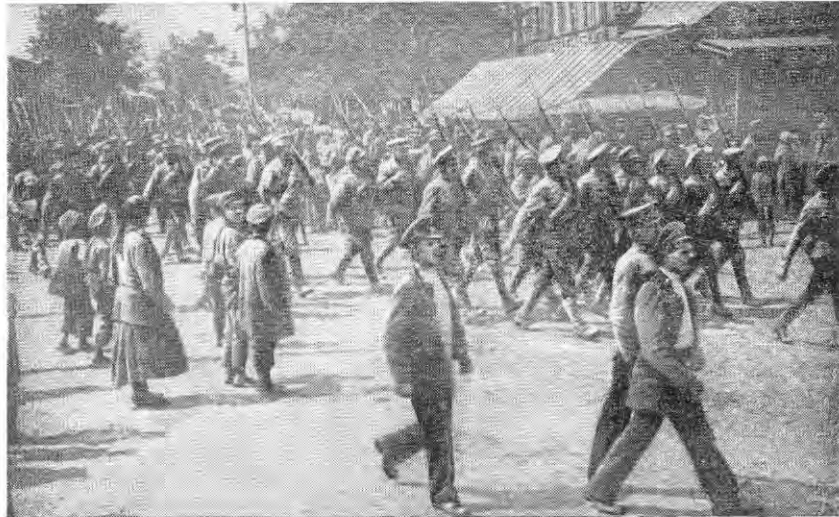
Підірвавши устої імперіалізму, Велика Жовтнева соціалістична революція полегшила боротьбу міжнародного пролетаріату проти капіталізму, за соціалізм. Комуністична партія перетворилася з сили національної в міжнародну, інтернаціональну, в «ударну бригаду» світового революційного і робітничого руху.

6. Боротьба за владу Рад на Україні. Збройне повстання в Києві

Робітничий клас і бідніше селянство України захоплено вітали революційний Петроград і заявляли про свою готовність цілком підтримувати Радянський уряд. Робітники і службовці харківських паровозних і вагонних майстерень у привітальній телеграмі Петроградській Раді робітничих і солдатських депутатів, ухваленій 26 жовтня 1917 р. на загальних зборах, писали: «Загальні збори службовців, майстрових і робітників Харківських паровозних і вагонних майстерень депо Харків-Сортувальної, Товарної і Пасажирської шлють свій братерський привіт революційним борцям за народні ідеали, і їх боротьбу з ворогами народу підтримаємо всіма силами та засобами».

Вітаючи Раду Народних Комісарів, робітники Донбасу, як і всієї України, рішуче вимагали встановлення Радянської влади

на Україні. Робітники Краматорського рудника, що зібралися 9 листопада 1917 р. на мітинг, заслухавши доповідь Г. І. Петровського, ухвалили резолюцію, в якій заявили: «Глибоко схиляючись перед пролетаріатом Москви і Пітера, який завжди приносить жертви за ідеали робітничого класу, ми, робітники і селяни Краматорського району, всіма силами будемо прагнути

Радянські війська, послані з Москви на допомогу українському народові для боротьби проти генерала Каледіна, вступають на ст. Микитівку.

підтримувати і поглиблювати другу нашу робітничу і селянську революцію і готувати революційні батальйони для захисту її».

На молоді Радянську державу обрушилися усі реакційні сили — буржуазія і поміщики, розбиті Жовтневою революцією буржуазні і дрібнобуржуазні партії: кадети, есери, меншовики, місцеві буржуазні націоналісти.

В боротьбі з Радянською владою внутрішня контрреволюція спиралась на підтримку і допомогу американських, англійських, французьких та інших імперіалістів, які грубо втручалися у внутрішні справи Радянської країни. В Парижі 17 листопада 1917 р. відбулася міжсоюзна конференція, яка займалася розробкою планів воєнної інтервенції в Країну Рад. Англія і Франція 10 грудня 1917 р. уклали таємний договір, за яким Англія передбачала підкорити собі Кавказ і території Кубані і Дону, а Франція — Україну, Бессарабію і Крим.

За указкою іноземних імперіалістів генерал Каледін підняв заколот на Дону. Білогвардійська контрреволюція хотіла позбавити Радянську владу основної вугільно-металургійної бази і

цим підірвати обороноздатність Країни Рад. Союзницею білогвардійської контрреволюції виступила буржуазно-націоналістична Центральна рада, яка хотіла перетворити підлеглу їй територію в один з плацдармів боротьби проти Радянської Росії.

Радянська влада перемогла на Україні тільки в результаті збройної боротьби проти сил внутрішньої і зовнішньої контрреволюції.

Створюючи ревкоми, Ради робітничих депутатів Донбасу брали владу в свої руки. В Луганську Рада робітничих і солдатських депутатів, витнавши представників Тимчасового уряду, стала повноправним господарем міста. Перейшла влада в руки Рад і в інших районах Донбасу: в Макіївському, Горлівському, Щербинівському, Краматорському. Трохи пізніше постановили взяти владу в свої руки Маріупольська, Мар'їнська та інші Ради робітничих депутатів. Встановлення Радянської влади в найголовнішому промисловому центрі України мало величезне значення для зміцнення перемоги соціалістичної революції в Росії і для розгортання успішної боротьби проти Центральної ради.

Робітникам Донбасу довелося вести запеклу боротьбу з білокозачими бандами генерала Каледіна. Озброєні банди білокозаків нападали на Ради робітничих депутатів і розганяли їх, розстрілювали робітників. У робітників Донбасу не вистачало зброї і боеприпасів, але вони мужньо боролися проти каледінців. Більшовицькі організації посилали делегації червоногвардійців у Москву і Петроград, прохаючи допомоги.

В Харкові про перемогу збройного повстання в Петрограді стало відомо ввечері 25 жовтня. На екстремому засіданні Харківського міського комітету більшовицької партії ранком 26 жовтня було ухвалено негайно передати владу Радам. Але меншовицько-есерівська і українська буржуазно-націоналістична контрреволюція намагалась що б то не стало не допустити встановлення Радянської влади.

На об'єднаному засіданні виконкомів Рад робітничих і солдатських депутатів 26 жовтня пропозиція більшовиків про перехід влади в руки Рад була відкинута меншовиками, есерами і українськими соціал-демократами. Засідання ухвалило, щоб влада була передана «революційній демократії» в особі Харківського об'єданого Військово-революційного комітету. Утворений з представників українських буржуазних націоналістів, есерів і меншовиків, цей комітет був проти встановлення Радянської влади. Більшовики сміливо і рішуче вступили в боротьбу з об'єднаними силами зрадників. Вони добились постанови Ради про проведення перевиборів Ради і розгорнули широку виборчу кампанію. Трудящі виганяли угодовців і обирали до Ради більшовиків. На розширеному засіданні, що відбулося 10 листопада, оновлена Харківська Рада на пропозицію більшовиків, вирішила взяти владу в свої руки. Проте влада Рад в Харкові по-

справжньому утвердилась тільки на початку грудня, коли туди прибули послані на Дон для боротьби з Каледіним червоногвардійці Москви і Петрограда, які допомогли харківським робітникам роззброїти гайдамаків. Пролетарський Харків став центром боротьби за встановлення Радянської влади на Україні.

Більшовики Києва, керуючись директивами Центрального Комітету партії, готували робітників і солдатів до збройного повстання. 27 жовтня на об'єднаному засіданні Рад робітничих і солдатських депутатів з участю представників військових частин, фабзавкомів і профспілок була ухвалена більшовицька резолюція, що вітала збройне повстання в Петрограді. Робітники і революційно настроєні солдати Київського гарнізону обіцяли петроградським робітникам всебічну підтримку. Резолюція закінчувалась такою вимогою: «Зорганізувати Ревком Рад, передати йому всю повноту влади по Києву, доручити йому всемірно проводити в життя постанови з'їзду Рад». На цьому ж засіданні був обраний Революційний комітет.

Пролетаріатові і революційним солдатам Києва протистояли значні збройні сили, які стояли на боці скинутого Тимчасового уряду. В розпорядженні штабу Київської військової округи, що підтримував повалений Тимчасовий уряд, були юнкери військових училищ і школи прапорщиків, а також інші контрреволюційні частини. Єдиним фронтом з Тимчасовим урядом проти соціалістичної революції виступала буржуазно-націоналістична Центральна рада, яка спиралась на штики гайдамацьких полків.

Українська буржуазно-націоналістична контрреволюція гарячково мобілізувала всі свої сили на боротьбу за збереження буржуазного ладу. Для цього вона використала Г. Пятакова і В. Затонського, тодішніх членів Київського комітету більшовиків, які у відповідальний момент боротьби за Радянську владу ввійшли до складу Центральної ради і створеного нею «Крайового комітету по охороні революції», де засідали разом з Винниченком і Петлюрою. З цих контрреволюційних органів вони вийшли лише тоді, коли Центральна рада ухвалила резолюцію, яка засуджувала збройне повстання в Петрограді і заявляла про те, що Центральна рада рішуче розправлятиметься з усякими спробами робітників і революційних солдатів встановити владу Рад на Україні.

Троцькісти, які пролізали до складу Ревкому, проводили політику саботажу підготовки збройного повстання. Ці зрадники соціалістичної революції нав'язали Ревкому вичікувальну тактику, чим негайно скористувались контрреволюціонери. Штаб Київської військової округи привів у бойову готовність юнкерів і козаків, викликав додатково контрреволюційні частини. З різних пунктів на Київ рухалось 17 ешелонів військ. Приміщення штабу і сусідні з ним вулиці укріплювались.

Увечері 28 жовтня юнкери і козаки з наказу штабу, пого-

дженого з Центральною радою, оточили будинок Ревкому, розгромили його приміщення і арештували членів Ревкому, які там були. Інші загони юнкерів розгромили приміщення ряду профспілок і друкарню Ради робітничих депутатів.

В цей час між Центральною радою і штабом була досягнута угода про спільну боротьбу проти робітників і солдатів і про визнання за командуючим військовою округою вищої військової влади в Києві. Проте контрреволюції не вдалося зірвати підготовку збройного повстання за владу Рад. Член Ревкому А. Іванов, який уникнув арешту, рановранці 29 жовтня скликав у 3-му авіапарку нараду членів більшовицького комітету разом з представниками заводів і військових частин. Ця нарада утворила новий Ревком. негайно розробивши план повстання, Ревком енергійно взявся за здійснення його. Одним з головних вогнищ повстання став завод «Арсенал». Сюди перейшов і Ревком. Виступ був призначений на 5 годину того ж дня.

Андрій Іванов.

Довідавшись, що до Києва наближаються контрреволюційні частини, Ревком послав на Пост-Волинський свого представника, поставивши перед ним завдання — не пропустити ешелони до міста. Уповноважений Ревкому організував з солдатів 3-го авіапарку, що несли там караульну службу, загін, який при допомозі залізничників затримав ешелон з контрреволюційними військами і змусив їх повернутися назад.

В кінці дня 29 жовтня відповідно до плану Ревкому почалось збройне повстання за владу Рад. Аrenoю боїв став Печерський район. Солдати 3-го авіапарку, поділившись на два загони, першими почали воєнні дії, атакували Миколаївську юнкерську школу і артилерійський склад. Тим самим був відвернутий напад юнкерів на авіапарк. О 7 годині вечора юнкери почали наступ на «Арсенал» з боку Маріїнського парку. Натрапивши на стійкий опір робітників, вони відступили. Бої припинились тільки о 12 годині ночі.

На заклик Ревкому і Центрального бюро профспілок робітники підтримали збройне повстання загальним страйком. 30 жовтня життя в місті завмерло. Фабрики і заводи не працювали. Спинились трамваї. Працювали тільки хлібопекарні, які постачали повсталим робітникам і солдатам хліб. Жінки і діти

робітників під вогнем ворога доставляли повсталим продукти і перев'язочні матеріали для поранених. Загальне революційне піднесення посилювало вагання і розбід серед військ Центральної ради. Деякі підрозділи полків Центральної ради стали переходити на сторону робітників.

Ранком 30 жовтня бої відновились з новою силою. Встановивши зв'язок з дивізіоном важкої артилерії, розміщеним на околиці Києва — Слобідці, Ревком наказав артилеристам почати обстріл Костянтинівської юнкерської школи. Третім шестидюймовим снарядом артилеристи попали в будинок школи. Юнкери припинили опір. Робітники «Арсеналу», відбивши дві атаки, перейшли в наступ. Після сильного обстрілу будинку Бутишевської школи прапорщиків арсенальці атакували її, зломивши опір юнкерів і захопили школу. В другій половині дня 30 жовтня робітники і революційні солдати добились значних успіхів. Дві юнкерські школи були захоплені, а ті юнкери, що чинили опір, обеззброєні. В таборі ворога почалась деморалізація, окремі військові частини, які виступали на стороні штабу Київської військової округи, відмовлялися брати участь у боях з повсталими робітниками. 31 жовтня робітники і солдати завдали нищівного удару контрреволюційним силам. Від цілковитого розгрому юнкерів врятувала Центральна рада. Штаб і частина військ, користуючись допомогою Центральної ради, втекли з Києва.

Збройні сили антинародного Тимчасового уряду були розгромлені робітниками і революційними солдатами. Але в цей вирішальний момент буржуазно-націоналістична Центральна рада завдала зрадницького удару в спину борцям за владу Рад. Під час боїв робітників і революційних солдатів з військами Тимчасового уряду Центральна рада, враховуючи все зростаюче невдоволення розміщених у Києві гайдамацьких полків, спішно стягувала сюди контрреволюційно настроєні частини. Скориставшись тим, що вся увага більшовиків і керованих ними робітників була прикута до збройної боротьби з контрреволюційними військами Тимчасового уряду, Центральна рада зайняла всі урядові установи, телеграф і телефон. Узурпувавши владу, вона проголосила утворення буржуазної Української Народної Республіки (УНР).

Захопленню влади Центральною радою сприяли Пятаков та інші капітулянти, які і далі проводили зрадницьку тактику угоди з Центральною радою. 3 і 4 листопада на об'єднаному засіданні виконавчих комітетів Рад і об'єднаному пленумі Рад робітничих і солдатських депутатів Києва вони наполягали на визнанні Центральної ради крайовою владою на Україні, зробивши при цьому «застереження», що Центральна рада повинна діяти через місцеві Ради. Зрозуміло, що така позиція дезорганізувала робітничий клас і допомогла буржуазним націоналістам.

Запекла боротьба з контрреволюційними силами розгорнулася у Вінниці — великому місті в тилу Південно-Західного фронту, де почалось повстання робітників і революційних солдатів проти Тимчасового уряду. Вінницька Рада і місцевий гарнізон ішли за більшовиками. Робітники і солдати наполегливо вимагали, щоб Рада взяла владу в свої руки.

Комісар Південно-Західного фронту меншовик М. Іорданський 24 жовтня послав проти революційних робітників і солдатів Вінниці броневики, але робітники і солдати дали рішучу відсіч спробі контрреволюціонерів розгромити Раду. Більшовицький Ревком, утворений для керівництва збройною боротьбою, звернувся по допомогу до частин 2-го гвардійського корпусу, розміщеного в районі Жмеринки. Солдати цих частин гаряче відгукнулись на заклик, швидко підготувались і вирушили в похід. Зайнявши Жмеринку, вони негайно припинили відправлення в Москву ешелонів з військами на допомогу силам поваленого Тимчасового уряду. Проте солдати 2-го гвардійського корпусу прибули запізно. Після запеклої боротьби 29 жовтня повстання у Вінниці було придушене.

Захопивши владу в свої руки, Центральна рада стала на шлях встановлення відкритої буржуазної диктатури. У великих містах і на вузлових залізничних станціях були посилені військові гарнізони. Їм було наказано придушувати зброєю всяку спробу протесту проти контрреволюційного режиму.

У своєму третьому універсалі, виданому 7 листопада, Центральна рада виступила з демагогічними обіцянками, розрахованими на обман українських робітників і трудячого селянства. В цьому універсалі вона брехливо обіцяла передати землю селянам, нічого не кажучи про те, коли і як це буде зроблено. Туманні фрази універсалу повинні були прикрити фактичне збереження Центральною радою прав поміщиків на землю. Боротьбу робітничого класу за здійснення робітничого контролю над виробництвом буржуазні націоналісти намагались паралізувати брехливою обіцянкою запровадити «державний контроль». Але тому що Центральна рада була органом буржуазії, капіталістам нічого було боятись такого «контролю». Таким чином, третій універсал був шахрайським прийомом українських буржуазних націоналістів, розрахованим на обман широких трудящих мас.

Центральна рада цілком зберегла буржуазно-поміщицьку державну машину. Установи, які були на Україні при Тимчасовому уряді, механічно перетворювались в установи УНР. Були залишені на своїх постах призначені Тимчасовим урядом комісари. Всі закони, видані царським і Тимчасовим урядами, залишались в силі. Представлені в Центральній раді українські буржуазно-націоналістичні партії, які для обману мас називали себе соціалістичними, — українські соціал-демократи, есери, соціал-федера-

лісти та інші — цілком зберігали і підтримували буржуазну державну машину придушення трудящих.

Характеризуючи ворожу пролетарській революції діяльність Центральної ради і подібних їй «національних урядів» буржуазії на окраїнах, Й. В. Сталін писав: «Справа в тому, що ці «національні уряди» і чути не хотіли про соціалістичну революцію. Буржуазні з природи, вони зовсім не хотіли руйнувати старий, буржуазний порядок, — навпаки, вони вважали за свій обов'язок зберігати і зміцнювати його всіма силами»¹.

Капіталісти, користуючись захистом і підтримкою Центральної ради та її Генерального секретаріату, закривали підприємства, викидали на вулицю тисячі робітників. Буржуазія і далі провадила стару тактику задушення революції голодом. Робітників чекали неминучі злидні і безробіття. Але це не спинило їх революційної боротьби.

Центральна рада оберігала інтереси поміщиків, приватну власність на землю, забороняла селянам відбирати землю у поміщиків. В середині листопада вона розіслала спеціальний циркуляр, який забороняв селянам захоплювати поміщицькі землі і погрожував суворими карами тим, хто буде порушувати його.

Але придушити боротьбу селянства за землю було неможливо. Українське трудяще селянство знало ленінський декрет про землю і проводило його в життя, нехтуючи заборонами і погрозами Центральної ради. Про це свідчать численні факти. Поміщик Павлович з с. Горобіївки, Сквирського повіту, Київської губернії, писав у скарзі на ім'я Генерального секретаріату, що селяни вікликали його до волосного правління, де йому заступником голови селянського комітету «був прочитаний декрет Леніна про перехід землі з усім живим і мертвим реманентом до народу. Не звертаючи уваги на мій протест, — писав він, — і заяву, що нашим найвищим крайовим органом є Центральна рада... і що рада у своєму універсалі нічого не говорить про рухоме майно землевласника, протест не допоміг, опис був зроблений в той же день. Зібравши увечері сход, вони постановили — відібрати все господарство і ранком приступили до здійснення своєї постанови».

Комісар Сквирського повіту 17 листопада повідомляв Центральну раду, що «в повіті селяни почали захоплювати поміщицькі маєтки, млини. Боротьба з самочинством стала неможливою тому, що декрет більшовиків про землю та інша література поширені в селах...». Охтирський повітовий земельний комітет (Харківської губернії) з тривогою констатував, що селяни діяли на основі ленінського декрету про землю. «У населення пекуча тенденція, — зазначав комітет, — взяти згідно з декретом Леніна під контроль Ради робітничих і солдатських депутатів усі землі і ліси поміщиків...».

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 4, стор. 160.

Захищаючи інтереси поміщиків, Генеральний секретаріат розіслав циркуляр, в якому писав, що «ніякого самочинного захоплення землі і реманенту не повинно бути допущено». Для придушення революційних виступів селянства Генеральний секретаріат посилав війська, головним чином козаків. Так, київський губернський комісар Центральної ради телеграфував 19 листопада в Смілу командирові 7-го козачого полку: «Прошу прислати в Ребедайлівку, Чигиринського повіту, військовий загін для припинення заворушень в маєтку графа Бобринського». Все частіше комісари Центральної ради на місцях скаржились на те, що у них невістачає сил, щоб придушити селянський рух. Подільський губернський комісар на додаток до раніше посланих телеграм про революційні виступи селянства телеграфував 18 листопада Генеральному секретаріатові: «Прошу в Кам'янецький повіт негайно відрядити кінноту з кулеметами, бо там почалося щось надзвичайне».

Незалежна трудящим масам Центральна рада в боротьбі проти українського народу шукала собі покровителів серед іноземних імперіалістів. Не пориваючи зв'язків з німецькими імперіалістами, вона продавалась американським, англійським, французьким імперіалістам, які намагалися задушити пролетарську революцію. Українські буржуазні націоналісти ще літом 1917 р. встановили зв'язок з імперіалістами Антанти, одержуючи від них значні грошові суми. «Робітнича газета» — орган буржуазно-націоналістичної партії українських соціал-демократів була на утриманні у французьких імперіалістів.

Зраджуючи український народ, Центральна рада пішла слугувати до іноземних імперіалістів. За їх вказівками вона вступила в союз з царським генералом Каледінім, щоб разом боротися проти Радянської влади, і дала зобов'язання імперіалістам Антанти продовжувати війну.

Українські буржуазні націоналісти ціною зради інтересів народу купили визнання іноземними імперіалістами Центральної ради. На початку грудня 1917 р. уряди Англії і Франції заявили про визнання ними Центральної ради. Для встановлення зв'язку з контрреволюційною Центральною радою і для переговорів з нею в Київ був посланий колишній американський консул в Ризі Дженкінс. Представник Франції обіцяв їй військову і фінансову «допомогу», яка вела до цілковитого закабалення України. Таким чином, українські буржуазні націоналісти продавали народ України в кабалу іноземним імперіалістам.

Центральна рада не визнавала Ради Народних Комісарів, єдино законного уряду Росії, утвореного на II Всеросійському з'їзді Рад з участю представників Рад України. Проводячи ворожу, антирадянську політику, Центральна рада стала одним з центрів всеросійської контрреволюції. Генеральний секретаріат 23 листопада звернувся до контрреволюційних «урядів»

південного сходу країни, а також Криму і Башкирії з нотою, в якій пропонувалося сформувати загальноросійський буржуазний уряд, що повинен був очолити боротьбу за повалення радянської влади. Свою ненависть до радянської влади Центральна рада виявила і в тому, що закрила кордон з Радянською Росією і забороняла вивозити з України хліб російським робітникам. Під крилом Центральної ради знайшли собі притулок найлютіші вороги народу — Родзянко, Шульгін, недобитки розгромленої Ставки верховного головнокомандуючого.

Давши Антанті зобов'язання брати участь в імперіалістичній війні, Центральна рада ухвалила злити Південно-Західний і Румунський фронти в єдиний так званий Український фронт. Запеклий ворог українського народу, генеральний секретар Центральної ради у військових справах Петлюра розіслав українізованим військовим частинам накази, в яких вимагав, щоб воєни не визнавали влади Раднаркому і не виконували наказів радянського головного командування. Своїми наказами про зняття українських частин з Північного і Західного фронтів він дезорганізовував управління армією, руйнував фронт і цим зривав справу миру.

Уклавши угоду з Каледінім, Центральна рада безперешкодно пропускала з фронту в його розпорядження контрреволюційні козацькі частини для боротьби проти Радянської влади і кривавої розправи над робітниками Донбасу. Подаючи безпосередню допомогу генералові Каледіну, Центральна рада разом з тим відмовилась пропускати через Україну червоногвардійські загони, які Рада Народних Комісарів посилала на допомогу робітникам Донбасу і революційно настроєним козакам для розгрому контрреволюційного заклоту.

Партія більшовиків викрила і показала українським робітникам і селянам контрреволюційну суть Центральної ради та її Генерального секретаріату, які боролись за збереження буржуазної влади на Україні і продавали український народ в рабство міжнародним імперіалістам.

Газета «Правда» надрукувала 28 листопада 1917 р. перехоплену шифровану телеграму французької військової місії і викрила таким чином зв'язок Центральної ради з іноземними імперіалістами. Зміст телеграми свідчив про те, що між Центральною радою і імперіалістами Антанти існував союз, який мав на меті зірвати укладення миру.

Безустанне і нещадне викривання більшовицькою партією контрреволюційної антинародної політики Центральної ради та її зрадницьких зв'язків з іноземними імперіалістами відіграло надзвичайно важливу роль у зростанні політичної свідомості українських робітників і селян.

Трудящі України висловлювали своє обурення політикою Центральної ради і вимагали встановлення влади Рад на Україні. Наприклад, робітники заводу сільськогосподарських знарядь

Ельворті в Єлисаветграді на загальних зборах, які відбулися на початку грудня 1917 р., ухвалили: «Ми, робітники в революційній Росії, визнаємо тільки ту владу, яку висунув другий Всеросійський з'їзд робітничих, солдатських і селянських депутатів. Скоряємось цілком постановам Народних Комісарів у центрі і Радам на місцях, яким належить вся влада і які є єдиними демократичними органами».

Бідніше селянство України виступало проти Центральної ради, боролось в союзі з пролетаріатом і під його керівництвом за встановлення влади Рад на Україні. Це яскраво відбилось в постанові зборів селян с. Дергачівки, Лебединського повіту, Харківської губернії, що відбулися 7 грудня 1917 р.: «Не визнаючи влади Центральної ради,—говорилось в постанові,—заявити категоричний протест проти її дій і вимагати негайного переходу влади на Україні, як і по всій Росії, до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів».

З боку більшовицьких організацій України потрібні були нові заходи для мобілізації сил робітників і селян на повалення антинародної Центральної ради і повсюдне встановлення Радянської влади. Це було здійснене на основі вказівок Центрального Комітету партії, при братерській допомозі великого російського народу.

7. Проголошення України республікою Рад.

Розгром націоналістичної і кадетсько-каледінської контрреволюції

Боротьба, яка розгорнулася на Україні, була частиною загальної боротьби за встановлення Радянської влади в усій Росії. Партія більшовиків очолювала і спрямовувала боротьбу українських робітників і бідніших селян за перемогу соціалістичної революції, керувала розгромом буржуазно-націоналістичної контрреволюції, організувала братерську допомогу російських робітників і селян Україні і керувала створенням національної Української Радянської держави.

У свідомості українського робітничого класу визрівала ідея скликання з'їзду Рад для розв'язання питання про встановлення Радянської влади на Україні. На засіданні виконкому Київської Ради робітничих і солдатських депутатів 3 листопада фракція більшовиків виступила з заявою, в якій вимагала скликання з'їзду робітничих, солдатських і селянських депутатів України. Пропозиція більшовиків була прийнята на пленумі Ради на другий день. За скликання Всеукраїнського з'їзду Рад висловилася 10 листопада Київська рада професійних спілок. В той же день пленум Харківської Ради прийняв резолюцію більшовиків, в якій підкреслювалось: «на Україні, як і в усій Росії в цілому, вся влада і на місцях, і в центрі повинна належати з'їздові Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів». Ініціатива більшовицьких організацій України про скликання з'їзду Рад була підтримана Центральним Комітетом партії.

У розмові по прямому проводу 17 листопада 1917 р. з представником Київського комітету більшовиків Й. В. Сталін з доручення Центрального Комітету партії запропонував більшовицьким організаціям України скликати Всеукраїнський з'їзд Рад. Виконуючи вказівки Центрального Комітету партії, більшовики добились ухвалення виконкомом Київської обласної Ради постанови про скликання на 3 грудня 1917 р. Всеукраїнського з'їзду Рад. Виконком звернувся до всіх Рад України з закликком взяти участь в роботі з'їзду.

Ради робітничих депутатів підтримали постанову виконкому Київської обласної Ради. На засіданні Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів після виступів Артема і представника Київського обласного виконавчого комітету Рад була ухвалена пропозиція більшовиків про негайне скликання Всеукраїнського з'їзду Рад. Полтавська Рада робітничих і солдатських депутатів вітала скликання Всеукраїнського з'їзду Рад і висловила певність, що «провідною зіркою в роботі його буде лозунг: «Вся влада Радам!». З'їзд депутатів 29 сіл Верхньодніпровського повіту, Катеринославської губернії, постановив: «Ми вимагаємо крайового з'їзду Рад робітничих і селянських депутатів для виділення з них Центральної Ради Рад» (тобто Центрального Виконавчого Комітету Рад).

Все більше й більше зростаючу боротьбу трудящих за встановлення Радянської влади на Україні контрреволюційна Центральна рада та її Генеральний секретаріат намагались придушити жорстоким терором. В ніч на 30 листопада в Києві гайдамаки несподівано напали на революційні війська і роззброїли їх. Після довгого знущання над солдатами радянських частин гайдамаки вивезли їх за межі України. Тоді ж була арештована група більшовиків, членів виконавчого комітету Київської Ради робітничих депутатів. У Полтаві була розгромлена Рада робітничих депутатів, а частина депутатів Ради була розстріляна. Те саме війська Центральної ради намагались вчинити і в Одесі, але дістали рішучу відсіч з боку робітників.

Довідавшись про скликання більшовиками Всеукраїнського з'їзду Рад, Центральна рада вирішила зірвати його. З цією метою вона запропонувала всім куркульським «селянським спілкам» прислати на з'їзд своїх делегатів, а також посилила репресії щодо Рад робітничих депутатів.

Боротьба українських робітників і біднішого селянства за встановлення Радянської влади зустрічала гарячу підтримку і енергійну допомогу з боку Радянської Росії. Рада Народних Комісарів своїм маніфестом від 3 грудня 1917 р., який був написаний В. І. Леніним, визнала національну незалежність українського народу. «...Ми, Рада Народних Комісарів,— проголошував маніфест,— визнаємо народну Українську республіку, її право зовсім відокремитися від Росії або вступити в договір

з Російською республікою про федеративні і тому подібні взаємовідносини між ними.

Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, визнається нами, Радою Народних Комісарів, зараз же, без обмежень і безумовно»¹.

Цим історичним актом уряду Радянської Росії була ліквідована вікова нерівноправність українського народу. Так завдяки перемозі Великої Жовтневої революції український народ став у ряди вільних, рівноправних і суверенних народів.

Рада Народних Комісарів глибоко співчувала визвольній боротьбі трудящих мас України проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції і подавала їм в цьому всіляку допомогу. Маніфест Ради Народних Комісарів ставив ультимативні вимоги Центральній Раді, які мали на меті створити сприятливі умови для успішної боротьби українських робітників і біднішого селянства за встановлення Радянської влади на Україні. Рада Народних Комісарів зажадала від Центральної ради: 1) припинити дезорганізацію фронту; 2) не пропускати контрреволюційні війська на Дон, на Урал і в інші місцевості; 3) сприяти революційним військам у боротьбі проти каледінської контрреволюції; 4) припинити роззброєння радянських військ і робітничої Червоної гвардії і повернути відібрану зброю.

Центральна рада, розраховуючи на цілковите закаблення робітників і селян України, відхилила вимогу Ради Народних Комісарів.

Рішуча політика Ради Народних Комісарів щодо Центральної ради знайшла гарячу підтримку у робітників і селян України і сприяла посиленню їх боротьби проти Центральної ради, за повсюдне встановлення Радянської влади.

Робітники-червоногвардійці разом з представниками військових частин Миколаєва на загальних зборах, які відбулися на початку грудня, заявили: «Ми не визнаємо української буржуазної ради, будемо боротися з нею всіма силами, бо є одна влада народу... Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, під прапором якої ми станемо тісною дружною сім'єю».

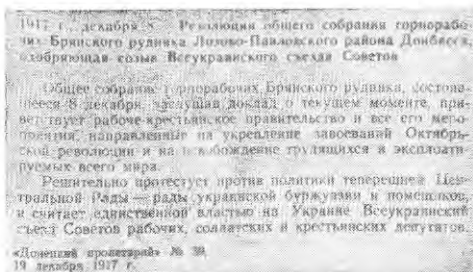
Загальні збори робітників Брянського рудника Лозово-Павлівського району в Донбасі, які відбулися 8 грудня 1917 р., оголосили, що вони рішуче протестують проти політики Центральної ради — ради української буржуазії і поміщиків і вважають єдиною владою на Україні Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Селяни с. Рибців, Полтавської губернії, в ухваленій на сході резолюції писали: «Ми пам'ятаємо з недавнього часу, як автономія України існувала тільки в проекті, а уряд Керенського чинив всілякі перешкоди в досягненні цього проекту, і партія, що підтримувала наші вимоги, — була партія більшовиків.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 319.

Ми твердо заявляємо, що єдина партія, яка захищає інтереси біднішого населення Росії, є партія більшовиків, до якої тепер приєдналась більшість населення Росії... Ми протестуємо проти контрреволюційної роботи теперішнього складу Української Центральної ради і... висловлюємо довір'я тільки Раді робітничих, солдатських і селянських депутатів...».

В розгортанні боротьби проти Центральної ради велику роль відіграла Всеукраїнська партійна нарада, що відбулася в Києві

Резолюція загальних зборів робітників Брянського рудника, що вітає скликання Всеукраїнського з'їзду Рад.

3—5 грудня. В роботі її взяли участь 47 делегатів, які представляли 24 парт-організації, що об'єднували понад 18 тис. членів партії. Проте найважливіші партійні організації України — Донбасу, Харкова і Одеси не були представлені, а від Катеринославської організації приїхав тільки один делегат. Нарада обговорила найголовніші питання моменту і заклікала всі партійні

організації і трудящих України боротися проти Центральної ради, за встановлення Радянської влади.

Жорстокі репресії Центральної ради щодо Рад робітничих депутатів дуже утруднили вибори делегатів на I Всеукраїнський з'їзд Рад, але вони не змогли зірвати скликання з'їзду. У назначений день до Києва почали з'їжджатися делегати Рад робітничих і солдатських депутатів. На з'їзд прибуло близько 130 делегатів, які представляли 49 Рад. Не приїхали делегати від частини Рад Донбасу, від Катеринославської і Харківської губерній, які в цей час готувалися до III з'їзду Рад Донецького і Криворізького басейнів. Через репресії з боку Центральної ради не було делегатів і від ряду інших районів України.

Українські буржуазні націоналісти вирішили зірвати з'їзд Рад, а над його делегатами вчинити криваву розправу. До приміщення, де повинен був засідати з'їзд, були стягнуті гайдамацькі частини. В день відкриття з'їзду, яке було перенесене з 3 на 4 грудня 1917 р., у Київ прибуло близько 2000 представників «селянських спілок», а також представників від українізованих військових частин, головним чином офіцерів. Прийшовши на з'їзд, вони зажадали від мандатної комісії видати їм мандати з ухвальним голосом. Куркульські представники викрикували попроси на адресу делегатів Рад і членів організаційного бюро з'їзду, не давали їм говорити. Законно обрані делегати Рад змушені були покинути засідання, викривши контрреволю-

ційну суть Центральної ради і куркульського зборища. У зв'язку з тим, що з'їзд був зірваний Центральною радою, більшовики — делегати з'їзду запропонували перенести його роботу в Харків. Ця пропозиція була прийнята, і делегати з'їзду Рад виїхали в Харків.

У Харкові 9 грудня 1917 р. відкрився II з'їзд Рад Донецького і Криворізького басейнів. На з'їзді виступив представник Всеукраїнського з'їзду Рад, який повідомив про контрреволюційні дії Центральної ради і закликав представників Рад об'єднати свої зусилля в боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні. З'їзд Рад Донецького і Криворізького басейнів постановив об'єднатися з делегатами Всеукраїнського з'їзду Рад і провести єдиний з'їзд Рад України. Рішення це забезпечувало Всеукраїнському з'їздові Рад більш повне представництво.

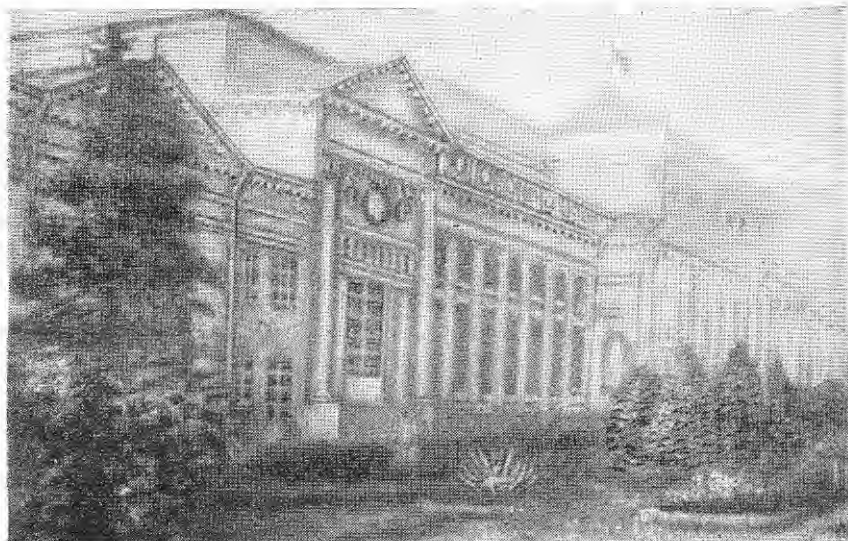
I Всеукраїнський з'їзд Рад почав свою роботу 11 (24) грудня 1917 р. Найважливішим його завданням було утворення Української Радянської держави і повсюдне встановлення на Україні влади робітників і селян. Цьому завданню відповідали питання, що стояли на порядку денному з'їзду: 1) поточний момент, 2) про організацію влади на Україні, 3) про самовизначення України, 4) вибори Центрального Виконавчого Комітету Рад України.

I Всеукраїнський з'їзд Рад, обговоривши питання про організацію влади на Україні, 12 (25) грудня 1917 р. проголосив Україну республікою Рад. «Влада на території Української республіки, — говорилося в резолюції з'їзду, — віднині належить тільки Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів». Разом з цим з'їзд оголосив недійсними розпорядження, видані Центральною радою та її Генеральним секретаріатом. З'їзд доручив обраному ним Центральному Виконавчому Комітетові негайно поширити на території України чинність декретів робітничо-селянського уряду Російської Федерації про землю і робітничий контроль над виробництвом, а також про цілковиту демократизацію армії.

Розв'язуючи життєво важливе для українського народу питання про створення Української Радянської держави, з'їзд керувався вказівками В. І. Леніна про те, що вільна Україна можлива тільки при умові тісного союзу з російським народом. Тому в тій самій резолюції з'їзд заявив, що Радянська Україна встановить з Радянською Росією та іншими радянськими республіками «цілковиту погодженість в цілях і діях, необхідну в інтересах робітників і селян усіх народів Російської Федерації». Український народ уже в перший день утворення своєї національної Радянської держави заявив про тверде бажання зміцнювати нерушиму дружбу з російським народом і з усіма народами Батьківщини.

З'їзд також постановив «в найближчий час скликати II Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів».

Ленінські положення про дружбу народів були покладені в основу резолюції з'їзду в питанні про національне самовизначення України. «I Всеукраїнський з'їзд робітничих і солдатських

Будинок в Харкові, в якому відбувався I з'їзд Рад України, що проголосив Україну республікою Рад.

депутатів, визнаючи Українську республіку як федеративну частину Російської республіки, — говорилося в резолюції з'їзду, — оголошує рішучу боротьбу згубній для робітничо-селянських мас політиці Центральної ради».

З'їзд Рад закінчив свою роботу обранням верховного органу державної влади республіки — Центрального Виконавчого Комітету в складі 41 чоловіка. До складу ЦВК були обрані 35 більшовиків і серед них такі самовіддані борці за соціалізм, як Артем (Ф. А. Сергєєв), М. Данилевський, А. Іванов, Ф. Тисяков та ін. Було вирішено залишити 20 місць для представників слабо представленого на з'їзді селянства, яких мав обрати Всеукраїнський з'їзд Рад селянських депутатів. ЦВК Рад України утворив перший Радянський уряд України — Народний секретаріат.

I Всеукраїнський з'їзд Рад заклав фундамент будівництва Української Народної Республіки, цілком відмінної від буржуазної УНР, яка служила інтересам експлуаторських класів — капіталістів і поміщиків і в якій не припинялося гноблення трудящих. В Українській Радянській республіці справжнім господарем

став народ — робітничий клас, трудяще селянство і трудова інтелігенція, а діяльність державної влади була спрямована на поліпшення матеріального становища і підвищення культурного рівня народних мас, на захист їх свободи і незалежності.

Центральний Виконавчий Комітет Рад України звернувся до робітників, селян і солдатів України з маніфестом, в якому оголошував про утворення Українського Радянського уряду і закликав робітників і селян об'єднатися навколо нього і допомогти йому в будівництві нової, Радянської держави. ЦВК запевняв трудящих України, що «в тісному єднанні з братами робітниками, солдатами і селянами всієї Росії ми не боїмося ніякого тягара, ми не залишимо свого поста».

Всі революційні сили України згуртувалися навколо свого уряду в боротьбі проти Центральної Ради. На численних зборах і мітингах робітники і селяни гаряче вітали Радянський уряд України, обіцяли йому всемірну підтримку.

Любов трудящих України до свого Радянського уряду і готовність захищати його всіма силами яскраво відбивала резолюція зборів 10 тис. робітників і службовців Харківського залізничного вузла, в якій зазначалось: «1) Визнаємо єдиною владою на Україні владу Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів України. Ми будемо підтримувати цю владу всіма засобами і, коли це буде необхідно, виступимо як один на захист її з зброєю в руках».

Проголошення Радянської влади на Україні з радістю зустріли трудящі маси в усіх кінцях Росії. Братерську любов до українського народу і тверду віру в його революційні сили висловив у телеграмі Українському Радянському урядові загальноармійський з'їзд Рад солдатських депутатів. «Робітники і селяни великороси, — повідомлялось у привітальній телеграмі з'їзду, — ніколи не сумнівалися в тому, що робітники і селяни України — брати однієї трудової сім'ї, тісно спаяні одними інтересами, одними сподіваннями, одними прагненнями, скинуть з себе багатовіковий гніт капіталу.

Ми, великороси, ніколи не вірили в те, що голос Центральної ради був голосом українських робітників і селян, і, посиляючи їй ультиматум, ми оголосили війну українській буржуазії, яка, будучи зв'язана з світовою буржуазією..., намагалась затопити в братній крові ті завоювання, що їх вирвали робітники і селяни у буржуазії в Жовтневій революції.

Привіт тобі, рідна Україно! Привіт твоїм Радам!».

Народний секретаріат повідомив 13 грудня Раду Народних Комісарів Російської Радянської Республіки про те, що на нього покладена вся повнота влади на Україні. Рада Народних Комісарів вітала Український Радянський уряд і обіцяла йому свою підтримку й допомогу в боротьбі за мир, за передачу землі,

фабрик, заводів і банків трудящим України. «Вітаючи утворення в Харкові дійсно народної Радянської влади на Україні, — говорилося в привітальній телеграмі РНК, — і вбачаючи в цій робітничій і селянській Раді справжній уряд Народної Української республіки, Рада Народних Комісарів обіцяє новому урядові братньої республіки повну і всемірну підтримку в справі боротьби за мир, а також у справі передачі всіх земель, фабрик, заводів і банків трудящому народові України.

Хай живе влада робітничих, селянських і солдатських Рад! Хай живе братерство робітників, солдатів і селян України і Росії!».

Партія більшовиків і Рада Народних Комісарів забезпечили військову і фінансову допомогу українським робітникам і селянам в їх боротьбі проти контрреволюційної Центральної ради. На засіданнях Ради Народних Комісарів систематично заслухувались доповіді і повідомлення Й. В. Сталіна про хід боротьби за Радянську владу на Україні, обговорювались заходи, спрямовані до найшвидшого розгрому української буржуазно-націоналістичної контрреволюції і зміцнення Української Радянської держави.

Між двома братніми радянськими республіками встановились тісні дружні відносини. Рада Народних Комісарів допомагала Українському Радянському урядові організувати найшвидший розгром української буржуазно-націоналістичної контрреволюції і налагодити справу державного будівництва. Для цього Рада Народних Комісарів декретом від 19 грудня 1917 р. призначила видатного діяча Комуністичної партії і Радянської держави Серго Орджонікідзе своїм представником на Україні. У свою чергу Український Радянський уряд призначив свого представника при Раді Народних Комісарів Російської Радянської республіки.

Партія більшовиків безупинно викривала зрадницьку політику Центральної ради, її рабську залежність від англо-французьких і американських імперіалістів. Гострі викривальні виступи партії, як і рішуча політика Ради Народних Комісарів щодо Центральної ради, мали надзвичайно важливе значення для успішного розвитку боротьби українських робітників і селян.

Українські буржуазні націоналісти, розуміючи, що наближається крах їх панування, розгорнули шалену шовіністичну агітацію. Вони намагались притупити політичну свідомість трудящих, спровокувати незгоди між російським і українським народами, щоб таким чином зберегти владу в своїх руках. Маніфест і ультимативні вимоги Ради Народних Комісарів до Центральної ради вони хотіли витлумачити як посягання Радянського уряду на права українського народу.

У спеціальному посланні до українських робітників, селян і солдатів «Відповідь товаришам українцям в тилу і на фронті»

народний комісар у справах національностей Й. В. Сталін ще раз звернув увагу українського народу на антинародну діяльність Центральної ради, викрив підступні маневри українських буржуазних націоналістів і показав, що між братніми російським і українським народами не було і не може бути ніякого конфлікту. В цьому посланні говорилося: «Між українським і російським народами нема і не може бути конфлікту. Український і російський народи, як і інші народи Росії, складаються з робітників і селян, з солдатів і матросів. Всі вони разом боролися проти царизму і керенщини, проти поміщиків і капіталістів, проти війни і імперіалізму. Всі вони разом проливали кров за землю і мир, за свободу і соціалізм. У боротьбі з поміщиками й капіталістами всі вони — брати й товариші. В боротьбі за свої кровні інтереси у них нема і не може бути конфлікту. Звичайно, ворогам трудящих вигідно виставити конфлікт з Радою (Центральною радою.—*Ред.*), як конфлікт російського і українського народів, бо тоді найлегше можна буде нацькувати одних на одних робітників і селян споріднених народів на радість гнобителям цих народів»¹.

Послання Й. В. Сталіна відіграло видатну роль у зміцненні і розвитку союзу між українським і російським народами, в посиленні їх спільної боротьби проти буржуазії і поміщиків, за перемогу соціалізму.

Більшовики України підняли робітників і бідніше селянство на боротьбу за встановлення влади Рад на території всієї України. Проти контрреволюційної Центральної ради скрізь на Україні спалахували повстання, очолювані більшовицькими організаціями. Ці повстання вилились незабаром у загальну збройну боротьбу проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції. У своїй боротьбі робітники і селяни України спирались на всебічну допомогу своїх російських братів.

Радянський уряд України негайно вжив рішучих заходів для зайняття вузлових залізничних станцій, щоб перешкодити зв'язкові гайдамацьких банд з білокозаками. Загони харківських червоногвардійців і солдатів 30-го полку під командуванням М. Руднева розгромили гайдамацькі банди в Лозовій і Синельниковому і взяли під свій контроль залізничні лінії, які ведуть на Дон.

В Катеринославі 26 грудня 1917 р. почалось організоване більшовиками збройне повстання робітників проти Центральної ради, за владу Рад. Три дні відбувалась боротьба з значними силами Центральної ради. На допомогу робітникам Катеринослава прийшли московські і петроградські червоногвардійці. В результаті спільних зусиль українських і російських робітників буржуазні націоналісти були розгромлені і в Катеринославі була встановлена Радянська влада.

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 4, стор. 9.

Величезну допомогу робітникам і селянам Чернігівщини подали загони московських червоногвардійців. На початку січня 1918 р. Радянська влада була встановлена в Городні, Сновську, Козельці і Чернігові. Російські червоногвардійці своїм досвідом допомагали робітникам і селянам Чернігівщини у налагодженні роботи органів Радянської влади.

Враховуючи могутній розмах боротьби трудящих, Український Радянський уряд 4 січня 1918 р. наказав червоногвардійським загонам почати похід на Київ і цілком розгромити контрреволюційну Центральну раду.

Одночасно з наступом проти Центральної ради посилилась боротьба проти донської контрреволюції. В запеклих боях з білокочачими бандами Каледіна червоногвардійці Москви, Петрограда, Харкова і Катеринослава очищали Донбас і Область Війська Донського. 25 грудня було визволене Дебальцево. Прочувачись з запеклими боями, радянські війська 30 грудня вигнали каледінців з Юзівки, Макіївки та інших пунктів Донбасу.

Більшовицькі організації України вели напружену роботу, мобілізуючи робітників на боротьбу з контрреволюцією. Особливо успішно проходила ця робота після створення 5 січня 1918 р. Центрштабу Червоної гвардії Донбасу на чолі з більшовиком Д. Пономарьовим. До складу штабу входили представники петроградського, московського і місцевих червоногвардійських загонів. Робітники металісти і шахтарі великими групами приходили в Центрштаб Донбасу і вливалися в загони, які виступали на боротьбу проти білогвардійців. Уже в перших числах січня 1918 р. під Ханженковим виступив перший Донецький полк Червоної гвардії.

Боротьбу робітників проти каледінців підтримувало трудове козацтво. Спільними силами робітників і трудового козацтва білокочачі банди в кінці лютого 1918 р. були розгромлені. Недобитки білогвардійської контрреволюції втекли на Кубань.

На півдні України боротьба за владу Рад ускладнялась тим, що імперіалісти США, Англії і Франції подавали велику допомогу контрреволюції. За указкою іноземних імперіалістів сили Центральної ради і білогвардійської контрреволюції Румунського фронту об'єдналися для боротьби з Радянською владою. На боці ворогів робітників і селян був і есеро-меншовицький Румчерод.

На допомогу місцевим більшовицьким організаціям Центрального Комітету партії ще на початку листопада послав групу видатних діячів партії. В Одесу прибув член Центрального Комітету партії В. Володарський, комісаром Румунського фронту був призначений більшовик С. Рошаль. При допомозі представників центра, які прибули на Україну, більшовицькі організації енергійно взялися за мобілізацію революційних сил. Готовність трудящих мас боротися за владу Рад продемонстрував II з'їзд Рад

Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської області, який відкрився в Одесі 12 грудня 1917 р. Більшість делегатів з'їзду йшла за більшовиками. З'їзд висловився за владу Рад. У новообраному виконкомі Румчероду більшість здобули більшовики. Більшовицький Румчерод подав одеським робітникам і морякам велику практичну допомогу в організації збройного повстання за владу Рад.

Під керівництвом більшовицького Ревкому в ніч на 14 січня 1918 р. робітники і матроси Одеси повстали проти Центральної ради. В результаті несподіваного і добре організованого удару червоногвардійці і матроси зайняли всі урядові установи. Влада перейшла в руки Рад. Але ранком 15 січня до міста підійшли підкріплення військам Центральної ради. Під прикриттям бронемашин гайдамаки перейшли в наступ і, користуючись чисельною перевагою, потіснили червоногвардійців. Тривожні гудки заводів сповістили робітників про небезпеку. На заводах спішно формувались нові червоногвардійські загони. На допомогу робітникам прийшли матроси військових кораблів. Підтримувані потужною корабельною артилерією, червоногвардійці і моряки перейшли в наступ і 18 січня очистили місто від військ Центральної ради. В Одесі була встановлена Радянська влада.

Услід за цим на протязі січня 1918 р. в результаті збройних повстань влада перейшла до Рад в Миколаєві, Херсоні, Вінниці, Олександрівську (Запоріжжі) і в багатьох інших містах і селах України.

До середини січня 1918 р. Радянська влада була встановлена і в Криму. Трудящі Севастополя і революційні матроси Чорноморського військового флоту гаряче вітали робітників і солдатів України, які боролися за встановлення Радянської влади, і плямували ганьбою буржуазно-націоналістичну Центральну раду. Це яскраво відбилосся в резолюції робітників, моряків і солдатів Севастополя, ухваленій 10 січня 1918 р. В ній говорилося: «Брати українці! Робітники, солдати і селяни Харкова, Катеринослава і Полтави! Ми, чорноморці, від усієї душі складаємо подяку за спільну боротьбу проти контрреволюційної Київської ради (Центральної ради.— *Ред.*)... Плямуємо ганьбою Київську раду з її генеральними секретарями — угодовцями з буржуазією і каледінцями». Матроси Чорноморського військового флоту подали трудящим України збройну допомогу в їх боротьбі проти Центральної ради.

З наказу радянського командування загони червоногвардійців Харкова і Донбасу і «червоне козацтво» — військова частина, створена Українським Радянським урядом, — при підтримці російських червоногвардійських загонів розгорнули военні дії проти контрреволюційної Ради на великій території. Головного удару радянські війська завдали в напрямі Харків — Полтава — Київ.

Загони контрреволюційної Центральної ради зазнавали по-

разки за поразкою. З 6 по 11 січня 1918 р. червоногвардійські загони визволили Полтаву, Костянтиноград, Ромодан, Кременчук, Лубни, Лохвицю і Гребінку.

За вказівкою Українського Радянського уряду Київська більшовицька партійна організація готувала збройне повстання. Воно повинно було початися в той момент, коли наступаючі червоногвардійські загони мали підійти до Києва, щоб ударом з тилу допомогти їм розгромити війська Центральної Ради. Але повстання почалося раніше наміченого строку, оскільки робітники, обурені Центральною радою, яка посилила терор, могли виступити в будь-який момент. Прагнучи уникнути стихійності і зберегти організованість, Київський більшовицький комітет вирішив почати збройне повстання ще до підходу радянських військ.

Пізно ввечері 15 січня 1918 р. на засіданні Київської Ради робітничих депутатів з участю фабзавкомів було вирішено почати повстання. На цьому засіданні був створений Ревком. Тієї ж ночі в місті почалось повстання за владу Рад. Розроблений Ревкомом план повстання передбачав наступ червоногвардійців з районів Подолу, Печерська і залізниці до центра міста, щоб захопити і розгромити центральні установи української буржуазно-націоналістичної контрреволюції. Найважливішим опорним пунктом повстання був героїчний «Арсенал». Арсенальці, несподівано атакувавши противника, розбили на підступах до заводу кінну сотню гайдамаків. Червоногвардійці Подолу і Куренівки повели наступ на центр міста. Після запеклої сутички з гайдамаками вони прорвались до Михайлівського монастиря, зайняли старокіївський поліцейський участок і готель «Прага».

В середині наступного дня війська Центральної ради, щоб перешкодити робітникам з'єднатися, почали наступ на «Арсенал» і в напрямі на Поділ. Проти червоногвардійців Подолу виступили загони націоналістичних отаманів Коновальця і Мельника. Під натиском переважаючих сил противника червоногвардійці змушені були відступити до Контрактового будинку на Подолі. Наступ петлюрівців на «Арсенал» був відбитий робітниками.

Повстання охопило все місто. Робітники-залізничники, серед яких відзначились червоногвардійці М. Бусько, М. Васильєв, Б. Ветров, Д. Салько та ін., при підтримці матросів, які прибули на допомогу, захопили товарну станцію і повели наступ по Великій Васильківській вулиці в бік Хрещатика. Тоді ж, роззброївши полк Центральної ради, вони зайняли станцію Київ-пасажирський і почали просуватись до центра міста. Після запеклих боїв їм вдалося зайняти Жилианську і Маріїнсько-Благовіщенську вулиці, Галицький ринок і частину Бібіковського бульвару.

Особливо запеклі бої велись у районі заводу «Арсенал». Шість днів героїчно боролись оточені арсенальці. В їх рядах билися

стійкі, мужні червоногвардійці М. Струтинський, С. Шеляженко та ін. Сили арсенальців у багато разів поступалися перед силами ворога. Коли не стало боєприпасів, продуктів харчування і перев'язочних матеріалів для поранених, захисники «Арсеналу» 22 січня змушені були припинити боротьбу. Вдершись в «Арсе-

Київський завод «Арсенал» після січневого збройного повстання.

нал», озвірілі банди «вільного козацтва» і гайдамаків учинили над робітниками дику розправу.

Все ж, незважаючи на значну перевагу сил Центральної ради і падіння «Арсеналу», повстання не було придушене. Бої продовжувались на Подолі і в районі залізниці. Повстання київських робітників не принесло в ті дні їм повної перемоги, проте воно відіграло велику роль у вигнанні Центральної ради з Києва.

Радянські частини поспішали на допомогу повсталим київським робітникам. В бою під ст. Крути (біля Ніжина) радянські частини розгромили війська Центральної Ради і вирушили на Київ. Знищуючи націоналістичні банди, радянські війська 22 січня 1918 р. зайняли передмістя Києва Дарницю і мости через Дніпро. В цей же час загони червоного козацтва зайняли інше передмістя — Куренівку і подали допомогу повсталим робітникам, які продовжували боротьбу. В місті розгорнулися запеклі вуличні бої. В рядах харківських, київських, московських і петроградських червоногвардійців хоробро билися загони матросів Чорноморського флоту під командуванням А. Полупанова. Після запеклих вуличних боїв 26 січня вони зайняли місто. Центральна

рада втекла на Волинь. Український радянський уряд 30 січня 1918 р. переїхав з Харкова в Київ.

Так завдяки перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції і братерській допомозі великого російського народу робітничий клас України, керований славною більшовицькою партією, здійснив одвічну мрію українського народу — створив дійсно суверенну, національну Українську Радянську соціалістичну державу і очолив її. Робітничий клас України в союзі з біднішим селянством розгромив контрреволюційну Центральну раду — головного ворога свободи і незалежності українського народу.

Велика партія більшовиків допомогла українському народові визволитись від соціального і національного гніту. Вона вивела його на світлий шлях соціалізму, шлях до сяючих вершин комунізму. В історії українського народу настала нова, слава епоха, епоха соціалістичного будівництва. «Перемога соціалістичної революції на Україні і створення Української Радянської держави були досягнуті на основі ленінської теорії революції і розробленого Леніним учення в національно-колоніальному питанні і були великою поразкою міжнародного імперіалізму та його буржуазно-націоналістичної агентури»¹.

Створення Української Радянської держави мало величезне міжнародне значення. Народи Європи, які зазнавали подвійного — соціального і національного гніту, на прикладі ленінського розв'язання національного питання в Радянській Росії побачили вірний і надійний шлях до національного визволення і побудови соціалізму.

Цю історичну перемогу український народ здобув насамперед тому, що партія більшовиків викрила зрадництво української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, забезпечила українським робітникам і селянам допомогу російських робітників і селян в розгромі буржуазно-націоналістичних банд, в боротьбі за встановлення влади Рад на Україні.

Український народ пишається тим, що він першим услід за російським народом пішов по шляху соціалізму. Спільна боротьба трудящих України і Росії відіграла надзвичайно важливу роль у закріпленні великих завоювань соціалістичної революції і зміцненні Радянської влади. Об'єднання сил робітників та селян Росії і України зробило їх непереможними в боротьбі проти полчищ іноземних імперіалістів і внутрішньої контрреволюції, які нав'язали Країні Рад тривалу громадянську війну і воєнну інтервенцію.

Велика Жовтнева соціалістична революція визволила український народ від експлуатації з боку українських, російських і польських поміщиків та буржуазії, а також від експлуатації з боку іноземних імперіалістів, поклала край гнобленню українського

¹ «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654—1954 рр.)», Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 18.

народу і відкрила йому шлях до національного відродження і вільного розвитку. В руки українських робітників і селян перейшли фабрики й заводи, всі невичерпні багатства надр землі, ліси і неосяжні родючі поля. Український народ став господарем своєї долі.

8. Боротьба за зміцнення Радянської влади. Брестський мир. Зрадництво Центральної ради

Після повалення влади буржуазії й поміщиків і встановлення диктатури пролетаріату робітничий клас під проводом партії більшовиків приступив до будівництва небаченої ще в історії людства держави робітників і селян — Радянської соціалістичної держави, покликаної відіграти роль головного знаряддя побудови комуністичного суспільства.

В. І. Ленін, розвиваючи вчення Маркса і Енгельса про державу, вказав науково обгрунтовані конкретні шляхи побудови Радянської соціалістичної держави. Головна особливість радянського соціалістичного ладу полягає в тому, що він є дійсно народним ладом, створеним самим народом, трудящими, для перебудови суспільства на соціалістичних началах.

Робітничий клас Росії, керований Комуністичною партією, переборюючи організований буржуазією запеклий саботаж, зламав стару буржуазно-поміщицьку державну машину і створив новий, радянський державний апарат. Рада Народних Комісарів приступила до створення збройних сил Радянської держави. 15 січня 1918 р. був прийнятий декрет про створення Робітничо-Селянської Червоної Армії — вірного і надійного захисника свободи і незалежності нашої Батьківщини. Для керівництва різними галузями державного і громадського життя країни були сформовані і розгорнули свою діяльність наркомати й центральні установи. Радянська влада знищила стани. Жінка дістала рівні права з чоловіком.

Будуючи новий суспільний лад, партія більшовиків і Радянська влада спиралась на економічний закон обов'язкової відповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил.

Найважливішим заходом Радянської влади в створенні соціалістичних форм господарства була соціалістична націоналізація, в результаті проведення якої було знищене економічне панування буржуазії у вирішальних галузях народного господарства країни. Передачею в руки трудящих командних економічних висот народного господарства була підведена під диктатуру пролетаріату економічна база.

Перед проведенням соціалістичної націоналізації був здійснений перехідний захід — робітничий контроль над виробництвом, запроваджений постановою Ради Народних Комісарів від 14 листопада 1917 р. Робітничий контроль був для робітників прекрасною школою управління виробництвом. З органів робітничого

контролю було висунуто багато організаторів і керівників соціалістичного народного господарства. Буржуазія розуміла, що робітничий контроль є тільки підготовчим етапом до націоналізації, а тому всіма заходами посилювала економічний саботаж, чинила упертий опір запровадженню робітничого контролю. Проте опір буржуазії успішно був зломлений робітничим класом. Була розпочата націоналізація підприємств найбільш злісних саботажників. 7 грудня 1917 р. Рада Народних Комісарів ухвалила перший декрет про конфіскацію всього майна акц. т-ва Богословської гірничої округи і оголосила його власністю Російської Республіки. Так само Радянська держава зробила з рядом інших акціонерних товариств, адміністрація яких відмовлялась скоритися вказівкам органів робітничого контролю і зривала роботу підприємств. У січні 1918 р. була проведена націоналізація торгового флоту. В руки Радянської держави перейшли залізниці і засоби зв'язку.

Могутнім ударом, який підірвав економічну міць буржуазії, була націоналізація банків, здійснена на основі декрету Ради Народних Комісарів від 14 грудня 1917 р. Радянська влада анулювала всі внутрішні і закордонні позики, одержані царським і Тимчасовим урядами. Радянська влада оголосила державну монополію на зовнішню торгівлю, створивши тим самим міцний бар'єр проти економічної агресії світового імперіалізму, який хотів поневолити нашу країну.

Всі ці надзвичайно важливі заходи створили необхідні умови для проведення широкої націоналізації промисловості. В кінці червня 1918 р. була оголошена націоналізація великих підприємств усіх галузей народного господарства країни. Для організації і керівництва народним господарством країни 5 грудня 1917 р. була створена Вища Рада Народного Господарства (ВРНГ).

На націоналізованих підприємствах капіталістичні виробничі відносини замінялись соціалістичними. Таким чином, в країні виник соціалістичний уклад економіки, який невпинно зростав і зміцнювався, створювались нові економічні умови. У зв'язку з цим розвиток народного господарства країни перестав визначатися діянням основного економічного закону сучасного капіталізму. На базі нових економічних умов виникали і поступово розширяли сферу свого діяння нові економічні закони, властиві соціалістичним виробничим відносинам. В умовах радянського суспільства виник і почав діяти основний економічний закон соціалізму, який визначив нову мету виробництва. Істотні риси і вимоги основного економічного закону соціалізму зводяться до забезпечення максимального задоволення постійно зростаючих матеріальних і культурних потреб всього суспільства шляхом невпинного зростання і вдосконалення соціалістичного виробництва на базі вищої техніки. Отже, в соціалістичному секторі народного господарства країни виробництво велось не

ради добування капіталістичного прибутку, а з метою задоволення багатограних матеріальних і культурних потреб трудящих, в інтересах побудови соціалізму.

Величезне значення в об'єднанні всіх народів Росії для боротьби за створення і зміцнення багатонаціональної Радянської держави мав III Всеросійський з'їзд Рад, який відбувся в січні 1918 р. і в роботі якого взяли активну участь представники Радянської України. З'їзд затвердив написану В. І. Леніним «Декларацію прав трудящого і експлуатованого народу». Декларація урочисто заявила, що «Росія оголошується Республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Вся влада в центрі і на місцях належить цим Радам».

Будівництву багатонаціональної Радянської держави була присвячена доповідь Й. В. Сталіна про федеральні установи Російської республіки. З'їзд постановив, що Російська Соціалістична Радянська Республіка утворюється на основі добровільного союзу народів Росії як федерація радянських національних республік. Основні положення «Декларації прав трудящого і експлуатованого народу» і доповіді про федеральні установи увійшли в першу Конституцію РСФРР¹.

Проведені Радянською владою заходи економічного і політичного характеру в корені підірвали сили експлуаторських класів — буржуазії і поміщиків — та їх контрреволюційних партій. Радянська влада набагато зміцніла.

Досвід революційних перетворень, нагромаджений під цей час Радянською Росією, був зразком для радянського будівництва на Україні. Радянський уряд України залучав до державного, господарського і культурного будівництва найширші народні маси.

Вся влада на місцях була передана Радам. Наказом № 1 від 27 грудня 1917 р. Народне секретарство внутрішніх справ оголосило, що посади губернських, повітових і міських урядових комісарів скасовуються. Права і обов'язки комісарів передавалися відповідним Радам робітничих, селянських і солдатських депутатів та їх виконавчим комітетам. Всім радянським установам було заборонено виконувати будь-які закони і розпорядження Центральної ради.

Негайно був знищений апарат гноблення трудящих і захисту класових інтересів буржуазії та поміщиків — старий суд. Постановою Українського Радянського уряду від 4 січня утворювався народний суд, а пізніше і революційний трибунал, за допомогою яких пролетаріат здійснював революційне правосуддя. Радянський уряд України розгорнув напружену роботу по формуванню радянських збройних сил.

20 січня 1918 р. Український Радянський уряд видав декрет про організацію на Україні Червоної Армії. Місцеві партійні

¹ Така назва була до 1936 р. В книзі скрізь вживається сучасна назва — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка (РРФСР).

організації і Ради розгорнули формування регулярних радянських військ.

Почалась реорганізація школи і перетворення її в трудову школу, доступну для дітей робітників і селян.

Відповідно до постанов І Всеукраїнського з'їзду Рад 20 січня 1918 р. відбулася Всеукраїнська конференція селян, яка одно-стайно вітала Радянську владу і ухвалила приєднатися до постанов І Всеукраїнського з'їзду Рад. Українське трудяще селянство побачило в Радянській владі свою рідну владу. Конференція селян обрала до складу Центрального Виконавчого Комітету 20 своїх представників. Обрання представників селянства до складу верховного органу державної влади Радянської України ще більше посилило союз робітничого класу з трудящим селянством, зміцнило Українську Радянську державу, тісніше зв'язало уряд з народними масами.

Будівництво Української Радянської держави відбувалося в умовах запеклої класової боротьби з українською буржуазно-націоналістичною і есеро-меншовицькою контрреволюцією. Ця боротьба ускладнялась тим, що деякі працівники партійних організацій Києва, Одеси, Харкова та інших міст України не розуміли ленінської національної політики і необхідності всемірного зміцнення національної Української Радянської держави. Стоячи на сепаратистських, обласницьких позиціях, вони вважали, що в основу державного устрою багатонаціональної країни треба покласти не національний принцип, а принцип територіально-виробничої спільності областей країни.

Одним з прикладів нерозуміння деякими партійними працівниками національної політики більшовицької партії було проголошення на ІV з'їзді Рад Донецького і Криворізького басейнів, який зібрався 27 січня 1918 р. в Харкові, автономної, відокремленої від Радянської України, Донецько-Криворізької республіки, яка включала в себе і частину теперішньої Кам'янської області.

Недостатнє розуміння частиною українських робітників значення національного питання для зміцнення диктатури пролетаріату вело разом з тим до недооцінки необхідності посилення союзу робітничого класу і селянства при керівній ролі робітничого класу, без чого не можна було зміцнити Радянську владу і забезпечити успішне будівництво національної Української держави. Штучне виділення з складу Радянської України в окрему республіку найбільш розвинутих у промисловому відношенні районів з добре організованими і високосвідомими кадрами робітників — металістів і гірників — дуже ослабляло пролетарську базу Радянської України.

Помилкові сепаратистські, обласницькі тенденції, які проявились і в Радянській Росії, були категорично засуджені В. І. Леніним. Рішучу боротьбу проти цих антиленінських поглядів вів Й. В. Сталін. Визначаючи принцип радянської федерації,

Й. В. Сталін вказував: «...Російська Федерація являє собою союз не окремих самостійних міст (як це думають карикатуристи з буржуазної преси) або взагалі областей (як це гадають деякі наші товариші), а союз певних територій, що історично виділилися і відзначаються як особливим побутом, так і національним складом»¹.

Організація народного господарства республіки і створення органів управління народним господарством були в центрі уваги Радянського уряду України. За прикладом Радянської Росії Український Радянський уряд для здійснення державного управління промисловістю створив Раду народного господарства. Щоб запобігти саботажеві капіталістів у промисловості, уряд рішуче запроваджував робітничий контроль над виробництвом.

У здійсненні робітничого контролю над виробництвом в Донбасі велику допомогу подали робітники Петрограда. За рішенням V Петроградської конференції фабзавкомів, яка відбулася в середині листопада, була виділена робітнича делегація в складі 45 чоловік і послана в Донбас. Прибувши в Харків і ознайомившись з становищем на місцях, делегація поділилась на групи і виїхала на рудники в Донбас. Багато зробив для практичного здійснення робітничого контролю Г. І. Петровський, який за завданням ЦК партії працював у Донбасі. Він виступав на багатьох робітничих зборах, конференціях фабзавкомів з доповідями про організацію робітничого контролю над виробництвом.

Плодотворна діяльність комісії робітничого контролю над виробництвом наочно викривала наклепи капіталістів та їх есеро-меншовицьких підголосків, які твердили, що робітники, втручаючись у керівництво виробництвом, нібито руйнують підприємства. Комісії робітничого контролю показали, які гігантські організаторські сили криються в робітничому класі. Одним з яскравих прикладів цього є діяльність контрольної комісії Костянтинівського металургійного заводу. В результаті саботажу адміністрації завод спинився. Тоді 22 листопада робітники заводу обрали контрольну комісію в складі 19 чоловік і зобов'язали її забезпечити нормальну роботу заводу. Комісія утворила секції (технічну, фінансову та ін.) і завдяки активній участі в них робітників добилась того, що 25 листопада робота на заводі відновилась. Контрольній комісії доводилось працювати в надзвичайно важких умовах. Ламаючи всякі перешкоди і спираючись на допомогу районної ради фабзавкомів, вона забезпечила доставку сировини для заводу.

Директор Петрівського заводу в Єнакієвому втік, і заводів загрожувало закриття. Але робітники не допустили цього, утворивши раду заводоуправління. Спираючись на допомогу робітників, рада заводоуправління забезпечила керівництво виробни-

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 4, стор. 71.

чими процесами, а також надходження необхідної сировини, і завод продовжував працювати.

Відчувши своє безсилля перешкодити запровадженню робітничого контролю, власники фабрик і заводів часто залишали підприємства напризволяще, сподіваючись, що вони цим заликають робітників. Так було, наприклад, у Харкові на заводі ВЕК, адміністрація якого втекла в грудні 1917 р. Радянський уряд націоналізував завод, назвавши його державним електромеханічним заводом «Електросила № 1». Управління заводом робітники взяли у свої руки. Незважаючи на саботаж частини інженерно-технічного персоналу і службовців, робітники успішно організували управління виробничими процесами.

Здійснювалась націоналізація вугільної, хімічної і металургійної промисловості в Донбасі. Постановою уряду в січні 1918 р. були націоналізовані всі вугільні і ртутний рудники акціонерного товариства «А. Ауербах і К ». Був націоналізований також завод Гартмана в Луганську. В декреті Українського Радянського уряду про націоналізацію цього заводу говорилось: «Прийняти в загальнонародну власність завод акціонерного товариства «Гартман» в Луганську з його активом і пасивом».

Націоналізований був також морський і річковий транспорт. З'їзд моряків торгового флоту обрав раду для управління націоналізованим водним транспортом.

Поряд із здійсненням робітничого контролю над виробництвом і націоналізацією промисловості створювалися радянські органи регулювання народного господарства. Уже в грудні 1917 р. в Харкові була створена обласна економічна рада, яка поширювала свою діяльність на промисловість Донбасу, Катеринославської і Харківської губерній і на Криворізький залізорудний район. У січні 1918 р. в Харкові відбувся обласний з'їзд економічної ради з участю представників з місць, який узагальнив досвід боротьби робітничого класу за оволодіння апаратом виробництва і обміну, досвід боротьби з економічним саботажем. З'їзд обрав Південну обласну раду народного господарства і постановив створити районні ради народного господарства. Незабаром ради народного господарства були створені в Харкові (міська і районна, які обслуговували всю Харківську губернію), Катеринославі, Луганську та інших пунктах. До середини лютого було утворено 14 районних рад народного господарства.

Рішуча боротьба робітничого класу з економічним саботажем буржуазії та її агентури і успішне налагодження роботи націоналізованих підприємств справили великий вплив на інженерно-технічну інтелігенцію і службовців промислових підприємств. Краща частина їх переходила на сторону Радянської влади і віддавала свої знання служінню народові. Одними з перших на сторону Радянської влади перейшли видатні металурги, які віддали багато сил справі розвитку радянської металургії в Донбасі, М. К. Курако і І. П. Бардін.

В результаті рішучої боротьби з економічним саботажом капіталістів під кінець лютого 1918 р. близько 65% рудників Донбасу працювало під контролем робітничих управлінь; всі інші рудники були націоналізовані.

Під керівництвом більшовицької партії робітники націоналізованих підприємств проявляли справжній трудовий героїзм і добились помітного поліпшення роботи й збільшення випуску продукції. На паровозобудівному заводі Гартмана в березні 1918 р. було випущено 13 паровозів замість трьох, випущених у жовтні 1917 р. На Петрівському металургійному заводі продуктивність праці підвищилась на 30—40%. На макіївських рудниках видобуток вугілля збільшився з 60 тис. пудів у лютому 1918 р. до 92 тис. пудів на добу в березні.

Пограбований і зруйнований каледінцями Ясенівський рудник в Донбасі героїчною працею робітників був швидко відбудований і почав давати країні вугілля. «Незважаючи на всі страхіння, які полягали в тримісячному невидаванні платні робітникам, незважаючи на розгром будинків, де ми живемо,— писали робітники в газеті «Донецкий пролетарий» 1 лютого 1918 р.,— Ясенівський рудник протягом одного тижня став працювати, і зараз 150 чоловік, які залишилися на руднику, дають на добу до 7000 пудів вугілля».

Зростав видобуток вугілля в усьому Донбасі. В лютому 1918 р. в Донбасі було видобуто 36,4 млн. пудів вугілля, а в березні видобуток вугілля збільшився майже на 30 млн. пудів і становив 65,9 млн. пудів.

Український Радянський уряд встановив єдину фінансову політику і єдиний грошовий обіг з Радянською Росією, які були порушені Центральною радою. Цей захід врятував народне господарство від фінансової катастрофи. Народний секретаріат приступив до здійснення декрету ВЦВК про націоналізацію банків. 7 січня 1918 р. він видав постанову «Про заходи по встановленню контролю над кредитними установами», яка зобов'язувала приватні кредитні установи припинити всі операції, а все, що було в сейфах, передати в Державний банк.

В налагодженні роботи промисловості України і в фінансуванні її величезну допомогу подала Радянська Росія. В. І. Ленін особисто надавав величезного значення забезпеченню нормальної роботи вугільних шахт Донбасу і вникав в усі сторони їх роботи. Довідавшись про те, що через відсутність освітлювальних матеріалів може припинитись робота вугільних шахт Донбасу, В. І. Ленін негайно дав розпорядження по телеграфу командуванню радянськими військами на Україні «надіслати весь бензин в копальні, в розпорядження Харківської обласної Ради Народного Господарства, Сумська, 27»¹. Рада Народних Комісарів асигнувала десятки мільйонів карбованців для підприємств Дон-

¹ Левинський збірник, XXXIV, стор. 15.

басу, Катеринослава, Києва, Одеси. В. І. Ленін 22 січня 1918 р. телеграфував Народному секретаріатові для Г. К. Орджонікідзе про те, що на Україну надіслано 100 млн. крб. і 50 млн. крб. будуть надіслані спеціально в Харків¹.

Рішуча політика Радянського уряду щодо запровадження робітничого контролю і націоналізації промисловості позбавляла пануючого становища в економіці не тільки російську і українську буржуазію, але й іноземних капіталістів.

Постанову I з'їзду Рад України, який поширив на Україну чинність ленінського декрету про землю, селяни зустріли з величезним задоволенням. Боротьба за ліквідацію поміщицького землеволодіння, яка провадилась селянами всупереч наказам Центральної ради в деяких районах і раніше, охопила тепер всю республіку.

Після великої підготовчої роботи, проведеної місцевими Радами, на селі на початку 1918 р. розгорнулася масова організована конфіскація поміщицьких маєтків, відібрання надлишків землі у куркулів. Величезна більшість селянських організацій ухвалювала постанови про поділ поміщицької землі і передачу її в індивідуальне користування селян. Одночасно з поділом землі провадився розподіл належної поміщикам робочої та продуктивної худоби і сільськогосподарського реманенту.

В селах, особливо там, де був великий вплив пролетарських елементів, уже на початку 1918 р. виникали перші колективні господарства. До початку весни 1918 р. на Україні їх було організовано понад 30. Здебільшого вони склалися з безземельних і малоземельних селян.

Проведена Радянською владою націоналізація землі усупільнила основний засіб виробництва в землеробстві і стала важливим заходом для знищення капіталізму в сільському господарстві. Націоналізація землі в умовах диктатури пролетаріату, як і ряд інших заходів Радянської влади, створила необхідні умови для переходу трудящих селян до колективного способу ведення господарства.

В налагоджуванні роботи радянського державного апарату, в здійсненні робітничого контролю над виробництвом і націоналізації промисловості, в організації продовольчої справи на Україні велику допомогу подав Г. К. Орджонікідзе. Відповідно до вказівок В. І. Леніна, який вимагав вжити «...найбільш енергійних і революційних заходів для посилення *хліба, хліба і хліба*...»², Народний секретаріат разом з Г. К. Орджонікідзе докладав усіх сил для організації заготівель і відправлення з України хліба в Петроград і Москву, де продовольче становище було дуже тяжким. Український Радянський уряд закликав місцеві Ра-

¹ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 267.

² Ленинский сборник, XXXIV, стор. 13.

ди посилити заготівлі продовольства для Радянської Росії, Заклик уряду знайшов гарячий відгук у трудящих України, які, усвідомлюючи свій братерський обов'язок, готові були подати всіляку допомогу своїм російським братам. Незабаром до Петрограда і Москви було відправлено по два маршрутних поїзди з хлібом з Полтавської і Таврійської губерній.

Про те, як на Україні проходили заготівлі і відправка продовольства для Радянської Росії, «Правда» 21 січня 1918 р. повідомляла: «Народний секретаріат вживає надзвичайних заходів для одержання хліба на селі, утворено військово-закупочні загони з досвідченими інструкторами. Роботу їх уже видно — хліб починають звозити до станцій... В дорозі до Петрограда перебуває понад 200 вагонів зерна та іншого продовольства і понад 2000 вагонів вугілля». Через кілька днів «Правда» повідомила, що з південних губерній в Петроград прибуло 13 маршрутних поїздів (360 вагонів) з продовольчими вантажами.

Так на основі створених Великою Жовтневою соціалістичною революцією нових суспільних відносин і радянського державного ладу виникли і розвивались нові відносини між народами Росії. Робітничий клас Росії, який очолив Радянську державу, — непримиренний ворог всякого соціального і національного гноблення — пробудив творчі сили раніше пригноблених народів і повів народи на боротьбу за соціалістичну перебудову всіх господарських та громадських організацій. На гранітній основі рівноправності, дружби і співробітництва народів зміцніли братерські відносини між російським і українським народами, як і між усіма іншими народами країни.

В інтересах трудящих, в інтересах зміцнення Радянської влади і молодій Радянській державі треба було негайно покінчити з війною. Радянський уряд з перших же днів його утворення розгорнув боротьбу за загальний мир. Усім воюючим державам було запропоновано негайно почати переговори про справедливий демократичний мир. Проте союзники дореволюційної Росії — США, Англія і Франція — не тільки не прийняли пропозиції Радянської Росії, але намагались взагалі приховати її від народів світу.

Виходячи з тодішніх обставин, Радянський уряд змушений був почати сепаратні переговори про мир, але, незважаючи на це, він все ж не відмовився від дальшої боротьби за загальний мир. Одержавши від уряду Німеччини 14 листопада 1917 р. повідомлення про його згоду почати переговори про перемир'я, Радянський уряд запропонував відкласти початок переговорів на п'ять днів з тим, щоб ще раз запросити уряди країн Антанти взяти участь в мирних переговорах. Німеччина прийняла цю пропозицію. Радянський уряд 15 листопада знову звернувся до народів воюючих країн з пропозицією приєднатися до переговорів про перемир'я на всіх фронтах і почати переговори про мир. Проте

і на цю пропозицію уряди країн Антанти не відповіли. Тільки після неодноразових, але безуспішних спроб добитися загальних переговорів про мир Радянський уряд змушений був сам один приступити до переговорів з Німеччиною, в результаті яких 22 листопада 1917 р. в Брест-Литовську (Бресті) було підписане перемир'я.

Борючись за мир і дружбу між народами, Радянський уряд разом з тим давав рішучу відсіч іноземним імперіалістам, які намагались захопити окремі частини Радянської країни.

Імперіалісти Антанти в січні 1918 р. організували руками боярської Румунії антирадянську інтервенцію в Бессарабії. Трудящі Бессарабії і революційні солдати чинили стійкий опір інтервентам. Проте румунські загарбники, користуючись чисельною перевагою, підтримувані білогвардійцями і гайдамацькими бандами Центральної ради, окупували Бессарабію. Сп'яніла від тимчасових успіхів боярська Румунія відхилила мирні пропозиції Радянського уряду.

У зв'язку з цим Радянський уряд вжив термінових заходів для посилення радянських загонів, які боролися з румунськими загарбниками. На Румунський фронт були перекинуті радянські загоны, які визволили Київ від гайдамаків.

На боротьбу з румунськими загарбниками піднялися трудящі Молдавії. Особливою хоробрістю в боях з загарбниками відзначався кавалерійський загін, яким командував Г. І. Котовський. В кінці лютого радянські війська завдали румунським загарбникам великої поразки в районі Рибниці і Тирасполя, змусивши їх панічно тікати. Злякавшись цілковитого розгрому, румунський уряд вступив у мирні переговори з Радянським урядом. На початку березня в Яссах була підписана угода між Радянською Росією і Румунією, за якою остання зобов'язувалась протягом двох місяців звільнити Бессарабію.

Тимчасом уряд Румунії і не збирався виконувати взяті на себе зобов'язання. Уклавши договір з Радянською Росією, боярська Румунія одночасно підписала попередній договір і з державами австро-німецького блоку, за умовами якого Бессарабія передавалась Румунії. Уряд Румунії, скористувавшись вторгненням німецьких імперіалістів у Країну Рад в лютому 1918 р., не виконав договору з Радянською Росією і став на шлях анексії Бессарабії і Північної Буковини.

Імперіалісти США, Англії і Франції, використовуючи троцькістсько-бухарінських і буржуазно-націоналістичних зрадників, докладали всіх сил для того, щоб зірвати справу миру, втягнути Радянську Росію у війну з Німеччиною і руками німецьких загарбників повалити Радянську владу. Діючи за указкою іноземних імперіалістів, Троцький, його підручний Бухарін і ворожа Комуністичній партії група, яку він очолював і яка, маскуючись, називала себе групою «лівих комуністів», виступили проти під-

писання миру. Приховуючи свої наміри, Троцький, що очолював радянську делегацію в Брест-Литовську, вів лінію на зрив мирних переговорів. В цьому йому допомагала делегація буржуазно-націоналістичної Центральної ради, яка приїхала в Брест-Литовськ в грудні 1917 р. Вона почала сепаратні переговори з німецькими імперіалістами.

Вигнана з Києва Центральна рада гарячково шукала збройної підтримки у іноземних імперіалістів. Вона хотіла, спираючись на їх штики, повернути собі втрачену владу. Зв'язані війною з Німеччиною, американо-англійські й французькі імперіалісти, яким у той час служила Центральна рада, не могли подати останній збройну допомогу. Побачивши це, українські буржуазні націоналісти змінили орієнтацію і пішли на службу до німецького імперіалізму.

Делегація Центральної ради потай від радянської делегації почала переговори з Німеччиною. На допомогу їй в усуненні формальних перешкод для ведення переговорів між німецькими імперіалістами і українськими буржуазними націоналістами прийшов іуда Троцький, який виступив 28 грудня 1917 р. із зрадницькою заявою про визнання делегатів розгромленої Центральної ради правомочними представниками України. Виступаючи з цією заявою, Троцький знав, що на Україні вже перемогла Радянська влада — справжня виразниця народних інтересів і єдино законний представник українського народу. І коли в Брест-Литовськ прибула правомочна делегація Українського Радянського уряду, представники кайзерівської Німеччини, скористувавшись заявою Троцького, відмовились її визнати.

Під час перерви в мирних переговорах між Радянською Росією і Німеччиною Центральна рада остаточно договорилась про продаж України німецьким імперіалістам. Щоб усунути останню юридичну перешкоду, яка заважала закабаленню українського народу, Центральна рада, прикриваючись флагом «самостійності», 11 січня 1918 р. без всякого на те права заявила в четвертому універсалі про відрив України від Радянської Росії.

27 січня (9 лютого) 1918 р.¹ Німеччина та її союзники підписали «мирний договір» з Центральною радою, за яким німецькі імперіалісти поневолювали Україну. Як говорив керівник делегації німецького блоку в Брест-Литовську генерал Гофман, німецькі імперіалісти прекрасно знали, що Центральна рада була фікцією; вони її використали як ширму, щоб прикрити загарбання України.

Німецька делегація, використовуючи зрадливість українських буржуазних націоналістів, поставила радянській делегації свої ультимативні пропозиції. Троцький всупереч рішучим вимогам В. І. Леніна підписати мир і тсді, коли німці поставлять ульти-

¹ З лютого 1918 р. дати скрізь наводяться за новим стилем.

матум, порушив директиви Центрального Комітету партії більшовиків. Він заявив про відмовлення Радянського уряду підписати мир на запропонованих Німеччиною умовах і в той же час повідомив німців, що Радянська республіка війни вести не буде, а армію демобілізує. Більшого німецькі імперіалісти і не могли вимагати від зрадника інтересів Радянської країни.

Німецький імперіалізм, який хотів повалити Радянську владу і перетворити нашу батьківщину в свою колонію, цілком використав зраду Троцького. Німецький уряд перервав мирні переговори і 18 лютого 1918 р. дав своїй армії наказ почати наступ. Рештки старої армії не могли затримати наступ великих сил німців.

Німецькі імперіалісти вирішили одним ударом покінчити з Радянською Росією і, ліквідувавши Східний фронт, сконцентрувати всі свої сили на Заході, щоб здобути перемогу над США, Англією і Францією. Проте німецька вояччина жорстоко прораховалась. Німецькі армії загрузли в довгій і виснажливій для них війні на Сході. Активний Східний фронт існував протягом усієї кампанії на Західному фронті, не даючи Німеччині можливості маневрувати своїми силами.

21 лютого партія більшовиків кинула клич: «Соціалістична вітчизна в небезпеці!». «Виконуючи доручення капіталістів усіх країн, — писав В. І. Ленін, — німецький мілітаризм *хоче задущити російських і українських робітників і селян, повернути землі поміщикам, фабрики і заводи — банкірам, владу — монархії*. Німецькі генерали хочуть встановити свій «порядок» у Петрограді і в Києві. *Соціалістична республіка Рад — у величезній небезпеці*. До того моменту, як підніметься і переможе пролетаріат Німеччини, священним обов'язком робітників і селян Росії є беззавітний захист республіки Рад проти полчищ буржуазно-імперіалістської Німеччини»¹. Уряд і партія більшовиків закликали трудящі маси до захисту Батьківщини. У відповідь на цей заклик робітники масами вливалися в організовану Червону Армію. Скоро загони молодої Червоної Армії в запеклих боях під Нарвою і Псковом дали німцям рішучу відсіч і затримали їх просування до Петрограда. Знаменний день відсічі військам німецьких загарбників — 23 лютого 1918 р. — став днем народження героїчної Червоної Армії.

Німецьке командування відновило мирні переговори. Нові умови миру, поставлені німецькими імперіалістами, були значно тяжчі від попередніх. В. І. Ленін, викриваючи зраду Троцького і Бухаріна, вказував, що вони на ділі допомогли німецьким імперіалістам і перешкодили зростанню і розвиткові революції в Німеччині. 3 березня 1918 р. в Брест-Литовську радянська делегація підписала мирний договір. Зрада Троцького і Бухаріна

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 13.

дуже дорого коштувала Радянській республіці. За цим грабінницьким договором прибалтійські країни, не кажучи вже про Польщу, відходили до кайзерівської Німеччини. Україна насильствено відривалась від Радянської республіки і перетворювалась у залежну від Німеччини державу. Разом з тим Радянська республіка повинна була сплатити величезну контрибуцію. Нав'язаний німецькими імперіалістами неймовірно тяжкий мирний договір давав все ж робітникам і селянам Радянської Росії передишку, конче необхідну для зміцнення Радянської влади.

Питання про укладення миру було розглянуте VII з'їздом партії (6—8 березня 1918 р.). З'їзд підтвердив правильність ленінської лінії в питанні про Брестський мир, заплямував підривну, розкольніцьку й дезорганізаторську діяльність Троцького та «лівих комуністів» і висловився за ратифікацію мирного договору, підписаного в Бресті. Разом з тим з'їзд, зважаючи на можливі напади іноземних імперіалістів, закликав партію готувати трудящих до самовідданого захисту соціалістичної Вітчизни.

VII з'їзд партії ухвалив рішення про зміну назви більшовицької партії. З цього часу партія прибрала назву Російської Комуністичної партії (більшовиків) — РКП(б).

Для ратифікації Брестського мирного договору 14 березня в Москві, яка з березня 1918 р. стала столицею Радянської республіки, зібрався IV Всеросійський Надзвичайний з'їзд Рад.

Імперіалісти Антанти і США всіма засобами намагалися зірвати справу миру. Саме цю мету переслідувала телеграма президента США Вільсона, надіслана на ім'я з'їзду, в якій він лицемірно висловлював співчуття російському народові в момент, коли «Німеччина кинула свої збройні сили в глиб країни», і обіцяв допомогу США. Зброю і спорядження для війни з Німеччиною пропонували Англія і Франція. Це було безпосередньою допомогою троцькістсько-бухарінським і «ліво»-есерівським провокаторам війни з Німеччиною, явною спробою використати російську армію для відтягнення військ Німеччини з Західного фронту. Проте маневр Вільсона був викритий, і IV Надзвичайний з'їзд Рад ратифікував Брестський мирний договір.

Відзначаючи всю тяжкість умов миру, нав'язаних німецьким імперіалізмом, В. І. Ленін був разом з тим сповнений віри в сили нашого народу, в прийдешню допомогу міжнародного пролетаріату. В. І. Ленін пророчо говорив: «Нестерпно тяжкі умови миру. А все ж історія візьме своє, на допомогу нам прийде — нехай навіть не так скоро, як нам усім хотілося б, — прийде зріюча неухильно соціалістична революція в інших країнах.

...Ми не самотні в світі. У нас є друзі, прихильники, найвірніші помічники. Вони запізнилися — в силу ряду умов, від їх волі незалежних, — але вони прийдуть.

За роботу організації, організації і організації. Майбутнє, незважаючи ні на які випробування, — за нами»¹.

Незважаючи на те, що був підписаний мирний договір, німецькі імперіалісти не припиняли агресивних дій проти Радянської Росії. Вони підтримували генерала Краснова, який замінив розгромленого донського отамана генерала Каледіна, вони перетворили Ливву в німецьке «військове губернаторство». Німецька вояччина готувала похід на Москву і Петроград.

Комуністична партія і Радянський уряд використали мирну передишку для того, щоб приступити до побудови фундаменту соціалістичної економіки. В. І. Ленін розробив науково обгрунтовану програму перетворення економічно відсталого Росії в передову і могутню соціалістичну державу. Програма соціалістичного будівництва була викладена В. І. Леніним в його знаменитій праці «Чергові завдання Радянської влади».

Головним і вирішальним завданням на тому етапі розвитку Радянської держави В. І. Ленін вважав організацію найсуворішого всенародного обліку й контролю за виробництвом і розподілом продуктів. Разом з тим надзвичайно важливе завдання партії більшовиків і Радянської влади він вбачав у боротьбі з розхлябаністю на виробництві, встановленні найсуворішої дисципліни праці, рішучому впровадженні єдиноначальності.

В усій широті В. І. Ленін поставив завдання — піднести продуктивність праці як вирішальну умову перемоги соціалізму. В. І. Ленін вказував, що перед Радянською владою висунулось на перший план «корінне завдання створення вищого, ніж капіталізм, суспільного укладу, а саме: піднесення продуктивності праці, а в зв'язку з цим (і для цього) її вища організація»². Він вказував, що для досягнення цієї мети потрібен насамперед розвиток матеріальної основи великої індустрії — виробництва палива, заліза, машинобудування, хімічної промисловості, а також розробка багатючих природних багатств, що створить передумови небаченого прогресу продуктивних сил країни.

Найважливішою умовою боротьби за організацію соціалістичної промисловості і піднесення продуктивності праці В. І. Ленін вважав організацію соціалістичного змагання.

Праці В. І. Леніна дали наукове обгрунтування начал економічної політики Радянської влади, розрахованої на допущення капіталізму під контролем Радянської влади, при умові збереження в її руках командних висот народного господарства, які забезпечують побудову фундаменту соціалістичної економіки і перемогу соціалізму над капіталізмом.

Проти ленінського плану соціалістичного будівництва повели шалену боротьбу «ліві комуністи», які виступали заодно з мен-

¹ В. І. Ленін. Теорія, т. 27, стор. 31.

² Там же, стор. 223.

шовіками і есерами. Вони разом з троцькістами заперечували можливість перемоги соціалізму в Радянській країні, були проти зміцнення дисципліни, запровадження єдиноначальності на підприємствах, використання в радянській промисловості старих спеціалістів, впровадження господарського розрахунку. «Ліві комуністи» негативно ставились до державного регулювання господарського життя, до обліку і контролю, виступали захисниками куркулів, спекулянтів і ледарів. Але партія твердо і неухильно здійснювала ленінські настанови, що вели до створення необхідних передумов для перемоги соціалізму.

Успішне розгортання соціалістичного будівництва в Радянській Росії справляло величезний вплив на зростання і посилення революційного руху в усьому світі. Зміцнення Радянської влади в Росії було вирішальною умовою для розвитку визвольної боротьби тих народів країни, які були тимчасово поневолені німецькими імперіалістами.

Розділ II

УКРАЇНЬСЬКА РСР В ПЕРІОД ІНОЗЕМНОЇ ВОЄННОЇ ІНТЕРВЕНЦІ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1918—1920 рр.)

1. Вторгнення німецьких імперіалістів на Україну. Комуністична партія — організатор і керівник вітчизняної війни українського народу проти німецьких окупантів. Утворення КП(б) України

Проти німецьких імперіалістів, що намагалися задушити молоду Радянську державу, по всій країні розгоралась народна війна. На Україні, в Білорусії, на Дону, в Латвії, Естонії і Закавказзі радянський народ, очолюваний Комуністичною партією, героїчно боровся проти капіталістичного рабства, яке несли вільним народам німецькі і австро-угорські імперіалісти та їх союзниця — султанська Туреччина. Німецькі і австро-угорські імперіалісти, закликані Центральною радою, кинули проти Радянської України величезну армію, яка налічувала 400—450 тис. добре озброєних солдатів і офіцерів. Наступ на Україну окупанти вели по головних залізничних магістралях, що йдуть з заходу на схід.

В ці дні найтяжчих випробувань, які випали на долю Радянської України, Комуністична партія мобілізувала всі сили радянського народу на відсіч ворогові. На заклик Комуністичної партії український народ піднімався на вітчизняну війну за свою свободу і незалежність, за Радянську владу.

Рада Народних Комісарів РРФСР повідомляла Український Радянський уряд про становище на фронтах і про заходи, які вживалися для організації оборони країни. Й. В. Сталін 21 лютого 1918 р. за дорученням Ради Народних Комісарів телепрямом повідомляв уряд Радянської України про заходи, вжиті для організації відсічі німецьким імперіалістам з боку Петрограда і про завдання, які ставились перед ним: «Загальна думка

товаришів така, що ви, кияни, повинні, не гаючи ні одної хвилини, організувати таку ж відсіч від Києва з заходу, мобілізувати все життєздатне, виставити артилерію, копати окопи, погнати буржуазію під контролем робітників на окопні роботи, оголосити стан облоги і діяти за всіма правилами суворої. Загальне завдання — відстояти Петроград і Київ, затримати банди німців що б то не стало»¹.

Братній російський народ, у відповідь на заклик Комуністичної партії, подавав українському народові, що боровся з німецькими імперіалістами, величезну допомогу озброєнням, боеприпасами і фінансами. Тільки протягом березня 1918 р. на Україну було відправлено 116 тис. гвинтівок, 318 кулеметів, близько 5 млн. патронів, багато гармат і броневиків. На VII з'їзді партії В. І. Ленін говорив, що Радянська Росія допомагає українському народові усім, чим тільки може.

В містах і селах Радянської України під керівництвом партії спішно формувались бойові загони. В телеграмі, посланій з Києва Раднаркомові Радянської Росії з приводу формування загонів для боротьби з окупантами, говорилося: «По всій Україні мобілізуються соціалістичні загони, що йдуть на Київ, Полтаву, Кременчук, Конотоп, Харків, Катеринослав та інші міста й повіти». У формуванні загонів брали участь К. Є. Ворошилов, М. О. Щорс, В. І. Кіквідзе та інші герої громадянської війни.

Центральний Виконавчий Комітет Рад України 22 лютого 1918 р. створив Надзвичайний Комітет для захисту республіки і революції. У Києві був оголошений стан облоги, організовано було спеціальний штаб для оборони міста. З наступаючими в напрямі на Київ німецькими військами героїчно билися радянські загони під командуванням члена Військово-революційного комітету Південно-Західного фронту В. Кіквідзе. Мужній і хоробрий син братнього грузинського народу, захищаючи Радянську Україну від навали німецьких окупантів, не шкодував свого життя. Пізніше, беручи участь в обороні Царицина, Кіквідзе загинув смертю героя.

Проте сили були нерівні, і під натиском в багато разів переважаючих сил противника радянські війська змушені були відходити на схід. Український радянський уряд 27 лютого переїхав у Полтаву. 1 березня окупанти вступили в Київ.

Разом з радянськими військами коло Києва і Бахмача проти німецьких окупантів билися солдати чехословацького корпусу. Чехословацькі формування в Росії виникли ще при царизмі. Після лютневої революції з них було утворено корпус, що налічував понад 50 тис. солдатів і офіцерів. Командування його вело переговори з Радянським урядом про перекинення корпусу у Францію через Далекий Схід. Одержавши згоду, воно зняло

¹ И. В. Сталин, Твори, т. 4, стор. 42—43.

з фронту частини корпусу і почало зосереджувати їх в районі Пензи, щоб переправити у Владивосток.

У боротьбі проти німецьких окупантів взяв найактивнішу участь один з найвизначніших будівників Червоної Армії, талановитий полководаць, видатний діяч Комуністичної партії і Радянської держави К. Є. Ворошилов. За короткий час він разом з О. Я. Пархоменком сформував у Донбасі кілька загонів. 1-й Луганський соціалістичний загін, очолюваний К. Є. Ворошиловим, виступив на фронт в напрямі Бахмач — Конотоп. Коло ст. Дубов'язівка 21 березня 1918 р. загін вступив у бій з окупантами. В запеклому бою червоногвардійці спинили ворога, а потім відкинули штиковою атакою. Героїчні бої 1-го Луганського загону сприяли зміцненню радянських частин на цій ділянці фронту.

Українському Радянському урядові в ході війни доводилося утворювати збройні сили республіки, налагоджувати управління військами, організовувати резерви і постачання діючим частинам продовольства, боеприпасів і необхідного спорядження. До середини березня 1918 р. з окремих червоногвардійських частин було сформовано чотири армії. Частини 1, 2 і 3-ої армій діяли на фронті від Чорного моря до Полтави. В центрі, на харківському напрямі, діяла 4-а радянська армія під командуванням В. Кіквідзе. Пізніше з військ, що діяли в районі Ворожба—Бахмач, була сформована 5-а армія під командуванням К. Є. Ворошилова.

Запеклі бої розгорнулися за Харків — важливий промисловий центр і залізничний вузол. Особливо кровопролитні бої йшли біля залізничних станцій Пересічна і Основа. В цих боях бійці і командири проявили зразки стійкості, героїзму і безмежної відданості Батьківщині. Вищий командний склад брав безпосередню участь в боях і особистим прикладом мужності й безстрашності запалював бійців.

Мужньо бився біля ст. Основа загін під командуванням К. Є. Ворошилова, прикриваючи евакуацію Харкова. Завдяки стійкості робітників Луганська і Харкова, з яких складалось основне ядро цього загону, всі ешелони з цінними вантажами і військовим спорядженням були виведені з міста, яке було 8 квітня захоплене окупантами.

На Чернігівщині в організації боротьби з окупантами брав участь герой громадянської війни Микола Олександрович Щорс. Він народився в 1895 р. в сім'ї залізничника-машиніста в селищі Сновськ (тепер м. Щорс), Чернігівської губернії. Під час імперіалістичної війни, в 1915 р., він скінчив школу прапорщиків і перебував у діючій армії, де його поранено. Після Жовтневої революції М. О. Щорс повернувся додому. Дізнавшись про вторгнення німецьких імперіалістів на Радянську Україну, він, незважаючи на тяжку хворобу (туберкульоз легенів), очолив за дорученням партійної організації партизанський загін містечка Семенівки

і виступив проти окупантів. Партизанський загін під командуванням Щорса завдавав відчутних ударів ворогові. Окупанти змушені були кинути проти загону великі сили.

Боротьба українського народу проти німецьких окупантів набирала дедалі ширшого і напруженішого характеру. Народний комісар в справах національностей Й. В. Сталін назвав цю боротьбу українського народу «визвольною **вітчизняною** війною»¹ і заявив, що визвольна війна українського народу зустрине всіляку підтримку з боку всієї Радянської Росії.

М. О. Щорс.

В об'єднанні і згуртуванні сил Радянської України для боротьби проти окупантів дуже важливе значення мав II Всеукраїнський з'їзд Рад (17—19 березня 1918 р.), що відбувся в Катеринославі. З'їзд обговорив питання про політичний момент, про державний устрій України, про організацію військових сил республіки, про соціалізацію землі, а також обрав Центральний Виконавчий Комітет Рад України.

Український Радянський уряд зробив на II Всеукраїнському з'їзді Рад ще одну спробу мирним шляхом урегулювати відносини з Німеччиною і Австро-Угорщиною. В резолюції про політичний момент II Всеукраїнський з'їзд Рад заявив, що Радянський уряд готовий підписати навіть той тяжкий договір, який нав'язували Україні німецькі імперіалісти. Але це могло бути зроблене лише при неодмінній умові цілковитого невтручання Німеччини і Австро-Угорщини у внутрішні справи України і виведення німецьких і австро-угорських військ з усіх захоплених ними районів України. Разом з тим з'їзд заявив, що трудящі України не визнають на своїй землі влади буржуазії і всіма засобами боротимуться за відновлення Радянської влади.

Імперіалісти Німеччини і Австро-Угорщини відкинули мирні пропозиції Радянської України і тим самим ще раз викрили себе як загарбники і душители свободи українського народу, показали перед усім світом, що головною метою їх вторгнення

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 4, стор. 50.

на Радянську Україну є повалення Радянської влади і поневолення України.

У зв'язку з тим, що за умовами Брестського мирного договору, підписаного Радянською Росією, Україна відірвалася від Росії, з'їзд вирішив питання про взаємовідносини обох братніх республік. «В даний момент, — говорилося в постанові з'їзду, —

Зане у Червону Армію (Катеринослав, 1918 р.).

мирний договір, насильно нав'язаний Російській Федерації німецьким імперіалізмом, формально розриває федеративний зв'язок України з усією Радянською федерацією. Українська Народна Республіка стає самостійною Радянською республікою, але, по суті, взаємовідносини радянських республік лишаються ті самі». Разом з тим з'їзд підкреслив, що український народ боротиметься з душителями його свободи і незалежності, за відновлення федеративного зв'язку з Радянською Росією і всіма іншими радянськими республіками.

Велику увагу з'їзд приділив організації збройних сил і оборони Радянської України. Він зобов'язав делегатів після повернення на місця підняти села і міста і створити міцну робітничо-селянську Червону Армію, сильну революційним духом і пролетарською свідомістю. З'їзд обговорив і запровадив на Україні закон про соціалізацію землі, прийнятий III Всеросійським з'їздом Рад, що відбувся в січні 1918 р.

II Всеукраїнський з'їзд Рад мав великий вплив на посилення боротьби не тільки на фронті, але і в тилу окупантів, які захопили на той час значну частину України, в тому числі великі міста Київ, Одесу, Чернігів, Миколаїв і Херсон. Трудящі гаряче

відгукнулись на заклик з'їзду до нещадної боротьби з окупантами. Яскравим доказом цього є героїчне повстання трудящих Херсона і Миколаєва. 20 березня 1918 р. повстали робітники і солдати-фронтвики вигнали з Херсона окупантів. На допомогу відважним борцям за владу Рад прибув загін матросів із Севастополя. Все трудяще населення міста піднялося на боротьбу з австро-німецькими загарбниками. Про мужність трудящих Херсона, проявлену ними вже в перші дні боїв з окупантами, в екстреному бюлетені місцевої газети «Солдат и рабочий» від 28 березня 1918 р. повідомлялось: «П'ять діб точився бій між хоробрими самовідданими захисниками Батьківщини і революції, з одного боку, і бандою німецьких імперіалістів — з другого. Навіть діти... і ті не покладаючи рук працювали поряд з дорослими: носили снаряди, їжу, перев'язочні матеріали і навіть самі брали участь в боях». Підтягнувши сили, окупанти після запеклих боїв 5 квітня 1918 р. знов захопили Херсон.

У відповідь на лютий терор, розгон Ради робітничих депутатів і закриття підприємств 22 березня 1918 р. підняли повстання робітники Миколаєва. На вулицях міста почались запеклі бої, в яких робітники проявили чудеса героїзму. Проте 25 березня окупантам, які мали значну перевагу в чисельності і озброєнні, вдалося придушити повстання.

По всій Україні розгоралась партизанська війна проти окупантів. Радянські партизани промили війська окупантів і завдавали їм серйозних втрат. На Волині партизани на дорозі між Почаєвом і Кременцем зненацька напали на німецький батальйон і розпромили його. На Київщині, Харківщині та в інших місцевостях партизани винищували ворожих солдатів, що прибували в села для реквізиції продовольчих продуктів.

Партійна організація Донбасу, очолювана Артемом, вживала найечергійніших заходів для того, щоб організувати оборону вугільно-металургійної бази всієї Радянської країни. Уже в двадцятих числах березня 1918 р. почалась розробка плану оборони Донбасу. План передбачав створення оборонної лінії, яка повинна була складатися з системи опорних пунктів і мати значну глибину — 9—10 верст. На початку квітня Радам Донбасу були вручені плани будівництва оборонних споруд, а 7 квітня це питання обговорювалось на спеціальній нараді Рад Донбасу. В Донбас з Радянської Росії було відправлено 32 тис. гвинтівок і 150 кулеметів.

В середині квітня фронт наблизився безпосередньо до Донбасу. Тут німецькі окупанти зустріли запеклий опір. Частини 5-ої армії завдавали окупантам серйозних ударів. 25 квітня 1918 р. в бою біля ст. Родакове німецькі війська зазнали великої поразки і були відкинуті на 10 верст. Удар радянських військ був таким навальним, що ворог залишив на полі бою сотні трупів своїх солдатів і офіцерів і багато озброєння.

Мужньо обороняли радянські війська рідну землю. Своїми нищівними контратаками вони завдавали ворогові серйозних втрат. Нерідко бувало, що радянські частини обороняли свої рубежі до останнього бійця. На фронті 3-ої армії батальйон ім. Леніна 18 квітня, як повідомлялось у донесенні Раднаркомові, «в бою з переважаючими силами німців загинув до останньої людини».

Німецькі окупанти розгорнули наступ на Крим, що створило серйозну загрозу для Чорноморського військового флоту. За на-

Перший загін червоноармійців перед відправкою на боротьбу з німецькими інтервентами (Єнакієве, 1918 р.).

казом глави Радянського уряду В. І. Леніна флот із Севастополя був переведений в Новоросійськ. Проте німецькі імперіалісти, намагаючись завдати максимальної шкоди Радянській Росії, в ультимативній формі зажадали повернення флоту в Севастополь. У зв'язку з цим Радянський уряд вирішив потопити військові кораблі, аби не віддати їх в руки ворога. Але екіпажі деяких кораблів, що були під впливом українських буржуазних націоналістів, не виконали наказу уряду і відвели кораблі в зайнятий німцями Севастополь. Кораблі, що залишилися в Новоросійську, вранці 18 червня 1918 р. підняли на щоглах гордий сигнал: «Гину, але не здаюсь!» і, підірвані моряками, один по одному зникли в морській безодні.

Багато матросів-чорноморців пішло битися з ворогами Радянської держави на фронт.

Центральний Виконавчий Комітет Рад і уряд Радянської України у зв'язку з окупацією України евакуювались у Таганрог. Тут 18 квітня відбулася сесія ЦВК Рад України, яка постановила реорганізувати центральні органи державної влади, створивши Бюро для керівництва повстанською боротьбою проти окупантів. На цій же сесії був прийнятий Маніфест до робітників і селян України, що закликав до нещадної боротьби проти окупантів і Центральної ради. Тоді ж у Таганрозі відбулась партійна нарада, на якій було вирішено скликати з'їзд більшовицьких організацій України і обрано оргбюро для підготовки з'їзду.

Тимчасом події на фронті розвивалися несприятливо для радянських військ. Під натиском в багато разів переважаючих сил ворога вони з боями відходили на північ і південний схід і переходили на територію Радянської Росії. 5-а армія під командуванням К. Є. Ворошилова, прикриваючи евакуацію трудящих, а також і матеріальних цінностей з Донбасу, після тривалих і запеклих боїв пробилась до Царицина (тепер Сталінград). На початок травня вся територія України була окупована загарбниками.

До Києва в обозі німецьких окупантів повернулася Центральна рада, що прикривала прапором «самостійності» свою рабську залежність від німецьких імперіалістів. При допомозі українських буржуазних націоналістів німецькі загарбники руйнували народне господарство, встановили режим шибениць і розстрілів. В міста і села поверталися капіталісти і поміщики, які силою відбирали у робітників підприємства, а у селян — землю. За прояв найменшого невдоволення або непокори окупанти жорстоко розправлялися з мирним населенням. Донесення й акти, що надходили з волостей, повідомляли про насильства, які чинили окупанти. Вони по-варварському знищували цілі села, а непокірне населення їх розстрілювали. Німецькі і австро-угорські окупанти принесли українському народові нове, ганебне іго, яке, як писав Й. В. Сталін, «нітрохи не краще ніж старе, татарське...»¹.

Німецькі окупанти, які насильно відірвали Україну від Радянської Росії, створили штучний кордон між двома братніми народами, що викликало глибоке обурення народних мас.

На допомогу окупантам прийшли українські буржуазні націоналісти, які виправдували насильство німецьких імперіалістів. Вони розгорнули шалену шовіністичну кампанію, намагаючись розірвати братерські зв'язки, що міцно об'єднували робітників України з робітниками Радянської Росії.

Українські робітники і трудящі селяни, яких партія більшовиків виховувала на ленінсько-сталінських ідеях дружби і братерства народів, дали рішучу відсіч зрадникам. У резолюціях

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 4, стор. 49.

зборів і конференцій робітники рішуче висловлювались за нерозривний зв'язок з Радянською Росією, з російським робітничим класом. Особливо яскраво почуття єдності українських трудящих з російським робітничим класом висловлене в резолюції Центрального Комітету профспілки цукровиків, що була в Києві. «Пролетаріат України, — говорилося в ній, — є кров від крові пролетаріату всієї Росії... і ніяким силам не вдасться роз'єднати пролетарів на ворогуючі табори».

Про нерозривну єдність українських і російських трудящих свідчать привітання, що посилались В. І. Леніну і робітничому класові Радянської Росії. В резолюції київської організації профспілки працівників шкіряної промисловості говорилося: «Посилаємо привіт російському пролетаріатові в його важкій і наполегливій боротьбі за оборону прав пролетарів усього світу.

Вітаємо вождя робітничого класу товариша Леніна і бажаємо повного успіху в його важкій праці на користь пролетаріату».

Про непохитну дружбу і єдність з великим російським народом говорили листи і резолюції численних зборів українських селян. Наприклад, газета «Известия ВЦИК». 2 червня 1918 р. повідомляла, що селяни Ружинської волості, Сквирського повіту, Київської губернії, заявили, що український народ ніколи не виступав за відокремлення України від Росії. «...Як під час Центральної ради, — писали селяни, — так і однаково тепер, коли її вже немає, — ми заявляємо себе російськими підданими... Ми згодні, щоб і нас спіткала доля, яка судилася російському народові».

Встановлення окупантами режиму терору на Україні натрапило на рішучий опір трудящих.

Центральна рада, займаючи двоїсту позицію, яка виявлялася в тому, що вона обіцяла передати селянам землю і забезпечити демократичні свободи трудящим і в той же час закликала окупантів для боротьби з робітниками і селянами, втратила всяку опору в народних масах. Вона і в буржуазно-поміщицьких колах викликала гостре невдоволення своїми обіцянками трудящим масам, а також недосить рішучими діями і повільністю у відновленні майнових прав капіталістів та поміщиків. Так само й окупанти були незадоволені нею за недосить швидко викачку з села хліба, м'яса, жирів. Таким чином, Центральна рада наче повисла у повітрі і їй не було на кого спертися. Проте окупанти деякий час терпіли Центральну раду, бо вона не виконала до кінця свою роль ширми, що прикривала іноземне поневолення, — ще не були підписані договори, які економічно закабалили Україну. 22 квітня 1918 р. Центральна Рада підписала договір, за яким з України в Німеччину і Австро-Угорщину мало бути вивезено 61 млн. пудів хліба, 2750 тис. пудів рогатої худоби (живою вагою), 400—500 млн. штук яєць, 37,5 млн. пудів залізної руди

і багато іншої промислової сировини. Як тільки договір був підписаний, Центральна рада стала непотрібна німецьким імперіалістам, і вони вирішили замінити її зручнішою ширмою.

Розігнавши Центральну раду, окупанти інсценували на поміщицько-куркульському з'їзді «хліборобів», який зібрався в київському цирку 29 квітня 1918 р., обрання гетьманом України

Катування селян с. Матвіївки німецькими солдатами під час окупації України в 1918 р.

багатого українського поміщика П. Скоропадського. Таким чином, німецькі окупанти встановили на Україні буржуазно-поміщицьку маріонеткову монархію, що краще прикривала їх окупацію. Німецький посол у Києві писав з цинічною відвертістю міністерству закордонних справ Німеччини про уряд Скоропадського, що «він є тільки лялькою (pup Puppe) в наших руках, а урядові розпорядження обслуговують тільки наші інтереси».

Визначаючи причини державного перевороту на Україні, вчиненого німецькими окупантами, Й. В. Сталін вказував: «...на Україні мислимі були тільки два виходи: або диктатура робітників і селян, чому не могла сприяти Центральна рада через свою дрібнобуржуазну природу, або диктатура буржуазно-поміщицьких кіл, з чим також не могла погодитися Рада. Вона вибрала половинчату позицію і тим приреклася себе на смерть»¹.

Замість так званої Української Народної Республіки, декларованої Центральною радою, гетьман Скоропадський грамотою

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 4, стор. 85.

від 29 квітня проголосив «Українську державу», а себе — її верховним правителем. На Україні реставрувались дореволюційні порядки. Повністю було відновлене скасоване Радянською владою право приватної власності на засоби виробництва і землю, була запроваджена повна свобода купівлі-продажу землі. На чолі губерній були поставлені старости, наділені правами колишніх губернаторів, на чолі повітів — повітові старости. Старостами здебільшого призначалися місцеві поміщики і колишні царські губернатори.

За допомогою окупантів і гетьманської влади буржуазія і поміщики жорстоко мстили робітникам і селянам. Капіталісти закривали підприємства і викидали на вулицю десятки тисяч робітників. У Харкові були закриті заводи фірм Гельферіх-Саде, Герлях і Пульст, у Миколаєві — суднобудівні заводи «Наваль» і «Руссуд»; 20 тис. робітників цих заводів залишилось без будь-яких засобів до життя. Звільнених робітників виселяли з заводських кварталів. На підприємствах, які продовжували працювати, капіталісти запроваджували 12-годинний робочий день.

Поміщики вимагали від селян відшкодування «збитків» за націоналізовані і передані селянству Радянською владою землю, худобу, сільськогосподарський реманент тощо і накладали на селян величезні контрибуції. Проти непокірних посилали каральні експедиції, до складу яких входили німецькі солдати і гетьманська варта.

На Україну під захист німецько-гетьманської влади тікала з Радянської Росії білогвардійська контрреволюція. У Києві знайшли собі притулок великі промисловці й фінансисти, колишня придворна аристократія. Ватажки білогвардійщини збирали на Україні контрреволюційні сили для повалення Радянської влади в Росії за допомогою німецьких штиків.

При допомозі Центральної ради, а потім гетьманського уряду окупанти грабували Україну. З Одеси вже в перші дні після її захоплення було вивезено в Австрію 600 вагонів хліба. Туди ж було вивезено устаткування вузькоколісної залізниці довжиною в 200 верст. В Катеринославі та інших містах було пограбовано майно товариства Червоного Хреста. Окупанти нещадно грабували селян. В с. Михайлівку, Маріупольського повіту, прибув німецький загін і вимагав 65 пудів сала, 2 тис. яєць, 500 пудів пшениці, 300 пудів ячменю, п'ять годованих кабанів, 10 підвід картоплі і багато інших продуктів. Грабіжникам було заявлено, що вони далеко не перші вимагають продуктів і що у селян забрано чисто все. Після цього німці взяли під варту 10 селян заложниками і почали грабувати селянські двори.

Грабування населення і масове вивезення окупантами продовольчих продуктів, призначених для постачання міському населенню, привели до гострої продовольчої кризи в містах України. З неймовірною швидкістю зростали ціни на хліб та інші

продукти харчування. Продовольче зерно, що надходило для населення Києва, Одеси, Луганська та інших міст, окупанти забирали і відправляли в Німеччину. На ґрунті глибокої господарської розрухи і недоїдання стали поширюватись інфекційні захворювання, особливо інфлуенца, значно збільшилась смертність серед трудящих.

У вересні 1918 р. гетьманський уряд підписав з окупантами додаткові договори, які ще більше закабалили український народ. За новими договорами, з України мало бути вивезено: хліба — 115 млн. пудів, худоби — 11 млн. пудів, овець — 300 тис., птиці — 2 млн. штук, масла — 460 тис. пудів, м'ясних консервів, ковбас і м'ясних продуктів — 200 тис. пудів, цукру — 2,5 млн. пудів і багато інших продуктів, а також промислової сировини.

Робітники і селяни України на заклик Комуністичної партії посилювали боротьбу проти німецьких окупантів, проти гетьманщини. Підпільні партійні організації зміцнювали і розширили зв'язки з масами, провадили політико-роз'яснювальну роботу, викривали загарбницькі плани окупантів, класову природу гетьманщини, зрадництво українських буржуазних націоналістів.

В згуртуванні комуністичних партійних організацій України і посиленні боротьби проти української буржуазно-націоналістичної контрреволюції та німецьких окупантів величезну роль відіграв I з'їзд комуністичних організацій України, що відбувся в Москві 5—12 липня 1918 р. Цей з'їзд організаційно оформив Комуністичну партію (більшовиків) України — складову частину Російської Комуністичної партії (більшовиків).

На з'їзді розгорілась запекла боротьба проти троцькістів і «лівих комуністів» — агентів американо-англійських і французьких імперіалістів, які намагалися зірвати мирну передишку і втягнути Радянську Росію у війну проти Німеччини. Ці антипартійні елементи діяли заодно з відкритими ворогами робітників і селян — есерами і меншовиками. «Ліві» і націонал-ухильники типу Скрипника намагались протипоставити українські партійні організації Центральному Комітетові РКП(б). Право-опортуністичні елементи виступали з вимогами ліквідувати українські центральні органи і зокрема Бюро для керівництва повстанською боротьбою, а також місцеві ревкоми. Це була капітулянтська політика відмовлення від боротьби за визволення Радянської України.

Центральний Комітет РКП(б) рішуче засудив антипартійні позиції «лівих», правих і націонал-ухильників.

I з'їзд КП(б) України дав рішучу відсіч антипартійним елементам, що намагались відірвати і протипоставити КП(б) України єдиній РКП(б). Комуністична партія (більшовиків) України була створена на основі марксистсько-ленінських ідеологічних і організаційних принципів як територіальна організація єдиної Комуністичної партії.

Утворення КП(б) України мало величезне значення для української держави, для успішної боротьби проти німецьких окупантів, українських буржуазних націоналістів та інших ворогів свободи і незалежності Радянської України.

На основі вказівок Центрального Комітету РКП(б) I з'їзд КП(б) України накреслив широку програму політичних і організаційних заходів, які мали забезпечити могутній розмах боротьби проти душителів українського народу, боротьби за побудову вільної і суверенної Української Радянської держави. Підпільним партійним організаціям була дана директива посилити керівництво повстанськими силами і об'єднати їх.

Партійні організації створили місцеві, районні і обласні ревкоми, які безпосередньо керували повстанською боротьбою проти окупантів і гетьманщини. За рішенням з'їзду був створений Центральний військово-революційний комітет. Визначаючи завдання КП(б) України в справі організації і керівництва боротьбою трудящих мас на окупованій Україні, з'їзд ухвалив: «Основним завданням партії пролетаріату в даний момент на Україні є... організація збройного повстання робітничо-селянських мас проти їх гнобителів». Створене раніше Центральним Виконавчим Комітетом Рад України Бюро для керівництва повстанською боротьбою передало свої повноваження Центральному військово-революційному комітетові.

Надзвичайно важливим для розвитку братерських відносин між Радянською Україною і Радянською Росією було рішення I з'їзду КП(б) України про зміцнення єдності і нерозривного зв'язку українського і російського народів. Викривши контрреволюційний характер вимоги українських буржуазних націоналістів про відрив України від Росії, з'їзд висловився за найтісніше об'єднання України з Росією на началах пролетарського централізму в межах Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки.

Рішення I з'їзду КП(б) України мали величезне значення для розвитку і посилення діяльності підпільних більшовицьких організацій, мобілізували сили українських робітників і селян на боротьбу проти окупантів і гетьманщини.

В перших рядах революційних борців проти окупантів і українських буржуазних націоналістів йшли робітники Донбасу, Харкова і Катеринослава. Незважаючи на жорстокий окупаційний режим, металісти і шахтарі своєю страйковою боротьбою зривали роботу вирішальних галузей промисловості. Напружена боротьба проти окупантів розгорнулася в Криму.

Великим ударом по окупантах був загальний страйк залізничників, що почався 15 липня 1918 р. в Здолбунові, Коростені і Сарнах. На 20 липня страйк охопив усі залізниці України. Страйк тривав понад місяць. Боротьбу українських залізничників гаряче підтримали робітники Радянської Росії, які відраховували кошти від свого заробітку і посилали українським за-

лізничникам. Українські залізничники зірвали план вивезення окупантами хліба і промислової сировини з України.

Героїчна боротьба робітничого класу України і напружена політична і організаторська діяльність Комуністичної партії мали величезний вплив на посилення розмаху і організованості повстанської боротьби селянства. Зусиллями Комуністичної партії боротьба робітничого класу і трудящого селянства була злита в єдиний могутній потік всенародної визвольної боротьби.

Німецька адміністрація і буржуазна преса виявляли велике занепокоєння з приводу дедалі активнішої діяльності підпільних організацій Комуністичної партії в сільських місцевостях і зростання їх впливу на селянські маси. Полтавський губернський староста повідомляв міністерство внутрішніх справ, що в районі с. Пальміри, Золотоніського повіту, більшовики, які прибули з Катеринослава, організували з місцевих селян партизанський загін в 700 чоловік. Газети сповіщали, що в багатьох селах Київщини більшовики ведуть агітацію проти гетьманського режиму.

Літом 1918 р. багато повстань вибухнуло на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, Херсонщині, Катеринославщині та в інших місцевостях. Найбільшим з них було повстання в Звенигородському і Таращанському повітах на Київщині, яке спалахнуло на початку червня. Із Звенигородки і Таращі були вигнані окупанти і гетьманська адміністрація. Успішні дії звенигородських і таращанських повстанців викликали широкий повстанський рух в Чигиринському, Сквирському, Васильківському та Уманському повітах. Перелякані поміщики і гетьманська адміністрація втекли у Київ.

Зосередивши проти погано озброєних селян великі військові сили, бронемашини, артилерію і літаки, німецьке командування вирішило оточити повстанців і знищити їх. Комуністи, що керували повстанням, розгадали наміри окупантів і почали виводити з-під удару головні сили повстанців. Наприкінці липня, після запеклого бою коло Стеблева, повстанці пробилися до Дніпра. Через міст коло Канева на Полтавщину переправилось близько двох тисяч повстанців. Через два дні на Лівобережжя знов переправилось в цьому ж районі більше тисячі чоловік, а через якийсь час ще близько трьох тисяч чоловік. Розбившись на кілька груп, повстанці рушили в нейтральну зону між Радянською Росією і окупованою Україною, що була створена за умовами перемир'я, підписаного весною 1918 р. В цю зону сходились повстанці з різних районів України. Тут вони готували свої сили до нових боїв за відновлення Радянської влади на Україні. На своєму шляху повстанці знищували гетьманські установи, поліцію — «державну варту» і частини окупаційних військ.

Готуючись до вирішальних боїв за визволення України, Центральний військово-революційний комітет 22 вересня видав наказ про сформування з загонів українських повстанців двох дивізій. 1-а Українська радянська дивізія формувалась в районах Сураж—Унеча — Стародуб—Новгород-Сіверський — Зернове — Глухів, а друга дивізія — в районах Глухів — Рильськ — Колонтаївка і Суджа — Беленіхіно.

Завдяки допомозі з боку Радянської Росії зброєю і боеприпасами формування українських дивізій проходило успішно. Особливо енергійно працював М. Щорс із своїми бойовими соратниками В. Боженком і Т. Черняком над створенням полків 1-ої Української радянської дивізії.

Напружена боротьба трудящих України зірвала плани німецьких і австро-угорських імперіалістів. Замість 60 млн. пудів хліба, що їх загарбники хотіли вивезти до 31 липня 1918 р. з України, їм вдалося вивезти трохи більше 9 млн. пудів.

Провалилася й інша мета окупантів — ліквідувати Східний фронт і вести війну на одному Західному фронті. Героїчна боротьба українського і білоруського народів змусила окупантів тримати на Східному фронті понад 50 дивізій. До самого кінця першої світової війни Німеччина змушена була вести війну на два фронти.

2. Початок воєнної інтервенції Антанти. Перші перемоги Червоної Армії

Правлячі кола США, Англії, Франції, Японії та інших імперіалістичних держав не хотіли примиритися з тим, що найбільша країна світу відпала від капіталістичної системи і стала на шлях соціалізму. Вони боялись дедалі більшого впливу і поширення соціалістичної революції. Прагнучи якомога скоріше ліквідувати прорив у системі імперіалізму, уряди США, Англії, Франції та Японії організували воєнну інтервенцію в Росію. Метою іноземних імперіалістів було повалити Радянську владу, перетворити Радянську країну в колонію, позбавити радянські народи свободи і незалежності. Американсько-англійські і французькі імперіалісти хотіли створити в Росії буржуазний уряд, який, відновивши старий режим, знов розпочав би війну проти Німеччини і Австро-Угорщини. Проте США, Англія і Франція не могли виділити для інтервенції значні військові сили, тому що вони були їм потрібні для війни з Німеччиною і Австро-Угорщиною.

Іноземних імперіалістів підтримували повалені революцією експлуататорські класи—поміщики і капіталісти, білогвардійські генерали, розбиті контрреволюційні партії — кадети, меншовики, есери, анархісти та інші вороги робітників і селян. Внутрішня контрреволюція мала певну кількість військових кадрів, але в неї не було ні грошей, ні озброєння, необхідних для боротьби

проти Радянської влади. Прагнення імперіалістів Антанти повалити Радянську владу і відновити буржуазно-поміщицький лад привело в першій половині 1918 р. до об'єднання сил внутрішньої і іноземної контрреволюції. Імперіалісти без оголошення війни, по-розбійницькому напали на Радянську країну і захопили частину її території. Іноземну інтервенцію підтримали вороги Радянської влади всередині країни, які влаштували контрреволюційні заклоти при допомозі імперіалістів США, Англії, Франції і Японії.

На півночі Росії і на Далекому Сході імперіалісти висадили свої війська і захопили значну частину радянської території. Зайнявши Архангельськ і Мурманськ, інтервенти створили білогвардійський «уряд Півночі Росії», встановили кривавий режим терору і насильств. Інтервенти та їх лакеї — білогвардійці убили і замучили десятки тисяч радянських людей, грабували населення і спустошували захоплену територію.

Підтримані американо-англійськими і французькими імперіалістами, білогвардійські генерали Корнілов, Алексеєв і Денікін створили на Північному Кавказі білогвардійську «добровольчу армію» і, спираючись на козачу верхівку, розпочали похід проти Рад. На Дону дарські генерали Краснов і Мамонтов при таємній підтримці німецьких імперіалістів підняли заколот проти Радянської влади.

Наприкінці травня 1918 р. командний склад чехословацьких частин, що діяв за завданням імперіалістів Антанти, обманувши своїх солдатів, підняв заколот проти Радянської влади на середній Волзі і в Сибіру. Частини чехословацького корпусу в момент заколоту розтягнулися з своїми ешелонами по залізниці від Пензи до Владивостока. Під ударом їх опинилась величезна територія. Організатори заколоту ставили собі метою повалити Радянську владу і відновити Східний фронт проти Німеччини і Австро-Угорщини. Заколот чехословацького корпусу став сигналом до контрреволюційних куркульських закладів на Волзі і в Сибіру. В Самарі, зайнятій чехословаками, був створений Самарський білогвардійсько-есерівський уряд (Комітет Установчих зборів — «Комуч»), а в Сибіру — білогвардійський Сибірський уряд, очолюваний есерами, який підготував прихід до влади адмірала Колчака.

Агенти Антанти разом з білогвардійцями організували літом 1918 р. контрреволюційні заклоти і в ряді інших міст Росії. Заодно з білогвардійцями діяли «ліві» есери. З відома і за згодою Бухаріна і Троцького (як це було встановлено на судовому процесі антирадянського «правотроцькістського блоку» в 1938 р.) «ліві» есери підняли в Москві у липні 1918 р. контрреволюційний заколот, який був лише частиною загальної антирадянської змови бухарінців, троцькістів та «лівих» есерів.

Радянська Росія була в кільці фронтів промадянської війни і іноземної воєнної інтервенції. Але особливо велика небезпека

загрожувала Радянській владі на сході країни, де інтервенти і білогвардійці захопили величезну територію.

У відповідь на підступи ворогів Комуністична партія оголосила країну військовим табором. Все життя країни було підпорядковане головному і основному завданню — обороні Радянської соціалістичної держави від нападу внутрішніх і зовнішніх ворогів. Майже половина складу Комуністичної партії і комсомолу пішла на фронт. Сотні тисяч робітників і селян вступали добровольцями до лав Червоної Армії. Комуністична партія підняла радянський народ на вітчизняну війну проти військ іноземних інтервентів, що вторглися на радянську землю, проти контрреволюційних заколотів всередині країни.

В результаті заходів, вжитих Радянським урядом і особисто В. І. Леніним, в червні 1918 р. був створений Східний фронт — вирішальний у той час фронт республіки, до складу якого входило п'ять армій. При активній участі робітників Нижнього Новгороду (Горький) була створена Волзька військова флотилія, якою командував матрос Балтійського флоту комуніст М. Маркін. Щоб зміцнити війська, які діяли на Східному фронті, Центральний Комітет партії провів мобілізацію комуністів.

Запаловані комуністами, частини Червоної Армії в запеклих боях зупинили ворожі чехословацькі і білогвардійські війська і самі перейшли в наступ. Ворог не витримав удару і змушений був відступати. Частини Червоної Армії у вересні визволили Казань і Сімбірськ, а на початку жовтня — Самару. В результаті запеклих боїв Червона Армія визволила від ворога Поволжя і завдала йому поразки на Уралі.

В ході боїв чехословацькі солдати зрозуміли, в яку злочинну авантюру вони втягнуті своїм контрреволюційним офіцерством. Чехословацький корпус став швидко розкладатися. Восени 1918 р. чехословацький заколот був ліквідований.

Тяжкі умови, в які поставили Радянську країну іноземна воєнна інтервенція і громадянська війна, вимагали зміни економічної політики Комуністичної партії і Радянської влади. Щоб відстояти диктатуру пролетаріату, забезпечити незалежність Батьківщини і розгромити іноземну воєнну інтервенцію і внутрішню контрреволюцію, Комуністична партія і Радянська влада змушені були проводити політику, яка дістала назву воєнного комунізму.

Для нагромадження товарів масового вжитку, необхідних армії і трудящим міста й села, Радянська влада поставила під контроль держави, крім раніше націоналізованої великої промисловості, середню і значну частину дрібної промисловості. З огляду на обмеженість матеріальних ресурсів уряд запровадив сувору систему централізованого постачання і розподілу. Підприємства не мали господарської самостійності. Сировину і матеріали вони одержували по ордерах, готову продукцію так

само здавали по ордерах. Була запроваджена система натурального постачання робітників (пайки). Державні видатки покривалися випуском великої кількості паперових грошей, які швидко знецінювались.

В країні, розореній довгою імперіалістичною війною і економічним саботажем капіталістів, не було змоги забезпечити нормальний товарооборот між містом і селом. Навколо хлібозаготівель розгорнулася жорстока класова боротьба. Куркулі не хотіли продавати хліб державі. В цих умовах Радянська влада змушена була піти на надзвичайні заходи. Вона оголосила державну монополію торгівлі предметами широкого вжитку, заборонила приватну торгівлю хлібом, запровадила продовольчу розверстку.

За зданий продовольчим органам хліб селяни одержували через кооперацію промислові товари. Таким чином, між містом і селом встановлювався прямий продуктообмін, що привело до різкого скорочення сфери грошового обігу. За продрозверсткою держава вилучала з селянського господарства по твердих цінах всі лишки хліба і фуражу понад встановлені норми особистого споживання, прокорму худоби і насіння. Продрозверстка основним своїм тягарем лягала на заможні верстви села і тому була в руках робітничого класу і селянської бідноти могутнім знаряддям розгрому куркульської контрреволюції.

Контрреволюційне куркульство, відмовляючись продавати хліб державі по твердих цінах, намагалось, викликавши в країні голод, зірвати здійснення соціалістичних перетворень. Внаслідок куркульського саботажу робітники в містах терпіли голод. Перед Радянською владою постало завдання в найкоротший строк розгромити контрреволюційне куркульство.

На підставі декрету ВЦВК від 11 червня 1918 р. в селах створювались комітети бідноти (комбіді), які відіграли величезну роль у розгромі куркульської контрреволюції, в постачанні продовольства робітничим центрам і в підриві економічної сили куркульства. Створюючи комбіді, які були опорними пунктами диктатури пролетаріату на селі, партія і уряд забезпечували дальший розвиток соціалістичної революції на селі. Після того як комбіді виконали покладені на них завдання, вони в кінці 1918 р. були злиті з Радами.

В умовах іноземної військової інтервенції і громадянської війни склався і зміцнів військово-політичний союз робітничого класу і селянства. Економічною основою цього союзу було те, що трудяще селянство дістало від Радянської влади землю і захист від поміщиків та куркулів, які намагались повернути собі відібрану у них землю. В свою чергу робітники одержували від селян продовольство за продрозверсткою. Зібраний хліб держава розподіляла між Червоною Армією і цивільним населенням. В основу розподілу хліба серед цивільного населення було покладено класовий принцип. Правом першочергового постачання

і за вищою нормою користувались трудящі. В країні була запроваджена загальна трудова повинність для всіх класів.

Політика воєнного комунізму була правильною і єдино можливою політикою в умовах іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. На основі цієї політики робітничий клас в союзі з селянством під керівництвом Комуністичної партії розгромив зовнішніх і внутрішніх ворогів трудящих, відстояв свободу і незалежність нашої Батьківщини.

Радянська Росія, відрізана від основних продовольчих, сировинних і паливних районів, переживала величезні труднощі. Пролетарські центри, особливо Москва і Петроград, голодували. Влітку 1918 р. зв'язок з клібними районами Нижнього Поволжя і Північного Кавказу підтримувався через Царицин. Але й над Царицином нависла загроза з боку білогвардійських банд ставленика німецьких імперіалістів генерала Краснова, які хотіли остаточно позбавити Радянську республіку хліба, задушити голодом робітників і селян. Захопивши Царицин, південна контрреволюція могла б об'єднатися з чехословацькими заколотниками і контрреволюційною верхівкою астраханського і уральського козацтва, щоб спільним фронтом наступати на Москву.

Становище Царицина було тяжке. Воно трохи поліпшилось, коли сюди прибула група українських військ під командуванням К. Є. Ворошилова. Але успішні операції військ і зусилля тиллових організацій зривалися шкідливими діями керівників Північно-Кавказької військової округи, Й. В. Сталін, який керував продовольчою справою на Півдні Росії, поставив питання про надання йому воєнних повноважень. В середині липня 1918 р. була створена військова рада Північно-Кавказької округи під головуванням Й. В. Сталіна, який очолив оборону Царицина.

В середині серпня 1918 р. численні білокозачі банди з трьох боків оточили Царицин. Радянські війська відбили натиск і відкинули красновські банди від міста з великими для них втратами. У цих боях відзначилися частини, які прибули з України. Про їх героїзм К. Є. Ворошилов писав: «Протягом багатьох днів червоні війська на чолі з Комуністичною дивізією, що цілком складалася з робітників Донбасу, відбивають надзвичайної сили натиск прекрасно організованих козацьких частин. Це були дні величезного напруження».

У жовтні 1918 р. Краснов, зібравши 12 кавалерійських і дев'ять піхотних дивізій, вдруге оточив Царицин. Він сподівався переважачими силами зламати опір частин Червоної Армії. Радянські війська розгромили і другий наступ красновців. Білогвардійський план задушення Радянської влади голодом був зрваний. Контрреволюція не змогла об'єднати свої сили для наступу на Москву.

Під керівництвом Комуністичної партії і Радянського уряду російський народ восени 1918 р. досяг значних воєнних успіхів,

відбивши напад зовнішніх і внутрішніх ворогів, які хотіли задушити Радянську Росію — надійний оплот визвольної боротьби всіх народів.

3. Вигнання німецьких окупантів. Відновлення Радянської влади на Україні

Героїчна і мужня боротьба великого російського народу проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції запалювала всі радянські народи і серед них український народ на нещадну боротьбу проти німецьких окупантів та їх буржуазно-націоналістичних прислужників, на боротьбу за відновлення Радянської влади.

З метою зміцнення керівництва підпільними партійними організаціями і революційною боротьбою трудящих був скликаний II з'їзд КП(б) України. Він відбувався з 17 по 22 жовтня 1918 р. у Москві. До II з'їзду підпільні організації КП(б)У значно зросли і налічували в своїх рядах близько 5 тис. комуністів.

Постанови II з'їзду були спрямовані на посилення визвольної боротьби українського народу. З'їзд підкреслив, що український народ може відстояти свою свободу і незалежність тільки в союзі з великим російським народом і з його допомогою. «Загальним завданням у цій боротьбі, — говорилося в резолюції з'їзду, — є об'єднання Радянської України з Радянською Росією, яке одно тільки може забезпечити українським трудящим масам цілковиту свободу національного і культурного розвитку».

З'їзд звернув увагу партійних організацій на необхідність роз'яснювати масам небезпеку англо-американської окупації. «Англо-американський імперіалізм, — говорилося в резолюції з'їзду, — несе робітникам і селянам те саме рабство, що й імперіалізм німецький».

Разом з тим з'їзд рішуче висловився за необхідність суворого погодження дій ЦК КП(б) України з Центральним Комітетом РКП(б) у підготовці вирішального удару по окупантах і гетьманщині.

З'їзд ухвалив спеціальну постанову, звернену до підпільних партійних організацій, про святкування на окупованій території України перших роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції. В постанові говорилося: «У робітничих районах партійні організації повинні закликати робітників до одноденного страйку і там, де є можливість, до демонстрації під лозунгами: «Хай живе Російська Радянська Соціалістична Республіка!», «Хай живе Радянська влада на Україні!»... В селах, де не можна влаштувати демонстрації, необхідно організувати масовки».

Центральний Комітет РКП(б) і особисто В. І. Ленін приділяли величезну увагу зміцненню керівних органів КП(б) України. З цією метою II з'їзд обрав до складу ЦК КП(б)У Й. В. Сталіна.

На заклик II з'їзду КП(б)У перші роковини Жовтневої революції робітничий клас України відзначив могутніми страйками, які скрізь переросли в активну боротьбу трудящих за відновлення Радянської влади на Україні. В Харкові 7 листопада 1918 р., в день перших роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції, застрайкували металісти. На другий день цей страйк переріс у загальний і робітники почали вибори до Рад робітничих депутатів. Налякані страйком представники гетьманської влади втекли з робітничих районів міста.

В Кам'янському (тепер Дніпродзержинськ) 7 листопада почався загальний страйк. Через 5 днів загальний страйк спалахнув у Катеринославі. На заводах відбувались мітинги, на яких більшовики закликали робітників відновити Радянську владу. На будинку депо міського трамваю було вивішено червоний прапор. Робітники Катеринослава, як і інших міст України, приступили до виборів Ради.

Напружена боротьба розгорнулася в Донбасі. В середині листопада металісти і гірники відновили владу Рад у Горлівському і Єнакіївському районах. Збройні загони робітників роззброювали і розганяли частини окупаційних і гетьманських військ. Загін пришинських робітників розброїв окупантів і гетьманців у селах Троїцької і Слов'янської волостей.

Громилі окупантів і гетьманців і гірники Криворіжжя. Про події, що відбувались в районі с. Красного Кута (поблизу Кривого Рога), гетьманська адміністрація повідомляла: «15 листопада робітники криворізьких залізних рудників... у кількості 200 озброєних гвинтівками від імені Катеринославського Совдепу обеззброїли варту, арештували начальника, зайняли земський і місцевий телефон».

Конотопська більшовицька підпільна організація напередодні 7 листопада поширила в місті і в селах Конотопського повіту багато агітаційної літератури, кількості примірників газети «Правда», провела нелегальні збори робітників. У Конотопі на будинку контори головних залізничних майстерень і на будинках шкіл в селах Соснівці, Малому Самборі, Делтівці і Дмитрівці були вивішені червоні прапори з революційними лозунгами.

Розмах боротьби за відновлення на Україні влади Рад, що посилювався з кожним днем, свідчив, що дні гетьманського режиму лічені. В дні, коли реакційний режим тріщав і розвалювався, на допомогу буржуазії і поміщикам знову, як і під час брестських переговорів, прийшли дрібнобуржуазні націоналістичні партії українських соціал-демократів і есерів. Прикриваючись лівими фразами, ці зрадники хотіли примазатись до повстання робітників і трудящих селян проти окупантів та гетьманщини і, спираючись на куркульство, захопити владу в свої руки, щоб зберегти на Україні буржуазний лад. Для цього з

відома і за згодою окупантів 13 листопада 1918 р. була створена так звана Директорія, в якій керівну роль відігравали запеклі вороги народу Винниченко і Петлюра. Українські буржуазні націоналісти, зрозумівши, що за допомогою самих тільки німецьких багнетів їм не зберегти буржуазного ладу на Україні, почали шукати собі підтримки і покровительства у американських і англо-французьких імперіалістів.

Успішному розгортанню визвольної боротьби трудящих України в значній мірі сприяли воєнна поразка німецького блоку і революція в Німеччині, в результаті якої тут утворилась буржуазна республіка.

У зв'язку з новою обстановкою Радянський уряд анулював грабіжницький Брестський мирний договір, припинив сплату контрибуції і почав відкриту боротьбу за визволення окупованих німецькими і австро-угорськими імперіалістами України, Білорусії, Латвії, Естонії, Литви і Закавказзя.

В своїй постанові Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет вітав населення всіх областей, звільнених від іга німецького імперіалізму, закликав трудящі маси цих областей до братерського союзу з робітниками і селянами Росії і обіцяв їм повну підтримку в їх боротьбі за встановлення на їх землях соціалістичної влади робітників і селян.

Анулювання Брестського договору було цілковитою перемогою далекоглядної тактики В. І. Леніна в питанні про мир. Уклавши Брестський мирний договір, Комуністична партія і Радянський уряд зберегли першу в світі соціалістичну державу, зберегли і зміцнили союз робітничого класу з селянством. Використавши мирну передишку, Радянська республіка нагромадила сили і матеріальні засоби для відбиття нападу імперіалістів Антанти, які посилювали воєнну інтервенцію.

Революційні події на Заході посилювали заворушення в окупаційних військах, солдати яких рвалися на батьківщину. У військових частинах окупантів виникли осередки революційної організації «Союзу Спартака», створювались Ради солдатських депутатів. Комуністична партія посилала революційну пропаганду серед солдатів окупаційних військ. Під впливом пропаганди більшовиків солдати окупаційних військ все ширше розгортали боротьбу проти реакційного офіцераства, настійно вимагали повернути їх на батьківщину, подавали підтримку Радам, що їх обирали робітники України. Солдати німецького гарнізону в Таращі зривали погони з офіцерів і вивішували в місті червоні прапори. В інших гарнізонах солдати відмовлялися виконувати накази офіцерів. У Полтаві представник німецьких солдатів місцевого гарнізону обіцяв підпільній комуністичній організації підтримку. Все це створювало сприятливі умови для успіху повстання українських робітників і трудящих селян, для вигнання з України окупантів і відновлення Радянської влади.

У визвольній боротьбі український народ діставав величезну

допомогу від російського народу. Постановою Ради Народних Комісарів РРФСР від 17 листопада 1918 р. була створена Революційна військова рада Українського фронту на чолі з Й. В. Сталіним. На початку січня 1919 р. до складу військ цього фронту ввійшли 1 і 2-а Українські радянські дивізії, сформовані з українських повстанців, а також Московська робітнича дивізія, 9-а дивізія, 2-а Орловська бригада, два бронепоезди; ці частини були забезпечені боєприпасами і спорядженням. Для укомплектування установ Українського фронту Центральний Комітет РКП(б) виділив групу керівних партійних працівників з 10-ої армії на чолі з К. Є. Ворошиловим. В кінці листопада 1918 р. був сформований Радянський уряд України, до складу якого ввійшли К. Є. Ворошилов, Артем та інші. У зв'язку з цим Центральний військово-революційний комітет склав свої повноваження.

29 листопада 1918 р. Український Радянський уряд опублікував маніфест до робітників і селян України, в якому повідомлялось про скинення гетьмана і відновлення Радянської влади на Україні і всіх завоювань робітників і селян, здобутих в результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Цей маніфест відіграв величезну роль в мобілізації робітників і трудящих селян України на боротьбу за ліквідацію буржуазно-поміщицького режиму.

В кінці листопада 1918 р. Українські радянські дивізії перейшли в наступ за визволення України. 2-а Українська радянська дивізія наступала в напрямі на Харків і далі на південь, 1-а дивізія — в напрямі на Київ і далі на захід. Радянські полки невідступно переслідували окупантів.

Трудяще населення радісно зустрічало радянські війська. Про здобуття Клинців М. Щорс повідомляв: «Клинці зайняті революційними військами о 10 годині ранку 13 грудня. Війська зустрічали робітники з прапорами, з хлібом і сіллю при захоплених вигуках «ура!»». Так само успішно билися й інші полки. Тарашанський полк, яким командував В. Боженко, 12 грудня 1918 р. зайняв Новозибків, а 2-й Новгород-Сіверський полк під командуванням Т. Черняка в цей день визволив Шостку.

По всій Україні відбувалась напружена боротьба проти окупантів і гетьманщини. Робітники і селяни, виганяючи окупантів і гетьманців, відновлювали Радянську владу. В другій половині листопада у восьми волостях Ізюмського повіту, Харківської губернії, була відновлена Радянська влада. На Катеринославщині під кінець листопада повстанці визволили від окупантів Новомосковський, Верхньодніпровський і Павлоградський повіти, а також кілька повітів Полтавщини і відновили Радянську владу. Активна боротьба за відновлення влади Рад велась і на Чернігівщині.

На кінець грудня в Харкові було підготовлене повстання за

владу Рад. Частини 2-ої Української радянської дивізії поспішили на допомогу робітникам і 3 січня 1919 р. звільнили Харків від ворожих військ. Український Радянський уряд переїхав у Харків і звідси керував боротьбою робітників і селян за цілковите визволення України.

Під ударами військ Червоної Армії і повсталого народу німецькі окупанти успішно тікали з радянської землі.

В умовах запеклої збройної боротьби за цілковите визволення української землі від контрреволюційних банд та іноземних інтервентів Український Радянський уряд піклувався про створення нормальних умов життя для трудящих на визволеній території, про зміцнення і дальший розвиток Української Радянської держави. Державне будівництво на Україні полегшувалось тим, що Радянська Україна могла широко переймати значний досвід Радянської Росії у створенні державних, господарських і культурних органів.

Український Радянський уряд ухвалив 6 січня 1919 р. постанову про нове найменування республіки. Замість Української Народної Республіки вона стала називатися Українською Соціалістичною Радянською Республікою¹. Була ухвалена також постанова замінити стару назву уряду — Народний секретаріат і до скликання III з'їзду Рад називати його Тимчасовим робітничо-селянським урядом України. Замість секретарств були створені наркомати.

Велась рішуча боротьба за знищення решток буржуазно-поміщицької державної машини. Створювався новий, радянський державний апарат, розгортали свою роботу наркомати. На визволеній території налагоджувалась робота місцевих державних органів, провадилися вибори до місцевих Рад. 18 січня 1919 р. Український Радянський уряд ухвалив декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, а також про заборону викладання релігійних віровчень у школі. 7 лютого 1919 р. був прийнятий декрет про скасування станів і цивільних чинів. У пункті 2 декрету говорилось: «Всякі звання (дворянина, купця, міщанина, селянина тощо, титули — князівський, графський та ін.) і найменування цивільних чинів (таємні, статські та інші радники) скасовуються і встановлюється одно загальне для всього населення України найменування — «громадянин Української республіки».

Шалений опір відновленню Радянської влади на селі чинило куркульство. Під час недовгого панування націоналістичних Центральної ради і Директорії українське куркульство значне зміцнило свої економічні і політичні позиції на селі. Через це Український Радянський уряд 13 січня 1919 р. постановив ство-

¹ Така назва була до 1936 р. В книзі скрізь вживається сучасна назва — Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР).

рити на селі комітети бідноти (комбід), враховуючи досвід Радянської Росії. До організації Рад вони надіялися всією повнотою державної влади на місцях і повинні були проводити в життя декрети і розпорядження Радянської влади.

Радянський уряд України ліквідував реставровану німецькими окупантами і гетьманським урядом приватну власність на землю. Земля знову стала всенародним добром. Радянський уряд розпочав націоналізацію промисловості. 11 січня 1919 р. уряд ухвалив постанову про порядок проведення націоналізації промислових підприємств. Через тиждень була ухвалена постановою про націоналізацію банків і ревізію сейфів. Ці надзвичайно важливі революційні акти уряду були гаряче підтримані народними масами, які брали активну участь у здійсненні їх.

Величезну увагу приділяв Радянський уряд України поліпшенню становища трудящих. Було відновлено восьмигодинний робочий день. Всі робітники і службовці, звільнені з політичних мотивів під час панування контрреволюції, негайно поновлювались на роботі з виплатою компенсації. Був терміново розроблений і затверджений закон про обов'язкове державне страхування трудящих на випадок хвороби, інвалідності і безробіття.

Комуністична партія і Радянський уряд провадили велику роботу по будівництву збройних сил Радянської України. Народний комісаріат військових справ, який з лютого 1919 р. очолював М. І. Подвойський, особливу увагу приділяв підготовці командних кадрів Червоної Армії з робітників і селян. Збройні сили республіки швидко зростали. На кінець березня 1919 р. військові частини були зведені в три радянські армії, загальна чисельність яких досягала 90 тис. чоловік.

Робітники і трудящі селяни України, керовані Комуністичною партією, спираючись на братерську допомогу великого російського народу, розгромили німецьких і австро-угорських окупантів. На визволеній від ворога землі вони приступили знову до соціалістичного будівництва, що було перерване ворожою навалою.

4. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії

Антанта, продиктувавши Німеччині умови перемир'я, зобов'язала німецький уряд тримати свої війська на захоплених радянських землях доти, поки вони будуть замінені її військами. Але переконавшись у тому, що німецькі війська неспроможні придушити революційну боротьбу трудящих України, імперіалісти США, Англії і Франції вирішили використати для збереження капіталістичного ладу на Україні українських буржуазних націоналістів, допомогти Директорії захопити державну владу. Вони розраховували цим маневром паралізувати боротьбу українського народу за Радянську владу і виграти час для зосередження не-

обхідних військових сил, які могли б захопити всю Україну і рушити далі на Радянську Росію.

Комуністична партія викрила ці маневри інтервентів. У статті «Україна визволяється» Й. В. Сталін писав: «В той час, як німецький імперіалізм доживає останні дні, а «гетьманство» переживає останні судороги, англо-французький імперіалізм зосереджує війська і готує десант у Криму для окупації України. Вони, англо-французькі імперіалісти, хочуть зайняти тепер вакантне місце німецьких окупантів України. Разом з тим впливає на поверхню «Українська директорія» на чолі з авантюристом Петлюрою, з лозунгом старої «самостійності» на «новий» лад, — нова, зручніша, ніж «гетьманство», ширма для нової англо-французької окупації України!»¹.

Переїхавши з Києва до Білої Церкви, Директорія оголосила «повстання» проти гетьмана. Ударною силою Директорії були загони «січових стрільців» під командуванням Коновальця і Мельника, що були сформовані з військовополонених галичан, які перебували на Україні. Обманом Директорія притягла до себе деяку частину селянських повстанських загонів, загальне командування якими було доручене Петлюрі. З цими силами Директорія рушила на Київ.

Командування німецьких окупаційних військ за вказівкою імперіалістів Антанти наказало своїм частинам не чинити опору військам Директорії і пропустити їх до Києва. Вступивши 14 грудня 1918 р. до Києва, петлюрівці проголосили владу Директорії. Гетьман Скоропадський в той же день підписав відмову від влади і втік до Німеччини.

Націоналістична Директорія була органом української буржуазії і куркульства. Як і гетьманський уряд, вона зберегла буржуазний лад, ставлячи собі завдання всіма способами захищати класові інтереси буржуазії, куркульства та поміщиків. 24 грудня 1918 р. був виданий наказ Директорії, який зобов'язував її місцеві органи встановити пильну охорону поміщицьких господарств і не допускати «самоуправних дій в економіях, а винних притягати до військового суду». Директорія, як і гетьманський уряд, жорстоко розправлялася з селянами за їх спроби відібрати у поміщиків землю. Виданий Директорією 8 січня 1919 р. земельний закон обманними фразами про скасування приватної власності на землю прикривав фактичне збереження куркульських господарств недоторканими. Пильно охоронялись інтереси поміщиків, особливо іноземних. За відчужувану у них землю Директорія встановлювала компенсацію.

Кати українського народу Петлюра і Винниченко разом з своїми розбійницькими отаманами вдавалися до жорстокого терору, погрожували страшними карами за найменший прояв невдоволення діями Директорії. Створення Рад робітничих де-

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 4, стор. 175.

путатів категорично заборонялось, а обрані Ради розганялись. У Києві бешкетував корпус «січових стрільців», яким командував Коновалець. Ці бандити розгромили Бюро для скликання Київської Ради робітничих депутатів, а також місцеві профспілки. У Полтаві був розігнаний селянський з'їзд.

Озброєні банди петлюрівців нападали на збори робітників. Особливо жорстоко вони розправлялися з комуністами. В ніч на 25 грудня в Києві на Володимирській гірці петлюрівці роз-

Демонстрація з приводу вигнання петлюрівців з м. Городні на Чернігівщині (1919 р.).

стріляли групу комуністів. Через два дні були арештовані учасники більшовицьких зборів робітників і солдатів на Подолі і над ними також була вчинена звіряча розправа — частину комуністів розстріляли, а частину перекололи штиками.

Намагаючись паралізувати боротьбу українських робітників та селян за відновлення Радянської влади і за найтісніше об'єднання України з Радянською Росією, українські буржуазні націоналісти вдалися до нового обману. Враховуючи величезну популярність Рад серед народних мас, вони висунули лозунг створення «трудових рад». Контрреволюційна Директорія під вив'єскою «трудових рад» хотіла встановити буржуазно-куркульську диктатуру. Комуністи України вчасно викрили підлі махінації ворогів народу, роз'яснили масам, що українські буржуазні націоналісти «трудовими радами» намагаються прикрити владу контрреволюційної буржуазії, що справді народною владею є Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, які борються під керівництвом Комуністичної партії за зміцнення диктатури пролетаріату.

Щоб відвернути увагу мас від антинародних дій Директорії, українські буржуазні націоналісти розпалювали шовінізм і, зо-

крема, антисемітизм. За недовгий час свого панування Директорія вчинила багато єврейських погромів.

Буржуазно-куркульська Директорія була соціально ворожа робітникам і селянам України. Разом з тим вона була і національно ворожа українському народові, хоч і прибиралась в національне убрання. З метою збереження і зміцнення буржуазного ладу українські буржуазні націоналісти йшли на найганебніші злочини проти українського народу, торгували його свободою і національною незалежністю. У своєму плазуванні перед інтервентами і в шаленій ненависті до Радянської влади Директорія дійшла до того, що 16 січня 1919 р. оголосила братовбивчу війну Радянській Росії.

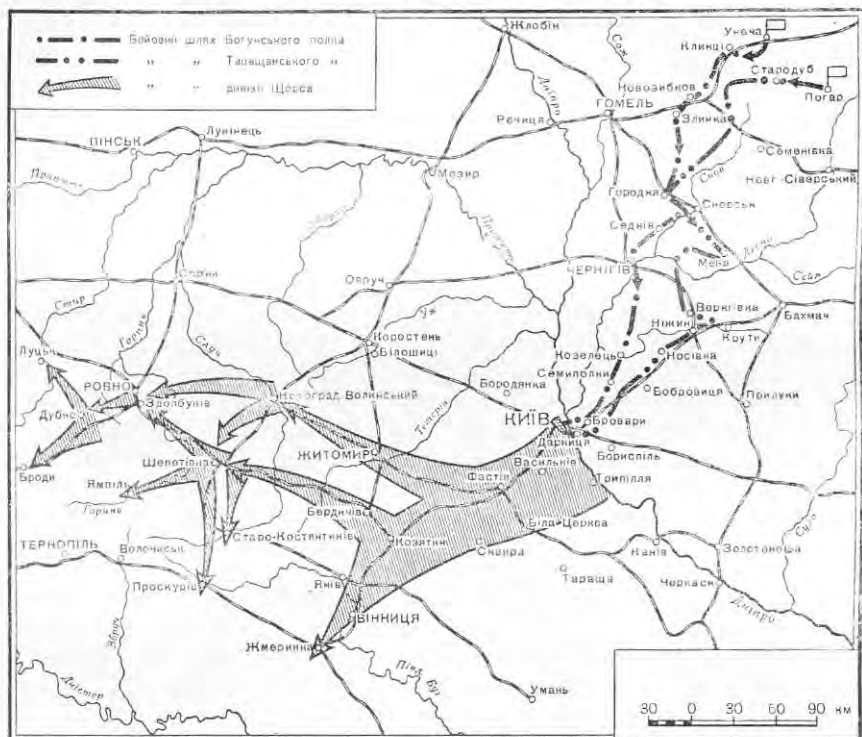
Директорія посилала своїх представників до американо-англійських і французьких інтервентів за танками, гарматами, кулеметами, боеприпасами і обмундируванням для своїх банд. Велику допомогу подали Директорії імперіалісти США, продавши їй зброю і різне військове майно на суму близько 11 млн. доларів.

Свою допомогу Директорії інтервенти застерігали кабальними умовами, прийняття яких перетворювало Україну в колоніально залежну країну. Про це переконливо свідчить договір, підписаний контрреволюційною Директорією з інтервентами, за яким Франція діставала концесію на всі українські залізничні строки на 50 років. Україна повинна була сплатити відповідну частину боргів царського і Тимчасового урядів. Для боротьби з Радянською Росією Директорія зобов'язалась за рік створити трьохсоттисячну армію. Вся фінансова, торгова, промислова і воєнна політика протягом п'яти років мала, за цим договором, проводитись під контролем французького уряду.

Комуністи України беззастанно викривали контрреволюційність Директорії. На конкретних прикладах вони показували народним масам, яку тяжку долю готують їм українські буржуазні націоналісти. Величезну роль у викритті зрадництва Директорії відіграла газета «Киевский коммунист». 28 лютого 1919 р. газета надрукувала текст договору Директорії з імперіалістами Антанти, який вони всіляко приховували від громадськості. Публікуючи цей договір, газета підкреслювала: «Всі, хто ще мав сумнів у справжніх намірах Директорії, зрозуміє тепер, що вона... вже стала агентурою банкірів Нью-Йорка, Лондона і Парижа».

Викривання Комуністичною партією зрадницьких дій Директорії справляло величезний мобілізуючий вплив на народні маси, посилювало в них почуття гострої ненависті до буржуазно-націоналістичних зрадників і прагнення швидше покінчити з контрреволюційною Директорією й очистити Радянську Україну від цих мерзотних найманців іноземних імперіалістів. По всій Україні зростало обурення мас, які піднімались на рішучу боротьбу проти Директорії.

На Катеринославщині не припинялись повстання проти Директорії. В середині грудня робітники вигнали петлюрівців з Катеринослава. У двадцятих числах січня під керівництвом ревкомів у Черкаському, Звенигородському та Уманському повітах, Київської губернії, влада Директорії була ліквідована. Масові

Бойовий шлях 1-ої Української радянської дивізії.

повстання вибухали на Поділлі. Запеклі бої з петлюрівськими бандами точилися в Поліссі. Центрами боротьби за владу Рад в Поліссі були Сарни, Дубровиця і Луїнець.

Незважаючи на величезну небезпеку, агітатори-комуністи проникали в петлюрівські частини і роз'ясняли солдатам антинародну політику Директорії та її рабську залежність від американо-англійських і французьких імперіалістів. Під впливом більшовицької агітації багато насильно мобілізованих селян відмовлялось виступати проти Радянської влади і повставало проти Директорії. Розгром Директорії не міг бути відвернений і з допомогою інтервентів.

За наказом Українського Радянського уряду частини 1-ої Української радянської дивізії продовжували свій визвольний похід. У важких умовах доводилось наступати радян-

ським бійцям. Вони були погано обмундировані, у них невиспачало зброї та боеприпасів. Боротьбу доводилось вести з переважачими, добре озброєними силами ворога. Але радянські бійці були сильні революційним духом, бо ставили собі благородну мету — утвердити Радянську владу скрізь на Україні і таким чином врятувати її від нового іноземного ярма. Несподіваним ударом підрозділи Богунського полка під командуванням М. Щорса 12 січня 1919 р. визволили Чернігів. Панічно тікаючи, петлюрівці кидали зброю і спорядження. Радянські війська захопили великі трофеї: гармати, кулемети, гвинтівки, бронемашини, багато автомобілів. Ламаючи опір петлюрівців, радянські війська на початку лютого підійшли до Києва.

Успішно розвивався наступ частин Червоної Армії на Лівобережній Україні. Банди петлюрівського отамана Балбачана поспішно відступали під ударами радянських військ. 12 січня розбиті петлюрівці втекли з Полтави. В результаті запеклих боїв радянські війська форсували Дніпро і вигнали петлюрівців з Катеринослава. Частини 9-ої армії з району ст. Сватове розгорнули навальний наступ на Донбас. Переборюючи впертий опір білокозаків, радянські війська 16 січня зайняли Біловодськ, 19 січня — Слов'яносербськ, а 21 січня визволили Луганськ.

Директорія робила одчайдушні спроби затримати наступ радянських військ на Київ. Петлюра збирався дати радянським військам вирішальний бій. Проти наступаючих богунців було зосереджено п'ять найкращих піхотних полків і один кавалерійський полк Директорії. В районі сіл Димерки і Богданівки на Богунський полк обрушились великі сили петлюрівців. Важко було богунцям, але вони протягом трьох діб стійко і мужньо відбивали атаки націоналістичних банд, завдаючи їм великих втрат. 30 січня богунці разом з таращанцями, які підоспіли їм на допомогу, обійшли з флангів петлюрівців і 1 лютого навалюю атакою розгромили їх.

У таборі буржуазних націоналістів зчинилася страшенна паніка. Директорія поспішно втекла з Києва у Вінницю. Вранці 5 лютого героїчні Богунський і Таращанський полки вступили в Київ. Український Радянський уряд високо оцінив бойові заслуги богунців і таращанців. Постановою уряду від 7 лютого 1919 р. Богунський і Таращанський полки були нагороджені почесними Червоними прапорами, а командири полків Щорс і Боженко — почесною зброєю.

Після короткочасного відпочинку 1-а Українська радянська дивізія вела далі успішний наступ. У березні 1919 р. командиром її був призначений М. О. Щорс. 1-й Українській радянській дивізії припало винести на своїх плечах основний тягар у розгромі петлюрівських банд на Правобережжі. Радянські війська успішно розвивали наступ на захід, очищаючи Україну від націоналістичних банд. На початок квітня 1919 р. Червона Армія виїшла на р. Збруч.

Боротьба українських робітників і селян проти Директорії показала, що трудовий народ України визнає тільки Радянську владу. Поразка Директорії була поразкою українських буржуаз-

Ответ пану гетману Петлюре.

Мы тарашанцы, богунцы и другие Украинцы казаки, красноармейцы получили твое похабное воззвание:

Как встарь запорожцы султану, так мы тебе отвечаем:

Был у нас гетман Скоропадский сидел на немецких штыхах сгинуд проклятый.

Новый пан гетман объявился—Петлюра

Продал галицийских бедных селян польским панам, закаляем с панами помещиками мир.

Продал Украину французским, польским, румынским муткам, вошел в союз, с ними против нас, трудовых бедняков Украины. Продал родину мать. Продал бедный народ. Скажи Иуда за сколько грошей продал ты Украину?

Сколько платишь своим наймитам, чтоб песьим языком мутили селянство, поднимали его против власти трудовой бедноты.

Скажи Иуда, скажи предатель, только знай не пановать панам больше на Украине!

Мы сыны ее, бедные труженник головы сложим, а ее обороним, что-бы расцвела на ее вольной земле рожь на свободу и сядата была свободным селянством на свою пользау, а не жадным грабителям кровососам кулакам помещикам.

Да мы братья российских рабочих и крестьянства, как братья всем, кто борется за освобождение трудящихся.

Твои же братья-польские шляхтичи, украинские живоглоты, кулаки, царские генералы, французские буржуа.

И сам ты брехлив и блудлив, как польские шляхтичи мол всех перебьет!

Не говори „ГОП“ пока не перескочишь! Лужа для тебя готова, новый пан-гетман буржуйной, французской, да польской милостью!

Не доносить тебе штанов до этого лета.

Уж мы тебе бика навяли под Коростенем, Бердичавым, Проскуровым. Уже союзники твои оставили Одессу.

Свободная Венгрия протягивает к нам братские руки и руки ограбленных панамы крестьян Польши, Галиции тянутея к горлу твоему, Иуда!

Проще, иди в петлю, проклятый. Давись, собака!

Именем крестьян казаков Украины.

Командиры: ЩОРС, БОЖЕНКО

Відповідь Щорса і Боженка Петлюрі.

них націоналістів, а також їх хазяїв — американських, англійських і французьких імперіалістів, які намагалися зберегти буржуазний лад на Україні і відірвати її від Радянської Росії, посіяти ворожнечу між українським і російським народами.

5. Вигнання інтервентів з півдня України і з Криму

Воєнна поразка Німеччини та її союзників дала можливість імперіалістам країн Антанти посилити інтервенцію проти Радянської країни. Імперіалістів лякали зростання і зміцнення молодій Радянській державі, її успішна боротьба з внутрішніми і зовнішніми ворогами, її все зростаючий вплив на піднесення міжнародного революційного руху. Вони вирішили посилити воєнний натиск, щоб якомога швидше придушити Радянську владу, реставрувати буржуазно-поміщицький лад, розчленувати Радянську країну і перетворити її в свою колонію.

У зв'язку з перемогами Червоної Армії на Східному фронті, розкладом чехословацького корпусу, стійкістю радянських військ на Півночі, які затримували просування інтервентів до Петрограда і Москви, Антанта вживала термінових заходів для зміцнення своїх військ і білогвардійських банд на Півночі, на Уралі, в Сибіру і на Далекому Сході. Щоб об'єднати всі сили внутрішньої контрреволюції, 18 листопада 1918 р. агенти Антанти інсценували «державний переворот», в результаті якого монархіст адмірал Колчак був проголошений «верховним правителем і верховним головнокомандуючим всіма сухопутними і морськими збройними силами Росії».

Проте на цей раз Антанта вирішила завдати головний удар з півдня. В разі перемоги Антанта дістала б вільний доступ до радянського чорноморського узбережжя, де було немало великих портів, зручних для висадки і постачання десантів. Інтервенти поклали великі надії на «добровольчу армію» Денікіна і білокозаків Краснова, а також на війська націоналістичної Директорії.

Комуністична партія вчасно розгадала і викрила агресивні плани Антанти. В. І. Ленін, виступаючи з доповіддю 22 жовтня 1918 р. на об'єднаному засіданні ВЦВК, Московської Ради, фабзавкомів і профспілок, говорив: «...тепер з'являється для нас нова небезпека, яка ще не вся розгорнулася і не вся видна, яку англо-французькі імперіалісти готують нишком, яку ми повинні ясніше усвідомити, щоб через керівників мас свідомість цієї небезпеки нести в маси, тому що англійці і французи ні в Сибіру, ні в Архангельську не мали великого успіху,— навпаки, зазнали ряду поразок, але вони тепер спрямовують зусилля на те, щоб напасти на Росію з півдня, або з Дарданелл, або з Чорного моря, або сухопуттям через Болгарію і Румунію»¹.

Підготовкою інтервенції на півдні займалася спеціальна нарада представників Антанти, білогвардійської, меншовицько-есерівської і націоналістичної контрреволюції, що відбувалася 16—20 листопада 1918 р. в Яссах (Румунія). Антанту представляли посли в Румунії: США — Вопічка, Англії — Барклей, Фран-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 99.

ції — Сент-Олер та ін. Представники білогвардійщини і націоналістів ознайомили їх з станом своїх сил і вимагали негайно прислати допомогу військами.

Під прикриттям білогвардійських декларацій, що закликали Антанту до висадки військ, наприкінці листопада 1918 р. англо-французький військовий флот висадив десанти в Новоросійську, Севастополі й Одесі. В міру прибуття військ розширялася зона

Вантаження на пароплав награваного інтервентами хліба для відправки за кордон (Одеса, 1919 р.).

інтервенції. Інтервенти захопили 31 січня 1919 р. Херсон, 2 лютого — Миколаїв.

Війська інтервентів, що захопили південь України і Крим, встановлювали на радянській території з допомогою білогвардійських частин жорстокий окупаційний режим. У робітничих кварталах міст майже щодня робились облави і обшуки, метою яких був розгром підпільних організацій Комуністичної партії, профспілок та інших робітничих організацій. Інтервенти застосовували до трудящих найжорстокіший терор. Запідозрених в революційній діяльності арештовували і вбивали «при спробі втекти».

Про страшний терор на території, захопленій інтервентами, газета «Коммунист» 25 березня 1919 р. писала: «Терор в Одесі дійшов до нечуваних розмірів, розстріли стали звичайним явищем. Французьке командування, до якого перейшла цивільна влада, чинить криваві розправи над робітниками... Становище Одеси просто трагічне».

Економічне становище на захопленій інтервентами території було надзвичайно тяжким. Відрізана від Радянської країни промисловість Одеси, Миколаєва і Херсона не мала вугілля, нафти й сировини. Трудящі міст залишилися без продовольства. У січні 1919 р. в Одесі працювало не більше 30% промислових підприємств, але й вони через недостачу палива і сировини скорочували розмір виробництва. Безробіття дуже швидко зросло. В деяких галузях промисловості кількість безробітних досягла величезних розмірів. Трудяще населення голодувало.

Від невинних грабедів і нелюдських знущань терпіли трудящі Криму. Інтервенти і білогвардійці чинили бандитські наскоки на робітничі квартали Севастополя, Керчі, на мирні міста й села. 6 квітня 1919 р. в с. Ламбертове і хут. Курулбаш, Феодосійського повіту, вдерлась білогвардійська банда; було вбито понад 60 чоловік; серед них були старики, жінки й діти. 27 квітня денікінці під прикриттям артилерії військових кораблів інтервентів пограбували с. Дальні Комиші і вирізали значну частину його населення.

Комуністична партія викривала загарбницькі цілі інтервентів Антанти і керувала боротьбою українського народу проти них. Центральний Комітет РКП(б) і особисто В. І. Ленін забезпечили систематичну і різносторонню допомогу робітникам і селянам України в їх героїчній боротьбі проти інтервентів. В Одесу — опорний пункт інтервентів на півдні — Центральний Комітет РКП(б) відрядив групу партійних працівників. Серед них були старий більшовик, який пройшов сувору школу революційної боротьби проти царизму, І. Смирнов (М. Ласточкін) і французька Жанна Лябурб, секретар французької групи комуністів у Москві.

Заходи, вжиті Центральним Комітетом РКП(б), зміцнили підпільні більшовицькі організації. Більшовики під керівництвом Одеського обкому КП(б) України, на чолі якого стояв І. Смирнов, проводили велику організаційну і політичну роботу серед трудящих. Бесіди агітаторів-підпільників, спеціальні листівки і підпільна газета «Коммунист» викривали інтервентів і всіх, хто співробітничав з ними. Комуністи закликали робітників до нещадної боротьби з поневолювачами. Створений при Одеському обкомі КП(б) України Ревком керував партизанською боротьбою проти інтервентів. За завданням Ревкому 30 січня 1919 р. партизани захопили Тирасполь. Ця операція мала на меті перерізати шляхи сполучення інтервентів з Румунією і перешкодити перекиданню ворожих військ в Одесу залізницею. У визволеному місті 4 лютого відбулась демонстрація трудящих, присвячена відновленню Радянської влади. В самій Одесі комуністи-підпільники створили підпільні робітничі дружини. Найбільшими з них були: дружина ім. Петра Старостіна, Перша бойова комуністична дружина Г. І. Котовського і дружина робітничої молоді.

Під керівництвом комуністів посилили бойову діяльність кримські партизани. Під командуванням комуніста І. Петриченка активні дії розгорнув великий партизанський загін «Червоні каски», базою якого були Мамайські каменоломні коло Євпаторії. «Червоні каски» були зв'язані з партизанськими загонами, що діяли в Саках, Ак-Мечеті, Агаї. 3 січня 1919 р. партизани розгорнули наступ на Євпаторію. Навальним ударом вони розгромили денікінців і зайняли с. Богай. Але незабаром до білогвардійців підійшло підкріплення, і вони відтіснили партизанів у каменоломні. Білогвардійці оточили район каменоломень щільним кільцем і відкрили по партизанах жорстокий гарматний і кулеметний вогонь; з моря їх обстрілювали англійські і грецькі міноносці. Мужні партизани стійко відбивали натиск ворогів. Але після однієї з численних атак білогвардійці 18 січня захопили колодязь, яким користувались партизани, і засипали його землею, позбавивши партизанів питної води. Значна група партизанів, не витримавши такої муки, на третій день здалась і відразу ж була розстріляна денікінцями. Були також схоплені і заколоті штиками тяжко поранені І. Петриченко і його дружина. Та частина партизанів, що не здалася, з великими зусиллями пробила собі вихід з кам'яної могили і приєдналась до керченських партизанів, щоб разом з ними продовжувати боротьбу проти денікінців.

Велику агітаційно-пропагандистську роботу розгорнули комуністи серед солдатів і матросів військ Антанті. Цю роботу провадила створена за вказівкою Центрального Комітету РКП(б) Іноземна колегія. Її очолювали І. Смирнов і Жанна Лябурб. В газеті «Комуніст», яка виходила французькою мовою, і в листівках, що видавалися французькою, англійською, італійською, румунською і сербською мовами, а також в бесідах комуністи-підпільники роз'ясняли солдатам і матросам противника, з якою метою вони привезені в Радянську країну і яку ганебну роль душігелів революції примушують їх виконувати уряди країн Антанті. Під впливом більшовицької агітації в піхотних частинах інтервентів і на військових кораблях виникли революційні гуртки. Вони розгорнули серед матросів і солдатів велику агітаційно-пропагандистську роботу. В результаті революційної агітації серед французьких матросів назрівала ідея збройного повстання.

На початку березня група комуністів, що вела роботу серед французьких солдатів і матросів, була видана зрадником і арештована французькою контррозвідкою. Після жахливих катувань всі арештовані були розстріляні. Незважаючи на це, революційні гуртки матросів і солдатів продовжували свою роботу.

У перших числах березня 1919 р. радянські війська почали наступ на Херсон, зайнятий французькими і грецькими збройними силами. Побойуючись, що місцеве населення повстане,

грецькі війська провадили масові обшуки, арешти і розстріли робітників. У великий дерев'яний сарай, що був у порту, грецькі солдати загнали близько двох тисяч чоловік і серед них багато жінок, дітей і стариків. Коли після запеклих боїв, що тривали вісім днів, радянські війська вступали в місто, французькі військові кораблі почали обстріл порту і підпалили цей сарай.

Похорон радянських громадян, розстріляних інтервентами (Одеса, 1919 р.).

У вогні палаючого сарая живцем згоріло близько 500 арештованих мирних жителів. Радянські війська 10 березня повністю визволили Херсон; жителі міста були врятовані від дальшого масового винищення.

Успішно діяли радянські війська і в одеському напрямі. Після запеклого бою вони вибили інтервентів і білогвардійців з великого залізничного вузла Березівки. У боях під ст. Березівка радянські війська захопили великі трофеї, в тому числі п'ять танків. Один з французьких танків, захоплених військами 2-ої Української армії, був посланий в подарунок В. І. Леніну. У відповідь В. І. Ленін надіслав 2 травня 1919 р. вітальну телеграму, в якій відзначив безприкладний героїзм українських робітників і селян. «Складаю найглибшу подяку товаришам Другої Української Радянської Армії з приводу присланого в подарунок танка, — писав В. І. Ленін. — Цей подарунок дорогий нам усім, дорогий робітникам і селянам Росії, як доказ героїства українських братів,

дорогий також через те, що свідчить про повний крах Антанти, яка здавалась такою сильною.

Найкращий привіт і найпалкіші побажання успіху робітникам і селянам України та Українській Червоній Армії»¹.

3 квітня під натиском радянських військ інтервенти почали поспішно тікати з Одеси. Відступаючи, французькі війська забрали з собою весь радянський Чорноморський торговий флот, чим завдали великої шкоди інтересам Радянської держави.

В той час у місті вже існувала і підтримувала революційний порядок Рада робітничих депутатів. Робітничі дружини взяли на себе охорону громадського порядку в місті. 6 квітня Одеса була остаточно очищена від військ інтервентів.

Навальним ударом радянські війська розгромили інтервентів і денікінців, які намагалися спинити на кримських перешийках наступ Червоної Армії. 4 квітня 1919 р. в результаті запеклого бою радянські війська оволоділи Перекопом і погнали противника до моря. 9 квітня противник утік з Сімферополя і Євпаторії. Радянські війська підійшли до Севастополя.

Під впливом перемог Червоної Армії на Україні і в Криму та революційної пропаганди у квітні 1919 р. серед солдатів і матросів інтервентів спалахнуло повстання на кораблях французької ескадри. Матроси не хотіли воювати проти радянського народу і вимагали відправити їх на батьківщину. Матроси броненосців «Франс», «Жан Барт» і «Мірабо» 19 квітня відмовились виконувати наказ про вантаження вугілля. На другий день на броненосцях «Франс» і «Жан Барт» під звуки пролетарського гімну «Інтернаціонал» матроси підняли червоні прапори. Потім команди цих кораблів почали сходити на берег. У Севастополі революційні французькі моряки і робітники міста організували багатолюдну демонстрацію солідарності з трудящими Радянської країни. Французьке командування штиками грецьких солдатів розігнало демонстрацію. Під час обстрілу демонстрантів було вбито 14 французьких матросів і трудящих Севастополя. Наприкінці квітня повстали матроси на флагманському кораблі французької ескадри «Вальдек Руссо» та інших кораблях.

Наближення радянських військ і все зростаюча боротьба французьких матросів показали, що далі перебування військ інтервентів у Криму вже неможливе. Французьке командування змушене було піти на перемир'я з радянськими військами. Влада в Севастополі перейшла в руки Ревкому. Порушуючи умови перемир'я, інтервенти топили російські кораблі і підводні човни, знищували різне устаткування. Після закінчення строку перемир'я війська Червоної Армії під радісні вигуки трудящих вступили 29 квітня 1919 р. в Севастополь.

Радянський народ, керований Комуністичною партією, вигнав ворожі війська з України і Криму, здобув блискучу перемогу

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 322.

над загарбниками, зірвав їх плани проведення широкої інтервенції з півдня. В цю героїчну боротьбу свій достойний вклад вніс український народ, сини якого пліч-о-пліч з синами російського народу громили інтервентів, боролися за збереження і зміцнення Радянської влади.

6. Боротьба за зміцнення Радянської влади на Україні весною і літом 1919 р. Участь Української РСР у створенні військово-політичного союзу радянських республік

Український народ поряд із збройною боротьбою проти контрреволюційної буржуазно-націоналістичної Директорії та інтервентів розгорнув під керівництвом Комуністичної партії напружену роботу в усіх галузях державного, господарського і культурного будівництва. У своїй творчій, будівній праці український народ спирався на всебічну братерську допомогу великого російського народу.

У розгортанні державного, господарського і культурного будівництва важливу роль відіграв III з'їзд КП(б) України, що відбувався у Харкові з 1 по 6 березня 1919 р. за участю представника ЦК РКП(б) голови ВЦВК Я. М. Свердлова. III з'їзд КП(б) України проходив в обстановці запеклої боротьби проти троцькістів, які змикалися з українськими буржуазними націоналістами. Ці вороги шалено нападали на політику партії, намагалися ослабити єдність партійних рядів, протипоставити Україну Радянській Росії.

На з'їзді вороги партії і народу дістали рішучу відсіч. У виступах Я. М. Свердлова, К. Є. Ворошилова, Артема (Ф. А. Сергєєва) та інших була викрита вся згубність домагань троцькістів. Я. М. Свердлов, викриваючи злочинні дії ворогів партії, закликав комуністів України пильно берегти єдність партійних рядів. Разом з тим він вказував комуністам України на необхідність мобілізувати всі сили на державне будівництво, на боротьбу з господарською розрухою, на подання продовольчої допомоги Радянській Росії.

Особливу увагу з'їзд приділив обороні Радянської країни. В резолюції з'їзду підкреслювалось, що одним з найважливіших завдань КП(б) України і Українського Радянського уряду є мобілізація українських робітників і селян на розгром збройних сил англо-франко-американського імперіалізму, а також націоналістичної контрреволюції, яка була знярядям інтервентів. Разом з тим з'їзд закликав трудящих України активно підтримувати боротьбу трудящих Радянської Росії проти білогвардійської контрреволюції.

III з'їзд КП(б) України розглянув проект першої Конституції Української РСР, в основу якої була покладена Конституція РРФСР, затверджена V Всеросійським з'їздом Рад у липні 1918 р.

6 березня 1919 р. у Харкові відкрився III Всеукраїнський з'їзд Рад. Цей з'їзд відіграв величезну роль у зміцненні братерських зв'язків і дружби українського народу з російським народом, в об'єднанні їх зусиль у боротьбі проти зовнішньої і внутрішньої контрреволюції.

10 березня 1919 р. III Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив першу Конституцію Української РСР, яка закріпила права трудящих, завойовані в результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Це була дуже важлива подія в житті українського народу. У цілковитій відповідності з Конституцією Російської Федерації Конституція Української РСР основою державного ладу республіки законодавчо закріплювала диктатуру пролетаріату в формі Радянської влади.

Конституція зафіксувала суверенність Української РСР. Стаття 6 Конституції надала Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітетові (ВУЦВК) право входити в зносини з іноземними державами, оголошувати війну і укладати мир, визначати основи організації збройних сил і т. д. Разом з тим Конституція підкреслювала бажання Української РСР вступити в об'єднання з іншими радянськими республіками. В статті 4 Конституції говорилось: «Українська Соціалістична Радянська Республіка заявляє про свою цілковиту солідарність з нині існуючими вже радянськими республіками і про своє рішення вступити з ними в найтісніше об'єднання».

Забезпечуючи зміцнення ще молодого радянського державного ладу, Конституція позбавляла виборчих прав нетрудові елементи, які могли б використати свої виборчі права на шкоду Радянській державі.

З'їзд Рад закінчив свою роботу обранням Центрального Виконавчого Комітету в складі 99 чоловік. Серед обраних були Артем, К. Ворошилов, С. Гопнер, А. Іванов, Г. Петровський, М. Подвойський, Г. Шліхтер та ін. Відповідно до Конституції Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет створив уряд Української РСР — Раду Народних Комісарів, а для безпосереднього керівництва різними галузями державного управління — 16 народних комісаріатів: закордонних справ, військових справ, фінансів, праці, народної освіти, Раду народного господарства та ін. Головою Президії ВУЦВК був обраний Г. І. Петровський, членом Президії — К. Є. Ворошилов.

Величезну роль у зміцненні Радянської країни і мобілізації сил робітничого класу і селянства на боротьбу з внутрішньою контрреволюцією та іноземними інтервентами відіграв VIII з'їзд Комуністичної партії, що відбувся з 18 по 23 березня 1919 р. З'їзд затвердив нову програму Комуністичної партії, яка, узагальнивши досвід революційної боротьби пролетаріату, чітко визначила перспективи будівництва соціалізму в Радянській країні.

Велику увагу з'їзд партії приділив питанню про дальше зміцнення союзу робітничого класу і селянства і особливо політиці партії щодо середнього селянства. В результаті здійснення ленінського декрету про землю, прийнятого II Всеросійським з'їздом Рад у жовтні 1917 р., добробут широких мас селянства помітно покращав. Центральною фігурою на селі став середняк.

Г. І. Петровський.

До VIII з'їзду Комуністична партія проводила політику нейтралізації середняка, добиваючись, щоб він не ставав на сторону куркуля, буржуазії взагалі. З поворотом середняка в сторону Радянської влади потрібна була інша політика. Доповідь В. І. Леніна на VIII з'їзді партії і постанови з'їзду визначили нову лінію партії щодо середнього селянства. З'їзд ухвалив проводити політику рішучої боротьби з куркулем, зміцнення союзу з середняком при опорі на бідноту і збереженні в цьому союзі керівної ролі робітничого класу. Це мало величезне значення для переможного завершення громадянської війни, розгрому інтервентів і успішного соціалістичного будівництва в країні.

VIII з'їзд партії розглянув питання про будівництво регулярної Червоної Армії і про заходи зміцнення обороноздатності країни. З'їзд розбив так звану «військову опозицію», яка відстоювала дуже небезпечні для Червоної Армії пережитки партизанщини. Особливо велика була ця загроза на Україні. До лав Червоної Армії тут вливалось немало партизанських загонів, в яких не було суворої військової дисципліни, міцно тримався дух анархістської вольниці і багато питань вирішувалось голосуванням бійців. Командири таких загонів, турбуючись насамперед про власну «популярність», виступали проти запровадження суворої дисципліни. Вони були проти комісарів — представників партії та уряду в Червоній Армії, перешкоджали проведенню політичної роботи серед бійців. Такі дії підірвали боєздатність Червоної Армії. Комуністична партія висунула вимогу — побудувати регулярну Червону Армію на основі найсуворішої дисципліни.

Відхиливши неправильні й шкідливі вимоги «військової опозиції», з'їзд в той же час рішуче засудив дезорганізаторські дії Троцького, який засмічував центральні установи радянських збройних сил елементами, що вороже ставились до старих пар-

тійних кадрів в армії в заважали зміцненню і посиленню боєздатності Червоної Армії. Викривши спроби троцькістів ослабити партійне керівництво Червоною Армією і Червоним Флотом, з'їзд поставив вимогу вжити заходів до поліпшення роботи військових установ і посилення ролі військових комісарів. «Комісари в армії, — говорилося в резолюції з'їзду, — є не тільки прямими і безпосередніми представниками Радянської влади, але й насамперед носіями духу нашої партії, її дисципліни, її твердості і мужності в боротьбі за здійснення поставленої мети». Військові комісари відіграли вирішальну роль у згуртуванні рядів Червоної Армії, в забезпеченні залізної військової дисципліни, у вихованні в особового складу армії високого морального духу і безавітної відданості Радянській Батьківщині, у перетворенні Червоної Армії в могутню і непереможну силу.

Політичним вихованням Червоної Армії займалися вождь партії і творець Радянської держави В. І. Ленін, видатні діячі партії і держави Андреев, Дзержинський, Жданов, Каганович, Калінін, Кіров, Куйбишев, Мехліс, Мікоян, Молотов, Орджонікідзе, Петровський, Свердлов, Сталін, Хрущов, Шверник, Шкірятов, Щаденко, Ярославський та ін.

Стан народного господарства Радянської України, як і всєї Країни Рад, був в цей час надзвичайно тяжким. Імперіалістична війна, німецька окупація і інтервенція Антанти, хазяйнування буржуазно-націоналістичної Директорії завдали величезних руйнувань народному господарству республіки. Видобуток вугілля в Донбасі становив одну п'яту видобутку 1913 р. Технічне господарство шахт дійшло до аварійного стану. Залізрудні шахти Криворіжжя були затоплені. Через недостачу коксу, руди та іншої сировини металургійні заводи припиняли роботу. Особливо тяжким був стан залізничного транспорту.

Сільське господарство республіки занепало. Посівна площа різко скоротилась, товарна продукція зерна набагато зменшилась. Товарний хліб був переважно у куркулів, які відмовлялися здавати його Радянській державі.

Внаслідок всього цього різко погіршало становище трудящих, особливо робітничого класу. Невистачало продовольства, не було палива, погано працювали міські комунальні підприємства.

Радянський уряд і комуністи України мобілізували трудящих на боротьбу з господарською розрухою. Творча ініціатива робітничого класу була спрямована насамперед на відбудову вирішальних галузей народного господарства — вугільної промисловості і залізничного транспорту, а також на виробництво сільськогосподарських машин.

Комуністи України боролися за зміцнення організації робітничого класу і насамперед профспілок, де окопалися меншовики й есери. Виходячи з контрреволюційної теорії «нейтральності» профспілок, всі ці вороги трудящих намагались протипоставити профспілки Радянській владі, перешкодити трудящим взяти

активну участь в будівництві соціалізму. Комуністи викрили справжній смисл меншовицько-есерівської пропаганди. Профспілки брали активну участь в усіх галузях соціалістичного будівництва.

КП(б) України проводила велику роботу серед трудящої молоді, залучаючи її до активної участі в громадсько-політичному, господарському і культурному житті республіки. За прикладом Радянської Росії на Україні на основі організації союзу соціалістичної молоді була створена Комуністична Спілка Молоді. У Києві 25 червня відкрився з'їзд соціалістичної спілки молоді, який організаційно оформив створення КСМ. Керований Комуністичною партією комсомол України відіграв велику роль у боротьбі на фронтах громадянської війни, в господарському і культурному будівництві.

Відбудовувати народне господарство Української РСР допомагали всі радянські республіки і насамперед Радянська Росія. На заклик Комуністичної партії на Україну направлялись робітники Петрограда і Москви, посилались устаткування і матеріали для промисловості. Велику допомогу дістав транспорт Радянської України. Паровозний парк уже в квітні зріс на 200 паровозів, а вагонний парк — з 21 тис. до 25 тис. вагонів. Радянська Росія подавала Радянській Україні і фінансову допомогу. На початку лютого 1919 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України звернувся до Ради Народних Комісарів РРФСР з проською надати кредит в 1 млрд. крб.; просьба Радянської України була негайно задоволена.

Велику увагу приділив Український Радянський уряд проведенню весняної посівної кампанії 1919 р. Із складів Москви, Рибінська та інших міст Радянської Росії були відправлені на Україну сільськогосподарські машини і запасні частини до них. Всі одержані машини і сільськогосподарський реманент, що був раніше на складах республіки, відправлені були в села. Державні органи вживали всіх заходів для забезпечення радгоспів та селянських господарств посівним матеріалом.

Комуністична партія вказала трудящому селянству єдино можливий і надійний шлях до заможного і щасливого життя — шлях створення громадського колективного господарства. Разом з тим партія рішуче підкреслювала, що при організації громадського землеробства повинен суворо додержуватися принцип добровільності. Зокрема, VIII з'їзд партії категорично вимагав від усіх комуністів проводити соціалістичні перетворення на селі (створення комун, сільськогосподарських артілей) тільки на добровільних началах, не допускаючи примусу.

Однак у проведенні аграрної політики партії на Україні були допущені серйозні перекоєчення, що виявилися в надмірному насадженні радгоспів, порушенні в деяких районах принципу добровільності при організації сільськогосподарських комун та артілей. Проти ворожих робітничому класові й селянству дій

троцькістів рішуче виступали партійні і радянські працівники. Вони викривали ці ворожі дії і відстоювали ленінську лінію зміцнення союзу робітничого класу і селянства як одну з найголовніших умов зміцнення Радянської влади. Дізнавшись про перекручення аграрної політики партії, В. І. Ленін 8 квітня 1919 р. в телеграмі всім земельним відділам зажадав негайно виправити допущені помилки. ЦК КП(б) України в спеціальній директиві попередив, що всякі спроби примусової організації сільськогосподарських колективних об'єднань будуть рішуче переслідуватись, аж до віддання винних під суд.

Величезну роль в озброєнні низових радянських працівників правильним розумінням політики партії відіграв Всеукраїнський з'їзд волосних виконкомів, що відбувся у травні 1919 р. З'їзд обговорив питання про радянське будівництво і про зміцнення Червоної Армії, продовольче і земельне питання. З'їзд вітав політику Комуністичної партії і намітив практичні заходи для поліпшення діяльності органів Радянської влади на селі.

Соціалістичні заходи на селі проводились у запеклій боротьбі з троцькістами, українськими буржуазними націоналістами та іншими ворогами народу. Незважаючи на шалений опір куркульства, бідніше селянство України під керівництвом Комуністичної партії на початок липня 1919 р. створило понад 500 сільськогосподарських комун і артільей. Це були перші кроки в перебудові індивідуального сільського господарства на соціалістичних началах. Невеликими і слабкими були перші комуні й артілі. Але піонери колгоспного будівництва були сильні вірою в соціалізм. Радянський уряд подавав допомогу комунам і артілям.

Для забезпечення трудящого населення і Червоної Армії продовольством Раднарком України за прикладом Радянської Росії запровадив продрозверстку і державну монополію на хліб. Запроваджувалась класова система розподілу продуктів харчування, при якій право на одержання продуктів мали тільки ті, хто працював. Це було початком здійснення політики воєнного комунізму на Україні.

Українські буржуазні націоналісти всіляко намагалися перешкодити Радянській владі у відбудові народного господарства. З метою повалення Радянської влади вони піднімали антирадянські заколоти. Найбільш небезпечним з них був заколот отамана Григор'єва, що почався у перших числах травня в районі Єлисаветграда (тепер м. Кіровоград). У підготованні цього заколоту брала участь і буржуазно-націоналістична партія боротьбистів. Своєю контрреволюційною діяльністю в радянському тилу боротьбисти, як і інші українські буржуазно-націоналістичні партії, подавали пряму допомогу білогвардійщині, буржуазії та поміщикам, що прагнули реставрувати експлуаторський лад. Заколотникам вдалося на дуже короткий час захопити Миколаїв, Херсон, Єлисаветград та інші міста. Заколот Григор'єва

був тим небезпечніший для Радянської влади, що він відбувався в найближчому тилу Червоної Армії, яка билася з білогвардійськими військами генерала Денікіна.

Рада Народних Комісарів і Центральний Комітет КП(б) України закликали робітників і трудящих селян на боротьбу з бандою Григор'єва. У відповідь на заклик партії та уряду робітники і селяни створювали бойові загони.

Частини Червоної Армії з допомогою загонів робітників і селянської бідноти під керівництвом К. Є. Ворошилова, який був тоді наркомом внутрішніх справ УРСР, і його найближчого соратника О. Я. Пархоменка розгромили заколотників.

На Київщині орудував куркульський отаман Зелений. Бандити убивали партійних і радянських працівників, тероризували населення, зривали роботу радянського апарату, грабували державні склади товарів і хліба, в яких трудящі відчували гостру потребу. На боротьбу з бандою Зеленого 25 червня виступив 2-й Караульний Київський полк, до складу якого увійшов загін київських комсомольців, мобілізованих за постановою Київської загальноміської комсомольської конференції. Полк разом з іншими частинами взяв участь в наступі на Трипілля, і бандити були звідти вигнані. Але через зраду командира полка стомлені бійці вночі були оточені бандитами. Героїчно билися комсомольці з озвірілою бандою. Звіряча розправа бандитів над київськими комсомольцями відома в історії громадянської війни під назвою «Трипільська трагедія». На ліквідацію банди Зеленого були послані кораблі Дніпровської військової флотилії. Комбінованим ударом кораблів і сухопутних сил банда була розгромлена, мізерні недобитки її втекли на захід, до Петлюри.

У зв'язку з загостренням класової боротьби на селі Комуністична партія і Радянський уряд вжили рішучих заходів проти куркульства. Величезну допомогу сільській бідноті в боротьбі за зміцнення Радянської влади на селі подав робітничий клас. На село посилались робітничі продовольчі загони, які повинні були забезпечити виконання продрозверстки і разом з тим організувати і повести бідноту на рішучу боротьбу з куркульством.

Щоб зміцнити комбідни і посилити їх вплив, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет 14 травня 1919 р. видав новий закон про комбідни, що замінив «Тимчасове положення» про комбідни від 17 січня 1919 р. Новий закон надавав їм всю повноту адміністративної влади. Після видання закону від 14 травня організація комбіднів пішла більш інтенсивно, і комбідни були створені майже на всій території України. Вони піднімали бідноту на боротьбу з куркульством, відбирали у куркулів зброю. Очолена комбідами біднота брала участь у ліквідації банд. Біднота с. Таганчі, Київського повіту, організувала для боротьби з куркульськими бандами спеціальний загін. Велику допомогу подавали комбідни військовим комісаріатам у проведенні мобі-

лізацій в Червону Армію. Комбіді переходили в рішучий наступ на куркульство і в галузі господарській. Так, комбід с. Карнаухівки, Київського повіту, примусив куркулів повернути все майно, яке вони відібрали у бідноти під час гетьманської влади. З'їзд комбідів Липовецького повіту зобов'язав комбіді якнайпильніше стежити за тим, щоб земля розподілялась між безземельними і малоземельними селянами.

Центральний Комітет КП(б)У і Радянський уряд України, рішуче борючись проти української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, зміцнювали братерські відносини України з іншими радянськими республіками і насамперед з Радянською Росією. Комуністична партія вказувала, що порятунок українського народу, як і інших народів Радянської країни, від реставрації буржуазно-поміщицького ладу і загрози поневолення іноземними імперіалістами полягає в найтіснішому союзі з усіма народами країни і насамперед з російським народом, що без такого союзу вільної і незалежної України бути не може. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України у своїй декларації від 26 січня 1919 р. проголосив: «Насамперед ми голосно заявляємо про свою солідарність з Російською Федеративною Радянською Республікою... Тісний історичний, економічний і культурний зв'язок робітничої і селянської України з Радянською Росією зобов'язує нас рівняти свій революційний класовий фронт насамперед з фронтом російського пролетаріату. Ворогів Радянської Росії ми оголошуємо ворогами Радянської України. У нас однакові політичні, економічні і військові завдання. Боротьба з білогвардійцями, боротьба з імперіалізмом союзників і боротьба з українською буржуазією в особі Директорії однаково є необхідною умовою для зміцнення Радянської влади як в Росії, так і на Україні».

Комуністична партія вказала народам країни конкретну форму об'єднання їх сил в умовах іноземної військової інтервенції і громадянської війни — створення військово-політичного союзу радянських республік. У травні 1919 р. В. І. Ленін і Й. В. Сталін розробили «Проект директиви ЦК про військову єдність». У цьому надзвичайно важливому документі вказувалося, що необхідною умовою успішної боротьби проти сил світового імперіалізму «є єдине командування всіма загонами Червоної Армії і найсуворіша централізація в розпорядженні всіма силами і ресурсами соціалістичних республік, зокрема всім апаратом військового постачання, а також залізничним транспортом...»¹.

Лінія Комуністичної партії на об'єднання сил братніх народів знайшла гарячу підтримку в національних республіках. Радянська Україна виступила з пропозицією об'єднати всі збройні сили, а також матеріальні засоби, необхідні для боротьби з ворогами радянських республік. Всеукраїнський Центральний

¹ Ленинский сборник, XXXIV, стор. 120.

Виконавчий Комітет 18 травня 1919 р. звернувся до урядів всіх радянських республік з пропозицією «виробити конкретні форми організації єдиного фронту революційної боротьби».

Пропозиція Радянської України зустріла повне співчуття і підтримку братніх республік. 1 червня 1919 р. в Москві відбулось історичне засідання Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету з участю представників радянських республік — України, Литви, Латвії та Білорусії, на якому була обговорена пропозиція Радянської України. Представники республік одностайно схвалили декрет ВЦВК про об'єднання радянських соціалістичних республік: Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії і Криму для спільної боротьби проти іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції, які посягали на свободу і незалежність всіх радянських народів. Декрет передбачав об'єднання: 1) військової організації і військового командування, 2) рад народного господарства, 3) залізничного управління і господарства, 4) фінансів і 5) комісаріатів праці.

Так в боротьбі проти внутрішніх і зовнішніх ворогів Радянської влади склався військово-політичний союз радянських республік, що був найважливішим етапом першої фази об'єднавчого руху за створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік — надійного захисника свободи і незалежності радянських народів.

7. Перший похід Антанти. Розгром Колчака

Радянські народи, на чолі яких стояв великий російський народ, під керівництвом Комуністичної партії успішно відбивали напади іноземних інтервентів і громилі внутрішню контрреволюцію всіх мастей. У своїй боротьбі вони спиралися на революційний рух в країнах Західної Європи, що дедалі більше посилювався під впливом героїчної боротьби радянського народу проти зовнішніх і внутрішніх ворогів, а також його успіхів в будівництві першої в світі Радянської соціалістичної держави. Напружена революційна боротьба розгорнулася в Німеччині і Австрії. Угорські трудящі проголосили в березні 1919 р. Радянську владу в Угорщині.

Революційне піднесення в Європі створило умови для об'єднання комуністичних партій. У березні 1919 р. в Москві на I конгресі комуністичних партій з ініціативи В. І. Леніна був заснований III Комуністичний Інтернаціонал.

Але незважаючи на успіхи, досягнуті в боротьбі проти інтервентів, становище Радянської країни і далі залишалось тяжким. Навесні 1919 р. важливі сировинні, паливні і хлібні райони все ще перебували в руках ворогів. Імперіалісти Антанти все дужче затягували петлю економічної блокади навколо Радянської країни, сподіваючись голодом зломити опір радянського народу.

Воєнне становище країни було тяжким. Імперіалісти Антанти, зазнавши поразки при спробі власними силами повалити Радянську владу, не відмовилися від своїх планів і вирішили використати для цього сили внутрішньої контрреволюції. Вони зосередили свою увагу на сибірській контрреволюції, яку очолював адмірал Колчак. В його резиденцію Омськ в середині грудня 1918 р. прибули американський генерал Гревс, англійський генерал Нокс і французький генерал Жанен, які стали фактичними командуючими збройними силами білогвардійської контрреволюції. Іноземні імперіалісти подавали величезну допомогу армії Колчака. З США Колчаку було доставлено на протязі весни і літа 600 тис. гвинтівок, 963 кулемети, боеприпаси та ін. Англія постачала йому все необхідне для озброєння і спорядження 100-тисячної армії. Формування цієї армії відбувалося під прикриттям американських, японських, англійських, французьких і чехословацьких військ, загальна чисельність яких перевищувала 150 тис. солдатів і офіцерів.

Спираючись на підтримку інтервентів, білогвардійська контрреволюція Сибіру збирала 300-тисячну армію. На початку березня 1919 р. армія Колчака розгорнула наступ на всьому Східному фронті. Цими операціями почався перший похід Антанти. «Похід цей був комбінований, — вказував Й. В. Сталін, — бо він передбачав спільний напад Колчака, Денікіна, Польщі, Юденича і мішаних англо-російських загонів в Туркестані і в Архангельську, причому центр ваги походу лежав в районі Колчака»¹.

Використовуючи свою кількісну перевагу, озброєні американськими та англійськими імперіалістами колчаківці прорвали в центрі фронт радянських військ і захопили Уфу, Бугульму і Бугуруслан.

Як тільки почався наступ Колчака, на Півдні, за завданням іноземних імперіалістів, посилила натиск «добровольча армія» Денікіна, який намагався захопити вугільно-металургійну базу Країни Рад — Донбас. Війська Червоної Армії мужньо билися з білогвардійцями. Робітники Донбасу, піднявшись на боротьбу проти білогвардійської контрреволюції, подавали велику допомогу військам Червоної Армії. Запеклі бої з білогвардійцями почалися в районі Луганська. 26 квітня, коли денікінці наблизились до міста і захопили висоту Гостра Могила, що знаходилась за кілька кілометрів від нього, на заклик Комуністичної партії робітничє населення, не виключаючи жінок, стариків і дітей, піднялось на захист Луганська. Не раз шалені атаки білогвардійців розбивались об мужній опір червоноармійців та робітників Луганська. Самовіддано захищали робітники своє рідне місто. Жінки й діти доставляли на передові позиції патрони і їжу бійцям. Спинивши ворога, робітники разом з червоноармій-

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 4, стор. 319.

цями 30 квітня перейшли в контратаку. Денікінці не витримали навалючого удару і в паніці втекли з Гострої Могили. Розвиваючи досягнутий успіх, частини Червоної Армії відтіснили білогвардійців від міста. Проте перевага сил була на боці білогвардійців, і вони 4 травня захопили Луганськ.

В. І. Ленін приділяв дуже велику увагу організації оборони Донбасу. Він наполягав на тому, щоб Рада Народних Комісарів України систематично інформувала про допомогу, яку вона подавала військам, що обороняли Донбас, не раз ставив на засіданнях ЦК РКП(б) питання про допомогу Донбасові.

Центральний Комітет РКП(б) обговорив тяжке становище, яке створилося в Донбасі і на Маничі у зв'язку з наступом Денікіна. У своїй телеграмі від 8 травня 1919 р., посланій Раднаркомові України за підписами Леніна і Сталіна, ЦК партії пропонував негайно прискорити і посилити військову допомогу Донбасові, для чого треба було провести мобілізацію робітників Одеси, Катеринослава, Миколаєва, Харкова і Севастополя, щоб зміцнити Південний фронт. Відповідно до вказівок ЦК допомога Донбасові була посилена. Частини Червоної Армії завдали противникові контрудар і 15 травня визволили Луганськ.

В. І. Ленін особисто стежив далі за обороною Донбасу. Про це свідчить його телеграма Раднаркому України від 26 травня 1919 р.: «Повторюю свою просьбу двічі на тиждень телеграфувати мені про фактичну допомогу Донбасові. Наполягаю на виконанні цієї просьби... Зосередьте всі сили на цьому завданні, не ослабляйте енергії, мобілізуйте робітників поголовно. Прочитайте цю телеграму всім видним більшовикам»¹.

Робітничий клас України гаряче відгукнувся на заклик Центрального Комітету РКП(б) і В. І. Леніна. Для проведення мобілізації робітників України був утворений Центральний військово-мобілізаційний комітет профспілок під керівництвом А. А. Андреева. Робітничий клас України виявив високу свідомість і розуміння свого обов'язку перед Радянською Батьківщиною. Він виставив понад 22 тис. бійців, значно перевищивши намічений план мобілізації; з них на поповнення частин Південного фронту було відправлено 17 тис. Проте дійова допомога військам Південного фронту запізнювалась, і вони під натиском переважаючих сил ворога відходили. На початок червня 1919 р. весь Донецький басейн опинився в руках денікінських банд. Захоплення Донбасу білогвардійцями ставило Радянську країну в тяжке становище.

Одночасно денікінські війська посилили натиск в районі Царицина, намагаючись з'єднати свої сили з військами Колчака на лінії Волги для спільного походу на Москву. Натрапивши на стійкий опір Червоної Армії, денікінські війська не змогли з'єднатися з колчаківцями.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 329.

Комуністична партія вживала всіх заходів для того, щоб мобілізувати додаткові сили і здобути перемогу над ворогом.

12 квітня 1919 р. опубліковано написані В. І. Леніним і затверджені ЦК РКП(б) «Тези РКП(б) в зв'язку з становищем Східного фронту». «Необхідне якнайбільше напруження сил, щоб розбити Колчака»¹, — закликав Центральний Комітет партії. На Східний фронт були послані видатний радянський полководець М. В. Фрунзе і визначний діяч Комуністичної партії В. В. Куйбишев. Проводилась мобілізація комуністів, комсомольців і робітників. На Східний фронт весь час ішли нові поповнення.

Трудящі України гаряче відгукнулись на заклик Центрального Комітету РКП(б). Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет закликав робітників і селян України подати всебічну допомогу своїм російським братам у боротьбі з колчаківщиною. В ряді губерній України була проведена мобілізація комуністів на Східний фронт.

За директивою В. І. Леніна на Україні спішно формувалась дивізія для Східного фронту. Для цієї ж мети укомплектовували кілька артилерійських батарей, підбирали коней для армії.

Під керівництвом ЦК РКП(б) був розроблений стратегічний план дій Червоної Армії на Східному фронті, який передбачав розгром армії Колчака. Реалізацію цього плану ЦК РКП(б) і Раднарком РРФСР доручили М. В. Фрунзе. Під командуванням М. В. Фрунзе війська Південної групи 28 квітня 1919 р. перейшли в контрнаступ. В запеклих боях Червона Армія трьома послідовними операціями — Бугурусланською, Белебеївською і Уфімською розгромила у квітні — червні основні сили Колчака. Успішні дії військ цієї групи дали можливість Червоній Армії перейти в наступ на всьому фронті. У другій половині 1919 р. були визволені Урал і значна частина Сибіру. Остаточо ж колчаківщина була ліквідована на початку 1920 р.

Прагнучи врятувати Колчака від розгрома і відвернути увагу Червоної Армії від Східного фронту, імперіалісти Антанти доручили білогвардійському генералові Юденичу вчинити напад на Петроград. Скориставшись з того, що кращі частини Червоної Армії були перекинуті на Східний фронт, агентура Антанти організувала велику військову змову в Петрограді. Змовникам вдалося захопити форти «Красная горка» і «Серая лошадь». На північному заході створилося загрозливе становище.

Центральний Комітет партії 17 травня 1919 р. відрядив Й. В. Сталіна на Північно-Західний фронт, давши йому завдання забезпечити оборону коліски соціалістичної революції — Петрограда. Петроградська партійна організація під керівництвом Й. В. Сталіна мобілізувала робітників на розгром ворога. Спільними зусиллями військ Червоної Армії і робітників заколотники були розгромлені, загроза Петрограду була ліквідована.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 241.

В 1919 р. імперіалісти Антанти, спираючись на місцеву буржуазно-націоналістичну контрреволюцію, при допомозі німецьких імперіалістів реставрували в Литві, Латвії і Естонії владу буржуазії та поміщиків.

Розгром першого походу Антанти показав усьому світові незламну силу радянського народу, який боровся за свою свободу і незалежність, за свою соціалістичну державу, показав, що немає таких труднощів, яких не міг би перебороти вільний радянський народ. В ході розгрому першого походу Антанти Радянська держава ще більше загартувалась і зміцніла.

8. Другий похід Антанти. Україна під владою білогвардійців. Розгром Денікіна

Розгром Колчака не охолодив войовничого запалу іноземних імперіалістів. Вони не хотіли примиритися з торжеством Радянської влади і почали готувати другий похід Антанти, ударною силою якого вирішили зробити білогвардійські банди генерала Денікіна, одного з організаторів «добровольчої армії».

Спочатку банди Денікіна орудували в районі Кубані, а навесні 1919 р.— в Донбасі. З допомогою урядів Сполучених Штатів Америки і Великобританії Денікін зібрав і озброїв для боротьби проти Радянської влади стотисячну білогвардійську армію. Особливо запопадливо допомагав озброювати білогвардійців тодішній військовий міністр Англії Уїнстон Черчілль. Завдяки йому Денікін одержав велику кількість озброєння і бойової техніки: 558 гармат, танки, понад півтора мільйона снарядів, велику кількість патронів; від уряду США Денікін одержав близько 250 тис. гвинтівок, 200 гармат, танки, багато боєприпасів і різного спорядження. Так готувався другий похід Антанти, або похід 14 держав проти Країни Рад, як його назвав Черчілль.

Денікінські війська, використовуючи зрадливість троцькістів, посилювали натиск на фронті. Вони просувалися в Донбасі, захопили Луганськ і на початку червня створили загрозу Харкову. Партійні та радянські органи разом з військовим командуванням створили Раду оборони Харкова; начальником оборони міста був призначений О. Я. Пархоменко. 12 червня 1919 р. в Харкові був проведений «День оборони» під лозунгом «Всі на оборону червоного Харкова!». Розгорнулась масова мобілізація робітників. Міський комітет партії ухвалив мобілізувати 50% комуністів в ряди Червоної Армії. Частини, сформовані з робітників Донбасу і Харкова, завдали ворогові серйозної поразки на барвінківському напрямі. Але радянські війська під натиском переважаючих сил ворога змушені були 20 червня залишити Харків.

Прямим союзником Денікіна був куркульський отаман Махно, якому під час німецької окупації вдалося очолити частину се-

лянських повстанських загонів, що боролися проти загарбників. Враховуючи настрої повстанської маси, яка була на боці Радянської влади, він змушений був формально заявити про визнання Радянської влади і влитися в Червону Армію. З цих загонів була сформована бригада, а її командиром був призначений Махно. Поповнюючи свої частини куркульським елементом і все більше нахабніючи, Махно почав виступати з антирадянськими вимогами. Під час запеклих боїв з денікінцями махновці позрадницькому відкрили фронт білогвардійцям і почали нападати на радянські частини з тилу.

Зрада махновців серйозно ускладнила становище військ Червоної Армії, що билися на Катеринославщині. Коли створилась загроза Катеринославу, в Червону Армію на заклик Комуністичної партії вступило близько 8 тис. робітників. Проте радянські війська 28 червня залишили Катеринослав. Але через кілька днів контрударями радянської піхоти і кораблів Дніпровської військової флотилії денікінці були вибиті з міста. «14 липня о 18 годині, — повідомляв командуючий 14-ою армією К. Є. Ворошилов, — Кримська дивізія здобула Катеринослав». Але це був частковий успіх радянських військ, який не змінив загального становища на фронті. Війська Червоної Армії, що діяли на Україні, змушені були відходити. Несприятливо розвивалися події на півдні Радянської Росії. Білогвардійські війська захопили багато районів Півдня і почали бої за Царицин. Війська 10-ої армії і кінний корпус під командуванням Будьонного стійко билися, але не змогли вдержати великі сили білогвардійців, які наприкінці червня 1919 р. прорвалися до Волги і після запеклих боїв захопили Царицин.

Сп'янілий від тимчасових успіхів Денікін 3 липня 1919 р. дав наказ про наступ білогвардійських військ на Москву, розраховуючи на швидку і повну перемогу над революційними робітниками і селянами. Наступ на Москву провадився у трьох напрямках. На правому флангу вздовж Волги наступали частини генерала Врангеля, в центрі — білокозаки, а на лівому флангу — Харків — Курськ — Орел — Москва — частини «добровольчої армії», що складалася переважно з контрреволюційного офіцерства.

Комуністична партія і Радянський уряд мобілізували всі сили країни на боротьбу проти Денікіна. Лист Центрального Комітету РКП(б) від 9 липня 1919 р., написаний В. І. Леніним, «Всі на боротьбу з Денікіним!» закликав: «Товариші! Настав один з найкритичніших, мабуть що, навіть найкритичніший момент соціалістичної революції...

Радянська республіка обложена ворогом. Вона повинна бути *єдиним військовим табором* не на словах, а на ділі.

Всю роботу всіх установ пристосувати до війни і перебудувати по-воєнному!»¹.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 388—389.

Заклик Комуністичної партії сколихнув всю Радянську країну. Провадилась спішна мобілізація сил і ресурсів для розгрому ворога. Для зміцнення рядів Червоної Армії була проведена партійна мобілізація. Партійні організації великих робітничих центрів — Москви, Петрограда, Іваново-Вознесенська та ін.—дали фронтові велику кількість комуністів. Понад 20 тис. членів КП(б) України вступили в Червону Армію. Багато комсомольців добровільно йшло на фронт. Мобілізація робітників в ряди Червоної Армії провадилась при активній участі профспілок.

Намагаючись зірвати здійснювану Радянською Росією підготовку до оборони, Денікін напружував всі сили, щоб прорватися до Москви. Протягом літа білогвардійці захопили Полтаву, Одесу, Херсон, Миколаїв і наблизились до Києва. На початку осені армія Денікіна стала загрожувати Москві.

Безпосередню допомогу Денікіну подав Петлюра. Об'єднавшись з військовими силами західноукраїнської буржуазно-націоналістичної контрреволюції, які були витіснені з Галичини білополяками, петлюрівські банди перейшли в наступ на київському і одеському напрямках. Головний тягар боротьби проти петлюрівців прийняли на себе частини, якими командував Щорс. В бою з петлюрівцями 30 серпня 1919 р. коло с. Білошиці Щорс загинув смертю героя. Тіло його було вивезене соратниками і поховане в Самарі (тепер м. Куйбишев). Мужній син українського народу М. О. Щорс увійшов в історію як один з найталановитіших воначальників і організаторів регулярних частин Червоної Армії.

Петлюрівські загони 30 серпня зайняли Київ, а вранці 31 серпня з боку Дарниці туди вступили денікінці. Петлюра через свого генерала Омеляновича-Павленка пропонував Денікіну союз для спільної боротьби проти робітників і селян. Але денікінці, впевнені у своїй перемозі, не хотіли ділити влади з петлюрівцями і через це відхилили пропозицію Петлюри, поставивши йому вимогу залишити Київ. Петлюрівці покійно виконали наказ Денікіна.

Захопивши майже всю Україну, Денікін реставрував владу поміщиків і капіталістів. На робітників і селян обрушився жорстокий білий терор. Масові арешти і розправи з робітниками стали звичайним явищем. В перші дні після вступу білогвардійців у Київ було арештовано понад 500 робітників. Майже всіх їх судив військово-польовий суд. У Донбасі і в Катеринославі денікінці розстрілювали і вшали сотні революційних робітників.

Капіталісти звільняли робітників з заводів і фабрик. У кожному місті налічувались десятки тисяч безробітних. З приходом білогвардійців відновлювалась поміщицька власність на землю. Поміщики повертались у свої маєтки в супроводі каральних загонів і за їх допомогою грабували селян. Денікінці закрили

українські школи, заборонили видавати літературу українською мовою. Класовий гніт посилювався гнітом національним.

Під керівництвом Центрального Комітету РКП(б) комуністи України створили в усіх значних центрах підпільні партійні організації, на чолі яких стояло створене ЦК КП(б) України Зафронтбюро. Партійні організації України, що працювали в глибокому підпіллі, незважаючи на білий терор, не втратили зв'язків з трудящими масами, не втратили політичного впливу на них, керували їх боротьбою проти білогвардійців, за відновлення Радянської влади. Підпільні організації Комуністичної партії проводили велику масово-політичну роботу. Вони видавали газети: в Катеринославі — «Молот», у Києві — «Киевский коммунист», в Одесі — «Коммунист», в Харкові — «Донецкий пролетарий», в Кременчуку — «Дело революции», а також у великій кількості листівки на злободенні теми. Полум'яні слова більшовицької правди зустрічали живий відгук серед трудящих і сприяли посиленню боротьби робітників і селян проти білогвардійців.

В умовах денікінського підпілля сміливими і безстрашними борцями за визволення трудящих показали себе комсомольці. Вони поширювали листівки й газети і брали активну участь в бойових операціях.

У відповідь на відновлення Денікіним поміщицької власності на землю селянство згуртувалось навколо Радянської влади, вірячи в те, що тільки вона може знищити до кінця поміщицько-буржуазну владу і навіки закріпити землю за селянами. Через те, коли Комуністична партія заклікала трудящих на боротьбу проти Денікіна, десятки тисяч селян пішли в партизанські загони. Для керівництва партизанськими загонами і об'єднання їх створювались повстанські штаби. На чолі всіх цих загонів стали Військово-революційна рада і Штаб повстанських військ, створені за постановою Центрального Комітету КП(б) України від 28 липня 1919 р. В розпорядженні тільки одного повстанського штабу Лозово-Синельниківського району було понад 35 тис. партизанів.

За наказом Реввійськради радянських повстанських військ, під керівництвом підпільних більшовицьких організацій партизанські загони розгорнули великі операції в тилу білогвардійців. Вони вивели з ладу залізничну лінію Катеринослав — Харків. На Херсонщині партизани вибили білогвардійців з Єлисаветграда.

Про дії повстанців Миколаївського повіту одеська підпільна газета «Коммунист» повідомляла: «В усьому районі навколо Висуня, Березнегатого і Баштанки знов почали функціонувати Ради і Ревкоми, добровольчі власті (пристави, старости та ін.) вигнані, а в деяких місцях перебиті. Оголошено було скрізь про обов'язкове приймання радянських грошей. Всі накази денікінців були анульовані».

Широкі бойові дії розгорнули партизани Донбасу. На залізничних лініях Лиман — Святогорськ і Лиман — Яма партизани не раз пускали під укіс ворожі ешелони з озброєнням, боеприпасами і спорядженням. На перегоні Лиман — Святогорськ і коло ст. Залізна були висаджені в повітря залізничні мости.

Повстанський рух розгорнувся і на Харківщині. В с. Печенігах селяни у відповідь на грабежі й безчинства карального загону повстали і перебили білогвардійців. На придушення повстання денікінське командування кинуло великі сили, які, проте, не змогли розгромити повсталих селян. Відступивши в ліс, повстанці продовжували чинити наскоки на білогвардійців. Партизанські загони діяли у Зміївському, Куп'янському та інших повітах Харківської губернії.

Повстанським рухом була охоплена вся Київщина. Великої сили набрав партизанський рух і на Полтавщині. Бойові дії українських партизанів ослабляли білогвардійську армію.

Проте становище на Південному фронті лишалось дуже небезпечним. Білогвардійські війська захопили 20 вересня Курськ, 1 жовтня — Воронеж, 13 жовтня — Орел і наблизились до Тули. Над Радянською республікою нависла смертельна небезпека. Необхідні були негайні заходи для врятування країни. Центральний Комітет партії для організації розгрому білогвардійських полчищ послав на Південний фронт Й. В. Сталіна, К. Є. Ворошилова, Г. К. Орджонікідзе, С. М. Будьонного та інших визначних партійних і військових працівників.

Центральний Комітет партії усунув Троцького від участі в керівництві військовими операціями на Півдні, відкинув старий план, що передбачав наступ радянських військ на Новоросійськ, і прийняв запропонований Й. В. Сталіним план наступу через Харків — Донбас на Ростов.

Й. В. Сталін, обгрунтовуючи новий стратегічний план розгрому Денікіна, в листі до В. І. Леніна писав про його переваги: «По-перше, тут ми будемо мати середовище не вороже, навпаки — симпатизуюче нам, що полегшить наше просування. По-друге, ми дістаємо дуже важливу залізничну сітку (донецьку) і основну артерію, яка живить армію Денікіна, — залізницю Воронеж — Ростов... По-третє, цим просуванням ми розсікаємо армію Денікіна на дві частини, з яких: добровольчу залишаємо на поталу Махнові, а козачі армії ставимо під загрозу заходу їм у тил. По-четверте, ми дістаємо можливість посварити козаків з Денікіним, який (Денікін) в разі нашого успішного просування постарається пересунути козачі частини на захід, на що більшість козаків не піде... По-п'яте, ми дістаємо вугілля, а Денікін залишається без вугілля»¹.

Для того щоб завдати рішучий контрудар по білогвардійських військах, було створено ударне угруповання радянських

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 4, стор. 275—276.

військ на чолі з Г. К. Орджонікідзе. Перед ним було поставлено завдання — розгромити білогвардійські війська, що висунулися в районі Орла. Кінний корпус С. М. Будьонного, що входив до складу групи військ воронезького напрямку, дістав завдання фланговим ударом на Касторну допомогти центральному угрупованню розгромити ворога.

10 жовтня 1919 р. Червона Армія перейшла в навальний контрнаступ. На Південному фронті розгорнулись вирішальні бої.

Намагаючись полегшити становище військ Денікіна, імперіалісти Антанти запропонували білогвардійському генералові Юденичу, що очолював контрреволюцію на північному заході, почати наступ на Петроград. Банди Юденича підійшли до Петрограда. Керовані комуністами робітники героїчного Петрограда грудьми стали на захист першого міста революції. В запеклих боях моряки-балтійці, червоноармійці і робітники розгромили Юденича.

Комуністична партія і Радянський уряд приділяли важливе місце кавалерії як рухливій ударній силі, що повинна була відіграти дуже велику роль у розгромі денікінських полчищ. Наказом Реввійськради Південного фронту від 19 листопада 1919 р. Кінний корпус був переформований у 1-у Кінну армію. Командармом був призначений С. М. Будьонний, членами Реввійськради — К. Є. Ворошилов і Ю. П. Щаденко.

Добірні офіцерські полки денікінської армії, що чинили одчайдушний опір, не могли спинити навального наступу Червоної Армії. Пліч-о-пліч з героїчними синами російського народу проти білогвардійців боролись українці, латиші, естонці та сини багатьох інших народів Радянської країни. В сорокаденних запеклих боях під Орлом, Курськом, Воронежем і Касторною Червона Армія здобула блискучі перемоги. Денікінській армії були завдані нищівні удари. Не витримавши натиску Червоної Армії, вона почала поспішно відкочуватись на південь.

В той момент, коли на Південному фронті розгорілись вирішальні бої, Реввійськрада радянських повстанських військ України наказала партизанам просуватися в північному напрямі, посилити напади на ворожі частини, розладнати їх комунікації. Виконуючи цей наказ, повстанський штаб Лозово-Синельниківського району взяв під свій контроль залізницю Катеринослав — Харків. Олександрівська партизанська бригада завдавала удари по Південній залізниці і особливо на дільниці Олександрівськ — Мелітополь. На Полтавщині бойові операції партизани проводили на лініях Кременчук — Полтава, Ромодан — Бахмач. В результаті дій партизанів рух поїздів на цих лініях різко скоротився. Партизанські загони 30 жовтня 1919 р. почали наступ на Полтаву. Білогвардійський гарнізон утік з міста.

В Донбасі і на Харківщині партизанські загони систематично виводили з ладу лінії телефонного і телеграфного зв'язку білогвардійців, завдавали удари по їх залізничних комунікаціях. Про бойові дії партизанів у Донбасі підпільники повідомляли

Зафронтбюро: «Від Микитівки до Харкова руху майже немає. Якщо йде який-небудь поїзд, то з великою охороною, але і його часто повстанці обстрілюють з лісів між Ізюмом і Слов'янськом, де спробували денікінці зробити облогу, але це їм не вдалося». Активно діяли партизани в районі Луганська.

Партизанську боротьбу проти білогвардійців Комуністична партія поєднувала з страйковою боротьбою робітничого класу. В Донбасі, а також у Харкові, Катеринославі, Києві, Полтаві та інших містах відбувалися великі страйки, які руйнували тил денікінців.

Могутній партизанський рух, що розгорнувся на Україні, примусив Денікіна кинути на придушення його великі кавалерійські з'єднання, які конче були потрібні на фронті, де успішно наступала Червона Армія. Але ослабивши свої сили на фронті, білогвардійці не змогли ліквідувати партизанського руху.

Наближення Червоної Армії до Харкова і Києва викликало нове піднесення повстанського руху на Україні. Радянські війська, зломивши запеклий опір денікінців, 11 грудня 1919 р. визволили Харків; 16 грудня був визволений Київ. Трудящі маси України допомагали Червоній Армії громити денікінців. Партизани разом з частинами Червоної Армії брали участь в боях за визволення Полтави, Черкас та інших міст республіки. На всіх ділянках фронту Червона Армія гнала денікінців на південь.

В кінці грудня почалися бої за визволення Донбасу. Білогвардійське командування створило тут кілька вузлів опору. Героїчний пролетаріат Донбасу на чолі з комуністами подав велику допомогу наступаючим частинам Червоної Армії. Активні бойові дії партизанських загонів допомогли розгромити і вигнати білогвардійців з Донбасу на початку січня 1920 р.

Успішно розвивався наступ Червоної Армії і на інших напрямках. На півдні України війська Червоної Армії, серед яких були й кіннотники під командуванням героя громадянської війни Г. І. Котовського, 7 лютого визволили Одесу.

У запеклих боях Червона Армія визволила Україну від денікінців. В кінці березня радянські війська зайняли Новоросійськ. Недобитки білогвардійських банд втекли у Крим. Другий похід Антанти був ліквідований.

У зв'язку з визволенням України від денікінців В. І. Ленін звернувся з листом до робітників і селян Радянської України, в якому підкреслював: «Перемогти Денікіна, знищити його, зробити неможливим повторення подібного, нашестя — такий є корінний інтерес і великоруських і українських робітників і селян...

У цій довгій і важкій боротьбі ми, великоруські й українські робітники, повинні йти найтіснішим союзом, бо поодинці нам, напевно, не справитись»¹.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 267.

Лист В. І. Леніна відіграв дуже важливу роль у зміцненні й розширенні братерських відносин між українським і російським народами, сприяв ще більшому згуртуванню їх сил у боротьбі проти спільних ворогів — поміщиків, капіталістів, іноземних імперіалістів.

Центральний Комітет РКП(б) надавав великої ваги визначенню завдань соціалістичного будівництва на Україні, ліквідації тяжких наслідків панування поміщиків і буржуазії. У листопаді 1919 р. було поставлено на обговорення Центрального Комітету партії питання про завдання Радянської влади на Україні. Це ж питання обговорювала VIII Всеросійська партійна конференція, що відбулась на початку грудня 1919 р. На конференції з промовою про завдання Радянської влади на Україні виступив В. І. Ленін. Великий вождь революції з особливою силою вказував на необхідність найтіснішого союзу українського і російського народів і зміцнення союзу робітничого класу і селянства як головної умови існування Радянської України.

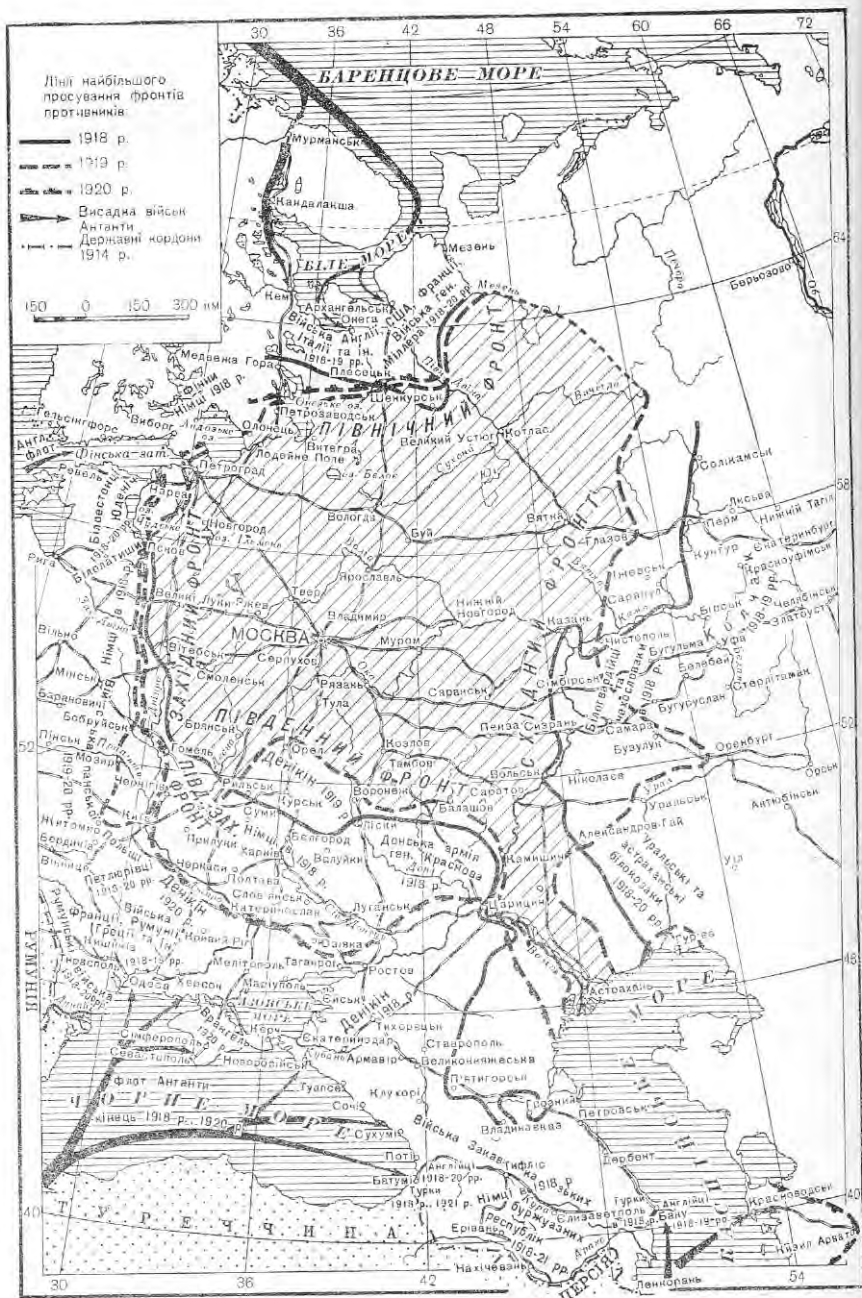
Г. І. Котовський.

Резолюція, проект якої був написаний В. І. Леніним, чітко визначала завдання Радянської влади на Україні. В ній підкреслювалось, що Комуністична партія буде, як і раніш, рішуче проводити принцип самовизначення націй. «ЦК РКП,— зазначалося в резолюції,— неухильно проводячи принцип самовизначення націй, вважає необхідним ще раз підтвердити, що РКП стоїть неухильно на точці зору визнання самостійності УСРР»¹.

Партійні організації й державні органи Радянської України повинні були негайно провести повну ліквідацію відновленого Денікіним поміщицького землеволодіння і забезпечити землею безземельних і малоземельних селян. Створювати радгоспи на колишніх поміщицьких землях слід було лише в обмежених розмірах, неодмінно враховуючи земельну нужду трудящого селянства. Організація селян у колективні господарства повинна була здійснюватися на строго добровільних началах.

Вилучення хлібних надлишків на Україні треба було проводити в розмірі, необхідному для постачання робітників і сіль-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 141.

Радянська республіка в кільці фронтів інтервентів і білогвардійців у 1918—1920 рр.

ської бідноти України, а також військових частин. При цьому особлива увага мала бути звернена на інтереси середнього селянства.

В галузі національно-культурного будівництва треба було всемірно сприяти розвитку української мови. КП(б) України повинна була вжити найрішучіших заходів, щоб в усіх радянських державних установах була достатня кількість службовців, які володіють українською мовою, залучити до роботи в державному апараті також і представників українського трудящого селянства і насамперед бідноти.

Рішення Центрального Комітету РКП(б) і VIII Всеросійської партійної конференції давали чітку програму боротьби за дальший розвиток української радянської державності, за зміцнення диктатури пролетаріату і союзу робітничого класу і селянства. Вони намітили політичну лінію в основних питаннях: земельно-му, продовольчому і національно-культурного будівництва.

9. Соціалістичне будівництво на Україні в період короткочасної передишки

Перемоги Червоної Армії, зміцнення Радянської влади, зростання симпатій трудящих усіх країн світу до Радянської Росії і посилення їх боротьби проти інтервенції — все це зміцнило міжнародне становище Країни Рад. Імперіалісти Антанти змушені були в середині січня 1920 р. відмовитись від блокади Радянської Росії. Проте, незважаючи на це, американські, англійські і французькі імперіалісти і далі вороже ставились до Радянської країни, виношували плани нового нападу на неї.

Зняття блокади було великою міжнародною перемогою Радянської влади. Радянська дипломатія посилювала боротьбу за мир, за встановлення мирних відносин з усіма державами. Незважаючи на грубий тиск, шантаж і провокації з боку урядів США, Англії і Франції, прибалтійські країни, переконавшись у щирості радянської мирної політики, почали мирні переговори з Радянською Росією. 2 лютого 1920 р. був підписаний мирний договір між Радянською Росією і Естонією. 26 березня 1920 р. Латвія звернулась до Радянського уряду з пропозицією почати мирні переговори. Через деякий час з такою ж пропозицією звернулась Литва.

Проте Комуністична партія застерігала радянський народ від самозаспокоеності і закликала його до пильності, тому що американо-англійські і французькі імперіалісти готували новий напад, нацьковуючи на Радянську державу панську Польщу, що цілком залежала від них.

Ліквідація численних фронтів і завоювання мирної передишки створили умови для успішної боротьби з господарською розрухою. Комуністична партія вважала господарське будівництво головним завданням в умовах передишки.

Враховуючи реальну загрозу нового нападу, Комуністична партія і Радянський уряд вирішили не проводити демобілізації Червоної Армії і використати частину радянських військ на трудовому фронті. Постановою Ради Оборони від 15 січня 1920 р. 3-я армія Східного фронту була переведена на станвище Трудової армії. Незабаром Рада Оборони ухвалила постанову про створення Кавказької Трудової армії, а потім і Української Трудової армії. В мирних умовах партія висунула лозунг: «Все для народного господарства!». Організуючи боротьбу з господарською розрухою, Комуністична партія виходила з ленінського плану побудови соціалізму в країні, в якому найважливіше місце приділялося створенню нової матеріально-технічної бази соціалізму — електрифікації країни. За вказівкою В. І. Леніна 21 лютого 1920 р. була створена Державна комісія по електрифікації Росії (Гоелро). Двісті передових учених та інженерів було залучено до розроблення плану електрифікації країни.

Зміцнення міжнародного і внутрішнього становища Радянської Росії, завоювання мирної передишки створили сприятливі умови для швидкого відновлення Радянської влади на Україні і успішного розгортання боротьби за ліквідацію руйнувань, заподіяних інтервентами і білогвардійцями. Для подання допомоги військам Червоної Армії, які визволяли Україну, і відновлення Радянської влади на місцях, охорони громадського порядку і безпеки, налагодження господарського життя Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів України створили 11 грудня 1919 р. надзвичайний орган влади — Всеукраїнський Революційний Комітет. Він тимчасово зосередив у своїх руках всю повноту влади. До складу Всеукраїнського Ревкому ввійшли Г. І. Петровський, Д. З. Мануїльський та інші. На визволеній території України розгорнулась напружена робота по відновленню органів Радянської влади. Український народ діставав величезну допомогу від Центрального Комітету РКП(б). За вказівками ЦК РКП(б) для зміцнення органів Радянської влади на Україні з армії відпускали досвідчених політпрацівників.

З самого початку своєї діяльності Всеукраїнський Ревком вживав заходів для дальшого зміцнення братерських відносин з Радянською Росією та з іншими радянськими республіками. Грунтуючись на постанові Всеросійського ЦВК, ухваленій 1 червня 1919 р. на спільному засіданні з представниками радянських республік, Всеукраїнський Ревком 27 січня 1920 р. запровадив на Радянській Україні всі декрети РРФСР, що стосувалися військової, фінансової і господарської справ, а також продовольчої справи, соціального забезпечення, шляхів сполучення, пошти і телеграфу.

ЦК КП(б)У і Радянський уряд України приділяли величезну увагу зміцненню союзу робітничого класу і селянства. У цьому велику роль відіграв земельний закон, виданий Всеукраїнським

Ревкомом 5 лютого 1920 р. Земельний закон ліквідував відновлену Денікіним поміщицьку власність на землю і на основі лєнінського декрету про землю передав селянам без всякого викупу всі поміщицькі, монастирські й удільні землі. Радянська влада передала в руки українських трудящих селян близько 15 млн. дес. землі нетрудових господарств. Близько 60% селянських дворів на Україні додатково одержали землю від Радянської влади. В результаті конфіскації і поділу земель нетрудових господарств між безземельними і малоземельними селянами кількість безпосівних господарств зменшилась більш як на 40%. Українське село ставало середняцьким. Ліквідація поміщицької власності на землю і передача всієї землі селянам закріпили згуртування трудящого селянства навколо Радянської влади і ще більше зміцнили союз робітничого класу і селянства.

Боротьба з господарською розрухою на Україні була в центрі уваги ЦК КП(б)У і Радянського уряду України. Про надзвичайно тяжке економічне становище на Україні наочно свідчить різке зниження видобутку вугілля: у січні 1920 р. було видобуто лише 11 802 тис. пудів, тимчасом як у 1916 р. середньомісячний видобуток становив 140—150 млн. пудів. Зовсім не працювала залізорудна промисловість. Металургійна промисловість була на грані повного припинення робіт. На початку 1920 р. на Україні не працювала ні одна доменна піч. Залізничний транспорт не забезпечував перевозок навіть першочергових вантажів.

В цей тяжкий час ЦК РКП(б) приділяє величезну увагу відбудові народного господарства Радянської України і насамперед промисловості Донецького басейну. З ініціативи В. І. Леніна на Україну був відряджений Й. В. Сталін. Він очолив у лютому — березні 1920 р. Раду Української Трудової армії, яка керувала мобілізацією трудящих на боротьбу за відбудову Донбасу.

На допомогу Донбасові були послані частини Української Трудової армії. За вісім місяців вони навантажили і розвантажили в Доябасі 33 млн. пудів різних вантажів. Трудармійці заготовили близько 150 тис. куб. сажнів дров, ремонтували мости, залізничні колії і т. п. З 1816 шахт Донбасу намічено було відбудувати 959 (з них 570 шахт промислового типу і 389 малих, або, як їх називали, селянського типу). В першу чергу відбудовувались ті шахти, на яких при відносно невеликих затратах можна було негайно налагодити видобуток вугілля. До підприємств, що мали бути відбудовані в першу чергу, були віднесені великі металургійні і машинобудівні заводи. Щоб якнайшвидше розв'язати це важливе завдання, була оголошена мілітаризація вугільної промисловості Донбасу. Запровадження мілітаризації означало, що робітники і службовці вугільної промисловості прирівнювались до бійців Червоної Армії. Для робітників вугільної промисловості були встановлені підвищені норми постачання продовольства і промислових товарів. Підприємства Донбасу позачергово одержували устаткування і

матеріали. Поряд з тим вживались рішучі заходи для придушення саботажу буржуазних спеціалістів, провадилась енергійна боротьба з дезертирами трудового фронту і порушниками трудової дисципліни.

Здійснення цих заходів боротьби за господарське відродження Донбасу диктувалося надзвичайними обставинами, що виникли в результаті нападу американських, англійських і французьких імперіалістів. Радянська країна перетворилась у величезний бойовий табір, в якому діяли закони воєнного часу. Свідомі робітники з почуттям задоволення зустріли рішучі заходи, спрямовані до наведення суворого порядку в промисловості.

Соціалістичне будівництво на Україні відбувалося в досить складній обстановці, що загострювалась діяльністю антипартійної групи «демократичного централізму» (Сапронов, Дробніс та ін.).

На IV конференції КП(б) України¹, яка відбувалася з 17 по 23 березня 1920 р. у Харкові, розгорнулась гостра боротьба між делегатами на чолі з Й. В. Сталіним — представником ЦК РКП(б), що стояли на ленінських позиціях, і антипартійною групою «демократичного централізму», особливо навколо питань про економічну політику партії, про роботу на селі і в зв'язку з виборами до ЦК КП(б)У.

З найзапеклішими нападками виступили «децисти» з приводу доповіді Й. В. Сталіна про економічну політику, в якій були викладені тези ЦК РКП(б) до IX з'їзду і в світлі їх сформульовані завдання, що стояли перед комуністами України. В доповіді вказувалося, що лозунг «Все для фронту!» ЦК РКП(б) в умовах мирної передишки замінив лозунгом «Все для народного господарства!». Основним завданням комуністів України була в той момент боротьба за відбудову вугільної промисловості, за відродження залізничного транспорту. Для здійснення цих завдань треба було забезпечити тверде керівництво підприємствами, створити нові командні кадри в промисловості, забезпечити на підприємствах міцну трудову дисципліну, розгорнути соціалістичне змагання.

«Децисти» виступали проти рішучої боротьби з куркульством і проти створення спеціальних організацій сільської бідноти. Але конференція більшістю голосів (121 проти 75) відкинула їх пропозиції і постановила створити селянські організації для об'єднання безземельних і малоземельних селян.

При виборах ЦК КП(б)У «децистам» вдалося протягти до його складу більшість своїх прихильників. «Децисти» збиралися використати ЦК КП(б)У для боротьби проти Леніна, проти генеральної лінії партії. Але переважна більшість комуністів України твердо стояла на ленінських позиціях. Те, що «децисти» дістали деяку більшість на конференції, було результатом пору-

¹ IV—VIII конференції КП(б) України відбувалися на правах з'їздів.

шення ними внутріпартійної демократії і шахрайських підтасовок при виборах делегатів на конференцію, особливо від Харківської і Полтавської губернських партійних організацій. Центральний Комітет РКП(б) допоміг комуністам України заклікати до порядку дезорганізаторів і порушників внутріпартійної демократії.

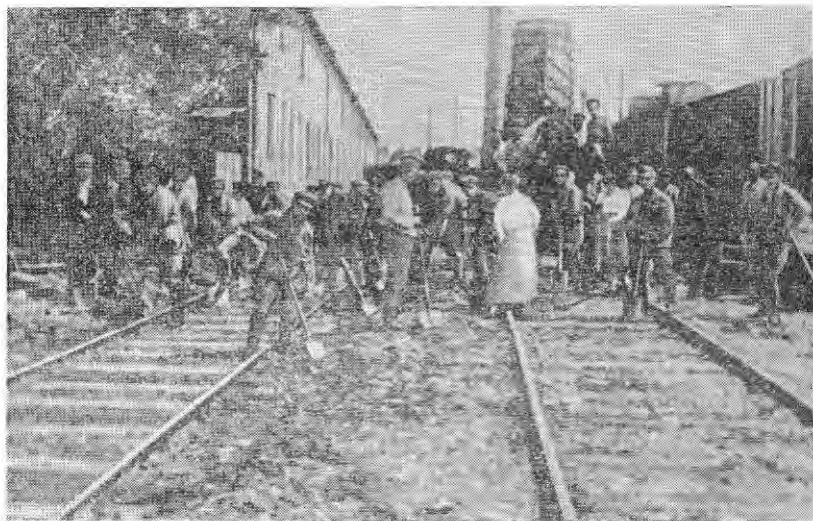
В обстановці розгортання мирної будівної праці радянського народу 29 березня 1920 р. відкрився IX з'їзд РКП(б), який приділив особливу увагу питанню про єдиний народногосподарський план, що передбачав піднесення в першу чергу залізничного транспорту, вугільної і металургійної промисловості. Провідне місце в єдиному господарському плані займало питання про електрифікацію всього народного господарства, яку В. І. Ленін висував «як велику програму на 10—20 років».

IX з'їзд партії окремо вказав на необхідність активної участі профспілок у господарському будівництві і дав рішучу відсіч антипартійній групі «демократичного централізму», яка разом з Риковим і Томським намагалася зірвати соціалістичне будівництво в країні. Ця антипартійна група шалено напала на лєнінське керівництво партії, заперечувала єдиноначальність і особисту відповідальність керівників підприємств, обстоювала необмежену «колегіальність», що на ділі вело до безвідповідальності в керівництві промисловістю. Вона виступала проти лєнінських організаційних принципів побудови партії, проти залізної єдності партії, за свободу фракцій та угруповань. Ці носії дрібнобуржуазної ідеології намагались ліквідувати Комуністичну партію і тим самим позбавити робітничий клас керівництва і полегшити контрреволюційним елементам реставрацію капіталізму в Радянській країні. З'їзд рішуче відкинув пропозиції «децистів» і ухвалив рішення в дусі настанов В. І. Леніна.

Як тільки закінчився IX з'їзд партії, ЦК РКП(б) 7 квітня 1920 р. звернувся з листом «До всіх організацій Комуністичної партії України», в якому викрив антипартійні дії «децистів» в ході підготовки IV конференції КП(б) України. Обраний на цій конференції ЦК не відбивав волі більшості комуністів України. У зв'язку з цим ЦК РКП(б) створив тимчасовий ЦК КП(б)У, до складу якого увійшли Артем, Д. З. Мануїльський, Ф. Я. Кон, Г. І. Петровський та ін. Організаційні заходи, проведені ЦК РКП(б), оздоровили партійну організацію України і зробили її здатною розв'язувати найважчі й найскладніші завдання.

Постанови IX з'їзду партії викликали нову хвилю виробничої активності робітничого класу країни. Творче піднесення і трудовий героїзм робітничого класу Радянської України яскраво виявилися в масовому проведенні комуністичних суботників. Ініціатором комуністичних суботників виступив робітничий клас Радянської Росії. Перший суботник був проведений у травні 1919 р. робітниками-комуністами Московсько-Казанської залізниці.

В. І. Ленін дуже високо оцінив цю ініціативу робітників, назвавши її великим почином. Він вважав комуністичні суботники паростками комунізму, початковою школою комуністичної праці. В статті «Великий почин» В. І. Ленін писав: «Комуністичні суботники» саме тому мають величезне історичне значення, що вони показують нам свідомий і добровільний почин робітників у

Комуністичний суботник в Катеринославі (1920 р.).

розвитку продуктивності праці, у переході до нової трудової дисципліни, у творенні соціалістичних умов господарства і життя»¹. Комуністичні суботники, вказував далі В. І. Ленін, надзвичайно цінні, як фактичний початок комунізму.

Комуністи України підхопили почин робітників Радянської Росії, суботники набули великого поширення на Україні. Так, у Горлівському підрайоні Донбасу комуністи на протязі травня 1920 р., працюючи понадурочно, навантажили для Луганського патронного заводу 25 вагонів вугілля. На початку червня комуністи рудника «Катеринодон» в неробочий час навантажили для того ж заводу 17 вагонів вугілля.

Активну участь в комуністичних суботниках брали безпартійні робітники і службовці, показуючи зразки дисциплінованості і високої продуктивності праці.

Комуністи виступали застрільниками соціалістичного змагання. З ініціативи комуністів між шахтами «Марія» і «Анна» розгорнулось соціалістичне змагання за краще проведення суботників і піднесення продуктивності праці. Своєю зразковою

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 376—377.

роботою, дисциплінованістю і боротьбою за піднесення продуктивності праці комуністи запалювали маси робітників на самовіддану і героїчну працю. Загальні збори робітників і службовців шахт фірми «Брати Дітмар» 13 лютого 1920 р. ухвалили: «Вжити заходів до посилення роботи по видобутку вугілля, не рахуючись з робочим часом». Робітники Харцизького трубного заводу на своїх зборах 2 березня 1920 р. ухвалили резолюцію, в якій заявляли: «Ми, робітники трубного заводу, клянемося перед нашою молодого Соціалістичною республікою в тому, що ми зробимо все, щоб піднести продуктивність... і тим самим прискорити перемогу над світовою буржуазією». Різке скорочення кількості робітників загрожувало припиненням роботи мартенівського цеху луганського заводу Гартмана, без якого завод не міг нормально працювати і випускати паровози. Але мартенівці вирішили продовжувати роботу і забезпечили завод сталлю.

Всі ці факти, як і багато інших, яскраво свідчать про те, що радянський лад виховував у робітників нове, соціалістичне ставлення до праці, з якого народжувався раніш не бачений трудовий героїзм.

Самовідданими зусиллями шахтарів було не тільки припинене даліше руйнування шахт, але й забезпечене збільшення видобутку вугілля. У січні 1920 р. в Донбасі видобувалось 11 802 тис. пудів вугілля, а в березні вже 24 261 тис. пудів. Значні успіхи були досягнуті у вивозі вугілля з Донбасу, що мало величезне значення для народного господарства всієї Радянської країни. У січні 1920 р. було вивезено 3 млн. пудів вугілля, а в березні 13 млн. пудів. Розгортались відбудовні роботи на залізничному транспорті. На початок літа 1920 р. більша частина зруйнованих білогвардійцями залізничних мостів була відбудована. Поліпшився ремонт паровозів та вагонів. На залізницях України у травні 1920 р. щодоби навантажувалось 982 вагони, а в червні вже 1752. Середньодобова швидкість руху ешелонів досягла у червні 450 верст, а в травні вона становила 200 верст для товарних і 300 верст для пасажирських поїздів.

Напружена боротьба розгорнулася за зміцнення Радянської влади на селі. Куркульство, що нагромадило за роки війни багато хліба, являло собою серйозну економічну і політичну силу, яка перешкоджала утвердженню Радянської влади на селі.

Відповідно до постанови IV конференції КП(б) України 9 травня 1920 р. ВУЦВК спублікував постанову про створення комітетів незаможних селян (комнезамів). Від комбідів комнезами були відмінні насамперед тим, що вони об'єднували не тільки бідноту, але й маломіцних середняків.

Комнезами були опорними пунктами диктатури пролетаріату на селі і відіграли велику роль в розгромі куркульства і зміцненні Радянської влади, у проведенні в життя законів Радянської влади, відібранні землі у поміщиків і надлишків землі у

куркульства і наділенні землею безземельних та малоземельних селян.

Створюючи комнезами, Комуністичній партії доводилось переборювати запеклий опір захисників куркульства — есерів, буржуазних націоналістів та ін. Рішуча боротьба з захисниками куркульства забезпечила успішну організацію комнезамів: у серпні 1920 р. комнезамів уже налічувалось понад 3 тис., а на 1 жовтня — не менше 10 тис.

Багато сил і енергії доклали партійні та радянські організації для впорядкування продовольчої справи. Україна мала значні запаси хліба. Радянський уряд України, виходячи з вказівок Центрального Комітету РКП(б) і VIII Всеросійської партійної конференції про те, що продрозверстку на Україні слід встановлювати в строго обмеженому розмірі, необхідному для забезпечення хлібом української бідноти, робітників і Червоної Армії, встановив продрозверстку від урожаїв минулих років тільки в 160 млн. пудів. В той час запаси хліба на Україні обчислювалися в 600 млн. пудів. Проте встановлена навіть у таких невеликих розмірах продрозверстка зустріла запеклий опір з боку куркулів.

Уряд Радянської України вживав рішучих заходів для подолання куркульського саботажу і виконання продрозверстки. 23 травня 1920 р. ВУЦВК постановив провести мобілізацію 4 тис. робітників на продовольчу роботу. Робітники Катеринослава виділили на продроботу 1500 чоловік, робітники Харкова — 700 чоловік і т. д. З робітників було створено 177 продзагонів, що налічували близько 5 тис. чоловік. Українським робітникам активно допомагали робітники Радянської Росії, які послали на Україну 24 продзагони. З допомогою робітників сільська біднота придушувала опір куркульства, зміцнювала Радянську владу на селі, боролась за виконання плану продрозверстки.

Під керівництвом Радянського уряду України і ЦК КП(б)У успішно здійснювалися земельний закон і відбудова сільського господарства. Народний комісаріат земельних справ України, очолюваний Д. З. Мануїльським, доклав багато зусиль для організації весняної посівної кампанії і допомагав селу сільськогосподарськими машинами, насінням та ін. Для найбільш ефективного використання сільськогосподарських машин у селах створювались машинні прокатні пункти. На заклик Комуністичної партії робітники заводів створювали бригади по ремонту сільськогосподарських машин і посилали їх у села.

Незважаючи на те, що добровільно створені біднотою колективні господарства у зв'язку з наступом Денікіна в 1919 р. проіснували недовго, досвід колективної роботи справив величезний вплив на трудящих селян. І як тільки Радянська влада на Україні була відновлена, сільська біднота знов приступила до організації комун і артільей на добровільних началах. Тільки в Чернігівській, Миколаївській, Донецькій і Харківській губер-

ніях в той час було створено 316 комун, артилей і товариств для спільного обробітку землі.

Робітничий клас України, виконуючи постанови IX з'їзду Комуністичної партії, здобув перші успіхи у боротьбі за відродження народного господарства, за зміцнення Радянської влади в місті і на селі.

Напад панської Польщі і наступ найманця Антанти барона Врангеля знов поставили на перший план питання про оборону країни.

10. Третій похід Антанти. Розгром білополяків і Врангеля. Кінець інтервенції і громадянської війни

Воєнний розгром ставлеників іноземних імперіалістів — Колчака, Юденича і Денікіна показав незламну могутність Радянської держави і ще вище підніс її міжнародний авторитет. Це викликало шалену лютю імперіалістів. Вони як вогню боялись революціонізуючого впливу Радянської країни на трудящих всього світу.

Весною 1920 р. імперіалісти США, Англії та Франції організували новий, третій похід проти Радянської країни. Головними силами третього походу Антанти були панська Польща і очолені бароном Врангелем рештки денікінських банд, що засіли в Криму. Польща і Врангель були, за визначенням В. І. Леніна, двома руками міжнародного імперіалізму, який намагався задупити Радянську владу.

Щедрою рукою імперіалісти США постачали панській Польщі озброєння, боеприпаси, військове спорядження. Військова місія США разом з французькою і англійською місіями готували армію панської Польщі до нападу на Радянську державу. За вказівками Антанти панська Польща зірвала всі спроби Радянського уряду укласти з нею мир.

Польські імперіалісти, нападаючи на Радянську країну, сподівались за рахунок Радянської України розширити межі польської держави «від моря до моря» — від Данціга до Одеси. Виступаючи в союзі з Врангелем, білополяки повинні були за допомогу білогвардійців у захопленні українських земель допомогти їм розбити Червону Армію і відновити в Радянській Росії владу буржуазії та поміщиків.

У підготованні нападу на Радянську країну польським імперіалістам активно допомагали закляті вороги українського народу — буржуазні націоналісти. Петлюра, що перебував тоді в Польщі, у квітні 1920 р. підписав з Пілсудським так званий Варшавський договір. Пілсудський обіцяв Петлюрі відновити на Україні владу українських буржуазних націоналістів. За це Петлюра зобов'язався віддати польським панам значну частину українських земель, в тому числі Західну Україну, а решта території України мала стати колонією панської Польщі.

25 квітня 1920 р. польські війська без оголошення війни вторглися в Радянську країну, спрямувавши свій головний удар проти Радянської України.

Загарбницька війна, почата панською Польщею, сколихнула весь радянський народ. На заклик Комуністичної партії народи радянських республік на чолі з великим російським народом під-

Проводи петроградських комуністів на польський фронт, (1920 р.).

нялись на боротьбу. У Москві, Петрограді, Царичніні та інших містах тисячі добровольців вступали в ряди Червоної Армії і йшли на польський фронт. Для зміцнення частин діючої Червоної Армії Комуністична партія провела в 1920 р. п'ять мобілізацій комуністів, пославши на фронт понад 24 тис. членів партії. Комуністична партія подала величезну допомогу Радянській Україні. За три тижні травня ЦК РКП(б) послав на Україну понад 500 комуністів. 2500 комуністів мобілізувала Комуністична партія України. II з'їзд комсомолу України, що відбувався в той час, постановив мобілізувати в Червону Армію комсомольців Правобережної України, яким минуло 18 років. Всі делегати з'їзду виявили бажання піти на фронт.

Запеклі бої точились на житомирському, коростенському, бердичівському і жмеринському напрямках. На київському напрямі сили ворога вчетверо переважали сили радянських військ. Пілсудський розраховував сильним ударом по стику військ 12 і 14-ої радянських армій роз'єднати, оточити і знищити їх. 26 квітня білополяки захопили Житомир і Коростень, а в ніч

на 27 квітня польська кавалерія проникла в тил радянських військ і захопила ст. Малин на залізничній лінії Коростень — Київ, а також станцію Козятин.

Поява противника в тилу Червоної Армії не викликала ні паніки, ні деморалізації серед радянських військ. Вони проявили виняткову мужність, стійкість і витримку і повністю зберегли свою боєздатність. Бійці Червоної Армії сміливо контратакували ворога, прорвали кільце оточення і навальним ударом очистили від ворога Малин, Іршу і Тетерів. Проте радянське командування з огляду на велику перевагу сил противника і перевтому частин Червоної Армії, що вела безперервні бої, змушене було тимчасово залишити Київ, відвести свої війська на лівий берег Дніпра і організувати там оборону.

6 травня 1920 р. білополяки захопили Київ, перейшли на лівий берег Дніпра, але під Броварами (27 км від Києва) були зупинені.

За завданням американських, англійських і французьких імперіалістів буржуазно-націоналістичні банди руйнували радянський тил, допомагаючи білополякам поневолювати український народ.

На захопленій радянській землі польські пани запроваджували жорстокий колоніальний режим. Скрізь встановлювалась польська адміністрація, в руках якої зосереджувалась вся влада. Щоб замаскувати панування білополяків, була створена і «українська адміністрація», що складалася з націоналістів. Слідом за польською армією приходили польські і українські поміщики. На захопленій окупантами території відновлювалась приватна власність на землю. Поміщики жорстоко знущалися з селян. В містечко Любар, Новоград-Волинського повіту, повернувся поміщик Сангушко. Зігнавши все населення містечка, включаючи дітей і стариків, він звелів усім стати на коліна і примусив так стояти вісім годин. З наказу Сангушка білополяки спалювали селян-активістів. Білополяки грабували українське населення.

Для боротьби з інтервентами-білополяками були створені підпільні партійні та комсомольські організації, які розгорнули широку діяльність в окупованих районах. Підпільні організації створювали в тилу у ворога партизанські загони і керували їх діями. Великі повстання спалахнули в Крижополі, Томашполі та інших районах на Поділлі. Партизанські загони діяли в районах Фастова, Білої Церкви, Сквири та в інших місцевостях. У Києві на Шулявці був створений загін з робітників чисельністю до 200 чоловік.

Важливу роль у мобілізації сил українського народу для боротьби з інтервентами відіграв IV Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся в Харкові 16—20 травня 1920 р. З'їзд схвалив такий порядок денний: 1) доповідь уряду і співповіді в питаннях про взаємовідносини між Радянською Росією і Радянською

Україною, продовольство і освіту; 2) війна з білополяками і 3) вибори ВУЦВК.

Трудящі України з радістю зустріли постанову IV з'їзду Рад, якою підтверджувалися всі акти Українського Радянського уряду, спрямовані на дальше зміцнення братерських союзних відносин з російським та іншими народами Країни Союзу. Висловлюючи волю українського народу, IV з'їзд Рад в резолюції про державні відносини між УРСР і РРФСР зобов'язав український уряд проводити і надалі політику найтіснішого зближення з Радянською Росією. З величезним піднесенням з'їзд 20 травня видав маніфест «До селян, робітників, бійців Червоної Армії і до всіх трудящих України», закликаючи в ньому український народ віддати всі сили на боротьбу з білополяками та їх пособниками — українськими буржуазними націоналістами. «Всеукраїнський з'їзд Рад звертається до Вас, трудящі України: війна, яку ви змушені тепер вести проти польських панів, — говорилося у маніфесті, — є священна війна трудящих проти гнобителів... Вмерти або перемогти польських панів — ось той вибір, який стоїть перед Україною. Радянська Росія поспішає Вам на допомогу... Братерський союз наш з робітничо-селянською Росією ще більше зміцніє і загартується в боротьбі». Цей маніфест відіграв величезну роль в мобілізації сил українського народу. В день проголошення маніфесту з'їзд ухвалив: «Всім делегатам з'їзду стати на чолі боротьби Рад губернських, міських, повітових, волосних і сільських, професійних спілок, всіх робітничих і селянських організацій, всіх комітетів незаможних селян для зміцнення фронту і тилу, для забезпечення швидкої, повної, рішучої перемоги».

IV Всеукраїнський з'їзд Рад обрав ВУЦВК у складі 82 чоловік. Серед обраних були: Артем, Будьонний, Ворошилов, Кош. Мануїльський, Петровський та ін. Головою президії ВУЦВК було обрано Г. І. Петровського.

В цей надзвичайно напружений і тяжкий час Центральний Комітет РКП(б) вжив найрішучіших заходів, щоб врятувати український народ від поневолення. У зв'язку з нападом Польщі на Радянську республіку Центральний Комітет РКП(б) відрядив на Південно-Західний фронт Й. В. Сталіна. На Україну був посланий також видатний діяч Комуністичної партії і Радянської держави Ф. Е. Дзержинський з завданням зміцнити тил Червоної Армії. Центральний Комітет РКП(б) і Рада Народних Комісарів негайно вжили заходів для посилення радянських військ, що діяли на Південно-Західному фронті. На Україну з-під Майкопа була перекинута 1-а Кінна армія, Башкирська кавалерійська бригада, 25-а Чапаєвська стрілецька дивізія.

Важливе значення для мобілізації сил українського народу на боротьбу проти білополяків мав приїзд на Україну голови ВЦВК М. І. Калініна. Відвідавши багато районів України,

М. І. Калінін прибув у розташування частин 1-ої Кінної армії, зосереджених в районі Умані. Від імені уряду він вручив з'єднанням армії Червоні прапори. Полум'яні виступи М. І. Калініна перед бійцями і командирами Південно-Західного фронту величали величезне патріотичне піднесення у військах фронту.

На світанку 5 червня війська фронту з наказу радянського командування перейшли в контрнаступ. Завдання прорвати фронт білополяків було покладене на 1-у Кінну армію. Навальним ударом славні радянські кавалеристи прорвали оборону білополяків у районі Попільня — Козятин, чим створили умови для широкого наступу. Не спляючи, червоні кіннотники пройшли рейдом по тилах 3-ої польської армії і 7 червня зайняли Житомир. Здійснений 1-ою Кінною армією прорив дезорганізував військові частини білополяків. Польській армії, розташованій в районі Києва, загрожувало оточення. У зв'язку з цим білополяки почали поспішно відступати з районів Києва і Бердичева, залишаючи зброю і спорядження.

Розвиваючи успіх, війська Червоної Армії 12 червня 1920 р. визволили Київ. Ламаючи опір білополяків, що намагались закріпитися на окремих рубежах, частини Червоної Армії швидко просуvalися на захід.

У запеклих боях з білополяками прославилось багато героїв громадянської війни, особливо Г. І. Котовський, О. Я. Пархоменко і хоробрий син сербського народу — О. Дундич. Заслужену славу здобув начдив О. Я. Пархоменко. Разом з К. Є. Ворошиловим він бився з німцями під Дубов'язівкою, пробивався через білокозачий Дон до Царицина, громив григор'євців, обороняв від денікінців Харків. На Південно-Західному фронті Пархоменко командував 14-ою кавалерійською дивізією 1-ої Кінної армії, що брала участь у прориві фронту білополяків.

У боротьбі проти інтервентів, білогвардійців, пеглорівців і польських панів уславився своєю хоробрістю Г. І. Котовський, що організував у 1918 р. партизанський загін. Він став командиром кавалерійської бригади, а потім командиром корпусу. Характеризуючи Г. І. Котовського, Й. В. Сталін писав: «Я знав т. Ко-

О. Я. Пархоменко.

товського, як зразкового партійця, досвідченого військового організатора і майстерного командира»¹.

Імперіалісти США, Англії і Франції вживали гарячкових заходів, щоб врятувати панську Польщу від розгрому. З цією метою Антанта доставила Врангелю велику кількість озброєння, боєприпасів та грошей і запропонувала почати наступ з Криму.

Загін комучістів, мобілізованих на боротьбу з Врангелем (Полтава, 1920 р.).

Прямим союзником Врангеля був куркульський «батько» Махно. Гасаючи по Катеринославській, Харківській і Полтавській губерніях, махновці руйнували радянський тил, ускладнювали боротьбу проти врангелівців та білополяків.

У зв'язку з тим, що проти врангелівців діяли невеликі сили радянських військ, білогвардійцям вдалося захопити Північну Таврію і підійти до Донбасу. Але головного завдання, поставленого Антантою, — перешкодити наступові Червоної Армії проти білополяків — Врангелю не вдалось виконати.

Кримський фронт створював серйозну небезпеку для Радянської Республіки. 2 серпня 1920 р. ЦК РКП(б) постановив виділити Кримський фронт у самостійний Південний фронт. Політбюро доручило Й. В. Сталіну сформувати Реввійськграду фронту і зосередити на цьому фронті всю свою увагу.

Центральний Комітет партії прийняв план розгрому Врангеля. Основна ідея плану полягала в тому, що радянські війська

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 8, стор. 99.

охоплюючими фланговими ударами повинні були відрізати ворогові шлях відступу в Крим через Чонгар і Перекоп і знищити врангелівців на полях Північної Таврії.

Врангелівське командування намагалося за всяку ціну зірвати підготовку радянських військ до контрнаступу. З цією метою 26 липня білогвардійські війська перейшли в наступ на оріхово-олександрівському напрямі, а на Кубані їм вдалося висадити десант. В результаті заходів, вжитих радянським командуванням, наступ врангелівців був припинений, а десант на Кубані розгромлений.

Радянські війська затримали просування врангелівців і в ніч з 6 на 7 серпня перейшли в контрнаступ. Переправившись на лівий берег Дніпра і зайнявши Каховку, радянські війська за наказом командування приступили до створення могутнього Каховського плацдарму. Білогвардійці багато разів атакували радянські війська, але так і не змогли захопити Каховку. Створивши Каховський плацдарм, радянські війська скували дії врангелівців.

Придїляючи особливу увагу боротьбі проти білополяків, Центральний Комітет РКП(б) 19 серпня 1920 р. розіслав директиву ЦК КП(б) України, Кавказькому і Сибірському бюро ЦК РКП(б), Петроградському комітетові РКП(б) і Реввійськраді Західного фронту про заходи допомоги Південному фронтові. В директиві пропонувалось виділити відповідальних працівників, які могли б піднести боєздатність червоноармійських частин і забезпечити проведення заходів, спрямованих на зміцнення найближчого тилу.

Виконуючи цю директиву, ЦК КП(б) України, що мобілізував перед тим 250 комуністів, оголосив додаткову мобілізацію 400 комуністів на Південний фронт. Поряд з тим було вирішено скоротити апарат наркоматів на 25—75% і звільнених відповідальних працівників послати на Південний фронт. Для зміцнення Південного фронту ЦК комсомолу України мобілізував дві тисячі комсомольців, а профспілки — п'ять тисяч членів спілок.

Спроба Врангеля зірвати своїми діями в тилу радянських військ Південно-Західного фронту їх наступ на захід провалилась. Успішно розвиваючи наступ, частини Червоної Армії вступили в Західну Україну і в середині серпня почали наступ на Львів. Робітники і селяни Західної України радісно вітали свою визволительку — Червону Армію.

Контрнаступ радянських військ на Південно-Західному фронті переріс у загальний наступ Червоної Армії. 4 липня радянські війська Західного фронту перейшли в наступ по всій лінії і прорвали оборону білополяків. Розвиваючи наступ, частини Червоної Армії підійшли до Варшави. Але з вини Троцького і його поплічників наступ радянських військ проходив неорганізовано. Наступаючі частини відірвались від своїх тилів і внаслідок цього лишилися без резервів і боеприпасів. До того ж лінія

фронту дуже подовжилась. Це полегшило польським військам прорив Західного фронту.

Проваливши наступ на Західному фронті, троцькісти стали зривати успішні бойові дії Південно-Західного фронту. Троцький наказав 1-й Кінній армії, яка готувалась до рішучого штурму Львова, зняти облогу його і йти в люблінському напрямі начебто

на допомогу Західному фронтові. Тимчасом найкращою допомогою військам цього фронту було б взяття Львова, що неминуче примусило б польське командування кинути сюди додаткові війська і тим самим ослабити свої сили на Західному фронті. Внаслідок зняття основної ударної сили — 1-ої Кінної армії війська Південно-Західного фронту змушені були відступати.

Загарбницька війна імперіалістичної Польщі, яку підтримували американські, англійські і французькі імперіалісти, викликала величезне обурення міжнародного пролетаріату. В західноєвропейських країнах виникали «комітети дії», що виступали під

Фото «Вісника Укроста» від 7 липня 1920 р.

лозунгом «Руки геть від Росії!». В Англії «Комітет дії» закликав докерів припинити вантаження військового спорядження для Польщі. В Італії залізничники затримували вагони з вантажами для Польщі. 23 червня вони оголосили загальний страйк на знак протесту проти відправлення військових матеріалів у Польщу. Робітники капіталістичних країн своєю боротьбою сприяли тому, що імперіалісти Англії змушені були припинити інтервенцію проти Радянської країни.

Трудящі Країни Рад ще більше посилити допомогу фронтові. За вказівками В. І. Леніна готувалися резерви. Польські пани з тривогою чекали контрудару Червоної Армії. Не маючи сил продовжувати війну, Польща всупереч настійним вимогам держав Антанти вирішила за краще підписати в жовтні 1920 р. попередні умови мирного договору.

Мирний договір між Радянською державою і Польщею був укладений 18 березня 1921 р. в Ризі. За умовами договору пан-

ська Польща зберегла за собою Західну Україну і Західну Білорусію. Радянсько-польський кордон проходив за 80—100 км на захід від тієї лінії, яку Радянський уряд пропонував Польщі до війни.

Намагаючись активізувати бойові дії білогвардійців і тим самим вчинити тиск на білополяків, інтервенти послали допомогу Врангелю. Уряд Франції визнав Врангеля. 20 серпня 1920 р. з США було відправлено Врангелю 450 кулеметів, 2,5 млн. патронів і багато інших військових матеріалів. Уряд Англії передав Врангелю багато літаків. Виконуючи завдання своїх іноземних хазяїв, Врангель розпочав у вересні новий наступ, сподіваючись, що його успіх зробить польських панів незговірливими і таким чином зірве радянсько-польські мирні переговори. Білогвардійським частинам вдалося прорвати фронт радянських військ і захопити Олександрівськ (тепер м. Запоріжжя), важливий залізничний вузол Синельникове, Маріуполь (тепер м. Жданов). Це створило велику загрозу для Донбасу. Проте наступ врангелівців був спинений частинами Червоної Армії.

Комуністична партія і Радянський уряд вживали всіх заходів, щоб до зими ліквідувати останній білогвардійський фронт, який загрожував Радянській країні. 2 жовтня 1920 р. В. І. Ленін звернувся до незаможних селян України з закликом посилити боротьбу проти Врангеля. «Хай же всі і кожен,— говорилося у зверненні В. І. Леніна,— стане грудьми на захист проти Врангеля! Хай усі комітети незаможних селян напружать, як тільки можна, свої сили, допоможуть Червоній Армії добити Врангеля»¹.

Трудящі Радянської України гаряче відгукнулись на заклик вождя. Завдяки героїчним зусиллям робітничого класу України, що спирався на допомогу Радянської Росії, покращала робота промисловості. Робітники Донбасу під керівництвом Донецької партійної організації, яку з вересня 1920 р. очолював В. М. Молотов, збільшували видобуток вугілля. З осені 1920 р. щомісячний видобуток вугілля вже перевершив 30 млн. пуд., а за все друге півріччя було видобуто 160 млн. пуд. Відроджувалась металургія України. 12 вересня 1920 р. була пущена відбудована доменна піч на Макіївському металургійному заводі. У першій половині грудня стала до ладу доменна піч на Юзівському металургійному заводі. Це була друга діюча домна на Україні в 1920 р. План виплавки чавуну в останньому кварталі 1920 р. був виконаний на 123%. Доменні печі в цьому кварталі дали 615 тис. пуд. чавуну.

Помітно покращала робота машинобудівної промисловості. В другому півріччі 1920 р. паровозобудівні заводи України випустили 30 нових паровозів.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 277.

Трудове селянство України, спираючись на допомогу робітничого класу, посилило виконання продрозверстки. У вересні — грудні 1920 р. за продрозверсткою було здано 35 млн. пуд. хліба, що в півтора рази перевищувало кількість хліба, зібраного до 1 вересня 1920 р. Серед сільської бідноти України розгорнувся масовий рух за формування кавалерійських частин,

Частини 1-ої Кінної армії під час переходу до місця боїв з врангелівцями. На передньому плані К. Є. Ворошилов, С. М. Будьоний і Ю. П. Щаденко.

за подання допомоги Південному фронтові під лозунгом «Незачинаний, на Врангеля!». Незачинники створювали кавалерійські частини, забезпечуючи їх кінсьми і спорядженням, відібраним у куркулів. Маса незачинників записувалась добровольцями до Червоної Армії.

На початку жовтня з метою зірвати мирні переговори Радянської країни з Польщею Врангель почав ще один наступ, який скінчився цілковитою невдачею.

Частини Червоної Армії після закінчення війни з панською Польщею були перекинуті на Південний фронт, командування яким 27 вересня 1920 р. було доручено М. В. Фрунзе. Війська фронту 28 жовтня почали вирішальні бої. На всіх ділянках фронту зав'язалися запеклі бої, в ході яких були розгромлені основні сили врангелівської армії. Проте решткам її вдалося пробитися в Крим і сховатися за Перекопськими і Чонгарськими укріпленнями, що вважалися неприступними.

В ніч з 7 на 8 листопада частини 15 і 52-ої дивізій і 153-ої бригади 51-ої дивізії з допомогою провідника селянина Оленчука

перейшли у крижаній воді (температура впала до 10° морозу) Сиваш і зав'язали на Литовському півострові бої з врангелівцями. В цих боях невмирущу славу здобула штурмова колона, майже цілком укомплектована з комуністів. Герої-комуністи прорвали дротяні загородження і відкрили шлях для наступу іншим частинам. Очистивши від противника майже весь Литов-

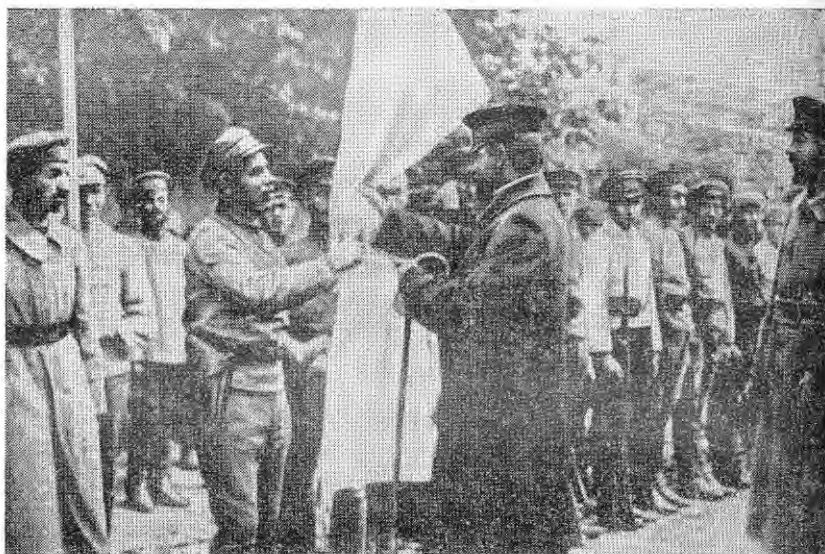
К. Е. Ворошилов, М. В. Фрунзе, С. М. Будьонний складають план
воєнних дій.

ський півострів, радянські війська 8 листопада вийшли до Перекопського перешийка.

В середині дня 8 листопада на штурм Турецького валу пішли частини 52-ої дивізії. Під ураганим вогнем противника частини дивізії змушені були залягти перед ровом валу. Тимчасом становище радянських військ, які билися на Литовському півострові, різко погіршало. Вітер переминівшись став гнати воду в Сиваш, що могло відрізати частини Червоної Армії від свого тилу. Червоноармійці і місцеві жителі своєю самовідданою працею зберегли переправу. За наказом М. В. Фрунзе частини 51-ої дивізії в ніч на 9 листопада почали рішучий штурм Турецького валу, і о 3-й год. 30 хв. ранку неприступні укріплення були взяті героїчною Червоною Армією. Ворог, кидаючи все, почав відкочуватись до берегів Чорного моря. Недобитки білогвардійців на кораблях держав Антанти втесли в Туреччину.

Вихід Польщі з війни викликав велику розгубленість у таборі української буржуазно-націоналістичної контрреволюції. Люто ненавидячи робітників і селян, петлюрівська контрреволюційна

банда у жовтні 1920 р. домовилася з Врангелем про спільну боротьбу проти Радянської влади. Рештки петлюрівських банд, що займали ділянку фронту від Летичева на південь до Дністра, намагалися своїми діями врятувати Врангеля від розгрому. Проте радянські війська 11 листопада перейшли в навальний наступ. Менш як за два тижні петлюрівці були розгромлені.

Голова ВЦВК М. І. Калінін вручає червоноармійцям Червоний прапор після розгрому врангелівців.

Провалом загарбницьких планів польських імперіалістів і ліквідацією врангелівського фронту закінчується період іноземної інтервенції проти Радянської Росії.

Скоро народи Закавказзя були звільнені від ярма контрреволюційних буржуазних націоналістів — мусаватистів в Азербайджані, дашнаків у Вірменії, націонал-меншовиків у Грузії, і в них була встановлена Радянська влада.

Блискучі успіхи радянських збройних сил ще не означали цілковитої ліквідації іноземної військової інтервенції. Аж до 1922 р. японські інтервенти продовжували грабувати радянський Далекий Схід і знущатися з його населення. Проте основні сили інтервентів на кінець 1920 р. були розгромлені.

Країна Рад у боротьбі з імперіалізмом відстояла свою державну незалежність, своє вільне існування. Радянська влада дістала можливість зосередити всі свої сили і засоби на відбудові народного господарства і піднесенні матеріального добробуту і культурного рівня трудящих.

Роки громадянської війни та іноземної військової інтервенції

були одним з складних і тяжких періодів в історії визвольної боротьби українського народу. В ці роки проти українських робітників і селян єдиним фронтом виступили численні вороги — іноземні імперіалісти, російська білогвардійська контрреволюція і різні угруповання українського буржуазного націоналізму. Неймовірно тяжко було українським робітникам і селянам боротися проти об'єднаних ворожих сил. Але в дружбі з усіма народами Радянської країни черпав український народ свою силу і завдяки цьому зміг вистояти проти всіх внутрішніх і зовнішніх ворогів, захистити великі завоювання Жовтневої революції, відстояти свою землю, свою волю і незалежність. Дружба з російським народом і всіма народами Країни Рад забезпечила створення і зміцнення вільної і суверенної Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Напружена боротьба братніх радянських народів, очолювана великим російським народом, який виніс на своїх плечах головний тягар її, ще раз з особливою силою підтвердила правильність лєнінських слів про те, що вільна Україна можлива лише при єдності дій пролетарів російських і українських.

Згуртовані Комуністичною партією в єдину братерську сім'ю, народи Радянської країни відбили перший військовий напад міжнародного капіталу. В період іноземної військової інтервенції і громадянської війни була остаточно розгромлена агентура міжнародного імперіалізму — партії есерів, меншовиків, анархістів, буржуазних націоналістів, націонал-шовіністів. Період іноземної військової інтервенції і громадянської війни був періодом політичної загибелі цих партій і остаточної перемоги Комуністичної партії в країні.

Комуністична партія — розум, честь і совість нашої епохи — своїм геніальним керівництвом забезпечила збереження і зміцнення української радянської державності. Комуністична партія пробудила творчі сили українського народу і залучила до активної політичної, державної, господарської і культурної діяльності мільйони трудящих. Український народ висунув багато талановитих організаторів і керівників державної і господарської роботи, видатних воєначальників.

11. Боротьба за Радянську владу на західноукраїнських землях

В той час як після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції українські робітники і селяни створили свою національну суверенну українську державу, визволились від соціального і національного гніту, їх єдинокровні брати, що знаходилися на західноукраїнських землях — у Галичині, Закарпатті і Північній Буковині, терпіли ще гніт капіталістичного і поміщицького рабства. Австрійські загарбники тримали західноукраїнські землі на становищі колонії, перетворюючи їх в аграрно-сировинний придаток Австро-Угорщини. Жорстокий

соціальний гніт посилювався гнітом національним, безправ'ям українського народу.

Перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і зв'язання національного питання в Росії — утворення Української Радянської держави трудящі маси західноукраїнських земель зустріли з великою радістю. Під впливом цих подій вони посилили боротьбу за своє соціальне і національне визволення, за возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі.

В західноукраїнських землях відбувалися мітинги і демонстрації, на яких трудящі вітали Радянську Росію і за прикладом своїх російських братів готувалися до вирішальних боїв за повалення соціального і національного гніту. Робітники Сваляви 25 листопада 1917 р. організували демонстрацію солідарності з трудящими Росії. Промовці, які виступали перед демонстрантами, ганьбили буржуазно-поміщицький лад Австро-Угорщини і хвалили більшовицьку Росію.

Про становище в Галичині австрійський намісник у Львові в своєму циркулярі від 7 січня 1918 р. писав: «В деяких місцевостях відбуваються збори, на яких селяни обговорюють питання про поділ землі і експропріацію великої земельної власності та інші подібні революційні лозунги, очевидно, принесені з-за кордону». Намісник вимагав рішуче придушити революційний рух.

У січні 1918 р. у Львові вибухнув страйк залізничників, в якому взяло участь понад 1600 чоловік. Посилювалась революційна боротьба трудящого селянства. Виступи селян відбулися в Сокальському, Рава-Руському, Рогатинському, Бобркському та інших повітах. Літом 1918 р. було багато збройних виступів селян проти поміщиків. Трудящі західноукраїнських земель внесли достойний вклад у визвольний рух слов'янських народів, що вели боротьбу проти габсбургської імперії.

В міру того як з Радянської Росії поверталися на західноукраїнські землі військовополонені, які були живими свідками, а багато з них і активними учасниками революційної боротьби, тут ширився і міцнів революційний рух. Часто вони ставали організаторами і вожаками революційної боротьби трудящих, ініціаторами створення революційних груп, що об'єднувалися з лівими групами місцевої соціал-демократії. На основі цих революційних груп пізніше були створені комуністичні організації, під керівництвом яких розгорталась революційна боротьба трудящих західноукраїнських земель.

Соціальне і національне визволення західноукраїнських земель старалися зірвати українські буржуазні націоналісти. Коли австро-угорська монархія розпалась, зрадники українського народу — українські буржуазні націоналісти намагалися вдержати Галичину, Північну Буковину і Закарпатську Україну в складі Австрії. Створена ними в жовтні 1918 р. у Львові контрреволюційна буржуазна Національна рада всупереч бажанням трудя-

щих висловились за залишення Західної України у складі Австрії.

Але ці спроби українських буржуазних націоналістів підтримати габсбургську монархію не мали успіху. Імператор Карл утік з Австрії. Лише після цього буржуазно-націоналістична Національна рада створила свій уряд, так званий Державний секретаріат, до якого увійшли представники українських буржуазних і дрібнобуржуазних партій — націонал-демократичної, радикальної і соціал-демократичної. На чолі цього антинародного уряду, основним завданням якого було придушити революційний рух, стояв український буржуазний націоналіст К. Левицький, що протягом багатьох років був слугою габсбургської монархії. Державний секретаріат оголосив про створення на землях Західної України, Північної Буковини і Закарпатської України буржуазної, так званої Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Але фактично влада Державного секретаріату поширювалась тільки на територію Східної Галичини.

Буржуазний уряд ЗУНР залишив недоторканою буржуазно-поміщицьку власність. Після розпаду австрійської монархії він цілком орієнтувався у своїй зовнішній політиці на Антанту, незважаючи на те, що остання явно підтримувала польських панів, які намагалися захопити українські землі.

Правляча кліка Польської держави тісно зв'язала свою долю з американо-англійським і французьким імперіалізмом. Підтримувана державами Антанти, буржуазно-поміщицька Польща напала на західноукраїнські, білоруські і литовські землі. Боячись свого народу, уряд ЗУНР не озброював народні маси і не вживав серйозних заходів до оборони українських земель від польських імперіалістів. Внаслідок цього тритижневі бої в листопаді 1918 р. у Львові закінчилися на користь польських панів. Державний секретаріат покинув Львів і переїхав у Станіслав, все ще сподіваючись, що імперіалісти Антанти належно оцінять його лакейську відданість.

Українська буржуазія та її уряд, відчуваючи непевність свого становища, фальшивими фразами про «національну єдність» намагались затемнити класову свідомість творящих, відвернути їх від боротьби за встановлення революційної влади. Але ці спроби одурити народні маси і затримати розвиток революційної боротьби зустріли рішучу відсіч з боку робітників і селян.

У боротьбі з робітниками і селянами націоналісти спирались на моральну і матеріальну допомогу Ватікану, яка подавалася через митрополита греко-католицької (уніатської) церкви графа А. Шептицького. Маріонетковий уряд Петлюри мав при Ватікані свого агента. Виконуючи директиви Ватікану, Шептицький мобілізував усі сили уніатської церкви для підтримки контрреволюційних буржуазно-націоналістичних урядів і воєнних походів Антанти на Країну Рад. Він благословляв галицьку армію на братовбивчу війну проти робітників і селян Радянської України.

Робітники і бідніше селянство виступили проти контрреволюційної буржуазної політики Державного секретаріату, за організацію Рад і возз'єднання українських земель в єдиній Радянській українській державі, за союз з великим російським народом. Робітники промислових міст Галичини за прикладом своїх російських і українських братів почали створювати Ради. Вже з перших днів свого існування місцеві Ради робітників, всупереч політиці Державного секретаріату, встановлювали восьмигодинний робочий день. Одними з перших стали на цей шлях робітники м. Стебника. Услід за ними восьмигодинний робочий день явочним порядком встановили робітники-нафтовики Дрогобича і Борислава. На конференції робітників-нафтовиків, яка збиралась у січні 1919 р., була внесена пропозиція послати братерський привіт робітничому класові Радянської Росії в особі Ради Народних Комісарів. Делегати з великим захопленням зустріли цю пропозицію.

В Дрогобичі у квітні 1919 р. вибухнуло повстання робітників, метою якого було встановлення Радянської влади. Ця спроба робітників взяти владу в свої руки, так само як і ряд інших, була придушена військовими силами Державного секретаріату, що розгромив робітничі Ради в Дрогобичі і Стебнику.

Напружена боротьба робітників мала великий вплив на посилення революційної боротьби трудящого селянства. В ряді повітів — Золочівському, Підгаєцькому, Комарнівському, Борщівському, Збаразькому та ін. — селяни в кінці 1918 і на початку 1919 р. почали захоплювати поміщицькі маєтки і ділити землю. В с. Гнилиці, Збаразького повіту, з ініціативи робітника, що повернувся з міста в своє село, селяни вирішили відібрати у місцевих поміщиків землю. Поміщики Зайдман і Лівітович, що намагались перешкодити їм, були убиті обуреними селянами. Державний секретаріат з допомогою жандармерії жорстоко розправився з революційними селянами.

Революційна боротьба робітників і селян справляла вплив і на солдатів галицької армії. Повстання солдатів відбулися в гарнізонах Тернополя, Коломиї, Станіслава, Самбора. 5 березня 1919 р. солдати Золочівського гарнізону повстали проти контрреволюційного Державного секретаріату, розгромили тюрму і звільнили солдатів, арештованих за революційну пропаганду.

У боротьбі проти бурхливо наростаючого революційного руху робітників і селян Західної України уряд ЗУНР об'єднався з буржуазно-націоналістичною петлюрівською Директорією. Об'єднуючись з ЗУНР, контрреволюційна Директорія розраховувала одержати вимуштрувані частини куркульських «січових стрільців», щоб з допомогою їх вдержати свою владу над робітниками і селянами України і придушити революційний рух в Галичині. Проте народні маси Західної України не збиралися підтримувати петлюрівців.

Розгортаючи революційну боротьбу за своє соціальне і національне визволення, трудящі західноукраїнських земель бачили свій порятунок і запоруку вільного життя у возз'єднанні з Радянською Україною. Рух за возз'єднання Західної України з Радянською Україною особливо посилювався у зв'язку з наближенням весною 1919 р. Червоної Армії. В Галичині народ з нетерпінням чекав приходу частин Червоної Армії і готувався почати збройне повстання за владу Рад, але через відсутність озброєння не міг здійснити свого наміру. Серед солдатів галицької армії посилювалось прагнення до переходу на бік Радянської влади. Про те, як трудящі західноукраїнських земель чекали приходу Червоної Армії і возз'єднання з Радянською Україною, розповідала командувачу радянських військ селянська делегація, що прибула у квітні 1919 р. з Закарпатської України.

Прагнучи врятувати робітників і селян Галичини від цілковитого закабалення польськими імперіалістами, Радянська Україна, підтримана Радянською Росією, подала народним масам руку братерської допомоги. Уряд Радянської України запропонував Державному секретаріатові укласти оборонно-наступальну угоду проти польських і румунських імперіалістів при умові, що він розірве свої відносини з Петлюрою. Але вороги українського народу відмовились від рятівної для Галичини допомоги Радянської України. Зрадивши інтереси народу, Державний секретаріат віддав робітників і селян Галичини на жорстоке соціальне і національне гноблення польським панам. Більше того, у липні 1919 р. правляча кліка ЗУНР разом з рештками галицької армії і петлюрівськими бандами почала боротьбу проти робітників і селян Радянської України.

Независні народові українські буржуазні націоналісти та їх «уряди» були союзниками російської білогвардійської контрреволюції. Генерали і офіцери галицької армії стали професійними бандитами і убивцями, і скоро вони покинули службу у кривового Петлюри і перейшли на службу до вішателя Денікіна. Представники так званого «уряду диктатури Петрушевича», якому Національна рада і Державний секретаріат влітку 1919 р. передали всю повноту влади, у листопаді 1919 р. підписали з денікінським командуванням угоду про перехід частин галицької армії на службу до Денікіна.

Після розгрому Червоною Армією полчищ Денікіна офіцери галицьких частин, що складалося з куркульських і буржуазних елементів, заявило про перехід на бік радянських військ. Радянське командування прийняло рештки галицьких військ і утворило з них три бригади. Але перейшовши на бік Червоної Армії, офіцери галицьких частин і далі підтримували зв'язки з Петлюрою і стали на шлях зради Радянської влади. Коли панська Польща напала на Радянську країну, офіцери галицьких частин, обманувши солдатів, за вказівкою Петлюри від-

крили фронт білополякам, перейшли на їх бік і почали боротьбу проти Червоної Армії. Своєю зрадою контрреволюційне галицьке офіцерство сприяло тимчасовому успіхові білополяків. Але у тих галицьких частинах, де прошарок робітників і селян був більш значний, солдати повернули зброю проти зрадників. 1-а галицька бригада втратила до 45% свого складу убитими й пораненими під час боїв з білополяками і галицькими частинами, які зрадили. Деякій частині солдатів 1-ої галицької бригади вдалося пробитися до з'єднань Червоної Армії і взяти участь у війні з білополяками.

Літом 1920 р. Червона Армія вступила в західноукраїнські землі, несучи робітникам і селянам визволення від соціального і національного гноблення. Трудящі Західної України захоплено зустрічали свою визволительку — Червону Армію.

Надаючи величезного значення масово-політичній роботі серед народних мас західноукраїнських земель з метою залучити їх до активної боротьби за визволення, Й. В. Сталін звернувся до Реввійськради 1-ої Кінної армії з таким листом: «Роз'ясніть командирам, комісарам, а також усім без винятку бійцям, що ми йдемо вперед для визволення селянина-трудівника від польського пана, що наша війна є війна визвольна...»¹

Ставтеся бережно до військовополонених українців з Галичини (русини), не тільки до селян, але й до інтелігентів, роз'ясніть їм, що коли гноблені Польщею галицькі українці підтримають нас, ми підемо на Львів для того, щоб визволити його і віддати галицьким українцям...»¹.

Політпрацівники Червоної Армії проводили велику масово-політичну роботу серед місцевого населення, піднімали його на боротьбу проти польських імперіалістів. В ряді повітів (Галицькому, Рогатинському та ін.) місцеве населення масами вступало до лав Червоної Армії. В тилу білополяків почали виникати партизанські загони.

Революційний рух трудящих мас Західної України привів до створення Галицького Ревкому в Тернополі. Влада Ревкому поширювалась на 16 повітів Західної України. В повітах виникали місцеві ревкоми, що залучали до активної державної роботи робітників і селян.

Однак ворожими діями Троцького, який зняв з-під Львова 1-у Кінну армію, було зірвано визволення Західної України від гніту польських панів і возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі.

Імперіалісти США, Англії і Франції допомогли польським панам добитися в жовтні 1920 р. відторгнення від Радянської України її західних земель і включення їх до складу імперіалістичної Польщі. У березні 1923 р. конференція союзних послів

¹ К. Е. Ворошилов, Сталин и вооруженные силы СССР, Госполитиздат, 1951, стор. 74.

(США, Англії і Франції) узаконила анексію Галичини панською Польщею.

Уряд Радянської України виступив з рішучим протестом проти анексії польськими імперіалістами західноукраїнських земель.

У Північній Буковині восени 1918 р. під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції робітники і селяни знищували місцевий (австрійський) апарат влади, роззброювали жандармерію, селяни виганяли поміщиків і захоплювали їх землі. Сироби місцевих буржуазних націоналістів, які утворили Український крайовий комітет, паралізувати рух народних мас не мали успіху.

3 листопада 1918 р. в Чернівцях зібралось буковинське Народне віче. Учасники віча ухвалили постанову про возз'єднання Північної Буковини з усіма українськими землями. Услід за тим відбувся масовий мітинг, на якому були присутні тисячі посланців народу. Мітинг приєднався до ухвали Народного віча.

Побоюючись зростання революційного руху народних мас, поміщицько-буржуазні кола Північної Буковини звернулися по допомогу до боярської Румунії. 11 листопада 1918 р. румунські війська зайняли Чернівці, а потім і всю Північну Буковину. Так, не зважаючи на протести українського населення, боярська Румунія окупувала Буковину. Революційний рух у цій частині України був тимчасово придушений. Сен-Жерменським мирним договором між країнами Антанти і Австрією, підписаним у вересні 1919 р., Північна Буковина була включена до складу Румунії.

Народ Радянської України пам'ятав про своїх єдинокровних братів, що мучились під ярмом поміщицького і буржуазного рабства, і вживав заходів для визволення їх. Рада Народних Комісарів Української РСР 1 травня 1919 р. звернулась до уряду Румунії з нотою, в якій категорично вимагала звільнення незаконно захопленої Північної Буковини. «Український Радянський уряд, — говорилося в ноті, — твердо вирішив захищати всіма способами право робітників і селян Буковини на вільне національне самовизначення».

Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції широко розгорнувся революційно-визвольний рух і в Закарпатській Україні, яка була у складі Австро-Угорщини. Віками експлуатовані трудящі Закарпатської України піднялись на боротьбу проти гнобителів. Восени 1918 р. в селах і містах Закарпаття створювались Народні Ради. Трудящі Закарпатської України, виганяючи угорських чиновників, створювали свою міліцію — Народну гвардію. Революційні маси народу вимагали ліквідації буржуазного та поміщицького гніту і возз'єднання Закарпаття з усіма українськими землями. Але й тут у боротьбі за ліквідацію соціального і національного гніту робітники і бідніше селянство Закарпаття зустріли запеклий опір місцевих буржуазних націоналістів, що були тісно зв'язані з угорськими поміщи-

ками і намагалися вдержати Закарпатську Україну в складі буржуазно-поміщицької Угорщини.

21 січня 1919 р. в м. Хусті відбулись Всенародні збори, на яких було представлено 420 сільських громад. Народні представники ухвалили постанову про возз'єднання з усією Україною. Це рішення українського населення Закарпаття було зірване українськими буржуазними націоналістами, які не хотіли бачити Закарпаття у складі Української Радянської соціалістичної держави і пішли на зговор з імперіалістами.

Проте зрадники не могли придушити революційний рух трудящих мас, їх боротьбу за Радянську владу. У березні 1919 р., коли в Угорщині встановилась Радянська влада, по всьому Закарпаттю робітники і селяни почали брати владу в свої руки. Трудящі Закарпатської України разом з робітниками і селянами Радянської Угорщини боролися проти американо-англійських і французьких імперіалістів, які організували похід на Радянську Угорщину. З закарпатських українців була сформована бригада, яка у складі Червоної армії Угорської Радянської республіки боролась проти контрреволюційних угорських, румунських і чехословацьких військ. Десятиденна героїчна оборона м. Чопа проти наступаючих чехословацьких контрреволюційних військ є блискучою сторінкою в історії революційної боротьби закарпатських українців.

Після придушення імперіалістами Радянської влади в Угорщині і в Закарпатті уряди країн Антанти за Тріанонським договором, підписаним у червні 1920 р., включили Закарпатську Україну, всупереч волі народних мас, до складу Чехословацької буржуазної республіки, утвореної після першої світової війни.

Таким чином, реакційними силами міжнародного імперіалізму на чолі з імперіалістами США за допомогою зрадників українського народу — буржуазних націоналістів була придушена революційна боротьба трудящих західноукраїнських земель за соціальне і національне визволення, за возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі. Імперіалісти США, Англії і Франції, ігноруючи віковичне прагнення українського народу до возз'єднання, розчленували західноукраїнські землі і насильно включили їх до складу буржуазних держав Польщі, Чехословаччини і Румунії. Покладаючи надії на світле майбутнє, робітники і селяни західноукраїнських земель вели боротьбу за соціальне і національне визволення, за возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі.

12. Культурне будівництво

Знищивши капіталізм в Росії, Жовтнева соціалістична революція звільнила літературу, науку і мистецтво від капіталістичних пут. Матеріальною основою розвитку радянської культури стало соціалістичне виробництво. Марксизм-ленінізм визначив її

ідейний зміст, відкрив найширші перспективи для її розвитку. Національна формою і соціалістична змістом радянська культура стала в руках робітничого класу зняряддям боротьби проти реакційних сил старого, капіталістичного світу, могутнім зняряддям будівництва соціалістичного суспільства.

Незважаючи на величезні труднощі і нестатки, народні маси під проводом Комуністичної партії розгорнули боротьбу за створення нової, радянської соціалістичної культури.

Радянська влада знищила до кінця всі перешкоди, які заважали розвиткові народної освіти, літератури, науки і мистецтва. Всі досягнення великої російської культури, як і культури українського та інших братніх народів, були поставлені на службу народів. Радянський, справді демократичний державний лад створив усі умови для безпосередньої участі широких народних мас у будівництві нової, соціалістичної культури.

Ухвалене ВЦВК 16 жовтня 1918 р. «Положення про єдину трудову школу РРФСР» стало основою будівництва радянської школи. «Положення» запроваджувало єдину систему народної освіти, безплатне навчання дітей шкільного віку, забороняло викладання в школі будь-яких віровчень, встановлювало загальні принципи політехнічного навчання. У створенні радянської школи взяли активну участь народні маси, завдяки чому школа стала засобом соціалістичного будівництва.

Радянська влада подавала всебічну підтримку робітникам і селянській бідності, які прагнули оволодіти наукою. Уряд створив для них найсприятливіші умови вступу до вузів, відкривши з цією метою підготовчі курси і встановивши стипендії. Досвід роботи підготовчих курсів привів до створення в 1919 р. робітничих факультетів. Спираючись на робітничо-селянську частину студентства, Комуністична партія і Радянський уряд неухильно проводили політику пролетаризації вузів, очищали їх від реакційних елементів.

Широкі народні маси, усвідомлюючи свою відповідальність за долю Радянської держави, прагнули опанувати знання. Ліквідація неписьменності в країні, де налічувалась величезна кількість неписьмених, була дійсно грандіозним завданням. В грудні 1919 р. Рада Народних Комісарів РРФСР видала декрет «Про ліквідацію неписьменності серед населення РРФСР», який зобов'язував населення республіки віком від 8 до 50 років навчитися грамоти. На навчання неписьмених виділялись великі кошти, відводились потрібні приміщення для шкіл та гуртків; для учнів шкіл неписьменності скорочувався робочий день із збереженням заробітної плати. Незважаючи на неймовірно важкі умови, протягом перших трьох років існування Радянської влади було навчено грамоти близько 7 млн. чоловік.

Переборюючи запеклий опір класових ворогів, народні маси створили нові типи культурних закладів: народні університети, робітничі і червоноармійські клуби, хати-читальні, гуртки худож-

ньої самодіяльності і т. ін. Радянська держава взяла під свою охорону культурні цінності і зробила їх доступними широким народним масам.

Всебічно підтримуючи і розвиваючи творчість народних мас, Комуністична партія в той же час рішуче боролась проти лівацьких перекручень в культурному будівництві і проти нігілістичного ставлення до культурної спадщини минулого, яке намагався насаджувати Пролеткульт — об'єднання культурно-освітніх організацій. У пролеткультівські організації хлинули ворожі пролетаріатові елементи, які виступали проти політики Комуністичної партії в галузі культурного будівництва. «Пролетарська культура, — учив В. І. Ленін, — не є культура, що вискочила невідомо звідки, не є вигадка людей, які називають себе спеціалістами по пролетарській культурі. Це все цілковита нісенітниця. Пролетарська культура повинна стати закономірним розвитком тих запасів знання, які людство виробило під гнітом капіталістичного суспільства, поміщицького суспільства, чиновницького суспільства»¹.

Розроблений В. І. Леніним план науково-технічних робіт запалив кращу частину старих учених і діячів літератури та мистецтва і викликав у них гаряче бажання своїми знаннями і досвідом допомогти народові і Радянській державі подолати величезні труднощі в будівництві нового життя.

Великий пролетарський письменник Максим Горький, найталановитіший поет нашої епохи В. Маяковський і найвизначніші представники російської літератури, театру і музичної культури О. Серафимович, О. Блок, В. Брюсов, К. Станіславський, Б. Асаф'єв, Р. Глієр та багато інших після Жовтневої революції віддали свої сили і талант благодійній справі будівництва радянської культури. Культурне будівництво, що широко розгорнулося в Радянській Росії, було для Радянської України запалюючим прикладом і справило могутній вплив на розвиток української культури.

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила найширші перспективи для розквіту культури українського народу. Великі ідеї Комуністичної партії запаливали народні маси на будівництво української національної культури. Розвиток української культури став найважливішим завданням робітничого класу, Радянського уряду і Комуністичної партії. Визволений від соціального і національного гноблення, український народ, використовуючи досягнення української демократичної культури дожовтневого періоду, виявив в умовах Радянської влади небачену творчу енергію в усіх галузях культурного будівництва.

Велика Жовтнева соціалістична революція звільнила українську мову від утисків, заборон і обмежень, яких вона зазнавала від царизму і Тимчасового уряду. Радянська влада зробила укра-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 251.

їнську мову вільною і рівноправною серед усіх інших мов братніх народів, створила їй необхідні умови для всебічного розвитку. Відома резолюція ЦК РКП (б) про Радянську владу на Україні поставила в обов'язок всім членам партії всіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод до вільного розвитку української мови і культури і перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти трудових мас¹.

Жовтнева революція знищила всі перешкоди, які штучно створював царизм для ослаблення впливу передової російської культури на культуру українського народу, всі перешкоди на шляху творчого взаємозбагачення культур братніх народів. Глибока повага російського народу до пам'яті видатних діячів культури українського народу, висока оцінка їх ролі в історії яскраво відбилися і в тому, що в списку видатних революціонерів і громадських діячів, письменників і поетів, філософів і вчених, художників і композиторів, яким постановою Ради Народних Комісарів РРФСР від 30 липня 1918 р. передбачалося спорудити пам'ятники, поряд з іменами В. Белінського, М. Добролюбова, М. Чернишевського стояли імена Т. Шевченка і Г. Сковороди.

Керований Комуністичною партією робітничий клас України ліквідував усі спроби української буржуазно-націоналістичної контрреволюції відірвати від радянської російської культури радянську українську культуру, переключити її з соціалістичних позицій на буржуазно-націоналістичні, підкорити її буржуазній культурі Заходу. Український народ лишився вірний принципам інтернаціоналізму, ленінській ідеології дружби і братерства народів. Український народ всебічно зміцнював зростаючі творчі зв'язки української культури з російською культурою. На Радянській Україні широко розповсюджувались твори Маркса, Енгельса і Леніна. Геніальні твори теоретиків марксизму-ленінізму ідейно озброювали і загартовували народні маси, виховували почуття полум'яного радянського патріотизму, запалювали на бойові і трудові подвиги.

Керуючись досвідом РРФСР у справі будівництва радянської школи, Народний комісаріат освіти України при активній участі народних мас провадив реорганізацію старої школи, створював нову, радянську єдину трудову школу, яка мала своїм завданням підготовляти молоде покоління до виробничої і громадської праці. Було встановлено безплатне навчання. В школах з російською мовою навчання запроваджувалось вивчення української мови. В республіці працювало близько 18 тис. шкіл, в яких навчалось 1600 тис. дітей.

Особливо велика увага приділялась підготовці радянських вчителів і перепідготовці старих учительських кадрів. Для перепідготовки вчителів у республіці були організовані спеціальні курси, якими було охоплено 15 тис. учителів.

¹ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 141.

Радянська влада прагнула створити кадри спеціалістів, які були б тісно зв'язані з народом і віддано йому служили, беззавітно боролися за побудову соціалізму. З цією метою Радянська влада ліквідувала всі формальні перешкоди, що були на шляху трудящих до вищої школи. Народний комісаріат освіти УРСР створив у Києві, Харкові, Катеринославі та Одесі курси для підготовки робітників до вступу в вузи. Протягом літа 1919 р. такі курси мали підготувати 5 тис. робітників: по суспільних науках — одну тисячу, природничих і техніко-математичних — по дві тисячі.

В 1920 р. з новою силою розгорнулася боротьба за реорганізацію і демократизацію вищої школи. Всі медичні вищі учбові заклади об'єднувались, і на їх базі створювались медичні інститути. Університети на Україні були реорганізовані в академії теоретичних знань (Харків, Одеса). Юридичний факультет Харківського університету і колишній Комерційний інститут поклали початок Харківському інституту народного господарства. На базі вчительського інституту в Одесі був створений в липні 1920 р. інститут народної освіти. В тому ж році інститут народної освіти був відкритий у Катеринославі.

Визначні вчені О. Палладін, Г. Проскура, Л. Булаховський і багато інших перейшли на бік народу і взяли найактивнішу участь у будівництві вищої радянської школи, в розвитку радянської науки. Переборюючи численні труднощі военного часу і господарської розрухи, кращі представники професорсько-викладацького складу забезпечили роботу вузів України, які на кінець 1920 р. випустили багато інженерів, лікарів, агрономів та інших спеціалістів.

Про важкі умови, в яких працювала в той час вища школа, може дати уявлення звіт проф. Н. Криштофовича, який читав курс космогонії в Харківській академії теоретичних знань. «Незважаючи на всі несприятливі обставини, — говорилося у звіті, — до яких в багатьох випадках слухачі старались пристосуватися (наприклад, через недостачу і відсутність освітлення в аудиторіях багато хто приносив з собою свічки, ліхтарі, електричні лампочки, а через холод у перервах між лекціями вдавалися до різних фізичних вправ, щоб зігрітися), — лекції завжди притягували слухачів, які, переповнюючи аудиторії, слухали з найживішим інтересом...».

Величезну увагу приділяла Радянська влада розвитку науки в країні. У тісному братерському єднанні з російськими вченими при їх безпосередній допомозі в лютому 1919 р. в Києві була організована і розгорнула свою роботу Українська Академія наук. Серед перших дійсних членів АН УРСР були: К. Воблій, Б. Кістяковський, М. Кашенко, М. Сумцов. Директором демографічного інституту був затверджений М. Птуха, який у 1920 р. був обраний дійсним членом Академії. Створення на Україні Академії наук було видатною подією в куль-

турному житті українського народу. Тільки Радянська влада, що спиралася на творчість народних мас, змогла перетворити в життя прагнення прогресивної частини української наукової громадськості — створити єдиний науковий центр на Україні. Першим президентом Української Академії наук був вчений В. І. Вернадський, що поклав початок геохімії як самостійній галузі науки.

Вчені Радянської України з перших днів створення Української Академії наук встановили найтісніший контакт з Російською Академією наук. У травні 1919 р. за дорученням президії Російської Академії наук у Київ приїхав для встановлення зв'язку між академіями братніх союзних республік акад. О. Є. Ферсман.

Радянський уряд вживав усіх заходів для максимального задоволення широких культурних запитів трудящих. Театри, сценічні студії, консерваторії і музичні школи, кінофільми, бібліотеки та інші культурні і художні цінності були націоналізовані, передані органам народної освіти і таким чином поставлені на службу народів.

Під керівництвом партійних організацій на Радянській Україні у 1920 р. розгорнулася боротьба за ліквідацію неписьменності. Провадився облік неписьменних, а також облік культурних сил, за допомогою яких можна було практично почати масове навчання грамоти. Особливо велика робота в цій галузі була проведена тоді в Донбасі.

В роки громадянської війни великого розвитку набула масова поетична творчість українського народу. В ній звучали радість і торжество людей праці, які, скинувши владу капіталістів і поміщиків, відкрили собі шлях до щасливого життя:

Ой, у бурю і негоду
В жовтні зіронька зійшла
І всім націям, народам
Ключ до щастя принесла.

Різкий осуд Центральної ради та її вожаків, які торгували свободою й незалежністю України, звучить у піснях «Як Петлюра Україну продавав» і «Наш паровоз», створених робітниками Київського паровозоремонтного заводу.

Широко відбилася в народній творчості допомога великого російського народу українському народові в роки громадянської війни. В одній з дум говориться:

Не ріки то бурхливі всієї Росії
До Чорного моря звернули,
То партія військо Червоне послала
Відстояти діло комуні.
Вся Росія тут зібралась в цю страшну годину,
Щоб вступитись за комуну, за нову Україну.

Важливе значення мала масова народна поетична творчість для розвитку української радянської літератури.

Комуністична партія приділяла величезну увагу вихованню народних талантів. Для цього при Наркомосі УРСР був створений Літературний комітет, який подавав молодим літераторам з-поміж робітників і селян допомогу в удосконаленні літературної майстерності, пропагував в масах кращі твори художньої літератури.

Українська радянська література формувалась і розвивалась на гранітній основі марксистсько-ленінської ідеології. Величезний вплив на її розвиток мала творчість кращих російських письменників: Максима Горького, В. Маяковського, Дем'яна Бедного, О. Серафимовича. Все це перетворило українську радянську літературу в могутню ідеологічну зброю в боротьбі за зміцнення Радянської держави, в боротьбі за соціалістичне перетворення країни.

Дуже важливу роль у політичній і культурній освіті мас відіграла більшовицька преса. На Україні почали видаватися республіканські і місцеві газети. Центральними українськими газетами були «Коммунист», орган ЦК КП(б)У, «Вісті», орган Президії ВУЦВК. Використовуючи досвід центрального органу Комуністичної партії газети «Правда», українські газети ставали колективними пропагандистами, агітаторами і організаторами трудящих, піднімали робітників і селян на боротьбу з зовнішньою і внутрішньою контрреволюцією, на боротьбу за зміцнення Радянської влади. Широкі маси трудящих були активними будівниками радянської преси. На цій основі виріє багатотисячний загін робітничих і селянських кореспондентів, які викривали явних і прихованих класових ворогів, що завдавали шкоди будівництву соціалізму. Вони нещадно боролися з бюрократизмом, невтомно пропагували досвід соціалістичного будівництва. Газети і літературні журнали Радянської України знайомили українських робітників і селян з творами кращих російських письменників.

В радянській пресі широко відбилась масова художня творчість робітників і селян України. Літературна творчість мас охоплювала найважливіші теми сучасності: боротьба з іноземними інтервентами, білогвардійською і буржуазно-націоналістичною контрреволюцією, ідея нерозривної дружби і єдності українського і російського народів. В юзівській газеті «Диктатура труда» від 4 червня 1920 р. невідомий поет писав про величезну братерську допомогу, яку подавав великий російський народ українському народові, що боровся проти білополяків:

...Старый Днепр! Тебе недолго
Под пятою быть врагов,—
С Дона, с дальней красной Волги,
От приневских берегов

Клич прошел по всем дорогам,
Прогремел во все концы:
«Все на братскую подмогу,
Пролетарские бойцы!».

Захоплені величчю революційних перетворень і будівництвом нового, соціалістичного ладу, в українську радянську літературу прийшли видатні письменники Степан Васильченко і Павло Тичина, а пізніше — Максим Рильський і Іван Кочерга. В роки громадянської війни почали свою літературну діяльність Володимир Сосюра, Микола Терещенко. Переборюючи з допомогою Комуністичної партії чужі впливи, радянські письменники оспівували Жовтневу революцію і соціалістичні перетворення в країні, допомагали своєю творчістю народним масам будувати новий світ, світ соціалізму. Яскраву і хвилюючу картину революційного руху народних мас змалював П. Тичина у своєму відомому вірші «На майдані».

Героїку громадянської війни, самовіддану боротьбу трудящих мас за Радянську владу оспівав поет В. Сосюра у вірші «Відплата» (1920 р.) і в поемі «Червона зима» (1921 р.).

Жовтнева соціалістична революція поставила на службу народові театральне мистецтво. Українське театральне мистецтво виходило на широкий шлях розвитку. Проведена в 1919 р. націоналізація театрів створила міцну матеріальну базу для українського театру. Після націоналізації театрів на Україні виникло кілька нових театральних колективів. Дніпропетровський театр ім. Шевченка, організований у 1919 р., і театр ім. Івана Франка, створений у 1920 р. у Вінниці, здобули широку популярність. Театр ім. Івана Франка, очолюваний Гнатом Юрою, став згодом провідним академічним театром республіки. Франківці ставили п'єси Максима Горького, Бомарше, Лопе де Вега, Мольєра, Тобілевича. Видатні майстри українського театру Г. Юра, І. Мар'яненко, А. Бучма, В. Василько, Б. Романицький та ін., спираючись на досвід російського реалістичного театрального мистецтва, зокрема на досвід Московського Художнього академічного театру, відіграли велику роль у боротьбі з формалізмом і націоналізмом, за утвердження реалістичного мистецтва в українському театрі.

Величезного розвитку набула на Україні художня самодіяльність мас. Виникли тисячі драматичних, хороших, музичних та інших гуртків. Радянська влада всіляко підтримувала і заохочувала самодіяльну творчість мас. У ряді міст України для робітників були організовані художні студії, в яких викладалися живопис, ліплення, різьба по дереву тощо. Дуже поширені були мітинги-концерти, на яких трудящі знайомилися з досягненнями мистецтва.

Видатні українські композитори М. Леонтович, Я. Степовий і В. Косенко, як і інші діячі музичної культури, виступаючи в

робітничих клубах, на мітингах-концертах, беручи участь в бригадах, які обслуговували червоноармійські частини, несли музичну культуру в маси. Тісні зв'язки з народними масами, глибоке вивчення народної творчості запалювали композиторів на створення видатних музичних творів.

Українська музика розвивалась під благодотворним впливом російської класичної музики. Багато визначних діячів російської музичної культури особисто допомагали українським композиторам оволодівати вершинами професіональної майстерності. Композитор В. Косенко під час занять на теоретико-композиторському факультеті Петроградської консерваторії діставав поради від О. Глазунова. У композитора Р. Глієра, який до 20-х років працював на Україні, вчилися відомі тепер композитори Б. Лятошинський і Л. Ревуцький.

Велика увага приділялась охороні пам'яток мистецтва і старовини. При Наркомосі було створено спеціальний Комітет для охорони пам'яток мистецтва і старовини. При безпосередній участі народних мас комітет збирав і систематизував культурні цінності. Всі колекції творів мистецтва, що належали приватним особам, були націоналізовані. Цей захід забезпечив створення великих державних художніх музеїв у Києві, Харкові, Одесі та інших містах республіки.

Під керівництвом партійних організацій і при діяльній участі комсомолу та профспілок на Україні швидко зростала сітка народних університетів, шкіл для дорослих, клубів і бібліотек. На облік Наркомосу УРСР у 1920 р. було близько 15 тис. політико-освітніх закладів.

Великою подією в культурному житті Радянської України було створення Державного видавництва України. В 1920 р., незважаючи на господарську розруху і гостру недостачу паперу, Держвидав України випустив 303 назви політичної, художньої і наукової літератури. Значна частина літератури видавалась українською мовою.

Серед книжок, виданих у 1920 р., видатне місце займали твори класиків марксизму-ленінізму і насамперед праці В. І. Леніна. В цей же час були видані відомі твори письменників — революційних демократів: поеми Лесі Українки, «*Fata morgana*» М. Коцюбинського, «Вічний революціонер» І. Франка та ін. Друкована в той час література відповідала запитам народних мас, розвивала почуття пролетарського інтернаціоналізму і братерської дружби між народами, виховувала почуття радянського патріотизму і відданості Радянській державі.

Велике культурне будівництво розгорнулось на селі. Трудяще селянство, очолене біднотою, створювало хати-читальні і клуби, які відігравали дуже важливу роль у політичному і культурному вихованні широких селянських мас. В одній тільки Київській губернії літом 1920 р. було відкрито близько 400 хат-читальень.

Вони стали основними центрами поширення радянської культури на селі, політичної освіти селянства.

Величезна культурно-освітня робота провадилась у Червоній Армії. В царській армії застосовувалась (ще й тепер застосовується в арміях капіталістичних країн) система затуркування солдатів, розрахована на перетворення їх у сліпе знаряддя здійснення імперіалістичних загарбницьких планів і гноблення народів. Зовсім інше було в Червоній Армії — армії дружби й братерства народів. Радянська влада і Комуністична партія вважали, що воїни Червоної Армії зможуть повністю виконати свою визвольну місію лише тоді, коли вони будуть культурними і свідомими. Через те Комуністична партія послала в Червону Армію для політичного виховання бійців кращі свої сили. Для піднесення культурно-політичного рівня червоноармійців у частинах була створена широка сітка загальноосвітніх шкіл для неписьменних і малописьменних. В Київській військовій окрузі в 1919 р. було 58 шкіл, у Харківській — 46. Для неписьменних червоноармійців було видано 10 тис. розрізних азбук. Багато тисяч бійців скінчило школи.

Політоргани Червоної Армії здійснювали велику видавничу діяльність. Поряд з газетами і листівками вони видавали велику кількість літератури для червоноармійців, а також для робітників і селян. До середини літа 1919 р. на Україні політоргани Червоної Армії здали до друку 167 назв книжок загальним тиражем близько 7 млн. примірників. Були надруковані книги Ф. Енгельса «Анти-Дюрінг», В. І. Леніна «Соціалізм і війна», Е. Войнич «Овід», поезії Дем'яна Бедного. «Конституція Української РСР в питаннях і відповідях» друкувалася тиражем в 50 тис. примірників. Масовим тиражем видавались брошури: «Правда про петроградських робітників», «Оборона соціалістичної вітчизни і завдання трудового селянства» та ін.

Для задоволення культурних запитів червоноармійців і населення на Україні було організовано чотири пересувних фронтових клуби. Поряд з ними створювались червоноармійські клуби при військових частинах і установах. У Київській і Харківській військових округах налічувалось понад 80 таких клубів. Для обслуговування червоноармійців і населення створювалися пересувні театри, в репертуарі яких були п'єси Островського, Горького, Лопе де Вега та ін. Політвідділи Червоної Армії, клуби і театри провадили величезну виховну роботу серед робітників і селян, залучали народні маси до активної політичної і культурної діяльності.

Все це перетворило Червону Армію в серйозну школу державного і культурного будівництва. Бійці та командири Червоної Армії були надійними захисниками СРСР від зовнішніх і внутрішніх ворогів і активними учасниками будівництва нового, соціалістичного суспільства і державного ладу.

Радянська влада знищила всі перешкоди на шляху до політичного і культурного розвитку трудящих мас. Вона створила умови для могутнього розвитку національної формою і соціалістичної змістом української культури, яка виховує народ в дусі братерської дружби народів, в дусі вірності і відданості своїй Радянській Батьківщині, в дусі пролетарського інтернаціоналізму,— культури, яка виховує свідомих і активних будівників комунізму.

Розділ III

УКРАЇНЬСЬКА РСР У ПЕРІОД ВІДБУДОВИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА РАДЯНСЬКОЇ КРАЇНИ (1921—1925 рр.)

1. Міжнародне і внутрішнє становище Радянської країни після ліквідації іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни

Радянська країна, розгромивши іноземних інтервентів, білогвардійську і буржуазно-націоналістичну контрреволюцію, перейшла до мирної роботи по відбудові народного господарства. В запеклій боротьбі з світовим імперіалізмом народи Радянської країни відстояли свою державну незалежність, свободу і право на вільне існування.

Розгром інтервентів і внутрішньої контрреволюції докорінно змінив міжнародне становище Радянської країни. Імперіалісти США, Англії і Франції, зазнавши поразки у воєнній інтервенції, змушені були переглянути свою політику щодо Радянської держави. До цього їх змушували не тільки воєнні перемоги Радянської держави, але й напружене економічне і політичне становище всередині своїх країн.

На кінець 1920 р. виникла післявоєнна економічна криза, що охопила всі капіталістичні країни. Різко скоротилось промислове виробництво, все більше зростало безробіття. В 1921 р. в капіталістичних країнах було 10 млн. безробітних і майже 30 млн. напівбезробітних. Криза посилила революційний рух трудящих мас. Трудящі всіх країн звертали свої погляди до Радянської держави, раділи успіхам радянського народу, досягнутим в ході громадянської війни, і покладали надії на те, що ці успіхи, в яких вони бачили і частку своїх зусиль, полегшать становище народів, що терпіли гніт капіталу.

Зміцнення Радянської соціалістичної держави запалювало трудящих капіталістичних країн на боротьбу за соціальне визво-

лення. Радянська країна стала могутнім оплотом революційного руху міжнародного пролетаріату за перемогу соціалізму над капіталізмом. Це добре усвідомлював робітничий клас капіталістичних країн і, спираючись на досвід Радянської Росії, посилював свою боротьбу проти капіталізму.

Різке погіршення становища робітничого класу в капіталістичних країнах, викликане економічною кризою, привело до посилення класових сутичок. У 1921 р. в Англії відбувалися масові страйки, в яких брало участь близько 2 млн. робітників. У Франції кількість страйкарів перевищувала 1 млн. Розгорнувся могутній рух народів колоніальних і напівколоніальних країн: Китаю, Індії, Ірану та ін.

Під впливом економічної кризи і втрати в результаті першої світової війни частини своїх ринків, уряди буржуазних держав змушені були встановлювати ділові зв'язки з Радянською країною. Всупереч ворожим підступам американської дипломатії почалася смуга визнання урядами буржуазних держав Радянської держави і укладення з нею торговельних договорів.

В середині березня 1921 р. була укладена економічна і політична угода з Англією, за якою Радянський уряд і уряд Англії взаємно зобов'язувались утримуватися від усяких ворожих дій і пропаганди один проти одного. Між обома цими країнами відновлювались торговельні відносини. Укладення цієї угоди означало, що Англія фактично визнала Радянську державу. 6 травня 1921 р. уклав торговельну угоду з Радянською державою уряд Німеччини. Цього ж року Радянський уряд підписав торговельні угоди з Норвегією, Австрією та Італією.

Велику роль у дальшому зміцненні міжнародного авторитету Радянської держави, яка завжди твердо і послідовно здійснювала у міжнародних відносинах принцип рівноправності держав, відіграли договори, укладені Радянським урядом з країнами Сходу. Цими договорами були ліквідовані старі царські договори, які ґрунтувались на принципах нерівності і гноблення східних народів. Відносини Радянської держави з країнами Сходу будувались на принципах рівноправності і взаємної вигоди. Народи цих країн бачили в Радянській державі свого друга і захисника від посягань на їх суверенні права з боку імперіалістів.

Про це яскраво свідчив радянсько-перський договір, укладений 26 лютого 1921 р., який означав, що Радянська Росія визнала незалежність Персії (Ірану). Разом з тим Радянський уряд скасував усі нерівноправні договори і угоди, укладені з Персією царським урядом. Радянський уряд відмовився від усіх концесій, одержаних царським урядом на території Персії, безоплатно передав їй шосейні шляхи і залізниці, пристані, пароплави і багато іншого майна, що належало тут Росії.

На такій самій основі рівноправності і визнання незалежності в лютому 1921 р. був підписаний радянсько-афганський до-

говір. У березні 1921 р. був укладений договір між Радянською державою і Туреччиною, яким скасовувались всі царські договори, нав'язані Туреччині. Радянський уряд відмовився від боргів, які Туреччина сплачувала царському урядові.

5 листопада 1921 р. Радянський уряд уклав договір з Монгольською Народною Республікою про взаємне визнання і взаємну допомогу в галузі політичних і економічних відносин. Цей договір сприяв дальшому зміцненню радянсько-монгольської дружби, яка встановилася з перших днів існування Радянської держави.

Українська РСР, так само як і РРФСР, у своїй зовнішній політиці виходила з ленінського принципу можливості співіснування країн з різними соціально-політичними системами. Її зовнішня політика була спрямована на зміцнення дипломатичних відносин, а також на розширення економічних і культурних зв'язків з усіма країнами.

Проводячи зовнішню політику в нерозривному зв'язку з політикою уряду РРФСР, уряд Української РСР, керуючись Конституцією Радянської України, встановив у цей період дипломатичні відносини з Литвою і Латвією і підписав тимчасові торговельні угоди з Чехословаччиною, Австрією і Німеччиною.

Прагнучи встановити добросусідські відносини на основі радянсько-турецького договору, уряди Української РСР і Туреччини 2 січня 1922 р. підписали в Анкарі договір про дружбу і братерство. Очолована М. В. Фрунзе Надзвичайна місія Радянської України, яка прибула в Анкару для переговорів, встановленням особистого контакту з керівними діячами Туреччини сприяла зміцненню радянсько-турецької дружби. Підписаний між Українською РСР і Туреччиною договір в основному відповідав договоріві, укладеному в 1921 р. між РРФСР і Туреччиною. Новими статтями були стаття 2, в якій сказано, що Туреччина визнає Українську РСР «незалежною і суверенною державою, створеною волею українських робітників і селян», і стаття 5, в якій сторони «як прибережні держави Чорного моря» констатували, що «ніякий режим на міжнародних ріках, які вливаються в нього, не може бути ні застосований, ні встановлений без їх дійсної участі».

Таким чином, миролюбна зовнішня політика РРФСР і УРСР сприяла серйозному зміцненню міжнародного становища Радянської країни, розширенню її міжнародних зв'язків, зміцненню її безпеки. Миролюбна радянська зовнішня політика зміцнювала і розвивала економічні і торговельні відносини з багатьма іноземними державами, сприяла господарському розвитку Радянської країни.

Проте зміна міжнародного становища Радянської держави на краще ще не означала, що капіталістичні держави припинили боротьбу проти Країни Рад, що вони відмовились від своїх агресивних планів.

Уряди Сполучених Штатів Америки і Франції, як і раніше, провадили ворожу щодо Радянської держави політику, відмовлялись укладати з нею будь-які договори. Відносини між РРФСР і Японією, яка продовжувала окупацію Далекого Сходу, лишались дуже напруженими. Заохочуваний великими імперіалістичними державами, польський буржуазний уряд, незважаючи на укладення радянсько-польського (Ризького) мирного договору, не виконував взятих на себе зобов'язань.

За Ризьким мирним договором, укладеним 18 березня 1921 р. між РРФСР і УРСР, з одного боку, і Польщею — з другого, була визнана незалежність України і Білорусії. Але при підтримці країн Антанти реакційні кола Польщі домоглися відторгнення від Радянської України і Радянської Білорусії їх західних областей. Ризький мирний договір зобов'язував Польщу надати українцям і білорусам, які проживали в Польщі, на основі рівноправності націй всі права, щоб забезпечити вільний розвиток їх культури, мови і виконання релігійних обрядів. Українці і білоруси діставали право відкривати свої школи, створювати різні товариства й організації в інтересах розвитку своєї культури.

Ці зобов'язання польський буржуазний уряд грубо порушував. Він перетворив територію Західної України і Західної Білорусії в свою внутрішню колонію. Правляча кліка Польщі провадила політику жорстокої експлуатації і гноблення цих народів. Всі обіцянки польського уряду були самим тільки обманом. Населенню західних областей України і Білорусії було заборонено користуватися рідною мовою, а школи і культурні заклади його були закриті. Трудящі маси цих областей були приречені на безправ'я, злидні і голод.

Польський буржуазний уряд не припиняв своїх ворожих дій проти Радянської держави. Під його крилом знайшли собі притулок недобитки розгромленої української націоналістичної контрреволюції, колишні міністри українських буржуазно-націоналістичних урядів і петлюрівські офіцери. З них було організовано різні контрреволюційні групи: «Український національний комітет», «Українська станиця» та ін. і створено банди для нового нападу на Радянську Україну.

Складною була в цей час і внутрішня обстановка в країні. Радянський уряд і Комуністична партія, приступаючи до мирного господарського будівництва, натрапили на величезні труднощі, які зумовлювались не тільки виробничо-технічною відсталістю народного господарства, але й багатоукладністю економіки країни. В економіці країни тісно переплітались п'ять суспільно-економічних укладів: 1) натуральне господарство; 2) дрібно-товарне виробництво; 3) приватногосподарський капіталізм; 4) державний капіталізм; 5) соціалістичний уклад. При цьому переважало дрібно-товарне селянське господарство.

В результаті чотирирічної імперіалістичної і трирічної громадянської воєни і іноземної воєнної інтервенції народному господарству Радянської країни було завдано величезної шкоди.

На кінець 1920 р. продукція великої промисловості країни становила лише близько 14% довоєнного рівня. Країна відчувала гостру недостачу кам'яного вугілля, залізної руди, металу, нафти. Кам'яного вугілля в 1921 р. було видобуто тільки 8,5 млн. т проти 29 млн. т у 1913 р. Виплавка чавуну становила менш як 3% проти довоєнного виробництва. Видобуток нафти скоротився більш як у два рази проти довоєнного рівня. Вантажооборот залізниць знизився з 132,4 млн. т у 1913 р. до 39 млн. т у 1921 р. Легка промисловість через відсутність палива і сировини на початку відбудовного періоду була майже цілком паралізована.

Закриття підприємств привело до різкого скорочення кількості промислових робітників. Із зайнятих у 1913 р. в цензовій промисловості 2,6 млн. робітників у 1921 р. залишилось на виробництві тільки 1,2 млн.

Найбільш свідома і віддана Радянській владі частина кадрових робітників або перебувала в Червоній Армії, або брала безпосередню участь у будівництві радянського державного апарату і займалась продовольчою роботою.

Частина робітників у зв'язку з гострою недостачею продовольчих товарів у містах йшла на село. Багато робітників залишалось там і декласувалось.

Особливо великі руйнування були заподіяні народному господарству Радянської України, яка була ареною запеклих боїв з внутрішніми і зовнішніми ворогами. Продукція важкої промисловості республіки на початок 1921 р. зменшилася в сім раз проти довоєнного періоду. Видобуток вугілля ледве досягав 6% довоєнного. Понад 600 шахт було затоплено. Видобуток руди майже зовсім припинився. Металургійна промисловість України давала лише 1% довоєнної продукції. З 48 домен, які діяли на Україні в 1913 р., працювала тільки одна. У важкому становищі був і залізничний транспорт. Було зруйновано понад 4 тис. км залізничних колій і висаджено в повітря 150 мостів.

Значно скоротилась чисельність робітничого класу України. На початок 1921 р. у цензовій промисловості було 252 тис. фабрично-заводських робітників, що становило менше половини кількості робітників у 1913 р.

У дуже важкому становищі опинилось і сільське господарство Радянської країни. Посівні площі значно скоротились. Різко знизилась урожайність сільськогосподарських культур. Збір хліба проти довоєнного періоду скоротився вдвоє. Поголів'я худоби зменшилось майже на 40%.

На Україні посівна площа зменшилась на 20%. Засуха 1920 р. і особливо 1921 р., яка охопила значну частину України, згубно відбилась на врожаї: збір хліба в 1921 р. становив тільки

45 млн. ц, або 25% довоєнного збору. У зв'язку з неврожаєм різко скоротилось поголів'я худоби. У степових районах воно становило лише 15% довоєнного. Внаслідок тяжкої господарської розрухи і неврожаю невистачало найнеобхіднішого для населення: хліба, м'яса, одягу, сірників, солі, гасу, мила і т. д.

Господарська розруха становила для Радянської держави не меншу небезпеку, ніж іноземна воєнна інтервенція і блокада. Тому Комуністична партія і Радянський уряд головне своє завдання вбачали в найшвидшій ліквідації господарської розрухи і наслідків неврожаю. Проте інтереси розвитку країни і побудови соціалістичного суспільства не могли обмежитися тільки відродженням народного господарства. Завдання полягало в тому, щоб побудувати фундамент соціалістичної економіки.

Для здійснення наміченої партією економічної програми треба було добитися насамперед відбудови важкої промисловості, розвивати легку промисловість, забезпечити її сировиною, а населення продовольством. Це безпосередньо залежало від зміцнення і розвитку сільськогосподарського виробництва.

VIII Всеросійський з'їзд Рад, який відбувся в кінці грудня 1920 р., обговорив найважливіші питання господарського і державного будівництва. З'їзд намітив план відбудови і розвитку народного господарства. В основу його був покладений розроблений під керівництвом В. І. Леніна план електрифікації Радянської країни — план Гоелро (Державний план електрифікації Росії). Цим планом намічалось створення важкої соціалістичної промисловості, широке будівництво залізниць; в галузі сільськогосподарства — розширення посівних площ, підвищення врожайності і масове кооперування селянства.

Дуже важливою частиною плану Гоелро була електрифікація країни. Роль електрифікації в створенні матеріально-технічної бази комунізму В. І. Ленін висловив формулою: «Комунізм — це Радянська влада плюс електрифікація всієї країни». Планом передбачалось збудувати 20 парових і 10 гідроелектростанцій.

За планом Гоелро на Україні намічалось збудувати електростанції: Штерівську, Гришинську, Лисичанську, Білокалитвенську, Ізюмську, а також гідроелектростанції: Запорізьку (Дніпрогес) і Бузьку. Крім того, було передбачено будівництво електростанцій, які працюють на комбінованих з вугіллям доменних і коксових газах: Петрівської, Юзівської, Макіївської та ін. Загальна потужність запроєктованих електростанцій становила 1 млн. квт. Для розробки заходів, зв'язаних з реалізацією цього плану, на початку 1922 р. була створена комісія електрифікації України (КЕУ).

Поряд з цим передбачалась реконструкція промисловості Донбасу і насамперед металургійної і хімічної промисловості. Для поліпшення зв'язку між найбільшими індустріальними центрами Російської і Української радянських республік був розроблений

план перетворення в потужну магістраль з дальшою її електрифікацією залізничної лінії Петроград — Москва — Харків — Юзівка (тепер Сталіно). План передбачав також створення наскрізного сполучення по Дніпру від Києва до Херсона.

VIII з'їзд ухвалив рішення про перебудову і поліпшення роботи Рад і виконкомів, посилення їх ролі і встановлення більш чітких взаємовідносин центральних органів влади і місцевих Рад, про залучення широких трудящих мас країни, особливо жінок, до Рад, про перетворення Рад з органів мобілізації трудящих мас на оборону країни в органи всебічної організації широких мас робітників і селян на відбудову народного господарства. З'їзд постановив скоротити армію і повернути кілька мільйонів демобілізованих червоноармійців у промисловість і сільське господарство.

Для нагородження трудящих, які проявили самовідданість, творчу ініціативу, старанність і організованість у розв'язанні господарських завдань, з'їзд установив орден Трудового Червоного Прапора.

Перехід від громадянської війни до мирного господарського будівництва поставив на порядок денний питання про зміну форм і методів керівництва масами робітників і трудящих селян. Політика воєнного комунізму, яка цілком виправдала себе в період воєнної інтервенції і громадянської війни, виявилась неприйнятною в період мирного будівництва і зіткнулася з інтересами селянства. Поки існувала небезпека повернення влади поміщиків і велася громадянська війна, в огні якої створився і закріпився військово-політичний союз робітничого класу з селянством, селяни мирились з системою продрозверстки. Але як тільки війна закінчилась і загроза повернення поміщиків і капіталістів минула, селяни почали виявляти невдоволення політикою продрозверстки і вимагати постачання їм промислових товарів.

Глибока господарська розруха вплинула і на робітничий клас. У зв'язку з великими перебоями в роботі підприємств робітники змушені були займатися кустарництвом, виготовленням запальничок і т. д. На ґрунті голоду і втоми стихія невдоволення зачепила і частину робітничого класу.

Труднощі господарського і політичного характеру намагались використати внутрішні і зовнішні вороги Радянської влади: іноземні імперіалісти, білогвардійці, есери, меншовики, анархісти і буржуазні націоналісти, які організували білогвардійські і куркульські контрреволюційні заклоти. У Тамбовській губернії вибухнув контрреволюційний заколот банд Антонова. У ліквідації їх взяла активну участь кавалерійська бригада під командуванням Г. І. Котовського. Куркулі підняли заклоти також у Поволжі і Сибіру.

На початку березня 1921 р. спалахнув контрреволюційний заколот у Кронштадті, організований агентурою імперіалістів Антанти. Внутрішня і зовнішня контрреволюція сподівалася, захо-

пивши Петроград, створити плацдарм для нової інтервенції проти Радянської країни. У цьому полягала особлива небезпека кронштадтського заколоту.

На придушення кронштадтського заколоту Комуністична партія мобілізувала кращих своїх синів. 300 делегатів X з'їзду партії на чолі з К. Є. Ворошиловим взяли участь у ліквідації заколоту. Полум'яним словом правди і особистим прикладом мужності і героїзму вони запалювали бійців Червоної Армії на нещадну боротьбу з заколотниками. 18 березня 1921 р. Кронштадт був звільнений від заколотників.

Шалену контрреволюційну діяльність розгорнули на Україні українські буржуазні націоналісти, які діяли за вказівками іноземних імперіалістів. Вони створили ряд контрреволюційних організацій: БУД (братство української державності) на чолі з лютим ворогом українського народу С. Єфремовим, «Всеукраїнський повстанком», «Козачу раду» та ін.

При підтримці іноземних імперіалістів проводила контрреволюційну діяльність створена в 1918 р. буржуазно-націоналістична партія «незалежників», яка, маскуючись, стала називати себе в 1920 р. «Українською комуністичною партією» (УКП). Укапісти намагались зірвати здійснення політики Комуністичної партії і Радянського уряду, прагнули до реставрації буржуазного ладу в республіці. (В 1924 р. постановою Виконкому Комінтерну УКП була ліквідована, як партія, що «об'єктивно працювала в напрямі національного розколу сил пролетаріату України».)

Усі ці контрреволюційні організації були агентурою іноземних імперіалістів і діяли в їх інтересах. На кошти іноземних імперіалістів вони об'єднали недобитки розгромлених петлюрівських банд і організували нові куркульські банди, які нападали на невеликі міста і села, підпалювали і грабували їх, убивали представників Радянської влади, робітників, незаможників. На Україні продовжували безчинствувати і грабувати населення контрреволюційні банди Махна.

Так, у м. Старобільську 5 березня 1921 р. банда, що вчинила наскок на з'їзд комнезамів, убила п'ять чоловік, серед них голову ревкому і голову комнезаму. В той же день в с. Пестах, Старобільського повіту, бандити вбили голову військового комісаріату і голову комнезаму. 13 березня в Старобільську був убитий секретар повітового продовольчого комісаріату. У Канівському повіті на Київщині бандити 18 травня вчинили наскок на комнезам у с. Кочовому, а 19 травня на Корнілівський волосний ревком.

Бандитизм перешкоджав переходові на мирну роботу, створював додаткові труднощі. Ліквідація бандитизму була одним з найважливіших завдань органів Радянської влади, партійних організацій і комнезамів. Для боротьби з бандитизмом на Україні були створені частини особливого призначення (ЧОП). Комнезами відіграли величезну роль у боротьбі з бандитизмом. В опера-

ДОНБАСС ЗОВЕТ!

Брошенный два месяца тому назад по всей Украине клич „Продовольствие Донбассу“ ныне претворился в живое дело. К Всероссийской кокегарке стекаются десятки миллионов с продовольствием, которые уже теперь составляют фонд в 1.200.000 пудов, достаточный для удовлетворения шахтеров в продолжение 3-х месяцев.

Голода в Донбассе нет. Хлеб обеспечен как шахтеру, так и его семье.

Твердый продовольственный фонд и новые тарифы приближают заработка каждого шахтера к прожиточному минимуму и оставляют позади жуткие картины бегства из Донбасса на почве голодовки.

Шахтер, рабоче-крестьянская страна начинает собирать распыливающиеся по городам и селам Украины забойщиков, слесарей, котельщиков, откатчиков, которых выгнал из шахт царь-голод.

Малод — в шахты, вот чего требует от нас страна.

Недостаток рабочих также бьет по Донбассу, как и голод.

Миллиарды пудов угля лежат в недрах Всероссийской кокегарки и их нужно извлекать.

Шахтер, твой долг — снова взяться за кирку, снова дать изначной промышленности жидительное топливо.

Не бойся голода. Донским шахтер отныне голодать не будет.

Вольный промысел ушел в сторону теперь, когда Донбасс обеспечен хлебом — великое преступление перед многомиллионной Республикой Советов и перед самим собой. Шахтер! тебя ждет опустевшая шахта.

Кирка и молот в твоих руках — залог восстановления нашего хозяйства.

Харьковская Губернская Комитет К. П. (б.) У.

Звернення Харківського губкому КП(б)У (1921 р.).

ціях проти банд брало участь понад 56 тис. членів комнезамів, об'єднаних у 730 загонів. Активно боролися з бандитизмом комсомольські організації: десятки тисяч комсомольців брали участь у створених для цього збройних загонах.

Для боротьби з бандитизмом Радянський уряд виділяв військові частини. Так, у жовтні 1921 р. 9-а кавалерійська дивізія під командуванням Г. І. Котовського розгромила численну банду Тютюнника, перекинуту з панської Польщі.

У боротьбі з куркульськими бандами загинув ряд видатних радянських військових працівників. У 1921 р. в боротьбі з махновцями загинув героєм громадянської війни О. Я. Пархоменко.

Рішучого удару по недобитках українських буржуазних націоналістів і куркульсько-націоналістичних банд завдав судовий процес над ЦК українських есерів, що відбувся в 1921 р. На цьому процесі була викрита зрадницька діяльність лютих ворогів українського народу — українських буржуазних націоналістів.

Така була в загальних рисах зовнішня і внутрішня обстановка, яка склалася в країні в період переходу до мирного господарського будівництва.

Ламаючи опір зовнішньої і внутрішньої контрреволюції, Комуністична партія і Радянський уряд провели мобілізацію широких трудящих мас на боротьбу з розрухою. Трудящі Української РСР, віддаючи всі сили, приступили до відбудови народного господарства. Виняткова увага була приділена Донбасові — основній індустріальній базі країни, без відбудови якої не могло бути й мови про відродження важкої промисловості, про будівництво соціалізму. Комуністична партія висунула лозунг: «Все для Донбасу!». На заклик партії розгорнувся широкий загальнонародний рух за відбудову Донбасу. Партія мобілізувала комуністів і комсомольців для роботи в шахтах, з армії були відкликані робітники-шахтарі. Величезну допомогу у відбудові Донбасу подали робітники Радянської Росії і насамперед великих індустріальних центрів — Москви і Петрограда. З РРФСР було послано в Донбас 16 тис. робітників, в тому числі понад 14 тис. шахтарів. Донецький губком КП(б)У на чолі з В. М. Молотовим провів велику роботу по мобілізації партійної організації Донбасу на відбудову всесоюзної вугільної кочегарки. У листопаді 1920 р. на V конференції КП(б)У В. М. Молотов був обраний секретарем ЦК КП(б)У. Працюючи на цьому посту до березня 1921 р., він віддавав усі свої сили боротьбі за дальше зміцнення Української Радянської держави, за відбудову народного господарства України, за розвиток української соціалістичної культури.

Велике значення для успішного розгортання державного і господарського будівництва в республіці мав V Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся з 25 лютого до 3 березня 1921 р. Виняткову увагу з'їзд приділив питанню про відбудову вугільної промисловості Донбасу та інших галузей важкої промисловості.

як найважливішої умови дальшого розвитку господарства республіки, а також розвитку сільськогосподарського машинобудування. З'їзд зобов'язав господарські органи республіки всемірно розвивати і підтримувати ініціативу і самодіяльність широких трудящих мас і місцевих органів, спрямовані на відбудову народного господарства. Щоб зацікавити селян у найшвидшому підвищенні продуктивності сільського господарства, з'їзд постановив закріпити земельні ділянки за ними строком на дев'ять років.

V Всеукраїнський з'їзд Рад ухвалив важливе рішення про дальший розвиток радянської демократії, зміцнення радянського державного апарату і його зв'язків з широкими масами трудящих. З цією метою з'їзд доручив ВУЦВК посилити контроль над діяльністю відомств і місцевих Рад. Склад ВУЦВК було збільшено з 82 до 150 депутатів, розширено було також права його Президії. Визначаючи завдання діяльності місцевих Рад та їх виконкомів, з'їзд визнав доцільним проводити регулярно вибори до Рад і зобов'язав виконкоми місцевих Рад широко залучати маси робітників і селян до участі в роботі Рад і виконкомів. З'їзд визнав необхідним перейти від ревкомів, створених під час громадянської війни, до організації Рад на основі Конституції Української РСР, створивши в особі Рад єдину струнку систему Радянської влади на місцях.

Величезну увагу V Всеукраїнський з'їзд Рад приділив народній освіті і підготовці кваліфікованих кадрів для народного господарства. Постанова з'їзду передбачала створення сітки спеціальних інститутів, технікумів, профшкіл і професійно-технічних курсів.

Для дальшого зміцнення і розширення братерського союзу між Російською і Українською радянськими республіками з'їзд ухвалив постанову про розроблення єдиного господарського плану республіки, тісно пов'язаного з планом РРФСР.

Одним з найважливіших рішень з'їзду було затвердження союзного договору між РРФСР і Українською РСР. Цей договір встановив, що спільні зобов'язання, які беруть на себе сторони, зумовлюються спільними інтересами робітників і селян обох республік. В ньому зазначалось, що з того факту, що Україна входила в дореволюційну Росію, для Української РСР не впливає ніяких зобов'язань до будь-якої держави, тобто що Радянська Україна нікому з кредиторів дореволюційної Росії не повинна сплачувати борги. Відомо, що імперіалістичні держави пред'явили рахунки до тих держав, які відокремились від Радянської Росії. Зобов'язання сплачувати певну частину боргу царської Росії взяли на себе буржуазні Польща, Литва, Латвія і Естонія. Українські буржуазно-націоналістичні уряди в короткі періоди їх влади на Україні теж брали на себе зобов'язання сплатити борги Франції та іншим кредиторам царського уряду. З перемогою Радянської влади ці борги відпали.

Союзний договір підтвердив об'єднання найважливіших нар-

коматів обох республік: військових і морських справ, вищих рад народного господарства, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів, а також пошти і телеграфу.

Договір передбачав також, що Українська РСР буде мати постійних представників на Всеросійських з'їздах Рад і у ВЦВК. Цей договір зміцнював дружбу російського і українського народів, відкривав новий етап у взаємовідносинах радянських республік.

Такі самі договори були укладені протягом 1921 р. між РРФСР і Білоруською РСР, РРФСР і Грузинською РСР, РРФСР і Вірменською РСР. Цей період встановлення договірних відносин між радянськими республіками був важливим кроком на шляху об'єднання їх в Союз Радянських Соціалістичних Республік.

2. Перехід до нової економічної політики. Перші підсумки непу на Україні

Господарська і політична обстановка, що склалася в країні після закінчення громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції, вимагала зміни економічної політики Радянської держави. Потрібна була нова система заходів, які створювали б заінтересованість трудящого селянства в швидкому піднесенні сільського господарства, треба було забезпечити країну хлібом, а промисловість сільськогосподарською сировиною, поживити торгівлю і поліпшити постачання населення.

В період переходу до мирного господарського будівництва відпала необхідність збереження політики воєнного комунізму. Комуністична партія вважала необхідним замінити продрозверстку продподатком і дати можливість селянам після здачі продподатку використати більшу частину лишків сільськогосподарських продуктів на свій розсуд. Ця нова система оподаткування повинна була сприяти піднесенню сільського господарства, збільшенню виробництва зерна і технічних культур і тим самим забезпечити умови для відбудови й розвитку державної промисловості, створити нову економічну основу союзу робітничого класу і селянства.

Проведення в життя нової економічної політики диктувалося об'єктивною необхідністю дальшого розвитку радянського суспільства.

Для відродження промисловості і всього народного господарства партія вважала необхідним мобілізувати робітничий клас. Треба було підняти мільйони робітників на подолання господарської розрухи, спрямувати ініціативу, свідомість і самодіяльність широких мас трудящих на відбудову народного господарства. У зв'язку з цим профспілки, як найбільш масові організації, мали стати для робітничого класу школою управління, школою господарювання, школою комунізму.

В. І. Ленін дав розгорнуту програму переходу до тієї еко-

номічної політики, яка на відміну від політики воєнного комунізму дістала назву *нової економічної політики* (неп).

Проти цієї програми виступили троцькісти та інші антипартиїні елементи: «робітничча опозиція», «ліві комуністи», «демократичні централісти». Опозиція нав'язала партії дискусію про профспілки, яка насправді мала значно ширше значення. Мова йшла про корінні питання революції, про союз робітничого класу і селянства, про ставлення до безпартійної маси робітників, взагалі про підхід партії до мас у період переходу на мирну роботу.

Троцькісти вимагали «одержавлення профспілок», перенесення воєнних методів керівництва в профспілки. Вони були проти методів переконування робітничих мас, проти розгортання демократії в профспілках. Такою політикою троцькісти підбурювали безпартійних робітників проти партії і вносили розкол у робітничий клас.

«Робітничча опозиція» вимагала передачі управління всім народним господарством профспілкам, вважаючи найвищою формою організації робітничого класу не партію, а профспілки. Висуваючи цю вимогу, «робітничча опозиція» протиставила профспілки Комуністичній партії і Радянській державі. Вона була по суті анархо-синдикалістською антипартиїною групою.

Група «демократичного централізму» (децисти) вимагала повної свободи фракцій і угруповань в партії. Вона так само, як і троцькісти, підривала диктатуру пролетаріату, єдність партії, керівну роль партії в Радах і профспілках. В. І. Ленін назвав децистів фракцією «голоснішою за всіх крикунів», а їх платформу — есєро-меншовицькою.

Комуністична партія на чолі з В. І. Леніним викрила антипартиїну і антирадянську політику всіх опозиційних угруповань, спрямувавши головний удар проти троцькістів як основної сили цих угруповань. У боротьбі з опозиційними угрупованнями партиїні організації згуртувались навколо Центрального Комітету партії.

Дуже гостро проходила дискусія в Комуністичній партії України. Троцькістів і «робітниччу опозицію» підтримували українські буржуазні націоналісти. Але партиїні організації України дали рішучу відсіч всім антипартиїним угрупованням. Захищаючи і відстоюючи ленінську лінію, Комуністична партія України під керівництвом В. М. Молотова розбила троцькістів і завдала нищівних ударів буржуазним націоналістам. Комуністична партія України лишилась вірною опорою ленінської партії.

8 березня 1921 р. в Москві відкрився X з'їзд РКП(б). З'їзд підбив підсумки дискусії про профспілки, схвалив ленінську платформу, дав аналіз економічної і політичної обстановки в країні і ухвалив рішення про перехід до нової економічної політики.

У своїй доповіді про заміну продрозверстки натуральним по-

датком, як і в інших виступах, В. І. Ленін виклав програму дій партії в нових умовах. Головне, вказував В. І. Ленін, полягало в тому, щоб забезпечити міцний союз робітничого класу з багатомільйонними масами трудящого селянства. Для цього треба було замінити продрозверстку проподатком, дати селянам можливість вільно розпоряджатися лишками сільськогосподарських продуктів і створити таким чином заінтересованість у дальшому розвитку сільського господарства. Тільки при цих умовах можна було зміцнити союз між робітничим класом і селянством, що мав вирішальне значення для будівництва соціалізму.

Х з'їзд партії, за пропозицією В. І. Леніна, ухвалив постанову про заміну продрозверстки продовольчим податком, про перехід до нової економічної політики.

Зміцненню дружби між народами країни сприяли рішення з'їзду в національному питанні. Доповідь в цьому питанні на з'їзді зробив Й. В. Сталін, який зазначив, що Радянська влада забезпечила всім націям повну свободу і рівні права для їх розвитку, але що цього ще мало. Основне завдання, підкреслив Й. В. Сталін, полягало в тому, щоб ліквідувати тяжку спадщину царизму — господарську, політичну і культурну відсталість раніше пригноблених національностей. У своїй доповіді Й. В. Сталін приділив багато уваги питанню про національне будівництво на Україні, вказав, що розвиток української радянської культури є обов'язком усіх комуністів.

З'їзд ухвалив програму національного будівництва, звернувши особливу увагу партії на необхідність рішучої боротьби проти великодержавного шовінізму і місцевого буржуазного націоналізму. Небезпека цих ухилів полягала в тому, що вони вели до розриву дружби між народами, підривали інтернаціональний характер Радянської влади, були перешкодою на шляху до здійснення ленінської національної політики. Головною небезпекою на тому етапі був великодержавний шовінізм, який виражав прагнення решток колишніх панівних класів — поміщиків і капіталістів Росії — повернути собі втрачені привілеї. Суть великодержавного шовінізму полягала в намаганні підірвати принцип національної рівноправності і дружби народів. Великодержавні шовіністи не хотіли зважати на особливості мови, культури і побуту народів Радянської країни.

Х з'їзд партії намітив заходи для успішного розв'язання національного питання. У постанові з'їзду підкреслювалася необхідність більш тісного об'єднання народів усіх радянських республік. «Національні радянські республіки, що визволилися від «своєї» і «чужої» буржуазії, можуть відстояти своє існування і перемогти з'єднані сили імперіалізму, лише об'єднавшись в тій державній союз, або вони зовсім не переможуть»¹.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, стор. 522.

З'їзд вказав, що найкращою, уже перевіреною формою цього об'єднання може бути побудована на принципі добровільності і рівноправності радянська федерація.

Велику увагу X з'їзд приділив питанню про єдність партії. З'їзд засудив усі опозиційні угруповання і зазначив, що вони на ділі допомагають класовим ворогам пролетарської революції. З'їзд запропонував негайно розпустити всі фракційні угруповання, не допускати в рядах партії будь-яких фракційних виступів, а тих, хто не виконає цієї вимоги, негайно виключати з партії. З'їзд звернув увагу комуністів на те, що єдність партії та її згуртованість є основною умовою переможного будівництва соціалізму в Радянській країні, і різко засудив «робітничу опозицію», визнавши пропаганду її анархо-синдикалістських поглядів несумісною з належністю до Комуністичної партії.

Керуючись постановами X з'їзду партії, Радянський уряд ухвалив ряд декретів, зв'язаних з переходом до нової економічної політики. 21 березня 1921 р. була видана постанова ВЦВК про продовольчий податок, який стимулював розвиток сільського господарства. Продподаток був значно меншим від продрозверстки. За цією постановою, селяни повинні були здавати на потреби промисловості і армії точно встановлений ще до посіву процент урожаю. Лишками після виконання державних поставок по продподатку селяни могли вільно розпоряджатися, продавати їх. Дозволялась вільна торгівля кустарними виробами і продукцією дрібної промисловості.

Для збільшення виробництва продовольства, сировини та інших продуктів за декретом Радянського уряду ряд дрібних підприємств здавався в оренду приватним особам, створювались концесійні підприємства, а також були дозволені оренда землі і використання найманої праці в селянських господарствах.

Все це вело до деякого оживлення капіталістичних елементів у країні. В. І. Ленін вказував, що боятись цього не слід, бо командні економічні висоти — земля, велика промисловість, транспорт, зовнішня торгівля — лишаються в руках робітничого класу, в руках Радянської держави. Свобода торгівлі створювала господарську заінтересованість у селян, сприяла піднесенню продуктивності їх праці і вела до швидкого зростання сільського господарства. На цій основі, роз'яснював В. І. Ленін, буде відбудована державна промисловість і витіснений приватний капітал. Нагромадивши кошти, можна буде створити потужну індустрію — економічну основу соціалізму, щоб потім перейти в рішучий наступ на капіталістичні елементи.

Троцькісти, буржуазні націоналісти та інші опозиційні групи вважали, що неп є тільки відступ. Таке тлумачення їм було вигідне тому, що вони вели лінію на відновлення капіталізму в країні. Викриваючи ці вигадки, В. І. Ленін вказував, що економічно і політично неп цілком забезпечує можливість побудови фундаменту соціалістичної економіки.

Нова економічна політика була розрахована на допущення в певних рамках капіталізму при наявності командних висот в руках пролетарської держави, на боротьбу соціалістичних елементів з капіталістичними, на перемогу в цій боротьбі соціалістичних елементів, на ліквідацію експлуататорських класів і створення економічної бази соціалізму.

Ця політика Радянської держави була спрямована на побудову соціалізму при використанні ринку, торгівлі, грошового обігу. Суттю її був *економічний* союз робітничого класу з селянством, який забезпечував залучення селянських мас до соціалістичного будівництва.

Виконуючи рішення X з'їзду, Комуністична партія і Радянський уряд України почали проводити в життя нову економічну політику. 27 березня 1921 р. надзвичайна сесія ВУЦВК ухвалила постанову про заміну продрозверстки продовольчим податком. Декретом Раднаркому Української РСР від 29 березня 1921 р. продподаток був установлений в 117 млн. пудів зернових замість 160 млн. пудів по продрозверстці, що намічалися на 1921 р. Піклуючись про забезпечення продовольством сільської бідноти, уряд залишив із загальної кількості продподатку 18 млн. пудів в розпорядженні місцевих Рад для задоволення потреб незможного селянства. Продподаток було зменшено і по інших видах сільськогосподарських продуктів: картоплі треба було здати 15 млн. пудів замість передбачених продрозверсткою 29 млн. пудів, олійних культур — 2,7 млн. пудів замість 6,5 млн. пудів по продрозверстці.

Трудящі Радянської України зустріли постанови партії і уряду про проведення нової економічної політики з величезним задоволенням. Ці постанови викликали велику активність серед селянства. Воно гаряче вітало заміну продрозверстки продподатком.

Проведення в життя нової економічної політики на Україні зустріло шалений опір з боку українських буржуазних націоналістів, троцькістів та інших антипартійних елементів. Цей опір зокрема виявився в дискусії про роль і завдання комітетів незможних селян (комнезамів) при переході до непу, що розгорнулася на Україні. Одна частина капітулянтів (праві) вимагала ліквідації комнезамів і всілякого сприяння куркульству, друга (троцькісти) — зберегти за комнезамами ті функції, які вони здійснювали в період воєнного комунізму.

У травні 1921 р. була скликана Всеукраїнська партійна нарада, робота якої відбувалась під керівництвом М. В. Фрунзе і секретаря ЦК КП(б)У Д. З. Мануїльського. Активну участь в цій нараді брав Г. І. Петровський.

М. В. Фрунзе після ліквідації Південного фронту в грудні 1920 р. був призначений командуючим військами України і Криму, а на початку 1921 р. обраний заступником голови Раднарко-

му Української РСР. На цьому посту він багато зробив для зміцнення української радянської державності, послідовно і наполегливо здійснюючи ленінську національну політику, вів нещадну боротьбу проти українських буржуазних націоналістів, проти всіх антиленінських угруповань.

Всеукраїнська партійна нарада дала рішучу відсіч всяким спробам ревізувати рішення X з'їзду РКП(б) і визначила завдання комнезамів в умовах непу. Ці завдання зводились до активної участі комнезамів у здійсненні на місцях закону про продподаток, в розподілі зернового фонду серед біднішого селянства, в допомозі бідняцьким господарствам, в проведенні землеустрою. Комнезами і надалі повинні були залишатись політичними організаціями бідноти на селі.

Нарада намітила ряд конкретних заходів для виконання рішень X з'їзду РКП(б) в галузі господарського і національно-культурного будівництва на Україні. Нарада вказала на необхідність утворити спеціальний фонд для бідноти в розмірі 10 і 25% відрахувань від загальної суми продподатку, надати права бідноті позачергово і безоплатно користуватися реманентом прокатних пунктів, насінням. Було ухвалено зосередити увагу партійних організацій на відродженні державної промисловості і постачанні селу товарів, на розвитку української культури, мови, на нещадній боротьбі з націоналістичними ухилами всередині партії.

Відмітивши, що бандитизм в цей період є головною перешкодою на шляху ліквідації господарської розрухи, нарада зобов'язала всі партійні і радянські організації посилити боротьбу з ним.

Комуністична партія і Радянський уряд викрили діяльність меншовиків, есерів, троцькістів і українських буржуазних націоналістів, які всіляко намагалися вбити клин між робітничим класом і селянством, розпалити між ними ворожнечу. Партія і уряд роз'яснювали широким масам селянства, що Радянська влада є робітничо-селянською владою при керівній ролі робітничого класу — передового класу в боротьбі за побудову соціалістичного суспільства. Партія посилила керівництво Радами, профспілками, кооперацією та іншими громадськими організаціями, рішуче виганяла з цих організацій меншовицько-есерівські і буржуазно-націоналістичні елементи, які зривали їх роботу.

Відповідно до рішення X з'їзду РКП(б) Центральний Комітет в 1921 р. організував чистку партії. Опір політиці партії з боку різних антипартійних угруповань викликав необхідність очистити партію від меншовиків, есерів, буржуазних націоналістів і від бюрократичних та нечесних елементів, які примазались до партії. Чистка партії мала велике значення для зміцнення КП(б)У, в ряди якої пролізло багато ворожих елементів, зокрема буржуазно-націоналістичних. Внаслідок чистки з КП(б)У було виключено

чено 20 тис. чоловік. Комуністичні організації, очистившись від ворожих елементів, політично і організаційно зміцніли.

Партія і уряд всю свою увагу звернули на практичне здійснення нової економічної політики і роз'яснення її значення. Величезну роль у роз'ясненні суті нової економічної політики відіграла праця В. І. Леніна «Про продподаток». У ній з особливою силою відзначалось, що неп забезпечує могутній економічний союз робітничого класу і селянства як вирішальну умову для побудови соціалізму в країні.

У численних резолюціях місцевих з'їздів Рад, конференцій, мітингів і зборів, а також у листах на ім'я В. І. Леніна і уряду багатомільйонні маси селянства висловлювали величезне задоволення політикою Комуністичної партії, спрямованою на всебічну допомогу селянству у піднесенні продуктивності сільського господарства. Селяни обіцяли Комуністичній партії і Радянському урядові засіяти всю посівну площу, підвищити врожайність, піднести продуктивність тваринництва і т. д. Газета «Коммунист» 26 березня 1921 р. повідомляла, що селяни Подільської і Чернігівської губерній зобов'язались довести посівну площу до довоєнного рівня. У селах Катеринославської губернії селяни влаштували посівні суботники, щоб у стислі строки закінчити весняну сівбу.

Велику допомогу селянству у період посівної кампанії подали уряд і робітничий клас. Трудящі селяни одержали від Наркомпроду України 2,5 млн. пудів посівного матеріалу. В селах було організовано 5000 великих машинно-прокатних пунктів і близько 4000 кузень. Сільським майстерням і кузням було видано велику кількість вугілля. Для ремонту сільськогосподарського реманенту було виділено 20 заводів.

У відповідь на піклування партії і уряду селянство України активно виконувало свої зобов'язання перед державою. Посівна площа в 1921 р. збільшилась до 18,7 млн. га.

VI Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувався в грудні 1921 р., за успішне виконання зобов'язань перед державою нагородив Червоним прапором Київську, Волинську, Полтавську і Кременчуцьку губернії. З'їзд намітив заходи для успішного проведення весняної сівби 1922 р. і збільшення виробництва зернових і технічних культур. Такими заходами були: створення насінних фондів, організація селянських кооперативних машинних товариств, ремонт сільськогосподарського реманенту, проведення лекцій і створення курсів для селян, головним чином для організації боротьби з засухою та шкідниками сільськогосподарських культур, видання сільськогосподарської літератури.

Велику увагу з'їзд приділив питанню про створення зернового фонду для незаможного селянства. Весь зерновий фонд комнезамів, створений за рахунок процентних відрахувань від продподатку в урожайних губерніях, передавався незаможникам неврожайних губерній. Для піднесення господарств членів комнезамів

і доцільного використання ними земельних наділів з'їзд постановив проводити наділ землі незаможникам в одному місці з тим, щоб землекористування забезпечило раціональну сівозміну.

9—13 грудня 1921 р. відбулась VI конференція КП(б)У. Вона підвела підсумки перших успіхів, досягнутих у відбудові народного господарства республіки, і всебічно обговорила питання про перехід до господарського розрахунку та нової організаційної перебудови промисловості на основі утворення трестів. Підкресливши важливу роль кооперації в оволодінні товарооборотом, конференція вказала на необхідність дальшого розвитку її. Конференція постановила подати допомогу неврожайним губерніям (Запорізькій, Катеринославській і Донецькій) в розмірі 6 млн. пудів зерна.

Відмітивши, що профспілковий апарат мав у своєму складі меншовиків, бундівців, буржуазних націоналістів і особливо представників «робітничої опозиції», VI конференція КП(б)У ухвалила рішення про зміцнення профспілок керівними кадрами з числа партійних працівників, про реорганізацію роботи профспілок в дусі мобілізації їх на відбудову народного господарства України. Вона зобов'язала партійні організації посилити роботу в комсомолі, звернувши особливу увагу на марксистсько-ленінське виховання молоді.

Перехід до нової економічної політики вимагав зміни методів керівництва підприємствами з боку державних органів. У зв'язку з цим була проведена корінна реорганізація промисловості. У великій націоналізованій промисловості підприємства об'єднувались у трести. На Україні було створено 19 трестів, які об'єднали 800 великих підприємств різних галузей промисловості: вугільної, металургійної, цукрової та ін. Були створені трести: «Донвугілля», «Південсталь», «Хімвугілля», «Склосода», «Шкіряний трест» та ін. Скорочувався управлінський апарат, підприємства переводились на госпрозрахунок. Внаслідок цього пожвалювалась робота фабрик і заводів, зростала їх продукція, краще став працювати залізничний транспорт. Так, уже в 1922/23 р. приріст промислової продукції збільшився проти попереднього року з 37 до 52%. Знизилась собівартість промислової продукції: чавуну на 25—30%, сталі на 20—25% і т. д.

Комуністична партія і Радянський уряд надавали великого значення залученню робітничих і селянських мас до управління державою. Для цього проводилась перебудова роботи Рад. Радянський апарат пристосовувався до розв'язання завдань мирного господарського будівництва. В результаті величезної роботи, розгорнутої партією і урядом, пожвавилась діяльність Рад та інших масових організацій. Трудящі маси через Ради та інші організації допомагали партії і урядові очистити державний апарат від чужих елементів, брали активну участь у відбудові народного господарства.

Багатогранна діяльність Комуністичної партії і Радянської держави, спрямована на відбудову народного господарства, відбувалася в складній обстановці. В 1921 р. Радянську країну спіткало стихійне лихо — неврожай. Становище ще більше ускладнялось внаслідок економічної відсталості і господарської розрухи. Особливої шкоди заподіяв неврожай Поволжю, Криму і степовим губерніям України. Понад 23 млн. населення цих районів залишилось без хліба. Комуністична партія і Радянський уряд організували всенародну боротьбу з голодом. Уряд звільнив від продподатку селян в губерніях, які потерпіли від неврожаю, були виділені мільйони пудів хліба для голодуючих, а також насіння для сівби. На фабриках, заводах і в установах були організовані комісії, які збирали продовольство і гроші для допомоги голодуючим.

У відповідь на звернення В. І. Леніна від 2 серпня 1921 р. селяни України подавали велику допомогу голодуючим. Надзвичайно велику роль в цьому відіграли комнезами, які створювали комісії по збору продовольства і різних цінностей до фонду допомоги голодуючим. Відрахування від продподатку, які залишалися в розпорядженні комнезамів, були цілком надіслані в Поволжя та в інші райони, які потерпіли від неврожаю. На збірні пункти допомоги голодуючим стали надходити хліб та інші продукти. У Липовецькому повіті, Київської губернії, було зібрано близько 4 тис. пудів зерна та багато інших продуктів, в Сквирському повіті — близько 2 тис. пудів зерна, у Чорнобильському — понад 2 тис. пудів і т. д. На Україні порядком добровільних внесків для подання допомоги голодуючим Поволжя було зібрано сотні тисяч пудів зерна та багато інших продуктів.

Український народ у цей тяжкий момент подав велику допомогу російському народові. Трудяще селянство України прийняло до себе понад 50 тис. дітей Поволжя, оточивши їх увагою і піклуванням, а також допомагало продовольством більш як 200 тис. чоловік дорослого населення, евакуйованого з Поволжя на Україну. В 1921 р. з України в РРФСР було надіслано понад 16 млн. пудів хліба з додаткової здачі продподатку.

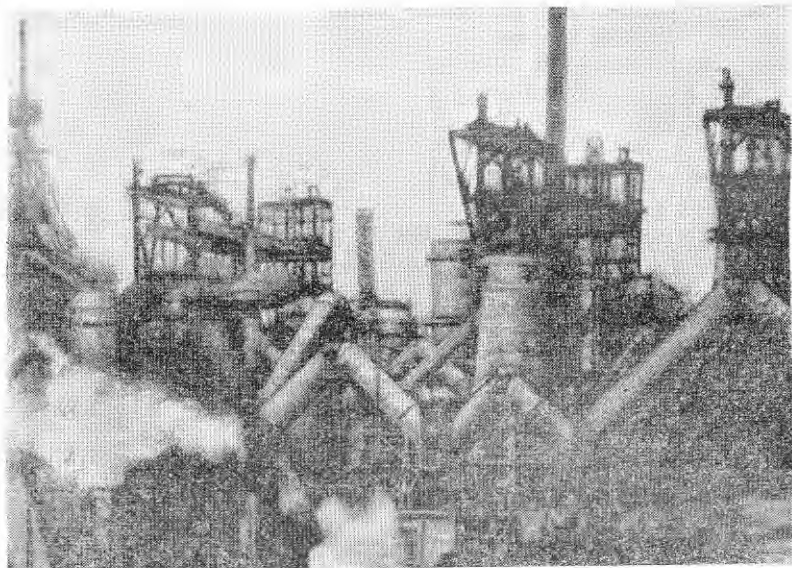
Відзначаючи безкорисливу братерську допомогу українського народу, трудящі Царицинської губернії писали: «Ніколи робітники і селяни Царицинської губернії не забудуть тієї великої і своєчасної підтримки України, яку вона подала їм в найтяжчі моменти їх життя. Врятовані від голодної смерті робітники і селяни Царицинської губернії шлють вам, українським робітникам, селянству, сердечну подяку... Поволжя, зміцнівши, сторицею віддячить вам за братерську допомогу».

Велика допомога голодуючим була подана міжнародним пролетаріатом і представниками прогресивної інтелігенції через «Міжнародний комітет робітничої допомоги».

В той же час імперіалісти США, Англії, Франції та їх лакеї — праві соціалісти — розробляли плани економічного і політичного

закабалення радянського народу. Вони заявили, що допоможуть голодуючим, якщо Радянський уряд визнає старі борги і поверне іноземним капіталістам націоналізовані підприємства. Імперіалісти намагались використати голод для повалення Радянської влади і відновлення влади буржуазії і поміщиків.

З цією метою американські імперіалісти, прикриваючись поданням продовольчої допомоги, використали створену в 1919 р.

Відбудовані домни Юзівського металургійного заводу (1921—1922 рр.).

в США організацію АРА. Через цю організацію вони заслали на територію Української РСР шпигунів, діяльність яких була спрямована на підлив обороноздатності Радянської держави. Інспектори АРА, які їздили по селах, поширювали провокаційні антирадянські чутки і в той же час намагались зібрати розвідувальні дані.

Із запровадженням нової економічної політики активізували свої дії куркулі, торговці, власники підприємств. Вони поклали великі надії на «переродження» радянської системи господарства в капіталістичну. Такі прагнення і надії непманівської буржуазії всіляко підтримувала група білоемігрантів, яка випустила в Празі в 1921 р. збірник «Смена вех», а потім видавала в 1921—1922 рр. в Парижі журнал під тією ж назвою. Ця група дістала назву «Зміновіхівці». Вороги Радянської влади вважали неп відмовою Комуністичної партії від будівництва комунізму і переходом на рейки капіталізму. «Зміновіхівці» закликали буржуазну інтелігенцію до співробітництва з Радянською владою, розра-

ховуючи на те, що нова буржуазія зміцніє і потім відновить буржуазні порядки.

«Зміновіхівські» настрої української буржуазії розвивав у своїх статтях емігрант, запеклий ворог українського народу, ідеолог буржуазного націоналізму М. Грушевський. Звернувшись з проханням до уряду Української РСР дозволити йому повернутися на Україну для «чесної роботи», Грушевський лицемірно обіцяв припинити контрреволюційну діяльність. Грушевський і його однопумці повернулись на Україну з готовими планами антирадянських дій, ставлячи своєю метою відродження буржуазних порядків ціною відриву України від Радянського Союзу і перетворення її в колонію іноземних імперіалістів.

Діяльність «зміновіхівців» була складовою частиною плану підготовки імперіалістичними державами нового наступу на Радянську державу. Проте всі надії імперіалістів і внутрішньої контрреволюції використати господарсько-політичні труднощі для повалення Радянської влади зазнали краху.

27 березня 1922 р. відкрився XI з'їзд РКП(б), який підбив підсумки першого року непу. У звітній доповіді В. І. Ленін підкреслив, що неп означає смертельну боротьбу між капіталізмом і соціалізмом і що Радянська влада має все необхідне для того, щоб вирішити результат цієї боротьби на користь соціалізму. Підсумки першого року непу дали можливість В. І. Леніну заявити про те, що відступ закінчився, бо мета цього відступу досягнута, що справа тепер у зміцненні змички соціалістичної промисловості з селянською економікою, у перегрупованні сил для дальшого наступу на капіталістичні елементи шляхом витіснення приватного капіталу з торгівлі, обмеження оренди землі, підприємств і т. д.

В. І. Ленін поставив перед комуністами завдання навчитись торгувати. Без розгортання державної і кооперативної торгівлі не можна було зміцнити економічний союз робітників і селян, не можна було піднести сільське господарство і відбудувати промисловість. Через торгівлю здійснювався зв'язок між соціалістичною промисловістю і дрібним селянським господарством. Торгівля була тією основною ланкою, за яку треба було вхопитися, щоб витягти весь ланцюг господарського будівництва.

Після XI з'їзду РКП(б) відбудовчі роботи в країні розгорнулись ще більш успішно. Валовий збір зерна збільшився з 1,8 млрд. пудів у 1921 р. до 3 млрд. пудів у 1922 р. Було повністю зібрано продовольчий податок, ліквідовано голод. В 1922 р. на 31% збільшилась продукція цензової промисловості, поліпшилась робота залізничного транспорту, зросла чисельність промислового пролетаріату.

Робітники і селяни Української РСР, показуючи зразки трудового героїзму і відданості Батьківщині, прагнули якнайшвидше подолати господарську розруху. Шахтарі і металурги Донба-

су, машинобудівники Харкова та інших міст України, як і робітничий клас усієї Радянської країни, самовіддано і наполегливо працювали над відбудовою промисловості.

Комуністичні суботники, що проводилися в цей період на Україні, були одним з яскравих проявів героїзму робітників у

Суботник на київському заводі «Арсенал» (1921 р.).

боротьбі з розрухою. Вони були творчістю народних мас, новою формою комуністичної праці.

У березні 1921 р. було організовано Всеукраїнський залізничний суботник, в якому взяли участь понад 14 тисяч робітників і службовців. У вересні залізничники провели ще один суботник на допомогу голодуючим Поволжя. В ньому взяло участь 12 тис. чоловік. Багато суботників було проведено в Донбасі. Тільки на шахтах Юзівського району в квітні 1921 р. було організовано більш як 500 суботників, що дали понад мільйон пудів вугілля, тим самим набагато перевершивши план вуглевидобутку. За рішенням ВЦВК юзівські шахтарі були нагороджені Червоним прапором.

Трудовий героїзм робітників Донбасу забезпечив різке збільшення видобутку вугілля і виробництво металу. Це відзначав В. І. Ленін на IX Всеросійському з'їзді Рад (грудень 1921 р.). Так, вказував В. І. Ленін, в першій половині 1921 р. виплавлялось щомісяця 70 тис. пудів чавуну, в жовтні — 130 тис., а в листопаді — 270 тис., тобто майже вчетверо більше. Внаслідок наполегливої праці робітників зріс випуск промислової продукції, зменшилось безробіття, яке в той час ще було в нашій країні.

Кількість діючих промислових підприємств збільшилась на Україні з 1801 у 1922/23 р. до 2272 у 1923/24 р.; кількість зайнятих в них робітників зросла відповідно з 252 тис. до 322 тис.

Трудові зусилля селянства привели до значних успіхів у сільському господарстві. Хоч посівна площа в 1922 р. трохи зменшилась в порівнянні з засушливим 1921 р., проте кількість хліба завдяки доброму врожаєві збільшилась і становила до 55% довоєнного виробництва хліба (в 1921 р. вона дорівнювала всього 25%). В 1923 р. поряд із збільшенням врожайності значно розширилась посівна площа.

Трудище селянство одержувало від держави сільськогосподарські машини, насіння, племінну худобу і т. д. Це сприяло зростанню посівних площ. Збільшення кількості машин і поліпшення якості посівного матеріалу забезпечили дальше піднесення врожайності.

Перші результати проведення нової економічної політики були яскравим підтвердженням правильності шляху побудови соціалізму, наміченого Комуністичною партією.

Зростання економічної і політичної могутності Радянської країни викликало шалену злобу серед імперіалістів Західної Європи і США. Урядові кола ряду капіталістичних держав, виконуючи волю імперіалістів, виношували агресивні плани, спрямовані проти Країни Рад. Особливе місце в цих планах займала Україна, яку вони хотіли відторгнути від Радянської держави.

Щоб об'єднати рештки російської і української контрреволюції, в лютому 1922 р. у Відні був організований так званий «Всеукраїнський конгрес» і розроблений план захоплення Радянської України, який повинні були здійснити український націоналіст С. Петлюра і великодержавний шовініст Б. Савінков. Гроші і зброю їм повинні були дати американські і англійські імперіалісти.

В 1922 р. капіталістичні держави Західної Європи і США зробили спробу дипломатичним шляхом добитися відновлення капіталістичної власності в Радянській країні. З цією метою в квітні 1922 р. була скликана Генуезька конференція. Запрошена на конференцію радянська делегація на першому ж засіданні висунула програму господарської відбудови Європи на основі мирного співробітництва між державами. Радянська делегація внесла пропозицію про загальне скорочення озброєнь і анулювання воєнних боргів. Мирні пропозиції радянської делегації були відкинуті. Представники капіталістичних країн поставили перед радянською делегацією зухвалі вимоги. Вони вимагали сплати боргів царського, Тимчасового і всіх білогвардійських урядів в сумі 18 млрд. крб., повернення іноземним капіталістам підприємств та всякого іншого майна, які належали їм колись в Росії, або сплати компенсації, скасування монополії зовнішньої торгівлі і створення особливого режиму, характерного для системи

капітуляції і застосовуваного щодо напівколоніальних країн. Це була програма перетворення Радянської країни в напівколонію американського і англо-французького імперіалізму.

Радянська делегація, за вказівками В. І. Леніна, відмовилась обговорювати ці умови. Вона висунула контрвимоги — відшкодувати збитки, завдані Радянській державі іноземною військовою інтервенцією, в сумі 38 млрд. крб.

Генуезька конференція була дипломатичним полем бою. В цих умовах утворення єдиного дипломатичного фронту радянських республік було важливим засобом для того, щоб встояти проти імперіалістичних держав. Тому всі радянські республіки доручили делегації РРФСР захист своїх інтересів на Генуезькій конференції, передавши їй свої повноваження. Так, Центральний Виконавчий Комітет Української РСР своєю постановою в січні 1922 р. зобов'язав повноважного представника УРСР при уряді РРФСР підписати протокол, яким доручалося делегації РРФСР представляти і захищати інтереси України на Генуезькій конференції і підписувати від імені Української РСР всі угоди та інші акти. Утворення єдиного дипломатичного фронту радянських республік перед лицем капіталістичного оточення завершувало собою другу фазу об'єднувачого руху народів радянських республік.

Завдяки одностайним діям радянських республік були зірвані спроби імперіалістів створити єдиний фронт капіталістичних держав проти Країни Рад. Під час роботи Генуезької конференції в Рапалло був підписаний договір між Радянською державою і Німеччиною про встановлення дипломатичних відносин.

Провал імперіалістичних планів на Генуезькій конференції був великою поразкою імперіалізму на міжнародній арені. Мудра зовнішня політика Радянського уряду забезпечила дальше зміцнення молодого держави робітників і селян.

Восени 1922 р. Радянська країна святкувала ще одну велику перемогу: Червона Армія разом з партизанами Далекого Сходу звільнила від японських інтервентів Владивосток. Отже, вся територія Радянської країни була очищена від інтервентів.

3. Утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік

Інтереси успішної боротьби з господарською розрұхою, а також інтереси соціалістичного будівництва настійно вимагали найтіснішого об'єднання радянських народів навколо великого російського народу і встановлення братерського співробітництва між ними. Цього вчив досвід спільної боротьби трудящих нашої країни за повалення влади поміщиків і капіталістів, за військовий розгром іноземних інтервентів, білогвардійців і буржуазних націоналістів. Але в мирних умовах недосить було військово-політичного союзу радянських республік, який склався в період іноземної військової інтервенції і громадянської війни. Організатор і творець Радянської держави В. І. Ленін розробив принципи

будівництва багатонаціональної соціалістичної держави на основі радянської федерації, як добровільного об'єднання рівноправних і суверенних народів.

Велика Жовтнева соціалістична революція надала народам Росії, визволивим від гніту поміщиків і капіталістів, широкі права на вільне, суверенне існування і всебічний розвиток. Діставши ці права і приступивши до державного будівництва, народи Радянської країни, виховувані Комуністичною партією на ідеях марксизму-ленінізму, прагнули до тісного взаємного співробітництва, до об'єднання.

Договірні відносини, які встановилися між радянськими республіками після закінчення громадянської війни, давали можливість радянським республікам, спираючись на всебічну допомогу РРФСР, швидше переборювати розруху і йти по шляху соціалістичного будівництва. Але ці договірні відносини були вже недостатніми. Від них треба було перейти до відносин більш тісного об'єднання, до створення єдиної союзної держави.

Необхідність об'єднання радянських республік в єдину союзну державу диктувалась трьома групами обставин.

Перша група впливала з внутрішнього господарського становища країни, зв'язаного з відбудовою народного господарства і будівництвом соціалізму, і полягала в об'єднанні господарських і фінансових ресурсів, засобів зв'язку, в поділі праці, який історично склався між різними районами країни.

Другу групу обставин становили факти, зв'язані з міжнародним становищем країни, з необхідністю об'єднати військові, дипломатичні і економічні сили в єдиному фронті перед лицем капіталістичного оточення.

Третя група обставин впливала з самого характеру Радянської влади, велика сила якої полягає в її демократизмі, в тому, що вона визволила трудящих від експлуатації. Радянська влада виховує маси на ідеях об'єднання, ідеях пролетарського інтернаціоналізму.

Таким чином, висунута Комуністичною партією ідея утворення єдиної багатонаціональної союзної держави, що виходила з об'єктивних потреб радянського суспільного і державного ладу, відповідала інтересам розвитку і зміцнення всіх радянських республік, виходила з життєвих інтересів вільного і суверенного існування радянських народів, створювала сприятливі умови для успішного соціалістичного будівництва. Ось чому ця ідея зустріла гарячу і всебічну підтримку з боку трудящих мас усіх радянських республік. Так, після першої фази — військово-політичного союзу радянських республік і другої, яка привела до створення єдиного дипломатичного фронту радянських республік, об'єднаний рух вступив у третю фазу розвитку — господарського об'єднання радянських республік. Вона була завершена двома попередніми фазами об'єднаної роботи і підводила до створення СРСР.

У 1922 р. під керівництвом Комуністичної партії посилювався широкий рух народних мас усіх радянських республік за утворення єдиної багатонаціональної держави — Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

У серпні 1922 р. спеціальна комісія при ЦК РКП(б) розробила тези про об'єднання радянських республік, які потім обговорювалися в ЦК комуністичних партій і центральних виконавчих комітетах національних республік. При обговоренні цих тез радянські республіки одноставно висловились за необхідність утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Український народ виступив одним з ініціаторів створення єдиної союзної держави. Комуністична партія і уряд Радянської України очолили широкий об'єднувчий рух трудящих мас за утворення СРСР.

В середині жовтня 1922 р. третя сесія ВУЦВК ухвалила постанову, в якій урядові УРСР доручалось почати переговори з урядами братніх радянських республік про створення єдиних загальносоюзних законодавчих і виконавчих органів.

Питання про утворення СРСР широко і всебічно обговорювалось у партійних організаціях України. В листопаді 1922 р. на Україні відбувались повітові та губернські партійні конференції і з'їзди Рад, на яких розглядалось питання про утворення СРСР. Виражаючи волю трудящих мас України, вони одноставно висловились за утворення СРСР. Так, в резолюції Чернігівської губернської партійної конференції, яка в листопаді 1922 р. обговорювала питання про утворення СРСР, зазначалось: «Об'єднання союзних республік буде великим політичним актом, який свідчитиме про те, що ми стали більш організованими й згуртованими і завдяки цьому зможемо зміцнити наше економічне становище».

III Харківський повітовий з'їзд Рад, який відбувався в листопаді 1922 р., відзначив у своїй постанові: «Враховуючи необхідність єдиної твердої лінії у відносинах радянських республік з капіталістичними державами, враховуючи виснаження наших господарських ресурсів, як результат імперіалістичної війни і тривалої блокади, з'їзд висловлюється за створення єдиного господарського і дипломатичного фронту всіх радянських республік і за об'єднання їх в єдину союзну державу».

Такі ж постанови ухвалювали й інші губернські і повітові з'їзди Рад. Всі вони виражали волю трудящих мас України до створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

З 10 по 14 грудня 1922 р. у Харкові відбувався VII Всеукраїнський з'їзд Рад. Основним питанням порядку денного було питання про утворення СРСР. В. І. Ленін у своїй привітальній телеграмі VII Всеукраїнському з'їздові Рад вказував, що одним з найважливіших питань, які треба розглянути з'їздові, є питання про об'єднання радянських республік. В. І. Ленін висловив тверду впевненість в тому, що з'їзд знайде правильний шлях

до розв'язання цього завдання, і побажав йому повного успіху в роботі¹.

З доповіддю про об'єднання радянських республік в єдиній союзній державі виступив на з'їзді М. В. Фрунзе. Він відзначив, що серед ініціаторів утворення СРСР велика роль належить українським робітникам і селянам. М. В. Фрунзе, висловлюючи загальний настрій трудящих, заявив: «уряд України, а також робітничий клас і селянство всієї України можуть пишатися тим, що з їх ініціативи, з нашої волі, з нашого почину ми стали приступати до цього будівництва нової нашої державної радянської соціалістичної будови»².

Обговоривши доповідь М. В. Фрунзе, з'їзд в урочистій обстановці, під звуки «Інтернаціоналу» одноголосно ухвалив на доповідь уряду резолюцію про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. З'їзд надіслав В. І. Леніну привітальну телеграму, в якій говорилось: «Гаряче вітаючи Вас як свого ідейного вождя, з'їзд сподівається в недалекому майбутньому бачити Вас на посту керівника загальносоюзного Радянського Уряду»³.

VII Всеукраїнський з'їзд Рад звернувся до робітників і селян Російської, Білоруської, Грузинської, Вірменської і Азербайджанської радянських республік з братерською пропозицією негайно приступити до оформлення фактично існуючого Союзу Радянських Соціалістичних Республік. З'їзд схвалив декларацію про утворення СРСР і проект Конституції СРСР, а також обрав делегатів на I Всесоюзний з'їзд Рад. Вони були уповноважені взяти участь від імені Української РСР в розробці і затвердженні Декларації і Договору про утворення СРСР.

На Україні, як і в інших радянських республіках, рух за утворення СРСР став дійсно загальнонародним. Восени 1922 р. численні збори робітників, селян та інтелігенції, присвячені питанню про утворення СРСР, одноставно схвалювали постанови Комуністичної партії і Радянського уряду України про створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік і про входження в нього Української РСР. Так, загальні збори робітників Харкова, обговорюючи питання про утворення СРСР, у своїй резолюції заявили, що вони, «ознайомившись з постановою повновладного господаря робітничо-селянської України — VII з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів — про союзне об'єднання радянських республік, вітають постанову з'їзду, спрямовану проти натиску світового капіталу».

В грудні 1922 р. відбулися з'їзди Рад і в інших радянських республіках: Білоруській, Закавказькій і Російській. На цих з'їздах були ухвалені постанови про утворення СРСР і обрані делегати на I Всесоюзний з'їзд Рад.

¹ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 401.

² Образование СССР. Сборник документов 1917—1924 гг., стор. 296.

³ Там же, стор. 300.

30 грудня в Москві відкрився I Всесоюзний з'їзд Рад. Делегати надіслали привітання творцю Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніну, обрали його почесним головою з'їзду. З'їзд заслухав доповідь Й. В. Сталіна про утворення СРСР.

Цей день, відзначав у своїй доповіді Й. В. Сталін, був переломним в історії Радянської влади. Він ставив віхи між старим періодом, коли радянські республіки хоч і діяли разом, але йшли нарізно, зайняті насамперед питанням про своє існування, і новим періодом, коли окремому існуванню радянських республік був покладений край, коли радянські республіки об'єдналися в єдину союзню державу для успішної боротьби з господарською розрухою, для будівництва соціалізму. Історія Радянської влади за п'ять років її існування, говорив Й. В. Сталін, показала, що «комуністи вміють так само добре будувати нове, як вони вміють добре руйнувати старе»¹.

I з'їзд Рад СРСР одностайно затвердив Декларацію і Договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік у складі Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР), Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки (БРСР) і Закавказької Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (ЗРФСР). З'їзд постановив проголосити столицею Радянського Союзу Москву — місто, яке стало прапором носцем нової, радянської епохи, глашатаям руху трудового людства за визволення від капіталістичного рабства, центром тяжіння для всього прогресивного людства в його боротьбі за міцний мир і дружбу між народами.

На I з'їзді Рад СРСР був обраний Центральний Виконавчий Комітет Союзу РСР — верховний орган влади в період між з'їздами Рад СРСР — у складі 371 члена і 138 кандидатів. Сесія ЦВК СРСР, яка зібралася після з'їзду, обрала Президію ЦВК і чотирьох голів ЦВК, відповідно до кількості республік, що об'єдналися в СРСР.

Утворення Союзу РСР на принципах добровільності і рівноправності народів радянських республік сприяло дальшому зміцненню кожної з них і зростанню могутності Радянської держави в цілому, виражало довір'я раніше пригноблених народів великому російському народові. Утворення СРСР було наслідком процесу формування соціалістичних націй, який почався після перемоги Жовтневої революції на базі злому старих буржуазних націй Росії. Разом з тим утворення СРСР в свою чергу стало основою для остаточного формування соціалістичних націй на базі перемоги соціалізму.

В об'єднанні соціалістичних націй в єдину союзню державу видатна роль належить російській соціалістичній нації, навколо якої згуртовувались усі народи Країни Рад.

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 5, стор. 157.

Утворення СРСР було величезною перемогою Радянської влади, тріумфом ленінсько-сталінської національної політики. Це була перемога над буржуазним націоналізмом усіх мастей, який виступав проти братерського співробітництва народів і був серйозною перешкодою на шляху до державного об'єднання радянських республік.

З утворенням Союзу Радянських Соціалістичних Республік почався новий етап у розвитку дружби між народами країни. Об'єднання радянських республік не тільки зміцнило їх співробітництво в економічному, політичному і військовому відношенні, але й піднесло на новий, вищий ступінь дружбу народів Радянської країни, стало зразком розв'язання національного питання для всіх великих і малих народів світу.

Для Української РСР, як і для інших радянських республік, утворення СРСР мало вирішальне значення для дальшого зміцнення радянської державності, суверенітету республіки, який забезпечується всією могутністю Радянської багатонаціональної держави.

Суверенітет Української РСР, як і інших союзних республік, полягає в тому, що Радянська Україна має свою Конституцію, зберігає право на вільний вихід з Союзу, територія УРСР не може бути змінена без її згоди. Радянська Україна має свої законодавчі і виконавчі органи влади й управління, свій герб, прапор, столицю.

Завдяки утворенню СРСР Радянська Україна змогла швидше відбудувати своє народне господарство, зміцнити співробітництво з усіма радянськими республіками, розвинути національну форму і соціалістичну змістом культуру і швидкими кроками рушити вперед, до побудови соціалізму.

Після I з'їзду Рад СРСР почалась розробка проекту Конституції СРСР. 10 січня 1923 р. для вироблення проекту Конституції СРСР була утворена Конституційна комісія на чолі з Й. В. Сталіним. Розробка проекту Конституції проходила в обстановці шаленого опору буржуазно-націоналістичних елементів. Великодержавні шовіністи, проти яких був спрямований основний удар партії, намагались протягти в Конституцію такі положення, що йшли врозрід з національною політикою Комуністичної партії. Вони виступили проти вільного соціалістичного розвитку національних республік, ігнорували їх культуру, мову, школу, звичаї. Великодержавні шовіністи намагались роз'єднати народи Радянської країни, розірвати дружбу між народами — основу могутності СРСР, що неминуче привело б до реставрації капіталізму, до ліквідації СРСР.

Комуністична партія рішуче боролась проти великодержавного шовінізму, завдала йому нищівного удару, забезпечивши тим самим міцність багатонаціональної Радянської держави і налагодивши братерське співробітництво всіх народів Радянського Союзу.

Разом з тим партія вела рішучу боротьбу і проти місцевих буржуазних націоналістів, які намагалися замкнутися в свою національну шкаралупу, відокремитися від СРСР. Українські буржуазні націоналісти виступили проти створення єдиної союзної держави. Націонал-ухильник Скрипник разом з трощкістом Раковським висунув вимогу про створення конфедерації. Вони виступили проти встановлення єдиного союзного громадянства, вимагаючи, щоб громадяни кожної республіки були громадянами тільки цієї республіки, а не громадянами СРСР. Українські буржуазні націоналісти заперечували проти того, щоб земля та її надра були власністю всього СРСР, вважаючи, що вони належать виключно тій або іншій республіці. Вони намагались обмежити функції ЦВК СРСР, як органу верховної влади союзної держави, висунувши вимогу створити дві Президії ЦВК — при Раді Союзу і Раді Національностей, що вело б до роздвоєння верховної влади і ослаблення її. Українські буржуазні націонал-ухильники Затонський і Блакитний, як і Скрипник, виступили проти створення другої палати з представників союзних і автономних республік і областей. Ці вимоги були розраховані на ослаблення зв'язків між радянськими республіками, на ослаблення СРСР перед капіталістичним світом, на розпад СРСР і реставрацію в ньому капіталізму. Розгромивши буржуазних націоналістів, Комуністична партія відстояла прапор великої дружби народів СРСР, забезпечила утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

6 липня 1923 р. Конституційна комісія подала на розгляд другій сесії ЦВК СРСР проект Конституції Радянського Союзу. Сесія затвердила його і надала чинності Конституції СРСР. Сесія ЦВК СРСР постановила подати текст Конституції на остаточне затвердження II Всесоюзного з'їзду Рад. На сесії був утворений перший союзний уряд — Рада Народних Комісарів СРСР на чолі з В. І. Леніним.

У зв'язку з утворенням СРСР Радянський уряд в липні 1923 р. надіслав усім народам і урядам звернення, в якому повідомляв, що підтримувати стосунки з іноземними державами радянські республіки, в тому числі і Українська РСР, уповноважили уряд СРСР.

В кінці 1922 р. партію і трудящих нашої країни спіткало велике лихо: тяжко захворів В. І. Ленін. Партія і весь радянський народ переживали хворобу Леніна, як велике горе.

В. І. Ленін і під час хвороби не припиняв своєї роботи і написав кілька важливих статей: «Про кооперацію», «Про нашу революцію», «Як нам реорганізувати Робсельінспекцію», «Краще менше, та краще» та ін. У цих статтях В. І. Ленін глибоко і всебічно довів, що наша країна має все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства. Вирішальною умовою для цього він вважав зміцнення союзу робітничого кла-

су з селянством, забезпечення керівної ролі робітничого класу щодо селянства.

Виняткового значення В. І. Ленін надавав будівництву важкої промисловості, яка є фундаментом соціалізму і базою соціалістичної перебудови сільського господарства. У невпинному розвитку важкої промисловості В. І. Ленін вбачав запоруку перемоги соціалізму і комунізму. Він учив, що всемірний розвиток виробництва машин, устаткування та інших засобів виробництва є гарантією розвитку всіх галузей економіки.

В. І. Ленін вказував, що без важкої промисловості не вдасться побудувати ніякої промисловості, а без неї ми взагалі загинемо як самостійна держава. «Тільки тоді,— говорив Ленін,— коли країна буде електрифікована, коли під промисловість, сільське господарство і транспорт буде підведена технічна база сучасної великої промисловості, тільки тоді ми переможемо остаточно»¹. Ці вказівки Леніна Комуністична партія і Радянський уряд поклали в основу своєї генеральної лінії.

У статті «Про кооперацію» викладено кооперативний план і схарактеризовано його значення для побудови повного соціалістичного суспільства в нашій країні. В. І. Ленін підкреслював, що переведення дрібних селянських господарств на шлях колективного господарства є складовою частиною загального питання про побудову соціалістичного суспільства. Кооперативний план В. І. Леніна зводився до того, щоб на основі добровільності поступово об'єднати дрібні селянські господарства у виробничі кооперативи, тобто у великі сільськогосподарські підприємства— колгоспи, всемірно розвивати індустрію і забезпечити колгоспи тракторами та іншими сільськогосподарськими машинами.

Ці статті В. І. Леніна мають величезне теоретичне і практичне значення. Вони підбили підсумки роботи, проведеної Комуністичною партією за перші роки існування Радянської влади, дали оцінку її першим історичним завояванням і намітили велику програму будівництва соціалізму в нашій країні. Ці праці В. І. Леніна є керівництвом для побудови соціалізму в країнах народної демократії.

Надзвичайно велике значення для проведення в життя вказівок В. І. Леніна мали постанови XII з'їзду партії, який відбувся в квітні 1923 р. Це був перший з'їзд після перемоги Жовтневої соціалістичної революції, на якому В. І. Ленін не міг бути присутнім. З'їзд врахував всі вказівки В. І. Леніна, викладені в його останніх статтях, і дав рішучу відсіч усім антипартійним елементам і насамперед троцькістам, що вважали неп тільки відступом, здачею позицій капіталізму і тягли країну в кабалу до капіталізму. З'їзд рішуче відкинув капітулянтські настанови прихованих агентів буржуазії та іноземного імперіалізму — Бухаріна і Сокольников, які пропонували лікві-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 462.

дувати монополію зовнішньої торгівлі, викрив зрадницький план троцькістів, які вимагали здати іноземним капіталістам в концесію найважливіші галузі промисловості й сплатити царські борги капіталістичним державам. Троцькісти пропонували також закрити через тимчасову нерентабельність великі заводи, що мали оборонне значення: Путіловський, Брянський та ін.

З'їзд з обуренням відкинув спробу Троцького штовхнути партію на шлях проведення згубної політики щодо селянства. Суть троцькістських пропозицій полягала в тому, щоб будівництво промисловості здійснювати шляхом експлуатації селянського господарства і тим самим розірвати союз робітничого класу з селянством — основу диктатури пролетаріату.

За пропозицією В. І. Леніна з'їзд створив об'єднаний контрольний орган ЦКК — РСІ, який повинен був поліпшити контроль за роботою державного апарату, зміцнити партійну і державну дисципліну і суворо оберігати єдність партії.

XII з'їзд партії приділив серйозну увагу національному питанню. З доповіддю «Про національні моменти в партійному і державному будівництві» виступив Й. В. Сталін. Рішення з'їзду зобов'язали членів партії зміцнювати співробітництво народів Радянського Союзу, приділяти особливу увагу ліквідації господарської і культурної нерівності між народами СРСР — наслідку колоніальної політики самодержавства, поміщиків і капіталістів. З'їзд вказав, що у виконанні цього завдання провідна роль повинна належати російському робітничому класові, і зобов'язав усіх членів партії рішуче боротися з великоруським шовінізмом і місцевим буржуазним націоналізмом.

На з'їзді були викриті грузинські, українські та інші буржуазні націоналісти, які виражали ідеологію місцевої буржуазії і були її рупором. XII з'їзд озброїв партію і весь радянський народ програмою боротьби за соціалізм, виробив заходи, спрямовані на зміцнення Радянського Союзу.

VII конференція КП(б)У, яка відбулась напередодні XII з'їзду РКП(б) у квітні 1923 р., так само підкреслила необхідність зміцнення єдності рядів партії, рішучої боротьби проти ухилів до великодержавного шовінізму і українського буржуазного націоналізму. Вона зобов'язала партійні організації посилити керівництво розвитком української соціалістичної культури. Конференція констатувала ряд досягнень в народному господарстві і висунула як чергове завдання добір керівних кадрів господарників, намітила заходи для зміцнення низових організацій і зростання партії за рахунок кадрових робітників і для посилення партійно-виховної роботи в комсомолі.

Велике значення для державного будівництва і зміцнення дружби між народами на основі ленінсько-сталінської національної політики мала проведена в червні 1923 р. нарада ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками національних рес-

публік і областей. На нараді була викрита група українських, татарських і узбецьких буржуазних націоналістів, які намагались ослабити верховну владу ЦВК СРСР своїми вимогами створення двох президій у складі ЦВК.

У зв'язку з тим, що Радянська Україна є форпостом СРСР на західному кордоні, на цій нараді було поставлене завдання перетворити її у зразкову Радянську республіку.

На основі рішення XII з'їзду партії в радянських республіках була проведена адміністративно-територіальна реформа, яка сприяла успішній відбудові народного господарства і зміцненню Радянської держави. Старий, дореволюційний адміністративно-територіальний поділ на губернії, повіти і волості треба було замінити новим, який враховував би інтереси економічного і культурного розвитку, а також наближення державного апарату до населення.

В Українській РСР протягом 1923—1925 рр. була проведена адміністративно-територіальна реформа. Ця реформа проходила в умовах запеклої боротьби проти українських буржуазних націоналістів, які пролізли в державний і партійний апарат. Вони наполягали на утворенні на Україні трьох областей (Західної, Гірнопромислової і Південностепової). Такий адміністративно-територіальний поділ був спрямований на відрив промисловості від сільського господарства, на розрив союзу робітничого класу з селянством, що повинно було привести до ослаблення диктатури пролетаріату. При такому поділі були б створені виключно промислові і чисто сільськогосподарські області. Буржуазним націоналістам була дана рішуча відсіч. Комуністична партія України і уряд УРСР провели адміністративно-територіальну реформу відповідно до рішення XII з'їзду партії. На Україні замість 12 губерній, 102 повітів і 1989 волостей було створено 41 округу з 706 районами, що сприяло зміцненню радянського апарату і керівної ролі в ньому робітничого класу.

При проведенні адміністративно-територіальної реформи в УРСР були забезпечені інтереси національних меншостей, які проживають на Україні.

Проводячи величезну роботу по державному будівництву, Комуністична партія і Радянський уряд мобілізували трудящі маси на боротьбу за відбудову народного господарства, перші роки якої увінчались значними успіхами — зростали і зміцнювались соціалістична промисловість і сільське господарство країни.

Промислова продукція Української РСР в 1923 р. становила 35% довоєнної. Кам'яновугільна промисловість Донбасу в 1923 р. давала вже 8,1 млн. т вугілля проти 4,7 млн. у 1921 р. Зростає кількість робітників, зайнятих у промисловості. Швидкими темпами відроджувався видобуток залізної руди; в 1923/24 р. було видобуто 437 тис. т замість 169 тис. т у 1922/23 р.; набагато зріс видобуток марганцевої руди. Швидко відбудовувалась машино-

будівна промисловість, особливо сільськогосподарське машинобудування. Випуск сільськогосподарських машин в 1923/24 р. становив 47% довоєнного рівня проти 8,5% у 1921 р.

Значно зріс випуск продукції легкої промисловості, особливо в шкіряній галузі, яка вже в 1922/23 р. перевершила довоєнний рівень на 6,5%. Текстильна промисловість на цей час майже досягла довоєнного рівня. Успішно розвивалась харчова промисловість, особливо хлібопекарна і м'ясна. Трохи повільніше розвивалась цукрова промисловість внаслідок того, що більшість заводів була зруйнована, а посіви цукрових буряків у попередні роки різко скоротились. Проте вже в 1923/24 р. вона дала 3141 тис. ц цукру проти 439 тис. ц у 1921/22 р.

Успішно розвивалось і сільське господарство Радянської України. Труднощі, викликані недородом 1921/22 р., були переборені. В 1923 р. посівна площа проти 1922 р. зросла з 16 млн. до 20 млн. га. Значно збільшилась площа посіву технічних культур. У дореволюційний період майже вся площа посіву цукрових буряків була зосереджена в поміщицьких господарствах, селяни засівали лише 75 тис. га. Внаслідок проведених урядом заходів уже в 1923 р. площа посіву цукрових буряків у селянських господарствах становила 208 тис. га. Посівна площа соняшнику і конопель в 1923 р. перевершила довоєнну. Валовий збір зерна в той час становив 154 млн. ц проти 45 млн. ц в 1921 р.

Проте відбудова народного господарства, особливо промисловості, натрапляла на великі труднощі. Все ще давали про себе знати наслідки розрухи. Промисловість в цілому ще відставала від довоєнного рівня, а це не давало можливості цілком ліквідувати безробіття. На кінець 1923 р. в Радянській країні налічувалось близько 11 млн. безробітних, в тому числі в Україні понад 170 тис. Безробіття в нашій країні докорінно відрізнялось від безробіття в капіталістичних країнах, де воно є неминучим і закономірним. В умовах нашої країни безробіття було явищем тимчасовим, зв'язаним з розрухою і спадщиною минулого.

Восени 1923 р. загострились господарські труднощі, викликані різким розходженням між цінами на промислові товари і на продукти сільського господарства. Ціни на хліб були низькими, а на промислові товари високими. Високі накладні витрати в промисловості здорожували товари. Це розходження в цінах пояснювалось і тим, що сільське господарство відбудовувалось швидше, ніж державна промисловість, яка вимагала великих капіталовкладень. Крім того, державну політику ціл зривали приватні торговці та їх агентура, які пролізли в радянські торговельні організації і штучно роздували ціни на промтовари. З ними заодно діяв троцькіст Пятаков, який засів тоді у ВРНГ. Він дав господарникам шкідницьку настанову підвищувати ціни на промтовари нібито з метою розвитку індустрії.

Роздування цін на промислові вироби вело до падіння курсу карбованця. При таких умовах селянству не вигідно було купувати промислові товари, воно стало само виробляти одягу, взуття та ін., що негативно відбилося на товарообміні між містом і селом. Все це привело до кризи збуту, утруднювало видачу заробітної плати робітникам, викликало їх невдоволення.

Криза збуту була серйозною загрозою союзові робітничого класу з селянством, бо порушувала змичку між містом і селом.

Комуністична партія і Радянський уряд вжили рішучих заходів для подолання цих труднощів. Були знижені ціни на товари широкого вжитку, зміцнена радянська і кооперативна торгівля, посилювалось витіснення приватників і спекулянтів з торгівлі. В 1924 р. була проведена грошова реформа — перехід від знецінених грошових знаків до сталої і твердої радянської валюти. Були випущені нові грошові знаки — червінці, забезпечені золотом, а також розмінна срібна і мідна монета.

В грудні 1923 р. Центральний Комітет партії ухвалив постанову «Про чергові завдання економічної політики», в якій намічались широкі заходи для забезпечення збуту і зниження цін на промислові товари. В лютому 1924 р. уряд СРСР ухвалив постанову про зниження роздрібних цін на предмети широкого споживання, що відповідало інтересам робітничого класу і селянства. Внаслідок цього ціни на промислові товари за період з 1923 по 1924 р. були знижені в середньому на 29%. Радянський уряд вжив також заходів для розширення збуту промислових виробів широкого споживання і для підвищення цін на сільськогосподарські продукти, а також збільшив кредит для селянства.

Велику увагу партія і уряд приділили боротьбі з безробіттям. Було асигновано значні кошти на громадські роботи, організовано виробничі артілі, збільшено допомогу безробітним і т. д.

Переборювати труднощі в справі відбудови народного господарства партія і уряду доводилось в умовах несприятливої міжнародної обстановки. Імперіалісти США, Англії і Франції провокаційними актами намагались втягти Радянську країну у війну і, таким чином, зірвати соціалістичне будівництво. Боячись посилення Радянської держави на міжнародній арені, вони перейшли до ще ширших провокацій. Американські імперіалісти хотіли добитися міжнародної ізоляції Радянського Союзу. Уряд США повів шалену кампанію проти укладення угод між капіталістичними державами і Радянською державою.

Міністр закордонних справ Англії Керзон у травні 1923 р. пред'явив Радянському урядові зухвалий ультиматум, вимагаючи відкликати радянських представників з країн Сходу. Цей ультиматум Керзона погрожував новою антирадянською інтервенцією. В Дарданелли ввійшов англійський військовий флот.

Проти Радянської держави почалась кампанія наклепів і шантажу. Ультиматум Керзона розв'язав руки білогвардійським орга-

нізаціям. В Лозанні 10 травня 1923 р. білогвардієць убив видатного радянського дипломата В. В. Воровського. Уряди панської Польщі, боярської Румунії і петлюрівська еміграція, що перебувала в цих країнах, зчинили галас про похід на Україну.

Зухвала політика імперіалістів викликала обурення трудящих СРСР, які організували могутні демонстрації, мітинги протесту проти паліїв війни. Разом з тим трудящі вживали енергійних заходів до зміцнення обороноздатності держави. По всій країні були проведені добровільні збори коштів на посилення радянського повітряного флоту. На кошти, зібрані трудящими, була створена ескадрилья літаків «Ультиматум».

Агресивні дії імперіалістів викликали масовий протест трудящих України. На багатолюдних мітингах у Харкові, Донбасі, Катеринославі, Києві та інших містах і селах республіки трудящі брали на себе зобов'язання ще більше зміцнювати могутність Радянської держави і в разі необхідності грудьми стати на захист своєї Батьківщини. На Україні з великим успіхом було проведено збори коштів на ескадрилью літаків.

Радянський уряд своєю твердою зовнішньою політикою відвернув загрозу нової війни. Агресивна політика англійського уряду викликала обурення робітничого класу Англії. Під тиском робітничого класу консервативний уряд пішов у відставку. Новий, «робітничий» уряд Англії на чолі з Макдональдом під тиском трудящих мас у 1924 р. змушений був установити дипломатичні відносини з Радянським Союзом.

Мудра зовнішня політика Радянського уряду привела до того, що протягом 1923—1924 рр. Радянську державу визнали і уклали з нею угоди 13 капіталістичних держав, серед них Італія, Греція, Швеція, Данія та ін. Спроба американського імперіалізму добитися міжнародної ізоляції Радянського Союзу зазнала цілковитого краху.

Господарські труднощі, загострення міжнародного становища СРСР, а також хворобу В. І. Леніна намагались використати вороги партії і народу — троцькісти, «робітнича опозиція» і буржуазні націоналісти. Троцькісти почали нову атаку проти Комуністичної партії і Радянського уряду. Сигналом до виступу ворогів став лист Троцького і заява 46 опозиціонерів, в яких вони обвинувачували Центральний Комітет партії в неправильній нібито політиці. Вони пророкували тяжку економічну кризу і загибель Радянської влади. Щоб розв'язати собі руки для антипартійної діяльності, вони вимагали допущення свободи фракцій і угруповань всередині партії. Троцькісти хотіли зруйнувати партійний апарат, протиставили членів партії партійному апаратові, а молоді кадри — старим партійним кадрам. Вони робили ставку на шкільну молодь, на молодих членів партії, які не знали історії боротьби партії з троцькізмом.

Троцькісти виступили з шаленими нападками проти науково обгрунтованого положення В. І. Леніна про можливість пере-

моги соціалізму в нашій країні. Своїми наклепницькими твердженнями вони намагались посіяти серед робітничого класу і селянства сумнів і невпевненість у перспективах соціалістичного будівництва і тим самим ослабити їх трудове піднесення, полегшити ворогам справу реставрації капіталізму в Радянській країні.

Троцькісти нав'язали дискусію, яка охопила всю партію. Боротьба набрала запеклого характеру. В результаті дискусії троцькісти були розбиті вщент.

Партійні організації об'єднались навколо Центрального Комітету.

Комуністи України були вірним загоном Комуністичної партії Радянського Союзу. Вони твердо підтримали лінію Центрального Комітету партії і разом з усією партією дали рішучу відсіч вилазкам троцькістів на Україні.

Пленум Донецького губкому КП(б)У в січні 1924 р., підводячи підсумки дискусії, відзначив, що Донецька партійна організація в своїй абсолютній більшості висловилась за повне схвалення політичної і організаційної лінії Центрального Комітету партії і засудила спроби троцькістів захитати єдність її рядів. Така ж відсіч була дана троцькістам в усіх партійних організаціях України, особливо в індустріальних центрах. ЦК КП(б)У в своєму листі, присвяченому підсумкам дискусії на Україні, зазначив: «Пролетарські центри нашої української організації, як-от: Харків, Донбас, Катеринослав, в абсолютній більшості виносили резолюції, що висловлюють довір'я ЦК і засуджують опозицію».

Розгром троцькістів та інших ворогів партії забезпечив можливість мобілізації трудящих мас на дальшу відбудову народного господарства і будівництво соціалізму.

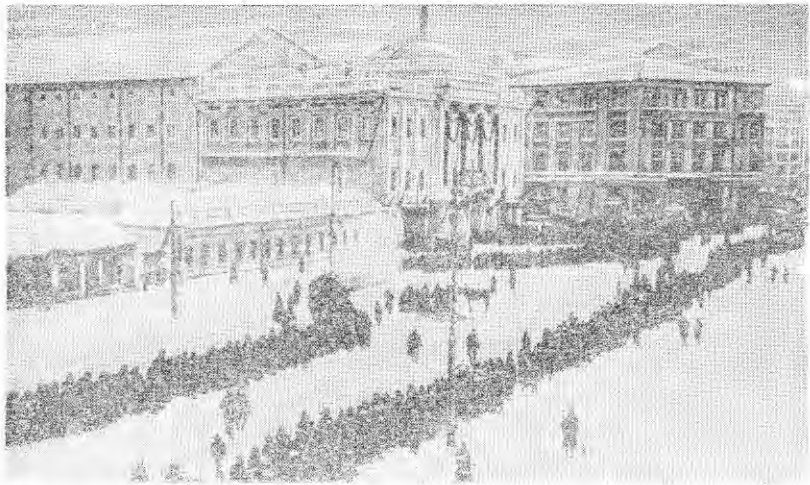
У січні 1924 р. зібралась XIII партійна конференція. Вона засудила троцькістську опозицію і вказала, що в особі опозиції партія має справу з дрібнобуржуазним ухилом від марксизму. Ідейний розгром троцькізму забезпечив партії і радянському народові дальший переможний рух вперед, до соціалізму.

В цей час Радянську країну спіткало велике горе. 21 січня 1924 р. о 6 год. 50 хв. вечора в Горках під Москвою помер вождь і організатор Комуністичної партії, вождь робітничого класу СРСР і трудящих усього світу, творець Радянської держави Володимир Ілліч Ленін.

У повідомленні Центрального Комітету партії про смерть В. І. Леніна говорилося: «Ніколи ще після Маркса історія великого визвольного руху пролетаріату не висувала такої гігантської фігури, як наш покійний вождь, учитель, друг. Все, що є в пролетаріаті дійсно великого і героїчного — безстрашний розум, залізна, незламна, наполеглива, всеперемагаюча воля, священна ненависть, смертельна ненависть до рабства і гноблення, революційна пристрасть, що рухає горами, безмежна

віра в творчі сили мас, величезний організаційний геній,— все це знайшло своє чудове втілення в Леніні, ім'я якого стало символом нового світу від заходу до сходу, від півдня до півночі».

Смерть В. І. Леніна була найтяжчою втратою для робітників і селян Радянського Союзу, для трудящих всього світу. Вся

Трудячі прощаються з В. І. Леніним у Будинку Спілок в Москві.

Радянська країна була в глибокому траурі. Після смерті вождя трудячі Радянського Союзу ще більше згуртувались навколо Комуністичної партії. Робітники, селяни, трудова інтелігенція Радянської України на численних мітингах, які відбувалися в ці дні, зобов'язувалися ще тісніше згуртуватися навколо Центрального Комітету партії, неухильно виконувати заповіді великого вождя.

«З непокритими головами, сповнені глибокого суму,— говорилося в резолюції багатолюдного мітингу робітників 1-ї державної шахти в Донбасі,— схилиємось ми перед свіжою могилою нашого вождя, учителя і друга. Загартована у великих битвах, Комуністична партія, освітлюючи шлях факелом комунізму, поведе нас до нових битв і нових перемог. Наймужніші, найкращі з нас від своїх заборів, від своїх верстатів повинні поповнити лави Комуністичної партії. Вперед, під прапором Комуністичної партії!».

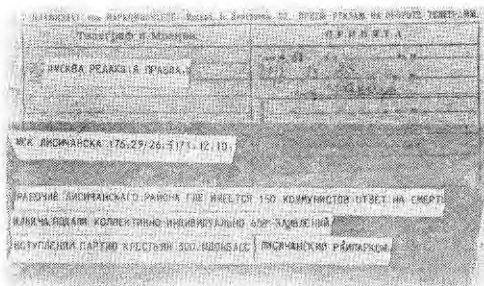
На шістдесятитисячному траурному мітингу металургів Донбасу робітники поклялися неухильно виконувати заповіді Ілліча, поповнити лави партії кращими своїми представниками.

Робітники-залізничники Південно-Західної округи заявили, що вони «клянуться і надалі безустанно проводити в життя заповіді Леніна і твердо стояти на сторожі завоювань револю-

ції, тісніше згуртуватися навколо Штабу партії — Центрального Комітету».

Центральний Комітет РКП(б) оголосив ленінський призов до партії. Понад 240 тис. безмежно відданих, стійких синів і дочок робітничого класу було прийнято в партію. На Україні в ряди Комуністичної партії вступило близько 32 тис. передових робітників підприємств Донбасу, Харкова, Катеринослава та інших міст. Ленінський призов мав величезне значення для мо-

білізації всіх сил народу на виконання заповітів В. І. Леніна. Молоді робітники вступали в комсомол; за три місяці ленінського призову в ряди комсомолу було прийнято понад 150 тис. чоловік. На Україні в ряди комсомолу вступило близько 25 тис. чоловік.

Повідомлення Лисичанського райкому партії про вступ робітників і селян до лав ВКП(б).

Повідомлення Лисичанського райкому партії про вступ робітників і селян до лав ВКП(б).
данню з'їзду було присвячене пам'яті В. І. Леніна. Соратник В. І. Леніна і продовжувач його справи Й. В. Сталін виступив від імені партії з клятвою про неухильне виконання заповітів В. І. Леніна: тримати високо і берегти в чистоті велике звання члена партії; берегти єдність партії, як зіницю ока; берегти і зміцнювати диктатуру пролетаріату; зміцнювати всіма силами союз робітників і селян; зміцнювати і розширяти Союз Республік; зміцнювати Червону Армію і Червоний Флот; зміцнювати і розширяти союз трудящих світу.

З'їзд постановив переіменувати місто Петроград в Ленінград. В пам'ять про великого вождя з'їзд постановив оголосити день смерті В. І. Леніна днем всенародного трауру, видати повне зібрання творів В. І. Леніна.

31 січня 1924 р. з'їзд розглянув і остаточно затвердив першу Конституцію Союзу РСР. Напередодні II Всесоюзного з'їзду Рад відбулися з'їзди Рад союзних республік, які одностайно схвалили Конституцію СРСР.

Конституція СРСР 1924 р. відбивала відповідність політичної і юридичної надбудови створюваному соціалістичному базисові, вона відображала співвідношення класових сил в країні і закріплювала створення єдиної багатонаціональної держави. В Конституції відбилися величезні зміни, які сталися в економічній обстановці у зв'язку з успішним закінченням громадянської війни, запровадженням нової економічної політики і утворенням Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Конституція СРСР складалася з двох розділів. Першим розділом була прийнята I з'їздом Рад СРСР Декларація про утворення Союзу РСР. Другий розділ складався з одинадцяти підрозділів, в яких були визначені питання, які стосувалися компетенції верховних органів влади СРСР, їх структури і взаємовідносин; визначені права союзних республік, герб і столиця СРСР.

Конституція встановила порядок входження окремих республік в Союз РСР, зберігаючи за ними право вільного виходу з Союзу РСР, ясно і чітко визначила принципи організації і компетенцію загальносоюзних органів влади і органів влади союзних республік. Найвищими органами державної влади СРСР були: з'їзд Рад, а в період між з'їздами Центральний Виконавчий Комітет, який складався з Союзиної Ради і Ради Національностей, і Президія ЦВК Союзу РСР.

Найвищим виконавчим і розпорядчим органом в Радянському Союзі була Рада Народних Комісарів. Для безпосереднього керівництва окремими галузями державного управління були утворені загальносоюзні і союзнореспубліканські наркомати СРСР.

До відання Союзу РСР належали зовнішні зносини, керівництво військовими, зовнішньоторговельними, транспортними і поштово-телеграфними справами, а також вироблення основних керівних начал політичного і господарського життя союзних республік і керівництво фінансовою, продовольчою та іншими галузями діяльності. Щодо управління внутрішніми справами, землеробством, освітою, органами юстиції, соціального забезпечення і охорони народного здоров'я, то ці галузі державного життя залишались у безпосередньому віданні союзних республік.

Стаття 5 Конституції СРСР 1924 р. зобов'язувала союзні республіки внести в свої конституції зміни з тим, щоб привести їх у відповідність з Конституцією СРСР.

У зв'язку з цим, а також враховуючи зміни, які сталися в житті Української РСР з 1919 р., тобто з часу затвердження першої Конституції УРСР, VIII Всеукраїнський з'їзд Рад у січні 1924 р. ухвалив постанову про перегляд Конституції УРСР і внесення до неї відповідних змін. Створена при Президії ЦВК УРСР Конституційна комісія розробила проект нової Конституції УРСР.

IX Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся в Харкові з 3 по 10 травня 1925 р., затвердив змінений текст Конституції Української РСР. Ця Конституція на відміну від Конституції УРСР 1919 р., яка в одній із статей проголошувала лише тверду рішимість Радянської України вступити в найтісніше співробітництво з іншими радянськими республіками, законодавчо закріпила входження УРСР до складу Радянського Союзу. Вона

визначила компетенцію і структуру центральних республіканських органів у зв'язку з утворенням СРСР.

В Конституції відбився факт створення у складі УРСР Автономної Молдавської РСР.

Нова Конституція була спрямована на дальше зміцнення Української Радянської держави і поліпшення роботи державного апарату у виконанні величезних завдань, зв'язаних із здійсненням соціалістичної індустріалізації країни, колективізації сільського господарства, побудови і зміцнення соціалістичного базису.

У травні 1924 р. відбувся XIII з'їзд РКП(б), перший з'їзд після смерті В. І. Леніна. З'їзд провів свою роботу під знаком реалізації ленінських заповітів і, виходячи з завдання зміцнення змички між містом і селом, дав вказівки про дальший розвиток індустрії.

З'їзд висунув лозунг всемірного кооперування селянських мас, а також поставив перед всіма торговельними організаціями завдання оволодіти ринком і витіснити приватний капітал. Він затвердив створення з цією метою наркомату внутрішньої торгівлі.

З'їзд вказав на величезне значення ленінського призову в партію і звернув увагу партії на те, що молодим комуністам треба оволодіти основами ленінізму, що необхідно розширити пропаганду марксистсько-ленінської теорії.

У своїх рішеннях з'їзд одностайно засудив платформу троцькістської опозиції, визначивши її як дрібнобуржуазний ухил від марксизму, як ревізію марксизму.

VIII конференція КП(б)У, яка відбувалася 12—16 травня 1924 р., також одностайно засудила троцькістську опозицію і зазначила, що боротьба з усіма дрібнобуржуазними ухилами в партії і зміцнення єдності партії на основі ленінізму є найважливішим завданням КП(б)У на найближчий період.

Конференція схвалила заходи ЦК КП(б)У, спрямовані на дальше залучення до партії робітників від верстата, і вказала на необхідність посилення виховної роботи серед молодих комуністів, вважаючи це основним завданням внутріпартійної роботи.

Велику увагу конференція приділила питанню про розгортання державної і кооперативної торгівлі і витіснення приватної торгівлі шляхом організації сільських і районних ярмарків, на яких основними торговельними представниками повинні бути державні і кооперативні організації.

Надзвичайно важливе значення мали рішення конференції про роботу на селі. В цих рішеннях відзначалось, що вся увага партійних і радянських організацій повинна бути зосереджена на господарському піднесенні бідняцьких і середняцьких господарств шляхом кооперування і колективізації.

4. Успіхи в економічному і політичному розвитку Української РСР на кінець відбудовного періоду

В результаті героїчної праці робітників і селян, керівних Комуністичною партією, народне господарство Радянського Союзу швидко відбудовувалось.

За п'ять років відбудовного періоду промислове виробництво зросло у 5,5 рази. Велика промисловість в 1925 р. досягла 75,5% довоєнного рівня. Успішно виконувався план електрифікації країни. Виробництво електроенергії в 1925 р. зросло проти 1921 р. майже в шість раз і перевершило довоєнні розміри. Наша країна тільки в 1924/25 р. вклала в капітальне будівництво значну для того часу суму — 385 млн. крб.

Разом з тим зростала питома вага соціалістичного сектора у валовій продукції всієї промисловості. В 1924/25 р. вона становила 81%.

Значні успіхи були досягнуті в сільському господарстві. Посівна площа на 1925 р. становила 99% в порівнянні з 1913 р. Радянська держава вжила заходів для дальшого піднесення сільського господарства. На допомогу маломісним господарствам було виділено 290 млн. крб. кредиту. На 1925/26 р. була встановлена зменшена сума сільськогосподарського податку, який змінив собою продподаток. Бідніше селянство звільнялось від податку. Був організований продаж селянам сільськогосподарських машин на пільгових умовах.

Завдяки самовідданій праці українських робітників і селян і величезній безкорисливій допомозі братнього російського народу Українська Радянська Соціалістична Республіка досягла великих успіхів. Темпи відбудови промисловості на Україні були більш високими, ніж по Радянському Союзу в цілому. В 1925/26 р. велика промисловість майже досягла довоєнного рівня. Найважливішим досягненням було піднесення важкої індустрії.

Збільшення видобутку вугілля на Україні було життєвим питанням для всього Радянського Союзу. Народи СРСР і союзний уряд подавали Українській РСР всіляку допомогу у відбудові Донбасу, який у 1925/26 р. дав країні близько 20 млн. т вугілля, або 78% довоєнного видобутку вугілля. В результаті відродження Донбасу Радянська країна дістала можливість швидше відбудовувати промисловість, транспорт та інші галузі народного господарства.

Величезне піклування виявляли партія і уряд про розвиток металургії. В 1924/25 р. було пущено ряд металургійних заводів: Макіївський, Дніпровський, Єнакіївський, Костянтинівський та ін.; в 1925 р. працювало 26 домен, які виробляли понад 1,7 млн. т чавуну, що становило лише близько 60% довоєнного рівня. Порівняно повільні темпи відбудови металургійної промисловості пояснюються тим, що вона була найбільш зруйнована

і вимагала великих капіталовкладень. Швидкими темпами велось будівництво першої черги Штерівської електростанції в Донбасі.

В цей же період було пушено Луганський паровозобудівний завод ім. Жовтневої революції — найбільший завод на півдні України. До ладу стали єодові заводи: Донецький ім. Леніна,

Внутрішній вигляд тракторного цеху Харківського паровозобудівного заводу (1924 р.).

Слов'янський «Червоний хімік»; соляні заводи: «Електросіль» і «Електрон» у м. Слов'янську. В 1925 р. були пущені єдині в той час в Радянському Союзі Кадіївський нафталіновий завод і Костянтинівський дзеркальний завод-гігант. Все це зробили, як заявив один з робітників на мітингу в Донбасі, ми самі своїми власними руками.

Піклуючись про дальший розвиток сільського господарства, уряд приділяв багато уваги виробництву сільськогосподарських машин, випуск яких на кінець відбудовного періоду досяг 159% довоєнного рівня. Комуністична партія і Радянський уряд особливо піклувались про організацію вітчизняного виробництва тракторів. На Харківському паровозобудівному і Велико-Токмацькому заводах в 1925/26 р. було випущено 383 трактори.

Значні успіхи були досягнуті у відбудові залізничного транспорту, вантажооборот якого на Україні зріс до 70% довоєнного.

Великих успіхів добилась також легка і харчова промисловість УРСР; в ряді їх галузей було перевершено довоєнний

рівень виробництва. Шкіряна промисловість України в 1925/26 р. перевершила довоєнний рівень майже в півтора раза, текстильна — на 24%. Цукрова промисловість досягла 80% рівня 1913 р., давши 54 млн. пудів цукру, що становило 86% всього виробництва цукру в СРСР.

Успіхи у відбудові промисловості і транспорту на Україні забезпечили швидке зростання кількості робітників, зайнятих у цих галузях народного господарства. У великій промисловості кількість робітників досягла 385 тис. чоловік.

Робітничий клас України, борючись за найшвидшу відбудову народного господарства і перемогу соціалізму, під керівництвом Комуністичної партії розгорнув боротьбу за піднесення продуктивності праці, розширення виробництва, здешевлення продукції промисловості, за зміцнення трудової дисципліни. На підприємствах України так само, як і в Радянській Росії, стали проводитись виробничі наради і конференції, основним завданням яких було залучення робітників до активної участі в розвитку промисловості, використання творчої ініціативи робітничого класу, спрямованої на раціоналізацію виробництва, збільшення випуску продукції і поліпшення її якості. Так, робітники сільськогосподарського машинобудування за останній квартал 1924 р. і перший квартал 1925 р. внесли 192 раціоналізаторські пропозиції, з яких більшість була впроваджена у виробництво. Група робітників Харківського залізничного вузла винайшла спеціальний прилад для випробування гальм, чим набагато знизила накладні витрати і полегшила працю робітників. Робітник-механік Сталінського металургійного заводу В. У. Шишков винайшов гідравлічний прес для вирівнювання труб котлів. Цей прес можна було пристосувати для ломки рейок, що раніше робили ручним способом шість робітників.

Широкого розмаху виробничі конференції набули в Донбасі. Лише на початку 1924 р. в них взяло участь до 20 тис. делегатів, які представляли понад 200 тис. робітників. На конференціях робітники обговорювали доповіді про роботу трестів, заводоуправлінь і шахт і вносили багато цінних раціоналізаторських пропозицій. Так, на виробничій конференції шахтарі Горлівки в своєму зверненні до всіх робітників Донбасу писали: «Ми, робітники горлівських державних копалень, брали активну участь у громадянській війні проти вітчизняних та іноземних хижаків. Нині, почувши заклик нашого авангарду — Комуністичної партії — про відбудову нашої промисловості, ми одностайно вирішили зміцнити наше господарство шляхом піднесення своєї продуктивності, встановивши у себе максимальні технічно можливі норми виробітку. Ми бачимо в цьому запоруку остаточної перемоги на трудовому фронті. Ми закликаємо пролетаріат Донбасу також свідомо поставитися до цього питання і наслідувати наш приклад».

Заклик горлівських шахтарів знайшов палкий відгук серед усіх робітників Донбасу. На заводах і шахтах розгорнулася боротьба за піднесення продуктивності праці. В авангарді цього руху йшли комуністи. Так, з 700 комуністів з-поміж горлівських шахтарів до 90% працювали безпосередньо на виробництві і своїм прикладом запаливали шахтарів. Протягом 1924 р. продуктивність праці зросла на 30% і значно знизилась собівартість вугілля. Самовіддано боролись за піднесення продуктивності праці гірники Сталінської округи, де продуктивність праці в 1924 р. збільшилась проти попереднього року на 12%, а собівартість продукції знизилась майже на 20%. Шахтарі цієї округи на кінець 1925 р. в основному завершили відбудову вугільної промисловості, а на ряді шахт видобуток вугілля перевершив довоєнний рівень. Одним з передових районів Сталінської округи був Петрово-Мар'їнський район, партійну організацію якого в 1925—1926 рр. очолював М. С. Хрущов.

За самовіддану працю в 1925 р. Радянський уряд нагородив велику групу шахтарів орденами Трудового Червоного Прапора.

Комуністична партія України очолила творчу ініціативу робітничого класу і спрямувала її на розгортання соціалістичного змагання. З-поміж робітників, які брали активну участь у виробничих нарадах, висунулось багато талановитих організаторів, господарників і адміністраторів в усіх галузях народного господарства.

Виходячи з основного економічного закону соціалізму, Комуністична партія і Радянський уряд розгорнули боротьбу за поліпшення матеріального добробуту трудящих. Діяння основного економічного закону соціалізму не могло в той час дістати повний простір для свого розвитку тому, що народне господарство тільки відбудовувалось, а в економіці країни поряд з соціалістичним сектором існували дрібнотоварний і капіталістичний сектори. Але оскільки соціалістичний сектор відігравав провідну роль і його питома вага в економіці країни дедалі зростала, основний економічний закон соціалізму все більше впливав на розвиток народного господарства. На основі перших успіхів, досягнутих Радянською країною, значно підвищився матеріальний і культурний рівень життя трудящих мас.

Реальна заробітна плата робітників на Україні в 1925 р. значно зросла. Фонд заробітної плати за період з 1923 по 1925/26 р. збільшився з 520 млн. до 1063,1 млн. золотих карбованців. Величезні суми уряд відпускав на охорону здоров'я, соціальне страхування, на будівництво будинків відпочинку, санаторіїв, лікарень, шкіл, бібліотек і клубів, призначених для обслуговування трудящих. На соціальне страхування в 1924/25 р. було витрачено 79 631 тис. крб., а в 1925/26 р. 132 357 тис. крб. Витрати на житлове будівництво в 1923/24 р. становили 11,3 млн. крб., а в 1925/26 р. 46 млн. крб.

Комуністична партія і Радянський уряд подавали велику допомогу сільському господарству України, постачаючи йому машини і реманент. У 1925 р. на полях Української РСР працювало 3190 тракторів і десятки тисяч сільськогосподарських машин, які відлускалися селянам на пільгових умовах.

Зниження в 1925 р. майже на 40% сільськогосподарського податку сприяло зростанню продуктивності праці в сільському господарстві. В 1925 р. уряд СРСР виділив для допомоги бідняцьким господарствам 25 млн. крб.

Величезну допомогу сільському господарству України подав робітничий клас, організувавши шефство підприємств над селом. Робітники Донбасу, Харкова, Катеринослава, Києва та інших міст України провадили велику політико-виховну роботу на селі. Вони подавали трудовому селянству допомогу в організації прокатних пунктів, агропунктів, комітетів взаємодопомоги, кооперації, машинно-тракторних товариств, електростанцій. Робітники Артемівської округи допомогли селянам с. Маяків, Слов'янського району, збудувати на р. Донець гідроелектростанцію, яка почала працювати в роковини смерті В. І. Леніна — 21 січня 1925 р. Шефська робота зміцнювала союз робітничого класу з трудящим селянством.

Все це сприяло швидкому відродженню сільського господарства. В 1925 р. посівна площа Української РСР становила 23 млн. га і досягла посівної площі 1913 р., а валовий збір зерна становив понад 1 млрд. пудів, або 92% довоєнного. Значно збільшилась продукція тваринництва — на кінець 1925 р. вона досягла довоєнного рівня. До революції на Україні великої рогатої худоби було 7,7 млн. голів, а в 1925 р. 8,2 млн. голів; овець і кіз — відповідно 6,4 млн. і 9,7 млн. Проте поголів'я коней і свиней ще трохи відставало від рівня 1913 р.

Ліквідація приватної власності на землю і величезна допомога, яку подавав Радянський уряд селянству, сприяли поліпшенню його матеріального становища. Завдяки піднесенню матеріального добробуту бідняцьких господарств зростала кількість середняцьких господарств. Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції бідняки на Україні становили понад 65%, на кінець 1925 р. кількість їх зменшилась до 27%, а середняків — збільшилась з 20 до 66%. Кількість куркулів за цей період зменшилась з 15 до 7%.

Проте даліше піднесення сільського господарства, особливо зростання його товарності, гальмувалося тим, що в країні ще лишалися дрібні індивідуальні селянські господарства, кількість яких значно збільшилась після Великої Жовтневої соціалістичної революції. В 1925 р. на Україні було 5,1 млн. селянських господарств, на 30% більше, ніж до революції. Не маючи можливості застосовувати складні сільськогосподарські машини і впроваджувати передову агротехніку, ці господарства збирали невеликі врожаї і не могли дати необхідної кількості товарного

зерна та інших продуктів сільського господарства для задоволення потреб робітничого класу і постачання промисловості сировини.

Виходячи з ленінського кооперативного плану, Комуністична партія і Радянський уряд висунули завдання кооперувати селянство в споживчі і виробничі товариства. Кооперація відкривала десяткам мільйонів селян найбільш доступний і зрозумілий шлях до соціалізму. Партія і уряд подавали величезну підтримку розвитку всіх видів кооперації, особливо виробничої, як найважливішому шляхові переведення селян на рейки великого соціалістичного виробництва в сільському господарстві.

В Українській РСР кооперування поступово впроваджувалось у сільському господарстві спочатку в галузі збуту, а потім і в галузі виробництва. В роки відбудовного періоду дуже поширилось кооперування селян у галузі збуту. Сільськогосподарська кооперація здійснювала заготівлі продукції сільського господарства. З усієї кількості зерна, заготовленого на Україні в 1925/26 р., 37% припадало на сільськогосподарську кооперацію. За допомогою її було продано селянам республіки 88% сільськогосподарських машин, 67% лісоматеріалів. Сільськогосподарська кооперація надавала кредит селянству України, яке дістало в 1925 р. 110 млн. крб. кредиту — в 4,6 рази більше, ніж у 1923/24 р. Крім того, для фінансування бідняцьких господарств на Україні був створений спеціальний кредитний фонд, який становив в 1925 р. 3 млн. крб. На кінець відбудовного періоду в Українській РСР налічувалось 8 тис. споживчих і 10 тис. сільськогосподарських кооперативів, якими була охоплена половина селянських господарств.

Кооперація була основною формою економічного зв'язку між містом і селом, між соціалістичною промисловістю і сільським господарством. За вплив у кооперативах і керівництво ними розгорнулася гостра класова боротьба. Куркулі, які хотіли зірвати діяльність кооперації, всіляко намагались пролізти до керівництва кооперативами. Партія і уряд організували трудящих для відсічі куркульству, щоб не допустити куркулів у кооперацію, а там, де вони пролізли, виганяли, ізолювали їх від основної маси селянства.

Велику увагу було приділено розвитку колективних форм господарства на селі. 9 серпня 1922 р. ВУЦВК затвердив декрет про права, пільги і переваги, надавані неможливу селянству, організованому в колгоспи. Цим декретом за колгоспами закріплювались передані їм поміщицькі маєтки, а також живий і мертвий реманент, будівлі та інше майно розкуркулених господарств. Створювався спеціальний фонд для допомоги колгоспам, їм надавався довгостроковий кредит.

Спиряючись на допомогу Радянського уряду, неможлиники виступали ініціаторами створення сільськогосподарських колективів. У 1925 р. в УРСР було 5454 колгоспи, які об'єднували

понад 300 тис. населення. Вони були наочним прикладом переваг великого колективного господарства над дрібним одноосібним.

В колгоспах України врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва були набагато вищі, ніж в одноосібних селянських господарствах. Так, у колгоспах в 1925 р. врожайність зернових становила 10,2 ц з гектара, а в одноосібних селянських господарствах — 8,8 ц, урожайність цукрових буряків відповідно 201 і 172 ц, удої молока на одну фуражну корову в колгоспах були на 50—60% вищі, ніж в індивідуальних господарствах.

Зростання питомої ваги соціалістичного сектора у валовій продукції всієї промисловості і здійснення ленінського кооперативного плану були конкретним виявом боротьби Комуністичної партії і Радянської держави за створення і дальший розвиток нових, соціалістичних форм господарства.

Значну роль в громадсько-політичному житті села відіграла організація батраків — профспілка «Робітземлісу», яка організувала батраків на боротьбу з куркульством, за зміцнення органів Радянської влади.

Велике значення в організації бідноти на Україні мали комітети незаможних селян, які встановлювали тісний контакт з середняками в боротьбі проти куркульства. В 1925 р. комнезами налічували в своєму складі більше мільйона членів. Комнезами були послідовними провідниками політики партії і уряду, спрямованої на обмеження експлуататорських тенденцій куркульства, провідниками податкової політики, трудового законодавства, політики хлібозаготівель.

Троцькісти і буржуазні націоналісти, які всіляко намагались зірвати політику партії на селі, спрямували свою ворожу діяльність проти комнезамів. Вони зривали роботу деяких комнезамів, штовхали їх на шлях адміністрування щодо середняка, вимагали збереження методів «воєнного комунізму».

В 1925 р. в парторганізаціях України розгорнулась гостра дискусія в питанні про роль і завдання комнезамів. У ході дискусії визначилось два напрями: праві опортуністи вимагали ліквідувати комнезами, лівацькі елементи пропонували лишити за ними ті самі функції, які вони здійснювали в період воєнного комунізму і в перші роки відбудовного періоду.

Центральний Комітет КП(б)У в липні 1925 р. припинив цю дискусію, дав відсіч обом ухилам і ухвалив рішення про реорганізацію комнезамів. Раніше комнезами були політичними організаціями державного значення з певними адміністративними функціями, тепер вони перетворювались в добровільні громадські організації.

У вересні 1925 р. був прийнятий новий статут комітетів незаможних селян. Як визначив новий статут, одним з головних завдань, які стояли перед комнезамами, було зміцнення союзу з середняком. Комнезами повинні були зосередити свої зусилля

на тому, щоб допомогти сільській бідноті у піднесенні її господарства, залучити бідноту до кооперації, до колгоспів, до активної роботи в сільських Радах, комітетах взаємодопомоги і добровільних товариствах.

Реорганізація комнезамів привела до ліквідації залишків методів воєнного комунізму в роботі і спрямувала їх діяльність в бік господарської організації бідноти і середняків. Разом з реорганізацією комнезамів була проведена чистка їх рядів від куркульських, буржуазно-націоналістичних та інших ворожих елементів.

Відбудова народного господарства натрапляла на шалений опір куркулів, церковників і нової буржуазії, яка народжувалась в умовах непу. Приватнокапіталістичні елементи змикалися з різними антирадянськими групами, зв'язаними з капіталістичними державами, намагались розкладати слабкі ланки державного апарату, зривали політику цін, підривали державну торгівлю, а також розбазарювали надані їм на правах оренди промислові підприємства. Спираючись на тоді ще не викритих ворогів народу з троцькістсько-бухарінської банди і буржуазних націоналістів, вони робили ставку на реставрацію капіталізму. Щоб залякати селянство, куркулі застосовували терор до активістів села, які викривали контрреволюційну діяльність куркульства. Так, у березні 1924 р. в с. Димівці, Миколаївської округи, куркулі вбили сількора-активіста Г. Малиновського.

Під час перевиборів Рад куркульство намагалось протягти туди своїх агентів, завоювати на свій бік середняка, ослабити активність виборців, знизити явку їх на збори.

Радянська держава в запеклій класовій боротьбі послідовно проводила політику обмеження і витіснення капіталістичних елементів, спираючись при цьому на соціалістичну промисловість, на фінансово-кредитну систему, на державну торгівлю і кооперацію.

При підтримці всього українського народу органами Радянської держави були повністю ліквідовані куркульсько-націоналістичні банди. Будучи розгромлені у відкритій збройній боротьбі, українські буржуазні націоналісти перейшли до дій тихою сапою, до методів шпигунства і шкідництва. Вони хотіли захопити владу і відновити капіталістичні порядки і з цією метою намагались пролізти на керівні пости в партійний і радянський апарат. Партія і уряд вжили рішучих заходів для посилення керівної ролі робітничого класу щодо селянства. Для роботи в сільські Ради, кооперацію та інші установи і підприємства на селі були послані кращі представники робітничого класу. Треба було ізолювати куркульство, відірвати від нього трудове селянство, залучити бідноту і середняків до активної роботи по радянському будівництву, піднести їх політичну активність.

Здійснюючи ленінську національну політику, ідучи назустріч бажанням трудящих мас Молдавії, Центральний Комітет Комуні-

стичної партії і ЦВК СРСР ухвалили в 1924 р. постанову про утворення в складі Української РСР Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки.

12 жовтня 1924 р., виражаючи загальне прагнення молдавського народу, третя сесія ВУЦВК VIII скликання прийняла схвалене ЦК РКП(б) і РНК СРСР рішення про утворення в складі Української РСР Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки.

Утворення Молдавської АРСР знаменувало собою важливий етап в історії розвитку молдавського народу, який вперше дістав можливість створити свою соціалістичну державність. Утворення Молдавської АРСР відкрило широкий простір для розвитку народного господарства і культури молдавського народу. Цим був закладений фундамент для воз'єднання всього молдавського народу в єдиній Молдавській Радянській соціалістичній державі.

Радянський уряд вживав енергійних заходів для активізації діяльності Рад. Завдання полягало в тому, щоб поліпшити методи роботи Рад і підхід їх до мас, піднести на вищий рівень керівництво Радами з боку партійних організацій, ще ширше залучити маси до державного будівництва.

При ЦВК СРСР у січні 1925 р. була проведена Всесоюзна нарада в питаннях радянського будівництва. Така сама нарада відбулася в лютому 1925 р. при ЦВК УРСР. Робота цих нарад мала величезне значення для поліпшення і пошквалення діяльності Рад, усунення недоліків у роботі державного апарату і наближення його до населення.

Використовуючи досвід законодавства братньої РРФСР, уряд Української РСР протягом 1922—1925 рр. розробив і запровадив земельний, цивільний і кримінальний кодекси Української РСР. Це було важливим засобом дальшого зміцнення Радянської держави, що сприяв оформленню нового, соціалістичного базису.

В ході успішної відбудови народного господарства УРСР зміцніла дружба українського народу з усіма народами СРСР і насамперед з великим російським народом.

Під керівництвом Центрального Комітету РКП(б), в боротьбі з троцькістами та українськими буржуазними націоналістами зміцніла організаційно і зросла ідейно Комуністична партія (більшовиків) України. З травня 1925 р. секретарем ЦК КП(б)У був видатний діяч Комуністичної партії Радянського Союзу, вірний учень В. І. Леніна Л. М. Каганович. КП(б)У на кінець відбудовного періоду налічувала в своїх рядах 167 604 члени партії і кандидати в члени партії. Переважну більшість членів КП(б)У становили робітники (72%). Значно зросла комсомольська організація Радянської України. В 1925 р. в рядах ЛКСМУ налічувалось 263 тис. членів, які під керівництвом Комуністичної партії брали активну участь у бо-

ротьбі за відбудову народного господарства, у громадському і культурному житті республіки.

6—12 грудня 1925 р. IX з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України підбив підсумки боротьби трудящих за відбудову народного господарства на Україні, рішуче засудив всі антипартійні угруповання та їх твердження про неможливість перемоги соціалізму в Радянській країні. Українські буржуазні націоналісти були викриті на з'їзді як запеклі вороги народу, що намагались відірвати Радянську Україну від СРСР і продати український народ у колоніальне рабство іноземним імперіалістам. З'їзд закликав усіх комуністів України зміцнювати дружбу українського народу з великим російським народом і з усіма народами СРСР. На з'їзді були намічені конкретні заходи, які повинні були забезпечити даліше господарське і культурне піднесення Української РСР. З'їзд зобов'язав усі партійні і радянські організації зміцнювати союз робітничого класу з селянством, ширше залучати до соціалістичного будівництва середняка, рішуче боротися з українськими буржуазними націоналістами та іншими ворогами партії і радянського народу.

Трудящі Радянської України під керівництвом Центрального Комітету КП(б)У і уряду УРСР, спираючись на братерську допомогу російського та інших народів Радянського Союзу, відбудували народне господарство республіки і внесли свій значний вклад в будівництво соціалізму. Українська РСР з її відбудованою вугільно-металургійною, машинобудівною, хімічною та іншими галузями промисловості, а також сільським господарством зайняла важливе місце в промисловості всього Радянського Союзу і стала однією з його найбільших житниць. Відбудова народного господарства України мала величезне значення для зміцнення військово-економічної могутності СРСР.

Успіхи Радянської України, досягнуті за відбудовний період, справили революційний вплив на трудящих Західної України, Північної Буковини і Закарпатської України, сприяли посиленню їх боротьби за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Українською РСР.

Відбудова народного господарства на кінець 1925 р. була в основному завершена. Проте економіка Радянського Союзу все ще лишалася відсталою, багатуокладною. Щоб перевершити довоєнний рівень народного господарства, треба було розгорнути широке будівництво великої промисловості.

На кінець відбудовного періоду перед Комуністичною партією і Радянським урядом постало нове завдання величезної ваги — здійснити перехід від багатуокладної економіки до економіки соціалістичної, яка повинна була стати матеріально-виробничою базою соціалістичного суспільства. Постало питання про долю соціалізму в СРСР, про шляхи і методи соціалістичного будівництва, про перспективи розвитку Радянської держави. Комуністична партія дала на всі ці питання прямі і ясні відповіді.

вказала народам нашої Батьківщини, в якому напрямі повинно йти даліше господарське будівництво. Партія довела цілковиту можливість побудови соціалістичного суспільства в країні шляхом проведення нової економічної політики і вказала, як треба будувати соціалізм.

Встановлення диктатури пролетаріату, експропріація капіталістів і поміщиків, перетворення землі, фабрик і заводів, транспорту і банків у загальнонародну власність — все це давало можливість розгорнути будівництво соціалістичного господарства.

Троцькісти виступали проти політики партії, заперечували можливість побудови соціалізму в СРСР. Проти настанови партії виступали також бухарінці, які протипоставили їй свою «теорію» мирного вростання буржуазії в соціалізм. Комуністична партія засудила всі ці капітулянтські «теорії» і взяла курс на побудову соціалізму в Радянській країні. Вона вважала, що виконання цього грандіозного завдання треба почати з соціалістичної індустріалізації країни. Тільки за допомогою індустріалізації можна було підготувати матеріальні передумови для соціалістичного перетворення всього народного господарства.

XIV з'їзд РКП(б), який відбувся в кінці грудня 1925 р., намітив програму індустріалізації країни як основу генеральної лінії партії. Здійснення цієї програми повинно було перетворити нашу країну з аграрної в індустріальну, забезпечити їй господарську самостійність, зміцнити її обороноздатність і створити умови, необхідні для перемоги соціалізму в СРСР.

Проти генеральної лінії Комуністичної партії виступили вороги партії і народу — троцькісти, бухарінці і буржуазні націоналісти. Планові соціалістичної індустріалізації вони намагались протипоставити свій капітулянтський план, за яким СРСР повинен був лишитися аграрною країною, тобто виробляти головним чином сировину і продовольство, вивозити їх за кордон і в обмін ввозити з капіталістичних країн машини та інші промислові вироби. Це був план економічного поневолення нашої країни, перетворення її в аграрний придаток імперіалістичних держав, план роззброєння Радянської держави перед лицем капіталістичного оточення.

Комуністична партія, ставлячи завдання індустріалізації країни, виходила з об'єктивних законів розвитку суспільства, з потреб розвитку матеріального життя суспільства, з інтересів радянського народу. Партія виходила з ленінського положення, що в нашій країні є все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства.

XIV з'їзд відкинув шкідливі плани буржуазних капітулянтів. Комуністична партія відбила всі атаки ворогів соціалізму, захистила і розвинула далі ленінське вчення про можливість перемоги соціалізму в одній, окремо взятій, країні. Комуністична

партія і Радянський уряд в роки переходу на мирну роботу організували трудящі маси країни на гігантську творчу працю, спрямували невичерпні сили радянського народу на перетворення в життя ленінського плану будівництва соціалізму.

Нагромадивши сили і кошти, зміцнивши політичну, економічну і оборонну могутність країни, Комуністична партія і Радянський уряд підвели її до нового історичного етапу — до етапу соціалістичної індустріалізації.

5. Розвиток української радянської культури

В роки боротьби за відбудову народного господарства Комуністична партія і Радянський уряд читання культурної революції вирішували в безпосередньому зв'язку з соціалістичним будівництвом, вважаючи прилучення найширших мас населення до культури однією з найважливіших умов переможного соціалістичного будівництва.

Соціалістична своїм змістом культура народів, залучених до будівництва соціалізму, зберігає національну форму. Керівним і спрямовуючим началом в розвитку соціалістичної культури є марксистсько-ленінська ідеологія.

Провідну роль серед національних культур Радянського Союзу відіграє культура великого російського народу. Радянська Росія йшла в авангарді створення соціалістичної культури. З скарбниці її соціалістичної культури черпали досвід культурного будівництва всі народи СРСР, в тому числі й український народ. Будуючи і розвиваючи свою національну формую і соціалістичну змістом культуру, український народ тим самим вносив і свою частку в соціалістичну культуру.

Як і в Радянській Росії, в Українській РСР на перший план було поставлене завдання ліквідації тяжкої спадщини панування поміщиків і капіталістів — неписьменності. На Україні в дореволюційний період було до 75% неписьменних. Уряд України 21 травня 1921 р. видав декрет про ліквідацію неписьменності. Для контролю над його здійсненням була створена Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з неписьменністю. Вона встановлювала єдиний план роботи пунктів ліквідації неписьменності (лікнепів), намічала сітку їх, розробляла питання методичного характеру.

Під керівництвом Комуністичної партії і Радянського уряду комісія успішно розвивала свою діяльність, спираючись на широку громадськість. В 1925 р. на Україні працювало близько 11 тис. шкіл ліквідації неписьменності, в яких навчалось понад 400 тис. чоловік. Велика робота, проведена в галузі ліквідації неписьменності, дала свої плідотворні наслідки. На кінець відбудовного періоду кількість письменного населення республіки збільшилась майже до 60%.

Особливо велику увагу було приділено боротьбі з дитячою безпритульністю. Радянський уряд взяв на себе піклування про виховання і навчання дітей, які не мають батьків, створивши для них нові педагогічні заклади — дитячі будинки.

В 1921 р. в Українській РСР була створена Центральна Комісія по поліпшенню життя дітей. Такі комісії створювались та-

Навчання в школі ліквідації неписьменності (Київ, вул. Глибочицька, № 5, 1925 р.).

кож при губернських і повітових виконкомах. Комісії мали спеціальні продовольчі фонди і сітку харчових пунктів та їдалень. На кошти комісії при ВУЦВК тільки в 1922 р. утримувалось 16 тис. дітей в дитячих будинках і 8 тис. в дитячих яслах. Велику роль в організації допомоги дітям відіграло добровільне товариство «Друг дітей».

Дитячі будинки підготовляли вихованців до практичної трудової діяльності. Одним з ентузіастів і новаторів у цій справі був А. С. Макаренко. Керуючи колонією ім. Горького, він організував трудове виховання підлітків і на цій основі розробив методику виховання колективу.

Центральний Комітет партії і Радянський уряд приділяли велику увагу розвитку народної освіти. В роки відбудовного періоду в Українській РСР була проведена величезна робота по будівництву нової радянської школи. На кінець відбудовного періоду в республіці було вже 18 тис. шкіл, в яких навчалось понад 2 млн. дітей. В школах працювало 55 тис. вчителів. Майже в 75% цих шкіл викладання провадилось українською мовою.

Комуністична партія і Радянський уряд вели підготовку до запровадження загального початкового навчання, яке почало здійснюватися на Україні в 1925 р.

Успішно розвивалось професійно-технічне навчання. В 1925 р. в УРСР було 408 профшкіл, в яких навчалось близько 50 тис. учнів.

Народна освіта тісно поєднувалася з політико-освітньою роботою. Партійні, профспілкові і політико-освітні організації розгорнули широку культурно-масову роботу в містах і на селі. Для розгортання культурно-освітньої роботи в містах і на підприємствах величезне значення мали робітничі клуби з бібліотеками при них і червоні кутки, які разом з тим були місцем відпочинку і культурних розваг.

На селі центром всієї політико-виховної роботи були сільські клуби (сільбуду) і хати-читальні. Вони сприяли ознайомленню селян з новою економічною політикою, підвищенню культурного рівня трудящих села, згуртуванню маси селян навколо робітничого класу, зміцненню зв'язки між містом і селом.

На кінець відбудовного періоду в містах і селах Української РСР кількість клубних закладів зросла до 10 тис. проти 2,8 тис. у 1921 р., з них хат-читальень і сільбудів близько 8 тис., клубів понад 2 тис. В 1924 р. в Харкові була споруджена перша на Україні радіостанція, а з 1925 р. почали будуватися радіостанції і в інших містах республіки.

Комуністична партія України провела велику роботу по очищенню культурно-освітніх закладів від буржуазно-націоналістичних елементів. Посилення партійного керівництва роботою цих закладів підвищило їх роль у залученні широких трудящих мас до соціалістичної культури, сприяло зростанню громадсько-політичної активності трудящих. В роботі клубів і сільбудів активну участь брало багато вчителів.

У цей період в Українській РСР бурхливими темпами розвивались видавнича справа і преса: українською мовою було видано 5890 назв книг — в два рази більше, ніж за 120 років до Жовтневої революції. Масовим тиражем було випущено твори класиків марксизму-ленінізму українською мовою. Вони відігравали величезну роль в розвитку української соціалістичної культури і в формуванні соціалістичного світогляду трудящих.

Для ідейного озброєння комуністів і всіх трудящих дуже важливе значення мало розпочате в 1921 р. за постановою IX з'їзду РКП(б) перше видання творів В. І. Леніна — багатющої теоретичної скарбниці. Воно було закінчене в 1925 р.

Великим тиражем видавались і поширювались в республіці перекладені на українську мову твори О. Пушкіна, М. Гоголя, М. Некрасова, Л. Толстого, А. Чехова, Максима Горького, В. Маяковського. Широко видавались твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Марка Вовчка, П. Грабовського та ін. За кількістю надрукованих книг у відбу-

довний період Українська РСР зайняла друге місце в Радянському Союзі після РРФСР.

На Україні в 1925 р. виходило 76 газет загальним тиражем понад мільйон екземплярів. Велике поширення мали республіканські газети: «Комуніст», «Вісті», «Пролетар», «Радянське село», що створили численну армію робітничо-селянських кореспондентів, яких на кінець 1925 р. було понад 20 тис., а також центральні газети Радянського Союзу: «Правда», «Известия», «Беднота», «Комсомольская правда» та ін.

Велике піклування проявляли Комуністична партія і Радянський уряд про вищу школу, яка готувала висококваліфіковані кадри будівників соціалізму.

В Українській РСР підготовка кадрів спеціалістів велася в інститутах, що випускали спеціалістів широкого профілю, і в технікумах, які також в той час були вищою школою підготовки спеціалістів вузького профілю. Інститути були створені на базі колишніх університетів, інститутів, консерваторій і вищих жіночих курсів шляхом їх корінної реорганізації. Крім того було відкрито ряд нових інститутів. У 1925 р. в республіці налічувалось 35 інститутів: чотири технічні, сім сільськогосподарських, три інститути народного господарства, дванадцять інститутів народної освіти, п'ять медичних інститутів і чотири художні і музичні інститути, в яких навчалось 35 тис. студентів. В 145 технікумах навчалось 26 тис. студентів. До революції на Україні було лише 19 вузів з 27 тис. студентів. Щоб полегшити вступ робітничої і селянської молоді до вищої школи, при вузах створювались робітничі факультети (робфаки). В 1925 р. в УРСР було 30 робфаків з 7 тис. студентів.

Значно поліпшився на кінець відбудовного періоду соціальний склад студентства у вузах республіки. Кількість робітників в інститутах збільшилась з 5% в 1920/21 р. до 17,4% в 1925/26 р., селян відповідно з 8,2 до 19,4%, службовців — з 39,8 до 55,1%, а кількість інших соціальних груп знизилась з 47% в 1920/21 р. до 8,1% в 1925/26 р. Таким чином, робітники, селяни і трудова інтелігенція становили основний контингент студентів.

Для підготовки кадрів партійних працівників, пропагандистів і викладачів вузів велике значення мало створення в Українській РСР сітки партійної освіти — радпартшкіл і комвузу. В 1921 р. в Харкові була відкрита Центральна партійна школа, переіменована в 1923 р. в Комуністичний університет ім. Артема, а з 1922 р. почали створюватись радянсько-партійні школи. На кінець відбудовного періоду в УРСР була 41 радпартшкола з 5 тис. слухачів. Через цю сітку були підготовлені десятки тисяч кваліфікованих партійних, радянських і комсомольських працівників та пропагандистів. Комуністичний університет ім. Артема готував також викладачів вищої школи.

Створення для робітничої і селянської молоді широких можливостей здобувати вищу освіту і пролетаризація вузів викли-

кали шалений опір з боку буржуазної і націоналістичної професури. Вона виступила за «нейтралітет» вузів, проти втручання партії в їх діяльність. Партія і уряд дали рішучу відсіч цим спробам і забезпечили неухильне зростання числа студентів, створення кадрів радянської інтелігенції з робітників і селян.

Вузи Радянської України успішно готували кадри висококваліфікованих спеціалістів для всіх галузей народного господарства і культурного будівництва. За три останні роки відбудовного періоду інституту і технікуми випустили близько 25 тис. молодих спеціалістів.

Комуністична партія і Радянський уряд приділяли велику увагу розвитку науки, прагнучи використати її найновіші досягнення для відбудови народного господарства і його соціалістичного перетворення. Комуністична партія озброїла радянських вчених теорією діалектичного і історичного матеріалізму. Партія і уряд організовували і спрямовували вчених на боротьбу проти реакційних ідеалістичних «теорій» як в галузі природничих, так і в галузі суспільних наук.

В 1925 р. уряд СРСР реорганізував Російську Академію наук у Всесоюзну Академію наук. Вона стала центром наукової роботи в СРСР, зміщила зв'язки з ученими всіх радянських республік. В тісному взаємозв'язку з Академією наук СРСР провадила свою наукову роботу Академія наук Української РСР. У своїх трьох відділах — історико-філологічному, фізико-математичному і соціально-економічному — вона розгорнула велику науково-дослідну роботу. Президент Академії наук Української РСР В. І. Липський провадив науково-дослідну роботу по вивченню рослинного світу Української РСР, Бессарабії, Кавказу і Туркестану.

Дійсний член Академії наук Української РСР М. Ф. Кашенко встановив особистий контакт з Мічуріним і на основі його вчення плідно працював в галузі перетворення природи. Велику науково-дослідну роботу провадили видатний учений-мікробіолог М. Ф. Гамалія, який збагатив науку цінними дослідженнями в галузі боротьби з холерою, тифом та іншими епідемічними хворобами, математик Д. М. Синцов, хімік С. М. Реформатський, який зробив видатні відкриття в галузі органічної хімії, що прибрали назву «реакції Реформатського», В. П. Яворський, якому також належить видне місце в розвитку органічної хімії, та ін. Поряд з Академією наук Української РСР науково-дослідну роботу вели також кафедри вищих учбових закладів і понад 20 науково-дослідних установ республіки.

Партія і уряд створювали найсприятливіші умови для розвитку радянської науки. В 1921 р. Радянський уряд УРСР утворив Центральну комісію по поліпшенню побуту вчених, яку очолював Д. З. Мануїльський. Були асигновані великі кошти для розвитку науки.

У відбудовний період радянська художня література переживала велике піднесення. Українська радянська література збагатилась новим талановитим поповненням. В ряди письменників в ці роки прийшли А. Головка, П. Усенко, П. Панч, О. Копиленко, М. Бажан, Іван Ле та ін. В цей самий період на Україні розвивають творчу діяльність російські письменники Б. Горбатов і П. Беспощадний.

Українська радянська література розвивалась під благодорним ідейним і художнім впливом літератури великого російського народу, в багату скарбницю якої вносили свій вклад і українські письменники. Особливо великий вплив на творчість українських письменників справляла творчість основоположника пролетарської літератури і соціалістичного реалізму Максима Горького і поезія найталановитішого поета радянської епохи В. Маяковського. Твори Максима Горького, В. Маяковського, О. Серафимовича, Д. Фурманова, Дем'яна Бедного та інших російських письменників друкувались українською мовою і мали велике поширення.

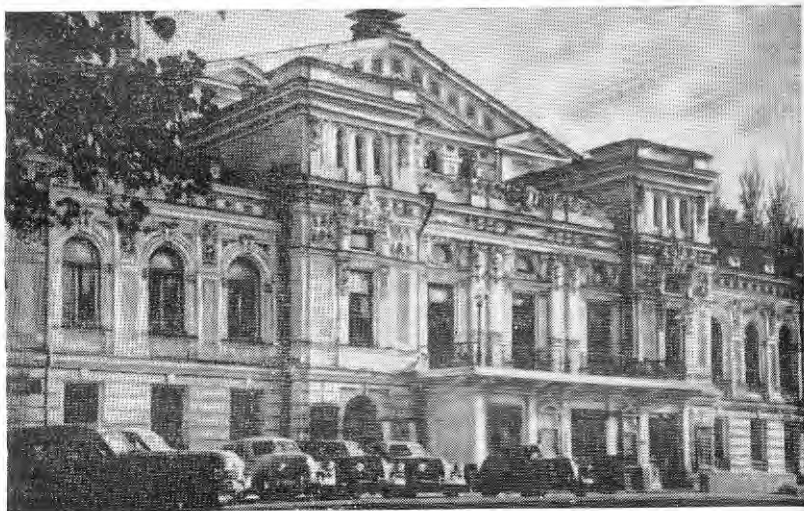
В цей період виходять у світ такі відомі збірки поетичних творів українських поетів: «Вітер з України» П. Тичини, «1871 рік», «Сьогодні» В. Сосюри, «Лабораторія», «Чорнозем» М. Терещенка, «КСМ» П. Усенка.

За роки мирного будівництва українськими прозаїками написані твори: «Пилипко», «Червона хустина» А. Головка, «Гнізда старі», «Там, де верби над ставом», «Тихонів лист» П. Панча, «Христя», «Іспанія», «Весела історія» О. Копиленка, «Юхим Кудря» Івана Ле та ін. В цих творах письменники показали нових героїв і справжніх творців історії суспільства — робітників і селян, які боролися під керівництвом Комуністичної партії за відбудову народного господарства, за побудову соціалізму, відобразили паростки нового, соціалістичного життя. Література духовно озброювала народ, виховувала в ньому почуття радянського патріотизму, зміцнювала впевненість народу в торжестві ідей марксизму-ленінізму.

Українська література розвивалась у запеклій боротьбі з усіма класово ворожими течіями, які виражали прагнення непоманської буржуазії і куркульства. Українські буржуазні націоналісти були прямими провідниками цих прагнень. В цей період виступили буржуазно-націоналістичні угруповання, які, прикриваючись теорією «чистого мистецтва», закликали відійти від радянської дійсності. Вони зводили наклеп на Радянську владу, оспівували куркульство, протиставили радянське місто селу. Ненавидячи нашу Батьківщину, вони намагались відірвати і протипоставити українську літературу літературі російській. Ідейними натхненниками цих угруповань були українські буржуазні націоналісти: Хвильовий, Шумський та ін.

Комуністична партія викрила буржуазно-націоналістичні течії в літературі. У розгромі цих течій велику роль відіграли поста-

нови ЦК РКП(б) «Про політику партії в галузі художньої літератури» (червень 1925 р.) і постанова ЦК КП(б)У «Про українські художні угруповання» (травень 1925 р.). У постанові ЦК РКП(б) були намічені шляхи розвитку радянської художньої літератури і підкреслювалась необхідність непримиренної боротьби проти буржуазно-націоналістичної ідеології.

Будинок театру ім. І. Франка в Києві.

Значних успіхів досягло театральне мистецтво Української РСР у відбудовний період. Драматичний театр ім. Івана Франка боровся за наближення мистецтва до народу, за перетворення його в знаряддя поширення комуністичних ідей, в знаряддя боротьби проти буржуазно-націоналістичного впливу в сценічному мистецтві. Широкої популярності в цей період набули також театри ім. М. Заньковецької, російські драматичні і оперні театри Києва, Харкова і Одеси. На кінець відбудовного періоду в Українській РСР працювало 45 театрів. Сценічна культура великого російського народу була зразком для розвитку театрального мистецтва Української РСР. Особливо великий вплив на його розвиток мав Московський Художній академічний театр (МХАТ), носій справжнього реалістичного мистецтва.

Багато уваги з боку партії і уряду було приділено розвитку в Радянській країні кіно, як найбільш масового мистецтва. Радянське кіномистецтво, переборюючи формалістичні тенденції у своєму розвитку в цей період, створювало фільми, в основі яких лежав соціалістичний реалізм. Демонструвались такі ви-

датні фільми, як «Броненосець Потьомкін», «Мати» та ін., в яких вперше в історії кінематографії були показані трудящі маси, народ як справжній творець історії, його героїчна боротьба проти всіх відживаючих, старих сил суспільства.

В Українській РСР в цей період була створена в Одесі кінофабрика, яка випустила ряд фільмів. Серед них найбільш популярними були «Остап Бандура», «Укразія», «Арсенальці» та інші, що висвітлювали боротьбу українського народу проти білогвардійців та іноземних імперіалістів. Набагато розширилась сітка кінотеатрів в Українській РСР. В 1925 р. в Українській РСР було 503 кінотеатри, з них в містах 378 і в селах 125. До революції на Україні налічувалось лише 224 кінотеатри, які були зосереджені тільки в містах.

Бурхливо розвивалось у відбудовний період музичне мистецтво Української РСР, особливо хорове мистецтво. При клубах і сільбудах створювались хори і музичні гуртки, в яких брали участь талановиті представники народу. В цей період, крім відомих революційних пісень — «Варшавянка», «Шалійте, шалійте, скажені кати», «Заповіт», великого поширення набули нові пісні: «Не берези, верби й лози до землі схилились», «Стоїть дуб зелений» (народні пісні про Леніна), «Молодая гвардия», «Красная армия всех сильней», «Гей нумо, хлопці, ми комсомольці» та ін.

На Україні виникають професіональні хорові капели, серед яких найбільш відомою стала капела «Думка» (Державна українська мандрівна капела). Було створено Державний симфонічний оркестр. З 1923 р. почав виходити журнал «Музика», на сторінках якого українські радянські композитори вели боротьбу проти спроб українських буржуазних націоналістів спрямувати розвиток радянської пісні і музики на шлях націоналізму. В 1925 р. вийшов збірник кращих творів українських радянських композиторів «Червоний заспів». В ньому були опубліковані популярні пісні: «Вперед, народе, йди» Г. Верьовки, «Наша спілка молода» П. Козицького. Широку діяльність розгорнули в цей час композитори Л. Ревуцький, який написав ряд видатних творів, серед яких важливе місце займає кантата «Хустина»; М. Вериківський, що створив симфонічну сюїту «Веснянки». В галузі камерної вокальної та інструментальної музики успішно працював В. Косенко.

Значних успіхів досягло українське радянське образотворче мистецтво. В 1922 р. в Києві було відкрито вищий учбовий заклад образотворчого мистецтва — Художній інститут. В цей час виникли також реалістичні художні об'єднання: «Товариство ім. Костанді» в Одесі, «Асоціація художників Червоної України» в Києві і філіал «Асоціації художників революційної Росії» (АХРР) в Полтаві. До них примикали передові художники України, які дістали освіту ще в Петербурзькій Академії художеств і дбайливо зберігали і розвивали традиції реалістичного

мистецтва. До цих художників належали українські митці-реалісти М. Самокиш, І. Іжакевич, Г. Світлицький, К. Трохименко, С. Прохоров, В. Коровчинський, Ю. Бершадський, які створили ряд художніх реалістичних картин і провадили велику педагогічну роботу в художніх учбових закладах, робітничих гуртках і студіях промислових підприємств, що на той час були дуже поширені. Картини цих художників демонструвались на виставках, організованих у Києві, Одесі, Харкові та інших містах республіки. Тут були представлені портрети передовиків промисловості, картини з сільського і міського побуту, пейзажі України.

Українське радянське образотворче мистецтво створювалось у боротьбі з буржуазно-націоналістичною ідеологією, яка прагнула до формалізму, відриву мистецтва від дійсності і до схиляння перед занепадницьким мистецтвом Заходу. У своїй творчій діяльності художники Української РСР спирались на братерську співдружність з кращими представниками живопису російського народу та інших народів СРСР.

У відбудовний період Комуністична партія і Радянський уряд організували широкі трудящі маси на боротьбу за створення найпередовішої в світі радянської культури. Український народ у співдружності з усіма народами Радянського Союзу під керівництвом Комуністичної партії успішно будував соціалістичну культуру.

Розділ IV

УКРАЇНСЬКА РСР В РОКИ БОРОТЬБИ ЗА СОЦІАЛІСТИЧНУ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ КРАЇНИ (1926—1929 рр.)

1. Міжнародне становище в 1926—1929 рр.

Вороже капіталістичне оточення за допомогою воєнних погроз, дипломатичних хитрощів і прямих провокацій намагалось не допустити відбудови й розвитку народно-го господарства Радянської країни. Генуезька і Гаагська конференції, нота Керзона, план Дауеса, Локарнська змова паліїв війни — все це були ланки одного ланцюга антирадянських підступів міжнародного імперіалізму, спрямованих на перетворення СРСР в аграрний придаток високорозвинених в техніко-економічному відношенні капіталістичних країн.

Коли ж спроби дипломатичної і економічної ізоляції Країни Рад провалились, капіталістичні держави на кінець відбудовного періоду змушені були стати на шлях визнання СРСР. Незабаром після визнання СРСР Англією і Францією 20 січня 1925 р. були встановлені нормальні дипломатичні й економічні відносини з Японією, а в квітні 1926 р. з Німеччиною.

Але, укладаючи дипломатичні і торговельні договори з СРСР, капіталістичні держави аж ніяк не відмовлялися від ворожих дій проти Радянської країни. Особливо посилились антирадянські дії у зв'язку з переходом радянського народу до боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни. У перспективі перетворення Радянського Союзу в могутню індустріальну державу капіталістичні країни вбачали пряму загрозу для свого дальшого існування. Тому від окремих антирадянських випадків, дипломатичних демаршів і провокацій міжнародний імперіалізм перейшов до спроб створити єдиний фронт капіталістичних країн проти СРСР.

Імперіалістичні держави намагалися використати тимчасову стабілізацію капіталізму і спад міжнародного робітничого руху для того, щоб, мобілізавши всі сили світової реакції, організувати нову воєнну інтервенцію проти Країни Рад. Все це ускладнювало міжнародне становище Радянського Союзу в 1926—1929 рр.

В інтервенціоністських планах американських і західноєвропейських імперіалістів Радянська Україна з її величезними економічними ресурсами — форпост СРСР на західних кордонах займала особливе місце. Імперіалісти хотіли загарбати Радянську Україну не тільки з метою колоніальної експлуатації, але й з метою перетворення її в плацдарм для агресивної війни, яку вони посилено підготовляли проти СРСР.

Антирадянські заміри реакційних урядів західноєвропейських країн підтримувалися емігрантськими колами українських буржуазних націоналістів. Ці люті вороги українського народу збиралися продати політичну і економічну незалежність України англійським, американським, німецьким і французьким імперіалістам. Перебуваючи на утриманні у іноземних розвідок, українські буржуазні націоналісти вели антирадянську діяльність. В Берліні, Парижі та інших містах західноєвропейських країн вони створювали маріонеткові «українські» уряди, розподіляли портфелі, проголошували бутафорських гетьманів України і т. п.

Один з контрреволюційних лідерів колишнього маріонеткового уряду УНР в 1927 р. заявляв, що Англія надасть буржуазним націоналістам кредити за їх допомогу в загарбанні України. Так мимоволі він викривав плани англійського імперіалізму і роль в них українських буржуазних націоналістів. Інший ватажок українських буржуазних націоналістів твердив, що Пілсудський користується підтримкою Англії і чекає зручної нагоди, щоб напасти на Україну, і висловлював готовність підтримати антирадянський похід Польщі. Таку ж ганебну роль відігравали і петлюрівці. В момент гострих міжнародних ускладнень влітку 1927 р. вони влаштували в Кракові зборище своїх спільників, на якому обговорювали маячні плани повалити Радянську владу на Україні і встановити тут режим фашистської диктатури.

Англійські, французькі і польські імперіалісти організували на території Радянської України підпільну шпигунсько-диверсійну організацію «Спілку визволення України», яка повинна була за задумом міжнародного імперіалізму полегшити загарбання і поневолення України. Вони створювали на Україні й інші шпигунсько-диверсійні, куркульські, білогвардійські і буржуазно-націоналістичні банди. Зокрема англійська розвідка перекидала на Україну диверсантів для здійснення терористичних актів. Так, в офіційному повідомленні Радянського уряду зазначалося, що наприкінці 1926 р. і на початку 1927 р. англійська

розвідка підготовляла замах на керівників уряду Української РСР, якому запобігли органи державної безпеки.

Англо-французькі, німецькі і польські імперіалісти намагалися підірвати економіку Радянської України, створюючи підпільні шкідницькі організації у провідних галузях промисловості, а також на залізничному транспорті республіки.

Помітно посилились спроби німецьких імперіалістів загарбати Українську РСР. З цією метою вони проголосили маріонетковим гетьманом України залятого ворога українського народу Полтавця-Остриянищу. Виражаючи мрії агресивних кіл німецької імперіалістичної буржуазії, один з лідерів німецького фашизму А. Розенберг в 1927 р. заявляв, що, підтримуючи українських буржуазних націоналістів, можна буде скористатися Україною, яка дасть Німеччині територію і хліб.

Підготовляючи інтервенцію проти Радянської України, реакційні уряди Польщі і Румунії послали репресії проти населення західноукраїнських земель, яке боролось за своє соціальне і національне визволення. Для придушення визвольної боротьби польський уряд організував криваві розправи над українськими робітниками і селянами в Стрії, Надвірній і Дзвинячі, а також процеси «151-го» у Володимирі-Волинському, «73-х» в Луцьку і т. д. Польський уряд, діючи за указкою англо-французьких імперіалістів, спровокував у листопаді 1928 р. погром у Львові. Банди фашиствующих хуліганів розгромили українські наукові, громадські і культурно-освітні організації, спалили приміщення Українського стадіону. Під час погрому, що тривав протягом тижня, у Львові було арештовано, поранено і вбито кількасот українців, переважно робітників і студентів.

Світова реакція намагалась придушити визвольну боротьбу трудящих західноукраїнських земель, розраховуючи використати ці землі як плацдарм для нападу на Радянський Союз. III з'їзд Комуністичної партії Західної України, який відбувся в 1928 р., зазначав, що територія Західної України і Західної Білорусії «є плацдармом, на якому світовий імперіалізм зосереджує підготовку війни проти СРСР». Проте героїчний робітничий клас Західної України зривав інтервенціоністські плани міжнародного імперіалізму, продовжуючи свою самовіддану боротьбу за возз'єднання з Радянською Україною. Так, незважаючи на страхітливі репресії і кривавий терор реакційного уряду Пілсудського, робітники Львова, Дрогобича, Борислава і Станіслава вийшли на першотравневі демонстрації 1928 і 1929 рр. з бойовими революційними лозунгами.

Мужньо боролися в ці роки за своє соціальне й національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною і трудящі Закарпаття та Північної Буковини.

Агресивні плани щодо Радянської України були частиною загального плану ворожих капіталістичних країн, спрямованого на загарбання і розчленування СРСР.

В травні 1927 р. Англія розірвала дипломатичні і торговельні відносини з СРСР, а в ряді інших капіталістичних країн були вчинені провокаційні напади на дипломатичні і торговельні представництва Радянського Союзу. 7 червня 1927 р. у Варшаві зрадницьким пострілом найманого вбивці був убитий посол СРСР у Польщі П. Л. Войков. Провокації супроводились наклепницькою антирадянською кампанією, що розгорнулася на сторінках американської, англійської і французької буржуазної преси. Світова реакція закликала до інтервенції проти Радянського Союзу.

Радянський уряд, спираючись на одностайну підтримку широких пародних мас, успішно переборював міжнародні труднощі. Робітничий клас, селянство і трудова інтелігенція виявляли рішучість дати відсіч паліям війни. У Москві, Ленінграді, Києві, Харкові, Дніпропетровську, Луганську (тепер Ворошиловград) та інших містах, а також селах відбулися демонстрації, мітинги і збори, на яких робітники і селяни, виражаючи свою безмежну відданість Комуністичній партії і Радянському уряду, заявляли про свою готовність до останньої каплі крові відстоювати завоювання Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Робітники київського заводу «Більшовик», висловлюючи своє глибоке обурення провокаційними діями англійського уряду, закликали англійський пролетаріат активно боротися проти спроб світової реакції розв'язати нову війну.

В резолюції, ухваленій на мітингу робітників і службовців Луганського паровозобудівного заводу, говорилося: «...протестуємо проти зухвалого кроку твердолобих, які намагаються повторити події 1918—1920 рр. Загроза війни — це загроза зриву мирного будівництва».

З гнівним протестом проти провокаційних дій міжнародного імперіалізму виступили кращі представники української інтелігенції: вчений О. В. Палладін, композитор П. О. Козицький та інші діячі науки, мистецтва і літератури. Зважаючи на численні вимоги робітничої громадськості Дніпропетровська, окружна рада Тсоавіахіму приступила до будівництва літака «Відповідь на розрив» за рахунок добровільних внесків робітників і службовців.

Рішуча підтримка Радянського уряду робітниками, селянами і трудовою інтелігенцією, полум'яний патріотизм радянського народу були головною силою, яка паралізувала антирадянські підступи капіталістичних країн. Велике значення для зміцнення міжнародних позицій Радянського Союзу мав робітничий рух у капіталістичних країнах, а також національно-визвольна боротьба народів залежних і колоніальних країн. Важливу роль відіграли революційні події 1925—1927 рр. в Китаї, що послабили сили світового імперіалізму і сприяли посиленню міжнародного революційного руху.

Хоч як старались імперіалістичні уряди США і Англії ство-

рити єдиний антирадянський фронт, їм не вдалося в 1927 р. розв'язати війну проти СРСР. Натрапляючи на тверду і послідовну політику миру, яку проводила Радянська держава, всі антирадянські провокації зазнавали краху.

Міжнародний авторитет Радянського Союзу зріс і зміцнів. Радянська дипломатія здобула значні успіхи. Були укладені договори про ненапад і торговельні договори з Туреччиною, Німеччиною, Грецією, Афганістаном, Іраном, розширились економічні зв'язки з рядом інших капіталістичних країн. Велику роль у збереженні миру відіграла боротьба за роззброєння, яку вів СРСР в Женевській підготовчій комісії Ліги Націй. Зовнішня політика Радянського Союзу, спрямована на зміцнення миру і безпеки народів, була яскравим підтвердженням можливості мирного співіснування соціалістичної і капіталістичної систем.

Зазнавши краху в своїх намірах створити єдиний фронт капіталістичних країн проти СРСР, міжнародний імперіалізм в 1929 р. зробив нову спробу втягти Радянський Союз у війну на Далекому Сході. Для цього була використана кліка китайських мілітаристів на чолі з запеклим реакціонером, агентом американського і західноєвропейського імперіалізму Чжан Цзоліном, яка підривала дружні відносини між Китаєм і Радянським Союзом, порушувала радянсько-китайські договори і безперервно вчиняла конфлікти на Китайсько-Східній залізниці (КСЗ). Особливо посилились ворожі дії китайських мілітаристів і російських білогвардійців, які їх підтримували, навесні і влітку 1929 р. В травні китайські мілітаристи розгромили радянські консульства в Харбіні, а також в інших містах Китаю. В липні вони зробили спробу захопити КСЗ. Добиваючись розриву радянсько-китайської дружби, мілітаристи арештовували і катували радянських громадян, які перебували в Манчжурії, відхиляли всі пропозиції уряду СРСР врегулювати спірні питання шляхом мирних переговорів.

Зухвалі дії китайських реакційних генералів і російських білогвардійців викликали гнівне обурення трудящих всіх радянських республік. В містах Української РСР робітники організували мітинги, на яких вимагали покласти край злочинним авантюрам паліїв війни на Далекому Сході. Наприклад, на багатотисячному мітингу, який відбувся в жовтні 1929 р. на Харківському паровозобудівному заводі, робітники і службовці висловили гаряче співчуття китайському пролетаріатові, схвалили миролюбну політику Радянського уряду і разом з тим зажадали вжити найрішучіших заходів для захисту наших далекосхідних кордонів.

Вичерпавши всі засоби мирної політики, Радянський уряд змушений був вдатися до військового захисту своїх інтересів на Далекому Сході. У районі Далайнор і Хайлар (Манчжурія) частини Радянської Армії в листопаді 1929 р. розгромили зграї китайських мілітаристів та російських білогвардійців і змусили

китайських реакціонерів почати переговори з СРСР. Переговори закінчилися підписанням протоколів про ліквідацію радянсько-китайського конфлікту і нормалізацію становища на Китайсько-Східній залізниці.

Восени 1929 р. були врегульовані взаємовідносини з Англією. Під тиском громадської думки лейбористський уряд, що прийшов до влади, змушений був звернутися до Радянського уряду з пропозицією про відновлення нормальних дипломатичних і торговельних відносин з СРСР. В жовтні 1929 р. дипломатичні відносини між СРСР і Англією були відновлені.

В результаті послідовної мирної політики Радянського уряду, твердої і рішучої готовності трудящих СРСР відстоювати завоювання Великої Жовтневої соціалістичної революції, героїчної підтримки міжнародного пролетаріату всі антирадянські підступи імперіалістів зазнали цілковитого краху. Міжнародне становище Радянського Союзу набагато зміцніло. Це мало велике значення для успішного соціалістичного будівництва в СРСР.

2. Програма соціалістичної індустріалізації країни. Труднощі в період соціалістичної індустріалізації і боротьба з ними

У відбудовний період в усіх галузях народного господарства Радянського Союзу були досягнуті значні успіхи. Промислове виробництво наближалось до довоєнного рівня. Переважну більшість промислових підприємств Радянської України було введено в дію: почали працювати найбільші в той час металургійні, машинобудівні і металообробні заводи. Майже цілком була відбудована вугільна промисловість Донбасу. Великих успіхів добились легка промисловість, сільське господарство і радянська торгівля. Був відбудований залізничний транспорт. Успішно розвивалась національна формаю, соціалістична змістом культура України та інших радянських республік. Ще більше зміцніла диктатура пролетаріату, ще вище зріс авторитет Комуністичної партії. Набагато підвищився матеріальний добробут робітничого класу і трудящого селянства.

Успішний розвиток народного господарства ставив питання про дальшу долю побудови соціалізму в Країні Рад. Ламаючи опір троцькістів, бухарінців і буржуазних націоналістів, які прагнули реставрувати капіталізм в країні, Комуністична партія твердо тримала курс на побудову соціалізму в СРСР. Завоювавши всевітньоісторичну перемогу над капіталізмом у жовтні 1917 р. і встановивши свою політичну диктатуру, робітничий клас, керований Комуністичною партією, поставив своїм головним завданням добити капіталізм також економічно. Виходячи з лєнінського положення, що в нашій країні є все необхідне для побудови соціалістичного суспільства, Комуністична партія ви-

сунула настанову на перемогу соціалізму як закон, обов'язковий для всіх комуністів. Ця настанова Комуністичної партії мала величезне значення для історичної долі українського народу, як і всіх народів Радянської країни. Вона відкривала шлях до перетворення України в могутню індустріально-колгоспну республіку з високорозвиненою промисловістю, машинізованим сільським господарством і передовою культурою.

Основною ланкою ленінського плану побудови соціалістичного суспільства в СРСР була соціалістична індустріалізація. Політична й економічна суть соціалістичної індустріалізації полягала в перетворенні Радянської країни з аграрної в індустріальну, здатну самостійно виробляти засоби і знаряддя виробництва. Це було найважливішою умовою, що забезпечувала Союзові РСР економічну незалежність, військову могутність, ліквідацію капіталістичних елементів і можливість повної перемоги соціалізму в країні.

Керуючись вказівками В. І. Леніна про те, що важка промисловість повинна бути основою радянської економіки, найважливішим засобом соціалістичної перебудови сільського господарства, базою невинного піднесення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих, Комуністична партія розробила практичну програму соціалістичної індустріалізації країни. В основу цієї програми було покладене відоме висловлювання В. І. Леніна, що «єдиною базою для зміцнення ресурсів, для створення соціалістичного суспільства є одна і тільки одна — це велика промисловість»¹.

В. І. Ленін виходив з марксистської теорії відтворення, яка дає ключ до розуміння закономірностей розвитку сучасної промисловості. Марксистська теорія відтворення встановлює, що I підрозділ суспільного виробництва (виробництво засобів виробництва) розвивається і повинен розвиватися швидше, ніж II підрозділ (виробництво засобів споживання). Тільки при цій умові може бути здійснене розширене відтворення. Необхідно було керуватися цим найважливішим економічним законом, який вимагає переважаючого зростання виробництва засобів виробництва в порівнянні з виробництвом засобів споживання при розширеному відтворенні. В. І. Ленін надавав дуже великого значення важкій промисловості, вбачаючи в ній основний засіб піднесення керівної ролі робітничого класу, зміцнення союзу робітничого класу і селянства, дальшого зростання могутності Радянської держави.

Тільки могутня, передова індустрія могла створити матеріально-технічну базу для соціалістичного перетворення сільського господарства, забезпечити швидке зростання промислового пролетаріату, підготувати умови здійснення культурної революції.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 373.

Разом з тим соціалістична індустріалізація була необхідною основою для успішного проведення ленінсько-сталінської національної політики. Лише здійснивши індустріалізацію, можна було добитися подолання фактичної нерівності щодо господарського і культурного ступеня розвитку народів Радянської країни, а це мало важливе значення для зміцнення радянського державного ладу. Треба було збудувати в Радянській країні тисячі нових заводів і фабрик, шахт і рудників. Треба було створити нові вугільно-металургійні бази, прокласти нові залізничні магістралі, спорудити потужні електростанції, нові порти і залізничні станції. На зміну застарілої сільськогосподарської техніки і малопродуктивної одноосібної селянської праці індустріалізація несла селу найпередовішу машинну сільськогосподарську техніку і соціалістичну організацію праці. Тисячі тракторів, молотарок, сівалок та інших складних сільськогосподарських машин, що їх випускали підприємства сільськогосподарського машинобудування, повинні були стати матеріально-технічною базою для забезпечення переходу дрібних селянських господарств на шлях колективізації.

Величезне значення мала політика соціалістичної індустріалізації для Радянської України. Вона відкрила єдино можливий шлях перетворення України в передову соціалістичну республіку. Політика соціалістичної індустріалізації повинна була докорінно змінити економічне обличчя Української РСР.

Соціалістична індустріалізація докорінно відрізняється від індустріалізації в капіталістичних країнах. Там індустріалізація прирікала трудящих на ще більше зубожіння, злидні і безробіття. Розоряючи мільйонні маси експлуатованих робітників, селян і дрібних підприємців, вона була засобом збагачення найбільших монополістів. В імперіалістичних країнах досягнення індустріалізації використовуються з метою посилення влади фінансового капіталу, закабалення і пограбування відсталих країн, розв'язування імперіалістичних воєн. Розвиток індустрії в буржуазних країнах підпорядкований основному економічному закономірності капіталізму і має на меті одержання максимального капіталістичного прибутку.

Зовсім інші мета і призначення соціалістичної індустріалізації. В умовах найпередовішого в світі радянського суспільного і державного ладу соціалістична індустріалізація була спрямована на всемірне підвищення матеріального добробуту найширших мас трудящих. Вона забезпечила ліквідацію безробіття, залучення до виробництва нових мільйонів людей, послідовне зростання реальної заробітної плати і купівельної спроможності широких трудящих мас, різке поліпшення матеріально-побутових умов їх життя. Соціалістична індустріалізація мала вирішальне значення для створення в країні достатку промислових і продовольчих товарів. Таким чином, політика соціалістичної

індустріалізації повністю виходила з основного економічного закону соціалізму.

В радянському суспільстві індустрія могла розвиватися на основі цілком нових закономірностей, відмінних від закономірностей розвитку капіталістичного способу виробництва. Капіталістичним країнам властиві стихійність, безплановість і анархія в розвитку індустрії. В соціалістичній країні, навпаки, всі галузі промисловості, як і все народне господарство, розвиваються відповідно до єдиного, науково розробленого державного плану, що відбиває в собі вимоги об'єктивного економічного закону плановірного, пропорціонального розвитку народного господарства і виходить з основного економічного закону соціалізму.

Успіхи соціалістичної промисловості у відбудовний період були здобуті на старих заводах і фабриках з відсталою технікою, спрацьованим устаткуванням, яке через короткий строк могло вийти з ладу. Наприклад, устаткування таких великих промислових підприємств, як Луганський і Харківський паровозобудівні заводи, Миколаївський суднобудівний, Дружківський сталеливарний, Краматорський машинобудівний, і ряду інших заводів було спрацьоване на 40—50%. Зношеність і застарілість устаткування промислових підприємств України пояснювались тим, що вони на протязі десятиліть не були реконструйовані. Тому треба було переустаткувати промислові підприємства на основі нової техніки.

Робота промисловості у відбудовний період здійснювалась на надто вузькій технічній базі, при відсутності конче необхідних для розвитку народного господарства машинобудівних заводів. У країні не було машинобудівних підприємств, які виробляли б трактори, спеціальні й агрегатні верстати, устаткування для будівельної індустрії, для хімічної промисловості і т. п. Треба було створити такі промислові підприємства і озброїти їх сучасною технікою, здійснити технічну реконструкцію всіх галузей народного господарства.

У відбудовний період розвивалась головним чином легка індустрія. Перед Радянською державою постало завдання створити потужну важку індустрію, без якої неможливо було реконструювати все народне господарство, збудувати могутню оборонну промисловість і розвивати далі легку промисловість. Тільки розв'язавши це завдання, можна було створити нові галузі промисловості — автомобільну, тракторну, авіаційну, верстатобудівну і багато інших, яких не було в царській Росії.

Підкреслюючи роль важкої промисловості у здійсненні політики соціалістичної індустріалізації країни, Й. В. Сталін у доповіді активові ленинградської партійної організації в квітні 1926 р. відзначав: «Не всякий розвиток промисловості являє собою індустріалізацію, Центр індустріалізації, основа її полягає в розвитку важкої промисловості (паливо, метал і т. п.),

в розвитку, кінець кінцем, виробництва засобів виробництва, в розвитку свого власного машинобудування»¹.

Величезного значення Комуністична партія надавала розвитку машинобудування як серцевини важкої промисловості.

На шляху здійснення соціалістичної індустріалізації стояли великі труднощі. Вони були зв'язані з необхідністю вишукувати кошти, розвивати прискорені темпи індустріалізації, подолати опір міжнародної буржуазії та її агентури всередині країни — трюцькістів, бухаринців, великодержавних і місцевих буржуазних націоналістів.

Після XIV з'їзду партії по всій Радянській країні розгортулась боротьба за здійснення політики соціалістичної індустріалізації.

Розвиток потужної індустрії, зв'язаний з грандіозним капітальним будівництвом, потребував величезних коштів. Тоді як капіталістичні країни добували кошти для індустріалізації шляхом колоніальних грабежів, воєнних загарбав, кабальних позик, індустріалізація Радянської країни здійснювалась за рахунок соціалістичних нагромаджень, джерелом яких є насамперед доходи від державних фабрик, заводів, транспорту, торгівлі і банків. Величезну роль відіграло також те, що Радянський уряд анулював царські борги імперіалістам США і Західної Європи, чим звільнив народ від необхідності сплачувати щороку сотні мільйонів карбованців золотом самих тільки процентів по позиках.

Жовтнева соціалістична революція, яка ліквідувала поміщицьку власність на землю, звільнила селянство від щорічних орендних платежів поміщикам, а також від витрат на купівлю землі всього в сумі понад 700 млн. крб. золотом. Це незмірно поліпшило становище селянства, завдяки чому воно дістало можливість подати допомогу державі у створенні потужної соціалістичної індустрії, в якій само було кровно заінтересоване.

В народному господарстві Радянського Союзу був запроваджений найсуворіший режим економії, тобто максимальне скорочення непродуктивних витрат, економія коштів, сировини, продуктів, палива, енергії і т. д. Було вжито рішучих заходів до зниження собівартості промислової продукції, до піднесення продуктивності праці.

Комуністична партія і Радянський уряд розгорнули енергійну роботу в справі раціоналізації державного апарату і скорочення адміністративно-управлінських витрат. Тільки скороченням адміністративно-управлінських витрат у 1926/27 р. було заощаджено близько 300 млн. крб., в тому числі на Україні 54 млн. крб. В 1927/28 р. скорочення адміністративно-управлінських витрат на Україні дало економію такої суми коштів, яких було досить для покриття 40% вартості будівництва Дніпровської гідроелек-

¹ И. В. Сталин, Твори, т. 8, стор. 120.

тростанції ім. В. І. Леніна. Режим економії здійснювався в усіх республіках і в усіх ланках господарського, державного і кооперативного апаратів.

Найважливіше значення для успішного розвитку радянської економіки мав державний бюджет СРСР. Єдиний державний бюджет враховував доходи від промисловості, торгівлі, сільського господарства; планомірно виділялись кошти на соціалістичну індустріалізацію, на різні галузі народного господарства, на піднесення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. Державний бюджет був зняряддям мобілізації грошових ресурсів для потреб соціалістичного будівництва.

З ініціативи трудящих були випущені державні позики соціалістичної індустріалізації. На Україні від реалізації державної позики тільки в 1928/29 р. було одержано 100 млн. крб. Крім того, для соціалістичної індустріалізації були використані десятки мільйонів карбованців, що зберігалися в 1926—1929 рр. в ощадних касах як нагромадження трудящих. Зібрані кошти були вкладені в індустрію. Радянський уряд приступив до будівництва величезних промислових підприємств. Уже в 1926/27 р. капітальні вкладення в промисловість СРСР становили близько 1 млрд. крб., з них 285 млн. крб., тобто понад чверть, припадало на промисловість Радянської України. Основна частина цих коштів була витрачена на будівництво важкої індустрії; в паливну промисловість було вкладено 117,5 млн. крб., в металургійну — 95,2 млн. крб., в гірничодобувну — 15,5 млн. крб., у силікатну — 16,4 млн. крб., у хімічну — 12,3 млн. крб. і т. д.

Капіталовкладення, які виділялися для розвитку промисловості, непинно зростали. Вже в 1928/29 р. капіталовкладення в промисловість, електрифікацію і транспорт Української РСР становили 924,6 млн. крб.

Спрямування капіталовкладень насамперед у важку промисловість яскраво характеризувало радянський метод індустріалізації. В капіталістичних країнах індустріалізація починалася з розвитку легкої промисловості, яка потребувала менше вкладень і швидше давала прибуток. Нагромадження, одержані від легкої промисловості, використовувались через банки на розвиток важкої промисловості. Процес індустріалізації розтягувався таким чином на десятки років.

Радянський Союз повинен був виходити з загальної економічної закономірності, встановленої марксистською теорією відтворення, про переважаюче зростання важкої промисловості, яка щодо темпів розвитку завжди повинна випереджати легку промисловість. Тому він не міг розтягувати здійснення економічного перетворення країни на такий тривалий строк. Швидкі темпи соціалістичної індустріалізації диктувались як небезпекою нападу з боку ворожого капіталістичного оточення, так і рядом внутрішніх причин, зв'язаних з необхідністю остаточної ліквідації капі-

талістичних елементів, найшвидшого подолання техніко-економічної відсталості країни і соціалістичної перебудови сільського господарства.

Завдяки мудрому керівництву Комуністичної партії темпи розвитку важкої промисловості невпинно зростали. Уже в 1928/29 р. приріст продукції промисловості, що виробляє засоби виробництва, вдвоє перевершив приріст продукції промисловості, яка виробляє засоби споживання.

Соціалістична індустріалізація країни ускладнювалась за пеклим опором класово-ворожих елементів, які перешкождали успішному розвитку радянської економіки в усіх галузях народного господарства. Куркульство в сільському господарстві, спекулянти в торгівлі, буржуазні спеціалісти в промисловості, бюрократи в радянському державному апараті докладали всіх зусиль для того, щоб зірвати політику Комуністичної партії і Радянського уряду, спрямовану на соціалістичну індустріалізацію країни.

Проведенню політики соціалістичної індустріалізації протидіяла також і троцькістська опозиція. Дворушникаючи і прикриваючись архіреволюційною фразою, троцькісти проникали на відповідальні державні пости з метою шкідницької діяльності, розвалювали роботу окремих підприємств, партійних і радянських органів, виконували шпигунські завдання на користь імперіалістичних держав. Заперечуючи можливість побудови соціалізму в одній країні, вони робили ставку на реставрацію капіталізму в СРСР і виступали проти політики соціалістичної індустріалізації. Троцькісти, перекручуючи суть питання про рентабельність, вимагали закрити найбільші промислові підприємства.

І. В. Сталін вказував, що проти Радянської влади «створюється щось на зразок єдиного фронту від Чемберлена до Троцького». І справді, як стало відомо пізніше, Троцький і його поплічники вже в ті роки були агентами іноземних розвідок.

Комуністична партія Радянського Союзу непримиренно боролася проти троцькістської опозиції, викривала її підступні наміри, вщент розгромила її капітулянтські, зрадницькі настанови. В боротьбі проти троцькістської опозиції Комуністична партія спиралася на широку підтримку робітничого класу. У відповідь на наклепницькі, антипартійні заяви троцькістів 70 тис. кращих представників робітничого класу Радянської країни вступили в Комуністичну партію.

Робітничі маси виступали проти троцькістів, виганяли їх з своїх зборів, ганьбили їхні антирадянські дії. Вони гаряче схвалювали генеральну лінію партії і вимагали вигнання троцькістів з лав партії. Тільки серед капіталістичних елементів міста і села та серед дрібнобуржуазної інтелігенції троцькістам вдавалося вербувати своїх нечисленних прихильників.

Комуністична партія України під керівництвом ЦК ВКП(б) одноставно підтримувала генеральну лінію партії, активно боролася проти троцькістсько-зінов'євського блоку. Під час загальнопартійної дискусії на Україні за політику ЦК голосувало близько 100 тис. членів партії, а за антипартійний блок троцькістів і зінов'євців — всього лише 446 чоловік, тобто менше півпроцента. Найменше опозиціонерів було в партійних організаціях промислових районів України. Так, в Дніпропетровську, Донбасі, Миколаєві опозицію підтримували лише одиниці. Партійні організації України вимагали посилення заходів боротьби проти ватажків троцькістської опозиції.

Виключення ватажків опозиції з партії в листопаді 1927 р. дістало цілковите схвалення з боку комуністів України. В одноставно прийнятій резолюції Х з'їзду КП(б)У було сказано: «З особливим задоволенням з'їзд відмічає рішучі заходи, вжиті ЦК і ЦКК ВКП(б) до охорони ленінської єдності партії проти фракційно-розкольників роботи троцькістсько-меншовицької опозиції і проти всіх антирадянських виступів». Вітаючи Х з'їзд КП(б)У, представники робітничого класу, трудячого селянства та інтелігенції України вимагали посилити боротьбу проти троцькізму, очистити ряди партії від опортуністичних елементів, які чинили опір соціалістичному будівництву.

Рішучу боротьбу розгорнув ЦК КП(б) України проти контрреволюційної буржуазно-націоналістичної групи Шумського — Хвильового, діяльність якої була спрямована на відрив України від братньої сім'ї радянських республік, насамперед від Російської Радянської федерації, і на перетворення України в колоніальний придаток західноєвропейських імперіалістичних країн. На чолі цієї антирадянської групи стояли колишні боротьбисти, що, як і раніше, додержувалися буржуазно-націоналістичних поглядів. Намагаючись проникнути на керівні пости в партійних і радянських органах, шумськісти приховували свої контрреволюційні цілі і заміри під маскою співчуття Радянській владі.

Виражаючи найбільш шовіністичні настрої капіталістичних елементів міста, куркульства і частини української дрібнобуржуазної інтелігенції, які ненавиділи Радянську владу, шумськісти боролися проти ленінсько-сталінської національної політики, проти ідеології братерства і дружби радянських народів. Вони вимагали насильственої українізації зайнятих у промисловості України робітників-росіян і, схилиючись перед буржуазною культурою США і Західної Європи, намагались орієнтувати на неї розвиток української культури. Це була ставка на відрив української культури від соціалістичної культури братнього російського народу.

Шумськісти ідейно змикалися з троцькізмом. Вони заперечували можливість побудови соціалізму в одній країні, відстоювали троцькістські вигадки про «переродження» пролетарської

революції і зводили злобні наклепи на Комуністичну партію і Радянську владу. Між троцькістами і шумськістами існував і організаційний контакт. Спільними зусиллями вони створювали на Україні куркульські, контрреволюційні банди.

Буржуазно-націоналістичні погляди групи Шумського — Хвильового були підтримані зрадниками, які проникли до керівництва Комуністичної партії Західної України. Антирадянські, наклепницькі вигадки шумськістів були підхоплені всією світовою реакцією.

Велике значення у викритті і розгромі шумськістів мав лист Й. В. Сталіна секретареві ЦК КП(б)У Л. М. Кагановичу та іншим членам Політбюро ЦК КП(б)У (квітень 1926 р.). В цьому листі викривалися справжні цілі буржуазних націоналістів і контрреволюційний зміст їх антипартійних лозунгів. Лист Й. В. Сталіна викладав програму Комуністичної партії в галузі партійного, радянського і національно-культурного будівництва на Україні. В ньому було дано глибокий і всебічний аналіз політичної обстановки на Україні і схарактеризовано найважливіші завдання, які стояли перед партійною організацією республіки. У своєму листі Й. В. Сталін підкреслив піднесення руху за розвиток української радянської культури і, застерігаючи комуністів України від того, щоб цей рух не попав під вплив чужих партій елементів, вказав на необхідність розвитку його під керівництвом Комуністичної партії.

Центральний Комітет ВКП(б) викрив контрреволюційні буржуазно-націоналістичні заміри групи Шумського — Хвильового і вказав єдино можливий шлях зміцнення національного складу пролетаріату на Україні. Правильність цього шляху була підтверджена всією історією соціалістичного будівництва Радянської України. Й. В. Сталін, викриваючи буржуазно-націоналістичні погляди Шумського, писав: «Він (Шумський.— *Ред.*) плуває українізацію наших партійного та інших апаратів з українізацією пролетаріату. Можна і треба українізувати, додержуючи при цьому певного темпу, наші партійний, державний та інші апарати, що обслуговують населення. Але не можна українізувати згоря пролетаріат. Не можна **примусити** російські робітничі маси відмовитись від російської мови і російської культури і визнати своєю культурою і своєю мовою українську. Це суперечить принципів вільного розвитку національностей. Це була б не національна свобода, а своерідна форма національного гніту. Безперечно, що склад українського пролетаріату мінятиметься в міру промислового розвитку України, в міру припливу в промисловість з навколишніх сіл українських робітників... Але це процес довгий, стихійний, природний. Намагатися замінити цей стихійний процес насильною українізацією пролетаріату згоря — значить проводити утопічну і шкідливу політику, здатну викликати

в неукраїнських верствах пролетаріату на Україні антиукраїнський шовінізм»¹.

Керуючись вказівками ЦК ВКП(б), Комуністична партія України розгромила буржуазно-націоналістичну групу Шумського — Хвильового. Викриті перед партією і радянським народом, як носії реакційної буржуазно-націоналістичної ідеології, ватажки цієї групи лицемірно заявили про відмовлення від своїх контрреволюційних поглядів. Як і троцькісти, українські буржуазні націоналісти вже в той період були зв'язані з іноземними розвідками і вели за їх указкою шкідницьку і шпигунську роботу.

Посилилась боротьба Комуністичної партії проти буржуазних націоналістів також і в Білорусії, Середній Азії, Закавказзі і т. д. Комуністична партія Радянського Союзу разом з тим давала відсіч і великодержавним шовіністам, які намагалися перекрутити ленінсько-сталінську національну політику на Україні і в інших радянських республіках. Був покладений край ворожим спробам Зінов'єва і Ваганьяна, які стояли на великодержавних позиціях, перешкодити розвиткові української радянської культури і здійсненню викладання в учбових закладах республіки рідною мовою. У місцевих буржуазних націоналістів і великодержавних шовіністів, незважаючи на мнїмі відмінності між ними, була спільна мета — підрич соціалістичного будівництва в СРСР.

У надзвичайно складних умовах доводилося радянському народові здійснювати політику соціалістичної індустріалізації країни і переборювати труднощі, які стояли на її шляху. Поряд із загальною техніко-економічною відсталістю країни і диспропорцією в розвитку промисловості й сільського господарства, що склалась історично, в економіці Радянського Союзу ще лишався ряд «вузьких» місць, які гальмували її нормальний розвиток. Треба було покласти край відставанню транспорту від зрослих вимог народного господарства, нагромадити достатні державні резерви для безперебійної внутрішньої і зовнішньої торгівлі, ліквідації кон'юнктурних коливань ринку та забезпечення оборони країни.

На основі успіхів у розвитку важкої промисловості Радянська держава послідовно здійснювала розвиток легкої і місцевої промисловості для ліквідації ще не зжитого товарного голоду, який викликав перебої в грошовому і товарному обігу.

Треба було підготувати численні кадри висококваліфікованих робітників та інженерно-технічних працівників, здатних забезпечити здійснення планів соціалістичної індустріалізації країни.

Серйозна увага приділялась житловому будівництву, масштаби якого повинні були неминуче зрости у зв'язку з спорудженням нових промислових підприємств і швидким зростанням чисельності робітничого класу. Тимчасом житловий фонд усього

¹ И. В. Сталин, Твори, т. 8, стор. 151—152.

Радянського Союзу, і особливо Радянської України, значно скоротився проти довоєнного внаслідок руйнувань, заподіяних в роки іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни.

Тому проведення соціалістичної індустріалізації вимагало величезних організаційно-господарських зусиль Комуністичної партії і Радянського уряду, різкого поліпшення роботи всіх ланок державного апарату, перебудови органів планування, а також піднесення і поліпшення діяльності кооперації, профспілкових і комсомольських організацій і т. д. Треба було поживити роботу Рад, залучити до активного державного будівництва мільйонні маси трудящих, зміцнити місцеві органи влади, створити навколо них численний робітничо-селянський актив, спрямувати їх діяльність на виконання найважливіших господарсько-політичних завдань, посилити політичну і виробничу активність робітничого класу і трудящого селянства, мобілізувати їх через профспілкові, комсомольські, кооперативні організації на героїчну боротьбу за побудову економічного фундаменту соціалізму.

Політика соціалістичної індустріалізації успішно здійснювалася завдяки тому, що Радянська влада спиралася на об'єктивний економічний закон обов'язкової відповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил.

Треба було підвести під найбільш передові пануючі в промисловості соціалістичні виробничі відносини високорозвинену машинну базу, насамперед важку індустрію. Глибоке розуміння і свідоме використання об'єктивних економічних законів соціалізму давало Радянській владі міцну гарантію, що вирішальні успіхи будуть досягнуті в усіх галузях соціалістичної економіки.

Проведення політики соціалістичної індустріалізації країни і подолання труднощів, що стояли на цьому шляху, могли бути успішно здійснені завдяки величезному трудовому піднесенню широких мас робітничого класу.

Робітничий клас був справжнім творцем соціалістичної індустрії Радянської країни. Збудування нових промислових підприємств, реконструкція діючих фабрик і заводів, проведення суворого режиму економії, поліпшення організації виробництва були результатом трудових подвигів робітничих мас. Типовим прикладом цього може бути реконструкція найбільшого в Києві машинобудівного заводу «Більшовик». В результаті напруженої праці робітників уже на кінець 1927 р. тут була збудована нова сушильня для сталюого литва, що дало можливість збільшити пропускну здатність ливарного цеху на $\frac{1}{3}$. Була споруджена нова випалювальна піч, розширені модельний цех і хімічна лабораторія, в цехах встановлені і освоєні верстати найновішої конструкції. В результаті реконструктивних робіт, здійснених виробничим колективом, кількість продукції, що випускалася заводом в 1927 р., зросла проти 1913 р. більше ніж на 30%.

Дуже важливу роль у здійсненні політики соціалістичної індустріалізації країни відіграли робітники — раціоналізатори і

винахідники. Наприклад, на Харківському електромеханічному заводі впровадження у виробництво двох раціоналізаторських пропозицій, запропонованих робітниками, в 1927 р. дало економію в сумі 200 тис. крб. На Луганському паровозобудівному заводі завдяки удосконаленню робітниками способів обробки інструментальної сталі брак в окремих цехах зменшився в п'ять раз. В результаті раціоналізації технологічного процесу робітниками мартенівського цеху Краматорського машинобудівного заводу дві мартенівські печі почали випускати в 1927 р. таку саму кількість сталі, яку раніше випускали три.

Майстер ливарного цеху київського заводу «Червоний плугатар» С. М. Гур'янов, змінивши конструкцію круглих чавунних ящиків для томління чавуну, набагато полегшив працю робітників, прискорив розвантаження великовагових ящиків, добився великої економії коштів. Слюсар київського заводу «Більшовик» К. Л. Немчровський винайшов прилад для виготовлення гайок, який збільшував продуктивність праці робітників у 800 раз. Особливе значення мало виникнення соціалістичного змагання, яке виражало величезне трудове піднесення мас і вирішальний перелом у продуктивності праці. Завдяки масовому соціалістичному змагання робітників промисловість Радянського Союзу стала розвиватися швидкими темпами.

Величезну роль в успішному здійсненні політики соціалістичної індустріалізації країни відіграли братерська дружба і співробітництво народів СРСР. Радянські народи під керівництвом Комуністичної партії прискореними темпами розвивали свою економіку і культуру. Керуючись загальнодержавними інтересами і необхідністю перебороти фактичну нерівність щодо ступеня економічного і культурного розвитку народів СРСР, Комуністична партія і Радянський уряд планомірно розвивали продуктивні сили в усіх республіках, якнайдоцільніше розподіляли між ними матеріальні ресурси, добивалися швидкого піднесення народного господарства всієї Радянської країни.

Найбільші промислові об'єкти і підприємства — Дніпрогес і Сталінградський тракторний завод, Туркестано-Сибірська залізниця і Ново-Краматорський гігант важкого машинобудування, шахти Донбасу і величезні цехи Московського автомобільного заводу — споруджувались зусиллями всіх радянських народів.

Соціалістична індустріалізація РРФСР, Української, Білоруської, Грузинської, Узбецької та інших радянських республік була завданням, яке ставив і успішно розв'язував весь радянський народ. Особливе значення для здійснення соціалістичної індустріалізації Радянської України мала повсякденна братерська допомога великого російського народу.

Виходячи з міркувань загальнодержавної доцільності й економічних інтересів усіх народів СРСР, Радянський уряд централізував керівництво найбільшими підприємствами вугільної, металургійної, хімічної, харчової та інших галузей промисло-

вості. Зосередивши в своїх руках керівництво найбільшими промисловими підприємствами, розташованими на території радянських республік, загальносоюзні трести і Вища Рада Народного Господарства СРСР забезпечили швидкий розвиток важкої індустрії. На Україні найбільші підприємства вугільної, металургійної, машинобудівної і металообробної, а також цукрової і спиртової промисловості були об'єднані в загальносоюзні трести. Решту промислових підприємств об'єднували республіканські трести. Набагато посилювався на Україні розвиток підприємств місцевої, а також орендної промисловості, які перебували переважно у віданні місцевих Рад.

Розвиток важкої промисловості в Українській РСР мав дуже важливе значення для всього Радянського Союзу, бо народне господарство СРСР в той час спиралося на вугільно-металургійну базу України. Багатющі джерела сировини, зосереджені в суміжних районах видобутку руди і палива, широко розгалужена сітка залізниць, великі машинобудівні і металообробні підприємства — все це зумовлювало важливу роль України в загальному процесі індустріального розвитку Радянської країни. Тільки дніпропетровські металургійні заводи ім. В. І. Леніна, ім. Г. І. Петровського і «Комінтерн» давали понад чверть загальносоюзного виробництва чавуну і сталі. Харківський електромеханічний завод (ХЕМЗ) виробляв 30% електромашинобудівної продукції, що випускалася в Радянському Союзі. Велика була роль Харківського і Ворошиловградського паровозобудівних заводів у вітчизняному транспортному машинобудуванні.

Робота промислових підприємств України сприяла успішному розвитку соціалістичної індустрії в усіх братніх республіках. Наприклад, київський машинобудівний завод «Більшовик» постачав продукцію промисловим підприємствам Москви, Ленінграда, ряду міст Кубані, Кавказу, Туркестану — всього 200 містам Радянської країни.

Харківський електромеханічний завод в 1927 р. виготовував для азербайджанського тресту «Азнафта» гігантські для того часу синхронні конденсатори вагою понад тисячу пудів, устаткував трамвайну підстанцію у Тифлісі і виробив електротехнічне устаткування для Сормовського заводу. Київський завод «Ленінська кузня» освоїв виробництво пресів для підприємств шкіряної промисловості, звільнивши тим самим Радянську країну від необхідності ввозити їх з-за кордону.

На Україні в 1927 р. видобувалося 100% всього союзного видобутку марганцевої руди, 85% залізної руди, 80% вугілля і 70% металу. Україна виробляла близько 60% загальносоюзної продукції сільськогосподарського машинобудування і понад 40% загальносоюзної продукції хімічної промисловості. Всього на Україні було зосереджено близько 21% промислових підприємств групи «А» і до 25% промислових підприємств групи «Б».

Серйозне значення для індустріального розвитку всієї Радянської країни мали залізниці і електростанції Української РСР. Понад 30% вантажообороту Країни Рад становив вантажооборот України, близько 28% потужності всіх електростанцій СРСР припадало на електростанції республіки. Велику роль відіграла Україна в забезпеченні сировиною різних галузей легкої і харчової промисловості, а також у постачанні населенню Радянської країни товарів народного споживання. На республіку припадало близько 80% загальносоюзного виробництва цукру, майже 29% борошна, 35% солі, а також до 20% продукції шкіряної промисловості.

Виступаючи в травні 1927 р. на пленумі Харківської міськ-ради і характеризуючи роль України в боротьбі за соціалістичну індустріалізацію країни, голова Вищої Ради Народного Господарства СРСР В. В. Куйбишев говорив: «Перед українським робітничим класом і всіма організаціями України стоять величезні завдання в справі будівництва промисловості. З другого боку, увага уряду і робітничого класу всього Союзу в їх зусиллях індустріалізувати країну повинна бути зосереджена на промисловості, що знаходиться на території України».

Займаючи видне місце в соціалістичній індустріалізації СРСР, Радянська Україна могла розвивати важку промисловість тільки завдяки братерській допомозі інших радянських республік. З РРФСР на Україну доставлялися складні верстати і устаткування, кольорові метали, автомашини, турбіни, з Азербайджанської РСР — нафта, з Білоруської РСР — будівельні матеріали і т. п.

Мудре керівництво Комуністичної партії забезпечило успішне подолання всіх труднощів, які стояли на шляху соціалістичної індустріалізації країни. Завдяки зрослій політичній активності й трудовому героїзмові робітничого класу і трудящого селянства програма соціалістичної індустріалізації країни здійснювалась успішно. В усіх радянських республіках широко розгорнулося промислове будівництво. Споруджувалися і реконструювалися сотні промислових підприємств.

3. Перші успіхи соціалістичної індустріалізації

Здійснюючи рішення XIV з'їзду ВКП(б), народи Радянського Союзу під керівництвом Комуністичної партії успішно переборювали труднощі, що стояли на шляху соціалістичної індустріалізації, і вже на кінець 1927 р. добились перших великих успіхів у розвитку народного господарства. Промисловість і сільське господарство Радянської країни щодо обсягу валової продукції перевершили довоєнний рівень. Обсяг валової продукції промисловості Української РСР перевершив рівень 1913 р. на 10%, а сільського господарства — на 4,3%.

Приріст продукції всієї промисловості України за перші два

роки індустріалізації становив 85,7% проти 1924/25 р. Темпи зростання промисловості республіки, як і всього Радянського Союзу, були недоступні для промисловості найбільш розвинутих країн капіталізму. Навіть у такій високоорганізованій промисловості, як промисловість США, в роки її найбільшого піднесення (1900—1913 рр. і 1922—1928 рр.) середньорічний приріст фізичного обсягу промислової продукції не перевищував 3,5—6%, а в Англії, Німеччині та інших капіталістичних країнах був ще менший.

В Радянському Союзі вже в перші роки індустріалізації (1925/26—1927/28 рр.), незважаючи на зношеність промислового устаткування і відсутність необхідних коштів для оновлення його, середньорічний приріст промислової продукції становив 26%. Промисловість Української РСР давала ще більший середньорічний приріст.

Соціалістична індустріалізація відзначалася не тільки надзвичайно високими темпами зростання промисловості, в ній одночасно відбувалися і корінні якісні зміни. Здійснення генеральної настанови партії на соціалістичну індустріалізацію країни найяскравіше відбилася в більш швидкому зростанні виробництва засобів виробництва проти зростання виробництва засобів споживання. В результаті невпинного і переважаючого зростання важкої промисловості питома вага I підрозділу в усій промисловості УРСР помітно збільшилася. В 1924/25 р. вона становила 44,5%, а в 1926/27 р. 52,7% всієї промислової продукції республіки. З кожним роком в міру дальшого розвитку промислового виробництва, особливо великої промисловості, підвищувалась його питома вага в народному господарстві України. Частка валової продукції промисловості в усій продукції народного господарства Української РСР зросла з 34,1% в 1924/25 р. до 42,7% в 1926/27 р.

Важка соціалістична індустрія — матеріальна база соціалізму — створювалася в запеклій боротьбі з приватнокапіталістичним сектором. Комуністична партія і Радянський уряд здійснювали щодо кредиту, товарообороту і оподаткування заходи, спрямовані на обмеження і витіснення приватнокапіталістичних елементів, на зростання і зміцнення соціалістичного сектора народного господарства. В результаті соціалістичний сектор невпинно розширявся, а приватнокапіталістичні елементи втрачали свої позиції в промисловості, торгівлі та в інших галузях народного господарства. Питома вага продукції державної і кооперативної ценової промисловості в загальному обсягу валової продукції всієї промисловості УРСР підвищилась з 92,7% в 1924/25 р. до 97,6% в 1926/27 р., а питома вага продукції приватнокапіталістичного сектора відповідно упала. Це означало, що в промисловості України, як і всього Радянського Союзу, перемагала соціалістична система виробництва, і таким чином в цій

галузі народного господарства питання «хто — кого» вже було вирішене на користь соціалізму.

Народне господарство СРСР розвивалося в умовах швидких темпів індустріалізації, все зростаючої ролі промисловості у співвідношенні з сільським господарством, збільшення питомої ваги і провідної ролі соціалістичних форм господарства як у галузі виробництва, так і в галузі товарообороту.

В системі планових заходів Радянської держави, спрямованих на різке збільшення продуктивних сил країни, капітальне будівництво у важкій промисловості було головним і першочерговим завданням. У перші роки індустріалізації Радянська держава ще не могла вкласти великі кошти в промислове будівництво. До того ж значна частина капіталовкладень у промисловість йшла не на нове будівництво, а на капітальний ремонт, реконструкцію і часткове розширення старих підприємств. Проте з кожним роком темпи нагромаджень збільшувались і разом з тим швидко зростали суми капіталовкладень у промислове будівництво. Це дало змогу розгорнути велике промислове будівництво одночасно в РРФСР, на Україні, в Узбекистані і в інших радянських республіках.

Для індустріального розвитку всієї країни величезне значення мали гігантські новобудови перших років індустріалізації: Дніпровська гідроелектростанція, Туркестано-Сибірська залізниця, Московський автомобільний завод, Сталінградський тракторний завод, Ростовський завод сільськогосподарського машинобудування та ін. Туркестано-Сибірська магістраль, довжиною близько 1500 км, повинна була з'єднати хлібні і лісові райони Сибіру з районами бавовництва Середньої Азії і тим покласти початок перебудові їх економіки.

Успішно здійснювався ленінський план електрифікації СРСР (план Гоелро). Радянська країна розширяла старі і будувала нові електростанції. В грудні 1926 р. відбувся урочистий пуск Волховської гідроелектростанції, а в жовтні 1927 р. закінчилося будівництво першої черги Штерівської електростанції в Донбасі. На Україні в цей час широко розгорнулися роботи на будівництві Харківської, Штерівської (другої черги) і Київської районних електростанцій. Були розширені і реконструйовані електростанції трестів «Донвугілля», «Південстали» і «Хімвугілля», розпочалось будівництво Криворізької районної електростанції Південно-рудного тресту. Крім того, будувалися електростанції місцевого значення в 28 окружних містах, 19 районних і 29 сільських пунктах, з яких 33 в 1926/27 р. вступили в дію. Потужність електростанцій Української РСР вже в 1927 р. більше ніж в 2 рази перевершила потужність електростанцій, які працювали на Україні до революції.

Знаменною подією в житті українського народу, як і всієї Радянської країни, був початок будівництва найбільшої в Європі Дніпровської гідроелектростанції, яка за своєю проектною по-

тужністю була в п'ять раз більша, ніж Волховська гідроелектростанція. Дніпровське будівництво мало величезне економічне значення для всього Радянського Союзу. Воно розв'язувало проблему судноплавства на всьому протязі Дніпра і ставило на службу народному господарству його колосальну водну енергію.

В дореволюційній Росії було зроблено немало спроб транспортного і енергетичного використання порожистої частини Дніпра. Проте в умовах самодержавного ладу, техніко-економічної відсталості країни і приватної власності на землю проблема дніпровського судноплавства лишалася нерозв'язаною. Тільки після Жовтневої соціалістичної революції, в умовах радянського суспільного ладу, дніпровська проблема була повністю і найдоцільніше розв'язана.

Первісний проект спорудження гідроелектростанції на Дніпрі розробили радянські інженери на чолі з проф. І. Г. Александровим. Цей проект був схвалений Радянським урядом і наприкінці 1921 р. включений до плану Гоелро. В наступні п'ять років провадились проектно-розвідувальні роботи, розроблялись проекти всіх споруд Дніпрогесу. В 1926 р. Радянський уряд затвердив основний проект Дніпровського будівництва, який передбачав не тільки спорудження греблі, гідроелектростанції та шлюзів, а й створення в майбутньому на базі дешевої енергії Дніпрогесу гігантського Запорізького комбінату електрометалургійних підприємств (виробництво алюмінію, електросталі, феросплавів).

Для спорудження Дніпровської гідроелектростанції в лютому 1927 р. постановою уряду СРСР було організовано Управління дніпровського будівництва і Управління головного інженера, які очолив видатний спеціаліст по будівництву й експлуатації електростанцій і енергосистем радянський інженер і вчений О. В. Вінтер. Помічниками начальника будівництва були призначені досвідчений інженер-гідроенергетик Б. Є. Веденєєв, який брав участь у складанні плану Гоелро, в розробці одного з перших проектів гідростанції на Дніпрі і в будівництві Волховської гідроелектростанції, та інженер П. П. Ротерт. 15 березня на обох берегах Дніпра розпочалися підготовчі роботи.

Весь радянський народ з великим піднесенням сприйняв рішення уряду про спорудження Дніпровської гідроелектростанції. IV Всесоюзний з'їзд Рад, який відбувся в квітні 1927 р., схвалив постанову уряду про будівництво потужної гідроелектростанції на Дніпрі і Семиреченської залізниці, підкресливши, що ці великі споруди покладуть початок перебудові всієї економіки країни відповідно до генерального плану індустріалізації. З'їзд відзначив необхідність всебічного розвитку промисловості в національних республіках та областях і використання їх величезних природних багатств в інтересах індустріалізації всього Радянського Союзу.

Велетенські новобудови, які розгорнулися на Україні та в інших республіках уже в перші роки індустріалізації, були яскра-

вим свідченням послідовної ленінсько-сталінської національної політики Комуністичної партії, яка на ділі забезпечує фактичну рівність всіх народів СРСР.

В день десятих роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції відбулась офіційна закладка Дніпровської гідроелектростанції ім. Леніна. Голова ВУЦВК Г. І. Петровський, секретар ЦК КП(б)У Л. М. Каганович та інші члени уряду Української РСР в урочистій обстановці заклали в фундамент майбутньої електростанції пам'ятну плиту з написом: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся! 1927 р., 8 листопада, в день 10-річчя Жовтневої революції, на виконання заповіту нашого вождя Леніна, волею робітників і селян закладено урядом СРСР і УРСР тут, на Дніпрі, гідроелектричну станцію на 650 тис. к. с.—могутній важіль соціалістичного будівництва в СРСР...».

Вся Радянська країна брала участь у цьому великому будівництві. З Москви, Ленінграда, Баку, Мінська, Києва, Харкова і багатьох інших міст Радянського Союзу безперервним потоком сюди надходили устаткування, верстати, метал, ліс, цемент та інші будівельні матеріали. В момент закладки електростанції на будову вже було приставлено 20 тис. вагонів різних вантажів.

В усіх радянських республіках розгорнувся патріотичний рух за подання допомоги Дніпробудові. На заклик Комуністичної партії з усіх кінців країни прибували робітники на будівництво гідроелектростанції. На Дніпробуд переїхало близько 600 робітників та кращих інженерів і техніків-будівельників Волховської електростанції. Багато будівників Шатурської районної електростанції теж влилося в колектив дніпробудівців. Уже на кінець 1927 р. на Дніпробуді працювало 13,5 тис. робітників, серед яких було 60,2% українців, 32,1% росіян і 7,7% робітників інших національностей. Проїняті пафосом соціалістичного будівництва, робітники під керівництвом партійної організації перборювали величезні труднощі, показували справжні зразки трудового героїзму.

З кожним днем зростала продуктивність праці землекопів, свердлярів та інших робітників. На перших порах свердлярі за 8 годин з допомогою ручного свердла проходили 70—90 см в кам'яних скелях, але незабаром продуктивність їх праці підвищилась до 1,7—2 м, що становило 2—2,5 норми виробітку.

Будівництво на Дніпрі розгорталося швидкими темпами. Уже в грудні 1927 р. було виконано 40% усього обсягу земляних робіт, знесено величезні кам'яні скелі, збудовано сотні допоміжних і житлових приміщень. Центральний Комітет Комуністичної партії і Радянський уряд уважно стежили за ходом будівельних робіт і подавали будові всебічну допомогу. В листопаді 1926 р. постановою ВУЦВК і РНК УРСР був створений Комітет допомоги Дніпробудові, а в ряді міст були організовані окружні комісії сприяння Дніпробудові. З ініціативи трудящих Радянської України під керівництвом партійних організацій ши-

роко розгорнулася кампанія по збиранню коштів у фонд Дніпробуду. Передплата на Першу позику індустріалізації проходила під лозунгом мобілізації коштів на будівництво Дніпровської гідроелектростанції.

Певних успіхів у перші роки індустріалізації український народ здобув у розвитку провідних галузей важкої промисловості — металургійної, кам'яновугільної і машинобудівної. В 1926/27 р. на Україні було виплавлено 2,2 млн. т чавуну, 2,05 млн. т сталі, вироблено 1,59 млн. т прокату.

Значно зросла виробнича активність робітничого класу, особливо робітників провідних галузей промисловості. Так, на дев'ятому металургійних заводах Дніпропетровщини в 1926/27 р. відбулося 337 заводських і цехових виробничих нарад, на яких було подано 1880 раціоналізаторських пропозицій. На заводах часто проводились огляди виробничих комісій, конкурси на кращого молодого робітника та ін. Широко розгорнувся рух раціоналізаторів і винахідників. На заводі ім. Петровського за пропозицією робітників були розширені горна доменних печей, що збільшило продуктивність їх на 30—35%.

Вже в ці перші роки індустріального розвитку Радянської України зароджувалась трудова слава знатних металургів: майстра доменного цеху Макіївського металургійного заводу Івана Григоровича Коробова і сталевара-швидкісника заводу ім. Держинського Павла Сергійовича Кочеткова. Багато праці віддав відбудові і реконструкції великих металургійних заводів півдня України інженер Іван Павлович Бардін (тепер віце-президент Академії наук СРСР, Герой Соціалістичної Праці). Працюючи головним інженером і технічним керівником заводу ім. Держинського в 1925—1928 рр., він керував реконструкцією доменного, мартенівського, прокатного та інших цехів, а також будівництвом потужної коксової батареї.

Серед передовиків чорної металургії УРСР відзначились монтер доменного цеху заводу ім. Петровського І. П. Карпенко, машиніст сортопрокатного стану О. С. Соловйов, начальник силового цеху заводу ім. Держинського Л. К. Смейкал, ливарник заводу ім. Комінтерну І. І. Янсон та ін.

У боротьбі за соціалістичну індустріалізацію важлива роль належала кам'яновугільній промисловості Української РСР. Виробничі успіхи гірників Донбасу впливали на темпи зростання металургійної промисловості, машинобудування, транспорту та інших галузей народного господарства. В 1926/27 р. по Україні на шахтах Донбасу було видобуто кам'яного вугілля і антрациту 22,3 млн. т проти 22,8 млн. т в 1913 р.

Ще швидше розвивалась машинобудівна і хімічна галузі промисловості УРСР. Машинобудівна промисловість України випускала значно більше паровозів, вагонів, двигунів внутрішнього згорання, верстатів, ніж у 1913 р. На прохання колективу робітників та інженерно-технічних працівників Харківського електростро-

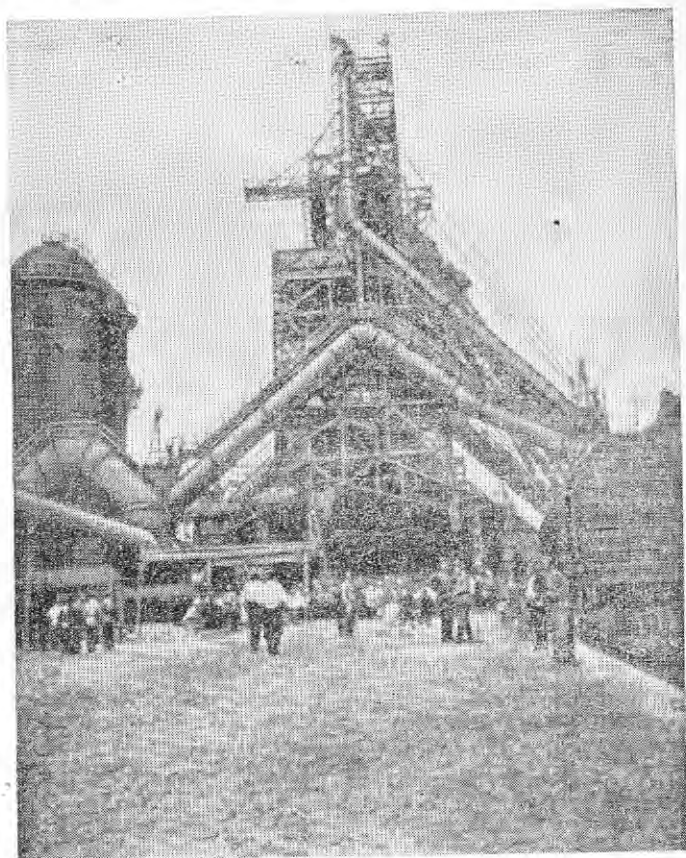
ханічного заводу уряд Радянської України доручив цьому заводові виконати замовлення на складне електроустаткування для Дніпровської гідроелектростанції, яке раніше не вироблялось в СРСР. Харківський паровозобудівний завод в 1926/27 р. щодо випуску паровозів перевершив рівень 1913 р. на 25%. У травні 1924 р. він випустив перший трактор, а вже в 1926 і 1927 рр. разом з великотокмацьким заводом «Червоний прогрес» дав 667 колісних тракторів. Горлівський машинобудівний завод освоїв виробництво врубових машин важкого типу. Збудований в Дніпродзержинську вагонобудівний завод ім. «Правди» в 1926 р. випустив першу партію великовантажних вагонів.

Одно з найважливіших місць у машинобудівній промисловості займало сільськогосподарське машинобудування. На кінець 1927 р. на Україні було 38 заводів сільськогосподарського машинобудування, на яких працювало близько 20 тис. чоловік. Великі заводи «Червона зоря» в Кіровограді, «Комунар» в Запоріжжі, «Серп і молот» в Харкові, ім. Жовтневої революції в Одесі та ін. набагато перевершили довоєнний рівень виробництва. На заводі «Червона зоря» в кілька разів проти довоєнного збільшились основні фонди і випуск сільськогосподарських машин. Щодо обсягу виробництва цей завод був найбільшим заводом сільськогосподарського машинобудування в Радянському Союзі. Тут було освоєно виробництво нових сільськогосподарських машин, серед них тракторних сівалок, молотарок. Партійна організація заводу очолила боротьбу за режим економії, за поліпшення якості продукції, за раціоналізацію і механізацію виробництва.

В результаті творчої праці робітників, механізації і раціоналізації виробництва валова продукція всіх заводів сільськогосподарського машинобудування Української РСР уже в 1926/27 р. в 2,2 раза перевершила рівень 1913 р. Високі темпи зростання сільськогосподарського машинобудування на Україні мали велике значення для піднесення сільського господарства СРСР, бо заводи України випускали більше половини загальносоюзного виробництва ґрунтообробних знарядь, посівних і збиральних машин. Вітчизняне машинобудування вже в перші роки індустріалізації відіграло велику роль у реконструкції народного господарства.

Важка промисловість УРСР в цілому розвивалась такими темпами і в такому обсягу, що за нею забезпечувалась провідна роль в економіці країни. Але чорна металургія в порівнянні з іншими галузями важкої промисловості відставала в своєму розвитку. Щодо виплавки чавуну і сталі, щодо виробництва прокату в 1926/27 р. українська металургія ще не досягла рівня 1913 р. З 48 доменних, 68 мартенівських печей і 297 прокатних станів, які працювали на Україні до революції, на початок 1927 р. стало до ладу 28 доменних, 64 мартенівських печі і 91 прокатний стан.

Для цілковитої відбудови чорної металургії УРСР потрібні були величезні кошти, яких в той час було ще дуже мало. Загальне відставання чорної металургії пояснювалось величезними руйнуваннями, заподіяними цій галузі війною, низьким рівнем

Новозбудована домна № 2-біс на Краматорському машинобудівному заводі (1927 р.).

механізації трудомістких виробничих процесів, а також нестачею сировини — залізної руди і коксу.

Країна відчувала гостру потребу в металі. Недостача металу обмежувала розвиток всього народного господарства СРСР, особливо гальмувала зростання машинобудівної промисловості і була, таким чином, головною перешкодою на шляху індустріального розвитку народного господарства.

Щоб прискорити темпи індустріалізації, треба було рушити вперед чорну металургію. Комуністична партія і Радянський уряд зосередили свою увагу на дальшому розвитку чорної ме-

талургії та електрифікації СРСР. Цьому питанню велику увагу приділив X Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся 6—13 квітня 1927 р. Обговорюючи доповідь уряду України про стан промисловості і перспективи її розвитку, з'їзд вказав, що в господарському будівництві республіки вирішальна роль належить вугільній, металургійній і машинобудівній промисловості. З'їзд доручив урядові добиватися виконання вже накреслених планів капітального будівництва, розширяти нове будівництво в цих галузях і забезпечити більш швидке зростання виробництва засобів виробництва.

В постанові X Всеукраїнського з'їзду Рад відзначалися успіхи в галузі електрифікації. Будівництво Дніпрогесу з'їзд схарактеризував як найбільше в той час економічне досягнення України і всього Радянського Союзу. З'їзд ухвалив також важливі рішення про сільське господарство, про розширення торгівлі й кооперації і про поліпшення роботи місцевих Рад.

Враховуючи вирішальне значення південної вугільно-металургійної бази для індустріалізації всієї країни, ЦК ВКП(б) і Союзний уряд подавали величезну допомогу Українській РСР, спрямовуючи значну частину коштів загальносоюзного бюджету на будівництво нових і реконструкцію старих підприємств важкої промисловості України. В 1926 р. голова ВРНГ СРСР Ф. Е. Дзержинський і в 1927 р. голова ВРНГ СРСР В. В. Куйбишев приїжджали на Україну, особисто знайомилися з роботою відсталих підприємств і вживали необхідних заходів для піднесення важкої промисловості УРСР.

З усіх капіталовкладень в промисловість УРСР на металургійну, вугільну і гірничорудну галузі припадало в 1925/26 р. 68%, а в 1926/27 р. 80%. В результаті невпинного зростання капіталовкладень швидкими темпами розгорталось будівництво нових підприємств важкої індустрії.

На металургійному заводі в Єнакієвому в другому кварталі 1925/26 р. вступила в дію четверта доменна піч, на Костянтинівському залізопрокатному заводі почали працювати дві мартенівські печі, дві коксові батареї і один середньосортний стан. Влітку 1927 р. на заводі ім. Петровського була задута найбільша в Радянському Союзі доменна піч. На кінець 1927 р. розгорнулось будівництво трубного заводу ім. Куйбишева в Маріуполі (тепер Жданов), почалася підготовка до будівництва Криворізького металургійного гіганта і ряду інших заводів. Завдяки невпинному зростанню капіталовкладень у важку індустрію з 1925/26 р. не тільки компенсувалась природна зношеність устаткування, але й почався приріст основних фондів промисловості. Це були великі перемоги будівників і металургів на фронті боротьби за подолання відставання чорної металургії.

В машинобудівній промисловості поряд з реконструкцією старих підприємств почалось будівництво нових заводів. На

Луганському паровозобудівному заводі (тепер завод ім. Жовтневої революції) до першої світової війни вироблялося щороку трохи більше ста малопотужних паровозів. У 1927 р. почалась докорінна реконструкція цього заводу: будували нові величезні цехи, замість старого устаткування встановлювали високопродуктивні верстати, преси, крани; застосовували найновішу техніку обробки, лиття, штампування при виготовленні деталей паровозів. Харківський паровозобудівний завод в результаті реконструкції значно розширив виробничу програму випуску паровозів. Реконструкція Луганського і Харківського паровозобудівних заводів мала велике значення для поліпшення роботи залізничного транспорту усїєї Радянської країни, бо ці заводи в той час випускали 43% загальносоюзного виробництва паровозів.

Понад 15 млн. крб. було витрачено в 1925—1927 рр. на реконструкцію і розширення Сумського заводу ім. Фрунзе, харківського заводу «Серп і молот», кіровоградського заводу «Червона зоря» та ряду інших машинобудівних заводів на Україні.

В роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію ще більше виросла роль транспорту. Без докорінного поліпшення роботи транспорту не можна було забезпечити дальше розширення зв'язків між окремими республіками і районами СРСР, між окремими галузями народного господарства, не можна було добитися дальшого розширення і зміцнення економічних зв'язків між містом і селом. Разом з тим транспорт був важливим джерелом нагромадження державних коштів.

Незважаючи на успіхи, здобуті у відбудовний період, залізничний транспорт був однією з найбільш відсталих галузей народного господарства Української РСР. Вантажооборот залізничного транспорту в цілому по СРСР ще в 1925/26 р. перевершив довоєнний рівень, а по УРСР і в 1926/27 р. становив тільки 90% довоєнного рівня. В зв'язку з цим на всіх дільницях залізничного транспорту, так само як і в інших галузях народного господарства, під керівництвом партійних організацій розгорнулася боротьба за зміцнення трудової дисципліни і ліквідацію знеосібки, за раціоналізацію виробництва, за подовження строку служби рухомого складу і всього колійного господарства.

Для зміцнення господарських зв'язків між окремими районами республіки розширялася сітка залізниць. В 1926 р. закінчилось будівництво Мерефо-Херсонської залізниці, яка зв'язала Харків і Дніпропетровськ найкоротшою лінією. В 1926—1927 рр. будувалися залізничні лінії Дніпропетровськ — Апостолове, Чернігів — Овруч, Новобеліца — Прилуки та ін.; розширялись залізничні вузли Ясинувата, Дебальцево, Красний Лиман, Харків і Дніпропетровськ.

В ході боротьби за індустріалізацію країни Комуністична партія і Радянський уряд безустанно піклувались про задоволення зростаючих матеріальних і культурних потреб трудящих

СРСР. Але в період індустріалізації ще не було можливості одночасно забезпечити високі темпи розвитку і важкої індустрії, і сільського господарства, і легкої промисловості.

Послідовно проводячи курс на всебічний розвиток важкої промисловості — основи основ соціалістичної економіки, партія і уряд разом з тим мобілізували додаткові кошти для будівництва підприємств легкої промисловості, вживали всіх заходів для ослаблення товарного голоду в країні і задоволення попиту на товари масового споживання. Переважна маса товарів йшла до споживача через державну і кооперативну торговельну сітку. Питома вага державного і кооперативного секторів в усьому товарообороті підвищилась з 71,5% в 1924/25 р. до 79,7% в 1926/27 р., а приватного сектора за цей же час знизилась з 28,5 до 20,3% і в оптовій торгівлі — до 5%. Невпинно зростало виробництво товарів широкого споживання. За два роки (1925/26—1926/27) було введено в експлуатацію 34 цукрові заводи, 50 спиртогорілчаних та пивоварних заводів і 31 швейну і взуттєву фабрики, вісім підприємств поліграфічної промисловості, Костянтинівський скляний і пляшковий заводи, першу в Радянському Союзі беконну фабрику в Полтаві та інші підприємства легкої і харчової промисловості. В 1927 р. почалося будівництво одного з найбільших в Радянському Союзі консервних заводів в Одесі, суконної фабрики в Кременчуку, м'ясохолодильного комбінату у Вінниці, швейної фабрики в Києві, потужного хлібозаводу в Дніпропетровську.

Десятки нових і реконструйованих підприємств ставали до ладу, збільшувались основні фонди промисловості в результаті введення в експлуатацію нових виробничих площ, устаткування, верстатів і машин. Зміцнювались позиції соціалістичної економіки. Про темпи і розмах індустріального розвитку Української РСР яскраво свідчить те, що тільки за перші два роки індустріалізації почало працювати близько 700 державних і кооперативних промислових підприємств.

Розгортання капітального будівництва і швидке піднесення промислового виробництва супроводились бурхливим зростанням чисельності робітничого класу. Тільки з 1925 по 1927 р. чисельність робітників у ценовій промисловості УРСР збільшилася на 230 тис. чоловік. Особливо швидко поповнювались ряди будівельних робітників і робітників великої промисловості.

Разом з тим відбувався процес концентрації виробництва. Про це свідчить зростання чисельності робітників на великих підприємствах. Наприклад, на заводі ім. Петровського в 1913 р. працювало 12 380 чоловік, а в 1926/27 р. — 22 тис. чоловік. На Україні в цей час було 12 заводів-гігантів з чисельністю робітників і службовців понад 10 тис. чоловік. Всього в народному господарстві республіки без сільськогосподарських робітників на 1 жовтня 1927 р. налічувалось 1758 тис. осіб найманої праці.

Введення до ладу діючих заводів, фабрик і шахт, десятків

і сотень нових і реконструйованих промислових підприємств і невпинне збільшення кількості зайнятих в них робітників свідчили про бурхливе зростання продуктивних сил і творчу працю робітничого класу Радянської України. Партійні організації України виховували з робітників свідомих і активних будівників соціалістичного суспільства. Про це свідчить участь широких мас трудящих у виробничих нарадах і в раціоналізації виробництва, зміцнення трудової дисципліни, зростання продуктивності праці. За перші два роки індустріалізації продуктивність праці робітників в усій промисловості УРСР підвищилась на 25%.

Піднесення політичної свідомості робітників виявлялось також в невпинному зростанні партійних, комсомольських і профспілкових організацій, в зростанні довір'я і любові до Комуністичної партії. В період запеклої боротьби з троцькізмом і «ною опозицією» це проявилось в масовому вступі в партію передових робітників. Тільки під час роботи X з'їзду КП(б)У у відповідь на вилазки опозиціонерів в Дніпропетровську і Харкові близько 4 тис. передовиків виробництва подали заяви про прийняття їх в ряди КП(б)У.

X з'їзд КП(б)У, що відбувся в листопаді 1927 р., мав велике значення в боротьбі партії і народу за дальше піднесення економіки і культури Радянської України. Вся робота з'їзду КП(б)У виходила з настанов, даних у тезах ЦК ВКП(б). Підводячи підсумки дворічної боротьби за проведення в життя історичних рішень XIV з'їзду ВКП(б), X з'їзд КП(б)У відзначив досягнення трудящих Радянської України в господарському і культурному будівництві, які стали можливі завдяки величезним трудовим зусиллям українського народу і тісному співробітництву його з усіма народами СРСР, завдяки всебічній допомозі великого російського народу та інших народів Радянської країни.

З'їзд схвалив директиви ЦК ВКП(б) про складання першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР. В резолюції з'їзду підкреслювалось, що при складанні п'ятирічного плану для України треба звернути особливу увагу на відбудову, реконструкцію і розвиток металургії, важкого машинобудування і транспорту, на створення ряду нових галузей промисловості і збільшення видобутку вугілля в Донбасі, на піднесення продуктивності праці і зниження собівартості промислової продукції, на систематичне поліпшення матеріально-побутових умов робітничого класу.

Велику увагу з'їзд приділив питанню про сільське господарство, темпи розвитку якого ставали найважливішим фактором соціалістичного будівництва, зокрема дальшої індустріалізації країни. Українська РСР, як один з основних районів виробництва зерна в Радянському Союзі, повинна була відіграти надзвичайно

важливу роль у розв'язанні найгострішої в той час зернової проблеми.

X з'їзд КП(б)У відзначив успіхи в радянському будівництві і проведенні національної політики на Україні, зокрема найважливіші з них щодо українізації і розвитку культурного процесу в республіці, які стали справою всіх партійних організацій. Була проведена велика робота по висуванню і вихованню національних кадрів, відданих Комуністичній партії і Радянській владі. X з'їзд КП(б)У вказав на необхідність дальшого розгортання культурного будівництва на Україні, неухильного і послідовного здійснення лєнінсько-сталінської національної політики.

В результаті перших двох років проведення політики соціалістичної індустріалізації Радянська Україна разом з усіма республіками СРСР твердо стала на шлях дальшого індустріального розвитку. На основі досягнутих успіхів утвердилась керівна роль великої соціалістичної промисловості в народному господарстві СРСР, зміцнився союз робітничого класу з середнім селянством при опорі на бідноту, зріс авторитет Радянської влади серед трудящих всього світу.

4. Соціально-економічні зрушення в сільському господарстві УРСР. Курс на колективізацію сільського господарства

Завершення відбудовного періоду в народному господарстві і перші вирішальні успіхи політики соціалістичної індустріалізації створили необхідні передумови для рішучого переходу до реконструкції всіх галузей народного господарства. Швидкий розвиток промисловості забезпечував невпинне розширення виробничої змички між містом і селом, дальше зміцнення союзу робітничого класу з трудящим селянством, успішний наступ на капіталістичні елементи і перемогу соціалізму в СРСР.

Щоб забезпечити перемогу соціалізму в СРСР, треба було перевести всю промисловість, сільське господарство і транспорт на нову, сучасну технічну базу і поєднати розвиток всіх галузей економіки в єдиній плановій народногосподарській системі.

В. І. Ленін і Й. В. Сталін неодноразово підкреслювали, що питання про взаємовідносини між робітничим класом і селянством, між промисловістю і сільським господарством є суть проблеми соціалістичного будівництва, що соціалізм не вдасться побудувати, коли розвиток промисловості не буде пов'язаний з розвитком сільського господарства, яке дає сировину та продукти харчування і споживає вироби промисловості.

Заходи партії, здійснювані в період між XIV і XV з'їздами ВКП(б), привели також до розширення сільськогосподарського виробництва, до зростання продукції сільського господарства. Селянські господарства Української РСР разом з радгоспами

і колгоспами засіяли в 1927 р. 25,3 млн. га, або 110,3% довоєнної посівної площі. Вдвоє збільшились посівні площі технічних культур, кукурудзи і картоплі. Під цукровими буряками в 1927 р. було зайнято на 30 тис. га більше, ніж у 1913 р.

Радянська держава подавала всебічну допомогу селянській бідності і середняцьким господарствам, використовуючи форму сільськогосподарського кредитування, а також поліпшуючи постачання сільськогосподарськими машинами, чистосортним насінням та добривами і проводячи плановий землеустрій. По лінії державного бюджету і кредиту в сільське господарство УРСР з 1924/25 по 1926/27 р. було вкладено понад 240 млн. крб., в тому числі по сільськогосподарському кредиту — 135 млн. крб., бідняцьким господарствам було видано 15 млн. крб. безповоротної позики. Ці кошти використовувались на проведення землеустрою, меліорації, переселення, поліпшення рільництва і тваринництва, на посилення агрономічної допомоги селянству, купівлю живої тяглової сили, сільськогосподарських машин і тракторів, на будівництво радгоспів і колгоспів.

В результаті бурхливого розвитку промисловості сільськогосподарського машинобудування радянська держава в 1926/27 р. змогла забезпечити селянські господарства УРСР машинами на суму в 43 млн. крб. проти 3 млн. крб. в 1922/23 р. В той же час сільському господарству УРСР було передано через кредитні сільськогосподарські товариства понад 4700 тракторів. Для підвищення врожайності держава відпустила селянам в 1926—1927 рр. 4 млн. 640 тис. пудів сортового насіння. В країні протягом 1925—1927 рр. проведено плановий землеустрій (укрупнення ділянок, знищення черезсмужжя, далекоземелля і т. п.) на площі в 10,2 млн. га, що становило 28% всіх селянських земель.

Внаслідок широкої і всебічної допомоги, поданої Радянською державою основним масам селянства, сільське господарство розвивалося, ставало інтенсивнішим. Питома вага безпосівних селянських господарств у 1927 р. зменшилась майже вчетверо в порівнянні з 1917 р. Значно скоротилась кількість безкінних і безреманентних селянських господарств. Збільшився валовий збір врожаю. В 1927 р. збір зернових по Українській РСР становив 1100 млн. пудів, в тому числі в селянських господарствах — 1056 млн. пудів. Загальне поголів'я худоби зросло до 25,5 млн. голів, або на 18% проти 1913 р. Проте поголів'я коней і свиней ще не досягло довоєнного рівня.

На основі піднесення сільського господарства, з одного боку, і промисловості, з другого, значно розширились економічні зв'язки між містом і селом, зросла регулююча роль державних і кооперативних органів у товарообороті. Більше половини товарів для постачання селу і майже $\frac{2}{3}$ сільськогосподарських

заготівель було зосереджено в руках державних і кооперативних органів.

В результаті успіхів, досягнутих у сільському господарстві, і піднесення матеріального добробуту основних мас селянства зміцнилися позиції Радянської влади на селі. Посилилась політична ізоляція куркульства, зміцнів союз з середняком, піднеслась активність батрацько-бідняцьких мас.

Надійною опорою у здійсненні політики партії і уряду на селі були комітети незаможних селян. Після проведеної в 1925 р. реорганізації загальна кількість членів КНС по Україні зменшилась з 1200 тис. до 558 тис. В цей час комнезами до деякої міри ослабили свою роботу. В грудні 1926 р. ЦК КП(б)У вказав на цей недолік і намітив нові шляхи діяльності КНС. В результаті заходів, вжитих ЦК КП(б)У, склад комнезамів поновився на 70% за рахунок нового припливу бідноти. На кінець 1927 р. на Україні налічувалось до 1 млн. членів комнезамів. Комнезами набагато поліпшили свою роботу у виробничо-господарській галузі, зросла їх активність у кооперуванні селян і створенні різних сільськогосподарських об'єднань (машинно-тракторних товариств, товариств спільного обробітку землі та ін.). Вони брали активну участь у пошкваленні роботи Рад. V з'їзд комнезамів України, що відбувся в січні 1927 р., проходив під лозунгом боротьби незаможного селянства за зміцнення місцевих органів влади і посилення впливу КНС в сільських радах і кооперативних об'єднаннях селян.

Успіхи, досягнуті сільським господарством в перші роки після відбудовного періоду, були ще недостатніми для того, щоб задовольнити потреби народного господарства країни, що швидко зростало. Сільське господарство все ще лишалось дуже відсталим. Темпи зростання продукції сільського господарства були в кілька разів нижчі, ніж темпи зростання продукції соціалістичної промисловості. Велика промисловість СРСР в 1926/27 р. дала приріст продукції на 18,2%, а сільське господарство — лише на 4,1% проти попереднього року. Такий приріст продукції сільського господарства, як вказував Й. В. Сталін, не можна було визнати достатнім для того, щоб зберегти і в майбутньому необхідну рівновагу між сільським господарством і націоналізованою промисловістю. Різке відставання темпів зростання сільського господарства від темпів зростання соціалістичної промисловості пояснювалось насамперед відсталістю сільськогосподарської техніки, її зношеністю, нестачею сільськогосподарського реманенту і низьким культурним рівнем села.

Головною причиною відставання сільського господарства була розпорошеність, роздробленість його виробництва. В той час як велика соціалістична промисловість, що ґрунтується на суспільній власності на засоби виробництва, була об'єднана в масштабі всього народного господарства і розвивалася за єдиним державним планом, одноосібне приватновласницьке селян-

ське господарство було розпорошене, роздроблене і неминуче підпорядковане стихійності, властивій дрібнотоварному виробництву.

Перемога Жовтневої соціалістичної революції внесла істотні зміни в структуру сільського господарства країни. Велике поміщицьке господарство було ліквідоване, різко скоротилося виробництво хліба куркулями. Переважаюче становище в сільсько-господарському виробництві зайняли одноосібні середняцько-бідняцькі господарства, чисельність яких у післяреволюційні роки безперервно збільшувалася внаслідок дроблення великих господарств на дрібні, а дрібних — на найдрібніші. Відбувалося також швидке збільшення кількості середняцьких господарств за рахунок скорочення бідняцьких при деякому незначному зростанні куркульських господарств. Загальна кількість селянських господарств на Україні на початок 1928 р. збільшилась до 5174 тис. проти 4961 тис. в 1925 р. і 3816 тис. до революції. По Радянському Союзу загальна кількість селянських господарств зросла з 16 млн. в 1913 р. до 25 млн. на кінець 1927 р. Проте ці дрібні і найдрібніші одноосібні селянські господарства, що становили основу сільського господарства країни, були найбільш нерозвинутими і малотоварними господарствами. Вони самі були споживачами основної маси хліба, який вони виробляли, і не тільки не здійснювали розширеного відтворення, що є закономірністю розвитку великого виробництва, але й часто були неспроможні здійснити навіть просте відтворення.

Дрібні і найдрібніші одноосібні селянські господарства неспроможні були застосовувати складні, високопродуктивні сільськогосподарські машини, трактори, а також запроваджувати передову агротехніку, отже, вони не могли одержувати високі врожаї і давати великий вихід товарної продукції.

З перемогою Жовтневої соціалістичної революції трудяще селянство, визволившись від поміщицької експлуатації і підірвавши економічну силу куркульства, дістало можливість полішити своє матеріальне становище і значно збільшити споживання продуктів власного виробництва. Це також не могло не позначитись на зниженні товарності сільського господарства СРСР. При досягненні сільським господарством в цілому довоєнного рівня валова продукція його головної галузі — зернового господарства — в 1927 р. становила 91 %, а товарна частина лише 37 % довоєнного рівня, виявляючи тенденцію до дальшого падіння.

Товарність зернової продукції сільського господарства України в 1925—1927 рр. була також значно меншою, ніж до війни, і становила 20—22 % валового збору зерна. Недостача товарного хліба в країні загрожувала зривом постачання його містам і армії і могла поставити населення перед лицем хронічного голоду.

Разом з тим дрібне приватновласницьке селянське господар-

ство було сприятливим ґрунтом для розвитку капіталізму на селі. При збереженні старих виробничих відносин в сільському господарстві неможливо було остаточно вирвати з куркульської кабали трудяще селянство, покінчити із злиднями і безкультур'ям на селі.

Таким чином, в сільському господарстві існували суперечності між старими виробничими відносинами і новими продуктивними силами, які розвивалися в країні. Старі, капіталістичні виробничі відносини на селі стали перешкодою на шляху до дальшого розвитку соціалістичної індустрії, гальмували розвиток всього народного господарства СРСР. Ці глибокі суперечності в економіці і класовій структурі країни підтверджували, що Радянська держава не могла довгий час базувати свою економіку на двох різних основах — на великій соціалістичній промисловості і на найбільш роздробленому і відсталому дрібно-товарному селянському господарстві. Таке становище вело до розвалу всього народного господарства країни.

Довоєнний рівень розвитку сільського господарства і самий спосіб сільськогосподарського виробництва не відповідали інтересам будівництва соціалізму і не забезпечували насущних потреб трудящого селянства. «Жити по-старому, як жили до війни, не можна, — говорив В. І. Ленін, — і таке марнування людських сил і праці, яке зв'язане з дрібним окремим селянським господарством, далі тривати не може. Вдвоє і втриє підвиєлася б продуктивність праці, вдвоє і втриє була б збережена людська праця для землеробства і людського господарства, коли б від цього розпорошеного дрібного господарства стався б перехід до господарства громадського»¹.

Зміна виробничих відносин на селі викликалась економічною необхідністю, об'єктивним ходом розвитку матеріального життя радянського суспільства. Вона була прямим наслідком діяння економічного закону обов'язкової відповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил. Щоб рушити всю радянську економіку вперед і забезпечити перемогу соціалістичного будівництва в СРСР, треба було перевести сільське господарство на рейки великого виробництва.

До перемоги соціалістичної революції історія знала єдиний шлях створення великого сільськогосподарського виробництва — шлях капіталістичний. Це був шлях розорення і злиднів мільйонних мас трудящого селянства.

Ленін відкрив новий, соціалістичний шлях створення великого сільськогосподарського виробництва. Цей шлях означав масове кооперування і об'єднання мільйонів селянських господарств, переведення їх на рейки соціалізму, цілковите визволення від куркульської кабали і експлуатації, від бідування і злиднів. Цей шлях вів селянство до заможного і культурного життя.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 308—309.

В ленінському кооперативному плані було дано теоретичне обґрунтування необхідності і можливості соціалістичної перебудови сільського господарства. В. І. Ленін вказував, що при диктатурі пролетаріату тільки велика соціалістична індустрія і масове кооперування зможуть забезпечити революційну перебудову сільського господарства і спрямувати його на соціалістичний шлях розвитку, що переробити дрібного землероба, «оздоровити, так би мовити, всю його психологію може тільки матеріальна база, техніка, застосування тракторів і машин у землеробстві в масовому масштабі, електрифікація в масовому масштабі»¹. В. І. Ленін підкреслював, що робітничий клас, який тримає в своїх руках державну владу, тільки тоді приверне на свою сторону багатомільйонну масу селянства і прилучить її до соціалістичного будівництва, якщо на досвіді, близькому для селян, удасться показати переваги громадського обробітку землі, якщо удасться через ці об'єднання допомогти селянам. Спираючись на ленінську теорію колективізації і творчо розвиваючи її, Комуністична партія накреслювала практичні шляхи і готувала необхідні умови для докорінної перебудови сільського господарства та переходу трудящого селянства на соціалістичний шлях розвитку.

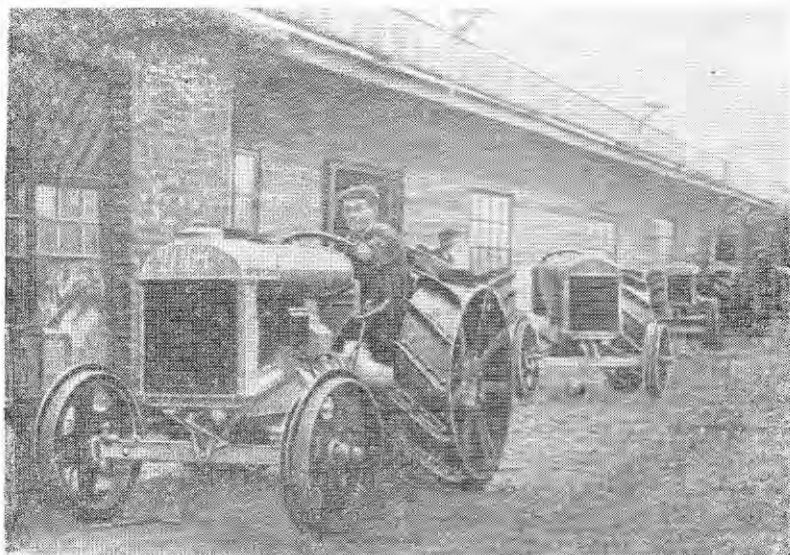
Велике історичне завдання соціалістичної перебудови села поставив XV з'їзд ВКП(б) — з'їзд колективізації, який відбувся в грудні 1927 р. Він підбив перші підсумки проведення політики соціалістичної індустріалізації в СРСР і визначив завдання дальшої боротьби партії і народу за побудову соціалізму в Радянській країні, за перетворення її в могутню індустріально-колгоспну державу.

В політичному звіті Центрального Комітету XV з'їздові ВКП(б) Й. В. Сталін висунув найважливіші положення соціалістичної перебудови в сільському господарстві і вказав шлях подолання суперечностей, що виникли в економіці країни. «Вихід в тому, — говорив Й. В. Сталін, — щоб дрібні і найдрібніші селянські господарства поступово, але неухильно, не в порядку натиску, а в порядку показу і переконання, об'єднувати у великі господарства на основі громадського, товариського, колективного обробітку землі, з застосуванням сільськогосподарських машин і тракторів, з застосуванням наукових способів інтенсифікації землеробства»². Й. В. Сталін підкреслив величезне значення заходів партії і уряду в справі соціалістичної реконструкції сільського господарства і на досвіді роботи тракторної колони радгоспу ім. Шевченка показав, якою могутньою підмогою в руках Радянської держави є машинна техніка в соціалістичному перетворенні села. Й. В. Сталін оголосив текст листа селян Одеської округи, які дякували Радянській

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 188.

² Й. В. Сталін, Твори, т. 10, стор. 303.

владі за допомогу, подану їм машинно-тракторною колоною. Радгосп ім. Шевченка в 1927 р. обробив своїми тракторами на пільгових умовах понад 1700 га селянської землі, об'єднавши при цьому в загальний масив земельні наділи селян хуторів ім. Шевченка, ім. Красіна, ім. Калініна, «Червона зірка» і «Схід соція». «Після тієї роботи тракторів, яку ми бачили,— писали в

Трактори, збудовані на лєнінградському заводі «Красный путиловец» для новоорганізованих колгоспів України.

Москву селяни цих хуторів,— не хочемо більше вести бідняцьке дрібне господарство, а **вирішили організувати усупільнене тракторне господарство, в якому не буде окремих селянських клаптиків посівів**». Зачитавши цього листа делегатам з'їзду, Й. В. Сталін заявив: «Більше б таких прикладів, товариші, і тоді можна було б просунути справу колективізації села далеко вперед»¹.

Згодом радгосп ім. Шевченка ще більше розширив практику обробітку селянської землі тракторами на договірних началах. Одержавши весною 1928 р. нову партію тракторів і організувавши 14 тракторних колон з 68 тракторами, радгосп зумів обслужити 25 земельних товариств із загальною земельною площею до 18 тис. га.

В листопаді 1928 р. на базі тракторних колон радгоспу ім. Шевченка була створена перша на Україні і в Радянському

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 10, стор. 307.

Союзі машинно-тракторна станція ім. Т. Г. Шевченка. Майже одночасно з нею в республіці були організовані Петрівська кооперативна машинно-тракторна станція в Березівському районі, Одеської округи, і Титусівська машинно-тракторна станція в Бердичівській округі, поблизу ст. Козятин.

Спираючись на славний почин українського радгоспу ім. Шевченка і досвід роботи тракторних колон, партія висунула і здійснила ідею створення машинно-тракторних станцій, які відіграли вирішальну роль в соціалістичній перебудові сільського господарства.

XV з'їзд партії постановив всемірно розгорнути організацію колгоспів і радгоспів, намітив конкретні шляхи та форми переходу всього трудящого селянства країни до колективного господарства. В резолюції, ухваленій з'їздом на доповідь В. М. Молотова про роботу на селі, говорилося: «У теперішній період завдання об'єднання і перетворення дрібних індивідуальних селянських господарств у великі колективи повинно бути поставлене як *основне завдання* партії на селі»¹.

Проголошуючи курс на колективізацію сільського господарства, партія виходила з основних положень марксизму-ленінізму про ставлення до селянства і враховувала, що за роки існування Радянської влади в країні створено передумови, необхідні для переходу селянства до колективного землеробства. Завдяки успіхам політики соціалістичної індустріалізації була створена матеріальна база для технічної реконструкції і соціалістичної перебудови сільського господарства. Сільське господарство Української РСР одержувало дедалі більше нових сільськогосподарських знарядь, машин і тракторів. На кінець 1927 р. на ланах республіки працювало 8105 тракторів. Впровадження нової машинної техніки в дрібноселянське господарство не тільки полегшувало працю селян, але й розчишало шлях для перемоги нових виробничих відносин на селі.

В підготовці переходу селянства на шлях колективного господарства надзвичайно важливу роль відіграли сільськогосподарська, споживча, кредитна та інші види кооперації, а також досвід перших колгоспів і радгоспів. XV з'їзд партії відзначив, що кооперація є найкращою формою масового об'єднання селян, розвитку їх самодіяльності та ініціативи, формою господарського і культурного перевиховання селян, залучення їх до соціалістичного будівництва.

На момент скликання X з'їзду КП(б)У і XV з'їзду ВКП(б) на Україні налічувалось близько 11 тисяч об'єднань лише в сільськогосподарській кооперації, що охоплювали 1 млн. 860 тис. членів. Всіма видами кооперації було охоплено 61% всіх селянських дворів на Україні.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, стор. 441.

В результаті величезної роботи партійних організацій України по кооперуванню селянства загальне число членів сільськогосподарської кооперації з 1925 по 1927 р. збільшилось на 50%. Особливо швидко зростала сітка спеціальних видів кооперації (бурякова, молочна, меліоративна та ін.), машинних і машинно-тракторних товариств. Це свідчило про те, що селянство почало

Весняні польові роботи в новоорганізованому колгоспі в с. Митниці, Київської округи (1927 р.).

переходити від найпростіших форм постачально-збутової кооперації до кооперації виробничої.

«Не може бути сумніву, — говорив Й. В. Сталін, — що без могутнього розвитку кооперації, особливо сільськогосподарської, яка створила психологічну базу серед селян на користь колгоспів, у нас не було б тієї тяги до колгоспів, яка проявляється тепер цілими верствами селянства»¹.

Приступаючи до соціалістичної реконструкції сільського господарства, Комуністична партія спиралась на всебічний досвід організації перших колгоспів і радгоспів та на велику роботу, яку вони провели серед селянства.

Хоч багато перших колгоспів і радгоспів не були достатньо великими і міцними в організаційному відношенні господарствами, економічна перевага їх над одноосібними селянськими господарствами проявилась вже в перші роки існування. Колгоспи і радгоспи завдяки вищій організації свого господарства, кращому обробітку землі і впровадженню досягнень агрономічної науки одержували врожай на 30—40% більший, ніж індивідуальні селянські господарства. Врожайність в кращих радгоспах і колгоспах була вдвоє і втриє більша. Показники продуктив-

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 12, стор. 67.

ності худоби в радгоспах і колгоспах на 45—65% були вищі в порівнянні з показниками продуктивності худоби в одноосібних селянських господарствах.

Налагоджуючи своє господарство, колгоспи і радгоспи подавали допомогу одноосібним селянським господарствам машинами, сортовим насінням, племінною худобою та ін. В 1927 р. в обслуговуванні індивідуальних селянських господарств брало участь 3200 колгоспів, або більше половини всіх колгоспів на Україні. Цінність допомоги, яку подавали колгоспи і радгоспи селянським господарствам, полягала також і в тому, що вони впроваджували в сільське господарство вищу культуру землеробства, нові машини і знаряддя, сприяли проведенню культурної революції на селі. Важливе значення для поширення зв'язків радгоспів і колгоспів з селянськими господарствами мала постановою ВУЦВК и РНК УРСР від 2 лютого 1927 р. «Про агрономічну роботу радгоспів серед селянських господарств». Господарські успіхи і зміцнення перших колгоспів та радгоспів, їх допомога одноосібним бідняцько-середняцьким господарствам переконували селян в перевагах нових колективних форм господарства.

Щоб здійснити докорінний поворот села на шлях колективізації, потрібна була єдина незламна воля всієї партії, треба було мобілізувати всі зусилля робітничого класу на допомогу трудящому селянству, перебороти опір куркульства, викрити пораженські настанови всіх ворогів лєнінізму — троцькістів, буржуазних націоналістів, опортуністів різних мастей, які робили спроби повернути розвиток села на капіталістичний шлях.

XV з'їзд партії дав директиву «розвивати далі наступ на куркульство і вжити ряд нових заходів, які обмежують розвиток капіталізму на селі і ведуть селянське господарство в напрямі до соціалізму»¹. Серед цих заходів були: вилучення за постановою земельно-судових органів орендної землі у куркулів і дозвіл здавати в оренду землі тільки трудовим господарствам, обмеження застосування найманої праці куркулями і посилення податкового тягара на них, полегшення оподаткування середняків і цілковите звільнення від сільськогосподарського податку маломіщного селянства (35% селянських господарств по Радянському Союзу).

З'їзд запропонував усім партійним організаціям суворо дотримуватись принципу добровільності при проведенні колективізації, широко роз'яснювати селянам необхідність і вигідність переходу до великого колективного господарства.

XV з'їзд ВКП(б) затвердив директиви по складанню першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР, в яких партія дала вичерпні настанови в усіх основних питаннях

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, стор. 447.

1927/28

XV ()

5.

1917

близько 16% господарств, які не мали посівів, а на 1927 р. їх налічувалось трохи більше 3%. Значно скоротилась кількість безреманентних господарств, збільшилась кількість селянських господарств, що мали в своєму розпорядженні робочу і продуктивну худобу.

Політика обмеження куркульства, таким чином, привела до скорочення групи куркульських господарств, а внаслідок зменшення кількості бідняцьких господарств збільшувалась середняцька частина села. Проте на Україні було ще 4—5% куркульських господарств. Їм належало близько 20% посівної площі селянських господарств і сільськогосподарського реманенту. В куркульських господарствах скупчувались великі запаси зерна, але куркулі не хотіли добровільно продавати його державі, прагнучи викликати утруднення з хлібом. В руках куркулів в 1927 р. було 20% всього товарного хліба Радянського Союзу, а на Україні цей процент був ще вищий — до 37. За допомогою спекулянтів куркульство намагалось диктувати ціни на хліб.

Разом з тим у зв'язку з індустріалізацією країни і зростанням промислових міст збільшувався попит на продовольство і сировину. Але задовольнити його не можна було через низьку товарність індивідуального селянського господарства. Через саботаж куркулів ще більше загострювалося становище з продовольством.

Куркульські і буржуазно-націоналістичні угруповання хотіли повалити Радянську владу і відновити буржуазно-поміщицький лад на Україні. Вбачаючи в особі бухарінсько-риковської антипартійної групи свого захисника і заступника, куркулі робили спроби використати для своїх ворожих цілей утруднення з продовольством в країні.

В результаті куркульського саботажу на початок 1928 р. хліба було заготовлено на 128 млн. пудів менше, ніж на початок попереднього року. Таке становище створювало серйозну небезпеку голоду в промислових центрах, ставило під загрозу зриву темпи індустріалізації країни. Хлібна проблема в той час була основною проблемою для розв'язання завдання будівництва соціалізму в Радянській державі.

Куркулі відмовлялися продавати хліб державі, ховали його і часто гноїли, аби тільки не здати державі. Вони вели ворожу агітацію серед селян, розраховану на зрив плану хлібозаготівель, а також всіляко використовували тимчасові труднощі з поставанням селу промислових товарів, ширили провокаційні чутки про наближення війни, залякували бідноту і середняків. Куркульство намагалось перетягти на свій бік частину середняків і використати її для своїх цілей. Іноді куркульству вдавалось справляти деякий вплив на найбільш нестійку частину середняцтва і навіть бідноти. Це створювало певну небезпеку для союзу робіничого класу і селянства. В деяких округах України, особливо в степовій смузі, опір куркульства доходив до загрозливих роз-

мірів, прибираючи форму саботажу щодо здачі хліба. Куркулі орудували не тільки з допомогою методів саботажу. Прагнучи підірвати колгоспний лад на самому початку створення колгоспів, вони вдавалися до провокацій, насильств і терору. Почастішали випадки вбивства партійних і радянських працівників, сільських активістів, сількорів. В с. Абрамівці, Димерського району, Київської округи, куркулі підпалили господарський двір колгоспу «Боротьба» і будинок сільської споживчої кооперації, а в сусідніх селах Сухолісах і Воронівці вбили чотирьох активістів. В с. Тарасівці, Гросулівського району, Одеської округи, куркулі вбили сількора Івана Титаренка, який ішов додому після зборів земельного товариства, де обговорювалось питання про хлібозаготівлі.

Класова боротьба в українському селі скрізь виявлялася в усе гостріших формах. Куркулі посилювали опір хлібозаготівлям, тероризували місцевий актив, виступали проти створення колгоспів.

Таким чином, соціалістична реконструкція народного господарства країни здійснювалася в умовах запеклої класової боротьби проти куркульства, а також проти всіляких ворожих Радянській владі елементів — троцькістів, правих опортуністів, буржуазних націоналістів.

Особливо загострилась класова боротьба на селі з другої половини 1928 р., коли посилювся наступ на куркульство. Тільки з жовтня 1928 р. по лютий 1929 р. на Україні куркулі вчинили понад 300 терористичних актів. Радянська держава змушена була вжити надзвичайних заходів, щоб зломити опір куркульства і паралізувати його дії, спрямовані проти Радянської влади.

Сільські партійні організації і сільські Ради, спираючись на комітети незаможних селян і підтримуючи тісний зв'язок з середняком, вели рішучу боротьбу проти куркульства. Незаможники стали ініціаторами створення спеціальних комісій по виявленню хлібних лишків у куркулів. Ці комісії примушували куркулів здавати хліб державі. На сільських зборах бідноти ухвалювались постанови про застосування надзвичайних заходів до куркулів, які відмовлялись продавати хлібні лишки державі.

До куркулів і спекулянтів була застосована стаття 127 Кримінального кодексу УРСР, яка передбачала за приховування і спекуляцію хлібом, а також за агітацію проти продажу хліба державі тюремне ув'язнення, вилучення лишків хліба і повну або часткову конфіскацію майна. Разом з тим були надані пільги бідноті, в розпорядження якої передавалось 25% конфіскованого у куркулів хліба.

Незаможники і середняки викривали куркулів, які саботували здачу хліба, а також їх пособників — спекулянтів. Викритих саботажників притягали до судової відповідальності. В с. Вільшанці, Першотравневої округи, троє куркулів за спекуляцію хлібом були засуджені до позбавлення волі з конфіскацією майна. В Запорізькій окрузі було багато куркулів, які мали по

2—3 тис. пуд. зерна і відмовлялись продавати його державі. Всі вони були суворо покарані. В Могилів-Подільській окрузі в першому півріччі 1928 р. було притягнуто до судової відповідальності близько 200 куркулів і спекулянтів, у Сумській — понад 300 і т. д.

Позитивні наслідки вжиття надзвичайних заходів виявились швидко. Вже на початку 1928 р. настав перелом у хлібозаготівлях. План першого кварталу 1928 р. по Україні був виконаний на 108,9% — було заготовлено понад 92 млн. пудів хліба.

Радянська держава проводила класову податкову політику в інтересах бідноти і середняцтва. Сесія ЦВК СРСР у жовтні 1927 р. ухвалила звільнити від сплати сільськогосподарського податку маломісні селянські господарства, які становили 35% усіх господарств, а значну частину податків перекласти на куркульські господарства. В 1927 р. на Україні було звільнено від податку 1 млн. 200 тис. господарств; крім того, бідняки сплачували значно менше податків, ніж куркулі. В 1927/28 р. 14% найбільш заможних селянських господарств сплачували 48% всього сільськогосподарського податку в республіці, а в 1928/29 р. уже 63%.

Одним з видів боротьби проти куркульства були страйки батраків, які працювали в куркульських господарствах. В 1928 р. на Україні налічувалось разом з сезонними і поденними сільськогосподарськими робітниками понад 900 тис. батраків. Багато куркулів систематично порушували трудове законодавство, відмовлялись укладати договори з профспілками, експлуатували батраків. За порушення трудового законодавства органи Радянської влади притягали їх до судової відповідальності. Куркулів — порушників законів засуджували до позбавлення волі на різні строки, на них накладали штрафи, відбирали у них землю і конфісковували майно. Батраки і незаможники створювали на колишніх куркульських землях колгоспи.

Велику роль у боротьбі проти куркульства і в обмеженні його експлуататорських прагнень відіграла профспілка працівників землі і лісу (Всеробітземліс), яка об'єднувала батраків і сільськогосподарських робітників. Всеробітземліс був одним з найважливіших провідників впливу партії на селі. Він підтримував страйки батраків, що працювали в куркульських господарствах, керував ними, провадив культурно-масову роботу на селі, займався питаннями охорони праці і заробітної плати батраків і сільськогосподарських робітників. Страйкова боротьба батрацтва проти куркулів мала велике значення не тільки для батраків, а й для бідняцько-середняцьких верств села, які на власному досвіді переконувались, що куркуль — їх спільний ворог.

Радянська влада, спираючись на бідноту і зміцнюючи союз з середняком, зламала опір куркульства. Держава успішно провела хлібозаготівлі і ліквідувала продовольчу кризу. Це сприяло дальшому розвитку колгоспного руху.

В травні 1928 р. відбувся другий Всеукраїнський з'їзд колгоспів. У постанові з'їзду відзначалось, що колгоспний рух в республіці вийшов уже з тієї стадії, коли будівництво колгоспів ішло переважно за рахунок бідняцьких мас села, і що воно набирає все більш масового характеру. Під цей час на Україні налічувалось близько 10 тис. колгоспів, з них понад 250 комун, близько 2500 артіль і понад 7000 товариств спільного обробітку землі. Вони були серйозною базою для дальшого соціалістичного перетворення сільського господарства. Поступове об'єднання дрібних селянських господарств у виробничі кооперативи і оснащення машинною технікою було в перехідний період від капіталізму до соціалізму об'єктивною необхідністю. Усвідомивши історичну необхідність колективізації, Комуністична партія і Радянська держава відкинули капіталістичний шлях розвитку сільського господарства як згубний для трудящих селян і обрали соціалістичний шлях.

В період рішучої боротьби бідняцько-середняцьких мас проти куркульства виступила бухарінсько-риковська правоопортуністична група, яка щодо своїх цілей нічим не відрізнялася від троцькісько-зінов'євського блоку шпигунів і шкідників. Бухарін, Риков, Томський та інші реставратори капіталізму виступили проти політики соціалістичної індустріалізації країни, проти надзвичайних заходів, вжитих Радянською владою щодо куркульства, проти курсу на колективізацію сільського господарства. Вони проповідували «теорію» згасання класової боротьби і мирного впровадження куркуля в соціалізм.

Ворожу лінію Бухаріна і його групи, спрямовану на реставрацію капіталізму в Радянській країні, підтримували шкідники — старі буржуазні спеціалісти, які хотіли спрямувати розвиток сільського господарства в СРСР на капіталістичний шлях. Нібито для боротьби з черезсумжжям і далекоземеллям індивідуальних господарств вони намагалися насадити куркульські хутірські господарства. На Україні правоопортуністичні погляди пропитували контрреволюціонери, які пролізли на відповідальні пости в Наркомзем і в науково-дослідні установи республіки.

Комуністична партія і трудящі Радянської країни дали рішучу відсіч реставраторам капіталізму. Комуністи України йшли в перших рядах ВКП(б), проводячи в життя генеральну лінію партії і неухильно здійснюючи політику індустріалізації країни і колективізації сільського господарства. На партійних зборах первинних організацій, на пленумах районних і окружних партійних комітетів одностайно ухвалювались рішення, які засуджували правих опортуністів і закликали до рішучої боротьби проти них. Друга Всеукраїнська партійна конференція, що відбулася в квітні 1929 р. в Харкові, в листі на ім'я ЦК ВКП(б) заявила: «В боротьбі з правими капітулянтами та з тими, хто прикриває підривну роботу правих, хто намагається ревізувати ленінську лінію партії, хто порушує більшовицьку залізну дис-

ципліну партії,— КП(б)У бореться і буде боротися з тією самою рішучістю. Двохсоттисячна армія комуністів України була й буде вірною опорою ЦК ВКП(б) в справі соціалістичного будівництва, в його боротьбі проти всіх і всяких хитань від генеральної лінії партії».

Праві капітулянти, які пробралися в партію, були розгромлені, що мало величезне значення для успішного соціалістичного будівництва. Перемога колгоспного ладу на селі була б неможлива без ідейного і організаційного розгрому правих в 1928—1929 рр.

Разом з бухарінцями проводили підривну роботу українські буржуазні націоналісти, які були агентурою куркульства і західно-європейських імперіалістів. Українські буржуазні націоналісти та їх підручні зводили наклепи на Радянську владу. Особливістю контрреволюційної діяльності українських буржуазних націоналістів у період індустріалізації країни було те, що вони не виступали відкрито проти Радянської влади, а, маскуючись, орудували в таємних контрреволюційних угрупованнях і готувалися до відкритого виступу.

В ці роки було викрите шкідництво частини старих, буржуазних спеціалістів промисловості. На початку 1928 р. була розгромлена контрреволюційна шкідницька організація в Шахтинському вугільному районі Донбасу (тепер Каменської області). Колишні власники шахт і антирадянські настроєні спеціалісти навмисно затопляли шахти, виводили з ладу механізми, влаштовували вибухи, пожежі та інші диверсійні акти. Щоб викликати невдоволення серед робітників, шкідники всіляко погіршували їх матеріально-побутові умови. Вони орудували не тільки в Шахтинському районі. Розгалужена сітка шкідників була на багатьох шахтах Донбасу. Шахтинці, тісно зв'язані з іноземними капіталістами, намагалися зірвати політику індустріалізації і ослабити економічну могутність СРСР. Цим вони розраховували підготувати умови для повалення Радянської влади і реставрації буржуазно-поміщицького ладу в країні. Злочинці були притягнуті до відповідальності і дістали від радянського суду належну кару.

Комуністична партія і Радянський уряд закликали трудящих здобути уроки з шахтинської справи, посилити пильність до класових ворогів. Було вжито рішучих заходів, спрямованих на поліпшення підготовки радянських спеціалістів, підвищення кваліфікації комуністів-господарників і піднесення партійної, господарської і профспілкової роботи на підприємствах. В липні 1928 р. Пленум ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про поліпшення підготовки нових спеціалістів», в якій вказувалось, що докорінне поліпшення організації підготовки радянських спеціалістів є найважливішим завданням партії і держави. Для підготовки спеціалістів, відданих Радянській владі, у вищі учбові заклади і технікуми посилали передових робітників, трудящих селян. Партійні, профспілкові і господарські органи провадили також велику виховну роботу серед старих спеціалістів.

В 1929 р. було викрито і розгромлено контрреволюційну буржуазно-націоналістичну організацію «Спілку визволення України» (СВУ). На чолі її стояв лютий ворог українського народу, один з ватажків Центральної Ради Єфремов. СВУ була виразницею інтересів куркульства, націоналістичної буржуазної інтелігенції і міської буржуазії. Учасники СВУ були зв'язані з петлюрівською еміграцією і ставили собі метою повалити Радянську владу і відновити буржуазно-поміщицький лад на Україні.

Українські буржуазні націоналісти становили єдиний фронт з правими, троцькістами та іншими ворогами трудящих. Основою цього блоку була їх спільна ненависть до російського, українського та інших народів Союзу РСР.

Учасники СВУ були агентами міжнародного капіталу, який укладав плани перетворення України в колонію Німеччини, встановлення фашистської диктатури на Україні. При допомозі іноземних розвідок вони готували терористичні акти проти керівників Комуністичної партії і Радянського Уряду, розставляли шпигунську сітку.

Робітники, селяни, інтелігенція Української РСР на численних зборах і мітингах вимагали суворого покарання учасників контрреволюційної організації СВУ. В постанові зборів робітників харківського заводу «Серп і молот» говорилося: «Ми вимагаємо застосування до всіх учасників викритої організації суворої кари. Ми вимагаємо від нашого пролетарського класового суду знищити наших класових ворогів, які намагаються зрвати соціалістичне будівництво».

Делегати київського окружного з'їзду комітетів незаможних селян від імені ста тисяч незаможників округи писали: «Для нас, як і для всього трудящого селянства України, ясно, якого визволення бажали селянству ці куркульсько-петлюрівські недобитки. При їх допомозі поневолено наших братів — селян Західної України, такого ж поневолення бажали й нам, робітникам і селянам, ці найманці фашистів капіталістичних країн». Незаможники писали, що колгоспники тепер використовують трактори і складні сільськогосподарські машини і що цих досягнень вони не віддадуть, навіть якби довелось віддати для захисту їх своє життя.

Верховний суд Української РСР суворо засудив злочинців. Робітники, трудящі селяни та інтелігенція Радянської України одностайно схвалили вирок суду.

Класова боротьба, яка загострилася в країні в роки індустріалізації, відбивалась і в радянському державному апараті. Куркулі, колишні торговці, колишні царські чиновники та інші антирадянськи настроєні елементи, які пробралися в органи Радянської влади, саботували і перекручували директиви партії й уряду, насаджували бюрократизм, тяганину, бездушно ставились до потреб і запитів трудящих. Класовий ворог намагався використати недоліки в роботі радянського державного апарату для своїх цілей.

Партія і держава мобілізували трудящих на боротьбу проти бюрократизму, за зміцнення всіх ланок державного апарату. В 1929 р. на Україні, як і в усьому Радянському Союзі, була проведена чистка радянського апарату від ворожих елементів. Робітники, трудящі селяни, радянська інтелігенція на своїх зборах викривали бюрократів, волокитників, класово чужих людей, які пробралися в органи Радянської влади. Вони вносили конкретні пропозиції для поліпшення роботи радянського апарату, його раціоналізації і запровадження режиму економії.

Під керівництвом Комуністичної партії розгорталась критика недоліків у роботі місцевих органів Радянської влади. Критика і самокритика знизу стали найдійовішим засобом боротьби проти бюрократизму, засобом дальшого розвитку творчої ініціативи широких мас трудящих.

З радянського апарату, кооперативних і профспілкових організацій виганялись українські буржуазні націоналісти, куркулі, білогвардійці, бюрократи. До роботи в місцевих радянських органах, профспілках і кооперативах були залучені тисячі робітників і робітниць, безмежно відданих Комуністичній партії і радянському народові. На Україні в кожній окрузі були створені спеціальні курси для підготовки висуванців з робітників. У жовтні 1929 р. на таких курсах навчалось близько 6 тис. чоловік. Випускників курсів посилали на керівну роботу в органи Радянської влади.

У зв'язку з великим розширенням промислового будівництва на Україні відбувалось кількісне зростання робітничого класу, в основному за рахунок селянства. Частина нових робітників була ще недостатньо свідомою і дисциплінованою. В деяких галузях промисловості, особливо у вугільній, спостерігалась велика плинність робочої сили. Іноді в ряди робітників на підприємствах проникали куркулі, непмани та інші ворожі елементи, які вели підривну роботу, намагаючись опорочити передових робітників, що боролися за піднесення продуктивності праці і поліпшення якості продукції, намагаючись розпалити рвацькі, антидержавні настрої, завдати шкоди соціалістичній промисловості.

Робітники викривали злочинні наміри ворогів і рішуче боролися з ледарями і рвачами. Партійні, профспілкові і комсомольські організації виховували у молодих робітників соціалістичне ставлення до праці, підносили їх політичну свідомість і виробничу активність, мобілізували робітників на виконання господарських планів.

Через виробничі наради на підприємствах до управління соціалістичним виробництвом залучались тисячі робітників і робітниць.

В 1929 р. при активній участі трудящих мас була проведена чистка партії. Підводячи підсумки чистки партійної організації України, XI з'їзд КП(б)У в своїй постанові відзначав: «Внаслідок

док чистки партія, звільняючись від чужих, нестійких, підпалих опортуністичним хитанням, збюрокрачених елементів, ще більше зміцнила єдність своїх лав, здатність протистояти опортуністичним атакам на ленінську лінію партії, піднесла свій авторитет в масах і посилила зростання партії за рахунок робітників від верстата». Чистка партії мала велике значення для зміцнення її рядів і згуртування однодумців-комуністів.

Успіхи соціалістичного будівництва в СРСР, зміцнення єдності рядів партії викликали тривогу і лють у таборі імперіалізму. Втративши надію на «переродження» Радянського Союзу і перетворення його в аграрний придаток капіталістичних країн, імперіалісти намагалися зірвати соціалістичну індустріалізацію. Для цього вони хотіли використати ворожу діяльність антипартійних елементів і контрреволюційних угруповань всередині країни.

Зміцнення економічної і оборонної могутності Радянського Союзу, а також послідовна політика, яку проводив Радянський уряд, зірвали підступи імперіалістичних агресорів. Під керівництвом Комуністичної партії трудящі маси успішно здійснювали індустріалізацію країни і колективізацію сільського господарства, забезпечували далі зміцнення економічної і оборонної могутності Радянської держави.

6. Прийняття першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства Української РСР. Рік великого перелому

В складній міжнародній і внутрішній обстановці, переборюючи шалений опір класового ворога всередині країни, Комуністична партія і Радянський уряд успішно вели країну по шляху соціалістичного будівництва. Складаючи річні та п'ятирічні плани розвитку країни, Комуністична партія і Радянський уряд керувалися вимогами основного економічного закону соціалізму. Марксизм-ленінізм учить, що планування народного господарства може дати позитивні наслідки тільки тоді, коли воно правильно відображає вимоги закону планомірного розвитку народного господарства, а також коли воно цілком узгоджується з вимогами основного економічного закону соціалізму. Це важливе положення марксизму-ленінізму було покладене в основу при складанні планів розвитку народного господарства СРСР.

XVI Всесоюзна партійна конференція, яка відбулася в квітні 1929 р., одноставно прийняла розроблений Держпланом перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР (1928—1933 рр.). В травні 1929 р. перший п'ятирічний план був затверджений V з'їздом Рад СРСР. Основне завдання першої п'ятирічки полягало в тому, щоб на основі переважаючого розвитку засобів виробництва переозброїти і реорганізувати на базі соціалізму всі галузі народного господарства країни.

V з'їзд Рад намітив вкласти у важку індустрію 78% всіх капіталовкладень, асигнованих на розвиток промисловості. Першим

п'ятирічним планом передбачалось довести виплавку чавуну до 10 млн. т, видобуток кам'яного вугілля — до 75 млн. т, нафти — до 22 млн. т. Це був грандіозний план будівництва соціалізму, який забезпечував озброєння промисловості і сільського господарства країни найновішою технікою.

В країні створювались нові галузі промисловості — тракторна, автомобільна, верстатобудівна, авіаційна та ін.

П'ятирічним планом передбачалось будівництво 42 районних електроцентралей, в тому числі завершення будівництва Дніпровської і Свірської гідроелектростанцій, електростанції на торфі на Малий Вішері, на підмосковному вугіллі в Бобриках та ін. Це величезне будівництво повинно було збільшити кількість виробленої електроенергії в країні з 5 млрд. квт-год. до 22 млрд. квт-год. на кінець п'ятиріччя. Щодо виробництва електроенергії і видобутку нафти СРСР в результаті виконання п'ятирічного плану повинен був вийти на одно з перших місць у світі.

Створювались нові індустріальні центри — в Поволжі, на Уралі, в Сибіру, на Далекому Сході, в республіках Середньої Азії і Закавказзя, на Україні. Планувалося створення нової вугільно-металургійної бази на Сході, будівництво таких гігантів металургії, як Магнітогорський металургійний завод, Дніпровський завод («Запоріжсталь») та ін. На Уралі споруджувалися Уралмашзавод, Березниківський і Солікамський хімічні комбінати. Розгорнулось будівництво тракторних заводів, заводів, які випускають комбайни, гігантського заводу сільськогосподарського машинобудування в Ростові на Дону. В Донбасі будувалися Краматорський і Горлівський машинобудівні заводи, реконструювався Луганський паровозобудівний завод.

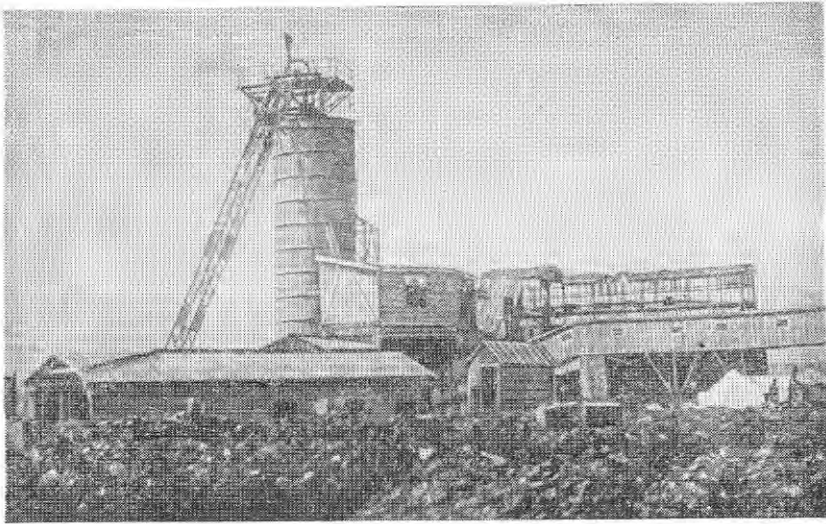
Перша п'ятирічка передбачала також піднесення культурного рівня радянських людей, чому повинні були сприяти запровадження загального навчання, ліквідація неписьменності, масова профтехнічна освіта, розширення сітки науково-дослідних інститутів, підготовка висококваліфікованих спеціалістів і наукових працівників, будівництво клубів, театрів, музеїв і бібліотек.

Здійснення першого п'ятирічного плану забезпечувало побудову фундаменту соціалістичної економіки в країні. Комуністична партія поставила завдання створити таку індустрію, яка була б спроможна переозброїти і реорганізувати на базі соціалізму не тільки промисловість і транспорт, а й сільське господарство.

П'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР намічав величезне господарське і культурне піднесення національних республік, в яких теж були розроблені і затверджені п'ятирічні плани.

Друга Всеукраїнська партійна конференція (квітень 1929 р.) обговорила і прийняла п'ятирічний план розвитку народного господарства Української РСР (1928—1933 рр.). П'ятирічним планом передбачалось піднести народне господарство республіки, підвищити темпи його розвитку, здійснити соціалістичну рекон-

струкцію всього народного господарства. П'ятирічний план розвитку народного господарства Української РСР виходив з необхідності подвоїти валову продукцію народного господарства і збільшити норми нагромадження до 30% доходів проти 18—20% у 1927—1928 рр. Такі темпи зростання народного госпо-

Шахта «Никанор» тресту «Ворошиловградвугілля», збудована в роки першої п'ятирічки.

дарства забезпечувались впровадженням нової техніки і піднесенням продуктивності праці. Передбачалося збільшення виробництва електроенергії на 145%, металу — на 175%, випуску машин — втриє.

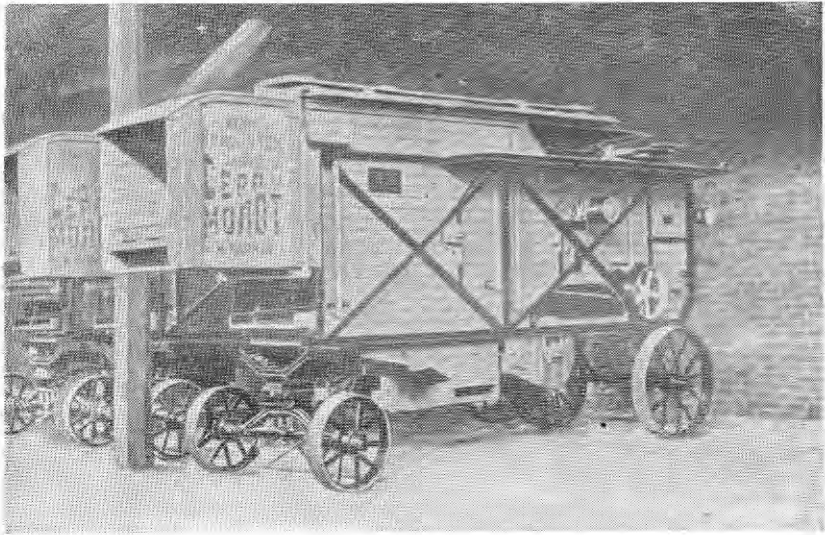
Планом передбачалося вкласти в промисловість групи «А» (виробництво засобів виробництва) 87,5%, в промисловість групи «Б» (виробництво засобів споживання) — 12,5% всіх капіталовкладень.

За період з 1926 по 1929 р. в республіці було збудовано 408 промислових підприємств і реконструйовано 421, споруджено і реконструйовано 64 електростанції, в тому числі Одеську, Дніпропетровську, Горлівську та ін. Закінчувалось будівництво Харківської, Київської, Штерівської і Костянтинівської електростанцій. Успішно йшло будівництво великих шахт у Донбасі. Будувалася найбільша в той час у Радянському Союзі шахта ім. 12-річчя Жовтня. Споруджувались нові коксові і доменні печі. Реконструювався залізничний транспорт, розширялися залізничні вузли — Харківський, Дніпропетровський, Ясинуватський, Дебальцівський та інші. Будувалася нові залізничні лінії, рухомий

склад поповнювався новими зразками потужних паровозів, а також новими великовантажними вагонами.

Поряд з переважаючим зростанням підприємств важкої промисловості розвивалась і легка промисловість. Розширялося виробництво предметів масового споживання — тканин, взуття, культуроварів. Виникли нові галузі харчової промисловості (консервна та ін.).

Величезні успіхи соціалістичної індустріалізації Української РСР були досягнуті завдяки безкорисливій допомозі великого

Молотарки харківського заводу сільськогосподарського машинобудування «Серп і молот» (1929 р.).

російського народу та інших народів Радянської країни. В роки боротьби за індустріалізацію фабрики і заводи України одержували машини і устаткування з Москви, Ленінграда, Уралу, з Нижнього Новгороду та інших міст. З промислових центрів РРФСР на Україну приїжджали інженери, техніки і передові робітники для передачі свого досвіду українським робітникам.

У свою чергу бурхливий розвиток важкої промисловості Української РСР мав величезне значення для індустріалізації всіх республік Радянського Союзу. Найважливіша вугільно-металургійна база — Донецький кам'яновугільний басейн і Криворізько-Нікопольський рудний басейн постачали паливо і сировину підприємствам усєї країни.

Соціалістична індустріалізація розвивалась швидкими темпами в усіх радянських республіках. В раціональному розміщенні продуктивних сил країни відбилися вимоги закону планомірного, пропорціонального розвитку народного господарства.

(1928/29)

», « »),

(«

250

1929

70%

25

3

7—15

1929

XI

Конституція УРСР, яка діяла до 1929 р., була прийнята в 1919 р. На протязі десяти років у республіці, як і в усій Радянській країні, сталися великі зміни. Найважливішою з них було створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, який став могутньою основою розквіту національних республік і зміцнення дружби народів країни.

Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка, яка входила до складу Української РСР, на кінець відбудовного періоду досягла значних успіхів у розвитку промисловості, сільського господарства і культури. Досить сказати, що вартість валової продукції промисловості Молдавії перевершила довоєнний рівень на 47%. Невпинно зростає соціалістичний сектор промисловості в Молдавії. До початку 1928 р. на соціалістичний сектор припадало 90% всієї промислової продукції. Розвивалося і зміцнювалося сільське господарство Молдавії, яке ставало на шлях створення сільськогосподарських кредитних товариств і колгоспів.

Рішення XI Всеукраїнського з'їзду Рад мали величезне значення для дальшої практичної діяльності місцевих органів влади, спрямованої на здійснення індустріалізації країни і колективізації сільського господарства.

Комуністична партія за допомогою профспілкових і комсомольських організацій мобілізувала трудову активність і творчу самодіяльність мас, організувала соціалістичне змагання серед трудящих. У квітні 1929 р. XVI конференція ВКП(б) ухвалила звернення «До всіх робітників і трудящих селян Радянського Союзу», в якому були схарактеризовані завдання, що стояли перед Радянською країною. Звернення закликало трудящих всебічно розгорнути соціалістичне змагання. У відповідь на цей заклик в перші ж дні понад 100 підприємств Москви, Ленінграда, Донбасу, Харкова, Дніпропетровська та інших міст вступили в соціалістичне змагання за дострокове виконання першої п'ятирічки. Серед робітників промислових підприємств розгорнувся рух за раціоналізацію виробництва. Це відіграло велику роль в удосконаленні виробничого процесу і піднесенні продуктивності праці.

Трудове піднесення мас найяскравіше проявилось в соціалістичному змаганні, яке стало основним методом соціалістичного будівництва в Радянській країні. У змаганні відбилосся нове, комуністичне ставлення до праці, зростання політичної активності і свідомості трудящих мас.

Значну роль в розвитку соціалістичного змагання відіграла опублікована 20 січня 1929 р. в газеті «Правда» стаття В. І. Леніна, написана ним ще в 1918 р., «Як організувати змагання?». «Соціалізм не тільки не гасить змагання, — писав В. І. Ленін, — а навпаки, вперше створює можливість застосувати його дійсно широко, дійсно в масовому розмірі, залучити дійсно більшість

трудящих на арену такої роботи, де вог: можуть проявити себе, розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких в народі — непочате джерело і які капіталізм м'яв, давив, душив тисячами і мільйонами»¹.

Після опублікування статті В. І. Леніна Центральний Комітет ВЛКСМ звернувся з закликом до комсомольців і робітничої молоді стати на підприємствах в перші ряди робітників і робітниць, які включилися в змагання. Комсомол, що налічував під той час понад 2 млн. чоловік, відіграв велику роль у мобілізації трудящої молоді на виконання завдань соціалістичного будівництва. Комсомольці і молоді робітники першими включилися в соціалістичне змагання.

Перший договір про соціалістичне змагання був підписаний у березні 1929 р. робітниками ленінградського заводу «Красный выборжец». За прикладом ленінградських робітників у змагання вступали трудящі всього Радянського Союзу.

На Україні першими включилися в змагання робітники]: Дніпропетровська і шахтарі Донбасу. Дніпропетровські металурги 5 квітня 1929 р. писали в «Правду», що вони приймають виклик «Красного выборжца» і закликають усіх металургів України включитися у всесоюзне соціалістичне змагання. Гірники Донбасу вже в квітні 1929 р. набагато перевиконали виробничу програму видобутку вугілля.

В квітні 1929 р. розгорнулося соціалістичне змагання серед гірників Криворізького залізрудного району. На липень 1929 р. змагання охопило 39% робітників рудників. У Горлівці між робітниками і техніками Луганської, Артемівської, Сталінської і Шахтинської округ був підписаний договір про соціалістичне змагання, в яке включилося до 200 тис. гірників. На металургійному заводі ім. Дзержинського (Дніпродзержинськ) і на підприємствах Запоріжжя в змаганні взяла участь більшість робітників.

Соціалістичне змагання вело до піднесення продуктивності праці, зниження собівартості продукції і перевиконання виробничих планів. Воно стало могутнім засобом розвитку критики і самокритики низу.

На багатьох підприємствах, у колгоспах і радгоспах робітники і колгоспники висували зустрічні плани, зобов'язуючись не тільки виконати, але й перевиконати намічені партією і урядом завдання. Показовими є результати соціалістичного змагання одеського і харківського верстатобудівних заводів. Одеський завод ім. Леніна виконав виробничу програму 1929 р. на 135% і знизив собівартість продукції на 13%, харківський завод «Червоный Жовтень» відповідно на 117% і 15%.

і В. І. Леніна. Твори, т. 25, стор. 363.

У другій половині 1929 р. соціалістичне змагання набуло масового характеру. Залучення робітників до активного виробничого життя здійснювалося шляхом проведення виробничих нарад, створення ударних бригад, організації конкурсів на кращого виробничника, краще підприємство і т. д. Широко розгорнувся раціоналізаторський рух. На підприємствах Луганська тільки за три місяці 1929 р. робітники внесли кілька тисяч раціоналізаторських пропозицій. На підприємствах Москви, Ленінграда, Уралу, Донбасу, Дніпропетровська були створені численні ударні бригади і зміни. В змагання включилися майже всі підприємства країни.

В Донбасі і Криворіжжі на кінець 1929 р. змаганням було охоплено 92% підприємств. Це яскраво свідчило, що погляди людей на працю докорінно змінилися, що праця, як говорив М. В. Сталін, з ганебного і важкого тягара, яким вона була при капіталізмі, стала перетворюватися в справу честі, слави, доблесті і героїства.

Історія будівництва Дніпрогесу була епопеєю самовідданої творчої праці багатотисячного колективу робітників, інженерів, техніків і службовців. На всіх ділянках ударні бригади, змагаючись між собою, наполегливо боролися за піднесення продуктивності праці і скорочення строків будівництва. З кожним днем зростали темпи, ширився фронт робіт. У червні 1929 р. за добу укладалося в середньому 17 куб. м бетону, а вже у вересні — 1920. У вересні дніпробудівці уклали 57 тис. куб. м бетону. Великих трудових успіхів добилася бригада Олексія Кудрявцева.

На земляних роботах в шлюзі відзначився машиніст Василь Дробот, на монтажі — молодий інженер Іван Долина, на складанні турбін — Іван Гапоненко, бригада якого швидко освоїла монтаж складних і найбільших на той час у світі гідротурбін та генераторів.

Активну участь у розвитку високих темпів будівництва Дніпрогесу взяли комсомольці і молодь, які становили близько 70% будівників. Не було такої ділянки роботи, де комсомольці не проявили б своєї ініціативи й енергії. На всю країну прославились ударною працею комсомольські бригади. Комсомольці Дніпрогесу своїм поривом і енергією в боротьбі за дострокове закінчення будівництва піднімали на трудові подвиги молодь і всіх робітників Дніпрогесу.

Поряд з робітниками промислових підприємств у соціалістичне змагання включалися робітники радгоспів і колгоспники України. Соціалістичне змагання і рух ударників, що розгорнувся на заводах і фабриках, у колгоспах і радгоспах, сприяли зростанню ініціативи мас, підносили їх творчу роль в соціалістичному виробництві.

Завдяки повсякденному керівництву Комуністичної партії і Радянського уряду соціалістичне змагання ставало всенародним.

В листопаді 1929 р. було проведено огляд соціалістичного змагання, який сприяв дальшому піднесенню творчої ініціативи трудящих мас. Десятки тисяч робітників Радянської України ввійшли до складу ударних бригад. На Дніпропетровському заводі ім. Петровського на кінець 1929 р. було створено близько 300 ударних бригад, на Дніпробуді — 80. Лише за кілька днів огляду соціалістичного змагання в листопаді 1929 р. дніпробудівці внесли 280 раціоналізаторських пропозицій.

Розгортання соціалістичного змагання сприяло піднесенню політичної свідомості і організованості робітничого класу. Соціалістичне змагання стало могутнім засобом комуністичного виховання трудящих.

Найбільш масовою організацією, яка охоплювала майже всіх робітників, були профспілки. В 1928 р. на Україні налічувалось 2 млн. 108 тис. членів профспілок. Профспілки проводили виробничі наради, створювали ударні бригади, боролися за раціоналізацію виробництва, впровадження госпрозрахунку, зміцнення трудової дисципліни і піднесення матеріального добробуту робітників. Вони допомагали партії і урядові правильно і доцільно організувати управління соціалістичною промисловістю. На Україні спілка металістів поставила питання про перебудову трестів металопромисловості на основі стандартизації і спеціалізації виробництва, районування окремих його галузей, наближення виробництва до джерел сировини. З ініціативи спілки гірників була проведена реорганізація управління шахт «Донвугілля». Спілка будівельників взяла активну участь у поліпшенні будівельної справи.

Внаслідок широко розгорнутого соціалістичного змагання і впровадження в промисловість сучасної техніки уже в перший рік п'ятирічки різко підвищилась продуктивність праці. Так, у машинобудівній промисловості Української РСР продуктивність праці підвищилась у 1929 р. проти 1928 р. на 20 %, у металообробній — на 15 %, у кам'яновугільній — на 7 %, у шкіряній — на 45 %, у шерстяній — на 41 % і т. д.

Змагання сприяло не тільки піднесенню продуктивності праці. Воно викликало до життя рух новаторів, раціоналізаторів, винахідників. Значну роль у цьому відіграли створені на підприємствах виробничі наради і виробничі комісії. Виробничі наради обговорювали пропозиції робітників, спрямовані на раціоналізацію виробництва і ліквідацію неполадок, а також заходи підвищення продуктивності праці і впровадження винаходів. На виробничих нарадах розгортались гостра критика і самокритика, які сприяли поліпшенню виробництва.

На харківському заводі «Серп і молот» у 1928 р. на виробничих нарадах було внесено 400 раціоналізаторських пропозицій. На Краматорському металургійному заводі за пропозиціями, внесеними на виробничих нарадах, було переустатковано зварні печі

і стани, розширено обробну майстерню, приведено в порядок склади та інструментальну майстерню.

Внаслідок трудової активності робітників нагромаджувались додаткові кошти для індустріалізації країни. Наприклад, на Харківському електромеханічному заводі впровадження раціоналізаторських пропозицій дало в 1929 р. 1,5 млн. крб. економії. На Київській трикотажній фабриці робітниці внесли цінні пропозиції про механізацію ручних машин, про передачу незакінчених виробів з одного цеху в інший для дальшої обробки і т. п. Впровадження цих раціоналізаторських пропозицій значно здешивило виробництво і знизило собівартість продукції.

В 1929 р. на Україні було охоплено соціалістичним змаганням 53% робітників. У грудні 1929 р. відбувся перший Всесоюзний з'їзд ударних бригад, який сприяв дальшому розгортанню соціалістичного змагання. З'їзд підкреслив, що найважливішим завданням є виконання п'ятирічки за чотири роки.

«Навряд чи можна сумніватися, — писав у листопаді 1929 р. Й. В. Сталін, — що одним з найважливіших фактів нашого будівництва за останній рік є той факт, що нам удалося добитися рішучого перелому в галузі продуктивності праці. Перелом цей виявився в розгортанні **творчої ініціативи** і могутнього **трудового піднесення** мільйонних мас робітничого класу на фронті соціалістичного будівництва. В цьому наше перше і основне досягнення за минулий рік»¹.

Трудове піднесення робітничого класу було підтримане трудящим селянством, яке стало на шлях масового колгоспного будівництва. Застосування складних машин у колгоспах і радгоспах, впровадження передової агрономічної науки було дійовою агітацією за об'єднання селян у колгоспи.

Колективізації сільського господарства велику допомогу подав робітничий клас. XVI конференція ВКП(б) підкреслила, що найважливішими новими формами змички робітничого класу і селянства є: організація та зміцнення старих колгоспів і радгоспів; розгортання широкої сітки МТС; всемірний розвиток виробничого кооперування, масової контрактації.

В роки соціалістичної індустріалізації країни зміцнювався союз робітничого класу і селянства, набираючи нових форм у зв'язку з швидким зростанням промисловості і необхідністю переозброєння сільського господарства. Перед промисловістю було поставлене завдання — крім задоволення особистих потреб трудящого селянства задовольняти виробничі потреби сільського господарства. З цим завданням робітничий клас справлявся успішно. Соціалістична промисловість постачала селу трактори, сільськогосподарські машини, добрива і т. д.

В 1927/28 р. сільське господарство країни одержало понад 3 тис. тракторів, а в 1929/30 р. близько 40 тис. Трактори відігра-

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 12, стор. 119.

ли величезну роль у переведенні дрібного одноосібного селянського господарства на шлях колективного господарства.

У бідняцьких і маломісних середняцьких господарствах землеустрій провадився за рахунок держави. Держава видавала біднякам і середнякам кредит грошми, на пільгових умовах позичала

Виїзд на село бригади робітників заводу «Більшовик» (Київ, 1929 р.).

насіння, подавала агрономічну допомогу, постачала мінеральні добрива і т. д.

Основне завдання будівництва соціалізму на селі полягало в тому, щоб під керівництвом робітничого класу, який спирається на велику соціалістичну індустрію, перевести розпорочені бідняцькі і середняцькі господарства на соціалістичний колгоспний шлях.

Союз робітничого класу і трудящого селянства, який загартувався в роки Великої Жовтневої соціалістичної революції, боротьби проти білогвардійців, іноземних інтервентів і буржуазних націоналістів, ще більше зміцнів в період відбудови і реконструкції народного господарства. В роки індустріалізації країни і колективізації сільського господарства систематична допомога селянству з боку соціалістичного міста перетворила союз робітничого класу і селянства в нерушиму дружбу між ними.

Масова колективізація сільського господарства підготовлялась розвитком кооперації, яка поряд з постачально-збутовими функціями почала здійснювати виробниче об'єднання селянських господарств. Сільськогосподарські кооперативи залучали селян

де колективного виробництва, організували тракторні колони і МТС, провадили контракцію посівів, допомагали добривами. Виробнича контракція сприяла плановому регулюванню і усуспільненню засобів виробництва в сільському господарстві. Державні організації постачали виробничим кооперативам і бідняцько-середняцьким господарствам під урожай машини, насіння, добрива і т. д. Це було великою допомогою бідняцьким і середняцьким господарствам і сприяло об'єднанню їх у колективні.

Великі успіхи у кооперуванні селян були здобуті в 1929 р. На 1 жовтня в СРСР налічувалося 165 тис. сільськогосподарських кооперативів усіх видів, які об'єднували 20 450 тис. селян. Значно зросла сітка сільськогосподарської кооперації і на Україні: в 1929 р. вона об'єднувала понад 3 млн. селян.

Наймогутнішим засобом, з допомогою якого здійснювалось об'єднання селянських господарств у колгоспи, були тракторні колони і МТС. Селяни на власному досвіді переконувались у перевагах усуспільненого сільського господарства, що базувалося на передовій машинній техніці.

Зміцнювались і зростали радгоспи: в 1929 р. на Україні було 1040 радгоспів. Вони подавали велику допомогу селянським господарствам машинами, насінням, агрономічним обслуговуванням.

У 1929 р. в усіх округах України створювались МТС. В той час на Україні працювало 37 машинно-тракторних станцій, які мали понад 1 тис. тракторів. Всього в республіці в 1929 р. було понад 10 тис. тракторів, з них у колгоспах більше 4 тис., а решта — в радгоспах, машинно-тракторних станціях, кооперативах. У серпні 1929 р. уряд Української РСР затвердив план будівництва машинно-тракторних станцій на Україні. Крім існуючих створювались нові: в степовій частині 15 МТС і в Ліссостепу — 13. Поряд з державними машинно-тракторними станціями створювались і кооперативні. Восени 1929 на Україні було 15 кооперативних МТС, які мали 527 тракторів. Вони обробили 74,5 тис. га землі.

Обробіток землі, що здійснювався при допомозі МТС, коштував селянам значно дешевше, ніж обробіток живою тягловою силою, яку біднота змушена була наймати у куркулів. Наприклад, Шполянська МТС, Шевченківської округи, брала за глибоку оранку 5 крб. 75 коп. з гектара, а куркулям селяни платили по 12 крб.

Машинно-тракторні станції, як державні соціалістичні підприємства в сільському господарстві, маючи трактори, комбайни та складні сільськогосподарські машини, обслуговували колгоспи на договірних началах. Через машинно-тракторні станції Радянська держава встановлювала виробничу змичку між промисловістю і сільським господарством, яка виражалася в тому, що велика соціалістична індустрія озброювала сільське господарство машинами та іншими засобами виробництва.

Організація МТС проходила в умовах жорстокої класової боротьби на селі. Наприклад, в період утворення нового машинно-тракторного куца в с. Червоній Тилігулі, Одеської округи, куркулі вели ворожу агітацію за вихід бідняків і середняків з колгоспів, поширювали чутки про те, що, коли будуть застосовані трактори, худобу нібито відберуть, отже її треба продавати на м'ясо. Внаслідок такої агітації деякі малосвідомі бідняки і середняки підпадали під вплив куркулів.

Куркулі переходили й до прямого шкідництва. Наприклад, весною 1928 р. в с. Завадівці, Одеської округи, куркулі вночі насипали в карбюратори піску і зіпсували радіатори тракторів радгоспу ім. Шевченка. Це шкідництво було викрите, а вороги — покарані.

Машинно-тракторні станції і радгоспи створювали базу для переходу до масової колективізації селянських господарств.

У повороті основних мас селянства Радянської України на шлях колективної праці в рік великого перелому визначну роль відіграли сільські партійні і комсомольські організації, що були ініціаторами розгортання масового колгоспного руху. Комуністи і комсомольці вели повсякденну масово-політичну роботу серед селянства і першими вступали в організовані колгоспи. В багатьох районах Херсонської, Одеської, Київської та інших округ всі сільські комуністи і комсомольці весною 1929 р. вступили в колгоспи.

Помічниками партії в будівництві колгоспів і в боротьбі з куркульством на селі були комсомольські організації, комнезами, а також профспілка Всеробітземліс. Комнезами України об'єднували понад мільйон бідняків, комсомольські організації — близько півмільйона трудящої молоді. Тільки в 1929 р. чисельність комсомолу України зросла на 120 тис.

Активну участь в колективізації сільського господарства брали жінки. В червні 1929 р. в Харкові відбулася Всеукраїнська нарада жінок-колгоспниць. На цей час у колгоспах республіки налічувалось 250 тис. жінок — понад 40% усього дорослого населення, що об'єднувалося в колгоспах. Нарада жінок-колгоспниць звернулася з закликом до всіх жінок-колгоспниць Радянської України сприяти зміцненню колгоспного ладу.

Серед колгоспників України розгорталось соціалістичне змагання. Слідом за колгоспами Київської, Дніпропетровської і Шевченківської округ в соціалістичне змагання включилися колгоспи й інших округ та районів республіки. На травень 1929 р. змаганням було охоплено 1200 колгоспів України. Соціалістичне змагання виражало товариське співробітництво колгоспників, їх спільну боротьбу за піднесення сільськогосподарського виробництва.

Внаслідок величезної роботи партії і уряду в 1929 р. з місяця в місяць зростали темпи колгоспного будівництва. З літа

1929 р. почався масовий колгоспний рух, який привів до суцільної колективізації сільського господарства.

В Радянській Україні на 1 липня 1929 р. було понад 14 тис. колгоспів, у тому числі 413 комун, 3202 артілі і 10 575 товариств спільного обробітку землі.

Велику роль у розгортанні масової колективізації сільського господарства відіграв проведений в 1929 р. «День урожаю і ко-

Вїзд на весняну сівбу в сільськогосподарській комуні «Більшовик» (1929 р.).

лективізації», метою якого була мобілізація бідняцько-середняцьких мас селянства на піднесення і соціалістичну перебудову сільського господарства при дальшому наступі на куркульство. Ця масова кампанія набрала на Україні широкого розмаху. В Сумській окрузі для проведення «Дня урожаю і колективізації» було послано на село 27 робітничих бригад з радянсько-партійного активу та спеціалістів сільського господарства. Більшість селян округи створювала нові колгоспи, багато товариств спільного обробітку землі були реорганізовані в артілі. З Вінниць, Одеси, Запоріжжя, Херсона і Полтави в села було послано понад 200 робітничих бригад. Для культурного обслуговування селян посилались кінопересувки, оркестри, бригади працівників преси. Підкреслюючи значення відрядження робітничих бригад на село, Й. В. Сталін говорив, що з усіх пропагандистів колгоспного руху робітники-пропагандисти є найкращими пропагандистами.

Велике значення в пропаганді ідеї колективізації мали під час проведення «Дня урожаю і колективізації» сільськогоспо-

дарські виставки і екскурсії селян у передові колгоспи і радгоспи. Багато селян, які відвідали колгоспи і радгоспи, ставали ініціаторами і активістами колгоспного руху. За час проведення «Дня урожаю і колективізації» на Україні було організовано близько 3 тис. нових колгоспів. Широке колгоспне будівництво означало корінний перелом у соціалістичній перебудові села.

Однією з особливостей сільського господарства України було дуже поширене тут хутірське землекористування. Індивідуальні господарства, розкидані на значній відстані одне від одного, утруднювали об'єднання селян в колективні господарства. В 1929 р. на Україні налічувалось 187,9 тис. хутірських господарств, з них майже половина — на Поліссі; в Степу їх було порівняно небагато — 17,4 тис. господарств.

Землеустрій колгоспів і ліквідація хутірського землекористування, які проводились з другої половини 1929 р., в значній мірі сприяли зростанню колгоспного руху на Україні. Вже на кінець 1929 р. в багатьох округах і районах України, особливо в степовій смузі, було колективізованої земельної площі понад 50 %.

Відбулися серйозні зрушення в колективізації і на Правобережжі, зокрема в районах бурякосіяння. В Тульчинській, Шепетівській, Могилівській та інших округах на кінець 1929 р. було по три-чотири райони суцільної колективізації.

В успішній боротьбі за соціалістичну індустріалізацію і колективізацію сільського господарства велике значення мала робота Рад. В роки індустріалізації тричі відбулися вибори до Рад, які проходили в обстановці запеклої класової боротьби. Вони показали, що міську і сільську буржуазію удалось ізолювати, а союз робітників і селян все більше зміцнювався. Хід і результати виборів до Рад були яскравим свідченням безмежної відданості трудящих мас Комуністичній партії. Кандидати, висунуті партійними організаціями, дістали гарячу підтримку величезної більшості виборців. А кандидати, яких висували куркулі та їх ставленики, не були обрані. Характерні щодо цього були вибори 1929 р. в с. Ясногородці, Димерського району, Київської округи. Під час виборів розгорілася боротьба за приводу кандидатур, в якій перемогу здобули бідняки і середняки, а кандидатури, висунуті прибічниками куркулів, з тріском провалились.

В 1929 р. в міських Радах було близько 80% робітників, а в сільських Радах — 85% бідняків і середняків і 15% сільської інтелігенції.

Діяльність сільрад проходила в умовах гострої класової боротьби. В період масової колективізації троцькісти і праві капітулянти намагалися в районах суцільної колективізації ліквідувати Ради як органи державної влади. Опортуністи різними способами підживляли авторитет сільських Рад, протиставили колгоспи Радам, створювали умови для проникнення в Ради куркулів та інших ворожих елементів. Проводячи свою ворожу лінію, вони

намагались ослабити керівну роль сільських Рад, усунути їх від керівництва колгоспним будівництвом.

Ворожі вилазки опортуністів проти Рад були викриті Комуністичною партією і Радянським урядом. В грудні 1929 р. Президія ЦВК Союзу РСР ухвалила постанову «Про значення і роботу сільських Рад в районах суцільної колективізації», яка відіграла велику роль у пошкваленні діяльності Рад і розширенні прав місцевих органів влади в умовах дальшого піднесення колгоспного будівництва. В постанові вказувалися випадки порочної практики повної і часткової передачі прав сільських Рад колгоспам, що приводило до ослаблення ролі Рад у соціалістичній перебудові сільського господарства. Постанова ЦВК мала благотворний вплив на перебудову роботи сільських Рад, які під керівництвом партії перетворилися в справжніх організаторів колективного сільського господарства.

Сільські Ради брали активну участь у складанні виробничих планів колгоспів і в їх здійсненні, допомагали колгоспам правильно організувати працю, здійснювали контроль за виконанням колгоспами зобов'язань перед державою. Залучаючи бідняцько-середняцькі господарства до колгоспів, сільські Ради вели рішучу боротьбу проти спроб куркулів та інших ворожих елементів пробратися в колгоспи. Ради допомагали організувати нові колгоспи, а також зміцнювати уже існуючі. Сільські Ради брали участь у створенні матеріально-технічної бази колективних господарств. Землеустрій, видача позичок, забезпечення реманентом, насінням — все це проводилося через сільські Ради.

В листопаді 1929 р. питання про сільське господарство України було розглянуте на Пленумі ЦК ВКП(б). В постанові Пленуму вказувалось на першорядне значення розвитку зернового господарства України і, насамперед, оснoвного зернового району республіки — Степу. Цією постановою передбачалось забезпечити переважне постачання районам Степу тракторів і значно збільшити кількість МТС з тим, щоб обробляти тракторами не менше половини посівної площі і в два-три роки завершити колективізацію сільського господарства в цих районах. Сільському господарству України виділялись додаткові кредити, сортове насіння і т. д. Для підготовки кадрів керівних працівників колгоспів і радгоспів розширялась сітка курсів.

Пленум вказав, що «ЦК КП(б)У повинен зміцнити кадри сільських організацій, протягом року серйозно підготувати і кинути на село не менш як 500 організаторів і пропагандистів з промислових пролетарських організацій. Разом з тим необхідно посилити вербування в партію батраків, сільгоспробітників (особливо в радгоспах), сільської бідноти, а також найбільш активних, відданих справі соціалістичного будівництва членів колгоспів»¹.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II. стор. 616.

Пленум вимагав, щоб сільські комуністи були застрільщиками в організації колгоспів.

Безустанне піклування Комуністичної партії і Радянського уряду про розвиток сільського господарства України і допомога, яку вони йому подавали, мали значні результати. В сільському господарстві, як і в промисловості, почався процес заміни старих, капіталістичних виробничих відносин новими, соціалістичними виробничими відносинами. Це відкривало шлях нечуваному розвитку продуктивних сил сільського господарства і всього народного господарства країни.

Соціалістична індустріалізація СРСР була історичною необхідністю, зумовленою насущними інтересами будівництва соціалістичного господарства в Радянській країні. Вона забезпечила перебудову всього народного господарства на основі передової машинної техніки, перемогу соціалістичних форм господарства, а також техніко-економічну незалежність країни від капіталістичного оточення. 1929 рік увійшов в історію як рік великого перелому.

В статті «Рік великого перелому» Й. В. Сталін, підводячи підсумки досягнень 1929 р., вказував, що Радянська країна добила рішучого перелому в галузі продуктивності праці, який виявився в розгортанні творчої ініціативи і могутнього трудового піднесення мільйонних мас робітничого класу. Була в основному розв'язана проблема нагромадження коштів для будівництва важкої промисловості, для прискорення темпу розвитку виробництва засобів виробництва. Був досягнутий корінний перелом у розвитку землеробства від дрібного і відсталого індивідуального господарства до великого колективного землеробства, що спирається на нову, машинну техніку. Основою корінного перелому в розвитку сільського господарства було те, що в колгоспи пішов середняк, пішли селяни не окремими групами, а цілими селами і районами. Назрівало завдання ліквідації куркульства як класу на базі суцільної колективізації.

7. Піднесення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих Радянської України

Успішне здійснення політики соціалістичної індустріалізації викликало швидке зростання чисельності робітничого класу, піднесення його виробничої і політичної активності. Чисельність робітників в Українській РСР збільшилась з 943,3 тис. в 1925/26 р. до 1129,9 тис. в 1927/28 р. Особливо швидко зростала на Україні кількість робітників, зайнятих у соціалістичній промисловості і на будівництві нових підприємств: кількість промислових робітників за три роки збільшилась майже на 115 тис., а на будівництві нових промислових підприємств — більше ніж у півтора рази.

Посилився приплив трудящих жінок на виробництво. Жінки брали активну участь у боротьбі за розвиток всіх галузей промисловості. Особливо швидкими темпами зростала кількість робітниць у машинобудівній, металообробній, металургійній і поліграфічній промисловості.

В той же час кількість підлітків, зайнятих у промисловості СРСР, і в тому числі Радянської України, послідовно скорочувалась. Завдяки піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду трудяща молодь дістала широкі можливості для загального, спеціального і виробничого навчання. Проти 1914 р. кількість підлітків, зайнятих у промисловості України, скоротилася до 1928 р. з 56 тис. до 32 тис. Радянським законодавством було передбачено пільги для підлітків, які працюють на виробництві.

Загальна кількість робітників і службовців, зайнятих в усіх галузях народного господарства Української РСР, збільшилася з 1706 тис. в 1925/26 р. до 2228,1 тис. у 1929 р.

В Радянській країні з кожним роком зменшувалась кількість безробітних, невпинно поліпшувався матеріальний добробут робітничого класу, що найяскравіше виявляється у зростанні і розподілі народного доходу. Завдяки перевагам радянського суспільного і державного ладу і мудрому керівництву Комуністичної партії народний дохід СРСР щороку зростав у середньому на 15%.

Частка робітників і трудящих мас селянства в народному доході в капіталістичних країнах становила всього близько 50%, а в Радянському Союзі частка робітників і трудящих селян в народному доході підвищилась з 75,2% в 1927/28 р. до 76,5% в 1928/29 р., причому частка народного доходу, що перебувала в руках капіталістичних елементів в СРСР, знизилась в 1929/30 р. до 1,8%; решта народного доходу Радянської країни припадала на державний сектор, кустарів, а також на забезпечення трудящих, які втратили працездатність.

Одночасно з загальним піднесенням економіки СРСР зростав бюджет усіх радянських республік, який забезпечив могутній розмах господарського і культурного будівництва і безперервне піднесення матеріального добробуту широких трудящих мас.

Бюджет Радянської України зріс з 410 млн. крб. у 1925/26 р. до 884 млн. крб. у 1928/29 р. Величезні кошти виділялися з державного бюджету СРСР на задоволення потреб господарського і культурного будівництва в Радянській Україні.

Піднесення матеріального добробуту робітничого класу України виявлялося насамперед у систематичному зростанні реальної заробітної плати. В 1926/27 р. реальна заробітна плата робітників зросла на 14,6%, в 1927/28 р. — на 7,2%. Особливо швидко зростала реальна заробітна плата робітників, зайнятих у різних галузях важкої промисловості, на будівництві нових промислових підприємств, а також транспортних і сільськогосподарських робітників. У зв'язку з швидким зростанням реальної заробітної

плати різко підвищилась купівельна спроможність населення. Так, купівельні ресурси трудящих Радянської України зросли з 2,3 млрд. крб. у 1926/27 р. до 2,7 млрд. крб. у 1928/29 р.

Рівень матеріального добробуту трудящих визначається не тільки систематичним зростанням заробітної плати і купівельної спроможності населення, але й рядом інших дуже важливих факторів. Безперервно збільшувався фонд соціального страхування трудящих і коштів, відраховуваних від прибутків промисловості на поліпшення побуту робітників. Бюджет соціального страхування робітників за період з 1927/28 по 1929/30 р. зріс більше, ніж у півтора раза. Уже в 1928 р. соціальним страхуванням були забезпечені на Україні не тільки промислові робітники, а й значна частина батраків. Велика допомога подавалась безробітним. Значно поліпшилось пенсійне забезпечення трудящих.

Дуже велика увага була приділена охороні праці, поліпшенню техніки безпеки, технічних і санітарно-гігієнічних умов роботи на промислових підприємствах. Особливо значні кошти були виділені на охорону праці і техніку безпеки у вугільній і металургійній промисловості. З 1926 по 1928 р. на поліпшення умов роботи і охорону праці на промислових підприємствах України було витрачено десятки мільйонів карбованців.

Відповідно до постанови Ювілейної сесії Центрального Виконавчого Комітету СРСР, присвяченої десятиріччю Великої Жовтневої соціалістичної революції, почався повсюдний перехід робітників на семигодинний, а робітників вугільної промисловості — на шестигодинний робочий день.

Комуністична партія і Радянський уряд проявляли повсякденне піклування про поліпшення житлових умов трудящих. Набагато зросли асигнування на житлове будівництво. За 1926—1929 рр. робітники і службовці Радянської України одержали 1 млн. 200 тис. кв. метрів нової житлової площі.

Піднесенню матеріального добробуту робітничого класу сприяли організація громадського харчування, розширення сітки будинків відпочинку, санаторіїв і курортів, збільшення кількості дитячих садків, поліпшення охорони материнства і дитинства, забезпечення стипендіями під час навчання у вищих і спеціальних школах робітників, дітей робітників і селян-бідняків.

Поліпшувався матеріальний добробут трудящего селянства. Завдяки всемірній допомозі Радянського уряду успішно здійснювався процес осереднювання села. В Радянській Україні внаслідок піднесення матеріального добробуту сільської бідноти кількість бідняцьких господарств весь час скорочувалась, і широкі маси бідноти піднімалися до рівня середняків.

Селянство Радянської країни сплачувало в 2,5—3 рази менше податків, ніж до революції. До того ж питома вага платежів сільського населення в загальній сумі податкових надходжень

поступово знижувалась: з 38,9% в 1923 р. до 12,5% в 1928 р. Переважну частину податків сплачували куркулі.

З метою піднесення матеріального добробуту трудящого селянства Ювілейна сесія Центрального Виконавчого Комітету СРСР постановила звільнити від сільськогосподарського податку 35% маломісних селянських господарств. Після цього було вжито ще ряд важливих заходів, спрямованих на зниження податків з трудящого селянства. Зокрема, було запроваджено єдиний сільськогосподарський податок, загальна сума надходжень якого в 1928 р. була знижена проти попереднього року на 375 млн. крб.

Для поліпшення культурно-освітнього обслуговування трудящого селянства були створені самостійні сільські бюджети. До 80% усіх бюджетних коштів сільських Рад витрачалося на культурно-освітні заклади, благоустрій сіл і т. д.

Бурхливе промислове будівництво, впровадження нової техніки, соціалістичне перетворення сільського господарства вимагали швидкого розвитку радянської культури. Створення економічного фундаменту соціалізму супроводилось ліквідацією неписьменності, успішним здійсненням загального початкового навчання, організацією підготовки спеціалістів для всіх галузей народного господарства, дальшим розквітом науки, мистецтва і літератури.

Розвиток української радянської культури відбувся в нерозривному творчому зв'язку і взаємодії з культурами всіх братніх народів СРСР. Збагачена ідеями марксизму-ленінізму радянська українська культура перетворилася в могутній фактор соціалістичного перетворення республіки.

Головною і спільною рисою культур всіх націй і народностей СРСР була єдність соціалістичного змісту, те, що всі вони служили спільній справі побудови соціалізму. Ця основна мета визначала весь розвиток народної освіти, культурно-освітньої роботи, науки і мистецтва в СРСР і в його невід'ємній складовій частині — Радянській Україні.

Культура кожного народу Радянського Союзу розвивалася в національній формі, рідною мовою і на основі нагромаджені протягом віків прогресивної культурної спадщини, зазнаючи всебічного благотворного впливу культури великого російського народу, взаємно збагачуючи одна одну і становлячи в своїй сукупності єдину, спільну радянську культуру.

Значним був вклад української, національної формою, соціалістичної змістом культури в скарбницю радянської культури. Талановиті твори українських письменників, композиторів, художників стали надбанням всього радянського народу. Найкращі зразки національної української пісенної творчості завоювали популярність в усіх радянських республіках. Визначні праці вчених України збагачували і рухали вперед радянську науку. Кінофільми, створені Київською і Одеською кіностудіями, сприяли успішному розвитку радянського кіномистецтва.

Великий російський народ та інші братні народи СРСР з надзвичайною повагою, любов'ю й інтересом ставились до української культури, всімірною сприяючи її видатним успіхам. В період боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни ще більше посилились вікова близькість і взаємозбагачення російської і української культури.

Радянський суспільний і державний лад, ленінсько-сталінська національна політика зумовлювали процес успішного формування нової, соціалістичної української нації, яка докорінно відрізнялася від старої, буржуазної української нації і мала зовсім нове духовне і соціально-політичне обличчя.

Швидко піднесення української соціалістичної культури було забезпечене керівництвом робітничого класу і його авангарду — Комуністичної партії. Дбаючи про розвиток української культури, Комуністична партія надавала особливого значення вихованню національних кадрів українського пролетаріату, інтелігенції, керівних працівників партійного і радянського апарату.

Завдяки успішному проведенню ленінсько-сталінської національної політики питома вага робітників-українців у складі робітничого класу України в роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни збільшилася з 51,7 до 57,9%. Швидко зростала кількість українців, які працювали на промислових підприємствах Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська та інших міст республіки.

Величезну увагу було приділено підготовці і вихованню місцевих національних українських кадрів для керівництва всіма ланками партійного, радянського, комсомольського, господарського і кооперативного апарату. Успішно йшло висування національних кадрів на керівну роботу в земельні, культурно-освітні і планово-регулюючі органи. Наприклад, на 1930 р. українці становили до 70% керівних кадрів у сільському господарстві, до 60% керівних кадрів на транспорті і т. д.

Особливо швидкими темпами зростала чисельність місцевих національних кадрів в центральних і окружних партійних та радянських органах. Висування місцевих національних кадрів у партійні, радянські і господарські органи сприяло поліпшенню роботи їх і залученню широких мас трудящих до активної державної діяльності.

Намагаючись дезорганізувати соціалістичне будівництво в Радянській Україні, буржуазно-націоналістичні вирошки Хвильовий, Шумський та ін. вдавалися до насильствених методів українізації частини робітників, росіян за походженням, намагалися спалювати культуру великого російського народу, засмічували і спотворювали українську мову. Як і троцькісти, українські буржуазні націоналісти взагалі заперечували, що пролетаріат може створити свою соціалістичну культуру. Ламаючи впертий опір троцькістів, бухарінців і буржуазних націоналістів, Кому-

ністична партія послідовно здійснювала на Україні єдино правильну лєнінсько-сталінську національну політику.

Радянський уряд України сприяв національно-культурному розвитку національних меншостей, які проживали на території республіки. Для них створювалися школи з викладанням рідною мовою, пункти ліквідації неписьменності, видавалися газети, будувалися сотні клубів і хат-читалень.

Швидкими темпами йшла ліквідація неписьменності. В найкоротший строк, з 1927 по 1929 р., була ліквідована неписьменність понад 800 тис. чоловік. Письменного населення на Україні в 1929 р. було 74% у містах і 58% у селах проти 42% у містах і 16% у селах в 1913 р. Успішно здійснювалося загальне початкове навчання. В школах республіки в 1929 р. навчалось 2,5 млн. учнів, майже на мільйон більше, ніж у 1914 р. В багатьох містах, робітничих районах і селах діти були повністю охоплені початковим навчанням.

Було проведено рішучу перебудову всієї системи шкільної освіти, завдяки чому поліпшилась робота радянської школи. Велика увага була приділена професійно-технічній освіті. На Україні було організовано 300 технічних курсів для підвищення кваліфікації дорослих робітників і 18 робітничих університетів, створено десятки нових робфаків.

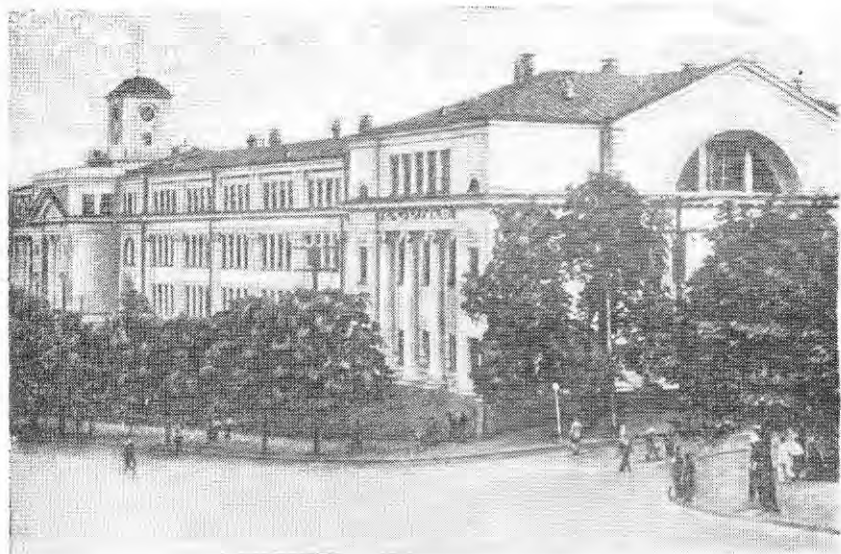
Швидко зростала сітка вищих учбових закладів. За час з 1926 по 1929 р. було організовано 127 нових вузів. В 1929 р. на Україні налічувалося 155 індустріальних, сільськогосподарських, педагогічних, медичних та інших вузів з 62 800 студентів. В період боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни не тільки зросла кількість вищих учбових закладів, але й значно поліпшилась їх робота. Виробнича практика стала невід'ємною частиною навчального процесу.

Всього в 1926—1929 рр. в інститутах і технікумах України було підготовлено близько 30 000 спеціалістів для всіх галузей народного господарства і культурного будівництва. Особлива увага приділялась підготовці кадрів середнього технічного, медичного, педагогічного і агрономічного персоналу. В 626 профшколах республіки в 1929 р. навчалось близько 74 тис. учнів. Більшість профшкіл готувала спеціалістів для промисловості і сільського господарства.

В 1929 р. на Україні працювало 138 науково-дослідних інститутів, а також 45 наукових лабораторій і кабінетів при вузах.

Центром наукової роботи в республіці була Академія наук Української РСР. В роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни вона значно розширила науково-дослідну діяльність. На чолі Академії наук УРСР стояв видатний вчений Д. К. Заболотний. Влітку 1929 р. склад Академії був набагато розширений (з 49 дійсних членів і членів-кореспондентів до 83), під час нових виборів він поповнився видатними вченими не тільки України, але й усього Радянського Союзу. Дійсними чле-

нами Академії наук УРСР були обрані 34 вчені, серед них 17 видатних вчених Москви і Ленінграда. До складу Академії наук Української РСР увійшли відомий фізіолог О. О. Богомолець, біохімік О. В. Палладін, новатор в галузі електрозварювання Є. О. Патон, видатний поет П. Г. Тичина, етнограф Д. І. Явор-

Будинок Академії наук УРСР.

ницький, аерогідродинамік Г. Ф. Проскура, хімік Є. І. Орлов, ботанік А. О. Сапегін та ін.

Більшість науково-дослідних інститутів поряд з розробкою загальнотеоретичних проблем подавала практичну допомогу соціалістичній промисловості і сільському господарству. Так, впровадження у виробництво розроблених Київським науково-дослідним інститутом цукрової промисловості методів цукроваріння дало державі велику економію коштів. В результаті проведених науково-дослідних і розвідувальних робіт на Україні було виявлено нові поклади корисних копалин.

В свою чергу зростаючі потреби соціалістичної індустрії викликали необхідність створення нових науково-дослідних установ. Для науково-технічного обслуговування кам'яновугільної промисловості на початку 1929 р. в Харкові був створений Всесоюзний науково-дослідний вугільний інститут з філіалами в Сталіно, Свердловську, Тулі і Новосибірську. В лютому 1929 р. на Україні був організований науково-дослідний інститут промислової енергетики.

Передові вчені України працювали в тісному контакті з діячами науки всього Радянського Союзу. Вони не замикалися в сті-

нах наукових установ, а старались підпорядкувати свою роботу практичним завданням соціалістичного будівництва. Академіки Д. К. Заболотний, Л. В. Писаржевський, Д. О. Граве, М. М. Крилов та ін., часто виступаючи перед широкою робітничою аудиторією, ділилися з робітниками своїми науковими досягненнями.

Величезне значення для розвитку науки і культури на Україні мав вплив науки і культури великого російського народу. У цей період провадив свої дослідження в галузі фізіології і психології великий російський вчений І. П. Павлов. На нечувану висоту була піднесена радянська біологічна наука видатними працями і відкриттями В. І. Мічуріна та В. Р. Вільямса. Велику роль у піднесенні науки в усіх радянських республіках відіграли видатні вчені О. П. Карпінський, І. М. Губкін, О. Є. Ферсман, О. М. Бах, М. Д. Зелінський, О. Є. Фаворський, С. О. Чаплигін та інші, які успішно розвивали геологію, фізику, хімію, біологію, аеродинаміку і міцно вдержували пріоритет радянської науки в ряді найважливіших галузей знання.

Акад. Д. К. Заболотний.

Дослідження вчених, які працювали на Україні, збагачували радянську і світову науку. Акад. Д. К. Заболотному належить пріоритет в ряді великих відкриттів і досліджень в галузі мікробіології.

Одним з найвидатніших вчених України в галузі хімії був акад. Л. В. Писаржевський; його праці, присвячені вивченню перекисних сполук, відомі всьому світові. Він був одним із засновників електронної хімії і видатним дослідником у галузі електронної теорії каталізу. За видатні відкриття і праці Л. В. Писаржевський був нагороджений великою золотою медаллю В. І. Леніна. Із заснованою ним на Україні школи вийшов ряд визначних радянських хіміків. У 1927 р. Писаржевський очолив на Україні перший в Радянському Союзі Інститут фізичної хімії.

Почесний академік Академії наук СРСР і дійсний член Академії наук Української РСР Д. О. Граве перший у світовій науці дав цінні дослідження з математичних основ картографії. З іменем акад. М. М. Крилова зв'язаний успішний розвиток мате-

матичної фізики. В 1926—1929 рр. були опубліковані його праці з нелінійної механіки, що стали відомі всьому світові і лягли в основу ряду галузей нелінійної механіки. Успішною була також діяльність багатьох інших вчених в усіх галузях знання.

Серйозних успіхів було досягнуто в розвитку вітчизняної техніки. В процесі будівництва і реконструкції промислових підприємств створювались оригінальні конструкції різноманітних машин, моторів і верстатів вітчизняного виробництва. Все це дало можливість радянській техніці вийти на одне з перших місць у світі в більшості галузей промисловості і сільського господарства.

Значних успіхів добилаь українська радянська література. У 1926—1929 рр. українські письменники написали ряд творів, що відображали пафос соціалістичного будівництва, героїку радянської дійсності. Українська радянська література розвивалась у тісному зв'язку з літературою великого російського народу. В 1926—1929 рр. на Україні почали видавати українською мовою твори визначних російських письменників.

Літературна і публіцистична діяльність основоположника пролетарської літератури М. Горького в цей період мала величезне значення для утвердження соціалістичного реалізму і переборення ворожих буржуазних впливів у радянській літературі. В 1928 р. М. Горький приїжджав на Україну. Він побував на найбільших підприємствах і будовах республіки, зустрівся з діячами української культури. Зустрічі з М. Горьким запалювали письменників Радянської України на написання творів, що відображали героїку радянської дійсності, виховували трудящих в дусі радянського патріотизму і дружби народів СРСР.

Українська радянська література розвивалась в обстановці гострої боротьби проти класово ворожих впливів. Була викрита реакційна суть писань ворожих радянській ідеології письменників, які входили в буржуазно-націоналістичну літературну організацію «Валліте», була розгромлена дрібнобуржуазна група «неокласиків». Були розвінчані також декадентські погляди письменників, які проповідували занепадництво, розпусту, моральний розклад. Ці ворожі і чужі радянському народові літературні напрями були пройняті духом буржуазного націоналізму, космополітизму і плазування перед культурою буржуазного Заходу. Їх розгром відіграв надзвичайно важливу роль у дальшому розвитку української радянської літератури.

В 1927 р. була створена організація письменників Радянської України «Всеукраїнська спілка пролетарських письменників» (ВУСПП). Відігравши позитивну роль в згуртуванні українських письменників і поетів до боротьби проти буржуазно-націоналістичних течій, ВУСПП допускала у своїй діяльності грубі помилки та ідейно-політичні перекирення лінії Комуністичної партії. Не були вільними від помилок і такі літературні організації, як «Молодняк» (виник у 1926 р.), що об'єднував молодих письмен-

ників, а також «Плуг» (виник у 1922 р.), що об'єднував авторів, які писали на теми з життя села. Літературні організації видавали журнали.

Ряд творів у цей період написав П. Тичина. Своїми віршами він завоював широку популярність не тільки на Україні, але й далеко за її межами. Високо цінував П. Тичину М. Горький. Так, в 1927 р. він писав Тичині: «Сердечно дякую вам, Павло Григорович, за надіслану книгу, дуже зворушений вашою любов'язністю. Знаю я вас давно: багато, багато і ніжно,— як він чудово умів говорити про людей,— розповідав про Вас М. М. Коцюбинський, читав деякі ваші вірші...».

Велике значення мала перекладацька діяльність П. Г. Тичини, яка сприяла ознайомленню широких мас трудящих Радянської України з творами російських, білоруських, вірменських і грузинських поетів.

Одним з найвизначніших творів цього періоду був роман талановитого українського письменника А. Головка «Бур'ян». Письменник з великою художньою силою показав у своєму романі будівників нового життя на селі, відобразив гостру класову боротьбу і ворожі дії куркульства. Керуючись принципами соціалістичного реалізму, Головка правдиво і яскраво показав звіряче обличчя куркульства, підводячи читача до незаперечного висновку про необхідність знищення цього соціального бур'яну. Значення роману «Бур'ян» полягало в тому, що в ньому виведений високохудожній образ позитивного героя — комуніста, борця за соціалістичне перетворення села — Давида Мотузки. Роман А. Головка був зустрінутий з величезним інтересом широкими масами читачів.

Талановитий український письменник С. Васильченко, який прийшов в українську літературу ще до Жовтневої революції, створив у цей період ряд творів для дітей («Приблуда», «Червоний вечір», «Авіаційний гурток», «Олив'яний перстень» та ін.), в яких зображував творчу працю як найвище щастя радянських людей. Любовно виховуючи дітей, він вів багатогранну педагогічну і громадську діяльність. З огидою ставився Васильченко до заклятих ворогів українського народу Хвильового, Винниченка та інших зрадників з буржуазно-націоналістичного табору. Він писав у своєму щоденнику: «А спільне між ними все ж таки є, мабуть,— лакейське замилювання бляшаною позолотою «європейської культури» і хамське відношення до свого, рідного».

Творчість українських письменників і поетів відбивала героїчну боротьбу радянського народу за соціалістичну індустріалізацію країни. Цій темі був, наприклад, присвячений ряд творів поета М. Терещенка («Республіка», «Цукровий завод» та ін.). В 1928 р. В. Сосюра написав поему «Дніпрельстан», що оспівувала пафос соціалістичного будівництва. Героїчну боротьбу радянського народу, який будував нове життя, відбивали у своїх нарисах П. Панч, М. Трублаїні, В. Владко.

Одно з видних місць в українській літературі займає роман Івана Ле «Роман міжгір'я», перша частина якого вийшла в світ у 1929 р. Письменник показав у ньому пафос соціалістичного будівництва в Радянському Узбекистані, боротьбу Комуністичної партії за перетворення Узбекистану в передову індустріальну республіку.

В 1928—1929 рр. виступив з першими п'єсами «На грані» і «Кам'яний острів» драматург О. Корнійчук.

Рішуче ставши на позиції соціалістичного реалізму, відомий драматург І. Кочерга в період боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни написав історичну драму «Алмазне жорно», яка, незважаючи на ряд серйозних недоліків, з великою силою показувала героїчну боротьбу волелюбного українського народу проти польської шляхти.

Визначні літературні твори в 1926—1929 рр. написали М. Бажан, Ю. Смолич, П. Панч, Я. Мамонтов, Н. Забіла та інші українські письменники і поети. В період боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни в українську літературу прийшли молоді талановиті письменники і поети Л. Первомайський, О. Донченко та ін.

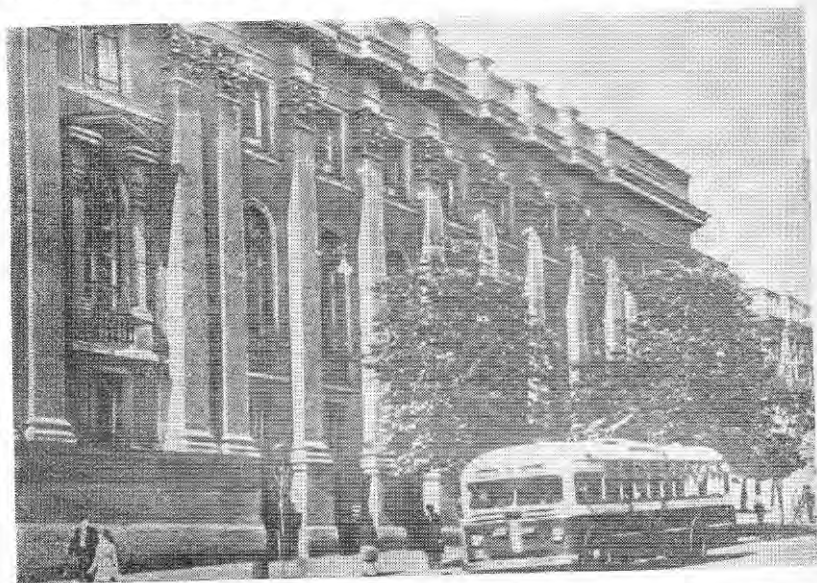
Українська література ставала справжнім надбанням трудящих мас. На фабриках і заводах були створені численні літературні гуртки. Робітники обговорювали нові літературні твори на диспутах, що проводилися на фабриках і заводах. Радянські письменники бували в селах, на великих промислових підприємствах, шахтах Донбасу і новобудовах, знайомили широкі маси трудящих з досягненнями вітчизняної літератури.

Значні успіхи були здобуті також в усіх галузях українського, національного формою, соціалістичного змістом мистецтва. Воно було невід'ємною складовою частиною єдиного багатонаціонального радянського мистецтва. В той час як буржуазне мистецтво є знаряддям ідеологічного розбещення і політичного гноблення широких мас трудящих, радянське мистецтво є могутнім засобом боротьби за побудову соціалістичного суспільства, за комуністичне виховання трудящих. В період боротьби за соціалістичну індустріалізацію України радянська культура і мистецтво розвивалися під лозунгом «Культура і мистецтво — на фронт соціалістичного будівництва!», що був висунутий Комуністичною партією.

Швидко розвивалось українське радянське театральне мистецтво. У великих містах України були організовані українські драматичні театри.

Своїми видатними творчими досягненнями київський драматичний театр ім. І. Франка завоював велику популярність не тільки на Україні, а далеко за її межами. В 1926—1929 рр. поряд з класичними творами української, російської і світової драматургії («Лісова пісня» Лесі Українки, «Ревізор» М. Гоголя, «Сон літньої ночі» В. Шекспіра) в репертуарі театру були й сучасні

п'єси, присвячені героїчній боротьбі народних мас в роки громадянської війни і в період соціалістичного будівництва в СРСР: «Бронепоїзд 14-69» В. Іванова, «Заколот» Д. Фурманова та ін. Пізніше були інсценовані і поставлені в театрі твори української класики: «Гайдамаки» Т. Шевченка, «Похорони» І. Франка та ін.

Будинок російського драматичного театру ім. Лесі Українки в Києві.

Поряд з театром ім. І. Франка провідними театрами Радянської України були Запорізький театр ім. М. К. Заньковецької, Київський драматичний театр ім. Лесі Українки та Харківський український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка. В репертуарі Запорізького театру ім. М. К. Заньковецької переважали п'єси вітчизняної драматургії — О. М. Островського, І. К. Карпенка-Карого та ін. Театр часто ставив спектаклі в робітничих клубах, а іноді навіть у цехах заводів і фабрик великих робітничих центрів України — Запоріжжя, Дніпропетровська і Донбасу.

Київський російський драматичний театр, відкритий у жовтні 1926 р., як і інші кращі театри України, став провідником і пропагандистом на Україні реалістичних традицій російської театральної культури, насамперед Московського Художнього академічного театру. Великим творчим успіхом колективу театру було глибоке трактування п'єс М. Горького.

Складний шлях пройшов Харківський український драматичний театр. Протягом ряду років вороги народу намагалися збити його на шлях формалізму, буржуазного націоналізму, низькопоклонства перед західноєвропейським театральним мистецтвом. Ра-

дянська громадськість допомогла колективу театру здійснити необхідну творчу перебудову.

Значну роль в розвитку радянського українського театрального мистецтва відіграли дніпропетровський театр ім. Т. Г. Шевченка і одеський театр Революції.

Український радянський театр зміцнювався на позиціях соціалістичного реалізму, рішуче переборюючи класово ворожі буржуазно-націоналістичні спроби деяких театрознавців і режисерів, які намагалися зорієнтувати театральне мистецтво на буржуазне театральне мистецтво Західної Європи. Успіхи радянського українського театрального мистецтва були нерозривно зв'язані з творчим ростом видатних українських артистів. Великою популярністю користувалися у радянського глядача талановиті українські актриси М. Заньковецька і Н. Ужвій, актори А. Бучма, Г. Юра, М. Крушельницький, Ю. Шумський, І. Мар'яненко, Б. Романицький та ін.

Величезне значення для ідейного й художнього росту українського театру мала діяльність творчих колективів таких найкращих у світі театрів, прапороносців найвищої театральної реалістичної культури, як Московський Художній академічний театр, Малий академічний театр та Ленінградський академічний театр ім. О. С. Пушкіна.

Для популяризації досягнень театрального мистецтва та організації наукового марксистського театрознавства при Академії наук Української РСР був створений театральний музей, а з серпня 1929 р. почав виходити спеціальний літературно-художній журнал «Радянський театр». Крім того, видавалися журнали «Масовий театр», «Радянське мистецтво» та ін.

Великого розвитку досягло радянське кіномистецтво. До початку 1929 р. кінотеатри республіки обслуговували понад 70 млн. глядачів на рік. В Києві закінчувалося будівництво і устаткування другої на Україні кінофабрики, яка щодо свого технічного оснащення і розміру була більша за Одеську кінофабрику. З року в рік зростала кількість створюваних в республіці кінофільмів. Великим творчим успіхом української радянської кінематографії було створення художніх фільмів «Сумка дипкур'єра», «Арсенал» та ін. Визначна роль в розвитку українського кіномистецтва належала О. Довженку та іншим талановитим режисерам, які створили популярні фільми, що відіграли велику роль в комуністичному вихованні трудящих. У створенні кінофільмів взяли участь видатні майстри сцени: А. Бучма, Н. Ужвій, Г. Замичковський та ін.

Успішно розвивалась і українська радянська музична культура. Значно розширилась сітка музичних профшкіл, технікумів, відкрилися музично-драматичні інститути та робітничі консерваторії.

Спочатку в Харкові, а потім в Києві і Одесі оперні театри почали ставити всі спектаклі українською мовою. Українські опер-

ні театри широко пропагували геніальні твори великих російських композиторів П. Чайковського, О. Бородіна та ін. З великою майстерністю були поставлені опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм» та М. Лисенка «Наталка Полтавка». Перші радянські українські опери і балети були написані композиторами Б. Лятошинським («Золотий обруч»), В. Яновським («Дума чорноморська» і балет «Ференджі»), Б. Фемеліді («Розлом» і балет «Карманьйола»).

Композитор Л. Ревуцький в ці роки створив свою Другу симфонію, удостоєну першої премії на конкурсі, присвяченому 10-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. В. Борисов написав симфонічну поему «Кармалюк». Ряд визначних фортепіанних творів, романсів і творів для камерних ансамблів написав у 1926—1929 рр. один з найвизначніших українських композиторів В. Косенко. В період боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни він остаточно перейшов на позиції соціалістичного реалізму. З 1927 р. в творчості Косенка почали переважати теми, що відображають величні події радянської дійсності, героїчні образи радянських людей, які будували нове, соціалістичне суспільство. Поряд з великою творчою роботою В. Косенко весь час займався педагогічною і громадською діяльністю. З кінця 1920 р. він працював у Київському музично-драматичному інституті ім. Лисенка.

В боротьбі проти формалізму утверджувалась реалістична музика. Для ознайомлення трудящих мас з досягненнями радянської музичної культури були створені філармонії і різні концертні організації. Посилилась діяльність музичного видавництва; почав виходити спеціальний журнал «Музика масам».

Музичне мистецтво на Україні ставало дійсно народним. У Києві була створена робітнича опера залізничників, у Дніпропетровську — робітнича опера і хор металістів. В гуртках музичної самодіяльності брали участь десятки тисяч робітників і селян. Численні народні хори виконували твори Л. Ревуцького, М. Вериківського, П. Козицького та інших відомих українських композиторів.

На новий, вищий ступінь піднеслося в період боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни українське радянське образотворче мистецтво. Живописці, графіки і скульптори, пройняті пафосом соціалістичного будівництва, відображали у своїх творах трудовий героїзм народу.

В 1926—1929 рр. досяг значних творчих успіхів в різних галузях образотворчого мистецтва — станковій графіці, книжковій ілюстрації, агітаційному плакаті — український художник В. Касіян.

Серед художників України видне місце в цей період належало О. Шовкуненку.

Плодотворно працював один з найстаріших і найталановитіших художників-баталістів акад. М. Самокиш. У 1929 р. він на-

писав визначні своїм ідейним задумом і творчим виконанням картини, присвячені зображенню героїчної епохи громадянської війни. Особливою силою відзначалися його твори, в яких зображено взяття Перекопу та інші епізоди, зв'язані з розгромом білогвардійського генерала Врангеля. Одну з кращих своїх картин «Бій вночі» художник подарував урядові Радянської України в день 12-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Проводили свою творчу роботу в цей час живописець та ілюстратор І. Іжакевич, а також художник К. Трохименко, який створив чудові картини, присвячені зображенню праці радянських людей. В роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни він написав картину, що показує початок будівництва Дніпрогесу.

В 1927 р. відбулась перша Українська республіканська художня виставка «10 років Жовтня». На виставці увагу відвідувачів привертали картини художників-реалістів: С. Прохорова — «Червоноармійці» і «Жінвідділ», А. Кокеля — «Страж революції», В. Коровчинського — «Селяни» та Є. Світличного — «Піонери».

Дедалі зростав разовий тираж газет, які видавалися на Україні: з 1 млн. 068 тис. примірників в 1928 р. він зріс до 3 млн. 300 тис. в 1930 р. До співробітництва в газетах були залучені тисячі робітничих і селянських кореспондентів. Особливою популярністю у трудящих користувалися газети «Правда», «Известия», «Комуніст», «Пролетарий», «Вісті» і «Радянське село».

Поряд з республіканською, окружною і районною пресою великого розмаху набуло видання багатотиражних газет на великих промислових підприємствах Радянської України. В цих газетах популяризувався досвід передовиків соціалістичного виробництва, піддавались нещадній критиці безгосподарність, недисциплінованість, рвацтво, несумлінне ставлення до роботи. Навколо заводських багатотиражних газет створювався широкий робкорівський актив. Всього в 1929 р. на Україні виходило 110 заводських газет разовим тиражем у 247 тис. примірників.

В 1929 р. на Україні виходило 230 журналів. Велику роль в комуністичному вихованні трудящих відігравав журнал «Більшовик України» — орган ЦК КП(б)У, який систематично публікував статті з проблем марксистсько-ленінської теорії і з питань господарського і культурного будівництва. На сторінках «Більшовика України» велась непримиренна боротьба проти порочних поглядів троцькістів, бухарінців, буржуазних націоналістів. Питання партійного і радянського будівництва широко висвітлювалися в журналах «Вісті ЦК КП(б)У» і «Радянська Україна». Для села видавалися журнали «Селянин України», «Колективіст України» та ін. Було збудовано багато друкарень. В результаті реконструкції харківські друкарні ім. Фрунзе та ім. Петровського були перетворені у книжкові фабрики, що друкували книги і газети мільйонними тиражами.

Поліпшилась культурно-освітня робота серед міського і сільського населення. Проти минулих років значно розширилась сітка клубів і культурно-освітніх закладів. До початку 1929 р. в республіці було організовано тисячі нових бібліотек, клубів, багато музеїв та виставок. У великих промислових центрах, наприклад, у Дніпропетровську, Сталіно, Горлівці та ін., були збудовані палаци культури.

Успіхи в культурно-освітній роботі були безпосередньо зв'язані з розгромом буржуазно-націоналістичних і правоопортуністичних елементів, які хотіли збити культурно-освітні організації на шлях буржуазного культурництва. В результаті цього більшість культурно-освітніх закладів перетворилась у справжні осередки радянської культури — однієї з найважливіших підойм соціалістичного будівництва.

Українська соціалістична культура розвивалась під впливом культури великого братнього російського народу, в тісному зв'язку з нею. Діяльність українських вчених, письменників, артистів, художників і композиторів провадилась в їх тісному творчому спілкуванні з вченими, письменниками, артистами, художниками і композиторами РРСФР та інших братніх республік. У Москві були організовані виставки творів українських художників, перекладалися і видавалися українські книги, створювалися українські драматичні і хорові студії. Українська РСР і РРФСР систематично обмінювалися своїми досягненнями в галузі культури і мистецтва. В лютому 1929 р. в Москві був організований «Тиждень української літератури», який перетворився в демонстрацію успіхів української соціалістичної культури. Приїзд і виступи представників української соціалістичної літератури були в центрі уваги громадськості столиці СРСР. При ЦК ВКП(б) була скликана нарада, присвячена завданню дальшого зміцнення зв'язків між російською і українською літературою. На нараді був зроблений глибокий аналіз стану української літератури, а також була ухвалена постанова «Про зміцнення зв'язку між російською і українською літературою». Постанова вказувала на спільність завдань літератури всіх народів СРСР в будівництві інтернаціональної соціалістичної культури і підкреслювала значення тісного творчого співробітництва культури і літератури братніх радянських республік. У постанові намічалися практичні заходи зміцнення безпосереднього зв'язку між російською і українською літературою.

Були розроблені плани видання української літератури в РРФСР. Ряд вечорів-зустрічей українських письменників і артистів з трудящими Москви перетворилися в свято української радянської культури. Делегація письменників Радянської України в лютому 1929 р. була прийнята Й. В. Сталіним. В тривалій розмові Й. В. Сталін докладно висвітлив національну політику Радянської влади в умовах перехідного періоду, торкнувся завдань боротьби з великодержавним шовінізмом і місцевим на-

ціоналізмом, питань про долю національної культури народів СРСР в період диктатури пролетаріату і соціалістичного будівництва і зокрема питань, що стосуються української літератури. Вказівки Й. В. Сталіна відіграли велику роль в дальшому успішному розвитку української радянської літератури.

Талановитий український народ вперше у своїй багатовіковій історії, завдяки перевагам радянського суспільного і державного ладу, зміг добитися видатних успіхів в галузі народної освіти, в розвитку науки і мистецтва.

Переборюючи внутрішні і міжнародні труднощі, Радянська держава в короткий історичний період заклала основи важкої індустрії, широко здійснювала соціалістичне перетворення сільського господарства, підготувала умови для успішного наступу соціалізму на капіталістичні елементи міста і села.

Період боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни закінчився роком великого перелому, який ознаменувався першими серйозними успіхами в сільському господарстві, поворотом середняка у бік колгоспів і початком масового колгоспного руху. На основі успіхів, здобутих у соціалістичному перетворенні сільського господарства, Радянська влада змогла перейти від політики обмеження останнього, але найбільш численного в країні експлуататорського класу — куркульства — до його ліквідації на базі суцільної колективізації.

Розділ V

УКРАЇНСЬКА РСР В РОКИ БОРОТЬБИ ЗА СУЦІЛЬНУ КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (1930 — 1934 рр.)

1. Міжнародне становище СРСР в 1930 — 1934 рр.

Роки першої і початку другої п'ятирічки (1930—1934) ознаменувалися новими серйозними успіхами в галузі соціалістичної індустріалізації країни і колективізації сільськогосподарства. В 1932 р. промисловість СРСР досягла 184,7% рівня промислового розвитку 1929 р. Ще в 1930 р. в Радянській країні було цілком знищене безробіття, яке дісталось в спадщину від капіталістичного минулого.

СРСР здобув величезні успіхи в соціалістичній перебудові сільського господарства. В країні налічувалося понад 200 тис. колгоспів і 5 тис. радгоспів, на селі було ліквідовано капіталістичні і створено соціалістичні виробничі відносини.

Ці успіхи привели до зміцнення міжнародних позицій Радянського Союзу. Зріс його вплив на розвиток міжнародного революційного робітничого руху і національно-визвольної боротьби народів колоніальних і залежних країн.

Успіхи соціалістичного будівництва в СРСР були здобуті в період, коли капіталістичний світ вступив у смугу нечуваної ще в історії своїми розмірами і глибиною економічної кризи. Промислова криза, що почалася в США восени 1929 р. і незабаром охопила капіталістичні країни Європи, переплелася з кризою в сільському господарстві і поступово охопила всі промислові, аграрні і навіаграрні країни. Криза 1929—1933 рр. розвивалася в умовах триваючої загальної кризи капіталістичної системи і привела до різкого зниження промислового виробництва в ряді капіталістичних країн. В 1932 р. продукція промисловості в США скоротилася до 53,8%, в Англії—до 83,8%, в Німеччині—до 59,8% і у Франції—до 69,1% рівня 1929 р.

Світова економічна криза мала своїм наслідком надзвичайне зростання безробіття і зuboження трудящих мас. На початок 1929 р. кількість безробітних в Англії становила близько 10—11% усього робітничого класу країни, в 1930 р. — 15—16%, у 1931 р. — 20—25%, а в 1932 р. — 30—35%. У найважливіших галузях промисловості — металургійній, вугільній, текстильній — кількість безробітних досягала 50%.

Величкі успіхи господарського розвитку СРСР на фоні занепаду промисловості і сільського господарства в капіталістичних країнах ще раз продемонстрували переваги соціалістичної системи господарства над капіталістичною. Тоді як трудящі Радянського Союзу під проводом Комуністичної партії успішно йшли по шляху будівництва соціалізму, рік у рік підвищуючи свій матеріальний добробут і культурний рівень, в капіталістичних країнах близько 40 млн. безробітних, викинутих капіталістами на вулицю, були приречені на голод і злидні. В результаті аграрної кризи розорення і злиднів зазнали десятки мільйонів селян.

Світова економічна криза привела до поглиблення суперечностей між капіталістичними країнами, а також всередині капіталістичних країн — між капіталістами і робітниками, між поміщиками і селянами. Класові суперечності між працею і капіталом ставали дедалі гострішими. У зв'язку з загостренням капіталістичних суперечностей буржуазія намагалася знайти вихід з кризи, з одного боку, в наступі на життєвий рівень робітничого класу і встановленні фашистської диктатури, з другого — у підготовці нової імперіалістичної війни за переділ колоній і сфер впливу, у розв'язуванні війни проти СРСР.

Провідну роль в організації і підготовці інтервенції проти СРСР протягом усього періоду відігравали імперіалісти США. Тодішній президент США Гувер у своїх антирадянських виступах не раз зухвало заявляв, що метою його життя є знищення Радянського Союзу.

На допомогу американським імперіалістам прийшла римсько-католицька церква, яка устами папи Пія XI закликала всіх віруючих католиків до «хрестового походу» проти СРСР. Але спроби імперіалістів і католицької церкви організувати цей «хрестовий похід» зустріли рішучий опір з боку трудящих мас капіталістичних країн і з тріском провалились. Робітничий клас капіталістичних країн виступив на захист СРСР і зажадав від своїх урядів припинення антирадянської кампанії.

Зазнавши невдачі з організацією «хрестового походу», імперіалістичні палії війни продовжували шукати приводів для підготовки нової блокади та інтервенції проти Радянського Союзу. Вони вигадали міф про «примусову працю» в СРСР і радянський демпінг, обвинувачуючи СРСР в тому, що він нібито вивозить на світові ринки свої товари по занижених цінах і цим сприяє

розвиткові кризи й безробіття в капіталістичних країнах. Буржуазія намагалася таким чином переконати трудящих, що в кризі винен Радянський Союз, хоч насправді економічні кризи неминуче породжуються самою капіталістичною системою. Радянський експорт в капіталістичні країни був зовсім незначний. В 1930 р. він не досягав і 2% світового експорту, а ввіз радянських товарів у найголовніші європейські капіталістичні країни — Англію, Францію і Італію — становив всього півпроцента зовнішньоторговельного балансу цих країн.

Одночасно з кампанією, спрямованою проти торгівлі з Радянським Союзом, уряди США, Франції, Бельгії, Канади, Югославії та деяких інших капіталістичних країн з метою економічної блокади СРСР заборонили ввіз у свої країни радянських товарів або встановили надзвичайно високе мито на них.

Проте спроби організувати торговельну блокаду СРСР незабаром провалились. На створені урядами капіталістичних країн перешкоди в торгівлі Радянська держава відповіла контрзаходами. 20 жовтня 1930 р. Радянський уряд ухвалив постанову, що забороняла або дуже обмежувала торгівлю з тими державами, які запровадили у себе обмежувальний режим у торгівлі з СРСР. Контрзаходи Радянського Союзу були ударом для капіталістів, які потребували радянських замовлень. Економічна заінтересованість примусила уряди деяких капіталістичних країн відновити торгівлю з Радянським Союзом. На кінець 1931 р. обсяг торгівлі СРСР з капіталістичними країнами перевершив рівень 1930 р.

Найяскравішим виявом ворожого ставлення капіталістичного світу до країни соціалізму були спроби імперіалістів створити антирадянський блок держав та ізолювати Радянський Союз політично. Ідея організації такого блоку належала американським і французьким імперіалістам, які намагалися здійснити свої плани за участю Польщі та інших капіталістичних країн. Французький уряд виступив з проектом створення при Лізі Націй агресивного європейського союзу держав (так званої пан-Європи), вістря якого мало бути спрямоване проти Радянського Союзу. Але організувати цей антирадянський блок не вдалося через гострі суперечності між самими західноєвропейськими державами, які мали бути його учасниками.

Зростаюча економічна і політична могутність Радянського Союзу, його боротьба за мир викликали шалену лють імперіалістів. Чим енергійніше СРСР вів боротьбу за мир, чим більшими були успіхи народів Радянського Союзу в будівництві соціалізму, тим запеклішими ставали спроби імперіалістів розв'язати війну проти СРСР.

VI Всесоюзний з'їзд Рад, що відбувався в складній міжнародній обстановці (березень 1931 р.), зобов'язав Радянський уряд і надалі, спираючись на могутність СРСР і моральну підтримку з боку трудящих капіталістичних країн, проводити політику ми-

ру і зміцнення господарських зв'язків з іншими державами, заінтересованими в збереженні нормальних відносин з СРСР. Разом з тим VI Всесоюзний з'їзд Рад зобов'язав уряд всемірно зміцнювати обороноздатність Радянської держави, посилювати могутність її збройних сил.

Небезпека воєнного нападу на СРСР зросла в 1932 р., після того як імперіалістична Японія при сприянні США, Англії, Франції та інших капіталістичних країн напала в 1932 р. на Китай і окупувала Манчжурію. Захопивши Манчжурію, Японія почала готуватися до загарбання Північного Китаю і до нападу на Радянський Союз. Щоб розв'язати собі руки при здійсненні своїх агресивних планів, Японія в 1933 р. вийшла з Ліги Націй. Отже, на Далекому Сході виникло перше вогнище війни. У зв'язку з небезпекою воєнного нападу з боку Японії Радянський Союз ужив заходів до зміцнення своїх далекосхідних кордонів.

Тривала економічна криза дедалі більше погіршувала становище мільйонних мас робітничого класу капіталістичних країн, що вело до дальшого загострення класових суперечностей між робітниками і капіталістами. Особливо посилилось невдоволення серед трудящих Німеччини — країни, економічно виснаженої війною, контрибуціями на користь англо-французьких переможців і економічною кризою. В кінці 1932 р. страйкова боротьба робітників Німеччини набула значних розмірів. Почастішали масові виступи робітників, що відбувалися під керівництвом комуністичної партії. Незважаючи на запровадження надзвичайних законів, уряд не міг справитися з масовим революційним рухом, який дедалі посилювався.

Про зростаючий вплив комуністичної партії Німеччини свідчило збільшення її рядів. Тільки в 1932 р. число членів компартії зросло тут з 245 тис. до 360 тис. На виборах до рейхстагу, що відбулися в листопаді 1932 р., комуністична партія дістала 5,9 млн. голосів, тобто 17% загальної їх кількості.

У грудні 1932 р. в Німеччині був сформований кабінет генерала Шлейхера, що підготувало прихід до влади найреакційніших імперіалістичних кіл німецького фінансового капіталу. В січні 1933 р. в Німеччині була встановлена, при цілковитому схваленні правлячих кіл Англії, Франції і США, фашистська гітлерівська диктатура.

Прихід фашистів до влади був результатом обману Гітлером дрібної буржуазії та його угоди з великими фінансовими і промисловими магнатами, яким він обіцяв величезні воєнні замовлення, якщо вони допоможуть йому прийти до влади. Встановлення фашистської диктатури супроводилося жорстоким придушенням робітничого руху, знищенням організацій робітничого класу, ліквідацією елементарних буржуазно-демократичних свобод, розпалюванням націоналізму, пропагуванням людононенависницьких ідей поневолення і винищення слов'янських народів.

Фашистський уряд Гітлера при прямій і широкій фінансовій підтримці правлячих кіл Сполучених Штатів Америки і Англії почав підготовку до ліквідації Версальської системи і до нової світової війни. В той же час у Німеччині розгорнулася шалена антирадянська кампанія.

Після приходу Гітлера до влади уряди США, Англії і Франції прагнули спрямувати агресію фашистської Німеччини на СРСР. Американські і англійські імперіалісти ще раніше, скоро після першої світової війни, докладали всіх зусиль для того, щоб відбудувати німецьку промисловість і використати армію Німеччини як ударну силу у війні проти СРСР. За допомогою американських монополістів у короткий строк було відновлено економічний і воєнний потенціал Німеччини. З приходом фашистів до влади золотий дощ американських доларів став ще ряснішим. Він сприяв швидкому розвитку важкої, особливо воєнної, промисловості фашистської Німеччини.

Імперіалісти США виступили, таким чином, як головна сила, що сприяла розв'язуванню гітлерівської агресії в Європі. Спираючись на їх фінансову допомогу, фашистська Німеччина відбудувала воєнну промисловість, яка стала виробляти у величезній кількості першокласне озброєння.

Заохочувані американо-англійськими і французькими імперіалістами, гітлерівці виступили в 1933 р. на Міжнародній економічній конференції в Лондоні з вимогою загарбання західних територій Радянського Союзу, в тому числі й Радянської України, і перетворення їх у свою колонію. Плани нападу фашистської Німеччини на СРСР, його розчленування і захоплення Радянської України активно підтримувались англійськими імперіалістами, які схвалювали ідеї німецької експансії на Схід. В Англії за участю консерваторів була створена так звана «Ліга боротьби за незалежність України», яка вимагала відторгнення України від СРСР і перетворення її в залежну від фашистської Німеччини державу.

Всіляко сприяючи розв'язуванню війни проти СРСР, американські, англійські і французькі правлячі кола протидіяли політиці створення єдиного фронту миролюбних держав проти фашистських агресорів. У 1933 р., в результаті дій англійського і французького урядів, в Римі був підписаний «Пакт згоди і співробітництва» чотирьох держав — Великобританії, Франції, Німеччини та Італії, що означав зговір англійського і французького урядів з німецьким і італійським фашизмом. Цим самим Англія і Франція відкинули радянські миролюбні пропозиції укласти пакт про ненапад і пакт про визначення агресора. Після цього Англія і Франція сприяли укладенню в 1934 р. пакту про ненапад між Німеччиною і панською Польщею, який став важливим етапом підготовки німецько-фашистської агресії проти СРСР. Німецькі імперіалісти почали підготовку до

нападу на СРСР, до загарбання Радянської України. Отже, на Заході, в центрі Європи виникло друге вогнище війни.

У підготовці війни проти СРСР імперіалісти США, Англії, Франції і Німеччини діяли заодно з своєю агентурою — троцькістсько-бухарінськими недолюдками, буржуазними націоналістами та білогвардійськими емігрантами. Імперіалісти постачали ворогам радянського народу все потрібне для організації в Радянській країні диверсій і шпionажу і разом з ними виношували плани розчленування Радянського Союзу.

У такій складній обстановці Радянський Союз продовжував боротися за мир і підтримував мирні прагнення народів інших країн, вслякю викриваючи паліїв війни. Великим ударом по зовнішніх ворогах Радянського Союзу був розгром всередині країни агентури міжнародного імперіалізму — троцькістських і буржуазно-націоналістичних найманців, шкідників і диверсантів.

Ліквідація контрреволюційних організацій в СРСР на протязі 1930—1934 рр. набагато зміцнила внутрішнє становище Радянської країни. Коли виникла загроза нової інтервенції, трудящі Радянського Союзу ще тісніше згуртувалися навколо Комуністичної партії і Радянського уряду.

Виходячи у своїй зовнішній політиці з вказівок Леніна про можливість тривалого співіснування і мирного змагання двох систем — капіталістичної і соціалістичної, Комуністична партія і Радянський уряд прагнули забезпечити мир і дружбу між народами і тим самим привертати до себе симпатії робітничого класу і трудящих капіталістичних країн.

Зовнішню політику Радянського Союзу підтримували також ті країни, які не були зацікавлені в порушенні миру і хотіли розвивати з Радянським Союзом торговельні відносини. Авторитет і міжнародний престиж Радянської держави різко зросли, на що змушені були зважати навіть найлютіші її вороги.

В 1932—1933 рр. Радянський Союз уклав ряд договорів з капіталістичними країнами. В 1932 р. були укладені договори про ненапад і нейтралітет з Францією, Польщею і Фінляндією. В 1933 р. такий самий договір був підписаний з Італією.

Посилення економічної могутності і міжнародного авторитету Радянського Союзу примусило правлячі кола США наприкінці 1933 р. встановити з Радянською країною нормальні дипломатичні відносини. Це було величезним успіхом зовнішньої політики СРСР. Слідом за цим, у 1934 р., дипломатичні відносини були встановлені з Чехословаччиною, Румунією, Угорщиною, Іспанією і Болгарією.

В інтересах зміцнення миру Радянський Союз на запрошення 30 держав у вересні 1934 р. вступив до Ліги Націй. Борючись за мир, Радянський Союз разом з тим зміцнював свою обороноздатність. Народи нашої країни готові були відповісти ударом на удар паліїв війни.

2. Масова колективізація сільського господарства і ліквідація куркульства як класу

Дальше соціалістичне будівництво в СРСР утруднювалось існуванням на селі старих, капіталістичних виробничих відносин. Треба було виробничі відносини на селі привести у відповідність з виробничими відносинами в соціалістичній промисловості, ліквідувати капіталістичні елементи, створити колективне сільське господарство. Без цього продуктивні сили сільського господарства були б приречені на застій, а це гальмувало б просування усієї Радянської країни по шляху до соціалізму.

Перехід розпорошеного індивідуального селянського господарства до великого колективного господарства, відповідаючи найжиттєвішим інтересам багатомільйонних мас селянства і всього радянського народу, привів до ліквідації старих, капіталістичних виробничих відносин на селі і до заміни їх новими, соціалістичними виробничими відносинами.

До 1929 р. Радянська влада проводила політику обмеження і витіснення капіталістичних елементів села. Успіхи соціалістичного будівництва створили необхідні умови для переходу від політики обмеження куркульства до нової політики — ліквідації його як класу на базі суцільної колективізації.

При розв'язанні цього найважливішого завдання Комуністична партія виходила з об'єктивних законів економічного розвитку соціалістичного суспільства, з назрілих потреб матеріального життя суспільства, з насущних інтересів народу. Без колективізації сільського господарства і ліквідації капіталістичних виробничих відносин у сільському господарстві не можна було б остаточно звільнити багатомільйонне селянство від жорстокої експлуатації і злиднів.

Усю величезну роботу по колективізації сільського господарства Комуністична партія проводила, виходячи з історичних вказівок В. І. Леніна, викладених в ряді його праць і особливо в статті «Про кооперацію», яка ввійшла в історію як славнозвісний кооперативний план Леніна.

Основною формою колгоспного будівництва, як вказувалося в резолюціях XVI з'їзду ВКП(б), є сільськогосподарська артіль, як найбільш правильна і зрозуміла селянам форма, що дає можливість поєднувати особисті інтереси колгоспників з громадськими інтересами. «Вимагати, — зазначалося в резолюції з'їзду, — щоб селяни, вступаючи в артіль, негайно відмовились від усяких індивідуалістичних навичок та інтересів, від можливості вести додаткове до громадського особисте господарство (корова, вівці, птиця, присадибний город), від можливості використання для себе заробітків на стороні і т. п., — значить забувати азбуку марксизму-ленінізму»¹.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, стор. 51.

Успіхи соціалістичної індустріалізації, рішуча боротьба проти куркульства, яка розгорнулася на селі в попередні роки, невпинне зростання сільськогосподарської кооперації та охоплення нею дедалі більшої кількості бідняцьких і середняцьких господарств, залучуваних до колективного ведення господарства, і, нарешті, господарські успіхи перших колгоспів і радгоспів — усе це створило необхідні умови для суцільної колективізації сільського господарства і ліквідації на її основі останнього капіталістичного класу в країні — куркульства.

Щоб посилити постачання сільському господарству найновіших сільськогосподарських машин і забезпечити швидке зростання колективізації, Радянська держава вжила ряд заходів до розширення сільськогосподарського машинобудування і особливо тракторобудування. Було прискорене будівництво Сталінградського тракторного заводу, ухвалене рішення про будівництво Харківського і Челябінського тракторних заводів, збільшувалась продукція хімічної промисловості, що обслуговувала сільське господарство. Різко зросло на Україні будівництво машинно-тракторних станцій. У 1930 р. їх було вже 154. Машинно-тракторні станції стали підмогою соціалістичної перебудови сільського господарства, найважливішими опорними пунктами Радянської держави в керівництві колгоспами.

Створення вітчизняного тракторобудування і розвиток сільськогосподарського машинобудування були в умовах Радянської влади основною передумовою масової колективізації сільського господарства. Ще в 1919 р. В. І. Ленін говорив: «Якби ми могли дати завтра 100 тисяч першокласних тракторів, забезпечити їх бензином, забезпечити їх машиністами (ви прекрасно знаєте, що поки що це — фантазія), то середній селянин сказав би: «Я за комунію» (тобто за комунізм)»¹.

Комуністична партія всемірно допомагала селянству в розвитку колгоспного руху. В найважливішій директиві партії, яка визначала шляхи розвитку колективізації і попереджала проти перегибів у колгоспному будівництві, — в історичній постанові від 5 січня 1930 р. «Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву» ЦК ВКП(б) встановив різні темпи колективізації для окремих районів СРСР. Враховуючи різноманітність умов в різних районах Радянського Союзу, неоднаковий ступінь підготовленості їх до колективізації, всі райони Радянського Союзу були поділені щодо темпів колективізації на три групи. Перша, найбільш підготовлена до колективізації група найважливіших зернових районів: Північний Кавказ (Кубань, Дон, Терек), середня Волга і нижня Волга, яка мала більше тракторів, більше радгоспів, більше досвіду в боротьбі з куркульством, повинна була в основному завершити колективізацію навесні 1931 р. Україна, Центрально-Чорноземна область, Сибір,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 183.

Урал, Казахстан та інші зернові райони були віднесені до другої групи, яка повинна була закінчити в основному колективізацію весною 1932 р. До третьої групи були віднесені всі інші області, краї і республіки СРСР, що мали завершити колективізацію до кінця п'ятирічки, тобто до 1933 р.

ЦК партії визнав необхідним у зв'язку із зростаючими темпами колективізації ще більше прискорити будівництво заводів, що виробляють сільськогосподарські машини, забезпечити проведення в районах суцільної колективізації землевпорядних робіт за рахунок держави, а також збільшити державне кредитування колгоспного будівництва. Цією постановою була закріплена нова політика партії на селі, що привела до перемоги колгоспного ладу і ліквідації куркульства як класу.

Перехід від політики обмеження куркуля до політики ліквідації куркульства як класу виявився насамперед у тому, що постановою уряду від 2 лютого 1930 р. були скасовані закони про оренду землі і використання найманої праці в одноосібних селянських господарствах, що позбавило куркульство і значної частини землі і найманих робітників. Була знята заборона з розкуркулювання і дозволено селянам конфіскувати у куркулів худобу, машини та інший реманент на користь колгоспів.

Податкова політика, яку проводила Радянська держава, сприяла зростанню колгоспного руху. Постановою ЦВК і РНК СРСР, ухваленою в квітні 1930 р., на два роки було зняте оподаткування всієї усуспільненої робочої худоби в колгоспах, а також всіх корів, овець, свиней, що перебували як у колективному володінні колгоспів, так і в індивідуальному володінні колгоспників. Колгоспам були надані й інші пільги. З метою розширення посівних площ, зокрема площ технічних культур, і збільшення громадського поголів'я худоби доходи колгоспів від зростання посівних площ і тваринництва повністю звільнялись від оподаткування на 1930, 1931 і 1932 рр., а оподаткування доходів колгоспів від технічних культур провадилось на пільгових умовах.

Біднота і середняки з великим задоволенням зустріли закон Радянського уряду про наступ на куркульство. На багатолюдних зборах селяни скрізь ухвалювали постанови про конфіскацію куркульського майна і виселення найбільш вороже настроєних куркулів. Так, у січні 1930 р. відбулися районні збори селян Оржицького району, Лубенської округи, які одногосно ухвалили постанову про виселення всіх куркулів за межі району та конфіскацію їх майна на користь колгоспів. У Фрунзенському районі, Одеської округи, бідняки й середняки складали та обговорювали на загальних зборах списки господарств, що підлягали розкуркулюванню. На початку січня 1930 р. в цьому районі було розкуркулено 230 господарств, майно яких було передане у фонди колгоспів. Батраки і селяни-бідняки Уманської округи на своїй конференції, яка відбулася в середині січня 1930 р., обговорили питання про соціалістичну перебудову сільського господарства і

ухвалили резолюцію про рішучу боротьбу з куркульством — ворогом соціалістичного будівництва. Аналогічні постанови бідняцько-середняцької маси селянства ухвалювали на своїх зборах по всій Україні.

Розкуркулювання не можна було здійснити у відриві від масової колективізації сільського господарства. Однак у деяких районах України порушувалися директиви партії про колгоспне будівництво. Висуваючи на перший план ліквідацію куркульства, деякі місцеві партійні і радянські організації випустили з поля зору роботу по колективізації сільського господарства і проводили розкуркулювання як самостійне завдання. У Конотопській окрузі, наприклад, приступили до ліквідації куркульства в той час, коли там не було ще жодного району суцільної колективізації. Центральний Комітет партії вказав на ці порушення і допоміг місцевим органам ліквідувати їх.

Щоб допомогти селянству в налагодженні колгоспного господарства, партійні організації України протягом січня — лютого 1930 р. провели скрізь селянські конференції, присвячені підготовці до весняних польових робіт. На конференціях виступали члени Центрального Комітету партії, члени уряду і видатні спеціалісти сільського господарства. Одночасно ЦК ЛКСМУ провів з цією ж метою по всій Україні окружні конференції селянської молоді.

Велику роль у розвитку колективізації відіграло відрядження на постійну керівну роботу в колгоспи і машинно-тракторні станції 25 тис. передових кваліфікованих робітників, що мали великий досвід виробничої і організаційно-політичної роботи. На Україні замість намічених спочатку 7,5 тис. висловили бажання поїхати на роботу в колгоспи республіки та інші райони країни 14 тис. робітників. Крім того, на допомогу колгоспам і МТС з міст виїжджали бригади для участі в посівній кампанії, збиранні врожаю, хлібозаготівлях, ремонті реманенту і т. п.

В колгоспах України двадцятип'ятитисячники були гідними організаторами колгоспного виробництва. Так, в с. Ново-Григорівку, Генічеського району, був посланий рекомендований металургами Дніпропетровського заводу ім. Комінтерну комсомолец силового цеху помічник машиніста Григорій Литовченко. В селі налічувалося шість дрібних товариств спільного обробітку землі. Створивши актив села, молодий робітник проводив роз'яснювальну роботу серед бідняцько-середняцьких мас, доводячи переваги громадського господарства. Незабаром усі шість товариств об'єдналися і організували колгосп, назвавши його «Початок життя». Головою колгоспу був обраний Литовченко. Куркулі всіма силами намагались розвалити колгосп. На ім'я Литовченка і активістів надходили анонімні листи з різними погрозами, але ніщо не зломило волю людей, які стали на шлях нового життя. Литовченко працював разом з активом, переймав досвід одного із зачинателів колгоспного руху на Укра-

Іні Панаса Пивоварова, посилав колгоспників і бригадирів для обміну досвідом до інших колгоспів. Колгосп «Початок життя» рік у рік зростав і зміцнював своє господарство.

Робітничий клас СРСР на чолі з Комуністичною партією виступив як організатор соціалістичної перебудови сільського господарства. У вирішальні роки боротьби за колективізацію сільського господарства з промислових центрів РРФСР і України — з Москви, Києва, Харкова, Дніпропетровська та інших міст — виїжджали для подання допомоги українському селянству в ремонті сільськогосподарських машин тисячі робітників. До початку весни 1930 р. з промислових центрів України в колгоспи виїхало до 5 тис. бригад, до складу яких входило близько 20 тис. робітників. Робітники проводили серед селянства значну масово-політичну і культурно-освітню роботу.

Робітничі колективи, шефствуючи над окремими колгоспами і цілими районами, подавали їм величезну політичну і організаційну допомогу в створенні колективних господарств. Навесні 1930 р. тільки самою профспілкою залізничників був створений фонд допомоги колгоспам в сумі близько 128 тис. крб. Одеський округом спілки металістів передав у фонд колективізації понад 40 тис. крб.; стільки ж відрахували на допомогу колгоспному селянству для придбання сільськогосподарських машин металурги Єнакієвого.

Робітники київського заводу «Більшовик» на гроші, одержані за понадурочну роботу, придбали для підшефного села трактор. У великих промислових центрах України за рахунок добровільної понадурочної роботи створювалися для колгоспів тракторні колони. Робітники харківських заводів шефствували над колгоспами Шевченківської, Бердичівської та Глухівської округ; робітники Дніпропетровська — над колгоспами Херсонської, Могилівської, Проскурівської та Кременчуцької округ. Протягом 1930 р. на селі постійно працювало, допомагаючи колгоспному селянству, близько 30 тис. робітників. Все це сприяло дальшому зміцненню союзу робітничого класу і селянства.

Велику допомогу в колективізації сільського господарства надавала Радянська Армія. Червоноармійці і молодші командири, що увільнялися в запас з Радянської Армії, після повернення додому вступали в колгоспи. В 1930 р. частини Української військової округи підготували для колгоспів України близько 20 тис. трактористів, рілників, рахівників та інших спеціалістів сільського господарства.

Щоб подати допомогу місцевим органам Радянської влади в проведенні колективізації, в 1930 р. з міст України було відряжено для роботи в сільрадах більше 1000 членів міських Рад. У зміцненні сільських органів Радянської влади велику роль відіграли перевибори Рад, що проводилися на початку 1930 р., і посилення комнезамів. На роботу в місцевих органах влади були висунуті тисячі нових активістів села.

Колгоспний рух навесні і влітку 1930 р. охопив широкі маси селянства. В цьому велику роль відіграла і постійна дійова допомога з боку робітничого класу. Особливо швидко відбувалася колективізація сільського господарства в Одеській, Миколаївській, Маріупольській, Первомайській, Полтавській, Кременчуцькій, Сумській, Харківській, Старобільській та Київській округах. Особливістю цього руху в 1930 р. було те, що разом з біднотою в колгоспи йшли середняки.

Соціалістичне будівництво в українському селі відбувалося в умовах гострої класової боротьби бідноти й середняків проти куркульства, яке чинило шалений опір колективізації сільського господарства. Куркулі були найтісніше зв'язані з недобитками українських буржуазно-націоналістичних партій, розгромлених у свій час українським народом.

Від емігрантських організацій українських буржуазних націоналістів, що перебували в панській Польщі і боярській Румунії, українське куркульство діставало вказівки про підготовку антирадянських закатів і терористичних актів проти працівників радянського і партійного апарату, а також проти найактивніших селян-бідняків — організаторів колгоспного руху.

Заодно з куркульством і українськими буржуазними націоналістами орудували зв'язані з ними троцькісти і праві реставратори капіталізму. Пробравшись в Наркомзем, окружні та районні земельні відділи і планові органи, вони домагалися скорочення поголів'я робочої худоби, мотивуючи свої ворожі дії «теорією» про те, що механізація сільського господарства нібито витісняє живу тяглову силу, яка стає непотрібною. Обстоюючи інтереси куркульства, вони укладали шкідницькі плани, засмічували посівний матеріал і цим підривали молоді колгоспи. Їх діяльність була спрямована на те, щоб шляхом перегинів та перекручень політики партії у колгоспному будівництві викликати невдоволення селянства Радянською владою, підготувати ґрунт для іноземної інтервенції. У боротьбі проти зростаючого колгоспного ладу куркулі, буржуазні націоналісти, праві реставратори капіталізму і духовенство, яке підтримувало їх, особливу ставку робили на відсталу частину жінок-селянок, залякуючи їх вигаданими труднощами колгоспної праці. Ці маневри класового ворога були викриті партією і урядом.

Куркулі всіма силами намагалися зірвати колгоспне будівництво. Форми боротьби куркульства проти колективізації сільського господарства були надзвичайно різноманітні. Куркулі знищували худобу в радгоспах і колгоспах. Так, у Миколаївській окрузі, в радгоспі ім. Будьонного, куркулі в лютому 1930 р. отруїли 135 корів. Однією з форм боротьби, до якої вдавалися куркулі, було знищення колгоспного майна. Вони підпалювали колгоспний хліб, будівлі, де зберігався сільськогосподарський реманент, і т. ін.

Проникаючи в колгоспи, куркульство намагалося розвалювати їх зсередини. Так, наприклад, в с. Балабанівці, Миколаївської округи, куркулі організували фіктивну сільськогосподарську артіль і обманом зуміли одержати в кредит два трактори. Розпелазавшись, група куркулів у цьому ж селі перетворила артіль у прибуткове підприємство, де експлуатувалася праця бідної. Такі факти дискредитації куркулями колгоспів були і в інших селах України.

Не обмежуючись знищенням колгоспного майна і антирадянською агітацією, куркульство ставало на шлях здійснення терористичних актів проти кращих сільських активістів. У с. Наугольнівці, Нижньосвердловського району, Харківської округи, 13 жовтня 1930 р. куркулі вбили голову сільради; в с. Нечипорівці, Ковалівського району, тієї ж округи, був убитий член правління колгоспу. Терористичні акти куркулів проти керівників колгоспного руху були вчинені в Полтавській, Уманській, Первсмаській та інших округах. Проте антирадянські дії куркульства не могли припинити масовий вступ селянства в колгоспи. В Оржицькому районі, Лубенської округи, у відповідь на вбивство куркулями двох міліціонерів бідняки й середняки району на траурному мітингу ухвалили вступити в колгосп, вислати за межі району всіх куркулів, а майно їхнє конфіскувати. У Мелітопольській окрузі окружний з'їзд колгоспників у своїй резолюції заявив: «Ми категорично вимагаємо від окружної і центральної влади вжити найрішучіших заходів проти куркулів-терористів. Ми обцяємо всю свою практичну роботу будувати так, щоб ліквідувати якнайшвидше куркульство як клас».

У процесі розвитку колгоспного руху велику роботу провели комітети незаможних селян. У напруженій класовій боротьбі, що розгорнулася під час колективізації, ця організація бідноти проявила себе як надійна опора Комуністичної партії на селі.

Для успішної боротьби проти куркульства в колгоспах України на початку 1930 р. були організовані батрацько-бідняцькі групи, які виступили провідниками політики Комуністичної партії. Під керівництвом партійних організацій вони провели велику роботу по зміцненню колгоспного будівництва, по боротьбі з саботажем куркульства та його агентури в колгоспах.

Селяни цілими селами вступали в колгоспи. Це був найглибший революційний переворот, рівнозначний своїми наслідками революційному переворотові в жовтні 1917 р. Своєрідність його полягала в тому, що він був здійснений з ініціативи державної влади, зверху, при активній підтримці знизу, з боку мільйонних мас селян.

В результаті цієї революції сталися корінні зміни у виробничих відносинах на селі. Було ліквідовано останній в країні експлуататорський клас — куркульство. Разом з тим найчисленніший клас трудящих — радянське селянство — перейшов з шляху

одноосібного господарства, яке народжує капіталізм, на шлях соціалізму. Революційний переворот на селі створив соціалістичну базу і в сільському господарстві — найбільш обширній і життєво необхідній галузі народного господарства. Проблема «хто кого» і на селі була остаточно розв'язана на користь соціалізму.

Поряд з досягненнями у проведенні суцільної колективізації і ліквідації куркульства як класу в окремих районах почали виявлятися і серйозні викривлення лінії партії в колгоспному будівництві. Захопившись успіхами колективізації, окремі партійні й радянські працівники на місцях, порушуючи принцип добровільності при вступі у колгоспи, ставали на шлях штучного форсування колективізації, на шлях адміністративного тиску на селянство, незважаючи при цьому на ступінь підготовленості селян до ведення колективного господарства. Нерідко замість організації сільськогосподарських артільей штучно насаджувалися комуні, усупільнювалися будинки колгоспників, дрібна худоба, домашня птиця і т. п. Мав місце неправильний підхід до середняка, застосування до середнього селянства тих же заходів, що й до куркульства. Це привело до того, що в деяких округах (Шевченківській, Шепетівській, Вінницькій, Одеській та ін.) частина колгоспів була насаджена штучно. Такі колгоспи незабаром розпались.

Викривлення лінії партії в колгоспному будівництві на Україні були використані й роздуті класовим ворогом — куркульством та його агентурою — троцькістсько-бухарінськими реставраторами капіталізму і українськими буржуазними націоналістами. Вороги розраховували, що перегини лінії партії в колгоспному будівництві озлоблять селянство, дискредитують колгоспний рух, викличуть заколоти проти Радянської влади.

ЦК ВКП(б), діставши ряд тривожних сигналів про викривлення лінії партії в колгоспному будівництві, негайно вжив заходів до виправлення становища. 2 березня 1930 р. була опублікована написана з доручення Центрального Комітету стаття Й. В. Сталіна «Запаморочення від успіхів».

Стаття Й. В. Сталіна мала важливе політичне значення для дальшого розвитку колективізації сільського господарства. В ній з усією рішучістю викривалися ворожі «лівацькі» викривлення лінії партії в колгоспному будівництві, підкреслювався принцип добровільності колгоспного будівництва, вказувалось, що основною формою колгоспної організації є не коммуна, а сільськогосподарська артіль, в якій усупільнюються лише основні засоби виробництва.

14 березня 1930 р. була опублікована постанова ЦК ВКП(б) «Про боротьбу з викривленнями партійної лінії в колгоспному русі». Вона зобов'язувала партійні і радянські органи ліквідувати перекручення політики партії в будівництві колгоспів, дбати про

зміцнення сільськогосподарських артилей, виправити помилки, допущені щодо селян-середняків, вести й надалі рішучу боротьбу проти куркульства.

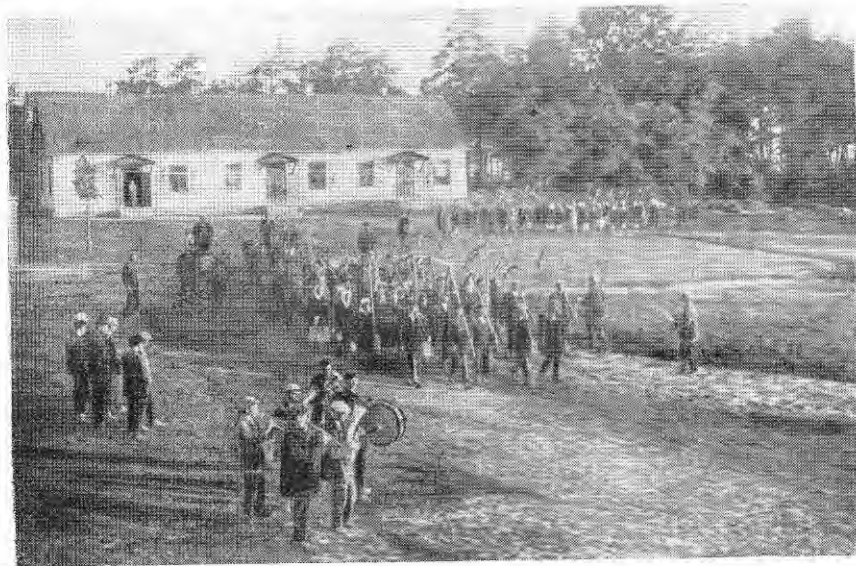
3 квітня 1930 р. була опублікована стаття Й. В. Сталіна «Відповідь товаришам колгоспникам», в якій викривалися головні помилки місцевих партійних і радянських працівників у селянському питанні, а також викривлення в колгоспному русі, що полягали в порушенні ленінського принципу добровільності при створенні колгоспів, в ігноруванні неоднаковості умов різних районів СРСР і в передчасному переході до організації комун.

Заходи, вжиті Центральним Комітетом Комуністичної партії, допомогли швидко виправити помилки, допущені в колгоспному русі, внесли заспокоєння в селянські маси і забезпечили дальший розвиток колективізації сільського господарства. Трудяче селянство після ліквідації «лівих» перегинів переконалося в тому, що лінія партії правильна і нічого спільного не має з допущеними на місцях помилками в колгоспному будівництві.

На Україні в результаті викривлень лінії партії спочатку спостерігався тимчасовий вихід з колгоспів деякої частини селянства. Проте це аж ніяк не означало зменшення потягу мас селянства до колгоспів, бо виходили з колгоспів, як правило, елементи чужі, ворожі колгоспній справі, а також та частина селян, яка на той час ще не переконалася в перевагах колгоспного ладу. Розпадалися ті колгоспи, які були створені штучно, в результаті перегинів та викривлень лінії партії в колгоспному будівництві. Звичайно, це не означало ослаблення колгоспного руху, а, навпаки, свідчило про його зміцнення. Вже в травні 1930 р. колгоспний рух по всьому Радянському Союзу знову набрав форми масового вступу селян в колгоспи. Разом з нововступаючими селянами до колгоспів поверталися й ті, що раніше вийшли з них.

Сільські партійні організації і сільради проводили велику роз'яснювальну роботу, спрямовану на ліквідацію допущених місцевими органами перегинів у справі колективізації. У Кобеляцькому районі, Полтавській округи, у Качкарівському районі, Херсонській округи, і в інших округах сотні селян після опублікування постанови ЦК ВКП(б) взяли назад свої заяви про вихід з колгоспів. Очищення колгоспів і радянського апарату на селі від куркульських елементів сприяло тому, що в колгоспи стали вступати нові селянські маси. Так, наприклад, в с. Землянках, Авдіївського району, Сталінської округи (Донбас), після того як сільрада була очищена від куркульських та білогвардійських елементів, до колгоспу вступило 93% селян. В с. Катюжанці, Вінницької округи, після вигнання з колгоспу куркульських елементів до нього вступило 100 селянських господарств.

Сільські Ради ставали справжніми організаторами колгоспного руху. Партиї організації добилися згуртування навколо сільрад широкого безпартійного активу. Спираючись на нього, сільські Ради залучали багатомільйонні маси трудячого селянства до соціалістичного перетворення сільського господарства.

Вихід на жнива колгоспників артiлі ім. Г. І. Петровського (с. Бражники, Потiївського району на Київщині).

Комуністична партія і Радянський уряд подавали колгоспному селянству всебічну допомогу. Велике значення для господарського зміцнення колгоспів мала постанова Раднаркому СРСР від 2 квітня 1930 р. про пільги для колгоспів, що звільняла на два роки колективні господарства від сплати державних податків.

До початку травня 1930 р. в основних зернових районах СРСР вже було колективізовано близько 40—50% селянських господарств. На Україні на червень 1930 р. було об'єднано в колгоспи близько 40% селянських господарств. Соціалістичний сектор сільського господарства ставав основним виробником товарного хліба і технічних культур. Поступово відходила в минуле відсталість сільського господарства.

До суцільної колективізації переважаючою формою колгоспного будівництва були товариства спільного обробітку землі, в яких успішніювалися праця і земля, а тяглова сила і сільсько-господарський реманент залишалися в приватній власності селян. В умовах масової колективізації, коли селяни цілими селами і районами йшли в колгоспи, товариства спільного обро-

бітку землі стали вже пройденим, нижчим ступенем кооперування селянських господарств.

Сільськогосподарські комуні, в яких усупільнювались не тільки всі засоби виробництва, але й особисте господарство колгоспників, показали себе нежиттєвими, бо вони були створені в умовах слабо розвинутої техніки і недостачі продуктів. Коли почалась масова колективізація, комуні були перетворені в сільськогосподарські артіль.

Основною формою колгоспного будівництва стала сільськогосподарська артіль. В ній усупільнювались основні засоби виробництва і праця колгоспників при збереженні приватної власності колгоспників на підсобне господарство в розмірах, визначених Статутом сільськогосподарської артіль. В артілі правильно поєднуються особисті інтереси колгоспників з громадськими інтересами колгоспів. Основні доходи колгоспники одержують від громадського господарства колгоспів, яке є вирішальним джерелом піднесення матеріального добробуту і культурного рівня колгоспного селянства.

На початок 1930 р. Радянський Союз добився великих успіхів на всіх ділянках соціалістичного будівництва. Тоді як капіталістичний світ перебував в лещатах небаченої ще в історії економічної кризи, Країна Рад під проводом Комуністичної партії йшла по шляху піднесення всього народного господарства.

В 1929 р. обсяг валової продукції промисловості СРСР був майже вдвоє більший проти обсягу всієї продукції промисловості Росії до першої світової війни. В той же час різко підвищилась питома вага продукції соціалістичної промисловості в народному господарстві СРСР, досягши в 1930 р. 61,6%¹.

Особливо швидко зростала важка промисловість країни. До ладу діючих підприємств ставали один по одному первістки першої п'ятирічки. В червні 1930 р. стали до ладу Сталінградський тракторний завод і Ростовський завод сільськогосподарського машинобудування. Країна одержала найновіші трактори і сільськогосподарські машини. У привітанні робітникам Сталінградського тракторного заводу Й. В. Сталін писав: «50 тисяч тракторів, які ви повинні давати країні щороку, є 50 тисяч снарядів, що висаджують в повітря старий буржуазний світ і прокладають дорогу новому, соціалістичному укладові на селі»².

Проїняті ентузіазмом соціалістичного будівництва, трудящі нашої Батьківщини завершували створення десятків фабрик і заводів. У квітні 1930 р. закінчилось будівництво Туркестано-Сибірської залізниці.

Великі успіхи в соціалістичному будівництві здобула на початок 1930 р. Радянська Україна. В співдружності з усіма радянськими народами український народ під проводом Комуністичної

¹ Див. Й. В. Сталін, Твори, т. 13, стор. 286, 307.

² Й. В. Сталін, Твори, т. 12, стор. 232.

партії впевнено йшов по шляху перетворення України в могутню індустріально-колгоспну республіку.

Питома вага продукції важкої промисловості в народному господарстві УРСР зростає з 37,7% у 1926/27 р. до 45,4% у 1929/30 р. В 1930 р. на Україні відбувалось успішне будівництво таких гігантів соціалістичної індустрії, як «Запоріжсталь», Дні-

Загальний вигляд будівництва Харківського тракторного заводу (1930 р.).

провський алюмінієвий комбінат, Ново-Краматорський завод важкого машинобудування, Дніпровська гідроелектростанція, друга черга Штерівської, Зуївської та інших районних електростанцій.

Одночасно з цим почалася перебудова кам'яновугільної промисловості Донецького басейну. В здійсненні її величезну допомогу Радянській Україні постійно подавали уряд Радянського Союзу і ЦК Комуністичної партії. В 1930 р. в Донбас була відряджена спеціальна комісія ЦК ВКП(б) на чолі з В. М. Молотовим, яка провела велику роботу в справі перебудови кам'яновугільної промисловості відповідно до завдань соціалістичного будівництва. Був розроблений план технічної реконструкції промисловості Донбасу і перетворення його в передовий промисловий район країни.

В грудні 1930 р. Пленум ЦК КП(б)У ухвалив постанову про дальший розвиток вугільної промисловості, в якій були намічені шляхи підвищення механізації вуглевидобутку, поліпшення підготовки кадрів, зміцнення трудової дисципліни.

Велике значення для піднесення соціалістичної промисловості

України мав обмін досвідом між робітниками промислових підприємств України і робітниками Москви, Ленінграда та інших міст Радянського Союзу. Делегації робітників України виїжджали в Москву, Ленінград, на Урал. До Харкова, Києва, Дніпропетровська та інших міст республіки приїжджали московські і ленінградські робітники, які знайомили робітників України з своїми методами роботи, укладали з ними договори про соціалістичне змагання.

Навесні 1930 р. поблизу ст. Лосеве почалося будівництво одного з найбільших в СРСР Харківського тракторного заводу — потужної бази механізації сільського господарства України. Будівництво його мало закінчитись у нечувано короткий строк — за півтора року. 15-тисячний колектив будівників, використовуючи цінний досвід будівництва Сталінградського тракторного заводу, показував зразки трудового героїзму. Поряд з українськими робітниками в будівництві Харківського тракторного заводу брали участь російські робітники — будівники Сталінградського тракторного заводу-гіганта.

Щодня після закінчення роботи в установах і на підприємствах Харкова, а також у вихідні дні робітники і службовці працювали на будівництві заводу. Будівельники перекрили всі технічні норми. Комсомольці-будівельники уклали по 1800 цеглин за зміну замість передбачених нормами 700. Металевий каркас механоскладального цеху був змонтований за 58 днів замість 82 за планом, а бетонні роботи в цеху були закінчені за 36 днів замість 81. У квітні 1931 р. на будівництві були перевершені всі тодішні норми укладання бетону на таких будовах.

Завод був збудований достроково і 1 жовтня 1931 р. став до ладу діючих підприємств. ЦК ВКП(б) у привітанні колективу Харківського тракторобуду писав: «ЦК ВКП(б) висловлює впевненість, що робітники й інженерно-технічний персонал подолать труднощі молодого виробництва, використають досвід Сталінградського заводу і доб'ються виконання бойової програми 1932 року»¹.

Одночасно з будівництвом Харківського тракторного заводу реконструювався запорізький завод сільськогосподарського машинобудування «Комунар». У 1929 р. листопадовий Пленум ЦК ВКП(б) поставив перед робітниками цього заводу завдання освоїти виробництво складних сільськогосподарських машин — комбайнів, які раніше не вироблялися в Радянському Союзі. Робітники з величезним піднесенням приступили до виконання цього завдання. 1 червня 1930 р. був збудований пробний зразок комбайна, затверджений урядом. Після цього випуск комбайнів швидко зростав — в останньому кварталі 1930 р. було випущено 300 комбайнів.

¹ И. В. Сталин, Твори, т. 13, стор. 83.

Промислове будівництво в УРСР відбувалося в більших масштабах, ніж це було передбачено планом. За два роки першої п'ятирічки в промисловість України було вкладено 1,4 млрд. крб. замість запланованих 1,1 млрд. крб. Великі капіталовкладення стали матеріальною базою швидкого зростання промисловості республіки.

В будівництві соціалістичної промисловості Радянської України брав участь весь радянський народ. Це було яскравим проявом братерської дружби всіх радянських народів, що будували соціалізм. Заводи Ленінграда виготовляли турбіни для електростанцій України, машини для шахт Донбасу. Закавказзя постачало Україні нафту. В свою чергу український народ допомагав іншим радянським республікам вугіллям, металом, машинами, цукром, а також продукцією сільського господарства.

Запалені успіхами соціалістичного будівництва, трудящі Радянського Союзу висунули лозунг: «П'ятирічка за чотири роки!», який став прапором боротьби за побудову фундаменту соціалізму в нашій країні. Поряд з будівництвом гігантів соціалістичної індустрії здійснювалися перебудова і переустаткування старих заводів, фабрик, вугільних шахт.

Успішно йшло витіснення приватного капіталу з усіх галузей народного господарства. Це був період розгорнутого наступу на капіталістичні елементи в країні, період їх ліквідації.

XI з'їзд КП(б) України, який відбувся в червні 1930 р., підбив перші підсумки суцільної колективізації сільського господарства УРСР. На цей час в республіці налічувалось понад 20 тис. колгоспів. В деяких округах (Старобільська, Прилуцька, Уманська і Шевченківська) було колективізовано від 60 до 80% селянських господарств.

Навесні 1930 р. колгоспи України збільшили посівну площу до 11 млн. га, що в 12 раз перевищувало рівень 1929 р. Соціалістичний сектор сільського господарства Української РСР займав вирішальні позиції в землеробстві і давав державі не менше 150 млн. пудів товарного зерна.

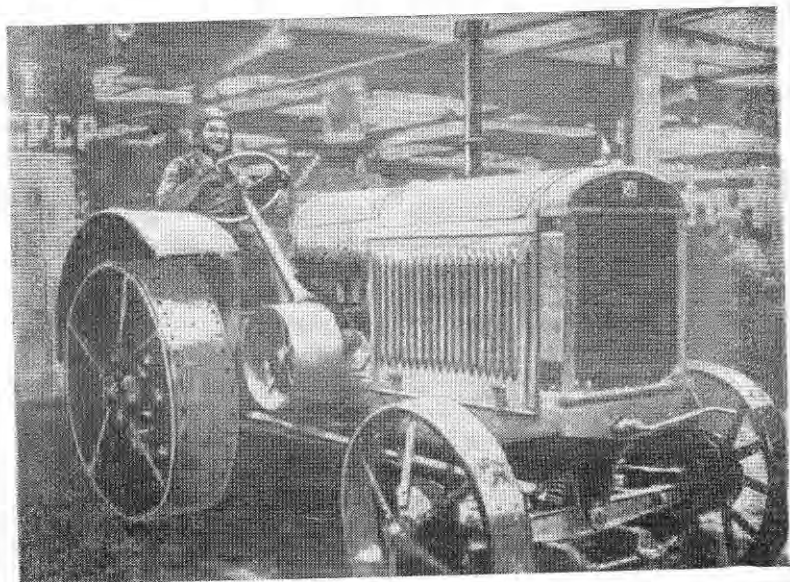
XI з'їзд Комуністичної партії України намітив ряд заходів, що мали забезпечити дальший розвиток соціалістичної промисловості та успішний хід колективізації сільського господарства республіки, мобілізував трудящих на виконання завдань першої п'ятирічки.

В червні — липні 1930 р. відбувся XVI з'їзд ВКП(б), що увійшов в історію нашої країни як з'їзд розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту, ліквідації куркульства як класу і проведення в життя суцільної колективізації.

В момент скликання XVI з'їзду ВКП(б) Радянський Союз набагато випередив найбільш розвинуті капіталістичні країни щодо темпів промислового розвитку, але ще відставав від них щодо рівня промислового виробництва на душу населення.

XVI з'їзд партії висунув завдання догнати і випередити капіталістичні країни щодо рівня виробництва.

XVI з'їзд ВКП(б) ухвалив всемірно розвивати важку промисловість, створити нову вугільно-металургійну базу — Урало-Кузбасівський комбінат, посилити розвиток галузей промисловості, які виробляють продукти масового споживання, невпинно розви-

Перший трактор, випущений Харківським тракторним заводом.

вати механізацію сільського господарства. З'їзд вказав на одно з найважливіших державних завдань — підвищення реальної заробітної плати робітників і поліпшення роботи споживкооперації в постачанні населенню товарів масового споживання.

Соціалістичне будівництво, яке розгорнулося в місті й на селі, вимагало, щоб радянський державний апарат був максимально гнучким і забезпечував своєчасне керівництво всіма галузями народного господарства. Разом з тим у зв'язку з колективізацією сільського господарства виникла необхідність переміщення центра керівництва колгоспним будівництвом з окружних організацій в районні. Округа як адміністративна одиниця не могла вже задовольнити назрілих потреб будівництва, що розгорнулося в широким масштабах. У зв'язку з цим уже в 1930 р. постало питання про нове адміністративне районування.

23 липня 1930 р. уряд СРСР ухвалив постанову про ліквідацію округ. На початку вересня 1930 р. уряд Української РСР приступив до здійснення цієї постанови. Округи, як проміжні ланки між

районом і центром, були ліквідовані. На Україні створювались 493 адміністративні райони. Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка, яка входила до складу УРСР, також була поділена на 11 адміністративних районів. Двадцять найбільших міст перейшли у безпосереднє відання ЦВК Української РСР. Адміністративні права округ були передані районам.

В результаті адміністративної реформи за рахунок ліквідації окружних установ у райони республіки було послано близько 14 тис. працівників, які мали великий досвід керівної роботи. Районний державний і партійний апарат у 1930—1931 рр. відіграв дуже важливу роль у керівництві соціалістичним будівництвом на селі. Наближення державного і партійного апарату до населення сприяло успішній боротьбі з бюрократизмом, прискорило розгром та ліквідацію куркульства, посилило зростання політичної активності трудящих.

Проте поряд з цими позитивними сторонами реформи незабаром виявились і її недоліки. Головний з них полягав у складності управління з одного республіканського центра багатьма районами. Швидкий розвиток соціалістичного будівництва, виникнення нових спеціалізованих районів вимагали диференційованого керівництва всім народним господарством.

Щоб поліпшити роботу державного апарату, на початку 1932 р. Радянський уряд вирішив перейти до нового адміністративного поділу: район — область — центр. Це мало також полегшити розв'язання завдання реконструкції всього народного господарства. У зв'язку з цим IV позачергова сесія ЦВК Української РСР 9 лютого 1932 р. ухвалила постанову про перехід до триступневого адміністративного поділу. Тоді ж були утворені на Україні перші п'ять областей: Харківська, Київська, Вінницька, Одеська і Дніпропетровська.

До середини 1931 р. колективізація сільського господарства була вже завершена в ряді зернових районів СРСР — Українського Степу, Північного Кавказу, нижньої Волги, Заволжя, Кримського Степу, — де колгоспи об'єднували на цей час понад 80% загальної кількості селянських господарств і понад 90% усіх селянських посівів. В інших зернових районах країни, в тому числі в Лісостепу і бурякових районах України, колгоспи об'єднували понад 50% господарств і більше 68% селянських посівів. У цій частині України колективізацію передбачалося завершити весною 1932 р.

У Запорізькій окрузі Української РСР на початку масової колективізації сільського господарства значну роль відіграла комуна «Маяк», Ново-Миколаївського району, що мала велике зразкове господарство. Ще в 1925 р. Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету нагородила її Червоним прапором. В комуні «Маяк» було 3 тис. га землі, багато тракторів і складних сільськогосподарських машин. Успішно роз-

вивалося тваринництво. В 1927/28 р. в комуні побували сотні делегацій одноосібних селян, які, повернувшись у свої села, ставали організаторами колгоспів. У 1929 р. колгоспи всього району вчилися вести господарство за прикладом комуні «Маяк», в якій вже тоді було запроваджено відрядну оплату праці, збудовано житлові будинки, клуб і т. п.

Проте на перших порах в колгоспному будівництві було ще багато недоліків, які гальмували організаційно-господарське зміцнення колгоспів. Головними з них були: розподіл колгоспного доходу не за кількістю і якістю праці колгоспника, а за кількістю членів сім'ї (за кількістю їдоків), невміла організація праці, що приводила до поганого обробітку землі і до значних втрат під час збирання врожаю. У багатьох колгоспах був погано поставлений облік, що полегшувало розтягання колгоспного майна.

У зв'язку з проведенням суцільної колективізації питання організації праці постали як найгостріші й життєві питання колгоспного будівництва, бо селяни, що вступили в колгоспи, не мали досвіду ведення великого колективного господарства. В умовах швидкого зростання колгоспів не вистачало досвідчених організаторів колгоспного виробництва. Через це роботи в багатьох нових колгоспах велися не завжди задовільно, а самі колгоспи залишалися слабкими. Серйозні хиби в організації праці — знеосібка, зрівнялівка в оплаті — були причиною недостатньої заінтересованості колгоспників у роботі в громадському господарстві. Всі ці недоліки, а також активізація ворожих буржуазно-націоналістичних і куркульських елементів привели до того, що навесні 1931 р. сільське господарство України опинилося в тяжкому прориві.

Щоб вийти з прориву, треба було зміцнити колгоспи. Важливим фактором організаційно-господарського зміцнення колгоспів був перехід від розподілу доходів за кількістю їдоків до розподілу за кількістю і якістю праці кожного колгоспника.

В усуненні недоліків колгоспного будівництва велике значення мали рішення VI Всесоюзного з'їзду Рад, що відбувся в березні 1931 р. З'їзд ухвалив постанову про запровадження оплати праці колгоспників за трудовими днями, а також про організацію точного обліку і контролю в колгоспах. Трудовень став основним мірилом оцінки праці і розподілу доходів у колгоспах. Рішення VI Всесоюзного з'їзду Рад про нову організацію праці в колгоспах зустріли загальну підтримку колгоспного селянства. Особливе значення мав той факт, що в багатьох колгоспах відрядні роботи набували організованого характеру і ґрунтувалися на вироблених правліннями колгоспів та затверджених загальними зборами колгоспників нормах виробітку і розцінках роботи в трудових днях.

Перехід до відрядної оплати забезпечив значне піднесення

продуктивності праці колгоспників. Так, у колгоспах Маріупольського району продуктивність праці під час весняної посівної кампанії 1931 р. збільшилась у два рази. Колгоспники району ім. Петровського на Київщині виконували норму виробітку на 150—200%.

Основною формою організації праці в колгоспах була постійна виробнича бригада, за якою закріплювались ділянки на весь рік — від посіву до збирання врожаю.

III конференція КП(б)У, яка відбулася в липні 1932 р., основну увагу приділила заходам по ліквідації незадовільного становища в сільському господарстві і поліпшенню керівництва ним з боку місцевих радянських і партійних організацій. В роботі конференції взяли участь Голова Ради Народних Комісарів СРСР В. М. Молотов і секретар ЦК ВКП(б) Л. М. Каганович. Конференція розглянула також питання про організаційно-господарське зміцнення колгоспів. Велику увагу вона приділила поліпшенню роботи сільських парторганізацій, вказавши на необхідність рішучої боротьби з класовим ворогом, з шкідництвом у сільському господарстві. III конференція КП(б)У ухвалила постанову про поліпшення керівництва державним апаратом на місцях. Здійснення рішень конференції привело до піднесення сільського господарства України і зміцнення колгоспів.

3. Перехід до соціалістичної реконструкції всіх галузей народного господарства. Підсумки виконання першої п'ятирічки

В роки першої п'ятирічки по всьому Радянському Союзу здійснювалось величезне будівництво підприємств важкої промисловості, провадилась реконструкція всього народного господарства країни на основі нової, сучасної техніки, відбувалась корінна перебудова тисяч старих підприємств, оснащення їх високопродуктивними машинами. Це було необхідною умовою дальшого руху вперед — без реконструкції промисловості неможливо було довести до кінця наступ соціалізму по всьому фронту.

Нова, більш досконала техніка потрібна була для забезпечення високої продуктивності праці, для поступального розвитку продуктивних сил. Без технічного переоснащення всього народного господарства неможливо було задовольнити зростаючі потреби Радянської країни, догнати і випередити в техніко-економічному відношенні найбільш розвинуті капіталістичні країни. Разом з усіма народами СРСР український народ під керівництвом Комуністичної партії мобілізував свої сили на виконання цього історичного завдання.

Для успішного соціалістичного будівництва треба було не тільки створити технічну базу, але й оволодіти новою технікою. Тому Комуністична партія висунула лозунг: «Техніка в період реконструкції вирішує все».

Значну роль у здійсненні соціалістичної реконструкції промисловості і сільського господарства Радянської країни відіграли перша Всесоюзна конференція працівників соціалістичної промисловості, що відбулася в лютому 1931 р., і нарада господарників, проведена в червні 1931 р.

Конференція працівників промисловості і нарада господарників сприяли зживанню неправильного ставлення до техніки з боку частини керівників промисловості, господарників-комуністів, мобілізували комуністів і весь робітничий клас країни на оволодіння технікою. Тим самим було полегшене розв'язання завдання реконструкції народного господарства.

У промові на нараді господарників 23 червня 1931 р. Й. В. Сталін, підсумовуючи пропозиції тих, що виступали, висунув шість умов, від виконання яких залежало успішне здійснення виробничих планів. Щоб подолати відставання окремих галузей промисловості та організувати її роботу відповідно до нових завдань, необхідно було: 1) організовано набирати робочу силу для промисловості в порядку договорів з колгоспами, механізувати працю; 2) ліквідувати плінність робочої сили, знищити зрівнялівку, правильно організувати заробітну плату, поліпшити побутові умови робітників; 3) ліквідувати знеосібку на виробництві, поліпшити організацію праці, правильно розставити сили на підприємстві; 4) виховати виробничо-технічну інтелігенцію з середовища робітничого класу; 5) змінити ставлення до старої інженерно-технічної інтелігенції, сміливіше залучати її до роботи; 6) впровадити і зміцнити госпрозрахунок, збільшити внутріпромислове нагромадження.

Здійснення цих умов допомогло будівникам соціалістичного суспільства оволодіти технікою, що полегшило розгортання реконструкції народного господарства і дальший технічний прогрес промисловості. Виховувались десятки тисяч радянських спеціалістів, які опанували нову техніку і керували промисловістю. Це були кадри технічної інтелігенції, що вийшли з середовища робітничого класу і селянства, — основна сила господарського керівництва.

В роки першої п'ятирічки швидкими темпами розвивалася важка промисловість, яка відіграла надзвичайно велику роль у реконструкції народного господарства. Назавжди була ліквідована багатуокладність в економіці країни. В результаті цього відкрився ще більший простір для діяння економічних законів соціалізму.

Внаслідок трудового героїзму робітничого класу і впровадження нових методів праці перший п'ятирічний план розвитку народного господарства Радянського Союзу був на початок 1933 р. виконаний раніше строку — за 4 роки і 3 місяці. Щорічний приріст валової продукції промисловості СРСР в роки першої п'ятирічки становив у середньому 22%. Особливо швидко

зростала валова продукція важкої промисловості. Машинобудівна промисловість виконала план першої п'ятирічки за три роки. Тим самим була забезпечена дальша реконструкція всього народного господарства СРСР.

За роки першої п'ятирічки в Радянському Союзі було збудовано і введено в дію понад 1500 нових заводів і фабрик. В результаті виконання п'ятирічного плану змінилось розміщення продуктивних сил країни. Виникли нові потужні промислові центри на сході СРСР — Магнітогорськ, Караганда, Кузбас, Сталінськ та ін. Швидко розвивались такі промислові центри, як Челябінськ, Свердловськ та ін. В Радянському Союзі, і зокрема на Україні, були створені такі галузі промисловості, яких не було в дореволюційній Росії: тракторобудування, комбайнобудування, хімічна і авіаційна промисловість.

Паливна промисловість була розширена і у великій мірі реконструйована на новій технічній основі. Крім Донецького басейну, що задовольняв раніше потреби всієї країни в паливі, наприкінці п'ятирічки вугілля почали давати Кузнецький, Карагандинський, Кизеловський, Черемховський і Челябінський кам'яновугільні басейни. Видобуток кам'яного вугілля в СРСР у 1932 р. зріс у порівнянні з 1913 р. більш як удвоє.

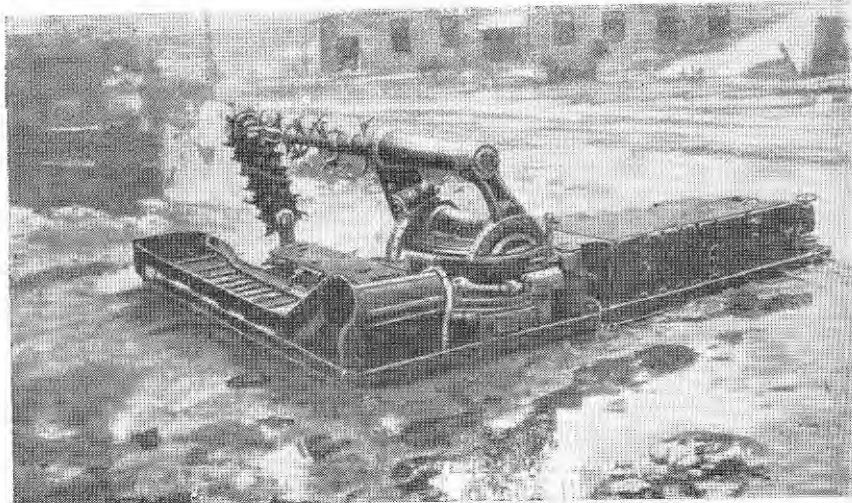
Було створено сучасну чорну металургію — основу соціалістичної індустріалізації країни. До ладу діючих стали десятки нових доменних і мартенівських печей, збільшилося виробництво чавуну, сталі, прокату. Швидкими темпами розвивалась також легка і харчова промисловість.

У 1933 р. на січевому Пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) були підбиті підсумки виконання першого п'ятирічного плану. Радянський Союз з країни аграрної, відсталого перетворився в могутню індустріальну державу, економічно незалежну від капіталістичного світу. Питома вага промислової продукції в усьому народному господарстві за роки першої п'ятирічки зросла до 70%. Куркульство було ліквідоване як клас, і соціалістична система стала пануючою також і в сільському господарстві.

Успішно виконала п'ятирічний план Радянська Україна. За чотири роки першої п'ятирічки в соціалістичне народне господарство України було вкладено 9,4 млрд. крб., з них у промисловість — 5,4 млрд. У важку промисловість було вкладено 4,7 млрд. крб. проти 3,6 млрд. крб., передбачених планом, у сільське господарство — 1,4 млрд. крб.

За роки першої п'ятирічки Українська РСР перетворилася в республіку передової соціалістичної індустрії і колективного сільського господарства. Була здійснена корінна реконструкція найважливіших промислових районів республіки. На кінець першої п'ятирічки промислова продукція Радянської України зросла більш як у три з половиною рази в порівнянні з 1913 р.

У 1932 р. Донбас дав кам'яного вугілля майже в два рази більше, ніж у 1913 р.; залізної руди було видобуто близько 8 млн. т; виплавлено чавуну близько 4 млн. т і сталі понад 3 млн. т. У розвитку чорної металургії велику роль відіграла постанова ЦК ВКП(б) «Про роботу Південсталі», ухвалена в серпні 1929 р., в якій була накреслена програма дальшого роз-

Угільний комбайн А. І. Бахмутського (1932 р.).

витку чорної металургії, що зосереджувалась головним чином на Україні.

Продовжувалось будівництво нових заводів-гігантів: «Запоріжсталь», «Азовсталь», Криворізького металургійного заводу, турбогенераторного заводу в Харкові, великих трубопрокатних заводів у Нікополі, Маріуполі і Макіївці, хімічного комбінату в Лисичанську та інших підприємств.

В роки першої п'ятирічки були збудовані і стали до ладу Зуївська, Північно-Донецька, Криворізька та ряд інших електростанцій. Введення в дію цих електростанцій розв'язало проблему електропостачання найважливіших промислових районів республіки і в першу чергу Донбасу, де недостача електроенергії ставила під загрозу здійснення швидких темпів розвитку вугільної і металургійної промисловості.

Влітку 1932 р. почалося будівництво залізничної магістралі Москва — Донбас, що мала велике народногосподарське значення. Ця магістраль зв'язувала найбільший промисловий район України з центральними районами СРСР. Були збудовані шосейні шляхи, які з'єднали основні промислові центри України.

На кінець першої п'ятирічки на Україні було збудовано

близько 400 нових промислових підприємств, серед яких були такі гіганти, як Харківський тракторний завод, Краматорський завод важкого машинобудування та ін.

Успішне виконання першої п'ятирічки внесло значні зміни в розміщення промисловості на Україні. В Запоріжжі, у зв'язку з введенням в дію Дніпрогесу, створювався новий промисловий центр. Розширився район вугільної і металургійної промисловості в Донбасі. Зросла машинобудівна промисловість Харкова. Питома вага валової продукції промисловості України, яка виробляє засоби виробництва (група «А»), в 1932 р. становила 60,6% продукції всієї промисловості УРСР. Переоснащувалась вугільна промисловість Донбасу — замість обушка почали запроваджуватись відбійні молотки і врубові машини, механічна відкатка вугілля.

Грандіозний промисловий розвиток Радянської України у першій п'ятирічці привів до великого зростання чисельності робітничого класу. В усіх галузях народного господарства України в 1932 р. кількість робітників і службовців досягла 4,3 млн. чоловік замість 2,8 млн., передбачених першим п'ятирічним планом.

На Україні в роки першої п'ятирічки здійснювалась реконструкція всіх галузей народного господарства, що стало можливим завдяки величезній допомозі союзного уряду. В розв'язанні цього найважливішого завдання український народ одержував повсякденну допомогу всіх народів СРСР і насамперед братнього російського народу. Радянська Україна перетворилася в могутню індустріально-колгоспну державу.

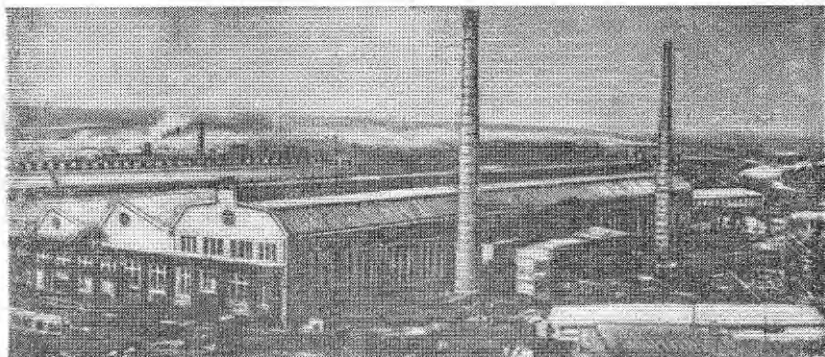
В роки першої п'ятирічки на основі нової техніки реконструювались великі металургійні підприємства Радянської України — завод ім. Г. І. Петровського (Дніпропетровськ), завод ім. Ф. Е. Дзержинського (Дніпродзержинськ), майже заново будувалися Макіївський металургійний завод, завод ім. К. Е. Ворошилова в Алчевську та ін. Повністю була здійснена реконструкція Криворізького залізорудного басейну, де ручний видобуток залізної руди був у значній мірі замінений механічним. У 1932 р. в Кривому Розі механізмами було вже видобуто понад 35% руди. Повним ходом ішла перебудова Луганського паровозобудівного заводу.

1 травня 1932 р. було введено в дію найбільшу з усіх будов першої п'ятирічки — Дніпровську гідроелектростанцію ім. В. І. Леніна. Пуск Дніпрогесу був великим святом радянського народу.

Одночасно зі створенням і реконструкцією різних галузей народного господарства СРСР зростали кадри робітничого класу та інженерно-технічної інтелігенції, які оволоділи новою технікою виробництва і тим самим рушили вперед розвиток соціалістичної промисловості. В ці роки відбулися значні якісні зміни

у складі працівників промисловості Радянської України. На металургійних і машинобудівних заводах, у вугільній та інших галузях промисловості виховувалися численні кадри, що опанували нову складну техніку. Тоді країна вперше почула імена сталевара Макара Мазая, доменщиків Івана Коробова і його синів — Павла, Миколи та Іллі.

Зразок трудового героїзму показав старий кадровий робітник Луганського паровозобудівного заводу — майстер ливарного

Загальний вигляд Луганського паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції (1932 р.).

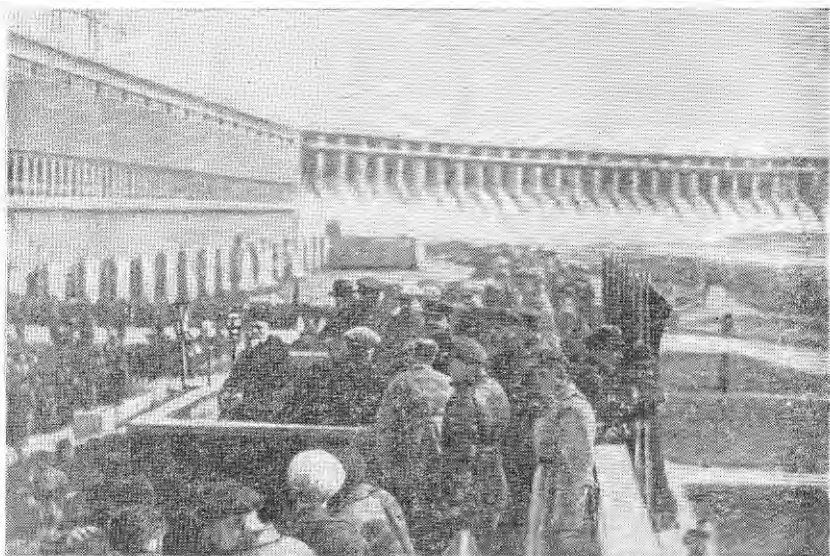
цеху В. І. Ігнатов, бригада якого одна з перших завершила п'ятирічку в чотири роки. В 1931 р. ЦВК УРСР нагородив його орденом Трудового Червоного Прапора УРСР. В. І. Ігнатов був першим орденоносцем на заводі. Передаючи свій досвід молоді, він навчив кілька десятків робітників ливарній справі.

Організовані з ініціативи передових робітників ударні бригади перевиконували взяті на себе соціалістичні зобов'язання щодо збільшення випуску продукції та поліпшення її якості. На Україні на кінець першої п'ятирічки в соціалістичному змаганні брало участь понад 60% усіх працюючих на підприємствах, а в металургійній промисловості — близько 90%. В цей період виникла така форма соціалістичного змагання, як госпрозрахункові бригади. Завдяки піднесенню продуктивності праці і додержанню найсуворішого режиму економії госпрозрахункові бригади добивались значного зниження собівартості продукції.

На основі широкого розгортання соціалістичного змагання на всіх підприємствах день у день зростав трудовий героїзм робітничого класу. Лозунг оволодіння технікою виробництва, висунутий Комуністичною партією, був підхоплений широкими масами трудящих. У травні 1932 р. вибійник Горлівської вугільної шахти Микита Ізотов, оволодівши технікою свого ви-

робництва, за одну зміну виконав 10 змінних норм. Застосувавши нові методи кріплення і механічну відкатку вугілля, Ізотов добився високої продуктивності праці, яка перекрыла всі технічні норми того часу.

На шахтах Донбасу було створено сотні шкіл, в яких молоді шахтарі вивчали методи новаторів і оволодівали досвідом ро-

Мітинг у зв'язку з пуском Дніпрогесу ім. В. І. Леніна.

боти передового донецького вибійника. Рух, зачинателем якого був М. Ізотов, охопив робітничий клас усього Радянського Союзу.

Успішний розвиток соціалістичної промисловості України мав благотворний вплив на соціалістичне перетворення сільського господарства. Щодо колективізації сільського господарства п'ятирічний план був перевиконаний втриє. В 1932 р. колгоспи вже об'єднували понад 60% усіх селянських господарств СРСР. На Україні до жовтня 1932 р. в колгоспи входило близько 70% усіх селянських господарств. Колгоспам і радгоспам належало в 1933 р. 85% усіх посівних площ СРСР.

Соціалістична реконструкція сільського господарства привела до створення нових продуктивних сил і корінної зміни виробничих відносин на селі. Старі виробничі відносини, які ґрунтувалися на дрібновласницькому індивідуальному господарстві, були замінені новими, колективістичними виробничими відносинами, що ґрунтувалися на громадській соціалістичній власності.

Цим самим був відкритий широкий простір для дальшого розвитку сільського господарства.

Колгоспне будівництво на Україні в роки першої п'ятирічки зустрічало на своєму шляху численні труднощі. В багатьох колгоспах порушувалась трудова дисципліна, була низька агротехніка вирощування сільськогосподарських культур, допускались великі втрати при збиранні врожаю і т. п. Це привело в 1931 і 1932 рр. до деякого зниження врожайності і валового збору основних сільськогосподарських культур і до скорочення поголів'я худоби. Негативно відбивалася на врожайності практика планування посівів у колгоспах вищестоящими органами. Партійні і радянські органи повинні були провести велику організаторську роботу для зміцнення колгоспів, очищення їх від класово ворожих елементів і налагодження колгоспного виробництва.

Велику роль у боротьбі проти куркульства на Україні і в зміцненні Радянської влади на селі в роки колективізації сільського господарства відіграли комітети незможних селян, що були надійною опорою партії на селі. З перемогою колгоспного ладу і ліквідацією куркульства як класу завдання комнезамів були вичерпані. Пленум Всеукраїнського комітету незможних селян у березні 1933 р. ухвалив постанову про ліквідацію їх.

Швидко зростаюча промисловість забезпечувала сільське господарство України новими сільськогосподарськими машинами. На кінець 1932 р. на Україні працювало близько 600 машинно-тракторних станцій, тракторний парк яких мав 25,6 тис. тракторів, близько 2 тис. комбайнів, багато автомашин.

Успіхи соціалістичного будівництва в СРСР ще не означали, що з класовим ворогом покінчено. На початку 1930 р. була викрита шкідницька організація «Промпартія», що орудувала в різних галузях промисловості. Зв'язана з іноземними розвідками, ця антирадянська організація мала метою здійснити при допомозі іноземних інтервентів контрреволюційний переворот. Шкідники, пробравшись на керівні посади, намагалися своїми діями викликати в країні економічну кризу, яка разом з труднощами при проведенні колективізації повинна була, за їх розрахунками, викликати невдоволення широких народних мас і привести до краху Радянської влади. Викриття і розгром «Промпартії» не тільки зірвали інтервенціоністські плани імперіалістичних держав, але й сприяли успішному виконанню першого п'ятирічного плану.

Зрадники українського народу — українські буржуазні націоналісти, розбиті у відкритому бою, вдалися до нової тактики, перейшовши в підпілля. У боротьбі проти Радянської влади, проти народу українські буржуазні націоналісти діяли як агенти американських, англійських, французьких і німецьких імперіалістів. У 1931 р. органами державної безпеки була викрита

контрреволюційна організація буржуазних націоналістів «Український національний центр», до якої входили петлюрівці, а також рештки інших розбитих націоналістичних партій. Члени цієї організації намагалися об'єднати всі буржуазно-націоналістичні елементи і за допомогою іноземної військової інтервенції повалити Радянську владу на Україні. Вороги, користуючись притупленням пильності у деяких місцевих партійних і радянських працівників, проникали на фабрики, заводи, в державні установи, торговельну сітку, на транспорт і особливо в колгоспи і радгоспи. Дехто з них під маскою «робітників» і «селян» обманно проникав навіть у партію.

Притаївшись у радянських установах і колгоспах, недобитки куркульства, колишні білогвардійці, торговці, українські буржуазні націоналісти та інші вороги трудящих мас продовжували боротися проти Радянської влади, організовували саботаж, шкідництво в колгоспах і радгоспах, крадіжки і розтягання державного, кооперативного і колгоспного майна. Щоб підірвати громадську власність, ворог намагався використати відсталі, приватновласницькі пережитки у свідомості колгоспників — вчорашніх одноосібників — і збити їх на шлях розкрадання громадської власності. «Ворог зрозумів нову обстановку, — говорив Й. В. Сталін, — зрозумів силу і могутність нового ладу на селі і, зрозумівши це, перестроївся, змінив свою тактику, — перейшов від прямої атаки проти колгоспів до роботи тихою сапою»¹.

У зв'язку з частішими випадками розкрадання колгоспного і державного майна Радянський уряд в серпні 1932 р. видав закон про охорону громадської власності. Законом передбачалося тюремне ув'язнення за розкрадання державного, кооперативного і колгоспного майна. Застосування цього закону сприяло значному зменшенню випадків крадіжок і розтягання громадської власності в колгоспах, радгоспах і машинно-тракторних станціях. Надзвичайно важливе значення для організаційного, господарського і політичного зміцнення колгоспів мали рішення січневого Об'єднаного Пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) 1933 р. Пленум намітив програму заходів, спрямованих на розгром контрреволюційних елементів і забезпечення організаційно-господарського зміцнення колгоспів. Ця програма передбачала розширення товарообороту між містом і селом, підвищення відповідальності комуністів за стан колгоспів, очищення колгоспів від ворогів колгоспного ладу, посилення партійної пильності в боротьбі з куркульством, піднесення ролі комуністів у проведенні хлібозаготівель.

В організаційно-господарському зміцненні колгоспів та очищенні їх від класово ворожих елементів велику роль відіграли політичні відділи МТС і радгоспів, організовані за постановою

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 13, стор. 228.

січневого Об'єднаного Пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) у 1933 р. Центральний Комітет ВКП(б) поставив перед політвідділами МТС і радгоспів завдання: «забезпечити перетворення машинно-тракторних станцій і радгоспів, які є в даний момент пере-

Загальний вигляд греблі Дніпрогесу ім. В. І. Леніна.

важно господарсько-технічними центрами на селі, в центри як господарсько-технічного, так і *політичного* і *організаційного* керівництва і впливу на широкі маси колгоспників»¹.

На Україні було організовано 645 політвідділів в МТС і 203 в радгоспах. Для допомоги колгоспам партія послала в політвідділи 4500 кращих партійних працівників. Крім того, на село було послано ще 10 тис. партійних і радянських працівників, з них 3 тис. на постійну роботу головами колгоспів, секретарями сільських парторганізацій.

При політвідділах МТС на Україні видавалося 570 газет-багатотиражок, що об'єднували понад 30 тис. сільських кореспондентів. У великих МТС були організовані радіовузли і пересувні кіноустановки. Робота політвідділів мала велике значення для очищення колгоспів від куркульських і шкідницьких елементів. Політвідділи підготували багато колгоспних активістів, голів колгоспів, бригадирів, механізаторів, рахівників. Вони провели велику роботу в справі політичного виховання селян-

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, стор. 184.

ства, зміцнення партійних організацій в колгоспах, виростили кадри партійних керівників, що вийшли з середовища колгоспного селянства. Це була величезна допомога партії і держави колгоспному селу. Після виконання завдань, що стояли перед ними, політвідділи МТС у листопаді 1934 р. були перетворені в звичайні партійні органи, злиті з існуючими сільськими районними комітетами партії.

Широко розгорнувши соціалістичне змагання, колгоспне селянство Радянської України боролось за зміцнення колгоспного ладу. Переборюючи численні труднощі, зв'язані з розвитком багатогалузевих колективних господарств, колгоспники з року в рік зміцнювали громадське господарство колгоспів, створювали необхідну базу для заможного і культурного життя.

Важливу роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграли керівні кадри колгоспного будівництва. Комуністична партія систематично посиляла на село промислових робітників, які подавали величезну допомогу сільському господарству. Багато агрономів, зоотехніків, механізаторів та інших спеціалістів було підготовлено у вищих і середніх учбових закладах для роботи на селі.

ЦК ВКП(б) ухвалив у вересні 1932 р. постанову про реорганізацію вищих комуністичних шкіл у вищі комуністичні сільськогосподарські школи, які покликані були готувати кваліфіковані керівні кадри для МТС і радгоспів, а також для районних партійних і радянських організацій. Ці школи давали не тільки глибоке знання марксистсько-ленінської теорії, але й спеціальні знання в галузі сільськогосподарської техніки, агрономії і тваринництва.

В лютому 1933 р. в Москві відбувся I Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників. Від Радянської України на з'їзді було 228 делегатів — кращих представників колгоспного села, ініціаторів соціалістичного змагання і ударництва. Делегати з'їзду обмінялися досвідом своєї роботи, підбили підсумки досягненням колгоспного будівництва. На з'їзді з промовою виступив голова колгоспу ім. Будьонного М. О. Посмітний, який розповів про колгоспне будівництво на Одещині.

Успіхи соціалістичного колективізованого сільського господарства довели його вирішальні переваги не тільки перед дрібно-товарним селянським господарством, але й перед великим капіталістичним сільськогосподарським виробництвом. Під проводом Комуністичної партії і Радянського уряду в країні було створене найбільше в світі механізоване сільське господарство.

Колективізація сільського господарства забезпечила невпинне зростання і вдосконалення сільськогосподарського виробництва на базі вищої техніки. Це створило умови для піднесення матеріального і культурного рівня життя трудящих мас.

Перемога політики колективізації сільського господарства і

заміна старих, капіталістичних виробничих відносин на селі новими, соціалістичними виробничими відносинами розширяли сферу діяння основного економічного закону соціалізму. В результаті виконання першого п'ятирічного плану в СРСР була завершена побудова фундаменту соціалізму.

4. Розвиток народного господарства України на початку другої п'ятирічки

В січні — лютому 1934 р. відбувся XVII з'їзд партії, який увійшов в історію Батьківщини як з'їзд переможців. На з'їзді були відзначені величезні успіхи в усіх галузях господарського і культурного будівництва. Політика соціалістичної індустріалізації країни, суцільної колективізації сільського господарства і ліквідації куркульства як класу перемогла остаточно. Соціалістичний лад став неподільно пануючим в усьому народному господарстві країни.

В економіці країни була ліквідована багатоукладність. Замість колишніх п'яти укладів (патріархальне господарство, дрібнотоварне господарство, приватногосподарський капіталізм, державний капіталізм і соціалізм) залишилося два: пануючий соціалістичний уклад і дрібнотоварний, що займав другорядне місце в економіці країни.

Досвід соціалістичного будівництва в СРСР показав, що побудова соціалізму в одній, окремо взятій, країні можлива. В ході соціалістичного будівництва незмірно зміцнів союз робітничого класу і селянства, що був основою всіх досягнень Радянської держави. «Пролетаріат, — підкреслювалося в рішенні з'їзду, — керований ленінською партією, переконав мільйони селянства в перевазі колективного виробництва і створив на селі новий, колгоспний лад. Перемоги в розвитку промисловості зумовили гігантські успіхи в переведенні сільського господарства на рейки машинної техніки. СРСР став країною найбільшого в світі сільського господарства»¹.

Успішне виконання першої п'ятирічки підготувало необхідні передумови для дальшого планового розвитку народного господарства Радянського Союзу. XVII з'їзд, прийнявши другий п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР, накреслив величну програму соціалістичного будівництва.

Основним політичним завданням нової п'ятирічки була «остаточна ліквідація капіталістичних елементів і класів взагалі, повне знищення причин, які породжують класові відмінності і експлуатацію, і подолання пережитків капіталізму в економіці і свідомості людей, перетворення всього трудящого населення

¹ КПСР в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, стор. 192.

країни в свідомих і активних будівників безкласового соціалістичного суспільства»¹.

Основним господарським завданням другої п'ятирічки було завершення технічної реконструкції всіх галузей народного господарства, освоєння нової техніки, оволодіння досягненнями світової науки. Одним з головних факторів успішного виконання другого п'ятирічного плану було неупинне піднесення продуктивності праці.

За планом другої п'ятирічки вартість капітальних робіт в усьому народному господарстві Радянського Союзу визначалась сумою в 133 млрд. крб. — на 80 млрд. крб. більше проти вартості капітальних робіт у першій п'ятирічці. Значні капіталовкладення виділялись на завершення будівництва металургійної бази на Сході.

В другому п'ятирічному плані велика увага була звернена на наближення промисловості до джерел сировини, на прискорення індустріалізації таких районів, як середня Волга, Північний Кавказ, Закавказзя, Далекий Схід, Казахстан. Планувалась широка реконструкція всіх видів транспорту і зв'язку, будівництво нових залізниць і судноплавних каналів.

На основі дальшого піднесення промисловості в другій п'ятирічці передбачався швидкий розвиток сільського господарства, остаточне завершення його колективізації і технічної реконструкції. Тракторний парк повинен був зрости майже в чотири рази, кількість автомашин, що обслуговують сільське господарство, — більш як у 12 раз. Насиченість сільського господарства найновішою технікою разом з широкими агрикультурними заходами мала привести до ліквідації протилежності між містом і селом, між промисловістю і сільським господарством, а згодом — до ліквідації істотних відмінностей між ними.

Соціалістичне будівництво вже на початку другої п'ятирічки набрало ще більшого розмаху, ніж у першій п'ятирічці. В липні 1933 р. став до ладу діючих підприємств гігантський Уральський машинобудівний завод. У серпні 1933 р. був введений в

М. О. Ізотов.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, стор. 193.

експлуатацію Біломорсько-Балтійський канал ім. Й. В. Сталіна, що з'єднав Біле море з Волзьким басейном.

В 1934 р. завершилися будівництво десятків фабрик і заводів, у тому числі таких гігантів, як Челябінський тракторний завод і Бобриковський хімічний комбінат ім. Сталіна. Величезні успіхи були досягнуті в розвитку чорної металургії. В 1934 р. було виплавлено 10,4 млн. т чавуну проти 4 млн. т у 1928/29 р.

В грудні 1934 р. на прийомі працівників металургійної промисловості, де були присутні і українські металурги, Й. В. Сталін, говорячи про успіхи металургійної промисловості, звернув увагу на необхідність дальшого вирошування кадрів металургів, які повинні досконало володіти технікою свого виробництва. За другим п'ятирічним планом на Україні передбачалося значно розширити кам'яновугільну промисловість, металургію, машинобудування, хімічну промисловість, виробництво електроенергії. Загальна сума капіталовкладень у промисловість і транспорт України в другій п'ятирічці значно перевершила капіталовкладення в ці галузі у першій п'ятирічці. Лише за перші два роки другої п'ятирічки (1933—1934 рр.) в народне господарство України було вкладено понад 7 млрд. крб. У 1934 р. валова продукція промисловості України в чотири рази перевершила рівень 1913 р.

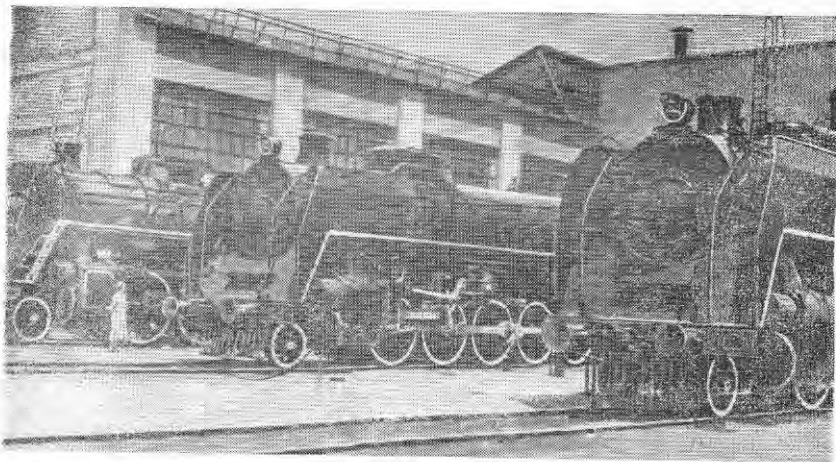
В 1934 р. значні успіхи були здобуті в розвитку найважливіших галузей важкої промисловості республіки — кам'яновугільної, металургійної і машинобудівної. До ладу діючих підприємств став Ново-Краматорський завод важкого машинобудування, були повністю реконструйовані Харківський і Луганський паровозобудівні заводи та багато інших. Продовжувалося будівництво Дніпровського алюмінієвого комбінату і заводу свердлильних верстатів у Харкові.

Технічно переоснащувалися всі галузі промисловості республіки. Робітничий клас України показував зразки трудового героїзму в соціалістичному будівництві. Партійні організації підприємств і будівництв очолювали рух робітників за оволодіння технікою, за повне використання виробничої потужності підприємств, за піднесення продуктивності праці.

У боротьбі за побудову соціалізму зростає і робітничий клас, підвищувався його технічний рівень, зростала загальна культура. Типовим щодо цього є трудовий шлях знатного майстра Харківського тракторного заводу Агафії Полякової. В 40 років, неписьменною прийшла вона в 1931 р. на будівництво ХТЗ. В цей час поряд із спорудженням цехів заводу в учбовому комбінаті готувалися і майбутні кадри для нього. А. Полякова разом з іншими робітниками почала вчитися в учбовому комбінаті. Закінчивши лікнеп і здобувши кваліфікацію, вона почала відвідувати курси майстрів і одночасно навчалася на робфаці.

Ставши висококваліфікованим майстром, Полякова за час своєї роботи підготувала десятки робітників. Багато з них стали згодом знатними людьми країни.

В роки другої п'ятирічки зріс транспорт Радянської України. Були значно розширені паровозний і вагонний парки. Вітчизняні заводи транспортного машинобудування дали народному господарству сотні нових потужних паровозів, тепловозів, велико-

Надпотужні паровози «ФД», випущені Ворошиловградським паровозобудівним заводом ім. Жовтневої революції.

вантажних вагонів і т. п. В 1934 р. залізниці України перевезли в чотири рази більше пасажирів, ніж у 1913 р.

Проте залізничний транспорт все ж відставав від інших галузей народного господарства України і залишався «вузьким» місцем у системі народного господарства. Швидке зростання виробництва металу, вугілля, руди та іншої продукції промисловості вимагало кращої роботи транспорту. XVII з'їзд партії піддав гострій критиці роботу залізничного транспорту і намітив шляхи для усунення виявлених недоліків.

Розвивався також водний транспорт. Флот Дніпровського державного пароплавства перевіз у 1934 р. втриє більше пасажирів і вантажів, ніж у 1929 р. З завершенням будівництва Дніпрогесу було встановлене наскрізне судноплавство по Дніпру. 1 травня 1933 р. через дніпровські шлюзи пройшов перший пароплав з Києва в Херсон.

У зв'язку з ліквідацією в країні капіталістичних елементів відкривалися широкі можливості для розгорнутого товарообороту між містом і селом. Одночасно з розвитком торговельної сітки споживчої кооперації швидко зростала роздрібна сітка державної торгівлі. В містах і робітничих селищах на державну

торгівлю припадало в 1934 р. 70% усього роздрібного товарообороту. Розвивалась колгоспна торгівля, що стала важливим додатковим джерелом постачання населенню міст продуктів харчування. З 1932 по 1934 р. оборот колгоспних ринків України подвоївся і становив у 1934 р. близько 3 млрд. крб.

В результаті перемоги колгоспного ладу і успіхів, досягнутих сільським господарством, уряд СРСР скасував з 1 січня 1935 р. карткову систему на хліб та інші продукти і встановив вільну торгівлю продовольчими товарами.

Уже в перші роки другої п'ятирічки значних успіхів досягло сільське господарство Української РСР. Велике значення для господарського зміцнення колгоспів мав прийнятий у 1933 р. закон про обов'язкові поставки колгоспами зерна державі. Виконавши «першу заповідь» перед державою — здавши встановлену кількість хліба, колгоспи могли використати решту врожаю для видачі колгоспникам на трудові і на свої господарські потреби.

Реорганізація сільського господарства України на основі колгоспного ладу і організаційно-господарське зміцнення колгоспів привели до поліпшення обробітку землі, до впровадження правильних сівозмін та підвищення врожайності зернових і технічних культур. Одночасно з цим намітилось піднесення і в розвитку тваринництва.

Повноцінним ставав трудовень колгоспника. Комуністична партія величезну увагу приділяла зміцненню колгоспного ладу, поліпшенню побуту колгоспників, вникала в усі сторони колгоспного життя. 20 листопада 1933 р. в Центральному Комітеті партії відбувся прийом делегації колгоспників Одеської області. Колгоспники розповіли про дострокове виконання ними державних зобов'язань, про зростання свого добробуту. Слідом за одеськими колгоспниками в Кремлі були прийняті керівниками партії і уряду колгоспники Дніпропетровської області, які добились великих досягнень у веденні колгоспного господарства. Середня видача зерна на трудовень колгоспникам Дніпропетровської області становила 7 кг. Значних успіхів досягли також колгоспники ряду інших областей Радянської України.

На початок 1934 р. суцільна колективізація в країні в основному була вже завершена. Тим самим були закладені міцні основи соціалізму на селі. До середини 1934 р. на Україні було створено понад 26 тис. колгоспів, що об'єднували 78% селянських господарств і 86% посівної площі. Сільське господарство України обслуговували в цей час понад 60 тис. тракторів і близько 6,5 тис. комбайнів.

Уже тоді були широко відомі своїми досягненнями колгоспи, керовані зачинателями колгоспного руху на Україні Ф. Дубковецьким, М. Посмітним та ін. В ці роки визначних успіхів добилась жіноча тракторна бригада, очолювана П. Ангеліною.

Багато колгоспів України перетворювалися в зразкові артілі з високою сільськогосподарською технікою, з обширним і багатогалузевим господарством. Це видно на прикладі одного з найстаріших колгоспів, в минулому сільськогосподарської комуні, «Здобуток Жовтня», Тальнівського району, Черкаської області. Організована біднотою містечка Тального в 1922 р., ця коммуна в 1930—1931 рр. стала школою колгоспної праці для навколишньо-

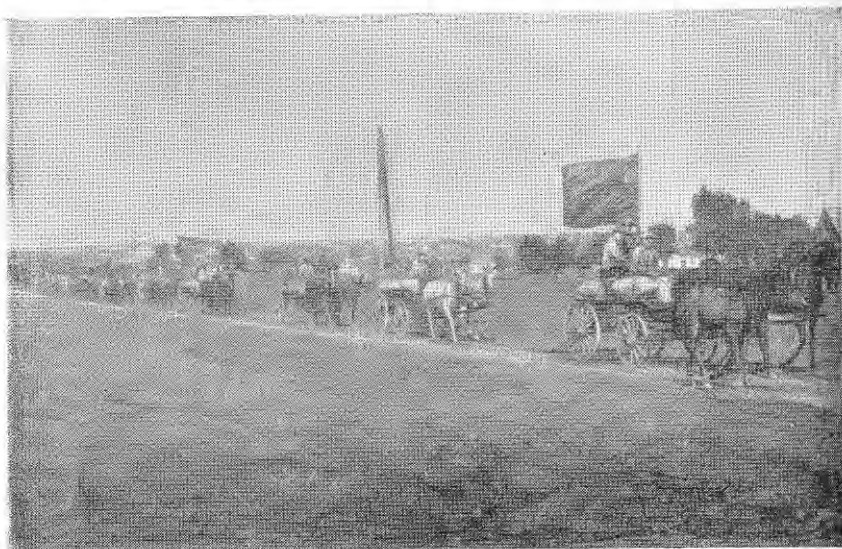

Молотьба хліба в 1934 р. в колгоспі «Дніпрельстан» (Солонянський район, Дніпропетровської області).

го селянства. Не було дня, щоб у комуну не приїжджали екскурсії селян, щоб ознайомитися з її роботою. Селян цікавили методи ведення господарства, сільськогосподарська техніка, організація праці. При безпосередній участі комуні «Здобуток Жовтня» в Тальнівському районі у 1930—1932 рр. було створено 10 колгоспів. Згодом коммуна перейшла на Статут сільськогосподарської артілі. Колгоспники виростили великий фруктовий сад, завели пасіку, організували молочну ферму, маслозавод. Минуло кілька років, і колгосп «Здобуток Жовтня» вже мало чим відрізнявся від невеличкого впорядкованого містечка. Колгосп має свій водопровід, електричну станцію, клуб, кінотеатр.

Не менш цікава також історія колгоспу ім. Будьонного. У 1923 р. в степу, де тепер розкинулося с. Червона Україна, Березівського району, Одеської області, оселилася група селян-переселенців, бідняків і батраків, що організували колективне господарство. За короткий строк хутір, в якому був розташований колгосп ім. Будьонного, перетворився в селище, де поряд з кол-

госпними будівлями, млином, маслозаводом та громадською їдальнею вирости велика школа, клуб з кіноустановкою. В хатах колгоспників засвітились електричні лампочки. В 30-х роках це був один з найбільших зернових колгоспів України. Поряд із зерновим господарством тут розвивалося тваринництво. Доход колгоспу перевершував півтора мільйона карбованців на рік.

Здача хліба державі в с. Інженерному, Пологівського району, Дніпропетровської області.

Успішно вели своє господарство колгосп ім. Сталіна, Генічеського району, Херсонської області, колгосп ім. Леніна, Верківського району, Чернігівської області, та багато інших. Перед колгоспним селянством України відкривався широкий шлях до радісного, заможного й культурного життя.

Проте в перші роки другої п'ятирічки в багатьох колгоспах України були ще значні недоліки у веденні господарства. Соціалістична промисловість постачала сільському господарству достатню кількість машинної техніки, але рівень агротехніки залишався низьким. Невідповідність між рівнем механізації і рівнем агрикультури і агротехніки була однією з серйозних перешкод на шляху до дальшого піднесення соціалістичного сільського господарства.

В 1934 р. партійні і радянські органи України очолили боротьбу колгоспників за піднесення агротехніки і культури землеробства і добилися значних успіхів. У 1932 р. чистих парів на Україні було 600 тис. га, а в 1934 р. вже 2300 тис. га. З року в рік зростала оранка на зяб. В 1932 р. було піднято на зяб 3 млн. га, а в 1934 р. 8400 тис. га. Цей перелом у бороть-

бі за вищу агротехніку і соціалістичну культуру землеробства був значним досягненням колгоспів України.

Успіхи робітничого класу і колгоспного селянства УРСР в 1930—1934 рр. були підсумовані XII з'їздом Комуністичної партії України, який відбувся в січні 1934 р.

Велике значення для зміцнення зв'язку між областями УРСР і поліпшення керівництва ними, а також для поліпшення керівництва народним господарством мало перенесення столиці Української РСР влітку 1934 р. з Харкова у давній економічний, політичний і культурний центр України — Київ. У зв'язку з цим був затверджений державний план реконструкції і дальшого розвитку цього міста. В Києві було реконструйовано і розширено багато промислових підприємств, збудовано нові великі заводи і фабрики, споруджено житлові будинки. В реконструкції столиці Радянської України брали участь представники всіх радянських народів.

Недобитки ворожих класів намагалися за всяку ціну перешкодити переможному рухові радянського народу до соціалізму. Боротьбу класово ворожих елементів проти Радянської держави очолили зрадники радянського народу — бухарінці і троцькісти, що переродилися в банду убивців і шпигунів іноземних розвідок.

Особливо посилилась активність ворогів народу в боротьбі проти Радянської влади після фашистського перевороту в Німеччині. В 1933 р. радянські органи безпеки викрили «Українську військову організацію» — контрреволюційну групу, яка мала своєю метою об'єднати недобитки буржуазних націоналістів для здійснення диверсій і заколотів проти Радянської влади. Підривна робота націоналістів проти соціалістичної держави була тісно зв'язана з антирадянською діяльністю ватажків уніатської церкви в Західній Україні — митрополита Шептицького і єпископа Хомишина, які користувалися підтримкою римського папи. Вся діяльність цих заклятих ворогів українського народу спрямовувалась імперіалістами США, розвідками фашистської Німеччини і панської Польщі.

Контрреволюційні організації українських націоналістів перебували на утриманні у міжнародних імперіалістів, насамперед у гітлерівців. Фашисти засиляли в Українську РСР шпигунсько-диверсійні зграї українських націоналістів, фінансували їх. За задумом гітлерівців Україна мала стати колонією фашистської Німеччини, а український народ — рабом німецьких поміщиків і капіталістів.

Німецькі фашисти, як це стало відомо пізніше з матеріалів процесу правс-троцькістського блоку, субсидували також ворожу, антирадянську діяльність троцькістів, зінов'євців і бухарінців, які в боротьбі проти радянського народу стали на шлях убивства діячів Комуністичної партії і Радянської держави.

1 грудня 1934 р. в Ленінграді троцькістсько-зінов'євська бан-

да вчинила злочинницьке вбивство одного з найвидатніших діячів Комуністичної партії і Радянської держави, члена Політбюро ЦК ВКП(б), секретаря ЦК і Ленінградського обкому партії С. М. Кірова.

Убивство ворогами народу С. М. Кірова викликало величезне обурення і гнів трудящих Радянського Союзу. По всій країні прокотилася хвиля багатолюдних траурних мітингів і демонстрацій. Трудящі вимагали суворого покарання троцькістсько-зінов'євських бандитів. Слідство встановило, що натхненником і організатором усєї цієї банди вбивців і шпигунів був іуда Троцький. Помічниками Троцького і виконавцями його контрреволюційних планів були Зінов'єв, Каменєв та їх спільники. Військова колегія Верховного суду Союзу РСР засудила цих зрадників батьківщини, найлютіших ворогів народу до найвищої міри покарання — розстрілу. Трудящі нашої країни з задоволенням зустріли цей вирок. Комуністична партія закликала робітничий клас, колгоспне селянство і радянську інтелігенцію до посилення більшовицької революційної пильності, до подолання труднощів і здобуття нових перемог у боротьбі за завершення побудови соціалістичного суспільства.

На цьому шляху величезне значення мала перемога колгоспного ладу, яка розв'язала корінні питання соціалістичного будівництва. Вона ліквідувала останній експлуаторський клас — куркульство, перевела багатомільйонні маси трудящого селянства на шлях колективного господарства і створила, таким чином, соціалістичну базу для розвитку сільського господарства.

Сільське господарство, як і промисловість, почало розвиватися на основі громадської власності на засоби виробництва. Тим самим була ліквідована суперечність між великою соціалістичною промисловістю і дрібним індивідуальним селянським господарством, був знищений ґрунт, що породжував протилежність між містом і селом. Все це забезпечило широкий простір для розвитку продуктивних сил сільського господарства і створило умови для неупинного піднесення матеріального добробуту і культурного рівня колгоспного селянства.

5. Піднесення матеріального добробуту трудящих. Культурне будівництво на Україні в роки колективізації

В результаті перемоги соціалізму в усіх галузях народного господарства СРСР перед трудящими нашої країни відкрився широкий шлях до заможного і культурного життя. Комуністична партія безупинно піклувалася про задоволення все зростаючих матеріальних і культурних потреб робітничого класу, колгоспного селянства і радянської інтелігенції.

Незначні в минулому робітничі селища міського типу (Макіївка, Горлівка і багато інших) перетворилися у великі індустрі-

альні і робітничі центри. Чисельність населення самої лише Макіївки за роки Радянської влади до 1934 р. збільшилася в 10 раз. У Маріуполі (тепер Жданов) населення зросло з 64 тис. у 1926 р. до 129 тис. у 1934 р.; в м. Красному Лучі за той же час чисельність населення збільшилась майже в чотири рази. За 4 роки (1930—1934) до невпізнаності змінилося невелике повітове місто Олександрівськ (тепер Запоріжжя). В місті було реконструйовано і заново збудовано десятки промислових підприємств, у тому числі великий завод комбайнів «Комунар», паровозоремонтний, дротово-цвяховий та ін., споруджено десятки комфортабельних багатопверхових будинків для робітників. Запоріжжя стало великим культурним центром. До революції в Олександрівську було всього дві гімназії, де навчалися діти місцевих заводчиків і купців. За роки першої п'ятирічки для дітей трудящих було збудовано десятки середніх шкіл. З метою підвищення культурного рівня робітників було створено два вечірні робітничі університети, де робітники навчалися без відриву від виробництва. В 1934 р. у Запоріжжі працювало шість вузів і технікумів. У 54 яслах і дитячих садках виховувалися тисячі дітей робітників і службовців. В місті було два театри, кілька робітничих клубів і кінотеатрів.

За роки другої п'ятирічки на Україні виник ряд нових міст. У 1931 р. недалеко від Нікополя були збудовані марганцевий рудник ім. Ворошилова і дві збагачувальні фабрики. Через три роки навколо рудника і фабрик виросло наймолодше в той час на Україні місто — Марганець. В місті були збудовані кілька середніх шкіл, три лікарні, дві поліклініки, два клуби, кінотеатр і бібліотека.

В результаті виконання грандіозних планів промислового будівництва і зростання сільського господарства поліпшився добробут трудящих мас. Різко підвищилася заробітна плата робітників. Середньомісячний заробіток промислових робітників на Україні збільшився за 1928—1932 рр. майже в два рази.

Успіхи соціалістичного будівництва на Україні сприяли швидкому зростанню міст, збільшенню чисельності міського населення і вихованню національних кадрів робітничого класу. Корінні кадри індустріального пролетаріату Української РСР поповнювалися головним чином за рахунок колгоспників. Кількість робітників-українців у містах УРСР збільшилася з 51,7% у 1926 р. до 59,2% у 1934 р. Кількість робітників і службовців в Українській РСР у 1930—1934 рр. зросла з 2819,6 тис. до 4543,8 тис.

Радянська держава приділяла велику увагу поліпшенню житлових умов трудящих. У 1925—1929 рр. в комунальне будівництво України було вкладено 32,9 млн. крб., а в 1934 р. — в шість раз більше. В Донбасі збудовано багато нових житлових будинків. Робітники, які жили раніше в злиденних бараках або землянках, переселялися в нові комфортабельні квартири.

Поліпшилось медичне обслуговування трудящих, зроста сітка лікарень, поліклінік, амбулаторій, будинків відпочинку, санаторіїв. В Одесі, Слов'янську, Миргороді, Бердянську та інших містах були збудовані нові санаторії і будинки відпочинку. В 1928 р. санаторії українського курортного управління обслужили 28 тис. трудящих, а в 1934 р. в них лікувалося і відпочивало понад 100 тис. робітників, колгоспників і трудової інтелігенції.

Соціалістичне місто стало могутньою силою у подоланні політичної, економічної і культурної відсталості села. Робітничий клас Радянського Союзу подав селянству величезну допомогу в боротьбі за ліквідацію капіталістичних виробничих відносин у сільському господарстві, систематично допомагав колгоспному селянству першокласною технікою, тракторами та іншими сільськогосподарськими машинами, а також брав активну участь у здійсненні культурної революції на селі. Все це сприяло тому, що союз робітничого класу і селянства, який історично склався, перетворився в дружбу між ними.

У своїх рішеннях 1930—1934 рр. Комуністична партія і Радянський уряд намітили програму дальшого національно-культурного будівництва в радянських республіках. Комуністична партія вказувала, що для будівництва національної формою і соціалістичної змістом культури народів СРСР треба насамперед широко розгорнути будівництво шкіл, вирощувати національні кадри викладачів середньої і вищої шкіл. З метою залучення трудящих усіх національностей до участі в державному і культурному будівництві Комуністична партія виховувала і висувала місцеві національні кадри на керівну партійну, радянську і культурно-освітню роботу.

XVI з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу в своїх рішеннях дав розгорнуту програму культурної революції. З'їзд вказав, що однією з найважливіших передумов культурної революції є цілковита ліквідація неписьменності в країні, впровадження загального початкового навчання, перебудова роботи школи та організація політехнічної освіти. Здійснення цих заходів у 1930—1934 рр. піднесло на вищий ступінь соціалістичну культуру народів СРСР, поліпшило підготовку і виховання кадрів для промисловості і сільського господарства.

На базі загального економічного піднесення в 1930—1934 рр. розгорнулася культурна революція. Визначною подією в культурному житті народів СРСР цього періоду було завершення ліквідації неписьменності населення. Радянський уряд виділяв величезні кошти на народну освіту, на ліквідацію неписьменності і малописьменності серед населення.

Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 3 липня 1929 р. «Про заходи ліквідації неписьменності серед дорослого трудового населення УРСР» всі міські жителі з семирічною освітою і сільські з чотирирічною повинні були навчити по одному неписьменному

на рік. Здійснення цієї постанови прискорило ліквідацію неписьменності. За один тільки 1929/30 навчальний рік було ліквідовано неписьменність 160 тис. чоловік. Особливо велику роль відіграла ця постанова у ліквідації неписьменності на селі, де значна частина населення була неписьменною. Необхідно було якнайшвидше ліквідувати неписьменність, оскільки перехід до колективних форм господарства вимагав кваліфікованих працівників, здатних керувати колгоспами, планувати господарство і вести облік, працювати на складних сільськогосподарських машинах. Значну роботу по ліквідації неписьменності і малописьменності провели комсомол, кооперація, профспілки, а також добровільне товариство «Геть неписьменність!», що існувало тоді.

Більшість робітників навчалася без відриву від виробництва. На багатьох підприємствах і будівництвах України всі робітники вчилися. В 1932 р. Дніпробуд відвідала італійська промислова делегація. Член делегації італійський професор звернувся до начальника робіт лівого берега з запитанням: «Скільки чоловік у вас навчається техніки?» — «Десять тисяч», — відповів начальник робіт. Професор, думаючи, що його не зрозуміли, повторив своє запитання і знову дістав таку саму відповідь. Щоб переконатися, він поставив хитре, на його думку, запитання: «А хто ж у вас тоді працює?» — «Ті, що вчать», — відповіли йому.

Величезне значення у здійсненні культурної революції в СРСР мало запровадження загального обов'язкового початкового навчання. Це був вирішальний крок у здійсненні культурної революції. Постановою ЦВК і РНК СРСР від 14 серпня 1930 р. по всій країні було запроваджене загальне обов'язкове навчання в обсягу чотирикласної початкової школи для дітей віком від 8 до 10 років. Обов'язкове навчання було запроваджене і для підлітків віком 11—15 років, що не закінчили курсу початкової школи. В 1933 р. в початкових школах України вже навчалася 98% всіх дітей віком від 8 до 10 років.

З 1930/31 навчального року в промислових центрах і районах, а також у робітничих селищах було запроваджене обов'язкове 7-річне навчання для дітей, що закінчили чотирикласну початкову школу. Цим було покладено початок поступового переходу до загального обов'язкового 7-річного навчання, здійсненого в наступні роки соціалістичного будівництва.

Комуністична партія приділяла величезну увагу роботі школи, піклувалася про поліпшення викладання в ній і виховання радянської молоді. Незважаючи на значні успіхи, досягнуті радянською школою, в той час в її роботі було ще багато недоліків. 5 вересня 1931 р. ЦК ВКП(б) видав постанову «Про початкову і середню школу». В цій постанові ЦК партії вказав, що головною хвилюючою в роботі школи є низький рівень викладання фізики, хімії, математики, рідної мови, внаслідок чого контингенти молоді були погано підготовлені до технікумів і вищої школи.

Партія засудила методичні перекручення у викладанні (дальтон-план, лабораторно-бригадний метод тощо), як лівацькі переги-ни. ЦК вимагав рішучої перебудови роботи радянської школи відповідно до вказівок В. І. Леніна, даних ним у 1920 р. в зауваженнях на тези Н. К. Крупської «Про політехнічну освіту», а також в його промові на III з'їзді комсомолу.

В 1932/33 навчальному році почалася реорганізація семирічної школи в десятирічну. В 1934 р. постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 15 травня «Про структуру початкової і середньої школи в СРСР» було встановлено три типи шкіл для всіх районів країни: початкова чотирикласна школа, семикласна неповна середня школа і десятикласна середня школа. В двох інших постановках ЦК ВКП(б) і РНК СРСР — про викладання географії в початковій школі і про викладання історії в школах СРСР, — ухвалених у 1934 р., партія і уряд вимагали докорінного поліпшення викладання цих важливих дисциплін.

Комуністична партія, викриваючи троцькістських та інших фальсифікаторів історії, заклікала поставити вивчення історії на наукову основу і розгорнути рішучу боротьбу проти троцькістського охвістя. Зауваження урядової комісії, до складу якої входили Й. В. Сталін, С. М. Кіров і А. О. Жданов, на конспекти підручників з історії (1934 р.) відіграли величезну роль у розвитку історичної науки, в постановці історичної освіти в країні та у вихованні радянської молоді. Ці зауваження допомогли викрити і розгромити антимарксистську «шкілку» М. Покровського, а також створити марксистські підручники з історії нашої Батьківщини.

В 1934 р. на Україні було близько 22 тис. початкових, неповних середніх і середніх шкіл, в яких навчалося рідною мовою понад 4 млн. дітей. Закладами дошкільної освіти було охоплено 150 тис. дітей. Тільки в 1932 р. видатки на народну освіту за державним і місцевим бюджетами Української РСР становили 575 млн. крб., тобто на 435 млн. крб. більше, ніж у 1927/28 р.

Радянська держава в ході соціалістичного будівництва здійснила ряд заходів, спрямованих на зміцнення вищої школи. Найважливішим з них була постанова ЦВК СРСР «Про навчальні програми і режим у вищій школі», прийнята у вересні 1932 р. Ця постанова визначила завдання підвищення теоретичної освіти у вузах, вузах і технікумах відповідно до вимог соціалістичного будівництва і покінчила з шкідливою недооцінкою відповідальності студентів за свою роботу як у вузі, так і на виробництві. У вищій школі і технікумах було встановлено твердий порядок в організації навчання, запроваджено диференційовану оцінку знань студентів і точні строки екзаменаційних сесій. Було встановлено обов'язковий захист дипломної роботи кожним студентом перед закінченням вищої школи.

Радянська вища школа стала справжньою кузницею кадрів для всіх галузей народного господарства. Вона відіграла велику роль у підготовці національних кадрів інтелігенції народів СРСР.

В 1930—1934 рр. завдяки безустанному піклуванню партії швидко розвивалася вища школа в Українській РСР. Існувала велика сітка вищих технічних і педагогічних учбових закладів. Уряд Радянської України згідно з постановою ЦК ВКП(б) ухвалив відновити університети в Києві, Харкові, Одесі і Дніпропетровську. У вищих школах УРСР в 1933 р. налічувалось понад 100 тис. студентів. В технікумах, що готували спеціалістів середньої кваліфікації для народного господарства, навчалось понад 150 тис. чоловік.

Постановою РНК СРСР від 13 січня 1934 р. «Про вчені ступені і звання» у вищих учбових закладах було запроваджено вчені ступені кандидата наук і доктора наук та вчені звання асистента, доцента і професора. В наукових закладах Академії наук СРСР, академій наук союзних республік та в інших наукових установах було запроваджено вчені звання молодшого і старшого наукового співробітника, члена-кореспондента і дійсного члена Академії наук. Вчені ступені кандидата і доктора наук надавалися вченими радами вищих учбових закладів і наукових установ після захисту відповідних дисертацій.

Партія і уряд приділяли особливу увагу підготовці висококваліфікованих кадрів для потреб народного господарства. З метою поліпшення підготовки спеціалістів різних галузей народного господарства була проведена реорганізація вищої технічної освіти. Спеціальні технічні вузи були передані відповідним наркоматам за спеціальністю. Щоб полегшити робітничо-селянській молоді вступ до вищої школи, була набагато розширена сітка робітничих факультетів.

Роки першої п'ятирічки були періодом бурхливого розвитку всієї радянської науки. Перебудова роботи Академії наук СРСР відповідно до завдань соціалістичного будівництва сприяла розширенню її наукової діяльності та залученню до наукової роботи багатьох сотень практиків соціалістичного будівництва. В ряді союзних республік і областей були створені філіали Академії наук СРСР, що відіграли велику роль у розвитку радянської науки на місцях. У системі Академії наук СРСР були створені науково-дослідні інститути, які займалися питаннями реконструкції народного господарства та вивченням продуктивних сил країни. Завдяки піклуванню Комуністичної партії радянська наука в роки першої п'ятирічки досягла великих успіхів.

З метою поліпшення роботи Академії наук Української РСР у 1930—1931 рр. була проведена реорганізація її і створені в системі академії нові науково-дослідні інститути.

У червні 1930 р. президентом Академії наук Української РСР був обраний видатний радянський учений і громадський діяч

О. О. Богомолець, який керував роботою академії протягом 16 років. Він очолював організовані ним Інститут експериментальної біології і патології та Інститут клінічної фізіології. Під керівництвом О. О. Богомольця в цих інститутах за участю багатьох лікарів Радянського Союзу щороку проводились наукові конференції, що мали велике значення для розвитку медичної науки.

Перемога соціалізму в сільському господарстві, швидке зростання колгоспів і радгоспів висували нові завдання перед сільськогосподарською наукою. В її розвитку видатну роль відіграв великий російський перетворювач природи І. В. Мічурін. Послідовником І. В. Мічуріна на Україні став видатний радянський учений-селекціонер Т. Д. Лисенко, який, керуючись матеріалістичною мічурінською біологією, вивів ряд цінних сільськогосподарських культур.

В галузі селекції сільськогосподарських культур велику роботу проводив академік А. П. Сапегін. Виведені ним нові сорти пшениці були впроваджені у колгоспах і радгоспах не тільки на Україні, але й в інших республіках Радянського Союзу. За своєї праці Сапегін був неодноразово відзначений високими урядовими нагородами.

Плодотворну наукову роботу вели академік О. В. Палладін у галузі біохімії, О. М. Діннік у галузі механіки і багато інших. Наукова діяльність учених Радянської України була спрямована на розв'язання завдань, які висувало соціалістичне будівництво.

Одночасно з розробкою народногосподарських проблем учені вели пропаганду досягнень науки серед широких мас трудящих, виїжджаючи з лекціями і науковими доповідями в Донбас та інші промислові центри. Праці українських учених мали велике значення для розвитку радянської науки. Академія наук Української РСР проводила велику роботу і в справі підготовки молодих радянських учених через аспірантуру.

Радянська наука розвивалася в умовах запеклої боротьби з ворогами соціалістичного будівництва, які намагалися перешкодити успішному розвитку науково-дослідної роботи, відірвати її від завдань соціалістичного будівництва. Партія викрила буржуазних націоналістів, троцькістів, правих опортуністів і допомогла радянським ученим очистити академію від ворожих соціалістичному будівництву елементів. Розгром ворогів відкрив ще ширший простір розвитку української радянської науки.

З кожним роком в республіці розширялася сітка культурно-освітніх закладів — музеїв, робітничих клубів, будинків колгоспника, бібліотек, театрів і кіно. В ряді міст України було відкрито картинні галереї, історичні і художні музеї, які відіграли велику роль у вивченні трудящими історичного минулого нашої Батьківщини, у вихованні радянського патріотизму, в підвищенні загального культурного рівня радянських людей.

Картична галерея ім. Т. Г. Шевченка в Харкові, музеї українського, російського і західного мистецтва в Києві, а також історико-краєзнавчі музеї в обласних центрах Радянської України проводили значну культурно-освітню роботу. У веденні антирелігійної пропаганди серед трудящих видне місце займав центральний антирелігійний музей-заповідник у Києво-Печерській лаврі.

На початку 1933 р. на Україні працювало близько 14 тис. клубів і будинків колгоспника, близько 10 тис. бібліотек і 78 театрів. Радянська преса обслуговувала мільйони читачів. З 2037 газет (разом з багатотиражками політвідділів МТС і радгоспів), що видавалися тоді на Україні, 1721 виходила українською мовою. Загальний разовий тираж газет у республіці в 1933 р. становив 6 млн. примірників, з них 5 млн. українською мовою.

Успіхи соціалістичного будівництва в першій п'ятирічці висунули серйозні завдання перед радянською літературою і мистецтвом. Ряд літературних організацій, які існували на початку 30-х років, — ВАПП (Всесоюзна асоціація пролетарських письменників), а на Україні ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників), і які відіграли в свій час позитивну роль у розвитку пролетарської літератури, вже не задовольняли назрілих потреб соціалістичного будівництва. Проте існування відокремлених літературних організацій перешкоджало далішому успішному розвитку радянської літератури, створювало небезпеку гурткової замкненості та відриву радянських письменників від політичних завдань сучасності.

Як з'ясувалося пізніше, до керівництва ВАПП і ВУСПП пролізли вороги народу — троцькістсько-бухаринські дворушники і буржуазні націоналісти, що намагалися використати літературні організації для підривної роботи проти Радянської влади та затримати розвиток радянської літератури. Вони перекручували марксистсько-ленінське розуміння літератури, протиставили письменників-комуністів безпартійним, культивували груповищину і адміністрування в керівництві літературним процесом.

Важливим історичним документом, що відіграв величезну роль у розвитку літератури кожного народу СРСР і мобілізував ра-

О. О. Богомолец.

дянських письменників на розв'язання поставлених партією завдань соціалістичного будівництва, була постанова ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р. «Про перебудову літературно-художніх організацій». Ця постанова завдала удару по ворожих підступах в літературі та об'єднала радянських письменників навколо партії. Замість ряду літературних організацій було створено єдину

Музей українського мистецтва в Києві.

Спілку радянських письменників СРСР на чолі з основоположником літератури соціалістичного реалізму М. Горьким. В Українській РСР письменницькі кадри об'єдналися в Спілку радянських письменників України, що є складовою частиною Спілки радянських письменників СРСР.

Завдяки піклуванню партії розвиток радянської літератури швидко пішов уперед. Вихід у світ у першій половині 30-х років таких видатних творів, як «Єгор Буличов та інші», продовження роману «Життя Кліма Самгіна» М. Горького, «Піднята цілина» М. Шолохова, «Петро I» О. Толстого, «Енергія» Ф. Гладкова, «Цусіма» О. Новікова-Прибоя, «Педагогічна поема» А. Макаренка, «Як гартувалася сталь» М. Островського, віршів і поем М. Тихонова, М. Ісаковського, В. Гусева, драматичних творів М. Погодіна, Б. Ромашова, О. Афіногенова та ін., свідчив про розквіт радянської літератури. Соціалістичне будівництво яскраво відбивалося у творчості Янки Купали, Г. Леонідзе, С. Чіковані, С. Вургуна та інших радянських письменників.

Під благодіючим впливом літератури великого російського народу зростала в період боротьби за здійснення суцільної колективізації сільського господарства українська радянська література. Розвиток української радянської літератури відбувався в умовах запеклої боротьби проти троцькістського охвістя і націонал-ухильницьких угруповань Хвильового і Скрипника. Вороги соціалістичного будівництва прагнули розірвати зв'язки української радянської літератури з передовою літературою братнього російського народу. Комуністична партія допомогла письменницькій громадськості Радянської України розгромити цих мерзенних ворогів, що забезпечило успішний розвиток української літератури.

Соціалістичне будівництво в роки першої і другої п'ятирічок тематично збагатило радянську літературу. Основною для неї ставала тема творчої праці широких народних мас. У творах радянських письменників знаходили відображення типові образи робітників, колгоспників, партійних і господарських керівників, робітників-двадцятип'ятитисячників, що працювали в сільському господарстві.

Здійснюючи вимоги соціалістичного реалізму, письменники приділяли велику увагу питанням формування соціалістичної ідеології радянської людини і боротьби з пережитками капіталізму в свідомості людей.

І Всесоюзний з'їзд письменників, що відбувся в серпні 1934 р., підбив підсумки розвитку радянської літератури. Від імені ЦК ВКП(б) і РНК СРСР на з'їзді з привітанням виступив А. О. Жданов. Він чітко сформулював основні завдання, які стояли перед радянською літературою, і, зазначивши, що вона є літературою висхідного класу — пролетаріату, найбільш передовою та ідейною літературою світу, закликав письменників високо нести прапор більшовицької партійності.

З доповіддю про радянську літературу виступив М. Горький. Він яскраво показав роль трудових мас у створенні всіх цінностей, які має людство. Горький підкреслив, що однією з основних рис радянської літератури є її активне втручання в життя, безпосередня участь у будівництві соціалізму. З'їзд завершив організаційну перебудову літературних організацій, що проходила згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р., і мобілізував радянських письменників на виконання завдань, поставлених перед ними партією і народом.

Напередодні І Всесоюзного з'їзду письменників відбувся І з'їзд письменників України, на якому було оформлене створення Спілки радянських письменників України.

У творах українських радянських письменників відбилися характерні риси передової радянської людини, життя і побут робітників, колгоспників, трудової інтелігенції. Самовіддану працю

радянських людей зобразили Н. Забіла у романі «Тракторобуд», О. Копиленко у романі «Народжується місто», А. Шиян в романі «Магістраль».

Однією з основних тем творів радянських письменників в ці роки була тема боротьби бідноти і середняків проти куркульта, за колективізацію сільського господарства. К. Гордієнко

П. Г. Тичина.

у книгах «Атака», «Повість про комуну» і «Зерна» зобразив перші кроки колективізації сільського господарства, запеклу класову боротьбу на селі. Серед значних прозаїчних творів цього періоду виділяються роман П. Панча «Облога ночі», присвячений боротьбі робітників Донбасу в роки громадянської війни проти німецьких загарбників і українських буржуазних націоналістів, і роман А. Головка «Мати», в якому показано класову боротьбу бідноти проти поміщиків і куркулів в період першої буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр., формування революційної свідомості трудящого селянства.

Видатний український поет П. Тичина одним з перших у своїх поетичних збірках «Чернігів» (1931 р.) і «Партія веде» (1934 р.) відобразив величезні господарські, політичні і культурні досягнення соціалістичного будівництва. У вірші «Ленін» (збірка «Чернігів») поет змалював образ великого вождя соціалістичної революції, творця Радянської соціалістичної держави. Творчість Тичини відбивала великі перетворення, здійснювані на Україні під керівництвом Комуністичної партії. В образі дівчини-колгоспниці Олесі Кулик («Пісня трактористки») поет показав радянську молодь, її прагнення до нового, її активну участь у будівництві соціалістичного суспільства.

Соціалістичному будівництву присвятили свої твори українські поети М. Рильський, М. Бажан, В. Сосюра та ін. У віршах, написаних на початку 30-х років, М. Рильський відобразив величезні зміни, що сталися в нашій країні в процесі соціалістичного будівництва, оспівав радість творчої праці мільйонів людей, велику дружбу радянських народів, які під проводом Комуністичної партії будують соціалізм.

Українська радянська драматургія цього періоду була представлена такими визначними творами, як «Загибель ескадри» О. Корнійчука і «Майстри часу» І. Кочерги.

Поряд з письменниками старшого покоління в цей період в літературі виступила талановита молодь. Майже при всіх редакціях центральних, обласних та міських газет і журналів, на багатьох заводах, у клубах працювали літературні гуртки.

Героїчна праця народу в першій п'ятирічці запалила радянських художників на написання творів, в яких відображено пафос соціалістичного будівництва. Розгром Комуністичною партією буржуазних націоналістів, які намагалися загальмувати зростання української радянської культури, відіграв величезну роль і в розвитку образотворчого мистецтва. В 1933 р. українські художники брали участь у Всесоюзній виставці «XV років РСЧА». На цій виставці експонувалися картини О. Шовкуненка, гравюри В. Касіяна, пейзажі М. Бурачека та інших художників, присвячені соціалістичному будівництву.

Невпинно розвивалося музичне мистецтво. В 1932 р. на Україні була створена Спілка композиторів і заснований журнал «Радянська музика». Почалося систематичне проведення олімпіад, в яких брали участь не тільки професіональні колективи, але й гуртки самодіяльності. Розширена була сітка пересувних театрів, що обслуговували головним чином сільського глядача. Таким чином до культури прилучалися мільйонні маси колгоспного селянства Радянської України.

Індустріалізація країни і колективізація сільського господарства знайшли яскраве відображення в народній творчості. Головними мотивами численних дум, пісень, частушок і приказок того періоду були героїчна праця робітників і колгоспників, соціалістичні перетворення на селі, боротьба проти куркулів, керівна роль Комуністичної партії в будівництві соціалізму.

Здійснення суцільної колективізації сільського господарства, організаційно-господарське зміцнення колгоспів і ліквідація куркульства як класу, реконструкція всіх галузей народного господарства, дострокове виконання першої п'ятирічки, величезні успіхи культурної революції — все це дало можливість українському народові, як і всім народам СРСР, перейти до завершення побудови соціалістичного суспільства.

Розділ VI

УКРАЇНЬСЬКА РСР В ПЕРІОД БОРОТЬБИ ЗА ЗАВЕРШЕННЯ ПОБУДОВИ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА : І ПРОВЕДЕННЯ НОВОЇ КОНСТИТУЦІЇ (1935 — 1937 рр.)

1. Міжнародне становище СРСР в 1935 — 1937 рр.

Соціалістичне будівництво в СРСР наприкінці другої п'ятирічки відбувалося в обстановці загострення міжнародного політичного становища, початку краху післявоєнної системи мирних договорів та розв'язування фашистськими агресорами другої світової війни.

В цій обстановці яскраво відбилась діяння основного економічного закону сучасного капіталізму, головні риси й вимоги якого, як вказував Й. В. Сталін, полягали в забезпеченні максимального капіталістичного прибутку шляхом експлуатації, розорення і зубожіння більшості населення даної країни, шляхом закабалення і систематичного пограбування народів інших країн, особливо відсталих країн, нарешті, шляхом воєн і мілітаризації народного господарства, використовуваних для забезпечення найвищих прибутків.

Капіталістичні країни після першої світової війни нездатні були подолати властиві капіталістичній системі господарства глибокі суперечності. В 1935—1937 рр. ці суперечності ще більше посилились і загострились. Боротьба за ринки збуту і джерела сировини, за сфери застосування капіталу стала особливо напруженою. Ще більше загострилася й нерівномірність розвитку капіталістичних держав. Усе це свідчило про швидке назрівання другого етапу загальної кризи світової капіталістичної системи, про наближення другої світової війни.

Утворена на Паризькій мирній конференції 1919—1920 рр. Ліга Націй, керівна роль в якій належала імперіалістичним урядам Англії і Франції, неспроможна була відвернути гонку

озброєнь та забезпечити тривалий і міцний мир. Небезпека нової війни почала наростати особливо швидко у зв'язку з світовою економічною кризою, яка вибухла в 1929—1933 рр. Не встигли капіталістичні країни, насамперед США, Англія і Франція, оправитись від кризи, як в другій половині 1937 р. нависла загроза нової, ще глибшої економічної кризи, що відбивала загострення загальної кризи всієї капіталістичної системи світового господарства.

Особливістю цієї кризи було те, що вона виникла не після процвітання промисловості, а після депресії і деякого поживлення, яке, проте, не перейшло в процвітання. В середині 1937 р. світова капіталістична промисловість досягла лише 95—96% рівня передкризового 1929 р. Обсяг промислової продукції в 1938 р. в порівнянні з 1929 р. знизився в США до 72%, у Франції — до 70%. Все це свідчило про початок нової серйозної кризи.

Нова криза сприяла різкому загостренню всіх суперечностей капіталізму і прискорила розпад усієї післявоєнної системи мирних договорів. Загострення політичного становища капіталістичних країн як всередині кожної з них, так і в сфері міжнародних відносин неминуче створювало ґрунт для нових воєнних сутичок. Війна знову стала на чергу дня як засіб нового поділу світу і сфер впливу на користь сильніших держав.

Найбільш агресивні, реакційні елементи міжнародної імперіалістичної буржуазії стали на шлях розпалювання війни проти СРСР. Особливу активність щодо цього проявляли імперіалісти США, Англії і Франції. Суть зовнішньої політики правлячих кіл цих країн зводилась до того, щоб ізолювати СРСР і спрямувати гітлерівську агресію на Схід, проти Радянського Союзу. Війною проти СРСР імперіалісти хотіли припинити розвиток кризи і процес розвалу капіталістичної системи, з одного боку, і перешкодити зростанню та зміцненню соціалізму — з другого.

Німецько-фашистські агресори при прямій і широкій фінансовій підтримці монополій США відбудували важку індустрію і воєнну промисловість Німеччини. В той же час вони посилено розробляли плани загарбання найближчих до Німеччини країн, готуючи вторгнення в Польщу, Данію, Норвегію, Швецію, Іспанію, Австрію, Чехословаччину, Угорщину та інші країни з тим, щоб після цього напасти на СРСР.

Готуючи воєнний напад на СРСР, фашистська Німеччина та її союзники — Італія і імперіалістична Японія — розраховували на активну допомогу решток розбитих експлуататорських класів всередині Радянської країни, на шкідників, убивців і шпигунів — троцькістів, бухарінців і буржуазних націоналістів.

В німецько-фашистських планах підготовки війни проти Радянського Союзу значна роль відводилась контрреволюційній еміграції — російським білогвардійцям і українським буржуаз-

ним націоналістам, які цілком і повністю перейшли на службу до німецьких фашистів та японських імперіалістів. Гітлерівська правляча кліка в ці роки не раз збирала ватажків української буржуазно-націоналістичної еміграції — колишнього гетьмана України Скоропадського, Коновальця, Полтавця-Острияниці та інших, — доручаючи їм посилити диверсійну та шпигунську діяльність в СРСР і всіляко сприяти розв'язуванню війни проти Радянського Союзу.

Держави-агресори всіма засобами розпалювали нову світову війну. Восени 1935 р. фашистська Італія напала на Абіссінію і захопила її. Радянський Союз рішуче виступив проти агресивних дій фашистської Італії, вимагаючи вжити дійових заходів проти неї. Але реакційні кола Англії, Франції та інших держав, що верховодили у Лізі Націй, ухилялися від боротьби з італо-фашистською агресією, розраховуючи використати її в своїх інтересах проти СРСР.

В середині 1936 р. Німеччина й Італія почали воєнну інтервенцію проти республіканської Іспанії, маючи на меті встановити там фашистський режим. Радянський Союз, борючись в Лізі Націй проти агресорів, показав разом з тим, що політика так званого «невтручання» в справі Іспанії, здійснювана реакційними колами Англії, Франції і США, означала насправді потурання агресії, розв'язування війни. Трудящі Радянського Союзу вважали своїм обов'язком подати посильну допомогу революційній Іспанії. Радянський народ розумів, що визволення Іспанії з-під гніту фашистських реакціонерів є спільною справою всього передового людства.

Одним з яскравих проявів братерської солідарності трудящих усього світу була участь у боротьбі за свободу іспанського народу інтернаціональних бригад, сформованих з добровольців різних країн. У складі польської інтернаціональної бригади, що брала участь у боях за республіканську Іспанію, був український батальйон ім. Шевченка, організований з комуністів Західної України. За доблесть і відвагу, проявлену в боях на арагонському фронті, цей батальйон був відзначений командуванням Іспанської республіканської армії.

Героїчна боротьба іспанського народу, який протягом трьох років стримував натиск сил міжнародної імперіалістичної реакції, не привела до перемоги. В результаті зрадництва правих соціалістів, анархістів і троцькістів, що були агентурою англо-франко-американських імперіалістів, 28 березня 1939 р. заколотницькі війська фашистського генерала Франко при підтримці італо-німецьких інтервентів захопили столицю Іспанії Мадрид, а згодом і всю територію Іспанії. Справжніми господарями Іспанії стали німецькі й італійські фашисти — палії нової світової війни.

В 1936—1937 рр. остаточно склався блок трьох агресивних фашистських держав — Німеччини, Італії й Японії, які, щоб розв'я-

зати собі руки, вийшли з Ліги Націй. Договір, яким цей блок агресорів був оформлений у 1937 р., звався «антикомінтернівським пактом»; вістря його було спрямоване проти СРСР, проти свободи і незалежності народів.

Міжнародне політичне становище ставало дедалі напруженішим. Влітку 1937 р. Японія вторглася в Північний і Центральний Китай, захопивши найбільші портові міста Тяньцзінь, Шанхай і тодішню столицю Китаю Нанкін. Японські імперіалісти хотіли перетворити весь Китай у свою колонію і встановити своє неподільне панування в Азії і на Тихому океані.

Усі ці факти свідчили про те, що війна, розв'язана в різних кінцях світу фашистськими державами — Німеччиною, Італією і Японією, — все більше й більше перетворювалась у нову світову війну.

СРСР не міг пройти мимо цих грізних воєнних подій. Неухильно проводячи політику збереження миру, Радянський Союз вжив заходів до дальшого посилення обороноздатності країни, зміцнення своїх кордонів і підвищення бойової готовності радянських збройних сил.

В інтересах створення ефективної системи колективної безпеки Радянський уряд не раз пропонував європейським державам укласти пакт проти агресії. Основою цього пакту мали стати зобов'язання європейських країн про взаємну допомогу, аж до воєнної, проти будь-якого порушника миру. Але ця пропозиція Радянського Союзу не знайшла підтримки з боку держав, які входили в Лігу Націй.

Незважаючи на протидіяння імперіалістичних держав, Радянський Союз не ослабив свого прагнення до створення системи колективної безпеки. 2 травня 1935 р. був підписаний Договір про взаємну допомогу між Радянським Союзом і Францією. Французький уряд уклав цей договір під тиском демократичної громадськості своєї країни. Через два тижні, 16 травня, був підписаний Договір про взаємну допомогу між СРСР і Чехословаччиною. Ці договори передбачали, що коли одна з договірних держав зазнає воєнного нападу з боку третьої держави, то друга виступить їй на допомогу. Договір про взаємну допомогу між СРСР і Чехословаччиною мав силу лише при умові виконання Францією своїх зобов'язань щодо цих двох країн. Договори передбачали укладення спеціальної воєнної конвенції, яка мала бути вироблена під час переговорів між генеральними штабами СРСР, Франції і Чехословаччини. Але переговори ці були зірвані французьким і чехословацьким буржуазними урядами. Відсутність конкретних зобов'язань значною мірою знецінювала укладені договори. І все ж ці договори мали велике значення для боротьби за мир, проти розпалованої імперіалістами другої світової війни. Укладення договорів було великою перемогою миролюбної політики Радянського Союзу.

13 березня 1936 р. Радянський Союз уклав договір про взаємну допомогу з Монгольською Народною Республікою, в серпні 1937 р. був укладений договір про взаємний ненапад між СРСР і Китайською Республікою.

Уряд СРСР послідовно проводив свою миролюбну зовнішню політику, оберігаючи країну від усяких несподіванок. Радянська держава у своїй зовнішній політиці виходила з ленінських вказівок про можливість мирного співіснування двох систем — капіталістичної і соціалістичної — і твердо додержувалась політики збереження миру між народами та посилення торговельних зв'язків з усіма країнами.

2. Зародження і розвиток стахановського руху на Україні. Підсумки другої п'ятирічки

Роки другої п'ятирічки (1933—1937) характеризувалися дальшим піднесенням промисловості, сільського господарства, поліпшенням матеріального добробуту трудящих та розквітом національної формою і соціалістичної змістом культури народів СРСР. Масове соціалістичне змагання за дострокове виконання другої п'ятирічки в чотири роки охопило всі галузі промисловості, сільського господарства і транспорт.

Реконструкція промисловості і сільського господарства привела до насичення народного господарства новою технікою. Величезні капітальні вкладення в промисловість Української РСР підвели під неї сучасну матеріально-технічну базу, що полегшувало працю робітників і створило необхідні передумови для нового зростання обсягу промислового виробництва та підвищення рівня продуктивності праці. Потрібні були кадри, які могли б оволодіти новою технікою і взяти від неї максимум того, що вона може дати.

На цьому новому етапі технічного прогресу Комуністична партія висунула лозунг «кадри вирішують все», який поставив на чергу дня одно з найважливіших завдань соціалістичного будівництва — проблему кадрів. Лозунг «кадри вирішують все» викликав нове трудове піднесення і могутній рух передових робітників за опанування техніки, за вирошування численних кадрів, які досконало володіли б технікою. Соціалістичне змагання набувало все більш масового характеру. Передовики виробництва і цілі групи робітників, освоївши технічний мінімум, стали врівень з інженерно-технічними працівниками, ламали застарілі технічні норми і створювали нові, вищі.

Початок революційному, глибоко патріотичному виробничому рухові робітників і робітниць, які цілком оволоділи технікою своєї справи, поклали гірники соціалістичного Донбасу. Забойщик шахти «Центральна-Ірміне» Олексій Стаханов, досконало оволодівши технікою роботи відбійним молотком, в результаті нової,

ним запропонованої організації виробничого процесу в ніч на 31 серпня 1935 р. вирубав за шестигодинну зміну 102 т вугілля. Звичайна норма донецьких шахтарів була перекрыта Стахановим у чотиринадцять раз. Через три дні, 3 вересня, парторг дільниці «Никанор-Схід» тієї ж шахти Мирон Дюканов вирубав за зміну 115 т вугілля. Слідом за Дюкановим забойщик комсомолець Митрофан Концедалов вирубав за зміну 125 т вугілля. Незабаром Стаханов вирубав за зміну 175, а потім 227 т вугілля. Звістка про почин Олексія Стаханова, Мирона Дюканова і Митрофана Концедалова швидко облетіла всю Радянську країну. Почин донецьких шахтарів підхопили коваль Горьковського автозаводу ім. Молотова Олександр Бусигін, перетяжчик лєнінградської взуттєвої фабрики «Скорород» Михайло Сметанін, ткалі Вічужкої ткацької фабрики ім. Ногіна Євдокія і Марія Виноградови і багато інших передових робітників.

Рух передовиків соціалістичного виробництва, що зародився на базі нової, вищої техніки у вугільній промисловості Донбасу, швидко охопив не тільки промисловість, а й транспорт та сільське господарство. Величезну роль у боротьбі за нове піднесення соціалістичного сільського господарства в другій п'ятирічці відіграло розгортання руху передовиків соціалістичного змагання за піднесення продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Ініціатором руху новаторів у сільському господарстві на Україні була колгоспниця сільськогосподарської артілі «Червоний гігант», Велико-Половецького району, Київської області, Ганна Денисівна Кошова. В 1935 р. Ганна Кошова та її ланка добилися врожаю цукрових буряків 531 ц з гектара при середній врожайності на Україні в той час 130—135 ц.

В тому ж році колгоспниці сільськогосподарської артілі ім. Комінтерну с. Старосілля, Городищенського району на Київщині, Марія Демченко і Марина Гнатенко, виконуючи зобов'язання, дані ними на II Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників, виростили на своїй ділянці 523 ц цукрових буряків з гектара. Патріотичний почин колгоспниць Ганни Кошової, Марії Демченко і Марини Гнатенко викликав масовий рух «п'ятисотенниць» у сільському господарстві Радянського Союзу. Партія і уряд високо оцінили трудові подвиги зачинателів цього руху, нагородивши їх орденами Радянського Союзу.

Тільки за умов Радянської влади став можливим трудовий подвиг Ганни Кошової — прославленого майстра високих урожаїв. Безрадіним було життя Ганни Кошової до революції. Ще замолоду вона зазнала гіркої долі батрачки. Велика Жовтнева соціалістична революція змінила її життя до невпізнанності. Однією з перших в 1926 р. вона вступила в товариство спільного обробітку землі і стала одним з організаторів колгоспу. В колгоспі здійснилася її мрія про високі врожаї, про заможне життя. Ганна Кошова наполегливо підвищувала свої агротехнічні знання і стала знатним майстром бурякосіяння.

До самого кінця свого життя (1948 р.) Кошова працювала ланковою. Ланка її щороку збирала врожай цукрових буряків по 600—700 ц з гектара. За це Кошова була нагороджена орденами й медалями і удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. В 1955 р. Галині Кошовій у Москві, на території Всесоюзної сільськогосподарської виставки був споруджений пам'ятник.

О. Г. Стаханов.

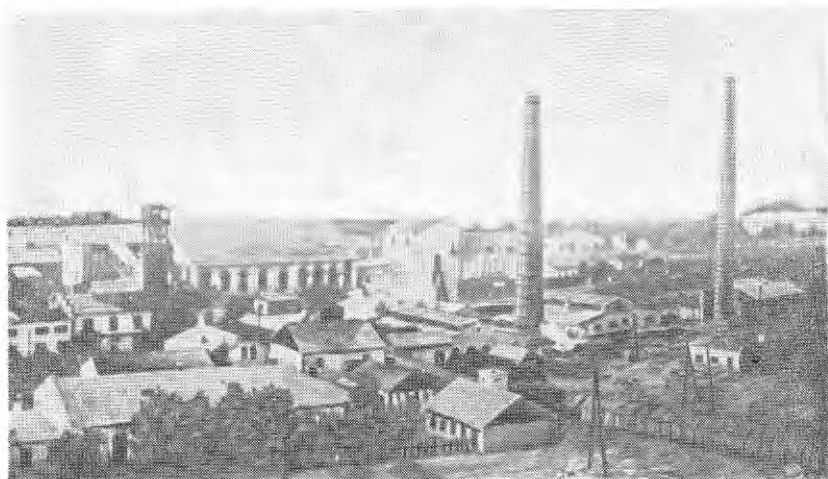
Початок масовому рухові новаторів серед технічних кадрів МТС Радянської України поклала Парасквія Микитівна Ангеліна, бригадир комсомольської тракторної бригади Старо-Бешівської МТС, Сталінської області. Її бригада в 1935 р. добила рекордного виробітку, давши в середньому на один 15-сильний трактор 1225 га різних видів тракторних робіт у переводі на умовну оранку.

Застрільником масового руху новаторів на залізничному транспорті став комсомолец машиніст паровозного депо Слов'янськ, Донецької залізниці, Петро Кривонос, який збільшив середню технічну швидкість руху товарних поїздів до 47 км на годину замість максимальної в той час швидкості 23 км.

Ініціатором руху новаторів серед металургів був сталевар Маріупольського заводу ім. Ілліча Макар Мазай. В цей час партія висунула надзвичайно важливе завдання: добитися щодобової виплавки сталі в 60 тис. т і збільшити зйом сталі з квадратного метра поду мартенівської печі в середньому до 5—6 т. На деяких заводах тільки окремі майстри знімали до 6—7 т сталі з квадратного метра поду. Новатор сталевар Макар Мазай запропонував збільшити продуктивність печі і на виробничій нараді за участю спеціалістів зобов'язався зняти з квадратного метра поду печі 12 т сталі і зварити плавку за 7 годин. Деякі спеціалісти зустріли цю заяву Макара Мазая з недовір'ям, називаючи запропоновані ним строки плавок нереальними, посилаючись при цьому на приклади американців. Але Макар Мазай виконав своє зобов'язання. У жовтні 1936 р. він зварив плавку за 7 годин і зняв з квадратного метра поду печі 13,4 т сталі, тоді як в США і Німеччині зйом сталі на таких печах становив 4—5 т. Після цього Мазай дав другу і третю плавку, знявши з квадратного метра поду печі по 15 т сталі.

Макар Мазай звернувся з закликом до всіх сталеварів Радян-

ського Союзу добитися виробництва 80 тис. т сталі і 45 тис. т прокату на добу. У відповідь на заклик Макара Мазая розгорнулось соціалістичне змагання між сталеварами країни. В цьому змаганні Макар Мазай займав провідне місце. Його приклад свідчив про величезні можливості радянської людини, для якої праця стала справою честі, слави, доблесті і героїства.

Шахта «Центральна-Ірміне» — батьківщина стахановського руху (1935 р.).

На I Всесоюзній нараді стахановців, яка відбулася в Москві в листопаді 1935 р., відзначалось, що новаторський рух не є звичайним рухом робітників і робітниць. Виступаючи на цій нараді, Й. В. Сталін вказав на величезне значення для будівництва соціалізму руху новаторів, «який ламає старі технічні норми, як недостатні, перекриває в цілому ряді випадків продуктивність праці передових капіталістичних країн і відкриває, таким чином, практичну можливість дальшого зміцнення соціалізму в нашій країні, можливість перетворення нашої країни в найбільш заможну країну»¹.

Новатори соціалістичного виробництва відкрили шлях до могутнього культурно-технічного піднесення робітничого класу, шлях до високих показників продуктивності праці, необхідних для знищення істотної відмінності між працею розумовою і фізичною, для переходу від соціалізму до комунізму.

Основними факторами, які забезпечили швидке поширення масового новаторського руху, були: докорінне поліпшення матеріального добробуту трудящих, відсутність експлуатації лю-

¹ Й. Сталін, Питання лєнінізму, вид. 11, Держполітвидав УРСР, 1953, стор. 463.

дини людиною, впровадження нової техніки і зростання кадрів робітників, що освоїли її.

Стахановський рух знаменував собою новий, вищий етап у розвитку соціалістичного змагання. Він виник у боротьбі трудящих СРСР за піднесення продуктивності праці, за освоєння нової техніки.

Г. Д. Кошова.

Масовий рух робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції за піднесення продуктивності праці і братерська взаємодопомога народів нашої країни в соціалістичному будівництві забезпечили дострокове виконання другої п'ятирічки.

Друга п'ятирічка на 1 квітня 1937 р. була виконана достроково — за чотири роки і три місяці. Це було великою перемогою в соціалістичному будівництві. В результаті успішного виконання другої п'ятирічки була завершена технічна реконструкція всього народного господарства. Радянський Союз перетворився в економічно незалежну країну, що забезпечує своє господарство і потреби оборони необхідним технічним устаткуванням. В усіх галузях народного господарства

були створені численні кадри, які успішно освоїли сучасну техніку. Розв'язано було й основне історичне завдання другої п'ятирічки — в СРСР були остаточно ліквідовані всі експлуаторські класи, повністю знищені причини, що породжують експлуатацію людини людиною і поділ суспільства на експлуаторів і експлуатованих.

Здійснення реконструкції народного господарства на базі нової, сучасної техніки було перемогою політики соціалістичної індустріалізації країни. Валова продукція промисловості СРСР на кінець другої п'ятирічки збільшилась проти 1929 р. в чотири рази, а проти 1913 р. — більш як у сім раз, причому 80% усієї продукції було одержано з нових підприємств. Машинобудівна промисловість Радянського Союзу за роки другої п'ятирічки майже потроїла випуск продукції. Щодо виробництва електроенергії СРСР перейшов з п'ятнадцятого на друге місце в Європі і на третє місце в світі. Щодо випуску тракторів СРСР здобув перше

місце в Європі, а щодо виробництва комбайнів — перше місце в світі.

Всі ці видатні успіхи були досягнуті завдяки тому, що Радянська влада в розв'язанні важких і складних завдань соціалістичного будівництва спиралася на економічний закон обов'язкової відповідності виробничих відносин характерові продуктивних сил. Ці успіхи стали можливі внаслідок творчої активності народних мас. Соціалістичний лад відкрив широкий простір велетенським творчим силам трудящих мас, виявив у народі невичерпне джерело скutih в умовах капіталізму талантів.

Радянський народ під керівництвом Комуністичної партії здійснив соціалістичну індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства, ліквідував експлуататорські класи, побудував соціалізм. Перемога соціалізму означала кінець перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, кінець непу.

Непохитна віра в творчі сили народу дозволяє партії ставити й успішно розв'язувати всесвітньоісторичні завдання революційного перетворення суспільного життя. Комуністична партія над усе цінить ініціативу і творчість народних мас. В нерозривному зв'язку з народом, у зростанні активності народних мас партія бачить запоруку перемоги комунізму.

Радянський лад показує зразок єдино правильного розв'язання національного питання. Мудра політика Комуністичної партії забезпечувала на всіх етапах боротьби за соціалізм невпинний розвиток економіки і культури всіх народів багатонаціональної Радянської держави.

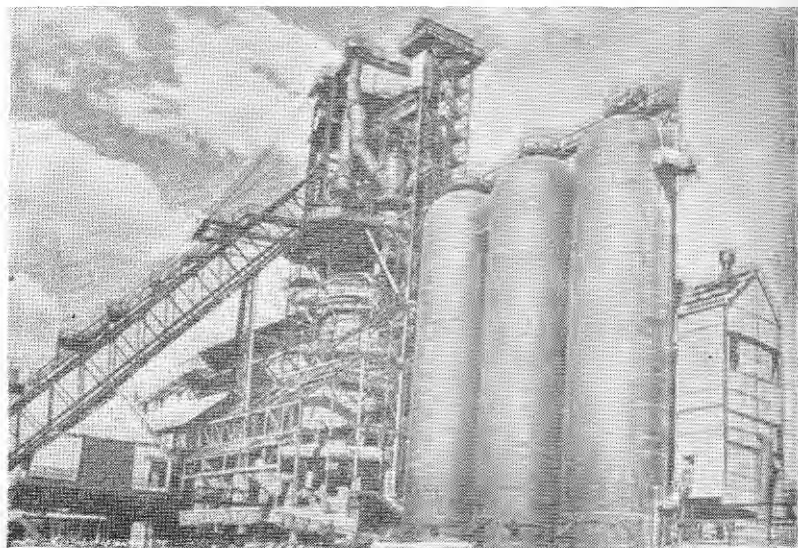
Послідовно проводячи лєнінсько-сталінську національну політику, Комуністична партія в другій п'ятирічці добилася великих господарських успіхів у союзних і автономних республіках. Завдяки братерському співробітництву радянських народів і допомозі великого російського народу розвиток продуктивних сил у радянських національних республіках відбувався швидшими темпами, ніж в цілому по СРСР, повністю була ліквідована їх економічна відсталість. За роки другої п'ятирічки в республіках Радянського Союзу були створені великі промислові центри,

М. М. Мазай.

виховані численні кадри кваліфікованих робітників. Все це дало можливість національним республікам наблизитись за рівнем індустріального розвитку до старих промислових районів.

За роки другої п'ятирічки на основі єдиного народногосподарського плану Союзу РСР до невпізнанності змінилась Українська Радянська Соціалістична Республіка. Соціалістична взає-

Домна № 1 заводу «Запоріжсталь».

модопомога і братерське співробітництво народів Радянського Союзу забезпечили швидкий розвиток усіх галузей промисловості, транспорту, сільського господарства і культури Української РСР. Щодо насиченості промисловості і землеробства новою технікою Радянська Україна набагато випередила ряд капіталістичних країн. Основні фонди великої промисловості Радянської України за роки другої п'ятирічки зросли більш як у два рази і дорівнювали 12 млрд. крб. Вартість всієї валової продукції промисловості Радянської України становила понад 17 млрд. крб., збільшившись за роки другої п'ятирічки більш як у два рази, а в порівнянні з 1913 р. більш як у 7,6 рази. Промислова продукція Української РСР в 1937 р. дорівнювала промисловій продукції всієї царської Росії в 1913 р. На кінець другої п'ятирічки Радянська Україна давала 18% усієї валової продукції промисловості Радянського Союзу, 54% видобутку вугілля і 61% виплавки чавуну.

При допомозі братніх радянських республік, насамперед РРФСР, були докорінно реконструйовані старі металургійні за-

води України. Стали до ладу нові заводи чорної металургії: «Запоріжсталь», «Азовсталь», Криворізький металургійний завод. Було введено в дію 35 доменних і мартенівських печей великої виробничої потужності. Металургійний завод-гігант «Запоріжсталь» щодо кількості робітників і річного випуску продукції зайняв перше місце серед підприємств Дніпрокомбінату. Щодо своєї потужності він є одним з найбільших металургійних заводів Радянського Союзу. Завод «Запоріжсталь» збудований силами робітників та інженерно-технічних працівників Радянської країни.

Введені в дію в другій п'ятирічці нові металургійні заводи вдвоє перевершили всю довоєнну (1913 р.) виплавку сталі на Україні. Виплавка чавуну на Україні в 1937 р. становила близько 9 млн. т, сталі — близько 8,5 млн. т.

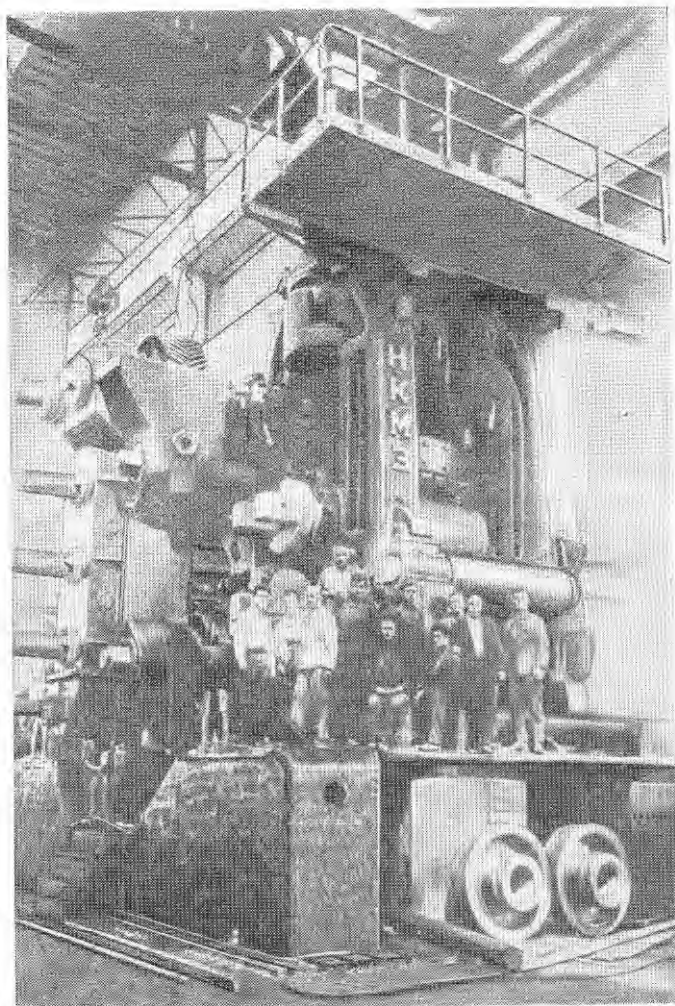
Видобуток вугілля в Донбасі досяг майже 70 млн. т. Щодо видобутку вугілля Радянська Україна зайняла четверте, а щодо виробництва чавуну — третє місце в світі. Кам'яновугільна промисловість Донбасу за роки другої п'ятирічки була докорінно реконструйована. Були перебудовані старі шахти і створено ряд нових великих шахт, річна продуктивність яких становила понад 1 млн. т вугілля. Дореволюційний Донбас не знав врубових машин, відбійних молотків, електровозів. На кінець другої п'ятирічки в Донбасі застосовувалось близько 1800 врубових машин, понад 7 тис. відбійних молотків, сотні електровозів, що дало можливість широко механізувати видобуток вугілля.

Широкого розвитку набуло машинобудування, яке стало основною підмогою реконструкції народного господарства. Соціалістична промисловість Української РСР давала країні десятки тисяч тракторів і комбайнів, потужні паровози типу «ФД» і «ИС», тисячі вагонів для транспорту, важкі врубові машини, потужні турбіни, двигуни, електрогенератори, устаткування для доменних і мартенівських печей. Ця продукція йшла на задоволення потреб промислового будівництва всіх братніх республік СРСР.

Гордістю важкого машинобудування Радянського Союзу є Ново-Краматорський машинобудівний завод ім. Сталіна — найбільше промислове підприємство в Радянському Союзі і одно з найбільших в Європі. Будівництво цього заводу-гіганта було розпочате в 1929 р. Першу чергу, яка складалася з 13 основних виробничих цехів, було здано в експлуатацію наприкінці 1934 р.

Збудування Ново-Краматорського заводу мало величезне значення для техніко-економічної реконструкції народного господарства Радянського Союзу, яка розгорнулася в роки другої і третьої п'ятирічок. З пуском першої черги цього заводу значно посилилась виробнича база машинобудівної промисловості СРСР. Ново-Краматорський завод виконав замовлення на виробництво великої кількості устаткування для заводів-гігантів — «Запоріжсталі», «Азовсталі» і багатьох інших заводів Радянського Союзу. Руками ново-краматорських машинобудівників були створені най-

складніші агрегати для енакіївського, макіївського та інших металургійних заводів, потужні підйомні крани і технічні споруди для каналу Москва — Волга, металоконструкції для Кримського

Перший слябінг, виготовлений Ново-Краматорським машинобудівним заводом.

моста в Москві. Машини і механізми прославленого «заводу заводів» посилалися в усі кінці Радянського Союзу.

В 1936 р. було здано в експлуатацію механічні цехи цього заводу, устатковані за останнім словом сучасної техніки. Незабаром було введено до ладу чавуноливарний і сталеливарний це-

хи та групу ковальсько-пресових цехів, устаткованих потужними кувальними установками для виробництва великих поковок вагою до 300 т в одній деталі. Стали т до ладу цехи металевих конструкцій, інструментальний, модельний і ремонтно-механічний.

Потреби Ново-Краматорського заводу в електроенергії забезпечувалися власною енергетичною базою — теплоелектроцентральною. Поруч з заводом виросло велике робітниче селище, були збудовані заклади побутового, культурного і медико-санітарного призначення, початкові і середні школи, ясла, дитбудинки.

Створення таких підприємств-гігантів, як Ново-Краматорський завод важкого машинобудування, «Азовсталь» та ін., свідчило про здійснення поставленого Комуністичною партією завдання перетворити Радянську Україну в зразкову індустріальну республіку СРСР.

Новою галуззю народного господарства Української РСР була хімічна промисловість. На Україні були збудовані нові висококомеханізовані хімічні заводи. Хімічна промисловість розвивалась на основі використання побічних продуктів коксування сірчастих газів та інших корисних копалин. Содові заводи України давали близько 80% загальносоюзного виробництва соди. З введенням в дію Горлівського азотно-тукового комбінату в СРСР уперше почали використовувати коксовий газ для виробництва синтетичного аміаку і азотних добрив.

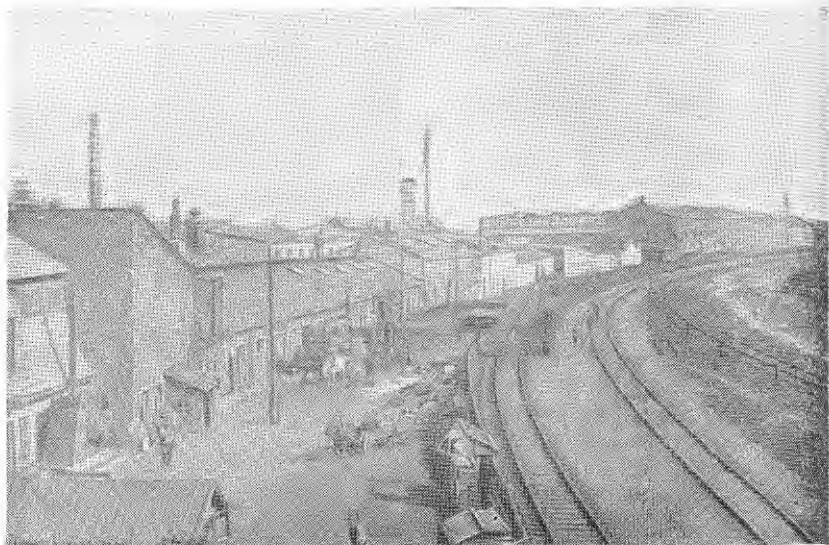
Виробництво електроенергії на Україні перевершувало рівень 1913 р. майже в 20 раз. Докорінно змінилися співвідношення між важкою і легкою промисловістю. Виробництво засобів виробництва зайняло провідне місце в народному господарстві і становило в 1937 р. 62% загального обсягу промислового виробництва.

Значні успіхи були досягнуті в розвитку залізничного транспорту. На кінець другої п'ятирічки довжина залізничних колій УРСР становила близько 15 тис. км, вантажооборот збільшився майже в два рази.

За роки другої п'ятирічки величезні зрушення сталися і в сільському господарстві країни. Одні тільки колгоспи в 1937 р. дали країні понад 1 млрд. 700 млн. пудів товарного хліба.

Розв'язано було найважче завдання соціалістичної революції: завершено колективізацію сільського господарства. Колгоспний лад остаточно зміцнів і став могутньою силою комуністичного будівництва. В соціалістичному сільському господарстві утвердилась кооперативно-колгоспна соціалістична власність. Цьому сприяло прийняття в лютому 1935 р. на II Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників Примірного статуту сільськогосподарської артілі та закріплення за колгоспами у вічне користування всіх оброблюваних ними земель. Поряд з цим кожному колгоспному двору було дано право мати в особистій власності підсобне господарство на присадибній ділянці, житловий будинок, продуктивну худобу, птицю і дрібний сільськогосподарський реманент.

В 1937 р. 27,4 тис. колгоспів Радянської України об'єднували 96,1% усіх селянських господарств і засівали 99,7% усієї селянської посівної площі. За колгоспами Української РСР відповідно до Конституції і Статуту сільськогосподарської артілі було закріплено у безплатне і безстрокове користування, тобто навічно,

Харківський завод сільськогосподарського машинобудування
«Серп і молот» (1935 р.).

35 млн. га землі, що становило більше 80% усього земельного фонду республіки.

На соціалістичних ланах радгоспів і колгоспів Радянської України в 1937 р. працювало 84 тис. тракторів, 27 тис. комбайнів, 47 тис. вантажних автомобілів. Найновіші машини заощаджували і полегшували працю колгоспників і робітників радгоспів. Тракторний парк соціалістичного сільського господарства Радянської України вже тоді був набагато більший, ніж тракторний парк Німеччини, Франції та Італії, разом узятих.

Оснащення сільського господарства Радянської України сучасною технікою і застосування в широких розмірах агротехнічних заходів рік у рік збільшували продуктивність соціалістичного землеробства. Виробництво зерна в колгоспах і радгоспах у 1937 р. становило 227,7 млн. ц, цукрових буряків — 144,3 млн. ц.

В роки другої п'ятирічки велику увагу було приділено розвитку тваринництва. Встановлене в 1934 р. постановою Пленуму ЦК ВКП(б) завдання — створити товарну ферму в кожному колгоспі — в Українській РСР на кінець другої п'ятирічки було в основному виконане. З 1 січня 1934 р. по 1 січня 1938 р. пого-

лів'я великої рогатої худоби в колгоспах України зросло в 2,1 раза, свиней — в 2,6 раза, овець і кіз — у 2,1 раза. В 1937 р. 99% колгоспів мали товарні ферми продуктивної худоби.

Поряд із зростанням громадського поголів'я худоби невпинно збільшувалось поголів'я худоби в особистому користуванні колгоспників. За роки другої п'ятирічки колгоспники України одержали від держави довгостроковий і безстроковий кредити в сумі близько 80 млн. крб. для придбання теличок.

Успіхи сільського господарства Української РСР були здобуті на основі нових виробничих відносин, що склалися в умовах суцільної колективізації сільського господарства, застосування нової, вищої техніки. Перемога колгоспного ладу була досягнута завдяки мудрій політиці Комуністичної партії, яка вказала єдино правильний шлях ліквідації відсталості сільського господарства і створення матеріальної бази для заможного життя трудящого селянства.

Типовим є приклад орденоносного колгоспу ім. Сталіна, Генічеського району, Херсонської області. Землі, на яких виростало багатюще господарство цього колгоспу, належали до революції поміщикам, що жорстоко експлуатували бідняків і батраків. Після закінчення громадянської війни бідняки і батраки генічеських степів, колишні бійці Червоної Армії, вирішили організувати колгосп. Незважаючи на великі труднощі, на шкідництво куркулів, колгосп з кожним роком зростав і зміцнювався. Наприкінці другої п'ятирічки колгосп ім. Сталіна об'єднував понад 600 господарств колишніх батраків, бідняків і середняків. В його користуванні було близько 13 тис. га землі, близько 15 тис. голів великої і дрібної худоби. Кожний колгоспний двір згідно з Статутом сільськогосподарської артілі мав в особистому користуванні худобу і птицю. На території колгоспу розташувалися три школи, дитячі ясла, родильний будинок, баня, перукарня, хата-лабораторія, бібліотека, спортивний майданчик, радіовузол і кінотеатр на 250 місць.

В колгоспі широко впроваджувалась нова техніка. Рільниче господарство колгоспу велося на основі передової агротехніки. Валовий збір зернових у 1936 р. становив близько 45 тис. ц при середній врожайності близько 15 ц з гектара, в 1938 р. — 54 тис. ц при середній урожайності 15,6 ц з гектара. В 1939 р., незважаючи на засуху, колгосп перевершив намічену планом середню врожайність зернових, зібравши 18 ц з гектара. Про такі врожаї до революції ніхто не міг і мріяти.

Доходи колгоспу становили в 1932 р. 1200 тис. крб., у 1938 р. — 3860 тис. крб. У 1938 р. колгоспникам було видано на трудовень по 5 кг зерна і 5 крб. 11 коп. готівкою. Середній дохід на одно господарство колгоспника в 1938 р. становив 4099 крб. Доходи і нагромадження колгоспу докорінно поліпшили матеріальний добробут колгоспників.

Понад 800 примірників газет і близько 200 примірників журналів передплачували колгоспники цього колгоспу-мільйонера. 675 дітей колгоспників відвідували середню школу. В 19 агротехнічних і зоотехнічних гуртках навчалось близько 400 слухачів. У колгоспі не було жодної галузі господарства, яка не дістала б права бути представленою на Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

За роки двох перших п'ятирічок значно розвинулись продуктивні сили Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки, яка перебувала в складі Української РСР. Під керівництвом Комуністичної партії і при активній допомозі народів СРСР у Радянській Молдавії була створена велика консервна і виноробна промисловість. На кінець другої п'ятирічки кількість робітників, зайнятих у великій промисловості, становила близько 10 тис., тоді як до революції в промисловості, переважно в кустарному виробництві, було зайнято всього кількасот робітників.

Сільське господарство Молдавської АРСР було перебудоване на основі колективізації. В 1937 р. 718 колгоспів об'єднували майже всі селянські господарства.

Великих успіхів досягла в своєму розвитку культура молдавського народу, національна формою, соціалістична змістом. За роки існування Молдавської АРСР кількість шкіл збільшилась майже вдвоє, а число учнів — втриє. В республіці було створено три вищі і 11 середніх спеціальних учбових закладів, у яких навчалось близько 4500 чол.

Успіхи, здобуті в розвитку промисловості і сільського господарства Української РСР, були реальним втіленням ленінсько-сталінської національної політики Комуністичної партії. Комуністична партія і уряд Радянського Союзу завжди, на всіх етапах соціалістичного будівництва проявляли піклування про невинне піднесення народного господарства України, запалюючи робітників, селян, інтелігенцію на самовіддану працю по будівництву соціалістичного суспільства.

3. Прийняття нової Конституції СРСР і Конституції Української РСР

Після 1924 р., коли була прийнята перша Конституція СРСР, в економічному і суспільному житті Країни Рад відбулися докорінні зміни. На початок 1936 р. була цілком ліквідована капіталістична власність на засоби виробництва, що ґрунтувалась на експлуатації чужої праці.

Частка соціалістичного сектора народного господарства СРСР у 1936 р. становила 98,7% усіх виробничих фондів, у тому числі: в промисловості — 99,15%, в сільському господарстві — 96,3%. Питома вага соціалістичних форм господарства становила щодо валової продукції промисловості 99,8%, щодо валової продукції

сільського господарства (включаючи особисте підсобне господарство колгоспників) — 97,7%, щодо роздрібного обороту торговельних підприємств — 100%.

Соціалістичний сектор народного господарства Української РСР охоплював 99,8% валової продукції всієї промисловості. 95,2% всіх селянських господарств об'єдналися в колгоспи, посіви яких становили 99,6% всієї посівної площі. Роздрібний товарооборот цілком перейшов в руки держави і кооперації.

Частка приватної власності дрібних селянських господарств і некооперованих кустарів становила 0,2% усіх виробничих фондів республіки.

Характеризуючи зміни, які відбулися в економічному розвитку країни, Й. В. Сталін вказував, що капіталізм за ці роки вигнаний зовсім із сфери промисловості, а соціалістична форма виробництва стала безроздільно пануючою системою в усіх галузях промисловості. В зв'язку з перемогою колгоспного ладу докорінні зміни відбулися і в сільському господарстві. Замість океану дрібних одноосібних селянських господарств з їх слабою технікою і засиллям куркуля було створене найбільше в світі машинізоване, оснащене новою технікою сільськогосподарське виробництво у вигляді всеосяжної системи колгоспів і радгоспів. Соціалізм переміг і в торгівлі. Весь товарооборот перейшов в руки держави, кооперації і колгоспів.

В результаті всіх цих змін у галузі народного господарства СРСР перемогла нова, соціалістична економіка, яка не знає криз і безробіття, злиднів і розорення і дає трудящим усі можливості для заможного і культурного життя.

Відповідно до змін в економіці змінилась і класова структура радянського суспільства. Експлуататорські елементи (капіталісти, купці, куркулі, спекулянти) в усіх галузях народного господарства були розбиті і ліквідовані. Радянське суспільство складається з класу робітників, класу селян і з трудової інтелігенції. В СРСР в 1937 р. робітники і службовці становили 34,7% населення, колгоспне селянство і кооперовані кустарі — 55,6%, ті, що навчалися, пенсіонери, армія (військовослужбовці) та інші — 4,2%. Селяни-одноосібники і некооперовані трудящі кустарі, тобто особи, зайняті працею в дрібнотоварному господарстві, становили всього 5,6% населення.

Перемога соціалізму докорінно змінила становище робітничого класу, селянства та інтелігенції.

Робітничий клас СРСР перестав бути експлуатованим класом, позбавленим засобів виробництва. Він перетворився в цілком новий клас, в робітничий клас СРСР, який знищив капіталістичну систему господарства, утвердив соціалістичну власність на знаряддя й засоби виробництва і спрямовує радянське суспільство по шляху комунізму. Робітничий клас СРСР, що володіє разом з усім народом засобами виробництва, є передовим класом радянського суспільства, провідною силою його.

Зовсім іншим, відмінним від старого, дореволюційного селянства стало селянство СРСР. Воно вже не є, як колись, класом дрібних, розкиданих по всій країні виробників з їх відсталою технікою, класом, який безкарно експлуатували поміщики, куркулі, купці і лихварі. Радянське селянство у своїй величезній більшості — це колгоспне селянство. В основі господарства радянського селянства лежить не приватна власність на знаряддя й засоби виробництва, а колективна власність, що виросла на базі колективної праці. В тісному союзі з робітничим класом і під його керівництвом селянство бере активну участь в управлінні Радянською соціалістичною державою робітників і селян.

Змінився також склад інтелігенції і характер її діяльності. Радянська інтелігенція — цілком нова інтелігенція, нерозривно зв'язана з робітничим класом і селянством. Переважна більшість радянської інтелігенції — це вихідці з робітничого класу і селянства. На відміну від старої інтелігенції нова, радянська соціалістична інтелігенція служить народові.

Зміни в класовій структурі радянського суспільства, які відбулися у зв'язку з перемогою соціалізму в СРСР, свідчили про те, що грані між робітничим класом і селянством, так само як і між цими класами і інтелігенцією, стираються, а стара класова виключність зникає, що переборюються і стираються між ними також економічні і політичні суперечності.

Капіталістичне суспільство роздирається непримиримими суперечностями між робітниками і капіталістами, між селянами і поміщиками, що веде до нестійкості його внутрішнього становища. Радянське суспільство, в якому немає більше антагоністичних ворожих класів, не знає таких суперечностей, воно вільне від класових сутичок і являє картину дружнього співробітництва і спільності інтересів робітників, селян, інтелігенції. «На основі цієї спільності і розгорнулися такі рушійні сили, як морально-політична єдність радянського суспільства, дружба народів СРСР, радянський патріотизм»¹.

Морально-політична єдність радянського суспільства виникла на основі зміцнення союзу робітничого класу і селянства, які становлять величезну більшість радянського суспільства, в їх спільній боротьбі за побудову соціалізму в нашій країні.

Перемога соціалізму в СРСР назавжди покінчила з експлуатацією села містом, з розоренням селянства капіталізмом, ліквідувала споконвічну протилежність між містом і селом.

Величезна допомога у створенні і розвитку колгоспного ладу, подана селянству нашої країни робітничим класом, зміцнила союз робітничого класу і селянства, а систематичне постачання колгоспам першокласних тракторів та інших машин перетворило цей союз у дружбу. В умовах перемігшого соціалізму, в результаті ліквідації експлуататорських класів союз робітничого класу

¹ И. Сталин, Питання ленінізму, стор. 546.

і селянства піднісся на вищий ступінь, становлячи основу морально-політичної єдності радянського суспільства.

Глибокі зміни відбулися також в національних взаємовідносинах народів Радянської країни. Ліквідація експлуаторських класів, що є головними підбурювачами міжнаціональної бійки; знищення експлуатації, яка культивує взаємне недовір'я і розпалює націоналістичні пристрасті; прихід до влади робітничого класу, що є ворогом усякого поневолення і вірним носієм ідей інтернаціоналізму; фактичне здійснення взаємної допомоги народів в усіх галузях господарського і культурного життя — всі ці і подібні їм фактори привели до налагодження справжнього братерського співробітництва народів у системі єдиної союзної держави.

В результаті послідовного проведення в життя національної політики Комуністичної партії була ліквідована одержана в спадщину від царизму нерівність в господарському і культурному розвитку народів окраїн, які в минулому відставали від народів Центральної Росії. Перемога соціалізму привела до того, що в СРСР немає більше відсталих народів. Нові, радянські нації — російська, українська, білоруська та інші — за роки соціалістичного будівництва докорінно змінили своє обличчя, розвинулися і оформилися в передові, соціалістичні нації. Кожна соціалістична нація монолітна, вона складається з трудящих, керованих робітничим класом і Комуністичною партією.

Корінні перетворення в економічному і суспільно-політичному житті, досягнуті завдяки організуючому і спрямовуючому впливу Комуністичної партії, викликали необхідність внести зміни в Конституцію СРСР і конституції союзних і автономних республік відповідно до нового співвідношення класових сил, нової соціалістичної економіки в країні, нового стану продуктивних сил і характеру виробничих відносин.

Зміни, що відбулися в соціальній структурі радянського суспільства, дали можливість ліквідувати обмеження, які були раніше встановлені для окремих класових груп, і перейти до дальшої демократизації політичного життя СРСР в розумінні заміни не цілком рівних виборів рівними, багатоступневих — прямими, відкритих — закритими.

У новій Конституції СРСР повинні були відбитись і закріпитись не тільки основи державного устрою, але насамперед і головним чином завоювання перемігшого соціалістичного суспільного ладу, його політичні і економічні устої епохи завершення побудови соціалізму в СРСР і поступового переходу до комунізму.

Питання про внесення істотних змін у Радянську Конституцію було поставлене на обговорення Пленуму ЦК ВКП(б), що відбувся 1 лютого 1935 р. Пленум схвалив пропозиції про зміну Конституції і вирішив подати їх від імені ЦК ВКП(б) на розгляд наступного VII Всесоюзного з'їзду Рад. 6 лютого VII з'їзд Рад

СРСР обговорив і прийняв ці пропозиції, ухваливши спеціальну постанову про утворення Конституційної комісії для вироблення проекту нової Конституції.

7 лютого ЦВК СРСР на виконання постанови VII з'їзду Рад СРСР утворив Конституційну комісію під головуванням Й. В. Сталіна. До складу Комісії входили видатні діячі Комуністичної партії і Радянської держави: В. М. Молотов, К. Є. Ворошилов, М. І. Калінін, А. О. Жданов, Л. М. Каганович, А. І. Мікоян, А. Я. Вишинський, а також представники союзних республік і громадських організацій.

В середині травня 1936 р. Конституційна комісія завершила розробку проекту нової Конституції. 1—4 червня 1936 р. Пленум ЦК ВКП(б) заслухав і обговорив доповідь голови Конституційної комісії Й. В. Сталіна про основні принципи і особливості проекту нової Конституції. Схваливши в основному проект, поданий Конституційною комісією ЦВК СРСР, Пленум постановив скликати Всесоюзний з'їзд Рад для розгляду проекту. 11 червня 1936 р. Президія ЦВК СРСР затвердила проект нової Конституції і ухвалила скликати 25 листопада 1936 р. Всесоюзний з'їзд Рад для розгляду проекту Конституції Союзу РСР та опублікувати його для всенародного обговорення. 12 червня проект нової Конституції був опублікований.

З великим піднесенням зустріли трудящі нашої країни проект нової Конституції. П'ять з половиною місяців тривало всенародне обговорення його. В цьому обговоренні взяло активну участь понад 51 млн. чоловік, або близько 60% дорослого населення СРСР. Трудящі внесли в ході обговорення проекту нової Конституції велику кількість поправок і доповнень. Це було яскравим свідченням торжества радянського соціалістичного демократизму. Всі народи Радянського Союзу одноставно схвалили проект нової Конституції.

Проект нової Конституції Союзу РСР викликав також схвалення мільйонів трудящих за рубежами Радянського Союзу. Вони вбачали в цьому проекті відображення перемоги соціалізму в СРСР, здійснення в Радянській країні своїх заповітних мрій, програму боротьби проти імперіалізму і реакції, за демократію і соціалізм.

У таборі ворогів Радянської держави проект Конституції викликав вибух шаленої ненависті, бо проект відбивав історичні успіхи соціалістичного будівництва в СРСР, особливо переконливі на фоні дедалі гострішої економічної і політичної кризи капіталістичної системи. Найбільш реакційна, фашистська преса намагалася замовчати факт створення проекту нової радянської Конституції, приховати від народних мас капіталістичних країн його велику революціонізуючу силу. Коли ж виявилось, що ці намагання марні, вони заявили, що проект нової Конституції СРСР є пустий папірець, декларація, розрахована на обман, і що

взагалі нічого кращого і не міг дати СРСР, оскільки він є не державою, а всього-на-всього «географічним поняттям».

25 листопада 1936 р. в Москві відкрився Надзвичайний VIII Всесоюзний з'їзд Рад. На ньому були присутні понад 2000 делегатів, які представляли 63 нації, національні групи і народності Радянського Союзу.

З доповіддю про проект Конституції СРСР на з'їзді виступив голова Конституційної комісії Й. В. Сталін, який схарактеризував глибокі економічні і класові зрушення, що відбулися в СРСР з моменту прийняття першої Конституції, розкрив все-світньоісторичне значення перемоги соціалізму в Країні Рад і показав, що Радянська держава вступила в нову смугу свого розвитку — смугу завершення побудови соціалістичного суспільства і поступового переходу від соціалізму до комунізму. В своїй доповіді Й. В. Сталін дав всебічний аналіз і оцінку змісту проекту і найбільш істотних пропозицій та доповнень до нього. Поряд з цим Й. В. Сталін викрив вигадки буржуазних критиків проекту Конституції, які намагались опорочити й перекрутити справжній смисл і значення нової Конституції СРСР.

5 грудня 1936 р. Надзвичайний VIII Всесоюзний з'їзд Рад затвердив Конституцію — основний Закон СРСР. День прийняття Конституції СРСР був оголошений щорічним всенародним святом, яке знаменує торжество великих ідей соціалізму.

Конституція СРСР 1936 р. вперше в історії людства проголосила в законодавчому порядку існування суспільства, що не знає експлуатації людини людиною і дає широким народним масам всі матеріальні блага, які має в своєму розпорядженні Радянська держава.

У прийнятій Надзвичайним VIII з'їздом Рад СРСР Конституції було чітко визначено, що Союз Радянських Соціалістичних Республік є соціалістична держава робітників і селян. Політичну основу Радянської соціалістичної держави становлять Ради депутатів трудящих, що виростили і зміцнили в результаті повалення влади поміщиків та капіталістів і завоювання диктатури пролетаріату. Вся влада в СРСР належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих. Економічну основу Союзу Радянських Соціалістичних Республік становлять соціалістична система господарства і соціалістична власність на знаряддя і засоби виробництва.

В Конституції Союзу РСР з граничною ясністю і в цілковитій відповідності з інтересами кожної національної республіки було визначено принципи радянського державного ладу, права і функції найвищих органів державної влади СРСР і союзних республік, органів державного управління, місцевих органів державної влади, а також встановлено основні права й обов'язки громадян і принципи нової виборчої системи.

Союз Радянських Соціалістичних Республік, зазначається в

статті 13 Конституції, є союзна держава, утворена на основі добровільного об'єднання рівноправних радянських соціалістичних республік. До відання Союзу Радянських Соціалістичних Республік в особі його найвищих органів державної влади і державного управління, згідно з статтею 14 Конституції, належать справи, що мають загальносоюзне значення: представництво СРСР у міжнародних зносинах, укладання, ратифікація і денонсація договорів СРСР з іншими державами, питання війни і миру, прийняття до складу СРСР нових республік, затвердження змін кордонів між союзними республіками, організація оборони країни і керівництво всіма Збройними Силами СРСР, зовнішня торгівля на основі державної монополії і т. п.

За Конституцією територія союзних республік не може бути змінена без їх згоди. Закони СРСР мають однакову силу на території всіх союзних республік. Для громадян Радянської країни встановлене єдине союзне громадянство. Кожний громадянин союзної республіки є в той же час громадянином СРСР.

Найвищим органом державної влади в країні є Верховна Рада СРСР, якій належить вся законодавча влада. Верховна Рада СРСР складається з двох рівноправних палат — Ради Союзу і Ради Національностей, які обираються громадянами СРСР строком на чотири роки на основі загального, прямого і рівного виборчого права при таємному голосуванні. Рада Союзу обирається громадянами СРСР по виборчих округах за нормою: один депутат на 300 тис. населення. Рада Національностей обирається громадянами СРСР по союзних і автономних республіках, автономних областях і національних округах за нормою: по 25 депутатів від кожної союзної республіки, по 11 депутатів від кожної автономної республіки, по 5 депутатів від кожної автономної області і по одному депутату від кожного національного округу.

Раді Союзу і Раді Національностей в однаковій мірі належить законодавча ініціатива. Закон вважається затвердженим, коли він ухвалений обома палатами Верховної Ради СРСР.

Верховна Рада СРСР обирає на спільному засіданні обох палат Президію Верховної Ради СРСР у складі: Голови Президії Верховної Ради СРСР, 11 його заступників (за кількістю союзних республік), секретаря Президії і 24 членів Президії. Верховна Рада СРСР утворює на спільному засіданні обох палат уряд СРСР — Раду Народних Комісарів¹, що є найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади.

Конституція Союзу РСР забезпечує всім громадянам право на працю, на освіту, на матеріальне забезпечення в старості, а також в разі хвороби і втрати працездатності. Вона гарантує громадянам свободу слова, зборів і мітингів, недоторканність особи, забезпечує право об'єднання в громадські організації:

¹ В 1946 р. Рада Народних Комісарів була перетворена в Раду Міністрів, а наркомати — в міністерства.

професійні спілки, кооперативні об'єднання, організації молоді, спортивні і оборонні організації, культурні, технічні і наукові товариства. Найбільш активні і свідомі громадяни з-поміж робітничого класу, трудящих селян та інтелігенції об'єднуються в Комуністичну партію Радянського Союзу, яка є передовим загоном трудящих в їх боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного ладу і керівним ядром всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних.

Жінці в СРСР надаються рівні з чоловіком права в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя.

Конституція разом з тим покладає на всіх громадян СРСР важливі й почесні обов'язки: виконувати закони, додержувати дисципліни праці, чесно ставитись до громадського обов'язку, поважати правила соціалістичного співжиття, берегти і зміцнювати суспільну соціалістичну власність. Конституція підкреслює, що захист соціалістичної Вітчизни є священний обов'язок кожного громадянина СРСР.

Конституція СРСР є найдемократичнішою конституцією в світі. В жодній капіталістичній країні не було і немає конституції, яка надавала б право виборів до державних керівних органів усьому народові, незалежно від расової, національної належності, віросповідання і майнового стану.

Буржуазні конституції закріплюють порядки, бажані і вигідні тільки експлуататорським класам. В основу цих конституцій покладено принципи капіталізму, його підвалини: приватну власність на знаряддя і засоби виробництва, експлуатацію людини людиною, — результатом чого є злидні і безправ'я більшості, розкіш і паразитизм меншості. Буржуазні конституції по своїй суті є конституціями правлячих класів пануючих націй, націоналістичними конституціями.

Радянська Конституція, навпаки, виходить з факту ліквідації капіталістичного ладу, з факту перемоги соціалізму, з відсутності в радянському суспільстві антагоністичних класів і експлуатації. Особливістю Конституції СРСР є те, що вона не тільки зберегла диктатуру робітничого класу, але й розширила та зміцнила її базу.

Найбільшою перевагою Конституції СРСР є те, що вона ґрунтується на принципі свободи і рівноправності народів, проголошує ідеї соціалістичного інтернаціоналізму, дружби народів.

Всесвітньоісторичне значення Конституції СРСР полягає в тому, що вона закріпила факт вступу СРСР в смугу завершення будівництва соціалістичного суспільства і поступового переходу до комунізму з його основним принципом: «від кожного — по його здібностям, кожному — по його потребах».

Конституція СРСР 1936 р. має величезне міжнародне значення. Вона освітлює шлях боротьби трудящим капіталістичних

країн, вселяючи в них упевненість в остаточному торжестві комунізму в усьому світі.

Конституція СРСР, затверджена Надзвичайним VIII Всесоюзним з'їздом Рад, стала зразком, основою для вироблення конституцій союзних республік, в тому числі Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Конституції союзних республік законодавчо закріплюють соціалістичні принципи суспільного і державного устрою СРСР, спільні і єдині для всіх народів Радянського Союзу. В усіх конституціях союзних республік яскраво відбилися незламна морально-політична єдність, нерозривна дружба радянських народів. Разом з тим у конституціях союзних республік враховані і законодавчо закріплені національні особливості, зумовлені історичним минулим і сучасним цих республік.

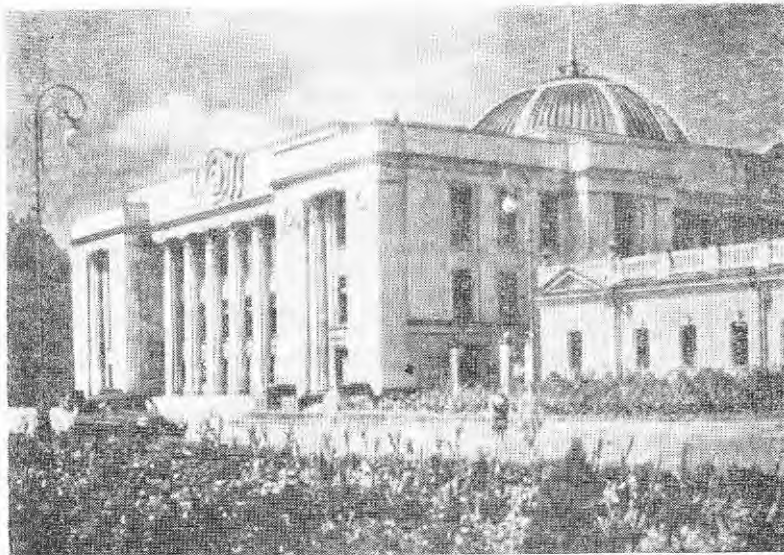
13 липня 1936 р. ЦВК Української РСР утворив Конституційну комісію для вироблення проекту нової Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки. До складу комісії входили відомі державні і партійні діячі України — Г. І. Петровський, П. П. Постишев, О. Г. Шліхтер. 31 грудня ЦВК Української РСР розглянув і прийняв за основу поданий Конституційною комісією проект нової Конституції Української РСР, який був опублікований для всенародного обговорення 1 січня 1937 р.

Всенародне обговорення проектів Конституції СРСР і Конституції УРСР було свідченням великих переваг радянської соціалістичної демократії над демократією буржуазною. Обговорення проектів Конституції СРСР і конституцій всіх радянських республік означало дальший розвиток радянської демократії.

Проекти конституцій спочатку обговорювались на численних зборах і мітингах на підприємствах, у колгоспах, військових частинах, установах і учбових закладах. Трудящі Радянської України, одноставно схвалюючи проект нової Конституції, заявляли про свою беззавітну готовність зміцнювати радянську соціалістичну Вітчизну, множити її успіхи в будівництві соціалізму. Так, під час обговорення проекту нової Конституції Української РСР старий робітник одного з київських заводів С. Струтинський сказав: «Згадую, як я жив в царські часи на околиці Києва, у підвалі. На роботу доводилось ходити пішки, бо на трамвай невиснажувала нас. Важка праця по 12—18 годин на добу дуже виснажувала нас. Трудовий народ був безправний. З цим жахливим минулим покінчила Велика Жовтнева соціалістична революція. До невпізнанності змінилося за роки соціалістичного будівництва життя трудящих! Мій син вчиться тепер у Військово-інженерній академії в Москві, дочка — в інституті. Де, в якій країні такого робітника, як я, обирали до найвищого органу влади? А я в нашій, Радянській, країні є членом президії Центрального Виконавчого Комітету Української РСР, працюю в прийомній голови, розглядаю заяви і скарги трудящих, я — член уряду, обраного народом.

Нам, старикам, які пам'ятають безправ'я і всі страхіння минулого, особливо цінна і дорога кожна стаття Конституції».

Робітниця Макіївського металургійного заводу ім. Кірова А. Іщенко заявила: «Я з радістю буду голосувати за затвердження проекту Конституції Української РСР, бо вона яскраво відбиває в собі завойоване нами щасливе життя вільних громадян

Будинок Верховної Ради Української РСР.

України. Вона закріплює завойоване щасливе життя радянської жінки».

Для глибокого вивчення проектів нових конституцій СРСР і УРСР на підприємствах, у колгоспах, при сільрадах були створені гуртки, політшколи, семінари, проводилися бесіди, лекції і доповіді.

В багатьох районах Радянської України в обговоренні проєктів Конституції СРСР і Конституції УРСР брало участь майже все доросле населення. Так, у Харківській області відбулося понад 22 тис. зборів трудящих, в яких взяли участь близько 2400 тис. чоловік, тобто 98,3% дорослого населення. Трудящі, що виступали під час обговорення кожної статті Конституції, не тільки висловлювали своє позитивне ставлення до проєкту Конституції, але й вносили численні конкретні пропозиції, поправки і доповнення; багато з них було опубліковано в пресі.

У зв'язку з всенародним обговоренням проєктів конституцій зросла політична і виробнича активність трудящих, що виявилось у розгортанні соціалістичного змагання за дострокове виконан-

ня планових завдань. Широка участь народних мас в обговоренні проектів конституцій свідчила про те, що сам народ був справжнім їх творцем.

Після всенародного обговорення проект нової Конституції Української РСР був розглянутий і затверджений Надзвичайним XIV Всеукраїнським з'їздом Рад, що відбувся в Києві 30 січня 1937 р.

Конституція Української РСР відображає величезні перемоги радянського народу в побудові безкласового соціалістичного суспільства. В Українській РСР створено міцну основу соціалістичних виробничих відносин; на цій основі розквітла під проводом Комуністичної партії незнана досі морально-політична єдність українського народу.

«Українська Радянська Соціалістична Республіка є соціалістична держава робітників і селян», — говориться в статті 1 Конституції Української РСР. «Політичну основу Української РСР становлять Ради депутатів трудящих, що вирости і зміцніли внаслідок повалення влади поміщиків та капіталістів, завоювання диктатури пролетаріату, визволення українського народу від національного гніту царизму та російської імпералістичної буржуазії і розгрому націоналістичної контрреволюції», — сказано в статті 2 Конституції УРСР.

В Українській РСР, як і в усій Радянській країні, здійснилося справжнє народовладдя, процвітає найдемократичніший у світі суспільний лад. «Вся влада в Українській РСР належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих» (стаття 3).

Як і в усіх республіках Радянського Союзу, в Українській РСР остаточно і безповоротно переміг соціалістичний лад, соціалістична система господарства. «Економічну основу Української РСР становлять соціалістична система господарства і соціалістична власність на знаряддя та засоби виробництва, що утвердилися внаслідок ліквідації капіталістичної системи господарства, скасування приватної власності на знаряддя та засоби виробництва і знищення експлуатації людини людиною» (стаття 4).

Нову Конституцію Української РСР складено відповідно до основних положень Конституції СРСР, вона законодавчо закріпила нові виробничі і правові відносини епохи соціалізму. «Праця в Українській РСР є обов'язком і справою честі кожного здатного до праці громадянина за принципом: «хто не працює — той не їсть». В Українській РСР здійснюється принцип соціалізму: «від кожного — за його здібністю, кожному — за його працею» (стаття 12).

Українська Радянська Соціалістична Республіка, як зазначено в статті 13 Конституції Української РСР, добровільно об'єдналася з іншими рівноправними радянськими соціалістичними республіками з метою взаємодопомоги по лінії економічній і політичній, а так само по лінії оборони.

Українська РСР здійснює державну владу самостійно, забезпечуючи повністю свої суверенні права (крім питань, які належать до відання Союзу Радянських Соціалістичних Республік і визначені в статті 14 Конституції СРСР). Найвищим виразом передбачених Конституцією СРСР суверенних прав Української РСР, як і всіх союзних республік, є право на вільний вихід з Союзу РСР. Але в країні братерської співдружності соціалістичних націй немає жодної республіки, яка хотіла б вийти з складу СРСР. Збереження за кожною союзною республікою конституційного права на вільний вихід з Союзу переконливо свідчить про те, що об'єднання радянських республік в Союзі РСР дійсно є добровільним.

Вибори депутатів до Верховної Ради Української РСР, обласних, районних, міських, сільських Рад депутатів трудящих згідно з Конституцією СРСР провадяться виборцями на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні. Всі громадяни Української РСР, які досягли 18 років, незалежно від їх національності і раси, статі, віросповідання, освітнього цензу, осілості, соціального походження, майнового стану і минулої діяльності, мають право брати участь у виборах депутатів і бути обраними, за винятком божевільних і осіб, засуджених судом з позбавленням виборчих прав.

Нова Конституція СРСР і вироблена відповідно до неї Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки, як і конституції всіх союзних і автономних республік, стали неухитною законодавчою основою існування і розвитку радянського соціалістичного суспільства, символом успіхів переможної боротьби соціалістичних націй СРСР за комунізм.

Народи Радянського Союзу на чолі з великим російським народом під керівництвом Комуністичної партії досягли величезних перемог на всіх ділянках соціалістичного будівництва. Ці успіхи були завойовані в нещадній боротьбі з ворогами радянського народу, з агентами іноземних розвідок — троцькістами, бухарінцями, буржуазними націоналістами всіх мастей, — які хотіли зірвати переможне соціалістичне будівництво, спровокувати війну проти Радянського Союзу, відірвати Радянську Україну від СРСР і перетворити її в колонію німецького імперіалізму.

Пробравшись на державні пости, українські буржуазні націоналісти разом з троцькістськими і бухарінськими дворушниками проводили шкідницьку, шпигунську діяльність у різних галузях народного господарства і культурного будівництва. Вороги народу намагались знищити найбільш важливі і життєві для народного господарства і оборони об'єкти, завантажували заводи непотрібною роботою, гальмували освоєння нових конструкцій машин, вводили в експлуатацію недобудовані підприємства, дискредитували і зривали рух новаторів виробництва.

Вороги народу вели свою шкідницьку роботу і в сільському

господарстві, знищуючи худобу, впроваджуючи непридатні сорти насіння і т. д., щоб за всяку ціну підірвати соціалістичне сільське господарство.

В галузі національно-культурного будівництва буржуазні націоналісти прагнули розірвати зростаючу дружбу народів Радянської країни, сіяли між ними національну ворожнечу і ненависть.

Вороги народу шляхом провокацій і репресій мали намір знищити віддані справі соціалізму кадри партійних, радянських і господарських працівників.

Судові процеси, що відбулися в Москві в 1936, 1937 і 1938 рр. над ватажками терористичних контрреволюційних груп троцькістів, з'янов'євців, бухаринців і буржуазних націоналістів, показали, що всі вони об'єдналися для контрреволюційної боротьби проти Країни Рад. Радянський суд до кінця викрив мерзенні злодіяння троцькістсько-бухаринських і буржуазно-націоналістичних ватажків і засудив їх до розстрілу. Радянський народ з величезною одностайністю схвалив розгром банди троцькістсько-бухаринських злочинців і буржуазних націоналістів.

Величезне значення в розгортанні боротьби трудящих України з ворогами народу мали історичні вказівки ЦК ВКП(б) про посилення пильності радянського народу. Пленум ЦК ВКП(б), що відбувся в кінці лютого — на початку березня 1937 р., намітив заходи для зміцнення партійних і радянських органів та підвищення політичної пильності.

У червні 1937 р. XIII з'їзд КП(б)У, виходячи з рішень лютого-березневого Пленуму ЦК ВКП(б), розробив конкретні заходи для піднесення боездатності Комуністичної партії України. В прийнятій резолюції з'їзд відмітив: «Більшовики України, нещадно борючись проти троцькістсько-правих дворушників, проти українських буржуазних націоналістів, ще вище піднесуть боездатність своїх рядів, ще тісніше згуртуються навколо ЦК ВКП(б) і перетворять Радянську Україну в кращу складову частину великого Радянського Союзу».

Центральний Комітет ВКП(б) направив на Україну на керівну роботу видатного діяча партії і держави М. С. Хрущова. Пленум ЦК КП(б)У, що відбувся 27 лютого 1938 р., обрав М. С. Хрущова першим секретарем ЦК КП(б)У. Комуністи і всі трудящі Радянської України під керівництвом Комуністичної партії розгорнули нещадну боротьбу за остаточну ліквідацію недобитків троцькістсько-бухаринської і буржуазно-націоналістичної агентури іноземних розвідок, за нові успіхи в соціалістичному будівництві. В цій боротьбі український народ здобув великі перемоги.

М. С. Хрущов у своїй доповіді на XIV з'їзді КП(б)У, що відбувся 13—18 червня 1938 р., відзначив, що більшовики України прийшли до з'їзду з величезними успіхами, які свідчать про торжество вчення Маркса—Енгельса—Леніна—Сталіна, про перемо-

ти робітничого класу Радянського Союзу. XIV з'їзд КП(б)У в резолюції на звітну доповідь Центрального Комітету КП(б)У із задоволенням відзначив, що Комуністична партія Радянської України під керівництвом ЦК ВКП(б) добилася серйозних успіхів у викритті, викорчовуванні та розгромі осиних гнізд троцькістсько-бухаринських і буржуазно-націоналістичних агентів німецького і японського імперіалізму. Комуністична партія України ще тісніше згуртувалась навколо ЦК ВКП(б).

З'їзд зажадав від усіх комуністів посилити пильність, зміцнювати незламну дружбу народів Радянського Союзу, викривати до кінця і нещадно викорчовувати ворогів народу. «Сила українського народу, — говорив М. С. Хрущов, — у тісній єдності з усіма народами Радянського Союзу і насамперед з великим російським народом. І ми всіляко будемо зміцнювати цю єдність».

Змітаючи з свого шляху недобитків ворожих класів, перебоюючи труднощі росту, український народ, озброєний непереможним ученням марксизму-ленінізму, під керівництвом славної Комуністичної партії разом з усіма народами СРСР впевнено йшов до нових перемог комунізму.

4. Проведення повної демократизації виборчої системи. Вибори до Верховної Ради Ссоюзу РСР і Верховної Ради Української РСР

Запровадження нової Конституції означало поворот у політичному житті країни. Цей поворот полягав у проведенні повної демократизації виборчої системи, в переході від обмежувальних виборів — до загальних, від не цілком рівних виборів — до рівних, від багатоступневих виборів — до прямих, від відкритих виборів — до закритих.

Нова виборча система повинна була привести до зростання політичної активності широких мас трудящих, до посилення їх контролю над діяльністю органів Радянської влади. Разом з тим вона мала підвищити відповідальність органів Радянської влади перед народом. Щоб забезпечити цей поворот і зустріти його у всеозброєнні, партія вважала потрібним насамперед здійснити повну демократизацію усієї практичної роботи партійних організацій знизу доверху.

У зв'язку з цим в 1937 р. лютого-березневий Пленум ЦК ВКП(б), заслухавши доповідь А. О. Жданова про підготовку партійних організацій до виборів у Верховну Раду Союзу РСР, постановив перебудувати партійну роботу на основі безумовного і повного проведення в життя начал внутріпартійного демократизму, як цього вимагає Статут партії; ліквідувати практику кооптації до складу керівних парторганів; заборонити вибори парторганів відкритим голосуванням; встановити при виборах парторганів закрите (таємне) голосування.

Ця постанова Пленуму ЦК ВКП(б) мала величезне політичне значення. Вона поклала початок виборчій кампанії партії по виборах до Верховної Ради СРСР, допомогла партійним організаціям перебудувати свою роботу на началах розгорнутої внутріпартійної демократії.

9 липня 1937 р. IV сесія ЦВК СРСР затвердила «Положення про вибори до Верховної Ради СРСР». Нова виборча система скасувала встановлені раніше обмеження за соціальною ознакою, для сільського і міського населення встановлювались однакові норми представництва, замість багатоступневих запроваджувались прямі вибори всіх органів влади знизу доверху шляхом таємного голосування. Кожний громадянин СРСР, який досяг 18-річного віку, діставав право брати участь у виборах Верховної Ради.

12 грудня 1937 р. вперше на основі нового виборчого закону були проведені вибори до Верховної Ради СРСР. Комуністична партія виступала на виборах у блоці з безпартійними. На передвиборних зборах комуністи спільно з безпартійними висували кандидатами в депутати Верховної Ради СРСР кращих, відданих Батьківщині представників народу. Напередодні виборів, 11 грудня, на передвиборних зборах виборців Сталінського виборчого округу м. Москви кандидат в депутати, секретар ЦК Комуністичної партії Й. В. Сталін виступив з промовою, в якій показав корінну відмінність між виборами в СРСР, дійсно вільними, дійсно демократичними, і виборами в капіталістичних країнах, де при владі стоять експлуататорські класи. Він підкреслив, що в Радянському Союзі знищено експлуататорські класи і соціалізм ввійшов у побут народів нашої країни. Й. В. Сталін закликав виборців вимагати від своїх депутатів, щоб вони були політичними діячами ленінського типу, слугами народу, такими ж безстрашними в бою, нещадними до ворогів народу, вільними від усякої подобі паніки, мудрими і неспішливими при розв'язанні складних питань, де потрібна всебічна орієнтація, такими ж правдивими і чесними, яким був Ленін, щоб вони так само любили свій народ, як любив його Ленін.

День виборів до Верховної Ради СРСР — 12 грудня — був дійсно всенародним торжеством, тріумфом радянського демократизму. Обрано було 1143 кандидати, які були висунуті блоком комуністів і безпартійних. У голосуванні по СРСР взяло участь понад 91 млн. чоловік, або 96,8% усіх виборців.

З величезним політичним піднесенням голосував народ Радянської України. В голосуванні брало участь понад 17 млн. чоловік, тобто 97,8% усіх виборців. 99% голосувало за кандидатів блоку комуністів і безпартійних, висунутих до Ради Союзу, і понад 97% — за кандидатів до Ради Національностей.

Одногласно голосуючи за кандидатів блоку комуністів і безпартійних, народ Радянської України, як і всі народи Радян-

ського Союзу, продемонстрував своє довір'я і любов до славної Комуністичної партії.

12—19 січня 1938 р. відбулась перша сесія Верховної Ради СРСР, яка обрала Президію Верховної Ради СРСР. Головою Президії був обраний депутат від Ленінградського міського

Мітинг робітників на Костянтинівському заводі ім. Фрунзе (Донбас), присвячений виборам до Верховної Ради СРСР.

округу РРФСР, видатний діяч партії і Радянської держави М. І. Калінін. Верховна Рада утворила уряд СРСР — Рад народних Комісарів, головою якої був затверджений депутат від Молотовського округу м. Москви В. М. Молотов.

Після виборів до Верховної Ради СРСР український народ розгорнув на основі нового виборчого закону підготовку до виборів у Верховну Раду Української РСР. На передвиборчих зборах в містах і селах трудящі Радянської України відзначали величезні успіхи в будівництві нового, соціалістичного суспільства, здобуті під проводом Комуністичної партії.

Український народ висунув Й. В. Сталіна першим кандидатом у депутати Верховної Ради Української РСР. Й. В. Сталін дав згоду балотуватися в депутати Верховної Ради Української РСР по Сталінецькому виборчому округу м. Києва.

Вибори до Верховної Ради Української РСР 26 червня 1938 р. були яскравим виявом торжества соціалістичного демократизму,

морально-політичної єдності радянського суспільства, радянського патріотизму і дружби народів. На виборах переміг блок комуністів і безпартійних.

З 17,5 млн. виборців голосувало понад 99%. За кандидатів блоку комуністів і безпартійних віддали свої голоси 99,5% виборців. Депутатами були обрані кращі представники робітників, колгоспників і радянської інтелігенції.

Серед 304 депутатів Верховної Ради Української РСР було 222 члени Комуністичної партії і 82 безпартійних; за національною ознакою депутати розподілялись так: 186 депутатів — українці, 111 — росіяни, 7 — інших національностей. За соціальним складом серед депутатів Верховної Ради УРСР було: робітників — 153, селян — 76, службовців і представників радянської інтелігенції — 75.

З великим піднесенням пройшли також вибори до Верховної Ради Молдавської АРСР.

На першій сесії Верховної Ради Української РСР, що відбулася в липні 1938 р., була обрана Президія Верховної Ради Української РСР на чолі з Л. Р. Корнійцем. Верховна Рада Української РСР утворила уряд Української РСР — Раду Народних Комісарів, Головою якої був затверджений Д. С. Коротченко.

В кінці грудня 1939 р. на основі нового виборчого закону були проведені вибори до місцевих Рад депутатів трудящих. У виборах до обласних, районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трудящих брали участь понад 99% усіх виборців. До місцевих Рад було обрано 231 тис. депутатів, з них 155 тис. чоловіків і 76 тис. жінок. Серед обраних депутатів було 74 тис. комуністів і 157 тис. безпартійних.

Вибори до Верховної Ради СРСР, Верховних Рад союзних республік та місцевих Рад депутатів трудящих показали незламну морально-політичну єдність радянського народу, його відданість великій Комуністичній партії, справі соціалізму. Все це було запорукою дальших успіхів і перемог трудящих СРСР у побудові соціалістичного суспільства.

Розділ VII

УКРАЇНЬСЬКА РСР В ПЕРІОД БОРОТЬБИ ЗА ЗАВЕРШЕННЯ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛІЗМУ І ПОСТУПОВИЙ ПЕРЕХІД ДО КОМУНІЗМУ В ПЕРЕДВОЄННІ РОКИ (1938 — 1941 рр.)

1. Трудове і політичне піднесення народних мас у боротьбі за виконання третьої п'ятирічки

В результаті успішного виконання другого п'ятирічного плану і успіхів, досягнутих у будівництві соціалізму, радянський народ під керівництвом Комуністичної партії вступив у нову смугу розвитку, в смугу поступового переходу від соціалізму до комунізму.

Соціалізм і комунізм є дві фази однієї і тієї самої суспільно-економічної формації, яка ґрунтується на суспільній власності на засоби виробництва. Перехід від однієї фази до другої відбувається шляхом поступового переростання однієї фази в другу, вищу. Перехід до комунізму, вчать класики марксизму-ленінізму, відбудеться через ряд етапів економічного і культурного перетворення суспільства, протягом яких праця із засобу самого тільки підтримання життя перетвориться в першу життєву потребу людини, а суспільна власність — в непохитну і недоторканну основу існування суспільства.

Для того щоб підготувати перехід до комунізму, треба здійснити, як вказував Й. В. Сталін, принаймні три основні попередні умови.

По-перше, треба надійно забезпечити невідне зростання виробництва засобів виробництва і таким чином закріпити умову для здійснення розширеного відтворення.

По-друге, треба шляхом поступових переходів, здійснюваних з вигодою для колгоспів, а значить, і для всього суспільства, піднести колгоспну власність до рівня загальнонародної власності, а товарний обіг замінити системою продуктообміну.

По-третє, треба добитися такого культурного зростання суспільства, яке забезпечило б усім його членам всебічний розвиток фізичних і розумових здібностей та освіти, достатню для активної участі в суспільному житті і для того, щоб усі члени суспільства мали можливість вільно вибирати професію, а не бути прикованими на все життя до однієї якоїсь професії.

Тільки після здійснення всіх цих основних попередніх умов, разом узятих, відбудеться перехід від економіки соціалізму до вищої економіки — економіки комунізму. Це вимагатиме порівняно тривалого часу, протягом якого поступово відбуватиметься переростання соціалізму в комунізм. Боротьба за завершення будівництва соціалістичного суспільства і поступовий перехід до комунізму є органічно зв'язаним єдиним процесом поступального розвитку радянського суспільства, в ході якого розвиваються характерні риси, властиві комуністичному суспільству.

Радянська держава є могутнім знаряддям будівництва комунізму в нашій країні. За порівняно короткий строк вона забезпечила створення матеріально-технічної бази соціалізму. Спираючись на певною зростаючу економічну могутність соціалізму, Радянська держава успішно створює матеріально-виробничу базу комунізму.

На новому етапі соціалістичного будівництва величезного значення набирає комуністичне виховання трудящих, подолання пережитків капіталізму в свідомості людей. Марксистсько-ленінське виховання кадрів є одним з найважливіших завдань Комуністичної партії. Комуністична партія розгорнула велику роботу по ідейному озброєнню членів партії, керівних працівників і широких мас трудящих. Вся ідейно-політична робота серед трудящих провадилася в дусі виховання полум'яного радянського патріотизму, нерушимої дружби народів, безмежної любові до соціалістичної Вітчизни.

Величезне значення в розгортанні дальшої боротьби радянського народу за комунізм мав XVIII з'їзд Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків), що відбувся 10—21 березня 1939 р. З'їзд продемонстрував єдність і монолітність Комуністичної партії, її згуртованість навколо Центрального Комітету. У звітній доповіді про роботу ЦК ВКП(б), одноставно схвалений і прийнятий з'їздом, Й. В. Сталін розвинув ленінську теорію соціалістичної революції і обґрунтував можливість побудови комунізму в Радянській країні в умовах капіталістичного оточення. Й. В. Сталін вказав на величезну роль соціалістичної держави, яка залишиться і при комунізмі, якщо не буде ліквідоване капіталістичне оточення, якщо не буде знищена небезпека воєнних нападів іззовні. Ці теоретичні настанови, схвалені з'їздом, відкрили перед партією і всім радянським народом широку перспективу боротьби за перемогу комунізму.

XVIII з'їзд ВКП(б) відзначив, що СРСР вступив в «нову

смугу розвитку, в смугу завершення будівництва безкласового соціалістичного суспільства і поступового переходу від соціалізму до комунізму...»¹.

Радянський Союз випередив головні капіталістичні країни щодо темпів зростання промисловості. Але треба було випередити їх також і в економічному відношенні. Тому XVIII з'їзд ВКП(б) поставив перед країною основне економічне завдання: в найближчі 10—15 років догнати і випередити найбільш розвинуті країни Європи і США також і в економічному відношенні, тобто догнати і випередити їх щодо розмірів промислового виробництва на душу населення.

Затверджений XVIII з'їздом ВКП(б) третій п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР (1938—1942 рр.) був важливою віхою на шляху до комунізму. Він забезпечував даліше піднесення всіх галузей народного господарства, особливо важкої індустрії.

В розміщенні нових промислових підприємств по економічних районах СРСР третій п'ятирічний план виходив з необхідності наближення промисловості до джерел сировини і районів споживання, що мало сприяти ліквідації нераціональних і надмірно далеких перевозок, а також забезпечувало даліше піднесення економічно відсталих районів країни.

У третьому п'ятирічному плані розвитку народного господарства було приділено велику увагу далішому посиленню військово-оборонної могутності Радянської держави. В третьому п'ятирічному плані передбачалося будівництво нових машинобудівних, нафтопереробних, хімічних та інших підприємств.

Після виконання третьої п'ятирічки обсяг промислової продукції повинен був збільшитись на 92%, а валова вартість її до початку 1942 р. мала становити 184 млрд. крб. (в цінах 1926/27 р.).

В плані далішого розвитку сільського господарства було висунуте завдання: довести виробництво зерна до 8 млрд. пудів, збільшити поголів'я коней та великої рогатої худоби на 35—40%. В третьому п'ятирічному плані передбачалось збільшити народне споживання в півтора-два рази і забезпечити значне піднесення культурного рівня трудящих.

Грандіозна програма далішого соціалістичного перетворення народного господарства СРСР забезпечувала ще більш могутній розвиток економіки і культури всіх національних республік.

По Українській РСР третій п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР передбачав значне збільшення випуску продукції чорної металургії, машинобудівної, вугледобувної, хімічної промисловості, створення потужної енергетичної бази. Була намічена велика програма розвитку легкої і харчової

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, стор. 322.

промисловості на Україні: будівництво суконного комбінату в Києві, великих м'ясокомбінатів у Ворошиловграді і Дніпропетровську, нових спиртових і цукрових заводів, а також маслозаводів — у Вінницькій і Київській областях.

Величезні завдання були поставлені і в справі дальшого розвитку сільського господарства.

Перші роки третьої п'ятирічки були роками могутнього піднесення всього народного господарства. Широко розгорнулося соціалістичне змагання за виконання третьої п'ятирічки. В 1939 р. за прикладом робітників Ленінграда і Москви на Харківському заводі ім. Молотова виник рух багатOVERSTATників — рух за перехід робітників на обслуговування кількох верстатів. У 1940 р. з ініціатииви бурильника криворізької шахти ім. Ілліча Олексія Семиволоса, який застосував метод багатозабійного буріння, розгорнулося соціалістичне змагання між металургами Криворіжжя і шахтарями Донбасу.

Протягом перших трьох з половиною років третьої п'ятирічки радянський народ добився великих успіхів у посиленні економічної могутності Радянського Союзу. В 1940 р. у порівнянні з 1913 р. в Радянському Союзі було вироблено 15 млн. т чавуну, тобто майже в чотири рази більше; 18 млн. 300 тис. т сталі, тобто в 4,5 рази більше; 166 млн. т вугілля, тобто в 5,5 рази більше; 31 млн. т нафти, тобто в 3,5 рази більше; 38 млн. 300 тис. т товарного зерна, тобто на 17 млн. т більше; 2 млн. 700 тис. т бавовни-сирцю, тобто в 3,5 рази більше.

Величезні успіхи за ці роки досягнуті в індустріальному розвитку Української РСР. В 1940 р. велика промисловість Радянської України давала продукції в 11 раз більше, ніж у 1913 р. Виробництво засобів виробництва за цей період зросло в 15,5 раз, а виробництво предметів споживання в п'ять раз. Українська РСР у 1940 р. випускала промислової продукції в два рази більше, ніж вся царська Росія в 1913 р.

Соціалістичний Донбас, який давав понад 50% усього вуглеводобутку СРСР, був перетворений у високо механізований вугільний район країни. В 1940 р. в Донбасі працювало 2248 врубових машин проти 711 у 1929 р. В Українській РСР в 1940 р. було видобуто 84 млн. т вугілля, тобто майже в чотири рази більше, ніж у 1913 р.; виплавлено понад 9 млн. т чавуну, тобто в три з лишком рази більше, ніж в 1913 р.; випущено близько 9 млн. т сталі і понад 6 млн. т прокату, тобто в три рази більше, ніж у 1913 р. Продукція машинобудування Української РСР в 1940 р. перевершила дореволюційний рівень більше ніж у 50 раз. Виробництво електроенергії в порівнянні з 1913 р. зросло у 24 рази. Середньорічний приріст усієї промислової продукції в третій п'ятирічці становив 11,4%.

У 1940 р. нові, а також повністю реконструйовані підприємства давали понад 92% продукції великої промисловості УРСР, в тому числі: в чорній металургії і хімічній промисловості — по-

над 99%, в тракторній, турбінній, комбайнобудівній — 100%. Ці успіхи були здобуті робітничим класом України завдяки соціалістичній взаємодопомозі і братерському співробітництву всіх народів великого Радянського Союзу.

Великих успіхів добилося в боротьбі за здійснення завдань третьої п'ятирічки і колгоспне селянство Радянської України. Виконуючи рішення партії і уряду про охорону громадських земель від розбазарювання, про заходи розвитку громадського тваринництва в колгоспах, про зміни в політиці заготівель і закупок сільськогосподарських продуктів, про додаткову оплату праці колгоспників за підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва, колгоспне селянство Української РСР самовіддано працювало, забезпечуючи даліше піднесення сільського господарства.

В 1940 р. на Україні налічувалось близько 28 тис. колгоспів, 875 радгоспів, 1225 машинно-тракторних станцій. На соціалістичних полях працювало 90 тис. тракторів, 31 тис. комбайнів, 50 тис. автомобілів і десятки тисяч складних сільськогосподарських машин.

Виробництво зерна колгоспами і радгоспами Української РСР в 1940 р. становило 28 млн. т, тобто на 8 млн. т більше, ніж у 1913 р., цукрових буряків 14,8 млн. т, тобто на 5,9 млн. т більше, картоплі 21,5 млн. т, тобто у чотири з лишком рази більше, ніж у 1913 р. Урожайність зернових зросла до 14 ц з гектара проти 9—10 ц у 1913 р. Середній урожай цукрових буряків становив близько 180 ц з гектара. Кожний колгосп на Україні мав, як правило, три-чотири тваринницькі ферми.

Досягнення соціалістичного сільського господарства України були продемонстровані на Всесоюзній сільськогосподарській виставці, яка відкрилась у серпні 1939 р. в Москві. Українську РСР на цій виставці представляли понад 4000 кращих колгоспів, 120 радгоспів, 10 МТС, понад 3000 товарних ферм і близько 50 тис. колгоспників — передовиків сільського господарства. На виставці в 1940 р. вже брало участь більше 10 тис. колгоспів, МТС, радгоспів, науково-дослідних інститутів і понад 70 тис. передовиків-колгоспників.

Величезне зростання промисловості і сільського господарства в Радянській країні не можна вважати звичайним переходом від відсталості до прогресу, це був стрибок, з допомогою якого наша Батьківщина перетворилася з відсталої країни в передову, з аграрної в індустріальну. Успіхи господарського розвитку Радянського Союзу були результатом політики індустріалізації країни і колективізації сільського господарства, яку неухильно проводила Комуністична партія.

В роки третьої п'ятирічки український народ добився нового бурхливого піднесення народного господарства, дальшого зростання добробуту трудящих мас і розвитку культури, національної формою і соціалістичною змістом. Ці успіхи відзначив

XV з'їзд КП(б)У, який відбувся 13—17 травня 1940 р. Секретар ЦК КП(б)У М. С. Хрущов, який виступив на з'їзді із звітною доповіддю ЦК КП(б)У, вказав, що більшовики України за період від XIV з'їзду КП(б)У провели значну роботу в справі зміцнення партійних рядів. На 1 квітня 1940 р. в КП(б)У налічувалось 521 078 комуністів. За час, що минув після XIV з'їзду, в ряди КП(б)У було прийнято 235 260 чол. Ленінська Комуністична Спілка Молоді України являла собою могутню організацію; в її рядах налічувалось 1721 тис. комсомольців.

В роботі XV з'їзду КП(б)У вперше брали участь делегати від комуністичних організацій возз'єднаних західних областей України.

В резолюції, ухваленій на звітну доповідь ЦК КП(б)У, XV з'їзд відзначив досягнення у зміцненні радянського ладу на Україні і рішимість українського народу, возз'єданого в єдиній Українській Радянській державі, боротися за нові перемоги СРСР в будівництві комунізму.

Величезне значення для дальшого розвитку народного господарства і зміцнення оборонної могутності СРСР мала XVIII конференція ВКП(б), яка відбулася 15—20 лютого 1941 р. Конференція звернула увагу партійних організацій на необхідність максимально дбати про потреби промисловості і транспорту, намітила шляхи дальшого піднесення промислового виробництва, поліпшення організації праці, впровадження нової технології і передових методів праці. Схвалений конференцією державний план розвитку народного господарства СРСР на 1941 р. виходив із завдання закріпити незалежність народного господарства Радянської країни від капіталістичних держав, особливо в галузі металургії і машинобудування.

21 лютого 1941 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, виходячи з постанов XVIII з'їзду ВКП(б), доручили Держпланові СРСР приступити до складання генерального господарського плану СРСР на 15 років, що мав спрямувати країну на розв'язання завдання — догнати і випередити головні капіталістичні країни у виробництві на душу населення чавуну, сталі, палива, електроенергії, машин та інших засобів виробництва і споживання.

2. Піднесення матеріального добробуту трудящих і вирішальні успіхи культурної революції

Безперервне зростання соціалістичного виробництва є міцною основою для невпинного підвищення матеріального і культурного рівня трудящих. Спираючись на основний економічний закон соціалізму, Комуністична партія і Радянська влада піклуються про максимальне задоволення постійно зростаючих матеріальних і культурних потреб всього суспільства. Як відомо, забезпечення максимального задоволення постійно зростаючих матеріальних

і культурних потреб всього суспільства є метою соціалістичного виробництва, а засобом для досягнення цієї мети є безперервне піднесення і вдосконалення соціалістичного виробництва на базі найвищої техніки.

На протилежність цьому капіталістичне виробництво має своєю метою одержання максимального прибутку. Людина з її

Переїзд робітників у нові квартири (м. Сталіно).

потребами зникає з поля зору капіталістичного виробництва. Споживання, говорив Й. В. Сталін, «потрібне капіталістичній лише остільки, оскільки воно забезпечує завдання добування прибутків. Поза цим питання про споживання втрачає для капіталізму смисл»¹.

Діяння цих двох протилежних основних економічних законів визначає протилежність шляхів розвитку капіталізму і соціалізму. Шлях капіталізму — це шлях зубожіння, розорення і напівголодного існування величезної більшості трудящого населення. Шлях соціалізму — шлях неупинного піднесення добробуту і зростання культурного рівня всього суспільства. Це підтверджує вся історія соціалістичного будівництва в нашій країні.

Яскравим показником піднесення матеріального добробуту народу є зростання національного доходу. В 1913 р. національ-

¹ Й. Сталін, Економічні проблеми соціалізму в СРСР, Держполітвидав УРСР, 1952, стор. 75.

ний дохід царської Росії, три чверті якого привласнювали експлуататорські класи, становив 21 млрд. крб. В роки першої п'ятирічки національний дохід СРСР збільшився до 45,5 млрд. крб., у другій п'ятирічці він становив 96,3 млрд. крб., у третій п'ятирічці — 128,3 млрд. крб. (1940 р.). Весь національний дохід в Радянському Союзі цілком належить трудящим і йде на задоволення їх зростаючих потреб і дальший розвиток суспільного виробництва.

Державний бюджет Української РСР в 1940 р. становив понад 8 млрд. крб., збільшившись у порівнянні з 1937 р. на 47%. Видатки на соціально-культурні потреби в 1940 р. становили близько 70% усіх видатків бюджету.

Величезна увага в довоєнні роки приділялась розвиткові охорони здоров'я. Була створена велика сітка лікувальних та інших медичних закладів. Тільки в медико-санітарних закладах Наркомату охорони здоров'я Української РСР у 1940 р. працювало близько 25 тис. лікарів, тобто в шість раз більше, ніж в усій дореволюційній Україні. В 1940 р. на Україні налічувалось понад 21 тис. ліжок у лікарнях і родильних будинках. В 1940 р. діяло понад 900 жіночих і дитячих консультацій, більше 500 молочних кухонь, близько 3 тис. постійних дитячих ясел, які охоплювали понад 1 млн. дітей. Виразом піклування Комуністичної партії про охорону материнства і дитинства була постанов Радянського уряду від 27 червня 1936 р. про допомогу багатодітним матерям.

В результаті зростання матеріального добробуту і культурного рівня трудящих, ґрунтового поліпшення медичного обслуговування населення лікарнями, поліклініками, санаторіями, будинками відпочинку і т. д. в СРСР набагато скоротилися захворювання і смертність. В порівнянні з дореволюційним часом смертність серед дорослого населення зменшилася більше ніж на 36%, а серед дітей — на 40%.

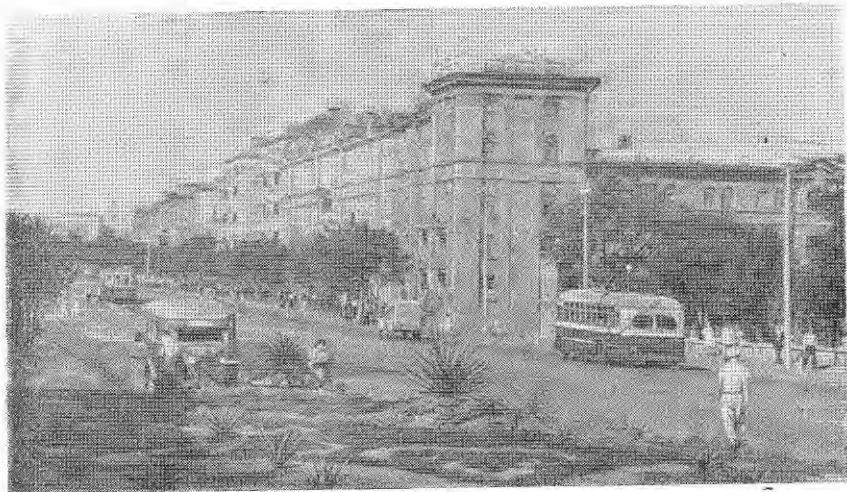
Одним з показників невпинного піднесення матеріального добробуту радянського народу є зростання чисельності робітничого класу. За роки довоєнних п'ятирічок чисельність робітників і службовців у народному господарстві Радянської України збільшилась у три рази. В 1940 р. на Україні налічувалось близько 6 млн. робітників і службовців. За десятиріччя (1930—1940 рр.) фонд заробітної плати виріс в 15 раз. Швидке зростання продуктивності праці і неухильно здійснювана політика зниження цін набагато збільшили реальну заробітну плату робітників і службовців.

З утворенням на Україні нової, соціалістичної економіки різко змінилось розміщення населення в містах і сільських місцевостях. За даними всесоюзного перепису 1939 р., з 31 млн. населення Української РСР понад 11 млн. проживало в 545 містах.

Зростання міст і міського населення є прямим результатом соціалістичної індустріалізації України. За роки довоєнних п'яти-

річок численні робітничі селища перетворились у великі центри соціалістичної індустрії і культури. Так, у м. Сталіно (до 1924 р. Юзівка) в 1910 р. налічувалось 48,5 тис. жителів. За переписом 1939 р. там проживало вже 462,4 тис. чол. Сталіно стало великим індустріальним центром Донецького басейну.

До невпізнанності змінилися житлові умови трудящих і комунальне господарство міста. Його вулиці прикрасилися багато-

Сталіно, вул. Артема.

поверховими благоустроєними житловими будинками і службовими приміщеннями.

Сталіно — великий культурний центр. Напередодні Великої Вітчизняної війни там було три вищі навчальні заклади: індустріальний, медичний і педагогічний інститути, кілька науководослідних інститутів, понад сто шкіл різних типів, чотири музеї, оперний театр, український драматичний театр, шахтарський ансамбль пісні і танцю та ін. У Сталіно видавалось кілька газет.

Невпізнаними стали Ворошиловград, Горлівка, Єнакієве, Макіївка та інші міста.

Перемога соціалізму і зміцнення колгоспного ладу докорінно поліпшили матеріальне становище радянського селянина. Грошові доходи колгоспів Радянської України становили в 1940 р. 4,5 млрд. крб., тобто зросли в 4,6 разів порівнянні з доходами 1934 р. Грошові доходи, які розподіляються на трудодні, збільшились у 6,5 разів. В 1940 р. на Україні було 132 колгоспмільйонери.

Піднесення матеріального добробуту трудящих міста і села яскраво свідчило про силу і непереможність соціалістичної ре-

волюції, яка не тільки розбила кайдани капіталізму і визволила трудящих, але й забезпечила їм матеріальні умови для заможного життя.

За роки Радянської влади в СРСР відбулася культурна революція, склалась нова за своїм характером соціалістична культура. В умовах радянського суспільства культура вперше стала здобутком всього народу.

Радянська соціалістична культура — найбільш передова культура в світі. Її творцями є мільйонні маси трудящих. Народи Союзу Радянських Соціалістичних Республік дістали цілковиту можливість користуватися всіма культурними багатствами, нагромадженими людством, розвивати національну форму, соціалістичну змістом культуру, створювати нові культурні цінності.

Ті народи СРСР, які не мали раніше писемності, при Радянській владі створили свій алфавіт, здійснили навчання рідною мовою, розвинули свою літературу, театр. Комуністична партія і Радянський уряд виховали і підготували численні національні кадри нової радянської інтелігенції, яка виийшла з народу і віддає всі свої сили служінню йому, служінню великій справі будівництва комунізму.

Здійснення загального обов'язкового початкового навчання мовами національностей СРСР, невпинне зростання шкіл і учнів у них, збільшення кількості підготовлюваних вищими школами спеціалістів, створення нової, радянської інтелігенції — такі найважливіші результати культурної революції в країні.

В умовах Радянської влади на базі старих, буржуазних націй сформувались і успішно розвиваються під прапором пролетарського інтернаціоналізму нові, соціалістичні нації, згуртовані навколо робітничого класу і його авангарду — Комуністичної партії, вільні від непримиренних класових суперечностей, що роз'їдають буржуазні нації.

Радянський лад відкрив для українського народу, як і для всіх інших народів Радянського Союзу, безмежні можливості швидкого зростання національної, дійсно народної культури. Розквіт радянської соціалістичної культури українського народу став можливий завдяки мудрій політиці Комуністичної партії і уряду СРСР, братерській підтримці великого російського народу.

На Україні було повністю здійснене загальне обов'язкове початкове навчання. В 1940/41 навчальному році в республіці працювало близько 30 тис. початкових, неповних середніх і середніх шкіл, в яких навчалось понад 6 млн. учнів.

До революції на Україні в сільських місцевостях середні школи були винятком, навчалися в них діти заможного селянства. В 1941 р. в кожному селі була початкова або неповна середня, або середня школи.

Поряд з українськими школами була створена сітка шкіл, в яких навчалися рідною мовою діти інших національностей, що проживали на території Української РСР. В довоєнні роки розвинулась система дошкільного виховання. Створення широкої сітки дитячих садків і майданчиків мало величезне значення не тільки в справі виховання дітей дошкільного віку, але й у справі розкріпачення трудящої жінки від умов старого побуту і залучення її до соціалістичного будівництва. На початок 1939 р. на Україні налічувалось близько 3 тис. дитячих садків, з них більше тисячі на селі. Понад 7 тис. дитячих майданчиків охоплювали 250 тис. дітей.

Широкого розвитку набуло і позашкільне виховання підростаючого покоління. В 1939 р. в Українській РСР працювали 32 палаци піонерів і школярів, 354 дитячі клуби при школах, дитячі технічні станції, спортивні школи, водні станції, будинки художнього виховання і т. д.

Український народ під проводом Комуністичної партії здобув величезні успіхи у створенні своєї виробничо-технічної інтелігенції. За роки Радянської влади кількість середніх технічних учбових закладів збільшилась в 11 раз, а кількість тих, що навчалися в них, — у 24 рази. Кількість вузів виросла проти дореволюційного часу більш як у сім раз. В 1940 р. в Українській РСР було 166 вузів, в яких навчалось понад 127 тис. чоловік.

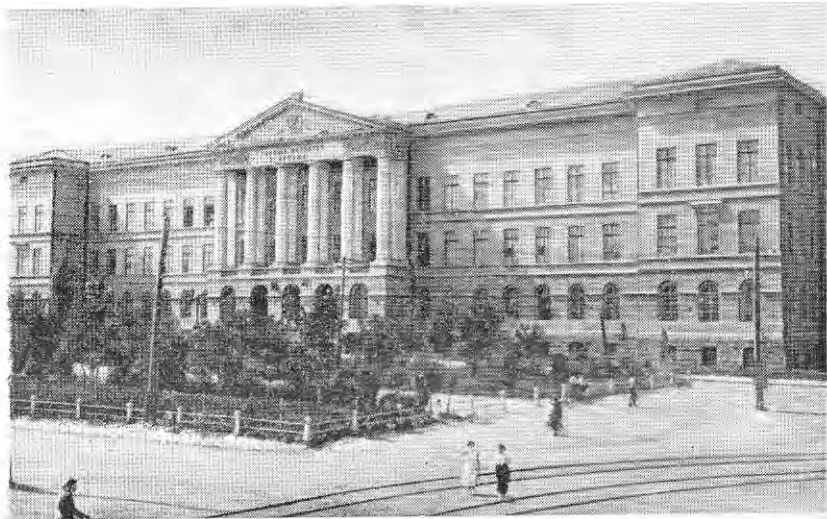
Вищі учбові заклади були створені в усіх обласних центрах республіки. За даними всесоюзного перепису 1939 р., на Україні на кожну тисячу чоловік припадало сім з вищою і 95 з середньою освітою. В Радянській Україні було більше вузів, ніж в будь-якій державі Західної Європи.

За роки першої і другої довоєнних п'ятирічок вузи Української РСР підготували близько 110 тис. спеціалістів для різних галузей народного господарства і культури. Середні технічні учбові заклади за той же час випустили понад 191 тис. спеціалістів. Вузи Радянської України проводили також велику науково-дослідну роботу.

Була розширена сітка культурно-освітніх закладів. У 1940 р. в Українській РСР налічувалось близько 22 тис. клубів, палаців культури, сто парків культури і відпочинку, понад 40 тис. бібліотек, серед них бібліотека Академії наук УРСР у Києві, книжковий фонд якої становив тоді близько 5 млн. книг, Харківська державна наукова бібліотека ім. Короленка, що мала більш як 1,5 млн. книг, Одеська публічна бібліотека та ін.

Корінні зміни відбулися в господарському, культурному і громадсько-політичному житті українського села. Тяжким і безпросвітним до революції було життя селян с. Пустоварівки, Сквирського району на Київщині. В будинку, де розмістилось правління передового колгоспу «3-й вирішальний», колись жив багатий поміщик Северин Залевський, який володів 1600 га

землі. На 700 бідняцьких господарств, серед яких було 300 безкінних, припадало всього 400 га землі. В селі не було ні школи, ні лікарні. До невпізнаності змінилось життя села після Великої Жовтневої соціалістичної революції. В 1926 р. передові селяни с. Пустоварівки створили перше в районі товариство спільного обробітку землі. В 1928 р. воно було перетворене в

Дніпропетровський гірничий інститут ім. Артема.

колгосп, пізніше названий на честь третього вирішального року першої п'ятирічки «3-й вирішальний». Радянська влада передала колгоспу найкращі землі і допомогла селянам насінням і необхідним сільськогосподарським реманентом. В 1940 р. колгосп «3-й вирішальний» став мільйонером, одержавши за один тільки рік близько 1 млн. крб. доходу.

Заможно і культурно живуть колгоспники Пустоварівки. В селі збудовано школу-десятирічку, лікарню, поліклініку, клуб, вразкові дитячі ясла. Все населення стало письменним. 300 колгоспників мають закінчену середню освіту. Багато жителів Пустоварівки здобули вищу освіту і стали кваліфікованими спеціалістами — вчителями, агрономами, інженерами, лікарями.

Життя цього села, одного з багатьох сіл Радянської України, переконливо свідчить про велику силу радянського ладу і про грандіозні зміни, які відбулися на селі.

Темним і убогим було до Великої Жовтневої соціалістичної революції с. Кирилівка, Звенигородського району, Черкаської області, де пройшли дитячі роки великого українського поета революціонера-демократа Т. Г. Шевченка. До революції в селі

були тільки церковнопарафіяльна і двокласна вчительська школа, в яких навчалися переважно діти куркулів навколишніх сіл. За роки Радянської влади Кирилівка, тепер Шевченкове, зовсім змінилась. В селі збудовано сільськогосподарську школу, лікарню, клуб на 400 місць, кінотеатр, універмаг, поштову філію. В селі відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку і музей його імені. Шевченкове стало селом суцільної письменності. В 1937/38 навчальному році в школі навчалось 900 учнів і в сільськогосподарській школі — до 300. Виросли кадри сільської інтелігенції. В селі працювали 44 вчителі, 13 медичних працівників, директор музею, 15 культпрацівників, 8 працівників зв'язку і т. п. У передвоєнні роки колгоспники с. Шевченкового передплачували понад 500 примірників районних, обласних, республіканських і центральних газет і більше 100 журналів.

З перемогою нового суспільного ладу зникло старе село з його шинками і церквою на найвиднішому місці, з напіврозваленими хатами. На його місці виникло нове село з громадсько-господарськими будівлями, клубами, радіо, кіно, школами, бібліотеками і яслами, колгоспним господарством, оснащеним новою технікою — тракторами, комбайнами, автомобілями.

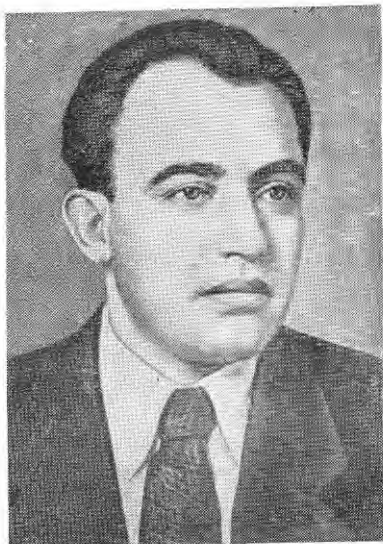
Завдяки винятковому піклуванню і увазі Комуністичної партії і Радянського уряду величезних успіхів досягли в цей період вчені Радянської України. Велику допомогу в розвитку науки в Українській РСР і у вихованні наукових кадрів подавали Академія наук СРСР, видатні російські радянські вчені: І. П. Павлов, І. В. Мічурін, В. Л. Комаров, С. І. Вавілов, М. С. Курнаков, О. Є. Фаворський, М. Д. Зелінський, О. М. Бах, І. П. Бардін, Г. М. Кржижановський, Б. Д. Греков, П. І. Лященко та ін. Академія наук Української РСР перетворилася в справжній центр наукової думки на Україні, завоювала видне місце серед наукових установ Радянського Союзу.

Напередодні Великої Вітчизняної війни у 26 інститутах Академії наук Української РСР працювало близько 1200 наукових працівників. Всього на Україні було понад 200 науково-дослідних інститутів, в яких працювало 5800 наукових працівників.

У 1940 р. Академія наук УРСР видавала близько 20 наукових журналів. Праці видатних українських вчених відіграли велику роль у розвитку радянської науки. Дослідження видатного вченого-фізіолога президента Академії наук Української РСР акад. О. О. Богомольця були значним вкладом у медичну науку. Видатний радянський вчений Т. Д. Лисенко створив нову галузь науки — агробіологію, яка стала теоретичною основою агрономії. Велике значення для розвитку радянської науки мали праці видатних радянських вчених дійсних членів АН УРСР О. В. Палладіна — з біохімії головного мозку і м'язової діяльності, М. Д. Стражеска — з патології кровообігу, В. П. Філатова — з пересадки роговиці, Є. О. Патона — з автоматичного

електрозварювання, найстарішого селекціонера В. Я. Юр'єва, який дав країні багато нових високоврожайних сортів зернових культур, М. В. Луговцова — по поліпшенню виробничого процесу в металургійній промисловості. В передвоєнні роки виросли молоді кадри українських учених.

В період розгорнутого соціалістичного будівництва, особливо

О. Корнійчук.

після опублікування в 1936 р. зауважень Й. В. Сталіна, С. М. Кірова, А. О. Жданова на конспекти підручників з історії СРСР і нової історії, після виходу в світ у жовтні 1938 р. «Історії Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків)», широкого розвитку набули суспільні науки.

Вихід у світ «Короткого курсу історії ВКП(б)» був великою подією в ідейному житті Комуністичної партії і всього радянського народу. Партія і радянський народ дістали нову могутню теоретичну зброю, справжню енциклопедію більшовизму. «Короткий курс історії ВКП(б)» був виданий масовим тиражем на мовах народів СРСР. Ця книга справила величезний вплив на дальший розвиток усіх галузей радянської науки, на розвиток літератури

і мистецтва народів Радянського Союзу.

Видатних успіхів досягла в цей час радянська література. Розгорнулась творчість видатних російських радянських письменників О. Толстого, М. Шолохова, О. Фадеєва та ін.

Розквітла література народів братніх радянських республік. Великою популярністю користувались твори народного поета Казахстану Джамбула Джабаєва, поета Дагестану Сулеймана Стальського, якого Горький назвав «Гомером ХХ століття», поета Узбекистану Гафура Гуляма, грузинського поета Симона Чиковані. Великий вклад внесли в радянську соціалістичну літературу народні поети Білорусії Янка Купала і Якуб Колас.

Високого рівня розвитку в ці роки досягла українська література, яка міцно стала на шлях соціалістичного реалізму. Українські радянські письменники в роки боротьби радянського народу за виконання планів другої і третьої п'ятирічки створили ряд творів, пройнятих пафосом соціалістичного будівництва, ідеологією дружби народів, радянського патріотизму. Поет П. Тичина один з перших у своїх віршах оспівав глибокі зміни в жит-

ті Радянської України. Збірки його віршів «Чуття єдиної родини» (1938 р.), «Сталь і ніжність» (1941 р.), а також ряд інших творів були присвячені соціалістичному будівництву. Поет відобразив у них великі соціалістичні перетворення в суспільно-політичному житті нашої країни, боротьбу народних мас під проводом Комуністичної партії за побудову безкласового соціалістичного суспільства. Творчість П. Тичини характеризує його як полум'яного патріота радянської Батьківщини, співця великої і нерушимої дружби народів. За збірку «Чуття єдиної родини» П. Тичина був удостоєний в 1941 р. Сталінської премії першого ступеня.

В 30-х роках розквітла творчість поета Миколи Бажана. Його поезія пройнята любов'ю до соціалістичної Батьківщини, до Комуністичної партії. Найяскравіше ці риси проявилися у поемі «Безсмертя» (1937 р.), присвяченій видатному діячеві Комуністичної партії С. М. Кірову.

Українська радянська драматургія в цей період збагатилася новими творами. Великою популярністю у радянського народу користувалися п'єси О. Корнійчука «Платон Кречет» (1934 р.),

«Правда» (1937 р.), «Богдан Хмельницький» (1938 р.), «В степах України» (1940 р.). У п'єсі «Правда» О. Корнійчук вперше в українській драматургії створив образ великого Леніна. П'єса з успіхом йшла в багатьох театрах Української РСР, в Москві та інших містах Радянського Союзу. Комедія «В степах України» — один з перших творів радянської драматургії, в якому показана боротьба передових людей колгоспного села з косністю і приватновласницькими пережитками, зростання соціалістичної свідомості передових колгоспників. За п'єси «Платон Кречет» і «Богдан Хмельницький» О. Корнійчук в 1941 р. був удостоєний Сталінської премії першого ступеня.

Українські письменники П. Панч, С. Скляренко та ін. відтворили незабутні образи славних синів українського народу — героїв громадянської війни О. Я. Пархоменка і М. О. Щорса.

Масовими тиражами були видані російською мовою твори класиків української літератури Т. Шевченка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, І. Франка, Панаса Мирного, а також українських радянських письменників О. Корнійчука, П. Тичини, М. Бажана, М. Рильського та ін. На мови всіх народів СРСР були перекла-

М. Бажан.

дені твори Т. Г. Шевченка. Переклади творів українських класиків і сучасних українських письменників на російську мову і творів російських письменників на українську мову сприяли взаємозбагаченню літератур двох братніх народів.

Російські радянські письменники у своїх творах зверталися до історичного минулого України, відображали життя Радянської України, боротьбу українського народу за комунізм. В 30-х роках на Україні жив і творив талановитий російський письменник, славний вихованець комсомолу Микола Островський. В романі «Як гартувалася сталь» він показав самовідданість, стійкість, мужність і героїзм радянської людини, її високі моральні якості, благородство, безмежну відданість справі комунізму. Твори Островського «Як гартувалася сталь» і «Народжені бурею» стали настільними книгами радянської молоді.

М. Рильський.

Успіхи української радянської літератури були високо оцінені радянським урядом. В 1939 р. за визначні досягнення у розвитку літератури орденами були нагороджені україн-

ські письменники: О. Корнійчук, П. Тичина, М. Бажан, І. Кочерга, М. Рильський, Ю. Яновський, Ів. Ле, А. Головка, В. Сосяра, П. Панч, А. Малишко, О. Десняк, О. Іваненко.

6 березня 1939 р. український народ разом з усіма народами Радянського Союзу урочисто відзначив 125-річчя з дня народження великого українського революціонера-демократа, поета і художника Т. Г. Шевченка. Ця подія була ознаменована відкриттям у Києві пам'ятника Т. Г. Шевченкові. Київський державний університет і Київський державний академічний театр опери і балету були названі іменем Т. Г. Шевченка.

У травні 1939 р. в Києві відбувся пленум Спілки радянських письменників СРСР, присвячений ювілею Т. Г. Шевченка. В роботі пленуму брали участь делегації письменників усіх республік Радянського Союзу. До складу делегацій входили видатні радянські письменники: О. Толстой, О. Фадєєв, О. Серафимович, Я. Купала, Я. Колас, Ш. Дадіані, С. Чиковані, Г. Сар'ян та ін.

Успішно розвивалось у ці роки українське театральне мистецтво. Напередодні Великої Вітчизняної війни в республіці налі-

чувалось сім театрів опери і балету і 92 драматичні театри, з них 73 театри ставили спектаклі українською мовою. Український театр завоював широку популярність серед усіх народів Радянського Союзу.

Видне місце в театральному мистецтві Радянського Союзу зайняли Київський ордена Леніна державний академічний театр опери і балету ім. Т. Г. Шевченка, Київський ордена Леніна державний академічний український драматичний театр ім. Івана Франка і Харківський ордена Леніна державний академічний український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка. За успіхи в розвитку українського театрального мистецтва ці театри були удостоєні високих урядових нагород.

Серед перших артистів, яким було присвоєне почесне звання народного артиста СРСР, були корифей українського театру П. К. Саксаганський і артистка Київського театру опери і балету М. І. Литвиненко-Вольгемут.

Українське радянське музичне мистецтво зберігало і творчо використовувало кращі традиції народної музичної творчості.

Розвиваючи традиції видатного українського композитора М. Лисенка, композитори України написали музичні твори на сюжети великого народного поета Т. Г. Шевченка: опери М. Вериківського «Сотник» (1940 р.), «Наймичка» (1941 р.) і балет К. Данькевича «Лілея» (1939 р.), створили ряд опер, присвячених подіям часів громадянської війни (опера Б. Лятошинського «Щорс»).

В розвитку української хорової музики значна роль належала найстарішій на Україні музично-хоровій капелі «Думка». Ця капела широко популяризувала кращі твори української музичної культури серед українського народу, а також серед братніх народів СРСР.

Декада українського мистецтва, що відбулася в 1936 р. в Москві, продемонструвала визначні успіхи української культури.

В роки другої і третьої п'ятирічок, особливо після Першого Всесоюзного з'їзду письменників (1934 р.), широкого розвитку набули народна творчість і художня самодіяльність.

Пісенна творчість українського народу цього періоду харак-

В. Сосюра.

теризувалася масовістю творення, глибоким ідейно-політичним змістом і багатством художньо-поетичних засобів. Народ країни соціалізму співав про нове щасливе життя, вперше завойоване мільйонами людей. Заслуженою славою користувалися пісні колгоспниці Христини Литвиненко з Полтавщини («Ой розби-

М. Литвиненко-Вольгемут.

ли ми кайдани», «Батьківщина моя розквітає», «Кращої долі немає ніде»), пісенні вірші Фросини Карпенко з Дніпропетровщини («Розквітає Україна», «Віє вітер», «Ой дівчино моя люба»).

Кращі фольклорні твори демонструвалися на районних, обласних, республіканських і всесоюзних олімпіадах. Тільки в одному 1937 р. було проведено близько 500 олімпіад, в яких брало участь до 175 тис. чоловік, з них близько 60 тис. колгоспників. Особливою популярністю користувалися українські народні кобзарі Є. Мовчан, Ф. Кушнерик, П. Носач.

Великі успіхи були здобуті в кіномистецтві. В ці роки на Україні створено кінофільми «Аероград», «Щорс» (режисер О. Довженко), «Богдан Хмельницький» (режисер І. Савченко), кольоро-

вий фільм «Сорочинський ярмарок».

У передвоєнні роки успішно розвивалось українське образотворче мистецтво. Серед картин, представлених на шостій Всеукраїнській виставці 1935 р., були серія акварелей «Дніпробуд» О. Шовкуненка, «Колгосп в цвіту» Г. Світлицького. В 1935 р. найстаріший український художник-баталіст М. Самокиш закінчив один з кращих своїх творів «Перехід через Сиваш», в якому відображено легендарний штурм Перекопу і масовий героїзм бійців Червоної Армії. За цю картину він в 1941 р. був удостоєний Сталінської премії.

Визначним представником української графіки цих років був талановитий художник В. Касіян. Закріпившись на позиціях соціалістичного реалізму, він створив ряд чудових робіт (графіюри, офорти, плакати), що відбивали успіхи соціалістичного будівництва на Україні, дружбу російського і українського народів. Одним з кращих його творів передвоєнних років є офорт «Чайковський на Україні» (1940 р.).

Широко розвивалися на Україні преса і видавнича діяльність. Величезними тиражами виходили українською мовою твори кла-

сиків марксизму-ленінізму. Напередодні Великої Вітчизняної війни на Україні видавалося близько 2 тис. газет разовим тиражем близько 7 млн. примірників і близько 100 журналів. Тираж книг, виданих українською мовою, досяг 77 млн. примірників, що становило близько 90% усієї книжкової продукції, виданої в Українській РСР.

Соціалістична культура міцно ввійшла в побут радянських людей, стала могутнім засобом комуністичного виховання мільйонних мас трудящих. Єдність соціалістичного змісту радянської культури ще більше зблизила і згуртувала великі братні російський і український народи. Видатні успіхи в культурному будівництві Радянської України стали можливі завдяки повсякденному і безустанному піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду про всемірний розвиток культури українського народу, завдяки братерській співдружності народів СРСР і величезній допомозі російського народу.

Однією з найважливіших умов, які забезпечили розвиток української радянської соціалістичної культури, був розгром українських буржуазних націоналістів та інших ворогів народу.

Розквіт української радянської культури є яскравою демонстрацією життєвості радянського суспільного ладу, торжеством великих ідей марксизму-ленінізму.

3. Міжнародне становище Радянського Союзу в 1938 — 1941 рр. Боротьба СРСР проти фашистської агресії

Боротьба радянського народу за виконання третього п'ятирічного плану соціалістичного будівництва відбувалася в складній і напруженій міжнародній обстановці, в умовах розв'язуваної другої світової війни.

Промисловість Радянського Союзу невпинно йшла по висхідній лінії, розвиваючись небаченими в історії темпами. В 1938 р. промислова продукція СРСР становила 908,8% в порівнянні з продукцією 1913 р., тимчасом як промислова продукція США становила тільки 120%, Англії — 113,3%, Франції — 93,2%.

Досвід соціалістичного будівництва в СРСР переконаливо свідчить, що трудящі, взявши владу в свої руки, можуть з успіхом управляти країною і керувати господарством без буржуазії.

Діяння закону нерівномірного розвитку капіталістичних країн, особливо в умовах кризи 1937—1938 рр., привело до різкого загострення суперечностей як всередині капіталістичних країн, так і між ними. Вихід з цих суперечностей імперіалістичні держави шукали в розв'язуванні війни за новий переділ світу. Агресивні держави — Німеччина, Італія, Японія — готувалися насильствено перекроїти карту світу, прагнучи змінити на свою користь становище, яке склалося після першої світової війни. Американські,

англійські і французькі імперіалісти, вся міжнародна реакція мріяли ліквідувати політичну кризу в Європі за рахунок СРСР.

В березні 1938 р. фашистська Німеччина захопила Австрію. В липні 1938 р. японські війська з провокаційною метою вторглися на далекосхідну радянську територію в районі озера Хасан. Японські загарбники хотіли позбавити Радянський Союз можливості користуватися Посьєтською затокою і захопити вигідний плацдарм для нападу на Владивосток. Напад японців у Примор'ї був пробою сил у розв'язуванні війни проти СРСР на Далекому Сході. Частини Особливої Далекосхідної Червонопрапорної Армії завдали нищівного удару японським загарбникам. Японські війська були відкинуті. Провокаційна спроба імперіалістів втягти СРСР у війну була зірвана рішучими діями Радянського уряду.

США, Англія і Франція продовжували потурати агресорам. У жовтні 1938 р. фашистська Німеччина при безпосередньому сприянні США розчленувала Чехословаччину, а в березні 1939 р. цілком окупувала її. Франція відмовилась виконати свої договірні зобов'язання щодо Чехословаччини. Радянський уряд кваліфікував захоплення Чехословаччини як акт насильства, агресії і свавілля, про що вказувалось у ноті від 18 березня 1939 р. Радянська країна була єдиною державою, яка не визнала включення Чехословаччини до складу фашистської Німеччини. Більше того, Радянський Союз висловив готовність подати активну допомогу чехословацькому народові, якщо він вчинить збройний опір гітлерівській агресії. Але правляча кліка на чолі з тодішнім президентом Чехословаччини Бенешем відмовилася від допомоги Радянського Союзу і тим самим зрадила свій народ.

Загарбання Німеччиною Чехословаччини було однією з найважливіших ланок в політиці американського, англійського і французького урядів, які хотіли спрямувати гітлерівську агресію проти Радянського Союзу. Радянський уряд тоді ж викрив цю політику і схарактеризував її як спробу винагородити фашистську Німеччину за зобов'язання почати війну проти Радянського Союзу.

Після захоплення Чехословаччини фашистська Німеччина розпалювала війну в Європі вже цілком відкрито, на очах усього світу. Імперіалісти США, Англії і Франції посилено підбурювали Німеччину до захоплення Радянської України, яку гітлерівська кліка хотіла перетворити в німецьку колонію.

З метою спровокувати військовий конфлікт між СРСР і Німеччиною англо-французька і американська преса друкувала наклепницькі статті, спрямовані проти Радянської України. «Діячі цієї преси, — говорив Й. В. Сталін, — до хрипоти галасували, що німці йдуть на Радянську Україну, що вони мають тепер в руках так звану Карпатську Україну, яка налічує близько 700 тисяч населення, що німці не дали, як весною цього року приєднають Радянську Україну, яка має більше 30 мільйонів населення, до

так званої Карпатської України»¹. Але не діджавшись походу на Радянську Україну, деякі політики і представники преси Європи і США самі почали вибовкувати справжню підкладку політики невтручання. Вони прямо заявляли, що німці жорстоко їх «розчарували», бо замість того, щоб рушити далі на схід, проти Радянського Союзу, вони повернули на захід і вимагають для себе колоній.

Діючи в тісній згоді з фашистською Німеччиною, японська воячина в травні 1939 р. несподівано напала на дружню Радянському Союзові Монгольську Народну Республіку в районі на схід від річки Халхін-Гол з метою прорватися на радянську територію, перерізати Сибірську залізничну магістраль і відрізати Далекий Схід від СРСР. Виконуючи зобов'язання за договором про взаємну допомогу між СРСР і Монгольською Народною Республікою, укладеним в 1936 р., частини Радянської Армії прийшли на допомогу монгольській народно-революційній армії. В запеклих боях війська японських загарбників були розбиті об'єднаними силами радянських і монгольських військ. Розгром японської армії на Халхін-Голі знову продемонстрував силу і могутність Радянського Союзу.

Міжнародна реакція в особі правлячих кіл США, Англії і Франції не залишала думки про ізоляцію СРСР, про підготовку війни проти Радянського Союзу.

Штовхаючи фашистську Німеччину на війну проти Радянського Союзу, уряди Англії і Франції намагалися разом з тим створити враження, що вони хочуть жити в дружбі з Радянським Союзом і готові прийняти пропозицію Радянського уряду про укладення договору про взаємну допомогу в боротьбі проти агресії в Європі. Не думаючи всерйоз про угоду з Радянським Союзом, уряди Англії і Франції, проте, запитали згоду Радянського уряду на прибуття в Москву їх делегації для переговорів. Радянський уряд дав таку згоду. Переговори, які відбувалися в Москві (березень—серпень 1939 р.), показали, що англійський уряд Чемберлена і французький уряд Даладье, які вели політику зговору з агресорами, не збиралися укладати договір з Радянським Союзом. Поїздка їх делегацій в Москву була тактичним маневром з метою обману світової громадської думки.

Ведучи подвійну гру, англо-французька дипломатія давала зрозуміти Гітлеру, що Радянський Союз ізолюваний, що у нього немає союзників і що через це Німеччина може напасти на Радянську країну, не боячись протидіяння з боку західних держав. Правлячі кола Англії і Франції літом 1939 р. вели закулісні переговори з Гітлером про поділ світу і сфер впливу, про укладення воєнного союзу проти СРСР.

¹ Й. Сталін, Питання левінізму, стр. 529.

Після того як переговори з представниками Англії і Франції показали, що позиція урядів Чемберлена і Даладье виключає можливість підписання англо-франко-радянського договору про взаємодопомогу і співробітництво цих країн з Радянським Союзом, Радянський уряд прийняв пропозицію Німеччини про укладення пакту про ненапад, який і був підписаний 23 серпня 1939 р. Укладаючи пакт про ненапад, Радянський уряд ні на хвилину не сумнівався, що рано чи пізно фашистська Німеччина нападе на СРСР. Але цей пакт давав можливість виграти час, відтягти війну, використати додатковий період миру для зміцнення оборони Радянської країни.

1 вересня 1939 р. за наперед розробленим планом гітлерівські полчища віроломно вторглися у Польщу. З вересня, формально виконуючи свої договірні зобов'язання перед Польщею, Англією і Францією оголосили війну Німеччині. Але воювати з нею всерйоз вони і не збирались.

Війна, яка почалася в Європі між Англією і Францією, з одного боку, і фашистською Німеччиною — з другого, мала досить дивний характер. В той час як фашистська Німеччина зосереджувала свої збройні сили для того, щоб завдати нищівного удару по Франції і Англії, уряди цих країн не послішали дати відсіч гітлерівській агресії. Навпаки, вони продовжували вести антирадянську політику, всіма силами прагнули спрямувати німецьку агресію на схід, проти СРСР.

Вторгнення німецько-фашистських військ у Польщу і їх навальне просування не лишало сумнівів у тому, що Радянській країні загрожує воєнна небезпека. У зв'язку з розпадом Польської буржуазної держави склалося становище, яке вимагало зміцнення кордонів Радянської держави.

Радянський Союз змушений був вжити рішучих заходів для того, щоб не допустити дальшого просування німецько-фашистських військ на схід. З цією метою радянські війська 17 вересня 1939 р. перейшли кордон Польської держави, що розпалась, і взяли під свій захист Західну Україну і Західну Білорусію.

30 листопада 1939 р. Фінляндія, підбурювана фашистською Німеччиною і головним чином американськими, англійськими і французькими реакційними колами, оголосила себе в стані війни з СРСР і почала воєнні дії. В розв'язаній фінськими реакціонерами війні проти СРСР імперіалісти США, Англії і Франції всіляко допомагали фінській вояччині, систематично постачали їй зброю, споряджали навіть свій стотисячний експедиційний корпус, який мав вирушити до Фінляндії.

В США був утворений комітет допомоги білофінській вояччині, на чолі якого стояв лютий ворог Радянського Союзу Гувер. Незважаючи на підтримку Фінляндії з боку світової імперіалістичної реакції, Радянська Армія дала нищівну відсіч фінським

агресорам. Білофінська армія була розгромлена. Фінляндський уряд звернувся до СРСР з проханням про припинення воєнних дій і укладення миру.

12 березня 1940 р. в Москві був підписаний мирний договір з Фінляндією, за яким Фінляндія уступила Радянському Союзу частину території на Карельському перешийку з м. Выборгом і затокою, міста Кексгольм, Сортавала, частину західного узбережжя Ладозького озера і райони, які знаходяться поблизу Мурманської залізниці. Цим самим Радянський Союз значно поліпшив оборону своїх північних державних кордонів, зміцнив безпеку Ленінграда і Мурманська.

Радянський Союз, який розбив фінську армію і мав цілковиту змогу зайняти всю Фінляндію, не пішов на це і не зажадав ніякої контрибуції для відшкодування своїх воєнних витрат, як це зробила б у такому випадку всяка інша держава. Радянський Союз при укладенні мирного договору ніяких інших цілей, крім зміцнення безпеки своїх кордонів, не мав і ніяких вимог до Фінляндії не висував.

Використовуючи бездіяльність і зрадництво урядів європейських країн, німецько-фашистські війська окупували в квітні 1940 р. Данію, потім Бельгію, Голландію, Норвегію. Літом 1940 р. вони розгромили французькі збройні сили. Уряд Франції, заляканий примарою революції, зрадив країну, відмовився від опору гітлерівським загарбникам і капітулював. Незадовго до капітуляції Франції у війну на стороні Німеччини вступила Італія. Війна поширилась і на Балкани.

В умовах початку другої світової війни СРСР продовжував посилювати обороноздатність країни і зміцнював свої кордони, зокрема в Прибалтиці. Реакційні уряди Латвії, Литви і Естонії, ідучи на повіді у фашистської Німеччини і англо-американського блоку, грубо порушили свої зобов'язання, які випливали з укладених в 1939 р. з СРСР пактів про взаємодопомогу. Вони уклали між собою таємний союз, перетворивши таким чином свої країни в плацдарм для нападу на СРСР.

Радянський уряд в інтересах збереження миру і забезпечення чесного виконання взаємних зобов'язань зажадав зміни складу реакційних урядів Латвії, Литви і Естонії і введення на територію цих держав додаткових частин Радянської Армії на підставі пакту про взаємодопомогу. Ці справедливі вимоги Радянського уряду були одностайно підтримані широкими народними масами Прибалтійських країн. У липні 1940 р. були проведені демократичні вибори до Литовського й Латвійського сеймів і до Державної думи Естонії. Вибори показали, що правлячі буржуазні класи Латвії, Литви й Естонії не виражали волі народів цих держав, які стояли за мир і союз з Країною Рад.

Обрані на основі загального, прямого і рівного виборчого права при таємному голосуванні сейми Литви й Латвії і Державна

дума Естонії проголосили радянський лад і висловились за вступ у Союз Радянських Соціалістичних Республік. У серпні 1940 р. сьома сесія Верховної Ради СРСР задовольнила прохання Естонії, Латвії і Литви, прийнявши їх до складу СРСР як рівноправні союзні соціалістичні республіки.

В 1940 р. в союз 11 рівноправних радянських соціалістичних республік, що добровільно об'єдналися: Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Української РСР, Білоруської РСР, Азербайджанської РСР, Грузинської РСР, Вірменської РСР, Туркменської РСР, Узбецької РСР, Таджикицької РСР, Казахської РСР і Киргизької РСР, увійшли п'ять новоутворених союзних республік — Латвійська РСР, Естонська РСР, Литовська РСР і створені з автономних республік Карело-Фінська РСР і Молдавська РСР.

Це була велика перемога зовнішньої політики Радянського уряду в боротьбі за мир і безпеку Радянської держави.

Спираючись на свою зростаючу економічну, політичну і культурну могутність, на свої збройні сили, на морально-політичну єдність радянського суспільства і дружбу народів СРСР, а також на моральну підтримку трудящих усіх країн, Радянський Союз неухильно проводив політику миру і зміцнення ділових зв'язків з усіма державами, додержував обережності і не давав провокаторам війни втягти себе в конфлікт.

Уряд Союзу РСР всемірно зміцнював могутність збройних сил і міжнародні зв'язки з трудящими всіх країн, заінтересованими в мирі і дружбі між народами.

Але країни-агресори не вгамовувались і розпалювали світову війну. Англія, Франція і США, які звикли чужими руками жар вигрібати, не заважали Японії вести війну проти Китаю і готувати напад на Радянський Союз. Вони допомагали Німеччині та Італії загрузнути в європейських справах і розв'язати війну проти Радянського Союзу, щоб потім виступити з свіжими силами і продиктувати ослабленим учасникам війни свої умови.

27 вересня 1940 р. в Берліні був підписаний троїстий пакт. Цей пакт, учасниками якого були Німеччина, Італія і Японія, розмежовував сфери їх загарбницьких інтересів у боротьбі за світове панування. «Берлінський пакт» остаточно оформив і закріпив воєнний союз цих трьох агресорів. У жовтні 1940 р. Італія напала на Грецію. В першій половині 1941 р. фашистська Німеччина цілком окупувала Югославію і Грецію. Користуючись зрадою реакційних урядів Угорщини, Румунії і Болгарії щодо своїх народів, Німеччина поневолила народи цих країн. Разом з тим фашистська Німеччина, незважаючи на договір з СРСР про ненапад, посилено готувалась до війни проти Радянського Союзу.

Послідовна і миролюбна політика СРСР сприяла зростанню симпатій трудящих усього світу до СРСР. Навколо Радянського Союзу згуртувались усі справжні друзі миру і демократії, всі справжні противники фашизму.

4. Боротьба народних мас Західної України, Північної Буковини і Закарпаття за соціальне і національне визволення напередодні другої світової війни

У братерській сім'ї народів СРСР Радянська Україна в роки довоєнних п'ятирічок добилась видатних успіхів у зміцненні і розвитку народного господарства і культури, у зміцненні своєї державності. Але значна частина українців ще залишалася в той час під гнітом іноземних імперіалістів. На становищі коло їй капіталістичних держав були Західна Україна (Східна Галичина і Західна Волинь), Північна Буковина і Закарпаття.

Незважаючи на тяжкий гніт іноземних окупантів, трудящі маси Західної України, Північної Буковини і Закарпаття, запанені великими перемогами радянського народу, не припиняли боротьби, вірили в своє воз'єднання в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі.

Західна Україна, перетворена в аграрний придаток панської Польщі, була доведена до нечуваного розорення і зубожіння. Українські трудящі в окупованих областях терпіли подвійний гніт: соціальний і національний.

В Західній Україні панувало велике поміщицьке землеволодіння. Понад 50% усієї землі було в руках польських поміщиків-магнатів, таких, як Радзівілл, Сапега, Замойський, Потоцький та ін. Їм належали великі ліси промислового значення, великі маєтки з товарними посівами зерна і технічних культур. Значна частина землі зосереджувалася в руках католицької церкви, куркулів і військових поселенців — осадників. Осадники — це офіцери і унтер-офіцери запасу старої польської армії, вихідці з куркулів та інших заможних верств населення. В 1938 р. на території Західної України і Західної Білорусії було 35 тис. господарств осадників, яким належало 12% усієї землі. Одним з головних завдань осадників була боротьба проти революційно-визвольного руху українського народу в окупованих Польщею західних областях України і Білорусії.

Польські магнати тримали українське селянство в кабалі. В ряді районів Західної України селяни в найгарячішу пору відробляли від 15 до 50 днів у маєтках поміщиків або в куркульських господарствах за право користування пасовищем, лісом, за борги. Селяни сплачували близько 100 різних податків і податей.

Мільйони трудящих Західної України володіли тільки п'ятою

частиною землі. Понад 60% селянських господарств мали менш як по 2 га, а 16% господарств зовсім не мали землі. На своїх карликових земельних ділянках багато селян не могли тримати ні коня, ні корови. У Львівському воєводстві, за даними 1937 р., 45% селян не мали коней, в Тернопільському — 46%, у Станіславському — 57%. Майже п'ята частина селян у цих воєводствах

Роспорядження Воєводи Волинського

від 21 травня 1921 р.
в предметі мови на обширах Воєводства Волинського.

В силу арт. 2 статті від 4 лютого 1921 р. (Дем. Уст. Р. П. 1921 р. № 16 ст. 93) арт. 7 роспорядження 5 Генерального Штату Польщі Кошиць Штату від 28 лютого 1919 р. (Дем. Уст. Укр. Волинск. Земель 1919 р. № 5 ст. 39) арт. 13 статті від 27 вересня 1919 р. (Дем. Уст. Р. П. 1919 р. № 65 ст. 395) тех. арт. 6 роспорядження Ради Міністрів від 21 березня 1921 р. (Дем. Уст. Р. П. 1921 р. № 39 ст. 235) а в розумінні роспорядження тож Кошицькі від 7 березня 1919 р. (Дем. Уст. Укр. Волинск. Зем. 1919 р. № 3 ст. 3) постановою, як нижче:

§ 1.
Урядовою мовою всіх влад та публичних інституцій на обширах Воєводства Волинського є мова польська.

§ 2.
Усього роду і во всім формі уявти зовнішні оголошення, як-то: виписки, планшети, офіси, таблиці та листи, призначені до публічної відомості державними установами, інституціями самоурядованими або громадськими, як рішном особами приватними, повинні мати текст основний в мові польській з додатком, у разі зручності зацікавленим, перекладу тогож на мови місцеві людности. Оголошення як внутрішні осіб можуть мати агаданий переклад одною вибраною мовою. Текст іншомовний не може бути змішаний з мовою польською.

§ 3.
Яко термін до управління та праці потреби зміни лю-що удосконалення вже існуючих таблиць та інших видків зовнішніх в розумінні § 2 устанавляється число 30 червня 1921 р.

§ 4.
Виняк з цього переписи § 1 і 2 сучасного роспорядження по терміні означаним у § 3, підлягають дорогою поступованню адміністраційного каря гривною до тридцяти тисяч варош польських або арештом до шесті місяців.

§ 5.
Сучасне роспорядження одержує обов'язкову міць від дня оголошення того у Монітора Польського.

Воєвода ЯН КЖАКОВСКИЙ
на оригіналі підписав

Роспорядження Волинського воєводи про заборону української мови на території воєводства.

не мала корів. Кількість безкорівних і безкінних господарств з кожним роком все більше зростала.

Характеризуючи становище селянства в Західній Україні, польська газета «Роботнік» писала: «Село потопає в грязі і нечистотях. Немає грошей на мило і паливо, щоб зігріти воду, помитися і випрати білизну. Коли до цього ще додати систематичне недоїдання, то ми станемо перед привидом жахливого майбутнього. Немає чим дихати! Страшно дивитися на натовпи роздягнутих людей, на змучених і рахітичних дітей».

В тій же газеті «Роботнік» відома письменниця Ванда Василевська у лютому 1938 р. так описувала село, що гине з голоду: «Чорними отворами неосвітлених хат вдвляються селянські халупи в привид смерті, який наближається до них. Страшно в такий час, коли немає жодної мірки зерна в засіці, ні картоплі в льоху, ні корови в хліву, а в хаті тиняються висохлі золотушні, анемічні, туберкульозні діти».

Ще більш безрадісну картину малює у своїй книзі «Грип лютує у Неправі» польський письменник Ян Курек. «Майже ніхто з селян не знає, що таке цукор. Раз на рік дехто з них дозволяє собі вживати трохи сахарину. Злидарі, але вперті, вони б'ються над землею з останніх сил. Коні давно здохли б від такого життя, а людина держиться. Вони подрібнюють свої «восьмушки» землі, орють виснажений ґрунт, угноюють його, аби хоч що-небудь видавити з нього».

Політика польського буржуазного уряду, який свідомо перетворював Західну Україну в аграрний придаток Польщі, привела до того, що промисловість Західної України, і без того слабо розвинута, зовсім занепала.

Величезні природні багатства Західної України: нафта, озокерит (гірський віск), кам'яна сіль, буре вугілля і ліс по-хижацькому експлуатувались. В результаті цього нафтова промисловість Західної України була майже зовсім зруйнована. Видобуток нафти тут у 1938 р. знизився проти 1913 р. в три рази. В такому ж тяжкому стані були і текстильна, шкіряна та деревообробна галузі промисловості Західної України.

Робітники і селяни західноукраїнських земель, які перебували під тяжким соціальним і національним гнітом, вели лід керівництвом Комуністичної партії рішучу боротьбу проти окупантів, за воз'єднання з Радянською Україною. Ця боротьба була складовою частиною боротьби польського робітничого класу за вільну, соціалістичну Польщу. Робітники організовували економічні і політичні страйки, демонстрації солідарності, що активізувало боротьбу біднішого селянства проти поміщицької і куркульської кабали. Від розрізнених окремих виступів, часом чисто економічного характеру, трудящі селяни під керівництвом робітників переходили до боїв, які набирали характеру масового повстанського руху проти поневолювачів — поміщиків, капіталістів, польських буржуазних властей та їх агентів — українських буржуазних націоналістів.

Незважаючи на терор і масові арешти, революційно-визвольний рух з кожним роком розростався. В 1922—1925 рр. піднялась нова хвиля революційних виступів робітників і селян під проводом комуністів. На Тернопільщині вели активні дії партизанські групи. Особливо широко розгорнулася партизанська боротьба в Заліщицькому районі на Тернопільщині, на чолі її стояли комуністи Степан Мельничук і Петро Шеремета. В одному з боїв польським властям вдалося захопити їх. 11 листопада 1922 р. військовий трибунал в Чорткові засудив С. Мельничука і П. Шеремету до розстрілу. Мужньо зустріли смертний вирок герої-партизани. Мельничук йшов на страту, співаючи «Інтернаціонал». Перед розстрілом він вигукнув: «Хай живе революція! Хай живе народ! Хай живе Україна! Стріляй!».

Значні політичні виступи робітників відбулися в 1923 р. у Львові і Дрогобичі. Ці виступи справили великий вплив на подальше посилення селянського руху. В 1925 р. в 130 селах Західної України страйкувало, за неповними даними, при підтримці біднішого селянства близько 5 тис. батраків. Селяни спалювали поміщицький хліб, розоряли маєтки. Польські реакційні власті жорстоко придушували виступи селян. У 1927 р. була розстріляна масова селянська демонстрація в м. Заболотіві.

Економічна криза, що почалася в капіталістичних країнах в другій половині 1929 р. і тривала до кінця 1933 р., викликала нову хвилю масових виступів робітничого класу в Польщі і в Західній Україні. В 1930 р. у Польщі страйкувало понад 50 тис. робітників, у 1931 р. в страйках брало участь до 106 тис., у 1932 р.—понад 300 тис. і в 1933 р.—близько 500 тис. робітників.

В Західній Україні в 1932 р. в порівнянні з попереднім роком кількість страйків збільшилась у 1,5 раза, а учасників їх—у шість раз. Найбільшими в ці роки були страйки залізничників у 1931 р., комунальних працівників у Львові і бориславських нафтовиків у 1932 р. В останньому страйку взяло участь понад 15 тис. робітників.

Під впливом зростаючого революційного руху робітників посилювались і виступи селян проти капіталістичної експлуатації та поліцейського свавілля. Селянські виступи часто кінчалися кривавими сутичками з поліцією. Так, на початку 1930 р. в день пам'яті В. І. Леніна в Рава-Руському повіті відбулась організована комуністами селянська демонстрація, на яку зібралося понад 1000 селян українців і поляків. Поліція почала стріляти в демонстрантів. Серед вбитих були українець Трохим Путьківський і поляк Петро Марухняк. Демонстранти вступили в бій з поліцейськими і змусили їх тікати. Лише великим поліцейським силам вдалося розігнати демонстрацію.

Польські пануючі класи не спинялися ні перед чим, щоб придушити зростаючий визвольний рух західноукраїнських робітників і селян, активно підтримуваний трудящими Польщі. Польська буржуазія жорстоко розправлялася з робітниками і селянами, які виступали на захист найелементарніших політичних прав, боролися за своє соціальне і національне визволення. Під час кривавої «пацифікації» («втихомиреньня»), яка провдилась польськими властями в 30-х роках у Західній Україні, поліція, жандармерія і військові каральні загони вчинили над населенням сотень сіл жорстоку езекуцію. Вони спалювали хати селян, часто з малолітніми дітьми, хворими, жінками і стариками, тримали кооперативи, культурно-освітні заклади, школи, провадили масові арешти. Тисячі селян Західної України були вбиті або покалічені під час наскоків каральних поліцейських загонів

і військ на українські села. Ці дії польських властей викликали нові, ще більші виступи селянських мас.

Найбільш грізним з них було селянське повстання в Ліському повіті на Львівщині, що відбувалося в червні — липні 1932 р. В цьому повстанні брало участь понад 25 тис. селян сіл Ліського та сусідніх з ним повітів. Повстанці мали вогнепальну зброю,

Повідомлення газети «Сель-Роб» про розстріл селян-страйкарів с. Ботятича поліцією.

кулемети. Польські власті жорстоко розправилися з повсталими селянами. У придушенні повстання брали участь ескадрилья літаків, що прибула з львівського авіаполку, полк кінноти, батальйон піхоти і поліцейські загони. Повстання було придушене. Але боротьба селян не припинялась. Селяни йшли в гори і продовжували вести партизанську боротьбу з гнобителями.

Ліське повстання, в якому брали участь українські і польські трудящі, яскраво свідчило про зростання класової та інтернаціональної солідарності селян у боротьбі проти соціального гніту.

Центральний Комітет Комуністичної партії Польщі високо оцінив цей самовідданий бойовий виступ селян. У зверненні з приводу цього повстання ЦК Комуністичної партії Польщі писав: «Повстання селян Ліського повіту має величезне значення для розвитку національно-визвольної боротьби... і поряд з могутніми страйками в Домбровському і в Краківському басейнах, страйками трамвайщиків у Варшаві і Лодзі, хвилею виступів львівського пролетаріату воно є новою могутньою ланкою у ланцюгу величезних боїв за революційний вихід з кризи, проти війни з СРСР. Селяни Ліського повіту своєю боротьбою показали зра-

зок того, як треба боротися проти окупаційного режиму і як його можна перемогти».

Після Ліського селянського повстання восени того ж року відбувся ряд значних виступів селян на Волині і в сусідніх з Західною Україною районах Польщі. Особливо великими були збройні виступи селян у Краківському і Львівському воєводствах у травні — червні 1933 р., в яких брало участь понад 100 тис. польських і українських селян.

Визначною революційною подією був збройний виступ львівських робітників у квітні 1936 р., організований у відповідь на розстріл поліцією демонстрації безробітних. У цьому виступі брали участь українські і польські робітники. Повстанці збудували в місті барикади і почали збройну боротьбу. Цілий день до пізньої ночі відбувалися вуличні бої з поліцією. Хоч виступ і був придушений, проте львівський пролетаріат не припиняв боротьби. Через кілька днів після придушення виступу був проведений одноденний страйк протесту, в якому взяли участь всі українські і польські робітники Львова.

Провідною силою в революційно-визвольній боротьбі народних мас західноукраїнських земель був робітничий клас, очолюваний Комуністичною партією Польщі і Комуністичною партією Західної України, які, перебуваючи в глибокому підпіллі, згуртовували польських і українських робітників та селян на спільну боротьбу за соціальне і національне визволення.

Тяжким було становище трудящих Північної Буковини під владою боярської Румунії. Робітники і селяни Буковини були позбавлені всіх політичних прав. Адміністрацію призначали румунські власті. Лютував білий терор румунської воячини. Зазнаючи завжди фінансових труднощів, румунський уряд душив податками населення Буковини. Незважаючи на сприятливі природні умови для розвитку сільського господарства, селянство Буковини, як і Бессарабії, ледве живогіло.

Велика частина землі була в руках поміщиків і куркулів. Так звана аграрна реформа, проведена в Буковині в липні 1921 р., була використана як засіб румунізації і сприяла зміцненню куркульських господарств. З відібраних у поміщиків в результаті аграрної реформи 73 тис. га землі буковинське селянство викупило всього тільки близько 8 тис. га; решта була виділена для колонізації Буковини румунськими поселенцями-куркулями. Українське селянство терпіло від малоземелля і безземелля.

В 30-х роках понад 30 тис. селянських господарств мало не більше 0,5 га землі кожне, а 72,5 тис. селянських дворів на Буковині були зовсім безземельними, понад 100 тис. селянських господарств не мало коней. У ці ж роки на Буковині один плуг припадав на 12 га орної землі, одна борона — на 10 га, одна сівалка — на 750 га. Більшість селян обробляла свої невеличкі

наділи землі сохами і ралами, а ті, що не мали землі, працювали під час косовиці на поміщицьких землях за дванадцятій сніп. Розорені податками і різноманітними поборами, селяни часто змушені були кидати свої мізерні клаптики землі і йти на заробітки або емігрувати за кордон, головним чином у Канаду і США, де вони жили у безпросвітних злиднях.

Північна Буковина в економічному відношенні була слабо розвинута. Правлячі кола Румунії штучно гальмували розвиток промисловості. Світова економічна криза 1929—1933 рр., а також криза, яка почалася в 1937 р., особливо позначилися на промисловості Буковини. За роки румунської окупації було законсервовано 30% підприємств.

Тяжкий економічний і політичний гніт загострював класову боротьбу. Трудящі Буковини і Бессарабії вели відкриту боротьбу проти румунських і українських поміщиків та капіталістів.

Найбільшим виступом проти румунських окупантів було Хотинське повстання 1919 р., яке охопило близько 70 сіл. Румунська вояччина жорстоко розправилася з повсталими українськими селянами. Багато сіл було зметено з лиця землі. Але це не зломало волю народних мас до боротьби проти румунських бояр.

У вересні 1924 р. спалахнуло повстання на Ізмаїльщині, в с. Татарбунарах і сусідніх з ним селах. Селяни виступали з вимогою возз'єднання Бессарабії з Радянським Союзом. Румунські окупанти з допомогою військ і військових кораблів жорстоко розправилися з повстанцями. Але навіть і після розгрому головних сил повстання селяни продовжували чинити одчайдушний опір. Так, відрізаний від Татарбунарів останній загін селян, що складався з 98 чоловік, довго не здавався. Кінець кінцем під натиском румунських військ він змушений був відступити до берегів Чорного моря. Біля м. Вилкового загін оточили жандарми і солдати, а з моря їм відрізали відступ військові кораблі. У повстанців не вистачило боеприпасів. Залишившись беззбройними, вони стали жертвами кривавої розправи, яку над ними вчинили озвірілі жандарми. Всі, що залишилися живими, були арештовані. Після допиту і катувань їх відправили в Кишинівську тюрму.

В 1925 р. відбувся «процес» у справі про татарбунарське повстання. До суду було притягнуто 500 чоловік. Процес тривав 103 дні. Багатьох учасників повстання засудили до тюремного ув'язнення, а М. Лісового, члена революційного комітету, що очолював цей загін, — до 15 років каторжних робіт на соляних шахтах, де він і загинув у лютому 1930 р.

Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення в наступні роки почала набирати більш організованого характеру. Цьому сприяло створення навесні 1925 р. Центрального Комітету Комуністичної партії Буковини і видання з квіт-

ня 1926 р. центрального органу партії «Буковинська правда». Комуністи, які працювали в глибокому підпіллі, широко розповсюджували революційну літературу, випускали листівки, в яких знайомили трудящих з успіхами СРСР, закликали до нещадної боротьби проти румунських окупантів.

Так, у листівці Вижницького підпільного районного комітету Комуністичної партії, випущеній у 1932 р., комуністи викривали фашистську суть румунського окупаційного режиму і закликали до боротьби з ним, за возз'єднання Буковини з Радянською Україною.

Насильствене включення Закарпатської України за рішенням урядів країн Антанти і США до складу буржуазної Чехословаччини ще більше посилювало боротьбу українського населення Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. З створенням у травні 1921 р. Комуністичної партії Чехословаччини боротьба трудящих Закарпаття стала набирати все більш організованого характеру. З кожним роком зростав вплив комуністів на широкі маси робітників і бідніших селян Закарпаття. З усіх партій Закарпатської України, які боролися на парламентських виборах у 1924, 1925 і 1935 рр., комуністи дістали найбільшу кількість голосів.

В 1924 р. з 13 партій, які висунули своїх кандидатів на виборах у парламент, комуністи Закарпаття одержали 100 тис. голосів з 237 тис. У 1935 р. за кандидатів Комуністичної партії було подано 80 тис. з 310 тис. голосів. Такої кількості голосів не дістала ні одна з буржуазних партій, незважаючи на велику урядову допомогу і об'єднання перед виборами в різні блоки. В Комуністичній партії трудящі Закарпаття вбачали свого вождя і керівника революційної боротьби за соціальне і національне визволення.

Закарпаття у складі буржуазної Чехословаччини було найвідсталішою областю. Сільське господарство, основа економіки закарпатського краю, перебувало на досить низькому рівні. Напівкріпосницькі відносини гальмували розвиток продуктивних сил. Панщина, натуральна оренда, численні повинності, ряд інших форм феодальної експлуатації тісно перепліталися з капіталістичною експлуатацією.

Перед другою світовою війною понад $\frac{3}{4}$ всієї орної землі належало поміщикам і куркулям, які становили всього 8% загальної кількості власників, в той час як бідняцька і середняцька частина селянства володіла дуже малими, а часто і непридатними для обробітку ділянками землі. Багато селян зовсім не мали землі. Безземелля і малоземелля змушували селян йти в кабалу до поміщиків і куркулів.

У тяжкому становищі були робітники Закарпаття. Виснажуюча праця, капіталістична експлуатація, низька заробітна плата, дорожнеча, безробіття — таким було життя робітників під

пнітом іноземних окупантів. Все це неминуче активізувало економічну і політичну боротьбу робітників проти гнобителів. Трудящі Закарпаття виступали єдиним революційним фронтом з трудящими Чехословаччини.

Керовані Комуністичною партією Чехословаччини та її складовою частиною — Комуністичною партією Закарпаття, українські, чеські і словацькі трудящі солідарно виступали в страйках і демонстраціях проти дорожнечі, безробіття і зниження заробітної плати, за поліпшення умов праці, за поділ поміщицької землі між селянами, за соціальне і національне визволення. Визначним виступом робітників Закарпаття був загальний політичний страйк у грудні 1920 р. Припинили роботу заводи, фабрики і майстерні в Ужгороді, Мукачевому, Береговому, Перечині, Сваляві, Великому Бичкові, Севлюші, Солотвині та інших містах.

У червні 1922 р. під керівництвом крайового комітету Комуністичної партії у Закарпатті був проведений загальний багатотисячний односторонній страйк робітників проти безробіття і на знак солідарності з Радянською Росією. У 1924 р. прокотилася нова хвиля антивоєнних виступів і демонстрацій, в яких брало участь близько 60 тис. закарпатських трудящих. У квітні 1925 р. відбувся 10-тисячний страйк берегівських і севлюських робітників-виноробів. У травні цього ж року страйкували солотвинські солекопи і робітники ряду інших підприємств.

У 1925 р. прокотилася широка хвиля селянських виступів, організованих Комуністичною партією. В ряді сіл Закарпаття селяни ділили поміщицьку землю, займали пасовиська, виганяли чеських чиновників і збірщиків податків.

Незважаючи на тяжкі умови напівлегального існування, Комуністична партія Закарпаття рішуче боролася за воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Так, наприклад, використовуючи легальні можливості, комуніст — депутат чехословацького буржуазного парламенту Микола Сидоряк, виступаючи в 1928 р. в парламенті, говорив: «Трудящі маси Закарпатської України хочуть бути разом з своїми братами, хочуть бути там, де клич: «Геть фабрикантів, банкірів і поміщиків! Фабрики — робітникам, земля — селянам! За робітничо-селянський уряд!». Ще в 1918 р. трудящі маси Закарпатської України виявили свою волю, ясно і твердо оголосивши, що почувують себе українцями і хочуть приєднати свій край до Радянської України».

Бойовим помічником Комуністичної партії була комуністична організація молоді Закарпатської України. Вона розгорнула велику революційно-пропагандистську роботу серед робітничо-селянської молоді і на початок 30-х років перетворилася в масову організацію, що налічувала близько 10 тис. членів.

В роки світової економічної кризи (1929—1933 рр.) відбувся

ряд грізних багатотисячних страйків робітників. Деякі з них тривали чотири — сім тижнів. Буржуазний уряд жорстоко придушував виступи закарпатських трудящих. За свідченням підпільної брошури «Всі до бою за краще життя на Закарпатті!», написаної секретарем закарпатського крайкому Комуністичної партії О. Борканюком, у 1933 р. в Закарпатті було дев'ять масових судових процесів над учасниками політичних зборів і демонстрацій. Понад 200 робітників і селян було засуджено до тюремного ув'язнення. Але ці репресії не зломали духу закарпатських трудящих, революційна боротьба яких з кожним роком посилювалась. В 1935 р. на Закарпатті відбулося понад 100 страйків, у яких брало участь більше 75 тис. робітників. В тому ж році прокотилася широка хвиля масових мітингів, зборів і демонстрацій проти загрози війни і фашизму, проти спроб заборонити діяльність комуністичної партії. На цих зборах трудящі вимагали визнання чехословацьким буржуазним урядом Радянського Союзу і встановлення дипломатичних відносин з ним.

Велику роль у згуртуванні трудящих мас Закарпаття для боротьби проти фашистської агресії відіграло засідання закарпатського крайового комітету Комуністичної партії, яке відбулося в грудні 1937 р. На цьому засіданні виступив чехословацький комуніст Вільям Широкий, який закликав посилити роботу по створенню єдиного демократичного фронту проти фашизму.

Після мюнхенського зговору урядів Англії, Франції, Німеччини та Італії (вересень 1938 р.) німецько-фашистські агресори при активній підтримці англо-американських імперіалістів хотіли використати Закарпатську Україну як плацдарм для загарбання Радянської України.

В жовтні 1938 р. українські буржуазні націоналісти, розраховуючи під прикриттям «автономії» Закарпатської України створити зародок фашистської «української» держави, сформували за вказівкою Гітлера в Закарпатській Україні «уряд» на чолі з фашистом Бродієм, а пізніше — уніатським попом Волошином і проголосили «автономію» Закарпатської України.

Роки німецько-угорського фашистського панування були найтяжчими для трудящих Закарпатської України. При допомозі зрадників народу — українських буржуазних націоналістів, мадьярофілів і російських білоемігрантів німецько-угорські фашисти встановили на Закарпатті режим поліцейського терору і насильства. Тюрми і концентраційні табори були переповнені. Тисячі кращих синів українського народу гинули у фашистських катівнях.

Але волелюбний український народ не скорився. Під керівництвом Комуністичної партії, яка в 1938 р. змушена була перейти у підпілля, закарпатські трудящі розгорнули рішучу боротьбу з фашистськими агресорами.

Комуністична партія майже в усіх великих містах створила свої підпільні організації, які вели агітаційну роботу, випускали

листівки і поширювали їх серед населення. Навесні 1939 р. в обставинці найжорстокішого терору, незважаючи на заборону мітингів, зборів і демонстрацій, комуністи організували в містах Сваляві, Ужгороді, Мукачевому, Великому Бичкові та ін. святкування дня Першого травня. В ніч під Перше травня в лісах були проведені мітинги передових робітників і селян, на яких комуністи закликали ще тісніше згуртуватися навколо Комуністичної партії і розгорнути нещадну боротьбу проти окупантів.

В листопаді 1938 р. з санкції фашистської Німеччини Угорщина захопила частину Закарпаття з містами Ужгородом, Мукачевим і Береговим. Трохи пізніше, у березні 1939 р., Гітлер дав згоду на загарбання Угорщиною всієї Закарпатської України. Це було винагородою за вступ Угорщини в блок з фашистською Німеччиною. Закарпатська Україна була перетворена в колонію фашистської Угорщини.

Політичний і економічний гніт у Західній Україні, Північній Буковині і Закарпатті посилювався національним гнітом. Польські правлячі кола перешкоджали розвиткові культури в окупованій ними Західній Україні. Понад 60% населення Західної України було неписьменним, а в деяких районах, наприклад на Волині, кількість неписьменних досягала 70%.

Проводячи політику ополячування українського населення, буржуазний уряд Польщі душив найменші прояви української національної культури. Кількість українських шкіл невпинно зменшувалась. В 1937/38 навчальному році залишилося всього 460 українських шкіл, та й вони були українськими тільки за назвою, тому що більшість предметів викладалася в них польською мовою. Щоб цілком ліквідувати українські школи, буржуазний уряд Польщі майже припинив підготовку українських викладацьких кадрів. Всяка ініціатива прогресивної української громадськості, спрямована на розвиток національної культури, зокрема на підвищення письменності, прискігалась.

Спільниками правлячих кіл Польщі в придушенні культури українського народу виступали українські буржуазні націоналісти і уніатське духовенство на чолі з митрополитом А. Шептицьким і єпископом Хомишиним. Митрополит уніатської церкви, голова-нець Ватікану, старий німецький агент і великий поміщик граф А. Шептицький був материм реакціонером і найлютішим ворогом трудящих. Після приходу в Німеччині Гітлера до влади резиденція митрополита Шептицького Святоюрський монастир у Львові стає штаб-квартирою Андрія Мельника — найближчого помічника ката українського народу полковника Коновальця. А. Мельник був агентом німецько-фашистської розвідки, в картотеці якої він фігурував під кличкою «Консул І». Вся діяльність «отця» уніатської церкви Шептицького була спрямована проти західноукраїнських трудящих. При його участі і допомозі в Західній Україні

були створені українські фашистські організації ОУН (Об'єднання українських націоналістів) і УНДО (Українське національно-демократичне об'єднання), які вбивали комуністів і передових робітників, займалися провокаціями і шпигунством проти СРСР. «По суті, в «стратегії» Андрія Шептицького,— говорив західноукраїнський письменник Ярослав Галан,— не було нічого нового, крім кровожерливості, в якій цей служитель церкви перевершував навіть великого інквізитора Томаса Торквемаду».

Після загарбання румунськими боярами Буковини українські школи були закриті. Українська мова була заборонена в усіх державних установах і в суді. Скрізь проводилась політика насильственої румунізації. На окупованих українських землях не залишилося ні одного українського вищого учбового закладу. Діячі української культури і науки жили в злиднях, зазнаючи переслідувань з боку властей.

В тяжких умовах іноземної окупації населення Західної України, Північної Буковини і Закарпаття звертало свої погляди до своїх єдинокровних братів у Радянському Союзі, де будувалось нове життя і розвивалась національна формаю і соціалістична змістом культура.

Успіхи соціалістичного будівництва в Радянському Союзі ще більше зміцнювали віру західноукраїнського населення у всеперемагаючу силу марксизму-ленінізму. Незважаючи на заборони і переслідування, українське населення діставало і читало твори В. І. Леніна і Й. В. Сталіна. На українських землях, які перебували під гнітом панської Польщі, уже з 20-х років читали російською мовою і в перекладі на українську і польську мови твори В. І. Леніна «Держава і революція», «Соціалістична революція і ренегат Каутський», «Чергові завдання Радянської влади» та ін. Дуже поширені були шеститомне видання вибраних творів В. І. Леніна, що вийшло польською мовою в 1930—1936 рр., твори Й. В. Сталіна «Марксизм і національне питання», окремі статті з книги «Питання ленінізму» та ін.

В поширенні праць класиків марксизму-ленінізму і відомостей про Радянський Союз велика роль належала Комуністичній партії та її підпільній пресі. Завдяки комуністичній пресі трудящі узнавали правду про життя робітників і селян в Радянському Союзі. В газеті «Сила» в березні 1930 р. були опубліковані «Примірний статут сільськогосподарської артлі», багато статей і ілюстрацій, які правдиво висвітлювали колективізацію сільського господарства в Радянській Україні.

Населення Західної України, незважаючи на переслідування, читало твори радянських письменників. Популярними були радянські пісні, трудящі таємно слухали радянські радіопередачі.

В тяжких умовах колоніального гніту доводилось жити і творити прогресивним письменникам Західної України, твори яких користувались заслуженим визнанням на Україні. В злиднях

жив видатний український новеліст Василь Стефаник (помер в 1936 р.). У збірці новел «Земля» В. Стефаник реалістично показав тяжке становище галицького села, змалював наростання в ньому нових сил, які боролися за краще життя, прагнення народу до возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі. В. Стефаник закликав західноукраїнських письменників орієнтуватися на літературу радянського народу. Він виступав проти розгизованої шовіністичної пропаганди українських націоналістів у Західній Україні, які зводили наклепи на великий російський народ. В. Стефаник говорив, що російський народ «записаний в історії з давніх-давен, як міцний, прогресивний і надзвичайно творчий народ в державному значенні».

Письменник Марко Черемшина (помер в 1927 р.), який перебував під великим впливом Івана Франка, в 20-х роках написав ряд яскравих оповідань: «Село вигибає», «Верховина» та ін., в яких показував тяжке становище українських селян і викривав свавілля польської адміністрації.

Навколо письменниці Ольги Кобилянської, яка жила в м. Чернівцях, групувалися прогресивні культурні сили Буковини. Кобилянська у своїй творчості завжди відстоювала інтереси трудящих. Письменниця з великою увагою слідувала за соціалістичним будівництвом в СРСР і раділа з успіхів Радянської України. В 1927 р. Ольга Кобилянська писала: «Можу те сказати, що там, на Україні, йде інтенсивна праця і українське культурне життя йде великими кроками вперед, з чого виходить, що там українська культура процвітає і розвивається».

Незважаючи на тяжкі умови і переслідування, а також на підривну роботу українських буржуазних націоналістів, зростало нове покоління письменників — комуністів і безпартійних. Молоді письменники співробітничали в легальній і нелегальній революційній пресі.

З листопада 1927 р. у Львові видавався журнал «Вікна», девізом якого було прорубати «вікна на Схід, де в умовах соціалістичного ладу створюється і розвивається велика українська радянська культура». В цьому журналі і в інших прогресивних виданнях друкувалися матеріали про соціалістичне будівництво в Радянському Союзі, викривалась реакційність і продажність українських буржуазних націоналістів. В журналі «Вікна» і в інших виданнях публікувались твори не тільки місцевих революційних письменників, але й радянських російських і українських письменників, а також твори передових письменників інших країн. Польські власті переслідували журнал «Вікна»; часто сторінки цього журналу виходили з чистими шпальтами у зв'язку з тим, що статті були заборонені цензурою. В 1932 р. журнал був закритий польськими властями, а його співробітники зазнали репресій.

В 1928 р. при журналі «Вікна» виникла група пролетарських письменників під назвою «Горпо», серед яких були і комуністи.

Очоловав групу Степан Тудор. В 1937 р. він закінчив першу частину повісті «День отця Сойки», в якій з особливою силою викрив реакційну роль Ватікану і його прямої агентури на західноукраїнських землях — уніатського духовенства. Ця повість була опублікована тільки при Радянській владі.

Письменника-комуніста Олександра Гаврилюка польські окупанти багато разів ув'язнювали, кидали в концентраційний табір. Його поеми «Пісня з Берези», «Львів» та ін. ввійшли в українську літературу як кращі зразки революційної літератури.

З 20-х років на літературному поприщі виступають прозаїк Петро Козларюк, письменник-публіцист Ярослав Галан, поет Андрій Волощак та ін. Твори письменників Західної України видавалися в Радянській Україні окремими книгами і друкувалися в журналах.

Навесні 1936 р. з ініціативи прогресивних українських письменників О. Гаврилюка, Я. Галана і С. Тудора та польських письменників В. Василевської, Л. Кручковського, В. Броневського й інших прогресивних діячів був скликаний у Львові антифашистський конгрес діячів культури. На конгресі письменники і діячі культури виступили з різким протестом проти фашизму, загрози війни і «хрестового походу» проти СРСР, а також висунули вимогу возз'єднати всі українські землі в єдиній Українській Радянській державі. Учасники конгресу висловили впевненість, що скоро прийде той час, коли Львів стане вільним, радянським містом.

Вплив найпередовішої в світі радянської культури відбився і в Закарпатській Україні. З газети «Карпатская правда», органу Комуністичної партії, трудящі знали правду про Радянський Союз і його невід'ємну складову частину — Радянську Україну.

З тяжкого, безправного становища, в якому перебували трудящі західноукраїнських земель, їх могла вивести тільки Радянська влада. Тільки вона могла здійснити возз'єднання цих земель з Радянською Україною. Про це мріяли, цього чекали і за це боролись трудящі маси Західної України, Буковини і Закарпаття.

5. Визволення Радянською Армією Західної України, Північної Буковини і возз'єднання їх з Українською РСР

У вересні 1939 р., відразу ж після нападу фашистської Німеччини на Польщу, виявилися внутрішня гнилість і цілковита нездатність правлячих кіл Польщі організувати оборону країни. Польські патріоти з великою мужністю відстоювали незалежність своєї Батьківщини. Польські моряки стійко захищали Гдиню, немало героїчних подвигів вчинили польські патріоти, обороняючи від фашистських загарбників оточені з усіх боків Варшаву і Штеттін. В ряді міст і опорних пунктів польські гарнізони героїчно стримували просування фашистських військ.

В умовах смертельної небезпеки, яка нависла над країною, правителі Польщі проявили цілковиту байдужість до становища народних мас, до становища своєї країни. Правляча кліка Ридз-Смігли і Бека не тільки не могла, але і не хотіла по-справжньому організувати оборону країни. Злополучний польський уряд, кинувши армію і населення напризволяще, втік з Польщі. В результаті воєнної поразки політичний і господарський розвал у Польщі настільки посилювався, що це викликало законну тривогу радянського народу і Радянського уряду за долю єдинокровних братів — українців і білорусів.

Радянський уряд вважав своїм священним обов'язком подати допомогу українцям і білорусам. Складна воєнно-політична обстановка, що утворилась на той час, вимагала вжиття термінових заходів, щоб зміцнити безпеку Радянської країни.

Рано-вранці 17 вересня 1939 р. Радянський уряд вручив польському послу в Москві ноту, в якій говорилось, що оскільки Польська держава та її уряд фактично перестали існувати, то і укладені в свій час договори між СРСР і Польщею втратили свою чинність. В цій ноті також вказувалось, що «Радянський уряд дав розпорядження Головному Командуванню Червоної Армії дати наказ військам перейти кордон і взяти під свій захист життя і майно населення Західної України і Західної Білорусії».

Історичне рішення Радянського уряду про подання допомоги народам Західної України і Західної Білорусії викликало велике політичне піднесення серед трудящих Радянської України і всього Радянського Союзу. На численних мітингах і зборах приймалися резолюції, які схвалювали заходи, вжиті Радянським урядом.

Виконуючи розпорядження Радянського уряду і волю радянського народу, командування військами Українського фронту дало наказ частинам Радянської Армії «вступити в Західну Україну, щоб назавжди визволити українських і білоруських братів від гніту польських панів, назавжди звільнити їх від загрози розорення і загибелі».

17 вересня 1939 р. війська Радянської Армії, запалені великою визвольною місією, перейшли кордони Польської держави, що розпалась. Через кілька днів радянські війська зустрілись з німецькою армією, заступивши їй шлях просування на схід. 22 вересня 1939 р. була підписана угода про демаркаційну лінію між радянською і німецькою арміями.

Радянська Армія з честю виконала свою визвольну місію. Трудящі міст і сіл Західної України радісно зустрічали Радянську Армію. Скрізь були вивішені червоні прапори, вітальні лозунги і транспаранти.

Трудящі визволеної Західної України відразу ж почали створювати органи народної влади. В містах виникали тимчасові міські самоврядування, які взялися до відновлення нормального життя, до організації постачання міському населенню продоволь-

ства. Відкрились громадські їдальні, торговельні підприємства. Були взяті на облік фабрично-заводські підприємства, хлібопекарні. Їх негайно забезпечували паливом, необхідною сировиною. Всі ці заходи, вжиті тимчасовими органами місцевого самоврядування, дали змогу з перших же днів відновити нормальні умови життя в містах.

В селах були створені селянські комітети — органи народної влади на місцях. Вони залучили до активного політичного життя

Поділ поміщицької землі в Західній Україні. (Жовтень 1939 р.).

трудящих селян, взяли на облік землі поміщиків, сільськогосподарський реманент і передали їх селянам.

Були відкриті учбові заклади. Повноправною стала українська мова. Почали видаватися українські газети.

Одночасно із створенням на місцях тимчасових органів народної влади був утворений Комітет по організації виборів до Українських Народних Зборів, до складу якого на прохання учасників численних зборів і мітингів трудящих увійшли і представники Президії Верховної Ради Української РСР.

7 жовтня 1939 р. львівська газета «Вільна Україна» опублікувала «Положення про вибори депутатів до Народних Зборів Західної України». Комітет по організації виборів до Українських Народних Зборів опублікував звернення до всіх виборців, робітників, робітниць, селян і селянок, до трудової інтелігенції, закликаючи їх віддати свої голоси за тих, хто стояв за встановлення Радянської влади в Західній Україні і за її входження до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки, за конфіскацію і передачу селянам земель, які належали поміщикам, монастирям і великим державним чиновникам, за націоналізацію банків і великої промисловості.

22 жовтня відбулися вибори депутатів до Українських Народних Зборів. Уперше в своїй історії трудящі Західної України в

обстановці небаченого політичного піднесення, на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні обрали своїх депутатів.

Під час виборів до Українських Народних Зборів понад 90% виборців міста і села голосувало за кандидатів, висунутих гро-

Демонстрація трудящих Львова з приводу ухвали Українськими Народними Зборами постанови про возз'єднання Західної України з Радянською Україною.

мадськими організаціями. Було обрано 1484 депутати, з них 239 жінок. Вибори депутатів до Українських Народних Зборів показали високу політичну активність і єдність волі населення Західної України, яке з радістю віддало свої голоси за кандидатів народу.

26—28 жовтня 1939 р. у Львові відбувалися Народні Збори. 27 жовтня обранці народу одноголосно ухвалили «Декларацію про державну владу в Західній Україні». Виражаючи єдиностайну волю визволеного народу Західної України, ідучи за прикладом народів Радянського Союзу, Українські Народні Збори проголосили встановлення Радянської влади на всій території Західної України. «Віднині,— говорилося в Декларації,— вся влада в Західній Україні належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих».

Українські Народні Збори, виражаючи непохитну волю і багатовікові прагнення трудящих Західної України до возз'єднання, ухвалили «Декларацію про входження Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки».

Українські Народні Збори в ухваленій 28 жовтня Декларації проголосили на території Західної України «конфіскацію земель поміщицьких, монастирських і великих державних чиновників з усім їх живим і мертвим реманентом та присадибними будівлями» і затвердили передачу поміщицьких земель без викупу в користування трудового селянства. Питання про землі осадників було передане на вирішення селянських комітетів.

Українські Народні Збори у своїй Декларації проголосили націоналізацію банків і великої промисловості Західної України.

На заключному засіданні Українських Народних Зборів була обрана Повноважна Комісія для подання до Верховних Рад СРСР і Української РСР прохання про прийняття Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і про возз'єднання Західної України з Українською РСР.

День 1 листопада 1939 р. відкрив нову сторінку в історії українського народу. В цей день позачергова п'ята сесія Верховної Ради СРСР першого скликання на доповідь Повноважної Комісії Народних Зборів Західної України прийняла історичний закон «Про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік з возз'єднанням її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою».

Скликана 15 листопада 1939 р. позачергова третя сесія Верховної Ради Української РСР розглянула прохання Українських Народних Зборів на доповідь Повноважної Комісії і прийняла закон, в якому віталась історична постанова Верховної Ради СРСР від 1 листопада 1939 р. За цим законом Західна Україна приймалася до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. В грудні 1939 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР були утворені в складі УРСР Волинська, Дрогобицька, Львівська, Ровенська, Станіславська і Тернопільська області.

Трудящі Західної України стали повноправними громадянами Радянського Союзу.

24 березня 1940 р. відбулися вибори депутатів до Верховних Рад СРСР і Української РСР від возз'єднаних областей. Вперше трудящі західних областей України, незалежно від національності і раси, а також майнового стану, брали участь у виборах і обрали своїх депутатів до Верховних Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Української Радянської Соціалістичної Республіки. У складі депутатів, обраних до Верховної Ради Української РСР, від возз'єднаних областей України було 22 робітники, 40 селян і 18 представників інтелігенції. Серед депутатів було 17 жінок.

Зростання могутності Радянського Союзу і успіхи його зовнішньої політики привели в 1940 р. до нової великої перемоги. Уряд Союзу РСР, виражаючи волю всього радянського народу, не раз звертався до румунського уряду з пропозицією розв'язати мирним шляхом питання про незаконно захоплену Бессарабію.

Не бажаючи наражати мирне населення на небезпеку, яка могла привести до непотрібних жертв, Радянський уряд утримувався від розв'язання питання про долю Бессарабії військовою силою.

Трудячі Буковини читають газету «Вісті».

Голова Ради Народних Комісарів СРСР В. М. Молотов у березні 1940 р. рішуче нагадав румунській вояччині про необхідність розв'язати питання про Бессарабію, загарбання якої Радянський уряд ніколи не визнавав. 26 червня 1940 р. В. М. Молотов від імені уряду Союзу РСР зробив румунському посланникові в Москві подання, в якому пропонувалось повернути Бессарабію і передати Радянському Союзу північну частину Буковини. «Те-

пер,— говорилося в цьому поданні,— коли військова слабкість СРСР відійшла в минуле, а міжнародна обстановка, що створилась, вимагає найшвидшого розв'язання одержаних у спадщину від минулого нерозв'язаних питань для того, щоб закласти, нарешті, основи міцного миру між країнами, Радянський Союз вважає необхідним і своєчасним, в інтересах відновлення справедливості, приступити разом з Румунією до негайного розв'язання питання про повернення Бессарабії Радянському Союзу»¹.

Румунський уряд після деяких вагань 28 червня 1940 р. прийняв пропозицію уряду СРСР. В той же день, о 2-й годині дня за московським часом, радянські війська перейшли румунський кордон і вступили в Чернівці, Хотин, Сороки, Білпці, Кишинів, Бендери, Аккерман. 30 червня радянські війська вийшли на встановлені нові кордони з Румунією.

Сьома сесія Верховної Ради Союзу РСР, яка відбулася на початку серпня 1940 р., заслухала доповідь В. М. Молотова про зовнішню політику Радянського уряду і схвалила її. 2 серпня сесія постановила утворити Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку і включити північну частину Буковини, Хотинський, Аккерманський та Ізмаїльський повіті Бессарабії до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

З возз'єднанням восени 1939 р. Західної України з Радянською Україною, з включенням в 1940 р. до складу УРСР Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів визволеної від румунського панування Бессарабії і з возз'єднанням Північної Буковини населення Української РСР збільшилось до 41 млн. чоловік.

Ще більше зросла могутність Радянської країни. Тверда і мудра зовнішня політика Комуністичної партії і Радянського уряду збільшила міжнародний авторитет СРСР, посилила довіря до нього трудящих зарубіжних країн.

Перед возз'єднанням українським населенням Західної України і Північної Буковини відкрились широкі можливості соціалістичного будівництва. Йому треба було за короткий строк пройти шлях, вже пройдений народом Радянської країни за роки будівництва соціалізму.

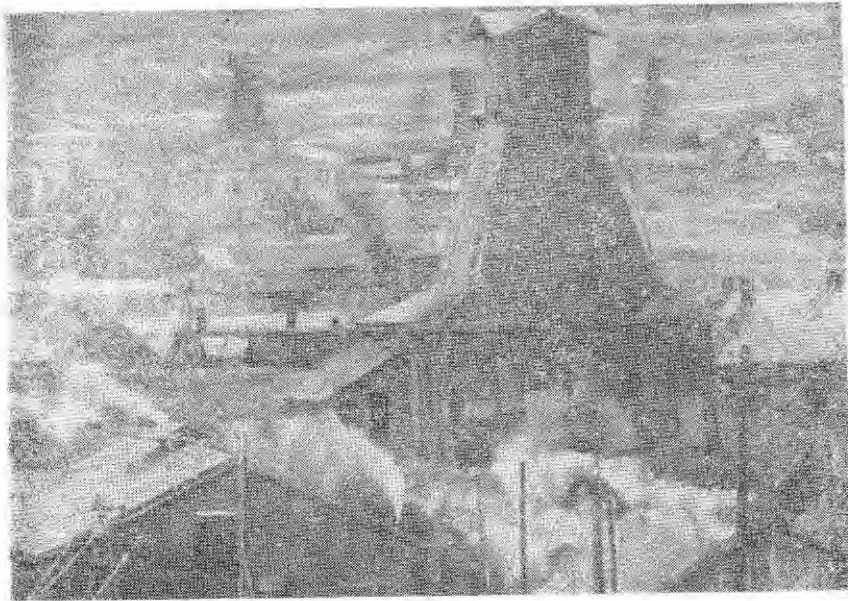
6. Народно-господарське і культурне будівництво у возз'єднаних західних областях України

Встановлення радянського суспільного і державного ладу у визволених західноукраїнських областях привело до корінних соціально-економічних і політичних змін. У перші ж дні після визволення на промислових підприємствах почали утворюватися робітничі комітети, які розв'язували завдання господарського бу-

¹ «Известия» № 148 (7220) від 29 червня 1940 р.

дівництва. На керівну радянську і господарську роботу було висунуто з місцевого населення 5 тис. чоловік.

На промислових підприємствах встановлювався контроль над виробництвом, збутом і споживанням сировини. Запровадження робітничого контролю було перехідним ступенем до націоналі-

Відбудовані і пущені в експлуатацію нафтові вишки Борислава (1940 р.).

зації промисловості, декларованої потім Народними Зборами Західної України. Замість 12—16-годинного робочого дня був запроваджений 8-годинний, підвищилася заробітна плата. Був здійснений ряд соціальних заходів, які докорінно поліпшили становище робітників і охорону їх праці. Скорочення робочого дня, будівництво нових підприємств, збільшення завантаження підприємств дали змогу залучити до виробництва нові кадри робітників. Безробіття скоро було ліквідоване.

За перший рік Радянської влади в Дрогобицькій області стали до ладу 793 нафтові вишки, з яких 420 не працювали протягом багатьох років. В Станіславській області були пущені всі підприємства, в тому числі 100 підприємств, які не працювали більше десяти років. Почали працювати всі промислові підприємства Львівської області. Швидко відбудовувались промисловість і транспорт в усіх возз'єднаних областях України. Відбудова промисловості здійснювалась на новій, соціалістичній основі.

Було розв'язане земельне питання. Одним з перших законодавчих актів, які заклали основи нового порядку землекористу-

вання на території Західної України, був закон про конфіскацію поміщицької землі, прийнятий Народними Зборами.

Оскільки Бессарабія, що входила до складу Радянської Росії, весною 1918 р. була окупована поміщицько-буржуазною Румунією і насильствене відторгнення її ніколи не визнавалось Радянським урядом, був виданий Указ Президії Верховної Ради СРСР

Буковинські селяни збирають перший врожай на землі, одержаній від Радянської влади.

від 15 серпня 1940 р. «Про відновлення на території Бессарабії чинності радянських законів про націоналізацію землі», відповідно до декрету про землю, прийнятого II Всеросійським з'їздом Рад 26 жовтня (8 листопада) 1917 р. Для Буковини, яка до кінця першої світової війни входила до складу Австро-Угорщини, а після розвалу останньої була загарбана Румунією, був виданий спеціальний Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про націоналізацію землі на території північної частини Буковини».

Ліквідуючи паразитичне поміщицько-капіталістичне землеводіння, Указ разом з тим забезпечував цілковиту недоторканість землекористування трудящих селян і їх особистої власності. Ця постанова відкривала, як і декрет про землю від 26 жовтня (8 листопада) 1917 р., перший етап корінної перебудови земельних відносин на селі, етап розподілу основної маси конфіскованих земель між безземельними і малоземельними селянами.

Земельна перебудова здійснювалася на основі широкої участі трудящих мас села. В цьому велику роль відігравали селянські комітети. Конфіскація і поділ землі, як і вся перебудова земельних відносин, проходили в обстановці гострої класової боротьби. Куркульство всіма засобами намагалося затримати переділ землі. Щоб настроїти середняків проти Радянської влади, класовий ворог ширив провокаційні чутки про відібрання землі і сільськогосподарського реманенту у середняцьких селянських господарств, про реквізицію врожаю, про наступну насильствену колективізацію.

В результаті поділу земель колишніх нетрудових верств населення докорінно змінилось обличчя західноукраїнського села. Було цілком знищене велике експлуататорське поміщицьке землеволодіння, істотно скоротилось куркульське землекористування, кількість малоземельних селян різко знизилась, а середняцьких селянських господарств — значно збільшилась.

В шістьох західноукраїнських областях з державного земельного фонду, який складався з земель колишнього нетрудового володіння, було передано трудящому селянству в безплатне і безстрокове користування більше 1 млн. га земель.

Одночасно з цим здійснювалась система заходів, які мали допомогти колишнім безземельним і малоземельним селянам стати на ноги, обзавестись житловими і господарськими будівлями. Господарства бідніших селян одержали до 100 тис. голів робочої худоби та корів, сільськогосподарський реманент, конфіскований у поміщиків, і близько 100 тис. ц посівного матеріалу.

На визволеній від експлуататорів землі вже в перші місяці після встановлення Радянської влади з ініціативи батраків і бідняків почалось будівництво перших колгоспів. Селянству зв'язаних українських земель не доводилось шукати шляху переходу від дрібного одноосібного господарства до великого громадського господарства, шукати найкращі статутні форми виробничого кооперування в галузі сільського господарства. Ці форми цілком визначались єдино правильною на тому етапі формою сільськогосподарської артілі.

Перехід до громадського артільного господарства був полегшений для нових мас трудового селянства, які приєдналися до радянського ладу, величезною державною виробничо-технічною допомогою колгоспам. Ця допомога була подана через розгалужену сітку державних машинно-тракторних станцій. При цьому був використаний багатий досвід колгоспного будівництва у східних областях України.

У західних областях уже на весну 1940 р. було організовано 181 МТС. На перші роковини визволення від панського гніту — 17 вересня 1940 р. в західноукраїнських областях уже налічувалось понад 550 колгоспів. На 1 червня 1941 р. кількість колгоспів

у західних областях України збільшилась до 2589. Ці колгоспи об'єднували понад 172 тис. селянських господарств.

Розгорталось колгоспне будівництво і в Радянській Буковині. Перші сім колгоспів об'єднали понад 1000 бідняцьких і середняцьких господарств і усупільнили до 3 тис. га землі. Менш як за рік у колгоспах західних областей України було організовано 233 ферми великої рогатої худоби, 185 вівчарських і 112 свинарських ферм. На 1 січня 1941 р. налічувалося вже 742 тваринницькі ферми.

У новостворених колгоспах уже перший сільськогосподарський рік приніс членам артїлі такий високий дохід, про який селяни раніше не могли і мріяти. Колгосп ім. Леніна в с. Завидовичах, Львівської області, в перший сільськогосподарський рік здав і продав державі в 10 раз більше товарного хліба, ніж вироблялось у поміщицькому господарстві, на базі якого утворився цей колгосп. Середній урожай зернових культур у колгоспах був значно вищий, ніж у одноосібників. Так, наприклад, колгоспи Волинської області зібрали врожай 12,1 ц з гектара, а одноосібники — 10,6 ц, по Ровенській області середній урожай колгоспу досяг 13,6 ц, а у одноосібників — 9 ц.

Знищивши приватну власність на землю, покінчивши з поміщицьким землеволодінням і оголосивши землю всенародним добром, Радянська влада відкрила трудящим масам селянства західних областей шлях до заможного, культурного і радісного життя.

Трудящі маси західноукраїнських областей, визволені від соціального і національного гніту, воз'єднавшись в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі, дістали величезні можливості для вільного розвитку національної, справді народної української соціалістичної культури. Назавжди була ліквідована національна ворожнеча. Рівноправними стали українська, білоруська, російська і польська мови. Вже в перші місяці після встановлення Радянської влади були відкриті тисячі нових початкових і середніх шкіл, а також шкіл по ліквідації неписьменності; діти і дорослі дістали можливість вчитися рідною мовою. Було запроваджене загальне обов'язкове безплатне початкове навчання. Десятки тисяч безробітних учителів дістали довгождану роботу в школах. Розширилася сітка вищої освіти. У Львові і Чернівцях відкрились державні університети з викладанням українською мовою.

Піднесення української соціалістичної культури яскраво відбилосся в організації сітки театрів, будинків культури, філармоній, клубів, бібліотек. У Львові були створені Державний український театр опери і балету, наукові установи Академії наук Української РСР, консерваторія. Почав виходити журнал «Література і мистецтво». В кожній області і в кожному районі видавалися газети українською мовою.

Тільки в умовах радянського суспільного і державного ладу,

під проводом Комуністичної партії, завдяки нерушимій дружбі великого російського і українського народів стало можливим здійснення одвічної мрії українського народу про возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі.

* * *

Четвертий рік третьої п'ятирічки застав Країну Рад у складній міжнародній обстановці. Війна вже охопила майже всі країни Західної Європи і Балкани, переросла у світову війну. Тривожна міжнародна обстановка, чревата всякого роду несподіванками і небезпеками, вимагала від Радянського уряду особливої уваги до зміцнення обороноздатності країни.

26 червня 1940 р. на основі Указу Президії Верховної Ради СРСР були запроваджені замість семигодинного восьмигодинний робочий день і семиденний робочий тиждень, що дало змогу збільшити випуск продукції, необхідної для зміцнення обороноздатності країни.

Проводячи послідовно політику миру і дружби, Радянський Союз продовжував зміцнювати добросусідські відносини з іншими країнами. 5 квітня 1941 р. уряд СРСР підписав пакт про дружбу і ненапад з Югославією. 13 квітня в Москві був підписаний договір про нейтралітет і ненапад між СРСР і Японією строком на 5 років. Коли нависла загроза воєнного нападу на СРСР, Президія Верховної Ради СРСР Указом від 6 травня 1941 р. призначила Й. В. Сталіна Головою РНК СРСР, а заступником його і народним комісаром закордонних справ — В. М. Молотова.

Мудра зовнішня і внутрішня політика Радянського уряду цілком забезпечувала дальший розвиток Радянської країни по шляху завершення будівництва соціалістичного суспільства і поступового переходу до комунізму.

В червні 1941 р. мирна праця народів СРСР була перервана віроломним нападом німецько-фашистських загарбників.

Перед радянським народом постало серйозне завдання — відстояти завоювання Радянської держави і врятувати Батьківщину від поневолення іноземними загарбниками.

Розділ VIII

УКРАЇНЬСЬКА РСР У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ПРОТИ ФАШИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ (1941 — 1945 рр.)

1. Початок Великої Вітчизняної війни. Мобілізація сил українського народу на боротьбу з ворогом. Героїчна оборона Одеси

 ашистська Німеччина 22 червня 1941 р. віроломно напала на СРСР. 170 німецько-фашистських дивізій несподівано обрушились на радянські кордони, фашистські літаки бомбардували Житомир, Київ, Севастополь, Каунас та інші міста Радянського Союзу.

Почався новий період в історії країни — Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу проти фашистської Німеччини та її спільників. Вітчизняна війна радянського народу проти фашистської Німеччини та її союзників Італії, Фінляндії, Угорщини і Румунії була війною визвольною, найсправедливішою з усіх визвольних воєн, які знає історія людства. Радянський народ у Вітчизняній війні захищав свою свободу і незалежність, відстоював найпередовіший радянський суспільний і державний лад, свою соціалістичну Батьківщину — СРСР — надійний оплот трудящих усього світу. Разом з тим радянський народ боровся за визволення всіх народів, поневолених фашизмом, за демократію і мир в усьому світі.

Поневоливши країни Західної, Центральної і Південно-Східної Європи, гітлерівці змусили працювати на німецьку армію військові заводи Франції, Бельгії, Чехословаччини та інших країн. Вся економіка окупованих країн і країн-сателітів була поставлена на службу гітлерівській Німеччині, що дало їй змогу створити наймогутнішу армію серед армій капіталістичних країн світу, озброєну до зубів всіма видами сучасної зброї і бойової техніки.

Фашистська Німеччина довго готувала напад на Радянський Союз. Незважаючи на договір про ненапад між СРСР і Німеччиною, гітлерівці ще в 1940 р. уклали план агресії проти СРСР, так званий план «Барбаросса».

Метою загарбницької війни, яку почала фашистська Німеччина проти СРСР, було розчленування Радянського Союзу, знищення радянського соціалістичного ладу і поневолення народів СРСР. Україна, Білорусія, Прибалтика і Закавказзя за планами гітлерівців повинні були стати колоніями фашистської Німеччини. За участь у війні проти Радянського Союзу гітлерівці обіцяли Фінляндії Ленінградську область і східну Карелію, Румунії — Бессарабію і частину території України.

Німецько-фашистські полчища вторглися у Радянську країну на каунаському, вільнюському, брестському і ровенському напрямках. На величезному радянсько-німецькому фронті зав'язалися кровопролитні бої. Радянські війська мужньо захищали рідну землю, але під натиском чисельно переважаючого противника змушені були відступати в глиб країни.

Радянська Україна була однією з перших радянських республік, що прийняли на себе перший удар фашистських військ. Через територію України пролягають найважливіші стратегічні шляхи в глиб СРСР. У воєнно-економічному потенціалі Радянського Союзу економіка Української РСР посідає дуже важливе місце. Тому з загарбанням України гітлерівське командування зв'язувало успішне здійснення свого плану «блискавичної» війни з СРСР. Західні і південно-західні області Української РСР стали фронтovими або прифронтovими.

На заклик Комуністичної партії і Радянського уряду на Вітчизняну війну проти німецько-фашистських загарбників разом з усіма народами Радянського Союзу піднявся і український народ. Під керівництвом Центрального Комітету Комуністичної партії український народ мобілізував усі свої сили на відсіч ворогові, на захист Радянської Вітчизни.

Патріотичне піднесення охопило всі верстви населення багатонаціональної Радянської країни. На численних мітингах і зборах робітники, колгоспники та інтелігенція висловлювали готовність грудьми стати на захист своєї соціалістичної Вітчизни, виконати будь-яке завдання Радянського уряду. Так, наприклад, в резолюції, ухваленій на мітингу робітників металургійного заводу ім. Петровського, говорилось: «Запевняємо партію, уряд, великого Сталіна, що будемо, як ніколи, згуртовані, єдині. Дамо стільки металу, скільки буде потрібно для армії, для нашої Батьківщини!».

Українське колгоспне селянство заявляло про свою готовність віддати всі сили на розгром ворога, з ще більшим напруженням сил працювати, щоб забезпечити радянських воїнів продовольством. Полум'яним патріотизмом прийнята постанова колгосп-

ників артілі «Новий світ», с. Городниці, Ладижинського району, Київської області, в якій вони зобов'язалися «працювати з потроєною енергією, щоб забезпечити діючу армію хлібом, м'ясом та іншими продуктами».

Інтелігенція Радянської України, діячі літератури, мистецтва і науки одноставно заявляли про свою згуртованість навколо Комуністичної партії і Радянського уряду та готовність боротися проти ворога. Акад. В. П. Філатов у своєму листі, який був опублікований у пресі, писав: «Від імені інтелігенції і наукових працівників Одеси я заявляю про наше одноставне і тверде рішення віддати всі свої сили і життя на захист дорогої Батьківщини».

Гнів українського народу до німецько-фашистських загарбників, його гаряча любов до своєї Батьківщини — Союзу РСР, його прагнення віддати всі свої сили на розгром ворога проявились у масовому вступі трудящих республіки в ряди Радянської Армії. Як тільки країну облетіла звістка про напад фашистської Німеччини, у міські і районні військові комісаріати України групами й поодинокі приходили радянські патріоти і просили прийняти їх добровольцями в ряди Радянської Армії та послати на фронт. Тільки у військові комісаріати Сталінської області прийшло близько 20 тис. добровольців, які вимагали негайно послати їх на фронт.

В дні величезної небезпеки, що нависла над Батьківщиною, український народ продемонстрував разом з усім радянським народом свою морально-політичну єдність, свою безмежну відданість соціалістичній Вітчизні.

В перший же день війни указом Президії Верховної Ради СРСР була оголошена з 23 червня мобілізація усіх військовозобов'язаних, що народилися в 1905—1918 рр. З 22 червня 1941 р. в Європейській частині СРСР було запроваджено військовий стан.

Комуністична партія була натхненником і організатором всенародної боротьби проти німецько-фашистських загарбників; вона об'єднала зусилля всіх радянських людей, мобілізувала всі ресурси країни для розгрому ворога. Партія перестроїлась на військовий лад і провела докорінний перерозподіл своїх сил. Центральний Комітет послав на військову роботу М. О. Булганіна, А. О. Жданова, Л. М. Кагановича, М. С. Хрушова, О. С. Щербакова та інших видатних діячів партії, а також багато секретарів обкомів.

В ряди Радянської Армії влилась основна маса комуністів і комсомольців. Своїм особистим прикладом вони зміцнювали дисципліну, запалювали воїнів на бойові подвиги в ім'я Батьківщини.

З метою мобілізації всіх сил радянського народу і ресурсів народного господарства СРСР на розгром ворога Президія Вер-

ховної Ради СРСР, Центральний Комітет Комуністичної партії і Рада Народних Комісарів СРСР 30 червня постановили створити Державний Комітет Оборони в складі Й. В. Сталіна (голова), В. М. Молотова (заступник голови), К. Є. Ворошилова і Г. М. Маленкова. Пізніше до складу Державного Комітету Оборони були введені М. О. Булганін, Л. М. Каганович, А. І. Мікоян. В руках Державного Комітету Оборони була зосереджена вся повнота влади в країні. Цей захід забезпечив єдність дій і планомірність у мобілізації всіх ресурсів країни і сил народу для потреб Вітчизняної війни.

19 липня 1941 р. указом Президії Верховної Ради Союзу РСР Й. В. Сталін був призначений Народним Комісаром Оборони СРСР, а 8 серпня за постановою Президії Верховної Ради, Ради Народних Комісарів і Центрального Комітету Комуністичної партії — Верховним Головнокомандуючим всіма Збройними Силами Союзу РСР.

Комуністична партія і Радянський уряд, спираючись на соціалістичну економіку, переводили народне господарство країни на воєнні рейки, створювали воєнну економіку, здатну задовольняти потреби фронту. Партія і уряд визначили великі цілі Вітчизняної війни, озброїли радянський народ програмою боротьби за перемогу над німецько-фашистськими загарбниками. Ця програма була викладена в промові голови Державного Комітету Оборони Й. В. Сталіна 3 липня 1941 р., звернутій до всього радянського народу, до воїнів Радянської Армії і Військово-Морського Флоту. В ній було дано аналіз становища на фронтах Вітчизняної війни, розкрито всю глибину небезпеки, яка нависла над нашою Батьківщиною, визначено завдання народу і Радянської Армії у захисті соціалістичної Вітчизни, вказано шляхи досягнення перемоги над сильним і підступним ворогом. Закликаючи від імені партії і уряду радянський народ ще тісніше згуртуватися перед лицем грізної небезпеки, Й. В. Сталін підкреслював, що справа йде «про життя і смерть Радянської держави, про життя і смерть народів СРСР, про те — бути народам Радянського Союзу вільними, чи власти в поневолення»¹.

Для перемоги над ворогом, вказував Й. В. Сталін, необхідно перебувати всю роботу на воєнний лад, організувати всебічну допомогу фронтові, максимально збільшити виробництво озброєння, танків, літаків, боєприпасів. Партія закликала народ позбутися настроїв мирного часу і віддати всі сили на розгром ворога. Воїни Радянської Армії і всі радянські люди повинні відстоювати кожну п'ядь рідної землі до останньої можливості. В разі вимушеного відходу радянських військ треба було все цінне державне і колгоспне майно вивозити в тил, коли ж це зробити немож-

¹ Й. Сталін, Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу, стор. 9.

ливо,— знищувати, щоб воно не попало в руки ворога. Партія закликала радянських людей розгорнути партизанську боротьбу в тилу ворога. «В захоплених районах,— говорив Й. В. Сталін,— створювати нестерпні умови для ворога і всіх його пособників, переслідувати і знищувати їх на кожному кроці, зривати всі їхні заходи»¹.

ЦК КП(б)У, РНК УРСР і Президія Верховної Ради УРСР 7 липня 1941 р. опублікували звернення до українського народу, в якому говорилося: «Настав час, коли кожен, не шкодуючи життя, повинен до кінця виконати священний обов'язок перед Батьківщиною, перед своїм народом».

Звернення Комуністичної партії і Радянського уряду відіграли величезну роль у мобілізації сил радянського народу на боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками. У ті тяжкі дні скрізь і всюди можна було спостерігати, як український народ виявляв своє непохитне довір'я і безмежну любов до Комуністичної партії і Радянського уряду, тверду віру в перемогу над німецько-фашистськими загарбниками. Так, 9 липня 1941 р. стихійно виник багатолюдний мітинг трудящих Києва, які вітали керівників ЦК КП(б) України і уряду УРСР — М. С. Хрушова, Л. Р. Корнійця, М. О. Бурмистренка, Д. С. Коротченка, М. С. Гречуху. Над багатотисячним натовпом лунали вигуки: «Хай живе партія більшовиків!», «Хай живе перемога!». З імпровізованої трибуни М. С. Хрушов звернувся до трудящих Києва з промовою, в якій закликав народ ще тісніше згуртуватися навколо Комуністичної партії і Радянського уряду для перемоги над ворогом. Свою полум'яну промову він закінчив словами: «Всі на боротьбу з гітлерівськими бандами! За Батьківщину, за честь, за свободу! Справа наша справедлива. За нами, товариші, перемога! Вперед, до нашої перемоги!». Заключні слова промови були зустрінуті бурхливою овацією і схвальними вигуками трудящих.

Велика Вітчизняна війна вимагала від радянського народу неймовірного напруження сил, величезних жертв в ім'я перемоги. У нечувано тяжких умовах радянські люди показували справжні чудеса героїзму. Лозунг Комуністичної партії «Все для фронту!» став законом життя радянського тилу.

Комуністична партія і Радянський уряд вживали всіх заходів для зміцнення Радянської Армії. Разом з тим розгорталася боротьба за зміцнення тилу, перетворення країни в єдиний бойовий табір, створення міцного і злагодженого військового господарства. Партія при цьому керувалася такими вказівками В. І. Леніна: «Для ведення війни *по-справжньому* необхідний міцний організований тил. Найкраща армія, найвідданіші справи революції люди будуть негайно винищені противником, якщо

¹ Й. Сталін, Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу, стор. 11.

вони не будуть в достатній мірі озброєні, забезпечені продовольством, навчені»¹.

Партія і уряд в максимально стислі строки повинні були розв'язати гігантські організаційні і господарські завдання. В результаті самовідданої праці робітничого класу і колгоспного селянства партія і уряд змогли в короткі строки здійснити першочергові заходи, спрямовані на переведення народного господарства на рейки воєнної економіки. На залізничному транспорті був запроваджений воєнний графік руху поїздів. Тисячі підприємств перейшли на виробництво бойової техніки, озброєння, боєприпасів та спорядження. На харківських заводах було налагоджене виробництво мінометів, авіабомб і снарядів. Металургійна промисловість освоювала виплавку спеціальних сортів сталі. Підприємства Одеси почали випускати бронепоїзди, бронемашини, міномети, ручні гранати. Навіть таке підприємство, як Київський музкомбінат, налагодило виробництво протипіхотних мін. Підприємства легкої і місцевої промисловості почали виготовляти різне військове спорядження та обмундирування.

Полум'яний радянський патріотизм українського народу виявлявся в героїчній праці — в швидкісних методах роботи, в сполученні професій, в розгортанні соціалістичного змагання за дострокове виконання виробничих планів.

Про величезне патріотичне піднесення шахтарів Донбасу Радянське Інформбюро 22 липня повідомляло: «Гірники всі як один прагнуть дати країні тисячі тонн вугілля понад план. Настрій шахтарів чудово висловив бригадир наваловідбійників шахти № 22 тресту «Донбасантрацит» т. Чуйко: «Старі норми тепер нам не підходять». Бригада т. Чуйка вимагає завдань з розрахунку 250% норми і виконує їх. Вибійник дільниці «Никанор-Схід» шахти Центральна-Ірміне ім. Сталіна т. Синяговський склав план роботи на воєнний час — план подвоєння і потроєння видобутку вугілля. Тов. Синяговський щодня вирубує 65—72 т, тобто три-чотири норми. Всі 14 вибійників його дільниці дають по дві норми». Сталевари Маріупольського заводу ім. Ілліча і Дніпродзержинського заводу ім. Дзержинського майже всі плавки провадили швидкісним методом. Колектив одного з цехів Харківського турбогенераторного заводу ім. Кірова 24 червня 1941 р. виконав план складання деталей на 400%.

Робітників, які пішли з виробництва на фронт, заміняли біля верстатів старики-пенсіонери, жінки і сестри. В депо Красноармійське прийшов старий машиніст Дьомін і попросив, щоб йому дозволили знову працювати на паровозі. Слідом за ним повернулись на роботу в депо пенсіонери Фроленко, Тимошенко, Марник, Чуріков. На Київському Червонопрапорному машинобудівному заводі в перший день війни 12 жінок подали заяви, в яких вима-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 53.

гали перевести їх на роботу до верстатів, щоб замінити чоловіків, які пішли на фронт. Жінка чергового слюсаря по підземних механізмах у шахті ім. Кірова (Кривий Ріг) Є. Соколовська подала заяву, в якій просила прийняти її на роботу замість чоловіка, який пішов на фронт. Пішли на роботу в шахту й жінки інших робітників.

В складній обстановці воєнного часу, коли в ряди Радянської Армії було призвано значну частину колгоспників, коли в МТС і колгоспах зменшилася кількість машин, колгоспники і колгоспниці з величезним напруженням сил збирали врожай, щоб якнайскоріше здати хліб державі. Щоб замінити механізаторів, які пішли на фронт, колгоспниці оволодівали мистецтвом управління складними машинами. У Вінницькій області 3000 колгоспниць замінили трактористів, які пішли на фронт. У Харківській області понад 2500 жінок стали вивчати трактор і, швидко навчившись управляти ним, виконували по півтори-дві норми за зміну.

По дві-три норми на день давали комбайнери, які намолочували до 1000 ц хліба. Намолочений хліб відразу ж здавався державі. Багато колгоспів із запасів минулих років здавали хліб державі за планом хлібопоставок 1941 р. Колгосп «12-річчя Жовтня», Синельниківського району, Дніпропетровської області, з запасів минулих років на початку липня виконав план хлібопоставок, а також річний план здачі м'яса і сіна. Передові колгоспи Штепівського, Лебединського, Синівського і Сумського районів, Сумської області, виконували хлібопоставки 1941 р. з запасів минулих років. Так, колгосп «13-річчя Жовтня», Лебединського району, здав 400 ц хліба.

Самовіддано виконували свій обов'язок залізничники. В умовах частого повітряного бомбардування вони перевозили вантажі, доставляли на фронт резерви, бойову техніку, озброєння і боеприпаси.

Яскравим проявом палкої любові до Батьківщини був рух за посилення всебічної допомоги Радянській Армії. Як в Москві і Ленінграді, створювались зағони народного ополчення в Донбасі, в Харкові та інших містах України. Протягом кількох днів на заводі ім. Дзержинського в Дніпродзержинську в народне ополчення добровільно вступило 10 тис. робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. До народного ополчення масами йшли колгоспники. В самій лише Запорізькій області в народне ополчення вступило 200 тис. чоловік.

Відповідно до вказівок ЦК ВКП(б) і Державного Комітету Оборони в місцевостях, яким загрожував ворог, створювались підпільні партійні і комсомольські організації, партизанські зағони для боротьби в тилу німецько-фашистських загарбників.

На Україні під керівництвом ЦК КП(б)У і його секретаря М. С. Хрущова провадилась підготовка партійного підпілля. Про-

тягом липня і половини серпня 1941 р. в Київській, Житомирській, Чернігівській, Дніпропетровській, Одеській, Запорізькій і Сумській областях було створено 175 підпільних міськкомів і райкомів партії, а також підпільні комсомольські організації. Для підпільної роботи було залишено багато тисяч комуністів і комсомольців. У західних областях, захоплених гітлерівцями, партійне підпілля створювалося в умовах тимчасової окупації. Для роботи в підпіллі залишалися стійкі комуністи і комсомольці, здатні в найважчих і найскладніших умовах організувати маси на боротьбу з ворогом. Підпільні організації забезпечували необхідною матеріально-технічною базою.

Поряд з підготовкою партійного підпілля обкоми і райкоми КП(б) України створювали партизанські загони. Командирами загонів часто призначали комуністів, учасників партизанського руху в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, які мали досвід партизанської боротьби. Прийняті в партизанські загони проходили спеціальну підготовку. Для партизанських загонів створювались бази продовольства і боеприпасів.

В прифронтових районах сотні тисяч робітників, колгоспників, інтелігентів, домашніх господарок під керівництвом партійних організацій вийшли на будівництво оборонних рубежів. Будівництво оборонних рубежів у тилу було тим більш важливим, що події на фронті розгорталися несприятливо для Радянської Армії. Німецько-фашистська армія продовжувала тиснути радянські війська, особливо на західному і південно-західному напрямках. Небезпека зростала з кожним днем. Проте Радянська Армія чинила героїчний опір ворогові, розбивши цим самим маячні надії гітлерівських загарбників на «блискавичну війну проти СРСР.

В кінці червня в районі Луцька і Ровно розгорнулася битва, в якій з обох сторін взяла участь велика кількість танків. Радянські війська тимчасово затримали просування противника. Це дало можливість командуванню організувати оборону в районах Коростеня і Києва.

Фашистський план зірвати розгортання радянських військ і в тиждневий строк захопити Київ і Смоленськ провалився.

Під Смоленськом — на шляху до Москви — запекла битва тривала два місяці. Тяжких втрат зазнали гітлерівці внаслідок контрудару радянських військ біля Ярцева і Єльні. Сійка оборона і нищівні контратаки радянських частин надовго зупинили наступ фашистських військ в районі Смоленська.

У серпні — вересні почалися оборонні бої на далеких і близьких підступах до Ленінграда. Посиливши свої війська на ленінградському напрямі, Радянське Верховне Головнокомандування вирішило вдержати Ленінград що б то не стало. Комуністична партія закликала трудящих віддати всі сили на захист міста

Леніна. Радянські війська, Червонопрапорний Балтійський флот і трудящі міста в тривалій і стійкій обороні, що здійснювалася під керівництвом К. Є. Ворошилова і А. О. Жданова, виснажили сили ворога і зупинили його біля стін Ленінграда.

На фронтах Вітчизняної війни пліч-о-пліч з мужніми синами російського, білоруського, грузинського та інших радянських народів героїчно і самовіддано билися сини Радянської України. Радянські воїни проявляли безприкладний героїзм і відданість своїй соціалістичній Батьківщині. Відважний син великого російського народу льотчик-комсомолец П. Харитонов одним з перших у Вітчизняній війні застосував повітряний таран і вийшов з бою переможцем. Мужній син білоруського народу льотчик-комуніст М. Гастелло вчинив героїчний подвиг. Під час нальоту на ворожі війська літак Гастелло був підбитий. Гастелло спрямував свій палаючий літак в гущу ворожих танків, автомашин та бензоцистерн, які вибухнули разом з літаком героя. Гастелло було посмертно присвоєне звання Героя Радянського Союзу. Серед групи льотчиків авіації Балтійського військово-морського флоту, удостоєних указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 липня 1941 р. високого звання Героя Радянського Союзу, були славні сини українського народу Н. Антоненко і П. Бринько. Антоненко один з перших у своїй частині відкрив рахунок збитим фашистським літакам. Під час виконання бойового завдання його літак був оточений 25 ворожими машинами. Герой-льотчик вирвався з оточення. В цей день Антоненко особисто збив три ворожі літаки і разом з іншим пілотом знищив ще два літаки противника.

На півдні Правобережної України на початку серпня 1941 р. обстановка для радянських військ серйозно погіршилася. Сильне німецько-фашистське угруповання з частин 17 і 11-ої армій, зосереджене на південь від Вінниці, прорвало фронт радянських військ і почало розвивати наступ на Умань і Вознесенськ. В цей же час перша танкова група німецько-фашистської армії з району на південний захід від Києва повернула на південь і загрожувала обходом військам Південного фронту, що вели тяжкі оборонні бої на схід і на південь від Вінниці. У зв'язку з такою несприятливою обстановкою Радянське Верховне Головнокомандування наказало почати відведення військ Південного фронту за Південний Буг, а потім за Дніпро. Щоб затримати наступ німецько-фашистських військ на південній ділянці фронту, Радянське Верховне Головнокомандування вирішило обороняти Одесу до останньої можливості. У зв'язку з виходом німецько-фашистських військ в район Кіровограда і Херсона радянські війська з наказу командування відійшли на лівий берег Дніпра. Героїчна оборона радянських військ Південно-Західного і Південного фронтів затримала просування ворожих армій групи «Південь», у зв'язку з чим оголився південний фланг групи во-

рожих армій «Центр», а це сковувало наступ на Москву головного, центрального угруповання німецько-фашистської армії. Гітлерівське командування змушене було повернути на початку серпня 2-у армію і другу танкову групу, які діяли в районі Гомеля, в південному напрямі.

У зв'язку з загрозою прориву німецько-фашистських військ в район Києва ЦК КП(б)У 29 червня 1941 р. поставив перед Київською партійною організацією бойове завдання — негайно привести в бойову готовність Київський укріплений район і побудувати нові рубежі оборони. На заклик партійної організації вже 30 червня на будівництво оборонних рубежів вийшло працювати понад 50 тис. трудящих. Через три дні на будівництві працювало вже 160 тис. чоловік.

6 липня 1941 р. був створений штаб оборони м. Києва, до складу якого увійшли секретар Київського обкому КП(б)У М. Мішин, секретар міськкому КП(б)У Т. Шамрило і представники військового командування, облвиконкому та ін. Штаб опрацював план будівництва оборонних споруд на близьких підступах до міста.

Прорвавшись на південь від Коростеня, гітлерівці 11 липня 1941 р. вийшли в район Києва, сподіваючись з ходу вдертися в столицю Радянської України, але зустріли тут стійкий опір. Удар радянських військ з району Коростеня у фланг німецько-фашистських військ, що прорвалися на підступи до Києва, примусив їх перейти до оборони.

Міцно вдержуючи райони Києва і Коростеня, радянські війська створили загрозу північному флангові групи німецько-фашистських армій «Південь». Щоб ліквідувати цю загрозу, гітлерівське командування стягнуло до Києва майже всі сили своєї 6-ої армії. В кінці липня розгорілися бої на далеких підступах до Києва, а на початку серпня і на першій лінії Київського укріпленого району. Зосередивши на ділянці Білогородка — Віта-Поштова великі сили — три піхотні дивізії, кілька артилерійських полків, а також багато танків і авіації, німецько-фашистські загарбники після запеклих боїв 9 серпня прорвали першу лінію оборони міста. Противник зайняв Пирогів, Мишоловку, Голосіївський ліс, будинки Лісотехнічного і Плодоягідного інститутів. В деяких місцях гітлерівці проникли на околицю міста. Бої відбувалися на південній околиці Києва — Сталінці. У зв'язку з цим у бій були введені загони народного ополчення.

Радянські війська разом з загонами народного ополчення зупинили гітлерівців. У боях з противником особливо відзначилися загони ополченців під командуванням Клещова, Слободського і Кузнецова. Загони народного ополчення відбивали шалені атаки фашистських військ і переходили в контратаки, завдаючи ворогові великих втрат.

На світанку 10 серпня у Київ прибули підкріплення, які відразу ж вступили в бій. Противник чинив одчайдушний опір, намагаючись за всяку ціну вдержати захоплену територію. Але радянські воїни відкинули ворога. На другий день до Києва прибули дві дивізії, які розвинули досягнутий напередодні успіх. 11 і 12 серпня радянські війська продовжували наступ. В цих боях противник зазнав величезних втрат — три його дивізії були розгромлені.

Під час оборони Києва активізували боротьбу в тилу ворога радянські партизани. Київський партизанський загін «Перемога або смерть», поділившись на групи, влаштував на шляхах засади на фашистські війська та їх обози. Загін Подільського району м. Києва діяв у тилу німецько-фашистських загарбників за Пуще-Водицькими лісами. Під Київ, у тил німецько-фашистських військ, були перекинуті партизанські загони, створені в Донбасі і в Харкові. Особливо активно діяв партизанський загін під командуванням І. Боровика, що складався з комсомольців-шахтарів Сталінської області, який 10 серпня перейшов лінію фронту. Партизани-шахтарі завдавали значних втрат ворогові. На протязі одного тижня вони розгромили штаби двох гітлерівських полків в селах Білому Бєрезі, Малинського району, і Макалєвичах, Радомишльського району. Захоплені штабні документи були доставлені радянському командуванню. Користуючись ними, радянська артилерія розгромила зосередження піхоти противника біля с. Макалєвичів і великий склад боєприпасів.

Дії партизанів викликали розгубленість в тилу противника, ослабляли його натиск на фронті, що було прямою допомогою радянським військам, які обороняли Київ.

Мужність і стійкість українського народу в боротьбі з полчищами німецько-фашистських загарбників живило невичерпне джерело сили й могутності нашої Батьківщини — дружба народів. Чуття єдиної братньої сім'ї радянських народів множило сили українського народу, який відчував постійну дружню допомогу всіх народів Радянського Союзу в їх спільній самовідданій боротьбі з ворогом, що посягнув на свободу і незалежність їх соціалістичної Батьківщини — СРСР.

Так, у зверненні до українського народу саратовські колегісти писали: «Міцніше тримайтеся, рідні... Ніколи не скоряться російський, український, білоруський та інші народи великого Радянського Союзу німецьким поневолювачам. Хто прийшов на нашу землю з мечем, від меча і загине».

Сконцентрувавши в середині вересня під Києвом понад 15 дивізій, включаючи бронетанкові, і великі сили авіації, німецько-фашистське командування почало новий наступ на Київ. Радянські війська героїчно відбивали натиск ворога і завдавали йому величезних втрат. Проте в другій половині вересня на флангах Південно-Західного фронту склалися несприятливі умови, і

війська, які обороняли Київ, дістали наказ залишити місто. Як повідомляло 21 вересня 1941 р. Радянське Інформбюро, радянські війська після тяжких боїв залишили Київ. Це повідомлення боляче відгукнулося в серці кожного радянського громадянина, змусило ще раз подумати над тим, чи все він робить, що може зробити, для допомоги фронтові, для розгрому ворога.

Тимчасом для радянських військ, що відходили з Києва, створилась дуже важка обстановка. Противник відрізав шляхи відступу на схід і на північ. Багато тих, що потрапили в оточення, пробилось через лінію фронту і продовжувало в рядах Радянської Армії боротьбу з ворогом. А ті, хто не зміг перейти лінію фронту і вступив у партизанські загони, також продовжували вести боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками.

Тривала оборона Києва мала велике значення. Вона скувала великі сили німецько-фашистської армії, затримала наступ противника на інших напрямках, дала можливість радянським військам підготувати нові оборонні рубежі, дозволила евакуювати багато промислових підприємств з найбільш вразливих лівобережних районів республіки.

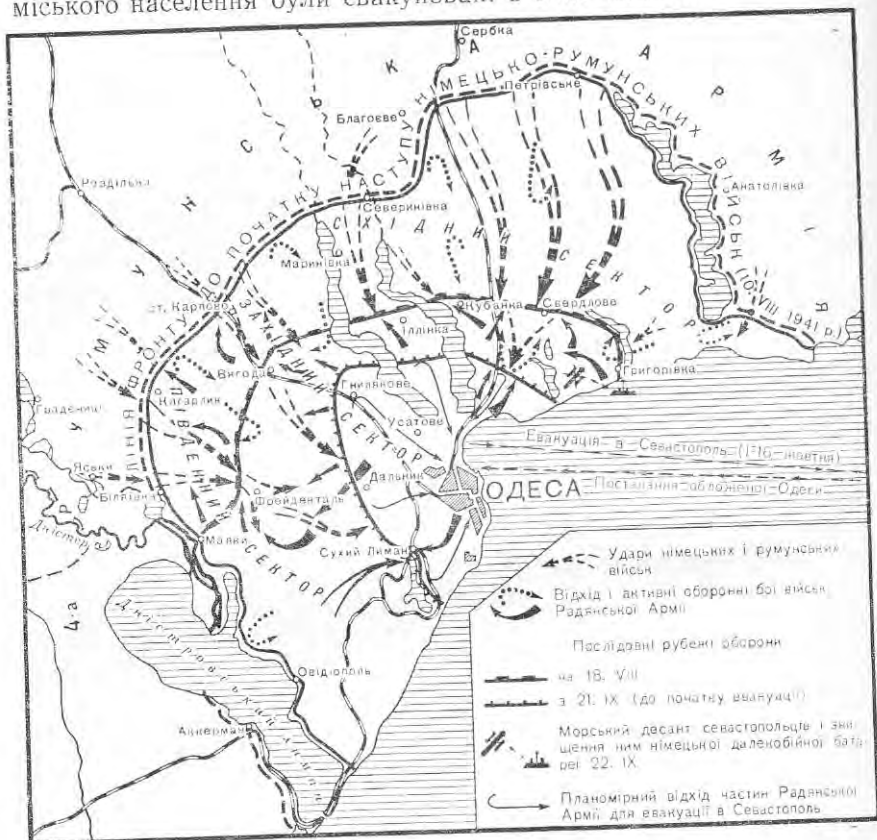
На початку серпня розгорнулися запеклі бої на одеському напрямі. Німецько-румунські загарбники сподівалися за два-три дні захопити Одесу. Її обороняли війська Окремої Приморської армії і Чорноморський флот, який повинен був подавати вогневу підтримку сухопутним військам та забезпечувати постачання міста. В кровопролитних боях радянські війська стримували натиск противника. Проте німецько-румунські загарбники, підтягуючи свіжі сили, тиснули радянські війська і 10—11 серпня прорвалися до моря і півкільцем оточили Одесу.

Оборона Одеси велася в надзвичайно тяжких умовах. Доставляти озброєння, боеприпаси, поповнення і продовольство в місто можна було тільки морем, що, звичайно, не могло не позначитися на розмірах допомоги. Проте радянські воїни і мирні жителі обложеного міста стійко терпіли всі злигодні і мужньо захищали Одесу. В запеклих боях захисники міста перемелювали живу силу і бойову техніку фашистських військ.

У той час як радянські війська відбивали наступ ворога, навколо міста і в самому місті під керівництвом партійної організації посилено велася підготовка до тривалої оборони. На будівництво оборонних рубежів вийшло близько 100 тис. чоловік. Приклади самовідданої боротьби проти фашистської навали показували комуністи й комсомольці. Міська партійна організація мобілізувала і послала на фронт 7500 комуністів, комсомол — 20 тис. комсомольців. На заклик Комуністичної партії тисячі трудящих вступили в ряди народного ополчення. За далеко не повними даними, в ряди радянських військ, які обороняли Одесу, було послано до 30 тис. ополченців.

Одночасно з обложеного міста провадилась евакуація насе-

лення і промислових підприємств. Незважаючи на те, що єдиний вільний морський шлях зазнавав систематичних і запеклих нальотів, цінне промислове устаткування і значна частина міського населення були евакуйовані в глиб країни.

Героїчна оборона Одеси.

На невеличких підприємствах і в майстернях міста було організоване виробництво мінометів, мін і гранат, ремонт танків, гармат та іншого озброєння. Робітники й робітниці самовіддано працювали над виконанням завдань фронту. Комуніст слюсар заводу ім. Жовтневої революції В. Костін на ремонті гармат сполучав роботу слюсаря й токаря і систематично перевиконував денну норму в два рази. Ідучи за прикладом комуністів, багато робітників і робітниць виконувало виробничі завдання на 200—250%.

Систематичними повітряними нальотами (за час облоги місто було піддане бомбардуванню понад 360 раз) та жорстокими артилерійськими обстрілами фашистські варвари марно намага-

лися зломити бойовий дух радянських патріотів. Героїчними зусиллями робітників та інтелігенції, керованих міською партійною організацією, в місті підтримувалось нормальне життя. Працювали електростанції, хлібозаводи та інші підприємства. Функціонували театри, кіно, радіо. З 1 вересня почалися заняття в школах, переведених в бомбосховища.

Захопивши міську водопровідну станцію, розташовану на Дністрі, фашистські недолюдки позбавили населення і військові частини міста питної води. Але це не зломило волі героїчних захисників Одеси. На заклик партійної організації радянські люди за кілька днів викопали 58 простих і артезіанських колодязів; і населення міста й військо дістали воду.

Готовність жителів Одеси йти на будь-які жертви для зміцнення оборони рідного міста підносила стійкість бійців на фронті. Незламна мужність захисників Одеси викликала шалену лють фашистського командування. Використовуючи значну чисельну перевагу своїх військ, німецько-румунське командування створювало на окремих невеликих ділянках фронту ударні групи в складі шести-семи дивізій і намагалося прорвати лінію радянської оборони. Проте всі ці спроби розбивалися об стійкість радянських воїнів.

У боях за Одесу невмирущою славою вкрили себе моряки Чорноморського флоту. Вогнем потужної суднової артилерії і в боях на суші вони знищили багато живої сили і техніки противника.

Стійкість, мужність і хоробрість захисники Одеси черпали в підтримці всього радянського народу. За час оборони міста було проведено 27 радіоперекликів між Одесою і Москвою, Києвом, Ленінградом, Харковом та іншими містами Радянського Союзу. Радіопереклики показували героїчним захисникам Одеси та її мужньому населенню, що за їх боротьбою стежить весь радянський народ.

Героїчну Одесу обороняли воїни багатьох національностей, міцно спаяні узами братерської дружби і товаришування. В боях під Одесою, як і на інших ділянках радянсько-німецького фронту, радянські воїни показали зразки героїзму і високої військової майстерності. Багато ворогів знищив командир взводу Герой Радянського Союзу молодший лейтенант Кудрявцев із своїми бійцями. Кулеметник-комсомолец Іргаш Тіміров знищив до 300 фашистів. Старший політрук льотчик Куниця за час оборони Одеси зробив 150 бойових вильотів у райони розташування ворожих військ і збив багато літаків противника.

В боях під Одесою ворог втратив близько 250 тис. чоловік убитими, пораненими й полоненими, а також багато техніки. У зв'язку з обстановкою, що склалася на фронті, радянські війська після 69-денної героїчної оборони, за наказом Радянського Верховного Головнокомандування, 16 жовтня 1941 р. залишили

місто. Тривала оборона Одеси розбила плани ворога, зірвала намічений ним навальний наступ на Крим, Донбас і Кавказ.

Мужність і стійкість захисників Одеси поставили її в один ряд з овіяними невмирущою славою містами-героями — Сталінградом, Ленінградом, Севастополем. На відзначення героїчної оборони цих чотирьох міст Президія Верховної Ради СРСР встановила спеціальні медалі. Комсомольську організацію Одеси за самовіддану оборону міста удостоєно високої урядової нагороди — ордена Червоного Прапора.

Німецько-фашистські загарбники рвалися в Донбас, щоб захопити його незліченні багатства і позбавити країну важливої вугільно-металургійної бази. На заклик Комуністичної партії всі трудящі грудьми стали на захист рідного Донбасу, створюючи полки і дивізії. Шахтарські дивізії, якими командували Провалов і Петраковський, проявили в боях з німецько-фашистськими загарбниками великий героїзм. Вони завдавали противникові сильних ударів. Наступ німецько-фашистських військ розбився об міцну оборону Донбасу, об мужність і стійкість його захисників. Дальше просування ворога було зупинене. Два місяці тривали кровопролитні бої на р. Міусі, але німці так і не змогли прорвати оборони радянських військ.

Велику допомогу радянським військам, що обороняли Донбас, подавали партизани Сталінської області. Особливо успішні бойові операції проводив Слов'янський партизанський загін під командуванням М. Карнаухова. Сильного удару завдали партизани ворожим військам в напрямі Слов'янськ — Ізюм. Гітлерівське командування 3 листопада 1941 р. кинуло проти партизанів великий загін. Запеклий бій з гітлерівцями закінчився перемогою партизанів. Сміливими нальотами партизани розгромили ворожі гарнізони в селах Маяку, Пришибі та ін.

Бойові дії партизанів Сталінської області високо оцінило радянське командування. В лютому 1942 р. командуючий Південно-Західним фронтом маршал С. К. Тимошенко і член Військової Ради М. С. Хрущов від імені командування фронту оголосили подяку партизанам за мужність і сміливість, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

У зв'язку з тим, що для ряду районів Радянського Союзу виникла реальна загроза ворожій окупації, Центральний Комітет Комуністичної партії і Державний Комітет Оборони дали вказівки перебазувати промислові підприємства з цих районів та евакуювати населення.

Державні і партійні органи Радянської України мали евакуювати мільйони людей, тисячі підприємств, наукові установи і культурні цінності. Комуністична партія мобілізувала трудящих на виконання цього гігантського завдання. Підприємства працювали до останньої можливості, виконуючи замовлення фронту. Діставши наказ про перебазування, робітники та інше-

нерно-технічний персонал самовіддано, нерідко під час повітряних бомбардувань та артилерійського обстрілу, демонтували устаткування заводів, вантажили і відправляли його в глибокий тил. Устаткування великого київського заводу «Трансигнал» було демонтоване і навантажене у вагони за три доби. Дарницька фабрика штучного волокна за вісім діб відправила 987 вагонів устаткування і цінних матеріалів. За короткий час було вивезено понад 3,5 тис. вагонів устаткування, продукції та сировини підприємств Запоріжжя. З районів СРСР, яким загрозувала німецько-фашистська окупація, на схід країни було евакуйовано понад 1300 великих підприємств.

Степовими дорогами України з заходу на схід просувалися табуни племінних коней, гурти великої рогатої худоби та овець. Нерідко евакуйовалися цілі колгоспи (ім. К. Маркса, Васильківського району, ім. Леніна, Синельниківського району, Дніпропетровської області, ім. Сталіна, Генічеського району, Херсонської області, та ін.). Колгоспники проявили високий патріотизм, організованість і наполегливість у подоланні численних труднощів, що виникали на шляху евакуації колгоспного майна і устаткування машинно-тракторних станцій.

Комуністична партія і Радянський уряд вживали енергійних заходів, щоб у найкоротший строк ввести в дію на нових місцях евакуйовані підприємства. В листопаді 1941 р. уряд ухвалив план будівництва на Уралі і в Сибіру нових великих металургійних заводів, електростанцій і залізниць.

Після тривалих і запеклих боїв, ціною величезних втрат німецько-фашистські загарбники на осінь 1941 р. тимчасово окупували Білорусію, Литву, Латвію, Естонію, Молдавію, більшу частину України, захопили Смоленськ і вийшли на далекі підступи до Москви. Над країною нависла смертельна небезпека. Радянський народ повинен був напружити всі свої сили, щоб відстояти свободу і незалежність своєї Батьківщини, щоб розгромити ворога.

Причини тимчасових невдач Радянської Армії полягали в тому, що Велика Вітчизняна війна почалася в несприятливих для Радянського Союзу умовах. Гітлерівська Німеччина, як агресивна країна, що розв'язала другу світову війну, мала відмобілізовану армію. У зв'язку з цим на початку війни у Німеччині був ряд серйозних тимчасових переваг. Фашистська Німеччина вела війну на одному фронті і могла кинути всі свої сили і сили своїх сателітів проти Радянського Союзу. Несподіваність нападу дала їй можливість захопити в свої руки стратегічну ініціативу. Німецька армія мала значну чисельну перевагу перед радянськими військами, які прикривали державний кордон СРСР, і більшу кількість танків і літаків, ніж Радянська Армія. Нарешті, вона мала дворічний досвід ведення сучасної війни з застосуванням найновішої бойової техніки. Всі ці переваги були тимчасові,

а проте вони були причиною несприятливого для Радянського Союзу ходу війни в її початковому періоді.

Але незважаючи на те, що Радянський Союз у ході війни тимчасово втратив дуже важливі в економічному відношенні райони, що поставило країну в досить тяжке становище, з усією очевидністю виявилась неспроможність розрахунків гітлерівської кліки на «блискавичну» війну проти СРСР. Розвіялися впрах маячні надії гітлерівців на німіцність радянського державного ладу, на виникнення суперечок і розбрату між народами Радянського Союзу. Всі народи Радянської країни, усвідомлюючи смертельну небезпеку, що загрожувала їх існуванню, ще тісніше згуртувалися навколо Комуністичної партії і Радянського уряду, навколо свого старшого брата — російського народу, який завжди очолював їх боротьбу проти іноземних загарбників.

Провалились розрахунки гітлерівської кліки і на те, що їй вдасться організувати «хрестовий похід» імперіалістичних держав проти першої в світі соціалістичної держави. Народи світу засудили гітлерівську агресію проти СРСР і рішуче висловилися за подання допомоги Радянському Союзові. Під тиском своїх народів, які бачили в Радянському Союзі оплот прогресу і демократії, уряди США і Англії змушені були утворити разом з СРСР антигітлерівську коаліцію, укласти угоди про взаємне співробітництво і спільні дії проти країн фашистського блоку.

В кінці липня — на початку серпня 1941 р. Радянський Союз відновив дипломатичні відносини з урядами Польщі, Норвегії, Бельгії.

Мудра зовнішня політика Радянського уряду привела до створення могутньої антигітлерівської коаліції, провідну роль в якій відігравав СРСР, до згуртування сил всіх волелюбних народів. Фашистський блок був ізольований. Зростання міжнародного авторитету СРСР сприяло зміцненню його позицій у війні проти фашистської Німеччини.

2. Розгром німецько-фашистських загарбників під Москвою. Загальний наступ Радянської Армії взимку 1941/42 р.

Зростаюча сила опору Радянської Армії і величезні втрати, що їх зазнали німецько-фашистські війська протягом перших трьох місяців війни з Радянським Союзом, примусили гітлерівське командування відмовитися від наступу по всьому фронту і перейти до ударів лише на стратегічно важливих напрямках. Восени 1941 р. гітлерівське командування поставило перед своїми військами такі завдання: на півдні — захопити Донбас, прорватися на Кавказ і оволодіти Кримським півостровом, на півночі — пробитися в район Тихвіна, з'єднатися з фінськими військами, щоб оточити і захопити Ленінград. Але головним завданням німецько-фашистських військ залишалося захоплення

столиці СРСР — Москви. Здійсненню цього завдання гітлерівська кліка надавала величезного воєнного й політичного значення. В разі падіння Москви проти СРСР мала виступити імперіалістична Японія.

Готуючи удар на Москву, гітлерівське командування збільшило сили групи армій «Центр» до 58 піхотних, 14 танкових і восьми моторизованих дивізій. Це становило близько половини всіх німецько-фашистських військ на радянсько-німецькому фронті і три чверті танкових і моторизованих з'єднань. Тільки проти радянських військ Західного фронту діяло 35 гітлерівських дивізій. Наступ німецько-фашистських військ на Москву почався 2 жовтня з півночі через Ржев — Калінін і з півдня в напрямі Орел — Тула. Метою його було утворити величезні «кліщі», якими гітлерівське командування розраховувало охопити Москву. Одночасно підготовлявся величезної сили удар у центрі, з заходу.

Радянське Верховне Головнокомандування розгадало наміри гітлерівського командування і виробило план розгрому гітлерівських військ під Москвою.

Розгорілася запекла битва, яка не припинялася ні вдень, ні вночі. Після двотижневих кровопролитних боїв гітлерівцям удалося на півночі захопити Калінін, на півдні вступити в Тульську область, а в центрі захопити Бородіно; 18 жовтня вони вдерлися в Можайськ. Москві загрожувала величезна небезпека.

Трудящі Москви і Московської області під керівництвом Московського обласного і міського комітетів Комуністичної партії, очолюваних О. С. Щербаковим, піднялися на захист столиці. Понад півмільйона москвичів, переважно жінок, вийшло на будівництво оборонних рубежів. Більш як 120 тис. трудящих столиці вступило до народного ополчення, 24 тис. — в загони протиповітряної оборони. Понад 100 тис. комуністів і 200 тис. комсомольців Москви влилося в ряди захисників столиці.

Постановою Державного Комітету Оборони Москва від 19 жовтня була оголошена в стані облоги. Частина центральних урядових і партійних установ була евакуйована в Куйбишев. Державний Комітет Оборони призначив генерала Г. К. Жукова командуючим військами, що обороняли Москву.

На захист Москви піднявся весь радянський народ. Разом з росіянами столицю обороняли українці, білоруси, грузини, туркмени, казахи, литовці, латиші, естонці та інші народи країни. У листах, наказах і зверненнях до воїнів радянські народи вимагали від своїх синів що б то не стало відстояти столицю Батьківщини — рідну Москву. Битва під Москвою ще раз продемонструвала нездоланну силу дружби народів Радянського Союзу.

Серйозна небезпека, що загрожувала столиці СРСР, надала нових сил її захисникам. Зухвалий ворог зазнавав величезних втрат. Мужність і стійкість радянських військ і все зростаюча

військова майстерність їх зірвали наступ німецько-фашистських військ. На кінець жовтня ворог був спинений під Москвою на фронті Калінін — Волоколамськ — Наро-Фомінськ — Алексін і на підступах до Тули. Проте становище під Москвою залишалося тяжким.

Радянські війська спинили дальше просування німецько-фашистських загарбників у Донбасі, зірвали їх план прориву на Кавказ.

Маршал Радянського Союзу
Г. К. Жуков.

6 листопада 1941 р. відбулося традиційне урочисте засідання Московської Ради депутатів трудящих з представниками партійних і громадських організації столиці і Радянської Армії, присвячене 24-м роковинам Великої Жовтневої соціалістичної революції, на якому з доповіддю виступив Й. В. Сталін.

Він дав глибокий і всебічний аналіз ходу війни за чотири місяці і підкреслив, що хоч небезпека, яка нависла над Батьківщиною, не ослабла, а ще більше посилилась, події показали, що гітлерівський план «блискавичної» війни проти СРСР провалився. Незважаючи на те, що Радянська Армія б'ється сам на сам з німецькою армією та арміями її васалів, могутність Радянської Армії не похитнулась, а кра-

щі гітлерівські дивізії знайшли собі могилу на радянській землі. Й. В. Сталін закликав працівників тилу — робітників, колгоспників, інтелігенцію, чоловіків і жінок — працювати не покладаючи рук для задоволення потреб фронту, а воїнів — посилити удари по ворогові.

7 листопада 1941 р. в Москві на Красній площі відбувся парад військ Радянської Армії. Й. В. Сталін, що виступив на параді з промовою від імені Комуністичної партії і Радянського уряду, звернувся до воїнів, партизанів і до всього радянського народу з закликком виконати свою велику визвольну місію.

На заклик Комуністичної партії радянські люди на тимчасово окупованій території все ширше й ширше розгортали партизанську боротьбу. Полум'я партизанської боротьби розгоралося на

Україні і в Білорусії, в Смоленській, Брянській, Калінінській і Ленінградській областях та в інших тимчасово окупованих районах країни.

У надзвичайно важких і складних умовах, незважаючи на нечуваний терор фашистських загарбників, підпільні партійні організації здійснювали на Україні широку організаційну і політичну діяльність, залучали радянських людей до партизанських загонів, добували дані розвідувального характеру, завдавали ударів по найважливіших оборонних і господарських об'єктах гітлерівців. Наприклад, підпільний Залізничний райком КП(б)У м. Києва, очолюваний О. Пироговським, організував 6 листопада приймання по радіо доповіді Й. В. Сталіна про 24-і роковини Жовтневої революції. Цілу ніч працювали підпільники, розмножуючи текст доповіді. Другого дня листівки, що повідомляли про зміст доповіді Й. В. Сталіна, були поширені на залізничному вузлі і в місті.

Миргородський підпільний райком КП(б)У на Полтавщині організував у с. Савинцях мітинг, присвячений 24-м роковинам Жовтневої революції, в якому взяли участь понад 400 чоловік. Цим великим роковинам були присвячені проведені в полі збори селян с. Великої Обухівки. На збори були принесені червоний прапор і портрети В. І. Леніна і Й. В. Сталіна.

Харківські підпільники в середині листопада 1941 р. вчинили вибух на приміській ст. Нова Баварія. Ще не встигла паніка серед гітлерівців, як у центрі Харкова, на вулиці Дзержинського, 23 листопада підпільниками був висаджений в повітря штаб авіавійськ, а через деякий час — штаб на площі Руднева. В Миколаєві підпільники в листопаді 1941 р. спалили великий склад пального, а в грудні — склад обмундирування.

Запалюючі заклики Комуністичної партії і бойові діла підпільних партійних організацій зміцнювали в радянських людях віру в перемогу над ворогом, піднімали їх на активну боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками. Підпільні партійні організації були політичними і організаційними центрами, навколо яких об'єднувались радянські патріоти, що прагнули із зброєю в руках боротися проти фашистських поневолювачів.

Керовані Комуністичною партією партизанські загоны в тилу у ворога з перших днів фашистської окупації вели нещадну боротьбу з гітлерівцями. У Київській області вже в серпні 1941 р. партизани висаджували в повітря мости, руйнували залізничні колії, знищували гітлерівські гарнізони. Партизанський загін під командуванням комуніста Ф. Савченка на початку вересня розгромив гітлерівців у с. Дудницькому, Черкаського району. У визволеному селі партизани організували мітинг, який пройшов з великим піднесенням. Партизани Шишацького району, Полтавської області, в кінці жовтня провели ряд успішних бойових операцій. Вони знищили двомоторний ворожий літак і склад:

Успішно розгортався партизанський рух у Криму; на чолі його стояв А. В. Мокроусов, активний учасник партизанської боротьби в Криму в роки громадянської війни. Своїми бойовими діями кримські партизани подавали значну допомогу радянським військам, які захищали Севастополь і діяли на Керченському півострові. Партизани влаштовували засади на шосейних шляхах Феодосія — Сімферополь, Сімферополь — Севастополь та ін., нападали на гарнізони ворога, розташовані в передгірських населених пунктах.

Особливо широко розгорнулась партизанська боротьба на північному сході України. Сумська і Чернігівська області в 1941—1942 рр. були основною базою партизанського руху на Україні. В Сумській області у вересні 1941 р. почав бойову діяльність Путивльський партизанський загін під командуванням С. А. Ковпака. Партизани знищували із засад гітлерівських солдатів і офіцерів, розставляли на дорогах міни. В жовтні 1941 р. відбулось об'єднання партизанських загонів С. А. Ковпака і С. В. Руднева, яке стало першим кроком у створенні з'єднання партизанських загонів Сумської області. Командував об'єднаним загonom Ковпак, комісаром загону був Руднев. Об'єднання партизанських загонів сприяло посиленню їх бойової діяльності. Німецько-фашистське командування, розлютоване сміливими діями путивльських партизанів, кинуло проти них каральний загін з танками. Партизани сміливо вступили в бій з карателями і розгромили їх. Партизанам дісталися два ворожі танки, що підірвалися на партизанських мінах.

На Чернігівщині під керівництвом підпільного Чернігівського обкому КП(б)У, очолюваного О. Ф. Федоровим, також розгорталась успішна партизанська боротьба. Тут, як і на Сумщині, відбулось об'єднання партизанських загонів. Дрібні партизанські загопи були об'єднані в один великий партизанський загін ім. Сталіна. Об'єднаний загін у ніч на 2 грудня 1941 р. вчинив напад на батальйон німецько-фашистських військ, що прибув у с. Погорільці. В гарячому бою партизани знищили понад 100 солдатів і офіцерів противника, дев'ять вантажних автомашин, 18 мотоциклів, дві гармати і кілька складів.

Успішні бойові дії вели партизани і в інших тимчасово окупованих районах України. Проте партизанський рух на Україні спочатку зазнавав величезних труднощів. Деяка частина партизанських загонів розпалася через недовідченість командирів. Інші загопи, не маючи регулярного зв'язку з керівними партійними органами України і відчуваючи недостачу боеприпасів, під тиском великих каральних загонів противника відходили в Брянські ліси. Все це привело до значного скорочення на зиму 1941 р. кількості активно діючих партизанських загонів.

В середині листопада почався другий наступ німецько-фашистських загарбників на Москву. Для цього було зосереджене

угруповання в складі 13 танкових, 33 піхотних і п'яти мотопіхотних дивізій, дії яких підтримували 700 літаків і 3000 гармат. Гітлерівці завдавали охоплюючого удару з півночі і півдня, з одночасним великим тиском у центрі. Ціною величезних втрат у людях і бойовій техніці їм удалося добитися деякого успіху.

Небезпека для Москви зростала з кожним днем.

Всі народи Радянського Союзу наказували своїм синам захищати Москву до останньої каплі крові. Мужні воїни багатонаціональної Радянської Армії з честю виконували цей наказ. Одним з яскравих прикладів бойової дружби народів СРСР і масового героїзму радянських воїнів є подвиг бійців стрілецької дивізії під командуванням генерала Панфілова.

Вранці 16 листопада гітлерівці кинули в бій велику кількість танків, намагаючись прорватися Волоколамським шосе на Москву. На групу панфіловців, яка обороняла позицію поблизу роз'їзду Дубосеково, рухались п'ятдесят танків. Але радянські воїни не похитнулись. Одна по одній спалахували машини противника, рідшали ряди наступаючих гітлерівців.

Маршал Радянського Союзу
І. С. Конев.

Зазнавши великих втрат, ворог змушений був відійти. В цей час відділення панфіловців під командуванням політрука Віхрева відбивало атаку іншої великої групи танків противника. В цьому бою було підбито п'ять танків і знищено близько взводу ворожої піхоти. Але незабаром почалася друга атака фашистських танків. Подаючи приклад мужності, Віхрев гранатами і пляшками з запальною рідиною знищив два танки. У жорсткому бою загинули всі бійці відділення Віхрева, закінчились боеприпаси. Фашисти намагалися захопити політрука живим. Але безстрашний радянський патріот — комуніст Віхрев вважав за краще вмерти, ніж потрапити у фашистський полон.

Ціною величезних втрат німецько-фашистські загарбники стискували «підкову» навколо Москви. Створилось надзвичайно напружене становище — в деяких місцях ворог стояв за 25 км від столиці. Але і на цей раз ворогові не вдалось добитися вирішального успіху. Радянські воїни стійкою обороною і частими

контратаками виснажили сили ворога і на кінець листопада остаточно спинили наступ німецько-фашистських військ під Москвою.

За час запеклих оборонних боїв Комуністична партія і Радянський уряд підготували значні стратегічні резерви. Верховне Головнокомандування, незважаючи на дуже тяжку обстановку на фронті, зберегло їх до того моменту, поки сили противника не були виснажені. Усе це створило необхідні умови для переходу Радянської Армії в контрнаступ.

Контрнаступ радянських військ почався на крайніх флангах радянсько-німецького фронту: під Ростовом — на півдні і біля Тихвіна — на півночі. За наказом Радянського Верховного Головнокомандування 6 грудня 1941 р. війська Західного фронту (командуючий генерал Г. К. Жуков, член Військової Ради М. О. Булганін) перейшли в контрнаступ на клинсько-солнечногорському і тульському напрямках, війська лівого крила Калінінського фронту (командуючий генерал І. С. Конев) — в районі Калініна, а війська правого крила Південно-Західного фронту (командуючий Маршал Радянського Союзу С. К. Тимошенко, член Військової Ради М. С. Хрущов) — під Єльцем.

Німецько-фашистські загарбники чинили одчайдушний опір наступаючим радянським військам. Запеклі бої велися за кожний населений пункт, за кожний будинок. Але встояти проти нищівних ударів радянських військ вони не могли. До 16 грудня ворожі угруповання, що загрожували Москві з півночі і півдня, були розгромлені. Німецько-фашистські загарбники відступали, кидаючи гармати, міномети, танки і автомашини.

Успішно наступали також війська Калінінського фронту. 16 грудня вони визволили м. Калінін. Війська Південно-Західного фронту 9 грудня визволили Єлець і продовжували успішно наступати на орловському напрямі.

В результаті запеклих боїв німецько-фашистські загарбники були відкинуті на 150—200 км на захід від тих рубежів, які вони займали на 6 грудня. Загроза Москві була ліквідована.

У битві під Москвою народилась радянська гвардія. Звання гвардійських було присвоєно частинам, які відзначилися в боях з ворогом. Народження радянської гвардії свідчило про все зростаючу військову майстерність Радянської Армії.

Контрнаступ Радянської Армії переріс у загальний наступ на величезному фронті — від Ладозького озера до Чорного моря. Мужні захисники Севастополя в кінці грудня відбили другий наступ гітлерівців. У цей же час, 29 і 30 грудня 1941 р., в умовах великого шторму й снігопаду війська Кавказького фронту у взаємодії з Чорноморським флотом провели на Кримському узбережжі велику десантну операцію, в результаті якої радянські війська визволили Керч і Феодосію. На півночі війська Волховського фронту разом з військами Ленінградського фронту завда-

ли серйозної поразки групі німецько-фашистських армій «Північ». Успішно наступали війська Північно-Західного фронту.

Війська Південного фронту (командуючий генерал Р. Я. Малиновський) в тісній взаємодії з військами Південно-Західного фронту перейшли в наступ. Після запеклих боїв оборона гітлерівців була прорвана. Радянські війська очищали від фашистів Донбас і Харківську область. З 18 по 27 січня 1942 р. частини Радянської Армії просунулися з боями на 100 км і зайняли м. Барвінкове та важливий залізничний вузол ст. Лозову.

За чотири місяці наступальних боїв радянські війська в деяких напрямках пройшли понад 400 км. Радянська Армія на кінець лютого 1942 р. повністю визволила від фашистських загарбників Московську і Тульську області. Такі були результати зимового контрнаступу Радянської Армії.

Блискучі перемоги Радянської Армії радянські люди зустріли з величезною радістю.

Комуністична партія вжила заходів для того, щоб усі радянські люди, які залишилися на тимчасово окупованій території, довідалися про перемоги Радянської Армії. Листівки підпільних партійних організацій, розмови партизанів з населенням, газети й листівки, що їх скидали радянські літаки, повідомляли народ про славні подвиги Радянської Армії. З уст в уста передавалися радісні звістки. Величезне моральне піднесення, викликане перемогами радянських військ, надало великого розмаху й сили боротьбі радянських людей з німецько-фашистськими загарбниками.

Розгром німецько-фашистських загарбників під Москвою був видатною військовою подією першого року Вітчизняної війни і першою великою поразкою фашистської армії в другій світовій війні. На підступах до Москви Радянська Армія розвіяла впрах легенду про непереможність гітлерівських армій, розбила німецько-фашистські плани «блискавичної» війни проти СРСР, довела, що вона може розгромити німецько-фашистських загарбників.

Поразка німецько-фашистських військ під Москвою і успішний наступ Радянської Армії взимку 1941/42 р. зміцнили у народів Європи, поневолених фашизмом, віру в те, що Збройні Сили Радянського Союзу допоможуть їм визволитися від гітлерівської тиранії. Волелюбні народи світу посилили свою боротьбу проти фашизму.

3. Оборонні дії Червоної Армії влітку і восени 1942 р. Героїчна оборона Сталінграда

Розгром німецько-фашистських військ під Москвою і успішний наступ Радянської Армії на широкому фронті ще вище піднесли бойовий дух трудівників радянського тилу, запалили їх на нові трудові подвиги. Комуністична партія і Радянський уряд

забезпечили швидке розгортання роботи евакуйованих підприємств і швидкі темпи будівництва нових підприємств. Відгукуючись на заклик партії, працівники радянського тилу множили свої трудові зусилля. З ініціативи металургів, танкобудівників і літакобудівників розгорнулося всесоюзне соціалістичне змагання, в якому взяли участь усі трудівники радянського тилу. Завдяки величезному трудовому піднесенню всього народу Радянська Армія одержувала в невпинно зростаючій кількості все потрібне для розгрому німецько-фашистських загарбників та для визволення радянської землі.

Великих успіхів досягла зовнішня політика Радянського уряду. До війни СРСР мав дипломатичні відносини з 25 державами, а на кінець 1942 р. з 34 державами. Незмірно виріс міжнародний авторитет Радянського Союзу. Народи всіх волелюбних країн бачили в Радянському Союзі єдину силу, здатну врятувати світ від фашистських варварів.

Розширилась і зміцніла антигітлерівська коаліція, посилилась провідна роль в ній Радянського Союзу. На початок літа 1942 р. до антигітлерівської коаліції входило 28 держав. Під тиском народних мас уряди Англії і США змушені були піти на дальше зміцнення союзницьких відносин з СРСР. У травні 1942 р. в Лондоні В. М. Молотовим був підписаний англо-радянський договір про союз у війні проти гітлерівської Німеччини та її спільників і про співробітництво та взаємну допомогу після війни.

В червні 1942 р. у Вашингтоні В. М. Молотовим була підписана радянсько-американська «Угода про принципи, застосовні до взаємної допомоги у провадженні війни проти агресії». Таким чином, остаточно провалились розрахунки гітлерівської кліки на міжнародну ізоляцію Радянського Союзу.

Під час переговорів В. М. Молотова в Лондоні і Вашингтоні була досягнута цілковита договореність про відкриття другого фронту в Європі в 1942 р. Проте правлячі кола США і Англії не виконали її. Імперіалістична реакція в Англії і США прагнула до того, щоб Радянський Союз прийшов до кінця війни зовсім знесиленим і надовго втратив своє значення могутньої і великої держави, потрапивши в залежність від США і Англії. Не відкриваючи другого фронту в Європі, правлячі кола Англії і США послали збройні сили на другорядні театри воєнних дій.

Користуючись відсутністю другого фронту в Європі, гітлерівське командування посилено готувалось до нового літнього наступу на радянсько-німецькому фронті. В Німеччині проводилась нова мобілізація, щоб поповнити величезні втрати, яких зазнала німецько-фашистська армія. Гітлер перекидав із Західної Європи на радянсько-німецький фронт десятки свіжих німецьких дивізій і дивізій своїх сателітів.

Протягом весни 1942 р. гітлерівська Німеччина зосередила на радянсько-німецькому фронті великі сили і кинула їх у новий наступ. З 250 дивізій, які фашистська Німеччина мала влітку 1942 р., 179 були зосереджені на радянсько-німецькому фронті; крім того, сюди було кинуте 22 румунські дивізії, 14 фінських, 10 італійських, 13 угорських, одну словацьку та одну іспанську дивізії — всього 240 дивізій. Проти англійських військ в Північній Африці діяло лише чотири німецькі і 11 італійських дивізій.

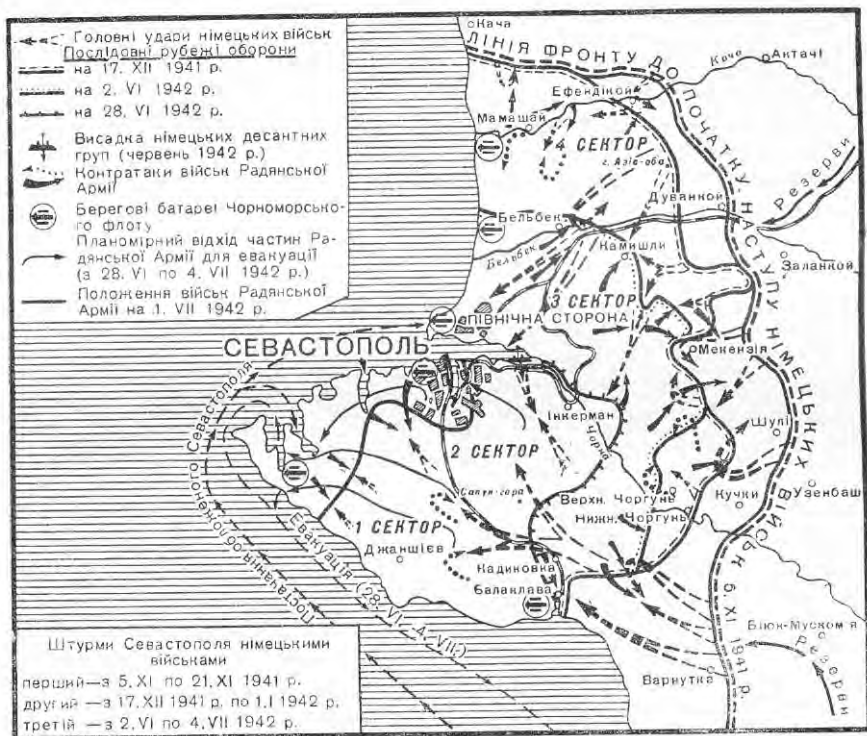
Проте, зважаючи на все зростаючу могутність і військову майстерність Радянської Армії, гітлерівське командування побилося розгорнути наступ своїх військ на всьому радянсько-німецькому фронті. Зібравши на південно-західному напрямі свої головні сили, воно вирішило почати тут наступ. Перед німецько-фашистськими військами було поставлене завдання — пробитися до Волги і захопити Сталінград, а на півдні країни — нафтові райони, розсікти фронт Радянської Армії на дві частини, відрізати Москву від уральського і волзького тилів та повести наступ на Москву зі сходу. Але перш ніж взятися до здійснення цієї своєї головної мети, німецько-фашистське командування вирішило розв'язати собі руки в Криму, щоб звільнити значні сили, які застрягли там, і забезпечити свої тили й фланг. На початку травня гітлерівці кинули на Керченський півострів значні сили і ціною величезних втрат захопили його.

У червні почався новий наступ великих сил противника на Севастополь, обложений ще з осені 1941 р. З 25 червня по 3 липня 1942 р. ні на один день не вщухали запеклі і кровопролитні бої. Винятково стійко і мужньо билися радянські воїни, обороняючи чорноморську твердиню. Масовий героїзм захисників Севастополя характеризує подвиг гарнізону дзоту № 11, що складався з семи комсомольців — С. Раєнка, О. Калюжного, Д. Погорелова, В. Радченка, В. Мудрика, І. Четвертакова і Г. Доля. Гітлерівці атакували дзот, що прикривав шлях на Севастополь. Три дні герої-комсомольці вели нерівний бій. Тяжко поранений кулеметник Калюжний залишив записку. «Батьківщино моя! Земле російська! Любимий Сталін! — писав молодий патріот. — Я син ленінсько-сталінського комсомолу, його вихованець, бився так, як підказувало мені серце, знищував ворогів, поки в грудях моїх билосся серце. Я вмираю, але знаю, що ми переможемо... Клятви воїна я додержав. Калюжний».

В боях під Севастополем радянські воїни вкрили невмирущою славою бойові прапори Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, надовго прикували до себе великі сили гітлерівців і завдали їм величезних втрат. Загарбники втратили вбитими і пораненими близько 300 тис. солдатів і офіцерів.

Проте дальша оборона чорноморської твердині все більше утруднювалась. Після 250-денної оборони 3 липня 1942 р. за

наказом Верховного Головнокомандування частини Приморської армії і Чорноморського флоту залишили Севастополь. Героїчна оборона Севастополя увійшла в історію Вітчизняної війни як зразок тривалої активної оборони, як приклад стійкості і ге-

Героїчна оборона Севастополя.

роїзму солдатів, матросів, офіцерів, генералів і адміралів, як зразок військової майстерності і бойової виучки.

Велике ударне угруповання німецько-фашистських військ почало наступ на південно-західному напрямі радянсько-німецького фронту. Внаслідок величезної чисельної переваги йому вдалося прорвати оборону Південно-Західного фронту і розвинути наступ на Старий Оскол і Воронеж. Гітлерівці розраховували прорватися до Москви з тилу найкоротшим шляхом. Розвиваючи наступ, німецько-фашистські війська захопили південну і західну околиці Воронежа. Проте війська створеного в той час Воронежського фронту, якими командував генерал М. Ф. Ватутін, своїми навальними контратаками змусили гітлерівців перейти до оборони.

Зазнавши невдачі під Воронежем, німецько-фашистські загарбники рушили до Дону і Волги, щоб обхідним маневром вийти в тил Москві. Після запеклих боїв їм удалося вирватися на степові простори, де не було ніяких укріплень. Противник знову захопив ініціативу в свої руки, і радянські війська змушені були перейти до оборонних дій.

Під натиском чисельно переважаючих сил противника радянські війська залишили Харківську, Сталінську і Ворошиловградську області. Україна була повністю окупована німецько-фашистськими загарбниками. Уряд Української РСР і ЦК КП(б) України переїхали з Ворошиловграда до Москви.

Німецько-фашистські загарбники вийшли в район Сталінграда, Новоросійська, П'ятигорська, Моздока. Для Радянського Союзу створилося ще більш загрозливе становище, ніж восени 1941 р.

Радянський народ вимагав від своїх воїнів посилити відсіч ворогові, не відступати ні на крок. Газета «Правда» 3 серпня 1942 р. писала: «Залишити ворогові рубіж, віддати йому на розграбування наші міста і села, відступати без наказу командування — значить навіки зганьбити бойові прапори частин, вчинити злочин проти батьківщини, якого ніколи не простить радянський народ».

В районі Сталінграда зав'язалася найбільша в усій світовій історії битва. Німецько-фашистське командування намагалось за всяку ціну зайняти Сталінград, щоб дістати можливість здійснити свій головний стратегічний задум — в результаті обхідного маневру захопити Москву. На Сталінград Гітлер кинув добірні частини фашистської армії, що були підсилені величезною кількістю літаків, танків і артилерії. Героїзмом і доблестю, проявленими в запеклих боях, війська Радянської Армії розбили розрахунки гітлерівців.

Радянське Верховне Головнокомандування вимагало від захисників Сталінграда скувати сили гітлерівців, затримати їх даліше просування і тим самим дати час Верховному Головнокомандуванню підготувати могутній контрудар.

Центральний Комітет партії і Верховне Головнокомандування вживали потрібних заходів для посилення і зміцнення оборони радянських військ. З цією метою було створено Сталінградський фронт; командуючим фронтом був призначений генерал О. І. Єременко, членом Військової Ради фронту — М. С. Хрущов.

Увівши в бій нові великі сили, гітлерівці 23 серпня прорвалися на північний захід від Сталінграда і вийшли до Волги. Для Сталінграда створилось критичне становище.

Військова рада Сталінградського фронту мобілізувала всі сили для відсічі наступаючому противникові. За пропозицією члена Військової Ради М. С. Хрущова обком Комуністичної

партії мобілізував 1245 комуністів для поповнення частин, що обороняли місто. В ніч з 23 на 24 серпня за сигналом бойової тривоги на Тракторному заводі були зібрані батальйони танкової бригади народного ополчення і винищувальний батальйон. У бій вступили також робітники заводів «Баррикады», «Красный Октябрь» та ін. Стійка оборона радянських військ і робітників-ополченців спинила дальше просування німецько-фашистських загарбників. Час для підходу підкріплень було виграно.

Вводячи в бій все нові й нові сили, гітлерівські війська 14 вересня підійшли до міста.

На захист Сталінграда стала прославлена 62-а армія під командуванням генерала В. І. Чуйкова.

Сильного удару противник завдавав по центральній і південній окраїнах міста, розраховуючи за один-два дні вийти до Волги. Два тижні йшли запеклі бої в цих районах. Лише 25 вересня гітлерівцям удалося захопити південну частину міста і частину центрального району. Неодноразові атаки противника в районі Мамайового кургана були відбиті радянськими військами.

Гвардійська дивізія під командуванням генерала Родімцева і дивізія під командуванням полковника Гуртьєва, як і інші війська, що захищали Сталінград, проявили небачену стійкість. Воїни дивізії генерала Родімцева протягом доби відбивали по 12—15 атак противника, який намагався вийти до Волги. Дивізія, якою командував полковник Гуртьєв, за один місяць відбила 117 ворожих атак.

Героїчні захисники Сталінграда виявили високу майстерність ведення вуличних боїв. Запеклі бої йшли не тільки за кожний міський квартал, але й за кожний будинок, за кожні сходи будинку, за кожний поверх.

Сталінград самовіддано обороняли мужні сини багатьох радянських народів, спаяних нерозривними узами братерства і дружби; вони ще більше загартувалися у вогні боїв Великої Вітчизняної війни. Маленький героїчний гарнізон «будинку Павлова» витримав майже двомісячну облогу гітлерівців. Гарнізон «будинку Павлова», очолюваний росіянином старшим сержантом

Маршал Радянського Союзу
О. І. Єременко.

Павловим, складався з українця Глуценка, грузина Мосіяшвілі, узбека Торгунова, казаха Мурзаєва, таджика Турдієва, татарина Ромазієва та ін. На початку жовтня почалися запеклі бої за заводи Сталінграда: Тракторний, «Красный Октябрь», «Баррикады». Бої велися за окремі заводські будівлі і цехи. Радянські частини, відрізані противником від основних сил, продовжували громити ворога.

Сталінградська битва прикувала до себе увагу всього світу. Тут вирішувалась доля воєнної кампанії 1942 р. на радянсько-німецькому фронті. Результат Сталінградської битви визначав хід усєї світової війни.

Спинений біля стін Сталінграда ворог не зміг здійснити своїх планів і змушений був перейти до оборони.

Радянське Верховне Головнокомандування за час оборонного бою підготувало і здійснило в районі Сталінграда в листопаді 1942 р. могутній контрнаступ, який потім переріс у загальний наступ. Почалося визволення радянської землі від німецько-фашистських загарбників.

4. Злодіяння німецько-фашистських загарбників.

Українські буржуазні націоналісти на службі у гітлерівців

На тимчасово окупованій території України фашисти запроваджували рабсько-кріпосницький кривавий «новий порядок», підтримуваний найжорстокішим терором, масовим винищенням радянського населення і побудований на цілковитому безправ'ї трудящих.

Радянську Україну гітлерівці вважали «німецьким простором», яким вони можуть розпоряджатися на власний розсуд. Фашистські недолюдки розчленували українські землі. Співучасниці по розбійницькому гітлерівському блоку — фашистській Румунії Гітлер віддав Північну Буковину, Ізмаїльщину та землі між Бугом і Дністром з центром в Одесі. Західні області Української РСР були включені до складу так званого німецького генерал-губернаторства польських земель. Для управління рештою території України був створений «рейхскомісаріат України» на чолі з кривавим катом Е. Кохом.

Про мету фашистського панування на Україні цей кат українського народу з цинічною відвертістю говорив на нараді, яка відбулася в Ровно в серпні 1942 р.: «нема ніякої вільної України. Мета нашої роботи має полягати в тому, що українці повинні працювати на Німеччину... Україна повинна бути тим, чого бракує Німеччині», — тобто стати аграрним додатком фашистської Німеччини.

Українські буржуазні націоналісти пішли на службу до німецько-фашистських загарбників. Вони виконували огидну роль шпигунів, диверсантів і катів. У своїй ненависті до українського

народу ці зрадники і запроданці не спинялися перед наймерзненішими злочинами.

Німецько-фашистські загарбники разом з українськими буржуазними націоналістами чинили масове винищення радянських громадян і військовополонених. У Києві гітлерівці наприкінці вересня 1941 р. зігнали в урочище Бабин Яр десятки тисяч мирних жителів — жінок, дітей, стариків — і протягом кількох днів розстріляли тут понад 70 тис. чоловік. За час окупації гітлерівці знищили в Києві близько 200 тис. радянських громадян. У Харкові в самому тільки районі Тракторного заводу фашисти розстріляли понад 16 тис. чоловік. Багато тисяч радянських людей було знищено у фашистських концентраційних таборах — справжніх «фабриках смерті». Як було встановлено слідством у справі про звірства німецько-фашистських загарбників на території Української РСР, гітлерівці вбили і замучили понад 4 млн. радянських громадян, серед яких були діти, жінки, старики і військовополонені.

Скрізь на Україні запроваджувалася примусова рабська праця. Все населення міст було зобов'язане реєструватися на біржах праці, які брали на облік і насильно вивозили радянських людей на каторжні роботи до фашистської Німеччини. Радянські люди, незважаючи на небезпеку, що загрожувала їм, саботували накази окупантів і відмовлялись працювати на своїх ворогів.

Застосовуючи методи найжорстокішого насильства, гітлерівці за допомогою українських буржуазних націоналістів насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини тільки з України понад 2 млн. радянських громадян. Тяжких мук і страждань зазнали радянські люди на фашистській каторзі, багато з них загинуло від голоду і каторжної праці. Про пелюдські умови, в яких перебували радянські громадяни, що працювали на заводах Круппа в Ессені, головний лікар цих таборів дав такі свідчення Міжнародному трибуналові, який судив у Нюрнберзі головних німецьких воєнних злочинців: «Табори, в яких перебували східні робітники, були обгороджені колючим дротом і пильно охоронялись. Бараки були переповнені..., раціон для східних робітників був недостатнім... Вони не мали верхнього одягу, а тому користувалися ковдрами як пальтами в холодну і дощову погоду. У них не було взуття, багато робітників змушені були ходити на роботу босоніж навіть зимою. Санітарний стан приміщень, в яких розміщалися ці робітники, був жахливим. В результаті було дуже багато серйозних захворювань. Особливо був поширений туберкульоз. Багато хто хворів тифом».

Гітлерівці знищували і грабували державну і громадську власність, а також особисте майно радянських громадян. Найжорстокішими методами насильства гітлерівці намагались

обернути вільних радянських селян у кріпаків. Ліквідувавши колгоспи, вони організували так звані «общинні господарства» на чолі з німецькими «шефами», щоб з допомогою дубинки своїх управителів примушувати селян до рабської праці.

Фашистські сільськогосподарські «керівники» та їх прихвосні — старости й поліцаї гнали людей у поле з лопатами і примушували їх від світанку до пізнього вечора копати землю під посіви. У Ржищівському районі, Київської області, наприклад, селяни змушені були скопати 11 тис. га землі під ярі культури. Так було по всій Україні. Гітлерівці зганяли з землі українських селян і роздавали її фашистам. Так, на Житомирщині за їх задумом цілі райони мали бути заселені німцями. Виселенню підлягало 300 тис. селян. У Троянівському і ряді інших районів області в листопаді 1942 р. окупанти почали масове виселення селян. Садиби з будівлями, худоба та інше майно виселених передавалися німцям, які прибували з Німеччини.

У спеціальному зверненні до німецьких солдатів Східного фронту Е. Кох писав: «Ви можете мені повірити, що я витягну з України останнє, щоб тільки забезпечити вас і ваших родичів». Справді, гітлерівський сатрап нещадно грабував селян України. За його наказами селян примушували до 15 червня 1942 р. віддати все їхнє зерно. З селянами, які відмовлялися здати хліб, фашисти жорстоко розправлялись. Нечувано тяжким було життя міського населення на тимчасово окупованій території. Десятки тисяч людей у містах України померли з голоду.

Внаслідок масових розстрілів радянських людей, рабсько-кріпосницької праці, насильного вивезення людей на фашистську каторгу, руйнування промислових підприємств та культурних закладів квітучі міста республіки занепали, катастрофічно скорочувалась чисельність населення. У березні 1942 р. населення Києва становило 300 тис., Дніпропетровська — 178 тис., Вінниці — 35 тис. чоловік.

Німецько-фашистські окупанти закрили всі учбові заклади і наукові установи на Україні. Приміщення шкіл, клубів і наукових установ фашисти використовували під казарми, штаби, майстерні, склади і стайні.

Гітлерівці принижували і зневажали гідність радянських людей. У Києві, де частково був відновлений трамвайний рух, користуватися трамваем могли тільки гітлерівці та їх прислужники. Кращі квартали міста були заселені німцями. На міських громадського користування рябіли написи: «Тільки для німців», «Українцям вхід заборонено» і т. д.

Прямыми співучасниками злодіянь німецько-фашистських загартників та їх підручними у гнобленні народу були його найлютіші вороги — українські буржуазні націоналісти. Готуючи напад на Радянський Союз, гітлерівці вимагали від українських буржуазних націоналістів посилити шпигунську і диверсійну

діяльність в Радянській Україні. У своїх показаннях Міжнародному трибуналові в Нюрнберзі один з керівників фашистської розвідки Е. Штольд говорив: «Я особисто дав вказівку керівникам українських націоналістів — німецьким агентам Мельнику (кличка «Консул І») і Бандері організувати відразу ж після нападу Німеччини на Радянський Союз провокаційні виступи на Україні». Проте виконати завдання своїх хазяїв буржуазні націоналісти не змогли — український народ не піддавався ніяким провокаціям. Націоналістичні отамани Мельник, Бандера, Боровець та ін. організували банди для боротьби з українськими робітниками і селянами, Бандити з мельниківських, бандерівських та інших буржуазно-націоналістичних зграй по-лакейському служили гітлерівцям. З ласки фашистських загартників ці люті вороги народу займали посади в так званому місцевому самоврядуванні, яке було допоміжним фашистським адміністративним апаратом і цілком обслуговувало потреби гітлерівців.

Бургомістри, старости й поліцаї, що вербувалися з числа українських буржуазних націоналістів, колишніх куркулів і всякого кримінального наброду, полювали на радянську молодь, яка ухилялася від вивезення до гітлерівської Німеччини. Ці зрадники забирали у селян для гітлерівців хліб, худобу, птицю. Українські буржуазні націоналісти допомагали фашистам боротися проти підпільних організацій Комуністичної партії, вистежували радянських партизанів і тих, хто допомагав партизанам, і видавали їх гітлерівцям. Націоналістичні банди несли охорону окремих ділянок залізниць, влаштовували засідки і вбивали партизанів, вчиняли напади на партизанські загони. За завданням гестапо націоналісти з провокаційною метою створювали «партизанські» загони (район Холодного Яру на Кіровоградщині, хут. Луковець, Корюківського району, на Чернігівщині та ін.). Партизани викривали зрадників і знищували їх.

Український народ з презирством і ненавистю ставився до зрадників і нещадно розправлявся з ними. Про те, що робили націоналісти на Україні і як ненавидів їх народ, писав колишній петлюрівський міністр Огієнко, привезений гітлерівцями з Франції до Києва, своєму приятелеві у Францію: «Ніякої пошани до нас. Навколо нас сама лише жорстокість. Усіх приїжджих українців, тобто нас, називають фашистами, шпигами, спільниками Гітлера, хоч до певної міри це правда, друже... Німці справді доручають нам, з людської точки зору, наймерзенніші справи».

А проте, хоч як лютували гітлерівці, хоч як старалась фашистська пропаганда, їм не вдалося захитати вірність українського народу великим ідеям комунізму, його відданість своїй соціалістичній Батьківщині — Радянському Союзові, вірність дружбі народів. Українські буржуазні націоналісти були й ли-

шилися невеличкою купкою ненависних народним масам зрадників, шпигунів та вбивців. Запалований Комуністичною партією, український народ вів нещадну боротьбу на фронті і в тилу німецько-фашистських загарбників за свою свободу і незалежність.

5. Посилення діяльності підпільних партійних організацій у 1942 р. Масовий партизанський рух

Керуючись вказівками Центрального Комітету ВКП(б), ЦК КП(б)У вжив заходів для поліпшення керівництва діяльністю підпільних партійних організацій, для розширення і зміцнення їх. Влітку 1942 р. була створена нелегальна група членів ЦК КП(б)У в складі 17 чоловік, яка діяла до половини лютого 1943 р.

Особливу увагу приділяв ЦК КП(б)У тим районам України, де перед евакуацією не було створено підпільних партійних організацій. ЦК КП(б)У послав на тимчасово окуповану територію України організаційні групи і зв'язкових. В результаті вжитих заходів підпільні партійні організації зміцнили і діяльність їх помітно активізувалась. Підпільна партійна робота розгорнулась і в західних областях України. Найбільшою була обласна підпільна організація «Народна гвардія ім. І. Франка» у Львові; в Ровенській області працювала підпільна організація на чолі з Т. Новаком. На всій тимчасово окупованій території України були створені підпільні партійні організації. Комуністи, залишені для підпільної роботи на тимчасово окупованій території, піднімали народні маси на боротьбу проти німецько-фашистських загарбників.

ЦК КП(б) України запропонував підпільним партійним організаціям енергійніше провадити політичну роботу серед населення, викривати брехливу фашистську пропаганду, всіма засобами підтримувати і зміцнювати в народі віру в перемогу над ворогом, піднімати нові групи радянських людей на боротьбу проти гітлерівців і на зрив усіх їх заходів, надати ще більшого розмаху й сили партизанському рухові.

Враховуючи величезні труднощі, на які натрапляли підпільні партійні організації при виданні листівок, ЦК КП(б)У забезпечив видання великої кількості газет і листівок для населення тимчасово окупованої території України. З липня 1941 р. по листопад 1942 р. було скинуто з літаків понад 25 млн. примірників газет «Комуніст», «За Радянську Україну» і «Советская Украина» та багато листівок (154 назви) загальним тиражем близько 167 млн. примірників. Для українського населення, яке перебувало на окупованій території, було організовано щоденні радіопередачі радіостанцій «Радянська Україна» — в Москві та ім. Т. Г. Шевченка — в Саратові.

Заходи, здійснені ЦК КП(б) України, мали велике значення для посилення роботи підпільних партійних організацій і дальшого розгортання боротьби українського народу проти фашистських загарбників.

Комсомольські підпільні організації під керівництвом партійних організацій розгорнули велику роботу серед молоді, піднімаючи її на боротьбу проти німецько-фашистських загарбників. Безмежно віддані соціалістичній Батьківщині радянські юнаки й дівчата сміливо йшли на небезпечні і важкі справи. По всій Україні — в містах і робітничих селищах Донбасу, в Полтаві, Ніжині, Хотині, Кривому Розі, Херсоні, Сімферополі та багатьох інших містах і районах працювали підпільні комсомольські організації.

Усьому радянському народові і трудящим зарубіжних країн відома героїчна діяльність молодогвардійців Краснодона (Донбас). Підпільна партійна організація Краснодона, керована старим робітником, комуністом ленінського призову Ф. П. Лютиковим, організувала місцеву молодь на боротьбу проти загарбників. Юнаки і дівчата з доручення партійної організації поширювали листівки, добували зброю. Партійна організація згуртовувала молодіжний актив, майбутніх діячів «Молодої гвардії». Під її керівництвом у вересні 1942 р. комсомольці Олег Кошовий, Іван Земнухов і Сергій Тюленін створили підпільну комсомольську організацію «Молода гвардія». Наприкінці листопада 1942 р. в рядах «Молодої гвардії» було вже понад 100 чоловік. Вплив її поширився на весь Краснодонський район. Молодогвардійці розвинули широку політичну діяльність серед населення. Вони викривали німецько-фашистських загарбників, поширювали серед населення зведення Радінформбюро про героїчну боротьбу Радянської Армії. В день 25-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції молодогвардійці в кількох місцях Краснодона вивісили червоні прапори і розклеїли листівки. Молодогвардійці нападали на ворожі автомашини і знищували їх, робили наскоки на концтабори і визволяли військовополонених, зривали роботу підприємств.

Розлютовані фашисти довго полювали на молодогвардійців. Наприкінці грудня вони напали на слід «Молодої гвардії». В січні 1943 р. почались арешти комсомольців. Уникнути арешту пощастило тільки семи учасникам організації. Була розрита і партійна організація Краснодона. Гестапо арештувало Ф. П. Лютикова, Н. П. Баракова, І. Ф. Щербину, М. Г. Демченка, Н. Г. Телуєва та інших комуністів. Арештованих комуністів і комсомольців гестапівці піддали найжорстокішим катуванням. Проте вони не змогли зломити стійкість комуністів і примусити їх дати потрібні фашистським катам зізнання. Стійкість і витримка комуністів запалювали молодогвардійців, і вони мужньо терпіли катування і знущання фашистів. Не добившись зізнань, гітле-

рівці замучили комуністів і молодогвардійців. Озвірілі гестапівці кинули комсомольців живими в шурф шахти глибиною 53 м.

Радянський уряд високо оцінив героїчну діяльність «Молодої гвардії»: У. М. Громовій, І. О. Земнухову, О. В. Кошовому, С. Г. Тюленіну і Л. Г. Шевцовій посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Пам'ятник героям підпільної організації «Молода гвардія» в Краснодоні.

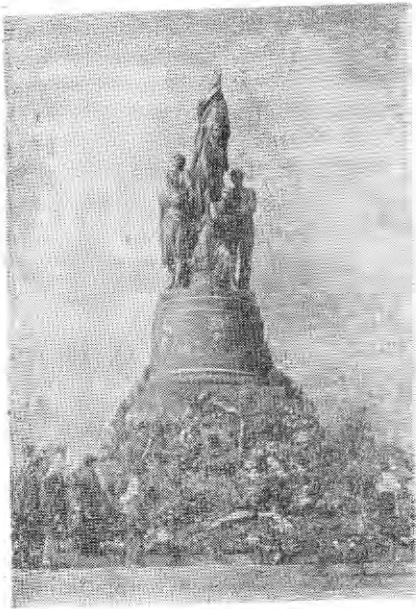
стоїв і зриву видобутку вугілля. Так само героїчно боролися проти німецько-фашистських загарбників трудящі Ворошиловградської області.

Робітники криворізьких рудників кидали роботу і йшли до інших районів. Гітлерівці були безсилі примусити гірників видобувати залізну руду. Про становище на рудниках Криворіжжя в одному з повідомлень начальника фашистської поліції і служби безпеки говорилося: «Робітники... рано чи пізно кидають роботу. Це трапляється в тисячах випадків. Шукання робітників, які покинули роботу, не дає ніяких практичних результатів... Невистачає поліцейських сил для того, щоб супроводити їх під охороною на попереднє місце роботи».

Незважаючи на всі зусилля, фашисти не змогли використати для воєнних цілей українську металургію. В Маріуполі, Дніпродзержинську та інших містах неодноразові спроби гітлерівців налагодити роботу металургійних заводів зазнали цілковитого краху. Радянські патріоти, діючи за вказівками підпільних пар-

ривці замучили комуністів і молодогвардійців. Озвірілі гестапівці кинули комсомольців живими в шурф шахти глибиною 53 м.

Радянський уряд високо оцінив героїчну діяльність «Молодої гвардії»: У. М. Громовій, І. О. Земнухову, О. В. Кошовому, С. Г. Тюленіну і Л. Г. Шевцовій посмертно було присвоєне звання Героя Радянського Союзу.

Пам'ятник героям підпільної організації «Молода гвардія» в Краснодоні.

Під керівництвом підпільних партійних організацій трудящі зривали спроби гітлерівців використати природні багатства і промислові підприємства України. Робітники відмовлялися працювати на гітлерівців. У тих випадках, коли зовсім не можна було уникнути роботи, вони йшли на підприємства, але провадили масовий саботаж. У Красноармійському, Сніжнянському, Чистяківському та інших районах Сталінської області, де німецько-фашистські загарбники намагалися налагодити видобуток вугілля, робітники, керовані підпільними партійними групами, влаштовували завали в шахтах, виводили з ладу трансформатори, електромотори та інше устаткування й механізми. Все це приводило до тривалих простой і зриву видобутку вугілля. Так само героїчно боролися проти німецько-фашистських загарбників трудящі Ворошиловградської області.

Робітники криворізьких рудників кидали роботу і йшли до інших районів. Гітлерівці були безсилі примусити гірників видобувати залізну руду. Про становище на рудниках Криворіжжя в одному з повідомлень начальника фашистської поліції і служби безпеки говорилося: «Робітники... рано чи пізно кидають роботу. Це трапляється в тисячах випадків. Шукання робітників, які покинули роботу, не дає ніяких практичних результатів... Невистачає поліцейських сил для того, щоб супроводити їх під охороною на попереднє місце роботи».

Незважаючи на всі зусилля, фашисти не змогли використати для воєнних цілей українську металургію. В Маріуполі, Дніпродзержинську та інших містах неодноразові спроби гітлерівців налагодити роботу металургійних заводів зазнали цілковитого краху. Радянські патріоти, діючи за вказівками підпільних пар-

тійних організацій, систематично виводили з ладу устаткування доменних печей. В результаті доменні печі не працювали зовсім або працювали з великими перебоями.

Дніпропетровський підпільний обком КП(б) України, очолюваний М. Сташковим, закликав металургів не давати фашистам металу. На найбільшому металургійному заводі ім. Петровського, який частково був пущений в хід, виявлялися істотні дефекти в раніше придатному устаткуванні, зникали важливі деталі, прилади та інструменти. Приставлений з Німеччини електрокабель був знищений. Була виведена з ладу повітродувна машина № 4. Аналогічне становище спостерігалось на Дніпродзержинському металургійному заводі та інших підприємствах. В інших містах України робітники під проводом комуністів так само рішуче боролися з спробами гітлерівців використати підприємства для своїх потреб.

Комуністична партія вживала найенергійніших заходів для того, щоб чинити найбільші перешкоди у використанні гітлерівцями залізниць України для перекидання резервів, підвезення озброєння і боєприпасів, а також вивезення до фашистської Німеччини награваних цінностей. Для організації і керівництва боротьбою українських залізничників на залізничних вузлах і важливих станціях, в паровозних депо і на ремонтних заводах були створені підпільні партійні організації. Під керівництвом комуністів українські залізничники виводили з ладу устаткування станцій і депо, руйнували систему водопостачання і засоби зв'язку. Не тільки зволікалися строки ремонту паровозів і вагонів, але й сам «ремонт» провадився з таким розрахунком, щоб викликати аварії. Працівники станцій плутали адреси призначення вантажів, псували їх, засипали в букси паровозів і вагонів пісок і товчене скло, що викликало аварії і часті простої паровозів та вагонів.

Під керівництвом партійних організацій розгорнулася вперта боротьба проти вивезення радянських людей на фашистську каторгу. В багатьох містах України виготовлялися для цих людей фіктивні довідки про роботу їх на якому-небудь підприємстві, що обслуговує гітлерівців, видавалися лікарські довідки про хронічні хвороби і непридатність їх через це до фізичної праці.

Підпільні партійні організації запалювали радянських людей на героїчні вчинки і благородні патріотичні подвиги. Одним з численних прикладів радянського патріотизму є самовідданий вчинок селян с. Семенівки, Зачепилівського району, Харківської області, які врятували життя 25 тяжко поранених солдатів і офіцерів Радянської Армії.

Українські селяни, як і робітники, героїчно і самовіддано боролися проти німецько-фашистських загарбників. Партія закликала селян зривати польові роботи, не давати гітлерівцям ні хліба, ні м'яса, ні молока, ні інших продуктів, не виконувати «натурпоставок», не сплачувати податків. Селяни всіма засобами

гальмували польові роботи під час сівби і в жнива. Гітлерівці та їх лакеї українські буржуазні націоналісти застосовували репресії і терор, щоб примусити селян працювати. Ось, наприклад, наказ, виданий сільськогосподарським комендантом Броварського району, Київської області, 2 грудня 1941 р.: «В тих селах, де триватиме саботаж і мої розпорядження не виконуватимуться, буде розстріляно 100 чоловік». Щоб залякати селян, гітлерівці поширили повідомлення про те, що в с. Іскреному 27 травня 1942 р. розстріляно 19 радянських громадян за саботування весняних польових робіт. Наполеглива боротьба селян привела до провалу наміченого гітлерівцями плану сівби. Влітку вони змушені були констатувати, що «на полях трапляється ще багато ділянок з густими бур'янами».

Така сама наполеглива і напружена боротьба селян розгорнулася навколо здачі хліба та виконання інших «натурпоставок». Селяни вперто не давали гітлерівцям хліба. Смілянський гебітскомісар повідомляв, що по його окрузі план здачі хліба виконаний лише на 24%. Житомирський генерал-комісар доносив, що «здача хліба проходить зовсім незадовільно».

Селяни зривали виконання м'ясо-яйце- і молокопоставок. Про надзвичайне загострення боротьби навколо поставок свідчать накази гітлерівських чиновників. Сільськогосподарський комендант Кременчуцького району в своєму розпорядженні від 9 березня 1942 р. старості с. Потоків повідомляв: «В разі повторення нездачі молока і яєць ці громадяни будуть розстріляні».

Селяни приховували худобу від гітлерівців, а в тих випадках, коли це було неможливо, підпільні партійні організації закликали селян до масового забою худоби. Наприклад, коли в с. Онорівці, Березівського району, Одеської області, було одержано наказ про здачу свиней, підпільники закликали селян по-тай зарізати свиней, щоб вони не потрапили в руки окупантів. Звернення підпільної організації зустріло гарячий відгук серед населення. За дві доби в Онорівці зарізали 320 свиней, а м'ясо і сало надійно сховали.

Гостра боротьба йшла і навколо збирання врожаю 1942 р. Не бажаючи віддавати хліб фашистам, селяни не спинялися перед знищенням урожаю. В с. Ташиному, Одеської області, був спалений на пні хліб на площі 150 га. У Коростишівському районі, Житомирської області, підпільна партійна організація добилася зриву збиральних робіт. Внаслідок цього не було зібрано близько 70 тис. ц зерна. Селяни вперто саботували обмолот хліба. В той же час підпільники організували роздачу намолоченого хліба селянам.

Масова боротьба за зрив усіх заходів німецько-фашистських загарбників, яку вів український народ під проводом Комуністичної партії, створювала величезні труднощі для фашистської армії та окупаційного апарату. Гітлерівці зустріли на тимчасово окупованій території опір радянських патріотів, що піднялися на

нещадну боротьбу з ними. З кожним днем все ширше розгортався партизанський рух, ця найгостріша форма народної боротьби з німецько-фашистськими загарбниками в їх тилу.

Проте в першій половині 1942 р. розмах партизанського руху не в усіх районах України був однаковий. На Лівобережжі і в лісовій смузі партизанський рух дедалі розширювався, а в інших областях, особливо на Правобережжі та півдні, він був менше розвинутий. На Правобережжі і півдні України провадили свої бойові операції лише окремі партизанські загони і групи, які руйнували ворожі комунікації і знищували фашистських солдатів та офіцерів. У квітні 1942 р. партизани Житомирщини пустили під укіс ешелон противника на перегоні Степок—Яроповичі. В Кам'янець-Подільській області в травні 1942 р. на лінії Ровно — Шепетівка партизани висадили в повітря міст, по якому проходив ешелон гітлерівських солдатів. Партизани Кіровоградської області в травні 1942 р. пустили під укіс ешелон противника між Цибулевим і Хирівкою. Партизанська група, яка діяла в м. Великому Токмаку, Запорізької області, знищувала гітлерівських солдатів і офіцерів; партизани пустили під укіс ешелон противника. Бойові операції партизанів викликали паніку серед гітлерівців, змушували їх посилювати охорону важливих об'єктів залізничних комунікацій.

Розвиткові партизанського руху на Правобережжі перешкоджали втрата зв'язку партизанських загонів з центральними партійними і державними органами України, відсутність запасів боеприпасів та озброєння і посилення німецько-фашистських каральних експедицій. Потрібні були додаткові зусилля й заходи з боку Комуністичної партії і Радянського уряду, щоб ширше розгорнути партизанський рух в цій частині України.

В 1942 р. партизанський рух на Лівобережній Україні набагато розширився. Продовжувалось об'єднання партизанських загонів. Удари партизанів по німецько-фашистських загарбниках дедалі посилювались. З весни 1942 р. почала зростати сила ударів партизанів по залізничних комунікаціях гітлерівців.

Путивльські партизани, перебуваючи в грудні 1941 р. в Хінельських лісах, разом з партизанами Севського району, Брянської області, Хомутовського району, Курської області, Ямпільського

Двічі Герой Радянського Союзу
С. А. Ковпак.

Червоного районів, Сумської області, розгромили гітлерівський гарнізон біля с. Есмані. В січні 1942 р. загін С. Ковпака повернувся в Путивльський район. По дорозі партизани знищували гарнізони противника, поліцію та гітлерівських ставлеників. Путивльські партизани об'єдналися з Глухівським партизанським загonom, який вони зустріли. Потім до них приєднався партизанський загін Шалигінського району. Так було створене одно з найбільших на Україні партизанських з'єднань під командуванням С. Ковпака.

У березні 1942 р. оформилось ще одно велике з'єднання партизанських загонів під командуванням О. Сабурова. До складу цього з'єднання ввійшли загін ім. 24-х роковин Червоної Армії, Харківський загін ім. Хрущова, Сталінський, Червоний, Ямпільський, Середино-Будський і Хильчицький загони. Багато сіл Середино-Будського та інших районів на Сумщині було очищено від німецько-фашистських загарбників.

Активні бойові дії розгорнули чернігівські партизани під командуванням О. Федорова. Вони завдавали ударів на важливих комунікаціях противника: Новозибков — Новгород-Сіверський і Гомель — Брянськ. Командування загону створило спеціальні групи мінерів-диверсантів. Особливо ефективними стали удари чернігівських партизанів по залізничних комунікаціях гітлерівців з весни 1942 р. З травня і до кінця червня партизани з'єднання О. Федорова пустили під укіс 21 ешелон противника.

Зростання партизанського руху викликало серйозну тривогу у німецько-фашистських загарбників. Репресіями і терором гітлерівці намагалися розірвати зв'язок партизанів з народом, а з допомогою великих каральних експедицій — знищити партизанські загони.

Німецько-фашистське командування наказувало своїм солдатам убивати кожного, хто заходить в заборонену зону лісів. За приховування у себе вдома або на своїй ділянці зброї та вибухівки радянським людям загрожував розстріл. Місцева фашистська адміністрація видавала свої накази, якими заборонялось жителям сіл, близьких до залізниці, виходити, як стемніє, з дому.

Разом з цим гітлерівське командування кинуло проти партизанів великі сили. Але партизанські командири, вміло маневруючи, виводили свої загони з-під ударів ворога і відходили з боями в Брянські ліси. Там спільними зусиллями російських, білоруських та українських партизанів на весну 1942 р. був створений «Партизанський край», що став опорною базою для багатьох партизанських загонів України.

В районах своїх попередніх операцій командування партизанських загонів залишало невеличкі загони і диверсійні групи, що лишалися для окупантів невловимими. Ці групи продовжували

винищувати гітлерівців, збирали нові сили на боротьбу з ворогом і виростали з часом у великі партизанські загони.

Спроби гітлерівців розгромити партизанів зазнали цілковитого краху. Фашистам не вдалося розірвати зв'язок партизанів з народом. Нехтуючи небезпекою, радянські люди подавали всебічну допомогу партизанам. Зв'язки партизанів з народними масами міцніли й розширялись, що сприяло дальшому розгортанню партизанського руху.

Зростання партизанського руху на тимчасово окупованій території вимагало більш гнучкого і чіткого оперативного керівництва партизанськими з'єднаннями і координації їх бойових дій. До того ж дії партизанських з'єднань повинні були пов'язуватися з оперативно-стратегічними планами Верховного Головнокомандування. З цією метою за постановою Центрального Комітету партії в травні 1942 р. був створений Центральний штаб партизанського руху при Ставці Верховного Головнокомандування; начальником штабу був призначений П. К. Пономаренко. У червні того ж року за вказівками Центрального Комітету ВКП(б) при ЦК КП(б) України був створений Український штаб партизанського руху на чолі з Т. А. Строкачем. Керівництво штабами і командування всіма партизанськими силами Державний Комітет Оборони доручив К. Є. Ворошилову.

Влітку 1942 р., коли героїчна Радянська Армія напружувала свої сили, щоб спинити просування ворога, Центральний Комітет партії і Верховне Головнокомандування вживали всіх заходів для того, щоб посилити партизанський рух в тилу німецько-фашистських загарбників. Партизани повинні були відтягти на себе якнайбільше сил противника і допомогти розгромити його. Наприкінці серпня — на початку вересня 1942 р. в Кремлі відбулася нарада командирів партизанських загонів, на якій вони доповіли про бойові дії своїх загонів. Від українських партизанів на нараді були присутні С. Ковпак і О. Сабуров. Після цієї наради Верховний Головнокомандуючий Й. В. Сталін видав спеціальний наказ, в якому було викладено директиви Центрального Комітету Комуністичної партії, що передбачали дальше розгортання партизанського руху і посилення бойових операцій парти-

Двічі Герой Радянського Союзу
О. Ф. Федоров.

занів. Командирам партизанських загонів було дано конкретні бойові завдання, що випливали із загального плану великих наступальних операцій, намічених Ставкою Верховного Головнокомандування на осінь 1942 р.

Центральний Комітет КП(б)У вимагав від українських партизанів посилити удари по залізничних комунікаціях німецько-фашистських загарбників. На початку серпня 1942 р. за підписом секретаря ЦК КП(б)У М. С. Хрущова була надіслана командуванню партизанських загонів така радіограма: «Негайно почати найжорстокіші удари по комунікаціях ворога, не пропускаючи на вашій ділянці ні одного поїзда з живою силою, технікою і боеприпасами противника до лінії фронту».

Виконуючи директиву Комуністичної партії, партизанські загони посилити удари по залізничних комунікаціях загарбників. За друге півріччя 1942 р. було пущено під укіс 154 ешелони противника.

За наказом Верховного Головнокомандування командири українських партизанів дістали завдання вийти в рейд на Правобережжя України, щоб ще більше розпалити там полум'я партизанської війни і завдати нищівних ударів по найважливіших залізничних комунікаціях німецько-фашистських загарбників.

ЦК КП(б) України вжив заходів для розширення партизанського руху на Правобережній Україні і виробив план бойових операцій на найважливіших залізничних комунікаціях противника. Для кожного партизанського з'єднання було визначено район дій. Український штаб партизанського руху, що працював під безпосереднім керівництвом ЦК КП(б) України, забезпечував партизанів озброєнням, боеприпасами та спорядженням.

26 жовтня 1942 р. партизанське з'єднання С. Ковпака вирушило в рейд на Правобережну Україну. В цей же час у рейд на Житомирщину вийшло з'єднання О. Сабурова. Партизани цих з'єднань форсували Десну, Дніпро, Прип'ять і вийшли наприкінці листопада у вказані їм Українським штабом райони. З'єднання С. Ковпака розташувалося в білоруських селах Глушкевичі, Мілошевичі і Приболовичі. Базуючись тут, партизани-підривники завдавали ударів по залізничних комунікаціях противника. Вони підірвали великі залізничні мости на ділянках Сарни — Луїнець, Сарни — Ковель, Сарни — Ровно, Сарни — Коростень. Це був серйозний удар по ворогові. Разом з тим партизани громили гарнізони противника, знищували зрадників, які служили загарбникам.

Партизанське з'єднання під командуванням О. Сабурова вийшло в район Словечне, Житомирської області, і влаштувало тут посадочну площадку для приймання літаків. Командування з'єднання послало в різні напрями партизанські загони і групи, які поряд з бойовими діями провадили масово-політичну роботу

серед населення і залучали радянських людей до партизанських загонів. У першій половині грудня 1942 р. група партизанів вийшла в рейд по Малинському і Базарському районах, Житомирської області, Розважівському, Ново-Шепелицькому і Кагановичському районах, Київської області, для операцій на залізничних комунікаціях. Партизани очистили від ворога в північно-західній частині України і в південній частині Білорусії велику територію майже в 2 тис. кв. кілометрів, яку назвали «Партизанським краєм». Це був чотирикутник: Олевськ — Овруч, Овруч — Єльськ, Мозир — Петриків і Столін — Рокитне, що охопив села 14 районів, в яких налічувалось понад 200 тис. жителів.

Бойові дії партизанських з'єднань на Правобережній Україні мали величезний вплив на розвиток тут партизанського руху.

За вказівками ЦК КП(б)У Український штаб партизанського руху створював спеціальні групи організаторів для поширення народної боротьби в глибокому тилу противника. ЦК КП(б) України систематично посилав своїх зв'язкових, які передавали підпільним партійним організаціям директивні вказівки Центрального Комітету ВКП(б) про посилення політичної і бойової діяльності.

Партизанський рух на Правобережній Україні восени 1942 р. набрав широкого розмаху. В жовтні 1942 р. літаком була доставлена в Олевський район, Житомирської області, група на чолі з С. Маликовим, перед якою було поставлене завдання — об'єднати розрізнені партизанські групи в Житомирській області. В результаті роботи групи С. Маликова в грудні 1942 р. було створено два партизанські загони загальною чисельністю в 310 чоловік. Найбільше число партизанів дали села: Рудня, Усове, Нижня Рудня, Переброди і Топільня. Незабаром в Житомирській області було створене велике партизанське з'єднання під командуванням С. Маликова.

21 грудня 1942 р. житомирські партизани розгромили великий жандармсько-поліцейський гарнізон у містечку Лугинах. Партизанам дісталися багаті трофеї. Наприкінці грудня партизани вчинили наскок на поліцейські участки в селах Листвині і Усовому. На залізничній станції і в с. Веледниках партизани захопили склади противника і створили свої продовольчі бази.

Восени 1942 р. у Львові виникла організація радянських патріотів — «Народна гвардія ім. І. Франка», яка розгорнула агітаційну і бойову діяльність проти фашистських окупантів на території Львівської та інших західних областей. Партизани Золочівського району скерували свої удари по залізничних комунікаціях гітлерівців. Восени 1942 р. біля ст. Ожидів партизани пустили під укїс ешелон з продовольством, що йшов до Німеччини. В грудні 1942 р. партизани підпалили тут запалювальними кулями залізничні цистерни з паливом. Сміливі дії партизанів

сприяли розгортанню боротьби трудящих західних областей проти німецько-фашистських загарбників.

Посилюючи удари по ворогу, партизани України за останні місяці 1942 р. знищили 46 тис. солдатів і офіцерів противника, пустили під укіс 148 ешелонів, підірвали і спалили 400 залізничних і шосейних мостів, знищили 120 різних складів, підбили і спалили 100 танків і бронемашин, знищили 13 літаків.

Центральний Комітет КП(б)У дав вказівки Українському штабові партизанського руху спрямовувати бойові дії партизанів так, щоб вони подавали допомогу наступаючій Радянській Армії. Український штаб партизанського руху в січні 1948 р. зобов'язав Сумський обласний штаб по керівництву партизанським рухом посилити бойові операції партизанів у Сумській області, щоб рішучими діями по тилах противника полегшити виконання завдань Радянської Армії. Підпільний Сумський обком КП(б) України, на чолі якого стояв П. Куманько, і обласний штаб по керівництву партизанським рухом за короткий строк створили з'єднання у складі шести партизанських загонів і однієї групи, загальною чисельністю в 700 бійців. Командиром з'єднання був призначений М. І. Наумов. На початку лютого 1943 р. з'єднання вирушило в рейд по області, щоб вийти потім на правий берег Дніпра. По дорозі партизани зруйнували п'ять залізничних мостів на залізничних лініях Суми — Харків, Суми — Готня і Суми — Лебедин. Партизани громили обози противника на шосейних шляхах. Під час наскоку 13 лютого 1943 р. на м. Ворожбу партизани визволили близько 2 тис. радянських військовополонених. З'єднання невпинно поповнювалося місцевим населенням. За 65 днів рейду партизани Наумова пройшли по території Курської, Сумської, Полтавської, Кіровоградської, Одеської, Вінницької, Київської та Житомирської областей.

За вказівками ЦК КП(б)У Український штаб партизанського руху продовжував зміцнювати партизанські загоны на Правобережжі досвідченими і загартованими у боротьбі кадрами. Наприкінці січня 1943 р. почав свою діяльність Ровенський обласний штаб по керівництву партизанським рухом, очолюваний секретарем підпільного обкому КП(б) України В. Бегмою. За короткий час штаб поширив свій вплив на 200 населених пунктів Висоцького, Сарненського, Дубровицького, Володимирецького і Заріччянського районів. На початку травня був створений і перекинутий на Правобережжя Кам'янець-Подільський обласний штаб, на чолі якого стояв секретар підпільного обкому КП(б) України С. Олексенко.

У першій половині березня 1943 р. вийшло в рейд на Правобережну Україну Чернігівське партизанське з'єднання під командуванням О. Федорова, якому було поставлено завдання: вийти у Волинську область і завдати систематичних ударів по залізничних лініях Ковельського вузла. Для продовження партизанської боротьби в Чернігівській області був залишений загін

чисельністю в 400 чоловік під командуванням М. Попудренка. Одночасно із з'єднанням чернігівських партизанів з Сумської області на Правобережну Україну вирушило з'єднання партизанів під командуванням Я. І. Мельника.

В результаті заходів, вжитих Центральним Комітетом КП(б)У, і посилення масово-політичної і організаційної діяль-

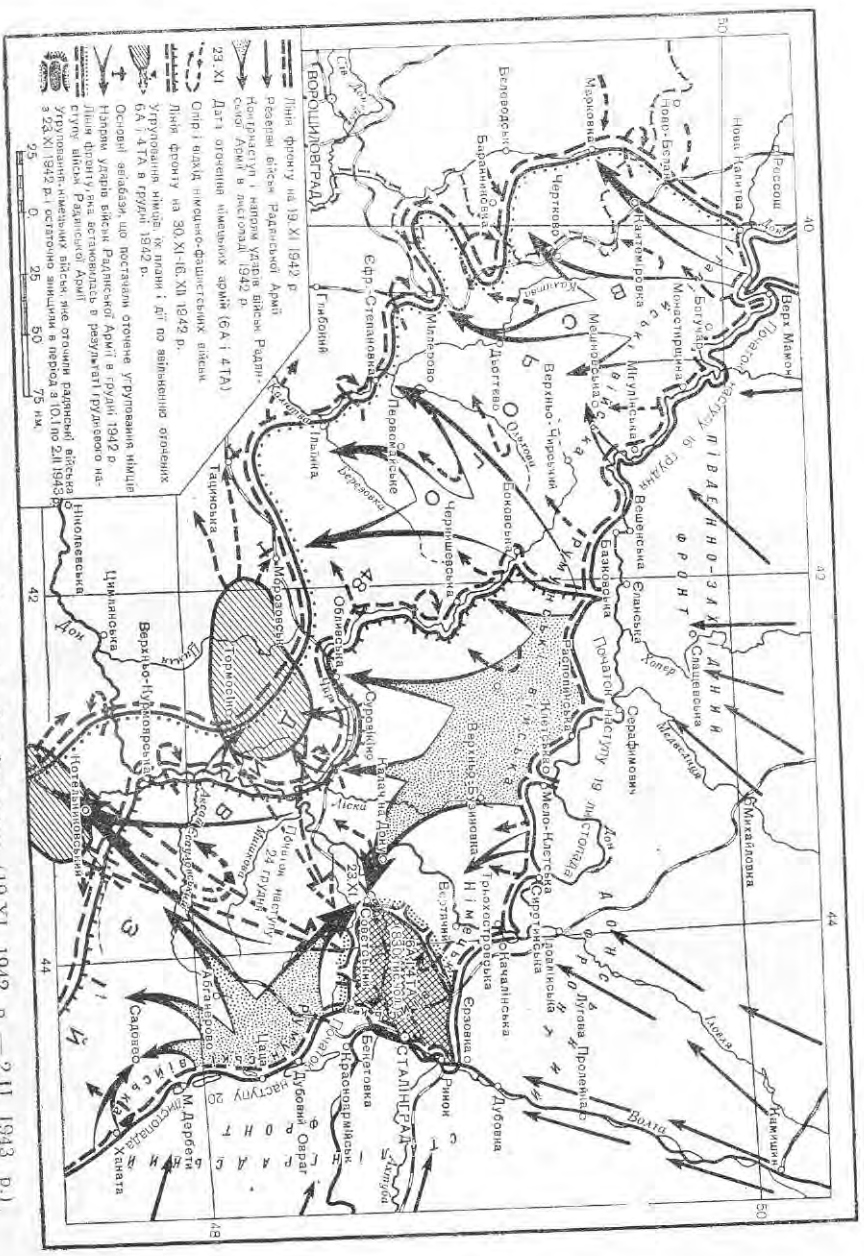

Партизанський загін ім. Сталіна під командуванням М. Попудренка форсує болото (1943 р.).

ності підпільних партійних організацій боротьба проти гітлерівців на тимчасово окупованій території України набрала всенародного характеру. Партизанський рух на Україні перетворився в масовий рух, який був серйозною загрозою для німецько-фашистських загарбників.

6. Корінний перелом у ході Великої Вітчизняної війни. Початок визволення України. Допомога партизанів Радянській Армії. Героїчний подвиг трудівників тилу

Ще в ході Сталінградської битви Ставка Верховного Головнокомандування опрацювала план розгрому гітлерівських військ під Сталінградом і переходу Радянської Армії в рішучий контрнаступ, який передбачав завдати удари на північ і на південь від Сталінграда. Прорвавши оборону флангових угруповань ворога, радянські війська охоплюючим рухом у напрямі на Калач повинні були оточити головні сили противника під Сталінградом

Оточення і знищення німецько-фашистських військ під Сталінградом (19. XI 1942 р. — 2. II 1943 р.)

і знищити їх. 19 листопада радянські війська перейшли в контрнаступ.

Усією підготовчою роботою, зв'язаною з проведенням Сталінградської операції, керував генерал, тепер Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков. Безпосереднє проведення операції здійснював представник Ставки Верховного Головнокомандування генерал О. М. Василевський, тепер Маршал Радянського Союзу.

На північ від Сталінграда перейшли в наступ війська Південно-Західного фронту під командуванням генерала М. Ф. Ватутіна і Донського фронту під командуванням генерала К. К. Рокоссовського. На південь від Сталінграда завдали ударів по ворогові війська Сталінградського фронту під командуванням генерала О. І. Єременка. В запеклих боях радянські війська, підтримані активними діями авіації, прорвали потужну оборону противника і, розвиваючи наступ, 23 листопада з'єдналися в районі м. Калача. Німецько-фашистське угруповання чисельністю в 330 тис. солдатів і офіцерів під Сталінградом було відрізане і оточене. Послідовними ударами радянське командування ліквідувало всяку можливість подання допомоги оточеним ворожим військам.

Оточивши під Сталінградом 6-у польову і 4-у танкову армії противника, Радянська Армія відповідно до плану, опрацьованого Ставкою Верховного Головнокомандування, перейшла в наступ майже по всьому фронту. Після того як німецько-фашистським загарбникам було завдано удару в районі на схід від Нальчика, радянські війська розгорнули наступ і швидко очистили від окупантів Північний Кавказ.

В середині січня 1943 р. війська Воронезького і Південно-Західного фронтів також перейшли в наступ і добилися величезних успіхів. Одночасно радянські війська здобули ще одну блискучу перемогу — 18 січня було прорвано блокаду Ленінграда.

Розвиваючи успішний наступ по фронту в 1500 км, радянські війська міцно тримали під ударами оточене німецько-фашистське угруповання в районі Сталінграда.

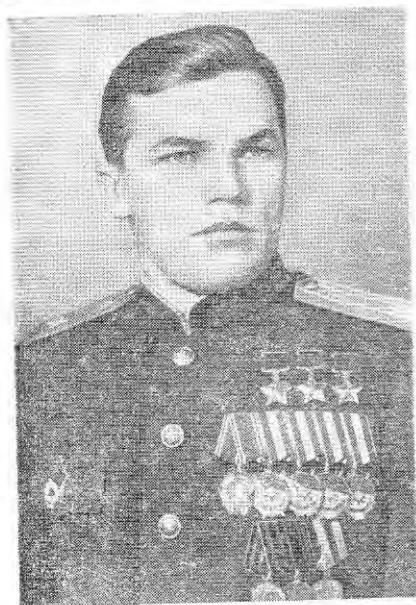
Ліквідація оточених німецько-фашистських військ тривала до 2 лютого 1943 р. Радянські війська розгромили 6-у польову і 4-у танкову армії противника. Тільки в полон було взято 91 тис. чоловік, з них понад 2500 офіцерів і 24 генерали на чолі з генерал-фельдмаршалом Паулюсом. Радянські війська захопили величезні трофеї: 750 літаків, 1550 танків, 6700 гармат, 1462 міномети, 8135 кулеметів, 90 тис. гвинтівок та ін. Після закінчення Сталінградської битви було підібрано й поховано понад 147 тис. убитих німецьких солдатів і офіцерів.

Уперше в історії воєн було оточено і розгромлено таку велику кількість військ, що створили потужну сітку укріплень і мали в своєму розпорядженні дуже багато сучасної бойової техніки. Про значення Сталінградської битви Й. В. Сталін сказав: «Сталінград був присмерком німецько-фашистської армії. Після

Сталінградського побойща, як відомо, німці не могли вже опра-
витись»¹.

Блискуча перемога Радянської Армії під Сталінградом була демонстрацією героїзму, мужності і стійкості радянських воїнів, торжеством радянської військової науки.

Радянський уряд високо оцінив доблесні подвиги і військову майстерність особового складу Радянських Збройних Сил на

Тричі Герой Радянського Союзу
І. М. Кожедуб.

фронті і радянських партизанів в тилу у ворога, проявлені ними в боях за свободу і честь Батьківщини. В роки Великої Вітчизняної війни Президія Верховної Ради СРСР встановила для нагородження осіб рядового і начальницького складу сухопутних, військово-повітряних та військово-морських сил Радянського Союзу, які відзначилися в боях, військові ордени: орден Перемоги, ордені Суворова, Ушакова, Кутузова, Нахімова, Богдана Хмельницького, Олександра Невського, орден Вітчизняної війни, орден Слави, а також медалі: «Медаль Ушакова», «Медаль Нахімова», «За оборону Ленінграда», «За оборону Одеси», «За оборону Севастополя», «За оборону Сталінграда», «За оборону Москви», «За оборону Кавказу», «За оборону Радян-

ського Заполяр'я», «Партизанові Вітчизняної війни».

Багато тисяч радянських воїнів — солдатів, матросів, сержантів, офіцерів, генералів і адміралів були удостоєні високих нагород.

Взимку 1943 р. спочатку для особового складу Радянської Армії, а потім і для особового складу Військово-Морського Флоту було запроваджено нові відзнаки — погони — знаки військової гідності і військової честі.

Перемога радянських військ під Сталінградом ще вище піднесла міжнародний і військовий авторитет Радянського Союзу, викликала нове могутнє піднесення визвольної боротьби народів, поневолених фашизмом.

Радянська Армія розвивала успішний наступ, не даючи противникові часу для передишки. Війська Південно-Західного

¹ І. Сталін, Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу, стор. 104.

фронту в середині грудня 1942 р. вступили на територію Радянської України. Переборюючи запеклий опір німецько-фашистських загарбників, вони очистили від противника ряд важливих населених пунктів, а 14 лютого визволили м. Ворошиловград. Визволивши 11 лютого важливу вузлову станцію Лозову, радянські війська 20 лютого просунулись до Павлограда і наблизились до Дніпра. Успішно розвивався наступ військ Воронезького фронту під командуванням генерала Ф. І. Голікова. В результаті запеклих боїв війська фронту 16 лютого визволили Харків. Глибоке вклинення радянських військ на південь перерізало найважливіші комунікації німецько-фашистської армії, скувало свободу маневрування і створило загрозу для гітлерівських військ у Донбасі.

Гітлерівське командування, користуючись тим, що не було другого фронту в Європі, почало знімати свої війська, розташовані у Франції, Бельгії і Німеччині, і спішно перекидати танкові й піхотні дивізії на південний і південно-західний напрями радянського фронту. На кінець лютого в районі м. Красноармійського і на південний захід від Ворошиловграда зав'язалися запеклі бої. Зосередивши 25 дивізій на вузькій ділянці фронту, противник мав намір оточити та знищити радянські війська і захопити Харків.

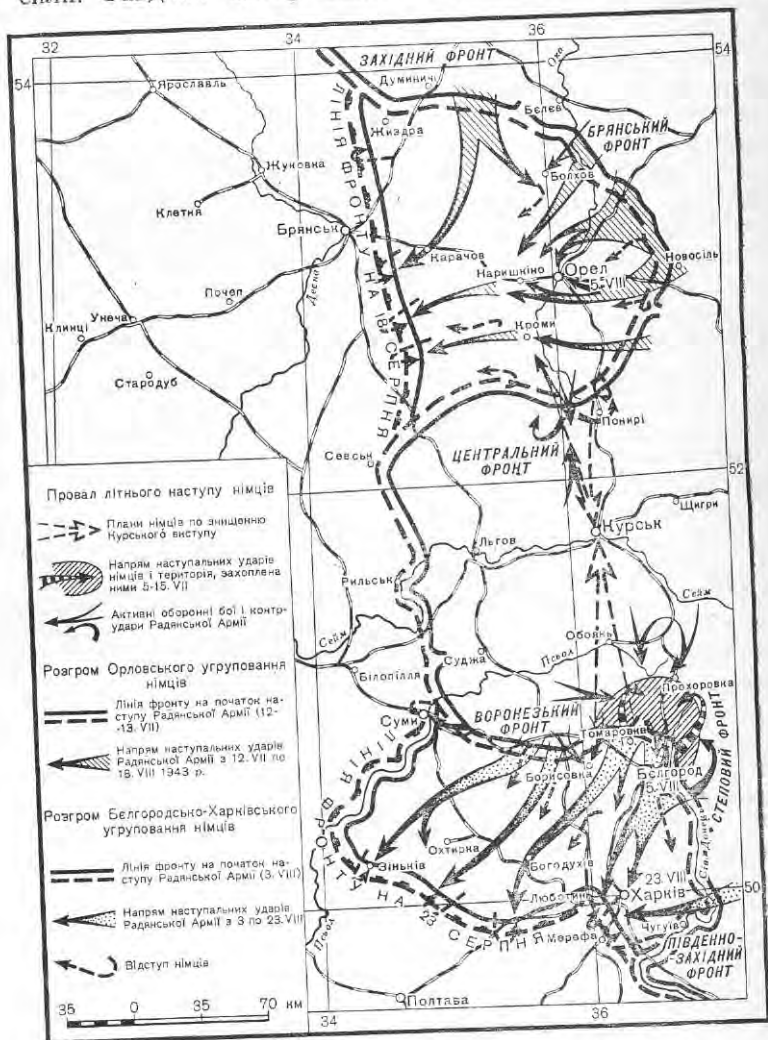
Радянським військам довелося вести вперті бої і за наказом командування відходити на північний схід, залишаючи раніше відбиті у противника населені пункти Донбасу. В березні радянські війська залишили Харків і Белгород. Таким чином, противник добився деякого успіху, але оточити радянські війська в районі Харкова не зміг. Контрудар німецько-фашистських військ у районі Харкова свідчив, що противник має ще великі сили і що він готуватиметься до нових місцевих наступальних операцій.

Зимова кампанія 1942/43 р. принесла радянській зброї величезний успіх. За час наступу Радянської Армії на деяких ділянках ворог був відігнаний на захід на 600—700 км. Від загарбників була очищена величезна територія, в тому числі Північний Кавказ, Воронезька і Сталінградська області, Ставропольський край, майже повністю Краснодарський край, Ростовська і Курська області, значна частина Ворошиловградської, Харківської, Смоленської та Орловської областей. Мільйони радянських людей були вирвані з катівень і концентраційних таборів гітлерівців.

Кинуті Гітлером на радянський фронт фашистські румунська, угорська та італійська армії були розгромлені. Почалося масове вигнання німецько-фашистських загарбників з радянської землі.

Поразка німецько-фашистських військ на радянсько-німецькому фронті примусила Туреччину, де при владі опинилися ворожі Радянському Союзові профашистські елементи, відмовитися від підготовлюваного вступу її у війну на боці фашистської Німеччини і від нападу на Радянське Закавказзя. Ці ж обставини

витверезуюче вплинули і на японських агресорів, які готували напад на радянський Далекий Схід. Своїм могутнім наступом Радянська Армія прикувала до себе основні німецько-фашистські сили. Завдяки цьому англо-американські війська змогли

Розгром німецько-фашистських військ під Курськом.

очистити від німецько-італійських військ Лівію, Тріполітанію, Туніс.

Таким чином, перемога під Сталінградом і наступ Радянської Армії взимку 1942/43 р. мали величезне міжнародне значення. Поразка, заподіяна Радянською Армією німецько-фашистським

військам, потрясла аж до самих основ гітлерівську воєнну машину, змінила хід світової війни і створила необхідні передумови для перемоги над фашистською Німеччиною.

Фашистська Німеччина гарячково готувалась до нового наступу влітку 1943 р. Користуючись тим, що другого фронту все ще не було в Європі, гітлерівське командування перекидало всі резерви на радянсько-німецький фронт і довело тут чисельність

Радянські автоматники під прикриттям танків вступають на околиці Харкова. (Серпень 1943 р.).

своїх військ до 257 дивізій. Щоб добитися вирішального успіху і до того ж у найкоротший строк, гітлерівське командування зосередило біля дуже важливого стратегічно Курського виступу фронту величезні сили: 20 танкових і моторизованих дивізій, 18 піхотних дивізій загальною чисельністю 433 тис. чоловік, 3200 танків, близько 6700 гармат, майже 2 тис. літаків.

Радянське Верховне Головнокомандування розгадало плани гітлерівського командування і вжило заходів для зміцнення цього району і відбиття наступу німецько-фашистських військ. Підготовкою оборони Курської дуги та організацією контр-наступу радянських військ керували представники Ставки Верховного Головнокомандування Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков і Маршал Радянського Союзу О. М. Василевський.

Вранці 5 липня 1943 р. німецько-фашистські війська перейшли в наступ і обрушили на нашу оборону масований артилерійський вогонь, масу танків і авіації. Радянські війська мужньо відбивали натиск великих сил противника, вдержуючи свої оборонні рубежі. Особливо запеклі бої відбувалися біля с. Прохоровки поблизу ст. Ржава. 12 липня під Прохоровкою в зустріч-

ному танковому бою з обох сторін брало участь близько 1500 танків. Радянські танкісти щент розбили танкове угруповання гітлерівських військ. Успіх під Прохоровкою був поворотним моментом в ході битви на Курській дузі.

З небаченою стійкістю і мужністю відбивали радянські воїни атаки нових важких танків типу «Тигр» і самохідних гармат

Маршал Радянського Союзу
Ф. І. Толбухін.

типу «Фердінанд» та переходили в контратаки. На північному — орловсько-курському напрямі гітлерівці просунулися вперед на 9 км; але 12 липня дальше просування противника було спинене. На південному напрямі — белгородсько-курському — гітлерівці на вузькій ділянці просунулися вперед на 13—35 км, але й тут дальший наступ противника був спинений. 12 липня війська Воронезького і Степового фронтів завдали могутнього контрудару, і на 23 липня німецько-фашистські війська були відкинуті. Широко рекламований брехливою фашистською пропагандою новий літній наступ німецько-фашистських загарбників провалився.

Майже без помітного в часі розриву між обороною і наступом радянські війська 12 липня перейшли в наступ на північ-

ний схід від Орла, а слідом за тим і на Воронезькому фронті в напрямі на Белгород. В результаті запеклих боїв радянські війська 5 серпня 1943 р. визволили Орел. В цей же день було визволено і Белгород. 5 серпня в Москві пролунав перший артилерійський салют на честь доблесних військ, які визволили Орел і Белгород. Від цього дня салюти на честь перемог Радянської Армії стали традицією.

Завдавши великої поразки гітлерівським військам на Курській дузі, під Орлом і Белгородом, Радянська Армія остаточно поховала маячні плани гітлерівського командування про похід на Москву, вирвала з його рук стратегічну ініціативу і поставила німецько-фашистську армію перед катастрофою.

Провал літнього наступу німецько-фашистських загарбників і успішний наступ радянських військ змінили весь дальший хід війни, привели до розпаду блоку фашистських держав. Англо-

американські союзники, користуючись тим, що гітлерівці не могли зняти з радянсько-німецького фронту жодної дивізії і що італійські війська на цьому фронті були розгромлені Радянською Армією, висадили свої війська на півдні Італії.

Після розгрому німецько-фашистських військ в районі Белгорода радянські війська, ламаючи опір противника, просувалися вперед у харківському напрямі. Німецько-фашистські війська дістали категоричний наказ за всяку ціну вдержати Харків, який вони називали «замком, що замикає українські простори». Сюди фашистське командування стягнуло добірні частини. Та це не врятувало гітлерівську армію. Блискуче маневруючи, майстерно здійснюючи взаємодію всіх родів військ, радянські війська охоплювали півкільцем Харків. Після запеклих вуличних боїв війська Степового фронту (командуючий генерал І. С. Конев, тепер Маршал Радянського Союзу) при активній допомозі з флангів військ Воронежського фронту (командуючий генерал М. Ф. Ватутін, член Військової Ради генерал М. С. Хрущов) 23 серпня 1943 р. визволили від німецько-фашистських загарбників другу столицю Радянської України — Харків.

Слідом за цим, зламавши фашистську оборону на Міусі і Північному Дінці, війська Південного фронту (командуючий генерал Ф. І. Толбухін) і війська Південно-Західного фронту (командуючий генерал Р. Я. Малиновський) нищівними ударами по ворогові з півночі і сходу за шість днів визволили Донбас.

Український народ з величезною радістю зустрічав свою визволительку Радянську Армію і допомагав їй всім, чим тільки міг. Населення Радянської України ремонтувало шляхи, будувало переправи і виконувало багато інших робіт, що сприяли швидкому просуванню радянських військ.

Розвиваючи успішний наступ, війська під командуванням генерала Ф. І. Толбухіна 10 вересня визволили великий металургійний центр Маріуполь. Просуваючись з боями вперед, радянські війська очистили від німецько-фашистських загарбників Азовське узбережжя і вийшли до Запоріжжя.

На півдні 16 вересня було очищено від гітлерівців порт і місто Новоросійськ, а на заході 25 вересня війська Західного фронту (командуючий генерал В. Д. Соколовський, член Військової Ради генерал М. О. Булганін) визволили Смоленськ. Навально розвивали наступ війська Центрального фронту (командуючий генерал К. К. Рокоссовський), які наприкінці серпня почали визволяти північну частину України, а в середині вересня після дводенних запеклих боїв зайняли дуже важливий опорний пункт оборони німецько-фашистських загарбників на шляхах до Києва — Ніжин.

21 вересня, прорвавши укріплення противника на Десні, радянські війська визволили Чернігів і вступили на землі Радянської Білорусії.

Блискучі успіхи здобули війська Воронежського і Степового

фронтів. У другій половині вересня вони дійшли до Дніпра і зайняли його лівий берег на великому фронті в 700 км — від гирла р. Сожу до Запоріжжя. Зламавши опір противника в районі Мелітополя, радянські війська прорвалися до Перекопу і замкнули німецько-фашистських загарбників у Криму.

Зазнавши поразки на Лівобережній Україні, гітлерівське командування намагалося спинити наступ радянських військ на Дніпрі. Вдержуючи цей природний рубіж, гітлерівці розраховували переформувати свої пошарпані війська, надати війні зтяжнього характеру і витрати час для зговору з правлячими колами США і Англії.

Проте дії Радянської Армії розбили всі розрахунки ворога. В двадцятих числах вересня 1943 р. радянські війська почали форсувати Дніпро одночасно в районах на південь від Гомеля, на північ і на південь від Києва, поблизу Кременчука і Дніпропетровська.

Український штаб партизанського руху виділив 11 партизанських з'єднань для сприяння військам Радянської Армії у форсуванні Дніпра. Партизани захопили і вдержали до підходу частин Радянської Армії 25 переправ на Дніпрі, Десні і Прип'яті. Це дало можли-

Маршал Радянського Союзу
Р. Я. Малиновський.

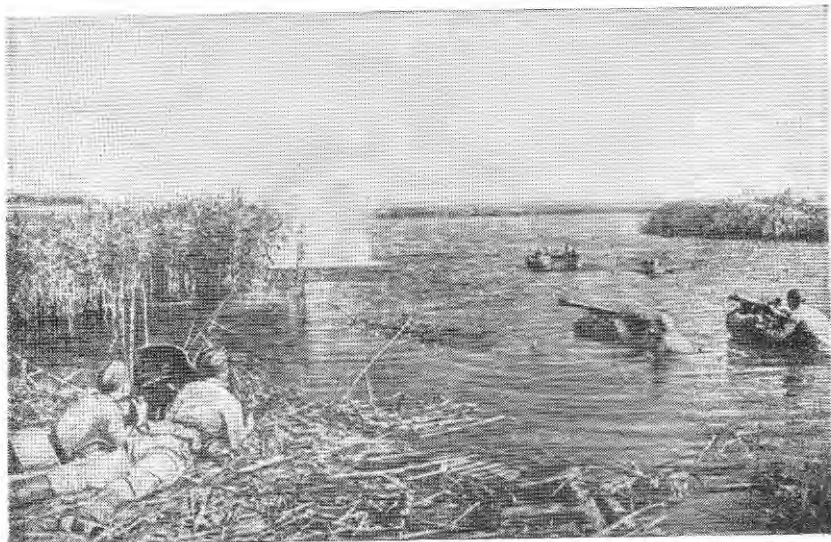
вість радянським військам швидко форсувати їх і рушити вперед. Разом з тим партизани послалили удари по залізничних і шосейних магістралях, по яких рухались війська, бойова техніка і спорядження противника, вивозилось у Німеччину награване добро. Так, партизанське з'єднання під командуванням О. Сабурова на залізничній лінії Мозир — Овруч знищило 11 паровозів і понад 200 вагонів. На шосейних шляхах було підбито 70 автомашин і 12 танків.

Верховне Головнокомандування поклало на війська 1-го Українського фронту¹ (командуючий генерал армії М. Ф. Ватутін, член Військової Ради М. С. Хрущов) завдання визволити сто-

¹ В другій половині жовтня 1943 р. Калінінський, Західний, Брянський і Білоруський (раніше Центральний) фронти було перейменовано відповідно у 1-й Прибалтійський, 3, 2 і 1-й Білоруські фронти, а Воронезький, Степовий, Південно-Західний і Південний фронти — відповідно в 1, 2, 3 і 4-й Українські фронти.

лицю Радянської України Київ — найважливіший плацдарм для вигнання загарбників з Правобережної України.

Усвідомлення ваги поставленого завдання викликало величезне піднесення серед радянських воїнів. Завдяки беззавітній хоробрості та героїзмові солдатів, офіцерів і генералів, їх військовій майстерності, ініціативі і винахідливості на південь від Києва, в районі Переяслава-Хмельницького, і на північ від

Переправа бійців Радянської Армії через Дніпро в районі Києва.
(Листопад 1943 р.).

Києва, в районі Лютежа і Петрівців, наші війська форсували Дніпро і захопили два плацдарми. Першою на правий берег Дніпра на південь від Києва переправилась четвірка відважних воїнів-росіян — комсомольці М. Петухов, І. Семенов, В. Сисолятин і В. Іванов. Слідом за ними на правий берег переправився батальйон мотострілецької бригади, який зайняв с. Григорівку. Проти радянських воїнів ворог кинув великі сили, підтримувані авіацією і танками. Відбиваючи атаки гітлерівців, радянські воїни вдержали захоплені рубежі.

На північ від Києва на правий берег Дніпра першим переправився підрозділ гвардії лейтенанта Кондакова, забезпечивши переправу інших підрозділів. Гітлерівці намагалися за всяку ціну скинути радянських бійців у Дніпро. Але герої відбивали всі атаки ворога і крок за кроком розширяли плацдарм. У битві за Дніпро військам Радянської Армії значну допомогу подали українські партизани.

Командуючий фронтом М. Ф. Ватутін і член Військової Ради фронту М. С. Хрущов особисто керували боротьбою за вдер-
жання і розширення плацдармів і одночасно підготовляли
штурм Києва.

Вранці 3 листопада 1943 р. радянська артилерія відкрила ура-
ганний вогонь по укріпленнях гітлерівців та по їх резервах, що

М. С. Хрущов і М. Ф. Ватутін розмовляють з генерал-майором А. Г. Крав-
ченком перед операцією по визволенню Києва (Листопад 1943 р.).

перебували в глибині оборони. Після артилерійської підготовки радянські війська кинулися в атаку і навальним ударом вибили передові частини противника. Гітлерівці чинили одчайдушний опір, але радянські воїни вперто просувалися вперед. Надвечір війська прорвали оборону противника і просунулися вперед на 7—12 км. У прорив кинулись танкісти генералів П. С. Рибалка і А. Г. Кравченка, розширяючи і поглиблюючи прорив, який за-
кріплювала піхота генералів І. Д. Черняховського і К. С. Моска-
ленка.

У боях за визволення столиці Радянської України з новою си-
лою проявилась дружба народів СРСР. В рядах наступаючих
військ були сини багатьох народів Радянського Союзу; всі вони
міцно спаяні нерозривною дружною, мужньо й хоробро билися
за визволення Радянської України. Влучним вогнем підтримувала
наступ піхоти гарматна обслуга комсомольця Героя Радянського
Союзу таджика Хаджі Кінжаєва. Обслуга складалася з навідни-
ка Самойлова — росіянина, заряджаючого Пройданова — україн-

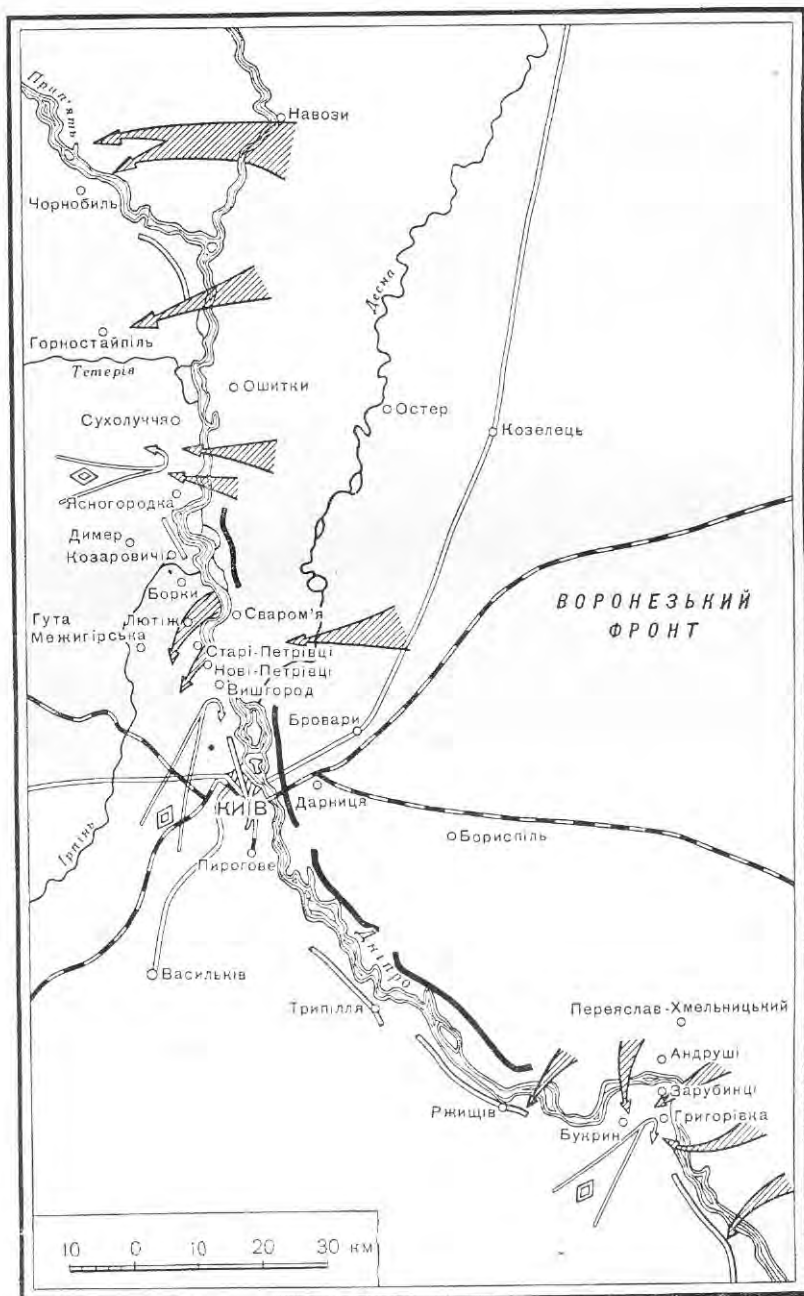

Схема форсування Дніпра військами Воронежського фронту.

ця, гарматних номерів: Кічаєва — мордвина, Тимофеева — марійця, Чиркова — удмурта.

В роки Вітчизняної війни ще більше зміцніла і загартувалась дружба народів СРСР і Чехословаччини. В Радянському Союзі були створені чехословацькі військові частини, які взяли участь у війні проти фашистської Німеччини. Радянські і чехословацькі

Танковий десант виходить на бойове завдання по визволенню Києва (Листопад 1943 р.).

воїни разом билися проти спільного ворога в районах Білої Церкви, Жашкова та інших міст і сіл Радянського Союзу. Хоробро билися за визволення столиці Радянської України воїни 1-ї Окремої Чехословацької бригади.

Щоб зірвати наступ радянських військ і вдержати у своїх руках Київ, гітлерівське командування вводило в бій нові резерви і вимагало від своїх військ за всяку ціну вдержувати зайняті ними рубежі. Проте німецько-фашистські війська були безсилі затримати наступ Радянської Армії. В результаті запеклих боїв радянські війська вдень 4 листопада вийшли до трамвайної лінії Пуща-Водиця—Київ, просунулись до шосе Житомир—Київ і до північного передмістя Києва — Приорки. Гітлерівці підпалювали і висаджували в повітря комунальні підприємства і жилі будинки.

5 листопада розгорілися вирішальні бої за визволення Києва. Особливо запеклі бої відбувалися на останньому оборонному рубежі противника в районі Святошина. Але й цей рубіж був за-

йнятий радянськими військами, які на кінець дня 5 листопада прорвалися в Київ з півночі і заходу. В центр міста — на Хрещатик першим прорвався танк під командуванням капітана Н. Шолуденка. Безстрашно б'ючись з ворогом за визволення столиці Радянської України, Н. Шолуденко загинув смертю хоробрих. Цілу ніч тривали бої на околицях міста. Німецько-фа-

Вуличні бої в дні визволення Києва від німецько-фашистських загарбників (Листопад 1943 р.).

шистські загарбники чіплялись за кожний квартал. Але радянські воїни, що нагромадили вже великий досвід вуличних боїв, діючи сміливо і рішуче, на ранок 6 листопада очистили від гітлерівців столицю Радянської України.

З передовими частинами радянських військ до Києва прибули М. С. Хрущов, члени уряду Української РСР, керівні працівники міських партійних і радянських організацій. З величезною радістю зустрічали своїх визволителів кияни. До міста поверталися великі групи жителів, що ховалися від насильного вивезення до фашистської Німеччини в околишніх лісах, ярах та цвинтарних склепах. Змучені люди від щирого серця дякували Комуністичній партії, великому російському народові та іншим братнім народам, Радянській Армії, які визволили їх з фашистської неволі. Визволений народ з великим піднесенням взявся за відродження рідного міста. Під керівництвом партійних і радянських організацій і особисто М. С. Хрущова налагоджувався порядок у місті,

провадився облік уцілілого майна, розгорталася відбудова найважливіших галузей міського господарства. Були вжиті найтерміновіші заходи для того, щоб дати місту електроенергію і воду, налагодити випікання хліба.

Розвиваючи здобуті успіхи, радянські війська за 10 днів після визволення Києва вклинилися далеко на захід і зайняли Фастів, Житомир, Коростень та Овруч.

У битві за Дніпро радянські воїни показали свою неперевершену військову майстерність, наполегливість, мужність і хоробрість. Радянський уряд високо оцінив масовий героїзм військ, що форсували Дніпро. Понад 2 тис. солдатів, сержантів, офіцерів і генералів були удостоєні звання Героя Радянського Союзу, багато воїнів було нагороджено орденами і медалями. Вигравши битву за Дніпро і створивши потужні плацдарми на його правому березі, Радянська Армія створила сприятливі умови для вигнання німецько-фашистських загарбників з Радянської України і Молдавської РСР. Це відкривало широкі перспективи для виходу радянських військ до кордонів Польщі і Чехословаччини, які були поневолені німецько-фашистськими загарбниками, а також королівської Румунії і хортістської Угорщини, які воювали на боці фашистської Німеччини.

Під проводом Комуністичної партії український народ на ще не визволеній території посилював боротьбу проти гітлерівців, щоб прискорити жадану годину цілковитого розгрому ворога. Підпільні партійні організації закликали народ оберігати устаткування, інструменти та майно від знищення їх гітлерівцями або від вивезення до фашистської Німеччини. Вони закликали селян зволікати збиральні роботи, приховувати зібраний урожай.

В районах, які гітлерівці не сподівалися вдержати у своїх руках, фашисти категорично забороняли провадити озиму сівбу. Сільським старостам було наказано: «Роботи до осінньої сівби припинити. Винні в порушенні цього наказу будуть як саботажники розстріляні». Підпільники викрили маневр окупантів і закликали селян максимально збільшити посівні площі. Селяни Полтавщини всіляко ухилялися від проведення збиральних робіт, але зосередили всі сили на підготовці до озимої сівби. В середині вересня 1943 р. селяни с. Лутовинівки вирішили надійно сховати хліб і худобу, а всім непрацездатним і жінкам піти до лісу. Чоловіки ночами провадили сівбу озимини.

В Одеській області селяни саботували збиральні роботи. В одній тільки Мар'ївці, Доманівського району, в 1943 р. залишилися на полі кукурудза на площі в 120 га і ячмінь на площі в 150 га. Ухилялися від збирання врожаю і селяни Миколаївської області. Розлючені гітлерівці розстрілювали за це селян.

Центральний Комітет КП(б) України, виходячи з вказівок ЦК ВКП(б) і Ставки Верховного Головнокомандування, вживав заходів до дальшого розгортання партизанського руху на Украї-

ні, до посилення бойової діяльності партизанських загонів, до зосередження ударів партизанів по найбільш важливих об'єктах, особливо на залізничних комунікаціях. ЦК КП(б)У дав директиву Українському штабові партизанського руху розробити оперативний план бойових дій українських партизанів на весняно-літній період 1943 р. Розроблений план був затверджений ЦК ВКП(б) і Державним Комітетом Оборони.

Щоб посилити політичне керівництво партизанським рухом і роз'яснити партизанам важливість поставлених перед ними на весняно-літній період 1943 р. бойових завдань, ЦК КП(б) України послав у травні 1943 р. секретаря ЦК КП(б) України Д. С. Коротченка з групою працівників апарату ЦК КП(б) України і ЦК ЛКСМУ в район розташування партизанських з'єднань. В штабі партизанського з'єднання, очолюваного О. Сабуровим, у травні 1943 р. відбулася нарада командирів і комісарів партизанських загонів, на якій були присутні С. Ковпак, С. Руднев, О. Сабуров, О. Федоров, В. Дружинін, В. Берма, С. Маликов, Я. Мельник та ін. На цій нараді Д. С. Коротченко виклав і роз'яснив затверджений ЦК ВКП(б) і Державним Комітетом Оборони план бойових операцій українських партизанів на літній період 1943 р. Партизани України повинні були своїми бойовими діями на окупованій загарбниками території зривати їх маневрування резервами, постачання військам боеприпасів, бойової техніки, спорядження, які приставлялися на фронт по залізниці, не давати вивозити радянських людей на фашистську каторгу, не допускати вивезення награбованого майна. Разом з тим партизани повинні були ширше залучати населення до партизанських загонів, створювати групи резерву, посилити боротьбу за визволення ув'язнених у концентраційних таборах радянських громадян. Вся бойова діяльність партизанів спрямовувалась на подання максимальної допомоги Радянській Армії в її єдинокорстві з гітлерівськими полчищами.

Виконуючи завдання, поставлені партією і урядом перед партизанами на літній період 1943 р., партизанське з'єднання під командуванням С. Ковпака 12 червня 1943 р. вирушило на захід у похід, що прибрал назву Карпатського рейду. Партизани робили великі нічні переходи і в 20-х числах липня вийшли в район нафтових промислів Станіславської області. Герої-ковпаківці завдали удару по нафтових промислах. Партизани знищили чимало вишок, нафтоєхновищ і нафтоперегінних заводів.

Карпатський рейд ковпаківців мав не тільки воєнне, але й насамперед величезне морально-політичне значення. Поява українських партизанів у глибокому тилу противника ще раз показала марність і безглуздість замірів гітлерівців підкорити український народ. Успішні бойові операції партизанів мали великий вплив на активізацію боротьби населення західних областей України проти німецько-фашистських загарбників. Відповідно до плану бойових операцій партизанів України в західні й південно-

західні області республіки перекидалися з'єднання О. Федорова, В. Бегми, Я. Мельника, М. Наумова та ін.

По всій Україні влітку 1943 р. кипіла партизанська боротьба, до якої було залучено багато тисяч радянських патріотів. Партизанські з'єднання і загони знищували гарнізони і адміністрацію противника, руйнували промислові підприємства, що працювали на гітлерівців.

Великих успіхів у розвитку партизанського руху добився Ровенський підпільний обком КП(б)У, на чолі якого стояв В. Бегма. В області бойові дії вели чотири великі партизанські з'єднання і були створені приховані партизанські резерви загальною чисельністю понад 7 тис. чоловік. Своїми ударами по залізничних лініях партизани змусили гітлерівців припинити нічний рух поїздів по найважливіших магістралях.

Партизани з'єднання Героя Радянського Союзу Д. Медведєва діяли в м. Ровно, де перебували головні гітлерівські окупаційні установи на Україні. В операціях цього з'єднання особливо відзначився вірний син Комуністичної партії М. Кузнецов. Досконало володіючи німецькою мовою, переодягнений у форму німецького офіцера, він встановив зв'язки з гітлерівськими офіцерами і чиновниками, збирав цінні розвідувальні дані. В листопаді 1943 р. у приміщенні німецького суду, серед білого дня Кузнецов застрілював головного суддю А. Функа, за наказом якого поголовно розстрілювалися заложники, в тюрмах і концентраційних таборах влаштовувалися звірячі розправи над тисячами ні в чому невинних радянських людей. У тому ж місяці партизани Струтинський, Камінський і Гнедюк, на чолі з Кузнецовим, захопили генерала Ільгена, який командував каральними військами на Україні. За завданням командування М. Кузнецов пішов у Львів. Повертаючись звідти, М. Кузнецов хотів перейти лінію фронту, але в сутичці з бандою українських буржуазних націоналістів, що намагалися його затримати, загинув смертю хоробрих. Сміливому розвідникові посмертно присвоєне звання Героя Радянського Союзу.

В 1943 р. широкого розмаху набрали бойові дії партизанів на найголовніших залізничних магістралях: знищувались ешелони з бойовою технікою і живою силою ворога, висаджувалися в повітря залізничні і шосейні мости, виводилися з ладу важливі пристанційні споруди, руйнувались на протязі сотень і тисяч метрів залізничні колії. Деяке уявлення про силу ударів, що їх завдавали українські партизани по комунікаціях гітлерівців і про все зростаючу майстерність партизанів-мінерів дають відомості про пущені партизанами під укiс ешелони противника у другому півріччі 1943 р.: в липні було пущено під укiс 359 ешелонів, у серпні — 664, у вересні — 520, у жовтні — 690, в листопаді — 570, у грудні — 400, а всього 3203 ешелони, тоді як за все друге півріччя 1942 р. партизани пустили під укiс 154 ворожі ешелони.

У «рейковій війні» великих успіхів добилося з'єднання партизанів під командуванням О. Федорова. Воно завдавало ударів по залізничних лініях Ковель—Сарни, Ковель—Володимир-Волинський, Брест—Пінськ, Брест—Ковель і Ковель—Холм. Велику винахідливість, кмітливість і наполегливість виявили партизани, виконуючи поставлені перед ними завдання. Партизани з'єднання за час дій у ворожому тилу пустили під укіс 675 ешелонів і вісім бронепоездів, висадили в повітря багато мостів і вузлів зв'язку.

Таким чином, бойові дії українських партизанів були великою допомогою Радянській Армії, яка розгортала контрнаступ на всьому радянсько-німецькому фронті.

Великого розмаху набрав партизанський рух у Криму. Для поліпшення оперативного керівництва партизанськими загонами в листопаді 1943 р. було створено Центральну оперативну групу, яку очолив П. Ямпольський. В її розпорядженні було шість партизанських бригад, які налічували близько 3 тис. бійців.

Партизани Криму завдавали ворогові сильних ударів. В ніч з 9 на 10 вересня 1943 р. одночасно в багатьох пунктах було завдано удари по залізничних комунікаціях противника. Під час цієї операції було підірвано 600 рейок і пущено під укіс два ешелони противника. Партизани громили гарнізони окупантів у населених пунктах. Не раз противник кидав проти партизанів великі каральні експедиції, але партизани, вміло маневруючи, виходили з-під ударів ворога.

Тисячі радянських громадян, рятуючись від фашистського розбою, йшли в ліси під захист партизанів. У партизанських таборах перебувало понад 10 тис. цивільного населення з гірських і степових районів. Своїми активними бойовими діями партизани відтягували на себе значні сили противника, чим допомогли Радянській Армії вигнати загарбників з Криму.

Рейди партизанських з'єднань по тимчасово окупованій території України і величезна політична і організаційна діяльність підпільних партійних організацій партизанських загонів сколихнули і підняли на боротьбу проти фашистських загарбників нові десятки і сотні тисяч радянських громадян.

Партизанський рух перетворився в грізну силу. В ньому брала участь величезна маса людей, він спирався на співчуття і допомогу всього народу. Активну бойову діяльність проти німецько-фашистських загарбників на Україні вело понад 220 тис. партизанів. Спрямовуючою, організуючою і запалюючою силою партизанського руху була Комуністична партія. В партизанських загонах боролось близько 15 тис. комуністів і 26 тис. комсомольців. У лавах партизанів були партійні і промадські діячі, робітники, колгоспники, вчителі, лікарі, агрономи, інженери, наукові працівники і діячі мистецтв. Усіх їх об'єднувала безмежна любов до своєї Батьківщини—Радянського Союзу, всі вони самовіддано боролись за свободу і щастя радянських народів.

В партизанському русі на Україні яскраво проявились непохитна дружба і братерство радянських народів. Всі народи країни не шкодували ні сил, ні самого життя в боротьбі за визволення українського народу з-під ярма німецько-фашистських загарбників. У партизанських загонах України билися сини багатьох національностей Радянського Союзу.

Розмах партизанського руху на Україні зумовлювався тим, що партизани були тісно зв'язані з народом і користувалися його широкою підтримкою, що партизанською боротьбою керувала Комуністична партія. Партизани України завдали загарбникам величезних втрат.

За роки Вітчизняної війни українські партизани вивели з строю понад 460 тис. солдатів і офіцерів противника, пустили під укіс близько 5 тис. ешелонів з живою силою і технікою та понад 60 бронепоездів, причому було розбито і пошкоджено понад 5 тис. паровозів і 50 тис. вагонів, висадили в повітря і спалили понад 2200 залізничних і шосейних мостів. У боях з німецько-фашистськими загарбниками партизани знищили більш як 1500 танків і бронемашин, понад 200 літаків, 700 гармат, близько 15 тис. автомашин противника. Було знищено сотні складів з боєприпасами, спорядженням, продовольством, багато вузлів зв'язку і промислових підприємств, що працювали на окупантів. Сотні тисяч пудів хліба і тисячі голів худоби партизани відбили у гітлерівських загарбників і роздали радянському населенню. Партизани України відтягнули на себе під час війни значні сили противника. З'єднання українських партизанів у взаємодії з частинами Радянської Армії визволили від німецько-фашистських загарбників і врятували від зруйнування гітлерівцями ряд міст України: Овруч, Костопіль, Ізяслав, Знам'янку та ін.

За доблесть і мужність, проявлені в партизанській боротьбі, орденами і медалями Радянського Союзу нагороджено понад 41 тис. українських партизанів і партизанок, з них 53 партизани удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Керівникам і організаторам найбільших партизанських з'єднань С. Ковпаку і О. Федорову двічі присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Блискучі перемоги Радянської Армії і масове вигнання німецько-фашистських загарбників з радянської землі стали можливі тому, що всі зусилля радянського народу в тилу були зосереджені на збільшенні виробництва та дальшому вдосконаленні озброєння, особливо танків, літаків, гармат, самохідної артилерії, боєприпасів і спорядження.

Робітничий клас Радянської країни колосальним напруженням сил переборював величезні труднощі і нестатки, працював не покладаючи рук в ім'я Батьківщини, в ім'я перемоги над ворогом. Творча ініціатива робітничого класу піднесла на новий, вищий ступінь соціалістичне змагання. Дуже були поширені

фронтів комсомольсько-молодіжні бригади, рух багатостатистиків, сполучення професій.

Героїчними зусиллями робітничого класу на протязі 1942—1944 рр. у східних районах СРСР було збудовано 2250 великих промислових підприємств, а у визволених районах відбудовано 600 підприємств. До ладу стали 100 тис. металорізних верстатів, 24 доменні і 128 мартенівських печей, 70 електропечей, 56 прокатних станів, 67 коксових батарей, вугільні шахти продуктивністю в 73 млн. т вугілля на рік, електростанції потужністю в 3,4 млн. квт, нові залізничні лінії довжиною в 5860 км.

Введення в дію нових виробничих потужностей і напружена праця робітничого класу забезпечили швидке зростання випуску промислової продукції. Валова продукція промисловості в 1943 р. збільшилася проти 1942 р. на 17%.

Найбільша заслуга в збільшенні випуску промислової продукції належить російському робітничому класові. На Уралі, в Сибіру і на Поволжі розгорнулось будівництво потужних промислових підприємств. Радянські будівельники в роки Вітчизняної війни будували підприємства в небагато короткі строки. До війни встановлення і монтаж першого котла Челябінської теплоенергоцентралі забрали 480 днів, а під час війни встановлення і монтаж третього котла були проведені за 35 днів. Високі темпи будівництва забезпечували швидке введення до ладу нових підприємств. На Чусовському і Ново-Тагільському металургійних заводах в січні 1943 р. почали працювати нові доменні печі. В 1943 р. на ряді металургійних заводів було збудовано і пущено в експлуатацію десятки нових мартенівських печей і коксових батарей.

Самовіддана праця російського народу була зразком для всіх народів Радянського Союзу, вона запалювала їх і піднімала на нові трудові подвиги. Радянський Казахстан невпинно збільшував видобуток нафти. У великих масштабах в Казахстані було організоване добування рідкісних металів — вольфраму, молібдену та ін. Промисловість Грузії дуже швидко освоїла виробництво багатьох видів озброєння, особливо мінометів, автоматів і мін. В роки Вітчизняної війни в один з найбільших арсеналів Радянської Армії перетворився Узбекистан. Промислова продукція Таджикистану зросла на 60%.

Все це давало можливість безперервним потоком у дедалі більшій кількості відправляти на фронт танки, гармати, міномети, літаки і багато іншої бойової техніки і озброєння та боеприпасів.

Промисловість Радянського Союзу за останні три роки війни давала в середньому на рік: танків, самохідних гармат і бронемашин понад 30 тис., літаків до 40 тис., гармат всіх калібрів до 120 тис., ручних і станкових кулеметів до 450 тис., гвинтівок понад 3 млн., автоматів близько 2 млн., мінометів до 100 тис.

Бойові і технічні якості радянських літаків, танків, артилерії та інших видів озброєння були дуже високими і переважали німецькі.

Високе розуміння свого обов'язку перед Батьківщиною було проявлене колгоспним селянством. Соціалістичне сільське господарство в роки Вітчизняної війни ще раз продемонструвало силу

Герой Соціалістичної Праці
Є. О. Патон.

і життєвість колгоспного ладу. Радянська Армія не відчувала труднощів у забезпеченні продуктами харчування. Населенню міст регулярно постачалося продовольство. Промисловість одержувала сільськогосподарську сировину.

Соціалістичне сільське господарство змогло у надзвичайно тяжких умовах збільшити в 1942 р. посівну площу в східних районах країни на 3,7 млн. га проти 1940 р. Колгоспне селянство виявило високу свідомість і організованість, що дало можливість вчасно і без втрат зібрати врожай. Велику допомогу колгоспникам у збиранні врожаю подавали жителі міст.

Про величезні переваги колгоспного ладу над одноосібним селянським господарством свідчить загальна кількість заготовленого хліба в країні. В дореволюційній Росії в 1914—1917 рр. заготовілі хліба дали 1399 млн. пудів, а колгоспне соціалістичне сільське господарство за 1941—1944 рр. дало країні 4264 млн. пудів хліба, тобто в три з лишком рази більше.

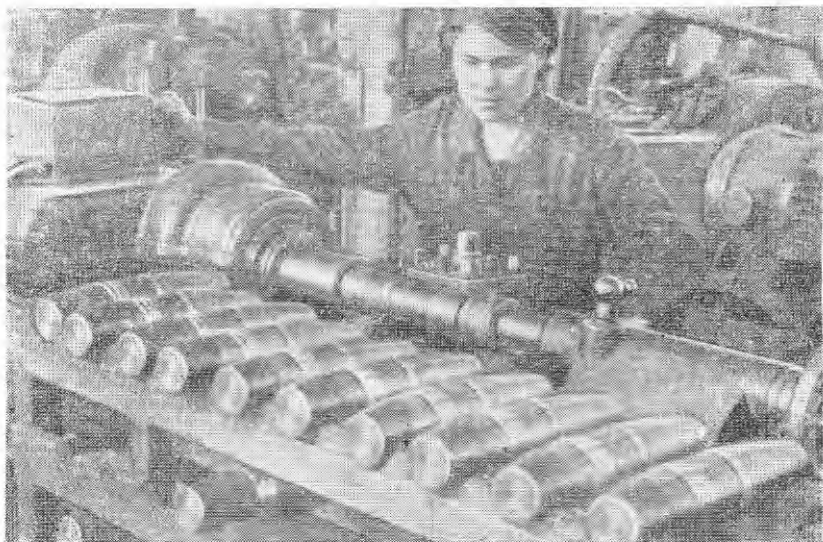
Таким чином, колгоспне селянство разом з робітничим класом всебічно підтримувало Радянську Армію. Провалились розрахунки гітлерівців на те, що в ході війни виникне конфлікт між робітничим класом і селянством, який приведе до розвалу радянського тилу. В роки Великої Вітчизняної війни ще більше зміцнів і загартувався союз робітничого класу і селянства, що зробило радянський тил ще міцнішим.

Разом з робітничим класом і селянством під проводом Комуністичної партії самовіддано працювала радянська інтелігенція, віддаючи всі свої сили, знання і досвід на допомогу фронтові і перебудову народного господарства на військовий лад.

У спільні героїчні зусилля народів Радянського Союзу в наслідок війни внес свій вклад і український

народ. У величезній масі озброєння, боеприпасів, обмундирування і продовольства, що йшли безперервним потоком на фронт, була частка праці й українських робітників, колгоспників та інтелігенції, евакуйованих у глибокий тил.

Трудящі Уралу, Сибіру, Поволжя, Башкирії, Середньої Азії та інших районів по-братерському зустріли евакуйоване населення, допомогли влаштуватися на нових місцях. Устаткування ме-

Виробництво боеприпасів на заводі, евакуйованому з Харкова в глибокий тил.

талургійних заводів (ім. Кірова, ім. Дзержинського, ім. Петровського, «Азовсталь» та ін.), евакуйованих з Донбасу і Придніпров'я, ефективно використовувалося на Магнітогорському і Кузнецькому металургійних комбінатах.

Українські машинобудівники, металурги, гірники й робітники інших галузей промисловості працювали з великим напруженням сил, наближаючи своєю героїчною працею день повного розгрому ворога.

Робітники Уралу, Сибіру та інших місцевостей передавали свій багатющий виробничий досвід евакуйованим українським робітникам. Разом з тим українські робітники, що також відзначалися високою культурою праці, знайомили з своїми методами праці місцевих робітників. Відомі криворізькі гірники І. Завертайло і С. Яременко, працюючи на Уралі, давали по 24—27 норм за зміну. Криворізький гірник Олексій Семиволос, який вчинив справжню революцію у видобутку залізної руди, передавав свій досвід уральським гірникам. У 1942 р. він поставив новий рекорд,

давши понад 45 норм. Знатному шахтареві була присуджена Сталінська премія.

На металургійних заводах на сході разом з основними кадрами цих заводів напружено працювали українські металурги: доменщики, сталевари, прокатники. Про це яскраво свідчить такий приклад. На металургійному заводі ім. Серова мартенівським

Колгоспники колгоспу «Перемога», Запорізької області, евакуйованого в Казахську РСР, здають хліб державі (1942 р.).

цехом керував т. Метасов, який приїхав з заводу ім. Сталіна. Під керівництвом Метасова робітники цеху, очолювані досвідченими сталеварами тт. Голищем, Бедіним, Мусихінім, які також приїхали з заводу ім. Сталіна, швидко освоїли плавку в мартенівських печах нових марок легованої сталі, що раніше виплавлялася тільки в електропечах. Доменщики заводу на чолі з начальником цеху Лукашенком, який приїхав з «Запоріжсталі», в найкоротший строк налагодили виплавку ферохрому, що йде для виробництва високоякісних сталей у звичайних доменних печах і раніше виплавлявся в електропечах. За високі показники доменному цехові заводу в липні 1942 р. було присвоєно звання «Кращий доменний цех СРСР».

Трудовий героїзм і високу культуру праці проявили робітники та інженерно-технічні працівники Харківського танкобудівного ордена Леніна і орденна Трудового Червоного Прапора заводу ім. Комінтерну. Одночасно з розгортанням роботи на новому місці колектив напружено працював над удосконаленням конструк-

ції танка. Самовіддана праця всього колективу вивела завод в число передових танкобудівних заводів Радянського Союзу.

Колектив Одеського верстатобудівного заводу ім. Леніна, евакуювавшись у м. Стерлітамак, Башкирської АРСР, дістав у своє розпорядження два недобудовані корпуси без дахів. Ціною величезного напруження сил колектив заводу в короткий строк налагодив випуск продукції. За зразкове виконання завдань уряду по випуску спеціальних агрегатних верстатів для оборонної промисловості завод ім. Леніна в жовтні 1943 р. був нагороджений орденом Леніна, а велика група працівників заводу — орденами й медалями.

Українські колгоспники швидко освоїли умови ведення сільського господарства на нових місцях — у Заволжі, на Приураллі і в Середній Азії. Вони впроваджували в сільське господарство цих районів цукрові буряки, кукурудзу, махорку та інші культури, які раніше там не вирощувались. Влітку 1942 р. в Саратовській області українські колгоспники вперше у заволзьких степах посіяли цукрові буряки. Колгоспи «Червоні зорі» і «Жовтнева революція» зібрали по 100 ц цукрових буряків з гектара. Українські колгоспники на практиці довели, що і в цих краях можна вирощувати і одержувати добрі врожаї цукрових буряків.

Про бригаду знатної трактористки П. Ангеліної, яка в роки війни працювала в Будьоннівській МТС Західно-Казахстанської області, газета «Комуніст» 2 грудня 1942 р. писала: «На новому місці бригада показує зразки самовідданої праці на благо Вітчизни. План тракторних робіт нинішнього року бригада Паші Ангеліної перевиконала на 1700 гектарів і зекономила при цьому 17 тонн пального. Бригада підняла 1150 гектарів зябу, на 510 гектарів перевиконавши план».

Трудящі Радянської України активно включились у патріотичний рух по збиранню коштів на будівництво танкової колони і літаків, що виник з ініціативи колгоспників Тамбовської області і почину колгоспника артілі «Стахановець», Ново-Покровського району, Саратовської області, Ф. П. Головатого, який вніс 100 тис. крб. з особистих заощаджень на будівництво літака. Робітники, інженерно-технічні працівники і службовці харківського заводу «Серп і молот», що був евакуйований в глибокий тил, звернулися з закликом до всіх українців створити до 25-х роковин встановлення Радянської влади на Україні фонд будівництва танкової колони «За Радянську Україну». Цей заклик знайшов гарячий відгук серед українців. З далекого Сибіру, Уралу, Узбекистану, Киргизії і Казахстану, де працювали сини і дочки України, почали надходити кошти на танкову колону. На кінець лютого 1943 р. було внесено 9644 тис. крб. готівкою і 952 тис. крб. облігаціями державних позик.

Цей патріотичний рух став відомим радянським людям на тимчасово окупованій території України, він знайшов серед них

активну підтримку. Так, населення Сумської і Ровенської областей, а також українські партизани зібрали і надіслали у фонд будівництва танкової колони «За Радянську Україну» 543 тис. карбованців.

Всього у фонд оборони і на будівництво танків і літаків трудящі Радянського Союзу внесли понад 16 млрд. крб., крім дорожніх цінностей, сільськогосподарських продуктів і т. ін.

Народи Радянського Союзу урочисто відзначили 25-річчя проголошення Радянської влади на Україні. В Москві, в столицях союзних республік і в багатьох інших містах СРСР 25 грудня 1942 р. відбулися урочисті збори і засідання, присвячені 25-річному ювілеєві Радянської України. У привітанні ЦК Комуністичної партії і уряду СРСР відзначалась героїчна боротьба українського народу. «Центральний Комітет ВКП(б) і Рада Народних Комісарів СРСР, — говорилося в ньому, — висловлюють тверду впевненість у тому, що українські радянські патріоти разом з іншими народами Радянського Союзу виконують свій обов'язок перед Батьківщиною».

Політична і організаторська діяльність Комуністичної партії в радянському тилу забезпечила мобілізацію всіх сил і ресурсів країни на потреби оборони, в результаті чого Радянський Союз здобув не тільки воєнну, але і економічну перемогу в єдинокористві з фашистською Німеччиною та її сателітами. Самовіддана праця радянських людей в тилу ввійшла в історію поряд з героїчною боротьбою Радянської Армії як безприкладний подвиг народу.

Перемоги Радянської Армії мали величезне міжнародне значення. «Результати і наслідки перемог Червоної Армії далеко вийшли за межі радянсько-німецького фронту, змінили весь дальший хід світової війни і набули великого міжнародного значення»¹.

Розгром на радянсько-німецькому фронті італійської армії, позбавленої допомоги від Німеччини, війська якої на тому ж фронті зазнавали поразки за поразкою, викликали гостру воєнно-політичну кризу в Італії. 8 березня 1943 р. Італія змушена була беззастережно капітулювати. Тяжкі поразки гітлерівської армії на радянсько-німецькому фронті і крах італійського фашизму викликали розбрід серед сателітів фашистської Німеччини, які почали шукати нагоди, щоб вийти з війни.

Так, під могутніми ударами Радянської Армії почав розпадатися фашистський блок. Усе це різко погіршило воєнне і політичне становище гітлерівської Німеччини.

Міжнародний авторитет Радянського Союзу невпинно зростає і зміцнюється. В результаті перемог Радянської Армії і мудрої

¹ І. Сталін, Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу, стор. 112.

зовнішньої політики уряду СРСР провалилися всі розрахунки гітлерівської кліки на зговір з правлячими колами Англії і США. Більше того, представники США і Англії брали участь у конференціях з Радянським Союзом і під впливом його величезного авторитету ухвалювали прискорити розгром фашистської Німеччини.

На Тегеранській конференції керівників трьох союзних держав — голови Ради Народних Комісарів СРСР Й. В. Сталіна, президента США Ф. Рузвельта і прем'єр-міністра Великобританії У. Черчілля, яка відбувалася з 28 листопада по 1 грудня 1943 р., було досягнуто угоди «відносно масштабу і строків операцій, які будуть проведені зі сходу, заходу і півдня». Глави союзних держав домовилися, що на початку 1944 р. Радянська Армія перейде в рішучий наступ. Війська Англії і США не пізніше 1 травня 1944 р. повинні були почати вторгнення у Францію. Але тимчасом як Радянська Армія відповідно до плану розгорнула широкі наступальні операції, англо-американські союзники продовжували зволікати відкриття другого фронту. Радянська Армія, як і раніше, боролась одна проти гітлерівських полчищ.

12 грудня 1943 р. в Москві був підписаний радянсько-чехословацький договір про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво на 20 років. Договір, підписаний на основі цілковитої рівноправності і взаєморозуміння, гарантував Чехословаччині військову допомогу СРСР у визволенні її народів від фашистського рабства.

Рік, що минув з дня переходу Радянської Армії в контрнаступ під Сталінградом, був роком корінного перелому в ході Великої Вітчизняної війни. Він був переломним насамперед тому, вказував Й. В. Сталін, що Радянська Армія здійснила вперше за час війни великий літній наступ, в ході якого противникові було завдано великої поразки і визволено великі простори радянської землі¹. Переломним минулий рік був ще й тому, що Радянська Армія перебила і вивела з строю найбільш досвідчені офіцерські кадри німецько-фашистської армії. Внаслідок того, що німецько-фашистська армія поповнювалася молодими недосвідченими офіцерами, боєздатність її різко знизилась. В той же час командні кадри Радянської Армії вирости і загартувались у наступальних боях.

Успішний наступ Радянської Армії викликав різке погіршення господарського і воєнно-політичного становища фашистської Німеччини. Відбивши літній наступ загарбників, Радянська Армія погнала їх на захід. Визволення важливих в економічному відношенні районів (Донбас, Північний Кавказ та ін.) поховало розрахунки гітлерівців, які хотіли використати ресурси цих райо-

¹ Див. Й. Сталін, Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу, стор. 101.

нів для постачання своєї армії і тилу, поховало їх розрахунки на затягування війни.

Перемоги радянських збройних сил, зміцнення і дальший розвиток воєнної економіки і зростання міжнародного авторитету Радянського Союзу створили умови для повного визволення радянської землі від німецько-фашистських загарбників, для розгрому гітлерівської Німеччини. Проте Комуністична партія і Радянський уряд остерігали народ від самозаспокоєності та закликали до нового напруження сил на фронті і в тилу.

7. Рік вирішальних перемог Радянської Армії. Завершення визволення українських земель

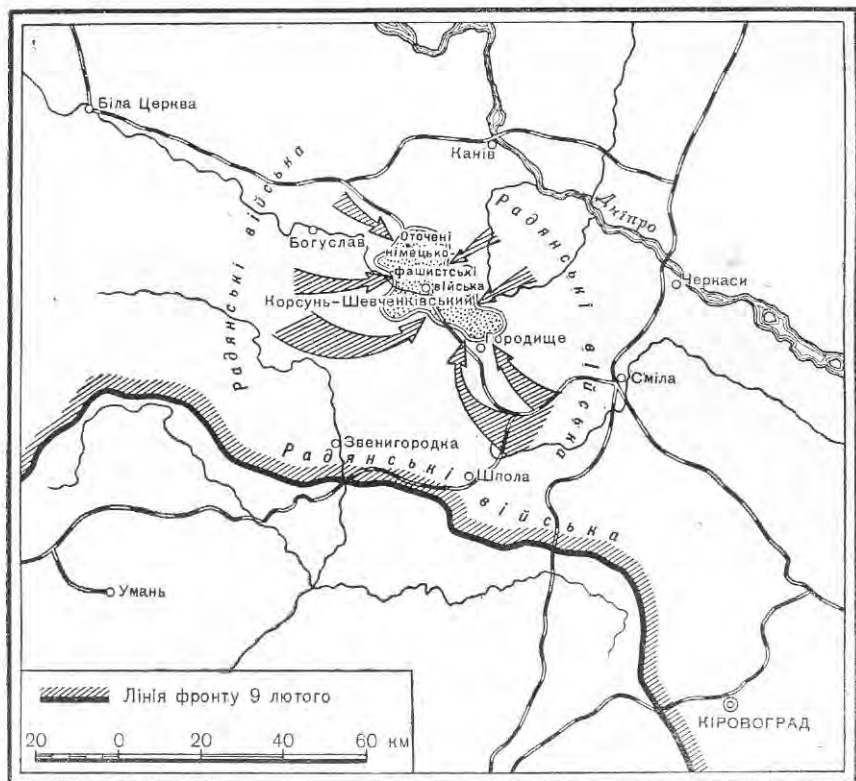
В ході Вітчизняної війни Радянська багатонаціональна держава ще більше зміцніла. У зв'язку з цим Комуністична партія і Радянський уряд поставили питання про розширення прав союзних республік, про дальше зміцнення їх державності.

Про непохитну міцність Радянської багатонаціональної держави, про зростання її сили й могутності яскраво свідчила X сесія Верховної Ради Союзу РСР, що відбулася в Москві на початку лютого 1944 р. Сесія розглянула і затвердила поданий урядом державний бюджет СРСР на 1944 р. Незважаючи на те, що війна забирала величезні кошти, Радянський уряд асигнував близько 45 млрд. крб. на розвиток народного господарства і понад 51 млрд. крб. на соціально-культурні потреби. В цьому виявилася сила радянського суспільного і державного ладу. Радянський уряд передбачав розгортання відбудовних робіт на території, визволеній у ході Вітчизняної війни від німецько-фашистських загарбників, на це було асигновано 16 млрд. крб.

Сесія Верховної Ради Союзу РСР прийняла закони, які розширяли права союзних республік. Успішне здійснення ленінсько-сталінської національної політики забезпечило політичне, економічне і культурне зростання союзних республік і разом з цим зміцнення могутності Союзу РСР. Сесія ухвалила перетворити Народний комісаріат закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський наркомат. Для розширення прав союзних республік щодо оборони сесія Верховної Ради Союзу РСР прийняла «Закон про створення військових формувань союзних республік і про перетворення у зв'язку з цим Народного Комісаріату Оборони із загальносоюзного в союзно-республіканський наркомат».

В грудні 1943 р. Рада Народних Комісарів СРСР затвердила новий Державний гімн Союзу РСР. В опублікованому 21 грудня 1943 р. урядовому повідомленні зазначалося: «Зважаючи на те, що нинішній гімн Радянського Союзу «Інтернаціонал» своїм змістом не відбиває корінних змін, що відбулися в нашій країні в результаті перемоги радянського ладу, і не виражає соціалістич-

ної суті Радянської держави, — Рада Народних Комісарів Союзу РСР вирішила замінити текст Державного гімну новим текстом, який відповідає своїм змістом духові і суті радянського ладу». Вперше новий гімн був виконаний по радіо в ніч на 1 січня 1944 р.

Розгром німецько-фашистських військ під Корсунем-Шевченківським.

Радянська країна вступала у вирішальний період Вітчизняної війни. Верховне Головнокомандування ще восени 1943 р. поставило перед Радянською Армією завдання вигнати німецько-фашистських загарбників з радянської землі і почати визволення народів Європи, які стогнали під гнітом окупантів.

Виконуючи завдання, поставлені Верховним Головнокомандуванням, Радянська Армія завдала ворогові в 1944 р. десять нищівних ударів, в результаті яких територія СРСР була повністю визволена від фашистських загарбників, а воєнні дії перенесені на його територію.

Перший удар був завданий у січні 1944 р. під Ленінградом і Новгородом військами Ленінградського і Волховського фрон-

тив. У запеклих боях німецько-фашистські війська зазнали великих втрат і були відкинуті радянськими військами в Прибалтику. Радянська Армія очистила від гітлерівців Ленінградську область.

Другий удар обрушився на німецько-фашистських загарбників у лютому — березні на Правобережній Україні. Видатною подією

Пам'ятник командуючому 1-м Українським фронтом генералові М. Ф. Ватутіну в Києві.

була операція по ліквідації Корсунь-Шевченківського плацдарму, спираючись на який противник загрожував флангам і тилам 1 і 2-го Українських фронтів, гальмував розвиток їх наступальних операцій. Військам 1 і 2-го Українських фронтів було наказано оточити плацдарм противника. В результаті навального наступу військ 2-го Українського фронту під командуванням генерала І. С. Конєва з району Кіровограда і військ 1-го Українського фронту під командуванням генерала М. Ф. Ватутіна з району Білої Церкви радянськими військами в районі Корсунь-Шевченківського 3 лютого 1944 г. були оточені 10 дивізій і одна мотобригада противника. Гітлер наказав оточеним військам триматися до останнього солдата і обіцяв визволити їх з оточення. На виручку оточених

ворожих військ гітлерівське командування кинуло вісім танкових, кілька піхотних дивізій і 600 літаків. Відбиваючи атаки, війська 2-го Українського фронту методично розчленовували оборону і знищували живу силу й техніку ворога. На полі бою було підібрано 55 тис. трупів ворожих солдатів і офіцерів, у полон здалося понад 18 тис. гітлерівців. Радянським військам дісталися багаті трофеї.

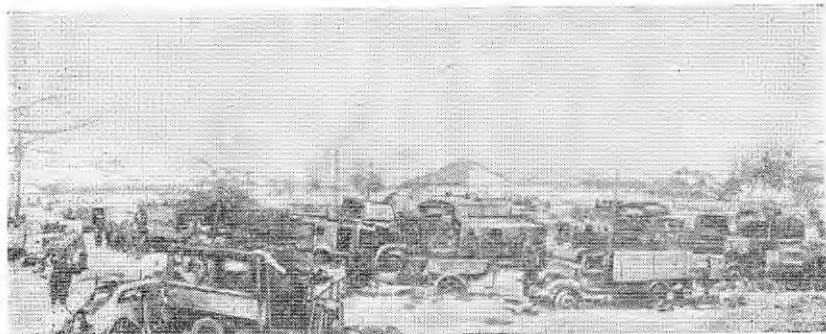
Це була видатна перемога Радянської Армії, про яку Й. В. Сталін сказав: «Радянські війська влаштували німцям новий Сталінград на правобережжі Дніпра, оточивши і знищивши в районі Корсунь-Шевченківський 10 німецьких дивізій і одну бригаду»¹.

Ліквідація Корсунь-Шевченківського плацдарму противника

¹ Й. Сталін, Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу, стор. 125.

відкрила нові можливості для найшвидшого визволення всієї території України. В результаті другого удару Правобережна Україна була очищена від гітлерівців.

15 квітня 1944 р. всю Радянську країну облетіла сумна звістка про передчасну смерть тяжко пораненого видатного воєначальника генерала армії М. Ф. Ватутіна, що командував 1-м Українським фронтом. Особливо гірко переживав цю втрату український народ. Генерал Ватутін віддав все своє життя визволенню українського народу від німецько-фашистських загарб-

Розбита ворожа техніка біля с. Шендерівки, Корсунь-Шевченківського району, Київської області (Лютий—березень 1943 р.)

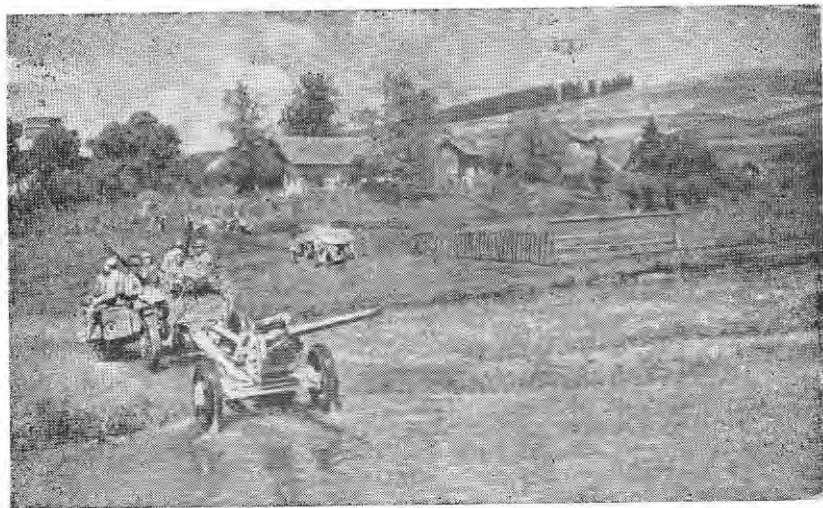
ників. З його ім'ям зв'язане визволення столиці Радянської України Києва. Український народ увічнив пам'ять М. Ф. Ватутіна. В Києві йому споруджено пам'ятник.

У квітні—травні 1944 р. німецько-фашистським загарбникам був завданий третій удар, в результаті якого були визволені Крим і Одеса. 7 травня радянські воїни почали штурм Севастополя, де гітлерівці відбудували старі і збудували нові оборонні споруди. За три дні штурму Радянська Армія зайняла Севастополь, чим вписала нову героїчну сторінку в історію Великої Вітчизняної війни. Чорноморський флот перейшов у Севастополь і Одесу. Звідси радянські збройні сили почали завдавати ударів по балканських портах, захоплених німецько-фашистськими окупантами.

Завдавши в червні—липні 1944 р. четвертого і п'ятого удару по гітлерівцях, Радянська Армія розгромила німецько-фашистські війська в Карелії, визволила Радянську Білорусію, вийшла на Віслу і визволила значну частину Польщі.

У розпалі битви за визволення Радянської Білорусії і Литви війська 1-го Українського фронту, на чолі якого був поставлений Маршал Радянського Союзу І. С. Конєв, дістали від Радянського Верховного Головнокомандування завдання розгромити в західних областях Української РСР німецько-фашистські війська,

що спиралися на укріплений трикутник Броди—Рава-Руська—Львів. Удар, завданий радянськими військами 13 липня 1944 р. в цьому районі, був цілковитою несподіванкою для гітлерівців, які вважали, що Радянська Армія, не закінчивши битви в Білорусії, не зможе наступати в інших напрямках. В результаті шестиденних боїв танкісти під командуванням генерала П. С. Рибалка

Радянські артилеристи форсують гірську річку в Карпатах (1944 р.).

і кавалерійські частини під командуванням генерала В. І. Баранова зімкнули кільце оточення коло Бродів. У «котел» потрапило близько п'яти дивізій противника. В боях було знищено 30 тис. і взято в полон понад 17 тис. німецько-фашистських солдатів і офіцерів.

Бої під Бродами не затримували просування головних сил фронту на захід. Зайнявши 2 липня Рава-Руську, радянські війська вийшли на р. Сан, охоплюючи львівське угруповання гітлерівських військ з північного заходу. Загарбники вперто трималися за Львів — центральний пункт їх оборони у Західній Україні — і перекидали туди свіжі війська. Радянське командування, здійснивши вдалий маневр танковими з'єднаннями під командуванням генералів П. С. Рибалка і Д. Д. Лелюшенка, створило «котел» львівському угрупованню фашистських військ. У боях за визволення старовинного українського міста особливо відзначилася танкова бригада, що була сформована з уральських робітників-добровольців і входила до складу армії, якою командував генерал Д. Д. Лелюшенко. Танкісти прорвали кільце оборони противника біля Львова і, ламаючи опір гітлерівців,

27 липня визволили місто. Розвиваючи наступ, радянські війська на широкому фронті форсували р. Сан і визволили Перемишль та Ярослав. На початку серпня частини 1-го Українського фронту форсували р. Віслу і створили Сандомірський плацдарм.

Успіхи Радянської Армії у Західній Україні сприяли розгортанню великих наступальних операцій на півдні. У наступ перейшли війська 2-го Українського фронту (командуючий генерал Р. Я. Малиновський) і війська 3-го Українського фронту (командуючий генерал Ф. І. Толбухін). Радянські війська 25 серпня оточили і розгромили Яссько-Кишинівське угруповання фашистських військ, яке складалося з 22 дивізій. В результаті сьомого удару Радянської Армії Румунія вийшла з війни. Фашистський уряд Румунії був арештований. Новий румунський уряд прийняв умови перемир'я, запропонованого Радянським Союзом, і оголосив війну фашистській Німеччині.

Розвиваючи досягнуті успіхи, радянські війська очистили від загарбників весь південь України — визволили міста Ізмаїл, Білгород-Дністровський (Аккерман) та Кілію і, переправившись через Дунай, почали звільняти від гітлерівців територію Румунії.

14 жовтня 1944 р. Радянська Україна була повністю очищена від окупантів.

Визволення українському народові принесла славна Радянська Армія, в лавах якої билися героїчні сини всіх народів Радянського Союзу. І якби не великий і могутній Радянський Союз, не братерська допомога великого російського народу і всіх народів нашої багатонаціональної Батьківщини, український народ набагато десятиріч підпав би під ярмо німецько-фашистського рабства. Кров, пролита на полях Вітчизняної війни, ще більше зміцнила дружбу радянських народів.

В результаті наступних трьох ударів Радянська Армія на початок 1945 р. повністю очистила СРСР від німецько-фашистських загарбників і принесла визволення братнім слов'янським народам Західної Європи: польському, чехословацькому і югославському. Радянські війська, що діяли спільно з частинами югославської армії, після запеклих боїв визволили 20 жовтня 1944 р. столицю Югославії Белград.

В результаті перемог Радянської Армії воєнна обстановка дскорінно змінилась і Радянський Союз мав можливість власними силами, без допомоги союзників, розгромити гітлерівську армію, окупувати всю фашистську Німеччину і визволити Францію. Блискучі перемоги Радянської Армії примусили реакційні угруповання США і Англії, які раніше чинили опір відкриттю другого фронту в Європі, погодитись на висадку американо-англійських військ у Північній Франції. Союзні війська на початку червня 1944 р. створили плацдарм на узбережжі Північної Франції і почали тиснути німецько-фашистські війська.

Незважаючи на те, що англо-американські союзники відкрили

другий фронт, Радянській Армії, як і раніше, доводилось битися з головними силами гітлерівської армії. Фашистська Німеччина все ще тримала проти Радянської Армії дві третини своїх сил, а проти англо-американських військ — лише близько однієї п'ятої. З документів фашистського командування, захоплених англійською армією, видно, що до 1 листопада 1944 р. 86% усіх втрат німецько-фашистські загарбники зазнали на радянсько-німецькому фронті і лише 14% — під час наступу в інших країнах.

Під могутніми ударами Радянської Армії розпався гітлерівський розбійницький блок. Слідом за Румунією відпали від фашистської Німеччини Болгарія, Фінляндія, Угорщина. Народні країни, визволені Радянською Армією, керовані своїми комуністичними партіями, піднялися на революційну боротьбу проти фашизму.

Таким чином, Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу злилася з боротьбою народів Європи за їх свободу і незалежність, за ліквідацію реакційних режимів, за мир і народну демократію.

8. Розгром фашистської Німеччини та імперіалістичної Японії

Десять нищівних ударів, завданих Радянською Армією німецько-фашистським загарбникам, поставили гітлерівську Німеччину в безвихідне становище. Німецько-фашистська армія за три роки війни на радянсько-німецькому фронті зазнала величезних втрат, які вона вже не могла поповнити: 7800 тис. убитими і полоненими, 70 тис. танків, 60 тис. літаків і понад 90 тис. гармат. Вигнання гітлерівських військ з окупованих ними країн позбавило фашистську Німеччину промисловості цих країн, яка працювала на неї, і джерел важливої стратегічної сировини. Нарешті, у зв'язку з тим, що лінія фронту наблизилась до Східної Пруссії, вся територія фашистської Німеччини опинилася в зоні дій радянської авіації. Наслідком цього було різке скорочення випуску озброєння для гітлерівської армії.

Втрати гітлерівської Німеччини привели на завершальному етапі війни до корінної зміни співвідношення сил на користь Радянського Союзу. Гітлерівська правляча кліка вже не могла розраховувати на виграш у війні і старалась максимально затягти війну. Гітлерівці хотіли виграти час, поєяти незгоди і підірвати союзні відносини між Радянським Союзом, з одного боку, і США та Англією — з другого, а тим часом добитися сепаратного миру з США та Англією, щоб зберегти фашистський режим у Німеччині. Саме цю мету ставив розпочатий гітлерівськими військами наступ в Арденнах в грудні 1944 р. Гітлерівське командування розраховувало розгромити 1-у американську армію, вийти до Антверпена, оточити 9-у американську, 2-у британську та 1-у ка-

надську армії і знищити їх. В разі удачі гітлерівці сподівалися переконати правлячі кола США і Англії в безперспективності війни з Німеччиною і схилити їх до сепаратного миру, щоб мати можливість сконцентрувати всі свої сили на радянсько-німецькому фронті. Наступ німців розвивався успішно. Перед англо-американськими військами виникла загроза цілковитого розгрому.

Прем'єр-міністр Англії У. Черчілль на початку січня 1945 р. звернувся до глави Радянського уряду Й. В. Сталіна з проханням почати наступ, щоб відтягти на радянсько-німецький фронт сили гітлерівської армії. Радянське Верховне Головнокомандування, подаючи допомогу англо-американським союзникам, наказало військам почати наступ раніше наміченого строку на фронті від Балтійського моря до Карпат. Новий могутній наступ Радянської Армії примусив гітлерівське командування терміново перекинути свої війська з заходу на радянсько-німецький фронт. Радянська Армія врятувала англо-американські війська від розгрому.

На початку лютого 1945 р. в Криму, в околицях Ялти, відбулася нова конференція керівників трьох союзних держав Й. В. Сталіна, Ф. Рузвельта і У. Черчілля, присвячена обговоренню проблем, зв'язаних із завершенням війни з Німеччиною і Японією, встановленню погодженої політики щодо переможеної Німеччини та визначенню політики щодо країн Європи, визволених від фашистської тиранії. На Ялтинській конференції було детально сплановано строки і масштаби нових, ще могутніших ударів по гітлерівській Німеччині. Керівники трьох держав договорилися про проведення політики беззастережної капітуляції Німеччини та окупації її після поразки. Три держави зобов'язалися знищити німецький мілітаризм і нацизм, створити умови, при яких Німеччина не могла б розв'язати нову світову війну. Для цього було вирішено роззброїти Німеччину і розпустити всі німецькі збройні сили, а також провести демілітаризацію промисловості, знищити фашистську партію і здійснити цілковиту денацифікацію й демократизацію Німеччини.

На конференції було вирішено для підтримання миру й безпеки створити разом з іншими союзними державами Організацію Об'єднаних Націй і скликати на 25 квітня 1945 р. в Сан-Франціско конференцію Об'єднаних Націй для прийняття статуту міжнародної Організації Об'єднаних Націй.

В Ялті була підписана угода про участь СРСР у воєнних діях проти Японії. Імперіалістична Японія протягом багатьох років вела щодо Радянського Союзу ворожу політику, не раз вчиняла воєнні напади на його далекосхідні кордони. В ході Великої Вітчизняної війни Японія займала ворожу щодо Радянського Союзу позицію. Враховуючи все це, а також керуючись бажанням швидше встановити мир в усьому світі, Радянський

Союз дав згоду взяти участь у війні проти імперіалістичної Японії — союзниці гітлерівської Німеччини.

Результати Ялтинської конференції свідчили, що міжнародний авторитет Радянського Союзу ще більше зміцнів і зріс, що мир в усьому світі не може бути забезпечений без активної участі СРСР, що Радянському Союзові належить провідна роль у розв'язанні важливих міжнародних проблем.

Радянська Армія за наказом Верховного Головнокомандування в січні 1945 р. почала могутній наступ на вирішальному центральному напрямі радянсько-німецького фронту.

В результаті запеклих боїв, в яких брали участь і війська 1-ої польської армії, було визволено столицю Польщі Варшаву. Переборюючи впертий опір противника, радянські війська просувалися в глиб Німеччини, форсували Одер, проникли далі в німецьку Сілезію, розгромили гітлерівців у Східній Пруссії. На півдні війська Радянської Армії зайняли столицю Австрії Відень. Війська 1-го Білоруського фронту (командуючий Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков), 1-го Українського фронту (командуючий Маршал Радянського Союзу І. С. Конев) і 2-го Білоруського фронту (командуючий Маршал Радянського Союзу К. К. Рокоссовський) навально просувалися на Берлін.

Для прикриття Берліна гітлерівське командування поспішно споруджувало додаткові укріплення на берегах рік Одера і Нейссе, навколо Берліна і в самому Берліні, все ще сподіваючись спинити наступ Радянської Армії і не допустити її прориву до Берліна. Щоб зосередити всі сили на радянсько-німецькому фронті, німецько-фашистське командування наказало своїм військам припинити опір на заході і почало перекидати їх на схід. Це дало можливість англо-американським військам швидко просуватися вперед.

Радянські війська, усвідомлюючи благородну мету — найшвидше закінчити війну, билися з надзвичайним піднесенням і стійкістю. Ніякі зусилля гітлерівців уже не могли спинити наступ Радянської Армії. Могутнім ударом радянські війська прорвали ворожу оборону і за три дні боїв просунулися вперед на 30 км, форсували ріки Нейссе, Шпре і Одер. В прорив були введені танкові війська. 21 квітня війська 1-го Білоруського фронту з північного сходу, а 22 квітня війська 1-го Українського фронту з півдня прорвалися в Берлін. Зав'язавши запеклі бої в Берліні, радянські війська обох фронтів продовжували оточувати місто і 25 квітня з'єдналися на захід від Потсдама, завершивши оточення берлінського угруповання.

Радянські війська вдень 25 квітня 1945 р. зустрілись з англо-американськими військами в районі м. Торгау. В результаті цього німецько-фашистські війська, що перебували в Північній Німеччині, були відрізані від своїх військ, зосереджених у південних районах Німеччини. Розсічення фронту німецько-фашистської ар-

мії і з'єднання радянських військ і військ союзників в єдиний фронт прирекло гітлерівську Німеччину на остаточну поразку.

21 квітня розгорнулися запеклі бої в Берліні, які не припинялися ні вдень, ні вночі. Гітлерівці чинили отчайдушний опір. Але радянські воїни, навчені багатим досвідом вуличних боїв, ламали опір ворога і вперто просувалися вперед, до центра міста.

Війська 1-го Українського фронту, які форсували р. Шпрее, на марші (1945 р.).

Дуже запеклі бої розгорнулися в центрі міста біля будинку рейхстагу, який обороняли добірні гітлерівські частини. Підрозділи капітанів Неустроєва, Давидова і старшого лейтенанта Самсонова прорвались до приміщення рейхстагу. В палаючому будинку героям довелося вести жорстокий бій за кожен кімнату і сходи. 30 квітня о 14 год. 25 хв. радянські воїни М. Єгоров і М. Кантарія водрузили над куполом рейхстагу переможний прапор.

Не витримавши могутнього натиску, 2 травня 1945 р. берлінський гарнізон капітулював. Взяття героїчною Радянською Армією Берліна вирішило переможний результат війни. Дезорганізовані і позбавлені єдиного керівництва угруповання гітлерівських загарбників намагалися чинити опір ще кілька днів після падіння Берліна. Та побачивши цілковиту безглуздість дальших боїв, вони склали зброю.

8 травня 1945 р. в Берліні, в будинку колишнього військово-інженерного училища, представники німецького верховного командування підписали акт про беззастережну капітуляцію.

Радянський Союз і його збройні сили здобули блискучу перемогу над німецьким фашизмом, ліквідували вогнище фашистської агресії в Європі. День розгрому гітлерівської армії став днем визволення німецького народу з-під фашистського ярма.

Німецько-фашистські війська, порушивши умови капітуляції, продовжували ще вдержувати в своїх руках окремі райони Австрії і Чехословаччини, зокрема столицю Чехословаччини Прагу. Запалені перемогами Радянської Армії, трудящі Праги підняли повстання проти загарбників. На визволення Праги, яку фашисти збиралися зруйнувати, радянське командування кинуло танкові армії під командуванням генералів П. С. Рибалка і Д. Д. Лелюшенка. Здійснивши навальний стрибок, радянські танкісти 9 травня 1945 р. визволили Прагу.

У спільній героїчній боротьбі проти фашистської Німеччини встановилася тісна дружба народів СРСР, США і Англії, бойове співробітництво їх армій, яке привело антигітлерівську коаліцію до перемоги над фашистською Німеччиною. Перемозі над сильним і підступним ворогом сприяли своєю самовідданою боротьбою під проводом комуністів патріоти Франції, Італії, Польщі, Чехословаччини, Югославії, Болгарії, Албанії, Греції та інших країн. В цій славній боротьбі Радянському Союзові і його збройним силам належала вирішальна роль. Радянська Армія до кінця виконала свою визвольну місію. У всесвітньоісторичній перемозі СРСР головну роль відіграв великий російський народ.

У зв'язку з закінченням війни в Європі постало питання про те, щоб назавжди запобігти виникненню небезпеки нової агресії німецького імперіалізму, про мирні договори з країнами, які воювали на боці гітлерівської Німеччини, і ряд інших найважливіших проблем післявоєнного врегулювання, для обговорення та розв'язання яких у Потсдамі (поблизу Берліна) з 17 липня по 4 серпня 1945 р. відбувалася конференція керівників трьох держав — СРСР, Великобританії і США.

Потсдамська конференція вирішила утворити Раду міністрів закордонних справ п'яти держав — СРСР, Великобританії, США, Франції і Китаю, щоб провести підготовчу роботу до укладення мирних договорів. Разом з тим Рада міністрів закордонних справ повинна була виробити такі умови мирного договору з Німеччиною, які зробили б неможливим відродження німецького імперіалізму та виникнення небезпеки нової агресії.

Обговоривши питання про політику щодо переможеної гітлерівської Німеччини, керівники трьох держав вирішили вжити таких заходів, щоб «Німеччина ніколи більше не загрозувала своїм сусідам або збереженню миру в усьому світі». Завдяки зусиллям Радянського Союзу рішення Потсдамської конференції були спрямовані на закріплення історичної перемоги над німецьким імперіалізмом, на забезпечення міцного і справедливого миру.

Після перемоги над фашистською Німеччиною друга світова війна ще не закінчилась. На Далекому Сході не припинялась війна японських агресорів проти Китаю і почата ними в 1941 р. війна проти США.

26 липня 1945 р. США, Великобританія і Китай пред'явили Японії ультиматум про беззастережну капітуляцію, до якого потім приєднався і Радянський Союз. Уряд Японії відкинув поставлену перед ним вимогу, що свідчило про намір японських мілітаристів продовжувати війну. У зв'язку з цим США і Англія звернулися до уряду СРСР з проханням подати їм допомогу і включитися у війну проти Японії.

Керуючись бажанням швидше встановити мир в усьому світі, Радянський уряд прийняв пропозицію союзників про вступ СРСР у війну проти японських агресорів. Вступаючи у війну проти імперіалістичної Японії, Радянський Союз мав ще на меті покласти край японським провокаціям проти Радянської країни, які почалися ще в 1904 р. і привели до загарбання Японією Південного Сахаліну, і тим самим ліквідувати загрозу для СРСР на Далекому Сході.

Вирішивши оголосити стан війни СРСР з Японією з 9 серпня 1945 р. і повідомивши про це 8 серпня японського посла в СРСР, Радянський уряд керувався прагненням, як це було сказано в заяві японському послу, «звільнити народи від дальших жертв і страждань і дати можливість японському народові уникнути тих небезпек і руйнувань, які були пережиті Німеччиною після її відмовлення від беззастережної капітуляції».

Вранці 9 серпня 1945 р. за наказом Верховного Головнокомандування війська Радянської Армії в складі Забайкальського фронту (командуючий Маршал Радянського Союзу Р. Я. Малиновський), 1-го Далекосхідного фронту (командуючий Маршал Радянського Союзу К. О. Мерещков) і 2-го Далекосхідного фронту (командуючий генерал М. О. Пуркаев) перейшли кордони в Манчжурії, в Примор'ї, в районі Хабаровська і в Забайкаллі. Радянські війська на Далекому Сході очолював Головнокомандуючий Маршал Радянського Союзу О. М. Василевський.

Війська дружньої СРСР Монгольської Народної Республіки разом з частинами Радянської Армії промили японських агресорів. Активізувала свої дії і Народно-визвольна армія Китаю.

Радянській Армії на Далекому Сході довелося воювати проти сильного противника. Японська Квантунська армія налічувала до мільйона чоловік, мала сучасне озброєння і техніку, спиралася на потужні укріплення, збудовані з урахуванням досвіду другої світової війни. Проте ні великі сили противника, ні потужні укріплення, ні труднопрохідна гористо-лісиста місцевість не могли ослабити силу ударів Радянської Армії, навальність дій радянських військ. Вже в перший день радянські війська прорвали прикордонну смугу залізобетонних укріплень і продовжували

успішно просуватися вперед. Протягом перших п'яти днів війни в результаті запеклих боїв радянські війська просунулись в Манчжурії на 200—300 км.

Спроби японських військ контрударами спинити дальше просування Радянської Армії не мали успіху. Нестримний наступ Радянської Армії успішно провадився далі. 19 і 20 серпня радянські війська зайняли Харбін, Гірін, Чанчунь, Мукден та інші пункти. Війська Забайкальського фронту 23 серпня визволили Порт-Артур. 28 серпня радянські війська закінчили визволення від японських військ південної частини Сахаліну, а 1 вересня — Курільських островів.

Добірна Квантунська армія в короткий строк була розгромлена. Японський уряд зрозумів безнадійність дальшого опору. 2 вересня 1945 р. Японія підписала акт про беззастережну капітуляцію.

Розмах бойових операцій і могутня сила ударів Радянської Армії, героїзм і доблесть радянських воїнів — усе це відіграло вирішальну роль у розгромі японської армії і в капітуляції мілітаристської Японії. Тим самим було розгромлене друге вогнище фашизму та імперіалістичної агресії — на Сході.

Видатну роль у розгромі імперіалістичної Японії відіграв великий китайський народ і його народно-визвольна армія. Відзначаючи участь китайського народу у розгромі імперіалістичної Японії, Й. В. Сталін писав: «Китайський народ і його визвольна армія, незважаючи на гомінданівські махінації, відіграли велику роль у справі ліквідації японських імперіалістів. Боротьба китайського народу і його визвольної армії докорінно полегшила справу розгрому японських агресивних сил»¹.

Так, завдяки величезним зусиллям народів Радянського Союзу, насамперед його провідної нації — великого російського народу, завдяки безприкладній своїм героїзмом боротьбі Радянської Армії друга світова війна закінчилася цілковитою перемогою над силами фашизму. Настав довгожданий мир в усьому світі.

У спільній боротьбі народів Радянського Союзу проти німецького фашизму і японського мілітаризму український народ ішов у перших рядах і з честю витримав усі випробування. Про хоробрість і мужність воїнів — синів Радянської України свідчить той факт, що уряд Радянського Союзу нагородив орденами і медалями 1700 тис. воїнів-українців. 1983 сини українського народу удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу, а славному льотчикові І. М. Кожедубу це високе звання присвоєне тричі.

Величезні заслуги українського народу у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу, його згуртованість навколо Комуністичної партії, відданість Батьківщині і вірність ленінсько-

¹ «Правда» від 3 вересня 1951 р.

сталінській дружбі народів були високо оцінені Центральним Комітетом партії і урядом СРСР. Виступаючи з доручення ЦК ВКП(б) і уряду СРСР на Ювілейній сесії Верховної Ради Української РСР, присвяченій тридцятиріччю утворення Української РСР, В. М. Молотов говорив: «Великі труднощі й випробування нашої Вітчизняної війни були перевіркою міцності морально-політичної єдності українського народу, його відданості радянській владі і більшовицької ідейності українських комуністів. Тепер ми знаємо, що український народ і його авангард — більшовики України з честю пройшли через усі ці випробування.

Як ніколи, глибоким радянським патріотизмом перейняті маси українського народу і славна українська молодь»¹.

9. Початок відбудови народного господарства Радянської України. Завершення воз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі

В період, коли ще точилися запеклі бої з німецько-фашистськими загарбниками, трудящі Радянської України під проводом Комуністичної партії разом з усіма радянськими народами з великим піднесенням взялися до відбудови зруйнованого гітлерівцями народного господарства.

Народне добро і культурні цінності, які створювалися протягом століть напруженою творчою працею народу, були пограбовані і зруйновані загарбниками. Руйнуючи промисловість і сільське господарство, окупанти хотіли завдати максимальної шкоди Радянському Союзові, підірвати його економічну могутність.

Фашисти знищили металургійний комбінат «Запоріжсталь», Макіївський завод ім. С. М. Кірова, завод «Азовсталь» та ін. Вони зруйнували потужні енергосистеми Дніпра, Донбасу, Харкова і Києва, а також багато електростанцій, устаткування яких вивезли до гітлерівської Німеччини. Такої ж шкоди фашисти завдали і хімічній, машинобудівній та іншим галузям промисловості України. За допомогою спеціальних машин гітлерівці руйнували тисячі кілометрів залізничних колій. Вони висаджували в повітря мости, знищували паровозо- і вагоноремонтні заводи, депо, водокачки, вокзали і пристанційне господарство. Були цілком знищені або дуже пошкоджені морські порти: Одеський, Миколаївський, Маріупольський та ін. Так само дуже потерпіло сільське господарство України. Загарбники пограбували близько 28 тис. колгоспів, 900 радгоспів і 1300 машинно-тракторних станцій. До Німеччини було вивезено або використано для окупацій-

¹ В. М. Молотов, Промова на Ювілейній сесії Верховної Ради УРСР, присвяченій тридцятиріччю Радянської України, 24 січня 1948 р., Укрполітвидав, 1948, стор. 8.

них армій 2,8 млн. коней, 5 млн. голів великої рогатої худоби, 5,4 млн. овець, понад 36 млн. штук свійської птиці.

Німецько-фашистські війська піддавали варварському руйнуванню радянські міста. В Києві вони зруйнували центральну магістраль міста — Хрещатик і ряд інших районів, у Харкові, Сталіно, Полтаві, Чернігові та інших містах знищили дві третини

Зруйнована німецько-фашистськими загарбниками шахта «Голубівка» в Донбасі (1943 р.).

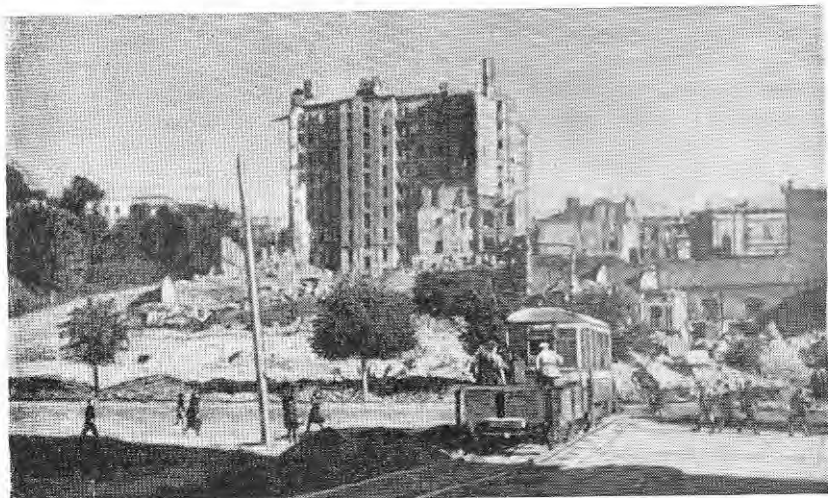
житлового фонду, зруйнували і спалили 647 тис. жилих будинків, позбавили житла багато мільйонів людей.

В Києві гітлерівці спалили Державний університет, зруйнували відомий усьому світові Успенський собор і багато інших споруд Києво-Печерського заповідника, який має велике науково-історичне значення. Гітлерівські вандали пограбували музеї на окупованій території.

Комуністична партія і Радянський уряд приділяли величезну увагу налагодженню нормального життя і розгортанню відбудовних робіт на території, визволеній від загарбників. У розпалі літнього наступу Радянської Армії в 1943 р. Рада Народних Комісарів СРСР і ЦК ВКП(б) 21 серпня ухвалили постанову «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації». В цій постанові було дано широкую програму відбудовних робіт і визначено засоби, які забезпечували швидке відродження господарства і культури у визволених районах.

Уряд СРСР і Центральний Комітет ВКП(б) встановили кількість, порядок і строки повернення худоби, евакуйованої до схід-

них районів країни. Разом з тим постановою передбачалося заходи для збільшення поголів'я худоби в колгоспах. Постанова свідчила про величезне піклування Комуністичної партії і Радянського уряду про населення, що потерпіло від німецько-фашистської

Будинки на Хрещатику (Київ), зруйновані німецько-фашистськими загарбниками.

окупації. Повністю або частково в 1943 р. звільнялися від здачі сільськогосподарських продуктів колгоспні двори, індивідуальні господарства, а також господарства робітників, службовців і кустарів. Колгоспні та індивідуальні селянські господарства одержали від Радянського уряду насінну позичку. На відбудову житлового фонду в містах України, визволених від німецько-фашистських загарбників, уряд СРСР відпустив у 1944 р. понад 500 млн. крб.

Трудящі Радянського Союзу одностайно схвалили постанову партії і уряду. Серед народів Радянського Союзу розгорнувся рух за подання братерської допомоги районам, визволеним від окупантів.

Радянський уряд, народи всього Радянського Союзу і насамперед російський народ допомагали українському народові відбудовувати зруйноване народне господарство. З Москви, Ленінграда, Сибіру, Уралу, Казахстану, Узбекистану, Грузії і Башкирії на Україну йшли ешелони з заводським устаткуванням, інструментами, матеріалами, будівельним лісом, тракторами, лабораторним устаткуванням. На території Радянської України ще кипіли запеклі бої з ворогом, а на ленінградському заводі

«Електросила», що перебував тоді за 5 км від лінії фронту, вже будувалися турбогенератори для електростанцій Донбасу і Дніпропетровська. В турбінному залі Сталінського металургійного заводу ім. Сталіна встановлена меморіальна дошка з написом про те, що турбогенератор збудований в період блокади. Це ще

Урочиста зустріч представників російського народу, які доставили ешелони з худобою в подарунок колгоспникам України (1944 р.).

одне яскраве свідчення братерської допомоги народів СРСР Україні.

В міру визволення території Радянської України почалася реевакуація заводського устаткування і кадрів зі сходу на захід. Уряд СРСР спрямовував значні капіталовкладення на відбудову великої промисловості.

Під керівництвом Комуністичної партії на Україні розгорнулись грандіозні відбудовні роботи. На залізничному транспорті, в шахтах Донбасу, на заводах, в колгоспах і радгоспах — скрізь кипіла напружена робота.

Шоста сесія Верховної Ради Української РСР, що відбулася на початку березня 1944 р. в Києві, заслухала доповідь М. С. Хрущова «Визволення українських земель від німецько-фашистських загарбників і чергові завдання відбудови народного господарства Радянської України». Сесія затвердила програму відбудовних робіт у промисловості, сільському господарстві, в закладах народної освіти, науково-дослідних і культурно-освітніх установах.

При розгортанні відбудовних робіт Комуністична партія і Радянський уряд приділяли головну увагу відбудові важкої про-

мисловості: вугільної, металургійної, машинобудівної, хімічної, відбудові електростанцій і залізничного транспорту. Від стану важкої промисловості у великій мірі залежав дальший розвиток всіх інших галузей народного господарства Радянського Союзу.

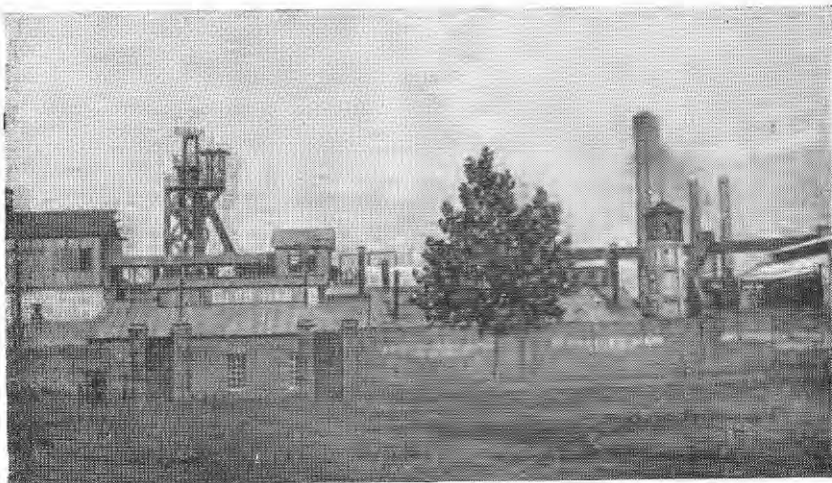
Трудящі Донбасу вели героїчну боротьбу за відбудову вугільної промисловості. Робітникам і спеціалістам доводилося переборювати величезні труднощі, викликані недостачею кадрів, матеріалів, устаткування тощо. Особливу труднощі становило відкачування води з затоплених шахт, а її зібралось там 623 млн. куб. метрів. Цією водою можна було б наповнити величезне озеро — довжиною 20 і шириною 10 км при триметровій глибині. В результаті напруженої праці робітників та інженерно-технічних працівників на кінець війни було відкачано 200 млн. куб. метрів води. Обсяг робіт, виконаних трудящими вугільної промисловості, стає особливо показовим, коли згадати, що із затоплених шахт Па-де-Кале і Північного вугільного басейну Франції, які були зруйновані набагато менше, ніж Донбас, після першої світової війни протягом майже трьох років було відкачано лише 110 млн. куб. метрів води.

На допомогу робітникам Донбасу прийшло колгоспне селянство України. Колгоспники брали шефство над шахтами. Колгоспи відряджали для роботи в шахтах кращих колгоспників, віділяли для шахтарів значну кількість картоплі та овочів.

Самовідданою працею робітників шахт і будівельників на жовтень 1945 р. було відбудовано і збудовано 123 з 306 основних шахт і сотні середніх та дрібних шахт. Шахтарі Донбасу дали країні 40 млн. т. вугілля, довели видобуток вугілля до 38,5% середньодобового довоєнного рівня. Серед шахтарів, як і в довоєнний час, ширилося соціалістичне змагання. Відомий вибійник Л. Голоколосов за сім місяців 1944 р. виконав чотири річні норми. Він навчив передових методів праці багатьох молодих робітників, які стали давати по 200—300% плану. Вибійник А. Селютін протягом року виробив чотири річні норми і навчив передових методів видобутку вугілля 18 молодих шахтарів.

Робітники Донбасу і Придніпров'я відбудовували металургійну промисловість, щоб дати Батьківщині більше металу, потрібного для остаточного розгрому німецько-фашистських загарбників. У відбудові металургії брало активну участь багато заводів Радянського Союзу. Так, спеціалісти Уралмашу побували в Донбасі, допомогли скласти план відбудови заводів. Уралмаш прислав у Донбас верстати, устаткування для лабораторій, технічну літературу. Початок відродженню української металургії поклали робітники Єнакіївського металургійного заводу. В результаті напруженої праці робітників через три місяці після вигнання окупантів з Донбасу, 23 грудня 1943 р. стала до ладу перша доменна піч на Єнакіївському заводі. Цей успіх окрилив робітників. Вони незабаром відбудували на заводі повний металургійний цикл — виробництво чавуну, сталі і прокату.

З великим піднесенням працювали робітники над відбудовою металургійного заводу ім. Сталіна. Героїчною працею робітників зруйнована окупантами доменна піч № 3 була відбудована протягом 45 днів. На відбудові домни відзначилася бригада мурарів, очолювана Сільвестровим. Самовіддано працював найстаріший майстер вогнетривкої кладки 73-річний А. Соломко. Він

Відбудована шахта ім. Ілліча — одна з найбільших шахт Донбасу (1945 р.).

цілими тижнями не виходив з цеху, віддаючи відбудові домни всі свої сили і багаторічний досвід.

В результаті самовідданої праці металургів і будівельників до других роковин визволення від фашистських окупантів було пущено 16 доменних печей, понад 40 мартенівських печей, понад 30 прокатних станів, 60 коксових батарей у Донбасі та Придніпров'ї і 34 залізрудні шахти у Криворіжжі.

На 1 жовтня 1945 р. в республіці було введено в дію по доменному і мартенівському виробництву 23% довоєнних виробничих потужностей, по прокатному — 29,5%, по залізрудних шахтах 34% і по марганцевих шахтах — 56%.

Комуністична партія і Радянський уряд приділяли велику увагу відбудові енергетичного господарства. Першою була відбудована Зуївська електростанція, що є головною енергетичною базою Донбасу. На кінець 1945 р. ця електростанція досягла довоєнної потужності. На Україні було відбудовано 35 районних електростанцій; знову почали працювати великі енергосистеми: Донецька, Харківська, Київська, Одеська, Миколаївська та ін. В 1945 р. широким фронтом розгорнулися відбудовні роботи на зруйнованій окупантами Дніпровській гідроелектростанції ім. Леніна.

Швидкими темпами відбудовувалися і будувалися машинобудівні заводи Української РСР. Машинобудівна промисловість до вересня 1945 р. дала країні продукції на 1617 млн. крб. Перші сотні тракторів дав Харківський тракторний завод. Харківський турбогенераторний завод почав випускати устаткування для електростанцій.

На залізничному транспорті відбудовували залізничне полотно, мости і пристанційні споруди. В найкоротші строки було здано в експлуатацію понад 21 тис. км головних колій і 615 великих та середніх мостів. Залізничний транспорт безперебійно обслуговував Радянську Армію і народне господарство.

Героїчна праця робітничого класу Радянської України, що спирався на допомогу братніх радянських республік, забезпечила високі темпи відбудови промисловості. Під керівництвом Комуністичної партії на Україні на початок четвертої п'ятирічки було відбудовано і введено в дію близько 30% довоєнних виробничих потужностей.

Трудящі України самовіддано працювали над відбудовою зруйнованих міст. Робітники, службовці, діячі культури і науки, домашні господарки регулярно працювали на найважливіших будівельних об'єктах. Наприклад, трудящі столиці України за рік, що минув з дня визволення Києва, відроби́ли на головній магістралі столиці — Хрещатику 300 тис. людино-днів і розібрали понад 350 тис. куб. метрів завалів. На 1 жовтня 1945 р. в республіці було відбудовано близько 7 млн. кв. метрів житлової площі.

Широким фронтом велася відбудова в містах України міського транспорту, засобів зв'язку, підприємств торгівлі і громадського харчування, лікувальних, культурних і побутових закладів. Уже в 1944 р. в 19 містах республіки було відновлено трамвайний рух (до війни трамвай мали 22 міста). На 1 жовтня 1944 р. в 105 містах України були введені в експлуатацію комунальні водопроводи.

У перші ж дні після вигнання німецько-фашистських загарбників з сільських місцевостей селяни з власної ініціативи приступали до відродження колгоспів, довівши цим, що відбудова колгоспів є їх кровною справою. Кожний колгоспник негайно повертав колгоспу власність, що перебувала в його особистому користуванні. Швидке відродження колгоспів забезпечило високі темпи відбудови сільського господарства Радянської України.

Але перш ніж широко розгорнути польові роботи, українському колгоспному селянству довелося очищати землю від безлічі мін, розставлених ворогом. 30 тис. колгоспників навчилися знешкоджувати міни і знешкодили на українській землі понад 13 млн. протипіхотних і протитанкових мін та авіаційних бомб.

У боротьбі за відродження соціалістичного сільського господарства колгоспному селянству України довелося переборювати

величезні труднощі. В колгоспах відчувалась гостра нестача робочих рук. Виконання основної маси робіт лягло на плечі колгоспниць, які працювали з великим напруженням сил. У відро-

Червона валка колгоспу «Перемога», Васильківського району, Київської області, везе хліб на зсипний пункт в фонд Червоної Армії (Жовтень 1944 р.).

дженні сільського господарства активну участь брали підлітки і старики. В сільському господарстві не вистачало тяглової сили, і тому колгоспники використовували на сівбі своїх корів.

Самовіддано працюючи, колгоспники України на 5 червня 1944 р. виконали державний план сівби ярих культур на 100,5%. Українські колгоспники, усвідомлюючи свій патріотичний обов'язок, боролися за вирощування високих урожаїв. У Дніпропетровській області було зібрано зернових по 90 пудів, а соняшнику —

по 62,5 пуда з гектара. У Полтавській області з кожного гектара одержали в середньому по 100 пудів пшениці.

Колгоспники і колгоспниці, працівники МТС і радгоспів, спеціалісти сільського господарства Радянської України 11 жовтня 1944 р. звернулися до всіх трудівників сільського господарства Радянського Союзу з закликом розгорнути соціалістичне змагання за дострокове виконання державного плану хлібозаготівель і понадпланову здачу зерна в фонд Радянської Армії.

Колгоспники республіки зобов'язалися виконати державний план хлібозаготівель до 25 жовтня і до 1 листопада 1944 р. здати додатково понад план у фонд Радянської Армії 15 млн. пудів хліба. Українські колгоспники додержали свого слова. План хлібозаготівель Україна виконала достроково.

Уряд і народи СРСР подавали братерську допомогу сільському господарству України. Після визволення від німецько-фашистських загарбників сільське господарство республіки одержало: тракторів понад 11 тис., вантажних автомашин понад 7 тис., комбайнів понад 1 тис., коней 211 тис., 284 тис. голів великої рогатої худоби, понад 500 тис. овець.

Вже на кінець 1944 р. в УРСР працювало 1173 машинно-тракторні станції.

Посівні площі колгоспів у 1945 р. досягли 71%, а площі зернових культур—80% довоєнних. Колгоспники відбудовували тваринницькі і птахівничі ферми. Поголів'я великої рогатої худоби на 1 жовтня 1945 р. становило 159% поголів'я на 1 жовтня 1944 р., поголів'я свиней—245%, овець і кіз—224%.

В успішному розгортанні будівельних робіт у сільських місцевостях величезну роль відіграла постанова Раднаркому Української РСР і ЦК КП(б)У про будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих будівель у колгоспах, яка була схвалена ЦК ВКП(б). На осінь 1945 р. українські колгоспники збудували понад 90 тис. житлових будинків, близько 30 тис. колгоспних виробничих і 2600 культурно-побутових будівель.

Такі були перші успіхи відбудови народного господарства Радянської України, зруйнованого німецько-фашистськими загарбниками. Тільки завдяки соціалістичному суспільному ладові, братерській взаємодопомозі радянських народів стали можливіми ці визначні досягнення українського народу.

Всесвітньоісторична перемога Радянського Союзу над фашистською Німеччиною дала можливість розв'язати питання, яке мало дуже велике значення в історії українського народу, питання про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Загарбавши в 1939 р. Закарпатську Україну, німецькі та угорські імперіалісти гнобили й грабували місцеве населення. При допомозі українських буржуазних націоналістів 183 395 українців було ув'язнено в концентраційні табори, де загинуло близь-

ко 115 тис. Тимчасом все населення Закарпатської України, за даними перепису 1930 р., становило 727 тис. Окупанти вивозили звідси все, що тільки можна було вивезти. У селян забирали не тільки продукти, але й посівний матеріал. Українське населення було приречене на вимирання.

Мітинг трудящих Ужгорода, присвячений воз'єднанню Закарпатської України в єдиній Українській Радянській державі (8 липня 1945 р.).

Комуністи Закарпаття очолили боротьбу народних мас проти фашизму, закликали народні маси до партизанської боротьби. Западені героїчною боротьбою радянського народу, трудящі Закарпаття посилювали боротьбу проти поневолювачів і тікали в ліси, вступали в партизанські загони. Особливо посилилась бойова діяльність партизанських загонів після того, як у Закарпаття прибув на початку січня 1942 р. секретар Закарпатського крайкому Комуністичної партії Чехословаччини О. Борканюк. Крайком створив розгалужену сітку підпільних партійних організацій. Фашисти та їх мерзенні лакеї — українські буржуазні націоналісти в березні 1942 р. арештували О. Борканюка і після жорстоких катувань стратили.

За вказівками ЦК КП(б)У Український штаб партизанського руху перекидав у Закарпаття організаторські групи з досвідчених і загартованих у боях партизанів. В ніч з 28 на 29 серпня 1943 р. на полонину Менчул поблизу м. Хуста висадились партизанська організаторська група. Встановивши зв'язок з місцевими робітниками і селянами, партизани створили підпільні групи в Мукачівському, Виноградівському і Хустському районах.

Високою бойовою активністю відзначалися партизанські загони, якими командували закарпатці В. Русин, Уста, Прищепя, загони ім. Леніна, «За вільну Чехословаччину», ім. О. Борканюка. Партизани завдали серйозних втрат окупантам.

Трудящі Закарпаття активно боролися за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з своєю матір'ю — Україною. І коли Радянська Армія вигнала німецько-мадьярських загарбників, у містах і селах Закарпатської України з новою силою розгорнувся рух за возз'єднання з Радянською Україною. 26 листопада 1944 р. в м. Мукачевому відкрився I з'їзд Народних Комітетів Закарпаття, який одностайно висловився за возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. В одноголосно ухваленому з'їздом маніфесті говорилося:

«1. Возз'єднати Закарпатську Україну з своєю великою матір'ю Радянською Україною і вийти з складу Чехословаччини.

2. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну Раду Союзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки».

Мудра зовнішня політика Радянського уряду забезпечила досягнення дружньої угоди з Чехословацькою Республікою про возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР, підписаної в Москві 29 червня 1945 р.

Неухильне здійснення Комуністичною партією ленінсько-сталінської національної політики, братерська і непохитна дружба з усіма народами Радянського Союзу забезпечили українському народові дальший розквіт і зміцнення Української Радянської держави, розширення її прав. Це знайшло конкретний вияв у створенні на основі постанов десятої сесії Верховної Ради СРСР Народного комісаріату закордонних справ — тепер Міністерство закордонних справ Української РСР. Делегати Радянської України взяли участь в заснуванні Організації Об'єднаних Націй. Виступаючи на міжнародних конференціях, вони разом з делегатами СРСР і делегатами інших демократичних країн ведуть енергійну боротьбу проти реакційних сил імперіалізму.

Зміцненню могутності Української Радянської держави сприяло возз'єднання всіх українських земель.

Завдяки перемозі соціалізму і возз'єднанню всіх українських земель сила і могутність Української Радянської держави незмірно зросли. Українська Радянська Соціалістична Республіка після возз'єднання всіх українських земель стала однією з найбільших держав Європи.

10. Розвиток науки і культури Радянської України

Наука, література і мистецтво в роки Великої Вітчизняної війни були могутньою зброєю в героїчній боротьбі за свободу і незалежність СРСР. Радянські письменники, художники, компо-

зиторі і наукові працівники своїми працями і творами сприяли боротьбі за визволення Батьківщини від німецько-фашистських загарбників. Своєю самовідданою роботою, незнаними в історії людства прикладами героїзму на фронті боротьби з гітлерівськими окупантами, а також могутнім піднесенням творчих сил в тилу, де вся робота проводилась під лозунгом «Все для фронту! Все для перемоги над ворогом!», вони підносили дух доблесних воїнів Радянської Армії, а часто й самі із зброєю в руках відстоювали честь і свободу своєї Вітчизни.

Комуністична партія і уряд СРСР з самого початку війни забезпечили евакуацію наукових і культурних установ Радянської України у східні райони Радянського Союзу. Трудячі Поволжя, Уралу, Сибіру, Казахстану, Узбекистану, Башкирії як рідних зустріли діячів української культури і створили їм умови для творчої роботи. Особливе піклування і чуйність виявляв до них великий російський народ. Одним з багатьох проявів такого піклування був спеціальний наказ Наркомосвіти РРФСР, який зобов'язав завідуючих крайовими і обласними відділами народної освіти, а також наркомоси автономних республік організувати для евакуйованих з України дітей навчання рідною мовою. Школи з українською мовою навчання були відкриті в Саратовській, Куйбишевській, Чкаловській, Молотовській, Свердловській, Новосибірській, Омській та інших областях, а також у Татарській АРСР.

В столиці Башкирської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки Уфі розгорнули свою роботу Академія наук УРСР, Спілка радянських письменників України, Спілка радянських композиторів України, Спілка радянських художників України, Київський державний оперний театр ім. Т. Г. Шевченка, який незабаром переїхав до м. Іркутська.

Діячі науки Радянської України своєю роботою сприяли успішному розвитку військової промисловості, розробляли нові методи лікування поранених, діячі культури створювали художні твори, які прославляли патріотизм і дружбу народів, подвиги радянських воїнів.

Творчі зусилля вчених Академії наук УРСР були спрямовані на подання максимальної допомоги фронтові. Для забезпечення потреб оборонної промисловості наукові працівники вивчали сировинні ресурси Башкирії і Південного Уралу. При Президії Академії наук УРСР був утворений науково-технічний комітет сприяння обороні під головуванням президента акад. О. О. Богомольця.

Інститут електрозварювання під керівництвом дійсного члена Академії наук УРСР Є. О. Патона розгорнув свою роботу на Уралі. Співробітники цього інституту впроваджували методи електрозварювання у виробництво танків та інших видів озброєння, чим сприяли збільшенню випуску і підвищенню бойових якостей їх. За видатні роботи в галузі електрозварюван-

ня Є. О. Патону було присвоєне звання Героя Соціалістичної Праці, а 11 наукових працівників інституту були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Інститут чорної металургії під керівництвом дійсного члена Академії наук УРСР М. В. Луговцова працював у Свердловську. Дійсний член Академії наук УРСР М. М. Доброхотов розробив раціональний метод розкислення легованих сталей, який був впроваджений у сталеплавильних цехах танкобудівних заводів. Член-кореспондент Академії наук УРСР П. Т. Ємельяненко своїми працями сприяв поліпшенню вальцювання труб артилерійських систем.

Українські вчені розробили нові ефективні методи лікування ран, переломів кісток та ін. Інститут клінічної фізіології, яким керував акад. О. О. Богомолець, створив цінні препарати для лікування ран і переломів кісток. За роботу в цій галузі акад. О. О. Богомольцю було присвоєне звання Героя Соціалістичної Праці. Велику наукову роботу вів Інститут біохімії під керівництвом акад. О. В. Палладіна. Цей інститут створив новий препарат «Вікасол» для боротьби з кровотечами, який почав широко застосовуватися в лікувальній практиці. Продовжував свою плідотворну роботу в галузі офтальмології дійсний член Академії наук УРСР В. П. Філатов, який евакуювався з групою співробітників у Ташкент.

Наукові працівники Інституту історії підготували і видали праці: «Боротьба українського народу проти німецьких загарбників», «Жовтень на Україні», почали видавати «Наукові записки». Мовознавці завершували підготовку «Українського правопису» і «Російсько-українського словника». Економісти опублікували збірник «Народне господарство Радянської України», брали активну участь у розробленні плану відбудови народного господарства УРСР, зруйнованого німецько-фашистськими загарбниками. При президії Академії наук була створена Комісія сприяння відбудові народного господарства України. Розроблені комісією пропозиції були передані урядові УРСР.

Уряд СРСР проявляв велике піклування про вчених Радянської України, створюючи умови, необхідні для їх успішної роботи. Восени 1943 р. постановою Державного Комітету Оборони Академія наук УРСР була переведена з Уфи до Москви.

Продовжували підготовку кадрів спеціалістів вузи Радянської України. Київський і Харківський державні університети були евакуйовані у Кзил-Орду, Казахської РСР, де на базі цих університетів був створений Об'єднаний український університет. Одеський державний університет спочатку був евакуйований на Північний Кавказ, а потім в Байрам-Алі, Туркменської РСР, Київський медінститут — в Челябінськ. Працівники вузів Радянської України працювали в співдружності з місцевими науковими силами, подаючи їм велику допомогу в проведенні наукових досліджень і в підвищенні кваліфікації. Значну роботу в цьому

напрямі провів, зокрема в Челябінську, Київський медичний інститут. На базі підготовлених ним нових кадрів створено Челябінський медичний інститут. Ця діяльність українських вузів була високо оцінена республіканськими і місцевими органами. Народний комісар освіти Туркменської РСР 19 червня писав: «За велику допомогу Одеського державного університету нашим молодим науково-педагогічним кадрам у захисті ними дисертацій на здобуття вчених ступенів висловлюю колективу університету гарячу подяку». Багатьом ученим Об'єднаного українського університету була оголошена подяка, а частина з них нагороджена грамотами Президії Верховної Ради Казахської РСР.

Українська радянська література, яка розвивалась у найтіснішому єднанні з російською літературою, вірно служила народові, допомагаючи йому боротися з ворогом. Твори українських радянських письменників О. Корнійчука — «Партизани в степах України» і «Фронт», І. Кочерги — «Ярослав Мудрий», П. Тичини — «Похорон друга» і «Я утверджуюсь», М. Бажана — «Данило Галицький» і цикл віршів «Сталінградський зошит», вірші М. Рильського, В. Сосюри, А. Малишка, Л. Первомайського, повісті і оповідання Ю. Яновського, В. Василевської, Івана Ле, О. Копиленка та ін. прославляли героїзм і дружбу народів СРСР, славне минуле українського народу.

Видавництво Спілки радянських письменників України випустило багато збірок віршів і нарисів українських радянських письменників. Спілка письменників видавала літературні збірки «Україна в огні» і спеціальну бібліотечку «Фронт і тил». Щоб задовольнити попит на твори класиків української літератури, були видані масовим тиражем «Кобзар» Шевченка, вибрані твори Франка і Коцюбинського.

В Уфі виходили щотижнева газета «Література і мистецтво» і журнал «Українська література», у Москві — журнал «Україна». Для населення тимчасово окупованих фашистами областей УРСР випускалася газета «За Радянську Україну». Продовжували виходити центральні республіканські газети «Комуніст» (пізніше «Радянська Україна») і «Советская Украина» (пізніше «Правда Украины»).

Українські книжки, журнали і газети підносили почуття радянського патріотизму і бойовий дух трудящих Радянської України, зміцнювали в них віру в перемогу над ворогом, запалювали на бойові подвиги.

Гарячою любов'ю до Батьківщини була пройнята творчість українських радянських композиторів. Г. Верьовка створив кілька патріотичних пісень на тексти українських поетів. У 1943 р. він написав кантату «Сталіна могутній клич» для солістів, хору і симфонічного оркестру та ряд романсів. В цьому ж році Г. Верьовці було доручено організувати Український державний народний хор. П. Козицький на лібретто Ібрагімова і Сайфі Кудаша

написав у 1943 р. оперу «За Батьківщину», що розкриває героїчну працю башкирських колгоспників у дні Великої Вітчизняної війни. В тому ж році ця опера була поставлена Башкирським державним театром. Б. Лятошинський, який працював у роки Вітчизняної війни в м. Саратові, написав понад 100 обробок народних пісень, багато романсів на тексти радянських поетів та ін. Найкращим його твором в цей період був «Український квінтет», удостоєний в 1947 р. Сталінської премії. А. Штогаренко створив багато пісень про радянських партизанів, редагував і гармонізував пісні композиторів — бійців 3-го Українського фронту. В 1943 р. він написав симфонію-кантату «Україно моя» (текст М. Рильського і А. Малишка). Цей твір був удостоєний в 1946 р. Сталінської премії.

Завдяки піклуванню уряду СРСР 35 евакуйованих українських оперних і драматичних театральних колективів працювали в приміщеннях театрів Красноярська, Іркутська, Семипалатинська, Улан-Уде, Ташкента, Алма-Ати, Барнаула, Актюбінська, Сизрані, Тобольська, Джамбула, Бухари та інших міст Радянського Союзу. Театральні колективи напружено працювали над підготовкою нових вистав. Театр ім. І. Франка у травні 1942 р. показав нову постановку «Партизани в степах України». В той же час театр працював над п'єсами «Вільгельм Телль» (постановка Гната Юри), «Олеко Дундич» (постановка А. Бучми) та іншими.

Харківський драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка підготував п'єси «Руські люди», «Петро Кримов» і «Фронт».

Запорізький театр ім. М. Заньковецької здійснив постановки «Партизани в степах України», «Фронт», «Олеко Дундич» та ін. В 1944 р., за постановою уряду, театр ім. М. Заньковецької переїхав на постійну роботу у Львів.

У кожному театральному колективі були організовані спеціальні фронтові бригади. Багато акторів української сцени по кілька разів побували з концертами на фронті.

Київська кіностудія евакуювалася в столицю Туркменської РСР Ашхабад, який став одним з великих центрів радянської художньої кінематографії. Одеська кіностудія була евакуйована в Ташкент. Ці кіностудії випустили такі художні кінофільми: «Пархоменко», «Як гартувалася сталь», «Райдуга», «Нескорені» та ін.

Справі розгрому німецько-фашистських загарбників служили своїми творами українські радянські художники. Плакати В. Касіяна («У бій, слов'яни»), Д. Шавикіна і М. Глуценка та ін. закликали радянських людей до нещадної боротьби з ворогом, запалювали радянських людей на героїчну працю в тилу для потреб фронту. Багато художників працювало в редакціях фронтових газет, створювало разом з письменниками листівки, звернені до радянських людей, які перебували на тимчасово окупованій території.

Успішно працювали і майстри старшого покоління О. Шовкуненко, К. Трохименко, М. Шаронов та ін. У пейзажах О. Шовкуненка відображено природу Радянської Башкирії. Він написав портрети поета П. Тичини, акад. О. В. Палладіна та ін.

Творчим звітом українських радянських художників була художня виставка, присвячена 25-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка відкрилася в листопаді 1942 р. в Уфі. У виставці взяло участь близько 30 художників Радянської України, серед яких були видатні майстри і талановита молодь. Більшість картин на виставці була присвячена темам Великої Вітчизняної війни і дістала високу оцінку радянської громадськості.

Як тільки Радянська Армія визволила значну частину України, Центральний Комітет партії і уряд СРСР почали реєвакуюцію українських культурних і наукових організацій та установ. Партія і уряд приділяли велику увагу культурному будівництву і відбудові зруйнованих шкіл, інститутів, театрів, музеїв і бібліотек. Вже в 1945 р. на Україні працювало 27 248 шкіл, в них навчалось понад 5 млн. дітей. У республіці були відбудовані майже всі вищі учбові заклади, в яких навчалось близько 100 тис. студентів. У Києві після реєвакуюції розгорнули роботу Академія наук УРСР і багато галузевих науково-дослідних інститутів.

Український народ відбудовував культурно-освітні установи і учбові заклади. Москва та інші культурні центри Радянського Союзу посілали на Україну устаткування, прилади, літературу та ін. На визволеній від німецько-фашистських загарбників території працювало 99 театрів, 1510 кіноустановок, 823 радіоузли, 1500 бібліотек.

Дальший розвиток української радянської культури і науки в тяжкі роки Великої Вітчизняної війни, коли вся Україна була тимчасово окупована загарбниками, став можливим завдяки братерській підтримці всіх народів СРСР і насамперед великого російського народу.

11. Всесвітньоісторичне значення перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні

Великий подвиг радянського народу і його збройних сил, які три роки одні билися проти об'єднаних сил гітлерівської Німеччини та її сателітів, вирішальна роль радянського народу в розгромі німецького фашизму, що душив багато народів Європи, і японського імперіалізму, який гнобив народи Сходу, продемонстрували незламну могутність Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

СРСР вийшов з тяжкої війни ще могутнішим. В результаті перемог, здобутих у Великій Вітчизняній війні, Радянський Союз відновив свої територіальні права, порушені в різний час чужо-

земними імперіалістами, і зміцнив безпеку своїх кордонів. Українська РСР, Білоруська РСР і Молдавська РСР повністю возз'єднали свої землі. Литовському народові повернуто відторгнену імперіалістами від Литви Клайпедську область. На Далєкому Сході Радянському Союзові повернуті Південний Сахалін і Курільські острови. На заході СРСР передано древньослов'янські землі — район Кенігсберга, нині Калінінградську область, з незамерзаючим портом на Балтійському морі. На півночі істотно поліпшено оборону радянських кордонів і зокрема оборону Ленінграда. Район Печенги з незамерзаючим портом повернуто Радянському Союзові. В Порккала-Удд (Фінляндія) була створена радянська військово-морська база, призначена для охорони кордонів СРСР у басейні Балтійського моря.

Самовіддана боротьба радянських людей за свободу, демократію і цивілізацію, проти варварства і мракобісся фашизму міцно закріпила за радянським народом славу безстрашного борця за мир і щастя для трудящих усього світу.

Перемога Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні над силами міжнародної реакції має всесвітньоісторичне значення тому, що вона привела до серйозного ослаблення світової капіталістичної системи та до зростання й посилення табору демократії і соціалізму.

Перемога Радянського Союзу величезною мірою сприяла новому могутньому піднесенню національно-визвольної боротьби у колоніальних і залежних країнах.

Перемога Радянського Союзу над фашизмом і неухильна політика дружби та співробітництва між народами ще більше зміцнили міжнародний авторитет Радянської країни, любов і повагу до неї з боку народів усього світу. На цій основі незмірно зріс вплив СРСР у розв'язанні міжнародних питань.

У тяжких випробуваннях Великої Вітчизняної війни радянський суспільний і державний лад ще раз показав свою незламну силу і переваги перед капіталістичним ладом. Поховано надії фашистських агресорів на нетривкість радянського суспільного і державного ладу і побудовані на цих надіях маячні плани. Спираючись на соціалістичну державу, радянський народ під проводом Комуністичної партії розгромив ворога, врятував волелюбні народи світу від фашистського рабства.

Радянський суспільний лад в порівнянні з капіталістичним є вищою формою організації суспільства. Робітники, селяни та інтелігенція спаяні спільністю інтересів у боротьбі за побудову комунізму. Жодна сучасна капіталістична держава не справилася б з тими складними і важкими завданнями, які довелося розв'язувати Радянській державі у зв'язку з тимчасовою втраченою дуже важливих районів країни.

У Великій Вітчизняній війні переміг радянський державний лад. Гітлерівці і реакційні кола інших капіталістичних країн базикали про «нетривкість» Радянської держави, про те, що вона

не витримає натиску фашистської Німеччини і розпадеться після перших же ударів гітлерівської воєнної машини.

Не стару царську Росію — «тюрму народів», а нову, могутню соціалістичну державу — Союз Радянських Соціалістичних Республік, побудований на засадах справжньої рівності, міцної дружби і братерського співробітництва народів, зустріли німецькі імперіалісти на шляху своєї агресії.

Вірломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз ще більше згуртував і зріднив радянські народи. В єдиному патріотичному пориві всі народи СРСР стали на захист соціалістичної Вітчизни.

Радянський державний лад довів свої переваги перед капіталістичним ладом не тільки фашистських країн, але й країн так званої буржуазної демократії. Буржуазні держави Західної Європи, включаючи і таку велику державу, як Франція, неспроможні були дати відсіч фашистській агресії і стали легкою здобиччю німецьких імперіалістів. Радянська держава, спираючись на соціалістичний лад, дружбу між народами великого Радянського Союзу, в короткий строк мобілізувала всі сили народу, всі матеріальні ресурси країни і протягом трьох років одна вела війну з об'єднаними силами фашизму.

У Великій Вітчизняній війні перемогли Збройні Сили Радянського Союзу. Радянська Армія витримала всі злигодні війни, вщент розбила ворожі полчища і виїшла з війни переможницею. Радянська Армія — армія країни соціалізму, армія братерства і дружби народів, армія оборони свободи і прогресу — продемонструвала високі моральні і бойові якості, що їх не мають і не можуть мати армії імперіалістичних держав, які прагнуть до закабалення інших народів. Радянська держава забезпечила свою армію найновішою зброєю і бойовою технікою в достатній кількості. Комуністична партія виховала талановиті кадри офіцерів, генералів і адміралів, а також солдатів і матросів в дусі радянського патріотизму, хоробрості і безмежної відданості Батьківщині.

Переможне закінчення Великої Вітчизняної війни з усією наочністю показало перевагу радянської військової науки і радянського військового мистецтва над буржуазною військовою наукою і буржуазним військовим мистецтвом.

Розгром гітлерівської Німеччини був не тільки воєнним і економічним, а й морально-політичним розгромом, він означав перемогу радянської ідеології братерства і дружби народів над людиноненависницькою ідеологією фашизму.

Всесвітньоісторичні перемоги над фашистськими агресорами — тріумф геніального керівництва Комуністичної партії. В цій війні перемогла політика Комуністичної партії, її теорія, її ідеологія, перемогли її організаційні принципи. Озброєний безсмертними ідеями великого Леніна радянський народ став на боротьбу з ворогом. Ці великі ідеї підносили моральний дух

Розділ IX

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА ВІДБУДОВУ І ДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА В ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ

1. Міжнародна обстановка після закінчення другої світової війни. Боротьба Радянського Союзу за тривалий мир, безпеку і незалежність народів

Після розгрому фашистської Німеччини та імперіалістичної Японії Радянська країна відновила перерваний війною рух по шляху мирного господарського розвитку і поступового переходу від соціалізму до комунізму, перебудовуючи народне господарство відповідно до умов і завдань мирного часу.

Німецько-фашистська агресія завдала Радянському Союзу незмірно більшої шкоди, ніж будь-якій іншій країні, що воювала проти блоку фашистських держав.

Комуністична партія Радянського Союзу поставила перед народом завдання в першу чергу розвивати, як і раніше, важку індустрію, особливо металургію, паливну промисловість і електроенергетику, без яких не можна було відбудувати і розвивати далі народне господарство країни.

Після закінчення війни Радянський Союз набагато скоротив свої збройні сили. В 1945 р. була проведена демобілізація першої і другої черги, з травня по вересень 1946 р.— третьої черги, в 1946—1947 рр. з Радянської Армії було демобілізовано кілька старших віків особового складу, а на початку 1948 р.— всі інші старші віки. Зразу ж після закінчення війни на всіх підприємствах були знов запроваджені 8-годинний робочий день і щорічні відпустки для робітників, службовців та інженерно-технічних працівників, скасовані надурочні роботи, запроваджені на початку війни.

В капіталістичних країнах перехід від війни до миру викли-

кав звуження внутрішнього ринку, падіння рівня виробництва, закриття підприємств, зростання безробіття. Так, у Сполучених Штатах Америки обсяг промислового виробництва в 1946 р. скоротився в порівнянні з 1943 р. більш як на одну третину. Число безробітних і напівбезробітних в капіталістичних країнах в 1950 р. досягло 45 млн., а з урахуванням їх сімей — понад 150 млн. Незважаючи на зростання воєнного виробництва, в 1952 р. в США налічувалось не менше 3 млн. цілком безробітних і 10 млн. напівбезробітних, в Англії — більше півмільйона цілком безробітних, у Західній Німеччині — майже 3 млн., в Італії — понад 2 млн., в Японії — близько 10 млн. цілком і частково безробітних.

В роки другої світової війни почався другий етап загальної кризи капіталізму. Головними особливостями цього етапу є: дальший розпад капіталістичної системи світового господарства, корінна зміна співвідношення сил капіталізму і соціалізму на користь соціалізму, на шкоду капіталізові.

В результаті розгрому фашистських держав збройними силами антигітлерівської коаліції, в якому вирішальна роль належала Радянському Союзу, посилились позиції демократії і ослабли позиції імперіалістичного табору. Від капіталістичної системи відпав ряд країн Центральної і Південно-Східної Європи: Польща, Чехословаччина, Болгарія, Румунія, Угорщина, Албанія, Югославія.

В країнах народної демократії знищена кабальна залежність вітчизняної економіки від імперіалістичних держав, проведені корінні соціально-економічні перетворення, які заклали основи будівництва соціалізму.

7 жовтня 1949 р. в Берліні Німецька Народна Рада проголосила утворення Німецької Демократичної Республіки. Створення миролюбної Німецької Демократичної Республіки мало величезне значення в історії Європи.

Докорінно змінилося становище в колоніальних і залежних країнах світу. В післявоєнні роки особливо посилюється розпад колоніальної системи імперіалізму. Народи Індії, Індонезії, Бірми, Єгипту і Судану скинули старий колоніальний режим і стали на шлях незалежного, суверенного розвитку.

Прагнення до повного визволення від колоіалізму, прагнення до миру, свободи і незалежності все більше і більше об'єднувало народи Азії і Африки. Конференція 29 країн Азії і Африки, що відбулася 12—24 квітня 1955 р. в Бандунгу, продемонструвала можливість мирного співіснування держав з різними соціальними системами. Основним на конференції було питання про боротьбу проти колоіалізму, за національну незалежність і свободу. Конференція відбила тверду волю народів Азії і Африки визначити свою долю без участі західних колоніальних держав, взяти розв'язання найважливіших питань зовнішньої політики у власні руки.

З величезною силою розгорнулася всенародна національно-

визвольна боротьба проти імперіалістичного гніту в Азії і басейні Тихого океану. В 1945 р. на території французької колонії Індокитай виникла Демократична Республіка В'єтнам. Народна армія В'єтнаму на початок 1954 р. визволила від французьких колонізаторів понад 90% території країни. В Північній Кореї, після її визволення збройними силами Радянського Союзу від 40-річного японського гніту, 6 вересня 1945 р. була проголошена народно-демократична республіка.

В Китаї національно-визвольна боротьба героїчного 600-мільйонного народу за свободу і незалежність закінчилась великою історичною перемогою. Незважаючи на підтримку американських імперіалістів, прогнилий, реакційний гомінданівський режим національного зрадництва, феодального гніту і колоніальної експлуатації впав під ударами Народної-визвольної армії Китаю, керованої вождем китайського народу Мао Цзе-дуном і його соратником Чжу Де. 1 жовтня 1949 р. була проголошена Китайська Народна Республіка. Перемога китайської народної революції змінила обстановку не тільки в Азії, але і в усьому світі.

14 лютого 1950 р. Китайська Народна Республіка і Союз Радянських Соціалістичних Республік підписали Договір про дружбу, союз і взаємодопомогу. Цей договір скріпив нерушиму дружбу народів двох великих країн світу і став могутнім знаряддям забезпечення миру на Далекому Сході.

Зміцнюючи братерські зв'язки з народами Радянського Союзу, країни народної демократії вступили в смугу могутнього політичного, господарського і культурного піднесення. Скинувши ярмо капіталістичної експлуатації, трудящі цих країн, спираючись на безкорисливу допомогу Радянського Союзу, будують нове, соціалістичне життя. Головною творчою силою в боротьбі за соціалістичне перетворення країн народної демократії є робітничий клас і його авангард — комуністичні і робітничі партії. Успіхи, досягнуті в розвитку економіки країн народної демократії, свідчать про переваги народно-демократичного ладу над капіталістичним.

Мирна праця трудящих Корейської Народної-Демократичної Республіки 25 червня 1950 р. була перервана нападом ліснманівських військ, які при активній підтримці американських імперіалістів під прапором Організації Об'єднаних Націй піддали варварському руйнуванню міста і села Північної Кореї. Корейський народ, спираючись на братерську допомогу китайського народу, вчинив стійкий опір агресорам. Кровопротитна війна, яка тривала три роки, закінчилась перемогою героїчного корейського народу і китайських народних добровольців. 27 липня 1953 р. було укладене перемир'я, що є значним вкладом демократичних сил у справу захисту миру на Далекому Сході і в усьому світі.

В післявоєнних умовах різко змінились відносини між країнами, які брали участь у війні проти фашистської Німеччини та імперіалістичної Японії. Виникла нова розстановка політичних

сил. Світ поділився на два основні табори — табір імперіалістичний та антидемократичний, з одного боку, і табір антиімперіалістичний та демократичний — з другого боку. Економічним результатом утворення двох протилежних таборів було виникнення двох паралельних світових ринків. Найбільш важливим економічним наслідком другої світової війни був розпад єдиного світового ринку.

Оплотом антиімперіалістичного й антифашистського табору є Радянський Союз, Китайська Народна Республіка і країни народної демократії, зовнішня політика яких спрямована на забезпечення міцного миру між народами і всемірне зміцнення дружнього співробітництва миролюбних націй.

Імперіалісти США, Англії і Франції піддали економічній блокаді СРСР, Китай і європейські країни народної демократії, які не захотіли увійти в систему американського плану закабалення світу, здійснюваного під прикриттям допомоги в післявоєнній відбудові. Вони мали намір задушити держави демократичного табору, а на ділі вийшло зовсім інше. СРСР, Китай і європейські країни народної демократії ще тісніше згуртувались і налагодили економічне співробітництво. В основі цього співробітництва лежить щире бажання допомогти один одному і добитись загального економічного піднесення.

Американські реакціонери, занепокоєні успіхами соціалізму в СРСР, успіхами країн народної демократії, зростанням робітничого і демократичного руху в усіх країнах світу, спрямували свої зусилля на врятування капіталістичної системи від цілковитого розвалу.

Після закінчення другої світової війни США відкрито проголосили курс на встановлення світового панування американського імперіалізму. Імперіалісти США стали на шлях підготовки і розпалювання нової світової війни. Замість згортання військових баз, створених у багатьох країнах в роки другої світової війни, імперіалісти США відразу ж після війни приступили до будівництва нових баз, які знаходяться за тисячі кілометрів від американського континенту і призначені для нападу на СРСР і країни народної демократії.

Післявоєнний політичний курс американських імперіалістів передбачає здійснення заходів військового, економічного і політичного характеру, які мають метою встановити політичне і економічне панування США в країнах, що стали об'єктами експансії американського імперіалізму, позбавити ці країни національної незалежності і встановити в них такі режими, які давали б змогу американській імперіалістичній верхівці неподільно експлуатувати їх. Такій меті була підпорядкована і «доктрина Трумена», проголошена весною 1947 р. Вона була розрахована на подання американської «допомоги» всім реакційним режимам, які виступають проти сил демократії і соціалізму. «Доктрина Трумена» стала прапором усієї міжнародної імперіалістичної реакції, від-

критим закликком до реакціонерів усіх країн об'єднати свої сили для того, щоб з допомогою і під керівництвом США перейти в наступ на демократію і соціалізм в Європі і в усьому світі.

Проте натхненники експансіоністського курсу американської політики скоро переконались, що політика відкритого воєнного тиску не справила бажаного застрашуючого враження на радянський народ та інші волелюбні народи. У зв'язку з цим магнати Уолл-стріту і вирішили зв'язати свою антикомуністичну кампанію з ідеєю «всесвітньої відбудови» при допомозі США. Так виник новий варіант американської експансії — «план Маршалла», який був спрямований на закабалення Європи і перетворення її західної частини у воєнний плацдарм.

«План Маршалла» був запропонований країнам Європи під виглядом «безкорисливої» американської допомоги. Суть його полягала в економічному закабаленні народів Європи, в придушенні демократичного і соціалістичного руху, у відкритій підтримці реакційних сил, в розпалюванні нової світової війни. Важливу частину «плану Маршалла», який мав чинність у 1948—1952 рр., становила політика США щодо Західної Німеччини і Японії. Американські імперіалісти разом з англо-французькими імперіалістами все більше й більше перетворювали ці країни в плацдарми нової світової війни. Більше того, вони перейшли від політики підготовки агресії до прямих актів агресії. Проявом цієї політики була воєнна інтервенція США в Кореї, окупація китайського острова Тайвань (Формоза), ремілітаризація Західної Німеччини і перетворення її у воєнно-стратегічний плацдарм проти СРСР і країн народної демократії. Так, нехтуючи рішеннями Ялтинської і Потсдамської конференцій, імперіалісти США, Англії і Франції вели підготовку до розв'язування нової світової війни, спрямовуючи вістря своєї розгнужаної пропаганди війни проти Радянського Союзу.

Одним з проявів розпалювання нової світової війни був вироблений імперіалістами США «Північно-атлантичний пакт», до якого в квітні 1949 р. під тиском американських претендентів на світове панування, проти волі народних мас приєдналися уряди Англії, Франції, Бельгії, Голландії, Італії, Данії, Люксембургу, Ісландії, Португалії, Норвегії, Канади, Туреччини і Греції. «Північно-атлантичний пакт» є знаряддя агресивної політики правлячих кіл США і Англії. На основі цього пакту імперіалісти США розширяли військові бази і опорні пункти для підготовки нової світової війни.

Післявоєнний розвиток характеризується, як уже вказувалось, дальшим ослабленням капіталістичної системи. Про це свідчить загострення суперечностей між самими імперіалістичними державами. Друга світова війна не тільки не усунула, а, навпаки, посилила їх. За мнимою «єдністю» імперіалістичних держав криється в дійсності глибокі суперечності між ними.

США, скористувавшись зникненням з світового ринку своїх конкурентів — Німеччини, Японії та Італії — і ослабленням Англії і Франції, прагнули захопити світові джерела сировини і ринки збуту, остаточно приборати до своїх рук економіку цих країн, проникнути в багатющі колоніальні володіння Англії, Франції, Голландії, Бельгії та інших держав. Все це неминуче вело до загострення боротьби між США та іншими імперіалістичними державами.

Американські імперіалісти докладають всіх сил, щоб ослабити зростаюче загострення суперечностей між імперіалістичними країнами шляхом організації всіх реакційних сил для розв'язування нової війни. В цій змові імперіалістів проти миру в усьому світі агентурою імперіалістичних агресорів виступають праві соціалісти.

Розпалюючи нову світову війну, США насаджували свою агентурну сітку в країнах народної демократії, організовували там змови з метою повалення народно-демократичних урядів і встановлення капіталістичного режиму. Серед найманих агентів американських і англійських імперіалістів опинилися і зрадники українського народу — українські буржуазні націоналісти, які до розгрому гітлерівської Німеччини були вірними псами і слугами німецького фашизму.

Зовнішня політика Радянського Союзу, який послідовно відстоює мир в усьому світі, виходила і виходить з факту можливості співіснування двох систем: капіталістичної і соціалістичної. Радянський уряд завжди стояв за мирне співробітництво СРСР з капіталістичними країнами при умові взаєморозуміння і виконання взятих на себе зобов'язань.

Радянський Союз твердо відстоював інтереси всього прогресивного людства, свободу і незалежність народів, тривкий мир. Цьому миролюбному прагненню — зробити неможливим виникнення нової агресії і нової війни, коли не назавжди, то принаймні протягом довгого часу, була підпорядкована активна участь Радянського Союзу в розробленні принципів і створенні в 1945 р. Організації Об'єднаних Націй.

Уряд Радянського Союзу в післявоєнні роки не раз виступав з пропозиціями мирного врегулювання нерозв'язаних питань, як, наприклад, питання про мирні договори з Німеччиною і Японією. Він висловив готовність співробітничати з урядом Сполучених Штатів Америки і урядами інших країн у проведенні заходів, які були б спрямовані на укладення Пакту Миру і на поступове загальне роззброєння. Уряд США не погодився з цими миролюбними пропозиціями Радянського Союзу.

Послідовно відстоюючи політику миру і безпеки народів, глава радянської делегації В. М. Молотов ще на першій сесії Генеральної Асамблеї ООН в 1946 р. висунув пропозицію про загальне скорочення і регулювання озброєнь, а також про заборону виробництва і застосування атомної зброї. Незважаючи на те,

що сесія поклала в основу своєї резолюції в цьому питанні пропозиції радянської делегації, американо-англійський блок зірвав практичне розв'язання питання про заборону виробництва і застосування атомної зброї.

У вересні 1948 р. на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН радянська делегація внесла пропозицію, яка передбачала скорочення збройних сил і озброєнь п'яти великих держав — СРСР, Китаю, США, Англії і Франції — на одну третину протягом одного року, а також заборону атомної зброї. Була внесена пропозиція про створення в рамках Ради Безпеки міжнародного контрольного органу для здійснення цих заходів. Але й ці пропозиції Радянського Союзу, спрямовані до забезпечення тривкого миру в усьому світі, натрапляли на запеклий опір з боку американо-англійської більшості ООН.

Послідовна миролюбна зовнішня політика Радянського Союзу стала найважливішим фактором зміцнення миру і демократії. Боротьба за міцний мир і незалежність народів була головним змістом зовнішньої політики СРСР. Ця мудра зовнішня політика дала змогу набагато зміцнити безпеку кордонів СРСР.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни в прикордонних з Радянською Україною державах сталися істотні зміни. «Якщо раніше на заході і на півдні України були держави з реакційним, напівфашистським режимом, то тепер по всьому кордону України, що виходить за межі СРСР, розташовані держави, в яких утвердився новий, демократичний режим, режим народної демократії»¹.

Велике значення в боротьбі за мир мали ухвалені в серпні 1948 р. на Белградській конференції придунайських держав рішення про режим судноплавства на Дунаї. Конференція скасувала існуючий режим судноплавства на Дунаї, який давав однакові права і придунайським і непридунайським країнам.

Радянська делегація відкинула англо-американські і французькі претензії на Дунай. Конференція ухвалила резолюцію, запроповану делегацією СРСР і підтриману делегаціями Української РСР і країн народної демократії. Радянська Україна, як придунайська держава, на основі нової конвенції дістала законне право судноплавства по Дунаю.

В боротьбі Радянського Союзу за післявоєнний устрій світу, за демократію і безпеку народів Радянська Україна, як невід'ємна складова частина СРСР, бере найактивнішу участь. Український народ вніс серйозний вклад у справу перемоги прогресивного людства над спільним ворогом в роки другої світової війни. В результаті успіхів зовнішньої політики Радянського Союзу, а також визнання великих заслуг українського народу в боротьбі проти фашизму, Радянська Україна і Радянська Білорусія

¹ В. М. Молотов, Промова на Ювілейній сесії Верховної Ради УРСР, присвяченій тридцятиріччю Радянської України, Укрполітвидав, 1948, стор. 9.

були запрошені в квітні 1945 р. на конференцію Об'єднаних Націй в Сан-Франціско як члени-засновники міжнародної організації захисту миру і безпеки народів.

Делегація Радянської України брала участь у підготовчій комісії Організації Об'єднаних Націй, на сесіях Генеральної Асамблеї ООН, в Раді Безпеки, в Паризькій мирній конференції, в органах міжнародної організації охорони здоров'я, в економічній комісії для Європи і т. д. Вона рішуче боролась проти спроб американських імперіалістів та їх прислужників ревізувати статут ООН, перетворити ООН в придаток державного департаменту США, висувала вимогу скоротити озброєння і заборонити атомну та інші види зброї масового винищення, викривала провокаторів і паліїв нової війни.

Делегація Української РСР, як і делегація Радянського Союзу, відстоювала і підтримувала на Паризькій мирній конференції справедливі вимоги Албанії та інших демократичних країн. На Паризькій мирній конференції і в Раді Безпеки ООН вона викрила перед усім світом, що претензії Греції та її американо-англійських покровителів до Албанії і Болгарії нічим не обгрунтовані.

Відстоюючи справу миру, делегація виступила на Генеральній Асамблеї ООН на захист свободи і незалежності індонезійського народу. Цей виступ викликав співчутливий відгук в усьому світі. На ім'я української делегації було одержано багато привітань від політичних, професійних і демократичних організацій різних країн. Представники індонезійського народу в своєму листі до глави делегації УРСР міністра закордонних справ Д. З. Мануїльського писали: «Віднині ми і наші потомки будемо вас знати, як найкращого друга нашого народу, і ніколи не забудеться в пам'яті такий благородний уряд і його справедливий героїчний народ».

В післявоєнні роки Українська РСР встановила і безперервно продовжує зміцнювати культурні зв'язки з країнами народної демократії шляхом обміну творами літератури, мистецтва, досягненнями науки, шляхом взаємного обміну делегаціями трудящих, вчених, майстрів мистецтва.

Д. З. Мануїльський.

Загроза нової світової війни викликала рішучість народів запобігти їй. В усьому світі зростав і посилювався організований могутній рух за мир, який об'єднав робітників, селян, інтелігенцію, людей різних політичних і релігійних переконань. Народи боролися не тільки за те, щоб заборонити атомну зброю, але й за те, щоб здійснити загальне скорочення всіх видів озброєнь, заборонити всі форми пропаганди війни, засудити збройну агресію і втручання ззовні у внутрішні справи народів. Цей могутній рух прихильників миру викликав необхідність створення керівного центра боротьби за мир.

У квітні 1949 р. в Парижі і в Празі відбувся Всесвітній конгрес прихильників миру, на якому були представлені народи 72 країн. Конгрес обрав Постійний комітет Всесвітнього конгресу прихильників миру.

Виражаючи непереможне прагнення волелюбних народів до миру, третя сесія Постійного комітету Всесвітнього конгресу прихильників миру, зібравшись у березні 1950 р. в Стокгольмі, ухвалила відозву, в якій говорилося:

«Ми вимагаємо безумовної заборони атомної зброї, як зброї застрашування і масового винищення людей.

Ми вимагаємо встановлення суворого міжнародного контролю за виконанням цього рішення.

Ми вважаємо, що уряд, який першим застосує проти будь-якої країни атомну зброю, вчинить злочин проти людства і повинен вважатися воєнним злочинцем.

Ми закликаємо всіх людей доброї волі всього світу підписати цю відозву».

Кампанія по збору підписів під Стокгольмською відозвою Постійного комітету Всесвітнього конгресу прихильників миру, яка розгорнулася серед народів усіх країн, продемонструвала зростаючу могутність руху за мир в усьому світі.

Виражаючи волю народів Радянської країни, Верховна Рада СРСР у червні 1950 р. схвалила Стокгольмську відозву і висловила впевненість, що ця відозва дістане одностайну підтримку всього радянського народу. В СРСР відозву підписали понад 115 млн. чоловік, в тому числі на Україні понад 20 млн.

Під Стокгольмською відозвою на момент скликання Другого Всесвітнього конгресу прихильників миру підписалось в усіх країнах близько 500 млн. чоловік. Це було серйозним попередженням паліям війни.

В листопаді 1950 р. відбувся Другий Всесвітній конгрес прихильників миру. Конгрес повинен був зібратися в Англії. Але уряд Англії відмовив делегатам у візах на в'їзд. Представники 80 країн — посланці миру — зібрались у Варшаві.

Другий Всесвітній конгрес прихильників миру ухвалив Маніфест до народів світу, Звернення до Організації Об'єднаних Націй і обрав новий керівний орган — Всесвітню Раду Миру. До складу Всесвітньої Ради Миру ввійшли представники 80 країн.

Головою бюро Всесвітньої Ради Миру був обраний видатний французький вчений Фредерік Жоліо-Кюрі.

На першій сесії Всесвітньої Ради Миру, яка відбулася в лютому 1951 р. в Берліні, було ухвалене Звернення про укладення Пакту Миру між п'ятьма великими державами — США, СРСР, Китайською Народною Республікою, Великобританією і Францією. Під цим Зверненням було зібрано понад 600 млн. підписів. У Радянському Союзі підписалось близько 118 млн. чоловік, в тому числі на Україні понад 23 млн.

Величезним вкладом Радянської держави у боротьбу за мир і безпеку народів було прийняття Верховною Радою СРСР 12 березня 1951 р. Закону про захист миру. В Законі говориться:

«1. Вважати, що пропаганда війни, в якій би формі вона не велась, підриває справу миру, створює загрозу новій війни і є через це найтяжчим злочином проти людства.

2. Осіб, винних у пропаганді війни, віддавати до суду і судити як тяжких кримінальних злочинців».

Закони про захист миру були ухвалені також в усіх країнах демократичного табору.

Могутній організований рух на захист миру, який охопив народи всіх країн земної кулі, став одним з найвидатніших явищ сучасності. Історія людства ще не знала такого масового суспільно-політичного руху, як рух усіх народів на захист миру, проти нової світової війни, підготовлюваної американо-англійськими імперіалістами.

В боротьбі за мир, демократію і соціалізм провідна роль належить могутній соціалістичній державі — Радянському Союзу. Радянська соціалістична держава неухильно проводить миролюбну зовнішню політику, що виражає інтереси всіх народів світу.

Міжнародні імперіалісти проводили політику холодної війни. Нехтуючи волею своїх народів, діючи на шкоду інтересам народів усіх країн, агресивні кола США, Англії і Франції старались загострити міжнародну обстановку, посилювали підготовку нової війни. Підписані 23 жовтня 1954 р. так звані паризькі угоди внесли серйозні зміни в міжнародну обстановку. На основі цих угод Західна Німеччина була прийнята в агресивний Північно-атлантичний блок, а також в Західноєвропейський воєнний союз і тим самим ставала головним вогнищем воєнної небезпеки в Європі. Західнонімецькі імперіалісти дістали можливість створити більш як півмільйонну армію з авіацією, флотом, танковими і моторизованими дивізіями.

Вступаючи у відкритий воєнний союз із західнонімецькими мілітаристами, Англія і Франція фактично відмовились від важливих для захисту миру договорів: англо-радянського від 26 травня 1942 р. і франко-радянського від 10 грудня 1944 р. Внаслідок цього Президія Верховної Ради СРСР 7 травня 1955 р. анулювала ці договори. У відповідь на активізацію агресивних сил та

їх спроби загострити міжнародну обстановку Радянський Союз і миролюбні держави вжили нових заходів для захисту миру. Одним з таких заходів була Нарада європейських країн по забезпеченню миру і безпеки в Європі, яка відбувалася в Москві з 19 листопада по 2 грудня 1954 р. Учасники Наради одностайно ухвалили Спільну Декларацію уряду СРСР і урядів народно-демократичних республік Польщі, Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки, Угорщини, Румунії, Болгарії і Албанії. Представник Китайської Народної Республіки, що брав участь в Нараді як спостерігач, вітав ухвалення Декларації і заявив, що 600-мільйонний китайський народ цілком схвалює і підтримує Декларацію.

Після того як паризькі угоди були ратифіковані і в кінці 1954 р. сесія Ради Північно-атлантичного блоку ухвалила рішення про підготовку атомної війни, загроза мирові і безпеці набагато зросла, а це вимагало дальшого об'єднання зусиль держав соціалістичного табору і зміцнення їх обороноздатності. З метою захисту справи миру 14 травня 1955 р. був укладений у Варшаві Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між Народною Республікою Албанії, Народною Республікою Болгарії, Угорською Народною Республікою, Німецькою Демократичною Республікою, Польською Народною Республікою, Румунською Народною Республікою, Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою. В ньому були визначені зобов'язання по спільній обороні на випадок збройного нападу на кого-небудь з учасників договору, передбачене створення об'єднаних збройних сил і об'єданого командування.

Важливим кроком у боротьбі за зміцнення миру був укладений з ініціативи уряду Радянського Союзу Державний Договір з Австрією, за яким відновлюється суверенітет і незалежність демократичної Австрії, що взяла на себе зобов'язання додержуватись постійного нейтралітету.

Велике значення для зміцнення справи миру і міжнародної безпеки мала зустріч урядових делегацій Радянського Союзу і Федеративної Народної Республіки Югославії, що відбулася в травні — червні 1955 р. в Белграді. В результаті переговорів була досягнута нормалізація радянсько-югославських відносин, спрямована на зміцнення дружби народів СРСР з братніми народами Югославії і пом'якшення міжнародної напруженості.

Важливою історичною подією була Женевська нарада Глав урядів чотирьох країн: США (Д. Ейзенхауера), СРСР (М. О. Булганіна), Англії (А. Ідена), Франції (Е. Фора), яка відбулася в липні 1955 р. Ця нарада сприяла зміцненню довір'я у відносинах між державами, зменшенню напруженості в міжнародній обстановці.

За час між Женевською нарадою Глав урядів чотирьох держав і Народною міністрів закордонних справ СРСР, США, Англії

і Франції, що відкрилася в кінці жовтня 1955 р., Радянський Союз вжив нових заходів для дальшої розрядки міжнародної напруженості. Вслід за укладенням договору про відновлення незалежної демократичної Австрії уряд Радянського Союзу ухвалив скоротити радянські збройні сили на 640 тис. чоловік, достроково відмовився від військово-морської бази Порккала-Удд на території Фінляндії, встановив дипломатичні відносини з Німецькою Федеральною Республікою, уклав договір про відносини між СРСР і Німецькою Демократичною Республікою.

Величезне значення для зміцнення дружніх відносин СРСР з іншими країнами має відвідання Радянського Союзу парламентськими делегаціями і видатними державними діячами буржуазних країн у відповідь на запрошення Радянського уряду і Верховної Ради СРСР. В 1955 р. в СРСР побували і ознайомились з державним ладом і життям народів Країни Рад парламентські делегації Англії, Швеції, Сирії, Індії, Бірми та інших країн. Відвідання Радянського Союзу прем'єр-міністром Індії Джавахарлалом Неру і прем'єр-міністром Бірми У Ну, візит у відповідь на це Голови Ради Міністрів СРСР М. О. Булганіна і члена Президії Верховної Ради СРСР М. С. Хрущова в ці країни, а також в Афганістан — все це вилилося в торжество дружби радянського народу з великим індійським, бірманським і афганським народами.

Радянський Союз твердо і послідовно захищає справу миру і безпеки народів. Незмінним принципом зовнішньої політики СРСР є ленінський принцип співіснування країн з різними суспільними системами. Радянський уряд веде активну боротьбу за зміцнення миру та ослаблення міжнародної напруженості і завжди вітає і вітає всякі заходи урядів і різних громадських організацій інших країн в цьому напрямі.

2. Політичне і трудове піднесення робітничого класу в боротьбі за відбудову і розвиток промисловості в четвертій п'ятирічці

Переможно завершивши Велику Вітчизняну війну, радянський народ всі свої сили спрямував на відбудову і дальший розвиток економіки і культури. Основні завдання мирного господарського будівництва в післявоєнний період полягали в тому, щоб відбудувати народне господарство в районах, що були тимчасово окуповані загарбниками, відновити довоєнний рівень промислового і сільськогосподарського виробництва і потім перевершити цей рівень у значних розмірах.

Комуністична партія передбачала організувати нове піднесення народного господарства, яке дало б країні можливість виробляти щороку до 50 млн. т чавуну, до 60 млн. т сталі, до 500 млн. т вугілля, до 60 млн. т нафти, тобто підвищити проти

довоєнного часу рівень виробництва чавуну і сталі в 3,3 раза, вугілля і нафти в три рази.

В лютому 1946 р. відбулися вибори до Верховної Ради СРСР, які проходили в обстановці величезного виробничого піднесення і політичної активності трудящих. У виборах взяло участь 99,97% виборців.

Вибори до Верховної Ради СРСР продемонстрували високу морально-політичну єдність народу, радянський патріотизм, нерушимий союз робітничого класу і селянства, дружбу народів багатонаціональної Радянської держави. Всі народи Радянського Союзу ще тісніше згуртувались навколо Комуністичної партії.

В березні 1946 р. відбулася перша сесія Верховної Ради СРСР другого скликання. Виражаючи волю всього радянського народу, Верховна Рада СРСР одностайно прийняла «Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр.». На цій же сесії Верховна Рада прийняла закон про перетворення Ради Народних Комісарів СРСР в Раду Міністрів СРСР, рад народних комісарів союзних і автономних республік — в ради міністрів цих республік.

Верховна Рада СРСР, затверджуючи четвертий п'ятирічний план, виходила з необхідності забезпечити дальший технічний прогрес в усіх галузях народного господарства СРСР, відбудову і розвиток важкої промисловості і транспорту, піднесення сільського господарства і легкої промисловості з метою створення в країні достатку основних продуктів харчування і товарів широкого споживання. Новий п'ятирічний план передбачав значне перевершення довоєнного рівня розвитку народного господарства Радянського Союзу.

На відбудову і дальший розвиток народного господарства СРСР в 1946—1950 рр. були виділені капіталовкладення в розмірі 250 млрд. 300 млн. крб. Четверта (перша післявоєнна) п'ятирічка була новим кроком на шляху завершення будівництва соціалізму і поступового переходу до комунізму.

П'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства Союзу РСР на 1946—1950 рр. передбачав розвиток продуктивних сил усіх союзних республік. В ньому відбилося піклування партії та уряду про невпинне зростання добробуту і культури всіх народів Радянського Союзу. Особлива увага була звернена на відбудову зруйнованого в роки війни народного господарства України, Білорусії, Латвії, Литви, Естонії, на відбудову міст-героїв — Ленінграда, Сталінграда, Севастополя і Одеси.

П'ятирічний план передбачав широку програму відбудови народного господарства Радянської України. Обсяг капітальних робіт по республіці був затверджений в розмірі 49 млрд. 500 млн. крб.

На восьмій сесії Верховної Ради Української РСР першого скликання, яка відбулася в серпні 1946 р., відповідно до Закону

Верховної Ради СРСР про п'ятирічний план був прийнятий «Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства УРСР на 1946—1950 рр.». Основні завдання п'ятирічного плану полягали в тому, щоб забезпечити найшвидшу відбудову і дальший розвиток всього народного господарства республіки і в першу чергу важкої промисловості, енергетичного господарства, залізничного транспорту, легкої та харчової промисловості, створити нові галузі промисловості, розвинути видобуток бурого вугілля у правобережних і західних областях.

В 1950 р. металургійні заводи України повинні були дати 9,7 млн. т чавуну, 8,8 млн. т сталі. Видобуток вугілля в 1950 р. повинен був становити понад 86 млн. т. Була передбачена відбудова всіх великих електростанцій, в тому числі і Дніпровської гідроелектростанції ім. В. І. Леніна.

Велика увага в п'ятирічному плані була звернена на відбудову і розвиток народного господарства в західних областях, особливо в Закарпатській області.

Видне місце в післявоєнній п'ятирічці займало будівництво газопроводу Дашава — Київ.

В галузі сільського господарства п'ятирічним планом передбачалось відновлення довоєнних посівних площ. Вся посівна площа по Україні в 1950 р. повинна була досягти 30,5 млн. га, з них у колгоспах — 21,3 млн. га. Найважливішим завданням сільського господарства було всемірне підвищення врожайності і збільшення валового збору сільськогосподарських культур на основі широкого використання найновіших досягнень техніки й агрономічної науки. Річний збір зерна в кінці п'ятирічки повинен був становити 27,8 млн. т при середній урожайності 14,2 ц з гектара.

П'ятирічний план передбачав дальше піднесення матеріального добробуту і культурного рівня українського народу. Сітка культурних закладів на кінець 1950 р. повинна була перевершити довоєнну.

Радянський народ під проводом Комуністичної партії з надзвичайним трудовим героїзмом боровся за здійснення цієї програми, за найшвидшу відбудову і зростання промисловості, транспорту, сільського господарства, за розвиток культури.

Український народ усі свої сили спрямував на ліквідацію тяжких наслідків війни, на відбудову і розвиток народного господарства. На шляху розв'язання цих завдань стояли великі труднощі. Україна більше, ніж інші райони Радянського Союзу, потерпіла в роки навали німецьких фашистів. Втрати, заподіяні окупантами народному господарству України, становили 285 млрд. крб. Загарбники завдали великої шкоди і промисловості, і сільському господарству республіки. Всяка капіталістична держава, зазнавши таких руйнувань, була б відкинута далеко назад у своєму розвитку і протягом довгих років не змогла б стати на ноги. Але Радянська Україна завдяки соціалістичній системі

господарства мала такі могутні сили, яких немає і не може бути у капіталістичних держав.

Грудяці наполегливо переборювали труднощі післявоєнної відбудови і розвитку народного господарства. В цій боротьбі Україна завжди одержувала неоцінну допомогу Центрального Комітету Комуністичної партії, уряду СРСР, підтримку народів братніх республік і насамперед великого російського народу. Морально-політична єдність, дружба народів, радянський патріотизм — ці рушієні сили розвитку радянського суспільства — проявились також і в трудових подвигах робітників, колгоспників та інтелігенції, які боролися за успішне виконання народно-господарських планів першої післявоєнної п'ятирічки.

По всій країні широко розгорнулося всенародне соціалістичне змагання за досягнення високих кількісних і якісних показників роботи підприємств і цілих галузей промисловості, за піднесення культури виробництва. Ніколи раніше соціалістичне змагання не набирало такого масового характеру і широкого розмаху, як у післявоєнний час. Передовики, новатори виробництва добивалися видатних успіхів у боротьбі за виконання виробничих планів і піднесення продуктивності праці.

Почин новому патріотичному рухові новаторів за високу продуктивність праці в промисловості поклали токаря Московського заводу шліфувальних верстатів П. Биков і лєнінградський токаря Г. Борткевич, які застосували нові методи швидкісного різання металу.

З ініціативи помічника майстра Краснохолмського текстильного комбінату О. Чутких розгорнувся рух за випуск продукції відмінної якості. Старший майстер московського заводу «Калибр» М. Російський виступив ініціатором руху майстрів за перехід цілих ділянок виробництва на нові, прогресивні методи роботи.

Комуністична партія, здійснюючи керівництво соціалістичним змаганням, спрямувала увагу місцевих партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій на необхідність глибокого вивчення і широкого розповсюдження передового досвіду роботи в галузі промисловості і сільського господарства. Завдяки повсякденному керівництву партії рух новаторів став масовим, всенародним.

Колективи робітників, службовців, інженерно-технічних працівників промислових підприємств Радянської України широко розгорнули соціалістичне змагання. В листах і зверненнях до партії і уряду вони брали на себе зобов'язання достроково виконати виробничі плани. На фабриках і заводах ширився патріотичний рух робітників за дострокове виконання своїх річних норм і п'ятирічних завдань, за мобілізацію внутріпромислових резервів, за надпланові нагромадження.

В перші два роки четвертої п'ятирічки були здобуті величезні успіхи у відбудові великих промислових об'єктів. Було відбудо-

вано близько 100 машинобудівних підприємств. Такі гіганти, як Ново-Краматорський завод важкого машинобудування і Харківський турбогенераторний завод, виробляли устаткування для споруджуваних і відбудованих заводів. Ново-Краматорський завод, крім устаткування для українських заводів, збудував блумінги для Закавказького металургійного заводу і Орсько-Халіловського комбінату. Харківський турбогенераторний завод брав участь у відбудові турбогенератора Зуївської електростанції потужністю в 100 тис. квт.

Добиваючись дострокового виконання завдань четвертої п'ятирічки, робітники та інженерно-технічні працівники Радянської України прагнули використати всі резерви і можливості соціалістичної системи господарства. В Донбасі передбачалося відбудувати близько 3 тис. км гірничих виробок, велику кількість будинків і різних споруд. За попередніми підрахунками, із заоплених шахт треба було викачати понад півмільярда кубометрів води. Ця гігантська робота була успішно виконана в перші два роки п'ятирічки. Відбудова Донбасу стала всенародною справою. З усіх кінців Радянського Союзу йшли в Донбас ешелони з устаткуванням, будівельними матеріалами, верстатами. З Уралу надходили електромотори, трансформатори і різне устаткування для електростанцій. З Сибіру в Сталіно відправлялись ешелони з устаткуванням для ковальських цехів, токарні, фрезерні, свердлильні, болторізні верстати, компресори, трансформатори, кабель і електроустаткування для шахт. Невпинним потоком йшли сюди ешелони з продовольством. Трудящі районного центра Грузії Горі прислали робітникам Донбасу понад 10 тис. голів худоби. У своєму листі до шахтарів вони писали: «Дорогі брати! Трудящі Грузії передають вам найпалкіший братерський привіт і запевняють, що грузинський народ зробить все, щоб допомогти українським братам швидше відродити зруйнований гітлерівцями Донбас».

Десятки підприємств Москви, Ленінграда і багатьох інших міст допомагали відбудовувати донецьку промисловість. З багатьох республік були послані в Донбас кваліфіковані робітники та інженерно-технічний персонал. Завдяки братерській допомозі всіх народів Радянського Союзу Донбас швидко вставав з руїн.

Братерська допомога всіх радянських народів викликала велике виробниче піднесення серед трудящих Радянської України. В соціалістичному змаганні вели перед шахтарі і металурги. В березні 1946 р. на шахті № 10-біс тресту «Куйбишеввугілля» бригада швидкісної проходки штреків під керівництвом забойщика М. Лукичова і майстра-кріпильника О. Денисенка пройшла 11 м штреку за зміну, потім 16 м, встановивши видатний рекорд; норма була перевиконана у багато раз. Уряд високо оцінив трудові подвиги М. Лукичова і О. Денисенка, нагородивши їх орденами Леніна.

Патріотичну ініціативу проявив сталевар М. Кучерін, який продовжив славні традиції швидкісного сталеваріння знатного сталевара Макара Мазая, що загинув від рук фашистських катів. М. Кучерін зварив з твердого чавуну сталь за 7 год. 55 хв. при плані 10,7 год., видавши з 1 кв. метра поду печі понад 10 т металу замість 6,3 т за нормою і заощадивши понад 3 т мазуту.

У травні 1946 р. колектив Макіївського заводу ім. Кірова звернувся до всіх робітників, службовців, інженерів і техніків чорної металургії Радянського Союзу з закликком почати все-союзне змагання за виконання і перевиконання завдань першої післявоєнної п'ятирічки. З такою ж пропозицією звернулись до всіх гірників Радянського Союзу шахтарі Сталінської області.

Соціалістичне змагання набирало все ширшого розмаху. Робітники, які відбудовували Дніпрогес, взяли на себе зобов'язання підняти з руїн гідроелектростанцію і дати під кінець першого року п'ятирічки промисловий струм.

В червні на Дніпродзержинському металургійному заводі була задута велика домна № 7. Стала до ладу друга на Україні щодо потужності макіївська домна № 1. Будівельники і монтажники Зуївської електростанції рапортували партії і урядові про відбудову турбогенератора. Це була блискуча перемога будівельників і монтажників Зуївської електростанції, робітників та інженерно-технічних працівників Харківського турбогенераторного заводу і ленинградського заводу «Електросила», які брали участь у відбудові Зуївської електростанції. Ця перемога свідчила про велику силу економічного співробітництва радянських народів. В серпні став до ладу перший турбогенератор Курахівської державної районної електростанції (Донбас). У вересні на заводі «Азовсталь» була відбудована найпотужніша на півдні СРСР доменна піч № 4. Ця домна в період тимчасової окупації була висаджена в повітря німецько-фашистськими загарбниками. Силою вибуху піч була зрушена з місця на 1,5 м і осіла більш як на 3,5 м. Технічні комісії вважали, що домну вигідніше розібрати і на її місці збудувати нову. Але інженери заводу запропонували новий, нечуваний в історії будівельної техніки проект: не розбирати, а підняти, вирівняти, пересунути і поставити домну на старе місце. За 18 робочих змін домна була посунута і піднята на проектну відмітку. Відбудова доменної печі № 4 була серйозним успіхом радянської будівельної техніки і великим вкладом у відродження південної металургії. Передовики будівництва «Азовсталь» були удостоєні високого звання лауреата Сталінської премії.

Уже в перший рік четвертої п'ятирічки на Україні стали до ладу п'ять потужних доменних печей, п'ять великих мартенівських печей і три прокатні стани. На початок другого року п'ятирічки на Макіївському металургійному заводі ім. Кірова почав працювати відбудований блюмінг.

М. О. Булганін.

Приріст валової продукції промисловості України в 1946 р. становив 44,9%. Донбас давав у цей час понад 50% довоєнного видобутку вугілля.

Комуністична партія і Радянський уряд, враховуючи бурхливий розвиток масового соціалістичного змагання, поставили перед трудящими завдання — підвищити темпи господарського будівництва, щоб швидше подолати післявоєнні труднощі. Партія і уряд закликали робітників, колгоспників, інженерів, техніків, керівників підприємств рівнятися на передовиків виробництва і підтягувати відстаючих до рівня передових. У відповідь на закляк партії радянські люди широко розгорнули соціалістичне змагання і обмін передовим досвідом.

9 лютого 1947 р. відбулися вибори до Верховної Ради Української РСР. Вибори перетворилися в справжнє свято українського народу, який знову продемонстрував перед усім світом свою морально-політичну єдність, відданість Комуністичній партії. У виборах до Верховної Ради Української РСР брали участь понад 21 млн. чоловік, або 99,96% всіх виборців.

В 1947 р. народи СРСР і трудящі всього світу відзначили тридцятиріччя Жовтневої революції. Радянська Україна разом з усіма народами Радянської країни підводила підсумки всесвітньоісторичних перемог соціалістичного будівництва.

В січні 1948 р. український народ відзначав тридцятиріччя Української Радянської держави. Цей ювілей був справжнім святом українського народу і всіх народів Радянського Союзу. Дружна сім'я радянських народів з глибоким братерським почуттям урочисто відзначала знаменну дату. В день ювілею в столиці Радянської України Києві зібрались делегати від усіх союзних республік. Це було торжество нерушимої дружби вільних народів країни соціалізму.

На Ювілейній сесії Верховної Ради Української РСР, що відбулася 24 січня 1948 р., голова урядової делегації СРСР В. М. Молотов у своїй привітальній промові від імені Радянського уряду і Центрального Комітету Комуністичної партії високо оцінив соціалістичні завоювання Радянської України. «Український народ,— говорив В. М. Молотов,— і всі інші народи Радянського Союзу можуть пишатися всіма цими досягненнями Радянської України, бачачи в цьому результати їх спільної боротьби, їх об'єднаних зусиль»¹.

У зв'язку з тридцятиріччям Радянської влади на Україні і успіхами, досягнутими у відбудові і розвитку промисловості, сільського господарства, науки, культури і мистецтва, уряд Радянського Союзу нагородив орденами і медалями близько 8 тис. працівників промисловості, сільського господарства, діячів науки, культури і мистецтва республіки.

¹ В. М. Молотов, Промова на Ювілейній сесії Верховної Ради УРСР, присвяченій тридцятиріччю Радянської України, стор. 9.

Трудовими подвигами зустріли трудящі України 30-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 30-річчя утворення Української РСР.

Численний колектив заводу «Запоріжсталь» взяв на себе зобов'язання виконати річний план на 7 листопада 1947 р. і у встановлений строк ввести в дію доменну піч № 3, теплоелектроцентральному, слябінг, цех тонкого листа і цех листообробки.

Монтажна бригада під керівництвом І. Румянцева, яка виконувала на монтажі трубопроводів дві норми за зміну, взяла на себе зобов'язання на 7 листопада 1947 р. дати дві річні норми. В липні 1947 р. після шестирічної перерви стали до ладу найпотужніша в СРСР домна № 3 заводу «Запоріжсталь», теплоелектроцентральному та інші споруди.

Шахтарі Донбасу успішно боролись за виконання своїх зобов'язань. На шахті «Чагарі» комбінату «Артемвугілля» Є. Пастухов добився надзвичайно високої продуктивності відбійного молотка, давши 1500 т вугілля за місяць при нормі 177 т.

10 вересня 1947 р. був опублікований Указ Президії Верховної Ради СРСР про встановлення медалі «За відбудову вугільних шахт Донбасу», про щорічне святкування «Дня шахтаря», про нагородження підземних робітників, гірничих майстрів, керівних та інженерно-технічних працівників вугільної промисловості за вислугу років і бездоганну роботу орденами і медалями СРСР, про запровадження персональних звань для керівних та інженерно-технічних працівників вугільної промисловості.

Услід за цим була видана постанова Ради Міністрів СРСР про переваги і пільги для підземних робітників, керівних та інженерно-технічних працівників вугільної промисловості і будівництва вугільних шахт. Крім того, Рада Міністрів СРСР затвердила Положення про звання «Почесний шахтар».

Серйозних успіхів добились енергетики Радянської України. Партія і уряд надавали особливого значення найшвидшій відбудові Дніпровської гідроелектростанції ім. В. І. Леніна. В березні 1947 р. були завершені основні відбудовні роботи на гідроелектростанції, почав працювати перший агрегат потужністю 72 тис. квт. Вдвоє проти довоєнного часу збільшила свою потужність Курахівська електростанція.

Валова продукція промисловості республіки в 1947 р. зросла проти попереднього року на 33%. В 1947 р. було вироблено більше, ніж в довоєнному 1940 р., електровозів, доменного і прокатного устаткування, сільськогосподарських машин.

Третій рік четвертої п'ятирічки (1948) радянський народ назвав вирішальним роком. Повідомлення Держплану УРСР про виконання державного плану відбудови і розвитку народного господарства Української РСР в 1948 р. свідчило про нові серйозні успіхи, яких добились трудящі під проводом Комуністичної партії. Валова продукція промисловості України збільшилась в порівнянні з 1947 р. на 43%.

На кінець 1948 р. виконали і перевиконали свої п'ятирічні завдання у вугільній промисловості майже 1500 чоловік, в металургійній — близько 4 тис. чоловік, в машинобудівній — понад 6 тис. чоловік, на підприємствах республіканської промисловості і промислової кооперації — близько 5 тис. чоловік.

Широко розгорнувся початий з ініціативи трудящих Москви патріотичний рух за створення надпланових нагромаджень. Колективи підприємств промисловості і транспорту республіки взяли на себе зобов'язання дати в 1948 р. надпланових нагромаджень на суму близько 1 млрд. 800 млн. крб. Це зобов'язання було виконане.

В 1948 р. стали до ладу гіганти чорної металургії: заводи «Запоріжсталь», «Азовсталь», Макіївський завод ім. Кірова. Був відбудований на повну довоєнну потужність Харківський тракторний завод. Достроково було завершено будівництво 500-кілометрового газопроводу Дашава — Київ. В цій народній будові брало участь населення багатьох міст і сіл України. В 1948 р. Київ і ряд інших міст одержали природний газ з Прикарпаття.

В 1949 р. валова продукція індустрії України зростає на 29%. Набагато був перевершений довоєнний рівень виробництва металургійного устаткування, тракторів, тракторних плугів, електромоторів, електровозів, тепловозів та іншої промислової продукції.

1950 рік ознаменувався новими перемогами радянського народу. Вибори до Верховної Ради СРСР, які відбулися 12 березня 1950 р., та вибори до місцевих Рад депутатів трудящих, проведені в грудні 1950 р., були новою могутньою демонстрацією морально-політичної єдності радянського народу, його згуртованості навколо Комуністичної партії. Одноставно голосуючи за кандидатів блоку комуністів і безпартійних, трудящі тим самим цілком схвалили політику Комуністичної партії, спрямовану на побудову комунізму в СРСР, на забезпечення міцного миру в усьому світі.

Вибори до Верховної Ради СРСР і до місцевих Рад депутатів трудящих викликали величезне виробниче піднесення і велику політичну активність трудящих.

Український народ, як і всі народи братніх союзних республік, показав на виборах до Верховної Ради СРСР високу організованість, безмежну відданість соціалістичній Батьківщині і Комуністичній партії. На Україні в голосуванні взяло участь понад 22 млн., або 99,98%, виборців.

Радянський народ, розгортаючи соціалістичне змагання на основі братерського соціалістичного співробітництва і взаємодопомоги, під проводом Комуністичної партії та її Центрального Комітету добився величезних успіхів у післявоєнній відбудові і розвитку народного господарства. Були розв'язані основні завдання післявоєнної п'ятирічки: відбудовано потерпілі від війни райони країни, значно перевершено довоєнний рівень промисло-

вого і сільськогосподарського виробництва. Радянська країна зробила великий крок на шляху здійснення величної програми комуністичного будівництва.

Соціалістична промисловість СРСР, що є провідною ланкою народного господарства, виконала п'ятирічний план достроково — за 4 роки 3 місяці. Встановлене на останній рік п'ятирічки завдання щодо обсягу промислової продукції було перевиконане на 17%. Обсяг усієї промислової продукції збільшився проти довоєнного рівня на 73% замість намічених п'ятирічним планом 48%.

За роки четвертої п'ятирічки в СРСР було відбудовано, споруджено і введено в дію понад 6 тис. промислових підприємств, крім дрібних державних, кооперативних і колгоспних підприємств, з них $\frac{1}{3}$ припадала на Україну. Значно перевиконано завдання п'ятирічного плану розвитку чорної металургії. Виробництво чорних металів у 1950 р. перевершило довоєнний рівень на 45% замість встановлених планом 35%. Видобуток вугілля в 1950 р. перевершив довоєнний рівень на 57% замість 51%, як це було передбачено п'ятирічним планом.

Нафтова промисловість значно перевиконала п'ятирічне завдання. Довоєнний рівень видобутку нафти був перевершений на 22% замість 14%, визначених планом. Була цілком відбудована і технічно переозброєна нафтова промисловість Майкопського і Грозненського нафтових районів, а також західних областей України.

Виробництво електроенергії перевершило довоєнний рівень на 87% замість 70%, встановлених п'ятирічним планом.

В роки четвертої п'ятирічки особливо успішно розвивалось виробництво машин і заводського устаткування. Продукція машинобудування збільшилась проти довоєнного рівня в 2,3 раза. Виробництво металургійного устаткування виросло проти 1940 р. в 4,8 раза, випуск парових турбін — в 2,6 раза, виробництво електроустаткування — в три рази.

В кінці 1950 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила постанови про спорудження Куйбишевської і Сталінградської гідроелектростанцій на Волзі, Каховської гідроелектростанції на Дніпрі і Волго-Донського судноплавного каналу. Ці будови мають величезне значення для дальшого розвитку народного господарства СРСР, для створення матеріальної бази комунізму.

Відбудовані і споруджені тракторні заводи і заводи сільськогосподарського машинобудування давали в 1950 р. сільському господарству тракторів в 3,8 раза, комбайнів у 3,6 раза, плугів тракторних в 3,1 раза, сівалок тракторних майже в 5,5 раза, культиваторів тракторних в 3,1 раза більше, ніж в 1940 р.

Однією з найхарактерніших рис післявоєнного розвитку соціалістичної промисловості є швидкий технічний прогрес, плано-мірне впровадження у виробництво найновіших досягнень пере-

К. Е. Ворошилов.

дової науки і техніки. За один тільки 1950 р. вітчизняна промисловість створила понад 400 нових типів і марок високопродуктивних машин і механізмів. В післявоєнні роки радянські вчені успішно розв'язали багато проблем народногосподарського значення. Найважливішим досягненням радянської науки за цей період було відкриття методів виробництва атомної енергії, використання якої для мирних цілей відкриває колосальні можливості технічного і культурного прогресу.

За роки четвертої п'ятирічки набагато підвищився рівень механізації важких і трудомістких робіт, автоматизації ряду виробничих процесів. Електроозброєність праці в промисловості з розрахунку на одного робітника збільшилась у півтора раза.

Продуктивність праці робітників у промисловості перевершила довоєнну на 37%. Середньодобове вантаження на залізницях в 1950 р. перевершило на 21% рівень 1940 р. і на 3% завдання п'ятирічного плану.

В результаті успішної відбудови і розвитку народного господарства в післявоєнний період виробництво промислової продукції в СРСР на душу населення перевершило довоєнний рівень.

Трудящі Радянської України добились у четвертій п'ятирічці величезних успіхів в усіх галузях господарського і культурного будівництва. П'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства Української РСР на 1946—1950 рр. був не тільки успішно виконаний, але й з багатьох показників перевиконаний.

Зруйнована фашистськими загарбниками металургійна промисловість Радянської України була цілком відбудована на новій, вищій технічній базі.

За роки післявоєнної п'ятирічки на Україні широко розвинулись нові галузі промисловості — газова, буровугільна; було збудовано багато заводів будівельної індустрії.

Великі успіхи були досягнуті у відбудові і розвитку машинобудівної промисловості. Відбудовано і введено в дію всі зруйновані окупантами великі машинобудівні заводи. В 1950 р. загальний обсяг продукції машинобудування в порівнянні з 1940 р. збільшився в 1,5 раза. В післявоєнні роки стали до ладу Харківський завод підшипників, Київський мотоциклетний завод та ін.

У четвертій п'ятирічці на Україні було освоєно виробництво магістральних тепловозів, гірничих комбайнів, важких врубачих машин, екскаваторів, комбайнів полегшеного типу, цільнометалічних молотарок, нових типів металообробних верстатів, телефонних комутаторів та ін.

Значні перетворення відбулись в західних областях Української РСР. Львів став великим індустріальним центром Радянської України. Тут збудовано і введено в дію завод «Автонавантажувач», завод сільськогосподарського машинобудування і ряд інших промислових підприємств. Всі народи Радянського Союзу, спаяні великою дружбою, брали участь в індустріалізації

західних областей. В Закарпатті створена гірнича промисловість, відбудовано і споруджено понад 100 фабрик і заводів легкої і місцевої промисловості. Кількість підприємств у Закарпатті зросла більш як у сім раз, кількість робітників — у вісім раз, випуск валової продукції — більш як у 10 раз. В цілому промисловість західних областей зросла більш як у три рази.

Робітничий клас Радянської України самовіддано боровся за успішне виконання четвертої п'ятирічки. Сотні заводів достроково виконали свою п'ятирічну програму. Десятки тисяч тонн металу дали зверх плану металургійні заводи України. Понад 3800 металургів заводу ім. Дзержинського достроково виконали свої п'ятирічні плани. В соціалістичному змаганні за дострокове виконання завдань по відбудові і розвитку народного господарства в перших рядах ішли робітники металобробних заводів. Токар київського заводу «Червоний екскаватор» лауреат Сталінської премії В. Семинський за чотири роки першої післявоєнної п'ятирічки виконав 20 річних норм, запропонував 47 удосконалень, які заощадили заводові близько 300 тис. крб. і зберегли 40 тис. верстато-годин, що становить майже 16 річних норм.

В боротьбі за дострокове виконання четвертої п'ятирічки трудовий героїзм проявили гірники Донбасу. Донецький вугільний басейн уже в 1945 р. щодо розмірів видобутку вугілля зайняв перше місце в країні. В четвертому кварталі 1949 р. Донбас досягнув довоєнного рівня видобутку вугілля, а на кінець п'ятирічки давав вугілля більше, ніж було передбачено планом. За роки четвертої п'ятирічки всі відбудовані шахти Донбасу були докорінно реконструйовані, оснащені першокласним устаткуванням, новими врубівними машинами, вугільними комбайнами та іншими механізмами.

Механізація шахт великою мірою полегшила працю гірників, створила нові шахтарські професії: машиніста врубівних машин, гірничих комбайнів та ін., які раніше не були відомі у вугільній промисловості. Суцільна механізація сприяла поступовій ліквідації істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, зростанню культурно-технічного рівня робітничого класу.

За довгорічну і бездоганну роботу у вугільній промисловості, за доблесну працю і активну участь у відбудові Донбасу в роки четвертої п'ятирічки 81 тис. гірників була нагороджена орденами і медалями Радянського Союзу, 150 шахтарям присвоєне звання Героя Соціалістичної Праці, понад 100 шахтарів дістали звання лауреата Сталінської премії, 40 тис. гірників були нагороджені медаллю «За відбудову вугільних шахт Донбасу», 14 тис. гірників дістали звання «Почесний шахтар».

В роки четвертої п'ятирічки успішно були ліквідовані наслідки руйнувань, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками господарству Кримської області. Завдяки всебічній допомозі партії і уряду в області була відбудована вся промисловість

на новій, вищій технічній основі, а в багатьох галузях довоєнний рівень був перевершений. Найбільший в Криму Камиш-Бурунський залізорудний комбінат був механізований. Повністю відбудована харчова промисловість, зокрема виноробство, яке займає велике місце у народному господарстві Кримської області.

Відродження зруйнованої війною промисловості України та її дальший могутній розвиток були результатом організуючої і спрямовуючої діяльності Комуністичної партії, результатом творчої активності народних мас.

3. Трудові успіхи колгоспного селянства в боротьбі за відбудову і розвиток сільського господарства в четвертій п'ятирічці

Величезної шкоди завдали німецько-фашистські окупанти соціалістичному сільському господарству Української РСР. В руїни і згарища були перетворені колгоспні села, машинно-тракторні станції і радгоспи.

Відбудова зруйнованого окупантами сільського господарства була дуже важкою справою. В умовах капіталізму такі руйнування прирекли б мільйони людей на злидні і страждання протягом десятиріч. Але в умовах соціалістичного ладу труднощі відбудови були переборені за короткий час. Українському селянству в його боротьбі за відбудову сільського господарства велику допомогу подали всі народи Радянської країни і насамперед великий російський народ. Спираючись на цю братерську допомогу, колгоспне селянство під проводом Комуністичної партії розгорнуло боротьбу за виконання завдань четвертої п'ятирічки, за високі врожаї, за збільшення поголів'я худоби і підвищення її продуктивності.

Величезну роль у боротьбі за відбудову і розвиток сільського господарства відіграла постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 вересня 1946 р. «Про заходи по ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах». Ці порушення виявлялися у неправильному витрачанні трудовнів, розбазарюванні громадських земель колгоспів, в розтяганні колгоспної власності, в зловживаннях з боку районних та інших партійно-радянських працівників, в порушенні демократичних основ управління справами сільськогосподарської артілі — виборності правління і голів колгоспів, їх підзвітності перед зборами колгоспників. На підставі цієї постанови колгоспам було повернуто незаконно захоплені у них землі та колгоспне добро і зміцнено демократичні основи управління артільним господарством.

Лютневий (1947 р.) Пленум ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про заходи піднесення сільського господарства в післявоєнний період». У ній вказувалось на важливість найшвидшого відбудовування і піднесення сільського господарства, як необхідної

умови успішного розвитку всього народного господарства СРСР і дальшого поліпшення матеріального добробуту народу.

Для трудівників села початок боротьби за виконання завдань четвертого п'ятирічного плану був особливо важкий. Невистачало сільськогосподарських машин, сортового насіння. До руй-

Герой Соціалістичної Праці М. О. Озерний важить кукурудзу, зібрану його ланкою

нівних наслідків німецько-фашистського хазяйнування в тимчасово окупованих районах долучились нові труднощі, викликані нечуваною за останні 50 років засухою, яка охопила в 1946 р. південні, південно-західні і південно-східні райони України, а також Молдавську РСР, райони Середнього і Нижнього Поволжя, Центрально-Чорноземної смуги і Криму.

В умовах одноосібного господарства при капіталістичному ладі велика засуха неминуче викликала б розорення десятків тисяч селянських господарств, голод, дальший занепад сільськогосподарського виробництва. Радянська влада подала значну допомогу селянству районів, які потерпіли від засухи. Завдяки перевагам колгоспного ладу і самовідданій боротьбі колгоспників валовий збір і товарна продукція зерна в СРСР в 1946 р. були незрівнянно вищі, ніж у неврожайному 1921 р. Передові колгоспи, незважаючи на засуху, добились досить високих урожаїв.

Ланковий колгоспу «Червоний партизан», Лихівського району, Дніпропетровської області, Марко Озерний зібрав у 1946 р. по 136 ц кукурудзи з гектара на площі 4 га. В 1948 р. прослав-

лений майстер високих урожаїв вирішив перекрити рекорд американського фермера, який виростив на одному гектарі поливної землі 204 ц кукурудзи. Свое зобов'язання М. Озерний виконав, виростивши 208 ц 65 кг кукурудзи з гектара. Ланкова колгоспу «Більшовик», Сумської області, Агріппіна Пармузіна зібрала понад 1000 ц цукрових буряків з гектара на площі 2 га.

Автоколону з хлібом колгоспу «Шлях до культури», Ворошиловградської області, по дорозі на елеватор.

Ланкова колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, Переяслав-Хмельницького району, Київської області, Олена Хобта виростила по 450 ц картоплі, 650 ц цибулі, 100 ц кукурудзи, 27 ц озимої пшениці з гектара.

Знатний бригадир жіночої тракторної бригади Парасковія Ангеліна була удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. Ще в 1944 р. їй була присуджена Сталінська премія за корінне вдосконалення методів експлуатації тракторів і сільськогосподарських машин, що забезпечило високу продуктивність тракторного парку і значне підвищення врожаїв колгоспних полів.

Відповідаючи на піклування партії і уряду, трудівники соціалістичних полів Радянської України брали на себе зобов'язання виростити високий урожай і достроково виконати план здачі сільськогосподарських продуктів державі. Уже в 1947 р. Україна змогла подолати труднощі, викликані засухою 1946 р. Посівна площа всіх культур в 1947 р. збільшилась проти 1946 р. на 1 млн. га, зокрема ярої пшениці на 237 тис. га, цукрових буряків — на 105 тис. га.

10 жовтня 1947 р. республіка достроково виконала державний план хлібозаготівель. 451 передовиків сільського господарства Радянської України було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, 14 626 чоловік були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Запалене братерською допомогою народів СРСР, колгоспне селянство Радянської України посилювало боротьбу за дострокове виконання завдань післявоєнної п'ятирічки по сільському господарству.

Ф. І. Дубковецький — голова колгоспу «Здобуток Жовтня», Тальнівського району, Київської області.

Воєнної п'ятирічки по сільському господарству. В 1948 р. по ряду галузей сільського господарства був не тільки досягнутий, але й перевершений довоєнний рівень. У післявоєнні роки впроваджувались нові продовольчі і технічні культури. В 1948 р. була відновлена довоєнна посівна площа цукрових буряків, найважливішої в республіці технічної культури. Україна здала хліба в 1948 р. на 143 млн. пудів більше, ніж у 1947 р. В цьому проявились велика сила соціалістичного змагання, яке розгорнулось на селі, полум'яний патріотизм колгоспного селянства Радянської України, його відданість радянським ладом, рідній Комуністичній партії.

В 1949 р. посівна площа збільшилась проти 1948 р. більш як на 900 тис. га і досягла 96% площі, передбаченої п'ятирічним планом на 1950 р., а посівна площа зернових культур перевершила цей рівень на 4%.

В результаті напруженої боротьби колгоспного селянства за розвиток громадського тваринництва колгоспи України на 1 січня 1950 р. мали більше великої рогатої худоби і свиней, ніж на 1 січня 1941 р.

Посівна площа Української РСР збільшилась у 1950 р. проти 1949 р. на 564 тис. га; були розширені посіви технічних і кормових культур; посівна площа бавовнику виросла майже втричі. Колгоспи і радгоспи достроково виконали державний план хлібозаготівель і здали державі продовольчих культур на 92 млн. пудів більше, ніж у 1949 р., в тому числі пшениці — на 78 млн. 600 тис. пудів більше, ніж у 1949 р.

За роки четвертої п'ятирічки сільське господарство Української Радянської Соціалістичної Республіки було відбудоване.

Ще більше зміцніло громадське господарство колгоспів, розширилась матеріально-технічна база сільського господарства, посилилась роль машинно-тракторних станцій у колгоспному виробництві.

Передбачена п'ятирічним планом посівна площа колгоспів Української РСР була перевершена на 15%. Було перевиконане також завдання по підвищенню врожайності і валовому збору зернових культур і цукрових буряків, по збільшенню поголів'я громадської худоби в колгоспах.

Значно зростає технічна озброєність сільського господарства Української РСР. В кінці 1950 р. в республіці налічувалось близько 1300 МТС. Потужність тракторного парку виросла проти довоєнної на 35%. Парк комбайнів збільшився за п'ятиріччя більш як у два рази. Більш як вдвоє збільшилось число тракторних сівалок, плугів і культиваторів, а також інших ґрунтообробних, посівних і збиральних машин.

Обсяг тракторних робіт, виконаних машинно-тракторними станціями в колгоспах, збільшився в 1950 р. проти 1940 р. на 39%. Всі найважливіші польові роботи провадились з допомогою тракторної тяги. На кінець 1950 р. було електрифіковано 3314 колгоспів. Зростання технічної озброєності і високий рівень механізації сільськогосподарських робіт дали змогу набагато підвистити продуктивність праці в колгоспах.

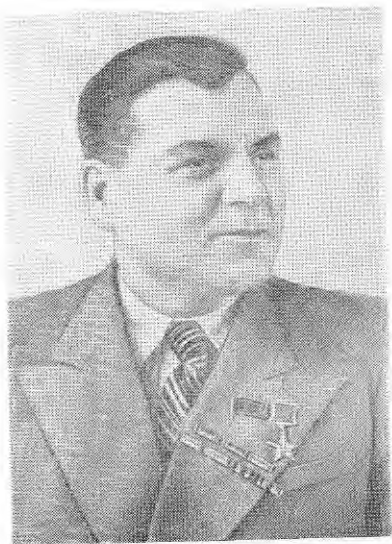
В роки четвертої п'ятирічки була проведена робота, спрямована на дальше організаційно-господарське зміцнення колгоспів, ліквідацію порушень Статуту сільськогосподарської артілі, поліпшення організації і впорядкування оплати праці, посилення ролі постійної виробничої бригади, як основної форми організації праці в колгоспах.

В післявоєнні роки серед колгоспників розгорнувся рух за укрупнення дрібних колгоспів. Колгоспники все більше й більше переконувалися в перевазі великих колгоспів.

Комуністична партія і Радянський уряд підтримали рух за укрупнення дрібних артілей. Ухвалені Радою Міністрів СРСР і Центральним Комітетом ВКП(б) постанови про укрупнення дрібних колгоспів і зміцнення складу голів колгоспів відіграли величезну роль у дальшому піднесенні соціалістичного сільського господарства.

Пленум ЦК КП(б)У, який відбувся в листопаді 1950 р., підбив перші підсумки проведеної роботи. В республіці під цей час 20 320 дрібних колгоспів уже об'єдналися в 7812 великих колгоспів. Площа орної землі в середньому на один колгосп збільшилась майже вдвоє, набагато скоротились штати адміністративного і обслуговуючого персоналу, зростає видача на трудодень. Так, в Кіровоградській області 1546 колгоспів об'єдналися в 594 укрупнені колгоспи. В результаті на один укрупнений колгосп в середньому припадало 2038 га орної землі і 298 дворів замість 911 га і 133 дворів до укрупнення. Це дало змогу

скоротити в колгоспах області адміністративно-обслуговуючий персонал на 4658 чоловік і знизити затрати на його утримання на 1 млн. 600 тис. трудоднів на рік. В Лебединському районі, Сумської області, ще в 1948 р. три дрібні колгоспи об'єдналися в один колгосп ім. Леніна. В результаті об'єднання в тому ж році доходи колгоспу збільшилися і становили 1770 тис. крб.,

М. О. Посмітний—голова колгоспу ім. Будьонного, Березівського району, Одеської області.

Героєм Соціалістичної Праці депутатом Верховної Ради СРСР М. Посмітним, і «Здобуток Жовтня», Тальнівського району, Київської області (тепер Черкаської області), керований Героєм Соціалістичної Праці депутатом Верховної Ради СРСР Ф. Дубковецьким, появились сотні колгоспів, які добились значних успіхів. Так, колгосп ім. Сталіна, с. Летава, Хмельницької області (голова депутат Верховної Ради Української РСР Герої Соціалістичної Праці Д. Бойко), ще в 1947 р. перевершив довоєнну врожайність зернових культур. В 1948 р. колгосп перевершив довоєнний рівень розвитку тваринництва по поголів'ю худоби і підвищенню її продуктивності. За досягнуті успіхи 11 колгоспників і колгоспниць удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці, 22 нагороджені орденом Леніна, 67 — орденом Трудового Червоного Прапора, 200 — медалями Радянського Союзу.

Великі зміни відбулися в післявоєнні роки в житті трудячого селянства західних областей республіки. Будуючи нове, соціалі-

в 1949 р. доходи колгоспу зросли до 2030 тис. крб. В 1950 р. колгосп ім. Леніна успішно справився з польовими роботами і добився врожаю на всій площі зернових культур по 20 ц з гектара і цукрових буряків по 324 ц з гектара. На молочно-товарній фермі цього колгоспу всі трудові процеси механізовані: застосовується електродоїння корів і механічна подача кормів.

В післявоєнні роки виростили численні кадри спеціалістів і майстрів сільськогосподарського виробництва. Близько тисячі передовиків сільського господарства республіки були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці, понад 35 тис. нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Поряд з такими прославленими колгоспами, як колгосп ім. Будьонного, Березівського району, Одеської області, очолюваний

стичне життя в складі єдиної Української Радянської держави, робітники, селяни і трудова інтелігенція західних областей України під проводом Комуністичної партії в запеклій боротьбі проти куркульства і буржуазних націоналістів добились значних успіхів у ліквідації господарської і культурної відсталості.

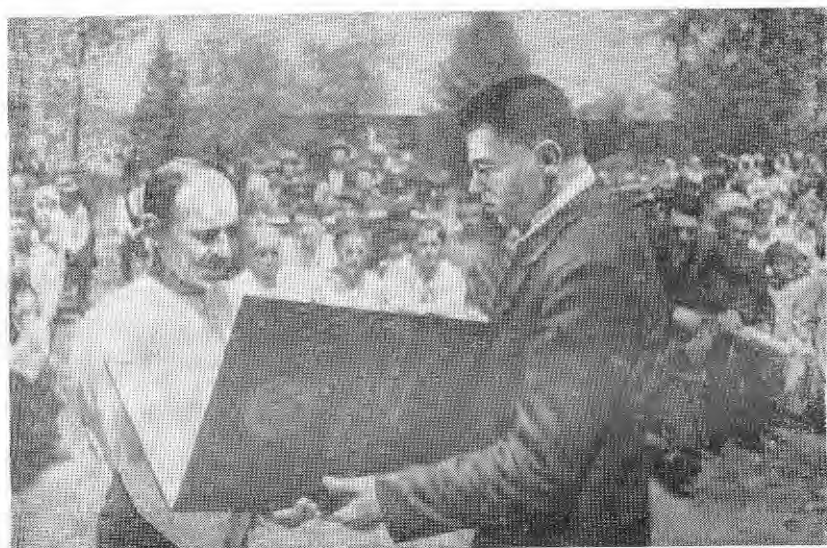

Група Героїв Соціалістичної Праці колгоспу ім. Леніна, с. Летава, Червоноградського району, Кам'янець-Подільської області (1948 р.).

Комуністична партія і Радянський уряд приділяють величезну увагу розвитку економіки і культури в західних областях. Трудящі селяни західних областей — колгоспники і одноосібники — переймали досвід роботи колгоспників східних областей. В листопаді 1948 р. і в подальші роки ЦК КП(б)У і Рада Міністрів Української РСР провели масові екскурсії селян західних областей в колгоспи східних областей України. Це було важливим засобом переконання селян в перевагах колгоспного господарства над одноосібним. Спираючись на досвід соціалістичного будівництва в СРСР і повсякденну допомогу Радянської держави, селянство західних областей твердо стало на шлях об'єднання одноосібних господарств у сільськогосподарські артілі.

Найлютіші вороги трудящого селянства — куркульство і українські буржуазні націоналісти чинили запеклий опір широкому рухові селянських мас західних областей за колективізацію сільського господарства. Вони підпалювали господарські будівлі колгоспів, убивали організаторів колгоспного ладу, поширювали всілякі чутки, щоб викликати серед селян невіру в переваги колгоспів. У боротьбі проти українських буржуазних націона-

лістів і куркульства величезну допомогу трудящому селянству подали робітники промислових підприємств. У села були послані робітничі бригади для ремонту сільськогосподарських машин і проведення масово-політичної роботи. Братерська допомога робітників дала можливість зламати опір ворогів трудящих селян

Вручення акта на вічне користування землею колгоспу ім. Сталіна, с. Деражня, Ровенської області (1948 р.).

у західних областях республіки і зміцнити союз робітничого класу і селянства.

В 1950 р. в західних областях була в основному завершена суцільна колективізація, створено понад 7 тис. сільськогосподарських артільей, в яких об'єдналось близько 1,5 млн. селянських дворів. Майже в кожному колгоспі були створені ферми великої рогатої худоби, свиноферми і т. д.

В результаті суцільної колективізації було покінчено з роздробленістю, злиднями, віковичною відсталістю селянських господарств західних областей, завдано смертельного удару по куркулях і недобитках українських буржуазних націоналістів.

Радянська влада подала величезну допомогу сільському господарству західних областей. В четвертій п'ятирічці тут було створено 237 МТС, які мали 12 500 тракторів і багато інших сільськогосподарських машин. Після визволення західних областей від німецько-фашистських окупантів Радянський уряд надав колгоспам і селянським господарствам довгостроковий кредит в сумі понад 350 млн. крб. Колгоспи одержали в порядку державної допомоги і контрактації близько 500 тис. голів худоби.

В західних областях було організовано 16 вищих і середніх сільськогосподарських учбових закладів, створено понад 30 одно-річних і дворічних сільськогосподарських шкіл. У післявоєнні роки на постійну роботу в різні галузі сільського господарства було послано 9500 спеціалістів

Група Героїв Соціалістичної Праці колгоспу ім. Димитрова, Мукачівської округи, Закарпатської області (1949 р.).

За роки четвертої п'ятирічки величезна більшість колгоспів західних областей добилась значного збільшення врожаїв. Так, колгоспи Мукачівської округи, Закарпатської області, виконуючи свої соціалістичні зобов'язання, в 1949 р. зібрали врожай кукурудзи по 100 і більше центнерів з гектара на площі 1500 га і 18 ц сояшнику з площі 1428 га. Ланкова колгоспу ім. Карла Маркса, Мукачівської округи, Терезія Габовда, змагаючись з Марком Озерним, перекрыла встановлений ним світовий рекорд урожайності кукурудзи, зібравши з площі 2 га по 231 ц, а з площі 8 га — по 140 ц цієї надзвичайно цінної культури. За досягнуті трудові успіхи їй присуджено звання Героя Соціалістичної Праці.

Тільки за перші три післявоєнні роки за трудові подвиги 22 передовим колгоспникам і колгоспницям західних областей було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці і 1042 чоловіка були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Трудові подвиги колгоспного селянства України дали змогу добитися у четвертій п'ятирічці значних успіхів у відбудові і

дальшому розвитку сільського господарства. Цими успіхами соціалістичне сільське господарство Радянської країни зобов'язане тому, що спирається на могутню індустріально-технічну базу і є найбільшим і найбільш механізованим сільським господарством у світі.

Проте досягнутий рівень виробництва сільськогосподарських продуктів далеко не відповідав високій технічній оснащеності сільського господарства і тим можливостям, які закладені в колгоспному ладі, і не забезпечував разом з тим у повній мірі зростаючих потреб населення в продуктах харчування, а легкої і харчової промисловості — у сировині.

На Україні в цей час поряд з передовими колгоспами було немало колгоспів, в яких урожайність і продуктивність сільськогосподарського виробництва все ще лишалися низькими.

Перед трудівниками сільськогосподарського виробництва України стояло завдання підняти відстаючі галузі сільського господарства до рівня передових, щоб забезпечити могутнє піднесення всього сільського господарства республіки.

4. Піднесення політичної і трудової активності українського народу в роки п'ятої п'ятирічки

Успішно виконавши четвертий п'ятирічний план, народи Радянського Союзу під проводом Комуністичної партії на основі братерської взаємодопомоги і співробітництва з неослабною енергією продовжували боротися за нові успіхи народного господарства і культури, працювати в ім'я дальшого зміцнення могутності своєї Батьківщини. Вже з першого року п'ятої п'ятирічки економіка Радянської країни розвивалась ще більш прискореними темпами, ніж в роки четвертої п'ятирічки. В 1951 р. соціалістична промисловість Радянського Союзу успішно виконала річний план і дала продукції на 16% більше, ніж у 1950 р., а загальний обсяг промислової продукції перевершив рівень 1940 р. у два з лишком рази. Щорічний приріст продукції найважливіших галузей промисловості в роки п'ятої п'ятирічки був значно більший, ніж у довоєнний період.

По шляху дальшого розвитку йшло соціалістичне сільське господарство. Розширялись посівні площі, зміцнювалось громадське господарство колгоспів, щороку збільшувалась кількість сільськогосподарських машин в МТС і радгоспах, сільськогосподарське виробництво поповнювалось спеціалістами.

Народне господарство Радянської України, підняте за роки четвертої п'ятирічки з руїн, знову зайняло одно з провідних місць у народному господарстві Радянського Союзу. В 1951 р. валова продукція промисловості України значно перевершила довоєнну. Невпинно зростала продукція кам'яновугільної, металургійної, машинобудівної, хімічної, енергетичної та інших галузей важкої промисловості. По шляху піднесення йшли високо-

розвицугі на Україні галузі харчової і легкої промисловості. Розвивалося далі соціалістичне сільське господарство. В 1951 р. в сільському господарстві західних областей республіки була завершена колективізація, досягнуто нових успіхів в організаційно-господарському і політичному зміцненні колгоспного ладу.

Новими трудовими успіхами зустрів радянський народ XIX з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Оpubлікована в серпні 1952 р. постанова ЦК ВКП(б) про скликання чергового XIX з'їзду партії викликала по всій країні хвилю політичного і трудового піднесення народних мас. Мільйони радянських людей, вивчаючи проект директив по п'ятому п'ятирічному плану, висловлювали зауваження і доповнення, заявляли про свою рішучість боротися за нові успіхи в розвитку народного господарства. Комуністи на партійних зборах обговорювали проект зміни у Статуті КПРС і вносили свої побажання. На трудову вахту на честь з'їзду ставали тисячі робітників, колгоспників, інженерів і техніків.

Робітники, селяни і інтелігенція Радянської України, беручи на себе нові соціалістичні зобов'язання, готувались достойно зустріти XIX з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу і XVII з'їзд Комуністичної партії України.

XVII з'їзд КП(б) України, який відбувся 23—27 вересня 1952 р., був важливою подією в житті українського народу. З'їзд розглянув і одностайно схвалив широко обговорені в низових партійних організаціях республіки проект директив ЦК ВКП(б) по п'ятому п'ятирічному плану розвитку СРСР і проект Статуту ВКП(б).

У звітній доповіді Центрального Комітету КП(б)У і виступах делегатів з'їзду були підведені підсумки досягнень і виявлені хиби в розвитку народного господарства та культури республіки. На з'їзді було відзначено, що звіти і вибори, які відбувалися напередодні XIX з'їзду ВКП(б) і XVII з'їзду КП(б)У в усіх партійних організаціях республіки, ще більше зміцнили єдність та ідейнополітичну згуртованість партії.

Після XVI з'їзду КП(б)У кількісно партійна організація України зросла на 93 557 чоловік, і в її рядах на I вересня 1952 р. налічувалось 777 832 комуністи. Поліпшилась розстановка партійних сил в народному господарстві республіки: на промислових підприємствах, транспорті і будівництві працювало 286 848 членів і кандидатів у члени партії, в сільському господарстві — 138 054, в наукових установах, учбових закладах, в галузі культури і мистецтва — 71 208. За період від XVI до XVII з'їзду в західних областях УРСР кількість сільських первинних організацій і комуністів у них зросла більш як вдвоє; в Закарпатській і Чернівецькій областях партійні організації були створені майже в усіх колгоспах.

Відзначаючи успіхи господарського і культурного будівництва, XVII з'їзд КП(б) України виявив хиби в роботі партійних

організацій і радянських органів. В резолюції з'їзду вказувалось, що багато партійних організацій ще не добились правильного поєднання політичної і господарської роботи, нерідко порушували більшовицький принцип добору, розстановки і виховання кадрів, недостатньо розгортали критику і самокритику, слабо дбали про посилення ролі первинних партійних організацій і про ідейне зростання комуністів.

На з'їзді відмічались хиби і в галузі сільського господарства, особливо в доборі і вихованні керівних кадрів. Тільки в 3 тис. з 16 тис. колгоспів в 1952 р. керували роботою спеціалісти сільського господарства, хоч на Україні таких спеціалістів налічувалось понад 60 тис. В деяких районах все ще була невисока врожайність сільськогосподарських культур. Зокрема, колгоспи республіки вирощували недостатні врожаї круп'яних культур — гречки і проса, в ряді областей зменшувались площі посівів кукурудзи і цукрових буряків. В деяких областях і районах розбазарювали громадські землі і розтягали колгоспне добро.

Постанови XVII з'їзду КП(б) України, що передбачали дальший розвиток економіки і культури та піднесення матеріального добробуту трудящих республіки, мобілізували український народ на самовіддану боротьбу за побудову комуністичного суспільства.

В обстановці величезного політичного і виробничого піднесення радянського народу в жовтні 1952 р. відбувся XIX з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. З'їзд обговорив і ухвалив постанову на звітну доповідь про роботу Центрального Комітету ВКП(б), на доповіді про директиви до п'ятого п'ятирічного плану розвитку СРСР на 1951—1955 рр. і про зміни в Статуті партії.

XIX з'їзд підбив підсумки боротьби і перемог радянського народу і намітив шляхи дальшого розвитку країни. Він був яскравим свідченням монолітності і згуртованості партії, тісного єднання партії і народу, непохитної рішимості партії привести радянський народ до перемоги комунізму.

Щодо внутрішньої політики з'їзд поставив завдання зміцнювати суспільний і державний лад країни, її економічну могутність, боротися за дальше піднесення соціалістичної промисловості, транспорту і сільського господарства, кріпити союз робітничого класу і колгоспного селянства, дружбу народів СРСР. XIX з'їзд КПРС вказав на необхідність дальшого піднесення матеріального добробуту радянського народу, прогресу науки і культури, всемірного розвитку творчої ініціативи трудящих, ще ширшого розгортання соціалістичного змагання і систематичного підвищення продуктивності праці.

Щодо зовнішньої політики з'їзд підкреслив необхідність продовжувати боротьбу проти підготовки і розв'язування нової війни, за встановлення міцного миру між народами всіх країн. XIX з'їзд відзначив необхідність зміцнювати антивоєнний де-

Л. М. Қағанович.

мократичний фронт, дружбу і солідарність з прихильниками миру в усьому світі, проводити й надалі політику міжнародного співробітництва і розвитку ділових зв'язків з усіма країнами, розвивати дружні відносини з Китайською Народною Республікою та всіма державами народної демократії. Враховуючи міжнародне становище, з'їзд звернув увагу партії і всього радянського народу на необхідність безустанно зміцнювати оборонну могутність Радянської держави, щоб дати нищівну відсіч будь-яким агресорам.

Затверджений XIX з'їздом новий Статут партії науково узагальнив колосальний досвід її організаційно-політичної роботи. В ньому сформульовано головні завдання, які стоять перед партією на новому історичному етапі, в період поступового переходу від соціалізму до комунізму. «Нині головні завдання Комуністичної партії Радянського Союзу, — говориться в Статуті партії, — полягають в тому, щоб побудувати комуністичне суспільство шляхом поступового переходу від соціалізму до комунізму, невідмінно підвищувати матеріальний і культурний рівень суспільства, виховувати членів суспільства в дусі інтернаціоналізму і встановлення братерських зв'язків з трудящими всіх країн, всемірно зміцнювати активну оборону Радянської Батьківщини від агресивних дій її ворогів»¹.

XIX з'їзд постановив Всесоюзну Комуністичну партію більшовиків (ВКП(б)) надалі іменувати Комуністична партія Радянського Союзу (КПРС).

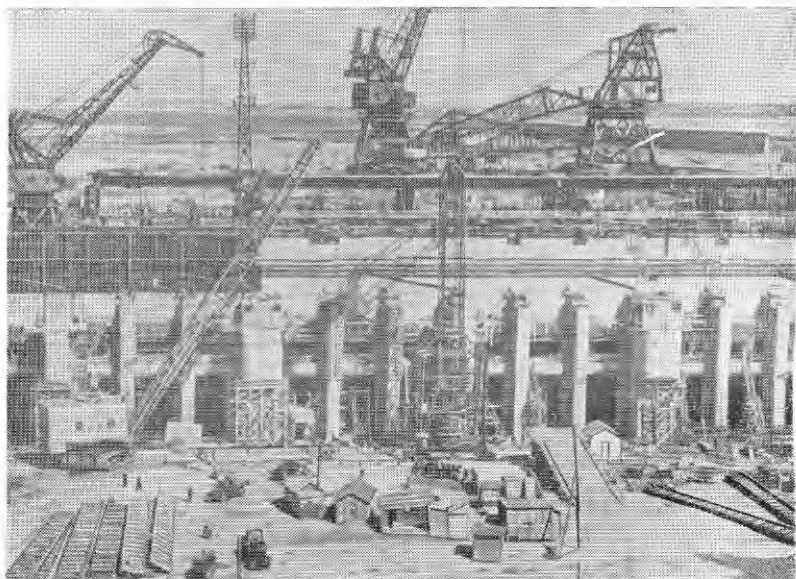
З'їзд партії був яскравою демонстрацією величезного зростання міжнародного впливу і авторитету КПРС. На з'їзді були присутні делегації від 44 братніх комуністичних і робітничих партій, що свідчить про зростаючі і міцніючі інтернаціональні зв'язки трудящих СРСР з трудящими всіх країн світу. З промовою про завдання комуністичних і робітничих партій в капіталістичних країнах виступив на з'їзді Й. В. Сталін.

XIX з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу затвердив директиви по п'ятому п'ятирічному плану розвитку СРСР на 1951—1955 рр. Відбиваючи вимоги основного економічного закону соціалізму і закону планомірного, пропорціонального розвитку народного господарства, п'ятирічний план визначив нове могутнє піднесення економіки країни на базі дальшого переважаючого зростання важкої промисловості. В п'ятому п'ятирічному плані розвитку СРСР передбачалось підвищити рівень промислового виробництва в 1955 р. проти 1950 р. приблизно на 70%, причому підвищення рівня виробництва засобів виробництва намічалось приблизно на 80%, а предметів споживання — на 65%.

Дальший розвиток і удосконалення всіх галузей соціалістичного виробництва вимагають швидкого і широкого розвитку

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, стор. 544—545.

електрифікації. Новий п'ятирічний план передбачав дальший розвиток енергетичних потужностей країни шляхом розширення і вдосконалення існуючих енергосистем, шляхом будівництва найбільших у світі гідроелектростанцій — Куйбишевської і Сталінградської, а на Україні — потужної Каховської гідроелектростанції і теплових електростанцій в Донбасі та Придніпров'ї. Перед-

Будівництво Каховської гідроелектростанції (1953 р.).

бачене планом зростання електрифікації СРСР повинно було створити умови для підвищення рівня енергоозброєності промисловості та сільського господарства, для збільшення відпуску електроенергії на побутові потреби населення.

Велика увага в плані п'ятої п'ятирічки була приділена розвиткові однієї з найважливіших галузей індустрії країни — паливної промисловості. Передбачалось збільшити в 1955 р. видобуток вугілля проти 1950 р. приблизно на 43 %, нафти — на 85 %, торфу — на 27 %.

Намічався дальший розвиток легкої, харчової, хімічної і лісової промисловості, а також промисловості будівельних матеріалів.

Для успішного розвитку народного господарства СРСР п'ятий п'ятирічний план визначив високі темпи зростання машинобудування, продукція якого разом з продукцією металообробної промисловості мала зрости за п'ятиріччя приблизно вдвоє, а проти 1940 р. в 4,6 рази. Це забезпечувало новий технічний прогрес Радянської країни, давало можливість набагато підвищити меха-

нізацію важких і трудомістких робіт в промисловості, на транспорті, в будівництві і сільському господарстві. Поряд з введенням в експлуатацію нових підприємств і агрегатів збільшувались потужності діючих заводів, фабрик і шахт в результаті реконструкції їх і модернізації устаткування.

Був намічений дальший розвиток залізничного, річкового, морського, автомобільного та інших видів транспорту.

Велика увага приділялась піднесенню всіх галузей соціалістичного сільського господарства шляхом дальшого зміцнення і розвитку громадського господарства колгоспів, поліпшенню роботи радгоспів і МТС, а також на основі впровадження передової техніки і агрикультури піднесенню продуктивності праці. Землеробство повинно було стати ще більш продуктивним. Передбачалось проведення правильних сівозмін, одержання високих стабільних урожаїв всіх сільськогосподарських культур, підвищення питомої ваги посівних площ технічних і кормових культур, а також овочів і картоплі. Стояло завдання збільшити громадське поголів'я худоби при одночасному великому зростанні її продуктивності, збільшити обсяг валової і товарної продукції тваринництва, створити в усіх колгоспах і радгоспах міцну кормову базу.

На основі розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва план передбачав зростання роздрібного товарообороту державної і кооперативної торгівлі на кінець п'ятирічки на 70% проти 1950 р., особливо за рахунок збільшення продажу населенню продовольчих і промислових товарів, а також товарів культурно-господарського вжитку.

Керуючись основним економічним законом соціалізму, партія і уряд забезпечували невинне піднесення матеріального добробуту і культури народу. Національний дохід СРСР повинен був збільшитись на кінець п'ятирічки не менш як на 60%. Намічалось дальше підвищення матеріального і культурного рівня життя трудящих країни шляхом зниження цін на товари масового споживання, розширення житлового будівництва, благоустрою міст і сіл, розширення і поліпшення роботи шкіл та лікарень, диспансерів, родильних будинків, санаторіїв, ясел, дитячих садків, комунально-побутових і культурних закладів.

Основним джерелом здійснення програми дальшого розвитку виробництва й нового будівництва, яка була намічена п'ятим п'ятирічним планом, було поліпшення якісних показників роботи всіх галузей народного господарства країни і кожного підприємства. Передбачалося зниження собівартості промислової продукції приблизно на 25%, вартості будівельних робіт — не менш як на 20%, залізничних перевозок — на 15%, собівартості тракторних робіт МТС — приблизно на 25%.

XIX з'їзд КПРС вказав на необхідність мобілізувати внутрігосподарські джерела зростання соціалістичного нагромадження, суворо додержувати державної дисципліни і виконувати вироб-

ничі плани, неухильно проводити на всіх великих і малих ділянках господарського будівництва режим економії, підносити продуктивність праці, знижувати собівартість продукції.

Передбачений п'ятирічним планом розвиток економіки і культури всіх союзних республік, в тому числі і Української РСР, сприяв зміцненню братерської дружби народів Радянського Союзу, їх морально-політичної єдності і радянського патріотизму.

Комуністична партія мобілізувала і очолила творчу активність мас на перетворення в життя історичних постанов XIX з'їзду. Всенародне соціалістичне змагання за виконання і перевиконання п'ятого п'ятирічного плану привело до нових трудових успіхів на всіх ділянках народного господарства і культури.

В розпалі здійснення величних завдань, поставлених XIX з'їздом партії, радянський народ і все прогресивне людство зазнали найтяжчої втрати — 5 березня 1953 р. після тяжкої хвороби помер Голова Ради Міністрів СРСР і секретар Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, великий продовжувач справи Леніна Йосиф Віссаріонович Сталін. Звістка про кончину Й. В. Сталіна глибоким болем вразила серця радянського народу і мільйонів трудящих в усіх країнах світу.

У відповідь на звернення Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, Ради Міністрів СРСР і Президії Верховної Ради СРСР в ці дні народи країни ще тісніше згуртувались навколо побідоносного прапора Комуністичної партії Радянського Союзу і спрямували всі свої сили на зміцнення могутності держави, на успішне виконання завдань п'ятої п'ятирічки, на побудову комунізму.

Комуністична партія Радянського Союзу і Радянський уряд повели трудящих країни по шляху, вказаному великим Леніним і його продовжувачем Й. В. Сталіним.

Реакційні імперіалістичні сили розраховували, що смерть Й. В. Сталіна приведе до розгубленості в рядах Комуністичної партії Радянського Союзу і радянського народу, ослабить могутність соціалістичної держави. В цей період вони пробували посилити підривну діяльність своєї агентури. Сподівання ворогів були марними. Колективний досвід Центрального Комітету партії забезпечив безперерйне керівництво всім життям країни. В 1953 р. ЦК КПРС викрив глибоко замаскованого закладного ворога партії і радянського народу, найманця міжнародного імперіалізму Берія та його спільників, які вели ворожу діяльність проти соціалістичної держави. Радянський суд засудив цих зрадників Батьківщини, учасників антирадянської контрреволюційної групи змовників, до розстрілу. Вирок суду весь радянський народ зустрів з глибоким задоволенням.

Центральний Комітет КПРС посилив вимогливість до всіх ланок партії і державного апарату, повів боротьбу за повне здійснення принципу колективного керівництва.

У вересні 1953 р. Пленум ЦК КПРС обрав першим секретарем

рем Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу М. С. Хрущова, видатного діяча Комуністичної партії і Радянської держави, вірного учня великого Леніна і соратника Сталіна. Комуністична партія, виходячи з ленінського принципу колегіальності в керівництві господарським і культурним будівництвом, здійснювала заходи, спрямовані на поліпшення роботи партійних організацій і господарських органів. ЦК КПРС зажадав усунути хиби в роботі міністерств та інших установ, поєднати колегіальність з особистою відповідальністю керівників, відновити практику регулярного проведення зборів активів працівників для широкого використання досвіду великого кола людей.

В Радянському Союзі у 1954—1955 рр. були проведені заходи, спрямовані на ліквідацію недоліків в організаційній структурі і на усунення надмірностей в штатах управлінського апарату. В результаті цього чисельність управлінського апарату підприємств, установ і організацій була зменшена майже на 750 тис. чол., значна частина яких перейшла працювати на виробництво.

Всі ці заходи партії і уряду ще більше посилили активність радянського народу, зміцнили зв'язок партії з народом, її провідну роль в боротьбі за здійснення народногосподарських планів, за завершення побудови соціалізму і поступовий перехід до комунізму.

Комуністична партія і уряд Радянського Союзу і в роки п'ятої п'ятирічки проявляли безустанне піклування про дальший розвиток продуктивних сил всіх республік, про зміцнення їх індустріальної і сировинної бази, про вирощування кваліфікованих кадрів працівників, підвищення ролі і відповідальності республіканських органів у керівництві промисловістю та іншими галузями народного господарства.

З метою дальшого розвитку економіки союзних республік за роки п'ятої п'ятирічки у безпосереднє підпорядкування союзних республік, в тому числі і Українській РСР, було додатково передано велику кількість підприємств важкої індустрії, легкої і харчової промисловості, будівельних організацій і радгоспів. В зв'язку з цим в Українській РСР, наприклад, були створені Міністерство вугільної промисловості, Міністерство чорної металургії, Міністерство зв'язку.

Н. Т. Кальченко.

За постановою уряду СРСР були проведені також зміни і в галузі державного планування і фінансування господарства союзних республік. Ради Міністрів союзних республік затверджують плани виробництва і розподілу всіх видів промислової продукції підприємств республіканського підпорядкування і промислової кооперації, обсяг капітальних робіт, встановлюють

Д. С. Коротченко.

чисельність робітників і фонди заробітної плати, а також планові показники розвитку охорони здоров'я, освіти, культури, соціального забезпечення і комунального господарства. Все це сприяло кращому використанню внутрішніх резервів.

Вибори до Верховної Ради СРСР, Верховних Рад союзних і автономних республік, а також місцевих Рад, що відбулися за роки п'ятої п'ятирічки, привели до дальшого зміцнення внутрішнього становища країни. Вони свідчили про безмежну відданість народів СРСР Комуністичній партії і Радянському уряду.

На сесії Верховної Ради СРСР, що відбулася в березні 1953 р., Головою Президії Верховної Ради був обраний видатний діяч Комуністичної партії і Радянської держави, вірний учень В. І. Лені-

на і соратник Й. В. Сталіна К. Є. Ворошилов.

В червні 1953 р. Пленум ЦК КП України обрав першим секретарем Центрального Комітету Комуністичної партії України О. І. Кириченка.

Сесія Верховної Ради Української РСР в 1954 р. обрала Головою Президії Верховної Ради УРСР Д. С. Коротченка, а Головою Ради Міністрів УРСР затвердила Н. Т. Кальченка.

В роки п'ятої п'ятирічки нову хвилю політичного і трудового піднесення радянського народу викликали заходи Комуністичної партії і Радянського уряду, спрямовані на круте піднесення сільського господарства, збільшення виробництва зерна і продуктів тваринництва, освоєння цілинних та перелогових земель і зміцнення колгоспів і радгоспів. Після колективізації ці заходи партії і уряду були найважливішими з усіх, що проводилися на селі.

Одночасно приділялась велика увага дальшому розвитку соціалістичної промисловості та її технічному прогресу.

Боротьба за здійснення гігантської програми розвитку промисловості і сільського господарства СРСР, висунутої в постановах пленумів ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, в роки п'ятої п'ятирічки стала дійсно всенародною справою і з року в рік приносила нові трудові успіхи.

Важливу роль в мобілізації сил партійної організації УРСР і всього українського народу на успішне здійснення постанов партії і уряду мав XVIII з'їзд КП України, що відбувся 23—26 березня 1954 р.

Із звітною доповіддю про роботу ЦК КП України виступив перший секретар ЦК О. І. Кириченко.

З'їзд відзначив, що в республіці швидкими темпами розвивається промисловість, систематично збільшується випуск продукції, зростає виробнича потужність підприємств, які оснащуються високопродуктивними машинами і механізмами. Розширяється виробництво товарів широкого споживання.

Разом з тим на з'їзді були відмічені хиби в роботі підприємств, виявлені великі виробничі резерви. Так, у Донбасі на багатьох шахтах погано впроваджувалась найновіша техніка, ще дуже відставала культура виробництва, недостатньо застосовувались передові методи видобутку вугілля, не була вижита штурмівщина.

Надаючи великого значення дальшому розвитку соціалістичної промисловості, з'їзд зобов'язав партійні і радянські організації підняти рівень керівництва промисловими підприємствами, краще використовувати виробничі площі і устаткування, підняти відстаючі підприємства до рівня передових, добитися ритмічної роботи і виконання кожним заводом і рудником, кожною фабрикою і шахтою державного плану випуску валової продукції за встановленою номенклатурою, асортиментом і якістю продукції.

В центрі уваги з'їзду стояли також завдання боротьби за краще піднесення сільського господарства республіки. На з'їзді підкреслювалась необхідність різкого збільшення виробництва зерна, підвищення врожайності пшениці, кукурудзи, гречки, проса та інших культур. В результаті непродуманого, шаблонного застосування травопільної системи землеробства на півдні України площа зернових проти 1940 р. скоротилась більш як на 1 млн. га, а посіви зернофуражних культур — на 2,5 млн. га, скорочувались площі посівів і знижувалась урожайність кукурудзи, технічних культур, картоплі і овочів. В ряді областей республіки зменшились посіви цукрових буряків. Все ще повільно усувались хиби в розвитку громадського тваринництва.

З'їзд поставив завдання різко підвищити в республіці врожайність усіх зернових, технічних і овочевих культур, збільшити поголів'я худоби і забезпечити зростання її продуктивності, найближчим часом подолати відставання економічно слабких колгоспів і районів, підняти їх господарство до рівня передових.

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР, націлюючи партію і радянський народ на боротьбу за круте піднесення сільського господарства, неослабну увагу приділяли розвитку промисловості, насамперед важкої індустрії. Додержуючись вчення великого Леніна, Комуністична партія вважає своїм головним завданням всемірний розвиток важкої індустрії, що є основою всього народного господарства, невпинного зростання добробуту трудящих і оборонної могутності країни. Січневий Пленум ЦК КПРС (1955 р.) рішуче засудив чужі марксистово-леніністські погляди деяких економістів, які помилково, з непартійних позицій тлумачили питання про розвиток важкої промисловості в СРСР. З тверджень цих «теоретиків» випливало, що зростання важкої промисловості на певному рівні соціалістичного розвитку країни перестає бути головним завданням, що легка промисловість повинна випереджати в своєму розвитку всі галузі важкої індустрії. Вони недооцінювали значення розвитку важкої індустрії в розширеному соціалістичному відтворенні. Такі антимарксистські, антиленінські погляди деяких економістів України були засуджені лютовим Пленумом ЦК КП України (1955 р.).

Важливе значення в житті радянського народу відіграли ухвалені в лютому 1955 р. другою сесією Верховної Ради СРСР постанови з питань внутрішньої і міжнародної політики Радянської держави. Верховна Рада схвалила зовнішню політику Радянського уряду і прийняла декларацію, звернену до народів і парламентів усіх держав, із закликом не допустити розв'язування нової війни, умножити зусилля, спрямовані на підтримання і зміцнення миру.

Сесія задовольнила заяву Г. М. Маленкова про увільнення його від обов'язків Голови Ради Міністрів СРСР і затвердила Головою Ради Міністрів СРСР вірного учня Леніна і соратника Сталіна, видатного діяча Комуністичної партії і Радянської держави М. О. Булганіна.

Великою подією в житті Комуністичної партії і всієї Радянської країни був липневий Пленум ЦК КПРС (1955 р.), який обговорив першочергові питання діяльності Комуністичної партії, її внутрішньої і зовнішньої політики. Пленум своєю постановою на доповідь Голови Ради Міністрів СРСР М. О. Булганіна «Про завдання по дальшому піднесенню промисловості, технічному прогресу і поліпшенню організації виробництва» озброїв партію і весь радянський народ конкретною програмою боротьби за нові успіхи соціалістичної промисловості. Знову підтвердивши неухильність лінії партії на переважаючий розвиток виробництва засобів виробництва, Пленум ЦК КПРС поставив у центрі уваги партійних, господарських і профспілкових організацій завдання всемірно підносити технічний прогрес, як найважливішу умову розвитку важкої індустрії і всієї соціалістичної промисловості.

Історичні рішення XIX з'їзду КПРС і постанови пленумів ЦК КПРС, а також з'їздів КП України і пленумів ЦК КП України,

О. І. Кириченко.

ухвалені за роки п'ятої п'ятирічки, мобілізували український народ на боротьбу за дальший розвиток народного господарства республіки, за піднесення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих.

5. Розвиток промисловості Української РСР в роки п'ятої п'ятирічки

Робітничий клас, колгоспне селянство та інтелігенція СРСР з року в рік виконували і перевиконували план п'ятої п'ятирічки. Щодо загального обсягу промислового виробництва п'ятирічний план був виконаний на 1 травня 1955 р., тобто за 4 роки і 4 місяці. Це було великою перемогою радянського народу в боротьбі за зміцнення економічної могутності Радянської держави, за дальше просування до комунізму. Виробництво засобів виробництва зросло на кінець 1955 р. проти 1950 р. на 84% і становило понад 70% всієї промислової продукції СРСР.

Продуктивність праці в промисловості СРСР в 1955 р. зросла проти 1950 р. на 44%. Невпинно збільшується виробництво чавуну і сталі, видобуток вугілля і нафти. В 1955 р. в Радянському Союзі вироблено понад 33 млн. т чавуну (проти 19,2 млн. т в 1950 р.), близько 45 млн. т сталі (проти 27,3 млн. т в 1950 р.) і видобуто понад 390 млн. т вугілля (проти 261,1 млн. т в 1950 р.) та 70 млн. т нафти (проти 37,9 млн. т в 1950 р.).

Щодо виробництва чавуну, сталі і видобутку вугілля СРСР вийшов на друге місце в світі, а щодо середньорічних темпів промислового розвитку випередив у п'ять-шість раз і США.

Загальний випуск продукції машинобудування і металообробної промисловості в СРСР в 1955 р. збільшився проти 1950 р. більш як у два рази, а проти 1940 р. — в 4,6 рази.

Значних успіхів у здійсненні завдань п'ятої п'ятирічки в галузі промисловості добився український народ. Валова продукція промисловості Української РСР в 1955 р. зросла в порівнянні з 1950 р. на 90% замість 70%, передбачених п'ятирічним планом. Уже в 1954 р. (на рік раніше строку) республіка досягла рівня промислового виробництва, наміченого п'ятирічним планом. Велика промисловість виробляла в 1954 р. в чотири рази більше продукції, ніж вся велика промисловість дореволюційної Росії, і майже в 20 раз перевершила випуск продукції великої промисловості України в 1913 р.

В роки п'ятої п'ятирічки на Україні посилилась боротьба робітників та інженерно-технічних працівників за дальше поліпшення використання потужностей підприємств, за прискорення й автоматизацію виробничих процесів і механізацію трудомістких робіт, за дальший технічний прогрес. В республіці ще ширше розгорнувся рух новаторів за швидкісне різання металу, швидкісні плавки, швидкісне буріння у вугільній і нафтовій промис-

ловості, розвивалось соціалістичне змагання за скорочення втрат у виробництві, за вдосконалення технології виробництва і поліпшення якості продукції, за піднесення продуктивності праці і зниження собівартості продукції.

На початку 1952 р. колектив робітників мартенівської печі заводу «Запоріжсталь» з ініціативи сталевара С. Якименка закликав до соціалістичного змагання за випуск швидкісних плавок. Виконуючи своє соціалістичне зобов'язання, цей колектив дав за рік на 25 тис. т сталі більше, ніж у попередньому році, і на 13 тис. т більше, ніж було встановлено планом. Тривалість плавки знизилась на 1 год. 37 хв.

Застосовуючи кисень для інтенсифікації процесу плавки, бригада Г. Пам'ятуна на заводі «Запоріжсталь» в 1954 р. виплавила сталі на 60% більше, ніж було виплавлено в такій же печі на Макіївському металургійному заводі без застосування кисню.

На Дніпропетровському металургійному заводі ім. Петровського з ініціативи колективу рейкобалочного цеху розгорнулось соціалістичне змагання за прискорення прокатки металу з найменшими втратами, за випуск надпланової продукції. В 1952 р. цех більш як у два рази збільшив довоюєнну продуктивність праці і тільки за 11 місяців дав зверх плану понад 13 тис. т прокату і дістав від зниження собівартості продукції 5 млн. 500 тис. крб. економії.

Металурги України з року в рік нарощували темпи виробництва металу. В 1955 р. на заводах республіки був перевершений рівень 1950 р. по виробництву чавуну на 75%, сталі — на 100%, прокату — на 85%, а проти 1913 р. випуск чавуну, сталі і прокату збільшився в п'ять раз. Уже в 1954 р. заводи України давали чавуну стільки, скільки напередодні Великої Вітчизняної війни виплавляла вся металургійна промисловість СРСР. В тому ж році один тільки завод «Запоріжсталь» виплавляв чавуну більше, ніж всі металургійні заводи України в 1913 р. Поліпшились також показники використання основних металургійних агрегатів. Переважна кількість чавуну в республіці виплавлялась у цілком механізованих домнах. Різко зросла механізація праці у сталеплавильному і прокатному виробництвах.

У соціалістичному змаганні в роки п'ятої п'ятирічки високих виробничих показників добились колективи заводів: «Азовсталь», Єнакіївського, Макіївського, Криворізького, Костянтинівського і дніпропетровських заводів ім. Леніна та ім. Комінтерну. Швидкими темпами в п'ятій п'ятирічці розвивалася сировинна база металургії Півдня СРСР — Криворізький залізрудний і Нікопольський марганцевий басейни і Камиш-Бурунський залізрудний комбінат.

Радянська держава відпускала великі кошти на механізацію шахт і, зокрема, широко оснастила Криворізький басейн гірничою технікою. Тільки в післявоєнний період по тресту «Дзер-

жинськруда» кількість скреперних лебідок збільшилась втриє, підземних електровозів — в 3,6 раза, навантажувальних машин — більш як в п'ять раз. За роки п'ятої п'ятирічки були механізовані такі трудомісткі процеси, як буріння, навалка руди, доставка її з очисних забоїв, відкатка і вантаження у вагони.

В Криворізькому басейні робітники показали багато прикладів умілого використання техніки і високої продуктивності праці. Так, комплексна бригада шахти «Гігант» в 1954 р. пройшла і закріпила 1015 погонних метрів виробки, перевершивши завдання в півтора раза. Майже кожний проходчик виконав по дві річні норми. Видобуток залізної руди в Криворізькому басейні в 1955 р. в порівнянні з 1950 р. збільшився майже в два рази.

Великою подією в розвитку металургії України і всього Радянського Союзу був пуск у 1955 р. Криворізького Південного гірничозбагачувального комбінату, передового щодо технічного оснащення підприємства з високою механізацією виробничих процесів. В основних цехах впроваджено повну автоматизацію управління агрегатами. В цехах встановлено 2000 електродвигунів, довжина внутрізаводських залізничних колій досягає 100 км. Комбінат випускатиме щороку мільйони тонн сфлюсованого агломерату.

В роки п'ятої п'ятирічки все більше розвивалась кам'яно-вугільна промисловість Донецького басейну, в республіці створено нові вугільні райони. В результаті проведених за роки п'ятої п'ятирічки комплексних геолого-розвідувальних робіт з застосуванням геофізичних методів розвідування в Донбасі виявлено нові поклади кам'яного вугілля, встановлено, що залягання вугільних шарів простягається далеко за межі старого Донбасу в напрямі до міст Новомосковська, Дніпропетровської області, і Харкова, на північ від Ворошиловграда і за р. Дон — до Сталінграда. У зв'язку з цим площа Донбасу в його нових геологічних межах зросла більш як вдвоє і становить понад 50 тис. кв. кілометрів. Біля Павлограда почалося будівництво шахт, закладаються основи нового вугільного району.

В післявоєнні роки і особливо в п'ятій п'ятирічці почалась планомірна експлуатація покладів кам'яного і бурого вугілля на Правобережжі, Поліссі і в західних областях України. За порівняно невеликий відрізок часу виникли і виростили нові шахти в Кіровоградській, Черкаській і Житомирській областях, які з року в рік дають все більше вугілля для промисловості і побутових потреб народу. У значній мірі поширився відкритий спосіб видобутку вугілля на Закарпатті і Кіровоградщині.

В західних областях, на Волині і Львівщині, століттями лежали нерухомо багаті поклади вугілля. Ні австро-угорська монархія, ні царський уряд Росії, ні уряд панської Польщі не змогли організувати не тільки розробку, але й навіть геологічне розвідування цього краю. Тільки в умовах радянської влади вчені

виявили, що вздовж берегів Західного Бугу на території південної частини Волинської і північної частини Львівської областей залягають великі запаси кам'яного вугілля.

В 1949 р. в районі теперішнього Нововолинська було розпочате будівництво чотирьох шахт. Розвиток у західних областях Української РСР однієї з найважливіших галузей важкої ін-

Загальний вигляд Нововолинської шахти № 1.

дустрії — паливної промисловості викликав велике трудове і політичне піднесення серед населення. На допомогу прийшли народи братніх республік Радянської країни. З Ленінграда і Уралу сюди надходили будівельні механізми і устаткування, з Горького і Москви — автомашини, з Молотова і Карело-Фінської РСР — збірні житлові будинки для будівників і шахтарів, з Білорусії — ліс. Робітники волинської новобудови одержували велику допомогу від шахтарів Донбасу. Звідти на Волинь приїжджали кращі проходчики гірничих забоїв, бригадири-будівельники, керівні інженерно-технічні працівники. Тисячі трудящих західних областей республіки стали гірниками.

Героїчна праця будівників поряд з передовою вітчизняною технікою забезпечила введення в експлуатацію в 1955 р. трьох перших шахт і підготовку до дострокового введення в експлуатацію на початку 1956 р. і четвертої шахти цього нового кам'яновугільного басейну. Розробка покладів вугілля різко змінює економіку західних областей республіки. Швидко зростаюча промисловість у цих областях дістала місцеву паливну базу.

Вугілля, яке видобувається у Львівсько-Волинському кам'яно-

вугільному басейні, буде задовольняти потреби промисловості не тільки західних областей України, але й інших районів і міст Радянського Союзу, зокрема Прибалтики і Ленінграда.

Видобуток вугілля на Україні в п'ятій п'ятирічці зростав також і в результаті освоєння виробничих потужностей підприємств, більш інтенсивного використання передової техніки, реконструкції шахт, будівництва нових вугільних підприємств у Донбасі, дальшої механізації видобутку вугілля і піднесення продуктивності праці. За роки п'ятої п'ятирічки в Донбасі широко впроваджувалося металічне і залізобетонне кріплення. Кам'яно-вугільна промисловість Донбасу щодо технічної оснащеності займає перше місце в світі. Успішно розв'язане завдання механізації важких і трудомістких робіт у шахтах — видобуток і навалка вугілля в лавах, навантажування породи в підготовчих забоях, доставка і відкатка вугілля й породи. Все це полегшує працю шахтарів і створює умови для дальшого зростання продуктивності праці.

В боротьбі за піднесення продуктивності праці у вугільній промисловості вирішальну роль відіграло створення і освоєння нової гірничої техніки. Тут особливо яскраво проявились сила соціалістичного змагання, творча співдружність шахтарів України і РРФСР. Так, механізатори Чистяківської шахти № 3-біс у змаганні з шахтарями Кузбасу добились великих успіхів, довівши продуктивність комбайна «Донбас» у січні 1953 р. з 7—8 тис. т на місяць за планом до 20 тис. т.

Україна є батьківщиною вугільних комбайнів «Донбас» і «Гірник», що використовуються майже в усіх вугільних басейнах Радянської країни і далеко за межами її. Разом з тим багато машин, сконструйованих в інститутах і на заводах РРФСР, широко застосовується на шахтах України. Так, в 1953 р. шахтарі Донбасу одержали сконструйовану в Кузбасі штрекобурову машину, яка дала можливість механізувати всі процеси при проходженні підготовчих забоїв. Освоївши нову машину, правильно організувавши працю, бригада механізаторів шахти № 1 ім. Челюскінців тресту «Сталінвугілля» на чолі з бригадиром депутатом Верховної Ради СРСР Н. Сербиновичем довела темпи проходки відкаточного штреку до 265 погонних метрів на місяць, тимчасом як раніше на шахті проходка 40—45 м уже вважалася рекордом.

Високої продуктивності праці за роки п'ятої п'ятирічки добились будівельники шахт Донбасу. На шахті № 5—6 ім. Калініна бригада І. Пилипенка в результаті сполучення в часі робіт по проходженню і безперервному кріпленню ствола, чіткої організації праці в бригаді і правильного використання техніки систематично нарощувала темпи буріння і в березні 1955 р. встановила світовий рекорд проходки вертикальних стволів.

На початку 1955 р. шахтарі Донбасу виступили ініціаторами соціалістичного змагання за дострокове виконання п'ятої п'яти-

річки, за піднесення продуктивності праці і широке впровадження у виробництво нової техніки.

Свої соціалістичні зобов'язання шахтарі республіки виконали з честю. На шахтах Донбасу в роки п'ятої п'ятирічки все більше ширилась наукова організація праці, яка зародилася тут, — робота за графіком циклічності. Працюючи за графіком циклічності, колектив дільниці № 1 шахти № 5—6 ім. Димитрова, де начальником Герой Соціалістичної Праці І. Бридько, виконав план п'ятої п'ятирічки достроково — за чотири з половиною роки. До кінця п'ятирічки було видобуто зверх плану 100 тис. т вугілля. Продуктивність праці за цей період зросла вдвоє. Завдяки зниженню собівартості вугілля шахтарі дільниці заощадили близько мільйона карбованців.

Широка механізація виробничих процесів, створення постійних кадрів кваліфікованих робітників, невпинне поповнення вугільної промисловості спеціалістами створили можливість за роки п'ятої п'ятирічки докорінно перебудувати видобуток вугілля, здійснити масове переведення лав і підготовчих забоїв на роботу за графіком циклічності. В 1955 р. на шахтах республіки на роботу за графіком циклічності було переведено понад 900 лав, які давали більше 60 % усього видобутку.

За роки п'ятої п'ятирічки зросла кількість інженерно-технічних спеціалістів і шахтарів, підвищилась їх кваліфікація. Тільки за один 1955 р. завдяки патріотичному почину комсомольців Києва з міст і сіл республіки на постійну роботу в Донбас за комсомольськими путівками приїхало понад 15 тис. чоловік.

В роки п'ятої п'ятирічки через низький рівень організаційно-технічного керівництва підземними дільницями, через недостатнє використання техніки немало шахт Донбасу не виконувало виробничих планів, недостатньо швидко освоювало проектну потужність. На деяких шахтах і дільницях все ще була низька продуктивність праці.

Допомога уряду СРСР, який послав у Донбас передову техніку, дала можливість механізувати більшість основних процесів видобутку вугілля і деякі допоміжні роботи, а також розпочати комплексну механізацію всіх процесів.

В 1955 р. добування вугілля на Україні в порівнянні з 1950 р. зросло на 63,8 %, продуктивність праці шахтарів підвищилась на 20,6 %, собівартість тонни палива зменшилась на 14,4 %. В кінці п'ятої п'ятирічки на шахтах Міністерства вугільної промисловості УРСР комбайнами добувалося 44 % всього вугілля проти 20,6 % на початку п'ятирічки. Радянська Україна дала в 1955 р. понад $\frac{1}{3}$ всього видобутку вугілля СРСР і більше половини видобутку високоякісного коксівного вугілля.

Швидкими темпами розвивалась у нашій країні машинобудівна промисловість. П'ятий п'ятирічний план випуску продукції машинобудування був виконаний по СРСР на вісім місяців раніше встановленого строку. Україна у своїй історії не знала таких

бурхливих темпів розвитку машинобудування, як в роки п'ятої п'ятирічки. Робітничий клас героїчною працею забезпечив не-впинне зростання цієї галузі промисловості. Тільки в 1955 р. ви-пуск продукції машинобудівних підприємств УРСР збільшився проти 1954 р. на 24,5%, а за п'ятиріччя — подвоївся. В порів-нянні з 1913 р. він зріс у 70 раз.

В результаті дальшого розвитку машинобудівної промисло-вості в 1954 р. в республіці перероблялось понад 60% металу, що виплавлявся на Україні, тимчасом як до революції перероб-лялось всього 15%. Українська РСР широко постачає іншим рес-публікам машини і металічні вироби. Машинобудування відіграє провідну роль у розвитку народного господарства УРСР. Україна дає понад $\frac{1}{4}$ загальносоюзного випуску машин і по праву вва-жається одним з великих районів машинобудування Радянського Союзу.

На основі дальшого розвитку машинобудівної промисловості визначних успіхів досягла Україна у піднесенні і реконструкції всіх галузей народного господарства, в підвищенні рівня меха-нізації основних і найбільш трудомістких процесів виробництва. Здійснювалось невинне вдосконалення техніки в промисловості, на транспорті, в будівництві і сільському господарстві, впрова-джувались у виробництво автоматика, телемеханіка, радіотехні-ка, електроніка та ін. В республіці були створені нові типи енергетичного, хімічного і металургійного устаткування, устатку-вання для механізації трудомістких робіт на вугільних шахтах, в рудниках і будівництві.

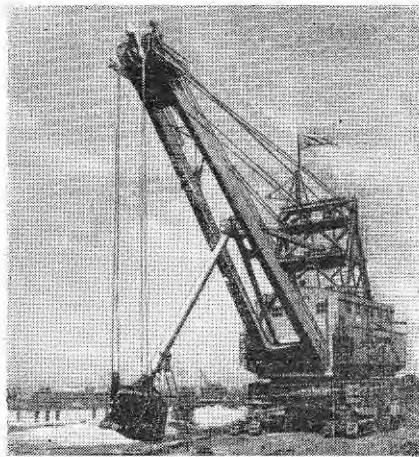
Машинобудівники України створили ряд нових типів важких металорізних верстатів, як наприклад копіювальні верстати ви-сокого класу для обробки турбін та інших двигунів, освоїли випуск нових видів гідравлічних пресів великої потужності.

За роки п'ятирічки в республіці був освоєний випуск потуж-них гідротурбін, тепловозів, вугільних комбайнів, сталі підвище-них марок, складних профілів прокату, великих блоків цегли, залізобетонних виробів, ковальсько-пресового устаткування, електричних швейних машин, телевізорів, холодильників та ін. Робітники та інженерно-технічні працівники електромашинно-будівної промисловості України випустили багато нових виробів, зокрема потужні силові трансформатори і різноманітне устатку-вання для підприємств важкої промисловості, в тому числі нове електроустаткування для блюмінгів.

Машинобудівники Радянської України в співдружності з машинобудівниками Москви, Ленінграда та інших промислових центрів СРСР освоїли виробництво більш як 700 нових типів верстатів, машин і механізмів. Налагоджено виготовлення по-тужних екскаваторів з місткістю ковша 14 кубометрів, дизель-них тракторів, садовгородніх тракторів, п'яти- і дев'ятитонних автотранспортувачів, потужних магістральних тепловозів, при-ладів високої точності і т. д.

На Київському верстатобудівному заводі ім. Горького при участі працівників Московського заводу ім. Орджонікідзе був сконструйований новий універсальний верстат-автомат, що одночасно обробляє чотири деталі. Це дало змогу майже в 15 раз скоротити час обробки деталей.

Станкобудівники краматорського заводу сконструювали унікальний токарний верстат-гігант, призначений для обробки деталей турбін і прокатних станів довжиною до 15 м і діаметром до 4 м. Обробка виробу може вестись одночасно кількома різальними інструментами. Керує верстатом одна людина. В разі порушення заданого режиму спеціальні прилади подають світлові і звукові сигнали і автоматично зупиняють верстат. Про розміри цього верстата говорить те, що для його перевезки потрібно 25 залізничних платформ.

Крокуючий екскаватор Ново-Краматорського заводу ім. Сталіна.

На Ново-Краматорському заводі ім. Сталіна збудовано гігантський агрегат (міксер) для заводу «Запоріжсталь». Цей агрегат має висоту більшу, ніж триповерховий будинок. Місткість його 1300 т рідкого чавуну при температурі 1250°.

Колектив харківських підприємств машинобудування набагато підвищив продуктивність праці, збільшив випуск продукції, поліпшив її якість і знизив собівартість. За 1954 р. було створено в спробних зразках близько 250 і освоєно виробництво більш як 60 нових типів машин, приладів і механізмів. Машинобудівники освоїли виробництво великих турбогенераторів, створили потужний магістральний тепловоз ТЭ-3.

Новатори виробництва невпинно вдосконалюють методи обробки металу. Токар київського заводу «Червоний екскаватор» В. Семинський, розвиваючи ініціативу токаря Середньоволзького верстатобудівного заводу В. Колесова, довів швидкість різання металу з 15—30 м за хвилину до 1200 м і більше, підвищив продуктивність праці майже у вісім раз. Лауреат Сталінської премії токар-швидкісник Одеського заводу радіально-свердлильних верстатів Г. Нежевенко за роки п'ятирічки здійснив близько 20 удосконалень, створив шість нових конструкцій різців для швидкісної обробки металу. Винаходи новатора мають велике народногосподарське значення. За п'ять років він виконав 24 річні норми.

Всій республіці відомі імена львівських передовиків — токарів-швидкісників В. Гурґаля і К. Карлова, слюсаря С. Грабовського, прядильниці М. Когут і багатьох інших, які вивчили і з успіхом застосовують методи праці передових підприємств країни.

Велику допомогу подають працівникам підприємств Української РСР в їх боротьбі за технічний прогрес, за впровадження у виробництво досягнень науки і передових методів праці новатори фабрик і заводів РРФСР. У Київ і Львів приїжджали лауреати Сталінської премії новатори виробництва Л. Корабельникова, Ф. Кузнецов, В. Матросов та ін. Виступаючи на зборах робітників, на міських нарадах передовиків виробництва та інженерно-технічних працівників, вони ділилися досвідом своєї роботи.

Нові успіхи за роки п'ятої п'ятирічки були досягнуті хімічною промисловістю республіки. Значно зріс випуск продукції не тільки на заводах Донбасу, Придніпров'я, Харкова, Вінниці і Одеси, які набагато збільшили випуск продукції, але й на реконструйованих підприємствах хімічної промисловості Закарпатської, Дрогобицької, Станіславської і Львівської областей.

Колективи підприємств хімічної промисловості республіки широко розгорнули боротьбу за збільшення випуску мінеральних добрив. З 1950 по 1955 рр. виробництво мінеральних добрив збільшилось на Україні майже в два рази, розширився асортимент і поліпшилась якість продукції.

На Вінницькому суперфосфатному заводі виробництво суперфосфату автоматизовано і переведено на безперервний процес. Весь суперфосфат гранулювався. Колектив заводу у співдружності з працівниками Академії наук УРСР освоїв виробництво марганізованого суперфосфату, що ще більше підвищило якість продукції.

В останні роки п'ятирічки на заводах республіки були освоєні нові види мінеральних добрив: Лисичанським хімічним комбінатом — калійова селітра, Дніпродзержинським азотно-туковим заводом — кальційова селітра, Горлівським азотно-туковим заводом — натрійова селітра. Успішно розвивались сірчаноокислотна промисловість, виробництво соди, анілінових фарб, соляна промисловість, лакофарбове виробництво та інші галузі хімічної промисловості республіки.

Дальший розвиток у п'ятій п'ятирічці дістала нафтова і газова промисловість України. Колективи підприємств об'єднання «Укрнафта» достроково виконали п'ятирічний план. Висхідок нафти проти 1950 р. збільшився у 2,2 рази, продуктивність праці збільшилась у 2,5 рази, а собівартість продукції знизилась більш як у два рази. Нафтовики України широко впроваджували нову техніку і прогресивні методи праці. Швидкість буріння свердловин збільшилась майже вдвоє. На ряді промислів застосовуються методи повторної експлуатації свердловин.

У п'ятій п'ятирічці ще ширше використовувались в народному господарстві республіки і для задоволення потреб населення багаті природні родовища газу Прикарпаття. Висококалорійний горючий газ Прикарпаття по газопроводу довжиною в 1300 км подається в столицю СРСР Москву. Нова траса газопроводу проходить через п'ять областей. Збудована нова лінія газопроводу на Львів, бо старий газопровід Дашава — Львів уже не міг задовольнити зростаючі потреби промисловості і населення. Газовики Дашави і Стрия з місяця в місяць виконували і перевиконували виробничі плани.

В республіці проведено великі розвідувальні роботи для виявлення промислових родовищ нафти і газу. В результаті цього розширено район видобутку нафти і газу в Дрогобицькій і Станіславській областях, а також виявлено родовища їх у східних областях України. Поблизу Миргорода, Полтавської області, відкрито Ратченківське залягання нафти. Тут уже організовано видобуток рідкого палива. Велике газове родовище виявлено в Шебелинці під Харковом. З метою використання газу для промислових і побутових потреб будується газопровід Шебелинка — Харків.

На протязі п'ятої п'ятирічки в Радянській країні провадилося велике будівництво.

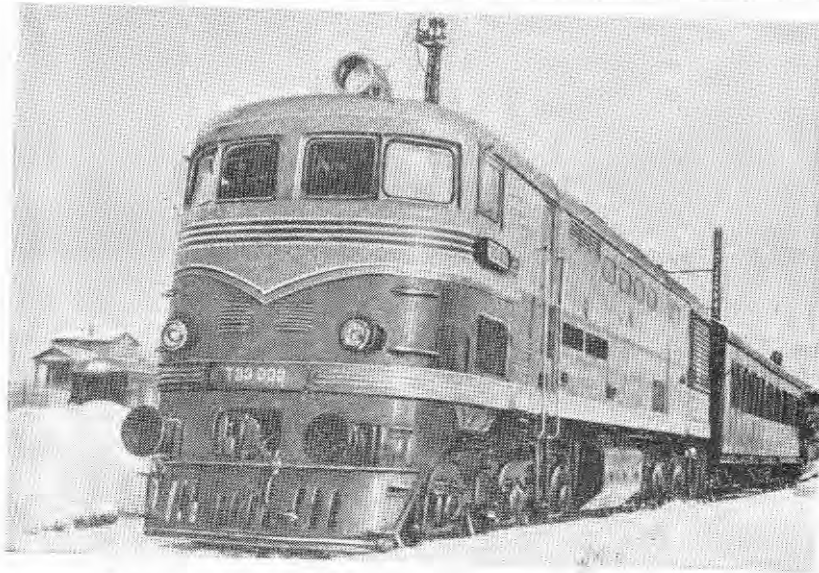
Видатною перемогою радянського народу був пуск у липні 1952 р. Волго-Донського судноплавного каналу імені В. І. Леніна. Волго-Донський водний шлях забезпечив з'єднання в єдину систему всіх морів Європейської частини СРСР, 30 тис. км судноплавних рік Волзького і Північно-Західного басейнів, 13 тис. км Донського і Дніпровського басейнів. В результаті цього Донбас дістав можливість зв'язуватись водним шляхом з Поволжям і Уралом.

На Україні в роки п'ятої п'ятирічки успішно проходило будівництво каналу Сіверський (Північний) Донець — Донбас загальною довжиною 125 км, який розв'яже проблему водопостачання Донбасу і розширить площу поливних земель.

На неосяжних просторах СРСР в роки п'ятої п'ятирічки провадилося гігантське будівництво електростанцій і електрифікації. Лише на протязі 1951—1954 рр. були введені в дію потужні, устатковані за останнім словом техніки, гідроелектростанції — Верхньосвірська, Цимлянська, Усть-Каменогорська, Гюмушська, Маткожненська, Мінгечаурська і частково Камська. Успішно провадилося будівництво гідроелектростанцій на Волзі — Сталінградської і на Ангари — Братської. За цей же період став до ладу ряд великих теплових електростанцій, на яких встановлено потужні турбогенератори, підвищилась потужність раніше збудованих електростанцій. У 1955 р. країна одержала струм від найбільших у світі гідроелектростанцій — Куйбишевської, Горьківської та ін. Все це забезпечувало вироблення в останньому році п'ятирічки 166 млрд. квт-год електроенергії — у 87 раз більше,

ніж у 1913 р., і на 82% більше, ніж у 1950 р. Щодо виробництва електроенергії Радянський Союз займає друге місце в світі.

В 1954 р. зусиллями вчених та інженерів були успішно завершені проектування і будівництво в СРСР першої в світі промислової електростанції на атомній енергії корисною потужністю в 5 тис. квт. 27 червня 1954 р. атомна електростанція була вве-

Тепловоз ТЭ-3 Харківського паровозобудівного заводу.

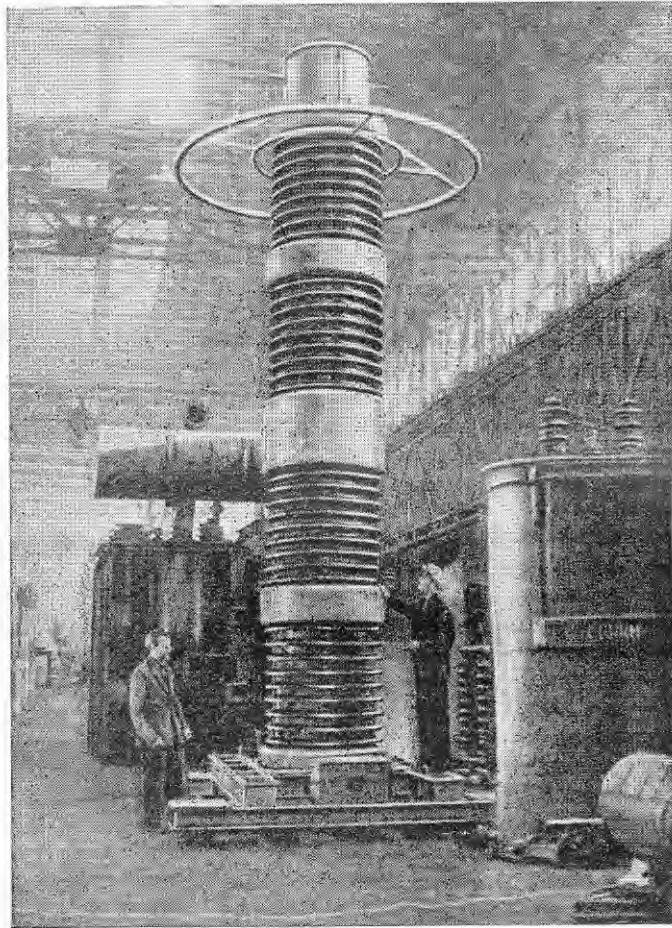
дена в експлуатацію і дала електричний струм для промисловості і сільського господарства навколишніх районів. Вчені та інженери розробляють проекти промислових електростанцій на атомній енергії потужністю в 50—100 тис. квт.

Радянський народ по праву пишається тим, що в СРСР вперше у світі атомна енергія застосована для мирних цілей — для розвитку економіки і культури. Відкриття методів одержання і використання внутріатомної енергії є вершиною сучасного етапу розвитку науки і техніки. «Ми стоїмо, — говорив М. О. Булганін, — на порозі нової науково-технічної і промислової революції, яка далеко перевершує своїм значенням промислову революцію, зв'язані з появою пари і електрики»¹.

Використання енергії гідроелектростанцій і теплоелектростанцій дало можливість нашій країні за роки п'ятої п'ятирічки значно розширити електрифікацію промисловості і транспорту, збільшити застосування електроенергії в сільськогосподарському

¹ М. О. Булганін, Про завдання по дальшому піднесенню промисловості, технічному прогресу і поліпшенню організації виробництва, Держполітвидав УРСР, К., 1955, стор. 9.

виробництві. За роки п'ятої п'ятирічки виробництво електроенергії на Україні збільшилось майже в два рази. З 1950 по 1955 р. на Україні стали до ладу 2089 сільських тепло- і гідроелектро-

Виготовлення трансформаторів на Запорізькому трансформаторному заводі для високовольтної лінії електропередачі Куйбишев — Москва.

станцій загальною потужністю 255,2 тис. квт. В 1953 р. в республіці було 40 адміністративних районів суцільної електрифікації.

Велике значення в розвитку енергетики Української РСР має Каховська гідроелектростанція. Постанову Ради Міністрів СРСР про будівництво Каховської гідроелектростанції український народ сприйняв як новий прояв піклування партії і уряду про

дальший розвиток соціалістичної економіки, про піднесення матеріального і культурного рівня життя трудящих.

Будівники Каховської гідроелектростанції зобов'язалися ввести в дію гідроелектростанцію на рік раніше встановленого строку — в 1955 р. В результаті самовідданої праці будівників, озброєних сучасною технікою, за короткий час виконано підготовчі і будівельно-монтажні роботи на будівництві Каховського гідровузла, до складу якого входять велике водоймище, будинок гідроелектростанції і судноплавний шлюз.

У травні 1955 р. було закінчене будівництво котлованів, де споруджувались шлюз, будинок гідроелектростанції і водозливна залізобетонна гребля. 30 червня раніше строку закінчено будівництво шлюзу і відкрито регулярний рух суден. 7 липня Дніпро підкорився волі радянських людей — русло ріки за короткий час було перекрите, і вода пішла по новому шляху, через водозливну греблю, заповнюючи водоймище на площі 4800 кв. км. 18 жовтня перший агрегат Каховської ГЕС дав промисловий струм. На кінець року таких агрегатів працювало уже три.

Введення Каховської ГЕС в експлуатацію на рік раніше строку дало країні додатково понад 0,5 млрд. квт-год. електроенергії. Інженерно-технічні працівники будови збільшили проектну потужність гідроелектростанції до 300 тис. квт.

Вся країна допомагає українському народові будувати Каховську гідроелектростанцію. Підприємства понад 300 міст Радянського Союзу прислали машини, устаткування і різні матеріали. Заводи Москви і Ленінграда виробляють для будівництва Каховської ГЕС землесоси, крани, електромотори, верстати, кабель, інструменти і т. д. Московський завод ім. Калініна в 1952 р. виробив 36 землесосів, понад 40 підприємств Ленінграда виконувало замовлення Каховського будівництва. В дружньому колективі дніпробудівців — представники 28 національностей Радянського Союзу.

В день пуску першого агрегату ленінградці писали: «В будівництві Каховської ГЕС брали і беруть діяльну участь трудівники міста Леніна, з щирою любов'ю віддаючи цій чудовій будові на Дніпрі свою енергію, знання, творчість і жар сердець, сповнених почуття вічної дружби».

Каховський гідровузол має важливе народногосподарське значення. Пуск гідроелектростанції на повну потужність збільшує енергетичний баланс України на 1 млрд. 300 млн. квт-год. Це набагато поліпшить електропостачання таких великих промислових районів, як Кривий Ріг, Запоріжжя, Херсон, Миколаїв, Дніпропетровськ, Донбас. Електрична енергія перетворить степові простори півдня республіки. Приблизно третина всієї електроенергії гідроелектростанції піде на суцільну електрифікацію Миколаївської, Херсонської і частини Запорізької областей.

Другим великим гідробудівництвом на Україні в роки п'ятої п'ятирічки було спорудження первенця гідроенергетики Закар-

паття — Теремля-Ріцької ГЕС. З пуском цієї станції докорінно поліпшилося забезпечення енергією промисловості і сільського господарства області.

Це будівництво відіграло величезну роль у створенні місцевої технічної інтелігенції, у вихованні почуття дружби між народами. Трудящі Закарпатської області назвали будівництво в Карпатах «Будовою дружби». На будівництві працювали українці, росіяни, вірмени, узбеки і грузини. Посланці братніх народів Радянського Союзу з радістю передавали свій досвід трудящим Закарпаття, навчали їх новим професіям, передовим методам праці. За п'ять років будівництва були навчені новим професіям і підвищили свою кваліфікацію 2500 робітників з місцевого населення. Близько 80 закарпатців стали майстрами, техніками, без відриву від виробництва здобули вищу технічну освіту. Багатьох з них посилали для навчання в Москву, Сталінград, Горький, Молотов та інші міста СРСР. Частина закарпатців, які оволоділи майстерністю проходки тунелю, після завершення роботи на будівництві Теремля-Ріцької ГЕС виїхала на роботу в Грузію та інші республіки.

За роки п'ятої п'ятирічки на Україні почали працювати теплові електростанції: Миронівська потужністю в 400 тис. квт і Слов'янська потужністю в 200 тис. квт. Пуск цих станцій був великим вкладом в дальший розвиток енергетичного господарства Донбасу. Використовуючи як паливе виробничі відходи підприємств, вони дають найдешевшу електроенергію в Донбасі.

На Україні в 1955 р. завершувалось будівництво більше 40 колгоспних і міжколгоспних гідроелектростанцій і ряду гідротехнічних споруд; в багатьох промислових центрах і селах республіки розширялась електрифікація.

Зростання енергетичної потужності СРСР посилює розвиток продуктивних сил республіки, створило можливість повніше і краще використати її природні багатства, сприяло піднесенню промисловості і сільського господарства, підвищенню матеріального добробуту радянських людей.

Комуністична партія і Радянський уряд приділяли велику увагу дальшому розвитку залізничного, морського, річкового, повітряного і автомобільного транспорту. Транспортники за п'ятиріччя збільшили вантажооборот на 60%, на рік раніше строку виконали завдання п'ятирічного плану.

Зростання перевозок вантажів і пасажирів було досягнуте на основі збільшення пропускної здатності залізниць, введення в дію нових магістралей, поповнення парку рухомого складу новою технікою і кращого використання виробничих резервів транспорту. За роки п'ятирічки збільшилась довжина других колій, укладено мільйони тонн нових рейок важкого типу. Ряд дільниць переведено на електровозну і тепловозну тягу.

Швидко розвивалися в роки п'ятої п'ятирічки залізничний, морський, річковий, автомобільний і повітряний транспорт Укра-

їнської РСР. В республіці збудовано і введено в експлуатацію нові залізниці Федорівка—Каховка, Цюрупинськ—Джанкой, прокладено 60-кілометрову залізничну лінію, яка з'єднала західно-український кам'яновугільний басейн з сусідніми магістралями, електрифіковано залізницю Київ—Мотовилівка, збудовано паромну переправу через Керченську протоку, що майже на тисячу кілометрів скоротило шлях по залізниці з Криму в Краснодар. Нова залізниця Федорівка—Каховка не тільки сприяла будівництву Каховської ГЕС, а й розв'язала проблему створення нового південно-західного виходу з Донецького басейну з використанням греблі гідроелектростанції як переходу через Дніпро, що дало можливість розвантажити основні магістралі Донбасу.

Збудовано багато мостів, серед яких один з найбільших у світі цільнозварний міст ім. Є. О. Патона в Києві, двоярусний міст у Дніпропетровську, міст у Вінниці. Через гирло Дністровського лиману збудовано міст довжиною 0,5 км. Реконструйовано великі морські порти — Одеський, Севастопольський, Ждановський, збудовано великі залізничні вокзали — в Харкові, Дніпропетровську, Одесі та інших містах України.

Великого розмаху на транспорті набрав рух машиністів-швидкісників. За роки п'ятої п'ятирічки лише на Україні велико-вагові состави на високих швидкостях водили сотні машиністів Донецької, Південно-Західної, Львівської, Південної та інших магістралей. Донецький машиніст Г. Калужин разом з своїми помічниками лише за шість місяців 1955 р. провів близько тисячі великовагових составів, перевіз зверх норми більш як 370 тис. т вантажів. Машиністи Львівської залізниці тільки за 7 місяців 1955 р. провели 29 тис. великовагових составів і перевезли понад норму 8,5 млн. т вантажів.

У зв'язку з успішним завершенням будівництва шлюзу в районі Нової Каховки на Дніпрі значно зріс вантажооборот на магістралях Дніпровського басейну.

За роки п'ятирічки набагато поліпшилось і шосейне сполучення в республіці. Збудовано нові автомагістралі — Київ—Харків, Київ — Ростов, Харків — Сімферополь, Сімферополь — Москва та ін. Збільшилась кількість автомашин і автобусів на магістралях. На кінець п'ятирічки на автомобільних шляхах України існувало понад 600 пасажирських маршрутів довжиною понад 30 тис. км, які обслуговували близько 700 районних центрів. З Києва в усі обласні центри ходять автобуси і таксі.

В 1952 р. в Києві і в 1954 р. в Харкові введено в експлуатацію потужні телевізійні центри, які обслуговують своїми передачами жителів не тільки цих міст, але й міст і сіл в радіусі понад 200 км.

Забезпечуючи швидке систематичне зростання виробництва засобів виробництва, Комуністична партія і Радянський уряд приділяють велику увагу дальшому розвитку промисловості, яка виробляє товари народного споживання.

Досягнуте у п'ятій п'ятирічці піднесення важкої індустрії і розвиток сільського господарства створили міцну базу для зростання легкої і харчової промисловості. В 1955 р. виробництво предметів народного споживання в СРСР перевершило рівень 1950 р. на 72% замість 65%, як це було намічено п'ятирічним планом.

За роки п'ятирічки в легкій промисловості введено в дію десятки тисяч нових машин і агрегатів. Лише текстильні підприємства країни одержали понад 100 тис. нових машин. Механізовано швейну, взуттєву, хлібопекарню, м'ясну, рибу, кондитерську і консервну промисловість.

Поряд з технічним оснащенням фабрик і заводів, що виробляють товари народного споживання, уже в 1953 р. в республіці будувалось понад 250 і розширялось більш як 800 підприємств легкої і харчової промисловості. На Україні в роки п'ятої п'ятирічки були закладені основи потужної текстильної промисловості. В Херсоні будується великий текстильний комбінат на 250 тис. прядильних веретен і 6100 ткацьких верстатів. Комбінат, перша черга якого в кінці 1954 р. стала до ладу, даватиме з 1956 р. 100 млн. м тканин на рік. Продуктивність комбінату перевершить в чотири рази продуктивність усіх бавовнообробних підприємств України. Значного розвитку досягла шовкова промисловість.

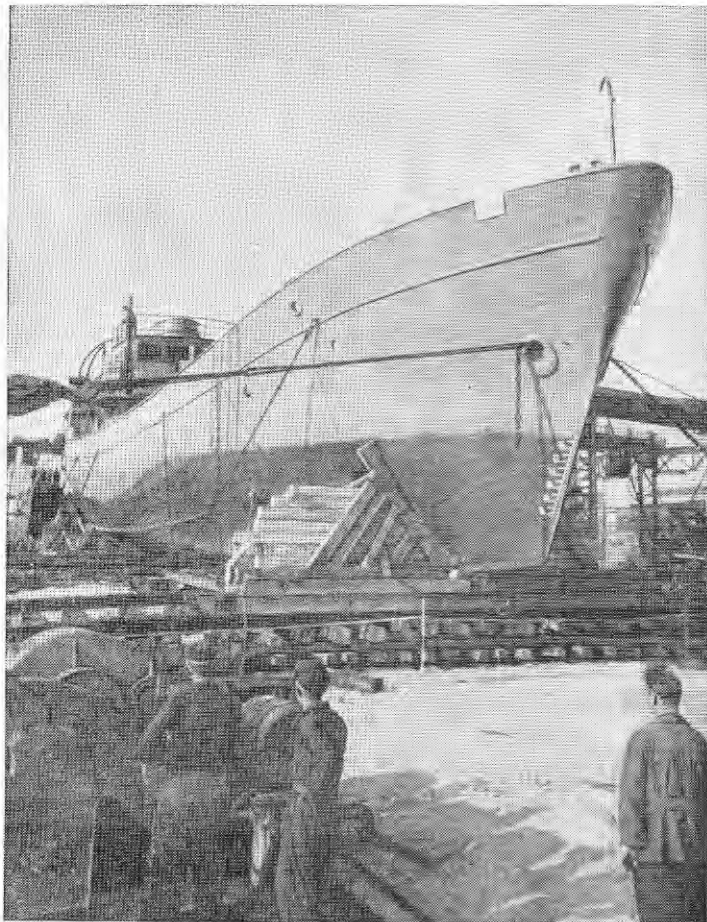
Валова продукція підприємств місцевої промисловості і промислової кооперації УРСР, які виробляють головним чином товари широкого споживання, збільшилася в 1954 р. проти 1950 р. на 86%. В 1955 р. випуск продукції підприємств Міністерства місцевої і паливної промисловості УРСР перевершив рівень 1950 р. в 2,5 рази, а по виробництву товарів широкого споживання — в три рази.

В боротьбі за виконання п'ятирічного плану, за удосконалення виробництва і дальший технічний прогрес виросла активність комсомольських організацій і професійних спілок. Набагато збільшилась кількість комсомольсько-молодіжних бригад, змін і ділянок; тільки в 1955 р. їх було 26 тис.

На Україні за роки п'ятирічки збільшилась кількість кваліфікованих робітників, інженерів, техніків, наукових працівників. В авангарді робітничого класу йшли комуністи, які становили в 1955 р. на підприємствах промисловості, на транспорті і в будівництві понад 36% всієї партійної організації республіки.

В роки п'ятої п'ятирічки посилилось співробітництво і взаємодопомога між колективами промислових підприємств Української РСР і виробничими колективами інших братніх республік. Ще ширше розгорнулось соціалістичне змагання шахтарів Донбасу з гірниками Кузбасу, нафтовиків Борислава — з нафтовиками Баку, гірників Нікопольського марганцевого басейну — з гірниками Чіатурського басейну, машинобудівників Харкова, Краматорська і Києва — з машинобудівниками Москви, Ленінграда, Свердловська та інших міст РРФСР.

Особливо великого розмаху набрало всенародне соціалістичне змагання робітників України з робітниками РРФСР та інших братніх республік в період підготовки і проведення ювілейних свят з нагоди 300-річчя возз'єднання України з Росією.

Будівництво морських дизельних траулерів на заводі «Ленінська кузня».

Одержуючи постійну допомогу від усіх народів СРСР, трудящі Радянської України також подавали і подають велику допомогу братнім республікам. Тільки металургійні заводи Дніпропетровської області послали десятки тисяч тонн прокату будівникам Куйбишевської ГЕС, Волго-Донського каналу ім. В. І. Леніна і Сталінградгідробуду. Заводи Донбасу, Придніпров'я,

Харкова, Києва, Миколаєва, Одеси і Львова забезпечують будівництва країни крокуючими екскаваторами, автотранспортом, потужними кранами, турбінами, трубами, землерийними машинами. Шахтарі Кузбасу і Караганди одержують складні першокласні гірничі машини і устаткування, вироблювані в Донбасі. Україна постачає фабрикам, заводам і залізничному транспорту країни кам'яне вугілля.

Велику допомогу в будівництві Бакинського трубопрокатного заводу подала промисловість УРСР. Ряд машин і верстатів доставлено туди з Харкова і Краматорська. Десятки азербайджанських робітників навчались на Макіївському труболиварному і Нікопольському південнотрубному заводах, де під керівництвом українських майстрів вони оволоділи професією металургів.

Братерська дружба давно зв'язує металургів Донбасу і Грузії. Дві з половиною тисячі доменщиків, сталеплавильників, прокатників і енергетиків первенця металургії Грузії — заводу ім. Сталіна в м. Руставі підвищували свою кваліфікацію на заводах Сталіно, Жданова, Єнакієвого і Макіївки. Вони підтримують тісний виробничий зв'язок з українськими металургами.

Багато українців працює на будівництві Куйбишевської, Сталінградської і Братської гідроелектростанцій, а також на інших великих новобудовах п'ятої п'ятирічки в братніх республіках Радянського Союзу.

Українська РСР з її потужним високорозвинутим народним господарством розширяє економічні зв'язки з усіма республіками країни, особливо з РРФСР. Україна одержує з РРФСР і Азербайджану нафтопродукти, з Казахстану і РРФСР — кольорові метали, з РРФСР, Білорусії, республік Прибалтики — ліс і папір, а з Грузії — чай і цитрусові, з республік Середньої Азії — бавовну. З України ідуть в інші республіки вугілля, метал, сіль, цукор, хліб, м'ясо, фрукти. У великій кількості надходять з УРСР до РРФСР та інших республік машини і устаткування. У вантажообороті між УРСР та іншими союзними республіками більше половини вантажів припадає на продукцію важкої промисловості.

Все це свідчить про нерушиму дружбу народів СРСР, які успішно будують комунізм.

Українська РСР встановила тісні зв'язки з країнами народної демократії. Україна вивозить у ці країни залізну і марганцеву руду, метал і машини, сільськогосподарське устаткування, хімічні та інші продукти. З Польщі в західні області УРСР ввозилося кам'яне вугілля, з Чехословаччини, Угорщини і Румунії Україна одержує кольорові метали, вагони, металічні вироби, продукцію легкої промисловості.

За роки п'ятої п'ятирічки ще більше розширились і зміцніли дружні зв'язки трудящих Української РСР з великим китайським

народом. Підприємства республіки подають значну допомогу Китайській Народній Республіці в розвитку важкої індустрії. Так, колектив Харківського турбінного заводу збудував для неї кілька парових турбін. В Китаї побувала група інженерів і робітників заводу. Вони допомогли зібрати агрегати, навчили ки-

Підготовка автокранів перед відправкою на будівництво Палацу культури і науки у Варшаві.

тайських товаришів керувати цими машинами. На знак дружби і вдячності Міністерство паливної промисловості Китайської Народної Республіки прислало колективу заводу червоний бархатний прапор, на якому китайською мовою вишито золотими нитками напис: «Колективу працівників Харківського турбогенераторного заводу. Висловлюємо подяку за Вашу велику і братерську допомогу в справі постачання енергетичного устаткування і навчання кадрів для соціалістичного будівництва Китаю».

Індустріальна Радянська Україна сприяє також становленню і розвитку національної великої промисловості в слаборозвинутих країнах. Харківський інститут проектування підприємств коксохімічної промисловості склав проект коксохімічного цеху індійського металургійного заводу, споруджуваного Радянським Союзом за договором з урядом Індії. Для прокатних станів цього заводу Харківський електромеханічний завод ім. Сталіна виробляє електроустаткування, а Старо-Краматорський завод ім. Орджонікідзе — машини і механізми.

Український народ, подаючи країнам народної демократії допомогу в будівництві соціалізму, в розвитку важкої промис-

ловості слаборозвинутим країнам, тим самим зміцнює дружбу та інтернаціональні зв'язки радянського народу з трудящими всіх країн, посилює могутність табору миру.

6. Боротьба українського народу за круте піднесення сільського господарства

Колгоспники, працівники радгоспів і МТС, розгорнувши соціалістичне змагання за виконання і перевиконання завдань п'ятої п'ятирічки, з року в рік розширяли посівні площі, збільшували поголів'я громадської худоби, добивались підвищення врожаю і зростання продуктивності тваринництва. Важка промисловість СРСР постачала соціалістичному сільському господарству машини і знаряддя в дедалі більшій кількості. Проте досягнутий рівень сільськогосподарського виробництва в СРСР в цілому ще не задовольняв повною мірою невпинно зростаючих потреб населення в продуктах харчування, а легкої промисловості в сільськогосподарській сировині. Він не відповідав високій технічній оснащеності сільського господарства, можливостям, які є в соціалістичному землеробстві. В країні було ще багато економічно відсталих колгоспів і навіть районів, які не виконували своїх зобов'язань перед державою, не забезпечували колгоспникам належної оплати праці.

Щоб ліквідувати відставання темпів розвитку сільськогосподарського виробництва від промислового, Комуністична партія і Радянський уряд вжили на протязі 1953—1955 рр. ряд заходів, спрямованих на забезпечення крутого піднесення сільського господарства.

Величезне значення для розвитку сільського господарства мали постанови вересневого (1953 р.) Пленуму Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу «Про заходи дальшого розвитку сільського господарства СРСР», лютого-березневого Пленуму (1954 р.) «Про дальше збільшення виробництва зерна в країні і про освоєння цілинних і перелогових земель» та січневого Пленуму ЦК КПРС (1955 р.) «Про збільшення виробництва продуктів тваринництва», а також постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС «Про заходи для дальшого розвитку тваринництва в країні і зниження норм обов'язкових поставок продуктів тваринництва державі господарствами колгоспників, робітників і службовців», «Про заходи збільшення виробництва і про заготівлі картоплі та овочів у колгоспах і радгоспах в 1953—1955 рр.», «Про заходи для дальшого поліпшення роботи машинно-тракторних станцій», «Про зміну практики планування сільського господарства», «Про підвищення зайнятості колгоспників і робітників тракторних бригад МТС у збільшенні виробництва кукурудзи в 1955 р.» та ін.

В постановах пленумів ЦК КПРС дано глибокий аналіз стану сільського господарства, виявлено серйозні хиби в розвитку його

і намічено конкретні шляхи крутого піднесення сільськогосподарського виробництва.

Причиною серйозного відставання ряду галузей сільського господарства було насамперед порушення принципу матеріальної заінтересованості колгоспів і колгоспників у піднесенні всіх галузей сільського господарства. Розвиток тваринництва і виробництво зерна, картоплі і овочів гальмувалися низькими заготівельними і закупочними цінами. Порушувався принцип обчислення обов'язкових поставок колгоспами продуктів рільництва і тваринництва з кожного гектара орної землі або земельної площі, закріпленої за колгоспами, що також вело до ослаблення матеріальної заінтересованості в розвитку громадського господарства колгоспів.

В багатьох колгоспах був порушений важливий принцип артільної форми господарства — правильне поєднання громадських і особистих інтересів колгоспників. Завишені норми поставок продуктів з присадибного господарства в результаті недоліків у податковій політиці привели до скорочення поголів'я худоби, особливо корів, у господарствах колгоспників.

Негативно позначалась на розвитку сільського господарства централізація його планування. Незадовільно використовувалася в сільському господарстві потужна соціалістична техніка, в результаті чого продуктивність праці була низька, затягувалися строки збирання сільськогосподарських культур, а це приводило до великих втрат.

Однією з причин відставання сільського господарства було й те, що основна маса спеціалістів (агрономи, механізатори, зоотехніки і ветеринари) працювала в управлінських органах. Машинно-тракторні станції не були забезпечені постійними кадрами механізаторів, багато керівних працівників не мали спеціальної освіти і досвіду, часто в МТС не було потрібних виробничих і господарських приміщень.

Для поліпшення керівництва МТС і колгоспами відповідно до постанови вересневого Пленуму ЦК КПРС була перебудована робота районних комітетів партії, зокрема в райкомах на кожну МТС була виділена група працівників на чолі з секретарем райкому партії. Ця група повинна вести партійно-політичну роботу в МТС і обслуговуваних нею колгоспах. Посилилась оперативна допомога з боку партійних, радянських і сільськогосподарських органів соціалістичному сільському господарству. Разом з тим ще більше зросла роль МТС як матеріально-технічної бази колгоспного ладу, опорних пунктів по керівництву колгоспами з боку держави. Їм були передані функції районних земельних відділів, на МТС покладена також відповідальність за заготівлі сільськогосподарських продуктів.

Для успішного виконання завдання крутого піднесення сільського господарства першорядне значення мав дальший розвиток зернового господарства. Лютнево-березневий Пленум ЦК КПРС

відмітив, що між виробництвом і споживанням зерна виникла невідповідність. Це пояснюється тим, що з поліпшенням матеріального добробуту трудящих країни зростала їх купівельна спроможність. Піднесення сільськогосподарського виробництва також необхідне для утворення великих державних резервів зерна на випадок можливих міжнародних ускладнень, достатнього фонду для розвитку торгівлі з іншими країнами, особливо з країнами народної демократії. Разом з тим зерно, що залишалося в колгоспах після виконання зобов'язань перед державою, не покривало всіх потреб громадського господарства, а в багатьох колгоспах видача зерна на трудодень була ще низька, мало залишалося у сільськогосподарських артілях зерна для фуражу.

Пленум виявив грубі помилки, допущені в плануванні посівних площ, особливо в плануванні посівів зернових культур і трав. В результаті шаблонного застосування травопільної системи землеробства, без врахування особливостей різних зон країни, скорочувались посіви зернових культур на Україні, в районах Північного Кавказу, Поволжя і Центрально-Чорноземної області. Ця порочна практика планування завдала великої шкоди розвитку зернового господарства.

Щоб забезпечити в найближчі роки круте піднесення всього сільського господарства, було встановлено новий порядок планування, категорично заборонено порушувати погектарний принцип обов'язкових поставок, а також запроваджено тверді, диференційовані по зонах ставки натуроплати за роботи, виконувані МТС в колгоспах. Завдяки цьому колгоспи, які добились вищого врожаю, одержують в своє розпорядження більше, ніж раніше, продуктів і грошей. Значне підвищення заготівельних і закупочних цін на продукти тваринництва, картоплю та овочі також збільшило матеріальну заінтересованість колгоспників у розвитку громадського господарства.

П'ята сесія Верховної Ради СРСР в серпні 1953 р. затвердила «Закон про сільськогосподарський податок», який докорінно змінив порядок обчислення податкових сум і передбачив значне зменшення їх. Були також знижені норми обов'язкових поставок державі продукції тваринництва господарствами робітників і службовців.

Поряд із заходами піднесення економічної заінтересованості колгоспників у розвитку громадської власності колгоспів партія і уряд розробили і здійснюють заходи, спрямовані на дальше організаційно-господарське зміцнення колгоспів, удосконалення їх виробництва, зростання продуктивності праці, зміцнення трудової дисципліни і т. д.

Лютнево-березневий Пленум ЦК КПРС поставив завдання збільшити в найближчі роки виробництво зерна на 35—40% проти 1953 р. Пленум звернув увагу партійних, радянських і сільськогосподарських органів, колгоспів, МТС і радгоспів на

необхідність підвищення врожайності всіх зернових культур як головної умови піднесення сільського господарства. Разом з тим Пленум відзначив, що найбільш доступним джерелом збільшення виробництва зерна є освоєння цілинних і перелогових земель у Казахстані, Сибіру, на Уралі, в Поволжі і частково на Північному Кавказі. Враховуючи це, партія і уряд ухвалили освоїти в 1954—1956 рр. 28—30 млн. га нових земель. Такий приріст посівних площ, що дорівнює приблизно всій посівній площі Франції та Італії, разом узятих, зробить ще більш могутньою і багатю Радянську країну, дасть можливість набагато піднести рівень добробуту народу.

Видатною історичною подією в боротьбі за круте піднесення сільського господарства країни був січневий Пленум ЦК КПРС, який націлив партію і весь радянський народ на збільшення виробництва в країні зерна, на різке розширення посівних площ під кукурудзою на зерно і корм для худоби. Виходячи з потреб країни і можливостей, які має соціалістичне сільське господарство, Пленум поставив завдання: в найближчі п'ять-шість років довести валовий збір зерна в Радянському Союзі не менш як до 10 млрд. пудів на рік і збільшити виробництво основних продуктів тваринництва в два—два з лишком рази.

Відповідно до постанов січневого Пленуму ЦК КПРС партійні і радянські організації Української РСР поставили завдання перед трудящими республіки довести в 1960 р. валовий збір зерна в республіці до 2 млрд. 122 млн. пудів, збільшити проти 1954 р. виробництво м'яса і сала в 1,9 раза, молока — в 2,5 раза, вовни — в два рази, яєць — в 2,8 раза.

Весь радянський народ сприйняв постанови партії і уряду про піднесення сільського господарства СРСР як свою кровну справу. Тисячі робітників промислових підприємств, працівників установ і спеціалістів сільського господарства заявляли про своє бажання поїхати на постійну роботу в село.

Зросло шефство міста над селом. В результаті цього посилилась технічна допомога промислових підприємств механізаторам сільськогосподарського виробництва, поліпшилась постановка масово-політичної і культурно-виховної роботи серед колгоспників і працівників МТС. Допомога соціалістичної промисловості селу привела до дальшого зміцнення союзу робітничого класу і селянства.

Колгоспне селянство, робітники МТС і радгоспів у відповідь на піклування партії і уряду брали на себе підвищені соціалістичні зобов'язання, спрямовували свої зусилля на те, щоб ще більше зміцнити економічну могутність Радянського Союзу, піднести матеріальний добробут народу.

Завдяки систематичній допомозі з боку ЦК КПРС і Радянського уряду, самовідданий праці колгоспників, робітників МТС і радгоспів, а також спеціалістів сільського господарства за роки п'ятої п'ятирічки соціалістичне сільське господарство країни до-

сягало нових значних успіхів, були створені необхідні матеріально-технічні і організаційні умови для дальшого піднесення всіх галузей сільськогосподарського виробництва.

Посівна площа в СРСР за роки п'ятої п'ятирічки збільшилась проти 1950 р. на 27 %, значно збільшились посіви зернових культур, в тому числі пшениці і кукурудзи. В порівнянні з 1954 р. площа під посівами кукурудзи в 1955 р. зросла більш як у чотири рази. Зросли посівні площі технічних культур і цукрових буряків, льону-довгунця, бавовнику, а також картоплі і овочів. Валовий збір зерна в СРСР у 1955 р. був більшим у порівнянні з попереднім роком майже на 130 млн. пудів. Певні успіхи були досягнуті і в розвитку громадського тваринництва. Зростання продукції машинобудування дало можливість підвищити рівень механізації важких і трудомістких робіт в сільському господарстві. В 1955 р. на колгоспних і радгоспних полях працювало тракторів, зернових комбайнів та інших сільськогосподарських машин у два рази більше, ніж у 1940 р.

Славною сторінкою в історію Радянської країни увійшов патріотичний рух трудівників міста і села за освоєння цілих і перелогових земель. Тільки за вісім місяців 1954 р. в райони освоєння нових земель на заклик партії виїхало на постійне проживання понад 150 тис. кваліфікованих робітників, інженерів, агрономів і зоотехніків.

Трудящі Української РСР брали активну участь в розв'язанні цього загальнонародного завдання. Механізатори України були одними з ініціаторів патріотичного руху за подання допомоги братнім республікам в освоєнні цілини. На заклик партії і уряду в Казахстан і на Алтай для освоєння нових земель виїхало з України близько 50 тис. спеціалістів сільського господарства. Масовий рух молоді за освоєння цілих і перелогових земель був яскравим виявом нерушимої братерської дружби народів СРСР.

Трудівники сільського господарства успішно виконали висунуте партією і урядом завдання освоєння нових земель. При завданні на 1954—1955 рр. освоїти 13 млн. га уже в 1954 р. в колгоспах і радгоспах країни було піднято близько 17,5 млн. га цілих і перелогових земель. Зібраний в 1954 р. високий урожай зернових на цих землях поповнив державні запаси хліба і фуражу, що мало особливо важливе значення в умовах великої засухи на півдні України і в Поволжі.

По шляху дальшого піднесення розвивалося в роки п'ятої п'ятирічки сільське господарство Радянської України. Комуністи республіки мобілізували і очолили патріотичний рух за дострокове виконання програми крутого піднесення сільського господарства.

З осені 1953 р. на Україні докорінно поліпшилось забезпечення МТС, колгоспів і радгоспів керівними та інженерно-технічними кадрами. З промислових підприємств, транспорту, партій-

них, радянських, сільськогосподарських органів і науково-дослідних установ з 1953 по 1955 р. було послано для постійної роботи в сільських райкомах партії, колгоспах, машинно-тракторних станціях і радгоспах майже 40 тис. комуністів, комсомольців і безпартійних працівників. За роки п'ятої п'ятирічки в МТС створено постійні кадри механізаторів. Для поліпшення агрономічного і зоотехнічного обслуговування колгоспів тільки в 1953—1954 рр. було послано для роботи на селі понад 26 тис. агрономів і зоотехніків. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР з метою посилення особистої заінтересованості спеціалістів сільського господарства у розвитку громадського господарства колгоспів визнали за необхідне перевести агрономів і зоотехніків МТС із штатів МТС в колгоспи. В результаті заходів, здійснених партією і урядом, вже в 1954 р. у кожному колгоспі було один-два, а у великих колгоспах з розвинутим тваринництвом — по три спеціалісти сільського господарства. Використання спеціалістів сільського господарства безпосередньо в сільськогосподарському виробництві посилило їх організаторську роль у боротьбі за піднесення врожайності та продуктивності тваринництва в колгоспах і радгоспах.

Для піднесення господарства відсталих колгоспів за постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР у 1955 р. було послано на село 30 тис. досвідчених організаторів. В УРСР з тих, що прибули на село на заклик партії, близько 6 тис. чоловік були обрані головами колгоспів. Великого розмаху на Україні за роки п'ятої п'ятирічки набрало підвищення кваліфікації масових колгоспних кадрів. За чотири роки п'ятирічки трирічними агрозоотехнічними курсами було охоплено близько 3 млн. колгоспників і колгоспниць, сотні тисяч з них оволоділи мінімумом агротехнічних і зоотехнічних знань, дістали звання майстрів сільського господарства першого і другого розрядів.

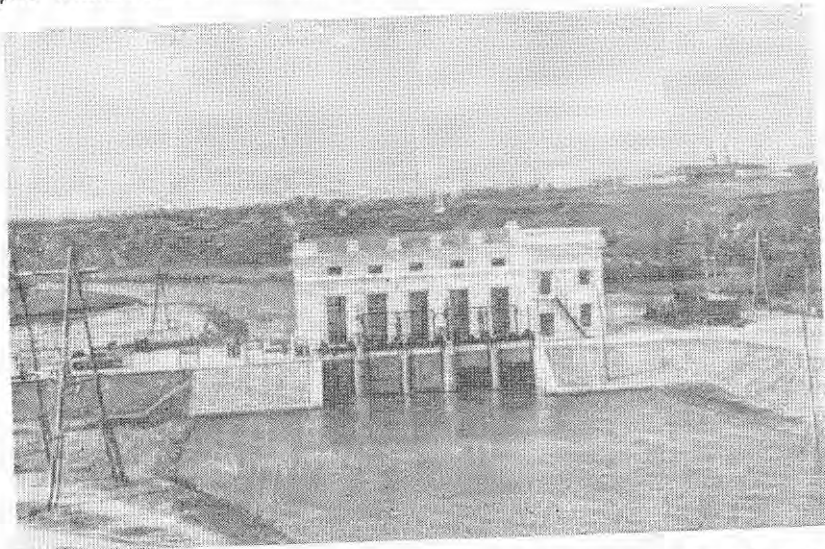
Машинобудівна промисловість країни в роки п'ятої п'ятирічки постачала сільському господарству республіки все більше найновіших машин. 1397 машинно-тракторних і спеціалізованих станцій України мали близько 185 тис. тракторів (в переводі на 15-сильні), понад 52 тис. зернових комбайнів і десятки тисяч інших складних сільськогосподарських машин.

Велику роль у розвитку соціалістичного сільськогосподарського виробництва відіграло даліше зростання за роки п'ятої п'ятирічки електрифікації села. Всього в республіці на кінець 1955 р. працювало близько 6300 сільських електростанцій потужністю 477,2 тис. квт. За одну тільки п'яту п'ятирічку збудовано 2089 електростанцій потужністю 255,2 тис. квт. Багато сільськогосподарських підприємств одержувало електроенергію від державних енергосистем. Всі МТС, радгоспи і близько $\frac{1}{3}$ колгоспів України були забезпечені електроенергією.

Насиченість сільського господарства технікою, зростання ка-

піталовкладень і кваліфікованих кадрів — все це забезпечило механізацію основних сільськогосподарських робіт, будівництво господарських і службових приміщень, підвищило рівень керівництва сільським господарством.

За роки п'ятої п'ятирічки на Україні широкого розмаху набуло соціалістичне змагання трудівників соціалістичного сільсько-

Міжколгоспна Бузька гідроелектростанція в Черкаській області, яка обслуговує 26 колгоспів.

го господарства. Передовим колгоспам, МТС і районам, які добились найкращих показників, присуджувались перехідні Червоні прапори Ради Міністрів УРСР і ЦК КП України та грошові премії. Широко впроваджувались в колгоспне виробництво передові методи й досягнення науки. Велику роль в цьому відіграли Всесоюзна сільськогосподарська виставка в Москві, а також щорічні обласні і районні сільськогосподарські виставки, республіканські, обласні і районні наради передовиків сільського господарства.

У 1955 р. в сільському господарстві республіки працювало 1120 Героїв Соціалістичної Праці і майже 70 тисяч передовиків сільськогосподарського виробництва, нагороджених орденами і медалями Радянського Союзу, які впроваджували передовий досвід у сільськогосподарське виробництво.

Значну допомогу сільськогосподарському виробництву республіки подали промислові підприємства. За роки п'ятої п'ятирічки тільки промисловість України випустила десятки тисяч тракторів, було налагоджене виробництво кукурудзосаджалок і різних пристроїв для збирання кукурудзи. Багато

машин і різноманітного устаткування для сільського господарства виготовили колективи промислових підприємств в результаті понадпланового виробництва, використовуючи внутрізаводські ресурси. Зміцнювався зв'язок промислових підприємств з колгоспами. Заводи, фабрики і шахти, шефствуючи над колгоспами і МТС, подавали велику допомогу в механізації токів, тваринницьких ферм і електрифікації колгоспів, в ремонті сільськогосподарського реманенту, в будівництві. З допомогою шефів на Україні за один тільки рік після вересневого Пленуму ЦК КПРС в механізації виробничих процесів на фермах було зроблено більше, ніж за всі попередні післявоєнні роки. В спільній боротьбі трудящих міст і села за піднесення сільського господарства зміцнювався союз робітничого класу і селянства.

В боротьбі за успішне здійснення заходів партії по крутому піднесенню сільського господарства важливу роль відіграло докорінне поліпшення роботи на селі партійних, радянських та сільськогосподарських органів, вивчення керівними кадрами агротехніки і економіки сільськогосподарського виробництва, зростаюча провідна роль комуністів і комсомольців. З 1953 по 1955 р. кількість комуністів, які працюють на селі, збільшилась на 33 тис., на кінець п'ятирічки майже в усіх колгоспах республіки були створені первинні партійні організації.

Завдяки повсякденній допомозі Українській РСР з боку Центрального Комітету КПРС і уряду СРСР, самовідданої праці колгоспників і колгоспниць, працівників МТС і радгоспів та спеціалістів сільське господарство республіки досягло значних успіхів. В 1955 р. посівна площа колгоспів під зерновими культурами збільшилась проти 1954 р. майже на 1800 тис. га. Сотні і тисячі бригад та ланок, багато районів і областей добились високих врожаїв зернових культур. У Дніпропетровській області колгоспи, обслуговувані Апостолівською і Костромською МТС, зібрали по 25—26 ц з гектара колоскових культур. Колгоспи Новопразького району, Кіровоградської області, зібрали зернових культур (без кукурудзи) на всій площі посіву по 24,8 ц, а озимої пшениці по 26,6 ц з гектара. Колгоспники артіль ім. Будьонного, Березівського району, Одеської області (голова Герой Соціалістичної Праці М. О. Посмітний), виростили урожай зернових культур на площі 1822 га в середньому по 35 ц з гектара.

Особливо велику увагу трудівники колгоспів і механізатори приділили вирощуванню кукурудзи — найціннішої зернофуражної культури. На Україні в 1955 р. було виділено під кукурудзу майже $\frac{1}{4}$, а в ряді південних областей близько $\frac{1}{3}$ зернового клина. Всього ця культура займала понад 6 млн. га. Майже вся кукурудза була посіяна квадратно-гніздовим способом.

Герой Соціалістичної Праці М. Озерний виростив на площі 18 га по 110 ц кукурудзи з гектара, Герой Соціалістичної Праці Є. Долинюк на площі 15 га зібрала по 96 ц, а ланкова колгоспу

«Шлях до комунізму», Полтавського району, Запорізької області, М. Вольвач на площі 10 га одержала по 130 ц кукурудзи з гектара.

Колгоспи і радгоспи Української РСР зібрали в 1955 р. вищий урожай, ніж в попередні післявоєнні роки, і одержали валовий збір зерна, запланований на 1957 р. Багато колгоспів уже досягли щодо збирання зернових культур рівня, запланованого на 1960 р. Збільшення виробництва зерна в республіці дало можливість хліборобам України значно перевиконати державний план хлібозаготівель, внести значний вклад у державні фонди зерна і разом з тим подати братню допомогу трудящим східних областей Радянського Союзу у зв'язку з посухою, що там була в 1955 р.

Висока забезпеченість сільського господарства технікою і самовіддана праця механізаторів привели до дальшого зростання механізації основних сільськогосподарських робіт на Україні. В 1955 р. були механізовані майже вся оранка і сівба. Комбайнами було зібрано понад 80% зернових культур. Машинно-тракторні станції республіки стали вирішальною силою у розвитку колгоспного виробництва.

Колгоспники, працівники МТС і радгоспів республіки за роки п'ятої п'ятирічки ще більше розширили посівні площі під цукровими буряками. Тільки в 1955 р. посіви цієї культури збільшились на 117 тис. га і становили майже 1100 тис. га. Багато сил доклали буряководи і механізатори для піднесення врожайності і цукровості буряків. В 1955 р. тисячі колгоспів на Україні значно перевиконали плани врожайності цукрових буряків. 35 районів одержали по 250 і більше центнерів буряків з гектара, а багато ланок зібрали по 500—700 ц. Так, колгосп ім. Ілліча, Христинівського району, Черкаської області, на площі 320 га зібрав понад 400 ц з гектара. Ланкова П. Громичук з колгоспу ім. Маленкова, Голованівського району, Кіровоградської області, на площі 11,5 га виростила по 670 ц, двічі Герой Соціалістичної Праці С. Виштак — ланкова колгоспу ім. Молотова, Гребінківського району, Київської області, одержала на площі 5 га цукрових буряків понад 600 ц з гектара. Високий урожай цукрових буряків в 1955 р. дав можливість виробити на Україні понад 180 млн. пудів цукру.

За роки п'ятої п'ятирічки значного розвитку досягло на Україні тваринництво. В результаті збільшення продуктивності і товарності тваринництва, підвищення державою заготівельних і закупочних цін на продукти цієї галузі сільського господарства зросла матеріальна заінтересованість колгоспів і колгоспників у розведенні худоби, набагато збільшились їх доходи, що було важливою умовою дальшого піднесення громадського тваринництва. Тільки за один 1955 р. кількість корів збільшилась на 505 тис., а валова продукція молока — на 36%. Приріст поголів'я свиней становив за цей рік 1100 тис.

Щоб забезпечити харчування всього населення за науково обґрунтованими нормами, вказував М. С. Хрущов у своїй доповіді на січневому Пленумі ЦК КПРС, треба в середньому по Радянському Союзу на 100 га орної землі, лук і пасовищ виробляти 27 ц м'яса, 260 ц молока, на кожні 100 га орної землі не менш як 30 ц свинини і на кожні 100 га посівів зернових культур не менш як 74 тис. яець.

За роки п'ятої п'ятирічки зросли кадри тваринників, колгоспи і радгоспи поповнилися зоотехніками, умножились ряди майстрів високих удоїв. У 1955 р. в республіці було понад 20 тис. доярок, які надоїли по 2000 і більше кілограмів молока від кожної фуражної корови. Доярка М. Плахотнюк з колгоспу ім. Сталіна, Іллінецького району, Вінницької області, надоїла по 7820 кг молока, Герой Соціалістичної Праці М. Савченко з колгоспу ім. Леніна, Лебединського району, Сумської області, — по 7216 кг молока на кожну фуражну корову. По надою молока в колгоспах на одну корову Україна зайняла перше місце в Радянському Союзі, що дало можливість значно перевиконати план поставок молока державі.

Протягом двох останніх років п'ятирічки першість у республіці по розвитку великої рогатої худоби і підвищенню її продуктивності завоювала Чернівецька область, колгоспи якої в середньому на одну фуражну корову надоїли в 1955 р. по 2094 кг молока, а на кожні 100 га сільськогосподарських угідь одержано по 153 ц молока. Перше місце на Україні у змаганні районів по розвитку тваринництва зайняв Вінницький район, Вінницької області, який одержав в середньому по 3422 кг молока від кожної фуражної корови.

Значні успіхи були здобуті в розвитку свинарства. Свинарка колгоспу ім. Ворошилова, Поморянського району, Львівської області, А. Нагачівська одержала в середньому за рік по 30 поросят на свиноматку. Колгоспники Чернігівщини в 1955 р. дали близько 180 тис. ц свинини, що становило у живій вазі по 12,5 ц на кожні 100 га орної землі проти 5,8 ц у 1954 р.

Дальший розвиток дістало в республіці вівчарство. Передові чабани добились високого настригу вовни — від 6 до 7 кг на вівцю, що забезпечило дострокове виконання Україною плану заготівель і закупок вовни.

Багато колгоспів і навіть окремі райони республіки щодо виробництва продуктів тваринництва вже в 1955 р. досягли рівня, передбаченого постановою січневого Пленуму ЦК КПРС на 1960 р.

В боротьбі за круте піднесення соціалістичного сільського господарства кращих показників досягли на кінець п'ятої п'ятирічки колгоспники, механізатори, робітники радгоспів, спеціалісти сільського господарства Кіровоградської, Дніпропетровської, Миколаївської, Сталінської, Херсонської, Харківської, Запорізької та Одеської областей.

Впровадження техніки в сільське господарство і підвищення кваліфікації колгоспників забезпечили дальше зростання продуктивності праці в колгоспах, що набагато збільшило їх грошові прибутки.

Зростання валової продукції рослинництва і тваринництва в колгоспах України стало вирішальним фактором у дальшому організаційно-господарському зміцненні колгоспів. Збільшилась грошова оплата трудодня в колгоспах і кількість продуктів, які видаються на трудодень, зросли капіталовкладення в будівництво виробничих і господарських приміщень і житлових будинків.

Радянська Україна, одна з основних сільськогосподарських баз СРСР, в 1955 р. мала 15 631 колгосп, 1937 машинно-тракторних і спеціалізованих станцій, близько 900 радгоспів. В 1955 р. вона виробила 74% цукру, дала 45% овочів і 20% картоплі загальносоюзних заготівель; в республіці налічувалось понад 20% усієї великої рогатої худоби в СРСР, більше $\frac{1}{3}$ поголів'я свиней. На Українську РСР припадає 25% всієї орної землі СРСР і понад 25% всієї посівної площі. Посіви озимої пшениці на Україні становлять 40% посівних площ СРСР, а кукурудзи більш як 33% посівних площ під цією культурою в країні.

Великі досягнення соціалістичного сільського господарства Української РСР забезпечили їй одно з почесних місць на відкритій у серпні 1954 р. Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Виставка демонструє успіхи колгоспного ладу СРСР, широко показує передовий досвід колгоспів, МТС і радгоспів, а також багатьох районів і областей, науково узагальнює досягнення десятків тисяч кращих колгоспників, працівників МТС і радгоспів, вчених.

В 1954 р. на виставці в павільйоні Української РСР було представлено 1573 колгоспи, 369 радгоспів, 169 машинно-тракторних і спеціалізованих станцій, 98 районів, 638 тваринницьких ферм, 9 пасік, 39 навчальних закладів, 46 дослідних і селекційних станцій, 53 339 передовиків сільського господарства. В 1955 р. кількість учасників на виставці від України збільшилась. На відміну від минулого року тут були представлені цілі області — Чернівецька і Вінницька за рекордні досягнення в розвитку тваринництва і піднесення продуктивності його, Хмельницька і Волинська — за високий урожай цукрових буряків.

Рушійною силою в розвитку сільського господарства Української РСР були високий радянський патріотизм трудівників села, почуття обов'язку перед Батьківщиною, свідомість того, що від виконання завдань, поставлених партією перед республікою, великою мірою залежить успіх боротьби радянського народу за круте піднесення сільського господарства країни в цілому. З особливою силою проявився радянський патріотизм колгоспних трудівників полів України в соціалістичному змаганні.

В роки п'ятої п'ятирічки все більше міцніла дружба хліборо-

бів України з хліборобами великого російського народу та всіх народів СРСР. Ця дружба допомагала хліборобам в їх благодійній праці на благо соціалістичної Батьківщини. Так, уже протягом кількох років триває дружба колгоспників Переяслав-Хмельницького району, Київської області, з колгоспниками Можайського району, Московської області. Українські колгоспники

Павільйон Української РСР на Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

перейняли у можайців досвід вирощування високих урожаїв овочів і організації праці на тваринницьких фермах. Колгоспники Переяслав-Хмельницького району, зокрема О. Хобта, подавали можайцям систематичну допомогу насінням, обмінювались досвідом у вирощуванні кукурудзи.

Довгий час змагаються між собою колгоспники артілі «Труд», Загорського району, Московської області, і артілі ім. Леніна, Мукачівського району, Закарпатської області. Літом 1953 р. закарпатські колгоспники відвідали своїх підмосковних друзів. У подарунок їм закарпатці привезли багато морозостійких садженців винограду і поділились своїм досвідом вирощування винограду. Колгоспники артілі «Труд» ознайомили своїх закарпатських друзів з методом вирощування високих урожаїв картоплі і організацією праці на птахофермі, яка щороку дає колгоспу великі доходи.

Так з року в рік все ширше розгортається соціалістичне змагання колгоспів Української РСР з колгоспами братніх республік

Радянського Союзу, взаємно збагачуючи трудівників сільського господарства досвідом, множачи їх сили в боротьбі за круте піднесення сільського господарства.

Видатні досягнення за роки п'ятої п'ятирічки в розвитку промисловості і сільського господарства Української РСР знову й знову демонструють незмірну перевагу соціалістичної системи господарства над капіталістичною. Швидкий розвиток господарства Радянської України — яскравий прояв великої і нерушимої дружби народів СРСР, яка є одним з головних джерел сили і могутності Радянської держави.

7. Піднесення матеріального добробуту і розквіт радянської культури українського народу в післявоєнні роки

Невпинне піднесення матеріального і культурного рівня народу є законом розвитку соціалістичного суспільства і головним завданням Комуністичної партії та Радянського уряду. В своїй боротьбі за економічний і культурний розквіт Радянської багатонаціональної держави партія і уряд спираються на основний економічний закон соціалізму.

Успішний післявоєнний розвиток країни привів до нового піднесення всього народного господарства і зростання національного доходу. Зростання національного доходу в СРСР є найбільш узагальнюючим і яскравим показником бурхливого розвитку соціалістичного виробництва, піднесення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. В 1950 р. він збільшився проти 1940 р. в порівняльних цінах на 64%. В Радянському Союзі весь національний дохід належить народу. Трудящі СРСР одержують для задоволення своїх особистих матеріальних і культурних потреб близько $\frac{3}{4}$ національного доходу, а решта йде на розширення соціалістичного виробництва і на інші загальнодержавні і громадські потреби.

За роки п'ятої п'ятирічки національний дохід СРСР збільшився більш ніж на 60%. Це дало можливість набагато поліпшити матеріальне становище робітників, селян та інтелігенції і забезпечити дальше розширення виробництва в місті і на селі. Успіхи, досягнуті в розвитку промисловості і сільського господарства, дали змогу в грудні 1947 р. скасувати карткову систему постачання і перейти до розгорнутої торгівлі. Тоді ж була проведена грошова реформа, яка ліквідувала наслідки другої світової війни в галузі грошового обігу і відновила повноцінний радянський карбованець. В результаті розвитку промисловості і сільського господарства, а також зростання продуктивності праці і зниження собівартості продукції уряд протягом 1947—1954 рр. сім раз проводив зниження державних роздрібних цін на товари масового споживання. Загальний вигреш населення від семиразового зниження цін становив 422 млрд. крб. На Україні семи-

разове зниження дало населенню близько 70 млрд. крб. Систематичне зниження цін привело до підвищення купівельної сили радянського карбованця, до зростання реальної заробітної плати робітників і службовців, до збільшення доходів селян і до зміцнення радянського карбованця.

Населення СРСР одержує величезні суми від держави по численних виплатах і пільгах, до яких входять: грошова допомога і виплати по соціальному страхуванню робітників і службовців, пенсії по соціальному забезпеченню, безплатні і пільгові путівки в санаторії, будинки відпочинку і дитячі заклади, грошова допомога багатодітним і самотнім матерям, асигнування на безплатне навчання і підвищення кваліфікації, оплата щорічних відпусток робітникам і службовцям, стипендії студентам. В 1950 р. населення СРСР одержало виплат і пільг за рахунок держави на суму понад 120 млрд. крб. В 1955 р. видатки на соціально-культурні потреби — освіту і охорону здоров'я, комунальне і житлове будівництво, соціальне страхування і т. д. становили понад 147 млрд. крб.

В роки четвертої і п'ятої п'ятирічок невпинно зростала чисельність робітників і службовців. Це зростання відбувалось за рахунок робочої сили, яка вивільнювалась в результаті механізації сільського господарства, а також за рахунок підготовки кваліфікованих кадрів у системах виробничого навчання і трудових резервів. За роки четвертої п'ятирічки через систему державних трудових резервів по СРСР підготовлено для різних галузей народного господарства близько 3,4 млн. кваліфікованих робітників. На Україні за ці ж роки було випущено з ремісничих училищ і шкіл фабрично-заводського навчання 824 тис. чоловік. На кінець 1950 р. кількість робітників і службовців в СРСР становила 39,2 млн. чоловік, або на 22% більше, ніж до війни.

Чисельність робітників і службовців у народному господарстві Радянської України на кінець 1950 р. становила 6,7 млн. і зросла проти їх чисельності під кінець 1940 р. на 750 тис. Середньомісячна зарплата робітників і службовців Української РСР перевершила довоєнну. Досяг довоєнного рівня, а в ряді випадків перевершив його, продаж основних продовольчих товарів і предметів широкого споживання.

В післявоєнні роки в республіці була не тільки цілком відбудована, але й значно розширена матеріально-виробнича база торговельних організацій. Невпинно зростає рівень народного споживання.

Із зростанням колгоспного виробництва збільшувались доходи колгоспників, підвищувався їх матеріальний добробут і культурний рівень. Тільки в 1953 р. споживча кооперація республіки продала колгоспникам 90 тис. радіоприймачів, 30 тис. патефонів, 63 тис. швейних машин, книг і різних друкованих видань на 100 млн. крб. У тому ж році через споживчу кооперацію було продано колгоспам 10 700 вантажних автомобілів.

Комуністична партія і Радянський уряд приділяють велику увагу розвитку охорони здоров'я трудящих. Сітка медичних закладів у республіці набагато перевершила довоєнну. Кількість ліжок у міських лікарнях республіки в 1950 р. збільшилась проти 1940 р. на 18% і в сільських місцевостях — на 46%. Кількість лікарів зросла в містах на 42%, а в сільських місцевостях — на 80%. За роки четвертої п'ятирічки на охорону здоров'я по Українській РСР було витрачено 17 млрд. крб., а за роки п'ятої п'ятирічки видатки на охорону здоров'я і фізкультуру становили близько 20 млрд. крб.

У післявоєнні роки партія і уряд вважали справою першорядної ваги всемірне збільшення житлового фонду. В 1946—1950 рр. в СРСР було відбудовано і збудовано понад 100 млн. кв. метрів житлової площі. В сільських місцевостях за цей час відбудовано і збудовано 2 млн. 700 тис. житлових будинків. За роки п'ятої п'ятирічки в СРСР було здано в експлуатацію 150 млн. кв. метрів житлової площі. У містах і міських селищах Української РСР державними підприємствами, установами і місцевими Радами, а також населенням з допомогою державного кредиту в післявоєнні роки збудовано і відбудовано понад 25 млн. кв. метрів житлової площі. В сільських місцевостях було збудовано і відбудовано понад 650 тис. житлових будинків.

Особливо широко розгорнулись будівельні роботи в роки п'ятої п'ятирічки. Завершується цілковита ліквідація наслідків руйнувань, заподіяних війною столиці Радянської України Києву і обласним містам. Житловий фонд столиці вже набагато перевершує довоєнний рівень.

В післявоєнні роки широко розгорнулось культурне будівництво в республіці. Відбудовано і значно розширено сітку початкових, семирічних і середніх шкіл, збільшилась кількість учнів. У 1954/55 навчальному році більш як в 30 тис. шкіл навчалось понад 5,8 млн. дітей. В містах приступили до здійснення загального десятирічного, а в селах — семирічного навчання.

Щоб забезпечити промисловість, транспорт і сільське господарство кваліфікованими кадрами, в післявоєнні роки створена широка сітка шкіл і училищ професійної освіти. В республіці налічується до 500 професійних учбових закладів, в яких навчається близько 100 тис. юнаків і дівчат. У 1955 р. в новостворених технічних училищах України навчалось понад 27 тис. учнів. Крім того, в 1954/55 навчальному році було близько 2 тис. шкіл робітничої молоді і понад 3 тис. шкіл селянської молоді, в яких навчалось близько 350 тис. учнів.

Відбудовано і розширено сітку середніх технічних учбових закладів і вузів. У технікумах та інших спеціальних учбових закладах в 1955 р., за даними Міністерства вищої освіти УРСР, налічувалось близько 300 тис. студентів. У 137 вищих учбових закладах Української РСР навчалось понад 200 тис. дітей робітників, колгоспників і радянської інтелігенції, а разом із заочни-

В. М. Молотов.

ками—понад 280 тис. У 1945—1955 рр. вузи України випустили понад 260 тис. спеціалістів (без заочників). У різних галузях народного господарства республіки в 1954 р. налічувалось понад 340 тис. спеціалістів з вищою освітою, або на 80% більше, ніж в 1940 р.

Розширилась матеріально-технічна база учбових закладів і поліпшились побутові умови студентів і професорсько-викладацького складу. В республіці приступили до будівництва нових навчальних корпусів вузів і гуртожитків для студентів. Почато будівництво нових навчальних корпусів Харківського і Дніпропетровського державних університетів, Київського фінансово-економічного інституту. На ознаменування 300-річчя возз'єднання України з Росією в 1954 р. почалося проектування нового будинку Київського державного університету.

В післявоєнні роки набагато зросла чисельність професорсько-викладацького складу. В 1953 р. налічувалось понад 15 тис. науково-педагогічних працівників, серед них близько 800 професорів і докторів наук і понад 5 тис. доцентів і кандидатів наук. Тепер на Україні вчених в десять раз більше, ніж було в усій царській Росії. За ці ж роки у вузах і науково-дослідних інститутах України відбувся захист понад 400 докторських і більше як 5 тис. кандидатських дисертацій.

Бурхливо розцвіла у післявоєнні роки радянська наука. Зміцніли зв'язки радянської науки з практикою соціалістичного будівництва.

За видатні досягнення в галузі науки, техніки, літератури і мистецтва були удостоєні звання лауреата Сталінської премії понад 6,5 тис. чоловік. Серед лауреатів Сталінської премії видатні вчені, інженерно-технічні працівники, робітники-новатори, колгоспники.

У післявоєнні роки Академія наук Української РСР широко розгорнула свою діяльність і стала одним з найбільших наукових центрів Радянського Союзу. В її складі налічується понад 50 науково-дослідних установ. У 1955 р. в системі Академії наук УРСР створено два нові відділи — фізико-математичних наук і хімічних та геологічних наук. До складу цих відділів ввійшли новостворені великі інститути—металофізики, радіофізики і електроніки, на які покладено розробку проблем сучасної теоретичної і прикладної фізики. Крім того, був відкритий новий інститут — металокераміки і спеціальних сплавів, який займається досить важливими для народного господарства проблемами вогнетривких сплавів, порошкової металургії та іншими питаннями, зв'язаними з створенням нових матеріалів, які мають підвищені механічні і фізичні властивості. В установах Академії наук Української РСР ведуться дослідні роботи по використанню атомної енергії для мирних цілей.

Вчені України у тісній співдружності з працівниками промисловості в роки четвертої і п'ятої п'ятирічок виконали ряд робіт,

які мають велике теоретичне і практичне значення. На багатьох заводах Радянського Союзу впроваджуються нові методи автоматичного зварювання металів, розроблені Інститутом електрозварювання ім. Є. О. Патона Академії наук УРСР. Вперше на Україні застосовано створену цим інститутом установку для авто-

Герой Соціалістичної Праці
О. В. Палладін.

матичного зварювання стиків трубопроводів, призначених для газифікації міст і промислових районів, а також зварну апаратуру на спорудженні в Києві найбільшого у світі суцільнозварного моста через Дніпро. Широко використовуються запропоновані вченими Академії наук УРСР пристрої для магнітної електричної розвідки корисних копалин, прилади для автоматизації виробничих процесів, метод одержання ковких деталей з високотривкого чавуну.

Велику дослідницьку роботу провадить відділ біологічних наук Академії, зокрема очолюваний акад. О. В. Палладіним Інститут біохімії, в питаннях біохімії головного мозку і м'язової діяльності. Створено нові препарати для лікування за-

хворювань м'язів. Біохіміки розробили нові високоефективні методи збагачення силосу білками.

Наукові заклади відділу сільськогосподарських наук Академії наук УРСР працюють над виведенням високоврожайних сортів сільськогосподарських культур, створюють нові види добрив.

В післявоєнні роки широко розгорнули науково-дослідну роботу інститути відділу суспільних наук. Інститут історії підготував і видав ряд монографій, документальних збірників, в тому числі тритомний документальний збірник «Воз'єднання України з Росією», підготовлений разом з Інститутом історії Академії наук СРСР, «Історію Української РСР», т. I.

Науково-дослідні інститути економіки, літератури, мовознавства, археології та Інститут мистецтвознавства, фольклору і етнографії опублікували ряд наукових праць, зокрема: «Нариси розвитку народного господарства Української РСР», «Нарис історії української радянської літератури», збірки творів класиків української літератури, «Російсько-український словник», перший том чотири томного «Українсько-російського словника», ряд дослідних праць з української народної творчості і фольклору.

Українська радянська культура розвивається в нерозривному творчому взаємозв'язку з культурами всіх братніх народів СРСР. Особливо благотворний вплив на розвиток культури українського народу і культур інших братніх народів справляє культура великого російського народу.

За роки Радянської влади великих успіхів досяг розвиток української мови, яка вперше в історії України була оголошена державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки.

В процесі культурної революції українська мова, зберігаючи свій основний словниковий фонд і граматичну будову, які становлять основу мови, поповнилась новими словами, що відображають нові явища соціалістичного життя і культури українського народу. Величезне значення мало запровадження нового українського правопису, розробленого Інститутом мовознавства Академії наук Української РСР під керівництвом дійсного члена Академії наук Української РСР Л. А. Булаховського і схваленого 8 травня 1945 р. урядом Української РСР.

Мова української соціалістичної нації, збагачена новими словами, особливо щодо нової соціально-економічної і політичної лексики, яка виникла в радянську епоху, є могутнім знаряддям комуністичної освіти трудових мас. Українська мова стала дійсно загальною мовою для всього українського народу, возз'єднаного в єдиній Українській Радянській державі.

Одним з яскравих показників зростання української радянської культури є кількість назв і тираж книг, газет, журналів та іншої друкованої продукції. На Україні працюють 24 книжкові видавництва. Видається 69 журналів річним тиражем понад 16 млн. примірників, 1187 газет з разовим тиражем 5 млн. примірників, у тому числі українською мовою 995 газет. В післявоєнні роки видано українською мовою понад 16 тис. назв книг політичного, художнього і наукового змісту загальним тиражем близько 500 млн. примірників.

Величезною любов'ю користуються в українського народу видані в перекладі на українську мову масовими тиражами твори класиків російської літератури: О. С. Пушкіна, М. О. Некрасова, І. С. Тургенева, Л. М. Толстого, А. П. Чехова, Максима Горького, а також твори видатних радянських письменників: В. Маяковського, О. Толстого, О. Фадеева, М. Шолохова, М. Тихонова, К. Симонова та ін. Перекладені на українську мову твори Я. Райніса, Джамбула Джабаєва, Янки Купали, Х. Абовяна, В. Лаїса і багатьох інших видатних письменників братніх народів СРСР. Видані масовими тиражами в українських перекладах твори визначних іноземних письменників, видатних борців за мир Назима Хікмета, Пабла Неруди, Го Мо-жо, Луї Арагона, Говарда Фаста, Андре Стіля, а також твори класиків світової літератури.

В післявоєнні роки продовжувала розвиватись українська радянська література. Українські радянські письменники О. Кор-

нійчук, П. Тичина, М. Бажан, М. Рильський, П. Панч, В. Сосюра, І. Кочерга, Ю. Смолич, А. Малишко, А. Головка, Ю. Яновський, Н. Рибак, В. Василевська та інші створили видатні художні твори, які стали широко відомі. Разом із старшим поколінням письменників активно виступали молоді письменники, серед них

Я. Галан.

О. Гончар, Л. Дмитерко, С. Олійник, П. Воронько, В. Собко, М. Нагнибіда. Створені в післявоєнні роки п'єси «Макар Діброва», «Калиновий гай» і «Крила» — О. Корнійчука, цикл віршів «Англійські враження» — М. Бажана, переклад на українську мову поеми польського класика А. Міцкевича «Пан Тадеуш», цикл поезій про творче життя народно-демократичної Польщі — «У молодій Польщі» і книга віршів «Ранок нашої Батьківщини» — М. Рильського, «Київські оповідання» — Ю. Яновського, збірка віршів «Лірика» і поема «Прометей» — А. Малишка, романи «Прапорносці» і «Таврія» — О. Гончара, «Переяславська рада» — Н. Рибак, «Запорука миру» — В. Собка, «Велика рідня» — М. Стель-

маха, трилогія «Пісня над водами», присвячена революційній боротьбі українських і польських трудящих, — В. Василевської, цикл сатиричних віршів «Наші знайомі» — С. Олійника, сатиричні фейлетони і гуморески Остапа Вишні є цінним вкладом в українську радянську літературу.

Великих успіхів добились письменники західних областей України, серед яких перше місце заслужено належало Ярославу Галану, що загинув на бойовому посту в 1949 р. від рук українських буржуазних націоналістів — агентів Ватикану. В 1951 р. Я. Галану посмертно була присуджена Сталінська премія.

Дальше зміцнення дружби радянських народів яскраво відбилося в розширенні творчих зв'язків і тісному єднанні між російською і українською радянськими літературами. Твори українських класиків і радянських письменників широко відомі за межами республіки. Тільки за 1950—1954 рр. мовами народів СРСР було видано понад 1600 книг українських авторів загальним тиражем понад 50 млн. примірників; з них близько 500 книг тиражем понад 20 млн. примірників видано російською мовою.

Важливе значення для розвитку української радянської літератури мали другий з'їзд радянських письменників України, який

відбувся в кінці грудня 1948 р., і третій з'їзд — в кінці жовтня 1954 р. Вони знаменували собою зростання культури українського народу, що розвивалась завдяки своєму нерозривному зв'язку з великою російською культурою.

Ідея нерушимої дружби російського і українського народів, чуття єдиної родини — одна з провідних тем сучасної української літератури і мистецтва. Письменники і композитори, художники і скульптори успішно розкривають цю тему не тільки на багатому матеріалі сучасності, а й звертаються до героїчного минулого обох братніх народів.

Великі успіхи були здобуті в усіх інших галузях української радянської культури і мистецтва. Українська кінематографія створила ряд високохудожніх кінофільмів, серед них удостоєні Сталінської премії фільми «Третій удар» і «Тарас Шевченко». З кінокартин, створених в післявоєнні роки Київською кіностудією, велику популярність у глядачів здобули «Концерт майстрів українського мистецтва», «Подвиг розвідника», «Доля Марини» та ін. Багато кінофільмів було створено за участю видатних кіноартистів Московської, Ленінградської та інших студій. Провідні українські артисти брали участь у кінофільмах, випущених кіностудіями братніх радянських республік. Це один з численних прикладів нерозривного творчого зв'язку і співдружності працівників науки, літератури і мистецтва, які спільно збагачують загальну скарбницю культури народів СРСР.

Нових успіхів досягло українське радянське театральне мистецтво. Вистава «Макар Діброва» — Київського державного академічного театру ім. І. Франка, опера «Іван Сусанін» — Київського державного академічного театру опери і балету ім. Т. Г. Шевченка, вистави «Ярослав Мудрий» і «Генерал Ватутін» — Харківського театру ім. Т. Шевченка були удостоєні Сталінської премії.

Значних успіхів добився Львівський український драматичний театр ім. М. Заньковецької. Колектив цього театру створив правдиву виставу «На велику землю» — про колективізацію в селах Львівщини. Вистава «На велику землю» була удостоєна Сталінської премії.

В післявоєнні роки бурхливо розвивались український живопис, скульптура, архітектура, музичне мистецтво і народна творчість. Значним досягненням українських художників є картини: Т. Яблонської — «Хліб», М. Хмелька — «За великий російський народ», «Навіки з Москвою — навіки з російським народом», А. Максименка — «Господарі землі», Г. Меліхова — «Молодий Тарас Шевченко у художника К. П. Брюллова». Велику популярність завоювали картини С. Григор'єва «Прийом у комсомол», «Обговорення двійки», «Повернувся», в яких художник використав кращі традиції російських художників-передвижників.

Найстаріші художники західних областей — заслужений діяч

мистецтв О. Кульчицька та І. Бокшай створили картини, які свідчать про розквіт їх творчих сил.

Архітектори Радянської України провели велику творчу роботу, створивши проекти забудови столиці Радянської України Києва і його головної вулиці — Хрещатика, а також плани забудови обласних і районних центрів, колгоспних сіл.

І. Паторжинський.

Переборюючи чужі формалістичні впливи, українське музичне мистецтво в післявоєнні роки досягло великих успіхів. Радянська тематика зайняла першорядне місце в творчості українських радянських композиторів.

Наслідуючи видатні зразки російської і української класичної музики, вивчаючи радянську народну творчість, українські композитори в післявоєнні роки створили ряд пісенно-хорових і симфонічних творів, в тому числі: кантату «Слався, Вітчизно моя» — Г. Жуковського, симфонічну поему «Щорс» — О. Свєчнікова, сюїти для симфонічних оркестрів «Закарпатські ескізи» — В. Гомоляки, «Пам'яті Лесі Українки» —

А. Штогаренка, «Тарас Шевченко» — Б. Лятошинського, «Гуцульська рапсодія» — Г. Майбороди.

Великим вкладом у радянське оперне мистецтво є опера «Богдан Хмельницький», створена українським композитором К. Данькевичем за лібретто В. Василювської і О. Корнійчука. Радянська громадськість високо оцінила цю оперу, присвячену одній з найславніших сторінок в історії українського народу — боротьбі під керівництвом Богдана Хмельницького проти польсько-шляхетських загарбників, за свою честь і незалежність, за возз'єднання з великим російським народом.

Про успіх в розвитку опери та балету свідчать створені українськими радянськими композиторами балети: «Хустка Довбуша» — А. Кос-Анатольського, «Маруся Богуславка» — О. Свєчнікова, опери: «Молода Гвардія» і «Зоря над Двіною» — Ю. Мейтуса.

У післявоєнні роки в містах і селах широко розгорнулася сітка культурно-освітніх установ. У п'ятій п'ятирічці на Україні налічувалось близько 30 тис. колгоспних і профспілкових клубів та палаців культури, близько 5 тис. радіовузлів, 7600 кіноустановок, з них більш як 6 тисяч працювало у сільській місцевості.

У Києві створено одну з найбільших в Радянському Союзі телевізійних студій. На Україні є понад 100 музеїв, до 78 тис. бібліотек, книжковий фонд яких складається з 257 млн. книжок, десятки тисяч лекторіїв, які створені Товариством для поширення політичних і наукових знань і Центральним лекційним бюро. На Україні налічується близько 100 тис. колективів художньої самодіяльності, які об'єднують понад 1 млн. учасників. Республіканський огляд художньої самодіяльності, присвячений 300-річчю возз'єднання України з Росією, був яскравим свідченням масового характеру художньої самодіяльності і зростаючої майстерності виконавців.

Бурхливо розвивалось у післявоєнні роки культурне будівництво і збудовано близько 1400 початкових, неповних середніх і середніх шкіл, в яких в 1953/54 учбовому році навчалось понад мільйон дітей. У містах західних областей України не тільки цілком відбудовано науково-дослідні інститути, вузи, технікуми, які існували до війни, але й створено ряд нових, в тому числі Ужгородський державний університет. На початку п'ятої п'ятирічки в західних областях налічувалось 26 вузів і 136 технікумів, в яких навчалось понад 75 тис. учнів.

Стародавнє українське місто Львів стало одним з найбільших наукових і культурних центрів республіки. Тепер у Львові 12 вузів з 21 тис. студентів, десятки культурних і наукових закладів, філіал музею В. І. Леніна, філіал Академії наук УРСР.

Трудящі возз'єднаних областей разом з усім українським народом упевнено йдуть по шляху економічного піднесення і розквіту соціалістичної культури. Партія і уряд роблять все, щоб ліквідувати колишню економічну і культурну відсталість західних областей, яка залишилася в спадщину від старого, капіталістичного минулого.

В ході соціалістичних перетворень докорінно змінюється обличчя не тільки міст і робітничих селищ, але й сіл західних областей, які в минулому ледве животіли. Одним з багатьох яскравих прикладів, що ілюструють соціалістичні перетворення західноукраїнських сіл, може бути с. Поворськ, Маневицького району, Волинської області. В минулому в ньому не було жодного культурно-освітнього закладу. Тепер тут є середня школа, в якій навчається 600 учнів, зооветеринарна школа, яка підго-

Ю. Шумський.

тувала для області до 900 спеціалістів, бібліотека з книжковим фондом у 4,5 тис. примірників, клуб, стаціонарна кіноустановка, радіовузол, лікарня, родильний будинок, аптека і пошта. Електрифіковано квартири колгоспників. В 1952 р. 32 юнаки і дівчата навчалися у вищих учбових закладах. Село дало країні п'ять вчителів, 39 зооветпрацівників, шість офіцерів, трьох генералів Радянської Армії, близько 20 спеціалістів колгоспного виробництва.

Г. Юра.

Про те, як оновлюються старі села, свідчить с. Драгове, Хустського району, Закарпатської області. Не минуло й десяти років, як встановився в Закарпатті радянський лад, і це село цілком перетворилося. Раніше тут була лише одна початкова школа і шість шинків. Тепер село прикрашає створений комсомольцями парк. В селі збудовано новий клуб із залом на 500 місць, на сцені якого виступають не тільки місцеві, але й столичні артисти. Магазин культтоварів, сільський універмаг, центральний магазин, чайна, родильний будинок, сільська лікарня, бібліотека, пошта, понад 100 критих черепицею нових будинків з красивими верандами — такий вигляд має тепер закарпатське село. Драгівську середню школу щороку закінчують десятки юнаків і дівчат. Багатьох з них нерідко можна зустріти за штурвалом комбайна, за рулем трактора, в колгоспних бригадах, на будівельних майданчиках Теребля-Ріцької гідроелектростанції.

Видатною подією в житті всього радянського народу був випуск четвертого видання творів В. І. Леніна, а також творів Й. В. Сталіна. Твори В. І. Леніна і Й. В. Сталіна озброюють радянську інтелігенцію, всіх трудящих вченням про закони суспільного розвитку, про шляхи і засоби досягнення перемоги комунізму в Радянській країні, запалюють радянський народ на самовіддану працю для побудови комуністичного суспільства. Повне зібрання творів В. І. Леніна і Й. В. Сталіна видані і українською мовою.

В післявоєнний період розвиток радянського суспільства проходив у непримиренній боротьбі проти пережитків капіталізму. Нові комуністичні відносини склалися в запеклій боротьбі проти пережитків буржуазної ідеології. Величезну роль в кому-

ністичному вихованні радянського народу відіграли постанови ЦК ВКП(б) 1946 р. про журнали «Звезда» і «Ленинград», про оперу «Велика дружба», про кінофільм «Велике життя» та «Про репертуар драматичних театрів і заходи до його поліпшення» та ін., а також постанови ЦК КП(б)У про «Нариси історії української літератури» (1946 р.), «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» (1947 р.), про українські журнали «Вітчизна» і «Перець» (1947 р.), «Про стан і заходи для поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв'язку з рішеннями ЦК ВКП(б) про оперу «Велика дружба» (1948 р.). В цих постановках були піддані гострій критиці політичні помилки та ідеологічні перекручення формалістичного і буржуазно-націоналістичного характеру.

Комуністична партія вказала діячам науки, мистецтва і літератури, що боротьба за ліквідацію проявів буржуазно-націоналістичної ідеології викликає необхідність насамперед покінчити з недооцінкою ідейно-політичної роботи, з самопливом і поставила рішучу вимогу посилити боротьбу з усіма пережитками буржуазного націоналізму і космополітизму.

Широкі наукові дискусії в питаннях філософії (1947 р.), біології (1948 р.), фізіології (1950 р.) ознаменувались новою перемогою ідей марксизму-ленінізму. Ці творчі дискусії завдали нищівного удару по об'єктивізму і раболіпству перед буржуазними філософами, по реакційному весманістсько-морганістському напрямку в біології і стали поштовхом для дальшого розвитку радянської науки. Надзвичайно важливе значення в розвитку гуманітарних наук мали дискусія в питаннях мовознавства (1950 р.) і дискусія по політичній економії (1951 р.).

Могутнє піднесення і розквіт культури, науки і мистецтва українського народу знаменують торжество мудрої ленінсько-сталінської національної політики, вони є результатом великого піклування Комуністичної партії і Радянського уряду про зростання культури всіх народів СРСР.

Радянський лад відкрив необмежені можливості для розвитку освіти, мистецтва, науки і літератури українського народу. Успіхи в розвитку національної формою, соціалістичної змістом

А. Бучма.

культури українського народу були здобуті під проводом Комуністичної партії, яка є натхненником і організатором перемог на всіх ділянках соціалістичного будівництва.

Великою політичною подією в історії українського народу було прийняття Державного гімну Української Радянської Соціалістичної Республіки, запровадженого з 1 січня 1950 р. Написаний П. Тичиною і М. Бажаном текст, а також музика, створена групою композиторів під керівництвом А. Лебединця, були затверджені Президією Верховної Ради Української РСР 21 листопада 1949 р.

У величних словах Державного гімну український народ славить велику Вітчизну братерської співдружності соціалістичних націй — СРСР, у складі якого виросла і розцвіла возз'єднана Радянська Україна:

Слава Союзу Радянському, слава —
Слава Вітчизні народів-братів!
Живи, Україно, радянська державо,
Возз'єднаний краю навіки-віків!

Разом з ухваленням постанови про запровадження Державного гімну Української РСР Президія Верховної Ради УРСР затвердила новий Державний прапор Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Народи Радянського Союзу, згуртувавшись в єдину братерську сім'ю, добились всесвітньоісторичних успіхів в усіх галузях суспільного і державного життя. Під проводом Комуністичної партії вони успішно розв'язують історичне завдання завершення будівництва соціалістичного суспільства і поступового переходу від соціалізму до комунізму.

Видатні перемоги, здобуті в післявоєнні роки в розвитку соціалістичної економіки і культури, є результат самовідданої творчої праці народів СРСР, результат мудрої політики Комуністичної партії та її організаторської роботи. Ці перемоги свідчать про перевагу соціалістичного ладу над капіталістичним, про всеперемагаючу силу ідей марксизму-ленінізму.

Як в роки Великої Вітчизняної війни, так і після переможного закінчення її з особливою силою проявилась велика організуюча і запалююча сила Комуністичної партії. В боротьбі за свободу і незалежність соціалістичної Вітчизни, за побудову комуністичного суспільства партія ще більше зріднилась з народом і зміцнила свої зв'язки з широкими масами трудящих.

Яскравим доказом зміцнення зв'язків партії з масами є невинне зростання її рядів. В роки Великої Вітчизняної війни кількісний склад партії не тільки не зменшився, а, навпаки, зріс більш як на 1600 тис. чоловік. На 1 жовтня 1952 р. в партії було 6 882 145 членів і кандидатів у члени партії. Велику мобілізуючу і організуючу роль виконує вірний загін Комуністичної партії Радянського Союзу — Комуністична партія України.

М. С. Хрущов.

XVI з'їзд Комуністичної партії України, який відбувся 25—28 січня 1949 р., підбив підсумки величезних історичних перемог, здобутих на Україні за минулі після XV з'їзду вісім років. Комуністична партія України значно виросла, організаційно і ідейно зміцніла. В тяжкі роки війни незмірно посилювався зв'язок трудящих мас республіки з своїм авангардом — Комуністичною партією. Перед XVI з'їздом в її рядах було 684 275 комуністів. Склад КП України за ці роки збільшився на 31,3%.

Зростання рядів КП України відбувалось і в подальші роки мирного розвитку країни. Перед XVII з'їздом КП України (вересень 1952 р.) в її рядах налічувалось 777 832 комуністи, а перед XVIII з'їздом (березень 1954 р.) уже 833 777 членів і кандидатів у члени партії. В 1954 р. у зв'язку з включенням Кримської області до складу Української РСР в ряди Комуністичної партії України влилося 32 тис. комуністів Криму. В післявоєнні роки майже вдвоє збільшилась кількість первинних партійних організацій. Перед XVIII з'їздом КП України було 51 207 первинних партійних організацій.

Активним помічником комуністів є комсомольська організація республіки. Перед XVIII з'їздом КП України в рядах комсомолу налічувалось понад 3 млн. юнаків і дівчат, які беруть активну участь в господарському і культурному будівництві Української Радянської Соціалістичної Республіки. Комсомольські організації в післявоєнні роки послали на відбудову шахт, заводів, на великі будівництва понад мільйон комсомольців і неспілкової молоді. Під керівництвом партійних організацій комсомольці в промисловості, на транспорті і в сільському господарстві були ініціаторами багатьох творчих починань, які сприяли успішному виконанню завдань післявоєнного мирного розвитку країни.

Державний герб СРСР.

* * *

Великий і славний історичний шлях пройшов український народ, навіки возз'єднаний з братнім російським народом. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції принесла Україні бажану, вистраждану народом, виплекану в його

мрія і думка свободи і поклала початок новій славної епохи в його історії. Жовтнева революція відкрила шлях до відродження українського народу, який створив під керівництвом великого Леніна свою Радянську соціалістичну державу і зайняв видатне місце серед народів Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

При допомозі Радянського Союзу Радянська Україна воз'єднала всі українські землі. Разом з Кримською областю територія республіки займає тепер понад 602 тис. кв. кілометрів, а її населення дорівнює близько 42 млн. чоловік.

Державний герб УРСР.

В умовах соціалістичного ладу продуктивні сили Радянської України дістали найширший простір для свого розвитку. Щодо основних економічних показників і щодо розвитку культури Українська Радянська Соціалістична Республіка далеко випередила багато великих капіталістичних країн, в тому числі Францію і Італію.

У своїх історичних перемогах український народ бачить торжество великих ідей комунізму, національної політики Комуністичної партії.

Всесвітньоісторичні перемоги українського народу далися не легко. Вони гартувалися в беззавітній і самовідданій боротьбі. Радянська Україна змогла вистояти в боях, перемогти в праці і прийти до своєї слави тільки завдяки викуваному Комуністичною партією переможному союзові робітничого класу і селянства, завдяки великій нерушимій дружбі всіх радянських народів, що є однією з рушійних сил розвитку радянського суспільства.

Дружню сім'ю народів СРСР очолює великий російський народ, який заслужив гарячу любов і вдячність усіх радянських народів. Російський народ відіграв вирішальну роль у перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції, в побудові соціалізму в Радянській країні, в боротьбі за честь і незалежність Радянської Батьківщини у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. Російський народ є тією силою, яка цементує дружбу всіх народів нашої великої багатонаціональної Вітчизни. Вірний ідеям ленінсько-сталінської національної політики російський народ подав українському і всім іншим народам СРСР величезну допомогу в створенні і зміцненні їх національної радянської державності, в розвитку економіки і культури.

Братерська, нерозривна дружба українського і російського

народів є могутньою силою в боротьбі за дальший розквіт Радянської України. «Досвід історії показав, що шлях братерського єднання і союзу, обраний російським і українським народами, був єдино правильним шляхом. Об'єднання двох слов'янських народів умножило їх сили в спільній боротьбі проти всіх зовнішніх ворогів, проти кріпосників і буржуазії, проти царизму і капіталістичного рабства. В цій боротьбі розвивалась і міцніла нерозривна дружба російського і українського народів»¹.

В російському народі український народ здобув вірного, могутнього друга і союзника в боротьбі за своє соціальне і національне визволення.

Нам завжди у битвах за долю народу
Був другом і братом російський народ.

В цих словах Державного гімну Української РСР виражені щирі почуття вірності і вдячності українського народу великому російському народові.

Актом величезного історичного і політичного значення було рішення Верховної Ради СРСР, ухвалене 19 лютого 1954 р. на підставі спільної постанови Президій Верховної Ради РРФСР і Верховної Ради Української РСР, про передачу Кримської області з Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. Цей великий акт свідчить про дальше зміцнення єдності і нерушимої дружби російського і українського народів, братерської співдружності соціалістичних націй СРСР.

Українська Радянська Соціалістична Республіка одержала від великого російського народу дуже багату в економічному відношенні область, площа якої дорівнює 26 тис. кв. кілометрів. У Кримській області налічується 14 міст і 14 селищ міського типу. Кримська область — друга після Кривого Рога залізородна база південного району чорної металургії, один з найважливіших зернових районів СРСР і велика всесоюзна здравниця.

Тільки в Радянській соціалістичній державі, де немає національної ворожнечі і національних суперечностей, можливе справедливе розв'язання всіх територіальних питань, яке ґрунтується на господарсько-економічній доцільності, цілковитому взаєморозумінні, дружбі і братерському співробітництві народів.

Український народ у передачі Криму вбачає ще один важливий захід, спрямований на дальший розквіт Радянської України, розвиткові якої Комуністична партія і уряд СРСР приділяють величезну увагу. Він з почуттям глибокої вдячності прийняв великий дар братнього російського народу.

¹ З привітання Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу Верховній Раді Української РСР, Раді Міністрів Української РСР і Центральному Комітетові КП України у зв'язку з 300-річчям возз'єднання України з Росією.

З величезним патріотичним піднесенням, як видатну історичну подію, як своє велике національне свято відзначили український, російський, як і всі інші народи Радянського Союзу, 300-річчя возз'єднання України з Росією, що минуло в січні 1954 р. Велику радість торжества возз'єднання українського і російського народів поділив весь могутній табір миру, демократії і соціалізму, все прогресивне людство.

Святкування знаменного ювілею перетворилося в яскраву і величну демонстрацію непохитної дружби, довір'я і братерства російського, українського і всіх народів Соціалістичної Вітчизни, їх безмежної любові і відданості Комуністичній партії і Радянському урядові.

Ювілейні сесії Верховної Ради УРСР і Верховної Ради РРФСР, сесії Верховних Рад інших союзних республік, багатотисячні демонстрації трудящих, які відбулися в травні 1954 р. на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією, а також декади літератури і мистецтва, проведені в Москві і Києві, свідчили про непохитність великої співдружності українського і російського народів і всіх народів Радянського Союзу.

Ювілейні сесії Верховної Ради Української РСР і Верховної Ради РРФСР обмінялись листами-привітаннями російському і українському народам. «Навіки разом з російським народом!» — ще раз підтвердив український народ у ці історичні дні клятву своїх предків. «Не було, немає і ніколи не буде такої сили, яка могла б захитати нашу єдність», — заявив український народ в листі-привітанні своїм російським братам і сестрам. «Ти в нашому серці, рідний український народ — товаришу в праці і боротьбі! Навіки разом — ось наша клятва, наша братерська обітниця», — говорилося в листі українському народові, прийнятому на Ювілейній сесії Верховної Ради РРФСР.

Яскравим виявом братерської єдності народів Радянського Союзу, єднання Комуністичної партії, Радянського уряду і народу був прийом в Кремлі 30 травня 1954 р. на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією. На прийомі були присутні представники всіх республік Радянського Союзу.

Почуттям радості і гордості пройнялися трудящі країни, коли дізналися про нагородження Української Радянської Соціалістичної Республіки і Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки орденами Леніна на ознаменування 300-річчя возз'єднання України з Росією і за видатні успіхи в державному, господарському і культурному будівництві.

Орденом Леніна нагороджене і місто Київ, який мав велике значення в історії російського, українського і білоруського народів.

В дні, коли народи Радянської країни відзначали велике національне свято, в Києві відбулась закладка тріумфальної арки, а в Москві — монумента на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією. Ці історичні споруди будуть символізувати віковичну

дружбу російського і українського народів, їх непохитну волю в боротьбі за щастя народів.

Великі досягнення найбільш славної епохи в історії українського народу — радянської епохи, а разом з тим і історичні під-

Урочиста зустріч колгоспників артілі «Шлях до комунізму», Сталінської області, і колгоспників артілі ім. Сталіна, Ростовської області, з нагоди святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією.

сумки трьохсотрічної братерської співдружності і розвитку російського та українського народів є надійною запорукою дальших успіхів українського народу в його переможній боротьбі за комунізм.

Багатотисячна слава історія українського народу є історією його боротьби за свободу і незалежність, за нерозривну братерську дружбу з великим російським народом. Вся дореволюційна

історія українського народу незаперечно доводить, що тільки завдяки братерській дружбі і тісному єднанню з великим російським народом український народ врятував себе як націю, зберіг національну культуру і забезпечив свій національний розвиток у складі держави братнього російського народу.

Історія українського народу вчить, що братерський союз робітничого класу України і Росії, їх беззавітна спільна боротьба під проводом Комуністичної партії принесли довгождану свободу і національне відродження українському народу.

Велика Жовтнева соціалістична революція, яка знищила старий експлуататорський лад насильства і національного гніту, ознаменувала нову еру в житті і розвитку народів багатонаціональної Радянської країни. Український народ вперше в своїй історії створив справді народну Радянську державу, яка за роки соціалістичного будівництва перетворилася в могутню республіку з високорозвинутою індустрією і механізованим великим сільським господарством.

Історія українського народу вчить, що ці всесвітньоісторичні успіхи, здобуті в будівництві Української Радянської держави, стали можливі завдяки мудрій ленінсько-сталінській національній політиці Комуністичної партії, під прапором якої український народ йшов поруч з великим братом — російським народом і всіма народами СРСР.

Історія українського народу вчить, що нещадна боротьба проти найлютіших ворогів радянських народів — українських буржуазних націоналістів і розгром їх були неодмінною умовою успішного соціалістичного розвитку Радянської України.

Дружба і соціалістичне співробітництво народів СРСР, братерська взаємодопомога є основою перемог в будівництві комуністичного суспільства. Народи СРСР, все прогресивне людство в багатовіковій історії спільного розвитку двох великих слов'янських народів вбачають запалюючий приклад миру, братерства і дружби між народами.

ХРОНОЛОГІЯ

1917

- 3 квітня — Приїзд В. І. Леніна в Петроград.
4 квітня — Проголошення В. І. Леніним Квітневих тез.
20—21 квітня — Демонстрація протесту в Петрограді проти імперіалістичної політики Тимчасового уряду.
24—29 квітня — VII (Квітнева) Всеросійська конференція партії більшовиків.
- Квітень—травень* — Утворення Червоної Гвардії в Харкові, Катеринославі, Луганську, Києві і Одесі.
18 квітня — Установлення Радою робітничих депутатів на підприємствах Катеринослава 8-годинного робочого дня.
6 травня — Утворення Харківського обласного комітету Рад робітничих і солдатських депутатів.
14 травня — Утворення Румчероду.
3 червня — Відкриття I Всеросійського з'їзду Рад у Петрограді.
18 червня — Демонстрації протесту проти імперіалістичної політики Тимчасового уряду в Петрограді і в ряді міст України (Києві, Харкові, в Донбасі та ін.).
3—5 липня — Грандіозна збройна демонстрація у Петрограді робітників і солдатів під лозунгом переходу влади до Рад.
10 липня — Конференція більшовиків Південно-Західного краю в Києві.
13 липня — Конференція більшовицьких організацій Донецького та Криворізького басейнів у Катеринославі.
26 липня—3 серпня — VI з'їзд РСДРП (більшовиків) у Петрограді.
6 серпня — Схвалення постанов VI з'їзду РСДРП більшовиків Київською міською партійною конференцією.
12 серпня — Відкриття Державної наради у Москві. Загальний страйк протесту проти Державної наради у Москві.
12 серпня — Одноденний страйк протесту робітників великих підприємств Києва проти Державної наради.
15 серпня — Приєднання з'їзду робітників Південних залізниць до протесту проти Державної наради.
28 серпня — Утворення в Києві обласного комітету Рад робітничих і солдатських депутатів Південно-Західного краю.
29 серпня — Постанова Київської Ради робітничих депутатів про боротьбу проти корніловщини.

Дати наводяться за старим стилем; з лютого 1918 р. — за новим стилем.

- 29 серпня — Схвалення об'єднаним засіданням Рад робітничих і селянських депутатів та представників профспілок в Києві резолюції більшовиків про боротьбу проти корніловщини і негайне озброєння робітників.
- Серпень — Створення Луганською Радою революційного комітету для боротьби з контрреволюцією.
- 31 серпня — Схвалення Петроградською Радою робітничих депутатів резолюції більшовиків.
- 5 вересня — Схвалення Московською Радою робітничих депутатів резолюції більшовиків.
- 8 вересня — Схвалення Київською Радою робітничих депутатів резолюції більшовиків.
- 18 вересня — Схвалення Луганською Радою робітничих депутатів резолюції більшовиків.
- 9 жовтня — Утворення Воєнно-революційного комітету при Петроградській Раді робітничих депутатів.
- 10 жовтня — Рішення Центрального Комітету партії більшовиків про збройне повстання.
- 25 жовтня
(7 листопада) — Збройне повстання в Петрограді. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції.
- 25—26 жовтня
(7—8 листопада) — II Всеросійський з'їзд Рад. Утворення першого Радянського уряду — Ради Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним.
- 28 жовтня—
4 листопада — Установлення Радянської влади в Луганську, Краматорську і Маріуполі.
- 29—31 жовтня — Збройне повстання за владу Рад в Києві.
- 3 листопада — Схвалення Радами Єлисаветграда, Херсона та інших міст України рішення II Всеросійського з'їзду Рад.
- 4 грудня — Опублікування маніфесту Ради Народних Комісарів до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради.
- 3—5 грудня — Всеукраїнська партійна нарада. Заклик до всіх партійних організацій і трудящих України боротися проти Центральної ради, за встановлення Радянської влади.
- 5 грудня — Утворення Вищої Ради Народного Господарства (ВРНГ).
- Початок грудня — Установлення влади Рад у Харкові.
- 11 (24) грудня — I Всеукраїнський з'їзд Рад в Харкові.
- 12 (25) грудня — Проголошення України I Всеукраїнським з'їздом Рад республікою Рад.
- 26—29 грудня — Збройне повстання робітників Катеринослава. Установлення Радянської влади в Катеринославі.

1918

- 5 січня — Створення в Донбасі Центрального штабу Червоної Гвардії на чолі з Д. Пономарьовим.
- 18 січня — Установлення Радянської влади в Одесі.
- Перша половина січня — Установлення Радянської влади в Криму.
- 6 січня — Установлення Радянської влади в Полтаві.
- 10—18 січня — III Всеросійський з'їзд Рад.
- 15—21 січня — Збройне повстання робітників Києва за владу Рад.
- 20 січня — Опублікування декрету про утворення робітничо-селянської Червоної Армії.
- 26 січня — Установлення Радянської влади в Києві.

- Січень* — Установлення Радянської влади в Миколаєві, Херсоні, Вінниці, Олександрівську (Запоріжжя) та інших містах України.
- 14 лютого* — Запровадження нового календарного стилю.
- 23 лютого* — День народження героїчної Радянської Армії.
- 3 березня* — Підписання Брестського мирного договору з Німеччиною.
- 6—8 березня* — VII з'їзд РКП(б) в Петрограді.
- 10—11 березня* — Перенесення столиці Радянської республіки в Москву.
- 14—16 березня* — IV Надзвичайний Всеросійський з'їзд Рад.
- 17—19 березня* — II Всеукраїнський з'їзд Рад в Катеринославі.
- 29 травня* — Всеукраїнська конференція більшовиків у Києві.
- 15 червня* — Декрет Радянського уряду про націоналізацію великих підприємств усіх галузей народного господарства країни.
- 5—12 липня* — I з'їзд КП(б)У в Москві.
- 15—20 липня* — Всеукраїнський страйк залізничників.
- Червень—липень* — Звенигородсько-Таращанське повстання проти німецьких окупантів і гетьманців.
- 4—10 липня* — V Всеросійський з'їзд Рад. Прийняття Конституції РРФСР.
- 17—22 жовтня* — II з'їзд КП(б)У в Москві.
- 3 листопада* — Постанова Буковинського народного віча в Чернівцях про возз'єднання Північної Буковини з Україною.
- 13 листопада* — Постанова ВЦВК про анулювання Брестського договору.
- 29 листопада* — Маніфест Українського Радянського уряду про відновлення Радянської влади на Україні.

1919

- 1 січня* — Утворення Радянської Білорусії.
- 3 січня* — Визволення Червоною Армією Харкова від ворожих військ.
- 12 січня* — Відновлення Радянської влади в Чернігові.
- 18 січня* — Відновлення Радянської влади в Полтаві.
- 21 січня* — Відновлення Радянської влади в Луганську.
- 21 січня* — Постанова Всенародних зборів в Хусті про возз'єднання з Радянською Україною.
- 23 січня* — Початок Хотинського повстання селян проти румунських окупантів, яке охопило Хотинський і частину Сорокського повітів Північної Бессарабії.
- 26 січня* — Відновлення Радянської влади в Катеринославі.
- 5 лютого* — Вигнання Червоною Армією контрреволюційної Директорії з Києва.
- Лютий* — Утворення в Києві Української Академії наук.
- 1—6 березня* — III з'їзд КП(б)У в Харкові¹.
- 2—6 березня* — I Конгрес комуністичних партій в Москві. Заснування Комуністичного Інтернаціоналу.
- 6—10 березня* — III Всеукраїнський з'їзд Рад. Прийняття першої Конституції УРСР.
- 10 березня* — Звільнення Херсона від іноземних інтервентів.
- 12 березня* — Звільнення Миколаєва від іноземних інтервентів.
- 18—23 березня* — VIII з'їзд РКП(б) в Москві².
- 21 березня—*
- 1 серпня* — Угорська Радянська республіка.
- 6 квітня* — Вигнання англо-французьких інтервентів з Одеси.
- 14 квітня* — Повстання робітників у Дрогобичі. Створення Дрогобицької Ради робітничих і солдатських депутатів.

¹ Всі наступні з'їзди КП(б)У, конференції та з'їзди Рад УРСР до 1935 р. відбувалися в Харкові.

² Всі наступні з'їзди і конференції партії відбувалися у Москві.

- 29 квітня — Визволення Севастополя Червоною Армією.
- Травень — Всеукраїнський з'їзд волосних виконкомів.
- 18 травня — Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «Про об'єднання військових сил радянських республік».
- 1 червня — Засідання ВЦВК разом з представниками України, Латвії, Литви і Білорусії в Москві. Ухвалення декрету про військове об'єднання радянських соціалістичних республік.
- 25 червня — I з'їзд комуністичних організацій робітничо-селянської молоді України. Утворення Комуністичної Спілки Молоді України (КСМУ).
- 9 липня — Лист ЦК РКП(б) «Всі на боротьбу проти Денікіна!».
- 29 листопада — Схвалення ЦК РКП(б) написаної В. І. Леніним «Резолюції про Радянську владу на Україні».
- 2—4 грудня — VIII Всеросійська конференція РКП(б).
- 11 грудня — Визволення Харкова від денікінців.
- 11 грудня — Створення ЦВК і РНК України Надзвичайного органу влади — Всеукраїнського Революційного Комітету.
- 13 грудня — Визволення Червоною Армією Полтави від денікінців.
- 16 грудня — Визволення Червоною Армією Києва від денікінців.
- 30 грудня — Визволення Червоною Армією Катеринослава від денікінців.

1920

- 4 січня — Лист В. І. Леніна до робітників і селян України з приводу перемоги над Денікіним.
- 27 січня — Всеукраїнський ревком запровадив у дію в Радянській Україні всі декрети РРФСР.
- 28 січня — Утворення Українського драматичного театру ім. Івана Франка.
- 30 січня — Визволення Червоною Армією Миколаєва і Херсона від денікінців.
- 7 лютого — Визволення Червоною Армією Одеси.
- 21 лютого — Утворення Державної комісії по електрифікації Росії (Гоелро).
- 17—23 березня — IV конференція КП(б) України.
- 29 березня—
- 5 квітня — IX з'їзд РКП(б).
- 1 травня — Всеросійський суботник.
- 9 травня — Опублікування постанови ВУЦВК про організацію комітетів незаможних селян (комнезамів).
- 11 травня — II з'їзд КСМУ.
- 16—20 травня — IV Всеукраїнський з'їзд Рад.
- 12 червня — Визволення Червоною Армією Києва від білополяків.
- Вересень — Обрання В. М. Молотова секретарем Донецького губкому КП(б)У.
- 22—25 вересня — IX Всеросійська конференція РКП(б).
- 2 жовтня — Звернення В. І. Леніна до незаможних селян України з закликом посилити боротьбу проти Врангеля.
- 18 жовтня — I Всеукраїнський з'їзд комнезамів.
- 20 жовтня — Підписання перемир'я з Польщею.
- 3 листопада — Всеукраїнський з'їзд робітниць і селянок.
- 7—9 листопада — Штурм Перекопа Червоною Армією.
- 14—15 листопада — Визволення Червоною Армією Сімферополя, Севастополя і Феодосії від врангелівців.
- 17—20 листопада — V Всеукраїнська конференція КП(б)У. Обрання В. М. Молотова секретарем ЦК КП(б)У.

- 28—29 грудня — VIII Всеросійський з'їзд Рад.
 28 грудня — Підписання союзного договору між РРФСР і Українською РСР.

1921

- 25 лютого—
 3 березня — V Всеукраїнський з'їзд Рад.
 2 березня — Установлення V Всеукраїнським з'їздом Рад ордена Трудового Червоного Прапора.
 3 березня — Затвердження V Всеукраїнським з'їздом Рад союзного договору між РРФСР і Українською РСР.
 8—16 березня — X з'їзд РКП(б).
 18 березня — Ліквідація контрреволюційного заклоту в Кронштадті.
 18 березня — Підписання Ризького мирного договору з Польщею.
 21 березня — Постанова ВУЦВК про запровадження продовольчого податку.
 Березень — Перший Всеукраїнський суботник залізничників.
 27 березня — Постанова надзвичайної сесії ВУЦВК про заміну продрозверстки продовольчим податком.
 Квітень — Масові суботники в Донбасі.
 21 травня — Декрет уряду УРСР про ліквідацію неписьменності.
 Травень — Всеукраїнська партійна нарада. Обговорення питання про проведення непу на Україні і боротьбу з бандитизмом.
 2 серпня — Звернення В. І. Леніна до селян України про надання допомоги голодуючим Поволжя.
 Вересень — Другий Всеукраїнський суботник залізничників.
 9—13 грудня — VI конференція КП(б)У.
 14—17 грудня — VI Всеукраїнський з'їзд Рад.
 23—28 грудня — IX Всеросійський з'їзд Рад.

1922

- Січень — ВУЦВК підписав протокол, яким доручалось делегації РРФСР виступати від імені УРСР на Генуезькій конференції.
 2 січня — Підписання урядом Української РСР договору з Туреччиною.
 2 січня — Утворення Комісії по електрифікації України (КЕУ).
 27 березня—
 2 квітня — XI з'їзд РКП(б).
 3 квітня — Пленум ЦК РКП(б). Обрання Й. В. Сталіна генеральним секретарем ЦК РКП(б).
 9 серпня — Декрет ВУЦВК про права, пільги та переваги незаможному селянству, організованому в колгоспи.
 15 жовтня — Постанова третьої сесії ВУЦВК про переговори з братніми радянськими республіками про утворення СРСР.
 18 жовтня — Утворення комісії при ВУЦВК для проведення адміністративно-територіальної реформи на Україні.
 Листопад — Губернські з'їзди Рад і партійні конференції на Україні, присвячені обговоренню питання про утворення СРСР.
 10—14 грудня — VII Всеукраїнський з'їзд Рад.
 23—27 грудня — X Всеросійський з'їзд Рад.
 30 грудня — I з'їзд Рад СРСР в Москві. Утворення СРСР.

1923

- 4—10 квітня — VII конференція КП(б)У.
 17—25 квітня — XII з'їзд РКП(б).
 Червень — Нарада при ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками національних республік і областей.

- 6 липня — Затвердження і запровадження в дію другою сесією ЦВК СРСР Конституції СРСР. Утворення першого уряду СРСР — Ради Народних Комісарів СРСР на чолі з В. І. Леніним.
- 7 липня — Уряд Української РСР довів до відома всіх урядів іноземних держав про те, що він передає ведення своїх зовнішньо-дипломатичних відносин урядові СРСР.

1924

- 16—18 січня — XIII Всеросійська конференція РКП(б).
- 17—20 січня — VIII Всеукраїнський з'їзд Рад.
- 21 січня — В Горках під Москвою помер вождь і організатор Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Ленін.
- 26 січня—
2 лютого — II з'їзд Рад СРСР. Затвердження Конституції СРСР.
- 26 січня — Постанова II з'їзду Рад СРСР про перейменування Петрограда в Ленінград.
- 12—16 травня — VIII конференція КП(б)У.
- 23—31 травня — XIII з'їзд РКП(б).
- Травень — Випуск перших тракторів на Харківському паровозобудівному заводі.
- 12 жовтня — Постанова третьої сесії ВУЦВК про утворення Молдавської Автономної РСР в складі Української РСР.
- Жовтень — Збудування в Харкові першої радіостанції на Україні.

1925

- Лютий — Всеукраїнська нарада з питань радянського будівництва.
- Травень — Обрання Л. М. Кагановича першим секретарем ЦК КП(б)У.
- 10 травня — Затвердження IX Всеукраїнським з'їздом Рад зміненого тексту Конституції УРСР.
- 13—20 травня — III з'їзд Рад СРСР.
- 25 липня — Постанова ЦВК і РНК СРСР про перетворення Російської Академії наук в Академію наук Союзу Радянських Соціалістичних Республік.
- Вересень — Реорганізація комнезамів. Прийняття нового статуту комітетів в незаможних селян.
- 6—12 грудня — IX з'їзд КП(б)У.
- 18—31 грудня — XIV з'їзд ВКП(б). Перейменування РКП(б) у ВКП(б).

1926

- 12 липня — Закладка в Сталінграді першого в СРСР тракторного заводу.
- 17—21 жовтня — I Всеукраїнська конференція КП(б)У.
- 15 жовтня — Відкриття Київського російського драматичного театру.
- 26 жовтня—
3 листопада — XV конференція ВКП(б).
- 19 грудня — Урочистий пуск перенця електрифікації — Волховської гідроелектростанції.

1927

- 15 березня — Початок будівництва Дніпровської гідроелектростанції ім. Леніна.
- 6—13 квітня — X Всеукраїнський з'їзд Рад.
- Квітень — V з'їзд комнезамів України.
- 18—26 квітня — IV з'їзд Рад СРСР.
- 2 липня — Постанова ЦК КП(б)У про кооперативне будівництво.
- 16 жовтня — Опубліковано маніфест ЦВК СРСР про введення 7-годинного робочого дня, звільнення бідноти від сільськогосподарського податку в зв'язку з 10-річчям Жовтневої революції.

26 жовтня — Завершення будівництва першої черги Штерівської електро-
станції.

20—29 листо-
пада — X з'їзд КП(б)У.

2—19 грудня — XV з'їзд ВКП(б).

1928

15 липня — Опублікування постанови ЦК КП(б)У про підсумки хлібо-
заготівель 1927/28 р.

28 листо-
пада — Створення першої в СРСР машинно-тракторної станції
ім. Т. Г. Шевченка (на Одещині).

1929

9—14 квітня — II Всеукраїнська конференція КП(б)У.

23—29 квітня — XVI Всесоюзна партійна конференція.

29 квітня — Звернення XVI конференції ВКП(б) «До всіх робітників
і трудящих селян Радянського Союзу» про розгортання со-
ціалістичного змагання.

7—15 травня — XI Всеукраїнський з'їзд Рад. Затвердження першого п'яти-
річного плану розвитку народного господарства УРСР.

20—28 травня — V з'їзд Рад СРСР. Затвердження першого п'ятирічного пла-
ну розвитку народного господарства СРСР.

3 липня — Постанова ВУЦВК і РНК УРСР «Про заходи ліквідації
неписьменності серед дорослого трудового населення УРСР».

Жовтень — Початок будівництва Ново-Краматорського машинобудівно-
го заводу.

10—17 листо-
пада — Обговорення Пленумом ЦК ВКП(б) питання про сільське
господарство України і про надсилку 25 тис. робітників для
роботи на селі.

5—10 грудня — Перший Всесоюзний з'їзд ударних бригад.

1930

5 січня — Постанова ЦК ВКП(б) «Про темп колективізації і заходи
допомоги держави колгоспному будівництву».

14 березня — Постанова ЦК ВКП(б) «Про боротьбу з викривленнями
партійної лінії в колгоспному русі».

5—15 червня — XI з'їзд КП(б)У.

26 червня—
13 липня — XVI з'їзд ВКП(б).

16 червня — Пуск Сталінградського тракторного заводу.

1 липня — Випуск запорізьким заводом «Комунар» перших десяти
комбайнів.

17 липня — Обрання президентом Академії наук Української РСР
О. О. Богомольця.

14 серпня — Постанова ЦВК і РНК Союзу РСР «Про загальне обов'яз-
кове початкове навчання з 1930/31 р.».

4 вересня — Початок будівництва алюмінійового комбінату в Придні-
пров'ї.

1931

4 лютого — Перша Всесоюзна конференція працівників соціалістичної
промисловості. Промова Й. В. Сталіна «Про завдання го-
сподарників».

25 лютого—
4 березня — XII Всеукраїнський з'їзд Рад.

- 8—17 березня — VI з'їзд Рад СРСР.
- 23 червня — Всесоюзна нарада господарників.
- 2 серпня — Постанова ЦК ВКП(б) «Про темпи дальшої колективізації і завдання зміцнення колгоспів».
- 5 вересня — Постанова ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу».
- 1 жовтня — Пуск Харківського тракторного заводу ім. Орджонікідзе і Московського автомобільного заводу ім. Сталіна.
- 31 грудня — Пуск Саратовського заводу комбайнів.

1932

- 1 січня — Пуск гіганта соціалістичної індустрії автозаводу ім. Молотова в Горькому.
- 30 січня — XVII конференція ВКП(б).
- 4 лютого — Пуск Магнітогорського металургійного заводу ім. Сталіна.
- 31 січня — Постанова четвертої позачергової сесії ЦВК Української РСР про перехід до триступеневого адміністративного поділу (область — район — село).
- 9 лютого — Пуск Березниківського хімічного комбінату.
- 23 квітня — Пуск Дніпровської гідроелектростанції ім. В. І. Леніна.
- 1 травня — Постанова РНК СРСР «Про спорудження залізничної магістралі Донбас — Москва».
- Травень — III конференція КП(б)У.
- 6—9 червня — Масове повстання селян у Ліському повіті на Львівщині.
- 21 червня — Рекорд донецького шахтаря М. Ізотова.
- 25 червня — Постанова ЦВК СРСР «Про учбові програми і режим у вищій школі».
- 19 вересня

1933

- 7—12 січня — Постанова Об'єднаного Пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) про організацію політвідділів при МТС і радгоспах.
- 15—19 лютого — I Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників.
- Травень—червень — Масові збройні виступи селян у Краківському і Львівському воеводствах.
- 1 червня — Пуск Челябінського тракторного заводу ім. Сталіна.
- 2 серпня — Запровадження в дію Біломорсько-Балтійського каналу ім. Й. В. Сталіна.
- 11 серпня — Пуск першої домни на маріупольському заводі «Азовсталь» ім. Орджонікідзе.
- 15 листопада — Пуск першої домни на металургійному заводі ім. Орджонікідзе («Запоріжсталь»).
- 20 листопада — Прийом делегації колгоспників Одеської області в Центральному Комітеті ВКП(б).

1934

- 18—23 січня — XII з'їзд КП(б)У.
- 26 січня — XVII з'їзд ВКП(б).
- 10 лютого — Постанова ЦВК СРСР про встановлення звання Героя Радянського Союзу.
- 16 квітня — Відкриття Першого з'їзду письменників України.
- 17 червня — Перенесення столиці Радянської України з Харкова в Київ.
- 24 червня — Пуск першої домни Криворізького металургійного комбінату.
- 3 серпня

- 17 серпня — Відкриття Першого Всесоюзного з'їзду радянських письменників у Москві.
- 28 вересня — Пуск Ново-Краматорського машинобудівного заводу.
- 1 грудня — Злодійське вбивство С. М. Кірова.
- 1935
- 15—22 січня — XIII Всеукраїнський з'їзд Рад.
- 25 січня—6 лютого — VII з'їзд Рад СРСР. Постанова про зміну Конституції СРСР.
- 7 лютого — Створення ЦВК СРСР Комісії під головуванням Й. В. Сталіна для розроблення проекту нової Конституції СРСР.
- 11 лютого — II Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників. Прийняття Прямірного Статуту сільськогосподарської артілі.
- 31 серпня — Встановлення О. Стахановим на шахті «Центральна-Ірміне» в Донбасі рекорду видобутку кам'яного вугілля. Зародження стахановського руху.
- 10 жовтня — Встановлення машиністом паровозного депо Слов'янськ (Донецької залізниці) П. Кривоносом рекорду водіння поїздів.
- Жовтень — Встановлення виробничого рекорду бригадиром жіночої тракторної бригади Старо-Бешівської МТС, Сталінської області, П. Ангеліною.
- Жовтень — Початок руху «п'ятисотенниць» в сільському господарстві (Г. Кошова, М. Демченко і М. Гнатенко).
- 17 листопада — Перша Всесоюзна нарада стахановців у Москві. Промова Й. В. Сталіна.
- 1936
- 16 квітня — Збройний виступ львівських робітників у відповідь на розстріл польською поліцією демонстрації безробітних.
- 11 червня — Затвердження Президією ЦВК СРСР проекту нової Конституції СРСР.
- 13 липня — Створення ЦВК Української РСР Комісії для розроблення проекту нової Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки.
- 28 жовтня — Встановлення сталеваром Маріупольського заводу ім. Ілліча М. Мазаєм рекорду швидкісної плавки сталі.
- 25 листопада—5 грудня — VIII Надзвичайний Всесоюзний з'їзд Рад СРСР. Доповідь Й. В. Сталіна про проект нової Конституції СРСР.
- 5 грудня — Затвердження нової Конституції СРСР VIII Надзвичайним Всесоюзним з'їздом Рад. Оголошення Дня Конституції СРСР щорічним всенародним святом.
- 1937
- 1 січня — Опублікування проекту нової Конституції Української РСР для всенародного обговорення.
- 25—31 січня — XIV Всеукраїнський з'їзд Рад. Затвердження нової Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки.
- 1 квітня — Дострокове виконання другої п'ятирічки за чотири роки і три місяці.
- 3—6 червня — XIII з'їзд КП(б)У.
- 9 липня — Затвердження четвертою сесією ЦВК СРСР «Положення про вибори до Верховної Ради СРСР» на основі нової Конституції.
- 12 грудня — Вибори до Верховної Ради СРСР першого скликання.

1938

- 12—19 січня — Перша сесія Верховної Ради СРСР.
 27 лютого — Пленум ЦК КП(б)У. Обрання М. С. Хрушова першим секретарем ЦК КП(б)У.
 13—18 червня — XIV з'їзд КП(б)У.
 26 червня — Вибори до Верховної Ради Української РСР першого скликання.
 25—28 липня — Перша сесія Верховної Ради УРСР.
 1 жовтня — Вихід в світ «Короткого курсу історії ВКП(б)».
 27 грудня — Указ Президії Верховної Ради СРСР про встановлення звання Героя Соціалістичної Праці.

1939

- 17 січня — Повідомлення Державної Планової Комісії СРСР про підсумки Всесоюзного перепису населення.
 6 березня — Урочисте святкування 125-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. Відкриття в Києві пам'ятника Т. Г. Шевченку.
 10—21 березня — XVIII з'їзд ВКП(б).
 15—18 березня — Окупація угорськими військами Закарпатської України.
 1 серпня — Відкриття в Москві Всесоюзної сільськогосподарської виставки.
 1 вересня — Напад німецько-фашистських військ на Польщу.
 17 вересня — Перехід радянських військ кордону Польщі для захисту життя і майна населення Західної України і Західної Білорусії.
 22 жовтня — Вибори депутатів до Народних Зборів Західної України.
 26—28 жовтня — Проголошення Народними Зборами Західної України Радянської влади. Прийняття Декларації про входження Західної України до складу Української РСР.
 1 листопада — Затвердження Верховною Радою СРСР закону про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з Українською РСР.
 15 листопада — Затвердження позачерговою третьою сесією Верховної Ради УРСР закону про возз'єднання Західної України з Українською Радянською Соціалістичною Республікою.
 21 грудня — Вибори до обласних, міських, районних і сільських Рад депутатів трудящих УРСР.

1940

- 24 березня — Вибори до Верховної Ради СРСР і до Верховної Ради Української РСР від возз'єднаних областей Західної України.
 13—17 травня — XV з'їзд КП(б)У.
 28 червня — Повернення Румунією Бессарабії і передача Північної Буковини Радянському Союзу.
 21 липня — Проголошення Радянської влади в Литві, Латвії та Естонії.
 2 серпня — Постанова Верховної Ради СРСР про перетворення Молдавської АРСР у Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку. Включення до складу Української РСР Північної частини Буковини, а також Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії.
 3—6 серпня — Прийняття сьомою сесією Верховної Ради СРСР Литви, Латвії та Естонії до складу СРСР як рівноправних союзних радянських соціалістичних республік.
 15 серпня — Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про відновлення на території Бессарабії чинності радянських законів про націоналізацію землі», прийнятих II Всеросійським з'їздом Рад 26 жовтня (8 листопада) 1917 р.

- 15 серпня — Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про націоналізацію земель на території Північної частини Буковини».
- 31 грудня — Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про додаткову оплату праці колгоспників за підвищення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва по Українській РСР».

1941

- 15—20 лютого — XVIII конференція ВКП(б).
- 21 лютого — Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про складання генерального господарського плану СРСР на 15 років.
- 5 квітня — Підписання пакту про дружбу і ненапад між Радянським Союзом і Югославією.
- 6 травня — Указ Президії Верховної Ради про призначення Й. В. Сталіна Головою РНК Союзу РСР, а заступником його і Народним комісаром закордонних справ В. М. Молотова.
- 22 червня — Віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. Початок Великої Вітчизняної війни радянського народу проти фашистської Німеччини.
- 30 червня — Створення Державного Комітету Оборони СРСР під головуванням Й. В. Сталіна.
- 3 липня — Виступ по радіо Голови Державного Комітету Оборони Й. В. Сталіна.
- 6 липня — Звернення Президії Верховної Ради УРСР, РНК Української РСР і ЦК КП(б)У до українського народу.
- 12 липня — Підписання угоди між Радянським Союзом і Великобританією про спільні дії у війні проти фашистської Німеччини та її спільників.
- 18 липня — Підписання угоди між Радянським Союзом і Чехословаччиною про взаємну допомогу у війні проти Німеччини.
- 30 липня — Підписання угоди між Радянським Союзом і Польщею про взаємну допомогу у війні проти Німеччини.
- 8 серпня — Постанова Президії Верховної Ради СРСР, РНК СРСР і ЦК ВКП(б) про призначення Й. В. Сталіна Верховним Головнокомандуючим Збройними Силами СРСР.
- 29 вересня — Відкриття в Москві наради представників трьох великих держав — Радянського Союзу, Великобританії і Сполучених Штатів Америки про спільну практичну діяльність в боротьбі з фашистською Німеччиною.
- 7 листопада — Парад частин Радянської Армії на Красній площі в Москві. Промова Голови Державного Комітету Оборони Й. В. Сталіна.
- 25 листопада — Перший мітинг представників українського народу в Саратові.
- 6 грудня — Наступ Радянської Армії проти німецько-фашистських військ на Західному фронті. Початок розгрому німецько-фашистських військ під Москвою.

1942

- 20 червня — Створення Українського штабу партизанського руху (УШПР). Призначення начальником штабу Т. А. Строкача.
- 31 серпня — Другий мітинг представників українського народу в Саратові.
- 19 листопада — Початок наступу радянських військ під Сталінградом.
- 5 грудня — Пуск в Магнітогорську найбільшої в Європі домни.
- 20 грудня — Вступ військ Південно-Західного фронту під командуванням генерала М. Ф. Ватутіна в північно-східні райони Ворошиловградської області. Початок визволення Радянської України.

- 25 грудня — Урочисте засідання в Москві Президії Верховної Ради і Ради Народних Комісарів УРСР спільно з партійними і громадськими організаціями, присвячене 25-м роковинам проголошення Української РСР.
- 1943
- 18 січня — Прорив радянськими військами блокади Ленінграда.
2 лютого — Завершення ліквідації оточених під Сталінградом німецько-фашистських військ.
14 лютого — Звільнення радянськими військами Ворошиловграда від німецько-фашистських загарбників.
21 травня — Відозва Президії Верховної Ради УРСР, РНК Української РСР і ЦК КП(б)У до населення окупованих районів України з закликом посилити боротьбу з ворогом.
5 серпня — Звільнення радянськими військами від німецько-фашистських загарбників Орла і Белгорода. Перший салют в Москві в ознаменування здобутої перемоги.
21 серпня — Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, звільнених від німецьких окупантів».
23 серпня — Звільнення радянськими військами Харкова від німецько-фашистських загарбників.
8 вересня — Визволення радянськими військами Сталіно. Очищення від загарбників Донецького вугільного басейну.
26 вересня — Постанова Ради Народних Комісарів УРСР і Центрального Комітету КП(б)У про завіз свиней, овець і кіз колгоспам Ворошиловградської, Харківської, Сталінської і Сумської областей, визволених від окупантів.
25 жовтня — Визволення радянськими військами Дніпропетровська.
6 листопада — Визволення радянськими військами столиці України Києва.
28 листопада—
1 грудня — Тегеранська конференція керівників трьох союзних держав — Радянського Союзу, Великобританії і США.
12 грудня — Підписання договору про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво між Радянським Союзом і Чехословаччиною.
22 грудня — Опублікування тексту нового Державного гімну Радянського Союзу.
23 грудня — Пуск першої відбудованої домни на Єнакіївському металургійному заводі в Донбасі.
- 1944
- 6 січня — Пуск Зуївської електростанції.
1 лютого — Затвердження десятою сесією Верховної Ради СРСР законів про перетворення наркомату оборони і наркомату закордонних справ із загальносоюзних в союзно-республіканські наркомати.
3—17 лютого — Оточення і розгром радянськими військами під Корсунем-Шевченківським значного угруповання німецько-фашистських військ.
1—4 березня — Шоста сесія Верховної Ради УРСР. Доповідь Голови Ради Народних Комісарів Української РСР М. С. Хрущова «Звільнення українських земель від німецьких загарбників і чергові завдання відбудови народного господарства Радянської України».
26 березня — Форсування радянськими військами Дністра. Визволення Білців (Молдавська РСР). Вихід радянських військ на державний кордон СРСР з Румунією.
29 березня — Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У про заходи для забезпечення виконання державного плану розвитку сільського господарства Української РСР на 1944 р.

- 30 березня — Визволення радянськими військами Чернівців.
- 8 квітня — Вихід радянських військ на державний кордон СРСР з Чехословаччиною.
- 10 квітня — Визволення радянськими військами Одеси.
- 15 квітня — Визволення радянськими військами Тернополя.
- 9 травня — Визволення радянськими військами Севастополя і всього Криму від німецько-фашистських загарбників.
- 26 червня — Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України орденом Червоного Прапора.
- 27 липня — Визволення радянськими військами Львова і Станіслава.
- 14 жовтня — Визволення радянськими військами всієї території Радянської України від німецько-фашистських загарбників.
- 24 жовтня — Визволення радянськими військами Ужгорода.
- 26 листопада — Прийняття I з'їздом Народних Комітетів Закарпатської України Маніфесту про воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід її із складу Чехословаччини.

1945

- 4—11 лютого — Кримська конференція керівників трьох союзних держав: Радянського Союзу, Великобританії і Сполучених Штатів Америки.
- 21 квітня — Підписання договору про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво між Радянським Союзом і Польською республікою.
- 30 квітня — Одноголосне затвердження Конференцією Об'єднаних Націй в Сан-Франціско рекомендації керівного комітету про запрошення Української РСР і Білоруської РСР взяти участь в конференції як рівноправних її членів-засновників.
- 2 травня — Взяття радянськими військами Берліна.
- 8 травня — Підписання в Берліні акта про беззастережну капітуляцію німецьких збройних сил.
- 26 червня — Ультиматум США, Великобританії і Китаю японському урядові про беззастережну капітуляцію Японії.
- 29 червня — Підписання в Москві угоди між Радянським Союзом і Чехословацькою республікою про воз'єднання Закарпатської України з Українською РСР.
- 9 серпня — Початок воєнних дій радянських збройних сил на Далекому Сході проти Японії.
- 15 серпня — Звільнення Радянською Армією Кореї.
- 15 серпня — Підписання договору між Радянським Союзом і Польською республікою про радянсько-польський державний кордон.
- 2 вересня — Підписання Японією акта про беззастережну капітуляцію.

1946

- 9 лютого — Промова Й. В. Сталіна на передвиборних зборах виборців Сталінського виборчого округу м. Москви.
- 10 лютого — Вибори до Верховної Ради СРСР другого скликання.
- 15 березня — Затвердження Верховною Радою СРСР Закону про перетворення Ради Народних Комісарів СРСР в Раду Міністрів СРСР і рад народних комісарів союзних і автономних республік в ради міністрів союзних і автономних республік.
- 18 березня — Затвердження Верховною Радою СРСР Закону про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр.

27 серпня — Затвердження восьмою сесією Верховної Ради УРСР Закону про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства УРСР на 1946—1950 рр.

1947

9 лютого — Вибори до Верховної Ради Української РСР другого скликання.
3 березня — Пуск відбудованої Дніпровської гідроелектростанції імені В. І. Леніна.
19 березня — Указ Президії Верховної Ради СРСР про присвоєння звання Героя Соціалістичної Праці знатному бригадирові тракторної бригади П. М. Ангеліній і знатній ланковій Г. Д. Кошовій.
7 вересня — Святування 800-річчя міста Москви.
10 вересня — Указ Президії Верховної Ради СРСР про заснування медалі «За відбудову вугільних шахт Донбасу» і святкування «Дня шахтаря».
3 жовтня — Пуск першої черги відбудованого заводу «Запоріжсталь».
5 грудня — Відкриття пам'ятника В. І. Леніну в Києві.
14 грудня — Постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) «Про введення грошової реформи і відміну карток на продовольчі і промислові товари».
26 грудня — Пленум ЦК КП(б)У. Обрання М. С. Хрушова першим секретарем ЦК КП(б)У.

1948

16 січня — Установчі Збори Товариства для поширення політичних і наукових знань УРСР.
23 січня — Указ Президії Верховної Ради УРСР про нагородження орденами і медалями працівників промисловості, сільського господарства, науки, культури та мистецтва України в зв'язку з 30-річчям УРСР.
24 січня — Ювілейна сесія Верховної Ради УРСР, присвячена 30-річчю встановлення Радянської влади на Україні.
25 січня — Відкриття в Києві пам'ятника генералу армії М. Ф. Ватутіну.
11—13 березня — Четверта сесія Верховної Ради Української РСР.
1 жовтня — Введення в експлуатацію газопроводу Дашава—Київ.
29 листопада — Перша Українська міжспілкова конференція професійних спілок.
6—10 грудня — Другий з'їзд письменників Радянської України.

1949

25—28 січня — XVI з'їзд КП(б)У.
29 жовтня — Ювілейна сесія Верховної Ради Української РСР, присвячена 10-річчю возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі.
21 листопада — Укази Президії Верховної Ради Української РСР: «Про Державний гімн Української Радянської Соціалістичної Республіки», «Про Державний герб Української РСР», «Про Державний прапор Української РСР».

1950

12 березня — Вибори до Верховної Ради СРСР третього скликання.
22 квітня — Відкриття у Львові філіалу Центрального музею В. І. Леніна.

- 21 вересня — Опублікування постанови Ради Міністрів СРСР про будівництво Каховської гідроелектростанції на Дніпрі.
- 17 грудня — Вибори до місцевих Рад депутатів трудящих Української РСР.
- 1951**
- 25 лютого — Вибори до Верховної Ради УРСР третього скликання.
- 3 квітня — Відкриття у Львові філіалу Академії наук Української РСР.
- 17 квітня — Опублікування підсумків виконання четвертого п'ятирічного плану СРСР на 1946—1950 рр.
- 5 липня — Опублікування підсумків виконання четвертого п'ятирічного плану Української РСР на 1946—1950 рр.
- 1952**
- 7 серпня — Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження другою золотою медаллю «Серп і Молот» Героя Соціалістичної Праці С. Д. Виштак, ланкової колгоспу ім. Молотова, Гребінківського району, Київської області.
- 23—27 вересня — XVII з'їзд КП(б)У.
- 5—14 жовтня — XIX з'їзд ВКП(б).
- 1953**
- 22 лютого — Вибори до місцевих Рад депутатів трудящих Української РСР.
- 5 березня — Помер Голова Ради Міністрів СРСР, секретар Центрального Комітету КПРС, великий продовжувач справи Леніна Й. В. Сталін.
- 3—7 вересня — Пленум ЦК КПРС. Обрання М. С. Хрущова першим секретарем Центрального Комітету КПРС.
- 1954**
- 8 (18) січня — Всенародне святкування 300-річчя з дня возз'єднання України з Росією.
- 15 січня — Опублікування постанови Ради Міністрів Союзу РСР про спорудження в Москві монумента в ознаменування 300-річчя возз'єднання України з Росією.
- 16 січня — Указ Президії Верховної Ради УРСР про перейменування м. Проскурова в м. Хмельницький і Кам'янець-Подільської області в Хмельницьку область.
- 19 лютого — Указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР.
- 14 березня — Вибори до Верховної Ради СРСР четвертого скликання.
- 23—26 березня — XVIII з'їзд КП України.
- 20—27 квітня — Перша сесія Верховної Ради СРСР. Обрання К. Є. Ворошилова Головою Президії Верховної Ради СРСР.
- 30 квітня — Відкриття пам'ятника М. О. Щорсу в Києві.
- 22 травня — Ювілейна сесія Верховної Ради УРСР, присвячена 300-річчю возз'єднання України з Росією.
- 22 травня — Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження Української Радянської Соціалістичної Республіки орденом Леніна.
- 22 травня — Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження міста Києва орденом Леніна.
- 29 травня — Ювілейна сесія Верховної Ради РРФСР, присвячена 300-річчю возз'єднання України з Росією.
- 27 червня — Пуск в СРСР першої промислової електростанції на атомній енергії.

- 2 *серпня* — Відкриття в Москві Всесоюзної сільськогосподарської виставки.
- 16 *жовтня* — Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження міста Севастополя орденом Червоного Прапора.
- 28 *жовтня* —
1 *листопада* — Третій з'їзд письменників Радянської України.

1955

- 3—9 *лютого* — Друга сесія Верховної Ради СРСР. Призначення М. О. Булганіна Головою Ради Міністрів СРСР.
- 27 *лютого* — Вибори до Верховної Ради Української РСР п'ятого скликання.
- 18 *жовтня* — Пуск Каховської гідроелектростанції.
-

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Абіссінія — 384.
Абрамівка — 289.
Авдіївка — 42.
Авдіївський р-н — 342.
Австрія — 99, 134, 168, 169, 173, 186, 187, 383, 434, 544, 546, 578, 579.
Австро-Угорщина — 92, 97, 103, 104, 167, 168, 173, 460.
Азербайджан — див. *Азербайджанська РСР*.
Азербайджанська РСР — 166, 212, 265, 438, 628.
Азія — 385, 569, 570.
Азовське узбережжя — 517.
Ак-Мечеть — 123.
Аккерман — див. *Білгород-Дністровський*.
Аккерманський повіт — 458.
Актюбінськ — 563.
Албанія — див. *Народна Республіка Албанії*.
Алексін — 482.
Алма-Ата — 563.
Алмазна — 41.
Алтай — 634.
Алчевськ — 355.
Ангара — 621.
Англія — 14, 22, 34, 36, 50, 57, 68, 82, 83, 85, 86, 103, 104, 113, 120, 135, 138, 147, 155, 160, 162, 172, 173, 174, 185, 186, 204, 220, 221, 247, 248, 250, 252, 266, 329, 330, 331, 332, 333, 382, 383, 384, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 448, 480, 518, 535, 541, 542, 543, 546, 547, 569, 571, 572, 573, 574, 576, 577, 578, 579.
Анкара — 187.
Антверпен — 542.
Апостолове — 274.
Арденни — 542.
Артемівська округа — 231, 301.
Архангельськ — 104, 120, 135.
Афганістан — 251, 579.
Африка — 569.
Ашхабад — 563.
Бабин Яр — 495.
Базарський р-н — 507.
Байрам-Алі — 561.
Балабанівка — 340.
Балкани — 437, 463.
Баку — 269, 627.
Балтійське море — 543, 565.
Бандунг — 569.
Барвінкове — 488.
Барнаул — 563.
Бахмач — 20, 90, 91, 143.
Бахмут — 23.
Башкирія — див. *Башкирська АРСР*.
Башкирська АРСР — 58, 531, 533, 551, 560, 564.
Баштанка — 141.
Бежівська волость — 43.
Беленічино — 103.
Бельгія — 330, 437, 464, 480, 513, 572, 573.
Бендери — 458.
Бердичів — 36, 159.
Бердичівська округа — 284, 338.
Бердянськ — 372.
Берегове — 447, 449.
Березівка — 124.
Березівський р-н — 284, 367, 502, 597, 638.
Березнеговате — 141.
Берлін — 248, 438, 544, 545, 569, 577.
Бессарабська губернія — 16.
Бессарабія — 50, 83, 242, 444, 445, 456, 457, 458, 460, 465.
Белгород — 513, 516, 517.
Белград — 541, 578.
Білий Берег — 474.
Біла Церква — 114, 157, 522, 538.

- Білгород-Дністровський — 458, 541.
 Біле море — 364.
 Біловодськ — 118.
 Білогородка — 473.
 Білорусія — див. *Білоруська РСР*.
 Білоруська РСР — 23, 89, 110, 134, 188, 196, 212, 213, 261, 263, 265, 428, 438, 465, 479, 483, 507, 517, 539, 540, 565, 574, 580, 614, 628.
 Білошиця — 140.
 Більці — 458.
 Бірма — 569, 579.
 Бобрини — 296.
 Богай — 123.
 Богданівка — 118.
 Бобрський повіт — 168.
 Болгарія — див. *Народна Республіка Болгарії*.
 Борислав — 170, 249, 459, 627.
 Ботятин — 443.
 Бородіно — 481.
 Борщівський повіт — 170.
 Бражники — 343.
 Брест-Литовськ (Брест) — 84, 85, 86, 527.
 Бровари — 157.
 Броварський р-н — 502.
 Броди — 540.
 Брянськ — 504.
 Брянська обл. — 483, 503.
 Буг — 494.
 Бугульма — 135.
 Бугуруслан — 135.
 Буковина — 173, 444, 445, 446, 450, 451, 452, 457, 458, 460.
 Бухара — 563.
 Варшава — 161, 250, 443, 452, 514, 576, 578, 630.
 Васильківський повіт — 102.
 Васильківський р-н — 479, 556.
 Ватікан — 169, 449, 452, 648.
 Вашингтон — 489.
 Веледники — 507.
 Велика Обухівка — 483.
 Великий Бичків — 447, 449.
 Великий Самбір — 20.
 Великий Токмак — 503.
 Великобританія — див. *Англія*.
 Велико-Половецький р-н — 387.
 Верхівський р-н — 368.
 Верхньодніпровський повіт — 21, 43, 60, 111.
 Виборг — 437.
 Вилкове — 445.
 Виноградівський р-н — 558.
 Висоцький р-н — 508.
 Висунь — 141.
 Відень — 208, 544.
 Вільшанка — 289.
 Вінниця — 30, 55, 69, 118, 181, 275, 308, 472, 496, 620, 626.
 Вінницька обл. — 349, 418, 470, 508, 639, 640.
 Вінницька округа — 341, 342.
 Вінницький р-н — 639.
 Вірменія — див. *Вірменська РСР*.
 Вірменська РСР — 166, 196, 212, 438.
 Вісла — 539, 541.
 Віта-Поштова — 473.
 Владивосток — 91, 104, 209, 434.
 Вознесенськ — 472.
 Волга — 104, 139, 180, 335, 349, 363, 394, 490, 492, 493, 588, 621.
 Волго-Донський канал — 588, 620, 627.
 Волинь — 32, 72, 94, 444, 449, 613, 614.
 Волинська губернія — 16, 42, 202.
 Волинська обл. — 456, 462, 508, 614, 640, 651.
 Володимир-Волинський — 249, 527.
 Володимирецький р-н — 508.
 Волоколамськ — 482.
 Ворожба — 91, 508.
 Воронеж — 142, 143, 491, 492.
 Воронежська обл. — 513.
 Вороніці — 289.
 Ворошиловград — 250, 418, 423, 492, 513, 613.
 Ворошиловградська обл. — 492, 500, 513, 593.
 Галицький повіт — 172.
 Галичина — 140, 167, 168, 170, 171, 172, 173.
 Гдиня — 452.
 Генічеський р-н — 337, 368, 397, 479.
 Гірін — 548.
 Глухів — 103.
 Глухівська округа — 338.
 Глушкевичі — 506.
 Гнилиця — 170.
 Голландія — 437, 572, 573.
 Голованівський р-н — 638.
 Гомель — 473, 504, 518.
 Городищенський р-н — 387.
 Горі — 583.
 Горки — 222.
 Горлівка — 229, 301, 326, 370, 423.
 Горлівський р-н — 17, 51, 109.
 Горлівсько-Щербинівський р-н — 11.
 Горобіївка — 56.
 Городиця — 466.
 Городня — 68, 115.
 Горький — 614, 624.
 Готня — 508.
 Гребінка — 70.
 Гребінківський р-н — 638.
 Греція — 221, 251, 438, 546, 572, 575.
 Григорівка — 519.

- Гришинський р-н — 41.
 Гросулівський р-н — 289.
 Грузинська РСР — 166, 196, 212, 263, 438, 529, 551, 583, 624, 628.
 Грузія — див. *Грузинська РСР*.
- Дагестан — 428.
 Далайнор — 251.
 Далекій Схід — 90, 104, 120, 166, 188, 209, 251, 296, 331, 363, 434, 435, 514, 547, 565, 570.
 Дальні Коміші — 122.
 Данія — 221, 383, 437, 572.
 Дарданелли — 220.
 Дарниця — 71, 140.
 Данціг — 155.
 Дашава — 581, 587, 620.
 Дебальцево — 68, 274.
 Демократична Республіка В'єтнам — 570.
 Деражня — 598.
 Дергачівка — 59.
 Десна — 506, 517, 518.
 Джамбул — 563.
 Джанкой — 625.
 Дзвиняч — 249.
 Димерка — 118.
 Димерський р-н — 289, 309.
 Димівка — 234.
 Дніпро — 71, 102, 118, 157, 161, 180, 191, 268, 269, 365, 472, 506, 508, 513, 518, 519, 521, 524, 538, 549, 588, 623, 625, 646.
 Дніпродзержинськ — 271, 301, 355, 470, 500.
 Дніпропетровськ — 250, 259, 274, 275, 276, 300, 301, 302, 315, 322, 324, 326, 338, 346, 355, 375, 418, 496, 518, 552, 623, 625.
 Дніпропетровська обл. — 349, 366, 367, 368, 470, 471, 479, 556, 592, 613, 627, 637, 640.
 Дніпропетровська округа — 307.
 Дніпропетровщина — 270, 432.
 Дністер — 166, 477, 494.
 Дністровський лиман — 625.
 Доманівський р-н — 524.
 Домбровський басейн — 443.
 Донбас — 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 28, 32, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 49, 51, 58, 61, 62, 63, 68, 69, 76, 78, 79, 80, 94, 95, 96, 101, 107, 109, 118, 129, 135, 136, 138, 140, 142, 143, 144, 149, 150, 152, 153, 160, 163, 179, 190, 193, 194, 206, 207, 218, 221, 222, 223, 224, 227, 228, 229, 230, 231, 252, 259, 263, 267, 270, 276, 292, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 321, 322, 342, 345, 347, 353, 354, 355, 357, 371, 376, 380, 386, 387, 393, 413, 418, 423, 469, 470, 474, 478, 480, 489, 499, 513, 514, 535, 549, 550, 552, 553, 554, 583, 584, 585, 586, 590, 605, 609, 614, 615, 616, 619, 621, 623, 624, 625, 627, 628.
 Дон — 492, 613.
 Дон (територія) — 37, 50, 52, 61, 67, 89, 104, 159, 180, 335.
 Донець — 231.
 Донецька губернія — 154, 203.
 Донецький басейн — див. *Донбас*.
 Донецько-Криворізька республіка — 76.
 Драгове — 652.
 Дрогобич — 170, 249, 442.
 Дрогобицька обл. — 456, 459, 619, 620.
 Дружківський р-н — 42.
 Дубов'язівка — 91, 159.
 Дубровиця — 117.
 Дубровицький р-н — 508.
 Дубосеково — 486.
 Дудницьке — 483.
 Дунай — 574.
 Есмань — 504.
 Ессен — 495.
 Естонія — див. *Естонська РСР*.
 Естонська РСР — 89, 110, 138, 147, 195, 437, 438, 479, 580.
 Євпаторія — 123, 125.
 Європа — 32, 72, 134, 208, 267, 328, 332, 333, 391, 393, 417, 434, 435, 436, 464, 488, 489, 513, 515, 537, 541, 543, 546, 559, 564, 569, 572, 575, 577, 578.
 Єгипет — 569.
 Єлець — 487.
 Єлисаветград — 59, 131, 141.
 Єлисаветградський пов. — 20.
 Єльня — 471.
 Єльськ — 507.
 Єнакієве — 78, 95, 273, 338, 423, 628.
 Єнакіївський р-н — 41, 109.
 Жашків — 522.
 Жданов — 163, 628.
 Житомир — 156, 159, 464, 522, 524.
 Житомирська обл. — 471, 502, 506, 507, 508, 613.
 Житомирщина — 496, 503, 506.
 Жмеринка — 55.
 Забайкалля — 547.
 Заболотове — 442.
 Завадівка — 307.
 Завидовичі — 462.
 Заволжя — 349, 533.
 Загорський р-н — 641.

- Залізна, ст. — 142.
 Залізне — 19.
 Закавказька РФСР — 89, 110, 166, 212, 213, 261, 296, 347, 363, 465, 513.
 Закавказзя — див. *Закавказька РФСР*.
 Закарпатська обл. — 581, 599, 601, 619, 624, 641, 652.
 Закарпаття — див. *Закарпатська Україна*.
 Закарпатська Україна — 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 236, 249, 435, 439, 446, 447, 448, 449, 450, 452, 557, 558, 559, 590, 613, 623.
 Запоріжжя — 163, 271, 301, 308, 322, 355, 371, 479, 517, 518, 623.
 Запорізька губ. — 203.
 Запорізька окр. — 289, 349.
 Запорізька обл. — 470, 471, 503, 532, 623, 638.
 Зарічнлянський р-н — 508.
 Західна Білорусія — 163, 188, 249, 436, 439, 453.
 Західний Буг — 614.
 Західна Волинь — 439.
 Західна Європа — 32, 134, 208, 256, 259, 323, 425, 463, 464, 489, 541, 566.
 Західно-Казахстанська обл. — 533.
 Західна Німеччина — 569, 572, 577.
 Західна Україна — 155, 161, 163, 169, 170, 171, 172, 188, 236, 249, 260, 293, 369, 384, 436, 439, 440, 441, 442, 444, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 458, 459, 460, 540, 541.
 Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) — 169, 170, 171.
 Зачепилівський р-н — 501.
 Збарзький пов. — 170.
 Збруч — 118.
 Звенигородка — 102.
 Звенигородський пов. — 102, 117.
 Звенигородський р-н — 426.
 Здолбунів — 101.
 Землянки — 342.
 Зернове — 103.
 Зміївський пов. — 142.
 Знам'янка — 528.
 Золотоніський пов. — 102.
 Золочівський пов. — 170.
 Золочівський р-н — 507.
 Іваново-Вознесенськ — 140.
 Ізмаїл — 541.
 Ізмаїльський пов. — 458.
 Ізмаїльщина — 445, 494.
 Ізюм — 144, 478.
 Ізюмський пов. — 111.
 Ізяслав — 528.
 Іллінецький р-н — 640.
 Індія — 186, 569, 579, 629.
 Індокитай — 570.
 Індонезія — 569.
 Інженерне — 368.
 Іран — 186, 251.
 Іркутськ — 560, 563.
 Ірша — 157.
 Іскряне — 502.
 Ісландія — 572.
 Іспанія — 333, 383, 384.
 Італія — 162, 186, 221, 330, 333, 383, 384, 385, 396, 433, 437, 438, 448, 464, 517, 534, 546, 569, 572, 573, 656.
 Кавказ — 50, 242, 264, 478, 480, 482.
 Кагановичський р-н — 507.
 Казань — 105.
 Казанська губ. — 41.
 Казахстан — див. *Казахська РСР*.
 Казахська РСР — 336, 363, 428, 438, 529, 532, 533, 551, 560, 561, 628, 633, 634.
 Калач — 509, 511.
 Калінін — 481, 482, 487.
 Калінінградська обл. — 565.
 Калінінська обл. — 483.
 Каменська обл. — 76, 292.
 Кам'янецький пов. — 57.
 Кам'янець-Подільська обл. — 503, 597.
 Кам'янське — див. *Дніпродзержинськ*.
 Канада — 330, 445, 572.
 Канів — 102.
 Канівський пов. — 192.
 Караганда — 353.
 Карагандинський басейн — 353.
 Карелія — див. *Карело-Фінська РСР*.
 Карело-Фінська РСР — 438, 465, 539, 615.
 Карельський перешийок — 437.
 Карнаухівка — 133.
 Карпати — 540, 543.
 Касторна — 143.
 Катеринослав — 11, 12, 14, 17, 18, 28, 30, 42, 67, 68, 69, 79, 81, 90, 92, 93, 99, 101, 102, 109, 117, 118, 136, 139, 140, 141, 143, 144, 152, 154, 178, 221, 222, 224, 231.
 Катеринославська губ. — 16, 21, 39, 43, 60, 62, 79, 160, 202, 203.
 Катеринославщина — 102, 111, 117, 139.
 Катюжанка — 342.
 Каунас — 464.
 Каховка — 161, 625.
 Качкарівський р-н — 342.
 Кенігсберг — 565.
 Кексгольм — 437.
 Керч — 122, 487.
 Керченський пів-ів — 484, 490.

- Керченська протока — 625.
 Кзил-Орда — 561.
 Кизилівський басейн — 353.
 Київ — 11, 12, 14, 15, 16, 17, 22, 26, 28, 29, 32, 34, 36, 39, 49, 52, 53, 54, 57, 60, 62, 68, 69, 70, 71, 72, 76, 81, 83, 84, 85, 90, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 111, 114, 115, 118, 130, 140, 141, 144, 157, 159, 178, 179, 182, 191, 221, 231, 238, 239, 244, 245, 246, 250, 262, 269, 275, 305, 315, 322, 323, 324, 338, 346, 365, 369, 375, 377, 378, 406, 408, 413, 418, 425, 430, 464, 471, 472, 474, 475, 477, 483, 495, 496, 497, 517, 518, 519, 520, 522, 523, 524, 538, 539, 549, 550, 551, 555, 564, 581, 588, 619, 626, 628, 644, 646, 650, 651, 658.
 Київська губ. — 16, 42, 43, 56, 97, 117, 182, 202, 204.
 Київська обл. — 349, 387, 418, 466, 471, 483, 496, 502, 507, 508, 539, 556, 593, 594, 596, 598, 648.
 Київський пов. — 31, 132, 133.
 Київська окр. — 285, 289, 307, 309, 339.
 Київщина — 94, 102, 132, 142, 192, 343, 351, 425.
 Киргизія — див. *Киргизька РСР*.
 Киргизька РСР — 438, 533.
 Кирилівка — 426, 427.
 Китай — 186, 250, 251, 385, 386, 438, 546, 547.
 Китайська Народна Республіка — 570, 571, 577, 578, 603, 629.
 Кишинів — 458.
 Кілія — 541.
 Кіровоград — 131, 271, 472, 538.
 Кіровоградська обл. — 503, 508, 595, 613, 637, 638.
 Кіровоградщина — 497, 613.
 Клайпедська обл. — 565.
 Клищі — 111.
 Кобеляцький р-н — 342.
 Ковалівський р-н — 340.
 Ковель — 506, 527.
 Козелець — 68.
 Козятин — 157, 159, 284.
 Коломия — 170.
 Колонтаївка — 103.
 Конотоп — 90, 91.
 Конотопська окр. — 337.
 Комарнівський пов. — 170.
 Корейська Народно-Демократична Республіка — 570, 572.
 Коростень — 101, 119, 156, 157, 471, 473, 506, 524.
 Коростишівський р-н — 502.
 Корсунь-Шевченківський — 537, 538.
 Корюківський р-н — 497.
 Костопіль — 528.
 Кострома — 34.
 Костянтиноград — 70.
 Кочове — 192.
 Краків — 248.
 Краківський басейн — 444.
 Краківське воєводство — 444.
 Краматорськ — 626, 628.
 Краматорський р-н — 50, 51.
 Красіна, хут. — 283.
 «Красная горка», форт — 137.
 Красний Лиман — 274.
 Красний Луч, м. — 371.
 Красноармійське — 513.
 Красноармійський р-н — 500.
 Краснодар — 625.
 Краснодарський край — 513.
 Красnodон — 499, 500.
 Красnodонський р-н — 499.
 Красноярськ — 563.
 Кременець — 94.
 Кременчук — 70, 90, 141, 143, 275, 518.
 Кременчуцька губ. — 202.
 Кременчуцька окр. — 338, 339.
 Кременчуцький р-н — 502.
 Кривий Ріг — 355, 499, 623, 657.
 Криворіжжя — 109, 129, 302, 500.
 Криворізький басейн — 16, 62, 63, 76, 355, 612, 613.
 Криворізько-Нікопольський рудний басейн — 298.
 Крижопіль — 157.
 Крим — 50, 58, 69, 95, 101, 114, 120, 121, 122, 125, 134, 144, 160, 161, 164, 200, 204, 478, 484, 490, 518, 527, 539, 543, 592, 625, 655, 657.
 Кримська обл. — 591, 656, 657.
 Кримський пів-ів — 480.
 Кримське узбережжя — 487.
 Кронштадт — 191, 192.
 Крути — 71.
 Кубань — 50, 68, 138, 161, 264, 335.
 Кузбас — див. *Кузнецький басейн*.
 Кузнецький басейн — 353, 615, 628.
 Куйбишев — 140, 481, 622.
 Куйбишевська обл. — 560.
 Куп'янський пов. — 142.
 Курільські острови — 548, 565.
 Курськ — 139, 142, 143, 514.
 Курська обл. — 503, 508, 513.
 Курулбаш, хут. — 122.
 Ладизинський р-н — 466.
 Ладозьке оз. — 437, 487.
 Ламбертове — 122.
 Латвійська РСР — 89, 110, 134, 138, 147, 187, 195, 437, 438, 479, 580.
 Латвія — див. *Латвійська РСР*.
 Лебедин — 508.

- Лебединський пов. — 43, 59.
 Лебединський р-н — 470, 596, 639.
 Ленінград — 224, 250, 264, 269, 298, 300, 302, 317, 346, 347, 359, 418, 437, 470, 471, 472, 477, 478, 480, 511, 537, 551, 555, 580, 583, 614, 615, 617, 623, 626.
 Ленінградська обл. — 465, 483, 538.
 Летава — 597.
 Летичів — 166.
 Лиман — 142.
 Липовецький пов. — 133, 204.
 Лисичанськ — 354.
 Листвин — 507.
 Литва — див. *Литовська РСР*.
 Литовська РСР — 110, 134, 138, 147, 187, 195, 437, 438, 479, 539, 565, 580.
 Литовський пі-ів — 165.
 Лихівський р-н — 592.
 Лівія — 514.
 Лівобережна Україна (Лівобереж-
 жа) — 102, 118, 503, 518.
 Лиський пов. — 443.
 Лодзь — 443.
 Лозанна — 221.
 Лозова — 67, 488, 513.
 Лозово-Павлівський р-н — 61.
 Лозово-Синельниківський р-н — 141, 143.
 Лондон — 116, 332, 489.
 Лосеве — 346.
 Лохвиця — 70.
 Лубенська окр. — 336, 340.
 Лубни — 70.
 Луганськ — 11, 12, 14, 16, 19, 37, 42, 51, 79, 91, 100, 118, 135, 136, 138, 144, 302.
 Луганська окр. — 301.
 Лугини — 507.
 Луковець — 497.
 Лунінець — 117, 506.
 Лутовинівка — 524.
 Луцьк — 249, 471.
 Любар — 157.
 Люксембург — 572.
 Лютіж — 519.
 Львів — 161, 162, 168, 169, 172, 249, 442, 444, 449, 451, 452, 455, 462, 498, 507, 526, 540, 563, 589, 619, 620, 628, 651.
 Львівське воєводство — 440, 444.
 Львівська обл. — 456, 459, 462, 507, 614, 619, 639.
 Львівщина — 443, 613, 649.
 Магнітогорськ — 353.
 Мадрид — 384.
 Майкоп — 158.
 Майські каменоломні — 123.
 Макалевичі — 474.
 Макіївка — 68, 354, 370, 371, 423, 628.
 Макіївський р-н — 28, 41, 51.
 Мала Вішера — 296.
 Малий Самбір — 20.
 Малин — 157.
 Малинський р-н — 474, 507.
 Мамаїв курган — 493.
 Маневицький р-н — 651.
 Манич — 136.
 Манчжурія — 251, 331, 547, 548.
 Марганець — 371.
 Маріуполь — 163, 273, 354, 371, 500, 517; див. також *Жданов*.
 Маріупольська окр. — 339.
 Маріупольський пов. — 99.
 Маріупольський р-н — 351.
 Мар'івка — 524.
 Матвівка — 98.
 Маяки — 231, 478.
 Мелітополь — 143, 518.
 Мелітопольська окр. — 340.
 Менчул — 558.
 Микитівка — 16, 50, 144.
 Миколаїв — 16, 40, 61, 69, 93, 94, 99, 121, 122, 131, 136, 140, 259, 483, 623, 628.
 Миколаївська губ. — 154.
 Миколаївська обл. — 524, 623, 639.
 Миколаївський пов. — 141.
 Миколаївська окр. — 234, 339, 340.
 Миргород — 372, 620.
 Митниця — 285.
 Мишоловка — 473.
 Михайлівка — 99.
 Мілошевичі — 506.
 Мінськ — 269.
 Міус — 478, 517.
 Могилів-Подільська окр. — 290.
 Могилівська окр. — 309, 338.
 Можайськ — 481.
 Можайський р-н — 641.
 Моздок — 492.
 Мозир — 507, 518.
 Молдавія — 83.
 Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка (МАРСР) — 224, 233, 300, 349, 398, 414.
 Молдавська РСР — 438, 458, 524, 565, 592.
 Молотов — 614, 624.
 Молотовська обл. — 560.
 Монгольська Народна Республіка — 187, 386, 435, 547.
 Москва — 12, 14, 15, 34, 35, 40, 50, 51, 52, 55, 68, 81, 82, 86, 87, 100, 104, 107, 108, 120, 122, 130, 134, 136, 139, 140, 156, 191, 194, 197, 213, 222, 223, 250, 264, 269, 283, 298, 300,

- 302, 317, 326, 338, 346, 354, 361, 388, 389, 394, 403, 406, 410, 412, 413, 416, 418, 419, 429, 431, 435, 436, 437, 453, 457, 463, 470, 471, 473, 477, 479, 481, 482, 484, 485, 486, 487, 488, 490, 491, 492, 498, 516, 534, 535, 536, 551, 561, 562, 564, 578, 583, 587, 614, 617, 620, 622, 623, 624, 625, 626, 636, 658.
- Московська обл. — 481, 488, 641.
 Мотовилівка — 625.
 Мукачеве — 447, 449, 559.
 Мукачівська окр. — 599.
 Мукачівський р-н — 558, 641.
 Мукден — 548.
 Мурманськ — 104, 437.
 Мушкетівський р-н — 28.
- Надвірна — 249.
 Нальчик — 511.
 Нанкін — 385.
 Нарва — 85.
 Народна Республіка Албанії — 546, 569, 575, 578.
 Народна Республіка Болгарії — 120, 333, 459, 542, 546, 569, 575, 578.
 Наро-Фомінськ — 482.
 Наугольнівка — 340.
 Нейссе — 544.
 Неліпівка — 19.
 Несвітаївський р-н — 41.
 Нечипорівка — 340.
 Нижегородська губ. — 28.
 Нижнє Поволжя — 107, 592.
 Ніжин — 71, 499, 517.
 Нижній Новгород — 105, 298; див. також *Горький*.
 Нижня Рудня — 507.
 Нижньосерддловський р-н — 340.
 Нікополь — 354, 371.
 Нікопольський марганцевий басейн — 612, 626.
 Німецька Демократична Республіка — 569, 578, 579.
 Німецька Федеральна Республіка — 579.
 Німеччина — 82, 83, 84, 85, 86, 92, 97, 98, 100, 103, 104, 110, 113, 114, 120, 134, 186, 187, 209, 247, 249, 251, 266, 293, 329, 331, 332, 333, 369, 383, 384, 385, 389, 396, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 448, 449, 452, 464, 465, 466, 479, 480, 489, 490, 494, 495, 496, 497, 501, 507, 513, 515, 518, 522, 523, 534, 535, 536, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 549, 557, 566, 567, 568, 570, 573.
 Нова Баварія — 483.
 Нова Каховка — 625.
 Новгород-Сіверський — 103, 504.
- Новгород — 537.
 Новобеліца — 274.
 Нововолинськ — 614.
 Новоград-Волинський пов. — 157.
 Ново-Григорівка — 337.
 Новозибков — 111, 504.
 Новоросійськ — 95, 121, 142, 144, 492, 517.
 Новосибірськ — 317.
 Новосибірська обл. — 560.
 Ново-Миколаївський р-н — 349.
 Новомосковськ — 613.
 Новомосковський пов. — 111.
 Ново-Покровський р-н — 533.
 Новопразький р-н — 637.
 Ново-Шепелицький р-н — 507.
 Норвегія — 186, 383, 437, 480, 572.
 Нюрнберг — 495, 497.
 Нью-Йорк — 116.
- Область Війська Донського — 68.
 Овруч — 274, 507, 518, 524, 528.
 Одер — 544.
 Одеса — 11, 16, 17, 41, 44, 60, 62, 68, 69, 81, 93, 99, 100, 121, 122, 124, 125, 136, 140, 141, 144, 155, 178, 182, 244, 245, 246, 271, 275, 308, 315, 323, 372, 375, 464, 466, 469, 472, 475, 476, 477, 478, 494, 539, 580, 619, 625, 628.
 Одеська обл. — 69, 349, 367, 471, 502, 508, 524, 596, 637, 639.
 Одеська окр. — 282, 283, 289, 307, 336, 339, 341.
 Одещина — 361.
 Ожидів — 507.
 Олевськ — 507.
 Олевський р-н — 507.
 Олександрівськ — 69, 143, 163, 371.
 Омськ — 135.
 Омська обл. — 560.
 Онорівка — 502.
 Оржицький р-н — 336, 340.
 Орел — 139, 142, 143, 481, 516.
 Орловська обл. — 513.
 Основа — 14, 91.
- Павлоград — 513, 613.
 Павлоградський пов. — 111.
 Па-де-Кале — 553.
 Пальмира — 102.
 Париж — 50, 116, 205, 248, 576.
 Пенза — 91, 104.
 Первомайська окр. — 339, 340.
 Переброди — 507.
 Перекоп — 125, 161, 325, 432, 518.
 Перекопський перешийок — 165.
 Перемиськ — 541.
 Пересипський р-н — 17.

- Пересічна — 91.
 Перечин — 447.
 Переяслав-Хмельницький — 519.
 Переяслав-Хмельницький р-н — 593, 642.
 Персія — 186.
 Першотравнева окр. — 289.
 Пести — 192.
 Петриків — 507.
 Петрівці — 519.
 Петровський р-н — 351.
 Петрово-Мар'їнський р-н — 230.
 Петроград — 8, 12, 13, 15, 18, 21, 22, 29, 32, 34, 35, 36, 40, 41, 43, 44, 46, 49, 50, 51, 52, 68, 78, 81, 82, 85, 87, 89, 90, 107, 120, 130, 137, 140, 143, 156, 191, 194, 224.
 Печенга — 565.
 Печеніги — 142.
 Пирогів — 473.
 Південний Буг — 472.
 Південний Сахалін — 547, 565.
 Південно-Західний край — 16.
 Північна Буковина — 83, 167, 168, 169, 173, 236, 249, 439, 444, 445, 449, 450, 452, 458, 494.
 Північна Корея — 570.
 Північна Німеччина — 544.
 Північна Таврія — 160, 161.
 Північна Франція — 541.
 Північний вугільний басейн Франції — 553.
 Північний Донець — 517.
 Північний Кавказ — 104, 107, 335, 349, 363, 511, 513, 535, 561, 632, 633.
 Північний Китай — 331, 385.
 Північно-Західний басейн — 620.
 Підгаєцький пов. — 170.
 Пінськ — 527.
 Поволжя — 41, 105, 191, 204, 207, 296, 529, 531, 560, 620, 632, 633, 634.
 Поворськ — 651.
 Погорільці — 484.
 Поділля — 32, 117, 157.
 Подільська губ. — 16, 20, 42, 202.
 Полежаєве — 42.
 Полісся — 117, 309, 614.
 Пологівський р-н — 369.
 Полтава — 60, 69, 70, 90, 91, 110, 115, 118, 143, 144, 160, 245, 275, 308, 499, 550.
 Полтавська губ. — 16, 24, 61, 82, 160, 202.
 Полтавська обл. — 483, 508, 557, 620.
 Полтавська окр. — 339, 340, 342.
 Полтавський р-н — 638.
 Полтавщина — 102, 111, 142, 143, 432, 483.
 Польська Народна Республіка — 569, 578, 648.
 Польща — 86, 147, 155, 156, 158, 162—165, 169, 171—174, 188, 194, 195, 221, 248—250, 330, 332, 333, 339, 369, 383, 436, 439, 441—444, 449, 450, 452, 453, 480, 524, 539, 546, 569, 628.
 Помор'янський р-н — 639.
 Попільня — 159.
 Порккала-Удд — 565, 579.
 Порт-Артур — 548.
 Португалія — 572.
 Посьєтська затока — 434.
 Потіївський р-н — 343.
 Потоки — 502.
 Потсдам — 544, 546.
 Пост-Волинський — 53.
 Почаїв — 94.
 Правобережна Україна (Правобережжя) — 118, 156, 309, 472, 503, 506, 508, 509, 519, 538, 539, 613.
 Прага — 205, 546, 576.
 Прибалтика — 437, 465, 538, 615, 628.
 Приболовичі — 506.
 Придніпров'я — 554, 604, 619, 627.
 Прикарпаття — 587, 621.
 Прилуки — 274.
 Прилуцька окр. — 347.
 Прип'ять — 518.
 Пришиб — 478.
 Приуралля — 533.
 Проскурів — 119.
 Проскурівська окр. — 338.
 Прохорівка — 515.
 Псков — 85.
 Пустоварівка — 425, 426.
 Путивльський р-н — 504.
 Пуща-Водиця — 522.
 П'ятигорськ — 492.
 Рава-Руська — 540.
 Рава-Руський пов. — 168, 442.
 Радомшльський р-н — 474.
 Радянська Буковина — 462.
 Радянська Росія — 61, 72, 75, 82, 84, 86, 87, 88, 90, 92—104, 107, 108, 112, 113, 115, 116, 119, 126, 130, 131, 133, 139, 140, 147, 148, 151, 152, 154, 155, 158, 163, 166, 168, 170, 171, 176, 186, 194, 195, 229, 238, 447, 460.
 Радянська Угорщина — 174.
 Рапалло — 209.
 Ребедайлівка — 57.
 Ржава — 515.
 Ржев — 481.
 Ржищівський р-н — 496.

- Рибінськ — 130.
Рибниці — 83.
Рибці — 61.
Рига — 34, 57, 162.
Рильськ — 103.
Рим — 332.
Ровеньки — 41.
Ровенська обл. — 456, 462, 498, 534, 598.
Ровно — 471, 494, 503, 506, 526.
Рогатинський пов. — 168, 172.
Родакове — 94.
Розважівський р-н — 507.
Розпопи — 43.
Рокитне — 507.
Ромодан — 70, 143.
Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка (РРФСР) — 63, 64, 93, 101, 108, 126, 130, 133, 158, 187, 188, 190, 194, 195, 196, 204, 210, 213, 235, 241, 259, 263, 265, 267, 298, 326, 338, 392, 413, 438, 615, 619, 627, 628, 657, 658.
Росія — 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 21, 22, 25, 28, 31, 32, 36, 37, 39, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 72, 73, 76, 78, 82, 87, 120, 134, 168, 174, 179, 186, 208, 213, 255, 268, 353, 613, 645, 657, 658, 660; див. також РРФСР.
Ростов — 142, 625.
Ростов на Дону — 296.
Ростовська обл. — 513, 659.
Рудня — 507.
Ружинська вол. — 97.
Румунія — 83, 120, 122, 173, 174, 221, 249, 333, 339, 444, 445, 458, 460, 464, 465, 524, 541, 542, 569, 578, 628.
Руставі — 628.
Савинці — 483.
Саки — 123.
Самара — 104, 105, 140.
Самбір — 170.
Самгородок — 42.
Сан — 540, 541.
Сан-Франціско — 543, 575.
Саратов — 498, 563.
Саратовська обл. — 533, 560.
Сарненський р-н — 508.
Сарни — 101, 117, 506, 527.
Сахалін — 548.
Свалява — 168, 447, 449.
Сватове — 118.
Свердловськ — 353, 561, 626.
Свердловська обл. — 560.
Святогорськ — 142.
Святошино — 522.
Севастополь — 32, 69, 94, 95, 121, 122, 125, 136, 464, 478, 484, 487, 490, 491, 539, 580.
Севлюш — 447.
Севський р-н — 503.
Селидівка — 42.
Семенівка, с. — 42, 501.
Семенівка, м-ко — 92.
Семіпалатинськ — 563.
«Серая Лошадь», форт — 137.
Середіно-Будський р-н — 504.
Середнє Поволжя — 593.
Середня Азія — 261, 267, 296, 531, 533, 628.
Сибір — 120, 135, 137, 191, 267, 296, 335, 497, 529, 531, 533, 551, 560, 583, 633.
Сиваш — 165.
Сызрань — 563.
Синельникове — 67, 163.
Синельниківський р-н — 470, 479.
Синівський р-н — 470.
Сіверський (Північний) Донець — Донбас, канал — 620.
Сілезія — 544.
Сімбірськ — 105.
Сімферополь — 125, 484, 499, 625.
Сірія — 579.
Сквира — 157.
Сквирський пов. — 56, 97, 102, 204.
Сквирський р-н — 425.
Словечне — 506.
Слов'яносербськ — 118.
Слов'яносербський пов. — 16, 19.
Слов'янськ — 144, 228, 372, 388, 478.
Слов'янська волость — 110.
Слов'янський р-н — 231.
Сміла — 57.
Смоленськ — 471, 479, 517.
Смоленська обл. — 483, 513.
Сніжнянський р-н — 500.
Сновськ — 68, 91.
Сож — 518.
Сокальський пов. — 168.
Солонянський р-н — 366.
Солотвин — 447.
Сороки — 458.
Сортавала — 437.
Соснівка — 20.
Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) — 134, 213, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 231, 235, 236, 237, 238, 241, 242, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 256, 257, 258, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 311, 312, 313,

- 314, 315, 318, 319, 322, 326, 327,
328, 329, 330, 331, 332, 333, 334,
335, 336, 338, 342, 343, 344, 345,
346, 347, 348, 349, 351, 352, 353,
355, 357, 358, 362, 363, 366, 370,
372, 373, 374, 375, 376, 378, 381, 382,
383, 384, 385, 386, 387, 390, 391,
392, 393, 394, 395, 398, 399, 400, 401,
402, 403, 404, 405, 406, 408, 409,
410, 411, 412, 413, 414, 416, 417, 418,
419, 420, 422, 424, 427, 428, 429,
430, 431, 433, 434, 435, 436, 437,
438, 439, 445, 446, 448, 450, 451,
452, 453, 455, 456, 457, 458,
463, 464, 465, 466, 467, 468,
474, 477, 478, 479, 480, 481,
486, 488, 489, 492, 496, 497, 512,
513, 520, 522, 527, 528, 529, 530,
533, 534, 535, 536, 537, 541, 542,
543, 544, 546, 547, 548, 550, 551,
553, 554, 557, 559, 560, 561, 563,
564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571,
572, 573, 574, 576, 577, 578, 579,
580, 581, 583, 584, 585, 588, 589,
590, 591, 594, 597, 601, 602,
603, 604, 605, 606, 607, 608, 609,
610, 611, 612, 613, 615, 616, 617,
618, 621, 624, 627, 628, 629, 630,
633, 634, 640, 643, 644, 645, 647,
648, 649, 651, 654, 655, 656, 657,
658.
- Сполучені Штати Америки (США) —
22, 34, 36, 39, 68, 82, 83, 85, 86,
103, 104, 113, 120, 135, 138, 147,
155, 160, 163, 172, 173, 174, 185, 188,
204, 205, 208, 220, 250, 256, 259,
266, 328, 329, 330, 331, 332, 333,
369, 383, 384, 417, 433, 434,
435, 438, 445, 446, 480, 489, 518,
535, 541, 542, 543, 546, 547, 569, 571,
572, 573, 574, 575, 577, 578, 611.
- Ставище — 31.
Ставропольський край — 513.
Сталинград — 478, 488, 490, 492, 493,
494, 509, 510, 511, 512, 514, 535,
538, 580, 613, 624.
Сталинградська обл. — 513.
Сталіно — 317, 326, 423, 550, 583, 628.
Сталінськ — 353.
Сталінська обл. — 388, 474, 478, 492,
500, 584.
Сталінська окр. — 230, 301, 342.
Станіслав — 169, 170, 249.
Станіславська обл. — 456, 459, 525,
620.
Станіславське воеводство — 440.
Старий Оскол — 491.
Стародуб — 103.
Старобільськ — 192.
Старобільська окр. — 339, 347.
- Старобільський пов. — 192.
Старо-Костянтинівський пов. — 42.
Старо-Михайлівка — 42.
Старосілля — 387.
Стеблів — 102.
Стебник — 170.
Степок — 503.
Стерлітамак — 533.
Стокгольм — 576.
Столін — 507.
Стрий — 249, 620.
Схід сонця, хут. — 283.
Східна Галичина — 169, 439.
Східна Пруссія — 542, 544.
Судан — 569.
Суджа — 103.
Суми — 508.
Сумська обл. — 470, 471, 484, 504,
508, 509, 534, 593, 596.
Сумська окр. — 290, 308, 339.
Сумський р-н — 470.
Сумщина — 484, 504.
Сураж — 103.
Сухоліси — 289.
- Таврійська губ. — 82.
Таганрог — 96.
Таганча — 132.
Таджикистан — див. *Таджицька РСР*.
Таджицька РСР — 438, 529.
Тайвань (Формоза) — 572.
Тальне — 367.
Тальнівський р-н — 367, 596.
Тамбовська губ. — 191.
Тарасівка — 289.
Тараша — 102, 110.
Тарашанський пов. — 102.
Татарбунари — 445.
Татарська АРСР — 560.
Ташине — 502.
Ташкент — 563.
Тернопіль — 172.
Тернопільська обл. — 456.
Тернопільське воеводство — 440.
Тернопільщина — 441.
Тетерів — 157.
Тимошівка — 42.
Тирасполь — 83, 122.
Тифліс — 264.
Тіхвін — 480, 487.
Тобольськ — 563.
Томашпіль — 157.
Топільня — 507.
Торгау — 544.
Трипілля — 132.
Тріполітанія — 514.
Троянівський р-н — 496.
Тула — 18, 142, 317, 481, 482.
Тульська обл. — 481, 488.
Тульчинська окр. — 309.

- Туніс — 514.
Туреччина — 89, 165, 187, 251, 513, 572.
Туркестан — див. *Туркменська РСР*.
Туркменська РСР — 23, 135, 242, 264, 438, 561, 563.
Тяньцзінь — 385.
- Угорська Народна Республіка — 569, 578, 628.
Угорщина — 134, 174, 333, 383, 449, 464, 524, 542.
Ужгород — 447, 449, 558.
Узбекистан — див. *Узбецька РСР*.
Узбецька РСР — 263, 267, 321, 428, 438, 529, 533, 551, 560.
Улан-Уде — 563.
Умань — 472.
Уманська окр. — 336, 340, 347.
Уманський пов. — 102, 117.
Унеча — 103.
Урал — 28, 38, 61, 105, 120, 137, 296, 298, 302, 336, 346, 479, 529, 531, 533, 551, 560, 583, 614, 639.
Усове — 507.
Уфа — 135, 560, 561, 562, 564.
- Фастів — 157, 524.
Федеративна Народна Республіка Югославія — 578.
Федорівка — 625.
Феодосія — 484, 487.
Феодосійський пов. — 122.
Фінляндія — 23, 333, 436, 437, 464, 465, 542, 565, 579.
Франція — 14, 22, 34, 36, 50, 57, 68, 82, 83, 85, 86, 90, 103, 104, 113, 116, 155, 160, 163, 172, 174, 185, 186, 188, 195, 204, 220, 247, 328, 330, 331, 332, 333, 382, 383, 384, 385, 396, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 448, 464, 497, 513, 535, 541, 546, 566, 571, 572, 573, 574, 577, 578, 579, 633.
Фрунзенський р-н — 336.
- Хабаровськ — 547.
Хайлар — 251.
Халхін-Гол — 435.
Ханженково — 68.
Харбін — 251, 548.
Харків — 11, 12, 14, 16, 17, 18, 22, 28, 30, 31, 33, 34, 40, 41, 44, 49, 51, 52, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 72, 76, 78, 79, 81, 90, 91, 99, 101, 109, 111, 112, 126, 127, 136, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 150, 154, 157, 159, 178, 182, 191, 207, 211, 212, 221, 222, 224, 225, 231, 240, 241, 244, 246, 250, 269, 271, 274, 276, 291, 300, 307, 315, 317, 323, 338, 346, 354, 355, 364, 369, 375, 377, 470, 474, 477, 483, 495, 508, 513, 515, 517, 531, 549, 550, 613, 619, 620, 625, 626, 629.
Харківська губ. — 16, 43, 56, 59, 62, 79, 111, 142, 154, 160.
Харківська обл. — 349, 407, 470, 488, 492, 501, 513, 641.
Харківська окр. — 339, 340.
Харківщина — 21, 94, 142, 143.
Хасан, оз. — 434.
Херсон — 69, 93, 94, 121, 122, 123, 124, 131, 140, 191, 308, 365, 472, 499, 623, 626.
Херсонська губ. — 16, 20.
Херсонщина — 102, 141.
Херсонська обл. — 368, 397, 479, 623, 639.
Херсонська окр. — 307, 338, 342.
Хирівка — 503.
Хінельські ліси — 503.
Хмельницька обл. — 640.
Холм — 527.
Холодний Яр — 497.
Хомутовський р-н — 503.
Хотин — 458, 499.
Хотинський пов. — 458.
Христинівський р-н — 638.
Хуста — 174, 558.
Хустський р-н — 558, 653.
- Царицин — 34, 40, 90, 96, 107, 139, 156, 159.
Царицинська губ. — 204.
Царичанка — 24.
Центральна Європа — 464, 569.
Центральний Китай — 385.
Центральна Росія — 401.
Центрально-Чорноземна обл. — 335, 632.
Цибульово — 503.
Цюрупинськ — 625.
- Чанчунь — 548.
Челябінськ — 353, 561, 562.
Чемеровецький р-н — 597.
Червона зірка, хут. — 283.
Червона Україна — 367.
Червоний р-н — 504.
Черемховський басейн — 353.
Черкаси — 144.
Черкаська обл. — 367, 426, 596, 613, 635, 638.
Черкаський пов. — 117.
Черкаський р-н — 483.
Чернівці — 173, 451, 458, 462.
Чернівецька обл. — 601, 639, 640.

- Чернігів — 39, 68, 93, 118, 274, 517, 550.
Чернігівська губ. — 16, 154, 202.
Чернігівська обл. — 368, 471, 484, 508.
Чернігівщина — 32, 68, 91, 102, 111, 484, 497, 639.
Чорнобильський пов. — 204.
Чехословацька Народна Республіка — 569, 578, 628.
Чехословаччина — 174, 187, 333, 383, 385, 434, 446, 447, 464, 522, 524, 535, 546, 558, 559.
Чигирин — 43.
Чигиринський пов. — 102.
Чистяківський р-н — 500.
Чіатурський басейн — 626.
Чкаловська обл. — 560.
Чонгар — 161.
Чоп — 174.
Чорне море — 91, 120, 165, 179, 445, 487.
Чортків — 441.
Шалигінський р-н — 504.
Шанхай — 385.
Шахтинський р-н — 292.
Швеція — 221, 383, 579.
Шебелинка — 621.
Шевченківська окр. — 306, 307, 338, 341, 347.
Шевченкове — 427.
Шендерівка — 539.
Шепетівка — 503.
Шепетівська окр. — 309, 341.
Шпрее — 544, 545.
Шияшацький р-н — 483.
Шостка — 111.
Штепівський р-н — 470.
Штеттін — 452.
Щербинівка — 19.
Щербинівський р-н — 17, 51.
Югославія — 330, 438, 463, 541, 546, 569.
Юзівка — 68, 191.
Юзівський р-н — 28, 207.
Ялта — 543.
Яма — 142.
Ямпільський р-н — 503.
Японія — 103, 104, 188, 247, 331, 383, 384, 434, 438, 463, 481, 542, 543, 544, 547, 548, 567, 568, 569, 570, 572, 573.
Яроповичі — 503.
Ярослав — 541.
Ярцев — 471.
Ясинувата — 274.
Ясногородка — 309.
Ясси — 83, 120.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- іовян Х. — 647.
 Іександров І. Г. — 268.
 Іексеев — 104.
 Іеліна П. М. — 367, 388, 533, 593.
 Ідреев А. А. — 129, 136.
 Ітоненко О. К. — 472.
 Ітонов — 191.
 Іагон Луї — 647.
 Ітем (Ф. А. Сергеев) — 14, 15, 18, 33, 40, 60, 64, 94, 111, 126, 127, 151, 158, 241.
 Іаф'єв Б. — 176.
 Іербах А. — 79.
 Ііногенов О. — 378.
 Іжан М. П. — 243, 321, 380, 423—430, 562, 648, 654.
 Ілбачан П. — 118.
 Індера — 497.
 Іраков Н. П. — 499.
 Іранов В. І. — 542.
 Ірдін І. П. — 79, 270, 427.
 Ірклей — 121.
 Ірх О. М. — 318, 427.
 Ірхмутський А. І. — 354.
 Ірма В. А. — 508, 525, 526.
 Іркін — 532.
 Іркін Д. — 180, 183, 243.
 Іркін Ю. — 453.
 Ірнєш Е. — 434.
 Ірєя — 606.
 Іршадський Ю. — 246.
 Іршадський П. — 243.
 Ірїнський В. Г. — 177.
 Ірков П. Б. — 582.
 Ірлактиний — 215.
 Ірлок О. — 176.
 Іробринський — 57.
 Іргомалець О. О. — 317, 376, 377, 427, 560, 561.
 Ірженко В. Н. — 103, 111, 118, 119.
 Ірїйко Д. — 596.
 Ірїкшай І. — 650.
 Іомарше П. — 181.
 Іондарев Т. — 18.
 Іорисов В. — 324.
 Іорканюк О. — 448, 558, 559.
 Іоровець — 497.
 Іородін О. — 324.
 Іоровик І. — 474.
 Іорткевич Г. С. — 582.
 Ірідько І. — 616.
 Ірринько П. А. — 472.
 Іродій — 448.
 Іроневський В. — 452.
 Ірюсов В. — 176.
 Іубнов — 8.
 Іудьонний С. М. — 142, 143, 158, 164, 165.
 Іулаховський Л. А. — 178, 647.
 Іулганін М. О. — 466, 467, 487, 517, 567, 578, 579, 610, 622.
 Іурачек М. — 381.
 Іурмистенко М. О. — 468.
 Іусигін О. Х. — 387.
 Іусько М. — 70.
 Іухарін — 13, 83, 85, 104, 216, 291.
 Іучма А. М. — 181, 323, 563, 653.
 І'юкенен — 36.
 Іавілов С. І. — 427.
 Іаганьян — 261.
 Іасилевська В. Л. — 441, 452, 562, 648, 650.
 Іасилевський О. М. — 511, 515, 517, 547.
 Іасильєв М. — 70.
 Іасилько В. — 181.
 Іасильченко Ст. — 181, 320.
 Іатутін М. Ф. — 491, 511, 517, 538, 539.
 Іеденєєв Б. Є. — 268.
 Іериківський М. І. — 245, 324, 431.
 Іернардський В. І. — 179.
 Іерьовка Г. Г. — 245, 562.
 Іетров Б. — 70.

Винниченко — 52, 114, 320.
Виноградова Є. В. — 387.
Виноградова М. І. — 387.
Вишинський А. Я. — 402.
Вишня Остап — 648.
Виштак С. Д. — 638.
Вільсон — 86.
Вільямс В. Р. — 318.
Вінтер О. В. — 268.
Віхрев — 486.
Владко В. — 320.
Воблий К. Г. — 178.
Войков П. Л. — 250.
Войнич Е. — 183.
Володарський В. — 68.
Волошин — 448.
Волощак А. — 452.
Вольвач М. — 638.
Вопічка — 120.
Воровський В. В. — 221.
Воронько П. М. — 648.
Ворошилов К. Є. — 14, 16, 18, 37, 42,
90, 96, 107, 111, 126, 127, 132, 139,
142, 143, 158, 159, 164, 165, 172,
192, 402, 467, 472, 505, 567, 608.
Врангель — 139, 155, 160, 161, 163,
164, 165, 166, 325.
Вургун С. — 379.
Габовда Т. — 599.
Гаврилук О. — 452.
Гагаріна — 31.
Галан Я. — 450, 452, 648.
Гамалія М. Ф. — 242.
Гапоненко І. — 302.
Гартман — 79, 80, 153.
Гастелло М. Ф. — 472.
Гельферих-Саде — 40, 99.
Ген — 41.
Герлях — 40, 99.
Гессе — 31.
Гітлер — 331, 332, 436, 448, 449, 492,
494, 497.
Глалков Ф. Р. — 378.
Глазунов О. К. — 182.
Глієр Р. М. — 176, 182.
Глущенко М. — 563.
Глущенко — 494.
Гнатенко М. В. — 387.
Гнедюк — 526.
Гоголь М. В. — 240.
Голиш — 532.
Голіков Ф. І. — 513.
Головатий Ф. П. — 533.
Головко А. В. — 243, 320, 380, 430,
648.
Голоколосов Л. Т. — 553.
Го Мо-жо — 647.
Гомоляка В. Б. — 650.
Гончар О. Т. — 648.

Гопнер С. — 127.
Горбатов Б. Л. — 243.
Гордієнко К. — 380.
Горький О. М. — 176, 180, 181, 183,
240, 243, 319, 320, 322, 378, 379,
428, 647.
Гофман — 84.
Грабовський П. А. — 240.
Грабовський С. — 619.
Граве Д. О. — 318.
Гревс — 135.
Греков Б. Д. — 427.
Гречуха М. С. — 468.
Григор'єв С. О. — 649.
Григор'єв — 131, 132.
Громичук П. — 638.
Громова У. М. — 500.
Грушевський — 26, 205.
Губкін І. М. — 318.
Гувер — 329, 437.
Гулак-Артемівський С. С. — 324.
Гулям Г. — 428.
Гургаль В. — 619.
Гурт'єв Л. М. — 493.
Гур'янов С. М. — 263.
Гусєв В. — 378.
Гучкєв — 13.

Давидов В. — 547.
Дадіані Ш. — 430.
Далал'є Е. — 435, 436.
Данилевський М. — 64.
Данькевич К. Ф. — 431, 650.
Дауєс — 247.
Демченко М. С. — 387.
Демченко М. Г. — 499.
Денисенко О. — 583.
Денікін — 36, 37, 104, 120, 132, 135,
136, 138, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 149, 154, 155, 171.
Дєсяк О. — 430.
Джамбул Д. — 428, 647.
Дженкієс — 57.
Дзержинський Ф. Е. — 129, 158, 273.
Діннік О. М. — 376.
Дмитерко Л. Д. — 648.
Добролюбов М. О. — 177.
Доброхотов М. М. — 561.
Довженко О. П. — 323, 432.
Долина І. — 302.
Долинюк Є. — 637.
Доля Г. Г. — 490.
Донченко О. — 321.
Дробніс — 150.
Дробот В. — 302.
Дружинін В. М. — 527.
Дубковецький Ф. І. — 367, 594, 596.
Дундич О. — 159.
Дюканов М. — 387.
Дьомін — 469.

- Ейзенхауер Д. — 578.
 Енгельс Ф. — 73, 177, 183, 410.
 Егоров М. — 545.
 Елисеєв — 42.
 Ємельяненко П. Т. — 563.
 Єременко О. І. — 492, 493, 531.
 Єфремов — 192, 293.
 Жакен — 135.
 Жданов А. О. — 129, 374, 379, 402, 411, 428, 466, 472, 567.
 Жоліо-Кюрі Ф. — 577.
 Жуков Г. К. — 481, 482, 487, 513, 517, 544.
 Жуковський Г. Л. — 650.
 Забіла Н. Л. — 321, 380.
 Заболотний Д. К. — 317, 318.
 Задра В. — 443.
 Зайдман — 170.
 Залевський — 425.
 Замічковський Г. — 323.
 Замойський — 439.
 Заньковецька М. К. — 323.
 Затонський — 52, 215.
 Зелений — 132.
 Зелінський М. Д. — 318, 427.
 Земнухов І. О. — 499, 500.
 Зінов'єв — 44, 261, 370.
 Ібрагімов — 562.
 Іваненко О. Д. — 430.
 Іванов А. В. — 14, 33, 36, 53, 64, 127.
 Іванов В. — 322.
 Іванов В. — 519.
 Ігнатов В. І. — 356.
 Іден А. — 578.
 Ізмайлов — 42.
 Ізотов М. О. — 357, 363.
 Ільген — 528.
 Іорданський М. — 55.
 Ісаковський М. В. — 378.
 Іщенко А. — 407.
 Іжакевич І. І. — 246, 325.
 Каганович Л. М. — 129, 235, 260, 269, 351, 402, 466, 467, 567.
 Каледін — 36, 50, 51, 52, 57, 58, 68, 87.
 Калінін М. І. — 129, 158, 159, 166, 402, 413, 567.
 Калужин Г. — 625.
 Калюжний О. В. — 490.
 Кальченко Н. Т. — 607, 608.
 Каменєв — 8, 10, 44, 370.
 Камінський — 523.
 Кантарія М. В. — 547.
 Карлов К. — 619.
 Карнаухов М. — 478.
 Карпенко І. П. — 270.
 Карпенко Ф. — 431.
 Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич) — 322.
 Карпінський О. П. — 318.
 Касян В. І. — 381, 432, 565.
 Каутський К. — 450.
 Кащенко М. Ф. — 178, 242.
 Келлер — 20, 21.
 Керенський — 13, 34, 36, 45, 61.
 Керзон — 220, 221, 247.
 Кжаковський Я. — 440.
 Кириченко О. І. — 608, 609.
 Кистяковський Б. — 178.
 Кіквідзе В. І. — 90.
 Кінжаєв Х. — 520.
 Кіров С. М. — 129, 374, 428, 429.
 Кічаєв — 522.
 Клещов — 473.
 Кобилянська О. Ю. — 451.
 Ковпак С. А. — 484, 503—506, 527, 530.
 Когут М. — 619.
 Кожедуб І. М. — 512.
 Козицький П. О. — 245, 250, 324, 562.
 Козланюк П. С. — 452.
 Кокель А. — 325.
 Колас Якуб — 428, 430.
 Колесов В. — 618.
 Колчак — 104, 120, 135, 136, 137, 138, 155.
 Комаров В. Л. — 427.
 Кон Ф. Я. — 151, 158.
 Кондаков — 521.
 Конєв І. С. — 486, 487, 519, 538, 539, 544.
 Коновалець — 114, 115, 384, 449.
 Концедалов М. — 387.
 Копиленко О. І. — 243, 381, 564.
 Корабельникова Л. Г. — 619.
 Корнієць Л. Р. — 414, 468.
 Корнійчук О. Є. — 321, 381, 429, 430, 562, 648, 650.
 Корнілов — 31, 34, 36, 37, 104.
 Коробов І. І. — 356.
 Коробов І. Г. — 270, 356.
 Коробов М. І. — 356.
 Коробов П. І. — 356.
 Коровчинський В. — 325.
 Корочинський К. — 246.
 Коротченко Д. С. — 414, 468, 525, 608.
 Кос-Анатольський А. К. — 650.
 Косенко В. С. — 181, 182, 245, 324.
 Костін В. — 476.
 Котовський Г. І. — 83, 122, 144, 145, 159, 191, 194.
 Кох — 494, 496.

- Коцюбинський М. М. — 182, 240, 320, 429, 564.
 Кочерга І. А. — 181, 321, 381, 430, 564, 648.
 Кочетков П. С. — 270.
 Кошевой О. В. — 499, 500.
 Кошова Г. Д. — 387—389.
 Кравченко А. Г. — 520.
 Краснов — 87, 104, 107, 120.
 Кремінець І. — 443.
 Кржижановський Г. М. — 427.
 Кривонос П. Ф. — 388.
 Крилов М. М. — 318.
 Кримов — 36, 37.
 Криштофович Н. — 178.
 Крупп — 495.
 Крупська Н. К. — 374.
 Кручковський Л. — 452.
 Крушельницький М. М. — 323.
 Кудаш Сайфі — 562.
 Кудрявцев О. — 302.
 Кудрявцев — 477.
 Кузнецов В. С. — 473.
 Кузнецов М. І. — 523.
 Кузнецов Ф. — 619.
 Куйбишев В. В. — 129, 137, 263, 273.
 Кувльчицька О. — 650.
 Куманьок П. Ф. — 508.
 Кунія — 477.
 Купало Я. — 379, 428, 430, 647.
 Курако М. К. — 79.
 Курек Я. — 441.
 Курівець В. — 443.
 Курнаков М. С. — 427.
 Куропаткін — 23.
 Кучерін М. — 584.
 Кушнерик Ф. Д. — 432.
 Лацис В. Т. — 647.
 Ле Іван — 243, 321, 430, 564.
 Левицький К. — 170.
 Лелюшенко Д. Д. — 542, 546.
 Ленін В. І. — 8, 9, 10, 11, 13, 14, 20, 21, 25, 27, 29, 31, 32, 33, 39, 44—47, 56, 60, 61, 63, 72, 73, 76, 80, 81, 84—87, 90, 95, 97, 105, 108, 120, 122, 124, 125, 128, 129, 131, 134, 136, 137, 139, 142, 144, 145, 148, 152, 155, 162, 163, 176, 177, 182, 183, 190, 197—199, 202, 204, 205—207, 209, 211—213, 215—217, 221—224, 226, 231, 235, 240, 245, 253, 257, 264, 277, 281, 282, 300, 301, 333, 334, 335, 374, 410, 412, 429, 442, 450, 468, 469, 483, 567, 581, 606, 607, 608, 610, 652.
 Леонідзе Г. — 379.
 Леонтович М. Д. — 181.
 Липський В. І. — 242.
 Лисенко М. В. — 324, 431.
 Лисенко Т. Д. — 376, 427.
 Литвиненко Х. — 431.
 Литвиненко-Вольгемут М. І. — 431, 433.
 Литовченко Г. П. — 337, 338.
 Лівітович — 170.
 Лісовий М. — 445.
 Лопе де Вера — 181, 182, 183.
 Луговцов М. В. — 428, 563.
 Лукашенко — 532.
 Лукичов М. — 583.
 Лютиков Ф. П. — 499.
 Лябурб Ж. — 122, 123.
 Лятошинський Б. М. — 182, 324, 431, 565, 650.
 Лященко П. І. — 427.
 Мазай М. М. — 356, 389, 390, 584.
 Майборода Г. — 650.
 Макаренко А. С. — 239, 378.
 Макдональд — 221.
 Максименко А. — 649.
 Маленков Г. М. — 467, 567, 610.
 Маликов С. Ф. — 507, 527.
 Малиновський Г. — 234.
 Малиновський Р. Я. — 488, 517, 518, 541, 547, 549.
 Малишко А. С. — 430, 448, 564, 565, 648.
 Мамонтов — 104.
 Мамонтов Я. — 321.
 Мануїльський Д. З. — 148, 151, 154, 158, 200, 242, 575.
 Мао Цзе-дун — 570.
 Маркін М. — 105.
 Марко Вовчок — 240.
 Маркс К. — 73, 177, 222, 410.
 Марник — 469.
 Марухняк П. — 442.
 Маршалл — 572.
 Мар'яненко І. О. — 181, 323.
 Матросов В. І. — 619.
 Махно — 138, 139, 142, 160, 192.
 Маяковський В. В. — 176, 180, 240, 243, 647.
 Медведєв Д. М. — 526.
 Мейтус Ю. С. — 650.
 Меліхов Г. — 649.
 Мельник — 114, 449, 497.
 Мельник Я. І. — 509, 526, 528.
 Мельничук С. — 442.
 Мерецков К. О. — 547.
 Метасов — 532.
 Мехліс Л. З. — 129.
 Мирний П. — 429.
 Мікоян А. І. — 129, 402, 467, 567.
 Мілюков — 12, 13, 27.
 Міцкевич А. — 648.
 Мічурін І. В. — 242, 318, 376, 427.
 Мішин М. — 473.

- Мовчан Є. — 432.
 Мокроусов А. В. — 484.
 Молотов В. М. — 8, 32, 129, 163, 194, 197, 283, 345, 351, 402, 413, 457, 458, 467, 489, 549, 567, 573, 574, 585.
 Мольєр Ж. — 181.
 Мосіяшвілі — 494.
 Москаленко К. С. — 522.
 Мудрик В. — 490.
 Мурзаєв — 494.
 Мусихін — 534.

 Нагачівська А. — 639.
 Нагнибіда М. — 648.
 Наумов М. І. — 508, 526.
 Нежененко Г. — 618.
 Некрасов М. О. — 240, 647.
 Неміровський К. Л. — 263.
 Неру Д. — 579.
 Неруда П. — 647.
 Неустров С. — 547.
 Нехаєнко Г. — 40.
 Новак Т. — 498.
 Новіков-Прибой О. С. — 378.
 Ногін В. П. — 8.
 Нокс А. — 135.
 Носач П. В. — 432.

 Оболенев — 36.
 Огієнко — 497.
 Озерний М. Є. — 592, 593, 599, 637.
 Олексенко С. А. — 508.
 Оленчук І. І. — 164.
 Олійник С. І. — 648.
 Смелянович-Павленко — 140.
 Орджонікідзе Г. К. — 32, 66, 81, 129, 142, 143.
 Орлов Є. І. — 317.
 Островський М. О. — 378, 420, 430.
 Островський О. М. — 183, 322.

 Павлов І. П. — 318, 427.
 Павлов Я. Ф. — 493, 494.
 Павлович — 56.
 Палладін О. В. — 178, 250, 317, 376, 427, 561, 564, 646.
 Памятун Г. — 612.
 Панч П. І. — 243, 320, 321, 380, 429, 430, 648.
 Панфілов І. В. — 486.
 Пармузіна А. А. — 593.
 Пархоменко О. Я. — 14, 18, 37, 132, 138, 159, 194, 429.
 Пастухов Є. — 586.
 Патон Є. О. — 317, 427, 530, 560, 561, 625, 647.
 Паторжинський І. С. — 650.
 Паулос Ф. — 511.
 Первомайський Л. С. — 321, 560.

 Петраковський — 478.
 Петлюра — 52, 58, 110, 114, 118, 119, 132, 140, 155, 169, 171, 179, 208.
 Петриченко І. — 123.
 Петровський Г. І. — 14, 50, 78, 127, 148, 151, 158, 200, 264, 269, 406.
 Петрушевич — 171.
 Петухов М. — 519.
 Пивоваров П. — 338.
 Пидипенко І. — 615.
 Пироговський О. С. — 483.
 Писаржевський Л. В. — 318.
 Пій XI — 329.
 Пілсудський — 155, 156, 249.
 Плахотнюк М. — 639.
 Погодін М. Ф. — 378.
 Погорелов Д. — 490.
 Подвойський М. І. — 113, 127.
 Покровський М. М. — 374.
 Полтавець-Острияниця — 249.
 Полупанов А. — 71.
 Полякова Г. — 364, 365.
 Пономаренко П. К. — 505.
 Пономарьов Д. — 18, 68.
 Попудренко М. М. — 509.
 Посмітний М. О. — 361, 367, 596, 637.
 Постишев П. П. — 406.
 Потоцький — 439.
 Прищепа — 559.
 Провалов — 478.
 Проїданов — 520.
 Проскура Г. Ф. — 178, 317.
 Прохоров С. — 246, 325.
 Птуха М. В. — 178.
 Пульст — 40, 99.
 Пуркаєв М. О. — 547.
 Путьковський Т. — 442.
 Пушкін О. С. — 240, 647.
 Пятаков — 10, 11, 13, 52, 54.

 Радзівілли — 439.
 Радченко В. — 490.
 Раєнко С. С. — 490.
 Райніс Я. — 647.
 Ревуцький Л. М. — 182, 245, 324.
 Реформатський С. М. — 242.
 Рибак Н. С. — 648.
 Рибалко П. С. — 520, 540, 548.
 Ридз-Смігли — 453.
 Ріков — 8, 10, 151, 291.
 Рильський М. Т. — 181, 380, 429—431, 562, 563, 648.
 Родзянко — 58.
 Родімець А. І. — 493.
 Розенберг — 249.
 Рокоссовський К. К. — 511, 517, 544.
 Ромазів — 494.
 Романіцький Б. В. — 181, 323.
 Ромашов Б. С. — 378.
 Російський М. О. — 582.

- Ротерт П. П.— 268
 Рошаль С.— 68
 Руднев М. О.— 18, 67
 Руднев С. В.— 484, 525
 Рузвельт Ф.— 535, 543
 Румянцев І.— 586
 Русин В.— 559
 Сабуров О. М.— 504, 505, 506, 518, 525
 Савінков — 208
 Савченко І. А.— 432
 Савченко М.— 639
 Савченко Ф.— 483
 Саксаганський П. К.— 431
 Салько Д.— 70
 Самойлов — 520
 Самокиш М.— 246, 324, 432
 Самсонов К. Я.— 547
 Сангушко — 157
 Сапега — 439
 Сапегін А. О.— 317, 376
 Сапронов — 150
 Сар'ян Г.— 430
 Свердлов Я. М.— 32, 126, 129
 Свечніков О. В.— 650
 Світлицький Г.— 246, 432
 Селютін А.— 553
 Семенов І.— 519
 Семиволос О. І.— 418, 531
 Семінський В. К.— 590, 618
 Сент-Олер — 121
 Серафимович О. С.— 176, 180, 243, 430
 Сербинович Н.— 615
 Сидоряк М.— 447
 Симонов К. М.— 647
 Синцов Д. М.— 242
 Сняговський П.— 469
 Сисолятин В.— 519
 Сильвестров — 554
 Скляренко С. Д.— 429
 Скобелев — 13
 Скворода Г. С.— 177
 Скоропадський — 44, 98, 114, 384
 Скрипник — 100, 215, 379
 Слободський — 473
 Смейкало Л. К.— 270
 Сметанін М.— 387
 Смирнов І. (М. Ласточкин) — 122, 123
 Смолич Ю. К.— 321, 648
 Собко В. М.— 648
 Сокольников — 216
 Соколовська Є.— 470
 Соколовський В. Д.— 517
 Соловійов О. С.— 270
 Соломко А.— 554
 Сосюра В. М.— 181, 320, 380, 430, 432, 562, 648
 Сталін Й. В.— 8, 11, 13, 24, 26, 32, 44, 48, 56, 60, 66, 67, 76, 78, 89, 92, 96, 98, 107, 108, 111, 114, 129, 133, 135, 136, 137, 142, 149, 150, 158, 159, 160, 172, 198, 213, 214, 217, 224, 255, 256, 258, 260, 261, 277, 279, 282, 283, 285, 302, 304, 308, 311, 326, 327, 341, 342, 344, 346, 352, 359, 374, 382, 389, 390, 399, 400, 402, 403, 410, 412, 413, 415, 416, 421, 428, 435, 450, 465, 467, 468, 482, 483, 490, 505, 511, 512, 534, 535, 538, 543, 548, 567, 603, 606—608, 610, 652
 Стальський С.— 428
 Станіславський К. С.— 176
 Старостін П.— 17
 Стаханов О. Г.— 386, 387
 Шашков М.— 501
 Стельмах М. П.— 648
 Степовий Я. С.— 181
 Стефаник В. С.— 451
 Стіль А.— 647
 Стражеско М. Д.— 427
 Строкач Т. А.— 505
 Струтинський С.— 71, 406
 Струтинський — 526
 Сумцов М.— 178
 Телуев Н. Г.— 499
 Терещенко Микола — 181, 243, 320
 Терещенко Михайло — 26
 Тимофеев — 522
 Тимошенко С. К.— 478, 487
 Тимошенко — 469
 Тиняков Ф.— 64
 Титаренко І.— 289
 Тихонов М. С.— 378, 647
 Тичина П. Г.— 181, 243, 317, 320, 380, 428—430, 562, 564, 648, 654
 Тищенко — 41
 Тіміров І.— 477
 Толбухін Ф. І.— 516, 517, 541
 Толстой Л. М.— 240, 647
 Толстой О. М.— 378, 428, 430, 647
 Томський — 151, 291
 Торгунов — 494
 Торквемада — 450
 Трохименко К. Д.— 246, 325, 564
 Троцький — 44, 83, 84, 85, 86, 104, 128, 142, 161, 162, 172, 221, 258, 370
 Трублаїні М.— 320
 Трумен Г.— 571
 Тудор С.— 452
 Тургенев І. С.— 647
 Турдиев — 494
 Тюленін С. Г.— 499, 500
 Тютюнник — 194
 Ужвій Н. М.— 323
 Українка Леся — 182, 240, 429

- У Ну — 579
 Усенко П. М. — 243
 Уста — 559
- Фаворський О. Є. — 318, 427
 Фадеев О. О. — 428, 430, 647
 Фаст Г. — 647
 Федоров О. Ф. — 484, 504, 505, 508, 525—528.
 Фемеліді Б. — 324
 Ферсман О. Є. — 179, 318
 Філатов В. П. — 427, 466, 561
 Фор Е. — 578
 Франко І. Я. — 182, 240, 322, 429, 451, 562
 Франко — 384
 Фроленко — 469
 Функ А. — 526
 Фурманов Д. О. — 243, 322
 Фрунзе М. В. — 137, 164, 165, 187, 200, 212
- Харитонов П. Т. — 472
 Хвильовий — 243, 259, 260, 261, 315, 320, 379
 Хікмет Н. — 647
 Хмелько М. І. — 649
 Хобта О. С. — 594, 641.
 Хомишин — 369, 449
 Хрушов М. С. — 129, 230, 410, 411, 420, 466, 468, 470, 478, 487, 492, 506, 517, 518, 520, 523, 552, 567, 579, 607, 639.
- Церетелі — 13, 31.
- Чайковський П. І. — 324.
 Чаплигін С. О. — 318.
 Чемберлен О. — 258, 435, 436.
 Черемшина М. — 451.
 Чернишевський М. Г. — 177.
 Чернов — 13.
 Черняк Т. — 103, 111.
 Черняхівський І. Д. — 520.
 Четвертаков І. — 490.
 Черчилль У. — 138, 535, 543.
 Чехов А. П. — 240, 647.
 Чжан Цзо-лін — 251.
 Чжу Де — 570.
 Чижиков М. — 17.
 Чирков — 522.
 Чіковані С. — 379, 428, 430.
- Чуйко — 469.
 Чуйков В. І. — 493.
 Чуріков — 469.
 Чутких О. С. — 582.
- Шавикін Д. — 563.
 Шамрило Т. В. — 473.
 Шарапов М. — 564.
 Шверник М. М. — 129, 567.
 Шевцова Л. Г. — 500.
 Шевченко Т. Г. — 177, 240, 322, 426, 427, 429, 430, 431, 562.
 Шеляженко С. — 71.
 Шептицький — 169, 369, 449, 450
 Шеремета П. — 442.
 Шинманський — 18, 40.
 Широкий В. — 448.
 Шишков В. У. — 229.
 Шиян А. І. — 380.
 Шкірятов М. Ф. — 129.
 Шлейхер — 331.
 Шліхтер О. Г. — 127, 406.
 Шовкуненко О. О. — 324, 381, 432, 564
 Шолохов М. О. — 378, 428, 647.
 Шолуденко Н. М. — 523.
 Шпог Ф. — 443.
 Штогаренко А. Я. — 563, 650.
 Штольц Є. — 497.
 Шульгін — 36, 58.
 Шумський — 243, 259, 260, 261, 315
 Шумський Ю. В. — 323, 651.
- Шаденко Ю. П. — 129, 143, 164.
 Щербаків О. С. — 466, 481, 567.
 Щербина І. Ф. — 499.
 Шорс М. О. — 90, 92, 103, 111, 118, 119, 140, 429.
- Юденич — 135, 137, 143, 155
 Юра Г. П. — 181, 323, 563, 652.
 Юр'єв В. Я. — 428.
- Яблонська Т. Н. — 649.
 Яворницький Д. І. — 317.
 Яворський В. П. — 242.
 Якименко С. — 613.
 Яковенко — 28.
 Ямпольський П. — 527
 Яновський В. — 324
 Яновський Ю. І. — 430, 562, 648
 Янсон І. І. — 270.
 Яременко С. — 531.
 Ярославський О. М. — 129.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. В. І. Ленін	4—5
2. Й. В. Сталін	4—5
3. Артем (Ф. А. Сергєєв). Центральний фото-фоно-кіноархів УРСР (далі ЦФФКА УРСР)	15
4. Загін харківських червоногвардійців. ЦФФКА УРСР	17
5. Статут Київської робітничої Червоної гвардії. Київський державний історичний музей	19
6. Група робітників Юзівського заводу, які брали участь в липневій демонстрації під більшовицькими лозунгами. Київський державний історичний музей	30
7. Заклик Київського комітету РСДРП страйком підтримати москов- ських робітників. Київський державний історичний музей	35
8. Повідомлення Військово-революційного комітету при Петроградській Раді робітничих і солдатських депутатів про повалення Тимчасо- вого уряду. Київський державний історичний музей	45
9. Радянські війська, послані з Москви на допомогу українському наро- дові для боротьби проти генерала Каледіна, вступають на ст. Ми- китівку. Київський державний історичний музей	50
10. Андрій Іванов. ЦФФКА УРСР	53
11. Резолюція загальних зборів робітників Брянського рудника, що ві- тає скликання Всеукраїнського з'їзду Рад. Ворошиловградський краєзнавчий музей	62
12. Будинок в Харкові, в якому відбувався І з'їзд Рад України, що проголосив Україну республікою Рад	64
13. Київський завод «Арсенал» після січневого збройного повстання. ЦФФКА УРСР	71
14. Перша сторінка «Декларації прав трудящого і експлуатованого на- роду». Фотокопія. Філіал Центрального музею В. І. Леніна	77
15. М. О. Щорс. ЦФФКА УРСР	92
16. Запис у Червону Армію. (Катеринослав, 1918 р.). ЦФФКА УРСР	93
17. Перший загін червоноармійців перед відправкою на боротьбу з німецькими інтервентами. (Єнакієве, 1918 р.). ЦФФКА УРСР	95
18. Каткування селян с. Матвіївки німецькими солдатами під час оку- пації України в 1918 р. ЦФФКА УРСР	98
19. Демонстрація з приводу вигнання петлюрівців з м. Городні на Чернігівщині. (1919 р.). ЦФФКА УРСР	115
20. Бойовий шлях 1-ої Української радянської дивізії	117
21. Відповідь Щорса і Боженка Петлюрі. Київський державний істо- ричний музей	119
22. Вантаження на пароплав награвованого інтервентами хліба для від- правки за кордон. (Одеса, 1919 р.). ЦФФКА УРСР	121
23. Похорон радянських громадян, розстріляних інтервентами. (Одеса, 1919 р.). ЦФФКА УРСР	124

24. Г. І. Петровський. ЦФФКА УРСР	128
25. Г. І. Котовський. ЦФФКА УРСР	145
26. Комуністичний суботник в Катеринославі. (1920 р.). ЦФФКА УРСР	152
27. Проводи петроградських комуністів на польський фронт. (1920 р.). ЦФФКА УРСР	156
28. О. Я. Пархоменко	159
29. Загін комуністів, мобілізованих на боротьбу з Врангелем. (Полтава, 1920 р.). ЦФФКА УРСР	160
30. Фото «Вісника Укроста» від 7 липня 1920 р.	162
31. Частини 1-ої Кінної армії під час переходу до місця боїв з врангелівцями. На передньому плані К. Є. Ворошилов, С. М. Будьонний і Ю. П. Щаденко. ЦФФКА УРСР	164
32. К. Є. Ворошилов, М. В. Фрунзе, С. М. Будьонний складають план воєнних дій. ЦФФКА УРСР	165
33. Голова ВЦВК М. І. Калінін вручає червоноармійцям Червоний прапор після розгрому врангелівців. ЦФФКА УРСР	166
34. Звернення Харківського губкому КП(б)У. (1921 р.). ЦФФКА УРСР	193
35. Відбудовані домни Юзівського металургійного заводу. (1921—1922 рр.). Ворошиловградський краєзнавчий музей	205
36. Суботник на київському заводі «Арсенал». (1921 р.). Київський державний історичний музей	207
37. Трудящі прощаються з В. І. Леніним у Будинку спілок в Москві. Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна	223
38. Повідомлення Лисичанського райкому партії про вступ робітників і селян до лав ВКП(б). Київський державний історичний музей	224
39. Внутрішній вигляд тракторного цеху Харківського паровозобудівного заводу. (1924 р.). ЦФФКА УРСР	228
40. Навчання в школі ліквідації неписьменності (Київ, вул. Глибочицька, № 5, 1925 р.). Київський державний історичний музей	239
41. Будинок театру ім. І. Франка в Києві	244
42. Новозбудована домна № 2-біс на Краматорському машинобудівному заводі. (1927 р.). Фото. Журнал «Забой», 1927 р.	272
43. Трактори, збудовані на лєнінградському заводі «Красный путиловец» для новоорганізованих колгоспів України. Київський державний історичний музей	283
44. Весняні польові роботи в новоорганізованому колгоспі в с. Митниці, Київської округи. (1927 р.)	285
45. Шахта «Никанор» тресту «Ворошиловградвугілля», збудована в роки першої п'ятирічки. Ворошиловградський краєзнавчий музей	297
46. Молотарки харківського заводу сільськогосподарського машинобудування «Серп і молот». (1929 р.). ЦФФКА УРСР	298
47. Виїзд на село бригади робітників заводу «Більшовик». (Київ, 1929 р.). Київський державний історичний музей	305
48. Виїзд на весняну сівбу в сільськогосподарській комуні «Більшовик». (1929 р.). ЦФФКА УРСР	308
49. Будинок Академії наук УРСР (1927 р.).	317
50. Акад. Д. К. Заболотний	318
51. Будинок російського драматичного театру ім. Лєсі Українки в Києві.	322
52. Вихід на жнива колгоспників артїлі ім Г. І. Петровського (с. Бражники, Потіївського району на Київщині). ЦФФКА УРСР	343
53. Загальний вигляд будівництва Харківського тракторного заводу. (1930 р.). ЦФФКА УРСР	345
54. Перший трактор, випущений Харківським тракторним заводом. Ворошиловградський краєзнавчий музей	348
55. Вугільний комбайн А. І. Бахмутського. (1932 р.). Ворошиловградський краєзнавчий музей	354
56. Загальний вигляд Луганського паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції. (1932 р.). ЦФФКА УРСР	356

57. Мітинг у зв'язку з пуском Дніпрогесу ім. В. І. Леніна. ЦФФКА УРСР	357
58. Загальний вигляд греблі Дніпрогесу ім. В. І. Леніна. ЦФФКА УРСР	360
59. М. О. Ізотов.	363
60. Надпотужні паровози «ФД», випущені Луганським паровозобудівним заводом ім. Жовтневої революції, Ворошиловградський краєзнавчий музей	365
61. Молотьба хліба в 1934 р. в колгоспі «Дніпрельстан» (Солонянський район, Дніпропетровської області). ЦФФКА УРСР	367
62. Здача хліба державі в с. Інженерному, Пологи́вського району, Дніпропетровської області. ЦФФКА УРСР	368
63. О. О. Богомолець.	377
64. Музей українського мистецтва в Києві.	378
65. П. Г. Тичина.	380
66. О. Г. Стаханов. ЦФФКА УРСР	388
67. Шахта «Центральна-Ірміне» — батьківщина стахановського руху (1935 р.). Київський державний історичний музей	389
68. Г. Д. Кошова. ЦФФКА УРСР	390
69. М. М. Мазай. ЦФФКА УРСР	391
70. Домна № 1 заводу «Запоріжсталь». ЦФФКА УРСР	392
71. Перший слябінг, виготовлений Ново-Краматорським машинобудівним заводом. Київський державний історичний музей	394
72. Харківський завод сільськогосподарського машинобудування «Серп і молот». (1935 р.). ЦФФКА УРСР	396
73. Будинок Верховної Ради Української РСР.	407
74. Мітинг робітників на Костянтинівському заводі ім. Фрунзе (Донбас), присвячений виборам до Верховної Ради СРСР. ЦФФКА УРСР	413
75. Переїзд робітників у нові квартири (м. Сталіно). ЦФФКА УРСР	421
76. Сталіно, вул. Артема. ЦФФКА УРСР	423
77. Дніпропетровський гірничий інститут ім. Артема. ЦФФКА УРСР	426
78. О. Корнійчук.	428
79. М. Бажан.	429
80. М. Рильський.	430
81. В. Сосюра.	431
82. М. Литвиненко-Вольгемут.	432
83. Розпорядження Волинського воєводи про заборону української мови на території воєводства. Інститут історії АН УРСР	440
84. Повідомлення газети «Сель-Роб» про розстріл селян-страйкарів с. Ботятича поліцією. Інститут історії АН УРСР	443
85. Поділ поміщицької землі в Західній Україні. (Жовтень 1939 р.). Київський державний історичний музей	454
86. Демонстрація трудящих Львова з приводу ухвали Українськими Народними Зборами постанови про возз'єднання Західної України з Радянською Україною. ЦФФКА УРСР	455
87. Трудящі Буковини читають газету «Вісті». ЦФФКА УРСР	457
88. Відбудовані і пущені в експлуатацію нафтові вишки Борислава. (1940 р.). ЦФФКА УРСР	459
89. Буковинські селяни збирають перший врожай на землі, одержаній від Радянської влади. ЦФФКА УРСР	460
90. Героїчна оборона Одеси.	476
91. Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков	482
92. Розгром німецько-фашистських військ під Москвою	485
93. Маршал Радянського Союзу І. С. Конев	486
94. Героїчна оборона Севастополя	491
95. Маршал Радянського Союзу О. І. Єременко	493
96. Пам'ятник героям підпільної організації «Молода гвардія» в Краснодоні.	500
97. Двічі Герой Радянського Союзу С. А. Ковпак	503
98. Двічі Герой Радянського Союзу О. Ф. Федоров	505

99. Партизанський загін ім. Сталіна під командуванням М. Попудренка форсує болото. (1943 р.). Київський державний історичний музей 509
100. Оточення і знищення німецько-фашистських військ під Сталінградом (19.XI 1942 р.—2.II 1943 р.). 510
101. Тричі Герой Радянського Союзу І. М. Кожедуб. 512
102. Розгром німецько-фашистських військ під Курськом 514
103. Радянські автоматники під прикриттям танків вступають на околиці Харкова. (Серпень 1943 р.). ЦФФКА УРСР 515
104. Маршал Радянського Союзу Ф. І. Толбухін. 516
105. Маршал Радянського Союзу Р. Я. Малиновський 518
106. Переправа бійців Радянської Армії через Дніпро в районі Києва. (Листопад 1943 р.). ЦФФКА УРСР 519
107. М. С. Хрущов і М. Ф. Ватутін розмовляють з генерал-майором А. Г. Кравченком перед операцією по визволенню Києва. (Листопад 1943 р.). ЦФФКА УРСР 520
108. Схема форсування Дніпра військами Воронежського фронту 521
109. Танковий десант виходить на бойове завдання по визволенню Києва. (Листопад 1943 р.). ЦФФКА УРСР 522
110. Вуличні бої в дні визволення Києва від німецько-фашистських загарбників. (Листопад 1943 р.). ЦФФКА УРСР 523
111. Герой Соціалістичної Праці Є. О. Патон 530
112. Виробництво боеприпасів на заводі, евакуйованому з Харкова в глибокий тил. Київський державний історичний музей 531
113. Колгоспники колгоспу «Перемога», Запорізької області, евакуйованого в Казахську РСР, здають хліб державі (1942 р.). Київський державний історичний музей 532
114. Розгром німецько-фашистських військ під Корсунем-Шевченківським. ЦФФКА УРСР 537
115. Пам'ятник командуючому 1-м Українським фронтом генералові М. Ф. Ватутіну в Києві 538
116. Розбита ворожа техніка біля с. Шендерівки, Корсунь-Шевченківського району, Київської області. (Лютий—березень 1943 р.). ЦФФКА УРСР 539
117. Радянські артилеристи форсують гірську річку в Карпатах. (1944 р.). ЦФФКА УРСР 540
118. Війська 1-го Українського фронту, які форсували р. Шпрее, на марші. (1945 р.). ЦФФКА УРСР 545
119. Зруйнована німецько-фашистськими загарбниками шахта «Голубівка» в Донбасі. (1943 р.). ЦФФКА УРСР 550
120. Будинки на Хрещатику (Київ), зруйновані німецько-фашистськими загарбниками. ЦФФКА УРСР 551
121. Урочиста зустріч представників російського народу, які доставили ешелони з худобою в подарунок колгоспникам України. (1944 р.). ЦФФКА УРСР 552
122. Відбудована шахта ім. Ілліча — одна з найбільших шахт Донбасу. (1945 р.). ЦФФКА УРСР 553
123. Червона валка колгоспу «Перемога», Васильківського району, Київської області, везе хліб на зсипний пункт в фонд Червоної Армії. (Жовтень 1944 р.). ЦФФКА УРСР 556
124. Мітинг трудящих Ужгорода, присвячений возз'єднанню Закарпатської України в єдиній Українській Радянській державі. (8 липня 1945 р.). ЦФФКА УРСР 558
125. Д. З. Мануїльський. 575
126. М. О. Булганін 584—585
127. К. Є. Ворошилов 588—589
128. Герой Соціалістичної Праці М. О. Озерний важить кукурудзу, зібрану його ланкою. (1950 р.). ЦФФКА УРСР 592
129. Автоколони з хлібом колгоспу «Шлях до культури», Ворошиловградської області, по дорозі на елеватор. (Липень 1947 р.). ЦФФКА УРСР 593

130. Ф. І. Дубковецький — голова колгоспу «Здобуток Жовтня», Тальнівського району, Київської області	594
131. М. О. Посмітний — голова колгоспу ім. Будьонного, Березівського району, Одеської області	596
132. Група Героїв Соціалістичної Праці колгоспу ім. Леніна, с. Летави, Чемеровецького району, Кам'янець-Подільської області. (1948 р.). ЦФФКА УРСР	597
133. Вручення акта на вічне користування землею колгоспу ім. Сталіна, с. Деражня, Ровенської області. (1948 р.). ЦФФКА УРСР	598
134. Група Героїв Соціалістичної Праці колгоспу ім. Дмитрова, Мукачівської округи, Закарпатської області. (1941 р.). Фото РАТАУ	599
135. Л. М. Каганович	602—603
136. Будівництво Каховської гідроелектростанції. (1953 р.). Фото РАТАУ	604
137. Н. Т. Кальченко	607
138. Д. С. Коротченко	608
139. О. І. Кириченко	610—611
140. Загальний вигляд Нововолинської шахти № 1. Фото РАТАУ	614
141. Крокуючий екскаватор Ново-Краматорського заводу ім. Сталіна. Фото РАТАУ	618
142. Тепловоз ТЭ-3 Харківського паровозобудівного заводу. Фото РАТАУ	621
143. Виготовлення трансформаторів на Запорізькому трансформаторному заводі для високовольтної лінії електропередачі Куйбишев—Москва. (1954 р.). Фото редакції журналу «Огонек»	622
144. Будівництво морських дизельних траулерів на заводі «Ленінська кузня». (1954 р.). Фото РАТАУ	627
145. Підготовка автокранів перед відправкою на будівництво Палацу культури і науки у Варшаві	629
146. Міжколгоспна Бузька гідроелектростанція в Черкаській області, яка обслуговує 26 колгоспів	636
147. Павільйон Української РСР на Всесоюзній сільськогосподарській виставі	641
148. В. М. Молотов	644—645
149. Герой Соціалістичної Праці О. В. Палладін	646
150. Я. Галан	648
151. І. Паторжинський	650
152. Ю. Шумський	651
153. Г. Юра	652
154. А. Бучма	653
155. М. С. Хрущов	654—655
156. Державний герб СРСР	655
157. Державний герб УРСР	656
158. Урочиста зустріч колгоспників артілі «Шлях до комунізму», Сталінської області, і колгоспників артілі ім. Сталіна, Ростовської області, з нагоди святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією. Фото редакції журналу «Огонек»	659

СПИСОК КАРТ

1. Радянська республіка в оточенні фронтів інтервентів і білогвардійців. 1918—1920 рр.	146
2. Політико-адміністративна карта Української РСР. 1921 р.	218—219
3. Політико-адміністративна карта Української РСР. 1940 р.	460—461
4. Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу. (Розгром фашистської Німеччини. Червень 1941 — травень 1945 рр.).	544—545
5. Політико-адміністративна карта Української РСР і Молдавської РСР. 1955 р.	616—617
6. Політико-адміністративна карта СРСР. 1955 р.	624—625

З М І С Т

Розділ I

Підготовка і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Встановлення Радянської влади на Україні

1. Обстановка в країні після лютневої революції. Курс партії більшовиків на перехід до соціалістичної революції	7
2. Революційний рух на Україні в період двовладдя. Створення Червоної гвардії	12
3. Національно-визвольний рух на Україні і боротьба проти буржуазного націоналізму	23
4. Кінець двовладдя. VI з'їзд партії. Назрівання революційної кризи в країні	28
5. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії та її всесвітньоісторичне значення	44
6. Боротьба за владу Рад на Україні. Збройне повстання в Києві	49
7. Проголошення України республікою Рад. Розгром націоналістичної і кадетсько-каледінської контрреволюції	59
8. Боротьба за зміцнення Радянської влади. Брестський мир. Зрадництво Центральної ради	73

Розділ II

Українська РСР в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918—1920 рр.)

1. Вторгнення німецьких імперіалістів на Україну. Комуністична партія — організатор і керівник вітчизняної війни українського народу проти німецьких окупантів. Утворення КП(б) України	89
2. Початок воєнної інтервенції Антанти. Перші перемоги Червоної Армії	103
3. Вигнання німецьких окупантів. Відновлення Радянської влади на Україні	108
4. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії	113
5. Вигнання інтервентів з півдня України і з Криму	120
6. Боротьба за зміцнення Радянської влади на Україні весною і літом 1919 р. Участь Української РСР у створенні військово-політичного союзу радянських республік	126
7. Перший похід Антанти. Розгром Колчака	134
8. Другий похід Антанти. Україна під владою білогвардійців. Розгром Денікіна	138
9. Соціалістичне будівництво на Україні в період короткочасної передишки	147

701

10. Третій похід Антанти. Розгром білополяків і Врангеля. Кінець інтервенції і громадянської війни 155
11. Боротьба за Радянську владу на західноукраїнських землях 167
12. Культурне будівництво 174

Розділ III

Українська РСР у період відбудови народного господарства Радянської країни (1921—1925 рр.)

1. Міжнародне і внутрішнє становище Радянської країни після ліквідації іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни 185
2. Перехід до нової економічної політики. Перші підсумки непу на Україні 196
3. Утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік 209
4. Успіхи в економічному і політичному розвитку Української РСР на кінець відбудовного періоду 227
5. Розвиток української радянської культури 238

Розділ IV

Українська РСР в роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926—1929 рр.)

1. Міжнародне становище в 1926—1929 рр. 247
2. Програма соціалістичної індустріалізації країни. Труднощі в період соціалістичної індустріалізації і боротьба з ними 252
3. Перші успіхи соціалістичної індустріалізації 265
4. Соціально-економічні зрушення в сільському господарстві УРСР. Курс на колективізацію сільського господарства 277
5. Наступ на куркульство. Боротьба Комуністичної партії проти правих опортуністів і буржуазних націоналістів 287
6. Прийняття першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства Української РСР. Рік великого перелому 295
7. Піднесення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих Радянської України 311

Розділ V

Українська РСР в роки боротьби за суцільну колективізацію сільського господарства (1930—1934 рр.)

1. Міжнародне становище СРСР в 1930—1934 рр. 328
2. Масова колективізація сільського господарства і ліквідація куркульства як класу 334
3. Перехід до соціалістичної реконструкції всіх галузей народного господарства. Підсумки виконання першої п'ятирічки 351
4. Розвиток народного господарства України на початку другої п'ятирічки 362
5. Піднесення матеріального добробуту трудящих. Культурне будівництво на Україні в роки колективізації 370

Розділ VI

Українська РСР в період боротьби за завершення побудови соціалістичного суспільства і проведення нової конституції (1935—1937 рр.)

1. Міжнародне становище СРСР в 1935—1937 рр. 382
2. Зародження і розвиток стахановського руху на Україні. Підсумки другої п'ятирічки 386

3. Прийняття нової Конституції СРСР і Конституції Української РСР . 398
4. Проведення повної демократизації виборчої системи. Вибори до Верховної Ради Союзу РСР і Верховної Ради Української РСР . . . 411

Розділ VII

Українська РСР в період боротьби за завершення будівництва соціалізму і поступовий перехід до комунізму в передвоєнні роки (1938—1941 рр.)

1. Трудове і політичне піднесення народних мас у боротьбі за виконання третьої п'ятирічки . 415
2. Піднесення матеріального добробуту трудящих і вирішальні успіхи культурної революції . 420
3. Міжнародне становище Радянського Союзу в 1938—1941 рр. Боротьба СРСР проти фашистської агресії . 433
4. Боротьба народних мас Західної України, Північної Буковини і Закарпаття за соціальне і національне визволення напередодні другої світової війни . 439
5. Визволення Радянською Армією Західної України, Північної Буковини і возз'єднання їх з Українською РСР . 452
6. Народнo-господарське і культурне будівництво у возз'єднаних західних областях України. 458

Розділ VIII

Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу проти фашистської Німеччини (1941—1945 рр.)

1. Початок Великої Вітчизняної війни. Мобілізація сил українського народу на боротьбу з ворогом. Героїчна оборона Одеси . 464
2. Розгром німецько-фашистських загарбників під Москвою. Загальний наступ Радянської Армії взимку 1941/42 р. . 480
3. Оборонні дії Червоної Армії влітку і восени 1942 р. Героїчна оборона Сталінграда . 488
4. Злодіяння німецько-фашистських загарбників. Українські буржуазні націоналісти на службі у гітлерівців . 494
5. Посилення діяльності підпільних партійних організацій у 1942 р. Масовий партизанський рух . 498
6. Корінний перелом у ході Великої Вітчизняної війни. Початок визволення України. Допомога партизанів Радянській Армії. Героїчний подвиг трудівників тилу . 509
7. Рік вирішальних перемог Радянської Армії. Завершення визволення українських земель . 536
8. Розгром фашистської Німеччини та імпералістичної Японії . 542
9. Початок відбудови народного господарства Радянської України. Завершення возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі . 549
10. Розвиток науки і культури Радянської України . 559
11. Всесвітньоісторичне значення перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні 564

Розділ IX

Боротьба українського народу за відбудову і дальший розвиток народного господарства в післявоєнні роки

1. Міжнародна обстановка після закінчення другої світової війни. Боротьба Радянського Союзу за тривалий мир, безпеку і незалежність народів 568

2. Політичне і трудове піднесення робітничого класу в боротьбі за відбудову і розвиток промисловості в четвертій п'ятирічці	579
3. Трудові успіхи колгоспного селянства в боротьбі за відбудову і розвиток сільського господарства в четвертій п'ятирічці	591
4. Піднесення політичної і трудової активності українського народу в роки п'ятої п'ятирічки	600
5. Розвиток промисловості Української РСР в роки п'ятої п'ятирічки	611
6. Боротьба українського народу за круте піднесення сільського господарства	630
7. Піднесення матеріального добробуту і розквіт радянської культури українського народу в післявоєнні роки	642
Хронологія	661
Географічний показчик	677
Показчик імен	689
Список ілюстрацій	696

История Украинской ССР, т. II
(На украинском языке)

Редактор видавництва *Н. П. Муснік*.
Художній редактор *В. М. Тепляков*.
Художнє оформлення *В. Д. Фатальчука* і *О. І. Юнак*.

Технічний редактор *Н. С. Криловська*. Коректор *Є. С. Ратнер*.

БФ 01302. Вид. № 203. Зам. № 2002. Тираж 10 000. Формат паперу 60 × 92¹/₁₆
Друк. арк. 44 + 13 вклейок. Обл.-вид. арк. 49,2. Папер. арк. 23,875. Підписано до друку
14/І 1956 р.
Ціна 20 крб.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Київ, вул. Репіна, 2.